

80-4
40

RĪGA
SOCIĀLISMA
LAIKMETĀ

RĪGA
SOCIĀLISMA
LAIKMETĀ

1
2
3
4
5
6
7
8

СССР-ОБЛАСТ АНРА

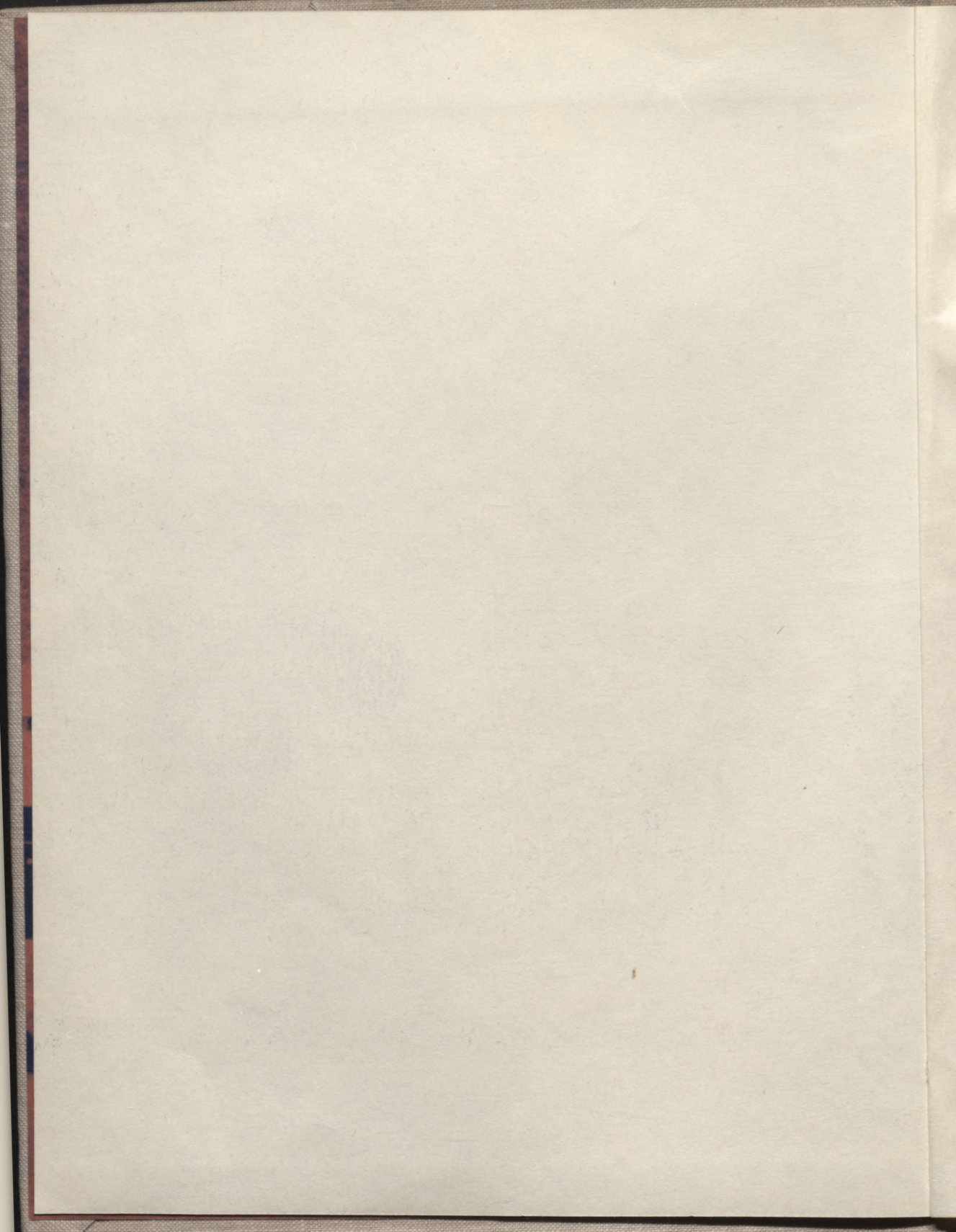
GA
SMA
METĀ

RĪGA

SOCIĀLISMA LAIKMETĀ

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMĪJA
VĒSTURES INSTITŪTS

RĪGA

SOCIĀLISMA
LAIKMETĀ
1917 - 1975

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

L 80-4
40

L
9

Vija Lāca Latv. PBR
VALST. LIETĒKA

03.01.80
03.01.80
181.181

80-40202
0306049277

RĪGA

SOCIĀLISMA

LAIKMETĀ

1917 - 1975

RĪGA «ZINĀTNE» 1980

9(L)2
63.9(2L)
Ri 481

Vija Lāča Latv. PSR
VALST. BIBLIOTĒKA

~~80-~~ 20.505
0306042257

RĪGA
SOCIALISMA
LAIKMETĀ
1917-1975

Atbildīgais redaktors
Latvijas PSR ZA akadēmiķis A. DRĪZULIS

Mākslinieki G. Krutojs, G. Elers

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1978. g. 28. decembra lēmumu

10604—022
R_{M811(11)}—80 8.80.0505040000

© Izdevniecība «Zinātne», 1980

PRIEKŠVārds

Padomju zemes pilsētu draudzīgajā saimē cienīgu vietu ieņem Latvijas PSR galvaspilsēta — senā un mūžam jaunā Rīga. Padomju ļaudīm labi pazīstams Rīgas uzņēmumu darba devums, tās ražojumiem ir laba slava arī ārzemēs. Rīga ir republikas administratīvais un politiskais, kultūras un izglītības centrs.

Šajā grāmatā aplūkots nozīmīgiem vēsturiskiem notikumiem bagāts posms Rīgas vēsturē, sākot ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas laiku un līdz pat 1975. g., kad rīdzinieki jau attīstīta sociālisma apstākļos sekmīgi turpināja īstenot Komunistiskās partijas nospraustos uzdevumus sociāli ekonomiskajā un kultūras attīstībā.

Grāmatas tapšanas gaitā autori apzinājuši LKP CK Partijas vēstures institūta Partijas arhīvā, Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā, Latvijas PSR Centrālajā Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīvā, kā arī daudzu iestāžu arhīvos saglabātos dokumentus un materiālus, statistisko datu krājumus un vēstures literatūru. Nodaļa, kas veltīta Rīgas vēsturei buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā, sarakstīta, izmantojot galvenokārt tālaika oficiālo statistiku. Viens no nozīmīgākajiem avotiem par Rīgas vēsturi padomju periodā ir Rīgas statistikas pārvaldes sagatavotie materiālu krājumi, kas izdoti 60. un 70. gados. Daži krājumos ietvertie Rīgas ekonomiskās un kultūras dzīves rādītāji minēti salīdzinājumā ar 1940. un 1945. g., bet vairākums atspoguļo izmaiņas laikā no 1950. līdz 1975. g. Tā kā daudzi materiāli par 50.—70. gadu notikumiem vēl nav nodoti arhīvu fondos, autori samērā plaši izmantojuši arī periodiku.

Grāmatas pirmā daļa veltīta Rīgas vēsturei Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises laikā. Te plaši parādīti arī 1919. g. notikumi, kad Rīga kļuva par vēsturē pirmās vienotās Latvijas valsts — Padomju Latvijas galvaspilsētu. Otrajā daļā analizēta Rīgas vēsturiskās attīstības gaita latviešu nacionālistiskās buržuāzijas kundzības apstākļos, parādīta proletariāta

varonīgā cīņā par padomju varas atjaunošanu. Grāmatas trešā daļa atspoguļo sociālistiskās Rīgas atdzimšanu un izaugsmi, tās tapšanu par ievērojamu industriālu un kultūras centru Baltijas republikās un visā Padomju Savienībā. Aplūkojot galvenos virzienus padomju Rīgas attīstībā, īpaša vērība veltīta pilsētas darbaļaužu ieguldījumam ražošanā un viņu sabiedriskās aktivitātes pieaugumam. Samērā liela vieta grāmatā atvēlēta Rīgas zinātnes un kultūras dzīves atspoguļojumam.

Jāatzīst, ka ne visos jautājumos jau šodien iespējams sniegt vienlīdz dziļu un pamatīgu analīzi. Vēl arvien pastāv arī pretrunīgi spriedumi un vērtējumi par atsevišķiem notikumiem un līnijām Rīgas izaugsmes ainā. Ne vienmēr autoriem izdevies iegūt visus vajadzīgos datus un vispusīgi attēlot attīstības dinamiku dažos būtiskos pilsētas dzīves sociāli ekonomiskajos aspektos.

Grāmatā sniegtie materiāli liecina par milzīgajām izmaiņām, kas notikušas Rīgas tautas saimniecībā, par nemitīgu progresu rīdzinieku pastāvīgi augošo materiālo un garīgo vajadzību apmierināšanā. Analogiskiem procesiem risinoties visā Padomju Savienībā, tie raduši atspulgu PSRS Augstākās Padomes 1977. g. 7. oktobrī pieņemtajā jaunajā PSRS Konstitūcijā. Šis vispasaules nozīmes dokuments konstitucionāli nostiprināja Padomju valsts sociāli ekonomisko iekārtu, kas raksturīga padomju sabiedrības jaunajai vēsturiskās attīstības stadijai — attīstīta sociālisma periodam. 1978. g. aprīlī Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā tika pieņemta arī Latvijas PSR jaunā Konstitūcija, kas atspoguļo un reizē nosaka republikas sociāli ekonomiskās dzīves attīstību šajā periodā, tika arī apstiprināta Latvijas PSR himna, kurā atzinīgiem vārdiem minēta republikas galvaspilsēta Rīga.

Grāmatas uzrakstīšanā piedalījušies Latvijas PSR ZA akadēmiķis A. Drīzulis, ZA Vēstures institūta zinātniskie darbinieki — vēstures zinātņu doktori V. Savčenko un A. Spreslis, vēstures zinātņu kandidāti I. Bērziņa, V. Bērziņš, E. Blūmfelds, J. Dzintars, M. Kudrjavskis, Dz. Viksna, T. Vilciņš, E. Žagars, zinātniskās līdzstrādnieces I. Baumane, D. Bleiere, V. Kalnača, O. Krēgere, I. Lase, M. Lendiņa, I. Neilande, kā arī speciālistes no citām zinātniskajām iestādēm — ekonomikas zinātņu kandidāte P. Eglīte un arhitektūras vēsturniece V. Valeskalne. Autoru kolektīva darbu vadījis A. Drīzulis. Grāmatas tehniskajā sagatavošanā piedalījušās M. Babule un D. Virtmane. Ilustrācijām izmantoti materiāli no Latvijas PSR Centrālā Valsts kinofotofonodokumentu arhīva un Latinforma fondiem, krāsainām ilustrācijām — L. Baloža fotogrāfijas. Redkolēģija izsaka pateicību visiem, kas dažādā veidā palīdzējuši grāmatas tapšanā un pilnveidošanā, it īpaši vēstures zinātņu kandidātiem R. Treijam un V. Šaldam, ekonomikas zinātņu kandidātam J. Janovam, Rīgas pilsētas galvenajam arhitektam G. Asarim, personālajam pensionāram A. Pumpuram.

A. Drīzulis

RĪGA OKTOBRA REVOLŪCIJAS
UN PILSONU KARA LAIKĀ
(1917. g. pavasaris—1919. g.)

I

... jauna konstitūcija, kas atbilstoši mūsu tautas
... kārt, šķērsojot šīs būtiskas, svarīgas ekonomiskās līnijas
... RĪGA OKTOBRA REVOLŪCIJAS
... UN PILSONU KARA LAIKĀ
... (1918-1919) ...
... D. Bleiere, V. Kaimiņa, O. Kļuge, I. Lācis,
... Kā arī speciālistes no citās valstīs, kā
... zinātnieku kandidāte P. Līdža un A. Kļuge,
... Valdekalns. Autoru kolektīva vadītājs
... Valsts izdevniecība, Rīga, 1979.
... 1000 k.

A. Druvāns

1. RĪGA 1917. G. PAVASARĪ UN VASARĀ

Februāra buržuāziski demokrātiskā revolūcija visas Krievijas politiskajā dzīvē iesaistīja plašas tautas masas. Notikumu attīstība Rīgā šai ziņā bija apmēram tāda pati kā citur valstī.

Tomēr stāvoklim Rīgā bija savas īpatnības. Tās lielā mērā noteica vispirmām kārtām radikālās izmaiņas pilsētas iedzīvotāju sastāvā. Kā zināms, līdz ar fabriku un rūpnīcu evakuāciju Rīgu bija atstājuši daudzi tūkstoši strādnieku. Daži desmiti vidējo un sīko uzņēmumu u. c. darbnīcas galvenokārt izpildīja kara spēka pasūtījumus un spēja nodrošināt ar darbu tikai daļu no palikušajiem strādniekiem, kuru rindās bija ieplūduši dažādu slāņu, galvenokārt sīkburžuāzijas, pārstāvji (amatnieki, bijušie sīktirgotāji u. c.). Pārējiem vajadzēja meklēt iztiku pozīciju nocietināšanas darbos. Atšķirībā no rūpnieciskajiem centriem tālāk aizmugurē tolaik Rīgas un tās apkārtnes proletariāta lielu daļu sastādīja šie tā dēvētie kara darbu strādnieki, kas bija pakļauti militārajām instancēm. Viņu vidū bija gan nesenie Rīgas uzņēmumu strādnieki, gan Kurzemes bēgļi, gan sīkburžuāzijas, kā arī pat turīgās lauku buržuāzijas (budžu) pārstāvji, kas šādā veidā centās izvairīties no mobilizācijas aktīvajā karadienestā. No tā izrietēja kara darbu strādnieku dažādā attieksme pret šķiru cīņas jautājumiem.

Lai gan 1917. g. marta pirmajā pusē (otrajā pusē pēc j. st.) Rīgā atradās pavisam nedaudz LSD biedru, pilsētas proletariāta kaujinieciskais avangards pielika visas pūles, lai kopotu revolucionāros spēkus. Izveidotā LSD Rīgas organizācijas rīcības komiteja legalizējās un kopā ar Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas locekļiem, vispirmām kārtām tās priekšsēdētāju R. Endrupu un sekretāru M. Gibeiko, daudz darīja, lai sabiedriski politiskajā dzīvē iesaistītu pēc iespējas vairāk strādnieku. Rīgas Strādnieku deputātu padome aptvēra arvien plašākas pilsētas un apkārtnes darbaļaužu masas: strādnieku izglītības biedrības («Laborēmus!», «Cerība», «Gaisma» u. c.), patērētāju biedrības («Pamats», «Produkts», «Darbs» u. c.), arodbiedrības, fabriku, pilsētas ūdensvada u. c. uzņēmumu, ierakumu un ceļu būves, hidrotehniskos u. c. strādniekus, Rīgas apkārtnes

(Solitūdes, Bierīņu, Pipķu u. c.) sīkzemniekus, kā arī dzelzceļniekus. Augustā padomē bija 465 deputāti, kuri pārstāvēja ap 90 tūkst. strādnieku. Pakāpeniski Izpildu komiteja tika paplašināta: jau maijā (jūnija sākumā pēc j. st.) to ievēlēja 25 locekļu sastāvā. Izpildu komiteja sākumā izvietojās Suvorova (tag. Kr. Barona) ielā 31a, bet drīz pārcēlās uz Tautas milicijas (agrāko galveno policijas) namu iepretim stacijai. Sāka iznākt Rīgas Strādnieku deputātu padomes laikraksts «Ziņotājs» — pirmais tālāka revolucionārais legālās preses izdevums Latvijā.

Rīgas Strādnieku deputātu padome tika veidota, pamatojoties uz proletāriskā internacionālisma principiem, un vienoja dažādu tautību strādniekus. Kā patiesai darbaļaužu masu pārstāvei tai bija nodrošināta viņu palīdzība un atbalsts. Jau martā padome sāka risināt jautājumu par 8 stundu darba dienas ieviešanu, tā aizstāvēja strādnieku intereses konfliktos ar uzņēmējiem, cīnījās par darbaļaužu materiālā stāvokļa, viņu darba un dzīves apstākļu uzlabošanu.

No Rīgas buržuāzijas nacionālajiem grupējumiem pirmā organizējās latviešu buržuāzija, izņemot apjukušos labā spārna reakcionārus. Kara gados latviešu buržuāzijai bija izdevies ievērojami nostiprināt savas pozīcijas Rīgā, panākt vācu birģeļu noņemnes redzamu novājināšanos. Saistīta galvenokārt ar vidējiem un sīkiem uzņēmumiem un namīpašumiem, Rīgas latviešu buržuāzija no lielo fabriku un rūpnīcu evakuācijas bija cietusi samērā maz. Līdzdalība karaspēka apgādē nodrošināja tai labu peļņu. Aktīvi piedaloties latviešu strēlnieku bataljonu formēšanā un bēgļu apgādes lietu kārtošānā, latviešu buržuāzija bija ieguvusi plašāku organizatorisku pasākumu īstenošanas pieredzi. Pagaidu valdība, pazīstot latviešu buržuāziju kā noteiktu «tēvijas aizstāvēšanas» lozunga atbalstītāju, visumā neiebilda pret tās izvirzīšanās tendencēm, jo šī buržuāzija ar savām vietējās pašvaldības un autonomijas programmām kavēja proletariāta revolucionāro ideju plašu un nedalītu izplatību tautas masu apziņā. Rīgas buržuāzija savukārt varēja paļauties uz Pagaidu valdības atbalstu, kas izrietēja no šīs valdības šķiriskajām interesēm. Tomēr Pagaidu valdība nebija izšķīrusies par administratīvās iekārtas pārmaiņām Baltijā. 27. maijā (9. jūnijā) Petrogradā gan notika īpašas komisijas apspriede Baltijas pašpārvaldes projekta izstrādāšanai un mēnesi pēc tam Pagaidu valdība pieņēma lēmumu par Vidzemes un Kurzemes guberņas administratīvās pārvaldes un vietējās pašpārvaldes pagaidu uzbūvi, taču izšķirošo vārdu šajā jautājumā, tāpat kā daudzos citos, atstāja Satversmes sapulcei. Norādes par autonomiju, ko centās izkaulēt nomaļu, tai skaitā latviešu, buržuāzija, publicētajos dekrētos un paziņojumos izpalika, tāpat kā jautājums par tautu pašnoteikšanās tiesībām, jo tas nesaskanēja ar Pagaidu valdības pārņemto «vienotās un nedalāmās Krievijas» principu. Tomēr šķiru cīņā Pagaidu valdība bez bažām varēja balstīties uz nacionālo nomaļu buržuāziju.

Rīgas latviešu — pārsvarā sīkburžuāziskās — aprindas martā dažādu biedrību valžu locekļu un sabiedrisko darbinieku sapulcē bija izteikušās par nekavējošu vietējās pašpārvaldes reorganizēšanu un izveidoja Sabiedrisko organizāciju padomi. Vietējās pašpārvaldes demokratizēšanas nolūkā tajā piedalījās arī Rīgas strādnieku pārstāvji. Sapulcējušies izteica neuzticību vecajai, vēl 1913. gadā ievēlētajai pilsētas domei, kurā noteicošā

ietekme bija vietējam vācu konservatīvajam elementam. LSD Rīgas organizācija ar Sabiedrisko organizāciju padomes starpniecību izmantoja iespēju pirmajā laikā pēc Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas ietekmēt gan plašākas sīkburžuāzijas masas, gan atpalikušos strādniekus. Protams, šī līdzdalība Sabiedrisko organizāciju padomē bija iespējama tikai līdz zināmam laikam. Jau pirmajā sapulcē iezīmējās buržuāzijas un proletariāta pretrastības, kas turpmāk vēl vairāk saasinājās, jo strādnieku pārstāvji — LSD biedri E. Āboltiņš, M. Gibeiko, J. Jūrmalnieks, D. Lubušs u. c. — noteikti aizstāvēja darbaļaužu intereses.

12. armijas pavēlniecība pacentās ar izlīdzēju partiju (eseru un meņševiku) palīdzību ievirzīt sev vēlāmā gultnē kareivju organizēšanos. 9. (22.) martā Rīgā ievēlētās 12. armijas Kareivju deputātu padomes un tās Izpildu komitejas jeb Iskosola eseriski meņševistiskais sastāvs noteica labu saprašanos ar armijas vadību. Jūnija sākumā (vidū pēc j. st.) Iskosols apvienojās ar virsnieku izveidoto Iskomofu, jo abi nostājās Pagaidu valdības atbalstīšanas pozīcijās. Iskosols arvien noteiktāk atteicās no ciešākas saistības ar Rīgas Strādnieku deputātu padomi, kas jau savās pirmajās sēdēs bija izteikusies par sadarbību. Tāpēc Rīgā vienota Strādnieku un kareivju deputātu padome neizveidojās. Tomēr, spiests rēķināties ar kareivju masām, Iskosols pilnīgi nesarāva sakarus ar Rīgas Strādnieku deputātu padomi, lai gan to biedēja šīs padomes darbības arvien izteiktākais bolševistiskais kurss.

Toties aizvien ciešāk Rīgas Strādnieku deputātu padome saistījās ar atsevišķi no pārējās 12. armijas nodibinājušos Latviešu strēlnieku pulku padomi un tās Izpildu komiteju — Iskolastrelu. Iskolastrela pārstāvji regulāri piedalījās Strādnieku padomes deputātu sēdēs, kas kopš aprīļa notika divas reizes mēnesī. Iskolastrela avīze «Brīvais Strēlnieks» (tā redakcija izvietojās Parka — tag. A. Kalniņa — ielā) kļuva par svarīgu revolucionārās preses orgānu.

Rīgā, tāpat kā citur, noturēja savas sapulces un organizējās arī intelligence (skolotāji, rakstnieki, žurnālisti, aktieri, juristi), sievietes. Ja neskaita pašus galēji reakcionāros elementus, visi apsveica patvaldības krišanu.

Pagaidu valdība bija nodevusi milicijas organizēšanu Rīgā reakcionāra pilsētas galvas A. Krastkalna (viņš bija nozīmēts arī par guberņas komi-sāru) un pilsētas valdes rokās. A. Krastkalns centās iesaistīt milicijā brīvprātīgos ugunsdzēsējus un vēl kopš 1905. g. pazīstamās «zelbstsuces» vīrus, pat bijušos policistus, vilcinājās ar policijas lietu un slepenpolicijas arhīva pārņemšanu. Izsakot savu neapmierinātību ar A. Krastkalna rīcību, milicijas organizēšanā iesaistījās Sabiedrisko organizāciju padome. Tomēr tā izrādījās nespējīga šo jautājumu atrisināt. Tautas milicijas organizēšana tāpēc bija jāņem savās rokās Rīgas Strādnieku deputātu padomei, kas sāka pieņemt miličus, izraudzījās milicijas priekšnieku, rūpējās par miliču apbruņošanu un uzturēšanu. Milicija līdz ar to pakļāvās Strādnieku deputātu padomei, kaut arī vēlāk tika sastādīta jaukta milicijas izveidošanas komisija. Tika izstrādāta tautas milicijas pagaidu instrukcija. Rīgas Strādnieku deputātu padome pielika visas pūles, lai miliču rindās neieklātu kontrrevolucionāri u. c. nevēlami elementi, rūpīgi izvēlējās visu

divpadsmit pilsētas milicijas rajonu komisāru, tāpat viņu palīgu kandidatūras. Šos pienākumus uzticēja LSD biedriem P. Saliņam, J. Skrandam, A. Vecgailim, J. Zirnītim u. c. Enerģisks bija milicijas priekšnieka palīgs R. Francis, tāpat lietvedis J. Goba, abi pieredzējuši LSD biedri.

Tā kā tautas milicijas izveidošana ievilkās, Rīgas ielās pēc policijas atļaušanas patrolēja karavīri. Iekšējās kārtības dienestam pilsētā izsauca 7. Bauskas latviešu strēlnieku pulku. Strēlnieki godam izpildīja viņiem uzticētos pienākumus, turpmāk veicot tos kopā ar miličiem. Kad aprīlī (maiņa sākumā pēc j. st.) armijas vadība gatavojās pulku no Rīgas izvest, Strādnieku deputātu padome noteikti izteicās par tā atstāšanu dienestam pilsētā. Rīgā izvietotie latviešu strēlnieki (vēlāk 7. Bauskas pulku nomaiņa 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulks) un miliči bija iespaidīgs revolucionārs spēks, uz kuru Rīgas Strādnieku deputātu padome savā darbībā varēja balstīties.

Marta otrajā pusē (aprīļa sākumā pēc j. st.) Rīgas Strādnieku deputātu padome enerģiski risināja vietējās pašvaldības jautājumu. Padome izteica neuzticību A. Krastkalnam, bet, kad viņš pēc konsultācijas ar Pagaidu valdību atsauca savu atteikšanos no gubernas komisāra amata, arestēja šo reakcionāru un aprīlī nosūtīja uz Petrogradu. Viņa vietā Vidzemes gubernas komisāra amatam Strādnieku deputātu padome izvirzīja bijušās 3. Valsts domes sociāldemokrātiskās frakcijas locekļa A. Priedkalna kandidatūru. Pēc pusotra mēneša vilcināšanās Pagaidu valdībai nācās A. Priedkalnu apstiprināt.

Darbaļaudis visā Krievijā noteikti prasīja demokratizēt pilsētu domes. Arī vairums rīdnieku bija neapmierināti ar veco reakcionāro pilsētas domi, zinot, ka tā nevēlas nekādus demokrātiskus pārkārtojumus. Paši domnieki gan cerēja ar Pagaidu valdības atbalstu turpināt savu funkciju pildīšanu. Sakarā ar to, ka marta vidū vecās domes pilnvaru laiks beidzās, tā nolēma lūgt Pagaidu valdības Iekšlietu ministriju atļaut jaunas domes vēlēšanas Rīgā. Līdz tam domnieki gatavojās palikt savās vietās, gan pieļaujot vietējo organizāciju pārstāvju piedalīšanos domes un tās valdes sēdēs ar padomdevēju balsstiesībām. Taču, Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejai saistoties ar Sabiedrisko organizāciju padomi, kā arī Iskosolu, tika panākta vienošanās vecās domes vietā sastādīt jaunu pagaidu domi, kurā līdz ar buržuāzijas pārstāvjiem ieietu strādnieku interešu aizstāvji. 1. (14.) aprīlī notika šīs pagaidu domes organizācijas sēde.

Jaunajā pagaidu domē Rīgas Strādnieku deputātu padome deleģēja tikai desmit strādnieku pārstāvjus — galvenokārt informācijas nolūkos, uzskatot, ka noteicošais spēks paliks Strādnieku padome. Tik nelielas strādnieku frakcijas izveidošana, kā arī citi fakti (gatavība atdot iniciatīvu vairāku jautājumu risināšanā buržuāziskajai Sabiedrisko organizāciju padomei, paziņojums par Pagaidu valdības atbalstīšanu tiktāl, ciktāl tā veic pasākumus, kas saskan ar revolucionārās tautas prasībām) liecināja par meņševiku—internacionālistu ietekmi LSD Rīgas organizācijā un Strādnieku deputātu padomē. Nedaudzki meņševiki internacionālisti pārstāvēja galvenokārt sīkburžuāzisko inteliģenci. Notikumu turpmākās attīstības gaitā viņu ietekme strauji mazinājās.

Pagaidu domes locekļu lielo vairumu (pavisam bija 88 domnieki) sastā-

Darbaļaudis un kareivji demonstrācijā Rīgā 1917. g. pavasarī.

dija buržuāzijas un sīkburžuāzijas aprindu pārstāvji — tirgotāji, uzņēmēji, namīpašnieki, advokāti, ārsti, ierēdņi. Par Rīgas pilsētas galvu domnieki ievēlēja G. Zemgalu. Domes buržuāziskais raksturs noteica to, ka ar tās palīdzību panākt pat nelielus darbaļaužu interesēm atbilstošus pārkārtojumus bija visai grūti.

Buržuāzija un sīkburžuāziskā inteligence ar pagaidu domes darbību saistīja savus mērķus un ieceres. Sabiedrisko organizāciju padomes darbība apsīka, pēc strādnieku pārstāvju izstāšanās tā reorganizējās un kļuva par tīri buržuāzisku veidojumu ar relatīvi nelielu ietekmi pilsētas iekšējā dzīvē.

Jau pirmajā pagaidu domes darba sēdē 4. (17.) aprīlī strādnieku deputāti ņēma aktīvu līdzdalību svarīgā partikas jautājuma apspriešanā. Frontes tuvums, pilsētā un tās apkārtnē izvietotās lielās karaspēka masas, partikas un lopbarības rekvizīcijas, nepietiekošie un neregulārie produktu pievedumi pēc partikas rezervju izsīkšanas bija nostādījuši Rīgas iedzīvotājus neapskaužamā stāvoklī. Ilgāku laiku vajadzēja samierināties ar atkarību no armijas intendantūras žēlastības. Nemitīgi cēlās partikas produktu cenas. Gadu iepriekš Rīgā ieviestā kartīšu sistēma nespēja atrisināt partikas jautājumu, kuru negatīvi ietekmēja arī pēdējā raža, kas bija ievērojami zemāka nekā iepriekšējās. Rezultātā dzīves dārdzība 1917. g. pavasarī Rīgā bija cēlusies sešas reizes, salīdzinot ar pirmskara laiku.

Strādnieku pārstāvji pagaidu domē ierosināja pārtikas lietu nodot patērētāju biedrībām, jo ikvienam bija skaidrs, ka visgrūtāk klājas darbaļaudīm. Tomēr šo prasību noraidīja. Tā vietā pagaidu dome pieņēma lēmumu par strādnieku kooperatīvu iesaistīšanu pārtikas līdzekļu sadalē. Buržuāzijas pārstāvjiem nesteidzoties, tikai aprīļa vidū (beigās pēc j. st.) sāka darbu Rīgas pārtikas komiteja.

Apstākļos, kad tūkstošiem trūcīgo rīdzinieku dzīvoja pusbadā, spekulanti iedzīvošanās nolūkā pārdeva maizi pat par septiņkārt paaugstinātām cenām. To nevarēja pieļaut, tāpēc pēc Rīgas Strādnieku deputātu padomes ierosmes aprīlī pilsētā sāka pārtikas pārpalikumu rekvizēšanu privātpersonām. Ar darbaļaužu aktīvu palīdzību tautas milicijai daudzkārt izdevās atklāt un konfiscēt lielākus apslēptus pārtikas krājumus, kurus pēc tam nodeva strādnieku patērētāju biedrībām izdalīšanai iedzīvotājiem. Vēlāk patērētāju biedrību rīcībā nodeva arī vairākas maizes ceptuves, kuras rekvizēja sakarā ar grūto pārtikas stāvokli pilsētā. Jūnijā Rīgā darbojās pavisam desmit patērētāju biedrības, kas bija apvienotas patērētāju biedrību savienībā, un tās rīcībā bija 21 veikals. Patērētāju biedrības aptvēra apmēram 24 tūkst. cilvēku, bet, rēķinot kopā ar viņu ģimenēm, — ap ceturto daļu rīdzinieku. No tā izrietēja šo biedrību ievērojamais ieguldījums pārtikas problēmas risināšanā, vispirms, protams, attiecībā uz produktu sadali.

Strādnieku pārstāvji ar lielu atbildības sajūtu piedalījās pilsētas sanitārā stāvokļa apspriešanā pagaidu domē. Noraidot buržuāzisko domnieku iebildumus, vecās sanitārās komisijas bezdarbības attaisnošanas mēģinājumus, viņi panāca jaunas komisijas ievēlēšanu, kam izvirzīja konkrētus uzdevumus pilsētas sanitārā stāvokļa uzlabošanā. Tādējādi Strādnieku deputātu padome un darbaļaužu pārstāvji pagaidu domē ar savu rīcību uzskatāmi pierādīja patiesu ieinteresētību sasāpējušo jautājumu taisnīgā atrisinājumā iedzīvotāju vairākuma labā.

Jau sākot ar martu, Rīgas strādnieki LSD biedru vadībā stājās pie arodorganizāciju darbības atjaunošanas. Kā vieni no pirmajiem savu arodbiedrību atjaunoja pilsētas transportstrādnieki. Aprīlī Rīgā darbojās 13 arodbiedrības ar 2725 biedriem. Arodbiedrībās iesaistīto darbaļaužu skaits turpināja strauji pieaugt un vasaras mēnešos sasniedza 25 tūkst. Arodbiedrību kopējais daudzums vēlāk samazinājās (no 20 līdz 12), jo vairāku radniecisku profesiju, piemēram, Rīgas tirdzniecības un rūpniecības kalpotāju, skroderu un šuvēju u. c., arodbiedrības apvienojās.

Visu arodbiedrību darbību vadīja Rīgas arodbiedrību Centrālbirojs. Tas izstrādāja kopējus statūtus, kurus apstiprināja Rīgas arodbiedrību pirmā konference maija pēdējā nedēļā (jūnija pirmajā pusē pēc j. st.). Lai gan arodbiedrībās ietilpa daudz kantoristu, mājamkalpotāju u. tml. profesiju pārstāvju, tās bija kaujinieciskas darbaļaužu interešu aizstāves un ar savu rīcību apliecināja, ka pilsētas revolucionārās tradīcijas dzīvo. Piedaloties 3. Viskrievijas arodbiedrību konferencē Petrogradā, Rīgas arodbiedrību delegāti noteikti atbalstīja boļševikus.

Kā Rīgas proletariāts, tā buržuāzija tiecās nodrošināt sev Vidzemes aprīņķu atbalstu. Pirmā pasteidzās buržuāzija, izveidojot Vidzemes Pagaidu zemes padomi. Savukārt Rīgas Strādnieku deputātu padome kopā ar LSD

Centrālo Komiteju daudz darīja bezzemnieku organizēšanā, visnotaļ sekmējot Rīgas proletariāta un plašo bezzemnieku masu savienību, kuru apliecināja Vidzemes bezzemnieku kongress 1917. g. 16.—18. aprīlī (29. aprīlī—1. maijā) Valmierā. Kongresā ievēlētā Vidzemes Bezzemnieku padome pievienojās Rīgas Strādnieku deputātu padomei, izveidojot tās Bezzemnieku sekciju. Bezzemnieku organizēšanā ieguldītais darbs ievērojami sekmēja Rīgas Strādnieku deputātu padomes autoritātes nostiprināšanu visā Vidzemē.

Rīgas Strādnieku deputātu padome kopā ar LSD Rīgas komiteju, arod biedrībām un to Centrālbiroju rosīgi gatavojās 1. Maija svinībām. Darba ļaužu starptautiskās solidaritātes dienu atzīmēja pēc jaunā stila, t. i., 18. aprīlī. Darbaļaužu svētkus Rīga sagaidīja, greznojusies sarkaniem karogiem. Par spīti sliktajiem laika apstākļiem jau no agra rīta uz pilsētas centru plūda demonstrantu kolonnas, lai pēc tam kopējā gājienā, virs demonstrantu tūkstošiem plīvojot gandrīz deviņiem simtiem karogu, dotos uz lielo laukumu pie Krusta baznīcas, kur notika grandiozs mītiņš.

Darbaļaužu starptautiskās solidaritātes dienas atzīmēšana Rīgā bija sevišķi priecīgs notikums tiem revolucionāriem, kuri nesen bija atgriezušies no cietumiem, katorgas un trimdas vietām. Tomēr vēl maija sākumā (vidū pēc j. st.) veco partijas biedru LSD Rīgas organizācijā bija tikai 69 cilvēki. Vajadzība pēc pieredzējušiem partijas biedriem bija liela, tāpēc izcila nozīme bija lēmumam par LSD Centrālās Komitejas pārceļanos no Maskavas uz Rīgu. Ar 13. (26.) maiju Rīgā atkal sāka iznākt «Cīņa», ar kuru Strādnieku deputātu padome apvienoja savu «Ziņotāju». J. Daniševskis, J. Lencmanis, J. Peterss u. c. LSD Centrālās Komitejas locekļi ar lielu enerģiju iesaistījās politiskajā dzīvē. Periodiski Rīgā ieradās P. Stučka. Atgriezās arī emigranti, to vidū P. Allens, D. Beika, S. Bergis, A. Penness u. c.

Latvijas Sociāldemokrātijas biedriem darba bija daudz. Bija jāveic plašs un mērķtiecīgs propagandas un izskaidrošanas darbs, sekojot tiem jaunajiem uzdevumiem, kas izrietēja no V. I. Leņina Aprīļa tēzēm un LSD 13. konferences lēmumiem. Par darba sekmēm liecināja Latvijas Sociāldemokrātijas autoritātes pieaugums, daudzu jaunu biedru iestāšanās partijā. Maija vidū (beigās pēc j. st.) LSD Rīgas organizācijā, ieskaitot latviešu strēlnieku pulkus, Ropažu rajonu, kā arī izveidojušās krievu un lietuviešu sekcijas, bija 2849 biedri. Organizācija turpināja augt un nostiprināties. Aktīva darbība izvērās visos tās rajonos.

Latvijas darbaļaudis, latviešu strēlnieki asi nosodīja Pagaidu valdības kara turpināšanas politiku, it īpaši pēc ārlietu ministra P. Miļukova 18. aprīļa (1. maija) notas sabiedrotajiem, kurā tika paziņota apņemšanās ievērot visus patvaldības slēgtos līgumus, kā arī gatavība turpināt karu līdz galīgai uzvarai. No šī brīža 12. armijas daļu kareivji arvien lielākā skaitā sāka pārvērtēt savu nostāju pret Pagaidu valdību. Tāpēc maijā, lai nostiprinātu samierniecisko elementu pozīcijas, Rīgā vairāku sabiedroto ģenerāļu pavadībā ieradās Ziemeļu frontes jaunais virspavēlnieks ģenerālis A. Dragomirovs, tāpat pazīstamais reakcionārs V. Puriškevičs. Dažas nedēļas vēlāk atbrauca augstākais virspavēlnieks ģenerālis M. Aļeksejevs, otrreiz pēc Februāra revolūcijas Rīgu apmeklēja A. Kerenskis. Visām šīm vizītēm

bija viens kopējs mērķis — ietekmēt masu, vispirmām kārtām 12. armijas kareivju, noskaņojumu. 11. (24.) maijā uz plenārsēdi pulcējās Rīgas Strādnieku padomes deputāti, lai izteiktu savu nostāju attiecībā pret Pagaidu valdību. Savas darbības pirmajā posmā padome, kā jau minēts, vadījās no kļūdainā lozunga «tikāl — ciktāl», tomēr vairākos jautājumos, piemēram, par imperiālistisko karu, tā jau tad noteikti aizstāvēja boļševiku viedokli, noraidīja Pagaidu valdības t. s. brīvības aizņēmumu, kuru izlaida kara turpināšanas interesēs. Izsakot savu attieksmi pret jaunā sastāva Pagaidu valdību, 11. (24.) maija plenārsēdē Rīgas Strādnieku deputātu padome ar lielu balsu pārsvaru pieņēma LSD Centrālās Komitejas ieteikto rezolūciju, kurā, atteicoties atbalstīt Pagaidu valdību, izvirzīja prasību visu varu nodot padomēm. Ar šo rezolūciju Rīgas Strādnieku deputātu padome nepārprotami pierādīja, ka ir viena no nedaudzajām visā Krievijā, kas jau šajā sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas posmā apņēmusies iet kopā ar boļševikiem. Pēc nedēļas deputāti ar skaļiem aplausiem sveica P. Stučku, kad viņš ieradās padomes sēdē un atzinīgi novērtēja tās darbību.

Maija vidū (beigās pēc j. st.) savu viedokli visos principiālajos jautājumos izteica latviešu strēlnieki. 17. (30.) maijā strēlnieku 2. kongress lielā vienprātībā izteicās pret Pagaidu valdību un nosūtīja apsveikuma telegrammu V. I. Ļeņinam. Strēlnieki veselus piecus mēnešus pirms Lielā Oktobra atklāti nostājās sociālistiskās revolūcijas cīnītāju rindās. Šim faktam, kā zināms, jau tolaik lielu uzmanību veltīja V. I. Ļeņins, kad viņš no P. Stučkas uzzināja par notikumu attīstību Rīgā.

Rīgas Strādnieku deputātu padome, atzīstot, ka «revolūcijas uzvara sasniedzama revolūcijas spēku saskaņotā, ciešā kopsakarībā», aicināja strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes apvienot savus spēkus. Tā kā Iskosols noteikti izteicās pret apvienošanos, Strādnieku deputātu padome atzina, ka jāizveido pilsētas garnizona kareivju deputātu padome un jāapvienojas ar to. Taču Iskosols nepieļāva garnizona padomes nodibināšanu. Tāpēc Rīgas Strādnieku deputātu padome ciešāk saistījās ne vien ar latviešu strēlniekiem, bet arī ar 109. kājnieku divīzijas revolucionāriem pulkiem, kas par sakaru nostiprināšanu ar Strādnieku padomi bija izteikušies vēl aprīlī. Rezultātā pieauga Rīgas Strādnieku deputātu padomes ietekme kareivju vidū.

1917. g. aprīlī un maijā arvien lielāku politisko rosību izrādīja buržuāzija. Savas rindas tiecās papildināt nesen dibinātās Latvijas republikāniskā, radikāldemokrātiskā un demokrātiskā partija. Pirmā no tām apvienoja konservatīvās turīgās buržuāziskās aprindas, bet abas pārējās sacentās sīkburžuāzijas piesaistīšanā. Jāpiebilst, ka par ietekmi sīkburžuāzijā cīnījās arī Latvijas revolucionāro sociālistu partija, jo tās iespaids strādnieku vidū bija niecīgs. Melnsimtnieka F. Veinberga Latviešu tautas partijā grupējās reakcionāri, rūdīti demokrātijas nīdēji. Aprīļa beigās (maijs pirmajā pusē pēc j. st.) Valkā nodibināja Zemnieku savienību. Šī budziskā organizācija ekonomisko mērķu sasniegšanai plaši izmantoja politisku demagogiju un jau drīz kļuva par pašu lielāko un spēcīgāko latviešu buržuāzijas partiju. Jau pavasarī ar Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības atbalstu Zemnieku savienība atvēra savu nodaļu Rīgā, bet jūlija beigās (augusta sākumā pēc j. st.) izvēlējās to par savas darbības centru,

lai vēl vairāk saistītos ar pilsētas buržuāziskajām aprindām kontrrevolucionārās cīņas interesēs.

Politiskās partijas un organizācijas dibināja Rīgas vācu, krievu un ebreju buržuāzija. Kā viena no pirmajām vēl martā tika izveidota buržuāziskā «krievu tautības pilsoņu savienība». Sakarā ar to, ka daudzi krievu rūpnieki un tirgotāji kara gados Rīgu bija atstājuši, tās darbībai bija iero-bežots raksturs. Vasaras sākumā aktivizējās Rīgas vācu demokrātiskā parti-ja. Uz kopējas platformas pamata apvienojās ebreju demokrātiskā parti-ja un ebreju nacionāldemokrātiskā savienība.

Rīgas buržuāzijas nacionālie grupējumi nevarēja atrast kopēju valodu. Ja, cenšoties nepieļaut revolūcijas tālāku attīstību, tie stāvēja vienās po-zīcijās, tad daudzos atsevišķos jautājumos (vietējā pašpārvalde, Latvijas autonomija u. c.) nekādi nespēja vienoties. Tas, protams, vājināja buržuā-zijas spēkus Rīgā, it īpaši vēl tāpēc, ka strādnieki Latvijas Sociāldemokrā-tijas vadībā lēma par visiem nozīmīgākajiem jautājumiem, vadoties no šķiriskās pārliecības bez tautību izšķirības.

Līdztekus buržuāzijas politiskajām partijām un grupām organizējās uzņēmēji, tirgotāji, namīpašnieki, lai aizstāvētu algota darba ekspluatā-cijas un īpašuma tiesības. Izrādījās, ka šajā jomā itin labi saprotas dažādu tautību turīgās aprindas. Vēl maijā tika likti pamati nacionālā sastāva ziņā raibajai Pirmajai Baltijas apvienoto arodniecisko rūpnieku biedrībai. Jūnijā nodibinājās Rīgas namīpašnieku savienība, kura, aizstājot agrāk pastāvējušās namīpašnieku biedrības, apvienoja ap 1200 dažādu tautību namīpašnieku. Uzņēmēju izaicinotās nostājas dēļ samierināšanas kameras (Rīgā tās organizēja pie attiecīgajām arodbiedrībām) patiesībā pat neie-sāka darbību, lai gan konfliktu skaits starp strādniekiem un uzņēmējiem auga. Šo konfliktu izskatīšana Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejai atņēma daudz laika un prasīja papildu enerģiju.

Rīgas Strādnieku deputātu padome turpināja atbalstīt strādnieku un kalpotāju cīņu par viņu materiālā stāvokļa uzlabošanu. No aprīļa līdz jūnijam Rīgā notika 43 streiki. Tajos piedalījās 268 uzņēmumu strādnieki, pa lielākajai daļai panākot savu prasību izpildīšanu. Starp citu, Rīgas strādniekiem izdevās uzlabot apdrošināšanu slimības gadījumos, piespie-žot kapitālistus segt šos izdevumus. Jūnijā padome aicināja strādniekus uzņemties kontroli pār fabriku un darbnīcu iekšējo dzīvi, šim nolūkam radot savas fabriku komitejas. Rīgā, kur tolaik nebija lielu uzņēmumu, komiteju uzdevumi bija šaurāki nekā citos Krievijas rūpnieciskajos cen-tros. Komitejas kopā ar arodbiedrībām galveno vērību veltīja algas, darba laika un apstākļu nokārtošanai. Savukārt strādnieki un kalpotāji bija gatavi vajadzīgā brīdī tieši atbalstīt padomi un darbaļaužu pārstāvjus vie-tējās pašvaldības orgānos. Dažkārt šāds atbalsts bija gluži nepieciešams. Tā, tikai pēc tirdzniecības un rūpniecības kalpotāju demonstrācijas dalībnieku ierašanās domnieku sēdē pagaidu dome bija spiesta pieņemt lēmumu par 8 stundu darba dienas noteikšanu šai darbinieku kategorijai.

Rosīgi darbojās arī Rīgas Strādnieku deputātu padomes izveidotās atse-višķās sekcijas. Vēl pirms Bezzemnieku sekcijas enerģisku darbu sāka Skolu sekcija, kuru vadīja J. Čulītis. Tā sagatavoja skolu pagaidu reor-ganizācijas projektu un enerģiski rīkojās izglītības demokratizācijas laukā.

Juridiskā sekcija P. Birkerta vadībā vāca materiālus par revolucionāru bendēm vēl no 1905. g. un kārtoja jautājumu par viņu nodošanu tiesai. Pēc nepieciešamo pierādījumu savākšanas Juridiskā sekcija paredzēja saukt pieatbildības soda ekspedīciju vadītājus un viņu izpalīgus (baronus fon Hānu, G. fon Reki u. c.), slepenpolicijas aģentus (I. Gregusu-Markovski, J. Dāvusu, N. Zeltiņu), kā arī provokatorus un revolucionāru nodevējus. Sakarā ar to Rīgas Strādnieku deputātu padome ierosināja Pagaidu valdības Tieslietu ministrijai atcelt pastāvošo 10 gadu noilguma likumu, kas dotajos apstākļos bija šķērslis taisnīgai atmaksai. Ar tādu pašu prasību padome griezās pie Viskrievijas Padomju Izpildu Komitejas. Sagatavošanās pasākumi prasīja laiku, un tas toreiz paglāba apsūdzētos no taisnīgā soda.

Jūnijā un jūlijā Rīgas Strādnieku deputātu padome kopā ar strādnieku kultūras un izglītības biedrībām un arodbiedrībām, piedaloties latviešu strēlnieku pārstāvjiem, enerģiski risināja strādnieku teātra jautājumu. Jaunizveidotā Rīgas Latviešu strādnieku teātra rīcībā nodeva 2. pilsētas teātra telpas. Uzturēšanas izdevumus segt apņēmās Rīgas darbaļaužu organizācijas. Notika gatavošanās strādnieku teātra pirmajai sezonai, kuru tad gan tā arī neizdevās uzsākt.

Tautas masas arvien enerģiskāk atbalstīja Latvijas Sociāldemokrātijas pasākumus. Tā tas bija arī tad, kad LSD Centrālā Komiteja un Rīgas komiteja aicināja 18. jūnijā (1. jūlijā) demonstrēt par mieru, par savu apvienošanās ap strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomēm. 12. armijas pavēlniecības un Iskosola centieni nepieļaut demonstrāciju šajā dienā, kad sākās Pagaidu valdības organizētais uzbrukums frontē, izrādījās velti. Rīgas ielās ar bolševistiskiem lozungiem izgāja ap 50—60 tūkst. demonstrāciju un mītiņu dalībnieku.

Taču kontrevolūcija gatavojās pārejai uzbrukumā. 3.—5. (16.—18.) jūlija notikumi Petrogradā, kas pārtrauca revolūcijas mierīgās attīstības posmu, atbalsojās arī Rīgā. Marijas (tag. Suvorova) ielas un Stabu (tag. F. Engelsa) ielas stūrī naktī no 5. (18.) uz 6. (19.) jūliju notika sadursme starp «nāves bataljonu» un 3. Kurzemes latviešu pulka strēlniekiem, kas deva enerģisku pretsparu kontrevolūcijas kalpiem. Latviešu strēlnieku u. c. kreisi noskaņoto 12. armijas daļu un darbaļaužu savstarpējā solidaritāte un kopējā nostāja noteica to, ka Latvijā arī pēc jūlija notikumiem Petrogradā neizpalika masu mītiņi u. tml. pasākumi. Taču LSD Centrālā Komiteja un Rīgas komiteja, Strādnieku deputātu padome pielika visas pūles, lai situācijā, kad buržuāzija Krievijā bija pārgājusi uzbrukumā un pilnībā sagrābusi varu, likvidējot divvaldību, atturētu masas no priekšlaicīgas neorganizētas uzstāšanās. Tādu nostāju pamatoja LSD 5. kongress, kas sanāca Rīgas pilī latviešu strēlnieku apsardzībā 1917. g. 9. (22.) jūlijā un pirmoreiz partijas vēsturē notika legālos apstākļos. Sapulcējušies Latvijas darbaļaužu kaujinieciskā avangarda pārstāvji apsprieda politisko un saimniecisko stāvokli valstī, proletariāta uzdevumus u. c. neatliekamus jautājumus, pamatoti secinot, ka tuvojas izšķirošs šķiru cīņas posms un tāpēc vēl ciešāk jāsaliedē visi revolucionārie spēki. Viens no kongresa lēmumiem bija nekavējoties izveidot apvienotu Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un kareivju deputātu padomi revolucionāro spēku tālākas saliedēšanas interesēs. Padome sanāca Rīgas pilī 29. jūlijā (11. augustā).

Revolucionārais noskaņojums arvien vairāk aptvēra 12. armiju. Revolucionārās daļas sastādīja tā dēvēto Kreiso bloku. Tajā ietilpa latviešu un Sibīrijas strēlnieku pulki u. c. karaspēka daļas. Kad jūlija sākumā, sakarā ar aktīvām operācijām citās frontēs, uzbrukumā vajadzēja iesaistīties arī 12. armijas daļām, no tā nācās atteikties. Satrauktā armijas pavēlniecība nemitējās žēloties frontes virspavēlniekam, ka nespēj aizkavēt bolševistisko ideju izplatību. Jau agrāk daudz pārmēģinājumu bija izteikti bolševistiskajiem preses orgāniem, tāpēc Pagaidu valdība nolēma slēgt «Pravdu», kā arī Rīgā iznākošo laikrakstu «Okopnaja Pravda», LSD Kara organizācijas izdevumu. LSD Centrālā Komiteja un Rīgas Strādnieku deputātu padome nosodīja šādu rīcību un protestēja pret tiesas ierēdņu nelikumīgo rīcību «Okopnaja Pravdas» redakcijas kratīšanā 22. jūlijā (4. augustā), kuras laikā tika izdemolētas arī LSD Rīgas komitejas un «Cīņas» telpas, arestēti vairāki LSD Kara organizācijas darbinieki. Latvijas Sociāldemokrātija un darbaļaudis vienoti nostājās pret kontrrevolūcijas provokācijām, tomēr izvairoties no pāragras neorganizētas sadursmes, kas konkrētā situācijā nāktu par labu revolūcijas pretiniekiem.

Kontrrevolūcija, aizņemta ar cīņu pret kreisajiem spēkiem, krietni mazāku interesi veltīja fronteī, lai gan jau jūlijā vairāki simptomi liecināja par vācu imperiālistu gatavošanos uzbrukumam Rīgai. To ievērojot, LSD Centrālā Komiteja nolēma sekmēt frontes stāvokļa stabilizēšanu, jo, pretiniekam sagrabjot Rīgu, briesmīgu triecienu saņemtu revolucionārie spēki visā Latvijā, turklāt apdraudēta būtu Petrograda. Tāpēc LSD Centrālā Komiteja aicināja 12. armijas kareivjus nebrāļoties (faktiski brāļošānās bija jau pārtraukta), bez ierunām pakļauties kaujas pavēlēm, protams, ne kontrrevolucionārām, nostiprināt disciplīnu. Izveidojušos apstākļos tā bija pareiza taktika, kuru saprata un atbalstīja latviešu strēlnieki u. c. 12. armijas revolucionārās daļas.

Ievērojami aktīvāki un nekautrīgāki kļuva uzņēmēji. Jau jūnijā bija ievērojami pavairojušies un saasinājušies strādnieku un uzņēmēju konflikti, vairākās vietās (Rūtenberga un Nīhofa fabrikās, fabrikā «Venus») pēdējie sarīkoja apslēptus lokautus. Jūlijā darbaļaudim daudzus gadījumos jau izcīnītās tiesības nācās vēlreiz atkarot ar streiku palīdzību. Šajā mēnesī, kā arī augusta sākumā (pēc v. st.) Rīgā notika 23 streiki, no tiem 6 bija vispārēji. Tā ar neatlaidīgu cīņu strādnieki sargāja savus ieguvumus.

Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komiteja enerģiski aizstāvēja darbaļaužu taisnīgās prasības, nepieļaujot uzņēmumu, tāpat kara darbu strādnieku atlaišanu. Strādnieku interesēs Izpildu komiteja pieprasīja Pagaidu valdībai atsaukt tās iecelto darba komisāru (šo amatu izveidoja agrākā fabriku inspektora vietā), no savas puses par darba komisāru nozīmējot D. Beiku. Jāpiebilst, ka jūlijā Rīgas padomes Izpildu komitejā ievērojami saasinājās LSD ļeņinskā vairākuma attiecības ar meņševikiem internacionālistiem, kuriem nebija pa prātam revolūcijas tālākā virzīšana uz priekšu.

Augusta sākumā (vidū pēc j. st.) dažādas politiskās partijas, grupas un organizācijas Rīgā galveno uzmanību veltīja gaidāmajām pilsētas domes vēlēšanām, kam gatavošanās sākās jau maijā. Pieņēmusi lēmumu piedalīties vēlēšanās ar savu kandidātu sarakstu, Latvijas Sociāldemokrātija

tiecās pēc visu revolucionāro spēku vienotas rīcības, pamatoti uzsverot, ka «vēlēšanu cīņa reizē ir politiska un saimnieciska cīņa». Sākot enerģisku pirmsvēlēšanu agitāciju, LSD Rīgas komiteja izveidoja šim nolūkam īpašu Centrālo biroju, kurš K. Prātnieka vadībā organizēja partijas vēlēšanu programmas plašu izskaidrošanu, uzskatāmi pierādīja to, ka tautas masu interesēm «vienlīdz naidīga ir kā vācu, tā latviešu un krievu buržuāzijas politika pilsētas saimniecībā». Latvijas Sociāldemokrātijas vēlēšanu sarakstu (Nr. 1) atbalstīja strādnieki, latviešu strēlnieki un krievu kareivji, arod biedrību un patērētāju biedrību biedri, bēgļi, Rīgas apkārtnes sīkzemnieki. Piedaloties domes vēlēšanās, LSD tiecās iegūt parlamentārā ceļā noteicošo ietekmi pilsētas pašvaldībā, lai izmantotu šo ietekmi sociālistiskās revolūcijas interesēs.

Lai gan buržuāziskie grupējumi uzstādīja savus atsevišķus kandidātu sarakstus, tie kopējiem spēkiem centās nepieļaut Latvijas Sociāldemokrātijas uzvaru vēlēšanās. Buržuāzija mēģināja panākt, lai vēlēšanās oficiāli nepieļautu kareivjus, un, izmantojot savus cilvēkus vēlēšanu sagatavošanas aparātā, neiekļāva vēlētāju sarakstos veselās ielas Rīgas strādnieku kvartālos (pēc «Cīņas» savāktajiem aptuveniem datiem, apmēram 12 tūkst. cilvēku). Tomēr, jo tuvāk nāca vēlēšanas, jo mazāk cerību palika buržuāzijai sagaidīt sev labvēlīgus rezultātus. To saprata arī Iskosola, Bunda un tiem tuvu stāvošu nogrupējumu izveidotais «sociālistiskais bloks», kurš tāpat nevēlējās pieļaut patieso revolucionāro spēku uzvaru. Neiztika arī bez provokācijām. Pašā vēlēšanu priekšvakarā, naktī no 12. (25.) uz 13. (26.) augustu, Rīgā atkal notika asiņaina sadursme starp 2. Rīgas latviešu pulka strēlniekiem un strādniekiem, no vienas puses, un 38. divīzijas «nāves bataljonu», no otras. Tas bija jauns pierādījums kontrrevolūcijas centieniem saasināt stāvokli.

1917. g. 13. (26.) augustā Rīgas vēsturē pirmās vispārējās, tiešās un vienlīdzīgās domes vēlēšanas, kurās piedalījās vairāk nekā trīs ceturtdaļas rīdzinieku, beidzās ar pārliecinošu Latvijas Sociāldemokrātijas uzvaru. No 120 domnieku vietām LSD ieguva 49, tālu aiz sevis atstājot tā dēvēto vācu apvienību (19) un «sociālistisko bloku» (18). No latviešu buržuāzijas grupējumiem lielākos panākumus guva Latvijas demokrātu partija, kas dabūja 9 domnieku vietas. Tikai vienu (!) vietu jaunajā domē ieguva melnsimtnieka F. Veinberga saraksts. Tādējādi domes vēlēšanas uzskatāmi apliecināja Latvijas Sociāldemokrātijas noteicošo ietekmi Rīgā.

Domes vēlēšanu rezultāti Rīgā stimulēja kontrrevolūcijas slepeno nodomu — dot izšķirošu triecienu revolucionārajai pilsētai un nepakļāvīgajām 12. armijas daļām ar vācu militāristu palīdzību. Šo triecienu armijas augstākā virspavēlniecība ar ģenerāli L. Korņilovu priekšgalā gribēja izmantot kontrrevolucionārā dumpja sākšanai, lai sagrābtu visu varu valstī un nodibinātu militāru diktatūru. Tāpēc, lai gan pretinieka gatavošanās uzbrukumam Rīgai nebija noslēpums, nekādi pretpasākumi netika veikti. Kad jūlija otrajā pusē un augusta sākumā (pēc. v. st.) iedzīvotāju vidū sāka kļīst baumas par evakuāciju, armijas pavēlniecība tās atsauca kā nepamatotas.

Rīdziniekiem nopietnas bažas radīja pārtikas stāvokļa pasliktināšanās. Satrauca vēsts, ka augustā Vidzemes guberņai iedalīti tikai 50 vagoni labī-

bas, lai gan vienai pašai Rīgai ik mēnesi bija nepieciešami vismaz 170 vagoni. Turklāt līdz 15. (28.) augustam neviens no minētajiem 50 vagoniem nebija ielādēts, un gubernas pārtikas komiteja šaubījās, vai ko saņems. Izniedzot iedzīvotājiem dienā pa pusmārciņai maizes, Rīga bija nodrošināta tikai līdz 23. augustam (5. septembrim). Izrādījās, ka Pagaidu valdība bija ieskaitījusi Vidzemi to gubernu skaitā, kam jāiztiek ar savu ražu. 1917. gadā maizes krājumi Krievijā vēl bija pietiekoši, tāpēc jāsecina, ka Rīgu skāra Pagaidu valdības pārtikas politika, buržuāzijas centieni ar maizes transporta aizkavēšanu dot triecienus proletāriskajiem centriem. Ļoti sliktais Rīgas finansiālais stāvoklis, pieaugošie pilsētas parādi neļāva rast papildu līdzekļus pārtikas iepirkšanai.

Apstākļos, kad vajadzēja nopietni rēķināties ar vācu uzbrukumu, 14. (27.) augustā pēc LSD Centrālās Komitejas un Rīgas komitejas ierosmes tika sasaukta vecāko partijas biedru sapulce, lai apspriestos, kā rīkoties Rīgas krišanas gadījumā. Sapulces dalībnieki izteicās, ka jāpaliek pilsētā un jāturpina revolucionārā cīņa. Ar šādu aicinājumu LSD Centrālā Komiteja un Rīgas komiteja, tāpat Rīgas Strādnieku deputātu padome griezās pie pilsētas iedzīvotājiem.

Ienaidnieka uzbrukums Rīgai sākās 19. augustā (1. septembrī). Agri no rīta vācu artilērija atklāja viesuļuguni Ikšķiles rajonā, tad vācieši sāka forsēt Daugavu. Pēcpusdienā pretinieka tālšāvēji lielgabali vairākas stundas apšaudīja Rīgu. Sāviņi sprāga netālu no tās centra. Daudziem namiem tika bojātas fasādes un jumti, bija upuri civiliedzīvotāju vidū.

12. armija nespēja noturēt savas pozīcijas un sāka atkāpties. Vācu militāristi cerēja ne tikai ieņemt Rīgu, bet arī atgriezt un ielenkt 12. armijas galvenos spēkus. Tomēr 2. latviešu strēlnieku brigādes pašaizliedzība un ārkārtējā varonība kaujās pie Mazās Juglas, tāpat citu revolucionāro daļu sīvā pretestība liedza ienaidniekam iespēju īstenot savas ieceres otro pusī: 12. armijai izdevās atstāt draudošā ielenkuma loku.

Lai gan netālu notika sīvas kaujas, vēl 20. augustā (2. septembrī) pašā Rīgā bija samērā mierīgi. Taču tad pilsētu sagraba satraucoša steiga. Cauri Rīgai atkāpās karaspēka daļas, lielgabalniēki, vezumniēki. Steigā evakuēja militārās iestādes, lazaretas, pastu un telegrāfu, arī daļu civilo objektu. Sapieri uzspridzināja tiltus pāri Daugavai. Tika aizdedzinātas tirgus būdas Daugavmalā un noliktavas.

Situācijā, kad iestādes cita pēc citas atstāja Rīgu, LSD Centrālā Komiteja un Rīgas komiteja, Strādnieku padomes Izpildu komiteja aicināja iedzīvotājus izturēties mierīgi un ik pēc trim stundām noturēja kopīgu apspriedi. Pret noziedzīgiem elementiem, kuri tiecās izmantot situāciju un izlaupīt veikalus un noliktavas, nosūtīja tautas miličus.

Pirmdien, 21. augustā (3. septembrī), bija paredzēta jaunievēlētās pilsētas domes pirmā sēde. Enerģiski uzstājoties, LSD Centrālā Komiteja panāca, ka tā par spīti ārkārtējam stāvoklim tomēr sanāca. Bija pēcpusdiena, 12. armija pilsētu jau bija atstājusi, kad nesen ievēlētie domnieki pulcējās uz savu pirmo un, kā izrādījās, pēdējo sēdi. Šajā pašā dienā Rīgā ienāca vācu karaspēks. Sākās vairāk nekā gadu ilgā okupācija, grūtu pārbaudījumu laiks darbaļaudīm un viņu priekšpulkam — Latvijas Sociāldemokrātijai.

2. RĪGA VĀCU OKUPĀCIJAS JŪGĀ (1917. g. 3. septembris — 1919. g. 2. janvāris)

Ieņēmuši Rīgu, vācu imperiālisti steidzās ievest tajā sev vēlamu kārtību. Nekavējoties izziņoja, ka pilsēta atrodas «kara stāvoklī pēc Vācijas likumiem». Vācu 8. armijas pavēlnieks ģenerālis O. fon Hutjē izdeva stingrus noteikumus, kas atņēma rīdziniekiem demokrātiskās brīvības. Nepaklausības gadījumā tika piedraudēts ar nāvessodu un ilgstošu ieslodzījumu cietumā. Rīgas ielās, kurās civilajiem iedzīvotājiem atļāva uzturēties tikai no pl. 6 līdz 21, klaudzēja vācu kareivju naglotie zābaki, bija dzirdami struņi uzsauzieni «Halt!», kad viņu patruļas apturēja kādu cilvēku.

Rīgas Strādnieku deputātu padomes un tās Izpildu komitejas darbība tika pārtraukta. Sarkano karogu, kas plīvoja virs padomes ēkas, norāva. Par lieku iekarotāji atzina arī pilsētas jaunievēlēto domi, tāpat buržuāzisko Sabiedrisko organizāciju padomi un Baltijas bēgļu apgādāšanas komiteju. Minētā komiteja gan vēlāk izkaulēja atļauju turpināt darbību, taču visai ierobežotā apjomā. Politisko partiju darbību okupanti nepieļāva. Slēdza arodbiedrības un to Centrālbiroju. Arī izglītības biedrības un kooperatīvi izrādījās nevēlami. Īsi sakot, pilsētas pašpārvalde un darbaļaužu revolucionārā ceļā gūtie panākumi tika likvidēti.

LSD Centrālā Komiteja no saviem locekļiem okupētajā Rīgā bija atstājusi J. Lencmani, R. Eihī, J. Šilfu-Jaunzemu, J. Daniševski, J. Bērziņu-Andersonu, K. Krastiņu un J. Krūmiņu-Pilātu. Tā kā, vācu karaspēkam ienākot, vēl nebija skaidri zināms, kā okupanti rīkosies, LSD Centrālā Komiteja nolēma turpināt «Cīņas» izdošanu. Norādījums nepārtraukt darbību tika dots arodbiedrībām. Šie lēmumi liecina, ka Latvijas Sociāldemokrātija tobrīd vadījās no ziņām par sociāldemokrātu un strādnieku stāvokli Vācijā un gatavojās izmantot arodbiedrības un to Centrālbiroju saiknei ar strādnieku masām. Taču jau tuvākās dienas pierādīja, ka iekarotāji nedomā pieļaut pat mazākās demokrātijas izpausmes un darboties nāksies ārkārtīgi grūtos apstākļos.

Imperiālistiskā pasaules kara trešajā gadā uzvaras vācu imperiālistus nelutināja, tāpēc Rīgas ieņemšana ievērojami pacēla gan reiha militārās elites, gan šovinistisko aprindu noskaņojumu. Lai vēl uzsvērtu tās nozīmīgumu, 7. septembrī kopā ar vācu Austrumu frontes virspavēlnieku ģenerālfeldmaršalu Bavārijas princi Leopoldu Rīgā ieradās pats ķeizars Vilhelms II un pieņēma karaspēka parādi Esplanādes laukumā. Drīz okupēto pilsētu apmeklēja reihskanclers G. Mihaeliss, tāpat daudzi reihstāga locekļi, prinči, dažādu Vācijas pilsētu birģermeistari, rūpnieki un tirgotāji. Pēdējie tiecās tuvāk izziņāt ekonomisko sakaru iespējas ar Rīgu un Baltiju.

Administratīvā ziņā Rīga un tās tuvākā apkārtnē turpmāk sastādīja «ķeizarisko Rīgas guberņu», kur visus svarīgākos jautājumus izlēma okupācijas armijas pavēlniecība. Augstākā civilā vara atradās gubernatora ģenerāļa K. fon Altena rokās. Viņam bija pakļauts pilsētas priekšnieks (pilsētas galvas amatu likvidēja). Par pilsētas priekšnieku iecēla vācu armijas rezerves kapteini P. Hopfu. Jaunizveidotajā pilsētas pārvaldes

Vācu okupācijas karaspēka parāde Esplanādes laukumā Rīgā.

aparātā līdzās vācu kara ierēdņiem iesaistīja reakcionāros vietējos vāciešus, kas atbalstīja iekarotājus un sadarbojās ar tiem.

Okupantu izveidotās Rīgas pilsētas pārvaldes tā dēvētajai centrālajai nodaļai pakļāvās atsevišķas speciālas nodaļas, kas pārzināja policiju, pilsētas uzņēmumus (arī gāzes iestādi, elektrostaciju, tāpat ūdensapgādi), satiksmi, tirdzniecību, pārtikas jautājumus, nodokļu iekasēšanu utt., kā arī skolas, slimnīcas, krājokāsi, lombardu un banku. Kad izveidoja miertiešas, tās visumā sprieda pēc cariskās Krievijas likumiem, bet pati procedūra notika saskaņā ar Vācijā pastāvošo kārtību, turklāt vācu valodā. Vācu valodā tika kārtota visa dokumentācija. Okupanti steidzās Rīgu pārvērst vispirms kaut ārēji par tīri vācisku pilsētu. Šai nolūkā līdzšinējos uzrakstus uz ielu plāksnēm, veikalu izkārtnēm utt. aizstāja ar to vāciskajiem variantiem.

Pēc Rīgas ieņemšanas vācu militāristi nekavējoties padzina tautas miliciju. Okupantu organizētās policijas priekšgalā stājās barons G. fon Reke, pazīstamais revolucionāru bende (Rīgas Strādnieku deputātu padomes Juridiskā sekcija bija iesākusi pret viņu izmeklēšanu, un līdz vācu karaspēka ienākšanai viņš atradās cietumā). Kuplā skaitā policijā iestājās vietējie vācu ugunsdzēsēji un melnsimtnieki. Saņēma atļauju darboties

savā «specialitātē» J. Dāvuss, N. Zeltiņš u. c. vecie cara patvaldības laika slepenpolicijas «varoņi». Bez tam iekarotāji radīja veselu spiegu un izsekotāju armiju.

Pēc Rīgas krišanas pilsētā vairs neiznāca avīzes. To vietā izplatīja zināmu skaitu Vācijas laikrakstu, līdz 1917. g. oktobrī okupanti pieļāva izdot vienu latviešu un vienu vācu avīzi. Par «Rīgas Latviešu Avīzes» redaktoru kļuva melnsimtnieks F. Veinbergs, kas jau bija paspējis iegūt iekarotāju labvēlību. «Rigasche Zeitung» bija konservatīva un tīri germāniska rakstura avīze. Tikai pēc Brestas miera noslēgšanas 1918. g. pavasarī tika pieļauta vēl divu laikrakstu — «Baltische Zeitung» un «Baltijas Ziņas» — izdošana. Taču galvenā «lasāmviela» bija okupācijas varas arvien jaunie rīkojumi un paziņojumi, kas vācu un latviešu valodā tika izlīmēti uz ielu stūriem un namu sienām.

Okupanti visiem vīriešiem, sākot no 10 (!) gadu vecuma, izsniedza tā dēvētās armijas pases, kas bija galvenā personas apliecība. Civilpersonām aizliedza satiksmi starp Rīgu un Kurzemi, vēlāk arī Vidzemi. 1918. g. sākumā ap Rīgu uzcēla dzelozstieplu žogu (uz laiku to pat pieslēdza augstsprieguma elektriskajam tīklam). Lai izbrauktu no Rīgas vai iebrauktu tajā, bija vajadzīga vācu 8. armijas pavēlniecības speciāla atļauja.

Vācu imperiālisti citu pēc cita noteica Rīgā galvas (personas) un ienākuma, pasta, rūpniecības, kā arī suņu un izpriecu nodokli. Rīdzinieki bez tam bija spiesti maksāt nodokli, saņemot kādu atļauju, tāpat personas apliecības pierakstīšanas gadījumā. Pats izplatītākais bija tā dēvētais zīmognodoklis. Bez atlaidēm piedzina kara laika parādus. Rīgas pilsētai uz sava rēķina lielā mērā vajadzēja apgādāt okupācijas karaspēku, policiju un slepenpoliciju, ieskaitot algu un pensiju izmaksas ierēdņiem un militārpersonām. Pēc vēlāk izdarītiem (cik var spriest, nepilnīgiem) aprēķiniem, dažādi pilsētas izdevumi okupācijas karaspēka labā līdz 1918. g. nogalei pārsniedza 11 milj. marku.

Vācu imperiālisti likvidēja 1917. gadā ražošanas sfērā veiktos pārkārtojumus. Fabrikās un darbnīcās agrāko neierobežoto varu atguva uzņēmēji. Domājot par savu labumu, vācu imperiālisti pārņēma uzņēmumus un īpašumus, kas piederēja personām, kuras bija evakuējušās no Rīgas. To pašu darīja ar jauktas piederības uzņēmumiem, ja trešā daļa īpašnieku atradās Vācijai naidīgās koalīcijas valstīs. Pārņemtajos uzņēmumos iecēla tā dēvētos spaidu pārvaldītājus. Vienlaikus okupanti izsludināja ziņu vākšanu par Vācijas pavalstniekiem nodarītajiem zaudējumiem.

Iekarotāji tiecās saraust pēc iespējas lielākas materiālās vērtības. Īpašs rīkojums noteica metālu, dažādu ķimikāliju, papīra, gumijas, ādu utt. krājumu pieteikšanu. Plašā mērogā tika veiktas rekvizīcijas, tāpat dažādu materiālo vērtību vienkārša piesavināšanās. No rekvizētā apmaksāja tikai nelielu daļu. Daudz no šādā veidā saraustā transportēja uz Vāciju, arī mēbeles no evakuējušos pilsoņu dzīvokļiem, vērtīgākos priekšmetus no pilsētas lombarda. Ar šādiem un līdzīgiem paņēmieniem okupanti, pēc tā laika preses ziņām, izspieda no Rīgas guberņas 300 milj. rubļu kontribūciju. Šīs milzīgās summas vietā Vilhelms II viszēlīgi dāvāja pilsētai «labdarīgiem mērķiem» 100 tūkst., bet Bavārijas princis Leopolds — 50 tūkst. marku (1 rbl. bija pielīdzināts 2 markām).

Strādnieku šķira okupētajā Rīgā zaudēja visus savus iekarojumus. Izcīnītās 8 stundu darba dienas vietā darbaļaudim uzspieda 9—10 stundu ikdienas darba laiku, uzņēmēju patvaļu, algas samazināšanu. Tas viss nozīmēja ievērojamu ekspluatācijas palielināšanos. Tā kā ražošana tika vēl vairāk sašaurināta, daudzi strādnieki zaudēja darbu. Pieaugošais bezdarbs lika samierināties gandrīz ar jebkuru iespēju nopelnīt iztikai. Tikai nelielai daļai Rīgas strādnieku bija darbs pilsētas uzņēmumos, kuri atradās okupantu uzraudzībā. Grūti klājās celtniekiem, jo Rīgā nelielā apjomā veica tikai pašus nepieciešamākos remonta darbus, bet, kad pēc militāro instanču rīkojuma agrākā pontonu tilta vietā sāka būvēt koka — tā dēvēto Libekas tiltu, šim nolūkam izmantoja vācu sapieru bataljonu. Daudzajiem bezdarbniekiem mokoši grūti bija ziemas mēneši, tāpēc, kad 1918. g. pavasarī sākās strādnieku pieņemšana darbiem ārpus Rīgas — malkas ciršanai, nocietinājumu noārdīšanai pie Olaines, kā arī dzelzceļu būvei Kurzemē un Lietuvā, kur bija ievērojami labāki pārtikas apstākļi, daudzi devās uz turieni. Sakarā ar to, ka Vācijas rūpniecība, tai skaitā ieroču un munīcijas fabrikas, tāpat lauku lielsaimniecības arvien vairāk izjuta darba roku trūkumu, Rīgā atvēra īpašu strādnieku vervēšanas biroju. Tas pavisam piegādāja Vācijas uzņēmumiem 8,4 tūkst. cilvēku. Visa tā rezultātā Rīgas proletariāta rindas kļuva arvien retākas.

Aizvien vairāk pasliktinājās pārtikas stāvoklis. Okupantiem nosakot maksimālās cenas pārtikas produktiem, neredzēti uzzēla spekulācija. Maz pārmaiņu radīja 1917. g. oktobrī izsniegtās maizes kartītes. Maizi cepa no rudzu miltu, kartupeļu un zāģa skaidu maisījuma, un dažreiz tā pie labākās gribas nebija ēdama. Pat reakcionārā «Rīgas Latviešu Avīze», uz kuras redakciju bija aiznesta šāda maize ar ieceptiem gluži sapuvušiem kartupeļiem, 24. decembrī ar izbilī konstatēja, ka tā patiesi ir «nelietojama, veselībai kaitīga». Vienlaikus pastāvēja kartupeļu problēma. Pēc tam kad Rīgas apriņķī kartupeļi tika rekvizēti vācu karaspēka apgādei un izvešanai uz Vāciju, rīdzinieki tos vairs nesaņēma. Vēlāk pilsētā gan ievada zināmu daudzumu kartupeļu un sāka izsniegt tos iedzīvotājiem uz kartītēm, taču tie izrādījās bojāti. Turklāt produktus okupanti izdalīja rīdziniekiem par ievērojami augstākām cenām, nekā paši iepirka. Trūkstot pārtikas produktiem, tos mēģināja aizstāt ar dažādiem surogātiem. Stāvokli saasināja aizliegums rīdziniekiem izbraukt iepirkt produktus ārpus Rīgas. Šādas tiesības toties drīz vien saņēma dažas tirdzniecības firmas, kas tādējādi guva labu peļņu. Kā visur citur, arī pārtikas apgādē okupanti radīja priekšrocības vietējam vācu elementam.

Okupantu pārtikas politikas rezultātā jau 1917. g. rudenī laikrakstos parādījās ziņas par trūkcumcietēju pašnāvībām, par to, ka novārguši cilvēki pakrituši bezsamaņā uz ielas. Gribot negribot vācu militāristi bija spiesti kaut ko darīt. Novembrī vairākās vietās Rīgā atvēra «kara ķēķus», kas nabadzīgākajiem rīdziniekiem izsniedza zupas porcijas. Lai varētu saņemt pusstopu lētas šķidrās zupas, viņiem vēl vajadzēja iziet pazemojošu procedūru — izņemt apliecību par nabadzību vai mazturību. Novesti līdz izmisumam, trūkcumcietēji, galvenokārt sievietes ar bērniem, vairākkārt masveidīgi protestēja, bet panākt pārtikas apgādes uzlabošanu nespēja.

Ziemas mēnešos lielas rūpes rīdziniekiem sagādāja kurināmā jautājums. Malkas pilsētā bija maz, un tās cenas strauji cēlās. Lai iegūtu kurināmo, pilsētnieki pat uzsāka neapdzīvoto nomaļu māju nojaukšanu. Tāds pats negals bija ar petroleju. Trūcīgākajiem vajadzēja izlīdzēties ar skalu ugsmu.

Redzami uz slikto pusi izmainījās rīdzinieku ārējais izskats. Viņi bija ne tikai pavisam novārguši, izbadojušies, bet koka zoles (jaunievedums no Vācijas) vai no vecām lupatām izgatavotie apavi viņus izskatā stipri tuvināja klaidoņiem. Netrūka arī ubagu, lai gan ubagošana skaitījās aizliegta.

Vācu militāristi maz interesējās par medicīnisko stāvokli Rīgā. 1917. g. decembra beigās slēdza 2. pilsētas slimnīcu, izņemot nodaļu, kurā izdarīja potēšanu pret trakumsērgu. Okupanti uztraucās tikai tad, kad nākošajā rudenī Rīgā masveidā izplatījās lipīgās slimības, jo baidījās, ka epidēmija var apdraudēt vācu kareivjus.

Okupētajā Rīgā strauji kritās kara gados jau tā zemā dzimstība, pieauga miršanas gadījumu skaits. Vairums mirušo bija slimību un bada upuri, galvenokārt gados vecākie cilvēki.

Aizvien sliktāks kļuva pilsētas finansiālais stāvoklis. Okupanti, kā par to liecināja viņu sākotnēji izsludinātā galvas un ienākuma nodokļa drīza paaugstināšana par 50%, arī finansu problēmas risinājumu tiecās uzvelt iedzīvotāju pleciem. Lai nodrošinātu Vācijas valdībai pieprasīto 6 milj. marku aizņēmumu, ingrosēja pilsētas īpašumus — elektrostaciju un gāzes iestādi, vairākas skolas un krājkaši, izdodot obligācijas par visu summu (līdz 1918. g. decembrim gan tika saņemta tikai daļa no minētā aizņēmuma — 4,3 milj. marku). Pavisam vācu okupācijas laikā Rīgā, pamatojoties uz pilsētas priekšnieka P. Hopfa rīkojumu, izdeva obligācijas par gandrīz 24,5 milj. marku, tā visai ievērojami palielinot jau tā lielo pilsētas parādu nastu.

Vācu imperiālisti gatavojās paturēt Rīgu arī pēc kara. Okupantiem patikamo vēlējumu, lai pilsēta uz priekšu tiktu cieši saistīta ar Vāciju, viena no pirmajām 1917. g. 29. septembrī izteica Rīgas fabrikantu biedrības pilnsapulce. Nedaudz vēlāk līdzīgu rezolūciju pieņēma Rīgas biržas komiteja, kā arī tirgotāju kamera. Ieinteresēti iegūt vietējo iedzīvotāju formālu piekrišanu savu tālejošo plānu īstenošanai, vācu imperiālisti visnotaļ stimulēja šādu lēmumu pieņemšanu, it īpaši, gatavojoties miera sarunām ar Padomju Krieviju. 8. decembrī ap četršimt augstāko izglītību guvušo Rīgas vāciešu, sapulcējušies Lielajā gildē, izteica vēlēšanos redzēt Rīgu un Baltiju nākotnē uz visiem laikiem pievienotu Vācijas valstij. «Latviešu šķiru priekšstāvju» sapulcē 22. decembrī par šo tematu iekarotājiem vajadzīgajā garā uzstājās F. Veinbergs, A. Krastkalns, kam okupanti uzticēja bankas direktora vietu, mācītājs K. Vēmanis u. c., nekautrējoties apliecināt, ka viņi pilnīgi atbalsta vietējo vācu filistru vēlējumus. Runāt plašāku iedzīvotāju slāņu vārdā «melnā Friča» domubiedriem, kuru ietekme masās bija ārkārtīgi niecīga, nebija nekādu morālu tiesību. Taču ģenerālis M. Hofmans miera sarunās Brestā nekautrēdamies izmantoja šos pašnoteikšanās viltojumus.

Brestas miera līguma noteikumi attiecībā uz Vidzemi un Igauniju tūlīt netika galīgi izstrādāti. Domājams, vācu imperiālisti to arī neuzstāja, jo

gatavojās pieskaņot savus aneksionistiskos plānus situācijas izmaiņām (vēl 1917. g. decembrī viņi tiecās, starp citu, Rīgu saistīt ar Kurzemi, kuru kopā ar Lietuvu gatavojās atraut no Krievijas). Vidzeme un Igaunija skaitījās uz laiku ieņemtas. Tāpēc tautas masu pašnoteikšanās tiesību viltošana turpinājās.

Piecas dienas pēc Brestas miera līguma parakstīšanas Kurzemes baroni savā landtāgā izteicās par Baltijas zemju apvienošanu un pievienošanu Vācijai. Līdzīgu rezolūciju 20. martā pieņēma Rīgas domnieku sapulce. Pēc tam kad tāpat bija izteicies Vidzemes landtāgs, 12. aprīlī Rīgā sanāca apvienotā Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas zemes sapulce. Tajā piedalījās tikai okupantu izraudzītas personas, pārsvarā vietējie vācieši. Sapulce nobalsoja par atdalīšanos no Krievijas un par Baltijas valsts dibināšanu, kas būtu cieši saistīta ar Vāciju. Īpaša delegācija vēl aprīlī devās uz Berlīni.

Tolaik Rīgas vārds atkal bieži bija lasāms Vācijas preses izdevumu slejās. Berlīnē, Leipcigā u. c. iespieda aprakstus un brošūras par Rīgu, arī plānus, skatu kartes. Berlīnē sarīkoja īpašu Baltijas jeb Vidzemes un Igaunijas izstādi. Tā bija it kā turpinājums vēl 1917. gadā Vāciju pārstāigājušai ceļojošai «Kurzemes izstādei». Organizētāji bija pacentušie Vidzemi ar Rīgu un Igauniju parādīt kā «vecās vācu kultūras zemes».

Rūpniecība un tirdzniecība okupētajā Rīgā visumā palika sastinguma stāvoklī. Pēc Brestas miera līguma noslēgšanas uzņēmēji, vispirmām kārtām Rīgas fabrikantu biedrība, aktivizējās un apsprieda rūpniecības atjaunošanas iespējas. Šai sakarībā tika ierosināts jautājums par 1915. gadā evakuēto Rīgas fabriku iekārtu pārņemšanu Vācijas valsts aizsardzībā, lai pēc tam šo ražošanas iekārtu pārvestu atpakaļ uz Rīgu. Pēc 27. augusta papildlīguma ar Padomju Krieviju pastiprināti sāka vākt ziņas par tiem uzņēmumiem, kuri no Rīgas bija evakuēti uz Krievijas centrālajām guberņām, taču tālāk par uzskaiti u. c. sagatavošanās pasākumiem netika.

Kā Rīgas fabrikantu biedrība, tā biržas komiteja, secinot, ka turpmāk pilsētas rūpniecībai nav paredzama agrākā muitas aizsardzība, pilsētas rūpniecības jaunradišanas interesēs visnotaļ iestājās par brīvostas statusa piešķiršanu Rīgai. Kā zināms, Padomju Krievijai pēc Brestas miera noslēgšanas bija jāpiekrīt brīvostas izveidošanai pie Baltijas jūras.

No 1915. līdz 1917. g. Rīgas osta bija pilnīgi apklususi, kuģi tajā neienāca. 1918. gadā tika reģistrēti pavisam 314 kuģi, kas to apmeklējuši. Šis skaits, protams, bija daudzkārt mazāks nekā pirmskara gados (piemēram, 1913. gadā — 2923). Bez tam jāņem vērā, ka kuģu satiksmi okupanti vispirms izmantoja materiālo vērtību aiztransportēšanai no Rīgas uz Vāciju.

Visai ierobežota bija okupētās Rīgas kultūras dzīve. 1917. g. oktobra sākumā dabūja atļauju atjaunot darbību buržuāziskā Rīgas Latviešu biedrība, kuras aktīvākie pīlāri bija F. Veinbergs, A. Krastkalns un vairāki citi reakcionāri. Drīz sāka darboties biedrības teātris, uzvedot okupācijas varas orgāniem iepriekš pieteiktas lugas. Vācu imperiālisti vērsās pret latviešu tautas kultūru un uzsāka nekautrīgu pārvācošanas politiku. Par to, starp citu, liecināja daudzu grāmatu, kas propagandēja latviešu kultūru (F. Brīvzemnieka rakstu, G. Merķeļa «Latviešu», Zeltmata sastādītā «Rakst-

niecības almanaha» u. c.), konfiscēšana. Taču latviešu buržuāzijas pārstāvji atzina par labāku neprotestēt, tikai dažreiz pusbalsī atgādinot pamatiedzīvotāju atsevišķas intereses.

Pārvācošanas politika izteiktā veidā bija redzama skolās. Pēc Rīgas ieņemšanas okupanti visas skolas slēdza. Mācības turpināt atļāva tikai oktobrī, turklāt krietni ierobežotam pilsētas skolu skaitam. Mācību programmu nekavējoties sāka pielāgot Prūsijas skolu programmām. Vidējām mācību iestādēm vajadzēja pāriet uz vācu valodu, atsevišķu priekšmetu (piemēram, aritmētikas) pasniegšanu tajā praktizēja jau pamatskolās. Skolotāju lielākā daļa (ap 60%) bija vācieši. Grūto dzīves apstākļu dēļ skolu apmeklēt spēja tikai daļa skolēnu. Viņu skaits vēl vairāk saruka 1918. g. pavasarī, kad daudzas ridzinieku ģimenes devās meklēt darbu un iztiku uz laukiem.

1918. g. vasarā no Maskavas daļēji reevakuēja Rīgas Politehnisko institūtu. Rīgā to atvēra 14. oktobrī, gan kā vācu Baltijas Tehnisko augstskolu ar attiecīgu studentu un pasniedzēju kontingentu.

Rīgas darbaļaudis nedomāja samierināties ar okupantu jūgu un bija pilni apņēmības cīnīties. Šo apņēmību visiem spēkiem stiprināja viņu priekšpulks — Latvijas Sociāldemokrātija.

Zinot, ka Vācijas Neatkarīgo sociālistu partija reihstāgā kritizē vācu imperiālistu politiku, LSD Centrālā Komiteja 1917. g. septembrī un oktobrī nosūtīja divas vēstules šīs partijas vadībai un reihstāga frakcijai, informējot par stāvokli okupētajā Rīgā. Par to, ka vismaz viena no vēstulēm bija sasniegusi adresātu, liecināja neatkarīgo sociālistu frakcijas pārstāvja G. Ledebura uzstāšanās reihstāgā 10. oktobrī. Tomēr Vācijas neatkarīgo sociālistu protests izrādījās vājš, turklāt tā spēku mazināja viņu nepietiekami stingri noteiktās pozīcijas kā okupācijas politikas, tā arī citos jautājumos.

Ja LSD Centrālā Komiteja un Rīgas komiteja stājās sakaros ar Vācijas neatkarīgajiem sociālistiem informācijas nolūkā, tad ciešāk tās centās saistīties ar revolucionārajiem spartakiešiem, kuri K. Lībknehta un R. Luksemburgas vadībā visenerģiskāk un noteiktāk pārstāvēja vācu strādnieku šķiras intereses, sekojot proletāriskā internacionālisma principiem. Lai norādītu uz savu idejisko tuvību ar Vācijas spartakiešiem, LSD Rīgas organizācija pāris mēnešus vēlāk nolēma mainīt savu nosaukumu un sāka saukties par LSD «Spartaka» grupu. Tomēr saistīties ar Vācijas spartakiešiem neizdevās.

Pāreja uz nelegālā darba formām LSD Rīgas organizācijai prasīja zināmu laiku. Sakarā ar partijas biedru skaita ievērojamu samazināšanos rajonu organizāciju skaitu no piecām nācās samazināt līdz trim, pēc tam divām (1. rajons aptvēra pilsētas daļu Daugavas labajā krastā, 2. — Pārdaugavu). Daudz pūļu prasīja partijas nelegālo tipogrāfiju izveidošana. Okupētajā Rīgā iekārtoja divas nelegālas tipogrāfijas, no kurām vienu pārzināja LSD Centrālā Komiteja, otru — Rīgas komiteja. Veikto pārorganizēšanos un priekšā stāvošos uzdevumus apsprieda pilsētas organizācijas konference, kura sanāca 1917. g. 25. novembrī. Tobrīd organizācijā bija vairāk nekā 20 nelegālo pulciņu ar apmēram 300 partijas biedriem. Konference apsveica un izteica savu pilnīgu solidaritāti ar nesen uzvarējušo

Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju, kuras izcīnīšanā savu ieguldījumu bija devuši tūkstošiem evakuēto Rīgas strādnieku. Maskavā, Petrogradā, Harkovā, Nižņijnovgorodā (tag. Gorkija), Samarā (tag. Kuibiševa) un citur viņi plecu pie pleca ar krievu, ukraiņu u. c. tautību darbaļaudīm nodrošināja visas varas pāreju padomju rokās. Protams, visu Latvijas darbaļaužu kopējs vēlējums bija nokratīt okupācijas važas un panākt ciešu Latvijas vienību ar jauno darbaļaužu valsti — Padomju Krieviju.

Novembra beigās tika izplatīts pirmais nelegālajā tipogrāfijā iespiests uzsaukums latviešu, vācu un krievu valodā. Tam sekoja citi. 1918. g. sākumā sāka iznākt nelegālās avīzes «Biedrs», «Spartaks» un «Ziņotājs». Sākoties miera sarunām Brestā, LSD daudz uzmanības veltīja vācu imperiālistu un viņu līdzskrējēju atmaskošanai, tāpat plašāka agitācijas darba izvērsēšanai okupantu kareivju vidū, izskaidrojot Oktobra revolūcijas nozīmi un aicinot vācu kareivjus necīnīties pret sociālisma zemi. Tieši vācu kareivju revolucionarizēšanas interesēs turpat visi sešpadsmit LSD Rīgas komitejas un trīs LSD Centrālās Komitejas uzsaukumi, kurus izplatīja vēl līdz 1918. g. janvāra beigām, tika iespiesti arī vācu valodā. 8. armijas pavēlniecība bija ļoti nobažījiesies par šā latviešu sociāldemokrātu agitācijas darba rezultātiem, tāpēc apkaroja to visstingrākiem līdzekļiem. Lai gan par revolucionāru agitāciju vācu kareivju vidū draudēja nāvessods, pašai aizliedzīgu partijas biedru, kas veica darbu okupācijas karaspēkā, netrūka. Tas apstākļi, ka okupācijas armijas pavēlniecība bieži mainīja Rīgā dislocētās karaspēka daļas, sniedza netiešu liecību par agitācijas rezultātiem. 1918. g. sākumā pie LSD Centrālās Komitejas izveidojās vācu kareivju sekcija. Par tās darbu gan nav ziņu, ja neskaita vairāku vācu kareivjiem speciāli veltītu uzsaukumu izdošanu un izplatīšanu. Tāds bija Rīgā darbojošos LSD biedru ieguldījums kopējā revolucionārās agitācijas darbā okupantu kareivju vidū, kuru augstu novērtēja V. I. Leņins, 1918. g. augustā atzīmējot, ka «revolūcijas apspiešanu sarkanajā Latvijā, Somijā un Ukrainā Vācija samaksāja ar armijas demoralizāciju».¹

1917. g. decembrī LSD «Spartaka» grupa uzsaukumā «Jūs topat pārdotli!» atmaskoja latviešu tautas pašnoteikšanās tiesību viltošanu, ko vācu imperiālisti veica kopā ar sauiņu pašmāju nodevēju, un aicināja strādniekus protestēt. Bija jāparāda okupantiem tautas masu patiesā nostāja, tāpēc Rīgas komiteja gatavoja protesta demonstrāciju. Uzsaukums «Uz ielas, biedri un pilsoņi!» ļoti satrauca okupācijas varu. Policija un viss spiegu tīkls tika sacelsts kājās. Pašā demonstrācijas priekšvakarā, naktī no 1918. g. 5. uz 6. janvāri, Rīgā notika plaši aresti. Apcietināja pāri par simts cilvēku, to skaitā gandrīz visus LSD Centrālās Komitejas un Rīgas komitejas locekļus. 8. armijas pavēlnieks ģenerālis grāfs G. fon Kirhbahs piedraudēja ar bargu sodu tiem, kas piedalīsies demonstrācijā. Bet visi šie pasākumi nespēja demonstrāciju izjaukt. Tā notika par spīti represijām un draudiem. Daudzus demonstrantus, kuru kopējais skaits sasniedza apmēram 6 tūkst., piekāva un arestēja. Tomēr darbaļaudis bija apliecinājuši apņēmību cīnīties.

¹ Leņins V. I. Runa Viskrievijas I Izglītības darbinieku kongresā. — Raksti, 28. sēj., 65.—66. lpp.

Jauna plaša demonstrācija Rīgā notika 3. februārī, kad strādnieki kopā ar sievietēm un bērniem protestēja pret badu un Latvijas aneksiju. Policija un «zelbstšuce», kurā bija daudz baronu, nekautrējās šaut uz neapbruņotajiem demonstrantiem. Vairākus desmitus cilvēku ievainoja, bet trīs, to skaitā Latvijas Sociāldemokrātijas biedres A. Boitmani un Z. Zandersoni, nogalināja.

Demonstrāciju saniknoti, okupanti pastiprināja represijas, bet, kad naktī no 4. uz 5. februāri Rīgā atrada nogalinātus vācu kareivi un policistu, nekavējoties publicēja jaunus stingrus noteikumus iedzīvotājiem. Februāra vidū tiesāja 6. janvāra demonstrācijas dalībniekus. Par aģitāciju okupācijas karaspēkā guberņas cietumā nošāva apcietināto LSD biedri kopš 1905. g. J. Dati, kā arī M. Veisu.

Tomēr pārtraukt Latvijas Sociāldemokrātijas vadīto darbaļaužu cīņu vācu imperiālisti ar saviem izpalīgiem nespēja. Kritušo vietā stājās jauni cīnītāji un turpināja bojā gājušo, cietumos un koncentrācijas nometnēs ieslodzīto darbu. Grūtajos apstākļos nostiprinājās Latvijas Sociāldemokrātijas autoritāte. Labākā liecība par to bija partijas rindu pieaugums. Ne-raugoties uz nelegālās darbības smagajiem apstākļiem okupētajā Rīgā, pil-sētas organizācijā 1918. g. februārī biedru skaits sasniedza 760 cilvēku. LSD rindās iestājās politiski apzinīgākie un aktīvākie strādnieki, daudzi jaunieši.

1917. g. rudenī LSD Rīgas organizācijā saasinājās biedru lielā vairā-kuma attiecības ar meņševikiem internacionālistiem, kuri tuvinājās bur-žuāzijai, dažiem pat piedaloties sanāksmēs, kas izteicās par Latvijas pie-vienošanu imperiālistiskajai Vācijai. Sakarā ar to Rīgas komiteja izslēdza aktīvākos meņševikus internacionālistus no partijas rindām. 1918. g. maija beigās Rīgā nelegāli notika LSD 16. konference. Ciešāk sakļaujot revolucionāru rindas, tā atmaskoja meņševiku—internacionālistu nodevīgo rīcību pēc Oktobra revolūcijas un pieņēma lēmumu viņus visus izslēgt no partijas. No šī brīža Latvijas Sociāldemokrātijā apvienoja tikai sociālis-tiskajai revolūcijai patiesi uzticīgos cīnītājus.

1918. g. vasarā un rudens sākumā Rīgas darbaļaužu cīņā bija manāms zināms atslābums. Strādnieki galveno uzmanību veltīja cīņai par sava ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu. Vairākos gadījumos ar streiku palīdzību tas viņiem izdevās. Tā, ar panākumiem beidzās kuģu remontstrādnieku streiks Rīgas ostā, kas sākās jūlija beigās. Streikotāji panāca 8 stundu darba dienu, tāpat algas paaugstinājumu. Taču citos gadījumos streiki cieta neveiksmi (Rīgas ostas saiņotāji, Pirvica fabrikas strādnieki), admi-nistrācija ar policijas palīdzību nesaudzīgi izrēķinājās ar streikotājiem, vispirmām kārtām aktīvākajiem strādniekiem. Daudzus atlaida, apcieti-nāja un nosūtīja uz koncentrācijas nometnēm.

Jauns masu kustības kāpinājums kā visā okupētajā Latvijā, tā Rīgā bija vērojams līdz ar revolūcijas sākumu Vācijā 1918. g. novembrī. Revo-lūcija Vācijā un vācu imperiālistu sakāve pirmajā pasaules karā ārdīja okupācijas režīma pamatus. Rīgā organizējās vācu kareivju padome. Tomēr noteicošā loma tajā bija labējiem sociāldemokrātiem — šeidema-niešiem. Par to, starp citu, liecināja viņu saprašanās ar pavēlniecību, sa-darbība ar Vācijas valdības atsūtīto ģenerālpilnvaroto A. Vinnigu, kā arī

šis padomes paziņojums, ka tā visiem līdzekļiem «stāsies pretim lielinieciskām nekārtībām». Rīgas vācu kareivju padome atteicās atbalstīt pilsētas strādniekus viņu ekonomiskajā cīņā pret uzņēmējiem.

Irstot vēl nesen tik spēcīgajai okupācijas varai, iekarotāji bija spiesti pieļaut demokrātisko brīvību atjaunošanu. Vienlaikus vācu imperiālisti pasteidzās neilgi pirms tam, 1918. g. augustā, izveidoto Baltijas zemju militārparvaldi, kas apvienoja Kurzemi, Vidzemi un Igauniju ar Rīgu kā centru, pārveidot par civilparvaldi. Tas bija gluži formāls akts, kas stāvokli būtībā nemainīja.

1918. g. novembrī Rīgā aktivizējās dažādi sabiedrības slāņi un grupējumi. Vietējā nevācu buržuāzija, izmantojot situācijas maiņu un okupantu kaut arī ne visai izteiktos centienus tuvināties tai, steidzās nodrošināt sev noteicošu vietu pilsētas iekšējā dzīvē. Cits pēc cita iznāca buržuāziskie un sīkburžuāziskie laikraksti. Taču, ja buržuāzija varēja organizēties netraucēti, tad proletariāta aktivizēšanās tai pašā laikā tika nopietni kavēta.

Vācu imperiālisti kopā ar baroniem un buržuāziju gatavojās nepieļaut sociālistiskās revolūcijas uzvaru Baltijā. Jau 11. novembrī okupācijas karaspēka pavēlniecība publicēja paziņojumu par Baltijas landesvēra organizēšanu. «Rigasche Zeitung» aicināja tajā pieteikties visus Rīgas vāciešus no 18 līdz 60 gadu vecumam. 13. novembrī, dienā, kad Padomju Krievija anulēja netaisnīgo Brestas miera līgumu, solot sniegt palīdzīgu roku okupēto teritoriju tautas masām, sākās brīvprātīgo pieņemšana landesvērā. Organizējās arī latviešu un krievu baltgvardi.

Ar Antantes imperiālistu ziņu un vācu okupantu piekrišanu 18. novembrī tika proklamēta buržuāziska «neatkarīga» Latvija un sastādīta tās pagaidu valdība ar K. Ulmani priekšgalā. Protams, faktiskā vara Latvijā un Rīgā palika vācu militāristu rokās. Līdz pat 1919. g. sākumam noteicēji Rīgā bija vācu okupanti un ne Latvijas buržuāziskā pagaidu valdība. Okupācijas guberņas valde savu darbību izbeidza tikai 1919. g. 2. janvārī.

Līdz ar Novembra revolūciju Vācijā Latvijas Sociāldemokrātija sāka mobilizēt masas izšķirošai cīņai par okupantu un baltgvardu padzīšanu. Par partijas uzdevumiem lēma LSD 17. konference, kura 18. un 19. novembrī nelegāli notika Rīgā. Tā secināja, ka varas jautājumu Latvijā iespējams atrisināt tikai bruņotā cīņā.

Novembra otrajā pusē LSD Rīgas komiteja noturēja masu sapulces. Tajās pārrunāja Strādnieku deputātu padomes vēlēšanu jautājumu un sastādīja šim nolūkam īpašu Organizācijas komiteju. Organizācijas komiteja J. Zirniša vadībā iesāka savu darbību 19. novembrī. Tika izstrādāti Strādnieku padomes vēlēšanu noteikumi, kas paredzēja deputātu ievēlšanu strādnieku sapulcēs fabrikās un darbnīcās, arodbiedrību sanāksmēs utt. (pa vienam no ik 50 strādniekiem). Strādnieki uz savu padomi deleģēja redzamākos LSD darbiniekus. Tā, tirdzniecības un rūpniecības kalpotāju arodbiedrība 28. novembrī ievēlēja R. Endrupu, J. Šilfu-Jaunzemu, K. Krastiņu, J. Zukovski u. c., pavisam 30 cilvēkus, patērētāju biedrība «Darbs» — J. Mirāmu, H. Vilku, J. Pesu u. c., kopā 33 delegātus, utt. Rīgas Strādnieku deputātu padomes organizēšanā daudz darīja R. Endrups, kurš novembrī atgriezās Rīgā no Krimūnu koncentrācijas nometnes.

Strādnieku padomes organizēšanā mēģināja iesaistīties arī meņševiki.

Taču jau pirmajās sapulcēs viņi pārliecinājās, ka darbaļaudis nedomā sekot sociālistiskās revolūcijas pretiniekiem. Tad meņševiki kopā ar bundistiem izveidoja t. s. federatīvo komiteju. Šai komitejai gan nebija nekādas praktiskas nozīmes, un tās radīšana bija tikai formāls akts. Meņševiki un bundisti turpmāk kopā ar latviešu, vācu, krievu, ebreju un lietuviešu buržuāzijas pārstāvjiem sastādīja Rīgas pilsētas domi. Tā pastāvēja okupantu aizsegā un atradās pilnīgā atkarībā no tiem.

1. decembrī bija izsludināta Rīgas Strādnieku deputātu padomes sēde, aicinot ierasties kā agrākos (1917. gadā), tā nesen ievēlētos deputātus, kuru skaits novembra beigās sniedzās līdz 120 cilvēkiem. Īsi pirms tam ar A. Vinniga, K. Ulmaņa un Rīgas vācu kareivju padomes pārstāvja parakstiem bija publicēts rīkojums par visu sapulču pieteikšanu un iepriekšējās atļaujas izņemšanu tām. Kontrrevolūcijas nolūks acīmredzot bija zem kārtības uzturēšanas maskas nepieļaut strādnieku masu organizēšanos. Kad norādītajā dienā 237 strādnieku deputāti bija sapulcējušies, sanāksmes telpās iebruka bruņoti policisti un baroni ar saviem algotņiem un viņus izklīdināja. Vairākus cilvēkus apcietināja. Strādnieku padomes organizēšanas turpmāko darbu Rīgā nācās veikt nelegāli.

10. decembrī notika jauna strādnieku deputātu sēde. Tā par savas darbības tuvāko platformu pieņēma Organizācijas komitejas izstrādāto deklarāciju. Šī deklarācija paredzēja nekavējošu okupācijas karaspēka izvešanu, baltgvardu padzīšanu, politisko ieslodzīto atbrīvošanu, demokrātisko tiesību garantēšanu un 8 stundu darba dienas ieviešanu. Tajā pašā dienā ievēlēja arī padomes Izpildu komiteju vienpadsmit locekļu sastāvā. Organizācijas komiteja savu uzdevumu bija veikusi un darbību izbeidza.

Nelegālos apstākļos sanākt un darboties visai Rīgas Strādnieku deputātu padomei praktiski nebija iespējams. Tāpēc nolēma izveidot septiņas rajonu padomes. Rajonu padomes sastādīja no jau ievēlētās pilsētas (centrālās) padomes locekļiem, kurus sadalīja pa Torņakalna, Āgenskalna, Aleksandra vārtu, Maskavas priekšpilsētas, Petrogradas priekšpilsētas, Grīziņkalna un Milgrāvja rajoniem. Minētās rajonu padomes ievēlēja savas izpildu komitejas (piecu locekļu sastāvā).

Novembra otrajā pusē cita pēc citas darbību atjaunoja arodbiedrības. Arī tās pielika visas pūles darbaļaužu rindu saliedēšanai.

Saskaņā ar LSD 17. konferences lēmumu darbaļaužu bruņotās cīņas tiešai organizēšanai un vadībai LSD Centrālā Komiteja vēl novembra pēdējā nedēļā sastādīja Latvijas Kara revolucionāro komiteju. Tajā ietilpa J. Mirāms, J. Šilfs-Jaunzems, J. Zirnītis, J. Zukovskis, O. Dzenis, A. Miezišs, K. Krastiņš un V. Zile. Daudzi no viņiem kopā ar F. Šneideru u. c. ietilpa izveidotajā Rīgas Kara revolucionārajā komitejā. Abas kara revolucionārās komitejas cieši sadarbojās, noturot kopīgas sēdes, kas notika Aleksandra ielā 54/56 (tag. Ļeņina iela 84). Kara revolucionāro komiteju vadībā organizējās strādnieku kaujas vienības jeb pulciņi. Rīgā pavisam bija 18 šādu pulciņu ar 12—20 kaujiniekiem katrā. Tika vākti ieroči, noturētas kaujinieku militārās apmācības. Formēja sanitāru grupas no LSD biedrēm un aktīvākajām strādniecēm. Kaujinieku un sanitāru vidū bija daudz jauniešu. No labāk sagatavotajiem, drosmīgākajiem kaujiniekiem noorganizēja tā dēvētās triecienu grupas, kam pēc sacelšanās

Latvijas un Rīgas kara revolucionāro komiteju locekļi. No kreisās: pirmajā rindā — J. Šilfs-Jaunzems, J. Zirņītis, J. Zukovskis, K. Krastiņš; otrajā rindā — O. Dzenis, A. Miezis, V. Zile, J. Mirāms.

priekšvakarā izveidotā operatīvā štāba (J. Zukovskis, J. Šilfs-Jaunzems un O. Dzenis) rīkojuma vajadzēja ieņemt norādītos objektus pilsētā. Citu grupu uzdevums bija šos objektus pēc tam apsargāt un aizstāvēt.

Rīgas strādnieku bruņotās sacelšanās sagatavošanā aktīvi līdzdarbojās rajonu padomes. Rajonu padomes vāca ziņas arī par paslēptiem pārtikas un ieroču krājumiem. Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komiteja 29. decembra sēdē uzdeva rajonu padomēm nekavējoties stāties pie strādnieku miliču mobilizēšanas, organizējot viņus pa desmitiem, lai laikus sagatavotos revolucionārās kārtības uzturēšanai bruņotās sacelšanās laikā. Miliču organizēšanā iesaistījās arī arodbiedrību Centrālbirojs. Visu rajonu miliču pārzināšanai un savstarpējai saistībai izvēlēja īpašu komisiju, kam bija jāsadarbojas ar Kara revolucionāro komiteju.

Ar 1918. g. decembra vidu uz dažādām dzelzceļa līnijām sāka darboties Rīgas Kara revolucionārās komitejas spridzinātāju vienība. V. Zīles vadītie 16 spridzinātāji, sekmīgi veicot uzdevumus uz Jelgavas, Krustpils un Valkas līnijām, radīja bailes un apjukumu okupantu vidū, traucēja sagrābtā laupījuma un kara materiālu evakuāciju. Tāpēc okupanti šim

nolūkam centās izmantot jūras ceļu. Tā, 24. decembrī Rīgu atstāja divi vācu transportkuģi ar pārtiku, tai skaitā 50 tūkst. pudiem miltu. Pārtikas produktu izvešana, tāpat okupantu intendantūras patvaļīgā rīcība — miltu cenu ievērojama paaugstināšana — vēl vairāk pasliktināja jau tā smago pārtikas stāvokli Rīgā. Tas nevarēja neietekmēt iedzīvotāju noskaņojumu.

Strauji nobriestot sociālistiskajai revolūcijai Latvijā, LSD Centrālā Komiteja saziņā ar Rīgas, Valkas un Liepājas strādnieku padomēm nolēma negaidīt, līdz tiks atbrīvota Latvijas teritorijas lielākā daļa, bet, lai to visnotaļ sekmētu, izveidoja Latvijas pagaidu Padomju valdību ar P. Stučku priekšgalā. Jaunā valdība publicēja ar 17. decembri datētu manifestu (sākot ar 25. decembri, tas tika izplatīts arī Rīgā), proklamējot visas varas pāreju strādnieku un bezzemnieku deputātu padomju rokās un aicinot darbaļaudis vēl enerģiskāk iesaistīties cīņā par okupantu un baltgvardu padzīšanu. Piecas dienas vēlāk KSFPR Tautas Komisāru Padome ar V. I. Ļeņina parakstu publicēja dekrētu par Latvijas Padomju Republikas neatkarības atzīšanu. 23. decembrī dekrētu apstiprināja Viskrievijas Centrālā Izpildu Komiteja.

Buržuāzija bija satraukta. Redzot, ka vācieši netaisās uz palikšanu, tā savas cerības saistīja ar angļu karakuģiem, kuri decembrī ieradās Rīgas ostā. Protams, buržuāzija steigza formēt savus bruņotos spēkus. 1918. g. 7. decembrī K. Ulmanis bija noslēdzis līgumu ar A. Vinnigu, saskaņā ar kuru landesvērā paredzēja iekļaut astoņpadsmit latviešu baltgvardu rotas. Rīgā buržuāziskā pagaidu valdība vispirms izsludināja brīvprātīgo pieteikšanos vairākās tā dēvētās zemessargu rotās, komandējošo sastāvu cerot sadabūt pēc virsnieku un apakšvirsnieku mobilizācijas Rīgā un Rīgas apriņķī, kuru izsludināja 19. decembrī. Grūto dzīves apstākļu spiesti, tāpat cerībā iegūt ieročus, lai izmantotu tos šķiru cīņas kāpinājuma brīdī, zemessargos pieteicās daudzi trūcīgie rīdzinieki. Izpildot partijas uzdevumu, rotās iestājās arī LSD biedri, lai veiktu revolucionārās agitācijas darbu. Tam bija labas sekmes, par ko liecināja turpmākie notikumi.

Latviešu strēlniekiem no Cēsu puses tuvojoties Rīgai, zemessargi saņēma pavēli sagatavoties cīņai pret tiem. Šai pavēlei 1. rotas kareivji kategoriski atteicās paklausīt. Sacēlušos 30. decembrī ielenca vācieši, bet angļu karakuģi atklāja uguni uz nemiernieku kazarmām. Pēc tam sekoja nesaudzīga izrēķināšanās ar nepaklausīgajiem kareivjiem. Vienpadsmit aktīvajiem karatiesa piesprieda nāvessodu.

Buržuāziskā pagaidu valdība gatavoja Rīgā 20—30 gadus vecu vīriešu mobilizāciju, gan it kā apmācībām rīkoties ar ieročiem un sabiedriskiem darbiem. Tomēr plānotā mobilizācija, kuru paredzēja sākt 3. janvārī, tad jau vairs nevarēja notikt.

Okupantu un buržuāzijas satraukums ar katru dienu pieņēmas. Savukārt darbaļaudis ar nepacietību gaidīja ziņas par latviešu strēlniekiem, kas tuvojās Rīgai. Latvijas un Rīgas Kara revolucionārās komitejas vadībā ritēja pēdējie sagatavošanās darbi, lai attiecīgajā brīdī varētu sākties strādnieku bruņotā sacelšanās. Rēķinoties ar iespēju, ka okupanti un baltgvardi var noturēties Pārdaugavā, nodibināja īpašu Pārdaugavas Kara revolucionāro komiteju (F. Šneiders, J. Ungurs, J. Kadiķis, P. Lūsis-Vīksne, T. Zīle). Kā vēlāk izrādījās, šis pasākums pilnībā sevi attaisnoja. Pār-

daugavā sacelšanās laikā darbojās četri kaujinieku pulciņi, kuros kopā bija apmēram 70 cilvēku.

2. latviešu strēlnieku padomju brigādes daļām pēc 1919. g. 1. janvāri izcīnītās uzvaras pār ienaidnieku pie Inčukalna atrodoties Ropažu apkārtnē, bet tā dēvētajai Grīnera kolonnai sasniedzot Ogrī un virzoties uz Ikšķili, naktī no 2. uz 3. janvāri bez tieša Sarkanās Armijas atbalsta bruņoto sacelšanos sāka Rīgas strādnieki. Sacelšanās priekšvakarā pilsētu atstāja krietni sarukušās buržuāziskās pagaidu valdības organizētās rotas. Kā gara virtene cauri Rīgai atkāpās okupantu karaspēks. Pats K. Ulmanis ar saviem ministriem pa dzelzceļu izbrauca uz Jelgavu, uzdodot buržuāziskajai pilsētas valdei «gādāt par kārtību un drošību Rīgas pilsētā». Iekšlietu ministrs M. Valters šim nolūkam valdes rīcībā nodeva savu tā dēvēto iekšējās apsardzības rezervi (185 vīrus). Ar šādu spēku buržuāzija, protams, nevarēja cerēt noturēt pilsētu. Pavisam bezspēcīga izrādījās tās izveidotā «Rīgas apsardzības komisija».

2. janvāra pievakarē Rīgas ielās parādījās bruņotu strādnieku pulciņi. Vairākās vietās notika sadursmes ar baltgvardiem, tomēr vakars visumā pagāja mierīgi. Angļu karakuģi atstāja Rīgas ostu, neriskējot iesaistīties cīņā par pilsētu.

Izšķirošie notikumi risinājās naktī un uz rīta pusi. Sacelšanās sākumā pēc izstrādātā plāna galveno uzmanību veltīja pilsētas centram. Pēc operatīvā štāba rīkojuma lielāka kaujinieku vienība devās ieņemt Rīgas staciju. Tur atradās ienaidnieka bruņuvilciens, kuru strādnieki ieguva pēc cīņas. Operatīvais štābs nosūtīja kaujinieku grupu arī uz elevatoru, lai nepieļautu to izlaupīt vai iznīcināt pārtikas krājumus. Pie elevatora šī grupa sastapa pretinieka pārspēku. Šeit notika visasiņainākā sadursme, kurā 16 kaujinieku krita. Vācieši elevatoru izlaupīja. Kaujas izraisījās arī vairākās vietās Iekšrīgā (pie 2. pilsētas teātra — tag. A. Upīša Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā drāmas teātra, arsenāla, muitas dārza), tāpat Pārdaugavā. Atkāpjoties okupanti aizdedzināja Rīgas 1. (vācu) teātri (tag. Latvijas PSR Valsts Akadēmiskais operas un baleta teātris). Ēku izdevās glābt, nodega tikai piebūve ar vērtīgiem rekvizītiem.

1919. g. 3. janvāra pievakarē, kad vācu «dzelzsbrigādes» kareivji vēl turpināja apšaudīties ar strādnieku kaujas grupām pie dzelzceļa tilta, Rīgā ieradās 2. latviešu strēlnieku padomju brigādes jātnieki. Cīņa bija izšķirta. Vakarā Latvijas un Rīgas Kara revolucionārā komiteja publicēja savu pirmo biļetenu, kurā paziņoja rīdziniekiem, ka sacēlušies strādnieki un Sarkanā Armija padzinuši okupantus un baltgvardus un visa vara Rīgā tiek nodota Strādnieku deputātu padomei.

3. RĪGA — LATVIJAS SOCIĀLISTISKĀS PADOMJU REPUBLIKAS GALVASPILSĒTA

Jau naktī no 1919. g. 3. uz 4. janvāri atbrīvotajā Rīgā reizē ar 6. latviešu padomju pulka strēlniekiem ieradās Latvijas pagaidu Padomju valdības priekšsēdētājs P. Stučka un J. Daniševskis. Agrī no rīta viņi kopā ar citiem LSD Centrālās Komitejas locekļiem piedalījās Latvijas un Rīgas

Otrās latviešu padomju brigādes strēlnieki ienāk Rīgā 1919. g. 4. janvārī.

Kara revolucionārās komitejas sēdē, lai lemtu par tuvākajiem uzdevumiem padomju varas nostiprināšanā. Kara revolucionārā komiteja un pilsētas komandants R. Kārklīšs ar strēlnieku un darbaļaužu aktīvu līdzdalību apcietināja un atbrūvoja Rīgā palikušos kontrrevolucionārus, atklāja un pārņēma savā rīcībā ieroču slēptuves. Pilsētā noteica aplenkuma stāvokli. Revolucionārās kārtības uzturēšanā iesaistījās rajonu padomju organizētā milicija. (Par Rīgas milicijas priekšnieku nedaudz vēlāk nozīmēja P. Rudzi.)

Pirmie padomju varas pasākumi Rīgā saistījās ar rūpēm par iedzīvotāju apgādi ar pārtiku. Kara revolucionārā komiteja pieprasīja, lai tiktu iesniegtas ziņas par visiem pārtikas produktu krājumiem pilsētā, stingri noteica, ka ne uz brīdi nedrīkst pārtraukt darbu maizes ceptuves un pārtikas veikali. Tika izziņota maksimālā cena maizei, tāpat aizliegts pacelt cenas citiem pārtikas produktiem privātajā tirdzniecībā. Pārtikas jautājums bija Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas 1919. g. 5. janvāra sēdes — pirmās sēdes pēc pilsētas atbrīvošanas — darba kārtībā.

Neatliekams uzdevums bija Rīgas pilsētas pašpārvaldes un administratīvo iestāžu pārņemšana. Lai novērstu haosu un nekārtības, Kara revolucionārā komiteja paziņoja, ka visiem buržuāziskās pilsētas valdes locekļiem un ierēdņiem jāpaliek savās vietās līdz viņu rīcībā esošo lietu pārņemšanai. Tika izveidota īpaša Rīgas pilsētas saimniecības pārņemšanas komisija, kuras locekļi bija R. Endrups, K. Ādamsons un Ā. Klēvers. 7. janvārī tā Rīgas Kara revolucionārās komitejas vārdā publicēja paziņo-

jumu par buržuāziskās pilsētas domes un valdes atcelšanu un pilsētas saimniecības pārņemšanu. Komisijas sāko darbu turpināja un pabeidza Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komiteja.

9. janvārī apgabaltiesas namā, Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas telpās, pulcējās 500 biedru lielās LSD Rīgas organizācijas konferences delegāti. Viņi pārrunāja organizācijas legālās darbības atjaunošanu un izvēršanu un pārvēlēja LSD pilsētas komiteju. Jaunievēlētajā komitejā ietilpa deviņi locekļi — A. Miezišs, J. Krūmiņš-Pilāts, K. Krastiņš, S. Bergis, O. Dzenis, J. Zirnītis, N. Allens, J. Grikevics un F. Šneiders. Par LSD Rīgas komitejas priekšsēdētāju ievēlēja S. Bergi. Bez tam konference izskatīja jautājumus par pilsētas un rajonu strādnieku deputātu padomēm un to uzdevumiem. Arī laikraksts «Cīņa», kas dienu iepriekš atsāka iznākt Rīgā, aicināja proletariātu visiem spēkiem atbalstīt savu padomi, darbaļaužu gribas paudēju.

10. janvārī uz plenārsēdi pulcējās Rīgas Strādnieku padomes deputāti. Klātesošo 520 deputātu sveikts, ar īsu runu uzstājās P. Stučka. Viņš uzsvēra, ka padomju varas mērķis ir sociālisms, un aicināja nebaidīties no grūtībām un šķēršļiem jaunrades darbā. Padome ievēlēja jaunu Izpildu komiteju paplašinātā (25 locekļu) sastāvā, kurai kā padomes izpildorgānam nekavējoties bija jāizvērs darbība, radot jaunu pilsētas administratīvi saimniecisko aparātu. Vēl tajā pašā dienā Izpildu komiteja no sava vidus izvirzīja prezīdiju (R. Endrupis, S. Bergis, J. Krūmiņš-Pilāts, J. Grikevics, F. Šneiders, A. Miezišs un J. Vikmanis, kura vietā nedaudz vēlāk nāca N. Allens). Par Izpildu komitejas priekšsēdētāju atkal ievēlēja R. Endrupu, par viņa biedriem (vietniekiem) — S. Bergi un J. Krūmiņu-Pilātu. Apstiprināja arī nodaļu vadītājus. Kara revolucionāro komiteju likvidēja. Rajonu padomes vēl turpināja darboties, taču drīz arī tām darbība bija jāpārtrauc, jo šo starpposmu pastāvēšanu atzina par nelietderīgu.

Rīgas padomes Izpildu komitejas struktūra bija vienkārša. Nodaļu skaits, iedalījums un zināmā mērā kompetences laiku pa laikam gan mainījās — tā izpaudās centieni panākt pārvaldes aparāta maksimālu piemērotību konkrētajiem apstākļiem un vajadzībām. Tā, administratīvās nodaļas vadītājam pakļāva milicijas un izmeklēšanas komisijas, bibliotēku un muzeju nodaļu pievienoja izglītības nodaļai, u. tml. Janvāra beigās Izpildu komitejā bija 16 nodaļas — administratīvā, darba, pārtikas, rūpniecības, dzīvokļu, sociālās apgādāšanas, izglītības (skolu), finansu, būvju, grunts-gabalu, agrārā (muižu un mežu), slimnīcu un sanitārā (turpmāk — tautas veselības), tirdzniecības, juridiskā, iekšlietu un kara nodaļa. Tīri ekonomiska rakstura apsvērumu dēļ vēlāk izveidoja saimniecības nodaļu, kura apvienoja dzīvokļu un namu pārvaldi un agrārās nodaļas malkas sekciju. Nodaļas bija pakļautas kā Izpildu komitejai, tā attiecīgajiem komisariātiem (valdības nodaļām). Janvāra beigās Izpildu komitejas prezīdijs nolēma Rīgas Strādnieku deputātu padomes uzbūvēt ievērot republikai kopējo shēmu, un sakarā ar to atsevišķas nodaļas apvienoja trīs padomēs — Tautsaimniecības, Revolucionārās cīņas un Sociālās apgādības un izglītības.

Par Rīgas un tās apriņķa savstarpējām attiecībām lēma apriņķa strādnieku un bezzemnieku deputātu padomju kongress, kas sanāca 12. janvārī.

Lai izvairītos no zināma paralēlisma, kongress izteicās par pilsētas un apriņķa padomju darbības apvienošanu. Apriņķa padomes ievēlētie 10 locekļi papildināja Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komiteju, izveidojot administratīvās nodaļas lauku sekciju (to vadīja E. Šurpe), kas pārzināja Rīgas Jūrmalu un visus 48 Rīgas apriņķa pagastus.

Latvijas darbaļaudis un strēlnieki šajā laikā dzīvoja svarīga notikuma gaidās. 13. janvārī pl. 20 Rīgā, 1. pilsētas teātra telpās, svinīgi atklāja Apvienotās Latvijas padomju 1. kongresu. Kongresa darbā piedalījās 705 visu Latvijas novadu darbaļaužu pārstāvji. Delegāti bija ieradušies ne vien no jau atbrīvotās teritorijas, bet arī no pilsētām un lauku apvidiem, kuri vēl bija okupantu un baltgvardu varā. Rīgu kongresā pārstāvēja 40 delegāti — P. Stučka, F. Roziņš, J. Lencmanis, K. Pētersons, K. Krastiņš, S. Bergis, A. Upīts u. c. Tā bija pati lielākā delegācija.

Uz Apvienotās Latvijas padomju 1. kongresu bija ieradušies daudz viesu. Padomju Krievijas vārdā kongresu sveica VCIK priekšsēdētājs J. Sverdlovs, kas uzsvēra krievu un latviešu tautas ciešos sakarus revolucionārajā cīņā un aicināja arī turpmāk neželot spēkus darbaļaužu varas nostiprināšanai.

Kongresa delegāti lielā vienprātībā svinīgi proklamēja Latvijā padomju varu, uzsverot, ka cīņā pret kontrrevolūciju arvien jāiet roku rokā ar Padomju Krieviju. Kongress ievēlēja Latvijas Centrālo Izpildu Komiteju, kura izvirzīja prezīdiju — Latvijas Padomju valdību. Par tās priekšsēdētāju ievēlēja P. Stučku. Valdības sastāvā vēl ietilpa J. Daniševskis, J. Lencmanis, J. Bērziņš-Ziemelis, R. Endrupis, F. Roziņš, O. Kārklīņš, K. Pētersons, J. Šilfs-Jaunzems, K. Krastiņš un D. Beika. Latvijas darbaļaužu pārstāvji vienbalsīgi apstiprināja Padomju Latvijas Konstitūciju, kas noteica, ka «Latvija ir Sociālistiska Padomju Republika, kura apvieno Kurzemi, Vidzemi un Latgali».

14. janvārī visas iestādes Rīgā bija slēgtas. Kongresa delegāti kopā ar pilsētas darbaļaudīm un strēlniekiem piedalījās 27 komunāru apbedīšanā. Kritušos varoņus pavadīja pēdējā gaitā desmitiem tūkstošu cilvēku. Komunārus guldīja zemes klēpī Rīgas centrā, Esplanādes laukumā, kuru ar Latvijas Padomju valdības lēmumu nedaudz vēlāk pārdēvēja par Komunāru laukumu. Tas kļuva par darbaļaužu iecienītu mītiņu vietu. Tūkstošiem rīdzinieku pulcējās Komunāru laukumā 22. janvārī, kad Rīgas strādnieki ar plašām demonstrācijām atzīmēja 1905. g. 9. un 13. janvāra notikumu atceri.

Turpmāk Rīgas Strādnieku deputātu padome pārdēvēja daudzas pilsētas ielas un bulvārus: Aleksandra (tag. Ļeņina) ielu — par Revolūcijas ielu, Nikolaja (tag. Gorkija) ielu — par Internacionāles ielu, Tērbatas (tag. P. Stučkas) ielu — par Padomju ielu, Troņmantnieka (tag. Raiņa) — bulvāri — par Kārļa Marksa prospektu, Totlēbena (tag. Komunāru) bulvāri — par R. Luksemburgas prospektu, Elizabetes (tag. Kirova) ielu — par K. Lībknehta ielu utt.

Ārkārtīgi ass Rīgā, tāpat kā visā karā izpostītajā Padomju Latvijā, bija pārtikas jautājums. Okupanti pārtikas krājumus bija izlaupījuši. Sargājot darbaļaužu intereses, Latvijas Kara revolucionārā komiteja vēl 6. janvārī aizliedza izvest produktus no Rīgas. Latvijas Padomju valdība bija

Apvienotās Latvijas strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku deputātu padomju kongress Rīgas 1. teātrī (tag. Latvijas PSR Valsts Akadēmiskajā operas un baleta teātrī) 1919. g. 13. janvārī.

spiesta noteikt valsts monopolu rudziem, miežiem, kviešiem, auzām, putrainiem, arī sālij un cukuram. Citus produktus (kartupeļus, sviestu, gaļu) drīkstēja pārdot, bet tikai par valsts noteiktām cenām. Enerģiski tika apkarota spekulācija. Iedzīvotāju vairākuma labā izdarīja labības pārpalikumu rekvizīcijas Maizi rīdziniekiem vāca Ziemeļvidzemē, vēlāk arī Kurzemē, jo Rīgas apriņķa pagasti bija stipri cietuši no karadarbības un okupantu laupīšanām un praktiski nekā nespēja dot. Taču transporta apstākļi bija ļoti grūti, turklāt drīz saasinājās cīņas Ziemeļvidzemē, pēc tam arī Latvijas rietumdaļā.

Rīdzinieku apgādāšanai ar minimāli nepieciešamo pārtikas daudzumu nācās izmantot tā dēvētos kara ķēķus, kas bija iekārtoti vēl okupācijas laikā un izsniedza zupas porcijas pusdienās. Zupas kvalitāti uzlaboja — porcijas sastāvā krietni vairāk nekā agrāk bija gaļas, kartupeļu, sakņu, turklāt pirmajā laikā to izsniedza gandrīz divreiz lētāk par pašizmaksu. Janvāra otrajā pusē ik dienas izdalīja caurmērā 127 178 porcijas, bet pavīsam janvārī rīdzinieki saņēma 2 797 900, februārī — 3 846 977, martā — 5 089 771, bet aprīlī — 5 155 450 porcijas. Tas nebija maz.

Vislielāko pārtikas trūkumu un postu visus kara gadus izjuta Rīgas iedzīvotāju mazturīgākā daļa, strādnieki. Kara komunisma apstākļos pārtikas jautājumā vajadzēja stingri ievērot šķirisko pieeju. Iedzīvotājus sadalīja trīs kategorijās, pirmajā ieskaitot smaga fiziska darba strādniekus, grūtnieces un slimniekus, otrajā — vieglākos darbos nodarbinātos, kā

Sēru procesija Rīgā komunāru bērū dienā 1919. g. 14. janvārī.

arī garīga darba darītājus, padomju iestāžu kalpotājus, inteligenci un skolu jaunatni, bet trešajā — personas, kas pārtika no savu kapitālu ienākumiem, uzņēmumiem, namiem utt., t. i., gāzto ekspluatatoru šķiru pārstāvjus. Tiesa, rīdzinieku iedalīšana kategorijās aizkavējās. Kategoriju kartītes sāka izsniegt tikai aprīlī, lai gan attiecīgais projekts bija izstrādāts vēl februāra vidū.

Pārtikas nodaļa veica saņemto pārtikas produktu sadali, izmantojot tam patērētāju biedrību starpniecību. Rīgas strādnieku kooperatīviem bija turpat 110 sadales punktu, viņu rīcībā bija 55 nacionalizētie veikali. Šis samērā plašais tirdzniecības uzņēmumu tīkls spēja ātri apkalpot pilsētas iedzīvotājus.

Iedzīvotāju un Padomju Latvijas armijas apgādes interesēs LSPR Pārtikas komisariāts 1919. g. februārī organizēja maizes u. c. produktu iepirkšanu Padomju Ukrainā. Pārtiku saņēma arī no KSFPR un Padomju Lietuvas. Martā uz Latviju devās vagoni ar labību, sāli, cukuru. Tomēr dzelzceļa transporta katastrofālā stāvokļa dēļ sūtījumi pienāca ar lielu nokavēšanos. Pēc LSPR Pārtikas komisariāta ziņām, marta sākumā Rīga ik dienu caurmērā saņēma 400—500 pudu labības, bet pavisam šajā mēnesī — pāri par 20 915 pudu dažādu pārtikas produktu. Bet vajadzības bija krietni lielākas, tāpēc maizes izsniegšanu rīdziniekiem varēja palielināt tikai nedaudz. 14. aprīlī izveidoja LSPR Apgādes padomi, kam nodeva visas pilnvaras pārtikas sagādes, uzskaites un sadales jautājumos. Taču arī

Rīgas Strādnieku deputātu padomes karogs 1919. gadā.

Apgādes padome tālaika apstākļos nespēja radikāli uzlabot stāvokli. Ar ārkārtīgi stipru pārtikas trūkumu nācās rēķināties visu padomju varas pastāvēšanas laiku.

Nepatīkams mantojums, ko padomju vara saņēma Latvijā, vispirmām kārtām Rīgā, bija arī liels bezdarbnieku skaits. Bezdarba jautājumu tieši risināja Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas darba nodaļa N. Allena vadībā. Nodaļai pakļautā darba birža 1919. g. janvārī Rīgā reģistrēja 11 845 bezdarbniekus. Un tas bija laikā, kad iedzīvotāju skaita ziņā agrāk strauji augošā pilsēta bija it kā atsviesta par gadu desmitiem atpakaļ! Turklāt faktiski bezdarbnieku bija krietni vairāk, jo ne jau visi reģistrējās, bet labai daļai Rīgas darbaļaužu bija darbs dažas dienas nedēļā vai arī ik pēc nedēļas. Lielākā daļa no reģistrētajiem bezdarbniekiem bija nekvalificēti strādnieki (4214) un kantora darbinieki (2151), viņu vidū bija arī metālisti (1041), būvstrādnieki (917) u. c. Tūlīt nodrošināt ar darbu varēja tikai apmēram 1,5 tūkst. cilvēku, galvenokārt nekvalificētos strādniekus.

Bezdarbnieku reģistrēšana deva iespēju, līdz ar uzņēmumu darbības atsākšanu augot darbaspēka pieprasījumam, iekārtot viņus darbā, kā arī izsniegt viņiem pabalstus. Stāvoklis pakāpeniski uzlabojās, tomēr bez darba palikušie strādnieki turpināja pieteikties, un tāpēc februāra sākumā Rīgā bija vēl ap 10 tūkst. bezdarbnieku. Visgrūtāk bija apgādāt ar darbu savā specialitātē metālistus, celtniekus, tāpat vairāku citu profesiju strādniekus. Lai regulētu darbaspēka sadali, strādniekus un kalpotājus atļāva pieņemt darbā vienīgi ar darba biržas starpniecību. «Cīņa» regulāri publi-

cēja paziņojumus rubrikā «Bezdarbnieku ievērbai». Bezdarbniekiem piedāvāja darbu arī ārpus Rīgas. Tā, medicīniskā un veterinārā personāla pārstāvjus aicināja darbam uz Vecgulbeni, bet kalējus un atslēdzniekus — uz Vitebsku.

Aprīļa beigās Rīgā bez darba vēl bija palikuši 417 vīrieši un 3553 sievietes, bet bija ienākuši darba piedāvājumi 424 vīriešiem un 55 sievietēm. Tādējādi bezdarbs vīriešu vidū praktiski jau bija likvidēts. Kā liecina iedzīvotāju skaitīšanas dati, pavisam pilsētas rūpniecībā, tirdzniecībā un transportā kopā bija nodarbināti 31 372 cilvēki jeb 14,7% no visiem rīdziniekiem. Kas attiecas uz sievietēm, tad viņu nodarbināšanu cerēja ievērojami palielināt līdz ar tekstila u. c. uzņēmumu paredzēto stāšanos ierindā.

Bezdarba likvidēšanas problēma bija cieši saistīta ar Rīgas rūpniecības atjaunošanu un attīstību. Kādreizējo pilsētas lielo rūpniecības uzņēmumu vietā daudzos gadījumos bija palikušas tikai drupas un pusgruvušu ēku atliekas. Fabrikas un darbnīcas ar retiem uzņēmumiem bija slēgtas. Mašīnas un darbarīkus, kas nebija agrāk evakuēti uz attālākajām Krievijas gubernām, bija izvazājuši okupanti. Uzņēmumu īpašnieku liela daļa bija aizbēguši, atstājot tos bez līdzekļiem un izejvielām. Pārbaudot uzņēmumu stāvokli, konstatēja, ka pilnīgi nopostītas fabrikas «Etna», «Oto Erbe», «Salamandra», Heses kapseļu fabrika, stipri izpostīti bija rūpnīcas «Felzers un komp.» korpusi. Protams, bija fabrikas, kuru ēkas bija saglabājušās visumā apmierinoši, taču arī šādos gadījumos bija vajadzīgs kaut vai daļējs remonts.

Fabriku, darbnīcu, atsevišķu mašīnu un to daļu, darbgaldu, tāpat kuriņāmā reģistrēšana, pie kuras stājās LSPR Rūpniecības komisariāts, bija daļa no pasākumiem uzņēmumu nacionalizācijai, kura vispirms tika attiecināta uz lielajiem rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumiem.

Fabrikanti pielika visas pūles, lai viņu uzņēmumi nevarētu turpināt darbu. Viņi steigās noslēpt, sabojāt vai iznīcināt mašīnas un izejvielas. Apzinīgākie strādnieki griezās pie Rūpniecības komisariāta, pieprasot nekavējoties atsākt darbu fabrikās un darbnīcās, apgādāt tās ar nepieciešamajiem līdzekļiem un materiāliem. Daudzos gadījumos tas notika vēl pirms LSPR Darba komisariāta 27. janvāra pagaidu noteikumu izsludināšanas, kas noliedza slēgt uzņēmumus bez arodbiedrību ziņas un pilsētas Izpildu komitejas sankcijas. Izpildu komitejas rūpniecības nodaļa janvāra beigās savu darbību sadalīja pa sekcijām (tika organizētas mehāniskā, ķīmiskā, kokrūpniecības, elektriskā, tekstila, grafiskā un kontroles sekcija), kas enerģiski iesaistījās uzņēmumu nacionalizēšanā un pārņemšanā, sadarbojoties ar attiecīgo fabriku vecajiem strādniekiem. Strādnieku ievēlētās komitejas iesniedza pārskatus par uzņēmumu stāvokli, sastādīja ieteikumu projektus par to darba atjaunošanu.

Nacionalizēto uzņēmumu vadību nodeva īpašām valdēm, kuras 5 locekļu sastāvā ievēlēja arodbiedrības un apstiprināja LSPR Rūpniecības komisariāts, kas kontrolēja valdes un visa uzņēmuma darbību. Kontroles tiesības bija arī Izpildu komitejas rūpniecības nodaļai un arodbiedrībai (ražotāju savienībai). Visu ar ražošanas pārkārtošanu saistīto jautājumu risināšanā piedalījās aktīvu darbību izvērsušais Rīgas arodbiedrību Centrālbirojs. Februāra pirmajā pusē bija pārņemtas fabrikas «G. Pirvics un

komp.», «F. Meijers un komp.», vairākas stikla un cementa fabrikas, tekstilfabrika «Lenta», bij. F. Nātera un E. Brauna kokapstrādāšanas uzņēmumi u. c., tāpat Rīgas tramvajs. Nacionalizētie uzņēmumi sāka darbu uz jauniem, sociālistiskiem pamatiem. Vienlaikus Rīgā noritēja sīkrūpniecības apvienošana, kas gan tolaik vēl aptvēra tikai daļu no pilsētas nelieļajiem uzņēmumiem (darbnīcām).

Konkrētajā situācijā vispirms vajadzēja atsākt ražošanu uzņēmumos, kuri varēja darboties ar vietējām izejvielām un dot iedzīvotājiem, kā arī armijai nepieciešamos izstrādājumus. Tādi bija kokapstrādāšanas uzņēmumi, lauksaimniecības mašīnu un inventāra ražošanas uzņēmumi, dzelzceļa darbnīcas, linu vērptuves un austuves, papīrfabrikas. Viens no pirmajiem lielākajiem uzņēmumiem, kas pēc nacionalizācijas atsāka darbu, bija «G. Pirvics un komp.», agrāk pazīstama mašīnbūves rūpnīca un čugunlietuve, kuru pārdēvēja par «Pirmo Latvijas automobiļu rūpnīcu». Tajā bija četri cehi — autoremontu, ieroču, rakstāmmašīnu un lietuve. Lauksaimniecības inventāra ražošanai un remontiem piecas lielākas nacionalizētās darbnīcas apvienoja «Pirmajā Latvijas lauksaimniecības rīku fabrikā». Rīgas apriņķī sākās Slokas un Līgatnes papīrfabrikas atjaunošana.

Vienlaikus ar minētajiem pasākumiem ražošanas atsākšanā jau 1919. g. janvārī sāka risināt Rīgas fabriku un rūpnīcu reevakuācijas jautājumu. Daudzi evakuētie uzņēmumi bija atsākuši darbu Maskavā, Petrogradā, Nižņijnovgorodā, Ribinskā un citās pilsētās. Attiecīgās Padomju Krievijas iestādes bija devušas savu piekrišanu reevakuācijai, tomēr, ievērojot padomju varas kopējās intereses, sākumā paredzēja reevakuēt tos uzņēmumus, kuru iekārta nebija uzstādīta un netika izmantota ražošanā. Reevakuācija bija saistīta ar ievērojamām tehniskām grūtībām. Tā, tika aplēsts, ka fabrikas «Provodnik» reevakuācijai būtu vajadzīgs ap simts vagonu, bet visi izdevumi iekārtas pārvešanai no Maskavas uz Rīgu un tās uzstādīšanai sasniegtu 1 milj. rubļu. Līdzīgas aplēses izdarīja arī par Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcu, «Feniksu» u. c. uzņēmumiem.

Sagatavošanas ražošanas atsākšanai reevakuācijai paredzēto uzņēmumu agrākajās telpās tiecās sekmēt paši strādnieki. Gaidot mašīnu pārvešanu, viņi remontēja fabriku ēkas. Tā, aprīļa sākumā «Feniksa» ēkas bija izremontētas tiktāl, ka varēja pieņemt reevakuējamo iekārtu, apmēram 30 vagonus, ar ko pietiktu, lai varētu atjaunot katlu smēdi, uzsākt vagonu būvi un veikt remontus lokomotīvēm.

Reevakuācija tomēr nenotika. Sagatavošanās prasīja laiku, lielas bija transporta grūtības, bet marta otrajā pusē krasi pasliktinājās situācija frontē. Bez tam reizē ar saviem uzņēmumiem vēlējās atgriezties tūkstošiem strādnieku, bet 1919. g. sākumā to nepieļāva pārtikas stāvoklis Rīgā.

Pateicoties pašu strādnieku aktīvai līdzdalībai, februāra beigās Rīgā jau strādāja 123 uzņēmumi (no tiem 62 pilnīgi, 61 — daļēji). Skaitliski lielāko grupu veidoja poligrāfiskās rūpniecības uzņēmumi (kopā 25), no pārtikas rūpniecības uzņēmumiem strādāja 20. Metālapstrādes un mašīnu, aparātu un darbarīku izgatavošanas uzņēmumi ieņēma pirmo vietu starp pilnīgi strādājošiem uzņēmumiem (pilnīgi strādāja 15 no 21 strādājošā). Maija sākumā, pēc P. Stučkas datiem, Rūpniecības komisariātam padotajos

uzņēmumos jau strādāja vairāk par 10 tūkst. strādnieku, kamēr janvāra sākumā Rīgā bija tikai ap 3 tūkst. rūpniecības strādnieku.

Ražošanas atsākšanu stipri traucēja izejvielu trūkums. Tas attiecās ne vien uz metālapstrādāšanas un mašīnbūves, kā arī ķīmiskās rūpniecības uzņēmumiem, bet arī uz tekstilfabrikām. Trūka kurināmā, nebija dzen-siksu. Ražošanu bremsēja arī dzenmašīnu trūkums. Tāpēc rūpniecības darbības izvēšanas iespējas vispirms saistījās ar elektrotehniskās un ķīmiskās rūpniecības attīstību.

Grūtību bija daudz, taču Rīgas strādnieku šķira, pirmo reizi kļuvusi par savas pilsētas saimnieku, pilsoņu kara cīņu un saimnieciskā sabru-kuma apstākļos pašai izlēma veikt rūpniecības atjaunošanas un sociā-lisma pamatu jauncelms darbu. Par to vislabāko liecību deva strād-nieku darba entuziasms un uzņēmība. «Aprīlī izdarītā aptauja,» atzīmēja P. Stučka, «deva interesantas ziņas, pēc kurām pusē rūpnīcu un fabriku darba ražīgums bija nedaudz samazinājies — par 20—25 procentiem, citās palicis agrākais, bet dažās pat cēlies.»² Par darba ražīguma paaugstinā-šanu, tāpat darbaspēka atbilstošu izvietojumu un izmantošanu, izstrādes normu ieviešanu un regulēšanu vajadzēja rūpēties arodbiedrībām.

Marta sākumā Rīgā darbojās pavisam 16 arodbiedrības jeb, kā tās toreiz sauca, ražotāju savienības (metālistu, tekstilnieku, transportstrād-nieku u. c.), kurās nereti bija 10—20 sekciju. Arodbiedrības kā liels orga-nizējošs spēks centās iesaistīt pēc iespējas plašākas darbaļaužu masas jaunās dzīves veidošanā.

Nepalika nomaļus arī progresīvā tehniskā inteligence. Janvāra beigās ap 120 inženieru un tehniķu pēc pašu ierosmes pie metālapstrādā-šanas strādnieku savienības organizēja zinātniski tehnisko sekciju. Savu palīdzību LSPR Rūpniecības komisariātam piedāvāja izveidojusies inže-nieru—ķīmiķu un ķīmiķu savienība. Februārī ķīmiskā sekcija ierīkoja «izmēģinājumu un pētījumu laboratoriju», kas darbojās pazīstamā zināt-nieka profesora P. Valdena vadībā.

Frontei martā pievirzoties tuvu Rīgai, LSPR Rūpniecības komisariāta (marta sākumā tam pievienoja K. Egliša vadīto pilsētas Izpildu komitejas rūpniecības nodaļu) darbība tika stipri apgrūtināta. Taču sāktais darbs tur-pinājās. «Pirmajā Latvijas automobiļu rūpnīcā» maija pirmajā pusē strādāja apmēram 500 strādnieku, bijušajā F. Meijera un komp. fabrikā — ap 250, «Feniksā» — vairāk nekā 300 strādnieku, bet Krievu-Baltijas vagonu rūpnīcā — tikai nedaudz mazāk. Darbojās arī Latvijas elektrotehniskā rūpnīca (tag. «VEF») u. c. uzņēmumi. Ķīmiskās nodaļas pakļautībā bija krāsota-vas, cementa, stikla, ādu un tabakas fabrikas, eļļas spiestuves, pavisam 24 uzņēmumi. Tekstilsekcija pārzināja 8 fabrikas un darbnīcas, kuru vidū bija «Lenta» u. c. Vasarā darbu vajadzēja sākt Juglas un Strazdumuižas manufaktūrai. Kokrūpniecības sekcijai pakļāvās 36 atsevišķi uzņēmumi, galvenokārt kokzāģētavas (darbojās gan tikai 17).

Kā Rīgas, tā visas republikas rūpniecības un tautas saimniecības inte-resēs Latvijas Padomju valdība risināja enerģētiskās bāzes problēmu.

² Stučka P. Rūpniecības atjaunošana. — Grām.: Stučka P. Par padomju varu Latvijā. 1918.—1920. Rīga, 1958, 373. lpp.

izņemot ar šo lēmumu
1919. g. janvārī Rīgai, vadoties
no ievāktām, kaut nepilnīgām ziņām,
kuras pēc tam koriģēja, izstrādāja
īstermiņa aptuvenus budžetus. Pirmajiem
trim mēnešiem izsniedza avansus,
bet ar 1. aprīli līdzekļus piešķīra
saskaņā ar iesniegtajiem budžeta
projektiem.

Izraksts no Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas sēdes protokola par Doles spēkstacijas būvi.

Sēdes darbs:
4/ Doles spēkstacijas būve
2/ Rev. Zolnes Padomes jū.
3/ Sēdētāja lēmums
4/ Malces jautājums
5/ Maiņas lēmums

Projekta par
Izpildu komitejas lēmumu
par Doles spēkstacijas būvi
par kam ir pieņemti
kaldes komisija ceļo
no Doles spēkstacijas
1 no Izpildu kom.
Saskaņā ar noteikumiem
dā's būvju komisariats
kopā ar doles spēstacijas
Inženieru jūru pieņemti
ir pagardam u/ jūru koleģij
u/ vārdus.

6. mēn. Rīgas Izpildu komitejas
projekts par
Doles Salas spēkstacijas būvi.
Sēdes jautājums inter-
si arī tūlītīgai kārtošanai
Soc. Republikā. Krievijā
Rīgas grupas jūru pēc
Komisariats
Presidijai lēmums
apstiprināt 6. Rīgas
par atbilstošu doles spēstacijas
būvi.

7. martā Rīgas padomes Izpildu komitejas sēdē izskatīja jautājumu par hidroelektrostacijas būvi pie Doles salas, t. i., apmēram tajā pašā vietā, kur mūsu dienās uzcelta V. I. Leņina Rīgas HES. Par hidroelektrostacijas būves darbu atbildīgo vadītāju apstiprināja inženieri A. Rāzumu. Martā sākās speciālās komisijas apspriedes, kurās detalizēti analizēja un novērtēja dažādus hidroelektrostacijas projektus. Vairums komisijas locekļu priekšroku deva inženiera A. Rāzuma projektam, saskaņā ar kuru hidroelektrostacijai bija jābūt pastāvīgi 24 tūkst., bet pusgada laikā — 40 tūkst. zirgspēku jaudai. Lai projektu īstenotu, hidrotehniskās iekārtas (bez elektrostacijas) izbūvei bija nepieciešami 200 milj. rubļu. Pusi no šīs summas bija domāts segt no Padomju Latvijas, otru pusi — no KSFPFR piešķirtajiem līdzekļiem. Tehnisko jautājumu apspriešanas gaitā, starp citu, izskatīja ierosinājumu pēc hidroelektrostacijas stāšanās ierindā elektrificēt Rīgas mezglu dzelzceļu 284 km kopgarumā. Celtniecības darbiem izveidoja īpašu pārvaldi «Daugavbūve». Tomēr kontrrevolūcijas uzbrukumus Padomju Latvijai neļāva īstenot visas šīs ieceres.

Padomju vara rūpējās arī par kuģniecības, vispirmām kārtām vietējās nozīmes ūdenstransporta, atjaunošanu un attīstību. Sākās gatavošanās paredzamajiem plašākiem rekonstrukcijas darbiem Rīgas ostā.

Ļoti sarežģīts bija finansu jautājums. 1919. g. janvārī Rīgai, vadoties no ievāktām, kaut nepilnīgām ziņām, kuras pēc tam koriģēja, izstrādāja īstermiņa aptuvenus budžetus. Pirmajiem trim mēnešiem izsniedza avansus, bet ar 1. aprīli līdzekļus piešķīra saskaņā ar iesniegtajiem budžeta

aprēķiniem nākošajam gada ceturksnim. Apgrozījumi ar katru mēnesi palielinājās un aprīlī pārsniedza 31,5 milj. rubļu.

Finansu nodaļa, ko vadīja P. Allens, Rīgā ievāca Latvijas Padomju valdības izsludināto vienreizējo ārkārtējo nodokli buržuāzijai, ar kura starpniecību tika īstenota ekspropriatoru ekspropriācija. Ārkārtējais nodoklis bija progresīvā nodokļa paveids, ko ievāca no lielajiem īpašumiem un kapitālistu peļņas kara gados. Rīgā ar šo nodokli aplika 411 cilvēkus par 4887,5 tūkst. rubļu. Nodokli ievāca galvenokārt «graudā» (nacionalizējot lielos rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus, tai skaitā Rīgas biržas komitejas īpašumus utt.), tāpēc ievākums naudā nebija liels. Kas attiecas uz konfiskācijām un kontribūcijām, kuras maksāja pretpadomju cīņas aktīvie dalībnieki, tad to kopējais devums līdz 1. maijam sasniedza 2 498 434 rbļ. Kā redzams, ārkārtējo vākumu summas sastādīja tikai mazu daļu pilsētas kopējā budžetā.

Februāra pirmajā pusē Latvijas Padomju valdība publicēja dekrētu par banku nacionalizāciju un LSPR Tautas bankas nodibināšanu. Tā vienīgā ieguva tiesības veikt visas bankas operācijas republikā. Tautas banka atradās agrākās Rīgas diskonta bankas ēkā.

Jau 1919. g. sākumā Rīgā bija vērojams siknaudas trūkums, tāpēc Rīgas Strādnieku deputātu padome apsvēra iespējas izdot savas naudas—maiņas zīmes. 19. februārī Latvijas Padomju valdība deva Rīgas pilsētai atļauju izlaist maiņas zīmes $\frac{1}{2}$, 1, 3, 5 un 10 rbļ. vērtībā, kopsummā ne vairāk par 20 milj. rubļu. Šīs maiņas zīmes paredzēja ieviest tikai Rīgā un Rīgas apriņķī, taču tās labprāt pieņēma visā Padomju Latvijā. Tāpēc ar Latvijas Padomju valdības rīkojumu maijā šīs maiņas zīmes atzina par likumīgu maksāšanas līdzekli visā republikā.

Latvijas Padomju valdība daudz darīja strādnieku darba un dzīves apstākļu uzlabošanā. Nekavējoties tika atjaunota 8 stundu darba diena. Nepilngadīgajiem (16—17 gadus veciem) darba ilgums nedrīkstēja pārsniegt 6 stundas. Savā 23. aprīļa sēdē valdība pieņēma lēmumu par 44 stundu darba nedēļu. Janvāra sākumā ievērojami tika paaugstināta strādnieku darba alga. Turpmāk ar arodbiedrību tiešu līdzdalību izstrādāja darba algas tarifus atkarībā no strādnieku kvalifikācijas un kalpotāju ieņemamā amata. Ar 1. maiju Rīgas strādniekiem no jauna ievērojami paaugstināja darba algu.

Fabrikās un rūpniecās tika veikti darba aizsardzības pasākumi. Slimības, kā arī bezdarba gadījumā darbaļaudīm nāca palīgā valsts apdrošināšana, darba spējas daļēji vai pilnīgi zaudējušiem noteica pensijas. Netika aizmirsti kritušie komunāru piederīgie. Rīgas padomes Izpildu komitejas sociālās apgādāšanas nodaļa izsniedza pabalstus revolūcijas aizstāvju — strēlnieku ģimenēm.

Padomju vara rūpējās par darbaļaužu dzīvokļu apstākļu radikālu uzlabošanu. Namu pārvaldes pārziņā nodeva nacionalizētos lielos dzīvojamos namus. Ievērojami pazemināja īres maksu, pilnīgi no tās atbrīvoja sarkanarmiešu ģimenes locekļus. Tā kā Rīgā bija daudz brīvas dzīvojamās platības, bez tam kontrrevolucionāriem konfiscētie dzīvokļi, strādniekiem radīja iespēju pārcelties no nožēlojamiem mitekļiem nomalēs uz pilsētas centru.

Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas ēka 1919. gadā (priekšplānā pieminēklis K. Maršam).

Rīgas padomes Izpildu komiteja risināja arī pilsētas transporta problēmas — rūpējās par ormaņu un tramvaju regulāru kursēšanu ielās, par pasažieru kuģišu izmantošanu satiksmei pa Daugavu. Rīgas nomaļu un tuvākās apkārtnes darbaļaužu interesēs LSPR Rūpniecības komisariāts Mīlgrāvi, Mangaļu, Kalnciema u. c. apkārtējos pagastus gatavojās nodrošināt ar elektrisko apgaismojumu.

Daudz nozīmīgu pasākumu veica Izpildu komitejas tautas veselības nodaļa (vadītājs — J. Ungurs). Okupācijas laikā sašaurinātais medicīnisko iestāžu tīkls nespēja apmierināt prasības pēc kvalificētas medicīniskās palīdzības, kaut arī iedzīvotāju skaits 1919. g. pavasarī Rīgā bija vairs

Padomju Latvijas Strādnieku teātris (tag. A. Upīša Latvijas PSR Valsts Akadēmiskais drāmas teātris) 1919. gadā.

tikai 212 804 cilvēki (90 180 vīriešu un 122 624 sievietes), ieskaitot sarkanarmiešus un ārpilsētas rajona iedzīvotājus. Padomju vara nekavējoties gādāja par infekciju slimību apkarošanu, 2. pilsētas slimnīcas atvēršanu, par jaunu slimnīcu stāšanos ierindā Rīgā un apriņķī. Tika veikta medicīnisko iestāžu, aparatūras u. tml. nacionalizācija. Rīgā atvēra bezmaksas ambulances. Bija paredzēts ierīkot pavisam astoņas šādas ambulances, cerot katrā pieņemt dienā 200—300 pacientu. Bezmaksas ambulances bija pirmais solis padomju varas projektētajā bezmaksas ārstnieciskās palīdzības ieviešanā. Tika gādāts par bērnu un skolēnu veselības aizsardzību.

Rīga bija ne vien Padomju Latvijas ekonomiski politiskais un administratīvais, bet arī kultūras centrs. Nepilnos piecos mēnešos, kamēr Rīgā pastāvēja padomju vara, kultūras celtniecības laukā tika paveikts liels darbs. Savā būtībā tā bija cīņa par jaunas, sociālistiskas kultūras ieviešanu. Ļoti nozīmīgs šajā ziņā bija J. Bērziņa-Ziemeļa vadītā LSPR Izglī-

Padomju Latvijas Operas teātra trupa 1919. gadā.

tības komisariāta, tāpat šā komisariāta mākslas nodaļas (to vadīja A. Upīts) ieguldījums.

Daudz ko nācās darīt tautas izglītības laukā. Visas okupantu agrāk aizņemtās skolas atdeva skolēniem. Vairums jauno darba skolu Rīgā durvis vēra jau janvāra vidū. Rīgas padomes Izpildu komitejas būvnodeļa pēc izglītības nodaļas (vadītājs — J. Lieknis) pieprasījumiem vēl ziemas mēnešos sāka remontdarbus skolu ēkās (pavisam 29 objektos). 1. martā Rīgā darbojās 95 skolas — par 14 vairāk nekā iepriekšējā mācību gadā. Skolēnu skaits tajā pašā laikā bija palielinājies vairāk nekā par 5000. Pilsoņu kara apstākļos tas bija nozīmīgs panākums.

Ievērojams notikums kultūras dzīvē bija Latvijas Augstskolas izveidošana uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes. Šis padomju varas solis liecināja par tās ieinteresētību augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanā. Lielu darbu augstskolas izveidošanā ieguldīja LSPR izglītības komisāra vietnieks E. Eferts (Klusais). Par jauniešu atsaucību liecināja tas, ka 1919. g. pavasarī, laikā, kad Rīgā dažkārt bija dzirdama netālās frontes dunoņa, augstskolas auditorijas pildīja apmēram 3 tūkst. studentu, vairumā strādnieku jauniešu. Viņiem bija pavērusies iespēja īstenot savu sapni — turpināt izglītību, izvēloties studijas vienā no organizētajām piecām nodaļām (fakultātēm) — inženieru, arhitektu, mehānikas, ķīmijas, lauksaimniecības. Augstskolas pasniedzēju vidū bija ne viens vien plaši pazīstams profesors un zinātnieks, kā V. Fišers, A. Lepiks, A. Kirhenšteins u. c. Rektora pienākumus uzņēmās pazīstamais ķīmiķis profesors P. Valdens. Agrārpolitikas kursu augstskolā apņēmas nolasīt F. Roziņš (Āzis).

1919. g. pirmajā pusē Rīgā padomju vara lika pamatus arī Latvijas Valsts konservatorijai. Iesākt darbu tā gan nepaspēja.

Jau drīz pēc Rīgas atbrīvošanas tika nodibināti pirmie valsts teātri: Padomju Latvijas Strādnieku teātris, kura ricībā nodeva agrākā 2. pilsētas teātra telpas, un Padomju Latvijas Opera, kas izvietojās bijušā 1. pilsētas teātra ēkā. Režisoru A. Amtmaņa-Briediņa un A. Mierlauka vadībā aktieri P. Baltābola, J. Osis, J. Skaidriete, J. Simsons, M. Šmithene u. c. veica lielu darbu, sagatavojot laikmetam atbilstošu repertuāru. Skatītāju vērtējumam tika nodotas A. Upīša lugas «Viens un daudzie», «Balss un atbalss», «Saule un tvaiks», «Amazones», M. Gorkija «Ienaidnieki», L. Paegles «Augšāmcelšanās», K. Freinberga «Tumsā un salā» u. c. lugas. Rīdziniekiem bija iespēja noskatīties arī Petrogradas latviešu teātra sagatavotās izrādes.

Ar entuziasmu uzvedumiem gatavojās arī Operas mākslinieki, to skaitā solisti A. Benefelde, M. Brehmane-Štengele, O. Pļavniece, M. Vīgnere-Grīnberga, Ā. Kaktiņš, J. Kārklīņš, P. Sakss u. c., diriģenti T. Reiters, P. Jozuus un A. Bērziņš. Pārpildītā zāle R. Vāgnera operas «Skrejošais holandietis», kā arī Š. Guno «Fausta», P. Čaikovska «Jevgeņija Oņegina» un «Pīķa dāmas», Dž. Verdi «Traviatas» un «Rigoletto» izrādēs, skatītāju suminājumi liecināja par Operas trupas panākumiem un vērtīgo ieguldījumu pilsētas kultūras dzīvē.

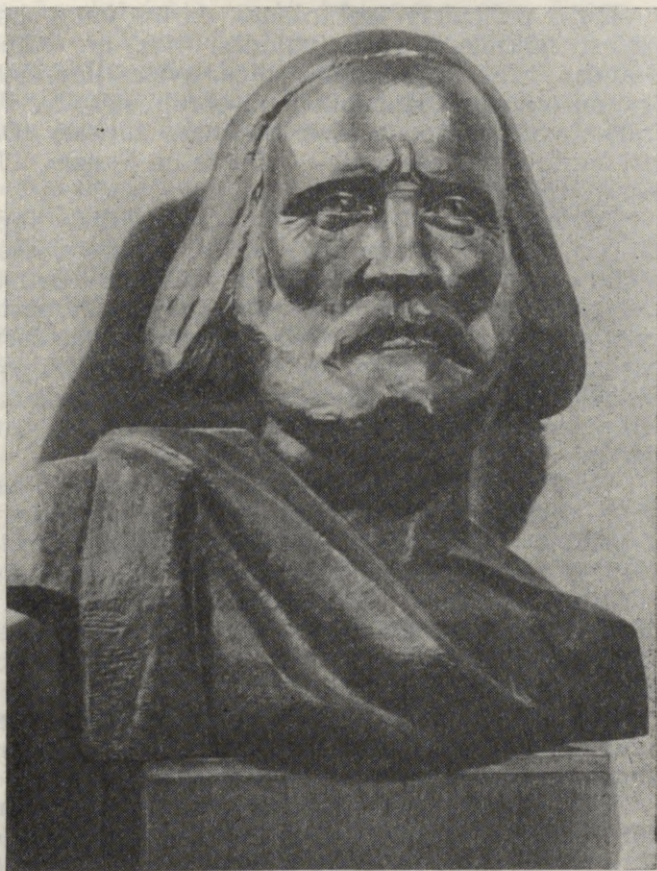
Daudzi aktieri un operdziedātāji piedalījās literāri dramatiskajos vakaros, simfoniskajos tautas koncertos, popularizējot dzeju, klasisko mūziku. Bieži viņi uzstājās arī tolaik tik populārajos koncertmītiņos, kuros parasti piedalījās arī Operas, kā arī J. Reinholda vadītais latviešu strēlnieku simfoniskais orķestris.

Turpināja darboties kinoteātri («Astoria», «Grand-kino», «Kolizejs», «Palass» u. c.). Ar 1919. g. janvāra otro pusi vairākos lielākajos kinoteātros demonstrēja neseno notikumu hroniku (kritušo komunāru apbedīšanu). Pie izglītības un mākslas darbinieku savienības izveidotā kino sekcija plānoja laika garam atbilstošu filmu radīšanu jau netālā nākotnē.

1919. g. janvāra beigās darbu atsāka Rīgas cirks. Tajā atklāja cīkstoņu čempionātu ar vairāku pazīstamu atlētu piedalīšanos. Čempionāta galvenais nopelns neapšaubāmi bija sporta propaganda jauniešu vidū.

Gandrīz vienmēr plaši apmeklētas bija lekcijas par dažādiem zinātnes un mākslas jautājumiem. Darbaļaužu un strēlnieku iecienītas sapulcēšanās vietas bija klubī, kas uzskatīja par savu galveno uzdevumu sociālisma ideju popularizēšanu, cīņu pret buržuāzisko ideoloģiju. R. Luksemburgas komunistiskajā klubā darbojās sabiedriski zinātniskā, dramatiskā u. c. sekcija. Mīlgrāvja apkārtnes strādnieki pulcējās klubā «Komūna». Rīgas latviešu biedrības telpās 24. februārī svinīgi atklāja latviešu strēlnieku centrālo klubu «Sarkanais strēlnieks». Klubā organizējās politiskā, literatūras, kultūras un izglītības, muzikāli dramatiskā sekcija, koris, sporta entuziastu pulciņš. Piedaloties vairākiem pazīstamiem aktieriem, strēlnieki — teātra mākslas cienītāji iestudēja vairākas lugas. Kupli tika apmeklēti arī koncertmītiņi. Lielus tautas mītiņus parasti organizēja Jaunajā Ģertrūdes, Pāvila, Mārtiņa u. c. Rīgas baznīcās.

Ar attiecīgiem Latvijas Padomju valdības dekrētiem tika nacionāli-

Garibaldijs. Tēlnieks
K. Zāle.

zēti muzeji, Rīgas pilsētas (rātes) bibliotēka un privātās grāmatnīcas. Rīgas pili atklāja Padomju Latvijas Mākslas muzeju. Ekskursijas sāka apmeklēt pamatos sakārtoto Vēstures (bij. Doma) muzeju. Bija paredzēts Rīgā izveidot Latvijas Centrālo bibliotēku un arhīvu.

1919. g. sākumā Rīgā darbu uzsāka padomju izdevniecības. Masu politiskās audzināšanas nolūkā atveidotos publicēja K. Marksa, F. Engelsa, V. I. Ļeņina, kā arī P. Stučkas, F. Roziņa darbus. Rīgas vācu strādnieki ierosināja izdot K. Lībknehta un R. Luksemburgas kopotos rakstus. Kā zināms, par šo ierosinājumu lielu interesi izrādīja V. I. Ļeņins, kas telegrammā Latvijas Padomju valdībai ieteica visnotaļ sekmēt un paātrināt nodoma realizēšanu.³ Mākslas nodaļas literatūras apakšnodaļa plānoja sagatavot un izdot J. Asara, J. Jansona-Brauna, E. Veidenbauma kopotos rakstus, daudzu pasaules progresīvās literatūras labāko darbu tulkojumus, grāmatas par mākslu utt.

³ Ļeņins V. I. Raksti, 44. sēj., 146. lpp.

Lielu politiskās izglītošanas darbu veica komunistiskā prese. Rīgā iznāca laikraksti sešās valodās: līdz ar «Cīņu» tika izdotas «Naša Pravda», «Die Rote Fahne» vācu, avīzes lietuviešu («Darbininkų Kova»), igauņu («Punane Hommik») un ebreju («Roiter Emes») valodā. LSD Centrālā Komiteja izdeva savu teorētisko žurnālu «Darbs». Iznāca arī vairāki citi žurnāli (mēnešraksti) — «Darbs un Maize», «Tautsaimniecība», «Ražotājs», «Izglītība», «Jaunais Komunārs» u. c.

Darbaļaužu un Latvijas Padomju valdības kopējā darba pirmos rezultātus apkopoja un analizēja LSD 6. kongress, kas tika atklāts Rīgā, strēlnieku centrālā kluba «Sarkanais strēlnieks» lielajā zālē, 1919. g. 1. martā. Deleģātu vidū, kas kopumā pārstāvēja 8376 partijas biedrus, bija turpat četri desmiti rīdzinieku. Sešās sasprindzinātās darba dienās kongress lēma par daudziem svarīgiem jautājumiem, to skaitā partijas jauno programmu. Deleģāti vienprātīgi izteicās par partijas nosaukuma maiņu, un kopš šī laika Latvijas darbaļaužu priekšpulks saucas par Latvijas Komunistisko partiju.

Vēl LKP 6. kongresa priekšvakarā Padomju Latvijas galvaspilsētā pulcējās partijas tuvākā palīga — Darba jaunatnes savienības 1. kongress, pabeidzot 1917. gadā ievadīto Latvijas komjaunatnes nodibināšanu. 1919. g. ziemā un pavasara sākumā Rīgā darbojās darba jauniešu pulciņi «Kārlis Libknehts», «Laiks», «Ausma», «Dadzis», «Vairogs» u. c. Maijā pilsētas komjauniešu skaits, pēc nepilnīgiem datiem, bija pieaudzis līdz apmēram 600 cilvēkiem. Visi viņi bija aktīvi iesaistījušies darbā un cīņā par Padomju Latviju.

Padomju Latvijas un tās galvaspilsētas liktenis 1919. gadā izšķīrās nevienlīdzīgā cīņā pret ārējo ienaidnieku apvienotajiem spēkiem. Tāpēc pienācīga uzmanība bija jāveltī fronteī.

Tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas, 1919. g. 4. janvārī, KSFPFR Revolucionārā kara padome, sazinājusies ar Latvijas pagaidu Padomju valdību, pieņēma lēmumu izveidot Padomju Latvijas armiju. Armijas pavēlnieka pienākumus uzņēmās (un pildīja līdz 1919. g. martam) KSFPFR bruņoto spēku virspavēlnieks J. Vācietis, izvirzot tai uzdevumu padzīt vācu okupācijas kara spēka atliekas un baltgvardus no visas Latvijas teritorijas. Strēlnieku vienības devās uz Kurzemi un janvāra otrajā pusē sasniedza Ventu. Kad 30. janvārī tika atbrīvota Ventspils, kontrrevolūcijas rokās palika vairs tikai neliela teritorija Latvijas dienvidrietumos ap Aizputi un Liepāju.

Taču jau janvāra vidū Padomju Latvijai radās jauni bīstami draudi no ziemeļiem. Ziemeļvidzemes aizsardzībai Padomju Latvijas armija bija spiesta pārsviet savu spēku lielāko daļu, Kurzemes atbrīvošanu turpinot ar vienu nelielu brigādi. Pēc Valkas zaudēšanas fronte februāra sākumā stabilizējās Alūksnes—Strenču—Ainažu līnijā, bet arī tad cīņas republikas ziemeļos neaprima.

Šādu notikumu pavērsienu pasteidzās izmantot savā labā kontrrevolūcijas nometne Kurzemē. No Vācijas Liepājā ieradās algotņu barī, pienāca lieli ieroču, dažādas kara tehnikas un munīcijas sūtījumi. Baronu organizēto Baltijas landesvēru, tāpat «dzelzsdivīziju», no Berlīnes apkārtnes atsūtīto 1. gvardes rezerves divīziju apvienoja vācu 6. rezerves korpusā, kura komandēšanu uzņēmās reakcionārais ģenerālis R. fon der Golcs.

Sakopojis spēkus, ienaidnieks aktivizējās un 13. februārī sagrāba Kuldīgu, bet vienpadsmit dienas vēlāk — Ventpili. Jaunu, turklāt krietni plašāku uzbrukuma operāciju Kurzemē ienaidnieks uzsāka marta pirmajā nedēļā. Izmantojot savu skaitlisko, bet galvenokārt lielo tehnisko pārsvaru, tas pēc sīvām kaujām sagrāba lielāko daļu Kurzemes un 18. martā ieņēma Jelgavu.

Jelgavas zaudēšana radīja nopietnus draudus Rīgai. Bija nepieciešams steigšus kopot spēkus to novēršanai. LKP Centrālā Komiteja un Rīgas komiteja marta otrajā pusē noturēja kopējas sēdes, galveno uzmanību veltījot Padomju Latvijas armijas papildināšanas un apgādes jautājumiem. Rūpējoties par politiskā darba uzlabošanu, armijas daļas frontē apmeklēja atbildīgi LKP darbinieki, to skaitā arī P. Stučka. Uz daudzām karaspēka daļām, vispirmām kārtām uz nesen saformētajiem Padomju Latvijas 2. strēlnieku divīzijas pulkiem, nosūtīja pieredzējušus komunistus. LKP Rīgas komiteja aicināja komunistus un strādniekus stāties pilsētas aizstāvju rindās, organizēja mītiņus, lai pārrunātu aizsardzības jautājumus. LKP Rīgas organizācija uzņēmās pilsētas garnizona dienestu. Sadalīti grupās pa desmit cilvēkiem, komunisti kopā ar miličiem patrulēja Rīgas ielās. Rīgas komunisti devās arī uz fronti. LKP Centrālās Komitejas vadībā organizējās atsevišķais Rīgas komunistiskais bataljons triju rotu sastāvā. To komandēja B. Kazaks, bet komisārs bija LKP Rīgas komitejas un pilsētas padomes Izpildu komitejas priekšsēdētājs S. Bergis. Marta beigās vienība papildināja Padomju Latvijas armijas spēkus.

Jau agrāk daudzi Rīgas strādnieki brīvprātīgi bija iestājušies strēlnieku rindās. Atsaucoties «Cīņas» 20. marta numurā ievietotajam aicinājumam «Revolucionārā Rīga briesmās!... pie ieročiem, strādnieki!», arodbiedrības sāka divu strādnieku pulku formēšanu.

Tomēr vairākkārtējie mēģinājumi atgūt Jelgavu, tā zināmā mērā atjaunojot agrāko stāvokli un stabilizējot Kurzemes fronti, cieta neveiksmi. Vēl sliktāk, krita arī Bauska. Stāvoklis joprojām palika kritisks.

26. martā Rīgā notika apspriede, lai izstrādātu tālākās rīcības plānu. Apspriedē līdz ar Padomju Latvijas armijas un LSPR Kara komisariāta atbildīgiem darbiniekiem piedalījās P. Stučka un citi LKP Centrālās Komitejas un Latvijas Padomju valdības locekļi. Bija skaidrs, ka politiskā ziņā ir ārkārtīgi svarīgi nosargāt Padomju Latvijas galvaspilsētu. P. Stučka uzsvēra, ka jāpieliek visi spēki un enerģija, lai uzlabotu stāvokli frontē un noturētu Rīgu. Šo domu atbalstīja J. Daniševskis, J. Lencmanis, tāpat daudzi citi apspriedes dalībnieki. Tika nolemts stingri aizstāvēt LSPR galvaspilsētu.

Padomju Latvijas stratēģiskais stāvoklis vēl vairāk pasliktinājās aprīlī. Uzstājoties Maskavas Strādnieku un sarkanarmiešu deputātu padomes plēnuma ārkārtējā sēdē 1919. g. 3. aprīlī, V. I. Ļeņins norādīja uz grūtajiem apstākļiem, kādos pret interventu pārspēku nācās cīnīties Latvijas Sociālistiskajai Padomju Republikai.⁴ Antantes imperiālistu pamudināta, pret padomju intervenciju aktivizēja buržuāziski muižnieciskā Polija. Pēc Viļņas sagrābšanas (21. aprīlī) poļu baltgvardi, uzbrūkot Daugavpils virzienā,

⁴ Ļeņins V. I. Raksti, 29. sēj., 223. lpp.

Demonstrācija Rīgā 1919. g. 1. Maijā.

radija bīstamus draudus Padomju Latvijas armijas kreisajam flangam un aizmugurei. Visi saņemtie papildinājumi bija nosūtīti uz fronti, un Padomju Latvijas armija bija spiesta cīnīties pilnīgi bez rezervēm. Nostiprināt vienu cīņu iecirkni tā spēja tikai uz kāda cita iecirkņa rēķina.

Rīgu vajadzēja nodrošināt arī no jūras puses, it īpaši ievērojot to, ka Baltijas jūrā kopš 1918. g. novembra beigām uzturējās Anglijas kara flotes eskadra. Sagaidot navigācijas atsākšanos, mīnēja pieejas Rīgas ostai, organizēja jūras piekrastes novērošanu, Padomju Latvijas galvaspilsētas aizsardzībai gatavojās izmantot jaunizveidotās kara flotiles kuģus. Tomēr no desanta operācijām kā pie Rīgas, tā citur Rīgas jūras līča piekrastē ienaidnieks atturējās. Acīmredzot angļu imperiālisti LSPR galvaspilsētas sagrābšanu atstāja fon der Golca kontrrevolucionāro karapūļu ziņā.

Ciņas un pašaieliedzīga jauncelsmes darba apstākļos 1919. gadā Padomju Latvijas darbaļaudis sagaidīja 1. Maija svētkus.

Atgādinot par frontes tuvumu, šo dienu Rīgā ievadīja lielgabalu dunoņa un ienaidnieka lidmašīnu motoru troksnis virs pilsētas. Zenītartilēristi lidmašīnas padzina, un turpmāk nekas netraucēja grandiozo demonstrāciju un mītiņus. Pilsēta bija koši uzposta, it īpaši Komunāru laukums, uz kurieni plūda demonstrantu kolonnas. Viņu kopējo skaitu lēsa uz apmēram 60 tūkst. Pēc tam rīdzinieki kuplā skaitā apmeklēja koncertmītiņus.

1919. g. 1. Maijs Rīgā. Demonstranti Komunāru laukumā.

Nevarēja būt šaubu, ka starptautiskais imperiālisms, steidzoties apspiest padomju varu Baltijā, centīsies izrēķināties ar Padomju Latviju, kura, no trim pusēm kontrrevolūcijas spēku ielenkta, turpināja nevienlīdzīgo cīņu. Antantes un ASV militārās misijas mudināja fon der Golcu sagrābt Rīgu.

Padomju Latvijas armijas pavēlniecība zināja par ienaidnieka gatavošanos uzbrukumam Rīgai. Tomēr tas nebūt nebija vienīgais drauds. Lielas bažas radīja Panevėžas rajons, tāpat Daugavpils virziens. Rezervju nebija ne Padomju Latvijas armijai, ne arī visai padomju Rietumu fronteī, kurai maija otrajā pusē klājās ļoti grūti sakarā ar baltgvardu sākto uzbrukumu Petrogradai. Smagā situācija Petrogradas rajonā spieda galveno uzmanību veltīt tam.

22. maija agrā rītā Kalnciema apkārtnē negaidīti pārgāja uzbrukumā landesvēristi. Jelgavas iecirknī pēc pastiprinātas artilērijas uguns uzbrukumā devās «dzelzsdivīzija». Ienaidnieks daudzās atsevišķās kolonnās

strauji virzījās uz priekšu, izmantojot bruņumašīnas, kavalēriju, aviāciju, no Jelgavas puses arī bruņuvilcienu. Vēl pirms pusdienas landesvēristi iebruka Pārdaugavā. Cīņu turpinājums risinājās Rīgas ielās.

Par to, ka ienaidnieks pārrāvis fronti, Rīgā uzzināja ap pl. 9—10 no rīta. Ar nelielajiem Rīgā izvietotajiem spēkiem stāvokli uzlabot neizdevās, bet padomju iestādes netika laikus brīdinātas par bīstamo situāciju frontē un tāpēc komunistu, padomju darbinieku un strādnieku iesaistīšana pilsētas aizstāvēšanā novēlojās. Nebija iepriekš padomāts par aizstāvēšanos Pārdaugavā, tiltiem trūka pastāvīgas apsardzes ar ložmetējiem. Aizstāvēšanās cīņām nebija sagatavots arī Daugavas labais krasts, gan pati krastmala, gan netālu esošie nami.

Kad pa Kalnciema ielu Pārdaugavā, vācu lidmašīnu apšaudīti, iebruca strēlnieku vezumnieki, trauksmi sacēla 2. (Pārdaugavas) rajona partijas komiteja. Tā par notiekošo ziņoja LKP Rīgas komitejai, Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejai u. c. iestādēm. Kā par nelaimi, vairāki valdības locekļi (P. Stučka, O. Kārklīšs, kara komisārs K. Pētersons) bija izbraukuši no Rīgas dienesta darīšanās. LKP Rīgas komitejas un pilsētas Izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieks (priekšsēdētājs S. Bergis atradās frontē pie Bauskas) K. Kaufmanis (Soms), saņēmis satraucošās vēstis no Pārdaugavas, apmierinājās ar pārstāvju izsaukšanu no dažādām iestādēm. Pagāja vēl zināms laiks, kamēr LSPR Tieslietu komisariāta ēkā sākās strādnieku apbruņošana.

Pēc neilgas cīņas Pārdaugavā landesvērs nonāca pie koka — tā dēvētā Lībekas tilta (tas atradās apmēram tajā vietā, kur tagad ir Oktobra tilts). Vēlāk pie abiem dzelzceļa tiltiem piesteidzās «dzelzsdivīzija». Tiltus uzspriecināt bija jau par vēlu. Noturēt tos savās rokās centās steigšus uz Daugavmalu nosūtītā komandanta komanda A. Stipnieka vadībā. Pie tiltiem cīņā ar pretinieku iesaistījās ap divdesmit jūrnieku, tāpat miliči. Šos nelielos spēkus komandēja Ž. Zonbergs, Rīgas un apkārtnes karaspēka komandiera vietnieks.

Izmantojot bruņumašīnas un ložmetēju spēcīgu uguni, ienaidnieks piespieda tiltu aizstāvjus atiet uz Daugavas labo krastu. Šajā brīdī no kādas Vecrīgas šaurās ieliņas iepretim koka tilta galam iznāca Padomju Latvijas armijas karaskolas kursanti, kam bija dots rīkojums steigties uz Pārdaugavu. Nezinot, ka cīņas jau norit pie tilta, kursanti, nonākot pie tā, negaidot nokļuva zem pretinieka uguns. Priekšējās rindās bija kritušie, daudzi tika ievainoti. Pēc īsa apjukuma kursanti kopā ar pārējiem tilta aizstāvjiem izvietojās gar Daugavmalu no Nikolaja (tag. Gorkija) ielas līdz dzelzceļa tiltiem. Pievilkuši artilēriju, landesvēristi bruņumašīnu, liелgabalu un ložmetēju uguns aizsegā devās pāri tiltam un, neraugoties uz jūtamiem zaudējumiem (uz tilta galu dabūja arī landesvēristu triecienvienības komandieris barons H. fon Manteifels), atspieda Rīgas aizstāvjus Vecpilsētas ieliņās.

Laika bija maz, tāpēc izdevās apbruņot un iesaistīt cīņā par Rīgu tikai nelielu daļu strādnieku. Vāji bruņotie komunisti un strādnieki, vīrieši un sievietes, miliči kopā ar padomju iestāžu darbiniekiem un karaskolas kursantiem izrādīja ienaidniekam pašaieliedzīgu pretestību pie pilsētas kanāla, stacijas, pasta un daudzās Rīgas ielās.

«Mēs vēl atgriezīsimies» (mākslinieka J. Birzga glezna) — latviešu strēlnieki atstāj Rīgu 1919. g. 22. maijā.

Iebrucēji jau bija sasnieguši pilsētas centru, kad Rīgas aizstāvju komandēšanu uzticēja karaskolas priekšniekam A. Kosmatovam. Ar jātnieku un kājnieku ziņnešu palīdzību viņš centās uzņemt sakarus ar aizstāvju grupām, kas Matīsa (tag. Revolūcijas), Nikolaja un Miera ielā steidzīgi uzlauza bruģi un raka ierakumus. Pamazām atkāpjoties, pievakarē strādnieki, kursanti un komunisti nocietinājās Rēveles (tag. Tallinas) ielā, arī tur uz ātru roku uzlauzot bruģi un ceļot barikādes cerībā noturēties līdz tam, kamēr izdosies savākt papildspēkus. Tomēr tas neizdevās. Ienaidnieks pret pilsētas aizstāvjiem virzīja bruņumašīnas, apšaudīja viņus ar ložmetējiem. Sīvas cīņas norisinājās pie Jaunās Ģertrūdes baznīcas Rēveles ielas un Aleksandra (tag. Ļeņina) ielas krustojumā. Kad pretinieks, ieņēmis Grīziņkalnu, sāka apiet pilsētas aizstāvjus, viņi naktī ap pl. 1 atstāja Rīgu un atgāja aiz Juglas.

Kaut Rīgas evakuāciju uzsāka stipri vēlu, tomēr baltgvardi spēja iegūt tikai daļu no cerētā bagātīgā laupījuma. Varonīgie dzelzceļnieki izveda no Rīgas 18 lielus vilcienus. Pēdējais no tiem gan apstājās uz Ganību dambja pārbrauktuves, jo ienaidnieka lode nogalināja mašīnistu, bet pašai izliezīgie Rīgas dzelzceļnieki neapjuka: kritušā biedra vietā stājās citi, kas burtiski saniknoto baltgvardu acu priekšā arī šo vilcienu izveda no pilsētas.

Aizstāvot Padomju Latvijas galvaspilsētu, savas dzīvības atdeva daudzi jaunās dzīves cēlāji. Viņu vidū bija LSPR darba komisāra vietnieks N. Allens, Jūrlietu pārvaldes priekšnieks K. Ziediņš, viens no drosmīgākajiem partijas kaujiniekiem V. Zile, Izglītības komisariāta ārpuskolas nodaļas vadītājs H. Vintiņš un daudzi citi. Smagi ievainots krita ienaidnieka

gūstā un tika nogalināts iekšlietu komisāra vietnieks E. Viksniņš. Rīgas proletariāts neaizmirs bojā gājušos cīnītājus. Viņu vārdi iedvesmoja turpmākajām cīņām un uzvarām.

4. RĪGA STARPTAUTISKĀ IMPERIĀLISMA SPĒKU VARĀ

Tūlīt pēc Rīgas ieņemšanas landesvērs un «dzelzsdivīzija» sāka nesaudzīgu izrēķināšanos ar komunistiem un padomju darbiniekiem, kas nebija paspējuši atstāt pilsētu, tāpat ar parastiem darbaļaudīm. Upuru vidū bija LSPR valsts kontroles komisārs A. Sukuts. Ar sevišķu asinskāri izcēlās landesvēristi. «Otrā dienā pēc vācu landesvēra ienākšanas Rīgā,» 1919. g. 22. jūnijā ievietotajā aprakstā vēstīja Valkā izdotā buržuāziskā avīze «Tautas Balss», «... uz visām galvenām ielām gulēja nošauto liķi, pa 2—3 blakus... Priekšpilsētās (Pārdaugavā) varēja redzēt pat desmitiem liķu vienā vietā... Vācieši nošāva bez brīdinājuma uz ielas katru, kas ar savu apģērbu atgādināja zaldātu vai kaut kā citādi izlikās tiem «šaubīgs»... Nošauto liķi gulēja uz pilsētas ielām 4—5 dienas, pēc kam tik tos novāca, saveda pie Matīsa kapiem un ārpus kapiem pameta neapraktus. Tikai vēlāk... tos apraka kopējā bedrē.» Landesvēra pavēlnieks A. Flečers, iecelts par Rīgas komandantu, īpašā sludinājumā pieprasīja visu ieroču nodošanu, padomju darbinieku un miliču reģistrēšanos utt.; ikviens no šā sludinājuma desmit punktiem beidzās ar neiztrūkstošu brīdinājumu, ka par neizpildīšanu draud nošaušana (arī par atrašanos uz ielas bez atļaujas laikā no pl. 18 līdz 6 no rīta). Patronas un cilvēku dzīvības patiesi netika žēlotas. Inženiera Pfāba savrupmājā Suvorova ielā 12 (tag. Latvijas Padomju rakstnieku savienības ēka Kr. Barona ielā 12), kur, kā lasām tālāk minētajā avīzē, bija apmetusies vācu «kaklatiesa» — «Standrechtsgericht», «... tika šauti cilvēki bez jebkādas tiesas. Pretim namam uz ielas stāvēja ļaužu pūlis un ar šausmām klausījās nerimstošās flinšu zalvēs un izmisuma kliedzienos nama sētā. Nemitīgi šai namā ieveda jaunas apcietināto partijas, un visi zināja, ka no nama... neviens apcietinātais laukā vairs neiznāk... Šāda tiesa, t. i., izrēķināšanās, turpinājās vairākas dienas no vietas... Pilsētas nomalēs atklāti uz ielas un pagalmos tika šauti bez tiesas desmitiem cilvēku uz reizi... Centrālcietumā šāva katru dienu 60—80 cilvēku...» Tā pirmajā laikā bez kādas izmeklēšanas un tiesas, vēlāk pēc formāli izveidoto karatiesu sprieduma nogalināja daudzus simtus cilvēku. Nereti to darīja iedzīvošanās, resp., laupīšanas, nolūkā. Vēl pāris nedēļas pēc Rīgas krišanas ne vienā vien vietā varēja redzēt nenovāktus šo slepkavību upurus. Grūti daudz maz precīzi noteikt nogalināto kopskaitu, bet katrā ziņā to bija vairāki tūkstoši (vācu neatkarīgais sociāldemokrāts H. Hāze, uzstājoties Vācijas Satversmes sapulcē 1919. g. 4. jūlijā, pat minēja 6—7 tūk. nobendēto). Amerikāņu misijas vadītājs V. Grīns, ieradies Rīgā nedaudz dienu pēc pilsētas nonākšanas baltgvardu rokās, savos ziņojumos centās attaisnot kontrrevolucionāru rīkoto asinspirti. Amerikāņu kviešu miltu sūtījums, kas pienāca Rīgā, palīdzēja nostiprināties reakcijai.

Kad bija atmīnēta Daugavas grīva, Rīgā ieradās angļu un franču karakuģi. Bet arī tad faktiskā vara pār pilsētu palika fon der Golca kontrrevolucionāro spēku rokās. Pats Golcs to it uzskatāmi atgādināja, sarīkojot 30. maijā sava karaspēka skati Esplanādes laukumā.

Maija pēdējā nedēļā izveidoja Rīgas pilsētas tā dēvēto civilpārvaldi ar landesvēristu V. Pusulu priekšgalā, līdzdarbojoties arī vietējiem vācu birģeļiem. Šai civilpārvaldei gan bija visai ierobežotas tiesības. Savā darbībā tā galveno uzmanību veltīja katastrofālajam Rīgas finansiālajam stāvoklim, tomēr nespēja neko konkrētu panākt. Pirmie paziņojumi buržuāziskajos preses izdevumos, ka par «likumīgiem» maksāšanas līdzekļiem jāuzskata «ostnauda», kā arī savā vērtībā par trešdaļu samazinātais vecais cara rublis, skaidrību neienesa. Pilsētā plaši bija izplatītas tā dēvētās kerencas. Sāktā kerenu apmaiņa finansiālo situāciju tikai sarežģīja un pavēra ceļu spekulācijai ar tām. Civilpārvaldes paziņojums par valūtas kursu (1 Latvijas rublis=1 ostrublis=2 markas=1,5 cara rubli) faktiski palika karājoties gaisā. Rīgas pilsētas parādu nasta joprojām auga.

Policijas un žandarmērijas pastiprināšana, uzsāktā armijas pasu izsniegšana, A. Flečera rīkojums par «vācu laika» ieviešanu rīdziniekiem atgādināja ne tik sen pārdzīvoto vācu okupācijas periodu. Kad jūnija sākumā proģermāniskās «Latvijas valdības» galva A. Niedra darīja zināmu nodomu iecelt Rīgas pagaidu domi, atjaunojās pilsētas buržuāzisko nacionālo grupējumu un politisko partiju pārstāvju apspriedes un kaulēšanās par domnieku vietu sadalījumu. Šī kaulēšanās tomēr izrādījās priekšlaicīga, jo noskaidrojās, ka ne A. Niedra, ne faktiskā vācu militārā vara nopietni nav domājusi apstiprināt pilsētas pašvaldības tiesības.

Tās vācu imperiālistu aprindas, kuras ar fon der Golca palīdzību tiecās turpināt aktīvu politiku austrumos, cerēja izmantot ASV atbalstu, jo ASV galvenokārt bija ieinteresētas pretpadomju cīņas izvēršanā un pretēji Anglijai un Francijai maz uztraucās par Vācijas ietekmes pieaugumu Baltijā. Izmantojot A. Niedras kabinetu kā aizsegu vācu imperiālistu patieso mērķu maskēšanai, fon der Golcs gatavojās sagrābt visu Vidzemi. Šajā nolūkā landesvēru, kurā iekļāva «dzelzsdīvīziju», pārdēvēja par «Latvijas armiju». Jūnija sākumā šī armija devās Cēsu virzienā, kur sadūrās ar igauņu un latviešu (tā dēvētās Ziemeļlatvijas brigādes) baltgvardu daļām. Briestošo bruņoto konfliktu centās novērst sabiedroto lielvalstu militārās misijas. V. Grīns atkal nostājās fon der Golca pusē. Tomēr noteicošā loma šeit bija Anglijai. Angļu misijas vadītājs ģenerālis H. Gofs pieprasīja, lai Golcs atvelk karaspēku uz dienvidiem no Cēsīm un piekrīt A. Niedras kabineta aizstāšanai ar K. Ulmaņa buržuāzisko pagaidu valdību. Tas nekādā ziņā nesaskanēja ar vācu imperiālistu plāniem, tāpēc fon der Golcs izšķīrās lietot spēku un 18. jūnijā pavēlēja savam karaspēkam pāriet uzbrukumā. Taču igauņu un latviešu baltgvardiem izdevās šo uzbrukumu atvairīt. Sekoja pretuzbrukums, kura rezultātā landesvēristi tika sakauti. Vajādami viņus, igauņu un latviešu baltgvardi tuvojās Rīgai.

Golcs izsludināja Rīgā aplenkuma stāvokli. Par pilsētas gubernatoru viņš iecēla vācu armijas majoru S. fon Arnimu (vēlāk bēdīgi slavens fašistiskās Vācijas ģenerālis, kura vārds figurēja otrā pasaules kara noziedznieku sarakstos). Igauņu un latviešu baltgvardi, lai pamudinātu vāciešus

atstāt Rīgu, sāka pilsētu apšaudīt ar artilēriju. 1. jūlija pēcpusdienā un nākošajā naktī lielgabalu šāviņi krita Rīgas centra rajonā; vairākās vietās izcēlās ugunsgrēki. Nākošajās dienās vācu karaspēks, tāpat A. Niedra ar saviem ministriem atstāja Rīgu. Vāciešu pilnīgu sagrāvi nepieļāva sabiedrotie, arvien vēl cerot novirzīt viņus pret Sarkano Armiju. Saskaņā ar 1919. g. 3. jūlija Strazdumuižā (pie Juglas) noslēgto pamiera līgumu vāciešiem bija jāatiet uz dienvidiem no Daugavas. Kas attiecas uz landesvēru, tad tas tika reorganizēts un drīz ar jauno komandieri — angļu apakšpulkvēdi H. Aleksanderu — priekšgalā nosūtīts uz Latgali cīņai pret Sarkano Armiju. Pārējais vācu karaspēks palika Kurzemē.

5. jūlijā Rīgā sanāca iepriekšējā gada decembrī ievēlētās pilsētas buržuāziskās domes locekļi. Šīs pagaidu domes (tā turpināja darboties līdz 1920. g. janvārim) pirmajā sēdē bija ieradušies arī jaunais civilgubernators angļu apakšpulkvēdis S. Talentss un militārais gubernators amerikāņu apakšpulkvēdis E. Daulijs. Par Rīgas pilsētas galvu domnieki ievēlēja G. Zemgalu.

Trīs dienas vēlāk Rīgā ar kuģi no Liepājas ieradās K. Ulmaņa pagaidu valdība. Tās sastāvs pēc sabiedroto prasības neilgi pirms tam bija izmainīts, dodot vietas trim baronu pārstāvjiem. Notika svinības, dažādas pieņemšanas, saprotams, ar sabiedroto misiju locekļu piedalīšanos.

Stāvoklis pilsētā bija pavisam smags. Trūka pārtikas produktu, gandrīz vai visas fabrikas bija slēgtas. Ārkārtēji, pārsniedzot visus iepriekšējos rādītājus, bija pieaudzis bezdarbs. Pēc buržuāziskās preses ziņām, bezdarbnieku skaits Rīgā pārsniedza 20 tūkst., kaut arī rīdzinieku skaits vēl vairāk bija sarucis.

1919. g. 14. jūlijā Antante pieprasīja, lai Vācija izved savu karaspēku no Baltijas, jo uzskatīja, ka to pretpadomju cīņā spēs aizstāt vietējo baltgvardu karaspēks. Fon der Golcs ar Vācijas valdības klusu piekrišanu centās visādi novilcināt savu landsknehtu evakuēšanu. Kad to aizkavēt vairs nekā citādi nevarēja, vācu karaspēks Kurzemē, papildināts ar Vācijā atbrīvotajiem krievu karagūstekņiem, pārgāja it kā zem krievu baltgvardu karoga. Fon der Golca vietā stājās avantūrists P. Bermonts (Avalovs). Sabiedrotie neiebilda, cerot, ka bermontiešu «Rietumu armija» pastiprinās pretpadomju spēku rindas. Toties arvien lielāku satraukumu izrādīja K. Ulmaņa buržuāziskā pagaidu valdība, kuru Bermonts ir nedomāja atzīt.

Buržuāziskās pagaidu valdības bažas bija pamatotas. Izrādījās, ka bermontiešiem par visu vairāk rūp vācu imperiālistu intereses. 8. oktobrī Bermonts, kura rīcībā bija vairāk par 50 tūkst. kareivju (no tiem ap 40 tūkst. vāciešu), kā arī 100 lielgabalu, 600 ložmetēju, 50 mīnmetēju un pat lidmašīnas, sāka uzbrukumu Rīgai. Par formālu ieganstu minot nepieciešamību «nodrošināt aizmuguri», kā dažas dienas vēlāk viņš par to ziņoja Judeņičam, Bermonts tiecās uzturēt sabiedroto imperiālistu cerības attiecībā uz «Rietumu armijas» tālāku iesaistīšanos Antantes rīkotajā kopējā karagājienā pret Padomju Krieviju.

K. Ulmaņa valdībai spēku bija krietni mazāk. Rīgas rajonā, resp., no Dubultiem jūras līča piekrastē līdz Pļavniekiem (uz dienvidiem no Katlakalna), atradās tikai neliela buržuāziskās Latvijas armijas daļa (vairums tās

Angļu admirāļa Kouena
flagmaņuģis «Delhi» Rīgā
1919. g. otrajā pusē.

vienību bija izvietotas Latgales frontē). Uzbrukuma sākumā «Rietumu armija» vispirms vērsās pret šā frontes iecirkņa flangiem un tad devās straujā triecienā centrālajā virzienā — no Iecavas uz Ķekavu un tālāk uz Rīgu. Kaujas lidojumus virs pilsētas veica bermontiešu lidmašīnas.

Acīmredzot K. Ulmanis un viņa ministri necerēja Rīgu noturēt un tādēļ pirmajā izbilī steidzīgi izbrauca uz Cēsīm. Telegrammā ASV prezidentam V. Vilsonam un Anglijas premjerministram D. Loidam-Džordžam viņi lūdza nekavējošu palīdzību, taču sabiedrotie ar to nebūt nesteidzās. Angļu, franču un amerikāņu imperiālisti, kas nebija atmetuši plānus panākt padomju varas gāšanu Krievijā, bija ar mieru upurēt Bermontam Rīgu, ja tikai saņemtu garantiju, ka viņš pēc tam patiešām iesaistīsies cīņā pret Sarkanu Armiju. Tādā gadījumā sabiedrotie bija gatavi tieši piedalīties bermontiešu apgādē un finansēšanā.

Tomēr Rīga kā par spīti nekrita. Latvijas buržuāziskās armijas daļas naktī no 9. uz 10. oktobri gan bija spiestas atstāt Pārdaugavu un atkāpties uz Daugavas labo krastu, bet Rīgas aizstāvēšanai steidzīgi tika vākti papildspēki. Izsludināja mobilizāciju, kas noritēja visumā sekmīgi un deva apmēram 8 tūkstu cilvēku. Tautai bija skaidrs, ka Bermonta, kura karaspēka rindās netrūka 1919. g. 22. maija «varoņu» — Rīgas strādnieku slepkavu, uzvara nozīmētu vismelnākās reakcijas nostiprināšanos.

Ar Pārdaugavas, Ķīpsalas, Lucavsalas un Zaķu salas ieņemšanu bermontiešu panākumi izbeidzās. Pieaugot buržuāziskās Latvijas armijas rindām, Antantes imperiālisti bija spiesti pārvērtēt savu sākotnējo nostāju, jo cīņās Bermonta karaspēks stipri demoralizējās un tā kaujas spējas strauji samazinājās. Antante pieprasīja, lai bermontieši atstātu ieņemto Daugavas kreiso krastu pie Rīgas un atietu uz dienvidiem. Kad Bermonts

atteicās šo prasību izpildīt, sabiedrotie izšķīrās sniegt palīdzību buržuāziskās Latvijas armijai. Angļu un franču karakuģu artilērijas uguns aizsegā tās daļas pārgāja pretuzbrukumā labajā spārnā un ieņēma Daugavgrīvu. Pēc tam vairākas nedēļas cīņas par Rīgu turpinājās bez redzamām stāvokļa izmaiņām.

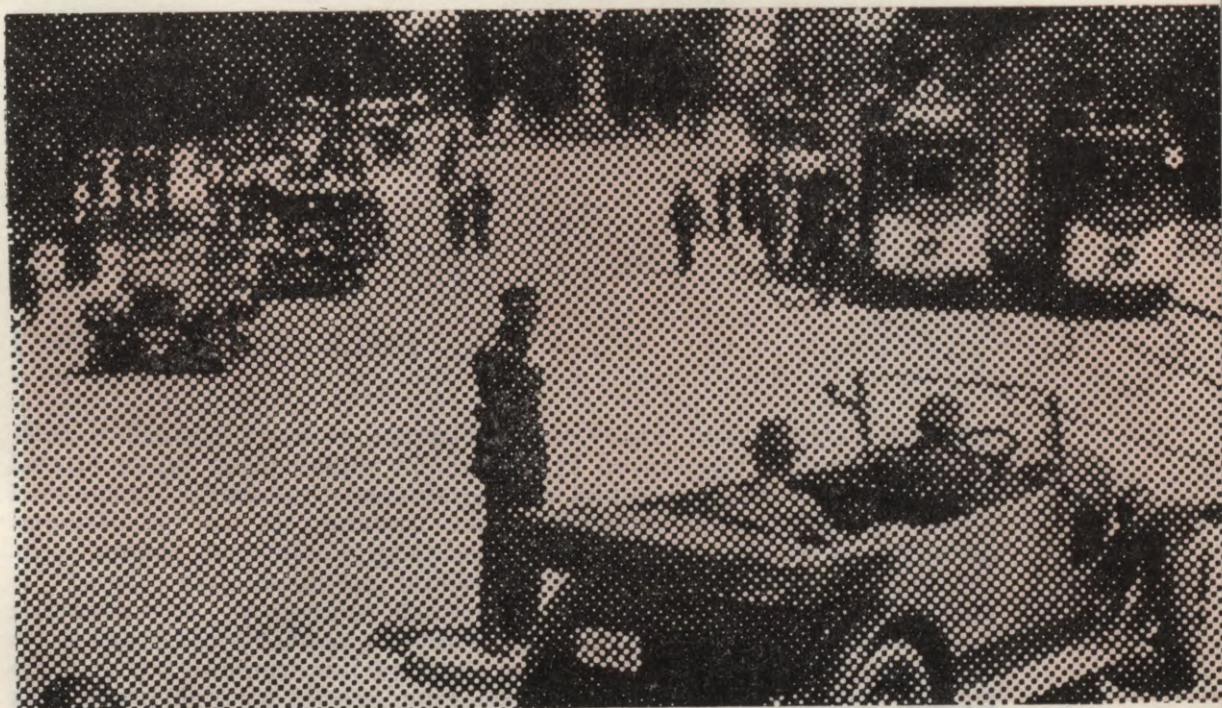
Nespēdami forsēt Daugavu un ieņemt Rīgu, bermontieši pakļāva to nesaudzīgai artilērijas apšaudei, vēršot lielgabalu uguni ne tikai pret sava ienaidnieka pozīcijām Daugavmalā, bet — bez jebkādas militāras vajadzības — arī pret pilsētas centru. Šāviņi vairāk vai mazāk sabojāja prāvu skaitu namu Vecrīgā (stipri cieta pils, rātsnams u. c. ēkas), Eksportostas rajonā, pat Avotu, Bruņinieku (tag. Sarkanarmijas) un daudzās citās ielās. Bieži šīs apšaudes rezultātā izcēlās ugunsgrēki, bija upuri civiliedzīvotāju vidū. Bermontieši nekautrējās apšaudīt Rīgu arī ar ķīmiskajiem lādiņiem. Apšaude tika turpināta līdz pat 10. novembrim.

Cīņas pie Rīgas ilga apmēram mēnesi. Tā kā pēc aizsalšanas Daugava zaudētu dabiskā šķēršļa nozīmi, buržuāziskās Latvijas armija gatavoja vispārēju pretuzbrukumu Rīgas iecirknī. Pretuzbrukums sākās 3. novembrī un izvērsās sekmīgi.

Šāda notikumu attīstība nepatika sabiedrotajiem, kuri, kā noskaidrojās, vēl arvien nebija atmetuši nodomu iesaistīt bermontiešus cīņā pret Padomju Krieviju. ASV, Anglijas un Francijas imperiālisti centās paglābt «Rietumu armiju» no pilnīgas sagrāves. Taču Latvijas buržuāziskā valdība neriskēja paļauties uz viņu solījumiem un lika savam karaspēkam uzbrukumu turpināt. Astoņu dienu kauju rezultātā bermontiešus atspieda no Rīgas. «Rietumu armija» bija spiesta atkāpties vispirms uz Jelgavu, pēc tam tālāk. Tā paša 1919. g. beigās, saņēmusi triecienus arī Lietuvas teritorijā (it īpaši pie Radvilišķiem), tā beidza pastāvēt.

Kad bermontieši bija padzīti no Pārdaugavas, vajadzēja parūpēties par postījumu likvidēšanu, steidzamākajiem remontdarbiem. Kā vēlāk tika aprēķināts, bermontiešu Rīgas pilsētai nodarītie zaudējumi sasniedza 4 milj. Latvijas rubļu.

Tikai pēc Bermonta sagrāves K. Ulmaņa buržuāziskā pagaidu valdība varēja justies puslīdz droši. Tad tā arī stājās pie buržuāziskās satversmes izstrādāšanas, kam bija jānodrošina mantīgo šķiru kundzība Latvijā.

SOCIĀLEKONOMISKĀ ATTĪSTĪBA
UN STRĀDNIEKU ŠĶIRAS
CĪŅA RĪGĀ
NACIONĀLISTISKĀS BURŽUĀZIJAS
KUNDZĪBAS LAIKĀ (1920.—1940. g.)

II

KUNDZĪBAS LAIKĀ (1920.—1940. g.)
NACIONĀLISTISKĀS BURŽUZIŅAS
CĪNA RĪGĀ
UN STRĀDNIĒKU SKIRAS
SOCIALEKONOMISKĀ ATTĪSTĪBĀ

II

1. PILSĒTAS PĀRVALDE

1920. g. sākumā Rietumu imperiālistisko valstu intervencijas rezultātā Latvijā galīgi nostiprinājās tautai naidīgā buržuāzijas diktatūra. Notika kapitālisma varmācīga restaurācija, kas atbilda Rietumeiropas un ASV imperiālistu, kā arī latviešu nacionālistiskās buržuāzijas interesēm. V. I. Ļeņins, analizējot kapitālisma imperiālistisko stadiju, norādīja, ka «... finanču kapitāls un tam atbilstošā starptautiskā politika, kas izpaužas lielvalstu cīņā par pasaules ekonomisko un politisko sadalīšanu, rada vairākas valstiskās atkarības *pārejas* formas. Šim laikmetam tipiskas ne vien divas zemju pamatgrupas: koloniju īpašnieces un kolonijas, bet arī atkarīgo zemju dažādās formas, kuras politiski, formāli patstāvīgas, īstenībā turpretī saistītas financiālās un diplomātiskās atkarības tīklos.»¹ Buržuāziskā Latvija tieši piederēja pie šādām formāli patstāvīgām valstīm, kuras faktiski Rietumu imperiālisti bija saistījuši ekonomiskās un politiskās atkarības tīklos. Atrazdamās imperiālisma ietekmes sfērā, buržuāziskā Latvija tika pārvērsta par vienu no pretpadomju ielenkuma posmiem un placdarmu uzbrukumam Padomju Krievijai.

Lai tiesiski noformētu savu politisko un ekonomisko varu, Latvijas buržuāzija 1920. g. 17. un 18. aprīlī organizēja Satversmes sapulces vēlēšanas. Tajās izgāja tikai buržuāziskās partijas un reformistiskā Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija. Politiskā terora apstākļos šajās vēlēšanās nevarēja piedalīties revolucionārā strādniecība un zemniecība ar savu vadoni Komunistisko partiju, kas atradās dziļā pagrīdē.

No ievēlētajiem 150 deputātiem Rīgas vēlēšanu apgabalā tika ievēlēti 22. Vislielākos panākumus te guva sociāldemokrātiskā partija (8 mandāti no 22). Otro vietu (6 mandātus) Rīgas vēlēšanu apgabalā ieguva tā dēvētā bezpartejiskā grupa, kas apvienoja pilsētas lielburžuāzijas pārstāvjus — rūpniekus, tirgoņus, namsaimniekus. Tiem pieslēgās arī daļa vidējās buržuāzijas un reakcionārās inteliģences. Vācu buržuāzijas grupējumi ieguva 4 mandātus, pārējos sadalīja dažādi latviešu, ebreju, krievu un citu buržuāzijas partiju pārstāvji.

1922. gadā Latvijas Satversmes sapulce pieņēma republikas konstitūciju, kas stājās spēkā 1922. g. novembrī. Latvija tika pasludināta par «demo-

¹ Ļeņins V. I. Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. — Raksti, 22. sēj., 242. lpp.

krātisku republiku». Vārdos visa vara tajā piederēja tautai, taču būtībā visa politiskā un ekonomiskā vara bija mantīgo šķiras rokās. Darba tautas tiesības bija ierobežotas un faktiski netika garantētas.

«Demokrātiskās republikas» sistēma ietvēra arī vietējās pašvaldības, no kurām lielākā darbojās Rīgā. Tā tika izveidota pēc vēlēšanām, kas notika 1920. g. sākumā saskaņā ar 1919. g. augustā Latvijas buržuāziskās valdības izdoto «Pagaidu nolikumu par pilsētas domes vēlēšanām».

Nolikums paredzēja, ka pilsētas domes vēlēšanās var piedalīties un tikt ievēlēti visi pilsoņi, kas sasnieguši 21 gada vecumu un nodzīvojuši pilsētā ne mazāk kā 8 nedēļas. Pilsētas domes vēlēšanas pamatojās uz buržuāziski demokrātiskiem principiem, bet ar vairākiem ierobežojumiem. Darba tautas interešu paudēja — Latvijas Komunistiskā partija, kas atradās ārpus likuma, nevarēja legāli piedalīties vēlēšanās. Vairāki ierobežojumi un kara stāvoklis, kas bija spēkā līdz 1922. g., izslēdza no vēlēšanām arī legālās revolucionārās organizācijas — kreisās arodbiedrības, kooperatīvus u. c.

Rīgas domi 90 domnieku sastāvā ievēlēja uz trim gadiem, un tai bija zināmas autonomas tiesības. Domniekus varēja atcelt no ieņemamā amata tikai ar tiesas lēmumu vai arī tad, ja viņi pusgadu nepiedalījās domes sēdēs. Atceltā vietā nāca kārtējais kandidāts no attiecīgās partijas domnieku kandidātu saraksta. Buržuāziskie varas orgāni plaši izmantoja šo punktu, lai atbrīvotos no kreiso strādnieku domniekiem, kuri nereti atradās cietumā. Dome sanāca ne mazāk kā 12 reizu gadā, un tās darbību kontrolēja Iekšlietu ministrijas pašvaldības departaments, bet svarīgākos domes lēmumus apstiprināja iekšlietu ministrs. Tādējādi domes autonomija bija lielā mērā ierobežota.

Domes izpildorgāns bija pilsētas valde 7 locekļu sastāvā. Valdes darbību vadīja pilsētas galva un divi viņa vietnieki (biedri). Pilsētas valde pārzināja domes nodaļu un apakšnodaļu darbību. Bija arī revīzijas komisija, kas kontrolēja domes finansiālo darbību.

Laikā no 1920. līdz 1934. g. Rīgas pilsētas domes vēlēšanas notika piecas reizes — 1920. g. janvārī, 1922. g. martā, 1925. g. februārī—martā, 1928. g. februārī, 1931. g. martā. Deputāti pārstāvēja toreiz Latvijā esošās partijas un grupējumus: buržuāziskās partijas, sociāldemokrātus, revolucionāro strādniecību, mazākumtautības u. c. Par pilsētas galvu atbilstoši valdošās buržuāzijas tendencei arvien vairāk nosvērties uz labējo pusi kļuva arvien reakcionārāk noskaņotas personas: 20. gadu sākumā šajā amatā bija sociāldemokrāts A. Frīdenbergs, 1922.—1931. gadā — «demokrātiskās» buržuāzijas pārstāvji A. Andersons (līdz 1928. g. sākumam) un Ā. Krieviņš (līdz 1931. g. sākumam), 1931.—1934. gadā — galēji reakcionārās Zemnieku savienības pārstāvis H. Celmiņš.

1930. g. beigās stājās spēkā Saeimas apstiprinātais «Pilsētu pašvaldības likums». Pamatojoties uz to, Rīgas domē bija jāievēl 100 domnieku uz 4 gadiem. Atšķirībā no iepriekšējā nolikuma pilsētas galvam tika piešķirtas padomdevēja balsstiesības, taču viņš un pilsētas valdes locekļi varēja apvienot savu amatu ar domnieka pienākumiem. Domes priekšsēdētāju un viņa biedrus (vietniekus) ievēlēja uz vienu gadu, un viņiem nebija tiesības ieņemt citus amatus pilsētas pašvaldībā. Paplašinātas tika Iekšlietu minis-

Daugavas labā krasta panorāma Rīgā 1930. gadā.

trijas tiesības, kontrolējot domes darbību. Jaunais likums krasi ierobežoja domes autonomās tiesības un gandrīz pilnīgi pakļāva to valsts varas orgānu kontrolei. Šis likums bija solis uz priekšu buržuāziskās demokrātijas ierobežošanā.

Visa Rīgas pilsētas domes darbība buržuāziski demokrātiskās republikas pastāvēšanas laikā (1920.—1934. gadā) bija orientēta uz buržuāzijas saimniecisko, komunālo un kultūras vajadzību un interešu apmierināšanu, visumā ignorējot iedzīvotāju vairākuma — darbaļaužu masu — intereses. Tās neatlaidīgi aizstāvēja Rīgas domes strādnieku un zemnieku frakcija. Frakcijas pārstāvji ierosināja izlemt jautājumus par efektīvāku cīņu pret bezdarbu, par sociālās apdrošināšanas uzlabošanu, dzīvokļu celtniecības paplašināšanu, strādnieku nomaļu labiekārtošanu u. c. Taču buržuāziskie domnieki, kurus bieži vien atbalstīja arī labējie sociāldemokrāti, neļāva pieņemt šos priekšlikumus.

Pēc 1934. g. fašistiskā apvērsuma Rīgas pašvaldība šā vārda buržuāziski demokrātiskajā izpratnē pārstāja eksistēt — to nomainīja Ulmaņa valdības iecelts birokrātisks administratīvi saimniecisks pārvaldes orgāns, kura priekšgalā bija pilsētas lielvecākais un viņa vietnieki — vecākie. Tas kalpoja buržuāzijai līdz fašistiskā režīma krišanai 1940. g. jūnijā.

2. RŪPNIECĪBA

Pirmā pasaules kara un pilsoņu kara gados Rīgas rūpniecībā notika radikālas izmaiņas. 1915. gadā uz Iekškrīeviju nogādāto fabriku un rūpnīcu iekārtu saskaņā ar KPFSR un buržuāziskās Latvijas 1920. g. 11. augusta miera līgumu neparedzēja reevakuēt. Rīgas rūpniecības pamatā 20. gadu pašā sākumā bija 1919. gadā padomju varas atjaunotie uzņēmumi. Tukšas

rūpniecības uzņēmumu telpas pilsētā bija pietiekamā vairumā, kaut arī daudzām no tām bija vajadzīgs kapitālremonts. Darba roku arī netrūka, jo 1920. gadā sāka masveidā atgriezties uz Iekšskrieviju evakuētie Latvijas iedzīvotāji, kuru vidū bija arī kvalificēti Rīgas rūpniecības strādnieki. Tomēr Rīgas rūpniecības potenciāla atjaunošana iepriekšējā apjomā un specializācijā nenotika. Latvijā pie varas nākusī buržuāzija negribēja saistīt valsts ekonomisko attīstību ar Padomju Krieviju un orientējās uz kapitālistiskajiem Rietumiem, un līdz ar to Rīgas, kā arī visas Latvijas rūpniecība zaudēja tradicionālos izejvielu avotus un noieta tirgus. Orientēšanās uz Rietumiem nozīmēja arī visas rūpniecības struktūras piemērošanu vietējo izejvielu pārstrādei un šaurā iekšējā tirgus prasībām.

Agrākā, bet jo sevišķi jaunā latviešu rūpniecības buržuāzija bija cieši saistīta ar lauku buržuāziju, kas kļuva par pastāvošās iekārtas galveno sociālo balstu. Rīgas rūpniecības buržuāzija saņēma plašu valdības atbalstu finansu, nodokļu un muitas politikas jomā.

Rīgas rūpniecības pamatstruktūra, specializācija, ražošanas iespējas un orientācija restaurētā kapitālisma apstākļos sāka veidoties 1920. gadā, kad pilsētā bija tikai 310 rūpniecības uzņēmumu ar 8921 strādnieku. Pēc uzņēmumu daudzuma, strādnieku un kalpotāju skaita vadošās rūpniecības nozares bija metālapstrāde, kokizstrādājumu ražošana, pārtikas un garšvielu rūpniecība.

Divdesmito gadu pirmajā pusē Rīgas rūpniecība strādāja gandrīz tikai šaurajam iekšējam tirgum, un tas ļoti ierobežoja ražošanas attīstību. Ārējā tirgū vajadzēja izturēt asu konkurences cīņu ar Rietumu monopoliem, bet tas vāmajai Latvijas rūpniecībai nebija pa spēkam. Metālapstrādes, tekstilrūpniecības, kokapstrādes un dažu citu rūpniecības nozaru attīstībā jau 20. gadu vidū radās krīzes pazīmes, kas bija saistītas ar ierobežoto produkcijas noieta tirgu. Tomēr 1927. gadā noslēgtais Padomju Savienības un Latvijas tirdzniecības līgums pavēra šīm ražošanas nozarēm jaunas iespējas. 1927.—1929. gadā tās manāmi palielināja ražošanu, pieauga kā uzņēmumu, tā strādnieku skaits. It īpaši tas attiecās uz metālapstrādi un mašīnbūves rūpniecību, kas saņēma vislielāko daudzumu Padomju Savienības pasūtījumu. Šīs nozares produkcijas vērtība pēc tirdzniecības līguma noslēgšanas palielinājās par 65,2%. Pirmajā pēckara desmitgadē Rīgas rūpniecība visaugstāko līmeni sasniedza 1929. gadā, kad Rīgā bija 1865 rūpniecības uzņēmumi ar 54 392 strādniekiem un kalpotājiem. Pilsētas rūpniecības produkcijas vērtība šajā gadā bija 285,48 milj. latu (1925. gadā — 177,96 milj. latu).

Rīgas rūpniecības nepietiekamās enerģētiskās un tehniskās apbruņotības dēļ darba ražīgums tajā pieauga lēnām. Ja 1925. gadā viens Rīgas strādnieks saražoja produkciju vidēji par 5659 latiem, tad 1930. gadā — par 6281 latu (1913. gadā — par 6705 latiem).

Vadošā Rīgas rūpniecības nozare pēc produkcijas vērtības 1929. gadā bija pārtikas un garšvielu rūpniecība. Tai sekoja tekstilrūpniecība, ķīmiskā, kokapstrādes, metālapstrādes rūpniecība u. c. nozares. Pēc strādnieku daudzuma pirmajā vietā bija kokapstrādes rūpniecība, otrajā — tekstilrūpniecība, trešajā — metālapstrāde. Tām sekoja pārtikas un garšvielu rūpniecība, ķīmiskā rūpniecība, šūšanas, apavu un galantērijas

rūpniecība. Pēc uzņēmumu skaita pirmajā vietā bija metālapstrādes rūpniecība, tai sekoja pārtikas un garšvielu rūpniecība, kokapstrādes rūpniecība, apavu un galantērijas ražošanas un citas nozares. Vislielākā ražošanas koncentrācija bija vērojama tekstilrūpniecībā, bet vismazākā — pārtikas un garšvielu, šūšanas, apavu un galantērijas, metālapstrādes un citās rūpniecības nozarēs.

Tādējādi 1929. gadā Rīgas rūpniecības raksturs un specializācija jau pilnīgi bija nostabilizējusies un bija kļuvušas skaidras reālās ražošanas iespējas kapitalisma apstākļos. Rūpniecības nozaru vairākums strādāja šaurajam iekšējam tirgum, un tām trūka pietiekamas bāzes stabilai attīstībai un pieaugumam. Vēl mazāk perspektīvu bija eksportnozaru attīstībai, jo to situāciju tieši nosacīja starptautiskā konjunktūra. Vispār Rīgas rūpniecības attīstība risinājās uz neveselīga saimnieciska pamata. Korupcija un spekulācija, «atvērto durvju» politika ārvalstu monopolu labā un strādnieku šķiras nesaudzīgā ekspluatācija kavēja rūpniecības progresu, radīja nedrošību saimniecības attīstībā.

Dzīlās pretrunas Rīgas rūpniecības attīstībā kapitalisma apstākļos spilgti izpaudās 1929.—1933. g. pasaules ekonomiskās krīzes laikā. Rīgas rūpniecībā krīze sākās 1930. gadā, kad visās pamatnozarēs strauji samazinājās ražošana un strādnieku skaits. Kulminācijas punktu krīze sasniedza 1932. gadā, kad, salīdzinot ar 1929. g., strādnieku un kalpotāju skaits bija samazinājies par 6316 cilvēkiem un produkcijas vērtība — par 102 milj. latu jeb 35,8%. Sevišķi smagi ekonomiskā krīze skāra Rīgas rūpniecības eksportnozares — kokapstrādi, ķīmisko rūpniecību, sērkociņu, ādas, pārtikas un garšvielu rūpniecību. Metālapstrādes rūpniecības stāvoklis bija relatīvi labāks sakarā ar Padomju Savienības pasūtījumiem, bet, kad Latvijas buržuāziskā valdība 1932. gadā denonsēja tirdzniecības līgumu ar PSRS, Rīgas metālapstrādes un mašīnbūves rūpniecība arī krasi samazināja ražošanu.

Pēc krīzes Rīgas rūpniecība sāka pamazām atdzīvoties, un turpmākajos gados tās ražošanas apjoms pieauga. Stāvokli pilsētas rūpniecībā 1938. gadā atspoguļo šeit ievietotās tabulas dati.

Rūpniecības nozare	Uzņēmumu skaits	Strādnieku un kalpotāju skaits	Strādnieku skaits	Produkcijas vērtība milj. latu
Keramikas un būvmateriālu	54	3 741	3 364	19,45
Metālapstrāde	459	13 304	11 413	61,25
Ķīmiskā rūpniecība	152	5 009	3 993	49,50
Tekstilrūpniecība	102	13 887	12 346	79,82
Ādu rūpniecība	53	1 173	910	15,69
Kokapstrāde	356	10 037	8 818	49,97
Papīrrūpniecība	48	1 348	1 155	5,27
Poligrāfiskā rūpniecība	100	3 373	2 766	15,11
Pārtikas un garšvielu rūpniecība	288	9 099	6 625	80,42
Šūšanas un apavu rūpniecība	305	5 717	4 885	24,80
Celtniecība	264	7 568	6 969	33,88
Gāze, elektrība un ūdensvads	2	520	399	15,29
Veselības aizsardzība	44	1 160	908	1,77
K o p ā	2227	75 936	64 551	452,26

Rūpnīcas «VEF» galvaniskajā cehā 30. gadu sākumā.

Vadošā rūpniecības nozare pēc produkcijas vērtības joprojām bija pārtikas un garšvielu ražošana. Šī nozare pārstrādāja vietējās izejvielas — lielākoties iekšējam tirgum un daļēji arī eksportam. Otrā nozare pēc produkcijas vērtības un pirmā pēc tajā nodarbināto strādnieku un kalpotāju skaita bija tekstilrūpniecība. Rīgā atradās visi Latvijas kokvilnas rūpniecības uzņēmumi un lielākā daļa zīda aušanas fabriku. Nākamā pēc rūpniecības produkcijas vērtības bija kokapstrādes nozare, kuras produkcijas ievērojamu daļu eksportēja. Ceturto vietu pēc produkcijas vērtības un otro vietu pēc nodarbināto strādnieku un kalpotāju skaita ieņēma metālapstrādes un mašīnbūves rūpniecības nozare. Tā attīstījās diezgan nevienmērīgi un strādāja lielākoties iekšējam tirgum.

Vagonu rūpnīca «Vairogs» ražoja nelielā daudzumā preču vagonus, dzelzceļa platformas, kā arī citu produkciju. 1937. gadā rūpnīcā tika izveidots automobiļu montāžas cehs, kas izgatavoja 101 automobili no detaļām, ko piegādāja no Forda rūpnīcām, bet nākamajā gadā izlaida vēl 428 dažādus automobiļus, galvenokārt kravas mašīnas armijas vajadzībām.

Trīsdesmitajos gados Rīgā sekmīgi attīstījās velosipēdu ražošana. Laikā no 1929. līdz 1938. g. divriteņu ražošanas uzņēmumi, daļēji izmantojot ārzemju detaļas, izlaida 234 000 velosipēdu, no kuriem 32 000 tika eksportēti. Sāka attīstīties lauksaimniecības mašīnu rūpniecība. Iezīmējās arī zināms elektrotehniskās rūpniecības uzplaukums. 1934. gadā Rīgā izgatavoja 7937 radioaparātus, bet 1938. gadā — 31 987. To ievērojamu daļu eksportēja. 1938. gadā Rīgā saražoja 10 879 elektriskos skaitītājus, vairāk par 900 tūkst. elektrisko spuldžu, 4820 telefona aparātu un citu elektrotehniskās rūpniecības produkciju. Šīs nozares galvenais uzņēmums bija valsts rūpnīca «VEF».

Ievērojama Rīgas rūpniecības nozare bija ķīmiskā rūpniecība. 1938. gadā strādāja 3 gumijas fabrikas, kas ražoja produkciju kā iekšējam, tā ārējam tirgum. Šajā gadā tās izgatavoja 432 813 pāru galošu, 438 472 pārus botes, 867 073 pārus gumijas apavu, 188 923 velosipēdu riepas, 176 297 velosipēdu kameras un citu produkciju.

Pēc krīzes izbeigšanās 30. gadu vidū un otrajā pusē arvien vairāk pieauga ražošanas koncentrācija Rīgā, it īpaši rūpniecības vadošajās nozarēs — pārtikas un garšvielu rūpniecībā, metālapstrādes rūpniecībā, tekstilrūpniecībā, kokapstrādē. 1938. gadā 132 lielajos (ar 100 un vairāk strādniekiem) Rīgas rūpniecības uzņēmumos bija nodarbināti 36 795 strādnieki jeb 56,9% no visa strādnieku skaita. Rūpniecības koncentrācija pastiprinājās līdz ar fašistiskās diktatūras nodibināšanos 1934. gadā. Trīsdesmito gadu otrajā pusē arvien lielāku nozīmi ieguva valsts monopolistiskais kapitāls, kas kontrolēja rūpnieciskās ražošanas un produkcijas realizācijas svarīgākos veidus, nodrošinot ar fašistisko režīmu cieši saistītajai latviešu lielburžuāzijai lielus ienākumus. Vienlaikus Rīgā risinājās akciju sabiedrību apvienošanās process. Fašistiskās kundzības gados lielipašnieki, kas bija galvenie rīkotāji akciju sabiedrībās, ievērojami pavairoja savus kapitālus. Laikā no 1934. līdz 1938. g. īpašnieku skaits, kuru ienākumi pārsniedza 100 000 latu gadā, palielinājās no 3 līdz 37. Īpašnieku skaits, kuru ienākumi pārsniedza 30 000 latu gadā, 1935. un 1936. gadā vien pieauga no 354 līdz 593, bet īpašnieku skaits ar 50 000—100 000 latu gada ienākumu — no 15 līdz 35.

Latvijas valdošā buržuāzija jau savas varas pirmajos gados plaši atvēra durvis ārzemju kapitālam. Tas ieplūda Latvijas tautas saimniecībā pa dažādiem kanāliem, tomēr ekonomiskās ekspansijas pamatforma bija kapitālu ieguldījumi akciju sabiedrībās, it īpaši rūpniecības akciju sabiedrībās, kur varēja gūt vislielāko peļņu. 1929. gadā ārzemju monopoliem rūpniecības akciju sabiedrībās piederēja 56,9% pamatkapitāla. Visstiprākās ārzemju monopolu pozīcijas bija ķīmiskajā rūpniecībā (84,9%), tekstilrūpniecībā (69%), papīrrūpniecībā (55,4%), kokapstrādes rūpniecībā (52,2%) utt. Pirmo vietu kapitālu ieguldījumu lieluma ziņā ieņēma Vācija, tai sekoja Anglija, Holande, Dānija, Zviedrija u. c.

Pēc pasaules ekonomiskās krīzes ārzemju tiešie kapitālu ieguldījumi Rīgas rūpniecībā samazinājās. Bet ārzemju kapitāla ietekme uz Rīgas rūpniecību neierobežojās tikai ar akciju sabiedrībām. Rietumu monopoli kontrolēja rūpniecisko ražošanu Latvijā arī ar kredītu un finansu sistēmas, ārējās tirdzniecības u. c. ekonomisko sviru starpniecību. Ārzemju kapitāla kundzība Rīgas rūpniecībā saskanēja ar Rietumeiropas monopolu un vietējās buržuāzijas interesēm. Šīs kundzības dēļ Latvijas nacionālās bagātības tika nesaudzīgi izsaimniekotas, rūpniecības attīstība nebija stabila, pastiprinājās strādnieku šķiras ekspluatācija.

Neraugoties uz zināmiem panākumiem, kas bija gūti pēc krīzes gados, Rīgas rūpniecība latviešu buržuāzijas kundzības apstākļos tā arī nepārsniedza pirmskara 1913. g. līmeni. Pirms kara pilsētas 372 fabrikās un rūpnīcās bija nodarbināti 87 606 strādnieki, bet to produkcijas vērtība sasniedza 587,44 milj. latu (pārrēķinot buržuāziskās Latvijas valūtā), toties 1938. gadā uzņēmumu skaits pieauga līdz 2227, bet tajos bija nodarbināts

tikai 64 551 strādnieks un to produkcijas vērtība bija 452,26 milj. latu. Ja runā tikai par lietrūpniecību, tad Rīgas rūpniecības attīstības līmeņa atšķirības 1913. un 1938. gadā ir vēl nozīmīgākas. Tas liecina par to, ka šaurajos buržuāziskās Latvijas ietvaros Rīgas rūpniecībai nebija sekmīgas attīstības perspektīvu. Vajadzīgo izejvielu un noieta tirgu trūkums vairākumam rūpniecības nozaru sakarā ar mākslīgo atraušānu no vēsturiski izveidojušās bāzes austrumos — no Padomju Savienības kavēja rūpniecības progresu un nosacīja tā nestabilitāti. Rīgas rūpniecības attīstībai raksturīgās dziļas, nepārvaramas pretrunas varēja atrisināt, tikai likvidējot kapitālistisko ražošanas veidu.

3. ĀRĒJĀ UN IEKŠĒJĀ TIRDZNICĪBA

Pirmā pasaules kara priekšvakarā Rīga bija viena no lielākajām ostām un tirdzniecības centriem Baltijā. Tās izveidošanos par lielu jūras ostu nosacīja ciešas ekonomiskās saites ar plašo Krieviju. Karš pārtrauca Rīgas ārējās tirdzniecības straujo attīstību, bet, nodibinoties buržuāziskajai Latvijai, Rīgas ārējie tirdzniecības sakari pamazām gan pieauga, tomēr ļoti stipri atpalika no pirmskara līmeņa. Rīga tagad bija otršķirīga osta ar samērā nelielu ārējās tirdzniecības apgrozījumu. Jaunajos apstākļos Rīgas

Skats uz Rīgas tirdzniecības ostu 30. gados. Pa kreisi — miltņnīcas ēkas.

ārējā tirdzniecība pilnībā pamatojās uz buržuāziskās Latvijas vājā saimnieciskā organisma ekonomiskajiem sakariem ar kapitālistiskajiem Rietumiem.

Ārējās jūras tirdzniecības vajadzībām Rīgā kalpoja Andrejosta un Eksportosta. Elevators Andrejostā spēja uzņemt 240 000 t labības. Sviesta eksportam 20. gados uzcēla saldētavu 16 000 t tilpuma.

Lai gan Rīgas osta nav neaizsalstoša, līdz 20. gadu vidum tajā nebija ledlauža. 1926. gadā valsts nopirka ledlauzi «Krišjānis Valdemārs» ar 5200 zirgspēku jaudu. Pēc tam navigācijas pārtraukums parasti nepārsniedza trīs dienas gadā, izņemot bargo 1928./29. g. ziemu, kad osta nestrādāja vairāk kā 50 dienas. Rīgas osta nebija pietiekami apgādāta ar celtņiem, kuģu iekraušanā un izkraušanā liela loma bija krāvēju muskuļu spēkam.

Pasaules ekonomiskā krīze ietekmēja arī Rīgas ārējās tirdzniecības apgrozījumu, kas krasi samazinājās. Ārējās tirdzniecības atbalstīšanai krīzes gados Latvijas buržuāziskā valdība forsēja galveno eksportpreču (sviesta un kokmateriālu) izvedumu, nerēķinoties ar cenu kraso krišanos pasaules tirgū. Šādas politikas dēļ eksporta kopvērtība naudas izteiksmē stipri samazinājās un valsts nacionālajām interesēm tika nodarīti lieli zaudējumi.

Rīgai, tāpat kā visai Latvijai, ļoti izdevīga bija tirdzniecība ar Padomju Savienību. Latvijas buržuāziskajai valdībai vienpusīgi denonsējot tirdzniecības līgumu ar PSRS, jau 1933. gadā viss tirdzniecības apgrozījums krasi samazinājās. Tieši šajā gadā sakarā ar cenu vispārējo krišanos pasaules tirgū Rīgas eksporta un importa vērtība sasniedza viszemāko līmeni. 1934. gadā tā atkal sāka pieaugt. Priekšstatu par ārējās tirdzniecības apgrozījumu 30. gadu vidū sniedz tabulas dati.

Gads	Imports		Eksports	
	svars t	vērtība milj. latu	svars t	vērtība milj. latu
1934.	742 063	81,646	661 553	70,420
1937.	1 048 963	213,025	1 348 896	206,002

1937. gadā Rīgas imports pēc svara jau bija pārsniedzis pirmskrīzes 1929. g. līmeni, kaut arī pēc vērtības tas vēl atpalika; eksporta līmenis bija pārsniegts abos rādītājos. Šis gads bija augstākais punkts Rīgas ārējo tirdzniecisko sakaru vēsturē buržuāziskās kundzības periodā.

Rīgas ārējās tirdzniecības aktivizēšanās bija izskaidrojama vispirmām kārtām ar konjunktūras uzlabošanos pasaules tirgū. Trīsdesmito gadu otrajā pusē pirmo vietu Rīgas tirdzniecības partneru vidū ieņēma Anglija (20. gados — Vācija), turklāt eksportam uz turieni gandrīz divreiz pārsniedzot importu. Sekoja Vācija, arī ar eksporta pārsvaru. Trešajā vietā bija Beļģija, tālāk — ASV, Holande, PSRS u. c. valstis. Aktīva bilance Rīgai bija tirdzniecībā ar Franciju, Norvēģiju, Lietuvu un Igauniju. Rīgas galvenās eksportpreces 1937. gadā, tāpat kā 20. gados, bija koki un

Izkraušanas darbi Rīgas ostā 1920. gadā.

kokmateriāli, sviests, lini, dzīvas cūkas un sivēni, bekons, ādas, diegi, linu diegi u. c., izveda arī gumijas apavus, radiouztvērējus, papīru. Rīgas importā pirmo vietu ieņēma akmeņogles, ievēda arī dažādas mašīnas, dzelzi, kviešus, audumus, tēraudu u. c.

Rīgas ārējās tirdzniecības apgrozījumu nosacīja lielās akciju sabiedrības un valsts monopoli, kas kalpoja lielburžuāzijas interesēm. Ārējās tirdzniecības monopolizācijas process sevišķi pastiprinājās pēc fašisma nākšanas pie varas. Šajā laikā tika monopolizēts galveno izvedamo preču — kokmateriālu, sviesta, bekona, zivju konservu, sēkļu — eksports.

Rīga bija arī Latvijas iekšējās tirdzniecības svarīgākais centrs. 1928. gadā dažādu tirdzniecības iestāžu skaits Rīgā bija 12 589, no tām 3413 — tirgū. Vairākums tirdzniecības uzņēmumu bija sīki — 4. (4890) un 5. (5712) kategorijas, 1. kategoriju pārstāvēja 500 uzņēmumu, 2. kategoriju — 360, 3. — 1127. No Rīgā šajā laikā esošajiem 13 tirgiem vislielākie bija Daugavmalas tirgus (1426 tirdzniecības uzņēmumi), Vidzemes tirgus (649), sikumtirgus, Latgales tirgus, Āgenskalna tirgus, mazāki bija Sarkandaugavas, Tornakalna, Ilģuciema u. c. tirgi. 1930. gadā tika pabeigta jaunā Centrāltirgus izbūve, līdz ar ko tas pilnīgi aizstāja Daugavmalas tirgu, kas tika likvidēts.

Divdesmito un 30. gadu Rīgai bija raksturīgs nemitīgs jaunu tirdzniecības uzņēmumu izveidošanas un nesen nodibināto uzņēmumu likvidāci-

Daugavmalas tirgus skats 20. gadu beigās.

jas process. Tas īpaši pastiprinājās ekonomiskās krīzes gados. 1937. gadā Rīgā bija 13 414 tirdzniecības uzņēmumu ar 1082 milj. latu apgrozījumu. Lieltirgotāju veikali, tādi kā apavu veikali «Šnikvalds», «R. Eglītis» un «L. Firkšers», apģērbu veikali «Gentleman» un «Jockey Club», juvelierizstrādājumu veikali «Zariņš» un «O. Vidzers», modes preču veikals «Morics Feitelbergs», porcelāna un fajansa izstrādājumu veikals «Jakšs un komp.», metālizstrādājumu veikals «Brāļi Popovi», rakstāmlietu veikals «E. Benjamiņa» u. c., atradās galvenokārt pilsētas centrā. Šo veikalu pamatklientūru veidoja turīgo iedzīvotāju slāņi. Plašās pircēju masas parasti apmierinājās ar lētāku preču veikaljiem un bodītēm pilsētas tirgos un strādnieku rajonos.

Lielākā daļa tirdzniecības apgrozījuma un peļņas koncentrējās lieluzņēmumos, un to īpašnieku rokās bija noteicošās pozīcijas iekšējā tirdzniecībā. 1935. gadā 1. kategorijas tirdzniecības uzņēmumi bija tikai 3% no visa uzņēmumu kopskaita, bet apgrozījuma ziņā to īpatsvars sasniedza 62,0%. Sīko 5. kategorijas uzņēmumu nozīme bija visai neliela: pēc skaita to bija daudz (47,5%), bet to apgrozījuma īpatsvars bija niecīgs (5,1%). Zināma nozīme Rīgas iekšējā tirdzniecībā bija valsts uzņēmumam «Armijas ekonomiskais veikals», kas bija vienīgais universālveikals Latvijas galvaspilsētā.

Fašistiskās diktatūras gados turpinājās tirdzniecības akciju sabiedrību

Rīgas Centrāltirgus paviljoni un pilsētas kanāls 30. gados.

paplašināšanās, turklāt tajās arvien vairāk iespējoties valsts kapitālam. 1938. gadā 47 sabiedrībām bija kapitāls līdz 100 000 latu apmērā, 20 — 100 000 līdz 200 000 latu, 11 — 200 000 līdz 300 000 latu, trim — 300 000 līdz 400 000 latu, piecām — 400 000 līdz 500 000 latu, trim — 500 000 līdz 1 000 000 latu, vienai — vairāk nekā 5 000 000 latu apmērā.

Tirdzniecības akciju sabiedrībās ar tiešiem ieguldījumiem un kredītiem aktīvi piedalījās arī ārzemju kapitāls. Vislielākā nozīme Rīgas iekšējā tirdzniecībā bija Vācijas, Anglijas, Zviedrijas, ASV u. c. valstu kapitāliem.

Tirdzniecības akciju sabiedrību peļņa pēc pasaules ekonomiskās krīzes pastāvīgi pieauga: 1933. gadā tā bija 547 000 latu, 1934. gadā — 743 000 latu, 1935. gadā — 990 000 latu liela, turpmākajos gados tā visu laiku pārsniedza miljonu latu. Līdz ar peļņas pieaugumu palielinājās akcionāriem — galvenokārt lielburžuāzijas pārstāvjiem — izmaksāto dividendu summa.

Iekšējai tirdzniecībai Rīgas ekonomikā bija liela nozīme, jo tā realizēja rūpniecības un lauksaimniecības produkcijas lielāko daļu, pēc apgrozījuma apjoma pārsniedzot ārējo tirdzniecību. Iekšējā tirdzniecība attīstījās pēc kapitālistiskās ražošanas un maiņas funkcionēšanas stihiskajiem likumiem, un to ietekmēja visas Latvijas un pasaules ekonomiskā konjunktūra. Jau 20. gados Rīgā risinājās iekšējās tirdzniecības monopolizācijas process līdz ar tūkstošiem sīko uzņēmēju izputēšanu. Šis process

pastiprinājās pasaules ekonomiskās krīzes periodā un it īpaši pēc fašistu nākšanas pie varas 1934. gadā. Tirdzniecības monopoli un šaurs privāt-uzņēmēju loks iedzīvojās uz darbaļaužu interešu rēķina.

4. TRANSPORTS UN KOMUNĀLĀ SAIMNIECĪBA

Jau pirms pasaules kara galvenais sabiedriskā transporta veids Rīgā bija tramvajs. Tramvaju satiksmi pārzināja «Rīgas ielu dzelzceļu akciju sabiedrība», kura 1900. gadā noslēdza līgumu ar pilsētas pašvaldību par koncesiju uz 30 gadiem. Kara gados tramvaja vagonu skaits Rīgā stipri samazinājās, un 1922. gadā to bija tikai 97, bet tramvaja līniju garums bija sarucis līdz 48,4 km (pirms kara — 53,6 km).

1928. gadā tramvaja līniju garums Rīgā bija 74,3 km, motorvagonu skaits — 114 un pārējo tramvaja vagonu skaits — 81; tika pārvadāti 48,2 milj. pasažieru. Pilsētā darbojās 9 tramvaja līnijas, tomēr dažām Rīgas nomalēm tiešas tramvaju satiksmes ar centru arvien nebija.

1931. g. novembrī sakarā ar koncesijas izbeigšanos Rīgas tramvaju satiksmi pārņēma pilsētas valde, tomēr būtiskus uzlabojumus tramvaju saimniecībā un satiksmē tā neizdarīja. 1937. gadā tramvaja līniju garums bija 87,1 km, motorvagonu bija 153, pārējo tramvaja vagonu — 128, tomēr pārvadāto pasažieru skaits, pieaugot autobusu satiksmei, samazinājās līdz 40 milj. cilvēku. Nopietna problēma joprojām bija atsevišķu strādnieku nomaļu — Pārdaugavas, Maskavas priekšpilsētas, Čiekurkalna u. c. — nodrošināšana ar tramvaju satiksmi.

Divdesmito gadu sākumā Rīgas pilsētas valde izdeva atļauju autobusu satiksmes atklāšanai starp pilsētas centru un Āgenskalnu. Šajā Rīgā pirmajā autobusu maršrutā sākumā kursēja viens autobuss. 1923. gadā pilsētā bija 3 autobusa līnijas. Turpmākajos gados autobusu satiksme attīstījās diezgan sekmīgi. 1931. gadā Rīgā jau bija 18 pastāvīgu līniju, kuras apkalpoja 151 autobuss. Pārvadājamo pasažieru skaits, kas 1924. gadā bija 2,3 milj., 1931. gadā sasniedza 25,1 milj.

Visas autobusa līnijas Rīgā, izņemot vienu, 20. gados apkalpoja privātie koncesionāri. Autobusu satiksme bija samērā dārga. 1929. gadā, maršruta garumam pārsniedzot 4 km, biļete maksāja 14 santīmus, pārsniedzot 6 km — 20 santīmus, pārsniedzot 8 km — 28 santīmus.

Krīzes gados autobusu pasažieru skaits Rīgā samazinājās. 1932. gadā pārvadāja tikai 20,9 milj. cilvēku, 1933. gadā — 21,9 milj. Tas notika tāpēc, ka, pieaugot ekonomiskajām grūtībām, daudziem rīdziniekiem, it īpaši strādniekiem, vajadzēja taupīt uz transporta izdevumiem. Pēc krīzes autobusu satiksme atkal sāka atdzīvoties. 1935. gadā Rīgā darbojās 16 autobusa līnijas 128,7 km garumā un tika pārvadāti 24 milj. cilvēku, bet 1938. gadā bija 17 līnijas un tika pārvadāti 29,2 milj. cilvēku.

Diezgan redzamu vietu Rīgā 20. gados ieņēma satiksme pa Daugavu un ar to savienotajām ezeru sistēmām. 1926. gadā kuģišu pasažieriem pārdeva 5,7 milj., 1928. gadā — 4,4 milj. biļešu. Trīsdesmitajos gados sakarā ar autobusu satiksmes attīstību un tramvaja līniju pagarināšanu šī transporta veida nozīme pakāpeniski samazinājās.

Taksometri Rīgas ielās 30. gadu sākumā.

Divdesmitajos gados diezgan strauji Rīgā pieauga taksometru skaits: 1925. gadā to bija 238, 1928. gadā — 618, 1930. gadā — 680. Krīzes gados taksometru skaits pilsētā samazinājās; no jauna tas pieauga, tikai sākot ar 1935. g., tomēr 1939. g. sākumā Rīgā bija 394 taksometri. Taksometru tā dārguma dēļ parasti izmantoja tikai turīgi ļaudis. Pilsētā sāka biežāk parādīties arī vieglie un kravas automobiļi un motocikli. 1922. gadā Rīgā bija 137 privātie vieglie automobiļi, 1925. gadā — 415, 1928. gadā — 539. Kravas automašīnu skaits 1920.—1928. gadā palielinājās no 8 līdz 601, motociklu — no 19 līdz 447. Trīsdesmitajos gados automobiļu skaits Rīgā ievērojami pieauga (1939. g. sākumā te bija 1724 vieglie un 1592 kravas automobiļi, tāpat 49 ugunsdzēsēju mašīnas, kā arī 1162 motocikli), tomēr Eiropas valstu galvaspilsētu vidū tā automobiļu skaita ziņā arvien bija vienā no pēdējām vietām.

Līdz ar pilsētas un privātā autotransporta attīstību Rīgā samazinājās vieglo ormaņu skaits. 1925. gadā to bija 706, bet 1928. gadā — 564. Šajā laikā no 2325 līdz 2264 samazinājās arī smago ormaņu skaits, kaut arī tie joprojām bija galvenie kravu pārvadātāji. Sāds stāvoklis saglabājās arī 30. gados: 1939. g. sākumā Rīgā bija 583 vieglie un ap 2000 smago ormaņu.

Vācu dirižablis «Grāfs Cepelins» virs Rīgas 1930. g. septembrī.

Rīgas gaisa satiksme ar citām pilsētām sāka veidoties tikai 20. gados. 1928. gadā bija 4 regulāras avioliņijas: Rīga—Kēnigsberga (tag. Kaļiņingrada), Rīga — Maskava, Rīga—Tallina un Rīga—Ļeņingrada. 1937. gadā darbojās viena iekšējā avioliņija (Rīga—Liepāja) un trīs starptautiskās (Berlīne—Rīga—Tallina—Helsinki, Varšava—Viļņa—Rīga—Tallina, Maskava—Veļikije Luki—Rīga—Stokholma). Visas starptautiskās avioliņijas apkalpoja ārvalstu kompānijas. 1937. gadā pārvadāto pasažieru skaits sasniedza 9681, bet kravas daudzums — 41 861 kg.

Transporta līdzekļi Rīgā (izņemot tramvaju kopš 1931. g.) bija privātpersonu vai akciju sabiedrību rokās. Privātuzņēmēji un pilsētas pašvaldība nepievērsa vajadzīgo vērību transporta sakaru paplašināšanai strādnieku nomalēs, tramvaju satiksmes modernizācijai un pasažieru nodrošināšanai ar nepieciešamajām ērtībām. Braukšanas tarifi pilsētas un privātajos transporta līdzekļos bija augsti.

1938./39. gadā Rīgā bija 21 pasta, 30 telegrāfa un 227 telefona iestādes. Telefona abonentu skaits sasniedza 28 557, bet radio abonentu skaits — 56 941. Sakaru līdzekļi bija pilsētas un valsts pārziņā un visumā apmierināja iedzīvotāju vajadzības.

Elektrības un gāzes iestādes un ūdensvads bija pilsētas uzņēmumi. Elektroenerģijas galvenais avots bija 20. gs. sākumā uzceltā Centrālā elektrības stacija. 1922. gadā tā deva pilsētai 12,5 milj. kWh, 1925. gadā — 32,5 milj., bet 1928. gadā — 57,1 milj. kWh elektroenerģijas. Bez tam elektroenerģiju savām vajadzībām ražoja vairāki lietrūpniecības uzņēmumi.

Trīsdesmitajos gados sakarā ar rūpniecības, tirdzniecības un citu saimniecības nozaru attīstību, kā arī palielinoties elektroenerģijas patēriņam sadzīves vajadzībām, elektroenerģijas pieprasījums Rīgā pieauga. Pilsētas rūpniecība vien 1938. gadā patērēja 79,2 milj. kWh elektroenerģijas. Lai gan elektroenerģijas ražošana 1938. gadā, salīdzinot ar 1928. g., ievērojami palielinājās, pilsētas vajadzības pēc tās pieauga vēl lielākos apmēros. Trīsdesmito gadu beigās jau iezīmējās Rīgas enerģētikas krīze. 1936. gadā sāka Ķeguma HES celtniecību, bet stacijas pirmā kārtā deva pirmo strāvu tikai 1939. g. rudenī.

Galvenā gāzes ražotāja Rīgā bija vecā gāzes fabrika. 1928. gadā bija saražots 3,8 milj. m³ gāzes — arvien vēl ievērojami mazāk nekā pirms kara. Pieslēgumu skaits bija 5663, gāzes tīkla garums — 125 km. Trīsdesmitajos gados gāzes ražošana un patēriņš Rīgā ievērojami pieauga un gāzes fabrika vairs nevarēja apmierināt augošās vajadzības. Bija nepieciešama tās rekonstrukcija un paplašināšana.

Gadsimta sākumā izbūvētais pilsētas ūdensvads (Baltezers—Bukulti—Rīga) 1928. gadā deva 12,9 milj. m³ ūdens. Nākamajos gados ūdensvadu pagarināja (tā kopgarums 30. gadu beigās bija 405 km), 1935. gadā uzcēla otro sūkņu staciju Garkalnē (pirmā atradās Bukultos), un visumā ūdensvads nodrošināja Rīgas vajadzības (tas apgādāja ar ūdeni 85% pilsētas iedzīvotāju). Ūdensvads deva pilsētai arī prāvus ienākumus.

Tomēr pilsētas valde veltīja strādnieku nomaļu apgādei ar ūdeni visai maz vērības. Pārdaugavas, Maskavas priekšpilsētas, Sarkandaugavas, Čiekurkalna, Purvciema u. c. rajonu iedzīvotāji izmantoja gruntsūdens akas, kuru nepietika un kuru sanitārais stāvoklis nebija apmierinošs. Trīsdesmitajos gados pilsētā izbūvēja dažas labiekārtotas artēziskās akas Zaķu salā, Purvciemā, Daugavgrīvā un citās vietās.

Buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā Rīga iedzīvotāju apgādes ziņā ar transportu un sakaru līdzekļiem, gāzi un ūdeni bija tipiska kapitālistiska pilsēta. Centra labiekārtošanai pievērsa vairāk uzmanības, jo tur apmetās lielākoties turīgākie iedzīvotāji. Strādnieku nomalēs trūka transporta līdzekļu un pasta nodaļu, ielu apgaismošana te bija slikta, ielas nebija nostiprinātas (30. gadu beigās no visām Rīgas ielām — kopgarumā 810 km — nostiprinātas bija tikai 52%). Lai gan elektrības patēriņš pieauga, elektroenerģija bija dārga. Tādējādi kapitālistiskā iekārta radīja Rīgas komunālās saimniecības attīstībai nopietnas problēmas.

No pirmskara laika Rīga bija mantojusi diezgan lielu dzīvokļu fondu. 1924. gadā 14 976 dzīvojamās mājās bija 85 252 dzīvokļi, no kuriem 73,37% bija vienistabas un divistabu dzīvokļi, 22,45% — 3 līdz 5 istabu, 3,68% — 6 un vairāk istabu dzīvokļi. Nedaudz vairāk par pusi (55,51%) dzīvokļu bija pieslēgti pilsētas ūdensvadam, 18,71% izmantoja ūdensvadu ārpus dzīvokļa, bet 25,73% dzīvokļu ūdensvada nebija. Rīgā strādnieku nomalēs bija vērojama pārapsdzīvotība. Divdesmitajos un 30. gados palieli-

nājās pagrabdzīvokļu skaits. 1939. gadā tikai 26,3% (5111) dzīvojamo ēku bija mūra, 6,5% (1262) — jauktas konstrukcijas, bet pārējie 67,2% (13 059) — koka.

Pilsēta un privātās būvniecības firmas pievērsa dzīvokļu celtniecībai maz uzmanības. Laikā no 1920. līdz 1929. g. tika uzceltas 822 ēkas, no kurām 410 bija dzīvojamās mājas. Krīzes gados dzīvokļu celtniecība sašaurinājās, un tikai 1933. gadā tā atkal sāka atdzīvoties. Laikā no 1933. līdz 1938. g. Rīgā izbūvēja 7022 dzīvokļus, lielākoties ar vienu, divām un trim istabām.

Dzīvokļu celtniecības tempi Rīgā atpalika no pilsētas augošajām vajadzībām. Reizē Rīgai bija raksturīgs kapitālistiskajai pilsētai parastais paradokss — lai gan dzīvokļu trūka, liels daudzums dārgo vairākistabu dzīvokļu labākajos rajonos stāvēja tukši.

5. RĪGAS IEDZĪVOTĀJI UN VIŅU NODARBOŠANĀS

Rūpniecības un iedzīvotāju masveida evakuācija pirmā pasaules kara gados, vācu okupācija un pilsoņu karš krasi samazināja Rīgas iedzīvotāju skaitu. 1920. gadā pilsētā bija 185 137 iedzīvotāji — tikai nedaudz vairāk par $\frac{1}{3}$ no 1914. g. skaita. Turpmākajos dažos gados Rīgas iedzīvotāju skaits strauji palielinājās — galvenokārt uz mehāniskā pieauguma rēķina. Pilsētā no Padomju Krievijas atgriezoties kara laika bēgļiem, kā arī apmetoties tajā zināmajam skaitam agrāko laucinieku, 1925. gadā Rīgā jau dzīvoja 337 699 cilvēki — par 80% vairāk nekā 1920. gadā. Divdesmito gadu otrajā pusē iedzīvotāju skaits pieauga daudz lēnāk (1930. gadā to bija 377 917 cilvēku), bet 30. gadu pirmajā pusē pieaugums bija pavisam niecīgs, tā ka 1935. gadā Rīgā bija 385 063 iedzīvotāji. Rīgas iedzīvotāju dabiskais pieaugums bija visai zems: 1921. gadā — 2,5 uz ik 1000 iedzīvotāju, 1930. gadā — tikai 1,3, 1938. gadā — 1,9. Vīriešu un sieviešu skaits Rīgā 1913. gadā bija praktiski vienāds (attiecībā 1000 : 999), bet 1935. gadā vīriešu bija krietni mazāk nekā sieviešu (1000 : 1257). Sieviešu skaitliskais pārsvars sevišķi liels bija tajās vecuma grupās, kuras bija īpaši cietušas kara laikā.

Kā tas jau sen bija kļuvis Rīgā par tradīciju, arī 20.—30. gados tās iedzīvotāji piederēja pie daudzām tautībām. Trīsdesmito gadu vidū, pēc 1935. g. tautas skaitīšanas datiem, pilsētas iedzīvotāju nacionālais sastāvs bija šāds: latvieši — 242 731 (63,04%), vācieši — 38 523 (10%), krievi — 28 346 (7,36%), baltkrievi — 4676 (1,2%), ebreji — 43 672 (11,3%), poļi — 15 774 (4,1%), lietuvieši — 5788 (1,5%), igauņi — 2211 (0,57%), pārējie — 2834 (0,7%), nezināmie — 508 (0,1%).

1939. g. rudenī Rīgas vāciešu lielākā daļa izbrauca uz Vāciju, un gada beigās pilsētā bija tikai 355 183 iedzīvotāji (1940. g. martā — 353 772). 1939. g. aprīlī Rīgā tās pamata (centrālajā) daļā dzīvoja 121 345 cilvēki, Pārdaugavā — 90 406, Maskavas jeb Latgales priekšpilsētā — 56 551, Sarkandaugavā — 11 047, Grīziņkalnā — 41 788, kinoteātra «Teika» rajonā — 15 512, Čiekurkalnā — 8821, Vecmīlgrāvī — 3166 utt. Uz 1 km² Rīgā 30. gadu vidū dzīvoja caurmērā vairāk par 1800 cilvēkiem; visbiežāk

Rīgas pastnieki 1928. gadā.

bija apdzīvotas strādnieku nomales, tādas kā Maskavas priekšpilsēta, Grīziņkalns, Sarkandaugava.

Strādājošo Rīgas iedzīvotāju skaits 1930. gadā bija 209 223. Vislielākā iedzīvotāju grupa — 80 579 cilvēki (38,36%) — bija rūpniecībā nodarbinātie, no tiem fabrikās un rūpnīcās strādāja 48 093, bet pārējie bija amatnieki. Ekonomiskās krīzes gados šī grupa skaitliski saruka, tomēr 1935. gadā fabrikās un rūpnīcās jau strādāja 61 675 cilvēki (rūpniecībā kopā — 88 207). 1939. gadā Rīgas rūpniecībā bija nodarbināti 79 533 cilvēki, no tiem strādnieki bija 64 360.

Nākošā pēc lieluma strādājošo iedzīvotāju grupa bija saistīta ar tirdzniecību (1930. gadā — 33 098 jeb 15,9%), un arī tai bija tendence palielināties (1935. gadā — 36 070 jeb 17,65%).

Sakaru dienestā un transportā 1930. gadā bija nodarbināti ap 10% strādājošo (20 787), bet 1935. gadā pie šīs grupas piederīgo skaits ievērojami samazinājās.

Liels procents strādājošo (10,2% — 21 167 cilvēki) 1930. gadā bija mājkalpotāji. Turpmākajos gados viņu skaits pakāpeniski samazinājās (1935. gadā — 17 740 jeb 8,7%). Valsts un komunālajā aparātā 1930. gadā bija nodarbināti 7,2% strādājošo. Trīsdesmito gadu vidū šī iedzīvotāju kategorija sāka palielināties (1935. gadā — 8,5%). Tas bija saistīts ar policijas, tiesu, dažādu valsts administratīvo iestāžu un armijas pastiprināšanu pēc fašistu nākšanas pie varas 1934. gadā.

Darba inteliģence un brīvo profesiju pārstāvji 1930. gadā bija 6,7% visu strādājošo (14 042). 1935. gadā, fašistiskās diktatūras apstākļos, šīs kategorijas iedzīvotāju īpatsvars samazinājās līdz 4,8%: garīgajai dzīvei Rīgā fašisma spaidos bija raksturīga dziļa krīze.

Vispār kopējais strādājošo procents Rīgā bija augsts (1925. gadā —

50,7%, 1930. gadā — 55,36%, 1935. gadā — 53,06% visu iedzīvotāju). Sievietes 1935. gadā bija 44,04% no visa Rīgas strādājošo iedzīvotāju skaita (1930. gadā — 42,45%).

Divdesmitajos un 30. gados Rīga bija attīstīta kapitālistiska pilsēta ar iedzīvotāju dziļu, šķirisku diferencēšanos. Iedzīvotāju vairākums bija strādnieku šķiras un darba inteligences pārstāvji. Buržuāzijā notika pastāvīgs polarizācijas process. Līdz ar lielburžuāzijas slāņa palielināšanos un vidējās buržuāzijas zināmu pieaugumu sīkpašnieku vairākums arvien sāpīgāk izjuta lielkapitāla spaidus. Cīņā par eksistenci daļa sīkburžuāzijas izputēja un proletarizējās. Strādnieku šķira palielinājās, auga tās nozīme materiālajā ražošanā. Rīgas proletariāta daudznacionālais sastāvs sekmēja tā internacionālās šķiras apziņas izveidošanos. Cīņa starp proletariātu un buržuāziju bija visas Rīgas sociāli ekonomiskās un politiskās dzīves pamats 1920.—1940. gadā.

6. RĪGAS IZBŪVE

Buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā Rīgas arhitektūras stilistiskajā ievirzē notika zināmas pozitīvas izmaiņas, taču kopumā pilsētbūvniecībā tas bija stagnācijas un apsūkuma posms. Visi arhitektoniski mākslinieciskā ziņā vērtīgie objekti 20.—30. gados tika celti pēc vietējo speciālistu projektiem, atbilstoši 20. gs. prasībām. Vairāk vēribas vēltija racionālu būvkonstrukciju izmantošanai, plānu funkcionālajam risinājumam un celtnu mākslinieciskajam noformējumam. Tomēr celtniecība Rīgā zaudēja to vērienīgumu, kāds tai bija raksturīgs pirmskara gados.

Būvdarbu finansēšanas avoti Rīgā bija trīs: ar valsts līdzekļiem cēla īpaši svarīgus objektus, ar vietējās pašvaldības līdzekļiem — masu nozīmes sabiedriskās ēkas, kā arī nedaudzus dzīvojamos namus, ar privātpersonu līdzekļiem — gandrīz visus dzīvojamos namus, kā arī rūpniecības uzņēmumus.

Pilsētbūvnieciskie pasākumi Rīgā laikā no 1920. līdz 1940. g. galvenokārt saistījās ar apbūves regulācijas jautājumiem, tai skaitā transporta attīstībai nepieciešamu jaunu ielu izbūvi un esošo ielu paplašināšanu.

Divdesmitajos gados Rīgas arhitekti un pilsētbūvnieki arhitekta A. Lamzes vadībā ķērās pie praktiski pirmā pilsētas kompleksā ģenerālplāna izstrādāšanas. Pamatojoties uz Rīgas pirmskara attīstības dinamiku (bet pilnīgi ignorējot 20. gadu reālo stāvokli), bija aplēsts, ka 1980. gadā pilsētas iedzīvotāju skaits sasniegs pusotra miliona cilvēku. Šajā sakarā 1927. gadā Rīgas pilsētas administratīvajā pakļautībā esošo teritoriju paplašināja līdz 21 000 ha, kaut arī ekonomiskie faktori to neprasija. 1924. gadā sāka izstrādāt šīs teritorijas kopējo apbūves plānu, taču tas tika iesniegts apstiprināšanai Ministru kabinetā tikai 1937. gadā. Vienlaicīgi bija izstrādāts arī Rīgas centrālās daļas detalplānojuma projekts, jaunu būvnoteikumu projekts un likumprojekts par celtniecību Rīgā.

Kopējais Rīgas apbūves plāns noteica pilsētas attīstības galvenās līnijas un tās teritoriju izmantošanas veidu, kā arī transporta shēmu. Būvnoteikumos bija saglabāts apbūves pakāpienveida struktūras princips:

centrā — blīva daudzstāvu, bet nomalēs — ekstensīva 1—2 stāvu apbūve. Bija noteikts rūpniecības teritoriju zonējums, paredzot jaunus rūpniecības uzņēmumus izvietot Pārdaugavā Spilves rajonā. Centrālās daļas detaļplānojumā projektā bija paredzēta esošo apstādījumu saglabāšana un paplašināšana, jaunu ēku celtniecība savu laiku nodzīvojušo vietā, viengabalains ielu un laukumu noformējums ar vienotā stilā izturētām monumentālām būvēm un to kompleksiem. Tomēr šā projekta priekšlikumi pēc būtības palika nerealizēti, un iemesls tam bija privātīpašums uz zemi (1935. gadā Rīgā 83,5% gruntsgabalu bija privāto īpašnieku rokās) un līdzekļu trūkums. Rīgā izdevās īstenot tikai dažus pasākumus — transporta maģistrāļu daļēju paplašināšanu un atsevišķu jaunu posmu izbūvi Slokas, Kalnciema, Šarlotes u. c. ielās. Lielākas izmaiņas notika Vecrīgā, kur 30. gados nojauca vairākus senās apbūves kvartālus, lai izveidotu laukumus pilsētas sabiedriskajā centrā. Tādējādi banku namu un Doma baznīcas priekšā izveidojās Doma (tag. 17. jūnija) laukums, tika nojauktas vairākas senas celtnes, lai atbrīvotu būvlaukumus dažu lielu administratīvo un tirdzniecības ēku celtniecībai. Visi šie senās pilsētas vides telpiskās pārveidošanas pasākumi pamatojās uz uzskatu, ka Vecrīgas kultūrvēsturisko vērtību nosaka atsevišķi vēsturiski nozīmīgi objekti un arhitektūras pieminekļi, bet gan ne senā plānojuma struktūra un apbūves raksturs kopumā.

Īpaša nozīme pilsētībūvniecībā bija zaļajai celtniecībai. Sākot ar 1920. g., sāka iztīrīt vecos, kara gados nolaistos parkus, tai skaitā kanālmalas apstādījumus, kā arī izbūvēt jaunus dārzus un parkus.

Ievērojamākie Rīgas arhitektu radošie sasniegumi šajā laikā saistīti ar nedaudzajām daudzstāvu sekciju dzīvojamām ēkām, kuras uzcēla pilsētas pašvaldība. Nelielajiem dzīvokļiem šajās tā dēvētajās blokēkās ir racionāls risinājums, ēku fasādes — vienkāršas, bet plastiski izteismīgas. Pirmā lielā piecstāvu dzīvojamā ēka par pilsētas pašvaldības līdzekļiem tika uzcelta 1927. gadā pēc arhitekta P. Dreijmaņa projekta kvartālā starp Eksporta (tag. Viļa Lāča), Sakaru un Ausekļa ielām. Ēkā bija 117 dzīvokļi ar 1—4 istabām katrā; tajos bija vannas istaba ar gāzes krāsi ūdens sildīšanai un virtuve ar gāzes pavardu. Tā ir vienīgā dzīvojamā ēka Rīgā, kurā šajā laikā bija ieprojektēts bērnu dārzs un bibliotēka—lasītava. 1928. un 1929. gadā uzcēla vēl trīs līdzīgas daudzstāvu dzīvojamās ēkas: J. Asara ielā pie 1905. gada parka (O. Tīlmanis), Samarina (tag. Lomonosova) ielā 20 (E. Štālbergs) un Samarina ielā 2 (H. Pirangs).

Pilsētas pašvaldības dzīvokļu celtniecības programmas īstenošana 20. gados bija saistīta ar mēģinājumu atrisināt virkni sociālu un arhitektonisku jautājumu. Šajā laikā vairākās Eiropas valstīs, vispirmām kārtām Vācijā un Holandē, pilsētībūvnieki un arhitekti intensīvi strādāja pie mazgabarītu dzīvokļu projektu radīšanas. Šo procesu ietekmēja nenoteiktais iekšpolitiskais stāvoklis, bailes no arvien pieaugošās strādnieku kustības, kā arī jaunie meklējumi darbaļaužu sadzīves apstākļu uzlabošanā Padomju Savienībā. Nelielie dzīvokļi bija paredzēti mazturīgajiem iedzīvotāju slāņiem. Perimetrālais apbūves veids ļāva atstāt kvartāla iekšpusē plašu apzaļumotu un labiekārtotu telpu, kas nodrošināja labu ēkas aerāciju un insolāciju, bet ēkas apjomā ietvertās sabiedriskās iestādes deva

Brīvības (tag. Ļeņina) ielas un Miera ielas krustojums 20. gadu otrajā pusē.

iespēju uzlabot iedzīvotāju kultūras un sadzīves apstākļus. Novatoriski risinot dzīvojamās ēkas mākslinieciskā izteiksmīguma problēmas, tika izmantoti atsevišķi skulpturāli elementi un bareljeji, pagalmos izvietoti baseini ar betonā veidotām komiskām dzīvnieku figūrām (tēlnieki R. Maurs, K. Zemdega).

Trīsdesmito gadu sākumā, kad pilsētas budžetu jūtami ietekmēja ekonomiskā krīze, blokēku celtniecību pārtrauca. Vienīgi 30. gadu beigās parādījās vēl viena liela, par pašvaldības līdzekļiem celta dzīvojamā ēka tag. Ļeņina un Revolūcijas ielu stūrī (J. Rengarts). Šī ēka pieklāvās Vidzemes tirgus teritorijai, tāpēc visu tās pirmo stāvu aizņēma veikali, aptieka un tirgus inspekcijas telpas. No pagalma puses pirmajam stāvam visā ēkas garumā pieslēdzās augļu un puķu kioski, kuri, tāpat kā pagrabs, veidoti dzelzsbetona konstrukcijās.

Ar privātpersonu līdzekļiem veiktajā dzīvokļu celtniecībā pretstatā pašvaldības dzīvokļu programmai nekādas sociālas problēmas risinātas netika. Te galvenais dzinējs bija cenšanās gūt maksimālu peļņu. Šis

Vaiņu iela posmā no Kaļķu (tag. Leņina) ielas līdz Teātra ielai 30. gados.

dzīvojamās ēkas, kuras cēla 30. gados, bija relatīvi nelielas un parasti iespiestas starp kaimiņu ēku pretuguns mūriem. Nereti privātie īres nami bija neapmesti, celti no pelēkiem ķieģeļiem. Daudz šādu ēku koncentrējas jaunizbūvēto Zaubes (tag. A. Amtmaņa-Briediša), Mālpils u. c. ielu rajonā. Privātajai celtniecībai raksturīgās būvmateriālu taupības dēļ nereti pazeminājās ēku ekspluatācijas kvalitāte — pieauga skaņu caurlaidība, nebija pietiekamas siltumnoturības utt. Dārgāko īres namu fasādes dažkārt tika ietērtas dabiskajā akmenī, tām bija ozolkoka logu rāmji un durvis, apdares darbi bija izpildīti visai augstā kvalitātē. Tādi, piemēram, ir nami tag. Leņina ielā 40 (1934. g., A. Klinklāvs), tag. Veidenbauma ielā 8 (1932. g., P. Kundziņš), Blaumaņa ielā 32 un 38/40 (1936. g., A. Birkhāns) u. c.

Mazāk nozīmīga tālaika Rīgā bija rūpniecības ēku celtniecība. Daļa milzīgo pirmskara rūpniecības uzņēmumu nedarbojās (piemēram, gumijas fabrika «Provodņik»), strādāja ar nepilnu jaudu vai arī tika pārkārtoti citām vajadzībām. Tā, vienā no bij. E. Cepa mašīnbūves rūpnīcas korpusiem 1928. gadā tika iekārtota lopkautuve un konservu fabrika. Tajā pašā laikā no jauna radās milzums punduru uzņēmumu. Nedaudzo šajā laikā Rīgā uzbūvēto rūpniecības uzņēmumu ēku arhitektūrā saaudušās divas tendences: kopsolī ar maksimālas vienkāršības un racionālisma iezīmēm gāja monumentalitātes meklējumi ar orderu kompozīcijas vienkāršotu elementu palīdzību. Īpaši uzskatāmi šīs tendences saredzamas fabrikas «Kvadrāts» (tag. «Sarkanais kvadrāts», V. Bokslafs) ēkā, rūpnīcas «Ērenpreiss» (tag. «Sarkanā zvaigzne», A. Klinklāvs) ēkā, fabrikas «Laima» jaunajā korpusā (A. Borbals).

Jaunās racionālistiskās arhitektūras paņēmieni izmantošana deva lielu ekonomisku efektu, bet klasiskajām arhitektūras formām bija jānostiprina pārliecība par firmas drošību un stabilitāti. Šīs idejas sasaucās ar iecerēm,

ko centās izteikt nozīmīgākajās sabiedriskajās celtnēs. Lai ar arhitektūras izteiksmes līdzekļiem varētu apliecināt pastāvošās iekārtas pamatu stiprumu, tika atdzīvinātas pat antīkās arhitektūras formas.

Viens no pirmajiem lielajiem sabiedrisko ēku kompleksiem, kas tika uzcelts Rīgā buržuāzijas kundzības gados, bija Centrāltirgus (V. Isajevs, G. Tolstojs). Tā būvi uzsāka 1924. gadā 5,7 ha lielā, izdevīgi izvēlēta teritorijā pilsētas centrā, ūdens un autotransporta komunikāciju krustpunkta tiešā tuvumā. Paviljonu segumam tika izmantotas cepelīnu angāru konstrukcijas (šos angārus kara laikā bija uzcēlušī vācieši Vainodes tuvumā). Zem visiem pieciem tirdzniecības paviljoniem izbūvēja dzelzsbetona konstrukcijās veidotus pagrabus, kurus savienoja tuneli 337 m kopgarumā un kuros izvietotas produktu un iesaiņojamā materiāla noliktavas, saldētavas un tehniskās telpas. Visā kompleksā iekārtota zemspiediena tvaika centrālā apkures sistēma, paviljoni ir labi vēdināmi un izgaismoti. Tirgus komplekss, ko nodeva ekspluatācijā 1930. gadā, bija viens no modernākajiem līdzīga rakstura objektiem Eiropā.

Cita liela šajā periodā uzcelta tirdzniecības iestāde ir Armijas ekonomiskais veikals (tag. Rīgas Centrālais universālveikals, 1936.—1940. g., A. Galindoms). Apkārtējās apbūves lielais blīvums un gruntsgabala ierobežotie izmēri šajā Vecrīgas rajonā apgrūtināja elastīgu kompozicionālo risinājumu, tomēr izdevās radīt kompaktu apjomu, bet tirdzniecības telpām piešķirt skaidru plāna konfigurāciju.

Viens no veiksmīgākajiem modernizētās klasikas formu meklējumu paraugiem bija Latvijas Universitātes lielās aulas izbūve (1931. g., E. Štālbergs). Universitātes vecās ēkas pagalmā iebūvēja zāli ar 1200 skatītāju vietām. Citās Rīgas sabiedriskajās ēkās antīkās klasikas formas lielākoties tika izmantotas kā dekorācija, lai pastiprinātu ārišķīga majestātiskuma iespaidu. Tāds, piemēram, ir masīvais Tiesu pils nams (tag. Latvijas PSR Ministru Padomes ēka, 1936.—1938. g., F. Skujiņš), 1940. gadā Vecrīgā, Smilšu ielā 1 uzceltais milzīgais Finanšu ministrijas nams (A. Klinklāvs) u. c. Liela vērība šajās celtnēs bija pievērsta tehniskajam labiekārtojumam un apdares kvalitātei. Raksturīga tendence sabiedrisko ēku būvē bija mēģinājumi sakausēt arhitektoniskās kompozīcijas klasiskos paņēmienus ar tautas celtniecības formām un detaļām un lietišķās mākslas ornamentāciju.

No samērā nedaudzajām jaunuzceltajām sabiedriskā rakstura ēkām, kas bija domātas masu vajadzībām, vispirmām kārtām jāmin skolu ēkas, kuras bija paredzētas 300—400 skolēniem. To gludo ārsienu noformējumā lielākoties izmantota apmetuma un neapmesto ķieģeļu laukumu kombinācija. Tāda, piemēram, bija arhitekta A. Grīnberga projektētā skola Čiekurkalna 1. līnijā 53 (tag. 37. vidusskola, 1933. g.). No šā parastā skolu tipa atšķiras bij. 11. pamatskolas ēka Maskavas ielā 197 (1935. g., J. Rengarts), kuras kompozīcijā tika izmantoti klasicisma elementi, tautas lietišķās mākslas garā veidotas noformējuma un iekārtas detaļas, kā arī vitrāžas (mākslinieks N. Strunke).

Trīsdesmitajos gados Rīgā tika izbūvētas vairākas ārstniecības iestādes, kas izeļas ar plānojumā skaidru, funkcionālu risinājumu. Pie tādām celtnēm pieder 1. pilsētas slimnīcas nervu klīnika (1935. g., E. Laube) un

Kārļa (tag. 13. janvāra) ielā Rīgā (1931. g.).

bij. Rīgas pagaidu strādnieku slimokases nams (tag. 4. poliklīnika) Lāčplēša ielā 38 (1938. g., K. Bikše).

Aplūkojamajā laikā Rīga kļuva bagātāka ar skulpturāliem monumētiem un memoriāliem ansambļiem. Bulvāru loka centrā uzcēla tā dēvēto Brīvības pieminekli (1931.—1935. g., tēlnieks K. Zāle, arhitekts E. Štālbergs) — 42 m augstu obelisku, kuru apjož mitoloģisku un episku skulptūru grupas un bareljefi. Šī pieminekļa idejiskā iecere bija atspoguļot atbrīvošanos no vācu baronu un cara patvaldības jūga, bet latviešu buržuāzija to izmantoja vispirmām kārtām savu šķirisko un nacionālistisko ideju propagandai.

Daudzi mākslinieciskā ziņā augstvērtīgi monumenti bija koncentrēti Rīgas kapsētu zonā. Gadsimta sākumā ierīkotie Meža kapi pakāpeniski kļuva par savdabīgu skulpturālu muzeju. Te atrodas brīnišķīgi pieminekļi, kurus veidojuši ievērojamākie Latvijas tēlnieki — T. Zaļkalns, K. Rončevskis, E. Melderis, B. Dzenis u. c. Par ievērojamu memoriālu ansambli izveidojās kapi, kurus pēc Tautas dzejnieka Raiņa nāves 1929. gadā nosauca viņa vārdā. Šā ansambļa kompozicionālā dominante ir majestātiskais Raiņa kapa piemineklis, kuru 1934. gadā izveidoja tēlnieks K. Zemdegas un arhitekts P. Ārends. Līdzās Raiņa kapiem atrodas pats ievērojamākais 20.—30. gados Rīgā radītais memoriālais ansamblis — Brāļu kapi, kurus laikā no 1924. līdz 1936. g. izveidoja tēlnieks K. Zāle, arhitekts

A. Birzenieks un dārzu mākslinieks A. Zeidaks. Šajā tālu aiz Latvijas robežām pazīstamajā ansablī organiski iemiesota monumentālās skulptūras, arhitektūras un dārzu mākslas sintēze.

Kopumā Rīgas arhitektūrā buržuāziskās Latvijas laikā iezīmējās vairākas īpatnības. Pastiprinātā valdošo aprindu nacionālistiskās doktrīnas propaganda nespēja būtiski ietekmēt masveida celtniecību, lai gan rada zināmu atspulgu unikālu ēku arhitektūrā. Jaunie principi, kas izkristalizējās pasaules arhitektūrā, izpaudās arī Latvijas apstākļos, tomēr tie Rīgas arhitektūrā iespiedās visai lēni. Galvenā vērība tika veltīta nevis jaunu formu vai kompozicionālu iespēju meklējumiem, bet gan ēku racionālai konstruktīvajai struktūrai un visu celtnes elementu funkcionālajai saistībai. Pakāpeniski tika vienkāršotas klasicisma formas, meklētas jaunu būvmateriālu un konstruktīvo risinājumu izmantošanas iespējas.

7. PILSĒTAS FINANSES

Rīgas kredīta un finansu sistēma 20. gadu sākumā veidojās sarežģītos apstākļos. 1920. g. martā par vienīgo oficiālo naudas vienību kļuva Latvijas rublis, taču 1920. un 1921. gadā laida apgrozībā milzīgu daudzumu šo rubļu bez zelta seguma un rezultātā Latvijas rubļa vērtība krasi kritās un sākās inflācija. Inflācijas apstākļos bankrotēja daudzas vecas kredītiestādes un krājkašes un tika dibinātas jaunas, plauka spekulācija. Daudzi spekulanti pēckara inflācijas apstākļos veikli iedzīvojās. 1922. g. augustā pieņēma likumu par jaunū valūtu — latu ar zelta segumu. Latu pielīdzināja 50 Latvijas rubļiem, bet faktiski Latvijas rubļa vērtība bija vēl zemāka. Pāreja uz stingru valūtu izraisīja daudz jaunu bankrotu un nodarīja zaudējumus daudziem sīkiem noguldītājiem. Kredīta un finansu sistēma Rīgā un visā Latvijā pamazām nostabilizējās tikai 20. gadu vidū.

Rīgas budžetu 20. un 30. gados veidoja kārtējie un ārkārtējie ieņēmumi un izdevumi, kas bija atkarīgi no pilsētas sociāli ekonomiskās attīstības un valdošās buržuāzijas politikas.

Budžeta ieņēmumu daļā ietilpa kārtējie nodokļi un nodevas, iemaksas no nekustamiem īpašumiem, no pilsētas muižām un mežiem, no komunālajiem uzņēmumiem, kapitāliem, iemaksas par ārstēšanu, kultūras un izglītības iestāžu lietošanu u. c. Ārkārtējās iemaksas ieņēmumos nebija pastāvīgas un bija atkarīgas no kustamā vai nekustamā īpašuma pārdošanas, no agrāk uzkrātā pilsētas kapitāla apgrozījuma, bet lielākoties no aizņēmumiem.

1922. gadā Rīgas pilsētas ieņēmumi bija 10 422 334 lati, no tiem 53,7% ienesa nodokļi un nodevas.

«Pilsētas tēvu» nodokļu politikai bija krasi izteikts šķirisks raksturs. Pēc 1921. g. likuma no nekustamā īpašuma iekasēja tikai 4% no ienākuma vērtības — 2% pilsētai un 2% valstij par labu. 1923.—1925. gadā nekustamās mantas īpašnieku interesēs nodokli samazināja līdz 2%, bet 1926. gadā — pat līdz 1,5% (pilsēta saņēma $\frac{3}{4}$ un valsts — $\frac{1}{4}$). Iekasēja arī nodokli no peļņas, protams, īpaši ievērojot lielburžuāzijas intereses.

Pilsēta iekasēja nodevas par kanalizāciju, tirgus un tiltu nodevu, nodevas par juridisko aktu noformēšanu, par celtniecības projektu un koncesiju apstiprināšanu u. c.

Otrajā vietā ieņēmumos bija iemaksas no pilsētas komunālajiem uzņēmumiem (21,6%), tām sekoja valsts iemaksas par izglītību, sociālo apdrošināšanu un veselības kopšanu (11,7%), ieņēmumi no ārstēšanas maksas un citām veselības aizsardzības un sanitārajām iestādēm (7,8%) u. c.

1929. gadā Rīgas ieņēmumi jau bija 31,488 milj. latu, t. i., trīskārt lielāki nekā 1922. gadā. 1931. gadā tie sasniedza 36 193 440 latu, bet, krīzei padziļinoties, 1933. gadā atkal samazinājās līdz 30 894 462 latiem.

Sākot ar 1934. g., pilsētas ieņēmumi sāka lēnām palielināties. Tomēr 1931. g. līmeni tie pārsniedza tikai 1937. gadā, kad ieņēmumu kopsumma budžetā bija 42 797 466 lati.

Iemaksu lielākā daļa pilsētas budžetā ienāca no strādniekiem un darbaļaužu plašām masām. Pilsētas pašvaldības ieņēmumu politika bija izdevīga mantīgo iedzīvotāju slāņiem, vispirmām kārtām lielburžuāzijai. Sevišķi spilgti tas izpaudās pēc fašistu nākšanas pie varas.

Rīgas budžeta izdevumu daļa sadalījās šādi: administratīvie izdevumi, nekustamā īpašuma atbalstīšana, izdevumi komunālajiem uzņēmumiem, veselības aizsardzībai, izglītībai, sociālajai apgādei, labierīcībai, finansu operācijām, neparedzēti izdevumi un kapitālieguldījumi.

1931. gadā no pilsētas izdevumiem izglītībai izlietoja 27,6%, veselības aizsardzībai — 17,5%, ārkārtējie izdevumi sastādīja 15,2%, izdevumi sociālajai apdrošināšanai — 13,3%, administrācijai — 10,9%, labierīcībai — 8,9% utt.

Krīzes laikā — 1931.—1933. gadā pilsētas izdevumi samazinājās par 5,3 milj. latu. Izdevumi administrācijas vajadzībām samazinājās tikai par 87 973 latiem, turpretim veselības aizsardzības vajadzībām — par 1 186 000 latu un sociālajai apdrošināšanai — par 204 668 latiem.

Rīgas pašvaldībai bija diezgan lieli parādi, kuru kopsumma 1931. g. sasniedza 5 657 990 latu. Parādu dzēšanai un procentiem šajā gadā izdeva 1 224 117 latu.

Pēc krīzes Rīgas budžeta izdevumi sāka atkal palielināties un 1934. gadā bija 32,954 milj., bet 1938. gadā — 50,786 milj. latu. Visvairāk pieauga ārkārtējie izdevumi: 1934. gadā tie bija 10,4% visu izdevumu, 1938. gadā — 38,0%. Lielāko daļu ārkārtējo izdevumu izlietoja pilsētas uzņēmumiem, labierīcībām un centrālajām iestādēm. Sociālajai apdrošināšanai un izglītībai tika mazākas summas. Rīgas kārtējie izdevumi 1938. gadā bija 31,5 milj. latu, no kuriem 17,8% izlietoja administratīvā aparāta uzturēšanai. Turpretim izdevumi izglītības, zinātnes un mākslas vajadzībām laikā no 1934. līdz 1938. g. samazinājās no 9,3 milj. latu (34,1% visu kārtējo izdevumu) līdz 7,6 milj. latu (24,0%).

Pēc fašistu nākšanas pie varas Rīgas finansu iestāžu darbībā pieauga buržuāziskās valsts loma, kura konsekventi aizstāvēja kapitāla intereses. Strauji turpināja augt pilsētas parādi. Pilsētas budžetu mākslīgi palielināja ar aizņēmumiem un dažādām finansu operācijām. Tas izraisīja budžeta nestabilitāti. Šāda spekulatīva politika bija pa prātam tikai lielburžuāzijai, bet kaitēja darbaļaužu interesēm.

8. DARBAĻAUŽU STĀVOKLIS

Rīgas strādnieku šķiras un plašo darbaļaužu masu stāvokli buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laikā noteica vairāki sociāli ekonomiskie un politiskie apstākļi — saimnieciskās dzīves stāvoklis, pastāvošā politiskā virs-būve, no kuras lielā mērā bija atkarīgas kapitāla kundzības formas un metodes, proletariāta spējas aizstāvēt savas intereses u. c. Runājot par darbaļaužu stāvokli, jāaplūko vesels komplekss sociāli ekonomisko rādītāju, vispirmām kārtām nominālā un reālā darba alga, dzīves dārdzība, strādnieku nodarbinātības pakāpe, darba un dzīves apstākļi, sociālā apdrošināšana.

Rīgas strādnieku vidējā nominālā dienas alga, strādājot 8 stundas dienā, 20. gados bija šāda (latos):

gads	kvalificētie strādnieki		nekvalificētie strādnieki	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
1921.	2,55	1,75	1,75	1,15
1928.	5,75	3,05	3,50	2,25

Sākot ar 1922. g., pēckara Rīgas rūpniecībai pakāpeniski atdzimstot, kvalificēto un nekvalificēto strādnieku vidējā nominālā dienas alga visu laiku palielinājās un 1926. gadā sasniedza pirmskara līmeni, bet pēc tam līdz 20. gadu beigām to pārsniedza, taču ne visās nozarēs. 1928. gadā darba alga sasniedza pirmskara līmeni 10 profesiju strādniekiem, pārsvarā metālapstrādes rūpniecībā (8 profesijas). Zemākā nominālā dienas alga bija sīkaļos un vidējos uzņēmumos. Sieviešu alga bija par 30—50%, bet mācekļu alga — par 60—65% zemāka nekā vīriešu alga.

Pasaules ekonomiskās krīzes gados Rīgas strādnieku un kalpotāju nominālā alga strauji kritās. 1933. gadā, salīdzinot ar 1931. g., kvalificēto strādnieku darba alga bija pazeminājusies par 20% un strādnieču — par 18%, bet nekvalificēto strādnieku darba alga — par 13% un strādnieču — par 10%. Tomēr, minot šos oficiālās statistikas uzdotos skaitļus, jāievēro, ka liela daļa strādnieku bija nodarbināti nepilnu darba nedēļu (3—4 dienas sešu vietā) un līdz ar to viņu darba alga samazinājās par 40—50%.

Sākot ar 1935. g., Rīgas strādnieku nominālā darba alga sāka lēnām celties, taču vēl 1937. gadā kvalificēta strādnieka vidējā alga bija zemāka nekā 1930. gadā par 15%, nekvalificēta strādnieka alga — par 6,5%. 1930. g. līmenis tika sasniegts 1938. gadā, tomēr ne visu kategoriju strādniekiem un kalpotājiem.

Ne mazāk svarīgs faktors darbaļaužu stāvokļa raksturošanai ir dzīves dārdzība. Pēc oficiālās statistikas datiem, laikā no 1921. līdz 1929. g. dzīves dārdzība Rīgā bija pieaugusi par 82%. Kvalificēto strādnieku reālā darba alga 1921. gadā, salīdzinot ar 1914. g. līmeni, bija gandrīz uz pusi mazāka (54%), 1928. gadā tā sasniedza 73% no pirmskara līmeņa. Nekvalificētiem strādniekiem attiecīgie rādītāji bija 62 un 75%, nekvalificētām strādniecēm — 60 un 72%. 1928. g. neraža un pārtikas produktu sadārdzināšanās,

Bezdarbnieki rindā pie darba biržas Torņa ielā 1931. gadā.

kaut arī nominālā darba alga palika iesaldēta iepriekšējā līmenī, samazināja Rīgas strādnieku pirktspēju.

Divdesmito gadu sākumā Rīgas strādnieku ģimenes izdevumi bija par 34% mazāki nekā pirms kara. Tas vispirms bija izskaidrojams ar zemo nominālo darba algu un lielo dzīves dārdzību. Nākamajos gados ģimenes izdevumi pieauga, taču dzīves dārdzība palielinājās straujāk nekā nominālā darba alga. 1928. gadā 4 cilvēku ģimene patērēja iztikai par 10% vairāk nekā 1913. gadā un par 44% vairāk nekā 1922. gadā. Tātad 20. gados Rīgas strādnieku šķiras dzīves līmenis pazeminājās.

Ekonomiskā krīze ar tās noteikto bezdarba straujo pieaugumu vēl vairāk pasliktināja strādnieku un plašo darbaļaužu masu stāvokli. 1932. un 1933. gadā Rīgā apmēram $\frac{1}{3}$ visu strādnieku bija bezdarbnieki un $\frac{1}{4}$ strādāja nepilnu darba nedēļu. Strādnieku pirktspēja, kuri strādāja 3 vai 4 dienas nedēļā, arī atbilstoši samazinājās par 40—50%. Vienistabas dzīvokļa īre laikā no 1930. līdz 1932. g. palielinājās par 23%, divistabu dzīvokļa īre — par 24%, trīsistabu — par 15,8%.

Arī pēc ekonomiskās krīzes izbeigšanās dzīves dārdzība turpināja pieaugt. Tā, piemēram, pārtikas produktu cenas laikā no 1934. līdz 1938. g. palielinājās par 10%, īres maksa — par 31%, apkures un apgaismošanas izmaksas — par 14%, apģērbu cenas — par 29%. Caurmērā dzīves dārdzība šajā periodā palielinājās par 15%. Īpaši strauji turpināja celties īres maksa. Vienistabas dzīvokļa īres maksa palielinājās no 14,50 līdz 18,50 latiem, divistabu dzīvokļa — no 27 līdz 36,50 latiem, trīsistabu dzīvokļa — no 40 līdz 50,50 latiem.

Kapitālistiskajai Rīgai bija raksturīgs pastāvīgs bezdarbs, kura cēlonis bija kapitālistiskais ražošanas veids. Atsevišķos posmos 20. gadu sākumā, pasaules ekonomiskās krīzes gados un 30. gadu beigās valdija masu bezdarbs. Strādnieki un plašās darbaļaužu masas to smagi pārdzīvoja.

Lielais bezdarbs Rīgā 20. gadu sākumā izskaidrojams vispirmām kārtām ar to, ka pilsētā masveidā atgriezās bēgļi, bet rūpniecības un transporta atjaunošana risinājās lēnām. Sevišķi bezdarba dēļ cieta metālisti, kuri pirms pasaules kara bija Rīgas strādnieku lielākā daļa. Rīgas darba birža sāka regulāri reģistrēt bezdarbniekus 1919. g. rudenī. Jau līdz gada beigām caur to darbu meklēja 7258 cilvēki. 1920. gadā darba meklētāju skaits sasniedza 14 680, bet 1921. gadā — 16 547 cilvēkus. Darba birža 1920. gadā katru mēnesi iekārtoja darbā caurmērā tikai 274 cilvēkus, 1921. gadā — 536 cilvēkus.

Laikā no 1922. līdz 1929. g. bezdarbs Rīgā vēl arvien bija hronisks. Pēc oficiālajiem datiem, darba biržā reģistrēto bezdarbnieku skaits šajā laikā bija šāds:

	no 1. I 1922. līdz 1. VII 1924.	no 1. VII 1924. līdz 1. VII 1926.	no 1. VII 1926. līdz 1. VII 1928.	no 1. VII 1928. līdz 1. VII 1929.
vīrieši	14 791	10 211	8 874	7 431
sievietes	13 396	8 281	7 191	5 631
kopā	28 187	18 492	16 065	13 062

Šie skaitļi rāda, ka visaugstāko līmeni bezdarbs sasniedza 1922.—1924. gadā, bet pēc tam tas lēnām samazinājās. Šim posmam bija raksturīgs vīriešu bezdarbnieku pārsvars pār sievietēm bezdarbniecēm, kā arī nekvalificēto strādnieku pārsvars pār kvalificētajiem strādniekiem. Bezdarbs bija izplatīts arī mājkalpotāju, kantoristu un mācekļu vidū.

Ar ekonomiskās krīzes sākšanos bezdarbs Rīgā strauji auga. No 1930. g. oktobra līdz 1931. g. jūnijam bija reģistrēti 10 924 bezdarbnieki, no 1931. g. oktobra līdz 1932. g. jūnijam — jau 16 062. Faktiski bezdarbs Rīgā krīzes gados bija lielāks, nekā parādīja oficiālā statistika. 1932. g. janvārī Rīgas darba birža dažādu iemeslu dēļ no bezdarbnieku sarakstiem svītvoja 4421 cilvēku, februārī — vēl 3500. Savu kulmināciju krīzes gados bezdarbs sasniedza 1932. gadā, pēc tam tas sāka pakāpeniski mazināties. Pirmajā vietā bezdarbnieku vidū 1930.—1933. gadā bija nekvalificētie strādnieki, viņiem sekoja būvstrādnieki, metālisti, kokstrādnieki, pārtikas rūpniecības strādnieki, ķīmiskās rūpniecības strādnieki u. c.

Bez vispārējā bezdarba krīzes gados Rīgā bija arī daļējs bezdarbs. Oficiālā statistika publicēja datus par daļēju bezdarbu 1932.—1934. gadā tikai attiecībā uz uzņēmumiem ar 20 un vairāk strādniekiem. 1932. gadā bija nodarbināti mazāk par 46 stundām nedēļā 24,9% šo uzņēmumu strādnieku (5706 cilvēki), 1933. gadā — 13,6% (3594 cilvēki), bet 1934. g. 4 mēnešos — 11% (3141 cilvēks), sevišķi augsts daļēju bezdarbnieku procents bija ziemas un pavasara mēnešos. Tomēr daļējs bezdarbs bija arī uzņēmumos ar strādnieku skaitu mazāk par 20 cilvēkiem. Krīzes gados un arī pēc tam tas bija izplatīts arī inteliģences vidū. 1932. gadā Latvijā tika reģistrēts 6551 inteliģentais bezdarbnieks, no kuriem apmēram 70% bija rīdzinieki.

Bezdarbs ekonomiskās krīzes gados Rīgas proletariātam un plašām darbaļaužu masām nodarīja lielu postu, ievērojami pazeminot viņu dzīves

līmeni. Krīzi nomainot depresijai, bezdarbs Rīgā tomēr arvien palika visai liels, it īpaši 1935. un 1936. gadā, kad bieži vien bezdarbnieku pilsētā bija ne mazāk kā 1928.—1929. gadā. Tādējādi pat oficiālās statistikas dati nevarēja noslēpt to faktu, ka hroniskais bezdarbs Rīgā pastāvēja arī tad, kad saimnieciskā dzīve bija aktivizējusies.

Bezdarbs atspoguļoja pilsētas saimnieciskās dzīves nedrošību un pret-runīgumu. Buržuāziskā valdība un Rīgas pilsētas pārvalde negribēja un nespēja efektīvi apkarot bezdarbu un aprobežojās tikai ar paliatīviem pasākumiem — palīdzības sniegšanu nelielai daļai bezdarbnieku, kas bija palikuši bez jebkādiem eksistences līdzekļiem. Pabalstus bezdarbnieki nesaņēma. Krīzes gados pabalstus gan sāka izmaksāt inteligēntiem bezdarbniekiem — 50 latu mēnesī vieniniekiem un 60 latu ģimenes cilvēkiem. No šīs summas 4,5% atskaitīja pensiju fondā.

Jau 20. gadu sākumā bezdarbniekiem sāka organizēt valsts un pilsētas sabiedriskos darbus. To mērķis bija daļēji samazināt bezdarbnieku skaitu un reizē izmantot lētu darbaspēku ceļu būvē, ielu bruģēšanā un tīrīšanā, grāvju rakšanā, sporta laukumu celtniecībā, vecu ēku nojaukšanā u. c. darbos. Sabiedriskajos darbos tomēr strādāja tikai daļa Rīgas bezdarbnieku: 1924. gadā — 353, 1925. gadā — 4596, 1926. gadā — 3466, 1927. gadā — 2680, 1928. gadā — 4071 cilvēks. Kvalificētie strādnieki te saņēma 3,20 latu dienā, nekvalificētie strādnieki — 2 latus un nekvalificētās strādnieces — 1,50 latu. Tādējādi bezdarbnieki sabiedriskajos darbos saņēma dienā tikai apmēram pusi no parastās strādnieku vidējās algas rūpniecības uzņēmumos.

Ekonomiskās krīzes gados sabiedrisko darbu apjoms Rīgā paplašinājās, taču tas nespēja būtiski atvieglināt bezdarbnieku stāvokli. 1930. gadā vidēji no ik 1000 reģistrētajiem bezdarbniekiem sabiedriskajos darbos strādāja 291 cilvēks, 1931. gadā — 281, 1932. gadā — 350, 1933. gadā — 539 cilvēki. 1932. g. jūlijā šajos darbos nodarbināto algu vēl vairāk pazemināja: kvalificētiem strādniekiem maksāja 1,80 latu dienā, nekvalificētām strādniecēm — 1,20 latu.

Buržuāziskā valdība krīzes gados plašos apmēros nosūtīja bezdarbniekus mežu darbos, kā arī darbā budžu saimniecībās, par katru nosūtīto cilvēku piemaksājot saimniekiem 10 latu mēnesī. Visus bezdarbniekus, kas atsacījās izbraukt no Rīgas sabiedriskajos darbos vai uz lauku saimniecībām, izslēdza no sarakstiem.

Pēckrīzes gados sabiedrisko darbu apjoms Rīgā samazinājās. Bezdarbnieki, kas bija nodarbināti sabiedriskajos darbos fašistiskās diktatūras gados, bija Rīgas viszemāk atalgoto strādnieku kategorija.

Jauni bezdarba uzplūdi Rīgai bija jāpārdzīvo 1939. g. rudenī, kad sākās otrais pasaules karš. Karš radīja izejvielu trūkumu, bet Latvijas eksporta apjoms krasi samazinājās. 1939. gadā Rīgā likvidēja 40 sīku rūpniecības uzņēmumu un darbnīcu. Decembrī uz laiku pārtrauca darbu «Kurzemes manufaktūra», «Juglas manufaktūra», «Latvijas kokvilna», «Latvijas bērzs» un citas fabrikas. 1940. gadā stāvoklis vēl pasliktinājās. Janvārī slēdza vairākus stikla rūpniecības uzņēmumus, bet gumijas izstrādājumu fabrikas «Kvadrāts» (950 strādnieku) un «Meteors» (500 strādnieku) un daudzi citi lielāki uzņēmumi strādāja 4—5 dienas nedēļā. Liela daļa tek-

stilfabriku februārī pārtrauca darbu uz 4—5 mēnešiem, iesakot strādniekiem doties darbā uz laukiem. Rezultātā 1940. g. janvāra vidū Rīgā bija 6145 bezdarbnieki, februāra vidū — 7724, marta vidū — 8204. Sākoties vasarai, darbu pārtrauca vēl citi pilsētas uzņēmumi; to administrācija «rūpēs» par strādniekiem piešķīra viņiem «vienu mēnesi ilgu atvaļinājumu», bet algu izmaksāja tikai par 14 dienām.

Darba dienas ilgums Latvijā saskaņā ar 1922. g. likumu bija noteikts uz 8 stundām, tomēr ar vairākām atrunām. Šīs atrunas uzņēmēji daudzos gadījumos, it īpaši sīkos un vidējos uzņēmumos, izmantoja likuma pārkāpšanai. Pagarinātā darba diena fiziski un morāli novājināja strādniekus, taču uzņēmējiem tā kalpoja peļņas vairošanai.

Latvijā pastāvošo slimokasu budžetu veidoja kases biedru iemaksas, uzņēmēju piemaksas un iemaksas un valsts dotācija. Slimokasēm bija samērā plašas pašpārvaldes tiesības. 1922. gadā Rīgā bija 9 slimokases ar mēneša vidējo biedru skaitu 28 794, 1928. gadā to bija jau 18 ar 110 989 biedriem. Ekonomiskās krīzes laikā slimokasu biedru skaits samazinājās, bet pēc krīzes, kad pamazām sākās rūpniecības atdzīvošanās un samazinājās bezdarbs, slimokasu biedru skaits pieauga, 1938. gadā sasniedzot 158 680 cilvēkus, 1939. gadā — 170 284.

Ekonomiskās krīzes laikā valsts samazināja asignējumus sociālajai apdrošināšanai un darba aizsardzībai no 25 025 tūkst. līdz 15 828 tūkst. latu, t. i., par 36,7%. Arī Rīgas pašvaldība 1931.—1933. gadā samazināja izdevumus veselības aizsardzībai. Šāda valdošo aprindu rīcība vispirms skāra Rīgas strādnieku intereses.

Apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem Rīgā un citās pilsētās pārzināja Vispārējā apdrošināšanas sabiedrība. 1922. gadā Rīgā bija reģistrēti «tikai» 887 nelaimes gadījumi ražošanā, toties 1930. gadā — 7818, 1931.—1933. gadā — vairāk nekā 15 tūkst. Rūpniecības traumatisma palielināšanās bija saistīta ar darba intensifikācijas pieaugumu un neapmierinošo drošības tehniku.

Buržuāziskajā Latvijā nebija vispārējās sociālās nodrošināšanas ar pensijām. Saskaņā ar 1924. g. likumu valsts pensijas saņēma tikai kara invalīdi, kas bija dienējuši buržuāziskajā armijā, un viņu ģimenes locekļi, kā arī karā cietušie ģimenes. 1929. gadā attiecīgo likumu izdeva par Krievijas impērijas bijušajiem pensionāriem un viņu ģimenēm. Pēc 1931. g. likuma pensijas kopā ar ģimenes locekļiem saņēma arī valsts iestāžu un uzņēmumu darbinieki, pašvaldības darbinieki, valsts uzņēmumu pastāvīgie speciālisti un strādnieki, skolotāji u. c. Bez tam pensijas saņēma neliels skaits Vispārējā apdrošināšanas sabiedrībā pret nelaimes gadījumiem apdrošinātu strādnieku. 1933.—1934. gadā pensionāru Latvijā bija tikai 19 427, bet 1938.—1939. gadā — 25 966. Ap 50% no viņiem dzīvoja Rīgā. Strādnieku—pensionāru skaits bija niecīgs.

Minētie dati par Rīgas strādnieku šķiras un plašo darbaļaužu masu stāvokli buržuāziskās kundzības periodā rāda kapitālistiskajai pilsētai raksturīgo šķiru nevienlīdzības un nedziedināmo sociālo kaitību nepievilcīgo ainu. Strādnieku šķira un visi darbaļaudis 1920.—1940. gadā grima nabadzībā. Gan nebija izslēgta viņu dzīves līmeņa epizodiska celšanās, tomēr tā skāra tikai daļu darba cilvēku un nebija stabila un ilgstoša. 1930.—

1933. g. ekonomiskā krīze tik ievērojami pazemināja strādnieku un darbaļaužu vairākuma dzīves līmeni, ka tās sekas buržuāziskās kundzības laikā tā arī netika līdz galam pārvarētas. Pēc fašistiskās diktatūras nodibināšanās kapitāla uzbrukums strādniekiem un plašajām darbaļaužu masām turpinājās, neraugoties uz jauno valdītāju skaļo sociālo demagoģiju. Buržuāzijas iedzīvošanās uz darba tautas rēķina izraisīja dziļas šķiru pretrības, kuras varēja atrisināt tikai sociālistiskā revolūcija.

9. REVOLUCIONĀRĀS KUSTĪBAS KĀPINĀJUMS PĒCKARA LAIKĀ

Kapitālisma pēckara vispārējās krīzes sākuma posmā tā iekšējo sociāli ekonomisko un politisko pretrunu padziļināšanās rezultātā un Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras tiešā ietekmē kapitālistiskajās zemēs pieauga strādnieku revolucionārā kustība. Latvija te nebija izņēmums. Nesenā sakāve, ko piedzīvoja Latvijas strādniecība un darba zemniecība nevienlīdzīgā cīņā pret apvienotajiem ārējās un iekšējās reakcijas spēkiem, nespēja salauzt revolucionārās tautas cīņas garu, tās apņēmību arī jaunajos apstākļos izrādīt pretestību šķiriskajam ienaidniekam. Bet šie jaunie apstākļi daudzu nozīmīgu sociāli ekonomiska rakstura pārvērtību dēļ savā kopumā bija nelabvēlīgi revolucionārajai strādniecībai.

Latvijas galvaspilsētas strādnieku skaits tūlīt pēc kara, salīdzinot ar pirmskara laiku, bija pavisam neliels. Pakāpeniski tas pieauga. Daļa evakuēto Rīgas strādnieku atgriezās savā dzimtajā pilsētā no Padomju Krievijas, pēc tam kad 1920. g. augustā ar to bija parakstīts miera līgums. Prāvos daudzumos Rīgas strādniecībā ieplūda arī cilvēki no citām sociālajām grupām — pauperizētie bezzemnieki, amatnieki u. tml. Jaunatnācējiem parasti trūka revolucionārās cīņas rūpīguma, viņu apziņa vēl nebija paguvusi atbrīvoties no sīkburžuāziskiem uzslāņojumiem. Tas radīja labvēlīgu augsni reformisma tendenču attīstībai un reformistiskās sociāldemokrātiskās partijas pozīciju nostiprināšanai sabiedriski politiskajā dzīvē Latvijā visumā un tās galvaspilsētā it īpaši.

Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kuras galvenais sociāli politiskais pamats un balsts bija pilsētu un lauku sīkburžuāziskie slāņi, kā arī daļa politiski atpalikušo strādnieku, centās pārņemt strādniecības politisko virsvadību savās rokās, iztēlojot sevi par visas darba tautas interešu reprezentētāju. Tas tika pasvītrots pat partijas nosaukumā, kuram vajadzēja liecināt par revolucionārās latviešu sociāldemokrātiskās partijas slaveno tradīciju turpināšanu. Taču būtībā 20.—30. gadu Latvijas sociāldemokrātiskā partija savā praktiskajā politiskajā darbībā bija šo tradīciju nepārprotama nodevēja, tā noteikti stāvēja uz antimarksisma, antikomunisma pozīcijām. Partija sašķēla strādnieku politisko vienību, noliedzot revolucionārās cīņas nepieciešamību, aprobežojoties ar maznozīmīgām reformistiskām prasībām galvenokārt ekonomiskās dzīves laukā. Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1920. g. janvārī par sociāldemokrātisko partiju balsoja 21 742 cilvēki (31,1% vēlētāju, kas bija piedalījušies vēlēšanās) no

pilsētas sīkburžuāzijas un neapzinīgās strādniecības vidus, bet 1922. g. martā — 24 147 cilvēki (20,1%).

Bez sociāldemokrātiskās partijas Rīgā pastāvēja liels skaits citu politisku partiju un grupējumu ar visdažādākām politiskām programmām un visai atšķirīgu politisku īpatsvaru. Satversmes sapulces, 1. Saeimas un Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1920.—1922. gadā piedalījās vairāk nekā 20 politiskās partijas un sīkākās politiskās organizācijas un grupas. Nozīmīga vieta piederēja reakcionārās vietējās vācu buržuāzijas vadītajām grupām, par kurām pilsētas domes vēlēšanās 1920. g. janvārī balsoja 15 607 (22,3%) vēlētāji, bet 1922. g. martā — 23 828 (19,9%) vēlētāji, tikai nedaudz mazāk kā par sociāldemokrātiem. Galēji reakcionāra bija latviešu lielburžuāzijas partija «Nacionālā apvienība» ar A. Bergu priekšgalā, kas nodibinājās 1921. gadā (1920. g. janvāra Rīgas pilsētas domes vēlēšanās tajā ietilpstošās aprindas uzstājās kā «Apvienotais pilsoņu bloks»). Šī partija puda zvērisku naidu pret Padomju Savienību, prasīja atcelt strādniekiem 8 stundu darba dienu. «Nacionālajai apvienībai» pieklāvās kristīgo nacionālistu partija. Pilsētas vidējo un sīko buržuāziju, kā arī ierēdņus un buržuāzisko inteliģenci apvienoja Demokrātiskais centrs — politiska partija, kas cieši sadarbojās ar K. Ulmaņa Zemnieku savienību un citām labējām grupām; par savu preses orgānu tā uzskatīja miljonāra A. Benjamiņa izdotās «Jaunākās Ziņas».

Latvijas strādniecības un darba zemniecības interešu konsekvētā paudēja bija Latvijas Komunistiskā partija — tautas revolucionārās cīņas iedvesmotāja un organizētāja buržuāziskās kundzības laikā Latvijā. Rīgā bija koncentrēti partijas lielākie spēki, šeit dziļas pagrīdes apstākļos darbojās LKP vadošie orgāni un centrālā prese. Sīvā, nevienlīdzīgā cīņā pret reakcijas apvienotajiem spēkiem LKP cieta lielus zaudējumus un tomēr prata saglabāt un iespējamības robežās nostiprināt savu ietekmi strādniecības plašajās masās, par ko liecināja kaut vai tas, ka 1922. g. martā Rīgas pilsētas domes vēlēšanās par pašu kreisāko — kreiso arodbiedrību, strādnieku patērētāju biedrības «Produkts», progresīvās ebreju strādnieku kultūras organizācijas «Arbeterheim» un dažu citu strādnieku organizāciju apvienoto sarakstu balsoja turpat 14% vēlētāju (16 672 cilvēki).

LKP Rīgas organizācija, kas bija spiesta darboties smagajos pagrīdes apstākļos kopš 1919. g. maija beigām, 20. gadu sākumā organizatoriski bija sadalīta trīs rajonos. 1920. g. vidū Rīgas organizācija apvienoja 25 pulciņus, kuros ietilpa ap 200 partijas biedru. 1923. g. februārī viņu skaits pārsniedza 300 cilvēku.

LKP Rīgas pilsētas organizācijas rindās bija daudz pieredzes bagātu partijas darbinieku. Rīgas komitejā strādāja LKP CK loceklis P. Krustiņš, E. Spredze, A. Spalva u. c. Rīgā atradās arī LKP kara (armijas) organizācijas centrs, kurā darbojās LKP CK loceklis M. Čuče (A. Puriņš-Upmalis), P. Alksnis un F. Bergmanis. Bija atjaunota arī Komunistiskās jaunatnes savienības darbība, un tā aktīvi sadarbojās ar LKP CK, kura arī atradās Rīgā. Spraigu partijas darbu veica A. Arājs-Bērce, J. Šilfs-Jaunzems, J. Jānele, J. Krūmiņš-Pilāts, E. Zandreiters, J. Bērziņš-Andersons, P. Brants, J. Gricmanis un citi vispārātzīti strādnieku revolucionārās cīņas organizatori un vadītāji.

Buržuāziskās kundzības gados strādnieku revolucionārās cīņas iespējas bija līdz pēdējam ierobežotas, jebkuru tautas protesta aktu nikni un nežēlīgi slāpēja buržuāziskās valsts iestāžu terors. Šādos politiskās nebrīvības apstākļos LKP centās lietot kombinētus cīņas veidus un paņēmienus, īpašu nozīmi piešķirot legālajām cīņas formām. Šajā nolūkā tika izmantotas pastāvošās un jaunradītās organizācijas, kurās rosījās liels skaits strādnieku: arodbiedrības, kooperatīvi, klubi, dažāda tipa biedrības, organizācijas un iestādes.

Pēc padomju varas sakāves 1919. gadā sociāldemokrātu līderiem, izmantojot to apstākli, ka Komunistiskajai partijai legālā darba izvēšanas iespējas bija ārkārtīgi ierobežotas, izdevās uz laiku sagrābt arodbiedrību vadību Latvijā savās rokās. LKP galveno vērību pievērsa izkļaidēto partijas biedru rindu sakārtošanai un nostiprināšanai, kas bija galvenais priekšnosacījums turpmākai legālā darba sekmīgai veikšanai.

1919. g. augustā tika atjaunota Rīgas arodbiedrību Centrālbiroja darbība. Tas apvienoja 23 arodbiedrības, kurās ietilpa ap 15 tūkst. strādnieku. RABCB vadīja prezīdijs ar sociāldemokrātu līderiem priekšgalā, arī RABCB laikraksts «Arodnieks» bija sociāldemokrātu vadoņu rokās. Tomēr sociāldemokrātu šķeltnieciskā darbība šajā strādnieku masveida organizācijā un kreiso, revolucionāro spēku pretspars tai izraisīja asu politiskās polarizācijas procesu, kura rezultātā RABCB kļuva arvien kreisāks.

Pēc arodbiedrību 1. kongresa 1921. gadā, kuru vadīja sociāldemokrāti, Latvijā izveidojās divi savrupi arodbiedrību centri. Nodibinājās reformistiskais Latvijas arodbiedrību Centrālbirojs (LABCB), kurš 1921. g. beigās apvienoja 25 tūkst. arodbiedrību biedru, un turpināja darboties Rīgas arodbiedrību Centrālbirojs (RABCB), kurā bija apvienoti 18 tūkst. biedru. RABCB saņēma daudzu citu arodniecisku apvienību atbalstu. LKP vadībā RABCB uzsāka cīņu par jauna arodbiedrību kongresa sasaukšanu, kas atjaunotu arodkustības vienību un atspoguļotu visu arodbiedrībās organizēto Latvijas strādnieku domas un gribu. LKP CK kopā ar partijas legālā darba centru 1921. g. septembrī sasauca apspriedi ar Rīgas un citu partijas organizāciju pārstāvju piedalīšanos, kura arī ieteica rīkoties tā, lai nākamajā arodbiedrību kongresā piedalītos kā reformistu, tā arī kreiso spēku pārstāvji, un noteica, ka gadījumā, ja kreiso arodbiedrību delegāti kongresā izrādītos mazākumā, viņi tomēr nedrīkstētu to atstāt.

LKP enerģiski īstenoja ļepinisko taktiku savas ietekmes nostiprināšanai visās strādnieku legālajās organizācijās, it īpaši arodbiedrībās, no principiālām pozīcijām cīnoties par arodkustības vienību, kas bija viens no svarīgākajiem strādnieku šķiras vienotās frontes taktikas uzdevumiem. Cīnoties par šī uzdevuma īstenošanu, LKP CK 1922. g. februārī pieņēma vienotās frontes platformu ar konkrētu rīcības programmu, kura guva visu partijas organizāciju atbalstu. Arī RABCB savā 1922. g. februāra rezolūcijā atzina LKP CK platformas pareizību un aktualitāti. Rezolūcijas teksts tika publicēts legālajā žurnālā «Darbs un Maize». Lai nostiprinātu strādniecības idejiski politisko vienotību, LKP Rīgas organizācija uz šā dokumenta pamata 1922. g. sākumā ar kreiso arodbiedrību līdzdalību organizēja daudzās plašas strādnieku un bezdarbnieku sapulces, kurās tika izskaidrota vienotās frontes platforma, nosodīta buržuāzijas prettautiskā rīcība.

RABCB cīņu par strādnieku vienoto fronti atzinīgi novērtēja LKP CK, kas savā 1922. gadā izdotajā uzsaukumā «Ienaidnieks uzbrūk, ciešāk slēdzieties rindās» rakstīja: «Šī Rīgas strādnieku arodniecisko biedrību apvienība bija tā, kura izvirzīja strādnieku vienotas frontes platformu un visnoteiktāk aizstāvēja strādnieku arodnieciskās kustības vienību. Šī strādnieku vienība bija tā, kura, legālai strādnieku partijai nepastāvot, dažkārt uzņēmās arī strādnieku šķiras politisko interešu aizstāvību. Lūk, kamdēļ Komunistiskā partija to atbalstīja un atbalsta, kā tā atbalsta jebkuru pret buržuāziju vērstu un no buržuāzijas neatkarīgu strādnieku uzstāšanos.»²

Sociāldemokrātu līderu šķeltnieciskās, strādniecības interesēm naidīgās rīcības dēļ arodnieciskās kustības vienību nodibināt neizdevās. Buržuāzijas terora pastiprināšanās rezultātā 1922. g. vasarā tika ievērojami novājināta kreiso arodbiedrību iekšējā un ārējā darbība. Kreiso arodnieku nepārtrauktie aresti, sociāldemokrātu sociālā demagoģija un viltus solījumi deformēja un paralizēja daudzu kreiso arodbiedrību darbību, un tajās apvienoto strādnieku skaits 1923. g. beigās saruka gandrīz līdz pusei no LABCB apvienoto strādnieku skaita. Šo iemeslu dēļ samazinājās arī LKP ietekme arodbiedrībās. Tomēr, par spīti lielajām grūtībām partijas Rīgas organizācija un kreisās arodbiedrības turpināja cīņu par vienības sasniegšanu arodnieciskajā kustībā, par strādnieku vitālo interešu aizstāvēšanu.

Pārbaudīts līdzeklis strādnieku cīņā par savām tiesībām bija streiks. 1921. gadā Rīgā notika 46,5% no kopējā streiku skaita Latvijā, bet 1923. gadā — jau 67,3%. 1920. gadā streiku kustībā Rīgā piedalījās 19% no visu strādnieku skaita, 1921. gadā — 22%, 1922. gadā — 7%, bet 1923. gadā — 27,7%.

Streikiem bija krasi izteikts uzbrukuma raksturs. Pārsvarā tie bija ekonomiskās cīņas pasākumi, tomēr bieži streikotāji izvirzīja politiska rakstura prasības. Par spīti daudzām neveiksmēm un sakāvēm, ko lielā mērā noteica reformistisko arodbiedrību līderu nodevīgā rīcība, Rīgas proletariāta streiku kustība bija organizēta, kaujinieciska. To nodrošināja vēsturiski apgūtā politiskās cīņas skola, kreiso arodbiedrību konsekventā darbība LKP stiprākās — Rīgas organizācijas komitejas vadībā.

LKP Rīgas organizācija darīja visu iespējamo, lai nostiprinātu savas saites ar strādnieku masām, reizē ar to stiprinot partijas organizācijas rindas, tās ietekmi uz šķiru cīņas norisi. Rīgā bija iekārtota LKP CK nelegālā tipogrāfija, kurā regulāri tika iespiesta avīze «Cīņa» un citi partijas izdevumi, kam bija liela nozīme strādnieku šķiras cīņas organizēšanā un vadīšanā pret buržuāziju un tās terora politiku.

Rīgā, tāpat kā visā Latvijā, pirmajos pēckara gados bija spēkā izņēmuma stāvoklis un pastāvēja kara tiesas, kuru darbība vispirmām kārtām bija vērsta pret revolucionāro tautu un tās politiskajiem vadītājiem — komunistiem, kreisās arodkustības darbiniekiem, visiem progresīvi noskaņotiem pilsoņiem. Laikā no 1920. līdz 1923. g. Rīgā par pret darbību pastāvošajam režīmam bija notiesāti ap 1250 cilvēku. Buržuāziskās varas iestādes

² LKP, LKJS un Sarkanās Palīdzības revolucionārās lapiņas. 1920.—1940. 1. d. R., 1959, 209.—210. lpp.

politiski neuzticamus cilvēkus izsūtīja uz Padomju Krieviju vai arī apmainīja tos pret vēlamām personām. Tādā kārtā 1921.—1923. gadā tika izsūtīti 765 cilvēki. Sevišķi nežēlīga bija izrēķināšanās ar komunistiem un komjauniešiem. 1921. g. jūnijā, izpildot kara tiesas spriedumu, Rīgas Centrālcietumā tika nošauti 9 komunisti — LKP CK sekretārs J. Šilfs-Jaunzems, CK loceklis A. Arājs-Bērce, partijas kara (armijas) organizācijas vadītāji P. Alksnis un F. Bergmanis, partijas Tukuma organizācijas vadītājs Ž. Legzdīņš un partijas biedri V. Līdums, O. Eglītis, E. Kummermanis un G. Mierkalns. 1922. g. augustā tika nogalināts LKP CK loceklis, viens no kara organizācijas centra vadītājiem M. Čuče (A. Puriņš-Upmalis). Taču buržuāzijas zvērības nespēja nomākt revolucionārās tautas cīņas sparū. LKP Rīgas komitejas aicināti, Rīgas strādnieki izteica savu protestu pret buržuāzijas rīcību mītiņos un demonstrācijās, kurām bija krasi izteikts politisks raksturs. Mītiņi un demonstrācijas notika daudzās Rīgas vietās, it īpaši Esplanādes laukumā (tag. Komunāru laukums), kur sevišķi kupli noritēja 1. Maija demonstrācijas.

Lai paralizētu 1. Maija demonstrāciju norisi un nepieļautu revolucionāro spēku morāli politisko saliedēšanos tajās, buržuāzijas rokaspuiši ik gadus proletariāta svētku priekšvakarā veica plaša mēroga politiskos «profilakses» pasākumus — rīkoja kratīšanas un apcietināja strādniecības redzamākos aktīvistus. Demonstrāciju laikā notika uzbrukumi to dalībniekiem, lai viņus iebiedētu. Tika izmantoti arī cita veida līdzekļi — aizliegumi, brīdinājumi, atļaišana no darba utt. Par spīti visam tam demonstrācijas ar katru gadu pieņēmas spēkā, tajās tika skandēti revolucionārie lozungi: «Lai dzīvo proletariāta diktatūra Latvijā!», «Lai dzīvo Padomju Latvija Padomju Krievijā!», «Darbu un maizi bezdarbniekiem!».

Pirmā Maija svētkos, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gada dienās, 1905. g. revolūcijas piemiņas dienās, Parīzes Komūnas atceres dienās un citās revolucionārās tautas svētku dienās Rīgā daudzās vietās plīvoja sarkanie karogi, bija izlipinātas revolucionārās lapinas un uzsaukumi, izplatīti «Cīņas» numuri un citi nelegālās preses izdevumi. Politiskās demonstrācijas un mītiņi bija svarīgs darbaļaužu idejiskās un politiskās saliedēšanas līdzeklis.

Pirmajos pēckara gados nozīmīga loma LKP ietekmes nostiprināšanā Rīgas strādniecībā bija Rīgas un tās apkaimes strādnieku kooperatīvajai patērētāju biedrībai «Produkts», kura apvienoja agrākās atsevišķās patērētāju biedrības «Pamats», «Klints», «Darbs» u. c. ar turpat 10 tūkst. biedru. Kopš 1920. g. vasaras Komunistiskajai partijai šajā kooperatīvā bija ļoti stipras pozīcijas. Tajā tika nodibināta nelegāla komunistu frakcija, kuras darbības sekas bija tas, ka jau 1921. gadā «Produkta» biedru skaits bija dubultojies un kārtējās pilnvarnieku vēlēšanās komunistu frakcijas ieteiktie kandidāti tika ievēlēti trīskārt lielākā skaitā nekā sociāldemokrātu partijas ieteiktie kandidāti.

Rīgas pilsētas domes pirmās vēlēšanas nacionālistiskās buržuāzijas valdīšanas periodā notika 1920. g. janvārī. Kara laika apstākļos, kad pret Latvijas Komunistisko partiju un revolucionāro strādnieku kustību tika vērstas visnežēlīgākās represijas, LKP vēl nebija izvirzījusi lozungu par domes tribīnes izmantošanu darbaļaužu interešu aizstāvēšanai, un daudzi

revolucionāri noskaņoti strādnieki, kā arī liels skaits citu vēlētāju vēlēšanās nepiedalījās. Rīgā 1920. g. sākumā bija ap 185 tūkst. iedzīvotāju, bet savas balsis vēlēšanās nodeva tikai 69 830. Kā jau minēts, gandrīz vienu trešdaļu no tām saņēma sociāldemokrāti, vairāk par vienu piektdaļu — vācu buržuāziskās grupas, trešajā vietā bija Demokrātu savienība (1922. gadā tā noformējās par partiju ar Demokrātiskā centra nosaukumu). Strādnieku intereses aizstāvēja tikai trīs domnieki, kas bija ievēlēti pēc Rīgas strādnieku arodbiedrību saraksta.

Drīz pēc tam, 1920. g. aprīlī, Latvijā notika Satversmes sapulces vēlēšanas, kurām rosīgi gatavojās visas buržuāziskās un sīkburžuāziskās partijas. Komunistiskā partija, kura bija nostādīta ārpus likuma, nevarēja pieņemt savu kandidātu sarakstu, kā arī atklāti uzstāties ar savu vēlēšanu platformu, un LKP CK, lai gan tai nebija principiālu iebildumu pret piedalīšanos vēlēšanās, pastāvošā terora un diskriminācijas apstākļos nolēma vēlēšanas boikotēt un aicināja darbaļaudis nebalsot par buržuāzisko un sīkburžuāzisko partiju izvirzītajiem kandidātu sarakstiem. Šī nostāja izrādījās nepareiza — plašas darbaļaužu masas to neizprata un neatbalstīja. Boikota taktikas neveiksmi noteica tas apstākļi, ka Latvijā šajā laikā nebija revolucionārās situācijas un cerēt uz vēlētāju masu atšķelšanu no buržuāziskajām un sīkburžuāziskajām partijām tādā veidā nevarēja. Rīgas vēlēšanu apgabalā vēlēšanās piedalījās pāri par 84% vēlētāju.

Pēc Satversmes sapulces vēlēšanu boikota neveiksmes LKP atteicās no šīs taktikas un nolēma piedalīties vietējo pašvaldību orgānu vēlēšanās, lai tās izmantotu revolucionāram darbam.

Rīgas pilsētas domes vēlēšanās, kas notika 1922. g. 12. martā, RABCB, patērētāju biedrība «Produkts» un dažas citas kreisās organizācijas pieņēma savu kandidātu sarakstu. LKP Rīgas komiteja šai sakarībā izdeva speciālu lapiņu «Palīdziet sev pašiem!», kurā atmaskoja buržuāzisko partiju prettautisko raksturu, izskaidroja Rīgas strādniekiem, ka LKP, atrodoties ārpus likuma un ciešot no nepārtraukta buržuāzijas terora, nevar iziet vēlēšanās patstāvīgi, un aicināja viņus nodot savas balsis par LKP Rīgas organizācijas atbalstītajiem, strādnieku organizāciju izvirzītajiem kandidātiem. Kandidātu vidū bija V. Dermanis, L. Laicens, L. Paegle u. c. Vēlēšanu rezultātā pilsētas domē ievēlēja 13 no apvienoto kreiso arodbiedrību kandidātiem, par kuriem, kā jau minēts, bija nodots 16,7 tūkst. (ap 14%) balsu. Jaunievēlēto kreiso domnieku vidū bija arī komunisti. Domē izveidojās kreiso aroddarbinieku frakcija, kuras priekšsēdētājs bija M. Brieze, partijas biedrs kopš 1905. g. Frakcija izvērta enerģisku darbību darbaļaužu interešu aizstāvēšanai. Kreisie domnieki uzstājās pret buržuāzijas prettautisko politiku, iesniedza priekšlikumus, kuri paredzēja uzlabot strādnieku stāvokli, grozīt valdības iekšpolitiku, atjaunot rūpniecību, nodibināt ciešus ekonomiskos sakarus ar Padomju Krieviju, dot zemi bezzemniekiem, nodrošināt plašas politiskas brīvības darbaļaudīm, ievērot 8 stundu darba dienu, atcelt izņēmuma stāvokli. Buržuāzija izvērta pret viņiem niknu vajāšanas, apmelošanas un provokāciju kampaņu, nevairoties no viszemākajiem līdzekļiem un paņēmieniem.

LKP CK, Rīgas un citas partijas apgabalu organizācijas rūpīgi apsprieda kandidatūras izvirzīšanai 1. Saeimas vēlēšanām. Tika izstrādāta arī

vēlēšanu platforma un paveikti citi nepieciešamie organizatoriskie priekšdarbi. 1922. g. jūlijā RABCB, piedaloties citu pilsētu un novadu arodbiedrībām, kā arī žurnāla «Darbs un Maize» pārstāvjiem, nolēma iziet 1. Saeimas vēlēšanās ar kopēju arodnieku sarakstu. Tomēr varas orgāni ar represiju un juridisku mahināciju palīdzību neļāva darbaļaužu pārstāvjiem kandidēt Saeimas vēlēšanās.

Saeimas vēlēšanās Rīgas vēlēšanu apgabalā balsu vislielāko skaitu savāca sociāldemokrātiskā partija, aiz kuras sekoja citas, sīkākas partijas (vācu baltiešu partija, «Saimnieciski kulturālā apvienība» — ar tādu nosaukumu vēlēšanās Rīgā piedalījās Demokrātiskais centrs —, «Nacionālā apvienība» u. c.). Koalīcijas valdība, kas tika sastādīta pēc 1. Saeimas vēlēšanām, piekopa prettautisku politiku, kuras būtību gan legāliem, gan nelegāliem līdzekļiem atmaskoja Rīgas komunisti.

10. RĪGAS PROLETARIĀTA CĪŅA KAPITĀLISMA DAĻĒJĀS STABILIZĀCIJAS PERIODĀ

Pēckara revolucionārajai krīzei sekoja kapitālisma daļējās stabilizācijas periods, kas aptvēra laiku no 1924. līdz 1929. g. Kā norādīja Komunistiskās Internacionāles 6. kongress, kapitālistiskajās zemēs iesākās jauns posms: daļēji nostiprinājās kapitālistiskā ekonomika, pastiprinājās kapitāla uzbrukums darbaļaužu dzīves līmenim, un asajās šķiru cīņās novājinātās strādniecības masas šādos apstākļos bija spiestas pāriet uz aizsardzības cīņu taktiku.

Kapitālisma daļējās stabilizācijas gados Rīgā pagrīdes darbā strādāja LKP CK locekļi J. Bērziņš-Andersons, E. Ameriks, J. Kalnbērziņš, E. Ozoliņš, M. Ozols, F. Pauzers, A. Pommers, E. Zandreiters un daudzi citi profesionāli revolucionāri. Rīgas organizācijas priekšgalā bija M. Ozols. Rīgas apkaimē un Rīgas Jūrmalā regulāri tika sasauktas LKP konferences, kurās apsprieda aktuālos jautājumus. E. Zandreitera vadībā Rīgā, Palisādes ielā 25 darbojās partijas nelegālā tipogrāfija, kurā regulāri tika iespiesta avīze «Cīņa» un citi partijas izdevumi. Blakus partijas biedriem aktīvi strādāja Komunistiskās jaunatnes savienības Rīgas organizācijas biedri, kuras rindās 1929. gadā bija 250 cilvēku. Lielākajos rūpniecības uzņēmumos pastāvēja partijas šūniņas un jaunatnes fabriku komitejas.

Kopš 1925. g. Rīgā darbojās Starptautiskās organizācijas palīdzības sniegšanai revolucionāriem (MOPR) Latvijas sekcija, kura izdeva savu avīzi «Sarkanā Palīdzība».

LKP vadībā Rīgā turpināja darboties kreisās arodbiedrības ar RABCB priekšgalā. Buržuāzijas represiju rezultātā to rindās kapitālisma daļējās stabilizācijas pirmajos gados gan ievērojami saruka. 1925. gadā Rīgā kreisās arodbiedrības apvienoja apmēram 6 tūkst. strādnieku. RABCB vadīja gandrīz visu galveno rūpniecības nozaru arodbiedrības. Lielākās no kreisajām arodbiedrībām bija metālistu (ap 700 biedru), transportstrādnieku (ap 800 biedru), kokstrādnieku (ap 700 biedru) arodbiedrība. Par spīti nepārtrauktajām represijām un reformistu līderu šķeltnieciskajai

darbībai, Rīgā nemitīgi turpinājās streiku kustība pret buržuāzijas uzbrukumumu. Oficiālā statistika sniedz šādas ziņas par streikiem Rīgā 1924.—1929. gadā:

Gads	Streiku skaits	Streikotāju skaits	Nostreikotās dienas	Streiku rezultāti	
				pilnīgi vai daļēji panākumi	neveiksme
1924.	64	4 462	54 449	33	32
1925.	41	2 678	14 868	28	13
1926.	33	2 876	23 532	23	10
1927.	40	3 090	28 878	30	10
1928.	127	5 877	48 569	109	18
1929.	51	1 584	8 395	44	7
Kopā	356	20 567	178 691	267	90

1928. gadā sākās ekonomisko streiku pāraugšana politiskajā cīņā. 1929. gadā ekonomisko streiku vēriens Rīgā samazinājās, bet tas nenozīmēja, ka sākās jauni strādnieku kustības atplūdi. Strādnieku cīņa par savām tiesībām izpaudās citās formās — masveida politiskajos streikos, demonstrācijās utt. Rīgas strādnieki izrādīja sīvu pretestību kapitāla uzbrukumiem un guva nopietnus panākumus savu interešu aizstāvēšanā. Katru gadu pilsētā notika strādnieku mītiņi un sapulces, demonstrācijas un citas politiskās akcijas, kas bija vērstas pret buržuāzisko terorismu un buržuāzijas prettautisko kundzību, prasot demokrātiskās brīvības un uzsverot proletāriešu starptautisko solidaritāti. Rīgas strādnieku politisko cīņu vadīja Komunistiskā partija.

Vadoties no Komunistiskās Internacionāles lēmumiem un ieteikumiem, LKP neatlaidīgi cīnījās par darbaļaužu vienotās frontes radīšanu cīņai pret buržuāziju, it īpaši arodkustības gultnē. RABCB vairākkārt mēģināja atjaunot arodkustības vienību, ko allaž sabotēja un izjauca sociāldemokrātu līderi, nodarot lielu ļaunumu visai strādnieku kustībai. 1924. g. vasarā RABCB sāka izdot savu legālo izdevumu «Vienība», kuru jau no paša sākuma nepārtraukti vajāja buržuāziskās varas iestādes. Žurnāls, bieži mainot nosaukumu, tomēr turpināja pastāvēt un pildīt savas propagandista un organizatora funkcijas.

1925. gadā kreisās arodbiedrības izrādīja lielu rosni Rīgas domes vēlēšanu priekšvakarā. LKP savā uzsaukumā «Visiem Rīgas strādniekiem» aicināja darbaļaudis balsot par kreiso arodbiedrību kandidātu sarakstu. Pavisam bija reģistrēti 23 dažādu partiju un organizāciju saraksti. No 210 tūkst. vēlētāju vēlēšanās piedalījās 85,2%. Par sociāldemokrātiem bija nodoti 33% balsu, par vācu baltiešu partiju — 16,8%, par buržuāzisko «Saimnieciski kulturālo apvienību» — 7,9%. Apstākļos, kad buržuāzija darīja visu, lai politiski un tiesiski izolētu kreiso arodbiedrību kandidātus, par viņiem tomēr balsoja 13,434 (7,5%) vēlētāji. Rezultātā no 90 mandātiem revolucionārā proletariāta pārstāvji izcīnīja septiņus. Varas iestādes ar represiju un daudzveidīgās diskriminācijas palīdzību visādi centās paralizēt kreisās frakcijas darbību. Laikā no 1925. līdz 1928. g. domes kreisās

frakcijas sastāvu vajadzēja vairākkārt atjaunot. Buržuāzijas varas orgāni panāca to, ka kreisajām arodbiedrībām bija liegta iespēja piedalīties arī 2. Saeimas vēlēšanās 1925. g. oktobrī.

Liela nozīme strādnieku revolucionārajā kustībā Rīgā un visā Latvijā bija proletāriskā rakstnieka un revolucionāra Leona Paegles bērēm 1926. g. 7. februārī, kuras pārvērtās par iespaidīgu tautas protesta demonstrāciju pret buržuāzisko reakciju. Bērēs piedalījās vairāk nekā 10 tūkst. Rīgas darbaļaužu, kas izvadīja pēdējā gaitā savu uzticamo dēlu, nenogurstošo cīnītāju pret tautas paverdzinātājiem, nesot pusmastā nolaistos sarkanos karogus. Gājienu priekšgalā soļoja RABCB vadītāji. Meža kapos notika sēru mītiņš, kurā runāja Rīgas, Ventspils, Jelgavas u. c. revolucionāro arodbiedrību pārstāvji. Leona Paegles kapu noklāja desmitiem vainagu, to skaitā arī vainags no LKP CK. Bēru beigās tika nodziedāta «Internacionāle».

Divas nedēļas vēlāk, 21. februārī, visā Latvijā notika plašas darbaļaužu protesta demonstrācijas sakarā ar muitu un netiešu nodokļu paaugstināšanu par 50%. Rīgā demonstrācijā piedalījās ap 18 tūkst. cilvēku, bet mītiņā Esplanādes laukumā — ap 50 tūkst. cilvēku. Demonstrācija un mītiņš notika ar LKP lozungiem «Prasām atjaunot rūpniecību!», «Prasām strādnieku šķiras vienotu cīņu!», «Nost buržuāzisko muitas politiku!». Pēc mītiņa strādnieki turpināja demonstrāciju, kuru policija centās izklīdināt. Demonstrantu sadursmes ar policiju turpinājās līdz vēlai naktij. Šī demonstrācija bija viena no lielākajām darbaļaužu masu akcijām Rīgā pēc buržuāziskās valsts nodibināšanas. Pārbiedētā buržuāzija mudināja pastiprināt represīvo politiku pret strādniekiem, rakstot savā presē, ka Rīga nokļuvusi «zem sarkanā terora, komunisti valda ielās».

Jaunu, spēcīgu impulsu streiku kustībai deva 1926. g. 1. Maija demonstrācija Rīgā, kurā piedalījās 15 tūkst. cilvēku.

1927. g. 19. jūnijā Rīgā LKP vadībā notika mītiņš, kura dalībnieki pieņēma plašu protesta rezolūciju pret 1927. g. martā izdoto reakcionāro soda likumu. Šis likums noteica cietumos tā dēvēto «progresīvo» soda sistēmu, kas bija vērsta pret revolucionārajiem strādniekiem, jo saskaņā ar to politieslodzītos Latvijas cietumos iedalīja zemākajā kategorijā. 29. jūlijā 300 Rīgas politieslodzīto, izsakot savu protestu, pieteica bada streiku, kuru atbalstīja arī pilsētas strādnieki. Strādnieku cīņa pret jauno reakcijas uzbrukumu aizrāva arī sociāldemokrātiskās partijas ierindas biedrus. Plašo darbaļaužu masu sašutuma ietekmēta, tā dēvētā «kreisā» sociāldemokrātiskā M. Skujenieka valdība grozīja savu lēmumu un nepiemēroja jauno cietuma režīmu politieslodzītajiem. Tā bija ievērojama strādnieku šķiras politiskā uzvara.

1928. gadā strādnieku kustības vilnis uzbangoja sevišķi augstu. Gada sākumā kreisās arodbiedrības veica Rīgā plašu darbu sakarā ar pilsētas domes vēlēšanām, kuras notika 18. un 19. februārī. No 187 964 vēlētājiem par sociāldemokrātiem balsoja 34,1%, par vācu baltiešu partiju — 15,4%, par profašistisko «Nacionālo apvienību» — 6,9%, par buržuāzisko Demokrātisko centru (bij. «Saimnieciski kulturālā apvienība») — 3,5%. Kreiso strādnieku kandidāti guva vēlēšanās ievērojamus panākumus: par viņiem balsoja 19 692 (10,5%) vēlētāji. Domnieka mandātus saņēma 9 kreisie

Pirmā Maija demonstrācija Rīgā 1928. gadā.

deputāti, kuru sarakstā pirmajā vietā bija revolucionārs un rakstnieks Linards Laicens.

Politiskas pacilātības apstākļos Rīgā 1928. gadā notika 1. Maija demonstrācija. Tajā piedalījās 19 tūkst. strādnieku, bet mītiņā — apmēram 30 tūkst.

Revolucionārās kustības uzplūdu apstākļos auga kreiso strādnieku arodbiedrību rindas un to ietekme uz pilsētas proletariātu. 1928. g. jūlijā kreisās arodbiedrības Latvijā apvienoja ap 20 tūkst. strādnieku, tajā skaitā Rīgā — ap 12 tūkst.

Reakcionārā buržuāzija centās visiem spēkiem apslāpēt strādnieku kustību, ķeroties pie represijām un aizliegumiem. Īstenojot šo politiku, Demokrātiskā centra līdera P. Juraševska vadītā valdība, kura aizstāja «kreiso» M. Skujenieka kabinetu, nolēma likvidēt strādnieku legālās organizācijas, lai tā dotu stipru triecienu augošajai strādnieku kustībai. 1928. g. 25. jūlijā iekšlietu ministrs V. Laiviņš paziņoja, ka tiek ierosināta lieta par 19 revolucionāro strādnieku organizāciju, tai skaitā arī RABCB un tajā apvienoto kreiso arodbiedrību, slēgšanu. Bija nodomāts slēgt trans-

Rīgas bezdarbnieku demonstrācijas kolonna Ģertrūdes (tag. K. Marksa) ielā 1928. g. 22. augustā.

portstrādnieku, metālistu, tekstilnieku, apavnieku, ķīmiskās rūpniecības strādnieku, kokapstrādāšanas rūpniecības strādnieku, būvstrādnieku, tirdzniecības darbinieku, pārtikas un garšvielu rūpniecības strādnieku u. c. arodbiedrības. Sākās aresti un kratīšanas. Bija aizliegta kreiso arodbiedrību laikrakstu izdošana.

Šī policejiskā akcija, reakcijas frontālais uzbrukums strādnieku šķirai un tās organizācijām izsauca darbaļaužu protesta vilni. Rīgā, tāpat kā visā Latvijā, notika protesta mītiņi un demonstrācijas ar lozungu «Neļausim piepildīties reakcijas plāniem!». LKP organizēja un iedvesmoja strādniekus cīņai par savām tiesībām. Skrejlapās un uzsaukumos tā aicināja viņus organizēt antifašistiskās komitejas, rīkot protesta demonstrācijas un gatavoties vispārējam politiskam streikam, cīnoties līdz galam par savām tiesībām Komunistiskās partijas vadībā. Speciāli uzsaukumi bija veltīti atsevišķu arodbiedrību strādniekiem. 16. augustā LKP savā vienreizējā izdevumā «Vienībā spēks» aicināja darbaļaužu masas uz politisku streiku pret reakcijas uzbrukumu.

Tiesas prāvas priekšvakarā 1928. g. 20. augustā Rīgā cirka telpās notika liels protesta mītiņš, kurā tika izziņots viendienas protesta streiks un demonstrācija pie apgabala tiesas ēkas ar prasību atjaunot kreiso arodbiedrību darbību. Buržuāziskās varas iestādes pūlējās izjaukt gaidāmo streiku. Naktī no 21. uz 22. augustu Rīgā apcietināja 100 cilvēku — strādnieku kustības aktivistu. Taču arī šoreiz tas nelīdzēja. 22. augustā Rīgā streikoja

Policija izklidina demonstrantus Ģertrūdes (tag. K. Marksa) ielā 1928. g. 22. augustā.

15 tūkst. strādnieku. Kā ziņoja pilsētas policijas iecirkņi, streikoja visu lielāko Rīgas uzņēmumu strādnieki. Streiku pavadīja plašas demonstrācijas, sadursmes ar policiju.

Streiku vilnis būtu bijis vēl augstāks, ja pret streiku nodevīgi neuzstātos reformistisko arodbiedrību līderi, kas darīja visu, lai izjauktu šo politisko pasākumu. Izmantojot savu ietekmi dzelzceļnieku arodbiedrībā, viņiem izdevās atturēt tos no piedalīšanās streikā, un tāpēc tas nekļuva vispārējs.

Ar terora un represiju palīdzību, izmantojot labējo sociāldemokrātu līderu demagoģiju, buržuāzija apspieda 22. augusta streiku. Rīgā vien tika apcietināti 500 strādnieki. Tas pats notika citās Latvijas pilsētās. Tomēr strādnieku akcijas uz laiku paglāba kreisās arodbiedrības no likvidēšanas. Tās turpināja darbošanos ar citiem nosaukumiem, lai gan RABCB un tā jaunatnes sekciju centra vairs nebija.

Augusta politiskajam streikam bija liela morāli politiska nozīme strādnieku šķiras saliedēšanā. Tas parādīja visiem, it īpaši tiem, kas svārstījās, buržuāzijas prettautisko dabu, sociāldemokrātu vadoņu politikas nodevīgo būtību, Latvijas Komunistiskās partijas konsekvenci, aizstāvot darbaļaužu intereses.

Kapitālisma daļējās stabilizācijas beigu posmā 1928.—1929. gadā, kad strādnieku kustība sasniedza pēckara gados vislielāko kāpinājumu un stipri pieauga Komunistiskās partijas un kreiso arodbiedrību autoritāte un ietekme masās, mainījās arī kreiso organizāciju iespējas Saeimas vēlēšanās. Ja 1922. un 1925. gadā buržuāzija ar represijām un teroru aizšķērsoja Komunistiskajai partijai un kreisajām arodbiedrībām ceļu uz Latvijas parlamentu, tad 1928. gadā tas vairs nebija iespējams. Komunistiskā partija pieteica savus strādnieku un zemnieku deputātu kandidātu sarakstus ar kreiso arodbiedrību starpniecību. 1928. g. 6. un 7. oktobrī notikušajās 3. Saeimas vēlēšanās, par spīti kārtējam represiju vilnim, par kreiso deputātu sarakstu balsoja 75 tūkst. vēlētāju. Tas bija ievērojams kreiso spēku panākums. Rīgas vēlēšanu apgabalā vēlēšanās piedalījās 85,7% vēlētāju. No 204 641 balsotāja par sociāldemokrātiem izteicās 55 217 (27%), par vācu baltiešu partiju — 13,2%, «Nacionālā apvienība» ieguva 4,5%, Demokrātiskais centrs — 2,9% balsu. Kreiso kandidātu sarakstu atbalstīja 31 872 cilvēki — 15,6% vēlētāju. No Rīgas vēlēšanu apgabala Saeimā tika ievēlēti 3 kreiso spēku deputāti.

Trešās Saeimas vēlēšanas parādīja LKP ietekmes pastiprināšanos darbaļaužu masās, kura ļāva tai pēc saņemto balsu skaita ierindoties Rīgā otrajā vietā pēc sociāldemokrātiem, atstājot aiz sevis visas buržuāziskās partijas. Pirmo reizi buržuāziskajā Latvijā Saeimā nodibinājās strādnieku un zemnieku frakcija. Tajā ietilpa L. Laicens, J. Balodis, L. Jeršovs u. c. Frakcija izvērsa rosīgu darbību gan Saeimā, gan ārpus tās. Kopš 1928. g. novembra tā izdeva savu orgānu «Darbs un Maize», kura lappusēs tika atspoguļots darbaļaužu stāvoklis, aplūkoti viņu cīņas aktuālie uzdevumi.

Drīz pēc 3. Saeimas vēlēšanām — 1928. g. beigās LKP panāca kreiso arodbiedrību darbības atjaunošanu. 1929. g. martā, pateicoties LKP iniciatīvai, tika radīta Latvijas kreiso arodbiedrību apvienība, kurā ietilpa visas atjaunotās strādnieku organizācijas. Jūnijā Rīgā notika kreiso arodbiedrību 1. kongress, kurā piedalījās 29 delegāti, kas pārstāvēja ap 5000 cilvēku no 13 nozaru arodbiedrībām. Faktiski kreisās arodbiedrības apvienoja krietni lielāku strādnieku skaitu. Kongress apsprieda arodkustības aktuālos uzdevumus jaunajos sabiedriski politiskās dzīves apstākļos un izvirzīja tālākas rīcības programmu.

1929. g. beigās buržuāzija sāka uzbrukumu Latvijas slimokasu pašpārvaldei. Kapitālisma stabilizācijas perioda pēdējos gados šajās kasēs stipri pieauga kreiso arodbiedrību ietekme, Rīgā viņu rokās pārgāja vairākas slimokasu nodaļas. Buržuāzijas īstenotā slimokasu «reorganizācija» lielā mērā pasliktināja strādnieku stāvokli, un LKP un kreiso arodbiedrību vadībā sākās plaša strādnieku protesta kustība pret šo pasākumu. 1929. g. 18. oktobrī visā Latvijā notika grandiozs protesta streiks. Rīgā streikoja ap 32 tūkst. rūpniecības strādnieku jeb 85% no visiem pilsētas strādniekiem, kā arī 1400 tramvajnieku, 3100 sakaru darbinieku, 2200 tirdzniecības darbinieku, 3000 ostas strādnieku, 2000 pilsētas pašvaldības darbinieku, 500 slimokasu un citu iestāžu darbinieku, 290 avīžnieku u. c.

Spēcīgs strādnieku neapmierinātības uzliesmojums piespieda buržuāzisko valdību mainīt taktiku. Valdībai paklausīgā Saeima, sociāldemokrātiem piepalīdzot, pieņēma citu — nedaudz mīkstinātu slimokasu likuma

Rīgas darbaļaužu demonstrācija pret buržuāziskās valdības reakcionāro apdrošināšanas likumu 1929. gadā.

variantu. Pret to asi uzstājās vienīgi Saeimas strādnieku un zemnieku frakcija, kas konsekventi aizstāvēja darbaļaužu intereses.

Strādnieku kustības spēcīgs kāpinājums kapitālisma daļējās stabilizācijas perioda beigās Rīgā, tāpat kā visā Latvijā, bija jūtams trieciens buržuāzijai un tās sociāli politiskiem balstiem, kurš parādīja to stabilitātes šķietamo raksturu. Sākās jauns nesamierināmas šķiru cīņas posms, kas norisa pasaules ekonomiskās krīzes apstākļos.

Ar buržuāzijas nākšanu pie varas Latvijā starptautiskais imperiālisms visai plaši izmantoja Rīgu kā vienu no pretpadomju darbības centriem. Šeit atrada patvērumu dažādas krievu baltgvardu emigrantu organizācijas, no šejienes pret PSRS darbojās imperiālistisko valstu izlūkdiestņu aģenti, bieži vien diplomātisko pārstāvju ietērpā (īpaši rosīgi spiegošanas «darbā» bija Japānas pārstāvji). 1926. gadā par ārzemju izlūkdiestņu uzpirkto slepkavu upuri kļuva padomju diplomātiskais kurjers Teodors Nete, kas bija ceļā no Maskavas uz Rīgu. Divdesmitajos, tāpat 30. gados Rīgā vairākkārt ieradās angļu ģenerālis Berts, viens no padomju varas gāšanas organizatoriem Latvijā 1919. gadā. Viņa parādīšanos Rīgā parasti pavadīja skaļa pretpadomju kņada. Tajos gados bēdīgi slavenas kļuva tā dēvētās «Rīgas pīles». Šos nereti līdz galējai aplamībai novestos pretpadomju izdomājumus fabricēja Rīgā mitošie pasaules buržuāziskās preses korespondenti.

Taču Rīgai 20.—30. gados bija arī zināma pozitīva loma Padomju Savienības starptautiskajos sakaros. Apstākļos, kad daudzas kapitālistiskās

valstis piekopa PSRS izolācijas politiku, Padomju valdība un padomju sabiedriskās organizācijas caur Rīgu sūtīja uz Eiropu savas delegācijas. Caur Rīgu Padomju Savienības Komunistiskā partija uzturēja sakarus ar dažādām kapitālistisko zemju strādnieku organizācijām, kā arī komunistiskajām partijām. Cauri Rīgai uz Rietumeiropu un ASV brauca daudzi PSRS kultūras darbinieki, viņu skaitā arī izcilais dzejnieks V. Majakovskis, kas savam Rīgas apciemojumam veltījis īpašu dzejoli («Rīgā»).

11. ŠĶIRU CĪŅAS SAASINĀŠANĀS UN STRĀDNIEKU KUSTĪBA RĪGĀ EKONOMISKĀS KRĪZES LAIKĀ

1930. g. otrajā pusē Latvijā sākās ekonomiskā krīze, kas krasi pazemināja darbaļaužu dzīves līmeni, saasināja bezdarba problēmu. Reizē ar to dziļākas kļuva šķiru pretrunas, asāka — šķiru cīņa. Buržuāzijas centieni pārvarēt krīzes radītās grūtības uz darbaļaužu pastiprinātas ekspluatācijas rēķina izraisīja strādnieku sīvu pretestību.

Strādnieku cīņas vadītājas — Komunistiskās partijas priekšā izvirzījās jauni uzdevumi, kuri izrietēja no jaunās ekonomiskās un politiskās situācijas. 1930. gadā LKP Rīgas organizācija sastāvēja no 36 partijas pulciņiem (šūnām), kurās bija 281 partijas biedrs. Pilsētā darbojās arī LKJS organizācija, kurā bija vairāk nekā 200 biedru, un 125 MOPR aktīvistu. Kreiso arodbiedrību rindās bija vairāk nekā 4000 Rīgas strādnieku, kuru neorganizētā rezerve (bezdarbnieki) bija 8—10 tūkst. cilvēku liela.

Ekonomiskās krīzes gados Rīgā svarīgu partijas politisko darbu veica LKP CK locekļi R. Neilands, F. Deglavs, E. Ameriks, A. Brinķis, F. Millers (E. Smiltēns), K. Velme, A. Štoms, F. Pauzers, E. Apine, LKJS CK locekļi A. Kalniņš un A. Ozoliņš u. c. LKP 8. kongresā, kas notika 1931. g. sākumā Maskavā, no Rīgas organizācijas piedalījās 9 delegāti. Kongress rezumēja Latvijas darbaļaužu cīņas rezultātus laikā no 1923. līdz 1931. g. un formulēja strādnieku cīņas aktuālos uzdevumus.

Kongresa lēmumi ietvēra prasību pastiprināt cīņu par strādnieku šķiras vienību, pret sociāldemokrātu līderu šķeltniecisko darbību, lai sekmīgāk organizētu cīņu pret buržuāziju. Kongress pievērsa partijas uzmanību cīņai par darbaļaužu ikdienas vajadzību apmierināšanu, viņu ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, uzsverot, ka tam ir liela nozīme strādniecības saliedēšanā ap partiju. Kongress norādīja, ka komunistiem jāprot prasmīgi kombinēt un attīstīt kā nelegālās, tā arī legālās cīņas formas, ka partijai jāaktivizē savs darbs sociāldemokrātu organizāciju ierindas biedru vidū, kā arī reformistiskajās arodbiedrībās revolucionāra politiska pretsvara radīšanai. Kongress uzsvēra arī nepieciešamību nostiprināt bezdarbnieku masu kustības vadību, kam bija visai aktuāla nozīme ekonomiskās krīzes padziļināšanās laikā. Kongress izvirzīja partijai un strādnieku šķirai uzdevumu cīnīties par revolucionāro izeju no krīzes situācijas.

Ekonomiskās krīzes gados regulāri iznāca LKP nelegālā literatūra. Rīgā tika izdota «Cīņa», kā arī LKP CK «Informācijas Biļetens», «Vperjod», «Jaunais Komunārs», «Jaunais Lielinieks» u. c. 1932.—1933. gadā iznāca

žurnāls bezdarbniekiem «Bezpajumtnieks». Sarkanās Palīdzības (MOPR) organizācija izdeva savu žurnālu «Sarkanā Palīdzība». Ievērojams skaits laikrakstu tika izdots atsevišķos rūpniecības uzņēmumos.

Svarīgākais strādnieku cīņas līdzeklis arī krīzes gados bija streiks. Saskaņā ar oficiālās statistikas datiem streiku kustība Rīgā 1930.—1933. gadā izvērās šādi:

Gads	Streiku skaits	Streikotāju skaits	Nostreikotās dienas	Streiku rezultāti	
				daļēji panākumi	sakāve
1930.	33	1 473	11 512	28	5
1931.	27	2 822	12 638	17	10
1932.	137	3 074	21 400	130	7
1933.	177	3 855	22 590	169	8
Kopā	374	11 224	68 140	344	30

Ekonomiskās krīzes smagajos gados streiku kustība allaž ir apgrūtināta. Tā tas bija arī Latvijā, kur streikotāju skaits sākumā, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, bija manāmi mazāks. Arī tagad visaktīvāk par savām tiesībām cīnījās kokapstrādes rūpniecības strādnieki, apavnieki, metālisti u. c. Streikotāju cīņas organizēšanā liela nozīme bija kreisajām arodbiedrībām, kuru 2. kongress notika Rīgā 1930. g. 10. jūlijā. Kongresa darbā piedalījās 20 delegāti no Rīgas un 16 no citām pilsētām. Viņi pārstāvēja 20 arodbiedrības un to nodaļas — kopā ap 5 tūkst. arodbiedrību biedru.

1931. gadā, ekonomiskajai krīzei padziļinoties, strādnieku streiku cīņas apstākļi kļuva sarežģītāki. Buržuāziskā valdība, cenšoties nostiprināt savu ekonomisko stāvokli, 1931. g. 31. martā pieņēma pretstreiku likumu, kas bija buržuāzijas izmisuma trieciens strādnieku kustībai. Neraugoties uz to, Rīgas strādnieki turpināja cīņu par savām tiesībām, tomēr streiku skaits palika samērā neliels un tiem piemita krasi izteikts aizsargāšanās raksturs. Streikotāju prasības galvenokārt bija vērstas pret algas ieturēšanu un pazemināšanu. 1931. g. 27. jūlijā buržuāziskā valdība aizliedza visu kreiso arodbiedrību darbību Rīgā un citās pilsētās. Daudzi to vadītāji tika apcietināti. Tas negatīvi atsaucās uz streiku kustību, tomēr tā turpinājās.

Strādnieku kustības ietvaros Rīgā ekonomiskās krīzes gados nozīmīga vieta bija bezdarbnieku cīņai. Bezdarbnieku masu akcijas sākās 1931. g. rudenī, kad demonstrācijās un mītiņos piedalījās 6 tūkst. cilvēku. 2. decembrī pie darba biržas 1500—2000 bezdarbnieku sarīkoja mītiņu, kas vēlāk pārauga demonstrācijā. 1932. g. 1. martā Rīgā pēc LKP aicinājuma sākās bezdarbnieku masu demonstrācijas. Pie Tautas labklājības ministrijas ēkas demonstrantiem uzbruka policija. Nākamajā dienā vēl prāvāki bezdarbnieku pulki no sanākšanas vietām priekšpilsētās devās uz pilsētas centru pie Ministru kabineta un Saeimas ēkām. Gājiena laikā notika asas sadursmes starp demonstrantiem un policiju. 3. martā atkārtojās tas pats daudz plašākā mērogā. Šajā dienā sākās arī streiki sabiedrisko darbu vietās. Bezdarbnieku masu demonstrācijas notika arī marta beigās.

1933. g. janvārī bezdarbnieku protesta akcijas atsākās no jauna. 16. februārī vairāk nekā 3000 bezdarbnieku sarīkoja Rīgas ielās plašu demonstrāciju ar LKP lozungiem: «Nost bruņojumus!», «Maizi, darbu!», «Prasām mieru un darbu!». Pēc demonstrācijas notika bezdarbnieku mītiņš, kurā ar runām uzstājās Saeimas kreisie deputāti komunisti F. Bergs un O. Gulbis. Bezdarbnieku protesta akcijas notika arī 1933. g. rudenī.

Bezdarbnieku kustība par savām tiesībām ievērojami paplašināja strādnieku cīņas fronti. Cīnoties pret kapitālistu izvērsto uzbrukumu strādnieku tiesībām, darbaļaudis LKP vadībā apvienoja savus spēkus, izmantojot visdažādākos proletāriskās cīņas līdzekļus pret beztiesību, bezdarbu, teroru un represijām, pret fašistiskā apvērsuma briesmām.

1931. gadā Rīgas darbaļaudis LKP vadībā piedalījās pilsētas domes vēlēšanās, kurās guva labus panākumus. Par kreiso deputātu kandidātu sarakstu balsoja 23 587 rīdzinieki. Domes kreisajā frakcijā nu bija 11 deputāti, to vidū L. Laicens, E. Miezis, P. Rūtiņš, J. Pupurs, R. Lapiņš u. c. Sociāldemokrāti, vācu baltiešu partija un it īpaši fašistiskā A. Berga «Nacionālā apvienība» piedzīvoja nopietnu neveiksmi un zaudēja prāvu mandātu skaitu; nedaudz pieauga par Demokrātisko centru nodoto balsu skaits. Pilsētas domes vēlēšanu rezultāti liecināja, ka notiek masu pavērsiens uz kreiso pusi līdz ar reakcionāro un reformistisko partiju krīzi.

1931. g. vasarā sākās 4. Saeimas pirmsvēlēšanu kampaņa. Rīgā par kreiso kandidātu sarakstu balsoja 30 607 vēlētāji. Ceturtais Saeimas strādnieku un zemnieku frakcijā dažādā laikā ietilpa L. Laicens, L. Jeršovs, E. Sudmālis, F. Landovskis, E. Miezis, F. Bergs, O. Gulbis, R. Lapiņš, A. Matisons, P. Rūtiņš u. c. Buržuāzisko iestāžu nemitīgās represijas piepieda L. Laicenu, L. Jeršovu, E. Sudmali un F. Landovski emigrēt uz Padomju Savienību; E. Miezis tika ieslodzīts cietumā. Viņu vietas ieņēma citi kreiso deputātu saraksta kandidāti.

Latvijas buržuāzija krīzes apstākļos darīja visu, lai attīrītu ceļu uz valsts fašizāciju. Laikā no 1930. līdz 1933. g. par politisku darbību cietumos tika ieslodzīti vairāk nekā 6 tūkst. Rīgas revolucionāro strādnieku. 1933. gadā pie varas nākusī jaunsaimnieku partijas līdera Ā. Bļodnieka valdība izdeva likumu «par republikas aizsardzību», kas bija vērsti pret revolucionāro strādniecību un sniedza tiesisku pamatojumu strādnieku un zemnieku frakcijas deputātu neaizskaramības anulēšanai un viņu nodošanai tiesai. Drīz pēc tam, 21. novembrī, reakcionārajai buržuāzijai, attīstot savu uzbrukumu kreisajiem spēkiem, izdevās panākt Saeimas akceptu priekšlikumam par strādnieku un zemnieku frakcijas likvidāciju un tās deputātu nodošanu tiesai par «pretvalstisku darbību». Tā kreisie deputāti F. Bergs, O. Gulbis, R. Lapiņš, A. Matisons, P. Rūtiņš tika nodoti policijas rokās. Buržuāzija likvidēja arī Rīgas domes kreiso frakciju. Sākoties 1933. gadam, kad vācu fašisti sagrāba varu Vācijā, Latvijas fašistiskie spēki atklāti gatavojās izdarīt to pašu. Viņu prese aicināja radīt «stipru» totalitāru režīmu, padzīt Saeimu, likvidēt buržuāziskās demokrātijas paliekas, izrēķināties līdz galam ar «sarkanajiem» strādniekiem un viņu vadītājiem. Šādos apstākļos Latvijas Komunistiskā partija turpināja varonības pilnu darbu, lai saliedētu un organizētu proletariāta spēkus cīņai pret fašistiskā apvērsuma draudiem.

12. RĪGAS STRĀDNIEKU UN PLAŠO DARBAĻAUŽU MASU CĪŅA PRET FAŠISTISKO DIKTATŪRU UN PAR PADOMJU VARAS ATJAUNOŠANU LATVIJĀ

1934. gadā Latvijā ekonomiskajai krīzei sekoja depresija. Lielas darbaļaužu masas cieta no bezdarba, dzīves līmeņa pazemināšanās, politiskās un ekonomiskās nedrošības. Rīgas strādniecība kapitāla vispārējā politiskā un saimnieciskā uzbrukuma apstākļos LKP vadībā turpināja cīņu par savām tiesībām. Pavisam 1934. g. janvārī—maijā notika 33 streiki, kuros piedalījās 3600 strādnieku. Reakcionārā buržuāzija, neredzējama citas izejas no saimnieciski politiskajām un asas šķiru cīņas spīlēm, meklēja atrisinājumu fašistiskā apvērsumā, tāpat kā tas tika darīts vairākās citās Eiropas zemēs.

LKP, vadot un organizējot strādnieku cīņu pret darba devējiem — ekspluatatoriem, vairākkārt brīdināja darbaļaudis, ka reakcionārā buržuāzija gatavo plašu prettautisku fašistisku savvērestību visas valsts mērogā, un aicināja tos būt modriem un gataviem dot pretsparu reakcijas melnajiem nodomiem. Turpretim sociāldemokrātu partija vārdos solījās cīnīties pret fašismu, bet praktiski nedarija nekā, lai novērstu draudošās briesmas. Tā nodevīgi atteicās no sadarbības ar LKP vienotas frontes izveidošanā un politiska generālstreika organizēšanā.

LKP paredzējums piepildījās visai drīz. Naktī no 1934. g. 15. uz 16. maiju toreizējais ministru prezidents — Zemnieku savienības līderis K. Ulmanis, balstoties uz savu iepriekš sagatavoto militāri politisko triecienspēku — aizsargiem un citiem reakcionāriem spēkiem, izdarīja valsts apvērsumu un nodibināja Latvijā fašistisko diktatūru.

Fašistiskais apvērsums ievadīja jaunu, visdrūmāko periodu Latvijas strādniecības un tās avangarda — LKP dzīvē. Sākās masveida represiju, vispārējās nebrīvības laiks. Rīgā, piemēram, 1934. g. maijā—decembrī bija represēti 2353 cilvēki. Arī turpmākajos gados represēto skaits bija liels:

Rīkojums par kara stāvokļa izsludināšanu.

Ievērojot to, ka valsti draud izecietis iekšējie nemieri, kuri apdraud ledzīvotāju drošību, ar šo rīkojumu izsludināts kara stāvoklis visā Latvijā uz 6 mēnešiem. Kara stāvoklis stājas spēkā Rīgā 8. g. 15. maija plkst. 23. pārējās Latvijas daļās — 16. maija plkst. 1 rītā. Visiem ledzīvotājiem, kara, administrācijas un pašvaldības iestādēm bez terenas jāizpilda visi pienākumi, kādus viņiem uzliek noteikumi par kara stāvokli no 11. februāra 1919. g. ar 1921. g. papildinājumiem un grozījumiem.

Rīga, 15. maija 1934. g.

Ministra prezidents K. Ulmanis.

Kara ministris ģenerālis J. Balodis.

Rīkojums par karastāvokļa
izsludināšanu 1934. g.
15. maija vakarā.

1935. gadā — 2585, 1936. gadā — 1067, 1937. gadā — 1086, 1938. gadā — 919, 1939. gadā — 1490, 1940. g. janvārī—maijā — 692. Tādējādi 6 gados kopskaitā tika represēti pāri par 10 tūkst. cilvēku. Fašistiskā valdība, kā jau to varēja sagaidīt, likvidēja buržuāziskās demokrātijas pēdējās paliekas. Strādnieku arodbiedrību vietā 1934. g. beigās un 1935. g. sākumā tika izveidotas fašistiskas arodorganizācijas ar Ulmaņa kliķes ielikteņiem priekšgalā.

Neraugoties uz fašisma plosišanos, LKP un revolucionāri noskaņotā strādniecība nepadevās un turpināja cīņu, ievadot to antifašistiskās kustības gultnē. Apcietināto biedru vietā stājās jauni cīnītāji. 1934. g. novembrī Rīgas organizācijā darbojās 250—260 komunistu, kuri bija apvienoti 24 nelegālos pulciņos pēc teritoriālā principa. Pastāvēja arī komunistu pamatorganizācijas (šūnas) dažos lielākajos rūpniecības uzņēmumos. Vienā no lielākajām Rīgas rūpnīcām — «VEF» partijas šūna bija organizēta pēc fašistiskā apvērsuma. LKP Rīgas organizācijas priekšgalā bija LKP CK loceklis F. Pauzers. LKP Rīgas komitejā strādāja B. Blaževics, A. Donis, F. Feltons u. c. Kā vienmēr, partijas čaklākie palīgi bija komjaunieši. 1934. g. beigās Rīgā darbojās 150—160 LKJS biedru, bet to līdzjutēju grupās ietilpa ap 360 jauniešu, no kuriem gandrīz puse bija kādreizējie sociālistiskās jaunatnes organizācijas biedri. Sarkanās Palīdzības rindās 1934. gadā bija 320 cilvēku. Turpināja iznākt avīze «Cīņa», «Jaunais Komunārs», «Sarkanā Palīdzība» u. c. izdevumi. Nelegālo literatūru izdeva arī atsevišķās fabrikās — «R. Feldhūnā», «Rīgas audumā» u. c.

Sociāldemokrātiskā partija pēc fašistiskā apvērsuma tika likvidēta. Tās kreisais spārns transformējās pagrīdē pastāvošajā Latvijas sociālistiskajā strādnieku-zemnieku partijā, kuras rindās bija ap 200 biedru. LSSZP izdeva savas avīzes «Revolucionārais Sociālists» un «Rīgas Strādnieks». Jaunā partija nestāvēja uz konsekventām revolucionārās darbības pozīcijām, vairāki tās vadītāji joprojām saglabāja reformistisku noskaņojumu un nevēlējās noslēgt savienību ar LKP. Tomēr ar laiku LSSZP biedru vairākums nostājās uz revolucionārās darbības ceļa. Viņu vidū bija bijušie sociāldemokrātu lideri A. Buševics, A. Rudēvics u. c.

LKP atkārtoti griezās pie bijušajiem sociāldemokrātiem ar aicinājumu radīt kopēju vienotu antifašistisku fronti. 1934. g. novembrī šāds nolīgums starp abām partijām — LKP un LSSZP tika noslēgts. 1934. g. vasarā tika nodibināta arī Latvijas jaunatnes sociālistiskā savienība, kura tāpat vienojās ar LKJS Rīgas organizāciju par kopējas antifašistiskās cīņas frontes izveidošanu. 15. oktobrī LKJS CK un Latvijas jaunatnes sociālistiskās savienības CK publicēja deklarāciju, kura pauda apņēmību kopīgiem spēkiem cīnīties pret fašismu.

Vienotas antifašistiskās frontes radīšanai bija liela nozīme sabiedriski politiskās dzīves attīstībā Latvijā un tās galvaspilsētā. Vienotas frontes taktikas īstenošanai bija radīta vienības Centrālā Komiteja, kurā bija reprezentēti abu partiju un jaunatnes organizāciju pārstāvji. Arī uz vietām sākās vienības komiteju dibināšana. To darbība noritēja LKP idejiskā ietekmē.

Liela nozīme bija LKP darbam tā dēvētajās nacionālajās arodbiedrībās, kuras kopš 1935. g. sākuma bija pilnīgā fašistu kontrolē. Šajās arodbiedrī-

bās bija apvienoti ap 80 tūkst. strādnieku un kalpotāju. LKP CK orientēja partijas biedrus uz to, ka jāizmanto visas iespējas, lai pastiprinātu savu ietekmi fašistisko arodbiedrību ierindas biedru vidū, kā arī jācenšas nokļūt vadošos amatos arodbiedrību pārvaldes sistēmā.

Par spīti teroram, aizliegumu un iebaidīšanas sistēmai, atsevišķās vietās Rīgā nerima streiku cīņa. 1934.—1938. gadā streiki notika gumijas izstrādājumu fabrikā «Kontinents», kokapstrādes fabrikā «Emolips», Pīlumuizās kokzāgētavā, fabrikā «Metālprodukts», kokapstrādes fabrikā «Neofenikss», apavu darbnīcā «Atlass», metālfabrikā «Ed. Ceps», «Rīgas manufaktūrā», šūšanas izstrādājumu fabrikā «Gentleman», Bērziņa kokzāgētavā, fabrikā «Meteors» un vairākos citos uzņēmumos. Turklāt 1937.—1938. gadā streiku kustība, salīdzinot ar pirmajiem gadiem pēc apvērsuma, bija manāmi rosīgāka, plašāka un kaujinieciskāka. Tas liecināja par proletariāta augošo konsolidāciju un tā vienības spēka izpausmi.

Rīgas komunisti fašistiskās diktatūras laikā organizēja un vadīja ne vien darbaļaužu ekonomisko, bet arī politisko cīņu. 1935. gadā partija organizēja plašu protesta kampaņu pret nāvessoda piespriešanu trim komunistiem — Muriņam, Bondarenko un Vorslavam. Rezultātā revolucionāru dzīvības bija glābtas. Organizētas strādnieku akcijas notika 1935. g. 1. maijā — daudzos rūpniecības uzņēmumos tika pārtraukts darbs, strādnieku vidū tika izplatīta nelegālā literatūra, daudzās vietās bija izkārti sarkanie karogi. Balstoties uz 1935. gadā notikušā Komunistiskās Internacionāles 7. kongresa lēmumiem, LKP pastiprināja cīņu par vienotas anti-fašistiskās frontes radīšanu un nostiprināšanu Latvijā.

1936. gadā Staļina personības kulta radīto apstākļu ietekmē LKP pārdzīvoja smagu, mākslīgi radītu krīzi. Partijas vadošie orgāni tika izformēti, LKP CK vietā tika radīts Pagaidu sekretariāts 5 cilvēku sastāvā (E. Apine, F. Deglavs, J. Krūmiņš-Pilāts, M. Krūms, R. Salna). Notika partijas rindu masveida tīrīšana. Pārvarot visas grūtības, LKP pakāpeniski likvidēja savu iekšējo krīzi. Pēc tam kad 1937. g. februārī ievēlētā LKP Rīgas komiteja stājās pie izformētās Rīgas organizācijas atjaunošanas, 1938. gadā organizācijas rindās bija 112 partijas biedru. To vadīja J. Kalnbērziņš, K. Gailis, I. Vīnholde u. c. Pēc LKP ierosinājuma vēl 1936. gadā bija radīta Latvijas Darba jaunatnes savienība, kuras rindās apvienojās komunistiskā un sociālistiskā jaunatne — aktīva cīnītāja pret fašismu.

1938. g. novembrī notika LDJS 1. kongress, kurā pieņemtajā rezolūcijā bija teikts, ka Latvijas darba jaunatne par savu galveno uzdevumu uzskata kopā ar visu Latvijas strādnieku šķiru un pārējiem tautas antifāšistiskajiem spēkiem cīnīties pret Ulmaņa fašistisko diktatūru un iznīcināt to. Norādot uz briesmām, kas draudēja Latvijai no fašistiskās Vācijas puses, kongress aicināja visas latviešu tautas vitālo interešu vārdā radīt varenu tautas fronti cīņai pret vācu fašisma ekspansiju. Kongress pieņēma Latvijas Darba jaunatnes savienības statūtus, kuros bija norādīts, ka LDJS ir antifāšistiskās jaunatnes masu organizācija, kuras rindās kopā ar strādnieku jaunatni ietilpst pilsētu un lauku demokrātiskā un progresīvā jaunatne no citām sabiedrības šķirām un kura visus savus spēkus ziedo cīņai pret fašismu, par mieru, brīvību un demokrātiju.

Tādējādi LKP vadībā izveidojās antifašistiskās tautas frontes kodols, kas sastāvēja no trim nelegālajām organizācijām — LKP, LSSZP un LDJS. Plašu tautas masu atbalstu guva LKP aicinājums dot pretsparu hitleriešu iebrukuma draudiem. 1938. g. jūlijā LKP Pagaidu sekretariāta, LSSZP CK un LDJS CK kopīgi izdots uzsaukums «Neatdosim Latviju Hitleram!» kļuva par plašo darbaļaužu masu kaujas lozungu. LKP savos uzsaukumos un skrejlapās atmaskoja reakcijas pretpadomju politiku, aicināja darbaļaudis visnotaļ atbalstīt PSRS miera politiku, iekļauties kopējā cīņas frontē pret fašismu.

Mobilizējot visus tautas antifašistiskos spēkus un iekļaujot tos vienotas frontes kustībā, LKP savā 26. konferencē, kas notika 1939. g. februārī, formulējot partijas aktuālos uzdevumus cīņā pret fašismu, izvirzīja uzdevumu nodibināt revolucionāru tautas frontes valdību. Šāds uzdevums bija kļuvis reāls, valstī manāmi briestot revolucionārajai situācijai. Konference atbalstīja tautas antifašistiskās frontes deklarācijas un politiskās platformas projektu. LKP Centrālās Komitejas sastāvā tika ievēlēti O. Auguste, F. Deglavs, K. Gailis, A. Jablonskis, J. Kalnbērziņš, J. Salnis, Ž. Spure, I. Vīnholde u. c.

Tautas frontes platforma, kas drīzumā tika publicēta, bija visu antifašistisko spēku kopējā rīcības programma. Šīs rīcības mērķis bija gāzt Latvijā fašistisko diktatūru un nodibināt tautas frontes valdību, kurai vajadzēja veikt šādus neatliekamus uzdevumus: organizēt visas tautas spēkus zemes aizsardzībai no fašistiskās Vācijas draudošās agresijas, reorganizēt valsts aparātu un iztīrīt to no fašistiskiem elementiem, sasaukt uz demokrātiska vēlēšanu likuma pamata Satversmes sapulci jaunas valsts iekārtas nodibināšanai. Tautas frontes valdībai vajadzēja nodrošināt Latvijas pilsoņiem demokrātiskās brīvības — vārda, organizācijas, sapulču, preses un reliģisko uzskatu brīvību, kā arī atbrīvot no cietumiem tur ieslodzītos antifašistus. Ekonomikas jomā platforma paredzēja nodibināt kontroli pār ražošanu un bankām, likvidēt fašistiskās kliķes un lielburžuāzijas monopolu, palielināt darba algu strādniekiem un kalpotājiem, uzlabot visu darbaļaužu ekonomisko stāvokli, noteikt sociālo apdrošināšanu bezdarba un darba nespējas gadījumos, normētu darba dienu strādniekiem. Uz šīs tautas frontes platformas pamata Komunistiskā partija veica nozīmīgu visu darbaļaužu morāli politiskās saliedēšanas darbu, kam bija izšķiroša loma fašistiskās diktatūras gāšanā un padomju varas atjaunošanā Latvijā 1940. gadā.

Revolucionāro notikumu gaitu paātrināja otrā pasaules kara sākums, kas krasi padziļināja saimnieciski politisko krīzi Latvijā. Saruka rūpnieciskā ražošana, strauji pieauga bezdarbnieku skaits, saasinājās šķiru cīņa ekonomiskajā, politiskajā un ideoloģiskajā laukā. Buržuāziskā reakcija vienīgo glābiņu redzēja represiju nemitīgā pastiprināšanā. 1939. g. beigās un 1940. g. sākumā apcietināja daudzus redzamus LKP aktīvistus, to skaitā gandrīz visus LKP CK locekļus, kurus ievēlēja partijas 26. konferencē, un arī citus antifašistus. Uz laiku bija pārtraukta LKP CK orgāna — laikraksta «Cīņa» izdošana. Tomēr tautas revolucionārā kustība par spīti buržuāzijas drudžainām un izmisīgām savas valsts «glābšanas» akcijām nebija apturama, tās spēks pieņēmas plašumā un dziļumā. LKP rajonu organizā-

cijas Rīgā aizvien paplašināja sakarus ar pilsētas un piepilsētas rūpniecības uzņēmumu strādniekiem.

Ulmaņa kliķes politiskā krīze, ko noteica tās prettautiskā ārējā un iekšējā politika, 1940. g. vidū sasniedza kritisko pakāpi. Pēc tam kad Padomju valdība 1940. g. 16. jūnijā iesniedza Ulmaņa valdībai notu ar prasību sastādīt jaunu valdību, kas būtu spējīga lojāli pildīt 1939. g. oktobrī noslēgto līgumu par savstarpējo palīdzību, kā arī pieprasīja papildus ielaist Latvijas teritorijā padomju bruņotos spēkus līguma īstenošanas nodrošināšanai, Ulmaņa valdība ar dažādu manevru palīdzību centās saglabāt valsts varu. No vienas puses, tās ministri pasteidzās iesniegt atlūgumus, no otras puses, tā izsludināja visā valstī aplenkuma stāvokli un vēl vairāk pastiprināja represijas pret darbaļaudīm. Iekšlietu ministrs izdeva rīkojumu, kas Rīgas iedzīvotājiem aizliedza iziet no dzīvokļiem laikā no pl. 10 vakarā līdz pl. 4 rītā un pulcēties ielās grupās, kas būtu lielākas par 4 cilvēkiem.

Tomēr Rīgas darbaļaudis nebija iebiedējami. 17. jūnijā viņi tūkstošiem izgāja ielās, lai apsveiktu pilsētā ienākošās Sarkanās Armijas daļas. Lai gan stihiski sākusies demonstrācija bija gluži mierīga, policija tomēr nikni uzbruka apsveicējiem, laižot darbā ne vien gumijas nūjas, bet arī šaujamos ieročus. Divi cilvēki tika nogalināti, 27 ievainoti, simtiem cilvēku tika piekauti ielās, policijas iecirkņos un prefektūrā. Izrēķināšanās ar Rīgas darbaļaudīm turpinājās līdz vēlam vakaram. Dienas beigās policijai palīgā tika izsauktas karaspēka daļas. Apcietinātos un cietumā nogādātos strādniekus tur dzina caur aizsargu ierindu, kuri strādniekiem sita ar šauteņu laidnēm un gumijas nūjām.

18. un 19. jūnijā daudzās Rīgas fabrikās, it īpaši Jaunciema un Mīlgrāvja rajonā, kā arī Rīgas ostā notika vienu dienu ilgi streiki, ar kuriem strādnieki protestēja pret policijas represijām un teroru. Šajās dienās enerģiski darbojās LKP Pagaidu orgkomitejas locekļi, mobilizējot un organizējot masas revolucionārajai cīņai. Pēc komunistu masveida arestiem 1940. g. pavasarī Pagaidu orgkomiteja ar LKP CK locekļa kandidāti I. Vīnholdi priekšgalā, izpildot partijas CK funkcijas, atjaunoja partijas darbību un turpmāk koordinēja un vadīja tās vietējo organizāciju darbu. 19. jūnijā notika partijas Rīgas organizācijas rajonu pārstāvju apspriede, kurā piedalījās LKP Pagaidu orgkomitejas locekļi; tika pieņemts lēmums tuvākajās dienās organizēt Rīgas darbaļaužu masu demonstrāciju. Lielu organizatorisku darbu šajā brīdī veica Sarkandaugavas un Rīgas ostas rajona komunisti. Fabrikās notika strādnieku mītiņi, kuros ievēlēja fabrikas komitejas, atklāti sāka darboties agrāk nelegālās vienības komitejas. No vairākām fabrikām («Latvijas kokvilna», «Kvadrāts» u. c.) strādnieki padzina Darba kameras un politiskās pārvaldes pārstāvjus.

Apstākļos, kad valdošā kliķe bija politiski pilnīgi bankrotējusi un visplašākās tautas masas bija noteikti apņēmušās darīt galu Ulmaņa fašistiskajai diktatūrai, vecā valdība vairs nevarēja palikt pie varas. Vēl 16. un 17. jūnijā atlūgumus iesniegušie ministri bija spiesti patiešām aiziet, un 20. jūnijā nodibinājās jauna Tautas valdība ar prof. A. Kirhenšteinu priekšgalā. Komunistiskās partijas vadītais Latvijas proletariāts bija izcīnījis lielu uzvaru — Ulmaņa fašistiskā diktatūra bija kritusi.

13. KULTŪRAS DZĪVE RĪGĀ BURŽUĀZIJAS VARAS GADOS

Šķiru cīņas asums, kura noritēja Rīgā buržuāzijas varas gados, atspoguļojās arī kultūras dzīvē. Un tas ir gluži dabiski, jo, kā uzsvēris V. I. Leņins, «*katrā* nacionālā kultūrā ir, kaut vai neattīstīti, demokrātiskās un sociālistiskās kultūras *elementi*, jo *katrā* nācijā ir strādājošā un ekspluatējamā masa, kuras dzīves apstākļi nenovēršami rada demokrātisku un sociālistisku ideoloģiju. Bet *katrā* nācijā ir arī buržuāziskā kultūra (un lielāko tiesu vēl melnsimtnieciska un klerikāla) — turklāt ne tikai «elementu» veidā, bet *valdošās* kultūras veidā.»³

Nacionālistiskā buržuāzija, sagrabusi varu Latvijā, pakļāva visas kultūras dzīves sfēras savām šauri šķiriskajām interesēm un reakcionāriem mērķiem. Valdošā virsotne izmantoja skolas, presi, radio, mākslu, literatūru buržuāziskā nacionālisma propagandai un cīņai pret darbaļaužu revolucionāro kustību.

Kultūras dzīves atbalstīšanai, literatūras un mākslas attīstības veicināšanai buržuāzijai vēlamajā virzienā Latvijā bija izveidota īpaša iestāde — Kultūras fonds (1920. g.). No Kultūras fonda līdzekļiem (tos ieguva no piemaksas par dzelzceļa pārvadājumiem un alkoholisko dzērienu ražošanu un pārdošanu) daļu izmantoja skolu vajadzībām, zinātniski pētnieciskajam darbam, teātrim, zinātnieku, mākslinieku u. c. kultūras darbinieku ārzemju komandējumiem, izstāžu sarīkošanai utt. Ik gadus Kultūras fonds piešķīra prēmijas literatūrā un mākslā, kuras, protams, visvairāk izpelnījās reakcionārie rakstnieki un mākslinieki un tikai reti — progresīvās mākslas pārstāvji. 1936. gadā Kultūras fonda prēmijām pievienojās «Tēvzemes balva», kas kļuva par vienu no aktīvajiem reakcionārās literatūras un mākslas stimuliem. 1938. gadā organizēja tā dēvēto Rakstu un mākslas kameru un Profesiju kameru, kurām pakļāva visu kultūras un izglītības iestāžu darbu.

Progresīvās demokrātiskās kultūras attīstību tas viss tomēr nespēja aizkavēt. Blakus oficiāli atzītajai buržuāziskajai kultūrai veidojās tautas masu atbalstītā proletāriskā kultūra, ko caurstrāvoja progresīvās, sociālistiskās idejas un kas cīnījās pret buržuāzisko ideoloģiju, pret šovinismu. Tā krājās spēki, kam bija jāklūst par tiešo pamatu padomju mākslas izaugšanai.

Izglītība

Nacionālistiskajai buržuāzijai nodibinot Latvijā savu kundzību, demokrātiskā skolu sistēma, kas bija izveidota padomju varas pastāvēšanas laikā 1919. gadā, tika likvidēta. Skolu politiku īstenoja buržuāzijas interesēs.

Ar 1919. g. 8. decembra likumu Latvijā formāli noteica vispārējo obligāto pamatizglītību bērniem vecumā no 8 līdz 14 gadiem, bet bērniem 7 gadu vecumā — pirmsskolas apmācību. Pamatskola dalījās divās pakā-

³ Leņins V. I. Kritiskas piezīmes nacionālajā jautājumā. — Raksti, 20. sēj., 8. lpp.

pēs — pirmajā (no 1. līdz 4. klasei) un otrajā (no 5. līdz 6. klasei). Pamat-skolas izglītība bija bezmaksas, galvenos izdevumus skolu uzturēšanai sedza vietējās pašvaldības; daļu skolu uzturēja arī privātas personas, kam šādas skolas parasti bija peļņas uzņēmums.

Trīsdesmito gadu vidū Rīgā darbojās 5 pirmsskolas, 16 četrgadīgās un 99 sešgadīgās pamatskolas. 1936./37. mācību gadā tajās mācījās 38 026 skolēni, kurus apmācīja 2019 skolotāji. Buržuāziskās valdības deklarētā vispārējā obligātā pamatizglītība netika īstenota, daudzi bērni uzsāktās mācības bija spiesti pārtraukt materiālo grūtību dēļ. It īpaši pamatskolu skolēnu skaits samazinājās, pārejot no klases uz klasi. Visā Latvijā 6. klases kursu 30. gadu beigās beidza caurmērā tikai 42,8% skolēnu, kas bija iestājušies 1. klasē, tomēr Rīgā šis skaitlis bija ievērojami augstāks — 72,8%. Daļai skolēnu, kas beidza 6. klasi, izsniedza otrās šķiras apliecības, kas liedza tiesības iestāties vidusskolā.

Blakus pamatskolām Rīgā darbojās 18 tā dēvētās zemākās arodskolas: Krišjāņa Valdemāra jūrskola, Rīgas valsts daiļamatniecības skola, «VEF» amatu skola, tirdzniecības darbinieku skola, Rīgas pilsētas 1. slimnīcas vecmāšu skola u. c.

Vidusskola Latvijā līdz 1934. g. bija četrgadīga. Sākot ar 1935. g., tika noteikts piecu gadu mācību laiks. Pēc mācību ievirzes pastāvēja trīs vidusskolu jeb ģimnāziju tipi: klasiskā, humanitārā, reālā ģimnāzija. Daļu vidusskolu uzturēja valsts, pilsētu un apriņķu pašvaldības, bet daļu — sabiedriskās organizācijas un privātas personas. Rīgā 30. gadu beigās bija 37 vidusskolas, kurās mācījās 10 371 skolēns un strādāja 1039 skolotāji.

Bija izveidots arī diezgan plašs vidējo speciālo mācību iestāžu tīkls. Latvijā darbojās 36 vidējās speciālās mācību iestādes, no tām Rīgā — 10: Rīgas skolotāju institūts, Rīgas valsts komercskola, franču licejs, valsts tehnikums, Rīgas pilsētas tehnikums u. c. Piemēram, 1936./37. mācību gadā no visiem vidusskolu beidzējiem 64,1% bija beiguši vispārējās izglītības vidusskolas, 35,9% — arodu vidusskolas. Daļai vidusskolu absolventu izsniedza otrās šķiras apliecības bez tiesībām iestāties augstskolās.

Rīgā atradās 3 akadēmiskās mācību iestādes: Latvijas Universitāte, konservatorija un Mākslas akadēmija.

1919. gadā padomju varas nodibināto Latvijas Augstskolu buržuāziskā Latvijas valdība likvidēja un tās mācību spēkus atlaida, bet 1919. g. septembrī bija spiesta augstskolu tomēr atjaunot (kopš 1922./23. mācību gada tā saucās Latvijas Universitāte). Tā kļuva par mācību iestādi buržuāziskās intelligences kadru sagatavošanai. Darba jauniešiem iekļūt universitātē bija ļoti grūti.

Latvijas Universitātē darbojās 11 fakultātes: arhitektūras, inženierzinātņu, mehānikas, ķīmijas, lauksaimniecības, medicīnas, veterinārmedicīnas, matemātikas un dabaszinātņu, tautsaimniecības un tiesības zinātņu, filoloģijas un filozofijas, teoloģijas (1939. gadā vēl organizēja Romas katoļu teoloģijas fakultāti). 1939. gadā no LU atdalījās lauksaimniecības fakultāte ar mežkopības nodaļu, un uz tās bāzes Jelgavā izveidoja Latvijas Lauksaimniecības akadēmiju ar divām fakultātēm — lauksaimniecības un mežsaimniecības.

Studentu skaits LU svārstījās no 3472 cilvēkiem 1920./21. mācību gadā līdz 8577 cilvēkiem 1930./31. un 6471 cilvēkam 1939./40. mācību gadā. Pansiedzēju skaits bija attiecīgi 240, 364 un 393.

Studenti nāca galvenokārt no buržuāzijas aprindām, jo par mācībām bija jāmaksā liela lekciju nauda, kas pieauga no 100 latiem 1923. gadā līdz 250 latiem, sākot ar 1936./37. mācību gadu. Trūcīgie studenti bija spiesti strādāt algotu darbu, un viņu studijas ieilga. Daļa mantīgo šķiru pārstāvju savukārt nemaz necentās studijas beigt paredzētajā laikā. Tāpēc arī no buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas 20 gados universitātē uzņemtajiem 23 438 studentiem to beidza tikai 6841. No visiem universitāti beigušajiem 70% bija vīrieši. Sievietes stāvoklis buržuāziskajā sabiedrībā dažas profesijas tai padarīja grūti pieejamas. Sevišķi maz sieviešu bija mehānikas fakultātē un inženierzinātņu fakultātē.

Par mācību spēkiem universitātē strādāja un, neraugoties uz ierobežotām iespējām izvērst zinātnisku darbu, nozīmīgus zinātniskus pētījumus veica vairāki ievērojami zinātnieki. Viņu vidū bija profesori S. Antonovs un E. Štālbergs (arhitektūrā), J. Apsītis (zemkopībā un agrofizikā), J. Asaris (telefonijā), K. Blahers (siltumtehnikā), A. Buhholcs (ģeodēzijā), M. Centneršvērs (fizikālajā ķīmijā), J. Cizarēvičs (matemātikā), J. Endzelīns (valodniecībā), V. Fišers (ķīmija), P. Galenieks (botānikā), A. Ieviņš (ķīmijā), Arv. Kalniņš (koksnes apstrādes tehnoloģijā), A. Kirhenšteins (mikrobioloģijā un vitaminoloģijā), A. Kešāns (analītiskajā ķīmijā), P. Normals (kūdras izmantošanas problēmu risināšanā), G. Vanags (organiskajā ķīmijā); G. Bakmanis iekārtoja anatomikumu medicīnai, P. Stradiņš guva ievērojamus panākumus ķirurģijā, lika pamatus medicīnas muzejam.

1936. gadā nodibināja atsevišķu zinātniskās pētniecības iestādi — Latvijas vēstures institūtu, kura uzdevums bija apgaismot Latvijas vēstures problēmas Ulmaņa fašistiskajam režīmam izdevīgā garā. Tomēr institūta līdzstrādnieki veikuši arī zināmu darbu Rīgas vēstures pētišanā un it īpaši feodālisma laikmeta dokumentālo materiālu izpētē un publicēšanā.

Mākslas akadēmija, kas 1919. gadā šajā padomju varas pastāvēšanas laikā uzsākt praktisku darbu nepaguva, buržuāziskajā Latvijā arī tika nodibināta no jauna. Tomēr savu darbību akadēmija uzsāka tikai pēc ilgāka laika, jo buržuāziskā valdība nevarēja atrast pietiekamus līdzekļus tās uzturēšanai. Viss mācību un audzināšanas darbs Mākslas akadēmijā lielā mērā tika reducēts uz profesionālo amatniecismu, tomēr V. Purviša vadībā, kas līdz 1934. g. bija akadēmijas rektors, tajā centās latviešu nacionālās mākslas skolu saistīt ar reālismu un klasiskām tradīcijām, attīstīja cieņu pret dabas studēšanu, neļāva iejaukties mācību sistēmā dažādiem pārejošiem modes virzieniem.

Mākslas akadēmijā par mācību spēkiem strādāja gandrīz visi ievērojamie latviešu mākslinieki: gleznotāji K. Brencēns, Ģ. Eliass, K. Miesnieks, J. Tilbergs, V. Tone, K. Ubāns, tēlnieki B. Dzenis, G. Šķilters, K. Rončevskis, grafiķis R. Zariņš, scenogrāfi J. Kuga, L. Liberts, keramiķis R. Pelše u. c. Kultūras un mākslas vēstures kursu ilgus gadus (1924.—1941.) lasīja B. Vipera, kas veica arī plašu pētniecības darbu latviešu mākslas vēsturē.

Mākslas akadēmijā pastāvēja 7 meistardarbnīcas: figurālā, ainavu, grafikas, dekoratīvā, tēlniecības, keramikas un lietišķās tēlniecības, kurās ik

Brīvības muzejs 1936. gadā.

gadus mācījās caurmērā ap 200 audzēkņu. Meistardarbnīcu vidū īpaši izcēlās ainavu darbnīca, kuru vadīja V. Purvītis. Viņa audzēkņi E. Kalniņš, A. Egle, N. Breikšs, V. Kalnroze, J. Viļumanis, K. Melbārzdis u. c. jau 30. gados ieņēma vadošo vietu latviešu glezniecībā. Plaši pazīstami kļuva arī citu meistardarbnīcu absolventi: tēlnieki K. Jansons, K. Zemdega, A. Briede, M. Lange, grafiķi A. Apinis, P. Upītis, Z. Tālberga u. c. K. Zemdegas veidotais J. Raiņa kapa piemineklis un E. Kalniņa glezna «Plostnieki» bija 30. gados ievērojams latviešu mākslas sniegums.

Arī konservatorija Rīgā padomju varas laikā 1919. gadā nepaguva uzsākt darbu. Tā atvēra savas durvis 1919. g. novembrī komponista J. Vītola vadībā. Konservatorijā darbojās 7 nodaļas: kompozīcijas, ērģeļu, dziedāšanas, stīgu instrumentu, pūšamo instrumentu, sitamo instrumentu un obligātās teorijas priekšmetu nodaļa, kas sagatavoja mūzikas pedagogus. Tajās mācījās vidēji ap 300 studentu un strādāja līdz 40 mācību spēku. Par mācību spēkiem konservatorijā darbojās ievērojami latviešu mūziķi: dziedoņi A. Benefelde, O. Žubītis, pianisti N. Dauge, B. Roge, P. Šūberts, teorētiķi E. Francmane, M. Gubene, J. Kārklis, komponists un diriģents Jānis Mediņš, neilgu laiku — arī ievērojami ārzemju diriģenti E. Kupers un G. Šnēfogts. Trīsdesmito gadu otrajā pusē te par pedagogiem sāka strādāt J. Vītola audzēkņi P. Barisons, Ā. Skulte un N. Vanadzis.

Latvijas Konservatorijā audzināja jaunos talantus klasisko tradīciju garā, izvirzot augstas prasības muzikālajā meistarībā. Konservatoriju

30. gados beidza vesela komponistu plejāde, kuri vēlāk ieguldīja latviešu mūzikas purā paliekošas vērtības: P. Barisons, J. Graubiņš, L. Garūta, J. Ivanovs, J. Ķepītis, P. Licīte, Ā. Skulte, L. Vīgners, Jānis Vītoļiņš, A. Žilinskis.

Bez akadēmiskajām mācību iestādēm Rīgā pastāvēja arī augstākās arodskolas jeb institūti. Trīsdesmito gadu beigās Rīgā bija 9 šādas iestādes, to skaitā angļu valodas institūts, franču institūts, Herdera institūts, komercinstitūts, Latvijas pareizticīgo baznīcas teoloģijas institūts u. c. Īpašu vietu ieņēma Herdera institūts, kura audzēkņi bija vietējie vācieši; tā dēvētā Herdera biedrība, kas to formāli uzturēja, saņēma prāvus līdzekļus tieši no hitleriskās Vācijas.

Rīgā, salīdzinot ar pārējo Latvijas teritoriju, iedzīvotājiem visumā bija augstāks izglītības līmenis. Pēc 1935. g. skaitīšanas datiem, lasītnepratēju Rīgā bija tikai 4,33%, kamēr visā Latvijā — 11,15%. 1939. gadā uz 1000 iedzīvotājiem Latvijā bija 176 cilvēki ar augstāko un vidējo izglītību (pabeigtu un nepabeigtu).

Rīgas darbaļaužu izglītības līmeņa celšanā un politiskajā audzināšanā liela nozīme bija ārpusklases izglītības iestādēm. 1920. gadā nodibināja Rīgas Tautas augstskolu, kurā par lektoriem darbojās arī revolucionārie rakstnieki L. Paegle un L. Laicēns. Ap Tautas augstskolas klausītāju klubu un LU studentu klubu organizējās darba jaunieši, gūdami tur daudz vērtīgu atziņu sabiedriski politiskajos un ideoloģiskajos jautājumos. Abu klubu biedri rosīgi darbojās Rīgas strādnieku kultūras un izglītības veicināšanā. 1921. gadā Rīgas Tautas augstskola Saules dārzā sarīkoja pirmos kultūras svētkus, kur uzveda L. Paegles lugu «Gadsimtu sejas». Šo labi ievadīto darbu pārtrauca reakcija.

Turpmākajos gados progresīvo, revolucionāro kultūras darbu veica Rīgas arodbiedrību Centrālbiroja klubs, kas bieži sarīkoja koncertus un lekcijas par revolucionārām tēmām. Katru vasaru šis klubs rīkoja plašus darba svētkus ar teātra izrādēm. 1928. gadā tajos piedalījās vairāk nekā 10 000 cilvēku. Klubs organizēja seminārus marksismā un politekonomijā, jautājumu vakarus, lekcijas. Darbojās dažādas sekcijas, kori u. c. Rīgas arodbiedrību Centrālbiroja klubu slēdza 1928. gadā, un pēc tam Komunistiskajai partijai vairs neizdevās radīt tik nozīmīgu centru kultūras un izglītības darbam darbaļaužu vidū. Pēc fašistiskā apvērsuma strādnieku kultūras un sporta biedrības tika vispār likvidētas.

Buržuāziskie varasvīri veltīja daudz pūļu, lai aizmiglotu jaunatnes apziņu ar buržuāziskā nacionālisma ideoloģiju. Šim nolūkam kalpoja skolu jaunatnes organizācijas: skauti, gaidas, mazpulki u. c. Daļa skolotāju un pasniedzēju darbojās aizsargu organizācijās.

Skolu mācību programmas un grāmatas bija piesātinātas ar buržuāziski nacionālistisku ideoloģiju, reliģiju. Sabiedriskās zinātnes mācīja buržuāziskā nacionālisma garā, noliedzot un izkropļojot latviešu tautas revolucionārās tradīcijas, ekonomiskos, politiskos un kultūras sakarus ar krievu tautu, noklusējot latviešu literatūras demokrātiskās un revolucionārās tradīcijas. Oficiālā skolu politika bija pretrunā ar tautas izglītības progresīvo darbinieku centieniem, kas centās jaunatni audzināt progresīvu, demokrātisku ideju garā.

Prese

Buržuāziskajā Rīgā līdz 1934. g. gandrīz katrai no daudzajām politiskajām partijām bija savs preses izdevums. Ar preses palīdzību tās cīnījās par savas ietekmes nostiprināšanu, par reakcijas hegemoniju ideoloģiskajā laukā. Iznāca desmitiem buržuāzisku laikrakstu un žurnālu, no kuriem anti-komunistiskās nostājas ziņā sevišķi neatšķirās arī labējo sociāldemokrātu izdevumi, ieskaitot viņu galveno orgānu — laikrakstu «Sociāldemokrāts». Pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma, kad partijas tika likvidētas, laikrakstu skaits krasi samazinājās. Centrālajā vietā izvirzījās «Brīvā Zeme» — agrākais lauku buržuāzijas partijas «Zemnieku savienība» izdevums, kas grupēja ap sevi fašistiskā režīma slavinātājus, popularizēja šovinistisko nacionālismu. Ārlietu ministrijas oficiozs skaitījās «Rīts». Buržuāzijas interešu sardzē stāvēja arī «neatkarīgais» peļņas izdevums — «Jaunākās Ziņas». Armijas virsotnes intereses pauda «Latvijas Kareivis». Krasi reakcionārs virziens bija laikrakstam «Rigasche Rundschau» («Rīgas Apskats»), ko izdeva vietējā vācu buržuāzija, un avīzei «Sevodņa» («Šodien»), kas pauda vietējās krievu buržuāzijas un no PSRS emigrējušo reakcionāru uzskatus. Vairāki preses izdevumi centās iemantot popularitāti ar Rīgā pazīstamu personu dzīves aizkulišu atklāšanu, lētām sensācijām, intrigām.

Ievērojama nozīme kultūras dzīvē 20. gados un 30. gadu sākumā bija literatūras, mākslas un zinātnes mēnešrakstam «Domas». Te darbojās A. Upīts, L. Paegle, te savas literārās gaitas sāka V. Lācis, jaunie dzejnieki A. Balodis, A. Brodele (Kalvišķe-Pūķe) u. c. Pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma iznāca tikai tādi literārie žurnāli, kas pauda jaunā režīma ideoloģiju, kā «Daugava», «Sējējs» u. c. Tautas dažādu slāņu ideoloģiskajai ietekmēšanai kalpoja masu metienā iznākušais žurnāls «Atpūta».

Buržuāziskajai periodikai pretsparu 20. gados un 30. gadu sākumā deva kreisās strādniecības un demokrātiskā prese, tāpat legālie LKP un LKJS izdevumi: žurnāli «Produkts», «Vienība», «Darba Jaunatnes Ceļš», «Jaunā Gvarde», «Kreisā Fronte», «Tribīne». Pēc 1934. g., kad visu demokrātisko un strādniecības presi slēdza, šo uzdevumu veica nelegālā revolucionārā prese. Visu buržuāzijas valdīšanas laiku pagrīdē iznāca LKP centrālorgāns «Cīņa» (caurmērā 5000 eksemplāru metienā), kas nesa darbaļaužu masās komunistiskās patiesības vārdu, idejiski sagatavoja padomju varas atjaunošanu Latvijā 1940. gadā. LKJS centrālorgāns «Jaunais Komunārs» iznāca no 1921. līdz 1936. g., pēc tam līdz 1938. g. iznāca LDJS izdevums «Brīvā Jaunatne», bet 1938.—1940. gadā tā vietā izdeva LDJS centrālorgānu «Jaunatnes Fronte». Fašistiskās diktatūras gados par progresīvās literatūras kadru kalvi kļuva LKP vadītās Latvijas Revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienības izdots nelegālais literārais žurnāls «Vienotā Fronte», vēlāk «Fronte» (1934.—1936.). Apvienībā un žurnālā darbojās rakstnieki Ž. Grīva, I. Lēmanis, F. Rokpelnis, A. Sakse.

Tā divu kultūru cīņa, cīņa starp buržuāzisko ideoloģiju un tautas demokrātiskajiem centieniem neaprima preses izdevumu slejās visu buržuāzijas valdīšanas laiku.

Literatūra

Arī literārajā dzīvē buržuāziskajā Latvijā asi izpaudās divu kultūru cīņa. Nacionālšovinismam, buržuāziskās Latvijas slavināšanai, tās dzīves īstenības aizplīvurošanai un idealizēšanai progresīvie rakstnieki pretstatīja demokrātisma un humānisma tradīcijas. Liela nozīme progresīvās tautas literatūras attīstībā bija J. Raiņa un A. Upīša daiļradei.

J. Rainis atgriezās Rīgā no emigrācijas 1920. gadā. Arī dzimtenē viņš palika uzticīgs pamatšķiras ideāliem. Dzejoļu krājumos «Sudrabota gaisma», «Mēness meitiņa» izskan dzejnieka nesamierināšanās ar dzīvi buržuāziskajā Latvijā. Vairākos šā perioda dzejoļos, kas gan toreiz netika iespiesti (sakārtoti krājumā «Mūza cīņās» 1940. gadā), rakstnieks aicināja cīņā pret Latvijā pastāvošo buržuāzisko iekārtu.

Asi buržuāzisko īstenību savos darbos atmaskoja A. Upīts. Viņa romāni «Pa varavīksnes tiltu», «Jāņa Robežnieka pārnākšana», «Ziemeļa vējš», satīriskās komēdijas «Peldētāja Zuzanna», «Kaijas lidojums», «Apburtais loks», «Ziņģu Ješkas uzvara» u. c. nesaudzīgi atsedza kapitālistisko iekārtu, buržuāziskās sabiedrības pagrimumu. A. Upīša darbs literatūras pētniecībā un kritikā sekmēja latviešu rakstniecības demokrātisko un sociālistisko tradīciju saglabāšanu.

Buržuāzijas dzīves kritika izskanēja V. Lāča sociālo romānu triloģijā «Piecstāvu pilsēta», «Pasaules jūrās», «Putni bez spārniem» un vispopulārākajā darbā «Zvejnieka dēls».

Progresīvās idejas, protestu pret pastāvošo iekārtu pauda vairāku demokrātisku rakstnieku un dzejnieku darbi — J. Sudrabkalna dzeja, P. Roziša romāns «Ceplis», J. Ezeriņa noveles. Pilsētas buržuāzijas satrunētību parādīja L. Zamaiča romānā «Direktors Kazrags».

Visai bagāti šajā periodā ir bērības un jaunības atmiņu tēlojumi. To autoru vidū it īpaši jāizceļ E. Birznieks-Upītis («Pastariņa dienasgrāmata», «Pastariņš skolā», «Pastariņš dzīvē»). Bērnu un jaunības dienu atmiņas publicē A. Brigadere («Dievs, daba, darbs», «Skarbos vējos», «Akmeņu sprostā»). Nozīmīgs sasniegums latviešu literatūrā ir J. Jaunsudrabiņa sarakstītais atmiņu tēlojums «Baltā grāmata», kas lasītāju ievēd kalpa zēna pasaulē.

Divdesmitajos gados parādījās vairāki jauni, talantīgi rakstnieki: Ē. Adamsons, A. Čaks, A. Grīgulis, J. Grīziņš, J. Grots, V. Lukss, M. Rudzītis, J. Vanags, E. Zālīte u. c.

Balstoties uz latviešu literatūras revolucionārajām tradīcijām, tālāk attīstījās proletārisko rakstnieku L. Paegles un L. Laicena daiļrade, kas bija cieši saistīta ar revolucionārās strādnieku šķiras kustību buržuāziskajā Latvijā. L. Paegles dzejoļu krājums «Cietumi nelīdz» kļuva par apsūdzību buržuāziskajai iekārtai, par revolucionārās tautas spēka apliecinājumu. Labākajos L. Laicena darbos — romānā «Kliedzošie korpusi», dzejoļu krājumos «Semafori», «Aziāts» u. c. — risināti aktuāli masu revolucionārās cīņas jautājumi.

Rakstnieku lielākā daļa neatkarīgi no viņu idejiski estētiskās platformas bija apvienojušies Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrībā, kurai bija noteicoša nozīme literatūras dzīvē šajā periodā. Arodbiedrība

bieži protestēja pret rakstnieku apcietināšanu, pret preses un literatūras vajāšanu. Tajā pašā laikā tā centās noklusināt pastāvošās idejiskās pretrunas rakstnieku daiļradē. Politiska rakstura diskusijām arodbiedrības sanāksmēs kļūstot arvien asākām, 1931. gadā reakcionārie rakstnieki izstājās no tās un organizēja savu apvienību — Latvijas preses biedrību. 1934. gadā gan Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrībā, gan Latvijas preses biedrībā bija ap 200 biedru.

1937. gadā Rīgā tika izveidots Rakstniecības un teātra muzejs, kurā izvietoja savāktos materiālus par J. Raini, brāļiem Kaudzītēm, R. Blaumani un citiem rakstniekiem. Uz šī muzeja pamata padomju varas laikā Rīgā izauga J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs.

Izdevniecības

20. un 30. gados Rīgā darbojās daudzas grāmatu izdevniecības. Tā kā to darbības galvenais princips bija peļņas iegūšana, tās sevišķi devīgi laida klajā Rietumeiropas buržuāziskās un sīkburžuāziskās publikas iecienīto bulvāru romānu autoru (E. Vollesa, K. Farēra, E. Birusa, H. Kurtsas-Māleres u. tml.) sacerējumu tulkojumus, kuru galvenais saturs bija dažādi kriminālnoziedzumi un atjautīgu detektīvu gaitas, erotika, mistika, «augstāko sfēru» «smalkās» dzīves atainojumi. Tomēr, ievērojot pieprasījumu tautā, bieži vien izdevniecības reizē veica arī plašu darbu saturīgas un mākslinieciski pilnvērtīgas literatūras izdošanā, kam bija pozitīva nozīme tautas kultūras veidošanā.

Vairākas buržuāziskās grāmatu izdevniecības, kā akciju sabiedrība «Valters un Rapa», «Grāmatu draugs» u. c., tā arī atsevišķi izdevēji — A. Gulbis, A. Jesens u. c., šajā laikā izdeva plašu klasiskās literatūras klāstu — J. Raiņa, A. Upīša, A. Pumpura un pasaules tautu lielo rakstnieku R. Rolāna, A. Fransa, V. Igo, Č. Dikensa, Ļ. Tolstoja, I. Turgeņeva, M. Gorkija, O. Balzaka, Dž. Londona, T. Manna, S. Lagerlēvas u. c. darbus. Tika izdoti pazīstamāko latviešu rakstnieku kopotie raksti (ap 80 rakstnieku darbi). Te ieguldīts nopietns bibliogrāfisks darbs, savācot vienkopus periodikā izkaisītos darbus, npublicētos fragmentus, dienasgrāmatas u. c. materiālus. Progresīvā, Komunistiskās partijas no dziļās pagrīdes vadītā izdevniecība «Daile un darbs» izdeva sava laika latviešu revolucionāro literatūru — J. Jansona-Brauna, L. Laicena, L. Paegles darbus. Tā atrada iespēju izdot pat atsevišķus marksisma-ļeņinisma pamatlicēju K. Marksa un F. Engelsa darbus.

Pēc fašistiskā apvērsuma vairākas izdevniecības slēdza, no apgrozības izņēma L. Paegles, L. Laicena, A. Upīša, A. Kurcija u. c. rakstnieku atsevišķus darbus, iznīcināja progresīvo daiļliteratūru un it īpaši marksistisko literatūru.

Buržuāziskās varas laikā katru gadu izdeva ap 1,5 tūkst. grāmatu. Tā, piemēram, 1936. gadā izdeva pavisam 1601 grāmatu. To kopmetiens bija 4 022 430 eksemplāru (36% — daiļliteratūra, 33,7% — literatūra sabiedriskajās zinātnēs, 9,3% — pielietojamās zinātnēs, 5,8% — vēsturē un ģeogrāfijā, 5,2% — vispārējā rakstura raksti, 4,3% — reliģiskā literatūra, 2,5% —

literatūra par filozofiju, 1,6% — par mākslu un sportu, 1,2% — par eksaktajām zinātnēm un 0,4% — par valodniecību). Vislielākajā metienā (caurmērā 3086 eksemplāros) tika izdotas reliģiska satura grāmatas, pārējās — vidēji 2438 eksemplāros.

Mūzika

Buržuāziskās Latvijas apstākļos, par spīti politiskās reakcijas tendencēm un atsevišķām modernisma iezīmēm, latviešu mūzikā saglabājās veselīga reālisma strāva, neapsīka latviešu tautas koru kultūras un Dziesmu svētku tradīcijas. Izveidojās un nostiprinājās latviešu nacionālais operas teātris, kam bija raksturīgas augsti profesionālas, reālistiskās mākslas tradīcijas.

Rīgas mūzikas dzīves norisē liela nozīme bija Latvijas Konservatorijai, tās sagatavotajiem mūziķiem, no kuriem daļa (L. Garūta, J. Ķepītis, Jēk. Mediņš, L. Vigners u. c.) savu profesionālo meistarību pēc konservatorijas beigšanas bija papildinājuši pazīstamu mūziķu vadībā ārzemēs.

Šajā periodā attīstījās instrumentālā koncerta žanrs, kamermūzikas žanri, klaviermūzika. Trīsdesmitajos gados tika izkopta simfoniskā mūzika. Sākumā vairāk bija pazīstami poētiskās programmātiskās mūzikas un svītas žanri (J. Vītols — «Dārgakmeņi», Jānis Mediņš — «Imanta», Jāzeps Mediņš — «Latvju zeme»), vēlākajos gados simfoniskā mūzika papildinājās ar Jāzepa Mediņa 2. simfoniju («Ziedoni»), P. Barisona 2. simfoniju («Romantiskā»), J. Ivanova pirmajām trim simfonijām. Laikmeta sabiedriski politisko un mākslas virzienu cīņās tapa pirmās idejiski un mākslinieciski nozīmīgākās latviešu komponistu oriģināloperas: A. Kalniņa «Baņuta» (1920.), «Salenieki» (1926.), Jāņa Mediņa «Uguns un nakts» (1921.—1924.), «Dievi un cilvēki» (1922.), «Sprīdītis» (1927.), «Luteklīte» (1939.), Jāzepa Mediņa «Vaidelote» (1927.). Radās arī pirmie latviešu baleti, no kuriem nozīmīgākais bija Jāņa Mediņa «Mīlas uzvara» (1935.).

Liela nozīme Rīgas mūzikas dzīvē bija operas teātrim, ko bija nodibinājusi padomju vara 1919. gadā un ko buržuāzija pārdēvēja par Nacionālo operu. Par diriģentiem operā strādāja T. Reiters, Jānis Mediņš, tāpat vairāki ārzemju diriģenti: somu diriģents G. Šnēfogts, amerikānis I. Vāghalters, Berlīnes Valsts operas diriģents L. Blehs. Teātra scenogrāfiju veidoja E. Vītols, J. Kuga, L. Liberts, P. Rožlapa, atsevišķām izrādēm pieaicināja O. Skulmi.

Operteātrī darbojās izcili vokālie spēki: R. Bērziņš, A. Benefelde, M. Brehmane-Štengele, H. Cinka-Berzinska, Ā. Kaktiņš, P. Sakss. Trīsdesmitajos gados ievēribu guva vairāki jaunie dziedātāji: A. Priednieks-Kavarra, E. Traviņa, A. Vāne, A. Viļumanis, E. Žebranska. Augsts profesionālais līmenis bija operas baleta trupai, kuru krievu klasiskā baleta garā audzināja baletmeistare A. Fjodorova. Trupas sastāvā darbojās solisti M. Lence, O. Lēmanis, A. Ozoliņš, H. Tangijeva-Birzniece, M. Griķe, J. Grauds, A. Lembergs, A. Priede u. c.

Teātra repertuārā bija gan latviešu oriģināloperas un baleti, gan citu tautu mūzikas klasiķu (Bizē, Verdi, Vāgnera) darbi. Divdesmito gadu vidū Nacionālās operas repertuārā spilgti iezīmējās krievu klasiskās tradīcijas.

Tika uzvesta P. Čaikovska opera «Jevgeņijs Onegins», M. Glinkas «Ivans Susaņins», Ant. Rubinšteina «Dēmons» u. c. No Rīgas teātriem operas teātrim bija vislielākais uzvedumu skaits. Tā, piemēram, 1935./36. g. sezonā tika uzvesti pavisam 63 iestudējumi: operas, baleti, operetes un koncerti. Koncertos izpildīja kā klasisko, tā arī moderno mūziku, gan simfoniskos, gan arī vokālos skaņdarbus, publikas pievilksanas labad dažreiz pat izrādīja kinofilmas. Operu viesizrādēs un koncertos uzstājās gan ievērojamākie latviešu mūziķi un dziedoņi, gan ārzemju mākslinieki: E. Bandrovska-Turska, V. Barsova, M. Maksakova, Toti dal Monte, A. Neždanova, M. Andersone, T. Skipa, F. Šaļapins u. c.

Šajos gados Latvijā viesojušies gandrīz visi ievērojamākie šā gadsimta pirmās puses pianisti, piemēram, A. Borovskis, K. Ceki, J. Hofmanis, R. Kazadesī, R. Kočaļskis, L. Kreicers, N. Orlovs, Art. Rubinšteins, A. Šnābels.

Masu tieksmi pēc mākslas vislabāk izteica latviešu kora kultūra, kura savu apliecinājumu guva par tautas tradīciju kļuvušajos Dziesmu svētkos. Rīgā notika Sestie (1926.), Septītie (1931.), Astotie (1933.), Devītie (1938.) Dziesmu svētki. Sestajos Dziesmu svētkos piedalījās 158 kori ar 6526 dziedātājiem, kas pārstāvēja dažādus Latvijas novadus (no Rīgas — 34 kori). Nākošajos gados dalībnieku skaits arvien pieauga, un Devītajos Dziesmu svētkos piedalījās 384 kori ar pāri par 14 000 dziedātāju.

Buržuāzija centās izmantot Dziesmu svētkus reakcionārās nacionālistiskās propagandas nolūkos. Blakus latviešu korliteratūras klasiskajām Jurjānu Andreja, J. Vītola, E. Melngaiļa, A. Kalniņa, E. Dārziņa u. c. dziesmām repertuārā bija jāuzņem dziesmas, kas pauda «vadoņa» slavināšanu (1938. g. Dziesmu svētkos) un tautai naidīgu ideoloģiju.

Teātris

Šajā laika posmā Rīgā bija samērā izvērsta teātra dzīve. Viens no ievērojamākajiem Rīgas teātriem bija Nacionālais teātris (tā tika pārdēvēts 1919. gadā nodibinātais Strādnieku teātris). Nacionālā teātra aktieru vidū bija dažādu paaudžu spilgtas mākslinieciskās personības — A. Amtmanis-Briedītis, P. Baltābola, A. Brehmane, L. Ērika, E. Feldmanis, E. Jēkabsons, A. Klints, T. Lācis, Ž. Katlaps, O. Lejaskalne, A. Mierlauks, J. Osis, T. Podnieks, M. Riekstiņa, M. Šmithene, L. Špilberga, A. Videnieks u. c. Galvenais šā teātra uzdevums bija oriģinālrepertuāra iestudēšana. Te izrādīja Aspazijas, R. Blaumaņa, A. Brigaderes, J. Jaunsudrabiņa, Raiņa, A. Upīša lugas. Zināma vieta tika ierādīta arī Rietumeiropas dramaturģijai — G. Hauptmaņa, Ē. Remarka, R. Rolāna, B. Šova lugām. No krievu klasikas teātrī tika uzvesti A. Ostrovska un I. Turgeņeva darbi. Nacionālo teātri vadīja pieredzējuši režisori, kuri savā darbā centās saglabāt reālistisku dzīves skatījumu, — A. Amtmanis-Briedītis, E. Feldmanis, J. Zariņš.

1920. gadā nodibināja Dailes teātri, kas bija Jaunā Rīgas teātra darba tiešs turpinātājs. Ar jaundibināto teātri latviešu skatuves mākslā ieplūda jaunu formu meklējumi. Dailes teātra mākslinieciskās sejas veidotājs visus buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gadus bija E. Smiļģis. Šā teātra uzvedumiem bija raksturīga stilizācija, kas izpaudās gan dekorācijās,

gan mizanscēnās, aktieru runā un kustībās. Teatrālās nosacītības iespējas Dailes teātris izmantoja daudz drošāk nekā citi teātri. Režijas un aktieru mākslas īpatnības bija saistītas ar jaunu skatuves izbūvi, proscēnija izveidošanu, jaunas apgaismes aparātūras izmantošanu, kas tolaik bija vismodernākā Latvijā. Teātrī izveidojās spēcīgs aktieru kolektīvs: te darbojās E. Mačs, J. Mārsietis, A. Mihelsons, K. Pabriks, E. Viesture, G. Žibalts, te izauga A. Baldone, L. Bērziņa, E. Bramberga, A. Filipsons, A. Mitrēvics, K. Veīcs, L. Žvīgule u. c.

Dailes teātra repertuārā dominēja klasika, bieži vien uzveda Raiņa darbus. 1933. gadā iestudējums «Jāzeps un viņa brāļi» izvērtās par sevišķi nozīmīgu sasniegumu teātra radošajā biogrāfijā. Dailes teātris savā repertuārā iekļāva arī dziesmu spēles, operetes, muzikālas komēdijas.

1926. gadā darbu uzsāka Rīgas Strādnieku teātris. Šā teātra kolektīvu pamatos veidoja jaunie aktieri, kas bija mācījušies Tautas augstskolas dramatiskajā studijā un strādnieku biedrību mākslinieciskās pašdarbības studijās. Par teātra režisoru visu tā pastāvēšanas laiku darbojās J. Jurovskis. Strādnieku teātra darbība noritēja saasinātu politisku pretišķību un šķiru cīņas apstākļos. Izcila vieta teātra repertuārā bija lugām, kas atklāja sociālās pretrunas kapitālistiskajā iekārtā, rādīja strādnieku šķiras revolucionāro cīņu (A. Upīša «1905. gads», «Stāsti par mācītājiem», E. Voiničas «Dundurs» u. c.). Tādējādi Strādnieku teātris pulcināja ap sevi revolucionāri noskaņotu strādniecību. 1934. gadā Rīgas Strādnieku teātri slēdza. Šajā teātrī uzsāka skatuves gaitas un izauga vairāki pazīstami skatuves mākslas meistari: L. Baumanis, L. Bārs, N. Mūrnieks, K. Piesis, O. Starka-Stendere, L. Šmits, M. Ustube, H. Vazdiks, E. Zīle u. c.

Bez šiem teātriem Rīgā darbojās vairāki mazi teātri, no kuriem daži — tikai atsevišķas sezonas. Tā nepilnas divas sezonas pastāvēja pazīstamās aktrises B. Skujenieces nodibinātais Intīmais teātris (1923.—1925.). Kopš 1929. g. darbojās Pārdaugavas teātris, 1932. gadā atklāja Rīgas Moderno teātri. 1935. gadā savu darbību uzsāka Tautas teātris, kas tāpat pastāvēja tikai divas sezonas.

1934. gadā pēc fašistiskā apvērsuma vairāki teātri ar revolucionāru un demokrātisku ievirzi tika slēgti un nodibināts Rīgas Mazais teātris, kura uzdevums bija apkalpot Rīgas nomaļu publiku. Pēc divām darba sezonām to pārorganizēja par Dailes teātra mazo ansambli, kas darbojās līdz 1940. g.

Īpaša nozīme bija Pašdarbības teātrim, kura galvenais uzdevums bija ar mākslas tēlu palīdzību veikt revolucionāro agitāciju masās. Pret šo kolektīvu jau drīz vien vērsās represijas, tāpēc tas ieguva «Vajātā teātra» nosaukumu. Savu darbību tas izvērsa kā Rīgas arodbiedrību Centrālbiroja kluba dramatiskā sekcija, bet vēlāk noformējās agitkolektīvā, kas darbojās pēc vācu progresīvo un krievu padomju agitkolektīvu darba parauga.

Kopš 1921. g. Rīgā Latviešu biedrības telpās savas izrādes sniedza Krievu drāmas teātris — viens no spēcīgākajiem krievu dramatiskajiem kolektīviem ārpus Padomju Krievijas teritorijas. Rīgā bija sapulcējies labs krievu aktieru ansamblis, no kuriem daudzi agrāk bija strādājuši lielākajos Maskavas un Petrogradas teātros. Te darbojās aktieri J. Bunčuka, N. Barabanovs, J. Jurovskis, J. Jakovļevs, L. Meļņikova, J. Poļevicka u. c.

Par režisoru šajā teātrī visilgāk strādāja R. Ungerns, pieredzējis skatuves mākslinieks, kas agrāk vadījis režiju lielos Krievijas teātros. Te uzstājušies slaveni viesi: M. Čehovs, V. Kačalovs u. c. Krievu drāmas teātra repertuāra pamats bija nacionālā klasika — A. Čehova, A. Ostrovska, L. Tolstoja lugas. Teātris iepazīstināja skatītājus arī ar vairākiem padomju dramaturģijas paraugiem — A. Arbuzova, K. Treņova darbiem. Iestudēja arī dažas latviešu lugas (R. Blaumaņa «Ugunī», «Pazudušais dēls»). Krievu drāmas teātra repertuārs un reālistiskās aktieru mākslas meistarību spēle pievilka arī latviešu skatītājus, bagātināja latviešu mākslinieku radošo izdomu.

Tolaik Rīgā darbojās arī profesionālais Ebreju teātris. Paretam izrādes sniedza pusprofesionālais Poļu teātris.

Aktieru sagatavošanu darbam teātrī veica dažādi kursi un studijas. Vecākā aktieru mācību iestāde bija jau 1909. gadā nodibinātie Latvju dramatiskie kursi, kas pastāvēja līdz 1938. g. Neilgu laiku darbojās B. Skujenieces un J. Jurovska studijas. Jauno aktieru audzināšanai studiju izveidoja Dailes teātris, vēlāk arī Strādnieku teātris. Dramatiskā studija pastāvēja arī pie Tautas augstskolas. 1927. gadā nodibinājās E. Feldmaņa teātra kursi, kas sagatavoja astoņus profesionālu aktieru izlaidumus. No 1932. līdz 1939. g. pastāvēja Latviešu aktieru arodbiedrības Teātra skola. Tādējādi Rīgā apskatāmajā laikposmā bija radīta un vēl auga mākslinieciska bāze, kas neapšaubāmi veicināja teātra nostiprināšanos un tālāku attīstību.

Tēlotāja māksla

Latviešu tēlotājā mākslā ieplūda spēcīga modernisma strāva, kas atstāja dziļas sekas. Kā mākslas virziens modernisms karoja tikai par jaunu mākslas formu, par formas estētiku. Tādējādi tas paralizēja revolucionārā idejiskuma attīstīšanos un veicināja nacionālistisku norobežošanos no krievu mākslas kultūras, latviešu mākslas kādreizējās audzinātājas, pārorientējot latviešu māksliniekus uz Vakareiropas buržuāziskās mākslas paraugiem.

Savā daiļradē mākslinieki izmēģināja dažādo modernisma virzienu — ekspresionisma, kubisma, konstruktīvisma — izteiksmes līdzekļus. Divdesmitajos gados veidojās dažādi mākslinieku grupējumi. Vecākās paaudzes mākslinieki — «Pirmās latviešu mākslinieku vienības» locekļi (J. Tilbergs, R. Zariņš, J. Muncis u. c.) jauno gleznotāju centienus noraidīja, uzskatot viņus par ārzemju mākslas virzienu eklektiskiem pakaļdarinātājiem, un nostājās pret jebkura modernā mākslas virziena izteiksmes līdzekļu pielietošanu, jo noteikti stāvēja akadēmiskā reālisma pozīcijās.

Lielākais no grupējumiem bija tā saucamā «Rīgas mākslinieku grupa», kuras biedri savā laikā bijuši gleznotāji A. Beļcova, Ģ. Eliass, A. Drēviņš, J. Liepiņš, O. Skulme, L. Svemps, V. Tone, K. Ubāns, grafiķis S. Vidbergs, tēlnieki M. Liepiņa-Skulme un E. Meldēris. Savu pirmo izstādi viņi sarīkoja 1920. gadā; ekspozīciju veidoja 11 mākslinieku 366 darbi. Pastāvēja vēl citas grupas: «Radīgars», «Zaļā vārna», «Sadarbs», «Mākslas akadēmiju beigušo biedrība», «Latviešu tēlojošo mākslinieku arodbiedrība» u. c. Sākot

ar 1927. g., Izglītības ministrija aizsāka rīkot dažādu grupējumu kopējas izstādes, kuras vēlāk turpināja rīkot Kultūras fonds. 1937. gadā izstādē piedalījās 205 mākslinieki ar 489 darbiem.

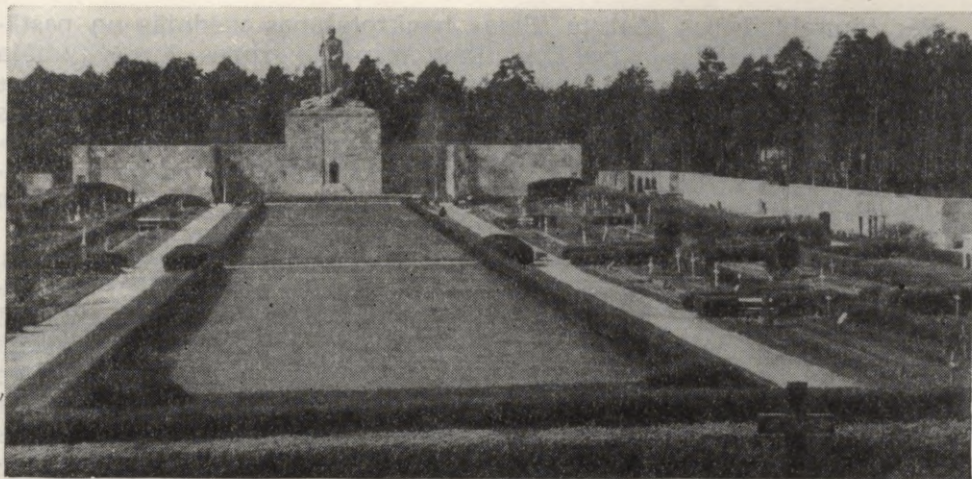
Modernisti ar laiku atgriezās reālisma pozīcijās, jo bezdvēselīgais modernisms tautai palika svešs, toties reālisms visspilgtāk atspoguļoja tautas nacionālo raksturu un savdabību. Bez tam Kultūras fonds izdeva pārāk maz līdzekļu mākslas attīstībai, turklāt jaunās inteligences daļa, kas bija modernistu auditorija, nebija tik bagāta, lai nodrošinātu modernistu eksistenci. Tas bija konflikts, kas, no vienas puses, dažus mākslniekus spieda noslēgties savā «es» pasaulē un, no otras puses, revolucionarizēja to mākslnieku daļu, kas saskatīja buržuāziskās mākslas pretrunas un demokrātiskās republikas fikciju.

Mākslnieku protests izpaudās ne vien kā nevēlēšanās savā daiļradē paust nacionālšovinistisku saturu, atspoguļojot buržuāziskās republikas «idilli», «varonīgo tapšanu un pastāvēšanu», ko no mākslas gaidīja un prasīja nacionālisma apoloģēti, bet arī mākslnieku meklējumos pēc ciešākām saitēm ar tautas masām, ar darbaļaudīm. Mākslā atkal parādījās tautai tuvie dabas motīvi un darba ainu tēlojumi, saturs kļuva tautiskāks. Vispirms tas izpaudās ainavu glezniecībā un lauku darba dzīves tēlojumos gleznotāju E. Brencēna, Ģ. Eliasa, O. Skulmes, A. Štrāla, K. Ubāna, K. Miesnieka u. c. darbos. Pamazām mākslnieku darbos sāka atspoguļoties arī pilsētas proletariāta tēma. Jau 20. gadu sākumā reālistiski strādnieku un strādnieču tēli parādījās K. Miesnieka darbos («Strādnieka portrets», «Puķu pārdevējas», vēlāk — «Malkas laukumā», «Veļas mazgātāja»). Simpātijas pret strādnieku šķiru, proletāriskās mākslas elementi kopš 20. gadiem ienāca arī gleznotāja J. Liepiņa, tēlnieces M. Skulmes, grafiķa R. Sutas darbos.

Pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma pastiprinājās tendence tēlotājam mākslai piešķirt galvenokārt estētizēšanas un dzīves rotātājas funkcijas. Apstākļi to spieda labākajā gadījumā atpakaļ pasīvas dzīves vērotājas lomā. 1938. gadā atsevišķi grupējumi, kuri uzskatu un interešu ziņā bija sadrumstaloti, tika apvienoti Latvijas tēlotājas mākslas biedrībā, pakļaujot to jaundibinātajai Rakstu un mākslas kamerai.

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas ideju ietekmē buržuāziskajā Latvijā radās arī īsti revolucionārie mākslnieki. Tā bija jauna mākslnieku paaudze, kas vairākumā nāca no proletāriešu vidus. Viņu starpā bija arī tādi, kas ne vien savu mākslu, bet arī dzīvi saistīja ar revolucionāro cīņu, veicot pagrīdes darbu. Mākslniecisko izglītību viņi guva dažādā veidā. Daļa mācījās Rīgas Tautas augstskolas studijā pie J. Liepiņa, U. Skulmes, R. Sutas. Šī studija galveno vērību pievērsa grafikai un deva audzēkņiem brīvu iespēju savos darbos attīstīt sociālo tematiku. Te mācījās revolucionārās grafikas meistari K. Bušs, S. Haskins, E. Kālis, A. Pupa, V. Valdmanis, A. Žurgins, kā arī vēlāk izcilie latviešu ksilogrāfijas meistari O. Ābelīte, A. Junkers, J. Plēpis u. c. No Mākslās akadēmijas nāca J. Aižens, B. Danenhiršs, O. Jaunarāja, H. Līkums, kuriem pievienojās autodidakti R. Priede, T. Uldriķis. Ulmaņa fašistiskais režīms šo revolucionāro, proletārisku mākslas virzienu iedzina dziļā pagrīdē.

Latviešu nacionālā mākslas skola bija izveidojusies visumā daudzpusīga. Mākslnieki sevi parādīja kā labus krāsu valodas pārvaldītājus, darbi

Brāļu kapi 30. gados.

bija stilistiski daudzveidīgi. Bet padomju varas atjaunošanu Latvijā 1940. gadā vairums mākslinieku sagaidīja idejiskas depresijas stāvoklī.

Pie lielākajām latviešu mākslas vērtībām, kas radītas šajā periodā, jāpieskaita jau minētie K. Zāles veidotie Brāļu kapi, K. Zemdegas veidotais J. Raiņa kapa piemineklis.

Kino

Buržuāzijas varas pastāvēšanas sākuma gados Rīgā nodibinājās filmsabiedrība «Latvju filma» (1920.—1923.), kura uzņēma vairākas aktierfilmas ar Rīgā pazīstamu aktieru (L. Špilbergas, A. Amtmaņa-Briediša, L. Ērikas, L. Bērziņas, E. Smilģa) piedalīšanos. Lielas mākslinieciskas vērtības šīm filmām nebija, tomēr pazīstamu aktieru piedalīšanās un pieredzējušā režisora P. Čardiņina (piedalījies ap 200 filmās kā aktieris un režisors ārzemēs) darbs nodrošināja tām zināmus panākumus skatītājos.

Kinofilmām bija nenoliedzama nozīme kultūras dzīves veicināšanā un iedzīvotāju kultūras līmeņa celšanā un redzes loka paplašināšanā. Tās deva jaunu iespēju iepazīties ar vēsturi, ģeogrāfiju, zinātņi un mākslu. Kinokatītāju skaits nemitīgi pieauga. Piemēram, 1925. gadā Rīgas kinoteātrus bija apmeklējuši vairāk nekā 3 milj., 1936. gadā — vairāk nekā 5 milj. skatītāju. 1936. gadā Rīgā darbojās 43 stacionāri kinoteātri, kuros bija 18,5 tūkst. sēdvietu.

Rīgā izveidojās zināma tehniskā un mākslinieciskā bāze filmu uzņemšanai. Te darbojās vairāki kinodarbinieki, kas bija piedalījušies dažādu ārzemju kinostudiju filmu uzņemšanā. Tie bija režisori J. Jurovskis, A. Rusteiķis, V. Segliņš, režisoru asistenti V. Pūce, K. Tumilovičs, vairāk nekā 10 operatoru. Pastāvēja vairākas kinoaktieru studijas un kursi, kurus absolvēja ap 200 kinoaktieru, kam tomēr bija mazas iespējas filmēties.

Pēc filmsabiedrības «Latvju filma» bankrotēšanas veidojās un pastāvēja vairākas lielākas un mazākas filmu ražotāju grupas, kuras filmēja jaunākos notikumus, uzņēma viegla žanra filmas, kas kalpoja buržuāzijas un lielsaimnieku gaumei un interesēm. Kā laikmeta un kultūrvēsturisks dokuments nozīmīgas ir šā laika kinohronikas. Pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma kinohronikās arvien vairāk vietas sāka ieņemt Ulmaņa personības apjūsmošana, dažādie svētki ar stipru nacionālistisko pieskaņu un pastāvošās iekārtas cildināšana.

No 1933. līdz 1938. g. tika uzņemtas pirmās dokumentālās skaņu filmas, vairākas īsmetrāžas reklāmas filmas par Latvijas dabu un pilsētām: «Daugava», «Gauja», «Sirmā Rīga», «Cēsis», «Dzintarjūra», «Dzimtene sauc». Pēdējā bija pirmā skaņu filma, kas no sākuma līdz galam tika veidota Latvijā (iepriekšējās vēl skaņoja Berlīnē kinostudijā UFA), izmantojot tehnisko bāzi un skaņu aparātūru, kas bija ražota rūpnīcā «VEF». 1938. gadā uzsāka filmas «Zvejnieka dēls» inscenēšanu pēc V. Lāča tāda paša nosaukuma romāna. Galvenajās lomās filmējās pazīstamie aktieri H. Avens, R. Bērziņš, E. Jēkabsons, O. Lejaskalne, P. Lūcis, N. Melbārde, A. Milbrets, A. Mitrēvics, M. Zilava. Literārais pirmavots, kas tautai bija tuvs un pazīstams, labāko aktieru tēlojums, Latvijas dabas skati un Jāņa Medīņa mūzika, kā arī tehniskās veiksmes bija komponenti, kas noteica filmas panākumus. Filmas «Zvejnieka dēls» uzņemšana apliecināja iespēju Latvijā uzņemt labas filmas, parādīja aktieru potenciālās iespējas kinomākslā. «Zvejnieka dēls» uzskatāms par pirmo mākslas filmu Latvijā ar paliekošu kinematogrāfisko vērtību, un tā ir vienīgā, kas pārnāca latviešu padomju kino mantojumā. Nacionālā kinomāksla grūti lauza sev ceļu buržuāziskajā sabiedrībā, kur kinoteātros valdīja Berlīnes un Holivudas «kases gabali». Piemēram, no 1936. gadā izrādītajām filmām ASV bija ražotas 223 (34,73%), Vācijā — 170 (26,48%), Latvijā (galvenokārt hronikas) — 121 (18,85%).

Neraugoties uz to, ka buržuāziskās Latvijas valdošās aprindas darija visu, lai izolētos no padomju kultūras ietekmes, latviešu skatītājiem tomēr bija iespējams iepazīties ar dažām padomju filmām. Tika iepirktas galvenokārt padomju vēsturiskās filmas vai jautras komēdijas, piemēram, «Čingizhans pēctecis», «Pēteris I», «Jautrie zēni», «Trīs draugi» u. c. 1927. gadā izrādīja arī S. Eizenšteina filmu «Bruņukuģis «Potjomkins»», kuras demonstrēšana kļuva par spilgtu sabiedriskās cīņas epizodi, kas cieši saistīta ar lielā tautas dzejnieka Raiņa vārdu. Tikai pateicoties viņa enerģiskajām pūlēm, revolucionārā padomju filma tolaik atrada ceļu pie latviešu skatītāja, lai gan stipri saīsināta un saturā saraustīta. «Bruņukuģa «Potjomkins»» revolucionārais patoss sasaucās ar progresīvās latviešu tautas daļas domām un cerībām, un filmas demonstrēšanas laikā zālē nereti skanēja revolucionāri lozungi. Vēlāk, it īpaši pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma, viss, kas nāca no Padomju Savienības, tika vajāts arvien spēcīgāk. Progresīvām idejām centās slēgt ceļu arī uz kino ekrāniem, taču kultūrizglītojoša loma kinoteātrim saglabājās arī turpmāk.

PADOMJU RIGA
1940.—1941. GADĀ

III

1. RĪGA 1940. G. SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS DIENĀS

1940. g. 17.—20. jūnijā Ulmaņa fašistiskais režīms pārdzīvoja visdziļāko krīzi. Revolucionārā situācija, kas Latvijā izveidojās 1939. g. beigās—1940. g. sākumā, sasniedza savu kulminācijas punktu. Revolucionāro notikumu iebaidīta, Ulmaņa fašistiskā valdība Latvijas darbaļaužu spiediena rezultātā bija spiesta atkāpties. 20. jūnijā tika paziņots, ka Latvijā izveidojusies jauna — Tautas valdība ar profesoru A. Kirhenšteinu priekšgalā. Vairāki jaunie ministri šajā dienā sanāca uz valdības pirmo, neoficiālo sēdi, kur apsprieda valdības deklarācijas projektu un deva norādījumus Rīgas prefektam un aizsargu organizācijas priekšniekam netraucēt nākošajā dienā paredzēto Rīgas strādnieku masu demonstrāciju. Tautas valdība nodibināja ciešus kontaktus ar LKP CK un Rīgas komiteju un darbojās LKP vadībā. Savā darbībā tā balstījās uz strādnieku šķiru, kuru vadīja Latvijas Komunistiskā partija, saņemot vēl pagrīdē izveidotās antifāšistiskās frontes atbalstu. 1940. g. 20. jūnijs ir sociālistiskās revolūcijas sākums Latvijā.

Fašistiskā režīma krišana un jaunās, Tautas valdības izveidošana izsauca ārkārtīgi lielu politisku pacilātību un aktivitāti Latvijas un it īpaši Rīgas darbaļaužu masās. 1940. g. sociālistiskās revolūcijas dienās Rīga bija Latvijas revolucionārās kustības centrs, Rīgas strādnieki kā vienmēr gāja Latvijas strādnieku šķiras avangardā. Ļoti liela loma revolucionāro notikumu vadībā bija LKP Rīgas organizācijai. Rīgas komunisti, būdami pilsētas proletariāta kaujiniecisko tradīciju cienīgi turpinātāji, šajās dienās parādīja lielu pašizliedzību, revolucionāro apzinīgumu un gribu novest līdz galam revolucionāro cīņu, atjaunot Latvijā padomju varu.

1940. g. 21. jūnija rītā notika pirmā oficiālā Tautas valdības sēde. Ulmanis nodeva jaunajam Ministru kabinetam valdības pilnvaras. Tika pieņemta valdības deklarācija un likums par amnestiju revolucionārajiem cīnītājiem.

Valdības sēdes laikā Rīgas ielās norisinājās ārkārtīgi saviļņojoši notikumi. Kopš agra rīta no visiem pilsētas strādnieku rajoniem — no Pārdaugavas un Sarkandaugavas, no Latgales (Maskavas) priekšpilsētas un

Juglas — virzījās strādnieku demonstrantu kolonnas ar sarkanajiem karogiem un plakātiem. Gāja «G. Ērenpreisa» un «VEF», «Vairoga» un «Rīgas manufaktūras», «Lentas» un «R. Feldhūna», «M. S. Kuzņecova» un «Kvad-rāta» strādnieki, gāja tas revolucionārais spēks, kuru ilgus gadus audzi-nāja un pulcināja Latvijas Komunistiskā partija.

1940. g. 21. jūnija demonstrāciju Rīgā organizēja LKP Pagaidu org-
komiteja (I. Vīnholde, J. Salnis, J. Gustsons) kopā ar vairākiem LKP Rīgas
organizācijas pārstāvjiem (E. Briedis, A. Kadiķis, J. Piesis, J. Antons,
P. Valbaks u. c.), kā arī LDJS Rīgas organizācijas vadītājiem. Demonstrā-
cijas maršruts bija saskaņots ar Tautas valdības iekšlietu ministru V. Lāci.
Tajā piedalījās vairāk nekā 70 tūkst. Rīgas strādnieku, kas atstāja savas
darba vietas bieži vien pret īpašnieku un administrācijas gribu. Demon-
strantu lielākā daļa pa Matīsa (tag. Revolūcijas) un Miera ielām devās uz
Rīgas Centrālcietumu un Termiņcietumu, kur pieprasīja atbrīvot politi-
ieslodzītos. Centrālcietumā ieradās Tautas valdības ministri V. Lācis,
J. Pabērzs un V. Latkovskis, kas kopā ar demonstrācijas vadītājiem
E. Briedi, J. Gustsonu un A. Kadiķi organizēja politieslodzīto atbrīvošanu
uz Tautas valdības tikko pieņemtā amnestijas likuma pamata. Politieslo-
dzīto sagaidīšana pie Centrālcietuma izvērtās saviļņojošā un aizkustinošā
draugu un ciņas biedru tikšanās. Notika mītiņš, kurā politieslodzīto vārdā
R. Neilands pateicās par atgūto brīvību.

Pēc tam demonstranti kopā ar atbrīvotajiem politieslodzītajiem orga-
nizētā kolonnā devās pa Matīsa ielu līdz Brīvības (tag. Leņina) ielai, kur
viņus sagaidīja demonstrantu kolonna ar J. Piesi priekšgalā, kas bija pie-
dalījusies no Termiņcietuma atbrīvoto politieslodzīto sagaidīšanā. Pa Brī-
vības ielu un Elizabetes (tag. Kirova) ielu demonstranti devās uz PSRS
sūtniecību, kur notika plašs mītiņš. Tad demonstranti virzījās uz tuvumā
esošo Valdības un Ārlietu ministrijas namu, kur tajā laikā notika Tautas
valdības sēde. No balkona viņus uzrunāja valdības galva A. Kirhenšteins
un iekšlietu ministrs V. Lācis. Demonstrācijas vadītāji nodeva valdībai
LKP prasības, kas arī tika nolasītas no balkona. Valdības vārdā A. Kirhen-
šteins apsolījās, ka tās tiks izpildītas. Vēlāk daudzi simti demonstrantu
devās uz Rīgas pili, kur bijušajam «vadonim» nācās noklausīties pret viņu
vērstos demonstrantu saucienus. 1940. g. 21. jūnija demonstrācija parādīja
Rīgas proletariāta spēku un revolucionāro aktivitāti, ko nebija spējuši
salauzt ilgie nacionālistiskās buržuāzijas kundzības gadi un nežēlīgais
terors, tā parādīja, ka Rīgas strādnieku šķira ir īsta pilsētas saimiece.

1940. g. 23. jūnijā tūkstošiem Rīgas strādnieku pavadīja pēdējā gaitā
no 17. jūnijā gūtajiem ievainojumiem mirušo Pāvilu Krišu. No Maskavas
ielas cauri visai pilsētai līdz Raiņa kapiem devās daudzu tūkstošu cilvēku
liels gājiens. Kapos notika sēru mītiņš, kurā runāja LKP, LDJS, LSSZP,
Sarkanās Palīdzības un bijušo politieslodzīto pārstāvji. P. Kriša bēres vēl-
reiz parādīja, ka strādnieku šķira ir gatava likvidēt visas fašisma paliekas
un iet līdz galīgai uzvarai.

Latvijas darbaļaužu masu revolucionārās kustības vadītāja bija ilgajos
pagrīdes gados rūdītā Latvijas Komunistiskā partija. Jau no pirmajām
revolūcijas dienām tā kļuva par vienīgo organizēto politisko spēku Lat-
vijā. 1940. g. 21.—22. jūnijā LKP legalizējās. 21. jūnija vakarā Rīgā

Rīgas strādnieka P. Kriša bērū gājiens 1940. g. 23. jūnijā.

P. Grāmatnieka dzīvoklī (Jaunielā 2 dz. 2), kur 18.—21. jūnijā atradās LKP Pagaidu orgkomitejas centrs, notika pirmā LKP CK sēde. Tajā par LKP CK pirmo sekretāru ievēlēja Jāni Kalnbērziņu. Komunistu grupa T. Jansona vadībā panāca, ka J. Bindmaņa tipogrāfijā Marijas (tag. Suvorova) ielā 10 piekrita nodrukāt «Cīņu», un 1940. g. 22. jūnijā iznāca pirmais legālais avīzes numurs. Pēc dažām dienām «Cīņu» jau iespieda lielajā «Rotas» tipogrāfijā Blaumaņa ielā 38. 23. jūnijā sāka iznākt LKP Rīgas komitejas avīze krievu valodā «Proletarskaja Pravda». Legalizējās arī partijas rajonu organizācijas: pagrīdē darbojušos 11 rajonu vietā izveidojās 10 legālie partijas Rīgas organizācijas rajoni: 1. rajons aptvēra Jaunmīlgrāvi, Vecmīlgrāvi un Jaunciemu, 2. rajons — Āgenskalnu, 3. rajons — Ganību dambja rajonu, 4. rajons — Ilģuciemu un Bolderāju, 5. rajons — Sarkandaugavu, 6. rajons — Gaisa tilta rajonu, Čiekurkalnu un Juglu, 7. rajons — Torņakalnu, 8. rajons — Vecrīgu un Rīgas centru, 9. rajons — Kr. Barona, Marijas, Tērbatas (tag. P. Stučkas) ielu rajonu, 10. rajons — Maskavas priekšpilsētu. 1940. g. 6. jūlijā Grāmatrūpniecības strādnieku arodbiedrības zālē Lāčplēša ielā 43/45 notika visas Rīgas komunistu pirmā sapulce. Tajā pēc Ž. Spures referāta par LKP biedru uzdevu-

miem Saeimas vēlēšanu kampaņā tika vispusīgi apspriesti komunistu uzdevumi organizatoriskā un propagandas un agitācijas darba laukā.

Skaitliski neliela, bet cieši saliedēta un idejiski vienota Rīgas partijas organizācija, kurā vairāk nekā 80% biedru bija strādnieki, kļuva par Rīgas darbaļaužu priekšpulku. Komunistiem, neatlaidīgajiem cīnītājiem par saviem ideāliem, Rīgas strādnieku vidū bija milzīga autoritāte. Par darbaļaužu lielo uzticību Latvijas Komunistiskajai partijai liecina kaut vai tas, ka Rīgas strādnieki laikā no 1940. g. jūnija līdz 15. augustam savāca partijai 26 265 latus. Jau jūnijā—augustā ap partijas organizācijām izveidojās liels bezpartejiskais aktīvs.

LKP Rīgas organizācijā legalizējoties bija ap 500 komunistu. Partijas biedru skaita ziņā organizācijā lielākais bija 6. rajons, kurā šajā brīdī bija 102 komunisti un 150 cilvēku bija apvienoti partijas līdzjutēju grupās. Organizāciju vadīja LKP Rīgas komiteja (Ž. Spure, I. Vīnholde, J. Gustsons, G. Peterse, J. Putniņš u. c.). Rīgas komitejas sēdēs parasti piedalījās arī rajonu sekretāri (pirmā sēde notika 1940. g. 27. jūnijā). Par rajonu sekretāriem 1940. g. jūnijā—jūlijā strādāja P. Briedis, M. Gurevičs, H. Skutejska, M. Grīnberga, B. Putniņa, Ž. Šmits, P. Valbaks, A. Šperlins, O. Rozenburgs un M. Jakovļevs. Rīgas organizācijas komitejas pirmais sekretārs bija LKP CK sekretārs Ž. Spure.

LKP Rīgas organizācijas vadībā sociālistiskās revolūcijas dienās darbojās arī LDJS Rīgas organizācija (sekretārs — P. Sadovskis). Pagrīdē tajā bija 7 rajoni ar 500 biedriem, bet jau 1940. g. jūnijā tika izveidoti 15 rajoni un organizācijā iestājās ap 1500 jaunu biedru. 26. jūnijā sāka iznākt LDJS CK avīze «Brīvā Jaunatne», kurai bija liela loma darba jaunatnes organizēšanā. LDJS galvenais uzdevums bija politiskās audzināšanas darbs jaunatnes vidū. Jau 26. jūnijā Sarkandaugavā notika pirmā LDJS organizētā jaunatnes sapulce, bet 9. jūlijā Uzvaras laukumā Pārdaugavā plašā Rīgas jaunatnes mītiņā piedalījās vairāki tūkstoši jauno strādnieku, amatnieku, skolnieku. 1940. g. jūlija vidū LDJS Rīgas organizācijas 15 rajonu vietā, kas bija izveidoti pēc nacionālā principa (latviešu, ebreju, krievu, poļu rajoni), nodibināja 10 teritoriālus rajonus (atbilstoši LKP Rīgas organizācijas rajoniem).

Iznāca no pagrīdes arī Latvijas Sarkanās Palīdzības Rīgas organizācijas 4 rajoni, kuros bija 120 biedri. 8. jūlijā notika organizācijas pirmā legālā sanāksme. 1940. g. jūlijā Sarkanā Palīdzība sāka izdot savu žurnālu «Sarkanā Palīdzība». Desmitiem bijušo politieslodzīto nosūtīja uz atpūtas namiem un sanatorijām.

Legalizējās arī sarkano pionieru organizācija — ap 200 pionieru. 1940. g. 24. jūnijā uz pirmo sanāksmi sanāca Ilģuciema 18 pionieri. Jau nākošajā sapulcē viņu skaits pieauga līdz 50. Pionieri aktīvi piedalījās agitācijas un propagandas darbā. Pie LDJS CK nodibināja sarkano pionieru pagaidu centru ar A. Jankovsku priekšgalā.

Pēc Ulmaņa fašistiskā režīma gāšanas aktuāls kļuva jautājums par arodbiedrību reorganizāciju, to pārvēršanu no fašistiskā režīma piedēkļiem par strādnieku interešu aizstāvēšanas orgāniem, par revolucionārās cīņas organizācijām. Vairākos Rīgas uzņēmumos pēc komunistu ierosinājuma sasauca strādnieku pilnsapulces, kurās ievēlēja pilnvarniekus uz arodbied-

rību sapulcēm. Šajās sapulcēs pilnvarnieki ievēlēja jaunās arodbiedrību valdes ar revolucionāriem strādniekiem priekšgalā. Pirmie savu arodbiedrību revolucionārā ceļā 1940. g. 22. jūnijā pārņēma apavnieki, 25. jūnijā to izdarīja ķīmiķi, grāmatrūpnieki, kokstrādnieki un metālrūpniecības uzņēmumu strādnieki, tad būvstrādnieki un saldumu rūpniecības strādnieki. 29. jūnijā «Cīņa» ziņoja par 8 arodbiedrību pārņemšanu un jauno pagaidu valžu ievēlēšanu tajās, bet 9. jūlijā jaunas valdes bija ievēlētas visās 27 Rīgas arodbiedrībās. Par apavnieku arodbiedrības priekšsēdētāju kļuva R. Lapiņš, ķīmiķu — E. Melnis, kokstrādnieku — J. Mežsargs, autovadītāju — A. Straupe, dzelzceļnieku — L. Kažemaks, metālrūpniecības strādnieku — A. Miezis, tekstilrūpniecības — E. Čibietis. Visi viņi bija LKP biedri. 7. jūlijā sāka darbu atjaunotā Rīgas arodbiedrību Centrālā valde ar R. Lapiņu priekšgalā, kura kļuva par pilsētas arodbiedrību organizējošo centru. Vienlaikus ar arodbiedrību pārņemšanu Rīgas strādnieki pārņēma savās rokās arī slimokasu vadību.

1940. g. 26. jūnijā Latvijas Tautas valdība pieņēma likumu par strādnieku komitejām, kas noteica, ka visos valsts un privātajos uzņēmumos, kur tiek nodarbināts vairāk nekā 20 strādnieku, jāievēl strādnieku komitejas, bet mazākos uzņēmumos — īpašs pilnvarnieks. Jau 26. un 27. jūnijā daudzos Rīgas uzņēmumos notika strādnieku sapulces, kurās ievēlēja strādnieku komitejas 3—10 cilvēku sastāvā. Sapulcēs uzstājās LKP biedri, kas izskaidroja politisko stāvokli un strādnieku komiteju uzdevumus. Dažās fabrikās («VEF», «G. Ērenpreiss», «R. Feldhūns» u. c.) strādnieku komitejās ievēlēja pilnā sastāvā LKP vietējo šūnu biedrus, un bieži par strādnieku komiteju locekļiem kļuva pagrīdē darbojušos nelegālo fabriku komiteju biedri. Vietām strādniekiem nācās sadurties ar administrācijas un īpašnieku centieniem iedabūt strādnieku komitejās savus ieliekteņus. 1940. g. jūlija sākumā strādnieku komitejas jau bija ievēlētas visos Rīgas uzņēmumos. Tās kļuva par strādnieku organizēšanas centriem, aizstāvēja viņu intereses, modri sekoja uzņēmēju rīcībai, nepieļāva iekārtas vai izejvielu izvazāšanu, t. i., daļēji realizēja strādnieku kontroles uzdevumus. Bet tajā pašā laikā strādnieku komitejas, darbojoties LKP vadībā, kļuva par revolucionāriem orgāniem uzņēmumos, kas veica lielu politiskās audzināšanas darbu, organizēja strādnieku mītiņus, demonstrācijas utt.

1940. g. 25. jūnijā Tautas valdība pieņēma likumu par algas paaugstināšanu rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem par 10—15%, atviegloja bezdarbnieku stāvokli. Līdz ar jaunās valdības nodibināšanu zaudēja spēku Ulmaņa režīma laikā pieņemtie likumi un rīkojumi par ražošanas sašaurināšanu un strādnieku atlaišanu no darba. Rīgas strādnieki tagad droši varēja strādāt, nebaidoties, ka tos nosūtīs uz kūdras purviem. Latvijas tirdzniecības flotes kuģi, kas stāvēja dikā Rīgas ostā, saņēma PSRS preču pārvadāšanas pasūtījumus, un 500 jūrnieku dabūja darbu.

Līdzās strādniekiem sāka organizēties arī progresīvā inteliģence. 1940. g. 27. jūnijā progresīvie un revolucionārie rakstnieki, atjaunojot savu organizāciju, ievēlēja Latvijas rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības valdi. Tajā pašā dienā pēc progresīvo Rīgas skolotāju ierosmes sasauktajā pilsētas skolotāju sapulcē ievēlēja jaunu Rīgas skolotāju biedrības valdi. Jūlija sākumā jaunu arodbiedrības valdi ievēlēja ārsti.

Latvijas Tautas valdība jau no pirmajām savas darbības dienām stājās pie vecā buržuāziskā valsts aparāta salaušanas. Vispirmām kārtām tika likvidētas un pārveidotas iestādes, kas bija vērstas pret revolucionāro kustību. Partija nosūtīja desmitiem savu biedru darbā uz politisko pārvaldi. Par tās Rīgas rajona priekšnieku kļuva komunistis E. Briedis. 1940. g. 25. jūnijā par Rīgas prefektu kļuva revolucionārās kustības dalībnieks A. Serdants. Tika likvidēta prefektūras apsardzības rota un jātnieku nodaļa. Ar Tautas valdības iekšlietu ministra V. Lāča 1940. g. 24. jūnija rīkojumu Latvijā tika izveidots policijas palīgdienests. Rīgas strādnieki izvirzīja tajā ap 300 cilvēku. Pakāpeniski policijas palīgdienests stājās policijas vietā un kļuva par pamatu strādnieku un zemnieku milīcijai. 1940. g. jūlijā no Rīgas strādniekiem — policijas palīgdienesta locekļiem cīņai pret kontrrevolūcijas iespējamiem izlēcieniem saformēja īpašu uzdevumu bataljonu.

1940. g. jūlijā Latvijas armijas daļās iecēla politiskos vadītājus, Rīgas garnizona pulkos kareivji ievēlēja kareivju komitejas. Ar to sākās Latvijas armijas demokratizācijas process, tā pakāpeniski pārveidojās par Latvijas Tautas armiju. 1940. g. jūlijā—augustā notikušajās masu demonstrācijās plaši piedalījās arī Rīgas garnizona kareivji, tā apliecinot savu apņemšanos iet kopsolī ar visu Latvijas darba tautu.

1940. g. jūlija sākumā sākās arī Rīgas pašvaldības reorganizācijas darbs. 4. jūlijā Latvijas Tautas valdība par Rīgas lielvecāko iecēla komunistu Jāni Pupuru. Pārņemot nākošajā dienā pilsētas pārvaldi, viņš teica: «...Mūsu demokrātiskā Tautas valdība uzdevusi man stāties pilsētas saimniecības vadītāja darbā. Ulmaņa fašistiskajai kliķei nozūdot, sākās jauns darbs uz demokrātiskiem pamatiem. Uzskatu sevi par pagaidu darbinieku, kas strādās tik ilgi, kamēr tauta pati brīvi ievēlēs savus pārstāvjus pilsētas pārvaldē.» Turpmākajās dažās dienās visa Ulmaņa laika Rīgas pilsētas valde tika atcelta. Par pilsētas finansu pārvaldes priekšnieku tika iecelts J. Ermsons, par būvju pārvaldes priekšnieku kļuva inženieris J. Čaule, par uzņēmumu pārvaldes priekšnieku — K. Marga, par tirdzniecības pārvaldes un izglītības pārvaldes priekšnieku — O. Grīnbergs, par nekustamo īpašumu pārvaldes un veselības pārvaldes priekšnieku — A. Deglavs, par pilsētas revīzijas komisijas priekšsēdētāju iecēla O. Rozenburgu. 20. jūlijā Rīgas pilsētas valdē notika dažas izmaiņas. Par tirdzniecības pārvaldes priekšnieku iecēla E. Dzelzīti, par satiksmes pārvaldes priekšnieku — bij. Saeimas strādnieku un zemnieku frakcijas locekli P. Rūtiņu, par aizgādības pārvaldes priekšnieku — K. Laškopu, par veselības aizsardzības pārvaldes priekšnieku — ārstu komunistu M. Jofi. Jaunā pilsētas valde sāka vadīt sarežģīto pilsētas saimniecību.

Ar 1940. g. 1. jūliju paaugstināja Rīgas pašvaldības zemāko ierēdņu un strādnieku algas, un, tā kā vasarā pilsētā bija ap 4 tūkst. bezdarbnieku, tika sperti enerģiski soļi viņu stāvokļa uzlabošanai.

Sociālistiskās revolūcijas dienās Rīgā izveidojās arī strādnieku bruņota organizācija — Strādnieku gvarde. 1940. g. 2. jūlijā LKP CK Sekretariāts pieņēma lēmumu par Strādnieku gvardes organizēšanu Rīgā 500 cilvēku sastāvā pie Rīgas partijas organizācijas rajonu komitejām rūpniecības uzņēmumu, partijas, valsts un sabiedrisko ēku aizsardzībai. Par Strādnieku gvardes

Rīgas darbaļu demonstrācijas dalībnieki Rātslaukumā 1940. g. 5. jūlijā.

priekšnieku LKP CK nozīmēja būvstrādnieku arodbiedrības vadītāju komunistu P. Rudzīti, bet, viņam aizejot milicijas darbā uz Kuldīgu, — bijušo pagrādnieku komunistu V. Griķīti. Īsā laikā Rīgā tika organizēti 10 Strādnieku gvardes bataljoni. Lai gan Strādnieku gvardē uzņēma ar stingru atlasu — bija vajadzīga divu partijas biedru vai strādnieku komitejas rekomendācija —, tajā iestājās simtiem Rīgas strādnieku, un 1940. g. rudenī pilsētas Strādnieku gvardes rindās bija ap 3000 cilvēku. Strādnieku gvardi saņēma aizsargiem atņemtus ieročus, viņiem bija arī īpaša forma: zīlie strādnieku krekli un bikses. Viņi apsargāja uzņēmumus, tiltus, spēkstacijas, palīdzēja uzturēt pilsētā revolucionāro kārtību. Svētdienās strādnieku gvardi organizēja militārās apmācības, uzstājās ar priekšnesumiem

Mitiņš Miera dārzā 1940. g. jūlijā.

strādnieku sapulcēs. Strādnieku gvardi bija Rīgas strādnieku šķiras lepnums.

Pirmajā laikā strādnieku gvardi atradās partijas komiteju tiešā pakļautībā, rajona komitejas sekretārs bieži bija arī Strādnieku gvardes bataljona komandieris, bet no 1940. g. rudens, kad tika organizēts Strādnieku gvardes Galvenais štābs ar komunistu A. Straupi priekšgalā, Strādnieku gварde bija arī Iekšlietu tautas komisariāta pakļautībā. 1940. g. beigās Rīgas Strādnieku gvardes 9. bataljona 1. rotu pārveidoja par Rīgas Strādnieku gvardes 11. («VEF») bataljonu, un 1941. g. pavasarī no Katlakalna un Doles pagasta strādniekiem izveidoja 12. bataljonu. Rīgas Strādnieku gvardes 2. bataljonam bija pakļauta arī Slokas Strādnieku gvardes rota. Par Rīgas Strādnieku gvardes bataljonu komandieriem un politiskajiem vadītājiem strādāja J. Nacūns, K. Godkalns, A. Nabrovskis, P. Grāmatnieks, J. Lapiņš, B. Magins, P. Jemeljanovs, A. Ešmits, A. Ivanovs, B. Puriševs u. c.

Rīgas Strādnieku gvardes bataljoni pastāvēja līdz 1941. g. maija vidum, kad Strādnieku gварde tika likvidēta.

1940. g. 2. jūlijā LKP CK Sekretariāts pieņēma lēmumu par Saeimas vēlēšanu sarīkošanu. 4. jūlijā Latvijas Tautas valdība pieņēma likumu par Saeimas vēlēšanām, ko izsludināja 5. jūlijā. Vēlēšanām bija jānotiek 14. un 15. jūlijā. Latvijas darbaļaudis ar lielu prieku uzņēma ziņu par Saeimas vēlēšanu likuma pieņemšanu. Visā Latvijā 1940. g. 5.—7. jūlijā notika plašas demonstrācijas un mītiņi.

Sevišķi iespaidīga demonstrācija notika Rīgā 1940. g. 5. jūlijā. No Gaisa tilta rajona, Sarkandaugavas, Latgales priekšpilsētas un Pārdauga-

Rīgas pilsētas valde 1940. g. jūlijā (pirmajā rindā otrais no kreisās sēž J. Ermsons, trešais — J. Pupurs, otrais no labās — A. Deglavs).

vas uz Rīgas centru soļoja bezgalīgas demonstrantu kolonnas. Šajā grandiozajā demonstrācijā piedalījās apmēram 125 tūkst. Rīgas strādnieku, amatnieku un kalpotāju. Gājiena dalībniekus apsveica PSRS sūtniecības darbinieki, un no LKP CK nama (Antonijas — tag. L. Paegles — ielā 12) balkona viņus uzrunāja LKP CK sekretāri J. Kalnbērziņš un Ž. Spure. Notika mītiņš arī pie Valdības nama, kur manifestāciju sveica Tautas valdības priekšsēdētājs A. Kirhenšteins.

Latvijas Komunistiskā partija organizēja vēlēšanām Latvijas Darba tautas bloku, kurā apvienojās LKP, LDJS, Sarkanā Palīdzība u. c. organizācijas. Rīgas arodbiedrību pārstāvji nolēma atbalstīt Latvijas Darba tautas bloka priekšvēlēšanu platformu «Par mieru, par maizi, par tautas brīvību!» un pievienoties tai. 1940. g. 8. jūlijā Latvijas Darba tautas bloka kandidātu sarakstu apstiprināja Rīgas strādnieku ievēlēto pilnvarnieku sapulcē.

Priekšvēlēšanu dienās Latvijas Komunistiskā partija mobilizēja visus spēkus, lai izskaidrotu darbaļaudīm Darba tautas bloka platformu un panāktu uzvaru vēlēšanās. Daudzās Rīgas vietās (1905. g. parkā, Ziedoņa dārzā, Dzegužkalnā, Vērmanģdārzā u. c.) notika plaši darbaļaužu priekšvēlēšanu mītiņi. LKP un LDJS biedri runāja sapulcēs fabrikās un rūpnīcās, izvērta agitāciju dzīves vietās. LKP Rīgas komiteja un rajonu komitejas izlaida speciālus priekšvēlēšanu uzsaukumus. Pilsētas ielās bieži varēja redzēt agitācijas mašīnas. 1940. g. 7. jūlijā Mežaparkā notika plašs priekšvēlēšanu mītiņš, kurā piedalījās ap 30 tūkst. cilvēku.

Darbaļaudis dodas vēlēšanu Saeimā 1940. g. 14. jūlijā.

Kopsummā LKP Rīgas organizācija 8.—14. jūlijā sarīkoja 57 mītiņus un sapulces, bet ārpus Rīgas — vēl 20. Maskavas rajona komiteja vien organizēja 30 mītiņus un sapulces. 1940. g. jūlija dienās visa Latvijas prese, kino, radio aģitēja par Latvijas Darba tautas bloku un tā kandidātiem. Ar troksni izgāzās daži buržuāzijas pārstāvju mēģinājumi izvirzīt savus vēlēšanu sarakstus.

Šajās dienās izmainījās pat Rīgas izskats. Visur plīvoja sarkanie karogi un lozungi, ielās bieži bija redzami strādnieku gājieni, skanēja revolucionārās dziesmas. Sirmā Rīga it kā pārdzīvoja savu jaunību, revolucionārās trauksmes gars mājāja pilsētas ielās.

Draudzīgas attiecības izveidojās Rīgas darbaļaudīm ar Sarkanās Armijas karavīriem. Sarkanarmieši bieži tikās ar iedzīvotājiem, sniedza parkos un laukumos mākslinieciskās pašdarbības koncertus. Savukārt 12. jūlijā operā notika plašs latviešu mākslas darbinieku koncerts Sarkanās Armijas karavīriem. Arī Rīgas strādnieku mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi bieži viesojās pie sarkanarmiešiem. 1940. g. jūlijā visos Rīgas kino- teātros izrādīja padomju filmas. Jūlijā un augustā Rīgā viesojās pazīstami Maskavas un Ļeņingradas teātru mākslinieki, kas sniedza izrādes operā un Sporta namā. 18. augustā vairāk nekā 150 tūkst. rīdzinieku noskatījās padomju aviācijas gaisa parādi Rīgas aerodromā.

Rīgā tika izveidoti 37 pastāvīgie vēlēšanu iecirkņi (galvenokārt skolu telpās) un 2 ceļojošie iecirkņi (slimnīcām). 14. jūlijā jau no agra rīta pie iecirkņiem sāka pulcēties vēlētaji. Fabriku un rūpnīcu kolektīvi devās uz vēlēšanu iecirkņiem organizēti, ar orķestriem un sarkanajiem karogiem. Organizēti nodeva savas balsis arī Rīgas garnizona kareivji. Jau pirmajā vēlēšanu dienā pilsētā bija nobalsojuši vairāk nekā 60% vēlētajū.

Saeimas vēlēšanu rezultāti Rīgā bija šādi: no 235 000 balsstiesīgajiem pilsētas iedzīvotājiem vēlēšanās piedalījās 222 803 jeb 94,8%. No tiem par Latvijas Komunistiskās partijas vadītā Latvijas Darba tautas bloka

1940. g. 18. jūlija demonstrācija Rīgā.

kandidātiem balsoja 219 526 vēlētāji (98,5%), pret — 3277 vēlētāji. Visvairāk balsotāju pret Latvijas Darba tautas bloka kandidātiem bija Rīgas centra buržuāziskajos kvartālos, bet pilsētas strādnieku rajonos (Čiekurkalnā, Bolderājā, Maskavas priekšpilsētā, Ilģuciemā, Torņakalnā, Jaunmīlgrāvī, Vecmīlgrāvī, Juglā u. c.) praktiski visi vēlētāji balsoja par Darba tautas bloka kandidātiem.

No Rīgas vēlēšanu apgabala Saeimā tika ievēlēti 21 deputāti, to vidū V. Lācis, Ž. Spure, A. Jablonskis, J. Pupurs, A. Tabaks, P. Briedis, H. Līkums, J. Salnis, I. Vīnholde u. c.

Pēc tam kad kļuva zināmi Saeimas vēlēšanu rezultāti, Rīgas strādnieki 1940. g. 18. jūlijā sarīkoja plašu manifestāciju, kurā piedalījās vairāk nekā 100 tūkst. cilvēku. Demonstrantu kolonnas ar sarkanajiem karogiem devās gar Valdības namu uz PSRS sūtniecību. «Cīņa» par šo demonstrāciju 19. jūlijā rakstīja: «Pats raksturīgākais, kas bija novērojams vakardienas manifestācijā, bija nelokāmā tautas griba, lai Latvija taptu par Padomju Latviju un pievienotos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai. Šī nelokāmā griba bija izpausta manifestantu saucienos, karogu un plakātu lozungos: «Lai dzīvo Padomju Latvijai!», «Mēs prasām Latvijas pievienošanu Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai!», «Lai dzīvo Padomju Latvija — 14. PSRS republika!». Rīgas strādniecība, Rīgas darbaļaudis vienmēr gājuši visas Latvijas darbaļaužu pirmajās rindās. Rīgai sekos provinces pilsētas, Latvijas darba zemniecība, agrāk nomāktais Latvijas zemnieks, visa Latvijas tauta. Ko vakar prasīja Rīgas darbaļaudis — šodien prasīs visa Latvijas tauta.»

1940. g. 21. jūlijā pl. 12 Nacionālā teātra (tag. A. Upīša Latvijas PSR Valsts Akadēmiskais drāmas teātris) telpās sāka savu darbu Latvijas Tautas saeimas pirmā sesija. Koši dekorētajās teātra telpās pulcējās deputāti, kuriem tauta uzticēja lemt viņas vārdā, viesi, Rīgā akreditētie ārzemju diplomāti. Pēc Saeimas vecākā deputāta D. Krūzes runas Saeima ievēlēja priekšsēdētāju — P. Briedi, prezīdiju un redakcijas komisiju, kā arī apstiprināja pirmās sesijas dienas kārtību. Pirms Saeima sāka dienas kārtības jautājumu apspriešanu, to apsveica Rīgas strādnieku delegācija. Apsveikumā bija teikts: «Mēs, Rīgas strādnieku delegācija, apsveicam jauno Saeimu un novēlam tai sekmes atbildīgajā darbā. Mēs prasām dibināt Padomju Latviju, ko 1919. g. 22. maijā starptautiskā buržuāzija mums atņēma. Mēs prasām, lai Latvija iestātos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.»

Tautas saeima noklausījās Tautas valdības darbības pārskatu, ko nolasiņa A. Kirhenšteins, atzina valdības darbību par pareizu un uzdeva tai turpināt darbu. Pēc tam Tautas saeima apsprieda jautājumu par valsts varu un par Latvijas PSR iestāšanos PSRS sastāvā. Šajos dienas kārtības punktos referēja deputāti Ž. Spure un V. Lācis. Ar ilgi nerimstošiem aplausiem, skanot «Internacionālei», Tautas saeimas deputāti pieņēma «Deklarāciju par valsts varu» un «Deklarāciju par Latvijas PSR iestāšanos PSRS sastāvā». Ar šiem vienbalsīgi pieņemtajiem dokumentiem Latvijā tika atjaunota padomju vara un tika paziņots, ka Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika vēlas iestāties PSRS tautu brālīgajā saimē.

Latvijas Tautas saeimas lēmumus darba tauta uzņēma ar milzīgu sajūsmu. 1940. g. 21. jūlijā gar Nacionālā teātra ēku, sveicot Saeimas deputātus, soļoja desmitiem tūkstošu Rīgas strādnieku, amatnieku, kalpotāju un Latvijas Tautas armijas kareivju. 1940. g. 21. jūlijs kļuva par Padomju Latvijas dzimšanas dienu, kad Latvijas darba tauta likumdošanas ceļā apstiprināja izcīnīto uzvaru un izvēlējās turpmāko attīstības ceļu kopā ar brālīgajām Padomju Savienības tautām. Latviešu tautas vairāk nekā pusgadsimtu ilgā revolucionārā cīņā vainagojās ar galīgu uzvaru. Sākās revolucionāro pārveidojumu un sociālistiskās celtniecības darbs. To ievadīja darbaļaužu kvēli apsveiktie Tautas saeimas lēmumi par banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju, par darba zemnieku interesēm atbilstošas agrārās reformas īstenošanu.

1940. g. 30. jūlijā darbaļaudis pulcējās Rīgas stacijā, lai pavadītu uz Maskavu Tautas saeimas pilnvaroto delegāciju 20 cilvēku sastāvā ar A. Kirhenšteinu priekšgalā, kas devās uz PSRS Augstākās Padomes sesiju. 5. augustā PSRS Augstākās Padomes pirmā sasaukuma 7. sesija apsprieda delegācijas ziņojumu par Latvijas Tautas saeimas vienprātīgi pieņemto lēmumu iestāties PSRS sastāvā. Pēc delegācijas locekļu runām PSRS Augstākā Padome vienprātīgi uzņēma Latvijas PSR kā līdztiesīgu savienoto republiku PSRS sastāvā. Rīgas, visas Latvijas darbaļaudis pa radio klausījās no Maskavas PSRS Augstākās Padomes sēdes translāciju. Savu prieku viņi izteica arī demonstrācijā 6. augustā un tāpat 13. augustā, sagaidot Rīgas stacijā Tautas saeimas delegāciju atgriežamies no Maskavas.

1940. g. 24.—25. augustā bij. Saeimas namā Vecrīgā notika Latvijas Tautas saeimas 2. sesija, kurā Tautas saeima pasludināja sevi par Latvijas

PSR Augstāko Padomi un tika pieņemta Latvijas PSR Konstitūcija. 25.—26. augustā notika Latvijas PSR Augstākās Padomes 1. sesija, kas ievēlēja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdiju ar A. Kirhenšteinu priekšgalā un apstiprināja jaunu republikas valdību — Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomi ar V. Lāci priekšgalā.

2. SOCIĀLISTISKIE PĀRVEIDOJUMI RĪGĀ

Padomju varas pasludināšana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSR Savienībā ievadīja jaunu laikmetu arī Rīgas attīstībā. Sākās liels jauniecelsmes un jaunrades darbs.

Rīgas pilsētas saimniecība bija plaša un daudzveidīga. To vajadzēja reorganizēt un likt kalpot darbaļaudīm. Bet, pirms ķerties pie lielo sociālisma celtniecības uzdevumu risināšanas, bija jāņem darbaļaužu rokās Rīgas rūpniecība, bankas, slimnīcas utt. Pirmie soļi šajā virzienā tika veikti jau tūlīt pēc Tautas saeimas sesijas.

Vadoties no Tautas saeimas 1940. g. 22. jūlija deklarācijas, Latvijas PSR valdība 1940. g. 25. jūlijā pieņēma likumu «Par banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju Latvijas PSR teritorijā». Nacionalizējamo uzņēmumu saraksts bija publicēts presē 27. jūlijā. No 804 nacionalizējamiem uzņēmumiem 609 atradās Rīgā. Valsts, autonomie un pašvaldībām piederošie uzņēmumi («VEF», dzelzceļu darbnīcas, spēkstacijas u. c.) uzreiz pārgāja sociālistiskajā sektorā.

Nacionalizējamus uzņēmumus iecēla komisārus, kas, cieši sadarbojoties ar strādnieku komitejām, vadīja rūpniecības nacionalizāciju. Tā tika paveikta dažās nedēļās, pateicoties strādnieku lielajam atbalstam un disciplīnai. Neviens uzņēmums nepārtrauca darbu, tika saglabāta visa iekārta un izejvielu krājumi. Daudzos uzņēmumos notika sapulces, kurās strādnieki apsveica fabriku un rūpnīcu pārvēršanu tautas īpašumā un solījās vairot sociālistiskās valsts bagātības.

Pēc uzņēmumu nacionalizācijas tajos iecēla jaunus direktorus. Par Rīgas uzņēmumu direktoriem kļuva strādnieki M. Fedulovs («Kosmosā»), A. Jansons («Metālistā»), K. Zuimačs («Emolipā»), V. Ezernieks (finiera rūpnīcā «Balodis»), A. Jaunzems («Dancigerā»), A. Bobrovs («Latvello»), M. Nabrovska («Z. Horonā»), kā arī vairāki progresīvās inženiertehniskās inteliģences pārstāvji — K. Silenieks («G. Erenpreisā»), A. Viksna (superfosfāta fabrikā) utt. Pēc Latvijas PSR Konstitūcijas pieņemšanas, kurā bija noteikta jauna rūpniecības pārvaldes sistēma, un tautas komisariātu izveidošanas nacionalizētie uzņēmumi tika pakļauti attiecīgajiem tautas komisariātiem.

1939. gadā Rīgā bija 2248 uzņēmumi. No 766 Latvijas uzņēmumiem, kuros bija nodarbināti vairāk nekā 20 strādnieki, 537 atradās Rīgā. Pēc rūpniecības nacionalizācijas un dažu sīkāku rūpniecības uzņēmumu apvienošanas Rīgas rūpniecības sociālistisko sektoru 1940. g. rudenī sastādīja 435 uzņēmumi ar 45734 strādniekiem. No tiem 126 uzņēmumi ar 18412 strādniekiem bija Viegglās rūpniecības tautas komisariāta pakļautībā, 102 (8487 strādnieki) — Vietējās rūpniecības tautas komisariāta,

Rīgas strādnieku gvardi — rūpnīcas «Vairogs» strādnieki.

82 (6845 strādnieki) — Pārtikas rūpniecības tautas komisariāta un 63 (7110 strādnieku) — Mežu rūpniecības tautas komisariāta pakļautībā. Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvaldei (VAPP) bija pakļauti 53 uzņēmumi ar 1422 strādniekiem, medicīniski farmaceitiskajai pārvaldei — 7 ar 263 strādniekiem. Uzņēmumu ar strādnieku skaitu vairāk par 500 bija 19, vairāk par 100 — 88. Rūpnīcā «VEF» 1940. g. oktobrī bija 2238 strādnieki, vagonu rūpnīcā «Vairogs» — 857.

Rūpniecības uzņēmumu nacionalizācija turpinājās arī 1940. g. oktobrī—decembrī, un līdz ar to nacionalizēto uzņēmumu skaits nepārtraukti pieauga. Ja 1940. g. augustā sociālistiskais sektors rūpniecībā deva 72,7% no republikas rūpniecības produkcijas kopapjoma, tad decembrī — 84,5%. Pieauga arī strādnieku skaits nacionalizētajos uzņēmumos.

Pēc 1941. g. februāri veiktās sīko rūpniecības uzņēmumu nacionalizācijas Rīgā tika izveidoti 6 rūpkombināti (pēc rajonu skaita), kas aprīlī apvienoja 325 uzņēmumus. Sākās arī amatnieku apvienošanās ražošanas arteļos. 1941. g. maijā Rīgā bija 188 ražošanas arteļi ar 3600 biedriem.

Vienlaikus ar rūpnīcām un fabrikām 1940. g. jūlijā tika nacionalizētas četras privātas bankas, viens privātais bankas kantoris un 27 savstarpēja kredīta biedrības. Visu banku sistēmu Latvijā 1940. g. beigās reorganizēja. Rīgas pilsētas diskonta banka 1940. g. augustā tika apvienota ar Latvijas hipotēku banku, izveidojot Komunālo banku.

1940. gadā Rīgā bija 10 837 tirdzniecības uzņēmumi, no tiem 1024 — 1. un 2. kategorijas. 1940. g. augusta beigās pār lielajiem tirdzniecības uzņēmumiem tika noteikta valsts uzraudzība, iecelot tajos speciālus pilnvarniekus, kas sekoja uzņēmumu darbībai. Visi valsts uzraudzībā esošie tirdzniecības uzņēmumi Rīgā bija pakļauti 7 speciāliem rajonu pilnvarniekiem.

1940. g. 28. septembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs pieņēma dekrētu par 1. un 2. kategorijas tirdzniecības uzņēmumu (ar apgrozījumu gadā virs 100 000 latu) nacionalizāciju. Rīgā tika organizēti divi valsts tirdzniecības uzņēmumi — pārtikas un rūpniecības preču. Paplašināja savu darbību Rīgas patērētāju biedrība «Vienība», kam 1941. g. martā bija 109 veikali.

1941. g. 17. maijā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs izdeva dekrētu par to tirdzniecības uzņēmumu (kopskaitā 2162) nacionalizāciju, kuru kopējais gada apgrozījums pārsniedza 50 000 rbļ. No tiem Rīgas pilsētas 1. tirdzniecības uzņēmumam nodeva 434, bet 2. tirdzniecības uzņēmumam — 242.

Pēc 1939. g. dzīvokļu skaitīšanas datiem Rīgā bija 20 017 ēkas ar dzīvokļiem. Kopējais dzīvokļu skaits bija 113 755 ar 245 984 istabām. 1940. g. 14. augustā Latvijas PSR valdība pieņēma lēmumu par lielo privāto namu uzraudzību. Rīgā valsts uzraudzībai bija pakļauti nami ar ienākumiem virs 6000 latiem gadā. Tika nozīmēti speciāli namu pārtraugi, kas sekoja namu pareizai ekspluatācijai, kurināmā sagādei utt. Namu pārtraudzīšanai Rīgu sadalīja 9 rajonos, ieceļot katrā rajonā savu pārtraugu.

1940. g. 28. oktobrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs izdeva dekrētu par lielo namu nacionalizāciju. Rīgā nacionalizācijai bija pakļauti nami, kuru apdzīvojamā platība pārsniedza 220 m². Rīgas arodbiedrības nosūtīja par namu nacionalizācijas komisiju priekšsēdētājiem 1250 cilvēkus, kas šo darbu paveica nedēļas laikā. Jau 1940. g. novembra pirmajā pusē nacionalizācija bija pabeigta.

Rīgā tika nacionalizēti 4579 namīpašumi (9017 ēku). Sakarā ar to, ka nacionalizācijas gaitā bija pielaistas kļūdas (nacionalizēti namīpašumi ar mazāku apdzīvojamo platību un darba inteliģencei piederošie nami), 1940. g. decembrī apmēram 500 nacionalizētie namīpašumi tika atdoti atpakaļ to agrākajiem īpašniekiem. Nacionalizētajos namos bija 78 801 dzīvoklis (70,5% no dzīvokļu fonda). Nacionalizēto namu saimniecības vadišanai Rīgā nodibināja namu pārvaldes. Līdz 1941. g. maijam bija pārceltas no pagrabu telpām uz citiem, labākiem dzīvokļiem 1500 strādnieku ģimenes.

1940. g. 28. oktobrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs pieņēma dekrētu par privāto kinoteātru, lielo viesnīcu (ar 10 un vairāk istabām), slimnīcu, aptieku, noliktavu un ķīmiski farmaceitiskās rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Novembrī Rīgas pilsētas veselības pārvaldei tika nodotas nacionalizētās 22 privātās slimnīcas ar 543 gultām.

1941. g. janvārī Rīgas pilsētas veselības aizsardzības nodaļas pārziņā bija 3 pilsētas slimnīcas, Sarkanā Krusta slimnīca, Sarkankalna psihiatriskā slimnīca, bērnu slimnīca, bērnu nams (slimnīca), Lielbērzes sanatorija, tuberkulozes sanatorija Priedainē, 6 ķirurģiskās klinikas, 3 sieviešu klinikas, pilsētas acu klinika, Torņakalna nervu klinika, tuberkulozes papildu sanatorija, kaulu tuberkulozes sanatorija, Āgenskalna bērnu slimnīca, pilsētas aptieka un alkoholisma ārstniecības punkts.

1940. g. decembrī Rīgā likvidēja slimokases, un uz to bāzes 1941. g. 1. janvārī sāka darbu 11 poliklīnikas (4 no tām bija organizētas pilnīgi no jauna), bet februārī — vēl viena poliklīnika pilsētas centrā 29 Rīgas

lielāko uzņēmumu strādniekiem. 1941. g. 4. janvārī tekstilfabrikā «Parīzes Komūna» atklāja pirmo veselības aizsardzības punktu, bet vēlāk — vēl 13 punktus lielākajos pilsētas uzņēmumos.

Triju dienu laikā, piedaloties 430 komjauniešiem un Latvijas Valsts universitātes studentiem, 1940. g. oktobrī Rīgā nacionalizēja 69 aptiekas (no tām 3 homeopātiskās un 6 — slimnīcu aptiekas), 12 aptiekas preču noliktavas un 8 farmaceitiskos uzņēmumus.

Rīgā tika nacionalizēti 9 filmu iznomāšanas uzņēmumi ar tiem piederošiem 5 lielākajiem Rīgas kinoteātriem («Splendid-Palace», «Kristal-Palace», «Grand Kino», «Forum», «Daina»), kinostudija un 30 privātie kinoteātri.

Rīgas pilsētas Izpildu komitejas pārziņā tika nodotas 12 nacionalizētās viesnīcas («Roma», «Komercc», «Bellevue», «Tempo», «Rīga», «Metropol», «Excelsior», «Saulīte», «Savoy» u. c.). Viesnīcu vadišanai 1940. g. decembrī nodibināja Rīgas viesnīcu trestu.

1940. g. rudenī Rīgas pilsēta pārņēma arī zooloģisko dārzu, kurā bija 278 zvēri. Nacionalizēja ceļojošos cirkus.

1941. g. janvārī Rīgā tika nacionalizēti 8 autobusu satiksmes uzņēmumi, 52 lielas garāžas, 21 privātā pirts, smagās un vieglās automašīnas, bet 1941. g. februārī — lielās grāmatsietuves un dārzniecības. 1941. g. jūnijā Latvijas PSR TKP nolēma izmaksāt kompensāciju tiem privātā transporta īpašniekiem, kuri līdz nacionalizācijai neizmantoja algotu darbaspēku.

Ļoti smaga problēma Rīgai bija samērā lielais bezdarbnieku skaits. Vēl 1940. g. 1. decembrī pilsētā bija 6943 bezdarbnieki (no tiem 2100 — kvalificētie strādnieki), 1941. g. 26. janvārī — 7111, bet 1941. g. 1. februārī — 8323 cilvēki. Tiesa, lielākā daļa no reģistrētajiem bezdarbniekiem bija vīrieši vecumā līdz 18 gadiem un veci cilvēki, kas bija maz piemēroti fiziskajam darbam, kā arī sievietes. Bezdarbnieku skaits pieauga galvenokārt uz dažādu likvidēto buržuāzisko biedrību darbinieku skaita.

Sakarā ar nacionalizāciju pieauga Rīgas pašvaldības algoto darbinieku skaits. Ja 1940. g. 1. jūlijā Rīgas pašvaldībai bija 5430 štata un 3272 brīvā līguma darbinieki, tad 1. oktobrī — 5686 štata un 3319 brīvā līguma darbinieki un vairāki tūkstoši strādnieku ar dienas algu. Rīgas pilsētas valdes un tai pakļauto pārvalžu un uzņēmumu darba apjoms nepārtraukti pieauga.

1940. g. 12. septembrī Rīgas lielvecākais J. Pupurs (kam uzticēja Latvijas PSR tirdzniecības tautas komisāra posteni) nodeva savas pilnvaras J. Ermsonam. Pēc Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija dekrēta publicēšanas par pilsētu un apriņķu pagaidu izpildu komiteju izveidošanu un to sastāvu 1940. g. 29. novembrī notika Rīgas pilsētas valdes pēdējā sēde, kurā piedalījās pilsētas lielvecākais J. Ermsons, pilsētas vecākie K. Laškops un J. Čaule, kā arī pilsētas valdes locekļi A. Deglavs, E. Dzelzītis, O. Grinbergs, V. Pampe, E. Robežnieks un P. Rūtiņš. Valde nolēma, ka tā savu darbību izbeidz un visas lietas nodod Rīgas pilsētas pagaidu Izpildu komitejas prezīdijam. Par Rīgas pilsētas Izpildu komitejas pirmo priekšsēdētāju kļuva A. Deglavs, viņa vietnieku — F. Frankenšteins, sekretāru — J. Ermsons, Izpildu komitejas locekļiem — Ž. Spure un J. Piesis. Decembrī

par Izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieci apstiprināja «Sarkanās tekstilnieces» strādnieci E. Puriņu. Par tirdzniecības nodaļas vadītāju tika iecelts A. Stepanko, 1941. g. 26. februārī par pilsētas tautas izglītības nodaļas vadītāju kļuva M. Duškina. Ar 1941. g. 13. maija dekrētu V. Lecis tika iecelts par Rīgas pilsētas Izpildu komitejas priekšsēdētāja vietnieku un plānu komisijas priekšsēdētāju; par Izpildu komitejas locekļiem apstiprināja E. Abzalonu un K. Pugo.

1940. g. decembrī notika pilsētas Izpildu komitejas pārvalžu reorganizācija. To vietā sāka darboties nodaļas. Aizgādības pārvalde tika sadalīta sociālās nodrošināšanas un darba nodaļā, būvju pārvalde, nekustamo īpašumu, satiksmes un uzņēmumu pārvaldes apvienotas komunālās saimniecības nodaļā. Rīgas pilsētas Izpildu komitejas sastāvā bija plānu komisija, komunālās saimniecības, dzīvokļu saimniecības, darba, veselības aizsardzības, tautas izglītības, sociālās nodrošināšanas un tirdzniecības nodaļa.

Pilsētas Izpildu komiteja nodibināja arī komisijas, kuru uzdevums bija palīdzēt Izpildu komitejai risināt pārvaldes un saimnieciskās vadīšanas uzdevumus. 1941. g. 18. aprīļa sēdē Izpildu komiteja nolēma nodibināt 6 komisijas — izglītības, finansu un budžeta, komunālās saimniecības, tirdzniecības, dzīvokļu, veselības aizsardzības.

1941. g. 9. janvārī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs pieņēma dekrētu par rajonu nodibināšanu Rīgā. Rīgā izveidoja 6 rajonus: Ļeņina, Kirova, Maskavas, Proletāriešu, Sarkanarmijas un Staļina. Par rajonu izpildu komiteju priekšsēdētājiem iecēla V. Rūtmani (Proletāriešu rajonā), I. Manzurovu (Maskavas rajonā), A. Straupi (Kirova rajonā), J. Melnalksni (Staļina rajonā), J. Markevicu (Ļeņina rajonā) un J. Pilātu (Sarkanarmijas rajonā). Visi jaunieceltie rajonu izpildu komiteju priekšsēdētāji bija strādnieki. 1941. g. janvārī—februārī rajonos nodibināja tautas izglītības, finansu, veselības aizsardzības u. c. nodaļas.

Rīgas pilsētas Izpildu komitejas vajadzībām 1941. g. janvārī nodeva lepno bijušo Em. Benjamiņas savrupmāju Kr. Barona ielā 12. 21. aprīlī Izpildu komiteja apstiprināja pilsētas budžetu 1941. gadam. Komunālajai un dzīvokļu saimniecībai paredzēja 35,4 milj. rubļu, sociāli kulturāliem pasākumiem — 67 milj. rubļu, pārvaldes orgānu uzturēšanai — 5,8 milj. rubļu. Veselības aizsardzībai nolēma asignēt 34,4 milj. rubļu, tautas izglītībai — 24 milj. rubļu, sociālajai nodrošināšanai — 8,4 milj. rubļu. Apstiprināja arī rajonu izpildu komiteju budžetus. 1941. g. 28. janvārī pilsētas Izpildu komiteja pārdēvēja dažus Rīgas laukumus un ielas. Uz pilsētas kartes parādījās Komunāru laukums, 21. jūlija laukums, Pionieru laukums, Padomju un Komunāru bulvāris, A. Barbisa, Komunālā, L. Paegles, Ed. Veidenbauma, Fr. Gaiļa iela.

Visu sociālistisko pārveidojumu darbu Rīgā vadīja LKP pilsētas organizācija. Tās sadalījums 10 rajonos pastāvēja līdz 1940. g. 6. septembrim, kad LKP Rīgas komitejas un rajonu sekretāru sēdē tika pieņemts lēmums organizēt Rīgā 3 partijas rajonus (Centra, Pārdaugavas un Maskavas). Agrākie 1., 3., 5., 6., 8. un 9. partijas rajoni tika apvienoti Centra rajonā; par rajona pirmo sekretāru kļuva Ž. Šmits (vēlāk — E. Ameriks). Par LKP Pārdaugavas rajona (tajā ietilpināja 2., 4., 7. rajonu) pirmo sekretāru apstiprināja P. Valbaku, par LKP Maskavas rajona (agrākā 10.) pirmo

sekretāru — M. Jakovļevu. Rajonu apvienošana norisinājās ātri un jau septembra otrajā pusē bija pabeigta. Pēc reorganizācijas LKP Centra rajonā bija 70 partijas organizācijas ar 626 biedriem un 270 biedra kandidātiem, Pārdaugavas rajonā — 30 organizācijas ar 171 biedru un 141 biedra kandidātu, Maskavas rajonā — 78 biedri un 80 biedra kandidāti.

1940. g. 15. decembrī Rīgas komunisti sanāca uz savu pirmo konferenci pēc padomju varas atjaunošanas. Konference notika telpās Amatu ielā 5, kur toreiz izvietojās Pionieru pils. Tajā piedalījās 126 delegāti ar lēmēja balsstiesībām un 27 ar padomdevēja balsstiesībām. Pēc sociālā stāvokļa 66 delegāti bija strādnieki, 10 — zemnieki, 50 — kalpotāji. 54 delegāti par piedalīšanos revolucionārajā kustībā bijuši pakļauti represijām. Konference pārstāvēja 1133 Rīgas komunistus (bez Sarkanās Armijas daļās esošajiem), kas bija apvienoti 147 pirmorganizācijās. LKP Rīgas komitejas pārskata ziņojumu nolasīja Ž. Spure. Konference ievēlēja LKP Rīgas komiteju 31 cilvēka sastāvā un revīzijas komisijas 5 locekļus.

21. decembrī notika jaunievēlētās LKP Rīgas komitejas sēde. Par LKP Rīgas komitejas pirmo sekretāru ievēlēja J. Kalnbērziņu, par otro sekretāru — K. Pugo, par trešo sekretāru — E. Ameriku. 1941. g. 10. martā sakarā ar E. Ameriku ievēlšanu par LKP CK sekretāru viņa vietā ievēlēja O. Vēveri. Tajā pašā dienā LKP Rīgas komiteja papildināja sekretariātu ar sekretāru rūpniecības jautājumos (I. Trinkleru) un sekretāru transporta jautājumos (P. Briedi). Par LKP Rīgas organizācijas rajonu komiteju sekretāriem strādāja J. Vecvagars (Kirova rajonā), M. Jakovļevs (Maskavas), P. Valbaks (Leņina), N. Ķīsis (Sarkanarmijas) u. c.

LKP Rīgas organizācijā 1941. g. 1. jūnijā bija 1563 partijas biedri un 722 biedra kandidāti, pavisam 2285 komunisti, kas bija apvienoti 154 pirmorganizācijās un 34 kandidātu grupās, kā arī 2 partijas—komjaunatnes grupās. Pastāvēja vairākas rūpniecību pirmorganizācijas, no kurām lielākās bija Rīgas ostā, rūpnīcā «VEF», Rīgas cementa rūpnīcā, «Latvijas kokā», «Kvadrātā», Rīgas keramikas rūpnīcā, «Furnierī» u. c. 1941. gadā lielākajos Rīgas uzņēmumos nozīmēja partorgus, kas kļuva par kolektīvu sabiedriski politiskās dzīves organizatoriem. 1940. g. 17.—19. decembrī Rīgas pilī notika LK(b)P 9. kongress, kas novērtēja partijas darbību un nosprauda plašo sociālistisko pārveidojumu plānu.

3. RĪGAS DARBAĻAUDIS SOCIĀLISTISKĀS CELTNIECĪBAS DARBĀ

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā un pirmajiem sociālistiskajiem pārveidojumiem sāka mainīties Rīgas sociālā seja, Rīga kļuva par pilsētu, kur galvenais vārds pieder strādnieku šķirai.

Jau tūlīt pēc uzņēmumu nacionalizācijas vairākās fabrikās (zeķu fabrikā «Eska», podiņu fabrikā «P. Bēms» u. c.) sāka izvērsties sociālistiskā sacensība. Tā bija strādnieku šķiras atbilde uz fabriku pāriešanu tautas īpašumā. 1940. g. augustā—septembrī Rīgā izvirzījās pirmie stahanovieši:

Rīgas «Sarkanā metālista» (bij. «Metālista») — strādnieki — sestdienas talkas dalībnieki.

Ē. Ezera («Eskā»), K. Maurītis (rūpnīcā «VEF»), P. Muldiņš («Maizniekā»), O. Putnis («Metālistā»), F. Larionovs («Degvielā»). Daudzos Rīgas uzņēmumos («Šiferis», «Stikla eksports», «Rīgas manufaktūra», «Emolips», «Merīno», spiestuve «Spartaks») notika pirmās sestdienas talkas, kurās piedalījās daudzi strādnieki.

Īsti plašu vērienu sociālistiskā sacensība Rīgā guva 1940. g. rudenī. 29. septembrī presē bija publicēts fabrikas «Latvijas kokvilna» (tag. «Boļševička») kolektīva aicinājums visiem Padomju Latvijas strādniekiem iekļauties sociālistiskajā sacensībā par godu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 23. gadadienai. LKP CK un LPSR Arodbiedrību savienība atbalstīja šo ierosmi. Jau nākamajās dienās desmitiem Rīgas uzņēmumu kolektīvu pievienojās «Latvijas kokvilnas» aicinājumam. Sociālistiskajā sacensībā piedalījās simtiem rūpnīcu, celtniecības organizāciju un arī iestāžu. Rīgā pirmsoktobra sociālistiskajā sacensībā izvirzījās 247 stahavovieši un 8135 trieciennieki (par triecienniekiem uzskatīja strādniekus, kas pārsniedza izstrādes normas par 25%). Sacensības gaitā darba ražīgums dažādās rūpniecības nozarēs pieauga par 5—54%, tika panākts materiālu, kurināmā, izejvielu ietaupījums 1 milj. rubļu vērtībā.

1940. g. 5. novembrī Rīgā Sporta namā notika sociālistiskās sacensības uzvarētāju godināšana. LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš nolasīja referātu par Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju, bet Latvijas PSR Arodbiedrību centrālās padomes priekšsēdētājs R. Lapiņš raksturoja sociālistiskās sacensības gaitu Padomju Latvijā. Astoņi Rīgas uzņēmumi — «Sarkanā

zvaigzne» (412 strādājošo), «Latvijas kokvilna» (1400), «VEF» (3050), «Varonis» (1612), «Latvijas koks» (640), «Bekona eksports» (1807), «Liperts» (65), tirdzniecības uzņēmums «Vienība» (680 darbinieku), tāpat spiestuve «Spartaks» un Sarkanā Krusta Rīgas slimnīca, kā arī ķīmiskās rūpniecības strādnieku arodbiedrība saņēma republikas tautas komisariātu ceļojošos Sarkanos karogus un naudas prēmijas. Citu 76 uzņēmumu un iestāžu kolektīvi saņēma naudas prēmijas. Par sociālistiskās sacensības uzvarētāju kļuva rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» kolektīvs.

1940. g. novembrī Latvijas PSR strādnieki sāka jaunu sacensību par godu PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām. Rīgas strādnieki aktīvi piedalījās sociālistiskajā sacensībā par godu VK(b)P 18. konferencei, pēc tam — sagaidot 1941. g. 1. Maija svētkus, kā arī par godu Padomju Latvijas 1. gadadienai. Vairākos Rīgas uzņēmumos nodibinājās stahanoviešu skolas, plašu vērienu guva racionalizatoru kustība. Daži Rīgas uzņēmumi sāka sociālistisko sacensību ar Maskavas u. c. pilsētu radnieciskiem uzņēmumiem. «Sarkanā tekstilniece» sacentās ar Maskavas «Trjohgornaja manufaktura» kolektīvu, «Rīgas audums» — ar Maskavas fabriku «Krasnaja Roza», Rīgas tramvajnieki — ar Minskas kolēģiem utt. Visā republikā kļuva pazīstami Rīgas stahanoviešu V. Koltāna, K. Staško, Ē. Ezeras, K. Griezīša, M. Čakstes, J. Krūmiņa vārdi.

Rīgas strādnieki bija rosīgi dalībnieki ražas novākšanas talkās 1940. g. augustā—septembrī. 1941. g. 3. martā ap 1000 Rīgas strādnieku piedalījās lielā pilsētas atsniegošanas talkā. Gandrīz visi Rīgas fabriku kolektīvi noslēdza šefības līgumus ar lauku pagastiem, brauca ciemos pie zemniekiem ar priekšlasījumiem un pašdarbības priekšnesumiem. Arī gandrīz visas pilsētas skolas ieguva sev šefus uzņēmumos.

Tomēr galvenais lauks, kur izpaudās Rīgas strādnieku šķiras spēks un apzinīgums, bija aktīva piedalīšanās ražošanā.

Latvijas PSR iestāšanās PSRS tautu brālīgajā saimē pavēra Rīgas rūpniecībai un arī ostai un dzelzceļiem plašas attīstības iespējas. Ar 1940. g. 1. oktobri Latvijas PSR rūpniecība strādāja pēc plāna, tā sāka saņemt nepieciešamās izejvielas no brālīgajām padomju republikām. 1941. g. plāns paredzēja strauju rūpniecības izaugsmi. Sākās Rīgas vagonu rūpnīcas «Vairogs», Rīgas gaļas kombināta, «Zasulauka manufaktūras», «Stara» rekonstrukcija, 1941. g. pavasarī bij. fabrikas «Provodņik» korpusos sāka būvēt lielu aviācijas rūpnīcu. Daudzas sīkas fabrikas un darbnīcas apvienojās. Tā, 1940. g. oktobrī—novembrī fabrikas «Sarkandaugavas audums», «Rīgas tūku manufaktūra» un «Sarkanā atspole» apvienoja lielā tekstilkombinātā «Sarkanā atspole», kas tika izvietots bij. Holma tekstilfabrikas korpusos (tag. «Aurora»). Daudzas Rīgas fabrikas mainīja nosaukumus: G. Ērenpreisa velosipēdu fabrika kļuva par «Sarkano zvaigzni», «Latvijas kokvilna» — par «Boļševičku», «R. Feldhūns» — par «Sarkano tekstilniecei», «M. S. Kuzņecovs» — par Rīgas keramikas fabriku, «Rīgas vilnas rūpnieks» — par «8. martu», «V. Ķuze» — par «17. jūniju» utt. 1941. g. maijā Rīgas deviņās rūpniecības nozarēs vien strādnieku skaits sasniedza 61 358. Šajā laikā pilsētā bija 8 rūpnīcas, kurās strādnieku skaits pārsniedza 1000 («VEF», «Vairogs», Rīgas gaļas kombināts, «Juglas manufaktūra», «Lenta», «Sarkanā tekstilniece», «Rīgas manufaktūra», Rīgas

keramikas fabrika). 1941. g. pavasarī Rīgā atvēra FRA skolas strādnieku kadru apmācīšanai.

Rīgā sākās arī plaša celtniecība. 1940. g. 25. novembrī kvartālā starp Matīsa, Vagonu, Sarkanarmijas un Valmieras ielām sākās Rīgas autobusu garāžas būve. Nācās pārbūvēt bijušos Krievu-Baltijas vagonu fabrikas korpusus un izbūvēt 6000 m² lielu telpu, kas 1941. g. 1. februārī uzņēma pirmos 40 Rīgas zilos autobusus.

1940. g. rudenī sāka būvēt sieviešu klīnikas korpusu 2. Rīgas pilsētas slimnīcas teritorijā un skolu Juglā, nodeva ekspluatācijā skolas ēku Kundziņsalā. Bija iepļānots 1941. gadā izbūvēt 1880 dzīvokļu ar 4457 istabām, sākt divu lielu bloķeķu (ar 250 dzīvokļiem katrā) celšanu.

Satiksmes tresta galvenajās darbnīcās bija paredzēts uzbūvēt 1941. gadā Rīgai 15 tramvaja vagonus, bet vagonu rūpnīcā — jaunus autobusus, no kuriem jau aprīlī pieci tika nodoti lietošanā.

Pirmais atjaunotās Padomju Latvijas gads Rīgā iezīmējās ar darbaļaužu lielu politisko aktivitāti. 1940. g. 7. novembrī pilsētas darbaļaudis pirmo reizi brīvi svinēja Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svētkus. Rūpnīcās un arodbiedrību klubos notika 265 svētku sarīkojumi, kuros piedalījās 125 dramatiskie kolektīvi un ap 100 koru un vokālo ansambļu. Sarkanās Armijas (tag. Uzvaras) laukumā Pārdaugavā notika karaspēka parāde un darbaļaužu demonstrācija, kurā piedalījās vairāk nekā 200 tūkst. rīdzinieku.

Rīga rosīgi gatavojās PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām. Pilsētā notika 1774 priekšvēlēšanu sapulces un daudz mītiņu uzņēmumos. Priekšvēlēšanu aģitācijas darbā piedalījās 650 komjauniešu un 1260 aktīvistu, tika izplatīti desmitiem tūkstošu uzsaukumu un plakātu. Vēlēšanas 1941. g. 12. janvārī notika lielas politiskas rosmes apstākļos. Vēlētāju skaits Rīgā bija 303 506. Viņi ievēlēja 6 deputātus Tautību Padomē un 1 Savienības Padomē. Desmitiem tūkstošu Rīgas darbaļaužu piedalījās 1. Maija demonstrācijā. Fizkultūriešiem un Osoaviahima biedriem tajā bija savas kolonnas.

LKP Rīgas organizācija savā darbā balstījās uz aktīvistu grupām, arodbiedrību aktīvu, Sarkanās Palīdzības organizāciju, karojošo bezdievju organizāciju, Strādnieku gvardi un komjaunatnes organizāciju. Rīgas komjaunieši aktīvi piedalījās gan sociālistiskajā sacensībā, gan partijas propagandas darbā, sportā un pašdarbībā, sabiedriskajās talkās, slēpošanas krosā un vingrošanas sacensībās. 1940. g. 4. decembrī LKP Rīgas komiteja apstiprināja komjaunatnes Rīgas komiteju, kurā ietilpa P. Sadovskis (sekretārs), J. Kārklīšs, A. Ozoliņš, V. Apsītis, A. Grīnbergs u. c. Par komjaunatnes Rīgas rajonu sekretāriem strādāja V. Pujāts, B. Krišs, F. Grišāns, J. Bondarenko u. c. LĻKJS Rīgas organizācijas rindās 1941. g. 1. maijā bija 1539 komjaunieši, kas bija apvienoti 157 pirmorganizācijās. No 1941. g. 1. janvāra komjaunatnes rindās bija iestājušies 438 jaunie rīdzinieki. Tomēr 1941. g. pavasarī vēl daudzos lielos uzņēmumos nebija komjaunatnes organizāciju. 1941. g. 15. jūnijā Rīgas komjaunatnes organizācijā bija 1989 biedri, no kuriem 618 strādāja rūpnīcās. Viņu vidū bija 65 stahanovieši un 298 trieciennieki.

Rīgas darbaļaudis svēti glabāja revolucionāro cīnītāju piemiņu. Šajā

darbā 1940.—1941. gadā lielu ieguldījumu deva Latvijas Sarkanās Palīdzības (MOPR) pilsētas organizācija, kurā 1941. g. 1. janvārī bija 3720 biedru. Rīgā plaši atzīmēja Parīzes Komūnas 70. gadadienu (1941. g. 18. martā), Starptautisko jaunatnes dienu (1940. g. 1. septembrī), pirmo reizi plaši atzīmēja Starptautisko sieviešu dienu. 1940. g. 6. oktobrī simtiem rīdzinieku uzkopa kritušo revolucionāru kapus.

Sociālisma celtniecība Rīgā noritēja otrā pasaules kara apstākļos, kad hitleriskā Vācija gatavoja uzbrukumu PSRS, bet gāztā Latvijas buržuāzija lika visas cerības uz hitleriešu iebrukumu. Rīgas darbaļaudis aktīvi piedalījās PSRS aizsardzības spēju nostiprināšanā. Rosīgi darbojās pilsētas Oso-aviahima organizācija, kas apvienoja vairāk nekā tūkstoš biedru, jauniešaucamo apmācības aptvēra 10 809 1919.—1922. gadā dzimušos jauniešus. 1940. g. rudenī Rīgā tika reorganizēta vietējā pretgaisa aizsardzība. Ar pilsētas Izpildu komitejas 1941. g. 28. marta lēmumu visiem Rīgas iedzīvotājiem vecumā no 16 līdz 55 gadiem uzlika par pienākumu piedalīties vietējās pretgaisa aizsardzības pasākumos. Pretgaisa aizsardzības štābs organizēja 1940. g. 29. oktobrī un 1941. g. 20. jūnijā plašas mācības, kurās piedalījās daudzi rīdzinieki.

4. KULTŪRAS UN IZGLĪTĪBAS ATTĪSTĪBA RĪGĀ

Padomju varas atjaunošana Latvijā iezīmēja arī nopietnu lūzumu tās kultūras dzīvē. 1940. gadā republikā sākās kultūras revolūcija, kuras rezultātā bija jāuzvar jaunajai, sociālistiskajai kultūrai, kultūrai, kura, pārņemot visu progresīvo un vērtīgo no vecā mantojuma, padarītu garīgās bagātības pieejamas visplašākajām darbaļaužu masām. Lai sasniegtu šo mērķi, bija jāveic daudz dažādu organizatorisku pasākumu kultūras un izglītības laukā.

Kultūras un mākslas iestāžu vadīšanai 1940. g. 26. septembrī nodibināja Latvijas PSR TKP Mākslas lietu pārvaldi, par tās vadītāju ieceļot mākslinieku H. Līkumu. Kultūras darbā, it īpaši mākslinieciskajā pašdarbībā, aktīvi iesaistījās Rīgas strādnieki. 1940. g. rudenī Rīgā arodbiedrībām bija 51 koris un 41 orķestris ar 3000 dalībniekiem, 80 dramatiskie pulciņi ar 1800 dalībniekiem, 4 literārie pulciņi, 10 vingrošanas grupas, 77 krievu valodas kursi utt. 1941. g. martā pilsētā bija 500 mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi ar 19 500 dalībniekiem. Labākie kori bija tekstilrūpniecības strādnieku arodbiedrībai, «Latvijas kokvilnai» un rūpnīcai «VEF», labākie orķestri — «Sarkanajai zvaigznei», «Kvadrātam» un bij. Maikapa tabakas fabrikai. «Bekona eksporta» dramatiskais pulciņš iestudēja J. Raiņa lugu «Girts Vilks», bet «Rīgas auduma» pulciņš — V. Majakovska «Radio—Oktobris». 1940. g. rudenī Rīgā jau darbojās 78 strādnieku klubi un 50 sarkanie stūrīši. Pa lielākajai daļai tie gan bija izvietoti šaurās un nepiemērotās telpās.

1940.—1941. gadā Latvijas PSR nebija izveidota vienota arodbiedrību sporta organizācija (ja neskaita «Lokomotīvi» dzelzceļniekiem). Arodbiedrībās pastāvēja atsevišķu sporta veidu sekcijas, kas 1940. g. 1. oktobrī apvienoja 5560 dalībnieku.

1940. g. 7. oktobrī durvis vēra Rīgas Tautas augstskola. Mācības Tautas augstskolā notika vakaros. Par pasniedzējiem tur strādāja Rīgas augstskolu un vidusskolu labākie pedagogi. 1941. g. sākumā Tautas augstskolā 27 klasēs mācījās vairāk nekā tūkstoš klausītāju, pasniedzēju bija 107. Pie 4 Rīgas skolām Tautas augstskola organizēja vidusskolu abiturientu klases.

Radikālas izmaiņas 1940. g. vasarā un rudenī notika Rīgas skolu dzīvē. Izpildot Latvijas PSR valdības 1940. g. 13. augusta lēmumu, pilsēta pārņēma 19 privātās skolas, tajā skaitā visas privātās ģimnāzijas un baznīcas skolas un dažādu biedrību uzturētās mācību iestādes, kā arī bij. franču liceju.

1940./41. mācību gadā Rīgā bija 116 skolas. To skaitā bija 1 pirmsskola, 5 pamatskolas (1.—4. klase), 77 nepilnās vidusskolas (1.—7. klase), 12 vidusskolas (1.—11. klase), 3 papildu skolas. Pilsētas skolās 1295 klasēs mācījās 42 449 skolēni. Skolās bija 3 internāti ar 111 vietām. Rīgas skolās strādāja 1496 skolotāji.

1940. g. decembrī pilsētas tautas izglītības nodaļas pārziņā bija 2 vakara vidusskolas un 9 nepilnās vakara vidusskolas (5 latviešu, 2 krievu, 1 poļu un 1 baltkrievu), kurās bija iekārtotas pēdējā pamatskolas klase un 5., 6., 7. nepilnās vidusskolas klases. Nodarbības tajās notika 5 reizes nedēļā.

Radikālas izmaiņas notika gan skolu programmās, gan skolotāju sastāvā. Rīgas skolās sāka strādāt 120 Ulmaņa diktatūras laikā atlaistie skolotāji, tika nomainīta visa skolu vadība, sākās jaunu skolotāju kadru sagatavošana. 1940. g. 2.—3. septembrī Sporta namā notika Latvijas PSR skolotāju kongress.

1940.—1941. gadā padomju skolas veidošanās process Latvijā bija tikai sācies. Darbaļaužu bērniem tika atcelta mācību maksa. Skolās organizējās pionieru un komjaunatnes organizācijas. 1941. g. jūnijā Rīgas skolās bija 8329 pionieri un 205 komjaunieši; 78 skolās darbojās pionieru organizācijas, 23 skolās — komjaunatnes organizācijas.

1940. g. rudenī pēc LĻKJS CK ierosinājuma organizēja Rīgas Pionieru pili, kas sākumā atradās Amatu ielā 5, bet 1941. g. 22. februārī jauno leņiniešu rīcībā nodeva Rīgas pili. Tur iekārtoja tehnisko, zinātnisko, mūzikas, mākslas, fizikultūras kabinetus. Šeit darbojās jauno jūrnieku skola, leļļu teātris. Pionieru pils rīcībā nodeva vasaras bāzi Rīgas jūrmalā, kā arī vienu autobusu un divas vieglās automašīnas.

Daudz kas izmainījās Rīgas augstskolu dzīvē. Latvijas Universitāti pārdevēja par Latvijas Valsts universitāti, tās darbu pilnīgi reorganizēja. Tika slēgtas abas teoloģijas fakultātes, kā arī korporācijas un citas reakcionārās studentu organizācijas, nomainīta universitātes un fakultāšu vadība, ieviesta kursu sistēma un jaunas programmas, lekciju apmeklēšana kļuva obligāta. Par LVU rektoru iecēla J. Paškeviču, bet no 1941. g. 13. februāra — J. Jurgenu. Universitātē bija 107 katedras, darbu uzsāka marksisma-leņinisma katedra ar V. Miški priekšgalā. 1940. g. 1. oktobrī LVU 10 fakultātēs pirmo padomju mācību gadu sāka 7898 studenti, no kuriem 1476 bija uzņemti 1940. g. rudenī. Par pasniedzējiem LVU 1940./41. mācību gadā strādāja 118 profesori, 144 docenti, 175 asistenti un

62 lektori. Augstskolu pasniedzēji turpināja iesākto zinātnisko darbu pastāvošo zinātnisko institūtu ietvaros. Jaunajā mācību gadā filoloģijas fakultāti pārveidoja par vēstures un filoloģijas fakultāti, bet matemātikas un dabaszinātņu fakultāti sadalīja divās — fizikas un matemātikas fakultātē un dabaszinātņu fakultātē. 1941. g. pavasarī veterinārmedicīnas fakultāti nolēma pievienot Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijai, bet uz medicīnas fakultātes bāzes organizēt Rīgā Medicīnas institūtu. Pastāvēja arī projekts par Politehniskā institūta organizēšanu ar 4 fakultātēm. Universitātei nodeva 5 jaunas ēkas, ierīkoja kopmītni ar 120 vietām. 1941. g. sākumā universitātē tika organizēta neklātienes nodaļa, kurā mācības sāka 584 studenti.

1941. gadā Latvijas Valsts universitātei bija piešķirti līdzekļi 24 milj. rubļu apmērā, t. i., 5 reizes vairāk nekā 1939. vai 1940. gadā. 80% studentu bija atbrīvoti no mācību maksas, 58,5% saņēma valsts stipendijas. 1941. g. 1. februārī sāka darbu 6 mēnešu sagatavošanas kursi. 330 kursanti, strādnieku un darba zemnieku bērni, kurus uz šiem kursiem nosūtīja partijas un komjaunatnes organizācijas, gatavojās kļūt par LVU studentiem. No Rīgas uz kursiem nosūtīja 135 cilvēkus. 1941. gadā LVU beidza 559 cilvēki. Rudenī LVU paredzēja uzņemt 1250 jaunus studentus.

Audzinašanas darbu universitātē vajadzēja organizēt sarežģītos apstākļos. Tikai 42% no studentiem nāca no strādnieku un zemnieku aprindām, pārējie bija buržuāzijas vai buržuāziskās inteliģences ģimeņu atvases un bieži neslēpa savu naidīgo nostāju pret padomju varu.

Jaunās telpās Komunāru bulvārī 1940. g. 7. oktobrī darbu sāka Latvijas PSR Mākslas akadēmija (rektors — O. Skulme). Akadēmijā nodibinājās 45 cilvēku liela komjaunatnes organizācija, MOPR un Osoaviahima pirmorganizācija. Studenti aktīvi piedalījās Rīgas izgreznošanā Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un 1. Maija svētkos. 1940./41. mācību gadā LPSR Mākslas akadēmijā studēja 292 jaunieši.

Strauji pieauga Latvijas Valsts konservatorijas studentu skaits. 1940./41. mācību gadā viņi bija 494 (pirms tam — 264), kuriem 5 fakultātes pasniedza 73 mācību spēki, no tiem 12 profesori un 32 docenti. 364 konservatorijas audzēkņi bija atbrīvoti no mācību maksas, 85 saņēma stipendijas.

1940. g. 29. novembrī uz bij. angļu valodas institūta bāzes nodibināja LPSR Valsts pedagogisko valodu institūtu ar 4 gadu mācību kursu un uzdevumu sagatavot valodu pasniedzējus skolām. Institūtā bija angļu, franču un krievu valodas nodaļas. Tajā mācījās 408 studenti un strādāja 35 pasniedzēji, viņu vidū 3 profesori un 7 docenti.

1941. g. sākumā tika sperts pirmais solis zinātniskā darba koordinēšanai Latvijas PSR. 13. februārī republikas TKP un LKP CK pieņēma lēmumu par PSRS ZA Latvijas filiāles organizēšanu Rīgā ar 5 nodaļām un nodibināja filiāles organizācijas komiteju.

1940. g. 29. decembrī Rīgas pilsētas Izpildu komiteja apstiprināja komisiju analfabētisma likvidēšanai 6 cilvēku sastāvā ar pilsētas tautskolu inspektoru J. Ivanovski priekšgalā. 1941. g. pavasarī visos Rīgas rajonos (izmantojot par bāzi vairākas pilsētas skolas) sākās analfabētu apmācība, kuru skaits pilsētā gan nebija liels.

1941. g. pavasarī Rīgā pavisam darbojās 53 pilsētas bibliotēkas (no tām 20 — bērnu), bet kopējais bibliotēku skaits Rīgā bija 418. Bibliotēkām 1941. gadā bija piešķirti 7 milj. rubļu. Valsts bibliotēka, Rīgas pilsētas bibliotēka, Mišņa bibliotēka un Centrālā pedagoģiskā bibliotēka bija pārvērstas par zinātniskām bibliotēkām.

Rīgā iznāca visi republikas centrālie laikraksti un žurnāli, visa sabiedriski politiskā un daiļliteratūra. 1940. g. 26. oktobrī nodibinājās Latvijas Padomju rakstnieku savienība, kurai pilsētas Izpildu komiteja nodeva namu Ed. Veidenbauma ielā 4, 1941. g. 15. februārī — Latvijas PSR Mākslinieku savienība. 1941. g. 14.—15. jūnijā Rīgā notika Latvijas PSR rakstnieku kongress. Tā darbā piedalījās arī rakstnieku delegācijas no brālīgajām republikām. Rīgā ieradās PSRS Rakstnieku savienības sekretārs A. Fadejevs, kā arī N. Tihonovs, N. Asejevs, V. Ļebedevs-Kumačs, S. Mihalkovs, A. Prokofjevs. Ukrainas PSR literatūras darbinieku delegāciju vadīja A. Korņeicuks, baltkrievu rakstnieku delegācijā bija J. Kupala, P. Brovka un M. Liņkovs.

1940.—1941. gadā Rīgas kultūras dzīvē bija tādi nozīmīgi notikumi kā Raiņa dienas plaša atzīmēšana 1940. g. 11. septembrī, pirmās Latvijas PSR mākslinieku darbu izstādes atklāšana 1941. g. janvārī, izcilu PSRS mākslas meistaru viesošanās utt. 1941. g. 9. maijā bij. Lielās ģildes namā uzsāka darbu Valsts filharmonija. Tika reorganizēta Rīgas teātru darbība. Visus teātrus pārņēma valsts, to repertuārā nozīmīgu vietu ieņēma padomju lugas, teātrī ienāca jauns skatītājs. Blakus esošajiem LPSR Operas un baleta, LPSR Drāmas, LPSR Dailes, LPSR Krievu un LPSR Ebreju teātrim Rīgā 1940. g. novembrī nodibināja Latvijas komjaunatnes Bērnu un jaunatnes teātri. Pārveidoja arī muzeju darbu. Republikas muzeji pārkārtoja savas ekspozīcijas, izvērsās liels eksponātu vākšanas darbs. 1940. g. 31. oktobrī nodibināja Latvijas PSR Revolūcijas muzeju, kam nodeva bij. Rīgas biržas telpas. Sākās Latvijas PSR Centrālā dzimtenes pētīšanas muzeja, darvinisma muzeja un J. Raiņa muzeja organizēšanas darbi. 1941. g. martā Rīgā atklāja pārveidoto Darba muzeju.

1940. g. 24. decembrī Rīgas pilsētas mākslas muzeju, kas atradās Valdemāra (tag. Gorkija) ielā tagadējās Latvijas PSR Mākslas muzeja telpās, nodeva Latvijas PSR Valsts mākslas muzejam (tas atradās Rīgas pilī). 1941. g. martā uz bijušā Rīgas pilsētas mākslas muzeja bāzes Valdemāra ielā izveidoja jaunu muzeju, ko nosauca par Latvijas PSR Padomju mākslas muzeju, bet Valsts mākslas muzeju pārdēvēja par Latvijas PSR Vakarēiropas mākslas muzeju.

Rīgas darbaļaudis izrādīja dziļu interesi par PSRS tautu kultūras dzīvi. Iznāca desmitiem labāko krievu un padomju rakstnieku darbu tulkojumu, tūkstošiem cilvēku iestājās krievu valodas apgūšanasursos un pulciņos. Tika izdoti tādi plaši pazīstami padomju rakstnieku darbi kā M. Šolohova romāna «Klusā Dona» 1. daļa, M. Gorkija romāns «Māte», A. Serafimoviča «Dzelzs straume», F. Gladkova «Energija», V. Katajeva «Māj selgā bura vientulīga», A. Fadejeva «Sagrāve», N. Ostrovska «Kā rūdījās tērauds» (divos izdevumos) u. c. Latviešu valodā laida klajā 12 V. I. Ļeņina darbus. Daudzi citi V. I. Ļeņina darbi tika publicēti LKP CK teorētiskajā žurnālā «Propaganda un Aģitācija», kā arī citos periodiskajos izdevumos.

Par nozīmīgu parādību Rīgas un visas republikas kultūras dzīvē 1941. gadā kļuva gatavošanās Latvijas PSR mākslas dekādei Maskavā, kurai vajadzēja notikt 1941. g. rudenī. Dekādei gatavojās Latvijas PSR Valsts Operas un baleta teātris, Latvijas PSR Drāmas teātris, T. Reitera koris, arod biedrību apvienotais koris, Rīgas skolnieku koris, Latvijas radio simfoniskais orķestris u. c. kolektīvi. 1941. g. jūnijā visā republikā sākās mākslinieciskās pašdarbības skates, kas bija vēlītas Padomju Latvijas pirmajai gadadienai. Rīgā tajās piedalījās simtiem pašdarbības kolektīvu.

Pēdējā miera diena Rīgā pagāja mierīgi. Nākošajā dienā, 22. jūnijā (šī svētdiena Latvijas PSR bija darba diena), Rīgas strādnieki un kalpotāji gatavojās doties savās darba vietās. Tikai Rīgas ostas darbiniekiem likās aizdomīga steiga, ar kādu ostu atstāja Vācijas tvaikoņi. Ārēji nekas vēl neliecināja, ka Padomju zemes tautas sagaida liels un grūts pārbaudījums.

Atkārtojot šo rakstu, jāatzīmē, ka šis raksts ir publicēts no 1941. g. jūnija. Šajā laikā Latvijas PSR bija darba diena, un strādnieki gatavojās doties uz darbu. Rīgas ostā bija aizdomīga steiga, ar kādu ostu atstāja Vācijas tvaikoņi. Ārēji nekas vēl neliecināja, ka Padomju zemes tautas sagaida liels un grūts pārbaudījums.

RĪGA LIELĀ TĒVIJAS KARA GADOS (1941.—1945.)

IV

RĪGA LIELĀ TĒVĪLAS
KARA GADOS
(1941.—1945.)

VI

1. PILSĒTA KARA PIRMAJĀS DIENĀS

Padomju Latvija bija viena no tām PSRS republikām, kurām pirmajām nācās saņemt fašistiskās Vācijas karapūļu triecienu. Jau 1941. g. 22. jūnija rītā hitleriešu bumbvedēji uzlidoja militārajiem objektiem Rīgā un tās apkārtnē.

22. jūnija dienas otrajā pusē iznāca «Cīņas» speciālizdevums, kurā bija iespiests paziņojums par fašistiskās Vācijas uzbrukumu Padomju Savienībai. Nākošajā dienā laikraksti publicēja LK(b)P CK un Padomju Latvijas valdības aicinājumu «Brīvās Padomju Latvijas pilsoņi un pilsones». Rīgas darbaļaudis mītiņos un sapulcēs apliecināja savu uzticību Komunistiskajai partijai, padomju varai un PSRS tautu draudzībai. Tā, rezolūcijā, ko pieņēma mītiņā Latvijas Valsts jūras kuģniecības pārvaldē, bija teikts: «Mēs, jūras un tirdzniecības flotes jūrnieki, ostas strādnieki un inženiertehniskie darbinieki, esam dziļi sašutuši par fašistu uzbrukumu un mūsu mīļotās Dzimtenes svēto robežu aizskaršanu... Visas Padomju Savienības tautas sekos partijas aicinājumam, lai satriektu ienaidnieku. Mēs lūdzam valdību uzskatīt mūs par mobilizētiem.» Arī rūpnīcas «VEF», «Vairoga», «17. jūnija», «Boļševičkas», «Sarkanā kvadrāta» un citu uzņēmumu kolektīvu mītiņos pieņemtajās rezolūcijās strādnieki apliecināja savu kvēlo patriotismu, izteica gatavību celties savas Dzimtenes aizsardzībai.

Sarežģītā situācijā LKP CK un Latvijas PSR TKP veica steidzamus pasākumus, organizējot galvaspilsētas un visas republikas darbaļaudis cīņai pret ienaidnieku. Strādnieki un kalpotāji uzņēmās paaugstinātas saistības un tās godam pildīja. Republikas fabriku un rūpnīcu, kā arī dzelzceļa kolektīvi sekoja Rīgas fabrikas «Tekstīliana» darbinieku aicinājumam strādāt Dzimtenes aizsardzībai ik dienas divas stundas virs noteiktā darba laika. Rīgas dzelzceļnieki aktīvi iesaistījās transporta pārkārtošanā kara vajadzībām. Fabrikās, rūpnīcās un iestādēs tika organizētas pretgaisa aizsardzības un ugunsdzēsēju vienības.

Stāvoklis Rīgā ar katru stundu kļuva saspīlētāks. 25. jūnijā pilsētā saskaņā ar PSRS Tautas Komisāru Padomes lēmumu par iznīcinātāju bataljonu organizēšanu piefrontes joslā partijas un padomju orgānu

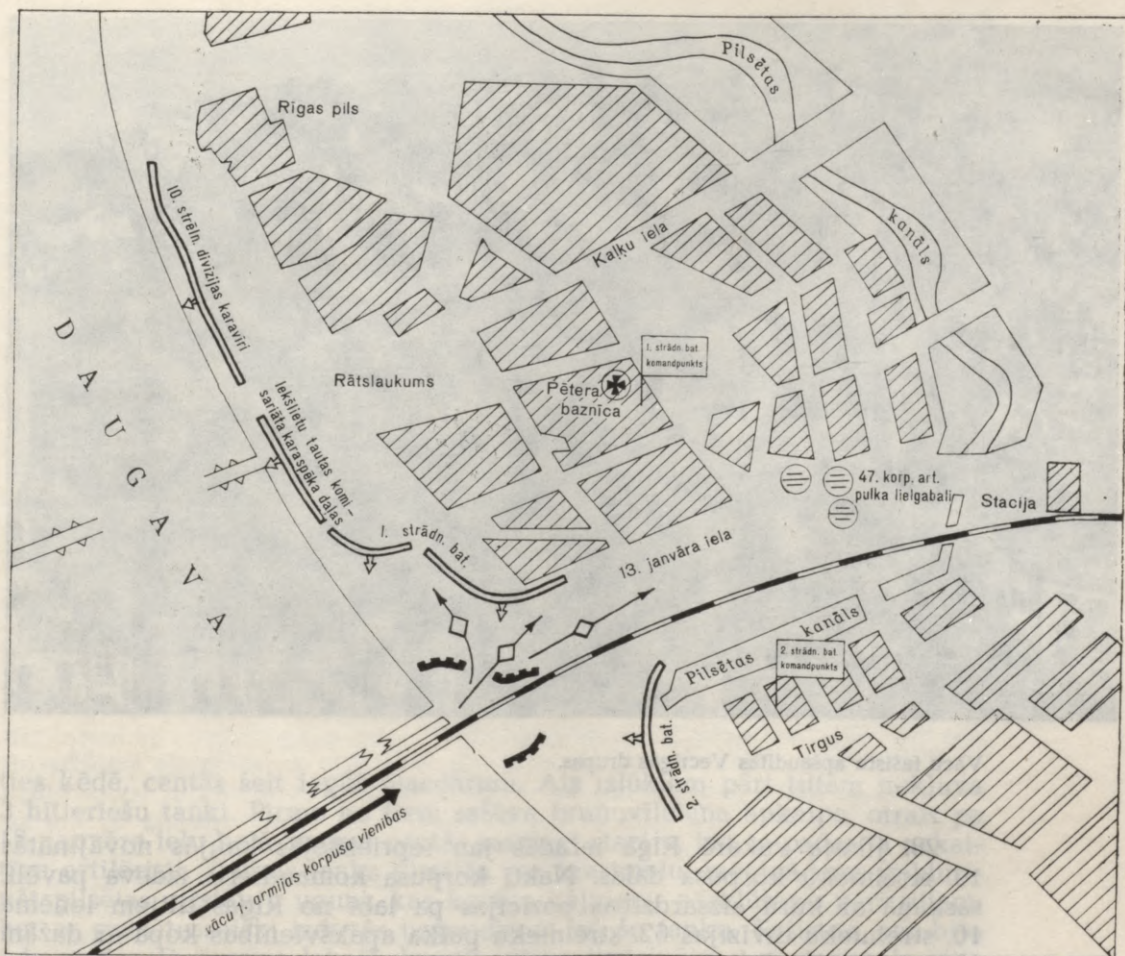
vadībā sāka atjaunot Strādnieku gvardes bataljonus. No dažādu Rīgas rajonu 10 bataljoniem un «VEF» strādnieku bataljona izveidoja 3 apvienotus bataljonus, kuros iekļāvās arī ne mazums darba cilvēku, kas agrāk Strādnieku gvardē nebija sastāvējuši.

25. jūnija rītā LKP Centrālajā Komitejā sapulcējās 18 Latvijas komunisti, kas bija cīnījušies Spānijas pilsoņu karā internacionālajās brigādēs. Ar viņiem tikās LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš. «Biedrs Kalnbērziņš paziņoja, ka pieņemts lēmums mūs nosūtīt Strādnieku gvardes bataljonos, kas atradās organizēšanās stadijā. Mūsu uzdevums — palīdzēt tos izveidot un dalīties mūsu Spānijā gūtajā kaujas pieredzē,» atcerējās par šo tikšanos A. Spalāns. Uz bataljoniem tika nosūtīti G. Broziņš, F. Pūce, K. Rozenbergs, A. Spalāns, Ž. Folmanis (Grīva), J. Bēniķis, A. Lipkins, M. Markovņikovs, H. Permands u. c. Viņus iecēla par politiskajiem vadītājiem vai rotu komandieriem, kā arī štāba darbiniekiem. Par bataljonu komandieriem tika iecelti A. Narbatovičs (1. bataljons), K. Godkalns (2. bataljons), F. Veisenfelds (3. bataljons), bet G. Broziņš, K. Rozenbergs un J. Bēniķis tika nozīmēti par šo bataljonu štābu priekšniekiem. Labākai militārai vadībai rotu komandieriem par palīgiem piekomandēja Sarkanās Armijas virsniekus.

Bez strādnieku bataljoniem izveidoja arī citas apakšvienības. To skaitā bija arī īpaša komjauniešu rota, kuras kodolu veidoja LVU sagatavošanas kursu klausītāji. Cīnītāju vidū bija arī Rīgas pilsētas Kirova, Maskavas un Proletāriešu rajonu komjaunatnes aktīvistu. Rotu komandēja A. Rendnieks, vēlākais legendārais Rīgas partijas un komjaunatnes pagrīdes centra vadītājs.

Partijas orgāni un Rīgas garnizona pavēlniecība veica nepieciešamos pasākumus, lai saglabātu revolucionāru kārtību pilsētā, kur, fronte tuvojoties, arvien aktīvāki kļuva dažādi kontrrevolucionāri elementi, kas ar hitleriešiem bija saistīti jau buržuāziskās Latvijas gados. Šie nodevēji izplatīja provokatoriskas baumas, sēja paniku un mēģināja organizēt diversijas. Līdzās Sarkanās Armijas patruļām par kārtību pilsētas ielās rūpējās Strādnieku gvardes un komjauniešu vienības. Nepārtraukti darbojās Rīgas pretgaisa aizsardzības štābs. Tuvojoties ienaidnieka lidmašīnām, tika izziņota gaisa trauksme. 23. jūnijā to izziņoja 4 reizes, 24. — 8 reizes, 25. — 10 reizes, 26. — 7 reizes, 27. jūnijā — 4 reizes.

Pamatojoties uz Ziemeļrietumu frontes štāba sniegtajām ziņām par stāvokli frontē, Padomju Latvijas valdība 27. jūnijā pieņēma lēmumu nekavējoties pārvietoties uz Valku. Tajā pašā dienā Strādnieku gvardes kaujinieki ieņēma aizsardzības pozīcijas Rīgā Daugavas labajā krastā dzelzceļa, Zemgales un pontonu tilta rajonā. Šeit tika rakti ierakumi, no bruģa akmeņiem izveidoti brustverī utt. Galvenie Strādnieku gvardes spēki ar 1. bataljona komandieri A. Narbatoviču priekšgalā novietojās pontonu tilta tuvumā. Turpat pozīcijas ieņēma no Bauskas ieradusies latviešu robežsargu vienība, ko komandēja Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts majors O. Krastiņš. Pie dzelzceļa tilta novietoja zenītbateriju, bet netālu pie Jūrmalas stacijas atradās bruņuvilciens. Pie Centrāltirgus un dzelzceļa tilta ieņēma pozīcijas 2. bataljona cīnītāji. Strādnieku gvardes 3. bataljons izbrauca no Rīgas un izvietojās Daugavas tuvumā augšpus

Ciņas Rīgā, Daugavas labajā krastā, 1941. g. 29. jūnijā (shēma).

pilsētai, uzņemoties apsardzību uz dzelzceļiem un šosejām Ikšķiles, Kokneses, kā arī Ķeguma spēkstacijas rajonā.

Pilsētas aizstāvju pozīcijas 27. jūnija vakarā no tiltu tuvumā esošajiem namiem sāka apšaudīt tur ielavījušies bruņoti kontrrevolucionāri elementi. Viņi cerēja starp strādnieku gvardiem sēt paniku un tādējādi atvieglināt hitleriešiem Rīgas ieņemšanu. Nācās cīnīties arī pret bijušo aizsargu grupu, kas bija aizbarikadējusies Centrāltirgus paviljonos. Viena to daļa ar spēcīgu uguni tika iznīcināta, bet pārējie sagūstīti. Vienlaikus sadursmes notika arī citās pilsētas vietās, kur buržuāziskie nacionālisti apšaudīja 8. armijas karaspēku, kas atkāpās cauri Rīgai. 27. un 28. jūnijā pāri Rīgas tiltiem virzījās karaspēks, kas nāca no Kurzemes, un civiliedzīvotāji, kuri bēga no ienaidnieka.

Vācu fašistu apšaudītās Vecrīgas drupas.

28. jūnija vakarā Rīgā ieradās jau iepriekšējās kaujās novājinātās 10. strēlnieku korpusa daļas. Naktī korpusa komandieris izdeva pavēli, saskaņā ar kuru aizsardzības pozīcijas pa labi no Rīgas tiltiem ieņēma 10. strēlnieku divīzijas 62. strēlnieku pulka apakšvienības kopā ar dažām 125. strēlnieku divīzijas apakšvienībām, tālāk pa kreisi izvietojās ITK iekšējās apsardzes 5. pulks un Strādnieku gvardes kaujinieki. Dzelzceļa tilta rajonā atradās korpusa zenīrtartilērija un lauku bateriju lielgabali.

Kauju ar hitleriešiem Rīgā uzsāka 29. jūnijā atejošās karaspēka vienības Daugavas kreisajā krastā. Sadursmes nereti pārgāja durkļu tuvciņā. Kopā ar karavīriem cīnījās partijas un padomju aktīva grupas, kuras nebija paspējušas pārcelties uz Daugavas labo krastu. «Lieli pretinieka spēki uzbruka pa Slokas ielu un izlauzās līdz tiltam. Līdz ar to sākās sīvas ielu kaujas un radās milzīgi zaudējumi, jo kaujās piedalījās apbruņotas civilpersonas, šaujot no pagrabiem un jumtiem,» tika ierakstīts 29. jūnijā vācu armiju grupas «Ziemeļi» kaujas darbības žurnālā. Cīņas Pārdaugavā uz kādu laiku aizkavēja hitleriešu virzišanos uz Daugavas tiltiem, kurus viņi tomēr sasniedza 29. jūnija dienas vidū.

Ap šo laiku pilsētas aizstāvji bija uzspriecinājuši pontonu un Zemgales tiltu. Dzelzceļa tiltu sliktas sagatavošanas dēļ uzspriecināt neizdevās. Pa šo tiltu uz Daugavas labo krastu izlauzās fašistu izlūku rota, kas, izvēršo-

Pēc kaujas Daugavas krastos (1941. g. 1. jūlijā).

ties ķēdē, centās šeit iegūt placdarmu. Aiz izlūkiem pāri tiltam nokļuva 3 hitleriešu tanki. Pirmo no tiem sašāva bruņuvilciena apkalpe, otrs pa 13. janvāra ielu lielā ātrumā centās sasniegt staciju, bet to padarīja nekaitīgu artilēristi. Trešais tanks virzījās gar krastmalu, mēģinādams apklusināt pilsētas aizstāvju uguni, kas kavēja kājnieku pārklūšanu pāri tiltam, bet ar granātu saišķi izdevās uzspridzināt arī šo tanku. Fašistus, kas bija ielauzušies Daugavas labajā krastā, visus iznīcināja, bet dzelzceļa tilts tika beidzot sabojāts.

Pilsētas aizstāvju pozīcijas apšāudīja ienaidnieka artilērija un bombardēja aviācija. Pilsētā izcēlās daudz ugunsgrēku. Aizdegās Rīgas siluetam tik raksturīgais Pēteru baznīcas koka tornis, liesmoja viens no vērtīgākajiem pilsētas arhitektūras pieminekļiem — Melngalvju nams. Visu Daugavas krastmalu un Vecrīgu sedza dūmu sega. Šādos apstākļos Rīgas Strādnieku gvardes cīnītāji, neraugoties uz pieredzes trūkumu, noturēja savas pozīcijas. Ienaidnieks nespēja uzreiz ielauzties pilsētas pamatdaļā Daugavas labajā krastā. Vācu sauszemes karaspēka ģenerālštāba priekšnieks F. Halders par šīm kaujām ierakstīja savā dienasgrāmatā: «Rīgas rajonā 1. un 26. korpusu priekšpulki acīmredzot nokļuvuši smagā stāvoklī...» Pēc pašu hitleriešu ziņām, kaujās Pārdaugavā viņiem krituši 90 karavīru un ievainoti tikuši ap 300. Bez tam neveiksmīgajā mēģinājumā pārklūt pāri Rīgas tiltam «pazuda bez vēsts», t. i., tika iznīcināti vai sagūstīti, 145 hitlerieši.

Cietuši neveiksmi 29. jūnijā, hitlerieši visu nākošo dienu koncentrēja spēkus, gatavojot parcelšanos pār Daugavu Doles salas rajonā, 5 km uz dienvidaustrumiem no Rīgas. Tā kā Strādnieku gvardes bataljonu galvenais uzdevums bija kārtības uzturēšana padomju karaspēka aizmugurē, bataljonu pavēlniecība pieņēma lēmumu naktī uz 30. jūniju atstāt Rīgu un doties uz Valku, kur tajā laikā jau atradās republikas valdība. Naktī uz 1. jūliju Rīgu atstāja arī 8. armijas apakšvienības, un hitleriešu 26. korpusa spēki, kas 30. jūnija vakarā forsēja Daugavu Katlakalna rajonā, 1. jūlija rītā iesoļoja Rīgas centrālajā daļā.

No 1941. g. 1. jūlija līdz pat 1944. g. 13. oktobrim Rīga bija okupantu varā. Tomēr arī pēc tam, kad ienaidnieks pilsētu bija ieņēmis, cīņa nebūt neapklusā, bet turpinājās pagrīdē. Tie rīdzinieki, kas paspēja atkāpties un iekļauties strādnieku bataljonos (vēlāk pulkos), bet pēc tam arī Latviešu strēlnieku divīzijā, turpināja cīņu ar nīsto ienaidnieku frontē. Daudzi Rīgas darba cilvēki, kuri evakuējās uz aizmuguri, pašizliedzīgi strādāja fabrikās un rūpnīcās, kolhozu un padomju saimniecību laukos.

Reizēm gadās dzirdēt jautājumu: kāpēc ienaidniekam izdevās samērā ātri un bez lielām cīņām ieņemt Rīgu? Hitleriešu pavēlniecība raidīja Rīgas virzienā lielas karaspēka vienības — divu 18. armijas korpusu (26. un 1.) daļas. Tās apturēt Lielā Tēvijas kara sākuma apstākļos būtu bijis pa spēkam tikai ļoti lielām regulārā karaspēka daļām, bet padomju pavēlniecībai šajā frontes sektorā tādu nebija. Nebija arī nepieciešamo rezervju. Kaut arī cīņās pašizliedzīgi iesaistījās Rīgas strādnieki, viņiem trūka kaujas pieredzes un nebija pietiekama apbruņojuma, lai ilgāk turētos pretī līdz zobiem apbruņotajam ienaidniekam.

Pirmo kara dienu sarežģītie apstākļi nevarēja neietekmēt iestāžu un uzņēmumu, materiālo vērtību un civiliedzīvotāju evakuāciju. Iedzīvotāju evakuēšana sākās jau kara pirmajā dienā. Austrumu virzienā tā notika tikai 3—4 dienas, jo jau 26. jūnijā hitleriešiem izdevās ieņemt Daugavpili un pārgriezt gan dzelzceļu, gan šosejas. Šajā virzienā paspēja aizbraukt 10 pasažieru vilcieni un 3 speciālie ešloni. Evakuācija ziemeļaustrumu virzienā — pa Pleskavas šoseju īpaši izvērsās pēc Daugavpils krišanas un notika galvenokārt automašīnās. Taču arī tā bija iespējama tikai kādu nedēļu. Valkas virzienā evakuācija turpinājās nedaudz ilgāk. Sešās dienās cauri Valkai izbrauca 6 pasažieru vilcieni un 10 speciālie ešloni. Rīdzinieku evakuācija šajā virzienā noritēja arī citā veidā — ar auto-transportu, divriteņiem, kājām. Iedzīvotāju evakuāciju traucēja buržuāziskie nacionālisti, vispirmām kārtām bijušie aizsargi, kas uzglūnēja mierīgo padomju pilsoņu kolonnām, apšaudot tās no slēptuvēm. Ienaidnieka tanku ķīļu un izpletņu lēcēju atgrieztas, vietām sapulcējās lielas cilvēku masas, kuras vairākkārt apšaudīja un bombardēja hitleriešu lidmašīnas. Piemēram, 1941. g. 26. jūnijā, fašistu aviācijai uzlidojot pasažieru vilcienam ar civiliedzīvotājiem, kas devās no Rīgas uz Valku, bojā gāja ap 120 cilvēku, galvenokārt sievietes un bērni. Šādos apstākļos liels skaits cilvēku bija spiesti griezties atpakaļ. No Rīgas paguva evakuēties tikai ap 10 tūkst. cilvēku.

Rūpnīcu iekārtu un dažādu materiālo vērtību evakuāciju veikt izdevās ļoti šauros apmēros. Hitlerieši nepārtraukti bombardēja dzezelsta stacijas

un ceļus visā Latvijas teritorijā. Rīgas stacijās kara pirmajās dienās gan piekrāva un sagatavoja nosūtīšanai 4—5 reizes vairāk vagonu nekā parasti, tomēr ienaidnieka straujais uzbrukums un nepietiekama organizētība neļāva realizēt daudzus paredzētos pasākumus.

Samērā organizēti notika vienīgi ostu un Latvijas Valsts jūras kuģniecības flotes evakuācija. Pateicoties jūrnieku un kuģniecības darbinieku drošmei, iniciatīvai un organizētībai, izdevās izglābt lielu daļu kuģu. Rīgas ostā materiālo vērtību evakuāciju uzsāka 22. jūnija vakarā. Vienā maiņā tika iekrauts līdz 200 vagonu kravas, nepārtraukti darbojās 14 celtni. Taču drīz vien kļuva skaidrs, ka frontes ātrā tuvošanās nedos iespēju izvest visas kravas, tāpēc bija jāevakuē pats vērtīgākais. 27. jūnijā iekraušanas darbus ostā pārtrauca, un pievakarē liela tvaikoņu, kā arī ostas velkoņu karavāna karakuģu apsardzībā devās jūrā ziemeļu virzienā. Lai ienaidnieka kuģi nevarētu netraucēti iebraukt Rīgas ostā, Daugavas grīvā nogremdēja tvaikonī «Marijampole». 28. jūnijā Latvijas tirdzniecības flotes kuģu karavāna ieradās Pērnavas ostā un no turienes pa seklo Monzunda šaurumu devās tālāk uz Tallinu. Turpmāk daudzi kuģi, kuru komandas bija no Rīgas, aktīvi piedalījās kaujas darbībā Baltijas jūrā.

Grūtības Rīgas iedzīvotāju un materiālo vērtību evakuēšanā zināmā mērā var izskaidrot arī ar to, ka VK(b)P CK un PSRS Tautas Komisāru Padome tikai 29. jūnijā izdeva direktīvas piefrontes apgabalu padomju iestādēm un partijas organizācijām ar konkrētiem norādījumiem par materiālo un kultūras vērtību evakuāciju vai arī to iznīcināšanu, ja evakuācija nav iespējama. Šajā laikā Rīgā vairs nebija instanču, kas varētu nodarboties ar evakuēšanas darba organizēšanu, turklāt ienaidnieks jau bija ielauzies pilsētā.

2. HITLERIEŠU OKUPĀCIJAS REŽĪMS

Kā pilsēta ar plaši sazarotiem transporta sakariem, kā liels un nozīmīgs kultūras centrs Rīga saistīja hitlerisko iebrucēju īpašu uzmanību. Okupantu nolūks bija pārvērst to par vācu pilsētu un savu balstu Baltijā. Ne velti viņi izvēlējās Rīgu par centru jaunnodibinātajam reihskomisariātam «Ostland».

1941. g. 1. jūlijā Rīgā tika noteikta okupācijas vara, ko sākumā īstenoja kara administrācija. Iebrucēji tūlīt izvērta nežēlīgas represijas. Vieni no pirmajiem okupētajā pilsētā ieradās hitleriešu drošības policijas profesionālie bendes, tomēr sākumā, kamēr vēl nebija izveidots iekarotāju soda orgānu sazarots tīkls, asiņainās eksekūcijas veica galvenokārt latviešu tautas nodevēji — bijušie aizsargi, policisti, pērkonkrustieši, daļa buržuāziskās Latvijas armijas virsnieku, korporeļi un citi atkritēji, kas slepkavoja cilvēkus ar okupantu ziņu un pēc to tiešiem norādījumiem. Tūkstošiem cilvēku tika nošauti bez tiesas un izmeklēšanas.

Jau pirmajā Rīgas okupācijas dienā radiofonā ieradās pulkvežleitnants V. Veiss, bijušais Latvijas militārais atašejs Igaunijā, un pavēlēja diktoram nolasīt uzsaukumu, kurā «īstenie latvieši» tika aicināti ķerties pie

«iekšējā ienaidnieka» iznīcināšanas. Ar «iekšējo ienaidnieku» bija jāsaprot padomju aktīvisti, komunisti un viņu ģimenes locekļi, antifasiisti, kā arī visi ebreji neatkarīgi no viņu politiskajiem uzskatiem. Ar hitleriešu ziņu V. Veiss kopā ar vairākiem citiem latviešu buržuāziskajiem virsniekiem, kā arī fašistiskās organizācijas «Pērkonkrusts» vadītājiem zem «pašaizsardzības spēku» un «palīgpolīcijas» izkārtnes izveidoja latviešu fašistu bruņotas vienības, kuras uzsāka izrēķināšanos ar komunistiem un komjauniešiem, padomju aktīvistiem un strādniekiem pirmrindniekiem, ar Strādnieku gvardes, Sarkanās Palīdzības biedriem u. c., nepiemirstot arī ebrejus, it īpaši turīgos, uz kuru rēķina varēja nesodīti iedzīvoties. Apcietinātos nogādāja Rīgas prefektūrā vai «Pērkonkrusta» galvenajā mītnē Valdemāra (tag. Gorkija) ielā 19, kur tos nežēlīgi mocīja un spīdzināja. Ar īpašām zvērībām izcēlās bijušā policista un korporeļa V. Arāja «kaujas grupa». Ik nakti arājieši dzina savus upurus nošaušanai uz Biķernieku mežu. Jau nakti no 1. uz 2. jūliju tur radās pirmais nobendēto mierīgo pilsoņu masu kaps. Gogoļa ielā nodedzināja lielu sinagogu ar 2000 ebrejiem. Arestētos ieslodzīja arī Rīgas cietumos: vīriešus — Centrālcietumā, sievietes — Termiņcietumā. Arī tur drīz vien sākās padomju pilsoņu masveida iznīcināšana. Tikai pirmajās desmit okupācijas dienās vien Rīgā tika apcietināti un zvēriski noslepkavoti ap 9000 cilvēku. Tā, 8. jūlijā Biķernieku mežā nošāva vairākus simtus cilvēku no Centrālcietuma, 1500 sieviešu no Termiņcietuma.

Saskaņā ar Hitlera 1941. g. 17. jūlija pavēli vācu okupācijas karaspēka pavēlnieks Baltijā deva rīkojumu par to, ka 1. septembrī militārās pavēlniecības pārstāvjiem Lietuvā, Latvijā un Baltkrievijas rietumu daļā vara jānodod vācu civilajai administrācijai. Latvijas PSR teritorija ar nosaukumu «Latvijas ģenerālapgabals» kļuva par reihskomisariāta «Ostland» sastāvdaļu, kurā tika iekļauta arī Lietuvas PSR un liela daļa Baltkrievijas PSR, bet nedaudz vēlāk — arī Igaunijas PSR. «Latvijas ģenerālapgabala» teritorija tika iedalīta 6 apgabalos — Rīgas pilsētā, Rīgas (lauku), Valmieras, Jelgavas, Liepājas un Daugavpils apgabalā. Par Rīgas pilsētas apgabala komisāru tika iecelts bende un laupītājs ierēdņa izskatā H. Vitroks, kas reizē saucās par Rīgas «komisārisko lielvecāko».

Vācu fašistisko iekarotāju mākslīgi radītajā «Ostlandē» Rīga ieņēma centrālo vietu. Šeit atradās visas nozīmīgākās okupantu iestādes — gan civilās, gan militārās un policejiskās. Uz Latviju straumēm plūda vācu ierēdņi, un drīz vien viņu skaits sasniedza 25 tūkst. Okupanti centās pēc iespējas plašāk izmantot republikas ekonomiku savās interesēs, un tas prasīja lielu skaitu dažādu pakāpju ierēdņu. Arī sakarā ar hitleriešu noziedzīgajos plānos paredzēto Baltijas pārvācošanu un kolonizāciju te jau kara laikā vajadzēja noņemt lielu skaitu vāciešu no «reiha». Protams, lielākā daļa ierēdņu tika koncentrēta Rīgā. Okupanti sagrāba labākos namus un savrupmājas dažādu savu iestāžu vajadzībām un varasvīru rezidenču ierīkošanai. Tā, reihskomisariāta «Ostland» pārvalde, kuras priekšgalā bija gauleiters H. Loze, un tās četras galvenās nodaļas izvietojās Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta telpās (tagad Latvijas PSR Ministru Padomes nams), bet ģenerālkomisariāta pārvalde, kuru vadīja O. Drekslers, — Smilšu ielā 1, kur bija atradušies vairāki republikas tau-

tas komisariāti. Nacionālsociālistiskās partijas vadība «Ostlandē» apmetās Rīgas pilī. Rīgā iekārtojās pāri par simts dažādu pārvalžu un resoru, vācu firmu un monopolu pārstāvniecību un kantoru. To vidū bija, piemēram, četrgadņu plāna lietu pilnvarotā pārvalde (ekonomikas jautājumos tai bija neierobežotas pilnvaras, ko tā saņēma tieši no Gēringa), galvenā tehnisko lietu pārvalde «Ostland», enerģijas lietu ģenerālinspektors, ekonomikas lietu štāba «Austrumi» pārstāvniecība, kura cieši sadarbojās ar reihskomisariāta 3. galveno nodaļu, u. c. Hitlerieši uzskatīja sevi par pilntiesīgiem pilsētas saimniekiem un rosīgi īstenoja fašistisko cilvēknidēju un laupīšanas politiku.

Savukārt latviešu nacionālistiskā buržuāzija centās atjaunot tās pozīcijas, ko tā bija zaudējusi sociālistiskās revolūcijas rezultātā Latvijā 1940. gadā. Aklā naidā pret padomju iekārtu latviešu buržuāzija cerēja ar vācu fašistisko iebrucēju atbalstu atkal kļūt par darba tautas kakla-kungiem un dabūt «siltu vietu» okupantu radītās «jaunās kārtības» ietvaros. Ar pirmajām Rīgas okupācijas dienām dažādi nacionālistiskie grupējumi, vācu militārās varas atbalstīti, steigās atjaunot agrāko buržuāzisko valsts aparātu. Rīgā kopš jūlija sākuma darbojās dažādi «centrālie» departamenti un pilsētas pašvaldība. 7. jūlijā visām pilsētas iestādēm tika darīts zināms, ka buržuāzisko nacionālistu vadītās «uzticības komitejas» pilnvarotais A. Valdmanis par Rīgas pilsētas vecāko pagaidām iecēlis arhitektu P. Dreijmani, bijušo pilsētas valdes locekli buržuāziskās Latvijas laikā. Viņa «darbošanās» sākās ar pavēli, kurā pēc padevīgiem pateicības apliecinājumiem Hitleram un «Lielvācijas» armijai par Rīgas «atbrīvošanu» sekoja aicinājums pilsētas iedzīvotājiem «bez ierunām izpildīt militārās pavēlniecības pavēles un rīkojumus». Pēc vācu civilās pārvaldes nodibināšanas Rīgas pilsētas valdi pārdēvēja par «Rīgas pilsētas komisāriskā lielvecākā resoru». Kaut arī tika atjaunoti agrākie pārvaldes principi virknē saimniecības nozaru, tomēr faktiskā vara pilsētā piederēja okupantiem, bet jaunizveidotajam buržuāziskajam pārvaldes aparatam tika uzticēta iekarotāju gribas izpildīšana.

1941. g. rudenī fašistiskās Vācijas augstākajās instancēs tika izstrādāti detalizēti plāni vietējo pārvaldes orgānu izmantošanai «Ostlandē» hitleriešu noziedzīgās politikas interesēs. Pretējā gadījumā administratīvajai pārvaldīšanai un «kārtības» uzturēšanai «Ostlandē» papildus būtu nepieciešams ievērojams skaits vācu ierēdņu un policistu (policistu vien ap 120 000), turklāt, kā ciniski rakstīja viens no okupantu dižvīriem, «ļoti vēlams, lai visus daudzveidīgos nepatīkamos ierobežojumus īstenotu nevis vācu varas orgāni, bet gan iezemiešu vietējā pašpārvalde». Tāpēc ir pilnīgi skaidrs, ka Latvijas «pašpārvaldes» nodibināšana 1942. g. martā nebūt nebija buržuāzisko nacionālistu «sasniegums», bet gan vēstures notikumu attīstības, vispirmām kārtām Sarkanās Armijas lielās uzvaras pie Maskavas, hitleriešiem uzspiesta nepieciešamība. Kamēr karadarbība padomju-vācu frontē attīstījās hitleriešiem labvēlīgā virzienā, viņi neuzskatīja par vajadzīgu oficiāli atzīt latviešu tā dēvētās ģenerāldirekcijas, kas tolaik darbojās it kā «puslegāli», lai gan okupanti plaši izmantoja tās.

Latvijas «pašpārvalde», kuras centrs atradās Rīgā un kurā ietilpa rūdītais latviešu tautas nodevējs ģenerālis O. Dankers (iekšlietu ģenerāldirek-

tors, vēlāk arī pirmais ģenerāldirektors) un tādi hitleriešu pakalpiņi kā M. Prīmanis (izglītības un kultūras ģenerāldirektors), J. Skujevics (finansu ģenerāldirektors), V. Zāgars (saimniecības ģenerāldirektors), A. Valdmanis (tieslietu ģenerāldirektors) u. c., bija vācu civilās pārvaldes piedēklis, paklausīgs ierocis okupantu rokās un viņu gribas izpildītāja. Visi svarīgākie jautājumi — iedzīvotāju pārtikas normas un darba apmaksas, dažādas Klausas un obligātās naturālās nodevas, mobilizācija policijas bataljonus un leģionā utt. — tika izlemti vācu iestādēs, bet «pašpārvaldes» uzdevums bija attiecīgos lēmumus īstenot.

Ievērojami «nopelni» okupantu pastrādātajos asiņainajos noziegumos bija «pašpārvaldes» iekšlietu ģenerāldirekcijai, kuras pakļautībā atradās latviešu policija. Ja neskaita policijas speciālās vienības, Rīgā «jaunās kārtības» sardzē bija pilsētas kārtības dienests ar 16 policijas iecirkņiem, prefektūra, dzelzceļa kārtības dienests, drošības policijas departaments, kuru vadīja iekšlietu ģenerāldirektora pirmais palīgs V. Veiss, u. c. Visas šīs iestādes un resori aktīvi palīdzēja vācu drošības policijai un kārtības policijai, žandarmērijai un citiem okupācijas varas orgāniem. Buržuāziskie nacionālisti sastādīja plašus «meklējamo personu» sarakstus, kuros tika ietilpināti tūkstošiem padomju cilvēku. Šos sarakstus izsūtīja zemākajiem policijas orgāniem, lai tie organizētu padomju patriotu vajāšanu. Tipogrāfiski tika iespiesti trīs šādi saraksti. Lielākajā no tiem, trešajā, kas datēts ar 1943. g. 1. septembri, bija iekļauti vairāk nekā 8,5 tūkst. «bīstamu valsts noziedznieku» uzvārdu. Viņu vidū bija PSRS un Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāti, partijas un padomju darbinieki, augstskolu pasniedzēji, progresīvie sabiedriskie darbinieki, milicijas darbinieki u. c.

Hitlerieši izsekoja ne tikai tiešus cīnītājus pret «jauno kārtību», bet arī vispār progresīvi noskaņoto latviešu inteliģenci, kurai bija dārgs savas tautas liktenis un kura neklanījās fašistisko iebrucēju priekšā. Rīgas Centrālcietumā gāja bojā jaunie dzejnieki Ē. Drēziņš un J. Atvars, Valsts Operas un baleta teātra mākslinieks un dekorators J. Aizēns, dramaturgs R. Lukss, pazīstamais izglītības darbinieks Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts J. Lieknis. Nošāva arī viņa sievu E. Liekni-Vitenbergu, kura bija ieslodzīta Terminālcietumā. Līdz pat pēdējām kara dienām ieslodzījumā atradās operdziedonis E. Miķelsons un ģenerālis R. Dambītis, fašistu cietuma briesmas pārcieta ievērojamais ārsts P. Stradiņš, zinātnieks mežkopis A. Kalniņš, operdziedonis A. Viļumanis, dramaturgs un prozaiķis J. Anerauds, prozaiķi R. Sēlis un V. Branks, dzejnieki P. Vīlipsis un S. Putāns, literatūrzinātnieks R. Egle un daudzi citi.

Svarīga vieta asiņainā okupācijas režīma sistēmā bija ierādīta koncentrācijas nometnēm. Rīgā atradās vairākas šādas nometnes — centrālā sadales nometne Mežaparkā, nometnes Mīlgrāvī, Strazdumuižā, Bišumuižā. Ar īpaši nežēlīgu režīmu izcēlās Salaspils naves nometne Rīgas tuvumā; tajā tika iznīcināti 53 700 Latvijas un citu padomju republiku, kā arī ārvalstu mierīgo iedzīvotāju, neskaitot bojā gājušos padomju karagūstekņus, kuru nometne atradās turpat blakus.

Padomju karagūstekņiem, kas jau iepriekš bija nolemti nāvei, tika radīti nepanesami dzīves apstākļi. Rīgā izvietojās centrālā nometne «Šta-

3. OKUPANTU NOZIEDZĪGĀ EKONOMISKĀ POLITIKA

Fašistiskās Vācijas ekspansijas plāni paredzēja okupēto zemju ekonomisko resursu pilnīgu pakļaušanu hitleriskās kara mašīnas interesēm. Uzskatāms piemērs tam, kā šie plāni tika īstenoti, bija stāvoklis okupētajā Rīgā, kur koncentrējās Latvijas rūpniecības lielākā daļa.

Okupantu ekonomisko politiku sākumā īstenoja militārā, vēlāk — īpaši radītā vācu civilā administrācija un dažādas saimnieciskās organizācijas, to skaitā arī militārās. Līdz ar atklātu laupīšanu, kas izpaudās konfiskācijās un rekvizīcijās, okupantu civilie varas orgāni stājās pie Latvijas tautas saimniecības plānveidīgas izmantošanas, sagrābjot rūpniecības uzņēmumus un nododot tos Vācijas monopoliem, mākslīgi pazeminot iepirkšanas cenas rūpniecības produkcijai salīdzinājumā ar cenām Vācijā, nosakot augstus nodokļus un zemas darba algas utt.

Hitleriešu nodokļu politika Rīgā uzreiz atklāja viņu laupītāju dabu. Tā kā okupantiem pilsētas ekonomisko resursu izmantošanai bija nepieciešami vietējie kadri — nacionālistiski noskaņoti latviešu ierēdņi, attiecīgie pasākumi tika īstenoti nedaudz aizplīvurotā formā. Sākotnēji nodokļu sistēma, kura bija pilsētas ieņēmumu galvenais avots, tika atstāta tās iepriekšējā izskatā, bet drīz vien okupācijas varas iestādes stājās pie šīs sistēmas reorganizācijas. Ar Latvijas ģenerālkomisāra 1941. g. 30. oktobra rīkojumu tika atcelti divi pilsētas nodokļi — mājīpašumu un zemes īpašumu, bet to vietā noteikts jauns — nekustamā īpašuma nodoklis. Taču ienākumi no šā nodokļa ieplūda nevis pilsētas, bet gan «reiha» kasē. Nākošajā mēnesī atcēla vēl divus pilsētas nodokļus — ienākuma un īres nodokli un kultūras pasākumu nodokli, to vietā nosakot darba algas nodokli, kuru, tāpat kā nekustamā īpašuma nodokli, iekasēja okupanti. Tādējādi pilsētai tika laupīta ievērojama daļa ieņēmumu, un tās maksātspēja katastrofāli kritās. Jau hitleriešu saimniekošanas pirmajos mēnešos Rīga finansiāli kļuva pilnīgi atkarīga no kredītiem, kurus tai izsniedza okupācijas varas iestādes. Rīgas budžeta projekts 1941. g. novembrim un decembrim spilgti apliecināja pilsētas kritisko finansiālo stāvokli: no paredzētās izdevumu summas — 11,8 milj. reihsmarku — ienākumi varēja segt tikai 1,3 milj. reihsmarku jeb 11%. Līdz ar to izdevumu segšanai, no kuriem lauvas tiesa tika izmantota okupantu apkalpošanai un uzturēšanai, pilsēta bija spiesta ņemt aizdevumus vācu bankās, kas kara apstākļos izsniedza aizdevumus tikai uz 6 mēnešiem. Aizdevumu atmaksāšana tik īsā laikā, turklāt ar procentiem, nostādīja pilsētu bezizejas stāvoklī. Šādas «likumīgā» ceļā īstenotās laupīšanas politikas rezultātā hitlerieši pakāpeniski sagrāba pilsētas komunālās saimniecības, kā arī rūpniecības ienesīgākās nozares. Tika izveidotas tā dēvētās aizbildniecības pārvaldes (Treuhandverwaltung) — īpašas iestādes rūpniecības uzņēmumu sagrābšanai. Ar vācu civilās administrācijas pavēlēm gan atsevišķi uzņēmumi, gan veselas rūpniecības nozares tika nodotas okupantu iestādēm un organizācijām.

Īstenojot «Lielvācijas» vārdā laupīšanas un vardarbības politiku, fašistiskie varasvīri neaizmirsā arī savas personiskās intereses. Spilgts piemērs tam ir Rīgas pilsētas komisāriskā lielvecākā H. Vitroka rezidences

ierīkošana. Viņa dzīvoklī Laudona (tag. Ed. Veidenbauma) ielā 19 tika sanestas mēbeles no okupantu noslepkavoto ebreju dzīvokļiem, no Vēstures muzeja atveda sarkankoka un Karēlijas baltā bērza mēbeles — krēslus, galdus, divānus, bufetes, kā arī baroka stilā darinātus spoguļus, sienas pulksteņus u. c., kopā 63 muzeja eksponātus. Sākumā — acimredzot, lai attaisnotu pilsētas izdevumus Vitroka dzīvokļa iekārtošanai, — oficiālos dokumentos tas tika dēvēts par «virsbirģermeistara reprezentācijas dzīvokli», taču drīz vien pat to neuzskatīja par vajadzīgu un izdotos līdzekļus sāka saukt īstajā vārdā — par izdevumiem Vitroka dzīvoklim.

Hitleriskie ierēdņi neaizmirsā apmierināt arī savas «kultūras» vajadzības. Tas pats Vitroks savam dzīvoklim piesavinājās (ne jau bez latviešu buržuāzisko nacionālistu ziņas) gleznas no pilsētas valdes par 6000 reihsmarkām. Tāpat viņš rīkojās arī citos gadījumos. Piemēram, 1943. g. janvārī, dodoties uz Berlīni uz A. Rozenberga 50. dzimšanas dienas svinībām, Vitroks pilsētas valdes sēdē paziņoja, ka viņš «nodos reihšministram sveicienu no Rīgas», pasniedzot viņam kā dāvanu ievērojamā mākslinieka V. Purviša gleznu.

Pēc pilsētas valdes aprēķiniem, no 1941. g. jūlija līdz decembrim Rīgai par dažāda veida pakalpojumiem okupantiem vajadzēja saņemt 1 320 420 reihsmarku. Īres summa par vērmahta aizņemtajām telpām 1942. gadā bija 6 153 000 reihsmarku. Taču okupanti palika okupanti, un cerēt uz to, ka viņi šos izdevumus samaksās, bija velti. Latviešu buržuāziskie nacionālisti, stājušies uz nodevības ceļa un cieši sadarbojoties ar okupantiem, tāpēc centās paši atrast līdzekļus viņu vajadzībām nepieciešamo izdevumu segšanai. To varēja izdarīt vienīgi uz darbaļaužu rēķina. Pa šo ceļu tad arī gāja okupantu pakalpiņi.

Hitlerieši centās pēc iespējas vairāk izmantot Rīgas pilsētas ekonomisko potenciālu. Karadarbība 1941. gadā Rīgas rūpniecības uzņēmumus gandrīz nebija skārusi. Ražošanas iekārtu, izejvielu un gatavās produkcijas evakuāciju bija izdevies veikt tikai pavisam nelielā apjomā. Dažas rūpnīcas un fabrikas, piemēram, «Latvijas kokvilna», gumijas izstrādājumu fabrika «Varonis», atsāka darbu jau pirmajās okupācijas dienās. Okupanti nekavējās izmantot šādu stāvokli. Ar viņu piekrišanu latviešu buržuāziskie nacionālisti nodibināja Latvijas rūpniecības pārvaldi (vēlāk departaments), kurai tika pakļauti piecu bijušo padomju laika tautas komissariātu — Vietējās rūpniecības, Vieglās rūpniecības, Mežu rūpniecības, Pārtikas rūpniecības un Gaļas un piena rūpniecības — uzņēmumi. Hitlerieši veikli izmantoja buržuāzisko nacionālistu pakalpojumus, cenšoties ar viņu palīdzību visīsākā laikā atsākt ražošanu un pēc tam arī faktiski sagrābt uzņēmumus.

Okupācijas varas dižvīru rīkojumi un lēmumi neradīja nekādas šaubas par iebrucēju politikas ievirzi rūpniecības jomā. Saskaņā ar reihskomisāra Lozes 1941. g. 18. augusta rīkojumu vācu civilajai pārvaldei «Ostlandē» bija jāsaņem viss PSRS un savienoto republiku īpašums tādā stāvoklī, kādā tas atradies 1941. g. 20. jūnijā. Valsts rūpniecības uzņēmumi, to skaitā 1940.—1941. gadā nacionalizētie, sabiedrisko organizāciju, apvienību (arī ražošanas kooperācijas) un saimniecību īpašums tika pasludināts par okupantu varas iestāžu «apķīlātu», un tikai vācu civilās pārvaldes

orgāni ar to varēja rīkoties pēc saviem ieskatiem; Sarkanās Armijas īpašums tika uzskatīts par kara laupījumu un pārgāja vērmahta rīcībā. Okupantu rīcība nebūt neliecināja, ka bijušie īpašnieki varēs saņemt atpakaļ kaut vai sīkos uzņēmumus un darbnīcas. Tas bija smags trieciens latviešu buržuāzisko nacionālistu ilūzijām, jo viņi cerēja ar okupantu palīdzību atjaunot savas agrākās ekonomiskās pozīcijas, kas Latvijā bija likvidētas 1940. g. sociālistiskās revolūcijas rezultātā.

Vairāki uzņēmumi, kuru ražošanas jaudu un produkciju varēja tieši izmantot kara vajadzībām, nekavējoties tika pakļauti dažādām militārām iestādēm. Piemēram, Bolderājas kuģu būvētavu pakļāva jūras kara spēku pavēlniecībai, bet gumijas izstrādājumu fabriku «Kvadrāts» — «Ostlandes» apbruņojuma inspekcijai. Šis process turpinājās arī 1942. gadā, kad militāro varas orgānu rīcībā nodeva rūpnīcu «Radiotehnika», gumijas izstrādājumu fabriku «Varonis», Zaslauka ķīmisko fabriku u. c.

Rīgas rūpniecība tika piespiesta kalpot fašistiskās Vācijas kara ekonomikas vajadzībām. Daudzas rūpnīcas un fabrikas pārkārtoja kara materiālu ražošanai. Šo uzņēmumu vidū bija «VEF», «Vairogs», «G. Ērenpreiss», «Omega», «Rīgas metālists» u. c. 1942. g. februārī metālapstrādāšanas rūpniecībā kara vajadzībām ražotā produkcija sastādīja 70% no ražošanas kopējā apjoma, ķīmiskajā rūpniecībā — no 70 līdz 80%.

Fašistiskie laupītāji pedantiski īstenoja visu svarīgāko Latvijas rūpniecības nozaru un uzņēmumu sagrābšanas politiku, kas bija deklarēta 1941. g. 18. augustā. Šajā nolūkā okupanti nodibināja veselu virkni īpašu sabiedrību (GmbH, t. i., sabiedrības ar ierobežotu atbildību), kurām (formāli — uz fiduciārās pārvaldes pamata) nodeva visus svarīgākos uzņēmumus. Sabiedrība «Ostland-Faser GmbH», piemēram, pārņēma tekstilrūpniecības, papīra un celulozes rūpniecības uzņēmumus; pavisam 1941. g. oktobrī šai sabiedrībai bija nodoti 108 uzņēmumi, no kuriem lielākā daļa atradās Rīgā. Sabiedrībai «Ostland-Gesellschaft mbH» nodeva 15 uzņēmumus, kuru starpā bija tādi kā Rīgas cementa fabrika un rūpnīca «VEF». 1942. g. februārī no 454 uzņēmumiem ar 74 692 strādniekiem un kalpotājiem, kas 1941. g. jūlijā bija rūpniecības departamenta pārziņā, oficiāli pakļauti tam bija vairs tikai 320 uzņēmumi (galvenokārt sīkie) ar 26 018 strādniekiem un kalpotājiem. Īsā laikā vācu monopoli zem dažādu sabiedrību un firmu izkārtnes pakļāva sev gandrīz visu Latvijas, vispirms kārtām Rīgas, rūpniecību. 1944. g. sākumā Latvijā darbojās vairāk nekā 60 vācu firmas un sabiedrības, kas bija pazīstamo Vācijas monopolistisko apvienību filiāles. Efektīvākai Latvijas un visas Baltijas ekonomikas izmantošanai Rīgā iekārtojās dažādu Vācijas ministriju īpašas pārvaldes un pārstāvniecības, kā arī tika radīts vesels banku tīkls — «Notenbank für das Ostland», «Gemeinschaftsbank Ostland», Vācijas banku «Handels- und Kreditbank», «Hansa-Bank», «Bank der Deutschen Arbeit» Baltijas filiāles.

Savas laupīšanas politikas īstenošanā hitleriešiem nepietika ar vācu civilo administrāciju vien un soda orgāniem «kārtības» uzturēšanai. Arī Rīgas fabrikās un rūpniecās, kuras pārgāja dažādu fašistiskās Vācijas saimniecisko organizāciju pārziņā, pārvaldnieku amatos visbiežāk iecēla ierēdņus no Vācijas. Tā tas bija, piemēram, gumijas izstrādājumu fabrikās

«Kvadrāts» un «Meteors», Rīgas turbīnu un mašīnbūves rūpnīcā, rūpnīcā «Telefunken», vagonu rūpnīcā «Vairogs» u. c.

Pēc vācu fašistiskās armijas sakāves pie Maskavas, kad kļuva skaidrs, ka hitleriešu «zibens kara» plāni ir izgāzušies un karš ielgs, okupanti uzskatīja par lietderīgu krasi pastiprināt koķetēšanu ar vietējo buržuāziju, izdodot virkni lēmumu par tās īpašumu daļēju reprivatizāciju. Jau 1941. g. decembra otrajā pusē tika publicēti lēmumi par sīko rūpniecības uzņēmumu (ar strādnieku skaitu līdz 20), amatnieku darbnīcu, dzirnavu, namu un sīko tirdzniecības uzņēmumu reprivatizāciju, kas praktiski tika uzsākta 1942. g. pavasarī. Lēmumi gan tika papildināti ar komentāriem, kas saturēja dažādus ierobežojumus. Ja, piemēram, uzņēmumam bija kaut vai minimāla militāri ekonomiska nozīme, reprivatizāciju uz to neattiecināja. Namīpašumi «līdz īpašuma problēmas galīgai izlemšanai» tika nodoti to bijušajiem īpašniekiem tikai pagaidu pārvaldīšanā. Padomju varas nacionalizētos lielos namus savās rokās pārņēma vācu sabiedrība «Grundstückgesellschaft Lettland mbH», kura īstenoja reprivatizāciju, pareizāk sakot, dažādi bremzēja to. Tikai smagās neveiksmes frontē, vispirmām kārtām sakāve pie Staļingradas, piespieda hitleriešus mainīt taktiku: sākot ar 1943. g. aprīli, pēc jauna lēmuma izdošanas, lielie nami pakāpeniski tika atdoti to agrākajiem īpašniekiem. Rūpniecībā reprivatizācija skāra galvenokārt nelielus uzņēmumus un tikai atsevišķos gadījumos — lielākas fabrikas. Piemēram, Rīgā tika reprivatizēta šokolādes un konfekšu fabrika «V. Ķuze», velosipēdu fabrika «G. Ērenpreiss». No tirdzniecības uzņēmumiem reprivatizēja tikai nelielus veikalus, kas nodarbojās ar mazumtirdzniecību. Vairumtirdzniecības uzņēmumus reprivatizācija neskāra. Visi valsts tirdzniecības uzņēmumi, kas bija nodibināti padomju varas laikā, tika nodoti vācu tirdzniecības sabiedrībai «Allgemeine Handelsgesellschaft Lettland mbH».

4. DARBAĻAUŽU STĀVOKLIS HITLERIEŠU «JAUNĀS KĀRTĪBAS» APSTĀKĻOS

Jau ar pirmajām okupācijas dienām Rīgas iedzīvotāju lielā vairākuma — arī to, kurus tieši neskāra hitleriešu represijas, — stāvoklis krasi pasliktinājās. Jo sevišķi grūts bija strādnieku šķiras stāvoklis. Piespiedu darba klausība, gara darba diena, zemas algas, nepietiekama darba aizsardzība, vācu ierēdņu un meistarū nicinošā attieksme pret strādniekiem u. tml. — tas viss raksturoja okupantu ieviesto pusvergu darbu.

1941. g. decembrī A. Rozenbergs ar īpašu dekrētu noteica darba klausību visiem okupēto austrumu apgabalu iedzīvotājiem vecumā no 18 līdz 45 gadiem. 1943. g. martā, kad darbaspēka rezerves lielā mērā bija izsmeltas, darba klausībai pakļāva vīriešus vecumā no 15 līdz 65 gadiem un sievietes vecumā no 15 līdz 45 gadiem. Bet okupanti nebūt nedomāja pieturēties pie viņu pašu noteiktā vecuma cenza un ar papildrikojumiem to ievērojami paplašināja. Piemēram, 1942. g. aprīļa beigās Rīgas pilsētas komisārs Vitroks izdeva rīkojumu, saskaņā ar kuru bija jāreģistrē darba

pārvaldē visas Rīgā dzīvojošās sievietes, kas bija dzimušas no 1887. g. 1. maija līdz 1926. g. 1. maijam, t. i., vecumā līdz 55 gadiem.

Viena no raksturīgākajām piespiedu darba iezīmēm ir pagarinātā darba diena, kas okupētajā Rīgā nereti sniedzās līdz 12 stundām. Pagarinātā darba diena bija noteikta ne vien rūpniecības strādniekiem, bet arī citām darbinieku kategorijām. Tā, saskaņā ar Vitroka 1942. g. 3. oktobra rīkojumu šoferiem, kurjeriem, mašīnrakstītājiem u. c. tika noteikta 60 stundu darba nedēļa, t. i., 10 stundu darba diena. Ar citu, 1943. g. 16. janvāra rīkojumu darba nedēļas ilgums Rīgas iestādēs un uzņēmumos tika noteikts ne mazāks par 54 stundām, turklāt Vitroks īpaši uzsvēra, ka gadījumā, ja to prasa darba apstākļi, darba dienu var pagarināt. 1943. g. 12. aprīlī medicīnas iestāžu darbiniekiem arī tika noteikta 10 stundu darba diena. Nepastāvēja arī atvaļinājumi šā vārda istajā nozīmē. Sākot ar 1942. g. vasaru, tikai noteiktos apstākļos strādnieki un kalpotāji drīkstēja «izmantot» paredzēto atvaļinājumu lauku darbos.

Okupācijas varas orgāni ieviesa nežēlīgu nūjas disciplīnu šā vārda tiešajā nozīmē. Strādniekus stingri sodīja par vismazākajiem darba disciplīnas pārkāpumiem, nereti viņus nosūtīja uz darba vai koncentrācijas nometnēm. Saskaņā ar reihskomisāra Lozes 1941. g. 6. oktobra rīkojumu darba pārvaldei bija tiesības sodīt ar 6 nedēļām ieslodzījuma koncentrācijas nometnē un 1000 reihsmarku sodu personas, kas izvairījās no darba. Par tā laika atmosfēru Rīgas rūpnīcās un fabrikās spilgtu liecību sniedz, piemēram, šāds fakts. 1942. g. 26. septembrī firmas «Ingenieur-bau Hellmann» uzņēmumā Vecmīlgrāvī strādniekiem tika paziņots, ka par neierašanos darbā viņus sodīs: pirmo reizi — ar naudas sodu, otro reizi — ar ieslodzījumu cietumā uz 6 nedēļām, bet trešo reizi — ar 25 nūjas sitieniem.

Par savu smago piespiedu darbu Rīgas strādnieki saņēma visai zemu atalgojumu. Tā, kāds policijas aģents ziņoja no Mīlgrāvja kuģu remonta rūpnīcas, ka strādnieki esot neapmierināti ar darba algu, jo viņiem nemaksājot pat ne 50% no tā, ko par tādu pašu darbu saņemot vācu strādnieki Vācijā. Sieviešu darbu apmaksāja vēl sliktāk — viņas saņēma tikai 80% no vīriešu darba algas. Pēc darba departamenta ziņām, rūpnīcas «VEF» strādnieces 1943. gadā par 9 stundu darba dienu saņēma tikai 40—60 reihsmarku mēnesī. Citā dokumentā norādīts, ka vidējā alga strādniekiem ir bijusi 80 marku mēnesī. Ar šādu naudu varēja tikko iegādāties uz kartītēm saņemamos produktus, bet to normas bija gaužām niecīgas, tā ka rīdzinieki bija nolemti pushadam. Okupācijas gados Rīgā ārkārtīgi uzplauka «melns tirgus». Brīva tirdzniecība bija aizliegta, tirgi slēgti, bet cīņā ar spekulāciju tas nelīdzēja. Produktu spekulatīvās cenas bija ļoti augstas. Tā, 1942. g. rudenī 1 kg miltu maksāja 10 marku, 1 kg gaļas — 20 marku, 1 kg speķa vai sviesta — 40 marku, bet 1943. gadā par 1 kg sviesta spekulanti prasīja pat 60 reihsmarku.

Rīgas darbaļaudis bija pakļauti visnekautrīgākajai diskriminācijai. Ciniski atsaucoties uz «apsvērumiem par veselību», hitlerieši noteica, ka vagonos vāciešiem paredzami speciāli nodalījumi. Vāciešus apkalpoja īpaši veikali (to vidū arī bijušais Armijas ekonomiskais veikals), kur viņi varēja dabūt preces, par kādām latvieši pat nevarēja sapņot. Iekarotāju

vajadzībām bija paredzēti īpaši restorāni, kafejnīcas, dzertuves, atklātie nami u. tml. Par vienu un to pašu darbu vācieši saņēma daudz lielāku atlīdzību nekā latvieši. Pat tad, ja visu darbu veica latvietis, bet vācietis tikai viņa darbu kontrolēja, šis ierēdnis saņēma daudz lielāku samaksu. Piemēram, dzelzceļa stacijas priekšnieks latvietis saņēma 180 reihsmarku, bet viņam pieliktais uzraugs vācietis — 600 marku, stacijas dežurants latvietis — 140 marku, bet viņu kontrolējošais vācietis — 400 marku. Pat latvietis fabrikas vai rūpnīcas direktors, kuru grūti bija turēt aizdomās par nelojālu attieksmi pret okupantiem, saņēma 240—400 marku, kamēr vācu pārvaldnieks rūpnīcā saņēma 1500 marku.

Daudzo militārpersonu un vācu ierēdņu izmitināšana Rīgā ievērojami pasliktināja pilsētas darbaļaužu sadzīves apstākļus. Okupanti iekārtojās pašos labākajos dzīvokļos. Pavisam viņi sagrāba 4119 dzīvokļus ar 17 531 istabu. Pilsēta nekādu atlīdzību par vāciešu aizņemtajām telpām — ne vien dzīvokļiem, bet arī skolām, slimnīcām u. c. — nesaņēma. Vēl vairāk — tai bija jāmaksā izdevumi par privātajās mājās vācu virsniekiem un ierēdņiem izīrētajiem dzīvokļiem, tāpat par to ēku remontu un uzkopšanu, kurās izmitinājās vērmahta daļas, jāmaksā apkalpojošam personālam virsnieku klubos un ēdnīcās. Īres maksa ievērojami palielinājās, turklāt it sevišķi par mazajiem, mazāk turīgo cilvēku apdzīvotajiem dzīvokļiem. Tā, īre par vienistabas dzīvokli salīdzinājumā ar pirmskara laiku palielinājās 6 reizes, par divistabu un trīsistabu dzīvokļiem — vairāk nekā 4 reizes.

Rīgas lielākās slimnīcas — 1. un 2. pilsētas slimnīca — faktiski tika pārvērstas par vācu kara hospitāļiem. Vispār gandrīz pusi vietu pilsētas slimnīcās, neskaitot īpaši radītos kara hospitāļus, aizņēma ievainotie vērmahta kareivji. Sarkankalna psihiatriskā slimnīca Duntē ielā 1942. g. martā tika pārvērsta par SS hospitāli.

Vērmahta daļas iekārtojās arī daudzās skolās. 1941. g. septembrī vācu karaspēks bija aizņēmis 58 ģimnāzijas un pamatskolas ar 672 klasēm. No tām tikai 13 skolās notika nodarbības — sašaurinātās telpās, divās maiņās. Skolas apvienoja, ierādot tām mācībām nepiemērotas telpas. Nereti mācības bija jāorganizē vakarā, no pl. 17 līdz 22. Daudzas skolas (ebreju skolas, arī vairākas krievu skolas) oficiāli likvidēja.

Nostiprinājušies Rīgā, okupanti atklāti izrādīja savu nicinājumu latviešu nacionālajām jūtām. Daudzas ielas, bulvārus, parkus un laukumus nosauca hitleriešu barvežu, Baltijas vāciešu «varoņu» un vācu militāristu vārdos. Tā, 1941. g. 6. augustā Rīgā parādījās jaunie nosaukumi: centrālo pilsētas magistrāli nosauca par «Adolf'a Hitler'a» ielu, Padomju bulvāri — par Vācu ordeņa gatvi, 13. janvāra ielu — par «General von Hutier'a» ielu, Aspazijas bulvāri — par «von der Goltz'a» gatvi, Merķeļa ielu — par «Bismarck'a» ielu, Raiņa bulvāri — par «Alfred'a Rosenberg'a» gatvi, Jura Alunāna ielu — par «Oberst Lasch'a» ielu, Viestura dārzu — par «Hindenburg'a» parku utt.

Okupācijas režīms smagi skāra Latvijas tautas izglītību un citas latviešu tautas kultūras nozares. Pēc fašistiskās Vācijas parauga tika nodibinātas tā dēvētās septiņgadīgās tautskolas. Mācību plāni un programmas tika pamatos pārstrādātas, ievērojami samazināts stundu skaits vēsturē, dabas-

zinātnēs un ģeogrāfijā. Taču arī šīs līdz minimumam sašaurinātās skolu programmas praktiski netika izpildītas, jo mācību gadu ievērojami saīsināja — tas sākās oktobrī un beidzās maija sākumā vai pat aprīlī. Rīgas ģimnāzijās noteica mācību maksu — 60 reihsmarku gadā, t. i., tikai nedaudz mazāk par strādājošā vidējo izpeļņu mēnesī. Fašistiskā ideoloģija skolās indēja pusaudžu apziņu.

Smagus zaudējumus fašisti nodarīja Rīgas augstākajām mācību iestādēm. Tika slēgts Pedagoģiskais valodu un literatūras institūts. Mākslas akadēmija un konservatorija palika bez telpām, tā ka mācības notika privātos dzīvokļos. Daudziem progresīvajiem pasniedzējiem, kas nevēlējās sadarboties ar hitleriskajiem okupantiem, atņēma tiesības strādāt augstskolās. 1942. g. 23. janvārī ar ģenerālkomisāra Drekslera pavēli, kas pilnā mērā atbilda latviešu tautas nacionālās cieņas pazemošanas politikai, LVU tika pārdēvēta par «Universitāti Rīgā». Universitātes obligāto priekšmetu sarakstā tika iekļautas tādas disciplīnas kā pseidozinātniskā «ģeopolitika» un cilvēknīdēja rasu teorija. 1942. g. 21. augustā A. Rozenberga ministrija rīkojumā reihskomisāram Lozem noteica, ka viss mācību darbs humanitārajās fakultātēs pilnīgi pārkārtojams «pašpārvaldes» praktiskajām vajadzībām; disciplīnas, kuru apgūšana ir politiski nelietderīga un kuras tieši nekalpo kadru sagatavošanai vietējām vajadzībām, svītrojamas no mācību plāna, nekādā gadījumā nav jāgatavo jauna maiņa zinātniskajam darbam.

Nacistiskās ideoloģijas izplatīšanai okupācijas varas iestādes plaši izmantoja vietējo presi, kas atradās viņu stingrā kontrolē. Latviešu buržuāziskie nacionālisti savās avīzēs un žurnālos slavina hitleriskos «atbrīvotājus» kā «latviešu tautas draugus». Rīgā iznākošā oficiālā avīze «Tēvija» bija okupantu līdzskrējēju galvenā tribīne. Latviešu legionāriem domātais ilustrētais žurnāls «Junda» un avīze «Daugavas Vanagi» kurināja nacionālistiskās jūtas un cēla vai debesīs vācu kareivju un legionāru «varoņdarbus». Savas kundzības pamatošanai un cilvēknīdēju ideju paaugstināšanai hitlerieši izmantoja ne vien tādu «tautas izdevumu» kā žurnālu «Laikmets», bet arī literāro «Latvju Mēnešrakstu» un «teorētisko» «Izglītības Mēnešrakstu». Par šo izdevumu ideoloģisko seju skaidri liecina nosaukumi, kādi bija rakstiem, kas parādījās, piemēram, «Izglītības Mēnešrakstā» 1942. gadā: «Nacionālsociālisma rases politika» (Nr. 3), «Ideālisma audzinātāja nozīme» (Nr. 3), «Vēstures mācīšana no jaunās Vācijas vidokļa» (Nr. 9—12) u. tml.

Rīgas teātri, tāpat kā muzeji, formāli bija pakļauti izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai, bet faktiski to darbu nemitīgi kontrolēja policija. Pēc okupācijas varas orgānu pavēles tika slēgts Jaunatnes teātris un Krievu drāmas teātris. Okupanti pieprasīja, lai lielā skaitā tiktu izrādītas vācu autoru lugas. Cenšoties izvairīties no represijām, kas draudēja par novirzi no oficiālās tematikas, teātri galveno vērību veltīja klasiskajam repertuāram. Teātru dzīve kļuva pelēka, bezsaturīga, no skatuves aizgāja vairāki pazīstami aktieri (E. Bramberga, I. Bune u. c.).

Latviešu buržuāziskie nacionālisti aktīvi palīdzēja okupantiem visās viņu ļaundarbībās. Viņi kopīgi ar hitleriešiem bendēja cilvēkus, izsaimniekoja nacionālās bagātības, visādiem līdzekļiem centās sagandēt latviešu

tautas morālo apziņu. Tomēr Rīgas darbaļaudīm nevajadzēja daudz laika, lai izprastu asiņainās «jaunās kārtības» īsto būtību. Naidis pret okupantiem, centieni nosargāt savas zemes brīvību un neatkarību, ticība proletāriskā internacionālisma idejām iedvesmoja latviešu tautas labākos dēlus un meitas svētajam karam pret hitleriskajiem iebrucējiem.

5. ANTIFAŠISTISKĀ PAGRĪDE HITLERIEŠU OKUPĒTAJĀ RĪGĀ

Antifašistiskās pagrīdes cīņas apstākļi Rīgā, kuru nacisti ar latviešu buržuāzisko nacionālistu palīdzību centās pārvērst par Hitlera izveidotās «Ostlandes» citadeli un savas armiju grupas «Ziemeļi» galveno atbalsta punktu, bija grūti un sarežģīti. Vācu nacistiskie okupanti un viņu rokaspuiši — latviešu fašisti ar nežēlīga terora palīdzību, viņu pašu vārdiem runājot, centās «ar visām saknēm izravēt komunismu Latvijā».

Okupanti Rīgā izveidoja plašu izlūkošanas un soda orgānu tīklu. Tajā ietilpa drošības policija un SD (drošības dienests), vācu armijas izlūkošanas dienesta — abvēra — iestādes, žandarmērija, kārtības policija un kriminālpolicija, SS vienības un «einzackomandas-2» daļas. Jau okupācijas pirmajos mēnešos Rīgā atradās arī lielākā puse no visiem tā dēvētās «Latvijas pašpārvaldes» iekšlietu ģenerāldirekcijas dažādo policijas orgānu 8218 štata darbiniekiem. 1943.—1944. gadā viņu skaits vēl pieauga.

Hitlerieši cīņā pret padomju patriotiem plaši izmantoja slepenos aģentus — provokatorus un ziņotājus. Viņu apmācīšanai Rīgā un tās apkārtnē tika iekārtotas 14 drošības policijas un abvēra spiegu un diversantu skolas. Bet strādnieku — darba sabotētāju izķeršanai visās Rīgas svarīgākajās rūpnīcās un fabrikās vēl tika izveidota tā sauktā «fabriku aģentūra».

Apvienotie nacistisko okupantu un latviešu fašistu spēki darīja visu, lai nospiestu Rīgas strādniekus uz ceļiem un atņemt viņiem katru vēlēšanos pretoties Hitlera «jaunajai kārtībai». Taču tas fašistiem neizdevās. Darba cilvēku antifašistiskā pagrīdes cīņa Latvijas Komunistiskās partijas ideoloģiskā un organizatoriskā vadībā Rīgā ir nepārtraukti turpinājusies visu okupācijas periodu.

1941. g. jūlijā pirmās pagrīdes grupas Rīgā sāka izveidot komunist Jānis Antons, kuram LKP Rīgas pilsētas komitejas sekretārs Kārlis Pugo vēl pirms hitleriešu ielaušanās pilsētā bija uzticējis komunistiskās pagrīdes izveidošanu un vadīšanu okupētajā Rīgā. Tajā pašā laikā pagrīdes darbību uzsāka komjaunieši Visvaldis Kaufelds, Konstantīns un Marks Drosaki, J. Ostrovska u. c., kā arī strādnieku grupas Vecmilgrāvī, Sarkandaugavā, Maskavas priekšpilsētā un Pārdaugavā. Vienlaicīgi ar organizatorisko darbu pirmie antifašistiskās pagrīdes dalībnieki klausījās Maskavas radio pārraides, atmaskoja hitleriskās propagandas melus, slēpa konspiratīvos dzīvokļos padomju cilvēkus, kuriem draudēja arests, vāca ieročus.

Jau šajās jūlija naktīs notika vairākas pagrīdnieku bruņotas sadursmes ar policiju. Kā liecina fašistiskās Vācijas drošības policijas un SD

pārskats par stāvokli okupētajos Padomju Savienības novados, kas datēts ar 1941. g. 7. jūliju, Rīgā pirmajā okupācijas nedēļā komunistiskās pagrīdes dalībnieki nošāvuši 4 latviešu šurmanus. Cīņa pret nacistu milzīgo pārspēku savukārt prasīja smagus patriotu upurus. 1941. g. jūlijā un augustā hitlerieši arestēja gandrīz 100 Rīgas pagrīdnieku.

Pagrīdes cīņā Rīgas darbaļaudis vadījās no VK(b)P CK un PSRS Tautas Komisāru Padomes 1941. g. 29. jūnija direktīvas piefrontes apgabalu partijas un padomju organizācijām un VK(b)P CK 1941. g. 18. jūlija lēmuma «Par cīņas organizēšanu vācu karaspēka aizmugurē», kuru saturs tika izklāstīts Maskavas radio pārraidēs. Ievērojamu darbu šo lēmumu īstenošanā veica Latvijas Komunistiskā partija. Jau 1941. g. jūlijā un augustā Latvijas KP CK sadarbībā ar padomju virspavēlniecību pāri frontes linijai nosūtīja apmēram 60 partizānu un izlūku — diversiju organizatoru grupu, kopskaitā pāri par 300 cilvēku. Līdz 1942. g. beigām uz hitleriešu okupēto Latviju nosūtīto tautas cīņas organizatoru skaits sasniedza 750—800, no kuriem apmēram puse bija Rīgas strādnieki. Viņu vidū bija izcili Rīgas pagrīdes organizatori un cīnītāji A. Rendnieks, B. Vasčonoks, F. Alba, A. Levāns, P. Leibčs, J. Krastiņš, E. Saulītis, M. Poga, P. Dzelve, J. Ivolga, V. Jauntirāns, A. Jumikis, V. Lipurs, J. Zariņš u. c.

1941. g. rudenī Rīgā darbojās jau gandrīz 50 antifašistiskās pagrīdes grupas ar vairāk nekā 300 dalībniekiem. Par antifašistiskās pagrīdes spilgti izteikto proletārisko raksturu liecina tas fakts, ka no visiem 390 pagrīdniekiem, kuri sāka cīņu pret okupantiem 1941. g. vasarā un rudenī, apmēram 95% bija strādnieki, bet pārējie 5% — revolucionāri noskaņoti darba inteliģenti un amatnieki.

1941. g. rudenī komunistu B. Vasčonoka, komjauniešu E. Kalniņa, F. Albas, K. un M. Drosaku un vairāku citu padomju patriotu vadībā no Rīgas strādnieku daudzajām pagrīdes grupiņām izveidojās pirmā plašāka pagrīdes organizācija — «Rīgas antifašistiskā pagrīdes organizācija». Tās vadībā daudzas pagrīdes grupas jau 1941. g. oktobrī ievērojami aktivizēja savu darbību. No drosmīgāko pagrīdnieku vidus tika izveidotas 3 bruņotas kaujas grupas 56 cilvēku sastāvā. Pagrīdnieki palīdzēja bēgt no gūstekņu nometnēm apmēram 600 sarkanarmiešiem, no kuriem daļa tika apbruņota. Vienlaicīgi patrioti nodibināja sakarus ar Rīgas geto ieslodzītajiem un palīdzēja viņiem izveidot pretošanās grupas. Pagrīdnieki nodibināja sakarus arī ar dažiem vācu kareivjiem antifašistiem, iegūstot no viņiem ieročus un formas tērpus.

Pagrīdnieki mēģināja uzspridzināt Rīgā dzelzceļa tiltu pār Daugavu. Nakts aizsegā 1941. g. 11. novembrī vairākiem organizācijas biedriem izdevās piekļūt hitleriešu stingri apsargātajam tiltam, novietot tur sprāgstvielas un aizdedzināt degauklu. Tomēr sprādziens nenotika: kad uguns liesmiņa pa degauklu jau tuvojās dinamītam, to pamanīja tilta sargs un ar durkli pārcirta degošo auklu. Vienlaicīgi citas «Rīgas antifašistiskās pagrīdes organizācijas» grupas gatavojās uzspridzināt «Degvielas» benzīna noliktavu Mīlgrāvī, uzsāka aktīvu sabotāžu vairākās rūpnīcās un Spilves aerodromā. Tika gatavots bruņots uzbrukums Rīgas Centrālcietumam, lai, atkārtojot 1905. g. revolūcijas kaujinieku varoņdarbu, atbrīvotu tur ieslodzītos un nāvei nolemtos padomju cilvēkus.

Laikā, kad «Rīgas antifašistiskās pagrīdes organizācijas» cīņa sāka izvērsties aizvien aktīvākās formās, hitleriešiem izdevās dot organizācijai smagu triecienu. 1. novembrī sākās pagrīdnieku aresti, un līdz 1942. g. 28. februārim bija apcietināti 136 «Rīgas antifašistiskās pagrīdes organizācijas» biedri.

Taču pat tik smagi zaudējumi nespēja salauzt revolucionāro cīņu tradīcijām bagātā Rīgas proletariāta kaujas sparū. Rīgas strādniekus tālākam cīņas kāpinājumam iedvesmoja Sarkanās Armijas uzvaras 1941./42. g. ziemas kaujās pie Maskavas.

Izcila loma tautas cīņas izvēršanā nacistu okupētajā Latvijā bija Latvijas Komunistiskās partijas CK izvērstajam ideoloģiskajam darbam, kas tika veikts LKP CK sekretāra A. Pelšes vadībā. Šis darbs ievērojami paplašinājās un pilnveidojās 1942. g. sākumā. Ar Maskavas radio raidījumiem latviešu valodā, ar skrejlapām un laikrakstiem, ko izkaisīja no lidmašīnām, kā arī pateicoties pagrīdnieku veiktajai mutvārdu agitācijai, partijas aicinājumi uz cīņu pret okupantiem un viņu vietējiem rokaspuišiem arvien skaidrāk nonāca līdz latviešu darba tautas visplašāko masu apziņai. Neapmierinātības un pretošanās pastiprināšanās iemesls bija arī «Ostlandes» reihskomisāra 1942. g. janvāra pavēle par Latvijas jaunatnes mobilizēšanu piespiedu darbos Vācijas uzņēmumos. Mobilizācija faktiski skāra tikai strādnieku un trūcīgās zemniecības jaunatni, jo tieši viņu ģimenēs okupanti un «pašpārvalde» konstatēja «liekas darba rokas».

1941. g. beigās un 1942. g. sākumā Rīgā cīņu uzsāka vairāk nekā 20 jaunas antifašistiskās pagrīdes grupas. Aktīvākās grupas vadīja strādnieki un komjaunieši V. Strazds, V. Grībovskis, H. Grasis, V. Azerštarks, A. Bazulevs, L. Visūns, J. Mukāns, L. un J. Ostrovskas, Ē. Stepinš, V. Misa u. c. 1942. g. janvārī un februārī ar lielāko daļu šo grupu uzņēma sakarus pāri frontes līnijai sūtītie pagrīdes darba organizatori A. Levāns, P. Leibčs, J. Krastiņš, V. Muceniēks u. c. Tā sāka veidoties vairākas antifašistiskās pagrīdes organizācijas, kas atpēra atsevišķus pilsētas rajonus. Strādnieka, bijušā Latvijas Valsts universitātes juridiskās fakultātes studenta A. Levāna vadībā apvienojās Sarkandaugavas un Mīlgrāvja patriotu grupas. Vienlaicīgi notika arī Pārdaugavas antifašistiskās pagrīdes grupu apvienošanās strādnieka A. Bazuleva un no gūsta izbēgušā padomju tankista A. Markasjana vadībā.

Pilsētas atsevišķo rajonu antifašistiskās pagrīdes organizācijas 1942. g. februārī—martā apvienojās centralizētā «Rīgas strādnieku komunistiskajā organizācijā». Šā procesa strauju norisi sekmēja tas apstāklis, ka rajonu antifašistiskās pagrīdes organizāciju un pat atsevišķu grupu vadītājiem jau kopš 1941. g. rudens bija tieši sakari ar citu rajonu pagrīdniekiem. Par «Rīgas strādnieku komunistiskās organizācijas» augstāko orgānu kļuva vadošais «trijnieks», kura sastāvā bija A. Levāns, A. Bazulevs un vēl trešais patriots, kura segvārdu «Maskavas rajona sekretārs Jakovļevs» nav izdevies atšifrēt. Tanī pašā laikā pilsētā radās arī tādas patriotu grupas, kurām nebija sakaru ar «Rīgas strādnieku komunistisko organizāciju».

1942. g. pavasarī Rīgā pavisam darbojās vairāk nekā 60 antifašistiskās pagrīdes grupas. Tajās bija gandrīz 500 strādnieki pagrīdnieki un to atbalstītāji. Patriotu grupas pastāvēja daudzus uzņēmumos — «Vairogā»,

rūpnīcā «VEF», fabrikā «Kvadrāts», Rīgas porcelāna un fajansa rūpnīcā, Rīgas arsenālā, Rīgas cementa rūpnīcā, Rīgas superfosfāta rūpnīcā, tekstilfabrikās «Boļševička», «Rīgas tekstils», «Zasulauka manufaktūra», Iļģuciema stikla rūpnīcā, Rīgas gaļas kombinātā, vairākās kokapstrādes un finiera fabrikās, Rīgas tramvaju depo darbnīcās, kur tika remontēta iebrocēju kara tehnika. «Rīgas strādnieku komunistiskās organizācijas» vadītāji lielu vērību veltīja tam, lai izveidotu pagrīdes grupu tīklu pilsētas dzelzceļa mezglā, lai šādas grupas organizētu no strādniekiem un karagūstekņiem, kas bija nodarbināti kara aerodromā Spilvē, lai pagrīdnieku grupas būtu jūras ostā.

Tas apstākļi, ka daudzām pagrīdes grupām izveidojās vienota vadība, ievērojami aktivizēja Rīgas antifašistiskās pagrīdes darbību. «Rīgas strādnieku komunistiskā organizācija» pastiprināja mutvārdu un rakstveida antifašistisko agitāciju. Uz Rīgas ielām un pasta kastītēs aizvien biežāk atrada lapiņas ar parakstu «Strādnieku komunistiskā organizācija». Tajās bija pastāstīts par Sarkanās Armijas lielo uzvaru pie Maskavas, tās sauca darbaļaudis cīņā pret okupantiem, aicinot viņus sabotēt darbu rūpnīcās un fabrikās, sniegt palīdzību padomju karagūstekņiem, izveidot pagrīdes grupas un organizēt diversijas aktus. Sarkandaugavā un pilsētas centrā lapiņu rediģēšanu un iespiešanu vadīja A. Levāns, Maskavas priekšpilsētā — V. Azerštarks un V. Rozenšteins. Lapiņas tika sastādītas latviešu un krievu valodā un pavairotas ar pašizgatavotiem šapirogrāfiem.

Vēl biežāk uzņēmumos un strādnieku dzīvokļos skanēja pagrīdnieku kvēlie vārdi, kas bija adresēti viņu darba biedriem. Pagrīdnieki ieteica strādniekiem izvairīties no darba, it īpaši kara rūpnīcās, bojāt iekārtu, instrumentus, ražot brāķi utt. Rīgas strādnieki dzīvi atsaucās patriotu aicinājumam. To pārliecinoši pierāda 1942. g. 20. marta fašistiskajā avīzē «Tēvija» ievietotais Rīgas darba pārvaldes priekšnieka vietnieka raksts, kurā bija atzīmēts, ka «Rīgā un Rīgas rajonā konstatēti daudzi gadījumi, kad iedzīvotāji apzināti izvairās no darba». Darba pārvaldes slepenajā pārskatā, kas datēts ar 1941. g. 31. decembri, bija norādīts, ka Rīgā konstatētas 8022 darba spējīgas personas, kas nekur nestrādā. Tieši 1941./42. g. ziemā pilsētā tika izveidotas pirmās darba nometnes, kur policija ievietoja personas, kas bija izvairījušās no darba vai pārkāpušas hitleriešu darba disciplīnu. «Sabotētāji» šajās nometnēs dzīvoja neciešami sliktos apstākļos. Taču strādnieki sabotāžu nepārtrauca.

Plaši izplatīts sabotāžas veids bija neierašanās darbā «slimības dēļ». Tūkstošiem strādnieku ar iepriekšēju nodomu «saslima» pie darbgaldiem, bet simtiem patriotu, lai nebūtu jāstrādā okupantu labā, paši sev radīja apdegumus, sasitumus, applaucēja rokas vai kājas. Tanī pašā laikā daudzi «Rīgas strādnieku komunistiskās organizācijas» biedri, kuri strādāja uzņēmumos un kara darbnīcās, cīņā pret okupantiem lietoja aktīvās sabotāžas formas, t. i., ražoja brāķi, bojāja militāro produkciju utt.

Sarkanās Armijas uzvaras pie Maskavas spārnoti, pagrīdnieki cerēja, ka jau tuvākajos mēnešos sāksies Latvijas PSR teritorijas atbrīvošana. Tāpēc «Rīgas strādnieku komunistiskās organizācijas» vadītāji sāka enerģiski gatavot bruņotas kaujinieku grupas, lai brīdī, kad Sarkanās Armijas daļas tuvosies Rīgai, organizētu pilsētā bruņotas akcijas un neļautu ienaid-

niekam iznīcināt Rīgas Centrālcietumā esošos politieslodzītos. Pagrīdnieki vāca ieročus un spridzekļus, kurus patriotiski noskaņotie pilsoņi bija noslēpuši Sarkanās Armijas atkāpšanās laikā. Vienlaikus patrioti slepus iznesa dažādus ieročus, municiju un sprāgstvielas no vācu kara noliktavām, darbnīcām un dzelzceļa ešeloniem. Pagrīdnieki izgatavoja arī vairākus simtus degpudeļu un lielāku skaitu spridzināmo lādiņu, kurus paredzēja izlietot diversijas aktos, kā arī ielu cīņās.

Lai kaujas grupas nostiprinātu ar militārā ziņā pieredzējušiem dalībniekiem, pagrīdnieki 1942. g. februārī un martā visādi veicināja padomju karagūstekņu, vispirmām kārtām virsnieku, bēgšanu no nometnēm. Izbēgušajiem padomju karavīriem tika izveidots plašs konspiratīvo dzīvokļu tīkls. Piemēram, A. Vasiļevska ilgu laiku slēpa 13 sarkanarmiešus, E. Vītoļiņš — 5, K. Portnova ģimene — 4, M. Baranovs — 4, Ļ. Jeršova ģimene — 4, G. Abimeiceva, D. Kairiša, A. Millere, L. Ķempe — katra pa 3 cīnītājiem utt. 1942. g. pavasarī vien, pēc nepilnīgiem datiem, konspiratīvajos dzīvokļos Rīgā slēpās vairāk nekā 200 cilvēku. Lielu daļu izbēgušo sarkanarmiešu bija paredzēts 1942. g. pavasarī nogādāt pie Baltkrievijas partizāniem. Lai sekmīgi veiktu šo sarežģīto operāciju, Rīgas pagrīdnieki nodibināja kontaktu ar Rēzeknes, Daugavpils, Kārsavas un Zilupes patriotiem.

1942. g. marta vidū Sarkandaugavas pagrīdniekiem izdevās nodibināt sakarus ar padomju frontes izlūku grupu (S. Adīklis, J. Vaitekuns u. c.), kura 1942. g. 26. februārī nolaidās ar izpletņiem netālu no Rīgas. Tūlīt tika aktivizēts pagrīdnieku darbs izlūkziņu vākšanā.

Iestājoties pavasarim, aktīvu darbību gatavojās uzsākt pagrīdes organizācijas diversiju grupas. Tās plāvoja uzspridzināt dzelzceļa tiltu pār Daugavu, Ķeguma spēkstacijas Rīgas elektrosadales mezglu un ieroču noliktavu Pārdaugavā. Pagrīdnieki sagādāja lielus sprāgstvielu krājumus, vispusīgi izlūkoja objektus, ko paredzēja uzspridzināt. Tika uzsākta arī politieslodzīto bēgšanas organizēšana no Rīgas Centrālcietuma. Vienlaicīgi pagrīdnieku grupa, kuras priekšgalā bija ienaidnieka okupētajā Latvijā veiksmīgi piezemējušies padomju izlūki, sāka gatavot uzbrukumu latviešu tautas asiņainajiem nodevējiem — «Latvijas pašpārvaldes» iekšlietu ģenerāldirektoram Dankeram un viņa vietniekam pulkvežleitnantam Veisam.

«Rīgas strādnieku komunistiskās organizācijas» vadītāji prata objektīvi novērtēt situāciju. Viņi saprata, ka tik plašu kaujas organizāciju agrāk vai vēlāk pamanīs hitleriešu pretizlūkošanas orgāni. Lai atvairītu šīs briesmas un pastiprinātu konspirāciju, organizācijas vadība veica vairākus pasākumus. Patriotiem izdevās atmaskot un sodīt divus drošības policijas un SD aģentus provokatorus. Taču arī ienaidnieka ložņām bija izdevies savākt pietiekoši daudz ziņu, lai dotu «Rīgas strādnieku komunistiskajai organizācijai» smagu triecienu. 1942. g. 3. aprīļa rītā sākās anti-fašistiskās pagrīdes cīnītāju masveida aresti. Vācijas drošības policijas un SD komandiera galvenā štāba 1942. g. 15. maija atskaitē par to teikts: «1942. g. 3. aprīlī, noslēdzot augstākā mērā plašu izlūkošanu, tika veikta liela akcija pret kādu jaunizveidotu komunistiskās partijas un partizānu organizāciju Rīgā. Apcietināto kopskaits sasniedz 200 per-

Arvīds Rendnieks.

Vitolds Jauntirāns.

Viktorija Misa.

sonu. Izmeklēšanas gaitā atkal apstiprinājās komunistiskās partijas piekritēju, izbēgušo karagūstekņu, izpletņu lēcēju un partizānu sadarbība.» Plaši aresti turpinājās visu aprīli un maiju. Pavisam apcietināja vairāk nekā 400 cilvēku, no kuriem ap 350 vēlāk tika nošauti vai nomocīti nāves nometnēs. Vairāki pagrīdnieki krita bruņotās sadursmēs. Bojā gājušo vidū bija «Rīgas strādnieku komunistiskās organizācijas» drosmīgie vadītāji A. Levāns, A. Bazuļevs, J. Krastiņš, P. Leibčs, A. Kononova, V. Strazds, K. Pavlovs u. c.

Hitlerieši domāja, ka tagad viņiem uz ilgiem laikiem izdevies «nomierināt» darbaļaužu Rīgu. Taču vācu armijas pretizlūkošanas dienesta (abvēra) priekšnieks «Ostlandē» jau atskaitē par laiku no 1942. g. 1. jūlija līdz 30. septembrim bija spiests konstatēt: «Šī gada aprīlī atklātā latviešu komunistiskā organizācija... izrādās, atjaunojusi savu darbību...» 1942. g. vasarā un rudenī antifašistiskā pagrīdes kustība Rīgā guva vēl plašāku vērienu. Tas vispirmām kārtām bija to kaujiniecisko nelegālo organizāciju nopelns, kuras šajā laikā izveidoja un vadīja talantīgie pagrīdes organizatori A. Rendnieks, V. Misa, E. Saulītis un V. Jauntirāns.

Pagrīdes organizāciju rindās kopā ar latviešiem cīnījās daudzu tautu pārstāvji. Šī brālīgā cīņas vienība spilgti liecināja, ka izgāzušies nacistisko iebrucēju un latviešu fašistu mēģinājumi ar nacionālistiskas propagandas un zemisku melu palīdzību sanaidot latviešu darba tautu ar citām padomju tautām. Par antifašistiskās pagrīdes internacionālo raksturu liecina tas, ka no apzinātajiem 118 nelegālo grupu un organizāciju vadītājiem, kuri 1941.—1942. gadā darbojās Rīgā, 63 bija latvieši, 29 — krievi, 9 — poļi, 5 — ebreji, 2 — ukraiņi, 2 — lietuvieši, 2 — baltkrievi, 2 — grieķi, 2 — vācieši, 1 — igauņis un 1 — armēnis. Rīgas strādnieku brālīgo kaujas draudzību apstiprina arī fakts, ka vienā vien «Rīgas antifašistiskajā pagrīdes organizācijā» jau 1941. g. rudenī kopā ar latviešiem cīnījās vēl vienpadsmit citu tautu dēli un meitas.

Tautas cīņas organizators A. Rendnieks kopā ar komjauniešiem V. Misu, Ē. Stepīņu un A. Zariņu 1942. g. maijā stājās pie komjaunatnes organizācijas veidošanas Rīgā, apvienojot tajā aktīvākos strādnieku jauniešus. Komjaunieši pagrīdnieki darbojās rosīgi. Ē. Stepīņa grupas locekļi rūpnīcā «Vairogs» sistemātiski bojāja izremontētās hitleriešu kara automašīnas. Jaunie patrioti iespieda un izplatīja skrejlapas, kurās aicināja rīdniekus stāties cīņā pret ienaidnieku. Daudz uzmanības pagrīdnieki veltīja ieroču un sprāgstvielu sagādāšanai. Viņiem izdevās iesūtīt uzticamas personas vienā no lielākajām kara noliktavām Cekulē pie Rīgas un kara remontu darbnīcās, kas atradās bijušās fabrikas «Provodņik» teritorijā, un no turienes saņemt ieročus, munīciju un tolu. Drīz vien pēc sakaru nodibināšanas ar strādniekiem Cekulē, 1942. g. 6. jūlijā, pagrīdnieki šīs noliktavas uzspridzināja. Kā redzams no «Ostlandes» drošības policijas un SD komandiera 1942. g. 15. jūlija ziņojuma reihskomisāram Lozem, vācu armija bija pazaudējusi 9 tūkst. tonnu munīcijas.

1942. g. jūnijā pagrīdniekiem izdevās savā organizācijā iesaistīt arī vācu karavīrus antifasiistus K. Šēferu un G. Šūmanu, kas vēlāk dezertēja no nacistu armijas un pilnīgi iekļāvās pagrīdes cīņā. Augusta beigās A. Rendniekam izdevās nodibināt sakarus ar izlūku grupu, ko vadīja komunist E. Saulītis. Apvienotā organizācija septembrī sāka saukties par «Latvijas pretfašistisko organizāciju». pagrīdnieki organizēja padomju karagūstekņu un geto ieslodzīto ebreju bēgšanu. A. Rendnieks devās uz Latgali, kur nodibināja sakarus ar Abrenes depo strādniekiem, Augšpils un Kupravas patriotiem. 1942. g. rudenī «Latvijas pretfašistiskā organizācija» lielā daudzumā iespieda skrejlapas, kas bija veltītas Lielā Oktobra 25. gadadienai un Padomju Konstitūcijas dienai, kā arī sekmīgi turpināja organizēt diversijas. Rīgas ielās arvien biežāk atrada ievainotus un nogalinātus okupantus. 1942. g. 5. septembrī A. Rendnieka vadītie pagrīdnieki nodedzināja vācu armijas noliktavu Citadeles ielā, bet 3. oktobrī — lielu noliktavu Čiekurkalna stacijā. Oktobrī gaisā uzlidoja hitleriešu gaisa kara spēku kara materiālu noliktavas Ķīšežera krastā pie Sužiem. 5. novembrī pagrīdnieki uzspridzināja paštaisītu bumbu avīzes «Tēvija» redakcijas ēkā Blaumaņa ielā 38/40.

pagrīdnieki nolēma sodīt ar nāvi «Ostlandes» reihskomisāru Lozi un latviešu tautas nodevēju — «pašpārvaldes» iekšlietu ģenerāldirektoru Dankeru. Tika veikti priekšdarbi, lai uzspridzinātu dzelzceļa viaduktu pie Torņakalna stacijas. E. Saulītim izdevās nodibināt sakarus ar Salaspils koncentrācijas nometnes Sauriešu akmeņlauztuvju filiālē ieslodzītajiem patriotiem. 1942. g. oktobrī un novembrī «Latvijas pretfašistiskās organizācijas» dalībnieki iesūtīja Sauriešu politieslodzītajiem proklamācijas, kas aicināja uz cīņu pret okupantiem.

Nacistiskās Vācijas drošības policijas un SD komandiera Kaltenbrunnersa galvenā štāba un gestapo šefa Millera pārskati par svarīgākajiem komunistiskās pagrīdes un partizānu kustības faktiem hitleriešu okupētajos Padomju zemes novados liecina, ka vācu fašistiskos iebrucējus nopietni satrauca A. Rendnieka vadīto patriotu cīņa. Tai ievērojama vieta ierādīta 1942. g. 9. oktobra, 20. novembra, 11. un 18. decembra un 1943. g. 8. janvāra pārskatos. Tie liecina, ka A. Rendnieks 1942. g. rudenī ar E. Saulīša

izlūku palīdzību izveidojis un vadījis Latvijas Komunistiskās partijas Rīgas pilsētas nelegālo organizāciju, kas savukārt vadījusi komjaunatnes Rīgas pagrīdes komiteju (sekretāre — V. Misa) un plašas pretestības organizācijas padomju karagūstekņu nometnē (vadītājs — A. Makarovs) un Rīgas geto. Ar vācu antifašistu K. Šēfera un G. Šūmana palīdzību Rīgas pagrīdnieki nodibinājuši sakarus ar Francijas pretestības kustības dalībniekiem Parīzē un 1942. g. rudenī nosūtījuši uz turieni astoņus Rīgas geto pagrīdes organizācijas dalībniekus. K. Šēfers un G. Šūmans nodevuši arī Rīgas pagrīdniekiem vairāk nekā tūkstoti dažādu vācu dokumentu veidlapu, lielāku skaitu zīmogu utt.

Taču tajā laikā pagrīdnieki piedzīvoja arī pirmās neveiksmes. Ar provokatora palīdzību hitleriešiem izdevās sadzīt pēdas izlūka J. Zariņa pagrīdes grupai. Apcietināšanas laikā J. Zariņš un viņa biedrs J. Punculis atšaudoties krita. 28. oktobrī uz Rīgas—Madonas šosejas notika nikna sadursme starp drošības policijas nodaļu un no geto izbēgušu ebreju grupu B. Zandela vadībā. Apšaudē krita 7 antifašisti, bet divus hitlerieši saņēma dzīvus. Tam sekoja skolotāja A. Makarova un viņa vadītās pretestības organizācijas 17 biedru, tajā skaitā 5 no gūsta izbēgušu padomju virsnieku, arests un vairāku desmitu geto ieslodzīto pagrīdnieku un 200 «ķilnieku» nošaušana 30. oktobrī. Ap šo pašu laiku Rīgā varoņa nāvē, sedzot sava komandiera atraušanos no vajātājiem, krita izlūks M. Poga.

Cīņā pret partijas un komjaunatnes pagrīdes centru iesaistījās viss Rīgas drošības policijas un abvēra plašais aparāts un aģentu tīkls. A. Rendnieks, V. Misa un E. Saulītis juta, ka organizācijā ielavījies provokators. Lai to maldinātu, viņi nolēma, ka aktīvā darbība uz laiku jāpārtrauc, bet A. Rendniekam, E. Saulītim, radistam V. Čeksteram un abiem vācu antifašistiem K. Šēferam un G. Šūmanam jāpāriet frontes līnija, lai nodibinātu sakarus ar LKP CK, saņemtu norādījumus par turpmāko darbu, kā arī nepieciešamo palīdzību. Tomēr bija jau par vēlu. Provokators bija paspējis paziņot gestapo, kur pagrīdes vadītājs šķērsos fronti. Tā rezultātā hitlerieši A. Rendnieku un viņa biedrus sagūstīja, kad tie mēģināja pāriet vācu priekšējo aizsardzības līniju pie Staraja Rusas. 1942. g. 3. decembrī Rīgā tika apcietināti vēl 20 citi «Latvijas pretfašistiskās organizācijas» locekļi. Arestēto patriotu vidū bija V. Misa, Ē. Stepīņš, L. Rekšāne, viņas tēvs advokāts J. Rekšāns, A. Sterģis, P. Želvis, J. Guzāns, K. Liepkāja u. c. Aresta brīdī no gestapoviešu nagiem izdevās izklūt komjaunietim O. Ruzgam, kas 1943. g. pavasarī aktīvi iesaistījās pagrīdes organizācijas «Tautas atribēji» darbā. Jāpiebilst, ka Rīgā, Cekulē, Kupravā, Līgatnē un Sabiles stacijā gestapoviešiem neizdevās arestēt lielāku skaitu «Latvijas pretfašistiskās organizācijas» dalībnieku, kas turpināja patriotisko darbību.

A. Rendnieks cīņu pret okupantiem turpināja arī hitleriešu moku kambaros. Atrodoties Salaspils koncentrācijas nometnē, kur viņu turēja sevišķā apsardzībā. A. Rendnieks 1942./43. g. ziemā aktīvi iesaistījās nometnes pretošanās organizācijas darbā. 1943. g. martā organizācijas 76 locekļus, viņu vidū arī A. Rendnieku, pārveda uz Rīgas Centrālcietumu. Pēc spīdzināšanām visi viņi, kā arī V. Misa, E. Saulītis, L. Rekšāne un daudzi citi naktī uz 1943. g. 6. maiju tika nošauti Biķernieku mežā. Varonīgie cīnītāji sagaidīja fašistu lodes, dziedot «Internacionāli».

1942. g. rudenī Rīgā ieradās komjaunietis V. Jauntirāns. Zināma pagrīdes darba pieredze buržuāziskās diktatūras laikā, personiskā drosme, kas bija rūdīta kaujās ar fašistiskajiem iebrucējiem pie Maskavas un partizānu pulkā «Par Padomju Latviju», — tas viss palīdzēja viņam ātri izveidot pagrīdes organizāciju «Komunistiskā jaunatnes internacionāle» un nodibināt sakarus ar pagrīdniekiem Madonā, Liepājā, Jelgavā un Rīgas apriņķa Jumpravas pagastā. Organizācijas veidošanā viņš balstījās uz vairākiem agrākās strādnieku kreisās arodkustības aktīvistiem un darba jauniešiem, kurus personiski pazina no pirmskara laikiem.

Pagrīdnieki izdeva un izplatīja daudz skrejlapu. Pēc vēsturiskās kaujas pie Volgas V. Jauntirāns uzrakstīja uzsaukumu — brošūru «Ko darīt?», kurā aicināja uz cīņu pret iebrucējiem un izskaidroja šīs cīņas metodes hitleriešu izziņotās totālās mobilizācijas apstākļos. Taču par pagrīdes organizācijas darbības galveno mērķi V. Jauntirāns uzskatīja kaujas grupu radīšanu un diversiju organizēšanu. Ieroču piegādi kaujas grupām sekmīgi veica R. Kauke, kas strādāja par ieroču meistarū vācu aviācijas darbnīcās, un tehniķis K. Kļaviņš.

1943. g. aprīlī V. Jauntirāns kopā ar savu palīgu Rīgas strādnieku N. Paceju, kas 1943. g. aprīlī kā izlūks ar izpletni bija nolaidies pilsētas tuvumā un tūlīt uzņēmis sakarus ar viņu, pārcēlās no Rīgas uz speciāli uzceltu zemnīcu Jumpravas mežā pie Daugavas un no turienes uzturēja sakarus ar pagrīdes organizāciju.

1943. g. 12. maija vakarā vairāk nekā divsimt policistu ielenca Jumpravas mežu. Šajā laikā uz turieni steidzās 16 gadus vecais pagrīdnieks Pēteris Patoričins, kas gribēja brīdināt V. Jauntirānu par viņam draudošajām briesmām. Taču meža malā jauniets apturēja kāds no policistiem, kam palīgā piesteidzās vēl citi. Pēteris izmisīgi mēģināja izrauties no fašistu rokām, bet tika notverts un mežonīgi piekauts; vēlāk viņu noslepkavoja. Sagaidījuši rītu, policisti sāka uzbrukumu V. Jauntirāna zemnīcai meža biezoknī. Pēc neilgas, bet sīvas cīņas pašreizējais pagrīdnieks, kas tobrīd zemnīcā bija viens, būdams smagi ievainots un baidīdamies zaudēt samaņu un dzīvs nokļūt ienaidnieka rokās, uzspridzināja sevi ar rokas granātu. Pat hitleriešu drošības policija un SD savā ziņojumā bija spiesta atzīt: «Aresta laikā Jauntirāns drosmīgi pretojās, izmantojot ložmetēju un rokas granātas.»

Pēc V. Jauntirāna bojā ejas drošības policija arestēja Rīgā un Jumpravā 40 pagrīdniekus. Viņu skaitā bija J. un H. Kļaviņi, R. Kauke, M. Jauntirāne, A. Patoričina, J. Landrāts ar trim dēliem, brāļi K. un R. Vožuki ar tēvu, A. Alhimovičs, N. Smetkova, L. Rozentāle, O. Bulīno, L. Kuražs, A. Bedrītis u. c.

Spilgtu liecību par partijas sūtīto tautas cīņu organizatoru drosmīgo darbību, par viņu ciešajiem sakariem ar iedzīvotājiem sniedz arī materiāli par komunistu A. Leinesara un rūpnīcas «VEF» amatu skolas komsorga A. Jumiķa vadītās izlūku grupas izveidotās pagrīdes izlūku organizācijas pusotra gada ilgo un sekmīgo darbību. Izlūki nolaidās ar izpletņiem 1942. g. 25. maijā Taurkalnes mežos, bet tā paša gada otrajā pusē un 1943. g. pavasarī viņu vadībā darbojās jau vairākas patriotu grupas Rīgā (tās vadīja J. Ozols, K. Apars, O. Jumiķis un A. Janovs), kā arī vairākos

Voldemārs Ezernieks.

apriņķos. Savus cilvēkus izlūkiem izdevās iesūtīt pat «latviešu SS leģiona» Cekules apmācību nometnē. Daudz vērtīgu ziņu Padomju Armijas pavēlniecībai pārraidīja izlūku radists H. Goldbergs. Izcilu drosmi un pašuzpurēšanās piemēru parādīja A. Jumiķis. Viņš krita 1943. g. 17. augustā, sedzot sava komandiera atkāpšanos. Divus mēnešus vēlāk gāja bojā arī A. Leinesars.

1942. g. decembrī Rīgā pagrīdes cīņu uzsāka komunisti H. Grīslis un V. Ivanovs, kuri dzimtajā pilsētā atgriezās pāri frontes līnijai kā tautas cīņas organizatori.

1942. g. beigās antifašistiskajā kustībā Rīgā un Latvijā sākās jauns posms. Spēcīgu ierosmi tai deva Padomju Armijas lielā uzvara Volgas krastos. Cīņā ar iebrucējiem Latvijā sāka iesaistīties iedzīvotāju vidējie slāņi — darba zemnieki, amatnieki, darba inteliģence. Materiālo līdzekļu un cilvēku «totālā» mobilizācija, ko hitlerieši izziņoja pēc savas armijas sagrāves pie Staļingradas, neciešami gūlās ne tikai uz strādnieku, bet arī uz vidējo slāņu pleciem. Plašās iedzīvotāju masās nobriedušā naida un protesta atklātu uzliesmojumu izraisīja Hitlera 1943. g. 10. februāra pavēle par mobilizāciju tā saucamajā «latviešu SS leģionā». Cilvēki, kas agrāk nogaidīja, tagad neatlaidīgi meklēja ceļu uz antifašistiskās pagrīdes grupām un partizānu vienībām.

Bija sācies antifašistiskās pagrīdes kustības masveida cīņas posms. Jau savā 1943. g. marta pārskatā drošības policijas un SD komandieris Latvijā bija spiests konstatēt, ka «saspīlētais militārais stāvoklis austrumos izraisījis iedzīvotājos komunistisku elementu lielāku aktivitāti. Tas vērojams īpaši lielākajās pilsētās.» Turpat bija norādīts, ka Rīgā vien martā atrasti lielā skaitā astoņi dažādi komunistiska satura pagrīdes uzsaukumi. Latvijas partizānu kustības štābs savā 1943. g. 2. decembra ziņojumā par stāvokli ienaidnieka okupētajā Latvijā rezumēja: «Noskaņojums Rīgas pilsētā ļoti labs, tur gaida Sarkanās Armijas atnākšanu, un ne tikai gaida, bet gatavojas aktīvi piedalīties cīņā par pilnīgu fašistiskās armijas sagrāvi.»

Masu cīņas apstākļos 1943. g. pastiprināti organizējās un bruņojās kaujas grupas. Tajās iesaistījās jaunieši, kas meklēja glābiņu no iesaukšanas vācu armijā vai arī bija dezertējuši no tās, kā arī desmitiem un simtiem padomju karagūsteņu, kas ar pagrīdnieku palīdzību bija izbēguši no nometnēm.

Daudzus padomju karagūstekņus 1943. g. ziemā un vasarā Rīgā izglāba Čiekurkalna (vadītāji — O. Zariņš, E. Lobačevskis) un Pārdaugavas (vadītāji — D. Kairiņa, I. Jurko) pagrīdes grupas. Šo grupu konspiratīvajos dzīvokļos vienlaikus slēpās līdz 30 no gūsta izbēgušu padomju kareivju un virsnieku. 1943. g. aprīlī pirmā no gūsta izbēgušo padomju karavīru grupa

tika no Rīgas nosūtīta uz A. Suščenko partizānu—pagrīdnieku grupu Bēnē. Jūnija sākumā bija paredzēts turp nosūtīt vēl vienu grupu 20 cilvēku sastāvā. Taču šo nodomu neizdevās īstenot, jo policija A. Suščenko grupu drīz vien iznīcināja.

Tajā pašā laikā Čiekurkalnā un Mīlgrāvī strādnieku pagrīdes grupas izveidoja Ziemeļlatvijas partizānu vienības komandieris komunisti V. Ezerņieks un viņa cīņu biedrs J. Melnalksnis, kuri bija veikuši pārdrošo pārgājieni uz Rīgu. Pēc nelegālistu grupu izveidošanas V. Ezerņieks un J. Melnalksnis devās atpakaļ uz Ziemeļlatvijas mežiem.

1943. g. pirmajā pusē Rīgā aktīvu darbību izvērša antifašistiskā organizācija «Tautas atriebēji», par kuras vadītāju tika ievēlēts I. Maširops, bijušais Ļeņingradas Jaunatnes teātra aktieris. Būdam zemessargu divīzijas cīnītājs, viņš Ļeņingradas apgabala teritorijā nokļuva ielenkumā, taču viņam izdevās izvairīties no gūsta un 1941. g. rudenī no turienes kopā ar kādu pazīstamu latvieti aizbraukt uz Rīgu, kur I. Maširops uzdevies par strādnieku. «Tautas atriebēju» organizācijā aktīvi darbojās O. Ruzga, A. Ivanovs, A. Eleksis, J. Rožkalns, A. Brūveris, H. Brīvkalns, I. Ceics u. c. Organizācija centās radīt lielākajos uzņēmumos strādnieku un tur nodarbināto padomju karagūstekņu kaujas grupas un apbruņot tās, lai pēc tam izvērstu bruņotu cīņu. Vasarā organizācijas rindās bija ap 170 daļēji apbruņotu cīnītāju. Jūlija sākumā I. Maširopam ar baltkrievu partizānu brigādes «Oktjabrj» palīdzību izdevās nosūtīt pāri fronteī no gūsta izbēgušu padomju lidotāju grupu, paziņot LKP CK par organizācijas pastāvēšanu un lūgt vajadzīgo palīdzību. Taču bija jau par vēlu: 1943. g. 14. jūlijā drošības policija organizāciju sagrāva.

Gūstā kritušo padomju karavīru glābšanā 1943. g. vasarā un rudenī daudz darīja pagrīdes organizācija «Rīgas partizānu centrs», kas uzturēja sakarus ar Latvijas partizānu brigādes izlūkiem. Tās vadītājs bija S. Nemcovs — no gūsta izbēdzis padomju virsnieks komunisti, bet viņa tuvākais palīgs — N. Mihaļkevičs, kas pagrīdē darbojās ar V. Viblo vārdu. Sevišķi spraigu darbību «Rīgas partizānu centra» vadītāji un dalībnieki izvērša 1943. g. rudenī. Šajā laikā tika sagatavotas, daļēji apbruņotas un nosūtītas uz Latvijas partizānu brigādes bāzēšanās vietu Osvejas mežos 3 pagrīdnieku kaujinieku grupas, kopskaitā 60—70 cilvēku.

1943. gadā Rīgā rosīgi darbojās arī pagrīdes organizācija «Cīņa», kurā ietilpa Mākslas akadēmijas studentu grupa un teātru mākslinieki, galvenokārt tie, kas agrāk bija strādājuši progresīvajā Rīgas Strādnieku teātrī. Organizāciju vadīja bijušais Dailes teātra direktors L. Leimanis un Mākslas akadēmijas students O. Urbāns. Tās dalībnieki līdz Rīgas atbrīvošanas priekšvakaram iespieda 19 dažādus uzsaukumus, katru 780—2800 eksemplāru metienā. Darbību aktivizēja «Jauno komunāru» organizācija J. Mihailova, V. Andrejeva un M. Sočņeva vadībā.

Daudzo pagrīdes grupu un organizāciju darbība Rīgā 1943. gadā radīja nepieciešamību izveidot vienotu pagrīdes vadības centru. Šajā nolūkā 1943. g. jūlija beigās uz Rīgu tika nosūtīts LKP CK un Latvijas ĻKJS CK operatīvo grupu pilnvarotais komunisti I. Sudmalis. Viņa uzdevums bija apvienot Rīgas pagrīdes organizācijas, radīt pilsētā bāzi partijas pagrīdes komitejas un tipogrāfijas organizēšanai. 1943. g. rudenī I. Sudmalis sek-

Imants Sudmalis.

Džems Bankovičs.

Malds Skreija.

mīgi veica Rīgas pagrīdes centralizēšanas darbu. 1944. g. janvārī viņa vadībā darbojās 11 komjauniešu grupas un divas pagrīdes organizācijas Rīgā un apriņķī, kā arī 4 grupas Jelgavā. Pateicoties I. Sudmaļa organizatora talantam, tika izveidota Rīgas pilsētas komjaunatnes pagrīdes komiteja, par kuras sekretāriem kļuva Dž. Bankovičs un M. Skreija. I. Sudmaļa vadībā komitejas darbs vērsās plašumā. Diversiju vajadzībām nepieciešamo sprāgstvielu izgatavošanai tika iekārtota slepena laboratorija. Ir pamats domāt, ka tieši I. Sudmaļa vadīto pagrīdnieku darbība rada savu atspoguļojumu hitleriešu transporta komandantūras ziņojumā, ka Juglas stacijas tuvumā 1943. g. 20. oktobrī ar pašdarinātu mīnu uzspridzināts munīcijas ešelons, ka tādas pašas konstrukcijas mīna nogāzusi no sliedēm vilcienu Vecāķos.

1943. g. rudenī M. Skreijam ar Stāmerienas pagrīdnieku starpniecību izdevās saistīt I. Sudmaļa vadīto pagrīdi ar Ziemeļlatvijas partizāniem un LKP Valkas apriņķa pagrīdes komiteju, kas bāzējās Gulbenes apkārtnē, un saņemt no turienes nelegālo literatūru un ieročus. Saņemto literatūru pagrīdnieki nogādāja pat uz Ziemeļkurzemi.

Īpašu vietu I. Sudmaļa vadīto patriotu darbībā un visas Rīgas antifāšistiskās pagrīdes vēsturē ieņem sprādziens, kas notika 1943. g. 13. novembrī Doma laukumā Rīgā. Hitlera vietvalži šajā dienā bija nolēmuši laukumā inscenēt liela mēroga politisku diversiju — ar varu sadzītu Rīgas iedzīvotāju «protesta mītiņu», kas būtu vērsti pret antihitleriskās koalīcijas valsti — PSRS, ASV un Lielbritānijas ārlietu ministru Maskavas konferences lēmumiem. Šajā «protesta mītiņā» okupanti bija cerējuši izteikt «visas latviešu tautas vēlēšanos» uz mūžīgiem laikiem palikt «Lielvācijas» pakļautībā, kā arī apliecināt latviešu vīru un jaunekļu «viskarstāko vēlmi»

doties uz Austrumu fronti cīņai par «jauno Eiropu». Bet Dž. Bankovičam agrā rītā par spīti stingrajai apsardzei izdevās netālu no Doma laukumā uzceltās tribīnes novietot pagrīdnieka V. Šiliņa izgatavoto mīnu. Pusdesmitos atskanēja spēcīgs sprādziens, kas atbalsojās Latvijā un visā Eiropā, pierādot latviešu darba tautas nelokāmo apņēmību cīnīties pret hitleriskajiem okupantiem un to rokaspuišiem par Padomju Latviju.

Pēc 13. novembra sprādziena I. Sudmalis no Rīgas devās uz LKP CK operatīvās grupas un Latvijas partizānu brigādes štābu Osvejas mežos, lai tur saņemtu iekārtu pagrīdes tipogrāfijai, raidītāju un radistu turpmākajai darbībai Rīgā. Viņam izdevās veiksmīgi pārvarēt garo un briesmu pilno ceļu. 1944. g. janvāra beigās I. Sudmalis atgriezās Rīgā, vedot līdzi pagrīdes tipogrāfijas piederumus. Tipogrāfija tika iekārtota Buka galdnieku darbnīcā tag. Ļeņina ielā 257. Februāra vidū pagrīdnieki tur sāka iespiest I. Sudmaļa uzrakstītā uzsaukuma tekstu.

Taču arī ienaidnieks nesnauda. Ar aģentu — provokatoru palīdzību drošības policijai izdevās nokļūt uz pagrīdnieku pēdām. Dažas dienas pirms I. Sudmaļa atgriešanās Rīgā apcietināja LKP CK operatīvās grupas sūtīto pagrīdes darba organizatori komunisti V. Slosmani un viņas vadīto patriotu grupu. Vēl pirms tam — 1944. g. 6. janvārī drošības policija bija sagrāvusi komjaunietes O. Grenenbergas vadīto pagrīdes organizāciju, kuras dalībnieki arī jau bija nodibinājuši kontaktus ar I. Sudmaļa vadīto pagrīdi. Tā hitleriešu taustekļi pamazām savilkās, un 1944. g. februārī sākās Rīgas antifašistiskās pagrīdes cīnītāju plaši aresti. Kā liecina dokumenti, 18. februāra vakarā I. Sudmalis ieradies konspiratīvajā dzīvoklī Pionieru ielā (tag. Suvorova ielā 151), taču tur viņam negaidīti uzbrukuši divi provokatori un namā noslēpušies SD rīkļurāvēji. Hitleriešu rokās nokļuva arī I. Sudmaļa tuvākie līdzgaitnieki Dž. Bankovičs, M. Skreija un daudzi citi pagrīdnieki. Sākās nežēlīga izrēķināšanās ar arestētajiem. Taču ne mežonīgā spīdzināšana, ne 40 dienas nāvinieku kamerā, ik mirkli gaidot sprieduma izpildi, nespēja salauzt I. Sudmali un viņa biedrus. Cīnītāja kvēle, dziļš patriotisms un cilvēcīgums jaušams katrā Imanta Sudmaļa pirmsnāves vēstules rindā tēvam, sievai un bērniem no Rīgas Centrālcietuma 1944. g. 25. maijā: «Es atskatījos uz aizvadītajām dienām, un nekā man nav sev ko pārnest — esmu bijis cilvēks un cīnītājs šajās tik izšķirošajās cilvēku cilts dienās. Kaut nākotne būtu labāka un laimīgāka, tai tādai ir jābūt. Veltīgi tik daudz asiņu nevarēja tikt izliets...» I. Sudmalim nāves sodu izpildīja 1944. g. 25. maijā.

Bez minētajām pagrīdes grupām un organizācijām Rīgā 1943. gadā un 1943./44. g. ziemā īsāku vai ilgāku laiku pastāvēja un darbojās vairāki desmiti citu padomju patriotu grupu, kam neizdevās saistīties ar LKP CK vai Latvijas partizānu vienību pārstāvjiem. Liela daļa šo cīnītāju gāja bojā hitleriešu moku kambaros, un daudzu kritušo patriotu vārdi nav zināmi līdz šai dienai. Par pagrīdnieku skaitu pilsētā šajā laikā liecina kaut vai tas, ka Rīgā 1944. g. aprīlī vien tika apcietināti 226 patrioti. Par spīti šiem smagajiem zaudējumiem Rīgas antifašistiskā pagrīde turpināja dzīvot un cīnīties.

Kad 1944. g. pavasarī un vasarā Padomju Armija tuvojās Latvijas PSR robežām un sāka tās teritorijas atbrīvošanu no okupantiem, antifašistiskā

pagrīde, atsaucoties Latvijas Komunistiskās partijas aicinājumam, pastiprināja okupantu militāro, ekonomisko un politisko pasākumu sabotāžu, biežāk un aktīvāk veica diversijas aktus un centās aizvien vairāk pagrīdnieku nosūtīt pie partizāniem. Pagrīdes organizācijas un grupas izvērta plašu masu politisko darbu, kura mērķis bija izjaukt hitleriešu izsludināto mobilizāciju «latviešu SS leģionā» un nodomu izveidot fašistisko «Latvijas jaunatnes organizāciju». Pagrīdnieki izplatīja desmitiem tūkstošu nelegālo lapiņu ar aicinājumu nepakļauties pavēlei par iesaukšanu leģionā un nestāties fašistiskās jaunatnes organizācijas rindās.

Lai izjauktu mobilizāciju, Rīgā lielu un sarežģītu darbu veica antifāšistiskā grupa, kuru vadīja H. Lapsa un komjaunietis E. Indulēns. Viņi ar labi izgatavotiem viltotiem dokumentiem «atbrīvoja» no iesaukšanas vācu armijā simtiem rīdzinieku. Šajā pasākumā aktīvi piedalījās arī Rīgas pilsētas komjaunatnes komitejas pagrīdes grupas, H. Grīšļa, O. Tihonovska, J. Pilāta, A. Amberga, P. Sorokina un S. Dindūna antifāšistiskās grupas. Cīņā pret mobilizāciju iekļāvās pagrīdes organizācijas «Nāvi nāvei», «Cīņa», «Jaunie komunāri», «Vētrasputns» u. c.

Rīgas pagrīdnieku pašreizējā cīņa bija rezultatīva. Tā, piemēram, vācu fašistisko okupantu slepenajā pārskatā par 1906.—1924. gadā dzimušo rīdzinieku iesaukšanas rezultātiem laikā no 1943. g. decembra sākuma līdz 1944. g. marta sākumam konstatēts, ka no 18 307 cilvēkiem, kuri bija saņēmuši pavēstes par ierašanos iesaukšanas punktos, tur ieradušies tikai 6930 jeb 37%, bet no tiem tikai 1959 cilvēkus jeb 10,7% no mobilizācijai pakļauto kopējā skaita varēja atzīt par derīgiem tūlītējai iesaukšanai. Būtībā tas nozīmēja šī iesaukuma izgāšanos. Pilnīgu krahu cieta nacistu nodoms iesaistīt Rīgas jauniešus fašistiskajā «Latvijas jaunatnes organizācijā» — tajā iestājās tikai 367 latviešu fašistu atvases.

Hitlerieši sāpīgi izjuta arī diversijas aktus un sabotāžu, kas tika organizēta uz Latvijas dzelzceļiem. Rīgas dzelzceļa mezglā vairākas nozīmīgas diversijas tika veiktas A. Gražuļa vadībā. Pavisam nepatīkams pārsteigums okupantiem bija sprādziens, ko 1944. g. 21. jūlijā Rīgas dzelzceļa stacijā organizēja P. Sorokina antifāšistiskā pagrīdes grupa. Tam sekoja sprādziens Rīgas galvenajā pastā un ugunsgrēks Rīgas centrālajā telefona stacijā, kura pilnīgi izdega.

Visu 1944. g. līdz pat Rīgas atbrīvošanas dienai hitleriešu pasākumus sekmīgi sabotēja O. Tihonovska jauniešu grupa, kas darbojās Rīgas dzelzceļa mezglā. 1944. g. pavasarī grupas biedri sāka gatavoties bruņotai cīņai. Šajā laikā viņiem izdevās nodibināt sakarus ar PSRS Augstākās Padomes deputāta Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas profesora P. Galenika grupu Baldonē. 1944. g. jūlijā no šīm abām patriotu grupām tika izveidota bruņota partizānu nodaļa, kura bāzējās Baldones mežos. Sekmīga bija tautas atriebēju nodaļas kauja ar hitleriešiem 24. septembrī uz Baldones—Ķekavas ceļa. Tās rezultātā no partizānu lodēm galu dabūja apmēram 30 hitleriešu.

Pagrīdes darbā iekļāvās arī Rīgas jūras ostas strādnieki J. Ludzis, E. Lazdiņš, K. Rāviņš u. c., kuri kopā ar padomju karagūstekņu grupu sarīkoja ostā vairākas diversijas. Ostnieki apzināti strādāja lēni un bieži izvairījās no darba «slimības dēļ».

Ugunsgrēks Rīgas dzelzceļa stacijā 1944. g. 21. jūlijā pēc pagrīdnieku organizētā sprādziena.

Šādas un līdzīgas pretošanās formas izplatījās gandrīz visās 200 rūpnīcās un fabrikās, kuras galvenokārt izpildīja vācu fašistiskās armijas pasūtījumus. Tā, piemēram, okupantu militāri saimnieciskās organizācijas «Wehrwirtschaftskommando Riga» pārskats liecina, ka 1943. g. otrajā ceturksnī «slimības dēļ» darbā nav ieradušies vidēji no 14 līdz 18% strādnieku, kas bija nodarbināti šai militāri saimnieciskajai organizācijai pakļautajos uzņēmumos. Pārskatā atzīmēts, ka gadījumos, kad šos «slimos» pārbaudījuši okupantiem uzticami ārsti, «slimnieku» lielākā daļa atzīta par darba spējīgiem. Tātad jau 1943. g. vidū gandrīz $\frac{1}{5}$ strādnieku, kas bija nodarbināti Rīgas rūpnīcās, kuras izpildīja militārus pasūtījumus, apzināti sabotēja darbu. Šāds stāvoklis nopietni satrauca okupantus. Par to liecina «Ostlandes» drošības policijas un SD komandiera 1943. g. 17. augusta vēstule Latvijas, Lietuvas un Igaunijas drošības policijas un SD komandieriem. Vēstulē norādīts, ka pret visur novērojamo darba kavēšanu un slimības simulēšanu, kas kļūst aizvien plašāka, drošības policijai sadarbībā ar abvēru jāveic radikāli pretpasākumi.

Par vispārēju parādību 1944. g. vasarā, kad Padomju Armija tuvojās Rīgai, kļuva Rīgas strādnieku masveida izvairīšanās no vācu okupantu pavēles pildīšanas par piedalīšanos nocietinājumu būves darbos. Par to liecina vācu armiju grupas «Ziemeļi» pavēlnieka 1944. g. 19. augusta vēstule Latvijas un Igaunijas ģenerālkomisāriem, kurā teikts, ka pēc Rīgas apmeklēšanas viņš nācis pie stingras pārliecības, ka iedzīvotāji nepilda Hitlera pavēli par iesaistīšanos nocietinājumu līniju būvē.

1944. g. oktobra sākumā okupanti rīkoja Rīgas iedzīvotāju masveida tvrstīšanu uz ielām un dzīvokļos. Īpaši plašas iedzīvotāju medības notika

4., 6., 7. un 10. oktobrī. Karaspēks, žandarmi un policisti ar suņiem aplenca veselus pilsētas kvartālus, ielauzās dzīvokļos un pagrabos, sagrāba cilvēkus un, piekaujot tos, kas pretojās, tūkstošiem rīdzinieku aizdzina uz ostu, kur piespieda iekāpt kuģos, kas devās uz Vāciju. Uz piespiedu darba noietnēm pie Austrumprūsijas betona un cementa fabrikām vien 1944. g. oktobra sākumā tika nosūtīti 4000 Rīgā saķerto vīriešu.

Drudžainu darbību pēdējos okupācijas mēnešos izvērsa hitleriskie izlūkorgāni. Līdz pat bēgšanai no Rīgas viņi ar agentu—provokatoru palīdzību turpināja izsekot, arestēt un slepkavot antifašistiskās pagrīdes dalībniekus.

Lai kā centās okupanti, lai kā pūlējās fašistiskā propaganda, nekas vairs nespēja apturēt Rīgas strādnieku pretošanās kustības masveida uzplūdus. 1944. g. 22. aprīlī Latvijas drošības policijas un SD komandieris ziņoja «Ostlandes» drošības policijas un SD komandierim, ka no 1943. g. septembra līdz 1944. g. aprīlim par Maskavas radio klausīšanos vien apcietināti 474 cilvēki, no tiem 69 nošauti. 1944. g. vasarā jau gandrīz visi rīdzinieki, kuriem bija saglabājušies radioaparāti, klausījās Maskavas pārraidus.

Pagrīdnieki šajā laikā turpināja sniegt plašu atbalstu gūstā kritušajiem sarkanarmiešiem, palīdzēt viņiem bēgt no noietnēm un nosūtīt viņus pie partizāniem. Daudzus izglābtos karagūstekņus pie latviešu partizāniem nogādāja tie Rīgas nelegālisti, kas darbojās LKP pagrīdes komiteju un latviešu partizānu brigāžu tiešā vadībā. Plašu palīdzību karagūstekņiem sniedza pagrīdes organizācija «Vētrasputns», kas pēc Ziemeļkurzemes pagrīdes un partizānu vadītāja E. Āboliņa iniciatīvas 1944. g. sākumā izveidojās Rīgā, M. Birzgales vadītā pagrīdes grupa u. c.

Par spīti nāves briesmām Rīgas iedzīvotāji 1944. gadā turpināja sniegt palīdzīgu roku arī okupantu vajātajiem ebrejiem. Jau 1941. g. beigās nāvei nolemtos ebreju tautības padomju pilsoņus bija sācis glābt Rīgas strādnieks Jānis (Žanis) Lipke. Visu 1944. g., līdz pat Padomju Armijas atnākšanai, viņš kopā ar saviem palīgiem Dobeles pagastā slēpa 26 ebrejus, kuriem pirms tam bija palīdzējis izbēgt no Rīgas geto. Pagrīdniece A. Pole ar dažu citu patriotu atbalstu kopš paša okupācijas sākuma savā dzīvoklī slēpa 7 ebrejus. Kad 1944. g. 24. augustā namā ielauzās hitlerieši, lai viņus arestētu, ar pistolēm apbruņotie nelegālisti izrādīja sīvu pretestību.

1944. g. vasarā un rudenī antifašistiskās pagrīdes dalībnieki, atsaukdami LKP CK aicinājumam, visiem spēkiem centās saglabāt Rīgas materiālās un kultūras bagātības, ko hitlerieši pirms bēgšanas gribēja izlaupīt vai iznīcināt. Tas bija atbildīgs uzdevums cīņā pret okupantiem un viņu rokaspuišiem, kuri gribēja Rīgu pārvērst par mirušu pilsētu. Un atkal šīs cīņas avangardā gāja strādnieki. Rūpnīcās, daudzās iestādēs un transporta uzņēmumos pēc strādnieku ierosmes tika organizētas nelegālas patriotu grupas, kas cīnījās par tautas mantas saglabāšanu. Rīgas darbaļaudis paglāba no iznīcināšanas un izlaupišanas milzīgi lielas materiālās un kultūras vērtības.

Piemēram, lielākajā Rīgas rūpnīcā «VEF» visās darbnīcās (cehos) rīkojās patriotu grupas. Mehāniskās darbnīcas strādnieki noslēpa dārgas mašī-

nas un to vietā kastes piepildīja ar ķieģeļiem un izdedžiem. Elektrisko kabeļu iecirkņa meistars R. Grants kopā ar strādniekiem paslēpa kanalizācijas šahtās daudz vara stiepli, alumīnija un svina. Remonta darbnīcu strādnieki pa daļām nogādāja slēptuvēs 10 jaunas virpas. Rīgas atbrīvošanas priekšvakarā — 12. oktobra mijkrēslī — dažiem rūpnīcas «VEF» strādniekiem izdevās pārgriezt un novākt vadus, kas vācu spridzinātāju grupas komandpunktu savienoja ar mīnām vairākos rūpnīcas korpusos. Līdzīgi darbojās arī Rīgas kuģu remonta rūpnīcas patrioti, vagonu rūpnīcas «Vairogs» strādnieki u. c.

Rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» strādnieki S. Guškēvičs, A. Kalniņš un citi izglāba 4 elektriskās urbmašīnas ar motoriem, 2 lielus elektromotorus un citu iekārtu. Rīgas ostā takelāžas strādnieki J. Skolis, K. Rāviņš, F. Gross, V. Plūdums, M. Timms, mehāniķis Štormanis noslēpa takelāžu, darbarīkus, tauvas, transportierus. Motorists F. Vinke izveda no ostas kuteri un nomaskēja to Lielupes mēdros.

Īpaši pārdomāta un sekmīga uzņēmuma iekārtas saglabāšanas akcija tika veikta «Radiotehnikā», kas okupācijas laikā skaitījās vācu koncerna «Telefunken» Rīgas filiāle. Veikt filiāles evakuāciju hitlerieši uzdeva tās tehniskajam vadītājam A. Apsitim, taču viņam izdevās saglabāt rūpnīcas kadrus, iekārtu, ēkas un materiālus, tā ka pēc Rīgas atbrīvošanas tā varēja nekavējoties turpināt ražošanu. Uz Vāciju nosūtīja lielās, smagās, bet tehniski mazvērtīgās iekārtas, tā radot hitleriešos iespaidu, ka rūpnīcu evakuē ar lielu centību. Sevišķi drosmīgi un izveicīgi rīkojās inženieris A. Kundziņš. Pavadot kastes, kurās bija ķieģeļi un lūžņi, viņš cienāja vācu sardzi un pieņēmjus ostā ar degvīnu, un viņi visas no «Radiotehnikas» atvestās kastes bez pārbaudes ļāva iekraut kuģu tilpnēs. «Radiotehnikas» glābšanā aktīvi piedalījās arī V. Baumgarts, I. Šķērstēns, V. Bruža, A. Bikovs, E. Bitenieks, K. Dzirkalis, P. Cerbulis, L. Zālītis, A. Juhno, M. Eviļņa, E. Fihtenbergs, V. Uztics, A. Vācietis u. c.

Aktīvi tautas īpašuma sargāšanā iesaistījās arī kultūras un zinātnes darbinieku patriotiskās grupas. Ievērojamie latviešu kultūras darbinieki R. un K. Egles saglabāja visu plašo un vērtīgo Misiņa bibliotēkas grāmatu fondu, P. un A. Birkerti — Raiņa arhīva fondus, bet profesors P. Stradiņš ar medicīnas darbinieku grupu noslēpa dārgo Rīgas pilsētas 2. slimnīcas iekārtu, noglabāja pagrabos medicīnas vēstures muzejam savāktās vērtības un izglāba LVU medicīnas fakultātes klīnikas bibliotēku.

Padomju Armijas panākumus lielā mērā sekmēja vērtīgās izlūkziņas, ko padomju pavēlniecībai sistemātiski sniedza partizānu, armijas un čekistu pagrīdes izlūkgrupas. Pēc nepilnīgiem datiem, 1944. g. vasarā Rīgā latviešu partizānu vienību un brigāžu vadībā vien darbojās 26 pagrīdes izlūkgrupas. To sastāvā bija 107 cilvēki, kuriem savukārt ziņu vākšanā palīdzēja daudzi padomju patrioti. Vērtīgas ziņas par vācu aizsardzības sistēmu Rīgā un tās apkārtnē 1944. g. septembrī un oktobrī pārraidīja pa radio Padomju Armijas izlūki — bijušie Rīgas strādnieki komunisti A. Stepiņš un A. Roze, kura vārdā 1975. gadā tika nosaukta viena no galvaspilsētas ielām.

Tieši pirms Rīgas atbrīvošanas varoņdarbu veica strādnieku dēli — 14 gadus vecais pionieris G. Stībelis un viņa 11 gadus vecais draugs

G. Bērziņš. 1944. g. 11. oktobrī, kad Padomju Armijas daļas uz ziemeļaustrumiem no Rīgas vēl atradās pie Gaujas grīvas, viņi kopā ar trešo zēnu paņēma iepriekš noglabātās šautenes un sāka apšaudīt fašistu zenītliegabalu baterijas apkalpi Ķīsezera krastā. Vairāki hitlerieši krita, taču arī abu mazo drosminieku dzīvības aprāva lodes.

Tā no pirmās līdz pēdējai vācu fašistiskās okupācijas dienai antifašistiskās pagrīdes dalībnieku rindās LKP ideoloģiskā un organizatoriskā vadībā pret iebrucējiem un viņu pakalpiņiem cīnījās un par spīti zaudējumiem uzvarēja Latvijas slavenā proletariāta avangards — Rīgas revolucionārā strādniecība un tās sabiedrotie — citi darbaļaužu slāņi. Šo masu pretestības kustības dalībnieku vīrišķīgo un pašuzpurēšanās pilno cīņu augstu novērtēja LKP CK un republikas valdība.

Liela ir arī Rīgas strādnieku antifašistiskās pagrīdes cīņas un masu sabotāžas kustības politiskā nozīme. Šīs cīņas plašais vēriens un tās dalībnieku komunistiskā pārliecība ir spilgtākais apliecinājums tam, ka Rīgas strādnieki ne uz mirkli nenolieca galvas vācu fašistisko okupantu un viņu rokaspuišu — latviešu buržuāzisko nacionālistu apvienoto spēku priekšā, bet kā īsti padomju patrioti komunistu un komjauniešu vadībā drosmīgi cīnījās pret nacistiskajiem iebrucējiem.

Smagā un gandrīz trīsarpus gadus ilgā cīņa pret spēcīgo un viltīgo ienaidnieku prasīja lielus upurus. Pēc nepilnīgiem datiem, kuri tiek tālāk precizēti, hitleriskie okupanti un viņu izpalīgi — latviešu buržuāziskie nacionālisti arestējuši Rīgā no 11 500 līdz 13 000 antifašistiskās pagrīdes un masu sabotāžas dalībnieku. Šo patriotu lielāko daļu nacisti vēlāk nošāva vai arī nomocīja koncentrācijas un piespiedu darba nometnēs.

Rezumējot Rīgas darbaļaužu antifašistiskās cīņas un masu sabotāžas kustības vēsturi, jāuzsver, ka tā ar savu vērienu, veikumu un varoņu pašuzpurēšanās garu ieņēma cienīgu vietu blakus latviešu gvardu un partizānu drosmīgajām cīņām par savas tautas brīvību, par padomju varu.

6. RĪGAS ATBRĪVOŠANA

Padomju Armijas vienībām 1944. g. vasarā tuvojoties Rīgai, okupācijas varas pārstāvji, kuri lielā skaitā bija koncentrējušies pilsētā, pārdzīvoja satraukumu un bailes. Jūlija beigās—augusta sākumā, kad padomju karaspēks ieņēma Jelgavu, Tukumu, tuvojās Slokai un izgāja Rīgas jūras līča krastā, viņus burtiski pārņēma panika. Vēl nesen tik lepnie hitleriskie dažādu rangu «firerīņi» izmisīgi meklēja iespējas ātrākai izklūšanai no Rīgas. Okupantu civilās varas pārstāvji izkaulēja no militārajām iestādēm atļaujas savu ģimenes locekļu izvešanai uz Vāciju. Paniskais noskaņojums okupantos nedaudz norima augusta beigās, kad Padomju Armijas daļas bija spiestas atstāt Tukumu, tomēr drošības sajūtu tie vairs neatguva. Septembrī hitleriešu dižvīri sāka masveidā doties uz «fāterlandi» caur Rīgas ostu. Kad septembra beigās tika atcelts no amata «Ostlandes» reihskomisārs H. Loze, viņa vietā nozīmētais poļu un ukraiņu tautas bende H. Kohs Rīgā neieradās. Visa vara pilsētā pilnīgi pārgāja jūlija beigās

ieceltā Rīgas «kaujas komandanta» ģenerāļa Rufa rokās, kam bija pakļautas visas Rīgā dislocētās armijas vienības, SS un policijas spēki, kā arī pilsētas civilā administrācija. Pa radio un presē tika sludināts, ka par Rīgas atdošanu nevar būt ne runas. Augustā pilsētas iedzīvotājiem tika vairākkārt paziņots par cilvēku nošaušanu, kas bija vairījušies no darba nocietinājumu būvē vai arī vienkārši «gaidījuši pārnākam Sarkano Armiju».

Par spīti visai hitleriešu izmisīgajai rosībai viņu varai Rīgā neatvairāmi tuvojās gals. 1944. g. augusta beigās Padomju Armijas Augstākā Virspavēlniecība nolēma veikt stratēģisku uzbrukuma operāciju Baltijā, lai panāktu Rīgas atbrīvošanu. Šajā laikā jau bija atbrīvota dienvidaustrumu Igaunija, Latgale un gandrīz visa Zemgale, daudzi Lietuvas rajoni. Rīgas operācija tika plānota kā viena no vēriena ziņā lielākajām 1944. g. vasaras un rudens kampaņā. Piešķirot lielu nozīmi tās vispusīgai sagatavošanai, Augstākā Virspavēlniecība vispārējo vadību Baltijas frontēs uzdeva savam pārstāvim — Padomju Savienības maršalam A. Vasiļevskim.

Rīgas operācija pēc kaujas darbības rakstura un satura dalās divos posmos — no 14. līdz 27. septembrim un no 6. līdz 21. oktobrim. Operācijas pirmā posma gaitā triju Baltijas frontu (1. Baltijas — armijas ģenerāļa I. Bagramjana vadībā, 2. Baltijas — armijas ģenerāļa A. Jerjomenko vadībā un 3. Baltijas — armijas ģenerāļa I. Masļennikova vadībā) karaspēks sīvās un asiņainās kaujās salauza ienaidnieka aizsardzību un atsvieda to līdz aizsardzības līnijai «Sigulda», kā arī līdz līnijai, kas bija izveidota austrumos no Jelgavas līdz Daugavai. Šīs līnijas atradās vairs tikai 20—50 km no Rīgas. Otrais posms, kas tika īstenots vienlaicīgi ar 1. Baltijas frontes karaspēka veikto Klaipēdas (Mēmeles) operāciju, beidzās ar Rīgas atbrīvošanu un vācu fašistiskās armiju grupas «Ziemeļi» saņemšanu spīlēs starp Tukumu un Liepāju, atgriežot to no Austrumprūsijas.

Oktobra dienās Daugavas labajā krastā uzbruka 3. Baltijas frontes, kreisajā — 2. Baltijas frontes karaspēks. Visur — gan uz Sarkanās Armijas automašīnu un pajūgu sāniem, gan ložmetēju un lielgabalu vairogiem šajā laikā varēja redzēt lozungus: «Visi triecienuzbrukumā Rīgai!», «Uz priekšu, uz Rīgu!», «Atbrīvosim padomju Rīgu!». Iecirknī starp Rīgas jūras līci un Baltezeru virzījās 67. armija ģenerālleitnanta V. Romanovska vadībā, no ziemeļaustrumiem un austrumiem starp Pleskavas un Madonas šoseju — ģenerālpulkveža P. Belova 61. armija, no austrumiem un dienvidaustrumiem gar Daugavas labo krastu — 1. triecienarmija ģenerālleitnanta N. Zahvatajeva vadībā. Gar Daugavas kreiso krastu 2. Baltijas frontes sastāvā virzījās 10. gvardes armija, ko komandēja ģenerālpulkvedis M. Kazakovs, bet vairāk uz dienvidrietumiem — ģenerālleitnanta G. Korotkova 22. armija, kuras labajā flangā ar uzdevumu apiet ienaidnieku no dienvidrietumiem un pārgriezt Rīgas—Jelgavas ceļu uzbruka ģenerālmajors D. Brantkalna 130. Latviešu strēlnieku korpusa karavīri.

Redzot savu bezizejas stāvokli, armiju grupas «Ziemeļi» pavēlnieks Šerners 11. oktobrī kārtējo reizi griezās pie Vācijas virspavēlniecības ar neatlaidīgu prasību — atļaut izvest visu karaspēku no Rīgas rajona uz Tukuma aizsardzības līniju. Šoreiz viņš saņēma atļauju sākt atkāpšanos

no Rīgas 12. oktobra vakarā. Aizejot hitlerieši spridzināja un dedzināja rūpniecības uzņēmumus un sabiedriskās ēkas. Īpašas spridzinātāju komandas iznīcināja Rīgas ostas piestātnes, noliktavas, celtnes utt. Tika uzspriecinātas pilsētas elektrostacijas, sabojāta kanalizācija un ūdensvads.

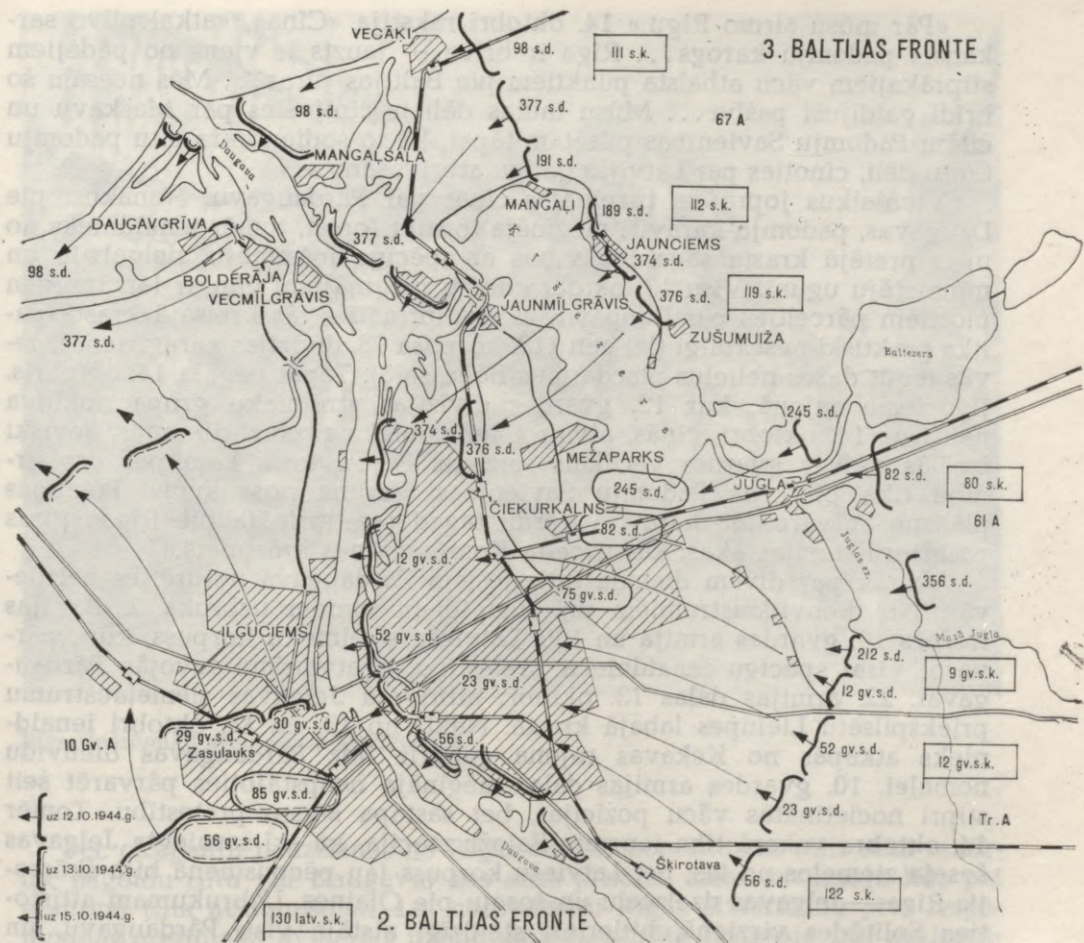
3. Baltijas frontes pavēlniecība cerēja, ka Rīgā visvieglāk būs ielauzties no austrumiem, jo no ziemeļiem un ziemeļaustrumiem to sargāja grūti pārvarami ūdens šķēršļi. Tāpēc gandrīz visi 3. Baltijas frontes artilērijas un tanku spēki tika koncentrēti rajonā starp Juglas ezeru un Daugavu. Taču tieši šeit pretiniekam bija ļoti stipra aizsardzība. Ķīšezerā rietumu krastā turpretim tam bija izvietotas tikai atsevišķas patruļas novērošanai, jo hitlerieši bija pārliecināti, ka vairākus kilometrus plato ezeru padomju karaspēks pat nemēģinās forsēt. Taču pretinieks pārrēķinājās. 67. armijas ģenerālmajora N. Ņikišina 119. korpusam sasniedzot Ķīšezeru, šās armijas pavēlniecība, ievērojot izlūku sniegtās ziņas par negaidīti vāju ienaidnieka aizsardzību pretējā krastā, nolēma tūlīt sākt ezera forsēšanu. 67. armijas rīcībā bija speciāla apakšvienība ūdens šķēršļu pārvarēšanai — 285. atsevišķais motorizētais sevišķu uzdevumu bataljons ar 76 automašīnām amfībījām. Amfībījas 67. armijas komandieris nolēma izmantot, ceļot pāri Ķīšezeram 119. korpusa 374. un 376. strēlnieku divīzijas apakšvienības.

Ķīšezerā forsēšana pie Beltēm dienvidaustrumos no Jaunciema sākās 12. oktobra vakarā pl. 18.30. 285. atsevišķā bataljona automātisti un tiem sekojošās 374. strēlnieku divīzijas apakšvienības, izvietojušās amfībījās, kā arī laivās un kāda vietējā iedzīvotāja kuterī, ātri un praktiski bez zaudējumiem pārcēlās ezera pretējā krastā — Mežaparkā un izveidoja tur placdarmu. Ap pieciem no rīta 13. oktobrī pāri ezeram bija pārcēlies 374. divīzijas 1244. strēlnieku pulks un 376. divīzijas spēku lielākā daļa (pavisam vairāk nekā 3000 cilvēku, 6 lielgabali ar zirgiem, 12 mīnmetēji, municija un pārtika).

Lai traucētu hitleriešu atkāpšanos, padomju artilērija pastiprināja Daugavas tiltu apšaudi. Tiešs trāpījums uz ilgāku laiku izsita no ierindas pontonu tiltu.

Padomju karaspēka izcelšanās Mežaparkā pilnīgi pārsteidza ienaidnieku un spieda tā apakšvienības, kam radās reāli ielenkuma draudi, sākt ātru atkāpšanos arī citos sektoros, vispirmām kārtām zemes šaurumā starp Ķīšezeru un Juglas ezeru, kā arī pie Vecākiem un Ziemeļblāzmas, Biķernieku, Rumpmuižas un Škirotavas rajonā. Neatmaidīgi sekojot ienaidniekam, 67. armijas 111. un 112. korpusi atbrīvoja Vecākus, Mangalus un Vecmīlgrāvi, 374. un 376. divīzija — Kundziņsalu un Sarkandaugavu. Savukārt 61. armijas 80. strēlnieku korpusa 82. divīzija ienēma Čiekurkalnu. Pretiniekam atejot, naktī devās uz priekšu arī 1. triecienuarmijas daļas. 9. gvardes strēlnieku korpusa 12. un 75. gvardes divīzija iznāca uz Rīgas ziemeļu daļu, bet 12. gvardes strēlnieku korpusa 52. un 23. gvardes divīzija atbrīvoja pilsētas centru; 122. strēlnieku korpusa daļas pārņēma savās rokās Maskavas rajonu. Tiltus ienaidnieks naktī uzspriecināja, un hitleriešu aizseggrupas pārcēlās pāri Daugavai drīz pēc tam. 13. oktobra rītā visa Rīgas galvenā — Daugavas labā krasta daļa bija brīva. Tieši aiz strēlniekiem virzījās sapieri, meklējot ienaidnieka atstātās mīnas.

3. BALTIJAS FRONTE

Rīgas atbrīvošana 1944. g. oktobrī (shēma).

Lai gan no Daugavas otrā krasta uz Vecrīgu un citām pilsētas daļām tika raidīti ienaidnieka šāviņi, Rīgā palikušie iedzīvotāji iznāca no pagrabiem un patvertnēm un priecīgi sagaidīja savus atbrīvotājus. Daudzās pilsētas vietās armijas politiskie darbinieki noturēja pārrunas, uzstājās ar nelieliem referātiem. Pie Brīvības pieminekļa pārvietojamā radiostacija translēja tik sen Rīgas ielās nedzirdētās padomju dziesmas. Pilsētas iedzīvotājiem izdalīja dažādus padomju laikrakstus, žurnālus un lapiņas.

13. oktobrī pl. 23 Padomju Savienības galvaspilsēta Maskava Dzimentenes vārdā ar 324 lielgabalu 24 zalvēm salutēja varonīgajam 2. un 3. Baltijas frontes karaspēkam, kas bija uzvarējis kaujā par Latvijas PSR galvaspilsētu Rīgu. Karavīriem, kas bija piedalījušies pilsētas atbrīvošanā, izteica pateicību.

«Pār mūsu sirmo Rīgu,» 14. oktobrī rakstīja «Cīņa», «atkal plīvo sarkanais padomju karogs... Rīga ir brīva — laužts ir viens no pēdējiem stiprākajiem vācu atbalsta punktiem pie Baltijas jūras... Mēs neesam šo brīdi gaidījuši pasīvi... Mūsu tautas dēli ir cīnījušies par Maskavu un citām Padomju Savienības pilsētām tāpat, kā to šodien dara citu padomju tautu dēli, cīnoties par Latvijas galīgu atbrīvošanu.»

Vienlaikus joprojām turpinājās cīņas par Pārdaugavu. Nonākuši pie Daugavas, padomju karavīri mēģināja to tūlīt forsēt, tomēr ienaidnieks no upes pretējā krasta sagaidīja viņus ar spēcīgu ložmetēju, lielgabalu un mīnmetēju uguni. Visu 13. oktobra dienu mēģinājumi gan ar laivām, gan plostiem pārcelties pār Daugavu un nostiprināties tās kreisajā krastā palika praktiski nesekmīgi (lai gan 112. korpusa 98. divīzijas karavīriem izdevās iegūt dažus nelielus placdarmus Buļļu salā). Tāpat pagāja 14. oktobris. Īģuciemā rajonā, kur 12. gvardes divīzijas strēlnieku grupa nokļuva naktī uz 14. oktobra, cīņās, atvairot ienaidnieka pretuzbrukumus, sevišķi izcēlās radists gvardes vecākais seržants N. Pavlovs, kam par drošsirdību tika piešķirts Padomju Savienības Varoņa nosaukums. Piemiņas plāksne ar varonīgā karavīra vārdu tagad piestiprināta pie Rīgas jūras pasažieru stacijas ēkas, kas uzcelta Komjaunatnes krastmalā.

Vairāk par divām dienām hitleriešiem Pārdaugavā noturēties neizdevās. No dienvidaustrumiem un dienvidiem viņiem uzbruka 2. Baltijas frontes 10. gvardes armija un 130. Latviešu strēlnieku korpus, kuri, pārvarot visai spēcīgu ienaidnieka pretestību, neatvairāmi tuvojās Pārdaugavai. 22. armijas daļas 13. oktobrī atbrīvoja Jelgavas ziemeļaustrumu priekšpilsētu Lielupes labajā krastā. Naktī no 13. uz 14. oktobra ienaidnieks atkāpās no Ķekavas rajona gandrīz līdz Pārdaugavas dienvidu nomalei. 10. gvardes armijas daļas mēģināja neapstājoties pārvarēt šeit stipri nocietinātās vācu pozīcijas, bet sastapa sīkstu pretestību. Tomēr 14. oktobra vakarā tika ieņemta Baložu stacija, kā arī sasniegta Jelgavas šoseja ziemeļos no tās, bet Latviešu korpus jau pēcpusdienā bija šķērsojis Rīgas—Jelgavas dzelzceļu un šoseju pie Olaines. Uzbrukumam attīstoties Solitūdes virzienā, hitlerieši steidzīgi atstāja visu Pārdaugavu, un 15. oktobra dienas vidū tā bija brīva. Sekojot ienaidniekam cieši pa pēdām, padomju karaspēks sasniedza Priedaini un Babītes ezeru. Pretinieka vajāšanu Rīgas jūrmalā uzdeva 1. triecienarmijai.

Daugavas forsēšanā padomju karaspēkam lielu palīdzību sniedza Vecmīlgrāvja un Mangaļu zvejnieki, kas karavīrus cēla pāri upei ar savām laivām. Frontei tuvojoties, zvejnieki nogremdēja laivas Vecdaugavas biežajos meldrājos, lai tās nedabūtu ienaidnieks. Ierodoties padomju karaspēkam, laivas izcēla un 14.—15. oktobrī izmantoja Daugavas forsēšanai Bolderājas rajonā. No ienaidnieka lādiņa sprādziena divi zvejnieki — G. Kalniņš un J. Spalvainis gāja bojā.

Lielu palīdzību 1. triecienarmijas 201. strēlnieku divīzijas karavīriem tajā pašā laikā sniedza Katlakalna pagasta «Ģibžu» zvejnieki. Brāļi Pēteris, Kārlis un Jānis Ģibži, Jānis un Mārtiņš Stendzenieki un Arvīds Skulte, pēc pagasta atbrīvošanas ātri salabojuši fašistu sabojātās laivas un liel-laivu, pārcēla uz Daugavas kreiso krastu pie Doles salas šīs divīzijas apakšvienības, kas steidzās vajāt hitleriešus rietumos no Rīgas.

Rīgas iedzīvotāji sveic savus atbrīvotājus.

Pēc okupantu padzišanas no Rīgas sapieri pontonnieki tūlīt sāka iekārtot pagaidu tiltu pār Daugavu, kas abas pilsētas daļas savienoja līdz pat pontonu tilta atjaunošanai. Lai nodrošinātu Rīgas aizsardzību pret iespējamiem pretinieka aviācijas uzlidojumiem, pilsētā izvietoja trīs zenītartilērijas pulkus, vairākas lidmašīnu—iznīcinātāju daļas, kā arī starmešu un speciālo aerostatu apakšvienības. Rezultātā visu Kurzemes frontes pastāvēšanas laiku ienaidnieks pat nemēģināja uzlidot Rīgai. Kas attiecas uz sistēmātiskajiem atminēšanas darbiem, tad to vadīšanai bija nodibināts pilsētas atminēšanas štābs, kas darbojās ciešā kontaktā ar republikas valdību, pilsētas un tās rajonu izpildu komitejām. Mīnu meklēšanu veica 23. atsevišķās inženieru un sapieru brigādes karavīri, kas visus apsekošanas darbus pabeidza 3. decembrī. Decembra beigās visas plāksnes ar uzrakstu «Pārbaudīts, mīnu nav» noņēma.

Rezumējot teikto par Rīgas atbrīvošanas cīņām, jāsaka, ka tām pievērsušies vairāki vēsturnieki, daudzi cīņu dalībnieki, žurnālisti. Rezultātā radusies visumā plaša literatūra. Diemžēl atsevišķās publikācijās sastopamas neprecizitātes un aplamības, subjektīvi spriedumi, kurus neapstiprina dokumenti. Daži autori, piemēram, atkārtoti leģendu par SS divīzijas ģenerāļa un divu pulkvežu saņemšanu gūstā Rīgā 1944. g. 13. oktobra rītausmā, kā arī versiju par fašistu kartes iegūšanu, kurā bijušas atzīmētas Rīgā

mīnētās vietas «ar vairāk nekā 3 tūkst. mīnām ar laika degļiem, kā arī vairāki tūkstoši speciālu tvertņu ar uzliesmojošu degvielu» (lai gan patiesībā, kā liecina dokumenti, sapieri, rūpīgi apsekojot pilsētu, nebija atraduši tajā nevienu vācu mīnu ar laika degli). Līdz ar to parādījās arī vairāku Rīgas pilsētas «glābēju» uzvārdi, dažs labs no kuriem pat zināja stāstīt par pēkšņu ielaušanos pilsētā, forsējot Daugavu . . . austrumu virzienā. Tas viss jāievēro šīs grāmatas lasītājam.

130. Latviešu strēlnieku korpusam pēc kaujām par Rīgas—Jelgavas dzelzceļa un šosejas pārgriešanu pie Olaines bija dota neliela atelpa, lai sakārtotos. 16. oktobra rītā rīdzinieki jūsmīgi sagaidīja sarkano latviešu strēlnieku kaujas slavas turpinātājus. Pāri Rīgas ielām aizšalca brīvā dziesma:

«Lai Rīga atkal dimdēt sāk!
Cērt, mana roka, varenāk!
Lai tie, kas cer mūs jūgā dzīt,
Ar lodi pierē krit!»

Simtiem korpusa kareivju un virsnieku Rīgā satika savus radniekus. Taču daudziem rīdziniekiem, kas bija stājušies cīņās pret iebrucējiem, nebija lemts šajās saulainajās rudens dienās pārnākt mājās. Ne viens vien Rīgas strādnieks nolika savu galvu Piemaskavas sniegotajos klajumos jau pirmajā kara ziemā. Trīspadsmit uzbrukumiem cēla karavīrus pie Borovskas politvadītājs S. Sondors, bijušais šifera fabrikas nelegālās partijas šūnas biedrs. Pie Fedotovas ciema 1942. g. 11. februārī viņš krita. 1942. g. decembrī krita 43. gvardes Latviešu strēlnieku divīzijas bataljona komandieris J. Paņēvičs — viens no Rīgas Strādnieku gvardes organizētājiem. Ienaidnieka mīna nogalināja bijušo Latvijas Universitātes studentu, talantīgo štāba virsnieku gvardes kapteini B. Jegorovu. 1942. g. beigās karavīri dziļās sērās pieminēja Rīgas strādnieka meitu, drosmīgo sanitāri, visas divīzijas mīluli Zentu Ozolu. «Soli pa solim viņa izstaigājusi visu latviešu strēlnieku cīņas ceļu . . ., vienmēr bija pirmajās rindās. Viņa izglābusi desmitiem dzīvību,» rakstīja 13. decembrī laikraksts «Latvijas Strēlnieks». Divīzijas komjaunieši īpaši sasauktās sapulcēs zvērēja atriekt ienaidniekam Zentas nāvi. Šo zvērestu viņi pildīja un godam cīnījās Zentas Ozolas un citu kritušo gvardu vietā.

Latviešu strēlnieku korpusa karavīri veica lielu darbu normālas dzīves atjaunošanai atbrīvotajā Rīgā. Viņi novāca drupas, piedalījās ūdensvada un kanalizācijas atjaunošanā. Korpusa politdarbinieki izskaidroja iedzīvotājiem Padomju valdības politiku un tos lielos uzdevumus, kādi bija Rīgas darbaļaudīm normālās dzīves atjaunošanā. Vienlaikus korpusa karavīri apsargāja Rīgas svarīgākos objektus, kā arī veica citus pienākumus. Par nopelniem Rīgas atbrīvošanā no vācu fašistiskajiem iebrucējiem ar PSRS Augstākās Padomes Prezīdija 1944. g. 3. novembra dekrētu 308. Latviešu strēlnieku divīziju apbalvoja ar Sarkanā Karoga ordeni, bet 130. Latviešu strēlnieku korpusu — ar 2. pakāpes Suvorova ordeni. 8. novembrī Latviešu korpusa divīzijas atvadījās no Rīgas un devās kaujās pret ienaidnieku Kurzemē.

Par drošsirdību, atbrīvojot Padomju Latvijas galvaspilsētu no okupantiem, daudzas karaspēka vienības un daļas ieguva Rīgas vienību un daļu goda nosaukumu. Ar Augstākā Virspavēlnieka 1944. g. 31. oktobra pavēli šo nosaukumu piešķīra 3. Baltijas frontes 8 karaspēka vienībām un 39 daļām, tai skaitā 8 strēlnieku pulkiem, kuri pirmie bija ielauzušies pilsētā. Ar Augstākā Virspavēlnieka 1944. g. 3. novembra pavēli Rīgas vienību nosaukums tika piešķirts 2. Baltijas frontes 18 vienībām un 17 daļām, to skaitā arī 43. gvardes Latviešu strēlnieku divīzijai. Šo goda nosaukumu saņēma arī tālo lidojumu aviācijas 4 daļas un 1 vienība.

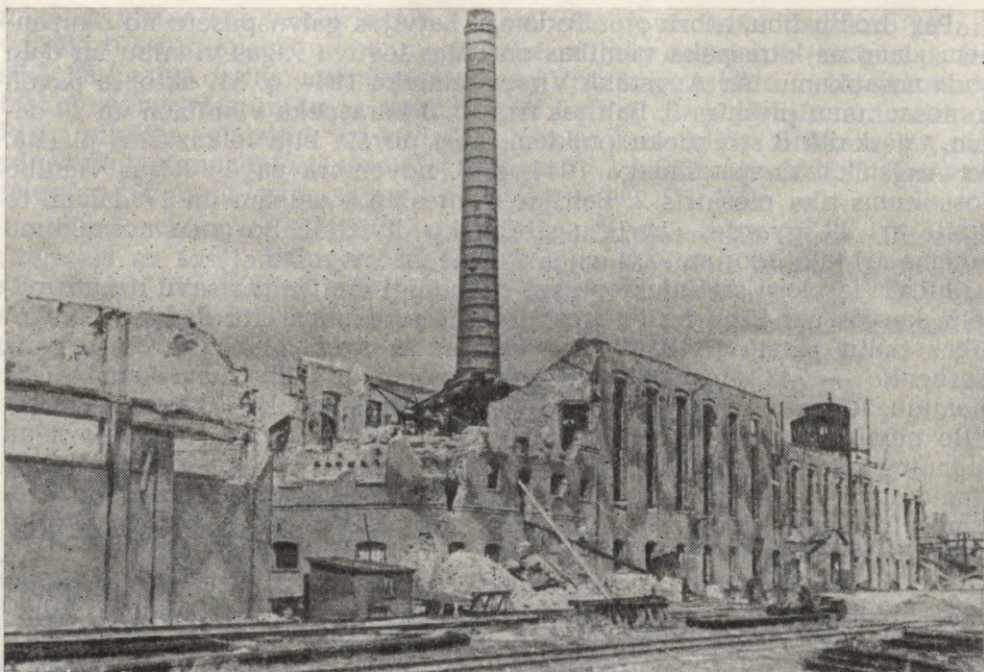
Līdzās latviešu strēlniekiem, kas bezbailīgi cīnījās par savu dzimto pilsētu, kaujās par Rīgu izcīlu drosmi parādīja daudzu citu Padomju Savienības tautu pārstāvji. Baldones darbaļaudis svēti glabā ukraiņa Ivana Gorbenko — 743. atsevišķā prettanku iznīcinātāju divizionā komandiera piemiņu. Rīgas pievārtē 1944. g. septembrī divkārt tika atkārtots N. Gastello nemirstīgais varoņdarbs. Lidotāji V. Čerņavskis, G. Nikolajevs un S. Ļuļins krita varoņa nāvē, bet viņu vadītās degošās lidmašīnas iedrāzās ienaidnieka tanku kolonnās. Gaisa kaujās pie Rīgas piedalījās arī ievērojamais padomju lidotājs I. Kožedubs, kurš vēlāk kļuva par trīskārtēju Padomju Savienības Varoni.

Par dzimto pilsētu Latvijas debesīs cīnījās arī 1. Latviešu aviācijas pulka lidotāji. Viņi bombardēja ienaidnieka objektus pie Siguldas, Ropažiem, Kokneses, Skrīveriem.

1944. g. 21. oktobrī ar Rīgas jūrmalas, Slokas un Ķemeru atbrīvošanu Rīgas operācija bija pabeigta. Lielākā daļa Latvijas PSR teritorijas, ieskaitot republikas galveno saimniecisko, kultūras un administratīvo centru, tagad bija brīva. Bija radīti apstākļi, lai plaši izvērstu Rīgas tautas saimniecības atjaunošanas darbu.

7. PIRMIE SOĻI KARA UN OKUPĀCIJAS SEKU LIKVIDĒŠANĀ RĪGĀ

Vācu fašistiskie iebrucēji nodarīja Rīgai neapraktāmi lielu postu. Hitlerieši iznīcināja vairākus desmitus tūkstošu Rīgas iedzīvotāju un ar varu un viltu aizveda sev līdz vairāk nekā 75 tūkst. rīdzinieku. Pilsētas materiālie zaudējumi pārsniedza 1 mljrd. rubļu (jaunajā cenu mērogā). No 714 rūpniecības uzņēmumiem bija palikuši tikai 428. Smagi bija postījumi Latvijas PSR lielākajā uzņēmumā — rūpnīcā «VEF»: uzspridzināta elektrostacija, sagrauts apmēram 17,5 tūkst. m² ražošanas platības, aizvests daudz darbgalds. Nodarīto zaudējumu summa pārsniedza 40,4 milj. rubļu. Vagonu rūpnīcai «Vairogs» bija nodarīti zaudējumi par 16 milj. rubļu. Rīgas gaļas un konservu kombinātā, kas bija lielākais šāda veida uzņēmums republikā, hitlerieši uzspridzināja lielas jaudas katlu, plašu saldētavas iekārtu, pilnīgi iznīcināja desu, konservu un taukvielu nodaļas, kā arī elektrisko tīklu un kanalizācijas ierīces. Okupanti izpostīja lielāko Rīgas maizes ceptuvi, kas apmierināja gandrīz 50% no kopējā maizes pieprasījuma pilsētā.

Sagrautā Rīgas elektrostacija Andrejostā.

Pilsētā bija pilnīgi sagrautas 155 dzīvojamās mājas, bet bojāto namu skaits sniedzās daudzos simtos. Visvairāk bija cietusi Vecrīga un daļa Maskavas rajona. Bija iznīcināti tādi vēstures pieminekļi kā Melngalvju nams, rātsnams, Pētera baznīca u. c., karadarbības rezultātā gāja bojā Galvenais pasts, Rīgas labākā viesnīca «Roma» u. c. ēkas. Bija uzspridzināta 2. ūdenssūkņu stacija un galvenā ūdensvada maģistrāle. Kopā ar dzelzceļa tiltu hitlerieši iznīcināja ūdensvadu pāri Daugavai un nogremdēja pontonu tiltu, līdz ar to pilnīgi paralizējot satiksmi ar Pārdaugavu. Okupanti izpostīja Daugavas krastmalu, ostas noliktavas, elevatorus, saldētavas un pārkraušanas mehānismus. Bija uzspridzināta pilsētas elektrostacija Andrejostā, iznīcinātas praktiski visas mazākās palīgstacijas, sagrauta Latvijas lielākā hidroelektrostacija — Ķegums, kas apgādāja Rīgu ar elektrisko enerģiju. Tādējādi galvaspilsētas enerģētiskā bāze bija iznīcināta gandrīz pilnīgi.

Pilsētas transports praktiski nedarbojās. No 210 autobusiem bija palikuši vairs tikai pieci, turklāt okupanti aizveda vai iznīcināja autoremontdarbnīcu iekārtu. Bija izpostīts 4,5 km tramvaja sliežu un 11 km gaisa vadu, bojāti ap 22 km gaisa vadu, cietis apakšzemes kabeļu tīkls. Braukšanas kārtībā nebija neviens no 164 motora un 148 piekabes vagoniem.

Par uzdevumiem, kas būs jāveic tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas, tika domāts jau tad, kad pilsēta vēl bija dziļi ienaidnieka aizmugurē. Jau 1943. g.

Postījumi Rīgas gaļas kombinātā.

rudenī Latvijas PSR valdība nodibināja īpašu operatīvo grupu 150 cilvēku sastāvā, kuras uzdevums bija gādāt par Rīgas dzīves atjaunošanu. Operatīvās grupas vadību uzticēja Rīgas pilsētas Izpildu komitejas priekšsēdētājam A. Deglavam. Kopš 1944. g. jūlija operatīvā grupa darbojās Latvijas PSR teritorijā (Daugavpilī, Krustpilī, Ogrē) un kopā ar 2. Baltijas fronti virzījās uz Rīgu.

LKP Centrālā Komiteja 1944. g. 22. septembrī speciāli izskatīja jautājumu par gatavošanos neatliekamiem saimnieciskajiem un sociālajiem pasākumiem, kas veicami pēc Rīgas atbrīvošanas tās atdzimšanai. Jau 13. oktobra dienā Rīgā ieradās pilsētas partijas komitejas un Izpildu komitejas vadītāji, bet naktī uz 14. oktobri — atjaunotās Izpildu komitejas personāls. Ienaidniekam vēl apšaudot pilsētu, partijas komitejas un Izpildu komitejas darbinieki un aktīvistu apstaigāja pilsētu un vāca ziņas par nodarītajiem postījumiem, uzskaitīja pamestās vērtības, organizēja uzņēmumu, noliktavu, veikalu un iestāžu apsardzību.

Vajadzēja steidzīgi izveidot pilsētas un rajonu partijas komiteju un izpildu komiteju aparātu, izraudzīt un apstiprināt padomju, saimnieciskos, komjaunatnes un arodbiedrību vadošos darbiniekus. Rūpnīcu un fabriku direktorus un atbildīgos pilnvarotus izraudzījās no labāko, pieredzes bagātāko strādnieku vidus, kā arī no uzņēmumu meistarību aktīva. Par velosipēdu rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» pilnvaroto nozīmēja mehāniskā ceha priekšnieku H. Liepiņu, kas enerģiski ķērās pie remonta darbu organizēšanas, kā arī nosūtīja cilvēkus uzmeklēt to uzņēmuma iekārtas daļu, kuru

vācieši bija izveduši ārpus pilsētas. Turbīnu un mašīnbūves rūpnīcā par direktoru kļuva rūpnīcas «Stars» bijušais formētājs A. Skrodelis, apavu fabrikā «Ērglis» — bijušais fabrikas strādnieks V. Urbanovičs, «Vezuvā» — fašistu moku kambarus izcietušais V. Rozenblats. Daudzus uzņēmumus (pavisam 53) vadīja direktori ar ilggadēju darba praksi, kas bija iegūta citās padomju republikās (rūpnīcu «VEF» — G. Gaile, «Ekonomaizers» — A. Rozentāls, mašīnu un armatūru fabriku — M. Spilvenieks u. c.).

Lielu darbu padomju un partijas darbinieki veica, organizējot mobilizāciju Padomju Armijā, kas Rīgā sākās 1944. g. novembrī.

21. oktobrī pēc vairāk nekā trīs gadu ilga pārtraukuma parādījās pirmais Rīgā iespiestais «Cīņas» numurs, bet Oktobra svētkos atsāka pārraides Latvijas PSR radio. Darbu atjaunoja arī Latvijas Valsts izdevniecība.

1944. g. 22. oktobrī Komunāru laukumā notika pilsētas atbrīvošanai veltīts masu mītiņš, kurā piedalījās vairāk nekā 100 000 rīdzinieku un Latviešu strēlnieku korpusa karavīru. LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš sapulcējušos vārdā izteica pateicību Padomju Armijai un padomju tautām par Padomju Latvijas galvaspilsētas atbrīvošanu. Mītiņā uzstājās arī Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs V. Lācis, slaveņais latviešu partizānu komandieris O. Oškalns u. c. Mītiņa dalībnieki pieņēma apsveikuma telegrammu LKP Centrālajai Komitejai un Latvijas PSR valdībai, kurā bija teikts: «Par godu mūsu Dzimtenei, lai drīzāk un galīgi uzvarētu ienaidnieku, mēs esam gatavi pārvarēt jebkuras grūtības, lai ātrāk atjaunotu ienaidnieka sapostītos tiltus, dzelzceļus, šosejas, sakaru līnijas un nodrošinātu nepārtrauktu ieroču, kaujas piederumu, pārtikas un apģērbu sūtīšanu uz fronti... Mēs pasludinām visas tautas lielo cīņu par mūsu dzimtās un mīļotās pilsētas atjaunošanu, mēs sadziedēsim fašistu sistās brūces, savedīsim priekšzīmīgā kārtībā skaistuli Rīgu...»

Lai gan Rīga bija atbrīvota, karš vēl nebija beidzies. Latvijas teritorijā turpinājās kaujas ar vācu Kurzemes grupējumu, un pilsēta gandrīz pusgadu atradās piefrontes joslā. Frontes tuvums zināmā mērā traucēja normālas dzīves atjaunošanu Rīgā.

Rīgas atjaunošanas darbus bez frontes tuvuma sarežģīja arī ziemas tuvošanās. Vajadzēja apgādāt pilsētu ar kurināmo un pārtiku. Trūka darbaspēka, vadošo saimniecisko un inženiertehnisko darbinieku. Tomēr tas viss nevarēja apturēt atjaunošanas procesu.

Republikas Pārtikas rūpniecības tautas komisariāts ar tautas komisāru V. Latkovski priekšgalā rūpējās par Rīgas iedzīvotāju apgādi ar maizi un pārējiem pārtikas produktiem. Pilsētas Izpildu komiteja 1944. g. 26. oktobrī pieņēma lēmumu, kas paredzēja, sākot ar 1. novembri, ieviest Rīgā maizes un pārtikas preču kartīšu sistēmu pēc PSRS TKP un PSRS Tirdzniecības tautas komisariāta noteiktajām normām.

Elektroenerģijas un ūdens trūkums ļoti apgrūtināja maizes cepšanu. Bija jāsāk ar visu lielo un sīko pilsētas ceptuvju uzskaiti un darba organizēšanu tajās. Tomēr jau 15. oktobrī rīdzinieki saņēma 10 t maizes, 20. oktobrī — 33, 25. oktobrī — 67, 5. novembrī — 84, 10. novembrī — 88, 15. novembrī — 102 t. Īsā laikā ar maizi nodrošināja visus strādniekus un kalpotājus, kā arī armijas daļas. 1944. g. novembrī Rīgā jau darbojās 64 ceptuves.

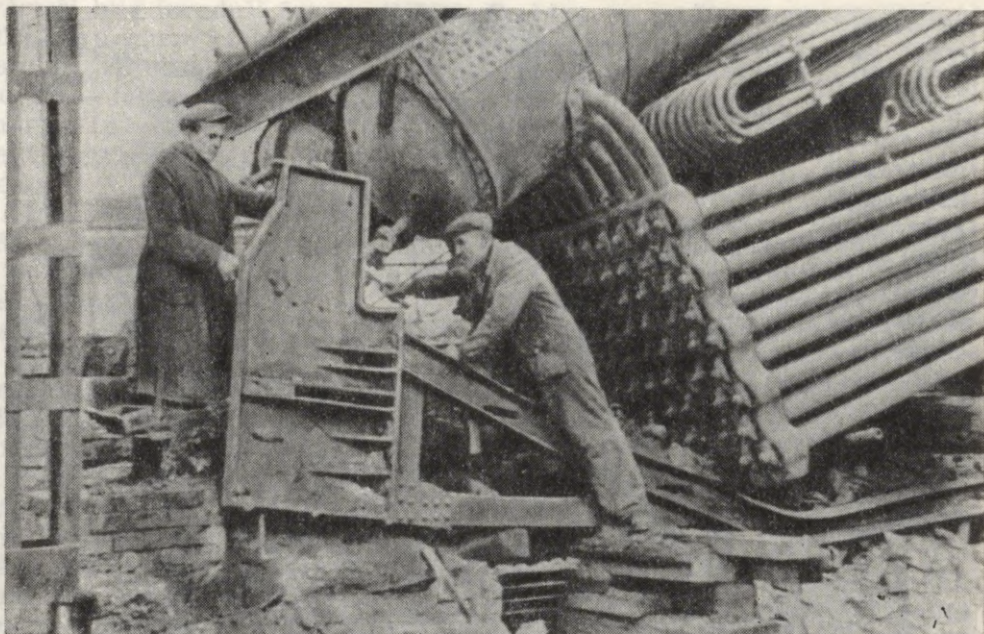

Siguldas zemnieki, kas atveduši rīdziniekiem ražu, Rīgas ielās 1944. g. rudenī.

Ar pārtikas produktiem Rīgu apgādāja gan republikas lauki, gan citas padomju republikas. Pa padomju karavīru atjaunoto dzelzceļu sāka pienākt pirmie ešelonu ar pārtiku. Līdz 24. oktobrim no citām padomju republikām bija atsūtīts 910 t miltu un putrainu. Pirmais lielākais labības daudzums no republikas laukiem pienāca 22. un 23. oktobrī no Jelgavas un Bauskas apriņķa.

Rīgas strādniekiem vispirmām kārtām bija pēc iespējas īsākā laikā jāsakārto savi uzņēmumi un jāatsāk ražošana. Pašai izlēdzīga darba piemērus rādīja daudzu rūpnīcu un fabriku kolektīvi. Tika sakārtotas ēkas, cehi un darbnīcas, salaboti darbgaldi. Vispirms rūpnīcās un fabrikās atgriezās vecie kadri, kas gandrīz visu mūžu bija nostrādājuši vienā vietā. Jau pirmajā dienā sava uzņēmuma pagalmā pulcējās rūpnīcas «VEF» ilggadējie darbinieki K. Grass, A. Egle, R. Grants, P. Ozols, P. Pone, J. Vientiesis, P. Kļaviņš, R. Grēviņš, M. Jaunzema, H. Melgalve un daudzi citi. PSRS Jūras flotes TK Rīgas kuģu remonta rūpnīcā viens no pirmajiem darbā atgriezās atslēdznieks brigadieris A. Adamsons un kopā ar pārējiem uzņēmuma strādniekiem, nerēķinoties ar laiku, piedalījās atjaunošanas darbos. Gaļas un konservu kombināta strādnieks E. Karulis, neraugoties uz 73 gadu vecumu, kopā ar savu brigādi strādāja bez pārtraukuma tikmēr, kamēr atjaunoja hitleriešu uzspridzinātos katlus.

Darba kolektīvi centās vienlaikus ar ražošanas telpu sakārtošanu un iekārtu uzstādīšanu nodrošināt gatavās produkcijas izlaidi. Nelielais fabrikas «Kvēle» kolektīvs, uzsācis darbu 1944. g. 16. oktobrī, par spīti

Rūpnīcas «VEF» katlu mājas atjaunošana 1945. gadā.

elektrības un ūdens trūkumam līdz 28. oktobrim jau bija saražojis 1000 karbīda lampu, kas bija nepieciešamas slimnīcu, iestāžu, veikalu un ēdņu apgaismošanai. Oktobrī sāka dot produkciju arī cukura un konditorejas rūpniecības tresta uzņēmumi «Laima», «17. jūnijs», «Uzvara», «Augļu konzums» u. c.

Lielas grūtības rūpniecības atjaunošanā un ražošanas izvēršanā sagādāja elektroenerģijas trūkums. Ķeguma HES un Rīgas elektrostacijas atjaunošanai bija nepieciešams ilgāks laiks, bet enerģiju vajadzēja tūlīt. Tās ražošanu uzsāka rūpnīcās izglābtās spēkstacijas. Kurinātājs K. Voitekss un viņa biedri īsā laikā sakārtoja «Boļševičkas» katlu māju un elektrostaciju, kas bija pirmā atbrīvotajā Rīgā un deva strāvu pilsētas tramvajam. Bez tam apgādei ar elektroenerģiju izmantoja Slokas un atjaunoto «Sarkanā kvadrāta» elektrostaciju. Tomēr enerģijas ražošana neapmierināja rūpniecības uzņēmumu, transporta un komunālās saimniecības vajadzības: 1945. g. sākumā tikai elektroenerģijas trūkuma dēļ vēl nevarēja atsākt darbu 129 uzņēmumi.

Rīgas komunālo pakalpojumu trests, kura vadību 1944. g. oktobrī uzņēmās bijušais frontinieks E. Robežnieks, rūpējās, lai Rīgas iedzīvotājiem būtu ūdens un gāze, lai darbotos kanalizācija, pirtis, frizētavas un veļas mazgātavas.

26. novembrī pilsētas Izpildu komitejā notika ārkārtēja sēde, kurā par nopelniem ūdensvada atjaunošanā pašaieliedzīgākajiem strādniekiem un inženiertehniskajiem darbiniekiem pasniedza goda rakstus un balvas.

Rīdzinieki novāc drupas.

Uzrunājot apbalvotos, pilsētas Izpildu komitejas priekšsēdētājs A. Deglavs teica: «Jūsu darbu materiāli nevar nemaz atlīdzināt. Šis apbalvojums, ko saņems no jūsu vidus visizcilākie, pašai ziedīgākie ūdensvada atjaunotāji, ir tikai maza pateicība par to darbu, ko veicis viss jūsu kolektīvs.» Apbalvoto vidū bija ūdensvada atjaunošanas darbu vadītājs inženieris J. Salmiņš, montieri J. Ruševskis, O. Kušinskis, T. Brūveris, E. Treigūts, P. Šuckis, A. Zīverts, K. Švarcs, I. Arbeits un daudzi citi.

Reizē ar ūdensvada atjaunošanu sākās remontdarbi gāzes fabrikā, ko izdevās paglābt no izpostīšanas, kā arī gāzes tīklā. Šajos darbos direktora E. Briča vadībā sevišķi aktīvi piedalījās R. Markovskis, K. Točs, N. Ābrams, J. Šturcs, J. Latuns un J. Zīverts. Lielas grūtības radīja ogļu trūkums, tomēr 1944. g. 5. novembrī Rīgas iedzīvotāji saņēma jau 9000 m³ gāzes diennaktī.

Rīgas komunālo pakalpojumu trests 28. oktobrī atvēra iedzīvotājiem 15 pirtis, bet līdz 1. novembrim bija pārņēmis 40 frizētavas, kā arī pakļāvis savai kontrolei visas pārējās. Pilsētā darbojās pavisam 143 frizētavas. Pakāpeniski darbu atsāka veļas mazgātavas un ķīmiskās tīrītavas.

Satiksmes un transporta trests, kura operatīvā grupa ieradās Rīgā naktī no 13. uz 14. oktobri, visiem spēkiem centās jo drīzāk atjaunot pilsētas satiksmi. Tramvaji Rīgas ielās parādījās atkal 1944. g. 17. novembrī: tika atjaunota līnija Leņina ielā, posmā no Gaisa tilta līdz Padomju bulvārim. Tas bija ne tikai tramvajnieku, bet arī viņu šefu — 285. atsevišķā motorizētā sevišķu uzdevumu bataljona nopelns, tā paša amfībiju bataljona, kas

ar Ķīsezera forsēšanu nodrošināja strauju Rīgas atbrīvošanu. Bataljons palīdzēja tramvajniekiem ar tehniku un materiāliem. Tā uzdāvāto traktoru, atjaunojot tramvaja vagonus un remontējot ceļus, efektīvi izlietoja kā vilcējspēku.

1944. g. 6. novembrī atjaunoja autobusu kustību Ļeņina ielā — iekārtoja 7,6 km garu līniju, pa kuru kursēja seši autobusi.

Līdztekus transporta atjaunošanai risinājās arī sakaru, ostas un tiltu atjaunošanas darbi. Satiksme ar Pārdaugavu sākumā notika pa sapieru ierīkoto pagaidu tiltu un plosta tiltu. 21. oktobrī dzelzceļa tilta atjaunošanu ar dzelzceļnieku atbalstu uzsāka 410. tiltu būves vilciena ļaudis. Svarīgo objektu uzcēla neredzēti īsā laikā — nepilnās 40 dienās. Vienlaikus tika celts koka tilts tag. Gorkija ielas galā.

Viena no iedarbīgākajām formām iedzīvotāju iesaistīšanā atjaunošanas un pilsētas labiekārtošanas darbā bija talkas. Tās organizēja jau ar pirmajām pilsētas atbrīvošanas dienām. Piemēram, 1944. g. 3. decembrī talkā piedalījās vairāk nekā 50 000 cilvēku, 10 automašīnas un 230 pajūgi.

Rīdzinieku darbs pilsētas partijas organizācijas vadībā jau 1944. g. deva pirmos rezultātus. Līdz 1945. g. 1. janvārim 366 rūpniecības uzņēmumi bija izlaiduši bruto produkciju par 9684 tūkst. rubļu.

Rīgas darbaļaudis saprata, ka veikti tikai pirmie pasākumi. Sakarā ar izejvielu un materiālu, transporta, kurināmā un elektroenerģijas trūkumu daļa uzņēmumu bija vai nu iekonservēti, vai arī strādāja ar 30—35% jaudu. Sadzīves un komunālie uzņēmumi, ceptuves, ēdnīcas darbojās ar pārtraukumiem.

Vienlaikus ar rūpniecības un pilsētas saimniecības atjaunošanu atdzima arī Rīgas kultūras dzīve.

Tautas izglītības darbinieki ar izglītības tautas komisāru K. Strazdiņu un Rīgas pilsētas Izpildu komitejas izglītības nodaļas vadītāju M. Duškinu priekšgalā veltīja daudz pūļu skolu ēku sakārtošanai, skolotāju kompleksēšanai, visu skolas vecuma bērnu iesaistīšanai mācībās utt. Tas nebija izdarāms viegli: trūka skolotāju, mācību grāmatu, Rīgā vēl nebija atgriezušies visi bērni.

Darbā iesaistījās gan vietējie, gan arī no citām republikām atsūtītie skolotāji. Pieredzes bagātākie pedagogi sniedza palīdzību jaunajiem. Mācību gada sākums bija noteikts uz 1944. g. 1. novembri: šajā dienā darbu uzsāka piecas pamatskolas. 25. novembrī Rīgā darbojās jau 85 skolas (64 nepilnās vidusskolas, 13 vidusskolas, 4 strādnieku jaunatnes vakara skolas), kurās mācījās 22 270 skolēnu un pedagoģisko darbu veica 988 skolotāji.

Daļu mācību grāmatu latviešu valodā iespieda Maskavā, daļu — Rīgā, bet mācību grāmatas krievu valodā atveda no citām Padomju Savienības republikām. Līdz mācību gada sākumam no Maskavas jau bija pienācis 50 tūkst. grāmatu. Rīgas uzņēmumi un iestādes uzņēmās šefību pār skolām. Daudz tika darīts, lai palīdzētu trūcīgajiem skolēniem, vispirmām kārtām frontinieku bērniem. Viņus apgādāja ar apaviem un drēbēm. Rezultātā tika saglabāts skolēnu kontingents, nodrošināti apstākļi normālam mācību un audzināšanas darbam. Skolās dibināja komjaunatnes un pionieru organizācijas.

Vienlaikus atjaunoja arī vidējās speciālās un augstākās mācību iestādes. 1944. g. 15. novembrī darbu uzsāka Latvijas Valsts universitātes 13 fakultātes ar 1314 studentiem. Mākslas akadēmijā mācījās 62 studenti, Valsts konservatorijā — 287 studenti un 5 tehnikumos — 3441 audzēknis.

Mākslas akadēmijai un Valsts konservatorijai atdeva vecās telpas. Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas vajadzībām nodeva ēku kompleksu Ausekļa ielā, un mācības tās piecās fakultātēs 1944. g. 15. decembrī uzsāka 495 studenti. Augstāko mācību iestāžu kolektīvi kopējiem spēkiem izdarīja pašus nepieciešamākos remontus.

Rīgas augstskolās strādāja ievērojami zinātniskie darbinieki un kvalificēti pasniedzēji: valodnieks profesors J. Endzelīns, profesori E. Štālbergs, A. Krūmiņš, P. Nomals, L. Hūnhens u. c. Sevišķi nopelni bija ievērojamajam ķīmiķim profesoram A. Kešanam, kas jau no pirmās dienas strādāja LVU, uzņemoties pagaidu rektora pienākumus. Vēlāk par LVU rektoru kļuva profesors M. Kadeks. Lauksaimniecības akadēmijā aizrautīgi strādāja daudzi zinātnes darbinieki, to skaitā pazīstamie profesori P. Lejiņš, P. Galenieks, P. Rizga, A. Kalniņš, R. Brahmanis, A. Silmalis, K. Bambergs, J. Sudrabs u. c. rektora profesora J. Peives vadībā.

Atjaunoja darbu arī kultūrizglītības iestādes. 1944. g. novembrī Rīgā darbojās 6 klubi, 13 masu bibliotēkas, kurās bija 334 407 grāmatas.

Pirmajās dienās pēc Rīgas atbrīvošanas pilsētā darbojās tikai viens kinoteātris — «Splendid-Palace» (tag. «Rīga»), kur ik dienas bez maksas divos seansos demonstrēja padomju filmu «Divi kareivji». Jau novembra sākumā darba kārtībā bija 10 kinoteātri, kuros demonstrēja filmas «Viņa aizstāv Dzimteni», «Tautas atriebēji», «Lielā zeme», «Staļingrada», «Muzikāls notikums», «Gaidi mani» u. c.

Tika sakārtoti muzeji, bet 1944. gadā tie vēl apmeklētājiem nebija atvērti. Kopš 30. oktobra apmeklētājiem un pircējiem bija pieejams VAPP Mākslas salons — pirmais mākslas uzņēmums, kas pēc okupantu padzišanas uzsāka darbu atbrīvotajā Rīgā.

Liela nozīme republikas un tās galvaspilsētas kultūras dzīves attīstībā bija rakstnieku, mākslinieku un komponistu darbam. Oktobra beigās notika Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedru apspriede, kurā piedalījās arī LKP CK sekretārs A. Pelše. Rakstnieki pārrunāja turpmākos uzdevumus.

Runājot par latviešu padomju rakstniekiem, kuri kara gados atradās evakuācijā, jāuzsver, ka viņi neatgriezās dzimtenē tukšām rokām, un tie nebija tikai kara laikā uzrakstītie darbi, ko viņi atveda līdz. A. Upīts norāda: «No kara un evakuācijas latviešu padomju rakstnieki atgriezās atbrīvotajā dzimtenē arī ar personīgu ieguvumu. Tā vairs nav pirmās trauksmes kopā sanesta grupa, kuras vienotāja saite bija tikai laba griba un sajūsma strādāt jaunās iekārtas labā. Nu tas ir ideoloģiski vienots, biedriskā darbā saliedēts, ciņu ugunīs norūdīts kolektīvs, kas apzinās lielos laikmeta pienākumus un ir gatavs tos izpildīt.» Arī daudzi Latvijā palikušie rakstnieki, piemēram, Aleksandrs Čaks, Ernests Birznieks-Upītis, Pāvils Vīlīps, Rūdolfs Egle, Jānis Plaudis, Jānis Grots, Ēriks Ādamsons, Valdis un Valts Grēviņi, Kārlis Freinbergs, Pēteris un Antons Birkerti, iekļāvās padomju literātu pulkā.

1944. g. nodibināja arī Komponistu savienību, kurā aktīvi darbojās izcilie mūzikas meistari E. Melngailis, Alfr. Kalniņš, P. Barisons, J. Ivanovs u. c.

Lielajā padomju mākslinieku saimē iekļāvās arī latviešu mākslinieki. 1944. g. decembrī Rīgā ieradās Vissavienības Mākslas lietu komitejas pārstāvji, kas sīki iepazīnās ar Latvijas PSR mākslas iestāžu stāvokli, mākslinieku darbu un dzīves apstākļiem. Augstu tika novērtēts tēlnieka T. Zalkalna spilgtais talants un meistarība, L. Svempa prasme košā krāsu valodā izteikt dzimtās zemes skaisto dabu. Lieli nopelni Mākslinieku savienības darba atjaunošanā bija tiem māksliniekiem, kuri kara gados bija pilnveidojuši savu meistarību evakuācijā, bet tagad atgriezās Rīgā.

Cits pēc cita savas durvis skatītājiem vērā galvaspilsētas teātri. Sākot ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 27. gadadienu, sāka darboties Latvijas PSR Valsts leļļu teātris, kas bija nodibināts kara gados Ivanovā. Tā repertuārā bija pieci jau agrāk sagatavoti inscenējumi. No jauna tika iestudēti Krilova fabulu dramatisējumi.

12. novembrī pirmo reizi pēc Rīgas atbrīvošanas savus skatītājus pulcināja Latvijas PSR Drāmas teātris, sniedzot R. Blaumaņa lugas «No saldenās pudeles» izrādi A. Amtmaņa-Briediša režijā. Teātra aktieru vidū skatītāji atkal redzēja skatuves meistarus B. Rūmnieci, M. Šmitheni, J. Osi, L. Špilbergu, L. Ēriku, A. Klinti, Ž. Katlapu, A. Videnieku un daudzus citus. Bez šī uzveduma Drāmas teātra repertuārā 1944. gadā bija vēl otra R. Blaumaņa luga «Raudupiete».

Ar V. Šekspīra traģēdiju «Romeo un Džuljeta» 19. novembrī sezonu atklāja Valsts Dailes teātris. Nenogurstošā režisora E. Smiļģa vadībā teātri ar lielu darba prieku un enerģiju turpināja strādāt aktieri E. Viesture, L. Bērziņa, A. Baldone, A. Ābele, A. Filipsons, J. Mārsietis, R. Kreicums, K. Adernieks, L. Šmits u. c.

Latvijas PSR Operas un baleta teātra atklāšanas koncertā 1944. g. 23. novembrī Rīgas publika sastapās ar E. Pakuli, V. Krampi, L. Zahodņiku, A. Daškovu, M. Brehmani-Štengeli, H. Cinku-Berzinsku. Lielu darbu ar operas orķestri un kori veica L. Vīgners. 1944. gadā teātra repertuārā bija trīs operas — Dž. Verdi «Aīda» un «Traviata» un P. Čaikovska «Jevgeņijs Onegins», P. Čaikovska balets «Gulbju ezers», kā arī daži koncerti.

Krievu drāmas teātris, kura aktieru kolektīvs pamatā bija palicis iepriekšējais, režisoru J. Jurovska un M. Pjarna vadībā atjaunoja 1940.—1941. gadā izrādītās lugas — A. Afinogenova «Mašeņku» un J. Germana «Māsas». Sakarā ar teātra telpu remontu kolektīvs sniedza izrādes uz Drāmas teātra skatuves.

Neraugoties uz lielajiem postījumiem un daudzajām saimnieciskajām grūtībām, ko padziļināja karš un frontes tuvums, Rīgas darbaļaudis, īstenodami partijas un valdības izvirzītos uzdevumus, jau divarpus mēnešos pēc pilsētas atbrīvošanas bija veikuši visai nozīmīgu darbu. Ierindā bija stājušies virkne uzņēmumu, kuri ražoja produkciju fronteī un iedzīvotājiem, bija atjaunots ūdensvads, sāka darboties pilsētas transports, bija organizēta iedzīvotāju apgāde ar pārtiku un nodrošināta to medicīniskā apkalpošana, atsākušas darbu galvaspilsētas skolas un kultūras iestādes. Pirmajos mēnešos padarītais lika pamatus atjaunošanas darbu tālākajai izvēršanai 1945. gadā un pēc tam pirmās pēckara piecgades laikā.

8. RĪGAS IEDZĪVOTĀJU PATRIOTISKAIS DARBS 1945. GADĀ

Jauno, 1945. g. Rīgas iedzīvotāji sagaidīja piefrontes pilsētas apstākļos. Pilsētas nomalēs un agrākajās dārziņu kolonijās vēl draudoši slēja stobrus zenītliekgabali, nebija atcelti stingrie aptumšošanas noteikumi un komandanta stunda. Naktīs ielās staigāja patruļas. Ziemas vakaros no Ķemeru puses bija skaidri saklausāma artilērijas kanonāde. Daudzās skolās vēl bija izvietoti hospitāļi, ielās pārvietojās karaspēka daļas, tanki.

Tramvaji gāja ar lieliem pārtraukumiem, un rīdziniekiem ceļu uz darbu bieži vien nācās mērot kājām. Pārdaugavas iedzīvotāji varēja nokļūt Rīgas centrā tikai pa šauro, armijas sapieru izbūvēto pagaidu tiltu. Daudzu namu logos stiklu vietā bija finiera plāksnes.

Tomēr dzīve ar katru dienu arvien vairāk iegāja normālā gultnē. Pionieru pilī pašiem mazākajiem rīdziniekiem Jaungada dienās iededza savu gaismu svētku eglītes. Pie kinoteātriem parādījās afišas, pilsētas centrā pie pazīstamā «lielā pulksteņa» bija novietota liela Eiropas karte, uz kuras katru dienu ar sarkaniem karodziņiem tika atzīmēts Sarkanās Armijas uzvaru ceļš. Paši pilsētnieki diendienā steigās uz savām darba vietām, kā arī piedalījās dažādos atjaunošanas darbos, lai pēc iespējas ātrāk likvidētu kara sekas.

Lai ātrāk gūtu galīgu uzvaru pār ienaidnieku, latviešu tauta, tāpat kā visas padomju tautas, centās sniegt visāda veida palīdzību Sarkanajai Armijai. Šajā kustībā ar 1944. g. oktobri iesaistījās arī Rīgas iedzīvotāji. Palīdzības sniegšana Sarkanajai Armijai izpaudās gan naudas un pārtikas ziedojumu vākšanā aizsardzības fondā, gan siltu apģērbu un dāvanu sūtīšanā frontes cīnītājiem un citās formās. Piemēram, sagaidot 1945. gadu, Rīgas iedzīvotāji nosūtīja frontes cīnītājiem vairāk nekā 3000 dāvanu paciņu un 180 000 rbļ. naudas. Čiekurkalna stacijas strādnieku un kalpotāju kolektīvs Sarkanās Armijas 27. gadadienas priekšvakarā sāka vākt līdzekļus iznīcinātāju eskadriļas «Latvijas dzelzceļnieks» būvei, kurai Latvijas dzelzceļnieki savāca 1 729 000 rubļu. Visvairāk līdzekļu deva Rīgas dzelzceļa mezglā kolektīvs, savācot ap pusmiljona rubļu.

Šefības darbā rīdzinieki vispirms centās sniegt materiālu atbalstu hospitāļiem un slimnīcām: gādāja par mājīgāku iekārtu hospitāļu palātās un sarkanajos stūrīšos, rūpējās par gultu, galdu, krēslu u. c. mēbeļu pagatavošanu un remontēšanu, piegādāja ievainotajiem rakstāmos piederumus, strādāja dažādos hospitāļu uzpošanas darbos utt. Rosīgi šefi ievainotajiem karavīriem bija arī galvaspilsētas teātru kolektīvi. 1945. g. 19. februārī notika ievainotā karavīra diena, kurā piedalījās 14 Rīgas mākslas iestāžu kolektīvu pārstāvji.

Nevar nepieminēt arī rīdzinieku ieguldījumu visā zemē izvērstajā donoru kustībā.

Ipašas rūpes rīdzinieki veltīja karavīru ģimenēm. 1945. g. sākumā Rīgā uzskaitē bija 3597 karavīru ģimenes, no tām kā sevišķi trūcīgas — 696. Lielu palīdzību karavīru ģimenēm sniedza valsts un sabiedriskās organizācijas, apgādājot ar orderiem apģērba, apavu, produktu saņemšanai,

Koka tilta atklāšana pār Daugavu Valdemāra (tag. Gorkija) ielas galā 1945. g. martā.

piešķirot dzīvokļus, iekārtojot darbā, bērnus — bērnu iestādēs, utt. Lai šajā darbā iesaistītu plašas darbaļaužu masas, LKP Rīgas pilsētas komiteja kopā ar pilsētas Izpildu komitejas karavīru ģimeņu valsts apgādes un labklājības nodrošināšanas nodaļu no 1945. g. 1. janvāra līdz 1. februārim rīkoja ziedojumu vākšanas mēnesi materiālā fonda izveidošanai palīdzības sniegšanai minētajām ģimenēm. Uzņēmumos izveidoja komisijas, kas sistemātiski kārtoja šefības jautājumus.

Tika veikti pasākumi, lai paātrinātu kara sākumā evakuēto Rīgas iedzīvotāju atgriešanos. Šie cilvēki, kara laikā strādājot brālīgajās padomju republikās, bija guvuši lielu praktiskā darba pieredzi plānveidīgas sociālistiskās saimniecības apstākļos. Daudzi evakuētie iedzīvotāji kara gados bija mācījušies dažādos partijas, padomju un saimniecisko darbiniekuursos. Viņu zināšanas un pieredze lieti noderēja cīņā par karā sagrautās tautas saimniecības atjaunošanu.

1945. gadā ierindā stājās arvien jauni rūpniecības uzņēmumi, kas deva produkciju fronteī un iedzīvotājiem.

Naktī uz 1945. g. 9. maiju Rīgu, tāpat kā visu Padomju zemi, pāršalca priecīgā vēsts par Sarkanās Armijas uzvaru Lielajā Tēvijas karā. 9. maija rītā pilsēta cēlās svinīga un izgreznota, rīdzinieki pulcējās pie skaļruniem ielās un bulvāros. Jau pl. 9 karogotās Rīgas ielās sākās demonstrācija. Svētkiem rotātajā Esplanādes laukumā notika Uzvaras dienai veltīts mītiņš, kurā sapulcējās vairāk nekā 100 000 cilvēku. Mītiņa dalībniekus lielajos svētkos sveica Latvijas PSR partijas un valdības vadītāji — J. Kaln-

Demonstranti ar karogu un zaļumu vitnēm izgreznotu tramvaja vagonu uz pontonu tilta tā atklāšanas dienā — 1945. g. 23. jūnijā.

bērziņš, A. Kirhenšteins, V. Lācis, A. Deglavs, kā arī Sarkanās Armijas pārstāvji. Rīdzinieku sejās bija redzams prieks un laime par izcīnīto uzvaru, lepnums par savas Dzimtenes nesagraujamo spēku un tautu draudzību, kas palīdzējusi izturēt kara pārbaudījumus. Svinīgie mītiņi notika arī visās Padomju Latvijas galvaspilsētas rūpnīcās, fabrikās un uzņēmumos. Viens no kombināta «1. Maijs» darbiniekiem mītiņā teica: «Tagad mūsu galvenais uzdevums ir — atjaunot izpostītās pilsētas, fabrikas, rūpnīcas, tiltus. Tas nav viegls uzdevums, bet mēs strādāsim tā, kā cīnījās mūsu karavīri Tēvijas kara kaujas laukos.»

Pēc kara beigām Rīgas tautas saimniecībai izvirzījās jauns uzdevums — pārveidot rūpniecisko ražošanu darbam miera apstākļos. Daudziem rūpniecības uzņēmumiem noteica jaunu profilu, modernizēja iekārtu. Piemēram, jau 1945. g. maijā tika nolemts, ka Rīgas vagonu rūpnīca ražos vagonus Padomju Savienības elektrificētajiem dzelzceļiem. Turpinājās uzņēmumu apvienošana, kas bija uzsākta jau 1940. gadā, pēc to nacionalizācijas.

Līdztekus savu tiešo ražošanas uzdevumu veikšanai Rīgas rūpnīcu kolektīvi palīdzēja cits citam. Tā, Rīgas vagonu rūpnīca piedalījās Gaisa tilta atjaunošanā un svarīgu dzelzs konstrukciju un tērauda lējumu izgatavošanā superfosfāta rūpnīcai un Ķegumam. Ķeguma HES atjaunot palīdzēja arī rūpnīcas «VEF» un «Elektrons». Viss «Elektrona» kolektīvs strādāja gandrīz vienīgi tikai Ķeguma atjaunošanai. Rīgas turbomehāniskā rūpnīca piedalījās superfosfāta rūpnīcas, tilta, ūdensvada atjaunošanā.

Rūpniecības atjaunošanu Rīgā ievērojami sekmēja arī pārējo padomju republiku sniegtā palīdzība, kas vispirmām kārtām izpaudās izejvielu un rūpniecību iekārtu piegādē. Pirmos ešelonus ar iekārtu Rīgas uzņēmumi sāka saņemt 1945. g. otrajā pusē.

Slokas elektrostacija, kas bija svarīgākais elektroenerģijas ieguves avots un apgādāja ar elektroenerģiju Rīgu, Sloku un Rīgas jūrmalu, līdz 1945. g. novembrim, kad tika nodota ekspluatācijā Ķeguma HES pirmā kārtā, strādāja ar lielu pārslodzi. Ar Valsts Aizsardzības Komitejas rīkojumu uz Rīgu atsūtīja divus energovilcienus ar 800 kW lielu kopjaudu, kurus izvietoja pie Bābelītes ezera. Tie deva enerģiju tramvaju tīklam, tekstilfabrikai «Boļševička», hospitāļiem, poliklīnikām, klubiem u. c. uzņēmumiem un iestādēm.

LKP CK 1945. g. jūnija plēnums plaši apsprieda jautājumu par elektroenerģijas ražošanas palielināšanu un nolēma vēl plašāk izvērst republikas galveno elektrostaciju atjaunošanas darbus, vispirmām kārtām Ķeguma hidroelektrostacijā un Rīgas ostas termoelektrostacijā. Plēnums īpaši pasvītroja Rīgas spēkstacijas nozīmi. LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš norādīja, ka šī spēkstacija jāceļ visai Rīgai, visiem galvaspilsētas kolektīviem.

Svarīgs notikums Rīgas dzīvē 1945. gadā bija pilsētas teritorijā esošo tiltu pāri Daugavai, kā arī Gaisa tilta atjaunošana. 15. martā — desmit dienas pirms noteiktā termiņa nodeva ekspluatācijā tiltu pāri Daugavai tag. Gorkija ielas galā, kura celtniecību veica karaspēka daļas, aktīvi piedaloties galvaspilsētas, it īpaši Ļeņina un Sarkanarmijas rajona, strādniekiem. Otrs svarīgs tilts, ko atjaunoja 1945. gadā, bija pontonu tilts. Tā atjaunošanu veica PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīca (vēlākā PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīca), kura šo darbu uzsāka marta pēdējās dienās, bet pabeidza jūnija vidū. Gaisa tilta atjaunošanu uzsāka aprīļa vidū. Šajā darbā sevišķi izcēlās Rīgas vagonu rūpnīcas ļaudis, kas izgatavoja dzelzs konstrukcijas.

Pašreizējā darba rezultātā 1945. gadā bija ievērojami pieaudzis Rīgā darbojošos uzņēmumu skaits. 1945. g. 1. janvārī pilsētā darbojās 154 Savienības un republikāniskās nozīmes uzņēmumi un 30 rūpniecības kooperācijas arteļi, 1946. g. 1. janvārī — attiecīgi 258 un 45. 633 Rīgas rūpniecības uzņēmumi, kas sastādīja vairāk nekā 20% no Latvijas PSR kopējā rūpniecības uzņēmumu skaita, 1945. gadā bija saražojuši aptuveni 65% no visu republikas uzņēmumu ražotās bruto produkcijas.

Tādējādi 1945. gads Rīgas vēsturē iegājis kā laika posms, kad tika veikts nozīmīgs darbs, radot bāzi pilsētas rūpniecības tālākai rekonstrukcijai. Veidojās strādnieku kolektīvi rūpniecībā, darbu atsāka daudzas iestādes un organizācijas. Īpaši svarīga vieta šajā procesā bija uzvarai pār fašistisko Vāciju, kas deva iespēju visās dzīves jomās pāriet uz mierlaika saimniekošanu. Tomēr darāmā vēl bija ļoti daudz. Rīgas uzņēmumu ražotā bruto produkcija 1945. gadā sasniedza tikai 46% no 1940. g. līmeņa.

LKP Rīgas organizācijas plašais ideoloģiskās audzināšanas darbs un rīdzinieku pašreizējās pūles mierīgas jauncelsmes atsākšanā bija priekšnoteikums pirmās pēckara piecgades uzdevumu īstenošanai.

RŪPNIECĪBAS ATTĪSTĪBA
UN DARBAĻAUŽU RADOŠĀ
AKTIVITĀTE RĪGĀ SOCIĀLISMA
CELTNIECĪBAS GADOS
(1946.—1958.)

V

1. RĪGAS RŪPNIECĪBAS UZDEVUMI CETURTAJĀ PIECGADĒ UN TO IZPILDE

Pirmā pēckara piegāde, kuras plānu Latvijas PSR Augstākās Padomes sesija apsprieda un pieņēma 1946. g. 25.—26. jūlijā, bija visa PSRS ceturta piegāde plāna sastāvdaļa. Plāns paredzēja ne vien karā sagraudās tautas saimniecības atjaunošanu, bet būtisku sociālistisko pārkārtojumu īstenošanu ekonomikā un kultūrā, sociālisma uzcelšanu Latvijā. Sevišķi straujam pieaugumam bija jābūt metālapstrādē, mašīnbūvē, ķīmiskajā rūpniecībā, lauksaimniecības mašīnu un inventāra ražošanā.

Rūpniecības sekmīgo attīstību Padomju Latvijā pēckara piegādē lielā mērā noteica tas apstāklis, ka tautas saimniecība republikā, it īpaši Rīgā, kara laikā tika izpostīta ievērojami mazāk nekā uz laiku okupētajos KPFSR rajonos, Ukrainas un Baltkrievijas PSR. Vācu fašistiskais karaspēks bija spiests atstāt Rīgu lielā steigā, pagūstot tikai daļēji realizēt iecerēto pilsētas sagraušanas plānu. Tādējādi daudzas uzņēmumu ēkas saglabājās, un tajās ātri varēja organizēt ražošanu. Šīs priekšrocības tika sekmīgi izmantotas.

Ne mazāk svarīgs jautājums bija rūpniecības uzņēmumu nodrošināšana ar darbaspēku. Rīgā bija daļēji saglabājušies kvalificētu strādnieku un speciālistu kadri, kas bija vajadzīgi rūpniecības attīstības sākuma posmam. Strādnieku augstā kvalifikācija deva iespēju ātri apgūt sarežģītu produkcijas veidu ražošanu, nodrošināja augstu ražošanas kultūru un labas kvalitātes produkcijas izlaidi. Industrijas tālākai izaugsmei nepieciešamā darbaspēka saņemšanu no citiem apvidiem atvieglināja dzīvokļu fonda relatīvi labā saglabāšanās. Tā ļāva palielināt rūpniecībā nodarbināto skaitu bez papildu izdevumiem dzīvokļu celtniecībai. Strādnieku un kalpotāju skaits Rīgā laikā no 1946. līdz 1950. g. palielinājās no 141,5 tūkst. līdz 193,3 tūkst. cilvēku, bet rūpniecības kooperācijas arteļu biedru skaits — no 4 tūkst. līdz 12 tūkst. cilvēku.

Rūpniecības attīstību ievērojami sekmēja elektroenerģijas ražošanas pieaugums. 1946. gadā atjaunoja Rīgas termoelektrostaciju, bet nākamajā gadā pabeidza Ķeguma HES atjaunošanu.

Karā sagraudās tautas saimniecības atjaunošana diktēja nepieciešamību krasi palielināt mašīnbūves un metālapstrādes produkcijas ražošanu.

Divlampiņu bateriju radiouztvērēja autori rūpnīcā «Radiotehnika» (no kreisās): A. Kundziņš, V. Slava, L. Stira (1949. g.).

Vadošā šajā nozarē bija radiorūpniecība, kuru pārstāvēja rūpnīcas «VEF» un «Radiotehnika».

Atjaunojot karā sagrauto sakaru tīklu, svarīgi bija paplašināt telefona aparātu un automātisko telefona centrāļu ražošanu. Rūpnīcā «VEF» jau piegādes pirmajā gadā tika izgatavots ievērojams skaits telefona aparātu. 1950. gadā rūpnīca apguva starppilsētu telefona staciju sērijveida un telefona aparātu MB masveida izlaidi.

1947. gadā stājās ierindā jauns trīsstāvu korpuss rūpnīcā «Radiotehnika», kur iekārtoja laboratoriju un cehus uztvērēju montāžai. Rūpnīcas rekonstrukcija risinājās līdztekus konstruktoru un tehnologu radošajam darbam uztvērēju kvalitātes un to ražošanas paņēmieni pilnveidošanā. Tā rezultātā sāka izgatavot radiouztvērējus neelektrificētu lauku rajonu vajadzībām.

Rīgas vagonu rūpnīca līdzās agrāk apgūtās produkcijas izlaides paplašināšanai ražoja arī jaunus produkcijas veidus, piemēram, modernus elektriskos vagonus. 1947. gadā izgatavoja 31 šādu vagonu, bet 1950. gadā — 225, t. i., septiņkārt vairāk. Jau pirmos Rīgas vagonu rūpnīcā uzbūvētos elektrovilcienus varēja izmantot uz tādiem elektrificētajiem dzelzceļa iecirkņiem, kur ir dažāds spriegums. Tādējādi bija gūts ievērojams tehniskais panākums, jo tie bija pirmie šādi vilcieni pasaules vagonbūvniecības praksē. Elektrovilciena konstrukcija pēc tam vairākkārt tika uzlabota,

Pirmā elektriskā vagona būve Rīgas vagonu rūpnīcā 1946. gadā.

palielinot vagonu ietilpību, vilciena ātrumu, radot lielākas ērtības pasažieriem utt.

Tika apgūta arī jaunu tramvaja vagonu ražošana. 1949. gadā izgatavoja pirmos 49 vagonus. Nākošajā gadā sāka ražot jaunas konstrukcijas tramvaja vagonu «RVR-1950», kam visa vadīšanas iekārta bija automatizēta.

Pēckara piecgadē Rīgā tika radīta jauna rūpniecības nozare — enerģētiskā mašīnbūvniecība. 1949. gadā ekspluatācijā nodeva Rīgas turbomehānisko rūpnīcu un sāka būvēt specializētu uzņēmumu mazjaudas dīzeļu un dīzeļģeneratoru ražošanai — Rīgas dīzeļu rūpnīcu (tā sāka dot produkciju 1951. gadā).

Uz gumijas izstrādājumu fabrikas «Provodņik» drupām 1946. gadā sāka celt Rīgas elektromašīnu rūpnīcu. Tai bija jāražo elektriskās mašīnas un aparāti elektrovilcieniem un citam ritošajam sastāvam. 1946. gadā RER izgatavoja pirmos aparātus elektrovilcieniem, 1948. gadā — ģeneratorus pasažieru vagonu apgaismošanai un tramvaju dzinējus, 1949. gadā — sarežģītus vilces dzinējus elektrovilcieniem. Piecgades pēdējā gadā uzņēmums, nepārtraukti palielinot ražošanas apjomu un pilnveidojot izgatavojamās mašīnas un aparātus, sāka ražot vilces komplekso elektroiekārtu ritošajam sastāvam.

Pēckara piecgadē Latvijas PSR radās jauna rūpniecības nozare — aparātu būve. Jaunnodibinātā Rīgas autoelektroaparātu rūpnīca īsā laikā apguva manometru, ampērmetru un lokano vārpstu ražošanu. 1947. gadā

Jaunais tramvajs Rīgas ielās 1947. gadā.

rūpnīca gatavojās manometru (spiediena mērīšanai smago un vieglo automašīnu rieņās) un stikla tīrītāju izlaidei un jauna tipa spidometru izgatavošanai, kas Padomju Savienībā tika organizēta pirmo reizi. Ar katru gadu palielinājās produkcijas apjoms, paplašinājās ražojumu nomenklatūra un cēlās darba ražīgums.

Hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīcu organizēja, izmantojot bijušās tekstilfabrikas ēku. Jaunais aparātu būvētāju kolektīvs sakārtoja telpas, demontēja tekstilfabrikas darbgaldus un mašīnas, uzmontēja jaunu iekārtu un 1946. g. janvārī sāka aparātu ražošanu.

Lielas izmaiņas notika velosipēdu rūpniecībā. Tā tika koncentrēta vienā uzņēmumā — «Sarkanajā zvaigznē». Divriteņu ražošanas pirmskara līmenis — 54 tūkst. gabalu (1938. gadā) — tika pārsniegts 1949. gadā, kad tika izgatavoti 56,3 tūkst. velosipēdu.

Strauji attīstījās Rīgā arī ķīmiskā rūpniecība. Mākslīgos mēslus ražoja Rīgas superfosfāta rūpnīcā, lakas un krāsas — Rīgas ķīmiskajā kombinātā un laku un krāsu fabrikā, gumijas izstrādājumus — fabrikās «Varonis», «Sarkanais kvadrāts» un «Meteors». Tikpat kā no jauna pēckara periodā tika izveidota ķīmiski farmaceitiskā rūpniecība. Rīgas medicīnas preparātu rūpnīcu nodeva ekspluatācijā 1948. gadā, un tā viena no pirmajām PSRS sāka ražot antibiotikas. 1949. gadā organizētā Rīgas eksperimentālā citronskābes rūpnīca kļuva par izmēģinājumu centru jauna veida izejvielas — melases izmantošanai citronskābes bioķīmiskajā ieguvē. Ilgstoša darba rezultātā rūpnīca pirmā Padomju Savienībā apguva citronskābes ražošanu bez cukura lietošanas.

Pēckara gadu plašie atjaunošanas darbi prasīja būvmateriālu ražošanas ātru izvēršanu. Galvenā uzmanība vispirms tika veltīta agrāk pastāvošo

uzņēmumu atjaunošanai, jo tā prasīja mazākus kapitālieguldījumus nekā jaunu uzņēmumu organizēšana. Tautas saimniecībai tik nepieciešamā cementa izlaidi 1946. g. sākumā uzsāka Rīgas cementa rūpnīca. Tajā pašā gadā sāka darboties arī atjaunotā Rīgas šīfera fabrika, kuras jauda bija 5,8 milj. šīfera plākšņu gadā. Savu ieguldījumu logu stiklu ražošanā deva stikla fabrika «Sarkandaugava», kurā produkcijas izlaides pirmskara līmenis tika pārsniegts jau 1947. gadā. Pirmajos pēckara gados «Sarkandaugavas» strādnieki un inženieri guva ievērojamus panākumus iekārtu jaudu palielināšanā, par ko 1948. gadā grupai rūpnīcas strādnieku un inženieru tika piešķirta PSRS Valsts prēmija.

Pirmajos pēckara gados bija asi izjūtams vieglās rūpniecības ražojumu trūkums. Šajā nozarē produkcijas ražošana Latvijas PSR un Rīgā attīstījās daudz straujāk nekā Padomju Savienībā kopumā, lai gan lēnāk nekā jau aplūkotajās nozarēs. Vieglās rūpniecības attīstību pēckara piecgadē sekmēja tas, ka fabrikās bija nepieciešamās ražošanas platības, kā arī ievērojams daudzums kvalificētu strādnieku.

Vieglās rūpniecības vadošā nozare Rīgā bija tekstilrūpniecība. Tika veikti pasākumi fabriku specializācijā un to apgādē ar modernu iekārtu. Rekonstruēja kombinātus un fabrikas «Boļševička», «Zasulauka manufaktūra», «Juglas manufaktūra», «Merino», «Sarkanā Baltija», «Sarkanais rīts», «Rīgas manufaktūra», «Sarkanā tekstilniece», «Rekords», «Māra», «Aurora» u. c. Pēckara piecgadē Rīgas tekstilrūpniecības uzņēmumi saņēma 56,5 tūkst. pirmskārīgu vērpsanas vārpstiņu, kas palielināja kokvilnas vērpsanas jaudu par 85%. Tā rezultātā no buržuāziskās Latvijas mantotā disproporcija vērpsanas un aušanas iekārtu jaudā bija likvidēta.

Piecgadē turpinājās 1945. gadā sācies rūpniecības koncentrācijas process. Visintensīvāk tas noritēja vieglajā rūpniecībā. Lai celtu darba ražīgumu un pazeminātu produkcijas pašizmaksu, radniecīgus uzņēmumus apvienoja: šūšanas fabriku «Latvijas apģērbs» — ar fabriku «Komunāru ciņa», fabriku «Letre» — ar fabriku «Rīgas audums» utt.

Par rūpniecības koncentrācijas pakāpi Rīgā 40. gadu otrajā pusē liecina šādi skaitļi: 1950. gadā 26,3% no pilsētas rūpniecībā nodarbinātajiem strādāja uzņēmumos ar strādnieku skaitu no 501 līdz 1000, bet 25,9% — uzņēmumos ar strādnieku skaitu virs 1000.

Rīgas rūpniecības tehnisko rekonstrukciju atviegloja brālīgo republiku sniegtā palīdzība. Pakāpeniski atjaunojot visas PSRS tautas saimniecību, radās iespēja arvien pilnīgāk nodrošināt arī Latvijas PSR rūpniecību ar jauno tehniku.

Rīgas vagonu rūpnīca, kas apguva tehniski sarežģīto elektrisko vilcienu ražošanu, šo brālīgo palīdzību izjuta sevišķi spilgti. Gandrīz katru dienu rūpnīcā pienāca sūtījumi no citām PSRS pilsētām. Maskavieši sūtīja elektrovagonu un tramvaju gultņus, gumijas un ādas izstrādājumus. Daudz vērtīgu elektrotehnisku materiālu deva varonpilsēta Ļeņingrada. No Jaroslavas rūpnīca saņēma krāsas un laku, no Sibīrijas — metālu, no Azerbaidžānas — naftas produktus, no Baltkrievijas — vērtīgus ozola un skābarža kokmateriālus, no Karēlijas — finieri. Apgūt pirmo elektrisko vagonu montāžu uzņēmumam palīdzēja Maskavas rūpnīcu speciālisti, kuri 1947. gadā šajā nolūkā ilgāku laiku uzturējās rūpnīcā.

Ciešām saitēm Rīgas rūpniecība bija saistīta ar republikas laukiem. Neraugoties uz darbaspēka trūkumu un idejisku rūdījumu guvušu komunistu nelielo skaitu pilsētā, daudzi priekšzīmīgākie strādnieki 1945. gadā devās uz laukiem, lai nostiprinātu pagastu partijas pirmorganizācijas, veidotu lauku sociālistiskos uzņēmumus, īstenotu agrāro reformu. Jūtamu palīdzību laukiem Rīga sniedza arī, kāpinot lauksaimniecības inventāra un mēslojuma ražošanu. Lauksaimniecības mašīnbūve pēckara gados lielā mērā turpināja agrākās produkcijas izlaidi. Ievērojami piecgades laikā pieauga rūpnīcas «Imanta» ražošanas jauda. Lauksaimniecības nodrošināšanā ar tehniku bija iesaistītas arī rūpnīcas «Tērauds», «Sarkanais metālists», «VEF», «Stars», Rīgas vagonu rūpnīca u. c.

Nelielu elektrostaciju celtniecība Latvijas PSR laukos izvirzīja prasību pēc mazas jaudas hidroturbīnām. Tās ražoja Rīgas turbomehāniskā rūpnīca. Pirmajā gadā pēc Rīgas atbrīvošanas uzņēmums izgatavoja hidroturbīnas ar kopējo jaudu 0,8 tūkst. kilovatu, bet pēc četriem gadiem — ar 21,2 tūkst. kilovatu jaudu.

Daudzveidīgs bija rīdzinieku šefības darbs laukos, kas izpaudās palīdzībā ekonomiskajā sfērā, organizatoriskajos pasākumos, politiskās izglītošanas darbā, kā arī kultūras dzīves veidošanā.

Piecgades plānu kopumā Rīgas rūpniecības uzņēmumi izpildīja 1950. g. februārī. Šo darba uzvaru atvieglāja panākumi jaunās tehnikas apgūšanā, strādnieku cīņa par progresīvu tehnisko normu pielietošanu ražošanas jaudu, ierīču, izejvielu un materiālu izmantošanā. Rīgas rūpniecība 1950. gadā deva 63,9% no visas republikas rūpniecības kopprodukcijas. Bruto produkcijas ražošana piecgades pēdējā gadā, salīdzinot ar pirmskara 1940. g., bija palielinājusies 3,4 reizes, bet salīdzinājumā ar 1945. g. — 7,6 reizes.

Plaša patēriņa preču ražošanā un iedzīvotāju vajadzību apmierināšanā pirmajos pēckara gados liela nozīme bija ražošanas kooperācijai. Arteļu un kooperatīvu darbnīcas, kas pastāvēja agrāk, okupanti bija izlaupījuši un nopostījuši, tādēļ pēc kara ražošanas kooperāciju būtībā nācās veidot pilnīgi no jauna. Tās uzdevums bija sabiedriskot preču sīkražošanu, kooperējot agrāko arteļu biedrus un sīkās amatnieku darbnīcas. Ražošanas kooperācijas izveidošana sekmēja sociālistiskā sektora nostiprināšanu rūpniecībā. Tāpēc LKP Rīgas pilsētas komiteja nemitīgi rūpējās par ražošanas kooperācijas izveidošanu un paplašināšanu, tās darbības uzlabošanu.

Pirmajā pēckara piecgadē Rīgā bija pilnīgi atjaunoti visi galvenie rūpniecības uzņēmumi, kā arī vienlaikus veikta to rekonstrukcija. Bez tam īsā laika posmā tika nodota ekspluatācijā virkne jaunu fabriku un rūpnīcu. Partijas un sabiedrisko organizāciju vadībā izveidojās strādnieku un inženiertehnisko darbinieku kolektīvi, kas sekmīgi risināja sarežģītos sociālistiskās jauncelsmes uzdevumus. Rīga ieņēma stabilu vietu PSRS tautas saimniecības sistēmā un kļuva par nozīmīgu Padomju zemes rūpniecības centru. Ar savu pašreizējo darbu rīdzinieki deva lielu ieguldījumu Latvijas PSR industrializācijā, kura līdz ar kolhozu iekārtas uzvaru (1949. gadā) bija izcils latviešu tautas sasniegums pirmajā pēckara piecgadē. Rūpniecības produkcijas īpatsvars republikas tautas saimniecībā

pieauga no 38% 1940. gadā līdz 79% 1950. gadā. Latvijas PSR kļuva par industriāli agrāru republiku, kas jau varēja dot zināmu ieguldījumu visas PSRS tautas saimniecības atjaunošanā un attīstīšanā. Tas bija arī liels Rīgas darbaļaužu un partijas organizācijas panākums.

2. RĪGAS RŪPNIECĪBAS ATTĪSTĪBA 1951.—1958. GADĀ

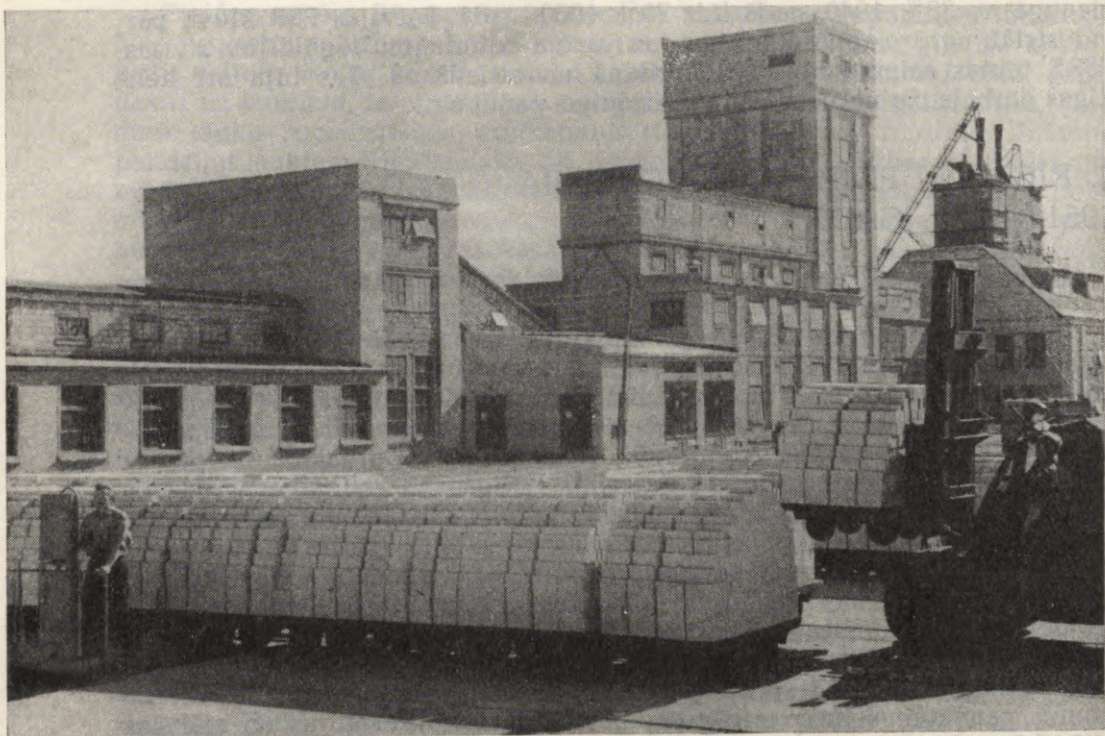
1951. gadā Rīga pārkāpa sava mūža 750 gadu sliekšni un radoša spēka pilna iesoļoja gadu tūkstoša pēdējā ceturksnī.

Pilsētas jubileja kļuva par lieliem Rīgas darbaļaužu svētkiem. 24. novembrī notika svinīgā sēde, kurā piedalījās Rīgas rūpniecības pirmrindnieki, partijas un padomju darbinieki. LKP Centrālās Komitejas, Latvijas PSR Ministru Padomes un Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija apsveikumā LKP Rīgas pilsētas komitejai, Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomei, pilsētas darbaļaudīm bija teikts: «Rīgas 750. gadadiena ir izcils notikums latviešu tautas dzīvē. Padomju Latvijas darbaļaudis sirsnīgi mīl savu galvaspilsētu un lepojas ar to, ar tās varonīgo pagātņi, tās sasniegumiem un panākumiem sociālistiskajā celtniecībā... Padomju Rīga kļuvusi par patiesu republikas politisku, rūpniecības un kultūras centru, par vienu no lielākajām padomju mašīnu, aparātu būvniecības un metālrūpniecības pilsētām.» Apsveikumā bija izteikta pārliecība, ka rīdnieki «pašreizēji strādās, lai izpildītu pilsētas rūpniecības attīstības plānus, lai sasniegtu jaunus panākumus progresīvās padomju zinātnes, literatūras un mākslas attīstībā, soļos pirmajās rindās cīņā par mieru, par komunisma pilnīgu uzvaru mūsu zemē». Rīdniekus sveica Maskavas, Ļeņingradas, Minskas, Viļņas, Tallinas un Kijevas darbaļaužu delegācijas. Galvaspilsētas iedzīvotājus sveica arī citas republikas pilsētas: Liepāja, Daugavpils, Jelgava, Ventspils. J. Grots jubilejai veltītajā dzejolī rakstīja:

«Rīga,
Sirmā Rīga,
Kad tev mūža pulkstens noskan, sit,
Nozvana tev gadus septiņsimti piecdesmit,
Zini — Rīga,
Zini — rit
Tava dzīves straume dzīva,
Tava dzīves straume nemitīga.»

Konkrēta padomju sabiedrības turpmākās attīstības programma tika izklāstīta PSRS tautas saimniecības attīstības piektajā (1951.—1955. g.) un sestajā (1956.—1960. g.) piecgadu plānā.

Piektais piecgadu plāns Padomju Latvijas industrijai paredzēja saglabāt straujus ražošanas pieauguma tempus mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecībā, ievērojami palielināt elektroenerģijas ražošanu, tālāk attīstīt būvmateriālu rūpniecību, kā arī tās nozares, kuras ražo tautas patēriņa priekšmetus. Šajā sakarībā īpaša uzmanība tika veltīta jaunās tehnikas un progresīvās tehnoloģijas ieviešanai uzņēmumos, ražošanas plūsmas metožu

Bolderājas silikātķieģeļu rūpnīcas galvenais korpuss (1952. g.).

organizēšanai, pirmindas uzņēmumu un ražošanas novatoru darba pieredzes izmantošanai.

Rīgas rūpniecības attīstības galvenie uzdevumi, kas izrietēja no PSKP 19. kongresa lēmumiem un piektā piecgadu plāna, tika formulēti 1952. g. 29. oktobrī notikušās pilsētas partijas un saimnieciskā aktīva sanāksmes lēmumā.

Lai sekmīgi izpildītu Rīgas rūpniecības attīstības perspektīvos plānus, tās produkcijas pieaugums galvenokārt bija jānodrošina, intensīvi apgādājot rūpniecības uzņēmumus ar modernu, efektīvāku tehniku, apgūstot progresīvo tehnoloģiju, ieviešot ražošanā komplekso mehanizāciju un automatizāciju, kāpinot darba ražīgumu. Īpaša uzmanība bija pievērsta republikas enerģētikas bāzes paplašināšanai, kas bija sevišķi nozīmīga Rīgas ekonomikas tālākai attīstībai. Tika plānota Pļaviņu HES celtniecība un Rīgas TEC nodošana ekspluatācijā.

Piecdesmitajos gados ierindā stājās jauni uzņēmumi — Bolderājas būvmateriālu rūpnīca (1952. g.), Rīgas šampanieša un vīna rūpnīca (1952. g.), 2. maizes kombināts (1952. g.), Rīgas TEC pirmā kārtā (1955. g.) un arī otrā kārtā (1958. g.), Rīgas sardiņu rūpnīca (1956. g.). Rīgas rūpniecības tehniskā apgādātība uzlabojās galvenokārt, pateicoties visā Padomju

zemē ražoto darbgaldu un citu rūpniecībai nepieciešamo mehānismu, ierīču un agregātu izlaides pieaugumam. Izšķiroša loma Rīgas rūpniecības apgādē ar jauno tehniku bija KPFSR rūpniecības centriem, it īpaši Maskavai, Ļeņingradai, Urāliem, Ukrainas PSR, kā arī citām Padomju Savienības republikām. Ne mazāk svarīga nozīme rūpniecības tehniskā līmeņa paaugstināšanā bija rūpniecību kolektīvu veiktajam darbam, konstruējot, izstrādājot un ieviešot ražošanā jaunus darbgaldus un ierīces.

Piektajā piecgadē turpinājās rūpniecības «VEF», A. Popova Rīgas radio rūpniecības (bij. «Radiotehnika»), rūpniecības «Sarkanā zvaigzne», Rīgas porcelāna un fajansa rūpniecības, RVR, daudzu tekstilfabriku, pārtikas rūpniecības u. c. uzņēmumu tehniskā rekonstrukcija, kas ievērojami palielināja ražošanas jaudas.

Lai gan piektajā piecgadē Rīgas rūpniecība ražoja daudzus jaunus, uzlabotas konstrukcijas izstrādājumus ar paaugstinātām ekspluatācijas īpašībām, tajā bija arī izveidots daudz oriģinālas konstrukcijas automātisku darbgaldu, speciālu augstražīgu presformu, palīgierīču, kas deva iespēju samazināt cilvēka darba patēriņu, taču PSKP CK 1955. g. jūlija plēnumā atzīmētie trūkumi, ieviešot ražošanā zinātnes un tehnikas sasniegumus, bija sastopami arī Rīgas uzņēmumos.

Izmantojot tādus svarīgus faktoros kā kvalificēto strādnieku kadrus, inženiertehnisko darbinieku skaita pieaugumu un plašu zinātniski pētniecisko iestāžu tīklu, Rīgas rūpniecībai bija jāorientējas uz komplicētāku mašīnu, aparātu un instrumentu ražošanu, jāpanāk ražošanas tehniskā līmeņa straujš kāpinājums, pamatojoties uz elektrifikācijas, kompleksās mehanizācijas un automatizācijas tālāko attīstību, ieviešot jaunāko tehniku un progresīvo tehnoloģiju, modernizējot novecojušos iekārtu.

Tika meklētas jaunas formas zinātnes un tehnikas jaunāko sasniegumu popularizēšanai. 1955. g. maijā Rīgā republikas Zinātnes un tehnikas propagandas namā atklāja pastāvīgu jaunākās tehnikas un tehnoloģijas sasniegumu izstādi. Oktobrī LKP Rīgas pilsētas komiteja kopā ar LRAP organizēja tajā pilsētas uzņēmumu darbinieku sanāksmi par jaunākās tehnikas problēmām, kam bija svarīga nozīme tehnikas tālākas pilnveidošanas, jaunās tehnikas ieviešanas un izmantošanas jomā. Kā atzīmēja LKP 15. kongress, 1957. gadā Rīgas uzņēmumos tika nodots ekspluatācijā trīsreiz vairāk konveijera līniju nekā iepriekšējā gadā. 1958. gadā radiotehniskajā un metālapstrādes rūpniecībā darbu sāka 11 konveijeri, 18 plūsmas līnijas, 57 automāti, 1 automātiskā līnija utt.

1958. gadā mašīnbūves uzņēmumu un zinātniski pētniecisko iestāžu darbinieku radošās sadarbības rezultātā vairākos Rīgas uzņēmumos sekmiņi sāka aizvietot metāla detaļas ar detaļām no sintētiskajiem materiāliem. Tas bija sākums jauniem meklējumiem, lai uzlabotu mašīnu ekspluatācijas īpašības un ietaupītu metālus.

Liels darbs ražošanas mehanizācijas un automatizācijas jomā bija paveikts vieglās un pārtikas rūpniecības nozarēs. 1958. gadā «Rīgas audumā», ieviešot mākslīgās krāsošanas jaunu paņēmieni, tika likvidēta viena darba maiņa. Rīgas gaļas un konservu kombinātā nodeva ekspluatācijā konveijera līniju kautķermeņu apstrādei, piena kombinātā — automātiskās līnijas piena pasterizēšanai un 4 automātus piena produktu

fasēšanai. Tomēr pilsētas rūpniecības uzņēmumos joprojām 50—60% no kopējā strādnieku skaita bija nodarbināti roku darbos.

1957. g. maijā PSRS Augstākā Padome pēc PSKP CK 1957. g. februāra plēnuma ieteikuma pieņēma lēmumu par tautas saimniecības padomju organizēšanu. Tā pašā gada jūlijā tika izveidota Latvijas TSP, kurā ietvēra gandrīz visu republikas, tai skaitā Rīgas, rūpniecību. Kaut gan šā ekonomikas vadības orgāna darbībā ar laiku atklājās virkne nepilnību, sākotnējā posmā tai bija zināma pozitīva nozīme industrijas straujākas attīstības veicināšanā. Republikas TSP sistēmā 1957. gadā ietilpa 456 uzņēmumi; 202 no tiem atradās Rīgā, un tajos koncentrējās 83,9% pilsētas rūpniecības strādnieku.

Pēc LKP Rīgas pilsētas komitejas, padomju un saimnieciskā aktīva ieteikuma TSP izstrādāja un īstenoja pasākumu sistēmu pilsētas rūpniecības ražošanas organizācijas uzlabošanai, risināja svarīgākos ražošanas kooperēšanas un specializācijas jautājumus. Sekmīgi tika koordinēta deficīto kvalitatīvo elektrodu un elektroinstalācijas izstrādājumu ražošana, ievērojot Baltijas republiku un Baltkrievijas vajadzības un ražošanas iespējas. Ar panākumiem tika risināta lauksaimniecības mašīnu ražošanas un piegādes problēma, noteikti to veidi, nokārtota nestandarta iekārtas ražošana visiem ekonomiskā rajona uzņēmumiem, koncentrējot to vairākās speciālās rūpnīcās.

Rūpniecības vadības struktūras un ražošanas organizācijas vienkāršošanas nolūkos TSP plaši veica iepriekšējos gados sākto sīko viena profila uzņēmumu un cehu apvienošanu. 1958. gadā tika apvienotas fabrikas «8. marts» un «Merino», Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīca un Baltijas lauksaimniecības mašīnu rūpnīca, elektroarmatūru rūpnīca un elektromehāniskā rūpnīca, Rīgas konservu fabrika «Kaija» un konservu kulinārijas fabrika.

Svarīga parādība Rīgas rūpniecībā bija sistemātisks ražošanas koncentrācijas līmeņa pieaugums. Tas ļāva uzlabot tehniski ekonomiskos rādītājus. Konkrēti dati par ražošanas koncentrācijas pakāpi Rīgas rūpniecībā 50. gados (procentos no kopskaita) sniegti šeit ievietotajā tabulā.

Uzņēmumu grupas pēc strādnieku skaita	Uzņēmumu skaits (gada beigās)		Gada vidējais strādnieku skaits	
	1950. g.	1958. g.	1950. g.	1958. g.
Līdz 50	6,6	4,0	0,7	0,2
51—100	16,0	13,6	3,7	2,6
101—300	41,5	33,9	23,4	15,0
301—500	18,1	21,6	20,0	19,6
Vairāk par 500	17,8	26,9	52,2	62,6

Kā redzams no tabulas, astoņos gados palielinājās ne vien uzņēmumu absolūtais skaits ar strādnieku skaitu virs 500, palielinājās arī strādnieku daudzums tajos. 1958. gadā šādos uzņēmumos Rīgā strādāja 62,6% strādnieku.

Šajā laikā arvien pastiprinājās brālīgo republiku uzņēmumu, projektēšanas organizāciju un zinātniski pētniecisko institūtu pieredzes apgūšana

un izmantošana ražošanā. Tā, piemēram, Rīgas dīzeļu rūpnīcā modernizēja dzinēju ražošanu, ievērojot Gorkijas automobiļu rūpnīcas pieredzi, RER pilnveidoja darbu, sekojot rūpnīcas «Urarelektromotor» paraugam.

Paplašinoties Padomju zemes sakariem ar ārvalstīm, pavērās lielākas iespējas iepazīt un izmantot aizrobežu valstu sasniegumus rūpnieciskās ražošanas tehnikas un tehnoloģijas jomā. Piemēram, 1958. gadā Rīgas autoelektroaparātu rūpnīca apguva franču firmu pieredzi termoplastisko izstrādājumu izgatavošanā, vefieši automātisko telefona staciju būvē sāka izmantot Anglijas elektrorūpnīcu, amerikāņu un beļģu firmu pieredzi, radiouztvērēju ražošanā — Japānas sasniegumus. Šie pasākumi deva iespēju uzlabot produkcijas kvalitāti, celt darba ražīgumu.

Arī 50. gados vadošo vietu Rīgas rūpniecībā saglabāja metālapstrāde un mašīnbūve, kas balstījās uz sarežģītu tehniku, lieliem kapitālieguldījumiem, senām ražošanas tradīcijām un augstu darbaspēka kvalifikāciju. Šajā rūpniecības nozarē koncentrējās vairāk nekā trešā daļa pilsētas rūpniecības pamatfondu un strādnieku. Mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecības kopprodukcija Rīgā laikā no 1950. līdz 1958. g. palielinājās vairāk nekā četras reizes. Saglabājās pilsētas mašīnbūves rūpnīcu pamatprofils — komplicētu mašīnu un precīzo aparātu ražošana. Nedaudzi lielle Rīgas uzņēmumi: «VEF», RVR, PSRS Jūras flotes ministrijas Rīgas kuģu remonta rūpnīca, dīzeļu rūpnīca, velosipēdu rūpnīca «Sarkanā zvaigzne», autoelektroaparātu rūpnīca, A. Popova Rīgas radiorūpnīca deva republikas metālapstrādes un mašīnbūves produkcijas lielāko daļu.

Rīgas vagonu rūpnīcā, kas izauga par vienu no lielākajiem un modernākajiem šāda veida uzņēmumiem Padomju Savienībā, 1953. gadā tika konstruēta jauna elektrovagonu sekcija «SR-3». Sadarbībā ar Rīgas elektromašīnu rūpnīcas darbaļaudīm 1957. gadā RVR kolektīvs apguva ātrgaitas elektrovilciena «ER-1» ražošanu. Tā maksimālais ātrums sasniedza 130 km stundā. Piektajā piecgadē rūpnīcā sāka izlaist arī jaunas konstrukcijas beztrokšņu tramvajus. Elektrovilcieni un komfortablie tramvaji ar RVR zīmi, kas bija apgādāti ar Rīgas elektromašīnu rūpnīcas elektroiekārtu un elektroaparāturu, kursēja pa Maskavas, Ļeņingradas, Murmanskas, Kirovas, Sverdlovskas, Baku, Tbilisi u. c. pilsētu ielām.

Bagātāks kļuva Rīgas elektromašīnu rūpnīcas ražojumu klāsts. Piektās piecgades laikā viena uzņēmuma kolektīvs papildināja savu produkciju ar 92 dažāda veida jauniem izstrādājumiem. To skaitā bija elektriskā veļas mazgājamā mašīna «Rīga-55», kas guva lielu atzinību visā Padomju Savienībā, kā arī sociālistiskās sadraudzības valstīs.

Rīgas dīzeļu rūpnīca 1951. gadā sāka dīzeļu un nelielas jaudas dīzelelektrostaciju ražošanu lopbarības fermu, lauku radiomezglu un citām vajadzībām. Vairākas reizes produkcijas izlaidi laikā no 1950. līdz 1958. g. palielināja elektrisko saldējamo iekārtu rūpnīca «Kompresors».

Ievērojamo nozīmi Rīgas rūpniecībā saglabāja radiotehniskā un elektrotehniskā rūpniecība. Rūpnīcas «VEF» un A. Popova Rīgas radiorūpnīcas produkcija rada plašu noietu visās brālīgajās republikās, kā arī ārzemēs.

«VEF» 1953. gadā uzsāka jauna tipa radiouztvērēju un radiolu ražošanu. Turpmākajos gados te izlaida radiouztvērējus un radiolas «Miers»,

«Lukss», «Akords», portatīvo uztvērēju «Tūrists». Rūpnīcā izgatavoja arī dažādus jaunus sakaru aparātūras veidus: automātiskās telefona centrāles, šahtu telefona aparātus, naftas rūpniecības automātisko telefona centrāļu telefona aparātus, kas nerada dzirksteles, dispečeru komutatorus enerģētiskajām sistēmām un citus izstrādājumus. Rīga izveidojās par vienīgo komutācijas tehnikas izstrādājumu — abonentu telegrāfa centrāļu ar manuālo automātisko savienošanu — piegādātāju Padomju Savienībā.

Vairāk nekā 100 tūkst. radioaparātu gadā ražoja A. Popova Rīgas radio-rūpnīca. Plašu atzinību izpelnījās uztvērēji «Rīga-10». Ievērojot nepārtraukti augošo pieprasījumu pēc galda tipa radiolām, rūpnīcas darbinieki izstrādāja un 1955. gadā sāka ražot oriģinālas konstrukcijas radiolu «Daugava». Tas bija pirmais radiouztvērējs Padomju Savienībā ar klaviatūras tipa diapazona pārlēdzēju. Rūpnīcā izgatavotie aparāti ar tālvadišanas pulti «Festivāls» un «Sakta» atbilda jaunākajiem sasniegumiem radiotehnikā. Vissavienības tirdzniecības palāta 1957. gadā par augstas kvalitātes uztvērēju konstruēšanu un ražošanu A. Popova radiatorrūpnīcai vienīgajai Padomju Savienībā piešķīra pirmās pakāpes diplomu.

Arvien lielāku nozīmi valsts tautas saimniecībā ieguva precīzo aparātu būves uzņēmumu — Rīgas autoelektroaparātu rūpnīcas un hidrometeoroloģisko piederumu rūpnīcas produkcija. PSRS Jūras flotes ministrijas Rīgas kuģu remonta rūpnīca, viens no svarīgākajiem Padomju Savienības kuģu remonta uzņēmumiem, 1955. un 1956. gadā izpildīja goda pilnu pasūtījumu — veica ekspedīcijas kuģu «Oba», «Lena» un «Kooperācija» remontu. Piektās piegādes laikā šīs rūpnīcas ļaudis izgatavoja spēcīgus ātrgaitas velkoņus naftas un citu kravas liellaivu vilkšanai. PSRS ostu iekārta bagātinājās ar jauniem kravas tvērējceltniem, kurus 1951. gadā sāka ražot PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīcas kolektīvs.

Nodibinoties Rīgas eksperimentālajai autobusu rūpnīcai («RAF»), Latvijas PSR sāka piedalīties Padomju zemes automobiļu rūpniecības attīstīšanā. Sākumā rūpnīca izgatavoja vidējās ietilpības autobusus, tad pārgāja galvenokārt uz mikroautobusu ražošanu. Tajā izgatavoja pirmos PSRS ražotos mikroautobusus «RAF-10 Festivāls» un «RAF-08 Spridītis» un autovilcienu Vissavienības Tautas saimniecības sasniegumu izstādes apmeklētāju apkalpošanai Maskavā.

Rīgā turpināja plaši attīstīties velosipēdu ražošana. Rūpnīca «Sarkanā zvaigzne» kļuva par galveno šīs produkcijas piegādātāju Padomju Savienībā.

Pēc PSKP CK 1953. g. septembra plēnuma Rīgas rūpniecība palielināja lauksaimniecības mašīnu ražošanu. Rūpnīcas «Imanta» ražotie tīrkūļēji un graudu tīrīšanas mašīnas strādāja ne vien Latvijas PSR, bet arī kaimiņu republiku laukos un Kazahijas jaunapgūstamajās zemēs. Vairāk nekā sešdesmit dažādu lauksaimniecības tehnikas veidu ražošanu apguva rūpnīca «Kvēle». Rūpnīcā «Sarkanais metālists» izgatavoja mašīnas un to rezerves daļas Baltijas kolhozu un padomju saimniecību vajadzībām. Piektās piegādes laikā Rīgas rūpniecība deva Padomju zemes lauksaimniecībai vairāk nekā 1200 kuļmašīnu, gandrīz 22 tūkst. graudu šķirotāju, ap 19 tūkst.

Mikroautobuss «RAF-10
Festivāls», izgatavots PSKP
21. kongresa delegātu ap-
kalpošanai (1958. g.).

graudu vētītāju, vairāk nekā 8,3 tūkst. zirgu vilkmes grābekļu, ap 28 tūkst. kartupeļu racēju u. c.

1957. gadā pie Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas tika izveidots Ziemeļrietumu lauksaimniecības mašīnu galvenais konstruktoru birojs. 1958. gadā rūpnīcai pievienoja lauksaimniecības mašīnu rūpnīcu «Imanta». Sākās lauksaimniecības mašīnbūves uzņēmumu plaša rekonstrukcija.

Turpināja augt Rīgas kokapstrādes rūpniecība, dodot ievērojamu daļu Padomju Savienībā ražoto sērkokociņu, limētā finiera, mēbeļu un citu šīs nozares izstrādājumu. Rīgas mēbeļnieki izgatavoja mēbeles un iekārtas Maskavas Valsts universitātei, viesnīcai «Ukraina», Rīgas jūrmalas sanatorijām, Maskavas muzejiem, teātriem un bibliotēkām.

Būvmateriālu rūpniecībai 50. gados izvirzījās arvien atbildīgāki uzdevumi — palielināt esošo uzņēmumu jaudu, uzlabot produkcijas kvalitāti, organizēt jaunu būvmateriālu veidu ražošanu. Bolderājas būvmateriālu rūpnīcas pamatprodukcija bija silikātķieģeļi. 1955. gadā sāka dot pirmo produkciju Rīgas 3. dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca. Ar to tika likti pamati saliekamā dzelzsbetona un betona konstrukciju un detaļu ražošanai Rīgā. Apgūta tika arī gāzbetona, ģipša starpsienu plākšņu, keramisko un ģipša apdares plātņu ražošana. Tādējādi būvmateriālu ražošana ievērojami pieauga, tomēr to arvien vēl trūka. Īpaši atpalika montējamo dzelzsbetona konstrukciju un detaļu ražošana.

Savu ieguldījumu Rīgas iedzīvotājiem nepieciešamo patēriņa preču ražošanā deva arī nelielie vietējās un kooperatīvās rūpniecības uzņēmumi. Pilsētas 8 rūpkombināti 1951. gadā apvienoja lielu skaitu dažādu cehu un darbnīcu — mēbeļu (18), trikotāžas (3), apavu (27), metālapstrādes (27), aušanas (37), galantērijas (10) un citus (59). 1955. gadā uz to pamata tika izveidoti metālapstrādes, kokapstrādes, ādas apavu un tekstilrūpniecības

kombināti, trikotāžas fabrika un šūšanas un sadzīves pakalpojumu kombināti. Tas vienkāršoja vadības struktūru, ļāva labāk organizēt darbu, racionālāk izmantot ražošanas iespējas un atbrīvot ražošanas platības. Rūpniecības kooperācijas artelus pakāpeniski nodeva pilsētas vietējai rūpniecībai. 1951.—1958. gadā Rīgā darbojās ap 200 sadzīves pakalpojumu darbnīcu un ateljē. Viena no Rīgas tradicionālajām rūpniecības nozarēm — pārtikas rūpniecība, pamatojoties galvenokārt uz vietējām izejvielām, kāpināja ražošanu un palielināja produkcijas sortimentu. Ražošanas apjoms šajā nozarē 1950.—1958. gadā palielinājās 2,7 reizes.

Sasniegumi vieglās un pārtikas rūpniecības attīstībā palīdzēja pārvarēt pirmo pēckara gadu grūtības iedzīvotāju apgādē ar plaša patēriņa precēm un pazemināt to mazumtirdzniecības cenas.

Rūpniecības izaugsmi Rīgā 50. gados vispirmām kārtām raksturo ražošanas apjoma pieaugums. 1958. gadā rūpnieciskās produkcijas apjoms vairāk nekā trīs reizes pārsniedza 1950. g. līmeni. Rūpniecības attīstības tempu ziņā Rīga, tāpat kā visa Latvijas PSR, bija vienā no pirmajām vietām PSRS.

1958. gadā Vispasaules izstādē Briselē PSRS paviljonā Padomju Latvijas rūpniecības sasniegumus pārstāvēja 25 Rīgas uzņēmumu izstrādājumi. To skaitā bija vairāki vefiešu produkcijas veidi — jaunākie radiolu, radiouztvērēju un telefona aparatūras paraugi. Latvijas tekstilniekus reprezentēja kombināts «Rīgas audums», fabrikas «Sarkanais rīts», «Somdaris» un «Māra». Savu produkciju izstādē demonstrēja arī Rīgas porcelāna un fajansa rūpnīca, parfimērijas fabrikas «Dzintars» un «Sarkanā ausma», Rīgas tabakas fabrika, konditorejas izstrādājumu fabrikas «Laima», «17. jūnijs» un «Uzvara», hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīca. Rīgas rūpniecības ražojumu paraugi izstādē guva augstu vērtējumu. Rūpnīcas «VEF» un konservu fabrikas «Kaija» izstrādājumi saņēma visaugstāko godalgu «Grand prix», goda diplomu piešķīra A. Popova Rīgas radiatorrūpnīcai un liķieru un degvīna fabrikai. Pavisam Rīgas uzņēmumi saņēma 17 prēmijas un medaļas.

Laika sprādis no 1951. līdz 1958. g. bija gadi, kad Latvijas PSR strādnieku šķira un inteliģence, visi darbaļaudis pašai izcīnījās par sociālisma materiāli tehniskās bāzes paplašināšanu un nostiprināšanu. Ievērojami pilnveidojās Rīgas rūpniecības tehniskā bāze. Novecojušās mašīnas un mehānismus sāka nomainīt ar jaunu, augstākā tehniku, ieviešot progresīvāko tehnoloģiju. Tā rezultātā visās pilsētas saimniecības nozarēs pieauga ražošanas apjoms.

3. RĪGAS STRĀDNIĒKU PAŠAIZLIEDZĪGAIS DARBS CETURTAJĀ PIECGADĒ

Iedarbīgs līdzeklis strādnieku šķiras mobilizēšanai cīņā par rūpniecības atjaunošanu un tālāku kāpinājumu pēckara piecgadē kļuva sociālistiskā sacensība. Ievērojama nozīme tās attīstībā bija VK(b)P CK 1946. g. 27. marta lēmumam «Par partijas organizāciju agitācijas un propagandas

darbu sakarā ar likuma pieņemšanu par PSRS tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības piecgadu plānu 1946.—1950. gadam», kurā Centrālā Komiteja uzdeva partijas organizācijām vispusīgi attīstīt sociālistisko sacensību par piecgadu plāna pirmstermiņa izpildi. Aktīvi tajā iesaistījās arī Rīgas darbaļaudis. Sacensība palīdzēja organizēt darbu tā, lai, neraugoties uz darbaspēka trūkumu un pirmo pēckara gadu grūtajiem materiāliem un sadzīves apstākļiem, varētu izpildīt un pārsniegt piecgadu plānu.

Sacensības gaitā radās visdažādākās strādnieku un uzņēmumu kolektīvu ierosmes, kas palīdzēja sekmīgāk izpildīt pieņemtās sociālistiskās saistības. Šo saistību skaitā bija plāna uzdevumu pirmstermiņa izpilde, darba ražīguma kāpināšana, cīņa par tehnikas progresu, produkcijas augstu kvalitāti un tās pašizmaksas pazemināšanu, par esošo iekārtu maksimālu izmantošanu, kara rezultātā cietušo uzņēmumu atjaunošanu.

Pēckara piecgades pirmajā gadā īpaši liela nozīme bija strādnieku rūpēm par ražošanas rezervju izmantošanu. Tā, kustība par daudzu darbgaldu apkalpošanu, kas Padomju Savienības uzņēmumos bija sākusies jau trešās piecgades laikā, tagad ieguva masveida raksturu. Tā deva iespēju pārvarēt augsti kvalificētu speciālistu trūkumu, kas jo sevišķi bija jūtams pēc Lielā Tēvijas kara. Rīgā šīs kustības ierosinātājas bija fabrikas «Sarkanā tekstilniece» audēja M. Asmusa un fabrikas «Juglas manufaktūra» vērpēja Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāte A. Polikeviča. Viņām sekoja arī citu vieglās rūpniecības uzņēmumu strādnieki. 1946. g. vasarā uz darbgaldu virsnormatīva skaita apkalpošanu «Juglas manufaktūrā» jau bija pārgājušas 40%, bet «Sarkanajā tekstilniecē» — 23% audēju un vērpēju.

Ļabus panākumus daudzu darbgaldu apkalpošanā guva fabrikas «Juglas manufaktūra» audēja V. Samkova, kuras vadītā brigāde, strādājot uz 48 stellēm, normas uzdevumus veica par 140%. Fabrikas «Boļševička» jaunā tekstilniece J. Saveljeva, sacenšoties ar Orehovožujevas tekstilkombināta audēju M. Volkovu (kustības iniciatori PSRS mērogā), 1946. gadā noauda virs plāna 40 000 m auduma.

1946. g. 15. aprīlī Latvijas PSR Drāmas teātra telpās notika pirmā Rīgas stahanoviešu sanāksme, kurā pulcējās ap 600 ražošanas novatoru, lai novērtētu paveikto darbu un izvirzītu tālākos uzdevumus. Šajā laikā Rīgā bija jau ap 20 000 stahanoviešu un trieciennieku. Referātu par piecgadu plānu un stahanoviešu uzdevumiem nolasīja Latvijas PSR Valsts plāna komisijas priekšsēdētājs F. Deglavs, kas uzsvēra, ka ar sociālistiskās sacensības palīdzību jāpaceļ visu rūpniecības strādnieku darba ražīgums. Spilgts apliecinājums sanāksmes dalībnieku apņēmībai ziedot visu savu prasmi vēl straujākam ražošanas kāpinājumam bija rūpnīcas «VEF» stahanovieša Ē. Strauberga, Lielā Tēvijas kara dalībnieka, solījums: «Kā frontē pildīju kaujas pavēles, tā tagad — darba frontē cīnīšos un līdz saukšu savus darba biedrus par piecgadu plāna izpildīšanu.» Sanāksme pieņēma aicinājumu visiem Rīgas strādniekiem un inženiertehnikajiem darbiniekiem panākt, lai gada plāns tiktu izpildīts līdz 1946. g. 5. decembrim.

Ar jaunu sparū sociālistiskā sacensība izvērās pēc tekstilfabrikas «Juglas manufaktūra» un ādas rūpnīcas «Jugla» strādnieku, inženiertehniko darbinieku un kalpotāju 1946. g. augustā kopējā sanāksmē pieņemtā

aicinājuma visiem republikas darbaļaudīm cīnīties par pēckara piecgades pirmā gada ražošanas plāna pirmstermiņa izpildi. Šim aicinājumam atsaucās daudzi uzņēmumi, pieņemot augstākas saistības. Izvērsās sacensība starp cehiem, maiņām, kā arī atsevišķiem strādniekiem. 275 uzņēmumos, kas bija iesaistījušies pirmsoktobra sociālistiskajā sacensībā, bija noslēgti 174 maiņu sociālistiskās sacensības līgumi, 718 brigāžu līgumi un 27 028 individuālie līgumi. Tie aptvēra 39 900 strādnieku jeb 68% no strādnieku kopējā skaita. Turbomehāniskās rūpnīcas strādnieks J. Ripa, «Sarkanā kvadrāta» veterāne A. Gerasimova, «VEF» strādnieks Ē. Straubergs, M. Krūmiņa no 1. tabakas fabrikas, M. Bārene no fabrikas «Merino» u. c., pavisam vairāk nekā 850 cilvēku, parasti izpildīja normas vairāk nekā par 200%. «VEF» lakotāja E. Baidekalne 1946. g. 28. oktobrī pirmā republikā veica piecgades uzdevumu.

Lielu ieguldījumu piegadu plāna izpildē deva arī dažādu nozaru ilggadējie speciālisti, kas nodeva darba biedriem savu bagāto pieredzi. Tā, Rīgas krāsns podiņu fabrikas veterāna V. Girvova bagātīgās zināšanas glazēto krāsns podiņu un flīžu apdedzināšanā sāka apgūt daudzi jaunie fabrikas strādnieki, bet 2. alus darītavas kolektīvs, izmantojot galvenā aldara V. Dzeņa 40 gadus ilgo pieredzi, sāka ražot Rīgas tumšo alu, vienu no labākajiem Padomju Savienībā.

Līdz 1946. g. 5. decembrim izpildīja gada plānu 147 Rīgas fabrikas un rūpnīcas. Rūpnīca «VEF», stikla fabrika «Sarkandaugava», «Laima» u. c. pilsētas uzņēmumi par ražošanā gūtajiem panākumiem saņēma PSRS Ministru Padomes prēmijas.

1947. g. 20. februārī 15 Ļeņingradas pirmrindas uzņēmumu kolektīvi aicināja visus Padomju Savienības strādniekus, inženierus, tehniķus un kalpotājus organizēt sociālistisko sacensību, lai godam sagaidītu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 30. gadadienu. Šai ierosmei dedzīgi atsaucās Rīgas darbaļaudis. Desmitiem Rīgas uzņēmumu 1947. gadā ieguva pirmās un otrās vietas Vissavienības sociālistiskajā sacensībā, bet «VEF» un «Sarkandaugava» izcīnīja PSRS Ministru Padomes ceļojošos Sarkanos karogus. Izvirzījās daudz jaunu darba pirmrindnieku. 1947. g. jūnijā savu piecgades uzdevumu izpildīja Rīgas Preču stacijas vagonu depo kalējs J. Bidzāns.

1947. g. 19. novembrī Ļeņingradas darbaļaudis aicināja visus Padomju Savienības rūpniecības darbiniekus izvērst sacensību par piecgades izpildi 4 gados. Rīdzinieki vienprātīgi atsaucās Ļeņingradiešu aicinājumam. Rūpnīca «VEF» uzņēmās saistības izpildīt piecgadi 3 gados 10 mēnešos, bet fabrika «Sarkandaugava» — 3 gados 6 mēnešos.

Ļeņingradiešu ierosinātā kustība 1948. g. februārī radīja jaunu sacensības formu — strādāt bez valsts dotācijām. Šā pasākuma iniciatori bija deviņu Maskavas rūpnīcu kolektīvi. To piemēram sekoja arī Padomju Latvijas rūpniecības uzņēmumi, kā hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīca, Rīgas skrūvju un uzgriežņu rūpnīca, Ilguciema stikla fabrika, Rīgas porcelāna un fajansa fabrika, «Tērauds» un Rīgas sausā apmetuma rūpnīca.

Pēckara gadu sociālistiskajai sacensībai bija raksturīga pirmrindas strādnieku pieredzes ātra izplatīšanās. Sacensības gaitā progresīvās darba metodes kļuva pieejamas visplašākajām masām. Tika praktizēta arī strād-

nieku un inženiertehnisko darbinieku komandēšana uz citu republiku rūpnīcām pieredzes apmaiņai. Tā, Rīgas vagonu rūpnīcas speciālisti papildināja savas zināšanas Ļeņingradā, Kaļiņinā, Maskavā, Dņeprodzeržinskā u. c. pilsētās. Daudzi Rīgas stahanovieši Ļeņingradas zinātnes un tehnikas namā iepazinās ar metāla ātrāstrādes metodēm.

Atbalstot 35 Maskavas uzņēmumu patriotisko ierosmi un izvēršot sociālistisko sacensību par godu LKP 10. kongresam, Rīgas darbaļaudis uzņēmās saistības 1948. gadā dot virsplāna uzkrājumus 97 milj. rubļu apmērā. Pirmie maskaviešu aicinājumam Rīgā atsaucās «VEF», Iļģuciema stikla fabrikas, turbomehāniskās rūpnīcas, fabriku «Lenta», «Laima» u. c. uzņēmumu kolektīvi. Uzņemtās saistības tika godam izpildītas — 1949. g. 1. janvārī virsplāna uzkrājumi sasniedza 108 788 tūkst. rubļu.

Raksturīga sociālistiskās sacensības īpatnība 1948. gadā bija tā, ka palielinājās sacensībā iesaistījušos strādnieku un inženiertehnisko darbinieku skaits, daudz plašāk attīstījās individuālā sacensība.

Piecgades ceturtajā gadā sacensības dalībnieku galvenais mērķis bija uzņēmumu darba kvalitatīvo rādītāju uzlabošana. 1949. gadā pirmo reizi Padomju Savienībā sākās sacensība par «teicamas kvalitātes brigādes» nosaukuma iegūšanu. 1949. g. vidū Rīgas uzņēmumos šajā kustībā bija iesaistījušās 1245 brigādes ar 8974 dalībniekiem.

Panākumi tika gūti arī izejvielu un materiālu taupīšanā. Pēc Rīgas fabrikas «Rekords» piegriezējas komunistes J. Makarovas ierosmes visi Padomju Latvijas apavu piegriezēji uzsāka sacensību par ādas materiālu taupīšanu. J. Makarova sistemātiski ietaupīja 10% materiālu, izpildot normu par 150%. Kopumā fabrikā «Rekords» 1949. gadā ietaupīja 54,4 tūkst. cm² virsādu. Jau 1950. g. aprīlī daudzi uzņēmumi strādāja ar ietaupītiem materiāliem, piemēram, fabrika «Rekords» — 2 dienas, rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» un «Darba spars» — 1 dienu, «Juglas manufaktūra» — 20 stundas, kombināts «Rīgas manufaktūra» — 11 stundas utt.

1950. g. maijā notika Rīgas stahanoviešu sanāksme, kurā ražošanas pirmrindnieki dalījās darba pieredzē un aicināja visus strādniekus par godu Padomju Latvijas 10. gadadienai uzņemties augstākas saistības. Tā rezultātā 18 Rīgas uzņēmumi — taukvielu kombināts, «Latvenergo», 1. tabakas fabrika u. c. jau jūlijā izpildīja 9 mēnešu plānu. Daži uzņēmumi — PSRS Jūras flotes ministrijas Rīgas kuģu remonta rūpnīca, «Rīgas manufaktūra», «Komunārs» — ieguva godalgotas vietas un ceļojošos Sarkanos karogus Vissavienības sociālistiskajā sacensībā. «Teicamas kvalitātes brigādes» nosaukumu Vissavienības un republikas sacensībā izcīnīja vairāk nekā 60 Viegļās rūpniecības ministrijas uzņēmumu brigādes, to skaitā kā pirmā republikā — austuves meistara palīga J. Stravinska brigāde «Zasulauka manufaktūrā».

Partija un valdība augstu novērtēja rīdzinieku pašizliedzīgo darbu, sakarā ar Padomju Latvijas 10. gadadienu daudzus no viņiem apbalvojot ar PSRS ordeņiem un medaļām, kā arī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Goda rakstiem. Augstāko valdības apbalvojumu — Ļeņina ordeni saņēma 10 labākie stahanovieši: Latvijas dzelzceļa Rīgas Preču stacijas vagonu depo kalējs J. Bidzāns, Rīgas vagonu rūpnīcas atslēdznieks J. Masulis, Šķīrotavas lokomotīvu depo mašīnists A. Grava, apavu fabrikas

PSRS Valsts prēmijas laureāts F. Kovaļovs rūpnīcas «VEF» ceļā.

«Rekords» piegriezēja J. Makarova, rūpnīcas «VEF» virpotājs J. Himpelis, tekstilkombināta «Rīgas manufaktūra» audēja V. Samkova, tekstilkombināta «Zasulauka manufaktūra» brāķētāja L. Bundža u. c., 87 pilsētas darba pirmrindnieki — fabrikas «Boļševička» audēja E. Vagina, rūpnīcas «VEF» atslēdznieks A. Grass, «Sarkanā kvadrāta» brigadiere A. Gerasimova, Čiekurkalna lokomotīvu depo mašīnists J. Enne, kombināta «Rīgas tekstils» meistara palīgs Ž. Zariņš, fabrikas «8. marts» audēja A. Karpušenko, kombināta «Rīgas manufaktūra» audēja I. Kiršfelde, kombināta «Rīgas tekstils» audēja M. Uldriķe, fabrikas «Juglas manufaktūra» strādniece A. Muciņa u. c. — tika apbalvoti ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, 25 ražošanas novatori saņēma ordeni «Goda Zīme», 204 — medaļu «Par darba varonību», 283 — Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Goda rakstus.

Tā kā pēckara gados radās daudz jaunu darba metožu un paņēmieni, lielu nozīmi ieguva to izpēte, atlase, apkopošana un izplatīšana. Par šā pasākuma iniciatoru kļuva Mitišču smalkvilnas audumu fabrikas «Proletarskaja pobeda» inženieris F. Kovaļovs. LKP Rīgas pilsētas komiteja nolēma panākt viņa ierosmes plašu ieviešanu visu rūpniecības nozaru uzņēmumos. Racionālāko darba paņēmieni ieviešanu pēc F. Kovaļova metodes uzsāka «Rīgas tekstilā», «Zasulauka manufaktūrā», «Rīgas manufaktūrā», «Sarkanajā rītā», «Lentā», cementa rūpnīcā u. c.

Tomēr jāatzīmē, ka sociālistiskās sacensības organizēšanā ne viss bija izdarīts līdz galam. Daudzos uzņēmumos individuālajā sacensībā piedalījās tikai nedaudz vairāk par 50% strādnieku, atsevišķi uzņēmumi neizpildīja ne vien savas sociālistiskās saistības, bet arī valsts plānu.

Sociālistiskās sacensības organizācijas formas ceturrtās piegades laikā Rīgā, tāpat kā visā republikā un Padomju Savienībā, bija visai daudzveidīgas. Papildinot cita citu, tās kalpoja vienam mērķim: izpildīt un pārniegt plāna uzdevumus, uzlabot kvantitatīvos un kvalitatīvos rādītājus uzņēmumu darbā. Par masu sociālistiskās sacensības neatņemamu sastāvdaļu kļuva strādnieku jaunrade.

4. RĪGAS STRĀDNIEKU DARBA AKTIVITĀTE 1951.—1958. GADĀ

Arī piektajā piegādē sociālistiskā sacensība bija iedarbīgs masu darba aktivitātes attīstīšanas un kolektīvisma veidošanas līdzeklis. Sacensībā par valsts plāna izpildi iekļāvās 80—90% strādnieku, uzņemoties gan individuālās, gan kolektīvās saistības. Tāpat kā iepriekšējā piegādē, raksturīga bija pirmsmaiņa un pirmsoktobra sacensība, sacensība par godu Komunistiskās partijas kongresiem, augstāko valsts varas orgānu vēlēšanām. Saistību īstenošana parasti sekmēja uzņēmumu ceturksņa, pusgada un gada ražošanas plānu pirmstermiņa izpildi.

Jaunu kāpinājumu rīdnieku politiskajā un darba aktivitātē izraisīja 1952. g. augustā publicētais PSKP CK lēmums par partijas 19. kongresa sasaukšanu 1952. g. 5. oktobrī. Jau 29. augustā Rīgas pirmrindas uzņēmumu — autoelektroaparātu rūpnīcas un «VEF» strādnieki, inženier-tehniskie darbinieki un kalpotāji aicināja visus Latvijas PSR rūpniecības, transporta un celtniecības uzņēmumu darbaļaudis organizēt sociālistisko sacensību par godu kongresam un uzņemties jaunas, augstākas saistības. Rezumējot sacensības rezultātus, tika konstatēts, ka priekšgalā gājuši «VEF», superfosfāta rūpnīca, PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīca, autoelektroaparātu rūpnīca, rūpnīcas «Omega», «Kompresors», fabrika «Kaija», 1. kartonāžas fabrika, fabrikas «Ērglis», «Komēta», Latvijas ķemmdziju vērptuve, Kirova rajona rūpkombināts, «Parīzes Komūna».

Jauns, spēcīgs sociālistiskās sacensības vilnis cēlās sakarā ar Padomju valdības lēmumu par milzu hidroelektrostaciju būvi uz Volgas un Volgas—Donas kanāla celtniecību. Vairāk nekā desmit Latvijas PSR uzņēmumi sekmīgi pildīja šo svarīgo celtni pasūtījumus. Plaši izvērtās sacensība par šo pasūtījumu kvalitatīvu un pirmstermiņa izpildi. Rīgas rūpniecības uzņēmumi — «VEF», autoelektroaparātu rūpnīca, «Rigipss», PSRS UFM Rīgas mašīnbūves rūpnīca u. c. nosūtīja lielo hidroelektrostaciju būvēm elektromotorus, sakaru aparatūru, peldošos greiferceltnus, kokapstrādes universālmašīnas, desmitiem tūkstošu kvadrātmetru sausā apmetuma, šiferi, zāgmateriālus, precīzijas aparātus, cauruļvadus, sūkņus, vitrāžas un daudzus citus izstrādājumus.

Daudzu Rīgas rūpnīcu kolektīvi, izpildot Maskavas celtnieku pasūtījumus, sekmēja valsts galvaspilsētas metro un augstceltni izbūvi. Rīgas elektroarmatūras rūpnīca izgatavoja elektropiederumu komplektus, Rīgas būvdetaļu rūpnīca — būvdetaļas telpu iekšējai apdarei, Rīgas 5. mēbeļu

kombināts — parketu, Rīgas šifera rūpnīca — krāsaino šiferi. Kombināts «Māksla» izgatavoja 32 vitrāžas Maskavas metro Novoslobodskas stacijas arhitektoniskai apdarei. Vefiešu ražotie sakaru aparāti darbojās gan Kuibiševā un Volgogradā, gan Dņepras un Šeksnas krastos, gan Karakuma tukšnesī. Vefieši uzņēmās šefību pār sakarniekiem, kas strādāja Volgas—Donas kanāla būvē. Uz turieni brauca kvalificēti inženieri, tehniķi un strādnieki.

Piektās piegades laikā jau pazīstamās sacensības formas ieguva jaunas iezīmes, kas izrietēja no 50. gadu pirmās puses konkrētajiem ekonomiskajiem un politiskajiem uzdevumiem.

Piecdesmito gadu sākumā sociālistiskās sacensības praksē nozīmīgu vietu ieņēma cīņa par produkcijas pašizmaksas pazemināšanu katrā darba operācijā. Rīgas uzņēmumu pieredze liecināja, ka tieši pašizmaksas pazemināšana ir «šaurā vieta» ražošanā. Apavu fabrikas «Meteors» strādnieki pirmie iekļāvās šajā cīņā, viņiem sekoja «Ērgļa», «1. Maija», «Rekorda», kā arī citu rūpniecības nozaru uzņēmumu — «VEF», RVR, autoelektroaparātu rūpnīcas, «Kompresora», «Etalona» kolektīvi.

Augstākā līmenī pacēlās sacensība par produkcijas kvalitātes teicamnieka nosaukuma iegūšanu. Tās gaitā veseli ražošanas kolektīvi — cehi, brigādes — ieguva kvalitātes teicamnieka nosaukumu. Labus rezultātus guva rūpnīcas «VEF», RVR, turbomehāniskās rūpnīcas, kombināta «Rīgas manufaktūra», fabrikas «Dzintars», PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīcas u. c. uzņēmumu kolektīvi. Fabrikas «Ērglis» strādnieki, 1951. gadā izcīnījuši Vissavienības sociālistiskajā sacensībā kvalitātes teicamnieka un augsta darba ražīguma uzņēmuma nosaukumu, paturēja to visu piegadi. Īpaši izcilus panākumus bija guvušas H. Mauriņas, A. Miķelsones, V. Dzērves, V. Ditmera u. c. ražošanas pirmrindnieku vadītās brigādes.

Cīņa par produkcijas labāku kvalitāti arvien vairāk kļuva par uzņēmumu kolektīvu darba būtisku sastāvdaļu, par masu kustību, kas liecināja ne vien par ražošanas pieredzes, darba iemaņu, kultūras un tehniskā līmeņa pieaugumu, bet arī par sociālistiskās sabiedrības cilvēku apzinīguma izaugsmi.

Tālāk attīstījās kustība par izejvielu, materiālu, kurināmā un elektroenerģijas taupīšanu katrā darba operācijā.

Piektās piegades pirmajos gados arvien plašāku vērību ieguva arī sacensība par pirmrindas paņēmieni apgūšanu pēc inženiera F. Kovaļova metodes. Šis pasākums pavēra iespēju efektīvākai darbībai, mašīnu un iekārtu, kā arī laika izmantošanai, nodrošināja strādnieku apmācīšanu ražošanas procesā. F. Kovaļova metodi pirmie Rīgā sāka pielietot Latvijas PSR Viegļās rūpniecības ministrijas uzņēmumi, bet drīz to pārņēma arī citās nozarēs. Sevišķi labi panākumi bija gūti «Rīgas tekstilā», «Rīgas audumā», «Zasulauka manufaktūrā», «Merīno», rūpnīcās «VEF», «Sarkanā zvaigzne», autoelektroaparātu rūpnīcā, rūpnīcā «Spēks» u. c. «VEF» inženiertehniskie darbinieki 1951. un 1952. gadā izpētīja ap 300 stahanovisko darba paņēmieni un iemācīja tos 1900 strādniekiem. Pirmrindas novatorisko darba metožu izpēte, vispārināšana un ieviešana tika sekmīgi veikta kosmētikas fabrikā «Dzintars». Fabrikas strādnieces, ražošanas novatores

E. Saulītes 1955. g. septembrī ierosinātā tehniskā jauninājuma rezultātā maiņā iepildīja 29 000 tūbiņas 18 000 vietā. E. Saulītes metodi apguva ne vien visas «Dzintara» strādnieces, bet arī strādnieces Maskavas, Ļeņingradas un Harkovas kosmētisko izstrādājumu fabrikās.

Rīgas strādnieki 50. gados sacentās par metālapstrādes pilnveidošanu. Šajā laikā avangardā gāja E. Dambergs, V. Zariņš un N. Sotinovs rūpnīcā «VEF», V. Stukāns rūpnīcā «Spēks», V. Dolgihs Rīgas elektromašīnu rūpnīcā, R. Kļaviņš Rīgas vagonu rūpnīcā, V. Rozenštoks rūpnīcā «Sarkanā zvaigzne». Līdz 1954. g. uz metāla ātrapstrādes režīmu pārgāja vairāk nekā 2 tūkst. strādnieku.

Sekojoši tā laika novatoru nozīmīgākajām ierosmēm, Rīgas strādnieki padziļināja, attīstīja un pilnveidoja daudzas no tām, nereti sasniedzot rezultātus, kuru nozīme sniedzās pāri republikas robežām. Piemēram, E. Dambergs apvienoja divus novatoriskos paņēmienus metālgriešanā — ātrvirpošanu un griešanu ar lielām padevēm — un, nemitīgi pilnveidojams savu meistarību, palielināja darba ražīgumu 6 reizes. Viņa piemēram sekoja citi pilsētas uzņēmumu virpotāji.

Piektajā piecgadē populāra kļuva viena no perspektīvākajām individuālās sacensības formām — sacensība par republikas labākā strādnieka nosaukuma iegūšanu savā profesijā. Šajā sacensībā pakāpeniski iesaistījās rūpniecības, celtniecības, transporta, sadzīves pakalpojumu sfēras vadošie profesiju strādnieki. Rūpniecībā 1950. gadā sacentās 7 profesiju, bet 1958. gadā — jau 22 profesiju strādnieki. 1951. gadā pirmie republikas labākā strādnieka nosaukumu savā profesijā ieguva rūpnīcas «Spēks» virpotājs V. Stukāns, tekstilkombināta «Boļševička» audēja M. Rimševiča, tekstilfabrikas «Rīgas tekstils» audēja M. Uldriķe u. c. No 1952. līdz 1955. g. šo nosaukumu bija ieguvuši 1670 ražošanas pirmrindnieki. Latvijas PSR Ministru Padomes un LRAP Goda grāmatā ierakstīto 214 labāko republikas strādnieku vidū bija 100 rīdzinieku vārdi.

Šī sacensība atklāja lieliskus sava amata meistarus, kuru radošais darbs kļuva par paraugu simtiem citu strādnieku. Parasti labākie strādnieki priekšzīmīgu darbu ražošanā apvienoja ar sekmīgu sabiedrisko darbu. Tādi piektās piecgades pirmajos gados bija PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīcas montētājs H. Greidiņš, «VEF» atslēdznieks A. Grass, rūpnīcas «Stars» atslēdznieks J. Bīriņš, kombināta «Rīgas audums» audēja I. Rozenberga, «Rīgas manufaktūras» strādniece J. Pīlāga, autoelektroaparātu rūpnīcas virpotājs V. Pozdejevs, RVR atslēdznieks J. Masulis, A. Popova Rīgas radiatorrūpnīcas štancētāja T. Kīse, «VEF» atslēdzniece montētāja E. Siliņa, RVR serdeņu veidotāja E. Podniece, «Sarkanās tekstilnieces» audēja A. Brože u. c.

Sabiedriskās organizācijas rūpējās par to, lai pirmrindnieku sasniegumi kļūtu zināmi visiem darba kolektīviem. LRAP piektās piecgades pēdējos gados organizēja labāko, efektīvāko ražošanas metožu izpēti rūpnīcā «VEF», Rīgas elektromašīnu rūpnīcā un rūpnīcā «Sarkanā zvaigzne».

Republikas laikraksti un uzņēmumu laikraksti «Vefietis», «Vagonu Būvētājs» u. c. plaši apgaismoja ar sociālistisko sacensību saistītos jautājumus, stāstīja par darba varoņiem, ražošanas pirmrindniekiem, informēja par sacensības gaitu un rezultātiem. Informatīvie biļetenī un raksti, rūp-

nīcu pirmrindnieku aktīva sanāksmju aicinājumi, plakātu veidā noformētas saistības un brošūras vēstīja par sacensības gaitu.

Pilnveidojās Rīgas un citu pilsētu darbaļaužu pieredzes apmaiņa un savstarpējā palīdzība. Šādā nolūkā Rīgā ieradās PSRS Valsts prēmijas laureāti ātrvirpotāji H. Bortkēvičs un P. Bikovs, inženieris F. Kovaļovs, fabrikas «Burevestņik» strādniece M. Ļevčenko u. c. No draugu pieredzes bagātā pūra daudz smēlās Rīgas tekstiluzņēmumu pārstāvji, apmeklējot Maskavas kombinātu «Trjohgornaja manufaktura», Oktobra revolūcijas kombinātu, fabriku «Osvoboždjonnij trud» un Krasnij Holmas kombinātu, Ivanovas kombinātu «Krasnaja Talka» un Kirova fabriku.

Daudzi Rīgas uzņēmumu kolektīvi, cīnīdamies par piegades un 1955. g. plāna pirmstermiņa izpildi, sekmīgi izpildīja savas sociālistiskās saistības. 1955. gadā 36 pilsētas uzņēmumi, tai skaitā «VEF», RVR, «Rīgas manufaktūra», «Rīgas audums», «Zasulauka manufaktūra», «Merino», «Rīgas apģērbs», «Komunārs», «Kosmoss», «Lenta», «Boļševička» u. c., Vissavienības sociālistiskajā sacensībā ieguva godalgotas vietas un tika apbalvoti ar PSRS Ministru Padomes un VACP, kā arī attiecīgo ministriju ceļojošajiem Sarkanajiem karogiem, prēmijām un cita veida balvām.

Tomēr sociālistiskās sacensības norisi 1951.—1955. gadā nopietni traucēja formālisms tās organizēšanā, kas vispirms izpaudās nepārdomātā prasībā pēc absolūti visu novatorisko ierosinājumu mehāniskas ieviešanas un gala rezultātā noveda pie ražošanas kolektīvu dzišanās pēc pasākumu daudzuma, kurš nereti kļuva par vienu no kritērijiem uzvarētāju noteikšanā. Otrkārt, vajadzīgie pasākumi bieži vien nesaņēma pietiekamu materiālu atbalstu. Lielā darbaspēka mainība, kas bija raksturīga 50. gadiem, arī nopietni bremzēja sacensības pilnveidošanu. Šie trūkumi tika kritizēti PSKP 20. kongresā 1956. g. februārī, kurā liela vērība tika veltīta sociālistiskās sacensības jautājumiem kopumā.

Svarīgu nozīmi 50. gadu beigās ieguva Rīgas pilsētas rajonu sacensība. Tajā vairākkārt pirmo vietu izcīnīja Proletāriešu rajons. Tāpat kā iepriekšējos gados, pēc sociālistiskās sacensības organizētības līmeņa un panākumiem šajā rajonā, kā arī visā pilsētā viens no labākajiem bija Padomju Latvijas rūpniecības milža — rūpnīcas «VEF» kolektīvs. Tā veiksmīgo darbu vispirmām kārtām sekmēja un nodrošināja uzņēmuma partijas organizācijas, arodbiedrības un komjaunatnes organizāciju prasmīgā sadarbība sacensības vadišanā. Ražošanas uzdevumu izpildi cehos un iecirkņos ik dienas atspoguļoja uzskatāmā agitācija.

Piecdesmito gadu otrajā pusē sākās sacensība starp Rīgu, Tallinu un Tbilisi. 1956. g. aprīlī tika noslēgts Rīgas darbaļaužu sociālistiskās sacensības līgums ar Tallinas, gadu vēlāk — ar Tbilisi darbaļaudīm. Sacensībai padziļinoties, 1957. gadā līgumus ar Tallinas un Tbilisi radnieciskajiem uzņēmumiem noslēdza 23 Rīgas uzņēmumi. Labi bija organizēta sacensība starp Rīgas elektromašīnu rūpnīcu un rūpnīcu «Volta», kombinātu «Rīgas audums» un fabriku «Punane Koit», «Zasulauka manufaktūru» un «Baltijas manufaktūru», fabriku «Māra» un fabriku «Marat», kas bagātināja šo kolektīvu savstarpējo pieredzi. Rezumējot sacensības rezultātus un apmaiņoties ar informāciju, tika salīdzināti radniecisko uzņēmumu sasniegumi,

un tas katram lika kritiski novērtēt savu darbu, rādīja, kā novērst trūkumus.

Ar jauniem panākumiem darbā Rīgas darbaļaudis sagaidīja Lielā Oktobra 40. gadadienu. Saskaņā ar saistībām pilsētas rūpniecībai gada plāns bija jāizpilda līdz 15. decembrim, bet darbaļaudis to paveica jau līdz 7. decembrim un līdz gada beigām saražoja virsplāna produkciju par 598 milj. rubļu.

1957.—1958. gadā partijas un sabiedriskajām organizācijām, valsts orgāniem un saimnieciskajiem vadītājiem nācās risināt ļoti sarežģītus uzdevumus ekonomiskās celtniecības jomā, kas izrietēja no rūpniecības un celtniecības vadīšanas reorganizācijas. Te ietilpa arī sociālistiskās sacensības vadīšanas jautājumi.

Sociālistiskās sacensības gaitu, kā jau agrāk, pozitīvi ietekmēja arī tādi pasākumi kā novatoru dienas, tematiskie semināri, zinātniski tehniskās konferences, ražošanas ekskursijas u. c., ko organizēja Tautas saimniecības padomes tehniskās informācijas birojs. Tomēr TSP darbības laikā atklājās arī nopietni trūkumi sacensības organizēšanā, piemēram, nepastāvēja Vissavienības sacensība pa nozarēm.

Plaša šajos gados izauga Rīgas racionalizatoru un izgudrotāju saime. 1958. gadā tajā bija ap 11,5 tūkst. cilvēku. Iesniegto priekšlikumu skaits 1958. gadā vien līdzinājās visā republikā 1946.—1950. gadā iesniegto racionalizācijas ierosinājumu un izgudrojumu skaitam.

Vislielākā racionalizatoru un izgudrotāju rosme bija vērojama mašīnbūves, aparātu būves un elektrotehniskās rūpniecības uzņēmumu kolektīvos. Ar saviem racionalizatoriem kļuva slaveni «VEF», «Kompresors», «Omega», RVR, autoelektroaparātu rūpnīca, «Sarkanā zvaigzne», A. Popova Rīgas radiatorrūpnīca, hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīca, RER un daudzi citi uzņēmumi.

Lai vēl plašāk attīstītu darbaļaužu tehnisko jaunradi, 1958. g. janvārī tika nodibināta Vissavienības izgudrotāju un racionalizatoru biedrība (VIRB). Tā paša gada martā izveidojās VIRB Latvijas PSR republikāniskā padome un VIRB Rīgas pilsētas padome.

Piecdesmitajos gados zinātniski tehniskā doma ražošanas sfērā arvien biežāk sāka attīstīties kolektīvā formā, zinātniekiem, inženieriem, tehniķiem, meistariem un strādniekiem apvienojoties tādu uzdevumu risināšanai, kas nebija pa spēkam vienam cilvēkam. Zinātnes darbinieku, Rīgas pilsētas stahanoviešu, inženiertehnisko darbinieku, uzņēmumu saimniecisko vadītāju un arodbiedrību organizāciju pārstāvju sanāksmē 1951. g. 19. aprīlī tika atzīmēts, ka republikā visas zinātniskās iestādes nodibinājušas sakarus ar ražošanas uzņēmumiem un lai gan ne visas panākušas būtiskus rezultātus un izmantojušas visas savas potences, taču iespēju robežās daudzas devušas savu ieguldījumu ražošanas straujākai un kvalitatīvākai attīstībai. Starp Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas institūtiem un rūpniecības uzņēmumiem 1952. gadā vien bija noslēgti 27 līgumi izgudrotāju un zinātnieku radošai sadarbībai. Kolektīvas racionalizatoru kompleksās brigādes sekmīgi darbojās autoelektroaparātu rūpnīcā, rūpnīcā «Sarkanā zvaigzne», rūpnīcā «VEF», PSRS Jūras flotes ministrijas Rīgas kuģu remonta rūpnīcā.

Republikas racionalizatoru un izgudrotāju konference, analizējot 1954. g. rudenī notikušās skates rezultātus un 50. gadu sākumā racionalizācijas darbā sasniegto, atzinīgi novērtēja jauninājumus ražošanas tehnikas un tehnoloģijas pilnveidošanā, ko bija izstrādājuši rūpnīcas «VEF», RER, medicīnas preparātu rūpnīcas, «Sarkanās zvaigznes» un «Kompresora» novatori. Rūpnīcā «VEF» 1954. gadā racionalizācijas priekšlikumu ieviešana deva 4,1 milj. rubļu lielu ietaupījumu, «Kompresorā» — 1 milj. rubļu. 1954.—1958. gadā rūpnīcā «VEF» katrs trīspadsmitais strādājošais (1958. gadā — katrs desmitais) tika piedalījies tehniskās jaunrades kustībā. Strādnieki iesniedza arvien komplicētākus un tehniski pilnvērtīgākus ierosinājumus, kam bija augsts ekonomiskais efekts: ietaupījumu summa, ko deva ieviestie priekšlikumi, 1958. gadā salīdzinājumā ar 1954. g. bija divkārtšojusies. Ar katru gadu redzami pieauga arī tehniskās jaunrades efekts, rēķinot uz vienu racionalizatoru.

Racionalizatoru un izgudrotāju darba sabiedriskās skates un konkursi, kas regulāri notika 50. gados, liecināja, ka Rīgas uzņēmumos strādnieku tehniskās jaunrades kustība bija guvusi masveida raksturu. Plašāka kļuva tehniskās intelīgences — inženieru un tehniķu sadarbība ar strādniekiem, lielāku palīdzību sniedza rūpnīcu administrācija.

1959. g. februārī Rīgā pēc VIRB Latvijas republikāniskās padomes iniciatīvas ar partijas un arodbiedrību orgānu atbalstu tika nodibināta tehniskās jaunrades tautas universitāte, kas bija pirmā Padomju Savienībā. Tehniskās jaunrades tautas universitātes darbības galvenais uzdevums bija strādnieku un inženieru tehnisko zināšanu pilnveidošana, pirmrindas pieredzes izplatīšana un ieviešana ražošanā, izgudrotāju un racionalizatoru darbības stimulēšana. Universitātē tika izveidotas 7 fakultātes (atbilstoši Rīgas pilsētas rūpniecības attīstības galvenajiem virzieniem). No 412 klausītājiem apmēram puse bija rūpniecības uzņēmumu inženiertehniskie darbinieki, otra puse — strādnieki, to skaitā daudzi izcili racionalizatori. Tehniskās jaunrades tautas universitātes filiāles tika izveidotas citās Latvijas PSR pilsētās. Līdz 1960. g. tekstilnieki organizēja filiāli Daugavpilī, Jelgavā un Bauskā, poligrāfiķi — Kuldīgā un Valmierā, celtnieki — Kalnciēmā, ķīmiķi — Olainē, kokapstrādes un celulozes rūpniecības darbinieki — Slokā.

Piektās piecgades pirmajos gados rūpnīcas «VEF» inženiera J. Auziņa, PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīcas brigadiera H. Greidiņa un Rīgas citronskābes fabrikas tehnologu R. Kārklīņa, A. Burņecka, A. Paegles, A. Sivicka un J. Voivoda radošais darbs tika atzīmēts ar PSRS Valsts prēmiju. Par panākumiem jaunas, augstāzāras tehnikas radīšanā «VEF» inženierim J. Meņģelim 1955. gadā piešķīra Latvijas PSR Nopelniem bagātā zinātnes un tehnikas darbinieka goda nosaukumu.

Populārs ne tikai Latvijas PSR, bet visā Padomju Savienībā kļuva izcils novators rūpnīcas «VEF» instrumentu ceha atslēdznieks V. Bušs. Viņa izgudrotie oriģinālas konstrukcijas ātrgaitas augstāzārie automāti radio un telefonijas aparatūras sarežģītu detaļu izgatavošanai darba ražīgumu paaugstināja vidēji 7—15 reizes, turklāt, lietojot šos automātus, daudzos gadījumos patērēja līdz 30% mazāk materiālu nekā agrāk. Par speciālu oriģinālu automātu, pusautomātu un automātisko līniju radīšanu un ievie-

šanu radio un telefona aparatūras ražošanas automatizācijai V. Bušs, E. Ozoliņš, L. Roze, R. Ērglis, A. Neliuss, P. Lācis un J. Meņģelis 1959. gadā saņēma augstu apbalvojumu — Latvijas PSR Valsts prēmiju.

Rīgas racionalizatoru un izgudrotāju saime labi pazina arī izcilo metālliešanas speciālistu PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīcas (kopš 1956. g. tā saucās par Latvijas zivrrūpniecības ražošanas pārvaldes Rīgas kuģu remonta rūpnīcu) ceha vadītāju V. Djačenko, autoelektroaparātu rūpnīcas inženieri K. Svilpi, «Sarkanās zvaigznes» frēzētāju L. Lindbergu, virpotājus V. Rozenštoku un A. Rubinski, A. Popova radiatorrūpnīcas atslēdznieku T. Tanenbergu, inženieri V. Baumgartu u. c.

Novatoru radošais darbs sekmēja valsts plāna pirmstermiņa izpildi rūpniecībā. Tehniskās inteligences un strādnieku radošā sadarbība kļuva par nozīmīgu faktoru būtisku atšķirību izzušanai starp garīgo un fizisko darbu, veicināja sociālistisko ražošanas attiecību tālāku attīstību Rīgas uzņēmumos.

Rīgas darbaļaužu iniciatīva šajā periodā izpaudās arī daudzveidīgā palīdzībā laukiem. PSKP CK 1953. g. septembra plēnums, norādījis uz daudziem nopietniem trūkumiem PSRS lauksaimniecības attīstībā, aicināja padomju tautu veltīt visus spēkus lauksaimnieciskās ražošanas kāpināšanai. Rīgas pilsētas partijas un saimnieciskā aktīva sanāksme, kas notika 1953. g. 14. oktobrī, apspriedusi PSKP CK septembra plēnuma un LKP CK 8. plēnuma lēmumus, izstrādāja konkrētus pasākumus, kas bija veicami, lai palielinātu pilsētas darbaļaužu piedalīšanos republikas lauksaimniecības tālākajā attīstībā. Šefības palīdzībai bija jāizpaužas, gan ražojot papildus lauksaimniecības mašīnas un inventāru, gan nosūtot darbam laukos dažādu profesiju speciālistus.

Rīdzinieki ar lielu degsmi atsaucās uz Komunistiskās partijas aicinājumu. No rūpnīcu cehiem uz kolhozu un padomju saimniecību laukiem, kā arī uz MTS darbnīcām tika sūtīta visdažādākā produkcija. Rūpnīcas «VEF» kolektīvs, izpildot īpašu šefības plānu, līdz 1953. g. beigām nosūtīja šefības kolhoziem mašīnu rezerves daļas, urbjus u. c. instrumentus 75 tūkst. rubļu vērtībā. Pasūtījumus lauksaimniecības inventāra un mašīnu rezervju daļu ražošanā 1954. gadā sekmīgi izpildīja «Kompresors», «Omega», «Sarkanā zvaigzne» u. c. uzņēmumi.

1954. gadā Rīgas rūpniecības uzņēmumi un citas iestādes veica šefības pienākumus 455 kolhozos un 30 MTS. Šefi palīdzēja kolhoziem būvēt spēkbarības ražošanas iekārtas, lopu novietnes, elektrificēt un mehanizēt ražošanas procesus, uzlabot darba organizāciju un novākt izaudzēto ražu. Viņi veica kolhozos arī politisko masu darbu.

Liela nozīme šefības darba organizēšanā bija arodbiedrībām. 1953. g. rudenī vien Rīgas arodbiedrību klubi sniedza lauku rajonos vairāk nekā 50 pašdarbības koncertus. Rūpnīcu un fabriku komunisti nolasīja MTS, kolhozos un padomju saimniecībās lekcijas par starptautisko stāvokli u. c. jautājumiem, izskaidroja PSKP CK septembra plēnuma lēmumus. Rīgas uzņēmumu darbaļaudis palīdzēja lauku darba kolektīviem organizēt pašdarbību, izveidot sporta laukumus, komplektēt bibliotēkas.

Ievērojama palīdzība tika sniegta mašīnu un traktoru stacijām. Rūpnīcu inženieri, ražošanas novatori un īpašas brigādes palīdzēja remontēt

traktorus un kombainus, mācīja mehanizatorus apgūt un labāk izmantot tehniku, iepazīstināja viņus ar pirmrindas darba metodēm. Rankas MTS darbā, piemēram, daudz palīdzēja Rīgas vagonu rūpnīcas B. Berkmaņa vadītā atslēdznieku brigāde.

Rīgas darbaļaudis jūtami palīdzēja šefības kolhoziem un MTS arī ar kadriem. No pilsētas uz laukiem līdz 1954. g. rudenim bija nosūtīti pastāvīgā darbā apmēram 2000 mehanizatori, lauksaimniecības speciālisti, inženieri, partijas, padomju un komjaunatnes darbinieki.

Rīdzinieki aktīvi piedalījās neskarto zemju apgūšanā. Rūpnīcu partijas organizācijas ieteica darbam neskartajās zemēs simtiem strādnieku un citu speciālistu. Rīgas uzņēmumi nosūtīja Altaja, Rietumsibīrijas, Urālu un Kazahijas padomju saimniecībām un kolhoziem daudz lauksaimniecības mašīnu, autoelektroaparātu rūpnīca — traktoru un automašīnu rezerves daļas. No Rīgas porcelāna un fajansa rūpnīcas uz minētajiem rajoniem devās vagoni ar traukiem ēdnīcu vajadzībām. Rīgas uzņēmumi sūtīja uz turieni arī radiouztvērējus, radiolas, gumijas apavus, veļu, galantērijas preces u. c.

Rīdzinieku palīdzība laukiem, kas izpaudās dažādās formās, veicināja lauksaimniecības straujāku augšupeju un sekmēja strādnieku un zemnieku šķiras savienības nostiprināšanos. Plaši organizētais šefības darbs turpinājās arī nākamajos gados.

RŪPNIECĪBA UN SOCIĀLISTISKĀ
SACENSĪBA RĪGĀ
ATTĪSTĪTA SOCIĀLISMA
CELTNIECĪBAS APSTĀKĻOS
(1959.—1975. g.)

VI

RŪPNĪCĪBA UN SOCIĀLISTISKĀ
SACENSĪBA RĪCĀ
ATTĪSTĪTA SOCIĀLISMA
CEĻTĪNĪCĪBAS APSTĀKĻOS
(1959.—1975. g.)

IV

1. RĪGAS RŪPNIECĪBAS ATTĪSTĪBA SEPTIŅGADĒ (1959.—1965. g.)

Piecdesmito gadu beigās un 60. gadu sākumā PSRS tautas saimniecības attīstībā iesākās jauns posms. 1959. g. janvārī PSKP ārkārtējais 21. kongress izskatīja un apstiprināja PSRS tautas saimniecības attīstības kontrolskaitļus septiņgadei. Tās galvenais uzdevums bija visu ekonomikas nozaru tālāks varens kāpinājums uz smagās industrijas straujāka pieauguma bāzes. Septiņgadu plāns ienesa arī būtiskas kvalitatīvas izmaiņas ražošanas attiecību sfērā. Piecdesmito gadu beigās un 60. gadu pirmajā pusē Padomju Savienībā tika sasniegta attīstītas sociālistiskās sabiedrības stadija. Tas nozīmēja, ka sasniegta kvalitatīvi jauna pakāpe ražotājspēku attīstībā, ražošanas sabiedriskošanā un sabiedrisko attiecību briedumā.

Rīgas rūpniecības vēsturē septiņgade kļuva par posmu, kam raksturīga vispirmām kārtām rūpniecības vadīšanas un darba organizācijas pilnveidošana, ražošanas kompleksā mehanizācija.

Viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem ražošanas procesu kompleksai mehanizācijai un automatizācijai ir uzņēmumu koncentrācija un specializācija. Septiņgadē Rīgā izveidoja pirmās ražošanas apvienības un firmas. Tas veicināja progresīvu apstrādes metožu ieviešanu, kas ļāva celt darba ražīgumu un uzlabot produkcijas kvalitatīvos rādītājus. 1963. gadā nodibināja virsdrēbju šūšanas apvienību — firmu «Latvija», apģērbu šūšanas firmu «Rīgas apģērbs», mēbeļu firmu «Rīga», gumijas izstrādājumu ražošanas firmu «Sarkanais kvadrāts», ādu apstrādes firmu «Kosmoss» un papīra un kartona apstrādes firmu «Latvijas papīrs», 1964. gadā — trikotāžas izstrādājumu ražošanas apvienību «Sarkanais rīts», 1965. gadā — apavu ražošanas apvienību «1. Maijs» un Latvijas ķemmdziju ražošanas apvienību.

Septiņgadē Rīgā ievērojami palielinājās vidējo un lielo rūpniecības uzņēmumu īpatsvars. 1959. gadā uzņēmumos ar strādnieku skaitu no 500 līdz 3000 un vairāk strādāja 62,6% rūpniecības uzņēmumu personāla, bet 1965. gadā — jau 82,8%. Sevišķi strauji pieauga uzņēmumos ar 3000 un vairāk strādniekiem nodarbinātā rūpniecības personāla īpatsvars — no 7,0% 1959. gadā līdz 32,7% 1965. gadā. Ražošanas uzņēmumu koncentrācija, specializācija un kooperācija deva iespēju rūpniecības produkcijas

pieaugumu septiņgadē sasniegt galvenokārt uz darba ražīguma augšanas rēķina.

Galvenais darba ražīguma augšanas faktors ir tehniskais progress. Septiņgadē Rīgas rūpniecībā intensīvi izvērsās tehnoloģisko procesu uzlabošana, ražošanas mehanizācija un automatizācija. To apliecina dati par mehanizācijas un automatizācijas līdzekļiem pilsētas rūpniecības uzņēmumos:

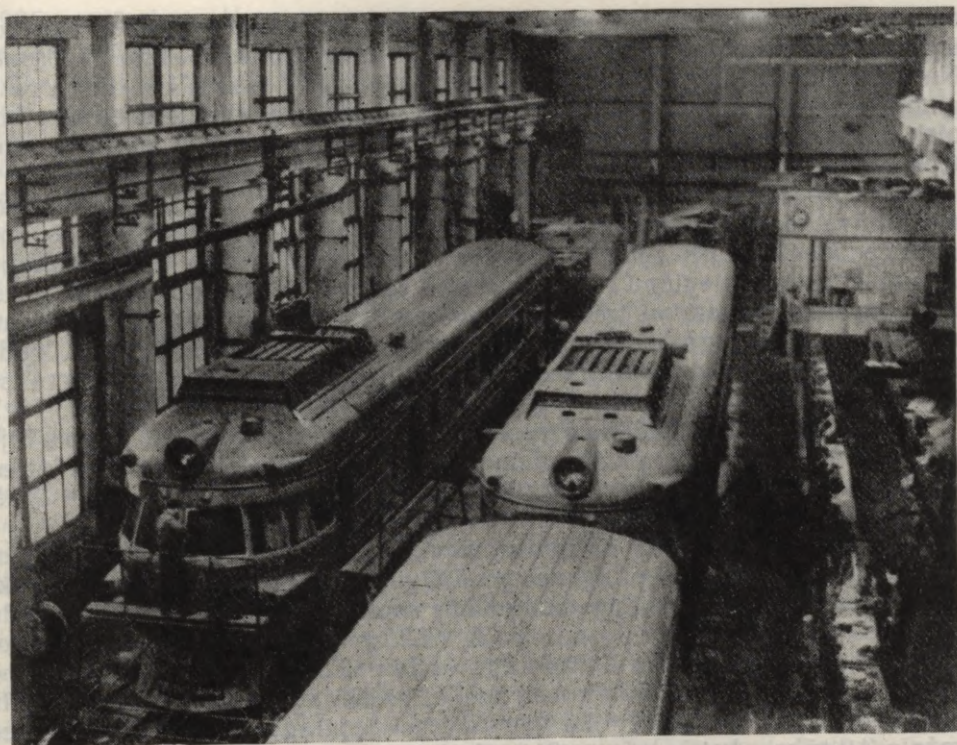
	nodots ekspluatācijā septiņgadē	darbojās 1965. g. vidū
plūsmas līnijas	182	252
mehanizētās plūsmas līnijas	526	695
automātiskās līnijas	60	75
kompleksi mehanizētie iecirkņi	83	98
kompleksi mehanizētie cehi	11	23
automātiskie iecirkņi	11	21
kompleksi automatizētie iecirkņi	1	1
kompleksi automatizētie uzņēmumi (automatizēti galvenie ražošanas procesi)	2	2

Ierindā stājoties jauniem mehanizācijas līdzekļiem, septiņgadē tika arī modernizētas jau esošās iekārtas. Tās pirmo četru gadu laikā Latvijas Tautas saimniecības padomes uzņēmumos Rīgā tika modernizēts vairāk nekā 2 tūkst. iekārtas vienību. Līdz ar to iekārtu ražīgums pieauga par 10—30%.

Viens no svarīgākajiem nosacījumiem rūpniecības plānā paredzēto uzdevumu izpildei bija Rīgas enerģētiskās bāzes nostiprināšana. 1961. gadā tika pabeigta 330 kW elektropārvades līnijas būve no Baltijas spēkstacijas Igaunijā (Narvas apkārtnē) uz Rīgu un tālāk līdz Lietuvas spēkstacijai (pie Kauņas), tā iekļaujot pilsētu PSRS Ziemeļrietumu apvienotajā energosistēmā (ar dispečeru punktu Rīgā). Tas ļāva segt elektroenerģijas deficītu Rīgā. Viena no lielākajām septiņgades jaunbūvēm Latvijas PSR bija Pļaviņu HES (to sāka celt 1960. gadā), kurai vajadzēja uzlabot Rīgas apgādi ar elektroenerģiju. HES pirmā kārtā stājās darbā 1965. gadā. 1962. gadā pabeidza celt Dašavas—Rīgas maģistrālo gāzes vadu, kas deva iespēju apgādāt lielākās rūpnīcas ar jaunu, lētu kurināmo. Šie pasākumi ievērojami uzlaboja Rīgas kurināmā bilanci.

Visumā ātriem tempiem Latvijas PSR attīstījās tās rūpniecības vadošā nozare — mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecība. Laikā no 1959. līdz 1965. g. tās kopprodukcija pieauga 3,1 reizi.

Septiņgadē paplašinājās Rīgas radiotehniskās rūpniecības uzņēmumu specializācija un kooperācija. Rūpnīca «VEF» turpināja ražot radioaparātus, telefona aparātus un telefona un telegrāfa centrāles. A. Popova radio-rūpnīcā sākās Padomju Savienībā pirmo pārnēsājamo tranzistoru uztvērēju («Gauja», «Banga», «Orbīta») sērijveida izlaide. Šāda tipa uztvērējus («Spīdola», «VEF Spīdola-10») sāka ražot arī rūpnīca «VEF». Rīgas radio-rūpnīcu ražotās produkcijas slava sniedzās tālu aiz republikas robežām. Septiņgadē radioaparātu un radiolu ražošanas attīstības tempi Rīgā bija

Rīgas vagonu rūpnīcas dizeldzviņu montāžas cehs (1964. g.).

Ļoti strauji, tie pārsniedza ražošanas pieauguma tempus Padomju Savienības radiatorrūpniecībā kopumā. Septiņgades beigās Latvijas PSR deva 23% no visiem Padomju Savienībā ražotajiem radioaparātiem un radiolām, tranzistoru radioaparātu ražošanā republikas īpatsvars sasniedza 52%.

Septiņgadē uzsāktā radioelektroniskās rūpniecības specializācija ļāva paaugstināt šīs nozares ražošanas tempus. Rīgas elektromehānisko rūpnīcu 1957.—1963. gadā pārveidojot par specializētu uzņēmumu skaņu plašu elektroatskaņotāju ražošanai, radās iespēja likvidēt nelielos mazražīgos cehus rūpnīcā «VEF» un A. Popova Rīgas radiatorrūpniecībā un centralizēti ražot atskaņotājus visai Latvijas radiatorrūpniecībai. Tā rezultātā atskaņotāju ražošana jau 1960. gadā pieauga gandrīz 3 reizes. 1963. gadā A. Popova radiatorrūpniecība Kandavā, bet rūpnīca «VEF» Alūksnē izveidoja cehus atsevišķu detaļu ražošanai. Tāpat radiodetaļas tika saņemtas no specializētajiem uzņēmumiem citās republikās.

Līdzās radiotehniskajai rūpniecībai ievērojami attīstījās arī elektrotehniskā rūpniecība. Šīs nozares lielākās Rīgas rūpnīcas — Rīgas elektromašīnu rūpnīca (RER), Rīgas elektropuldžu rūpnīca, Rīgas apgaismes iekārtu rūpnīca — septiņgadē tika rekonstruētas un modernizētas.

Rīgas elektromašīnu rūpnīca septiņgadē galvenokārt specializējās

elektrisko vilcienu motorvagonu iekārtu, vilcienu apgaismošanas elektroiekārtu, iekrāvēju elektroiekārtu un veļas mazgājamo mašīnu ražošanā. No 1959. līdz 1965. g. RER kopprodukcija pieauga 7 reizes, bet darba ražīgums tajā — 2 reizes. Sakarā ar ievērojamiem sasniegumiem elektrotehniskās rūpniecības attīstībā un par septiņgades uzdevumu pirmstermiņa izpildi rūpnīcu 1966. gadā apbalvoja ar Ļeņina ordeni.

Plašas pārmaiņas septiņgadē notika arī vienā no Latvijā vecākajām mašīnbūves nozarēm — dzelzceļu mašīnbūvē. Kopš 1961. g. Rīgas vagonu rūpnīca specializējās tikai motorvagonu ražošanā. Pirmo elektrosekciju ar maiņstrāvas spriegumu («R-9») rūpnīcā sērijveidā sāka ražot 1963. gadā. RVR turpināja izgatavot tramvaja vagonus. 1965. gadā Latvijas PSR īpatsvars tramvaja vagonu ražošanā Padomju zemē bija 16,2%. 1964. gadā RVR uzsāka arī ledusskapju ražošanu. Šajā gadā izgatavoja pirmos 3 tūkst. ledusskapju «Sarma», bet 1965. gadā — jau 31 tūkst.

Nozīmīga vieta republikas rūpniecības produkcijas veidu starpā bija Rīgas dīzeļu rūpnīcas ražojumiem. Šī rūpnīca specializējās mazjaudas dīzeļu — dīzeļģeneratoru ražošanā. Dīzeļu ražošana strauji auga, it īpaši pēdējos septiņgades gados.

Rīgas eksperimentālā autobusu rūpnīca («RAF») paplašināja mikroautobusu ražošanu un septiņgadē pēdējā gadā izgatavoja jau ap 1700 mikroautobusu. Kvalitatīvi jauns pavērsiens septiņgadē notika arī velosipēdu rūpniecībā: «Sarkanā zvaigzne» kopš 1959. g. galvenokārt pievērsās mopēdu izlaidei. Rūpnīca bija Padomju Savienībā pirmā mopēda («Rīga-1») ražotāja. Uzlabojot mopēdu konstrukciju, radās jaunie modeļi. Velosipēdu izgatavošana 1961. gadā tika pārtraukta. Septiņgades sākumā rūpnīca ražoja 2,9 tūkst., bet beigās — 215 tūkst. motovelosipēdu un mopēdu gadā.

Ļoti liela uzmanība septiņgadē tika veltīta ķīmiskās rūpniecības attīstībai. Jau PSKP CK 1958. g. maija plēnums, bet it īpaši PSKP CK 1963. g. decembra plēnums izvirzīja konkrētus uzdevumus šīs nozares turpmākai attīstībai. Latvijas PSR ķīmiskās rūpniecības kopprodukcija laikā no 1959. līdz 1965. g. pieauga 4,5 reizes. Rīgā galvenokārt bija koncentrēta laku, krāsu un plastmasu ražošana, kā arī ķīmiski farmaceitiskā rūpniecība. Republikas lielākie ķīmiskās rūpniecības uzņēmumi bija izveidoti ārpus tās galvaspilsētas.

Lai apmierinātu iedzīvotāju pieprasījumu pēc sadzīves ķīmijas precēm, 1959. gadā Rīgā izveidoja ķīmisko rūpnīcu «Aerosols», kas kopš 1964. g. pirmā PSRS specializējās ķīmijas izstrādājumu ražošanā aerosola iepakojumā. Kopš 1961. g. produkciju izlaida plastmasas izstrādājumu fabrika «Ausma», kas specializējās plaša patēriņa preču ražošanā. 1959. gadā sāka dot produkciju Rīgas polietilēna izstrādājumu rūpnīca, kas ražoja polietilēna plēvi. 1960. gadā rūpnīca pirmo reizi Padomju Savienībā apguva liela diametra polietilēna cauruļu un 1963. gadā — cauruļu savienotājelementu ražošanu.

Īpaša vieta ķīmiskās rūpniecības nozaru vidū ir farmaceitiskajai rūpniecībai. Rīgā šo nozari pārstāvēja Rīgas medicīnas preparātu rūpnīca, Rīgas 3. un 6. ķīmiski farmaceitiskā rūpnīca. Te (6. rūpnīcā) pirmo reizi PSRS sāka ražot asins sarecēšanas regulētājus.

Kvalitatīvas izmaiņas notika arī Rīgas vieglajā rūpniecībā, kas

1965. gadā deva $\frac{1}{4}$ no republikas rūpnieciskās produkcijas. Tās vadošā nozare bija tekstilrūpniecība. Tieši septiņgadē Rīgas tekstilrūpniecības uzņēmumu specializācija un apvienošana izvērsās sevišķi plaši. Tā, piemēram, vilnas audumu ražošanas koncentrējās fabrikā «Rīgas tekstils» un tekstilkombinātā «Saule» (to nodibināja 1963. gadā), zīda audumus ražoja tekstilkombināts «Rīgas audums». Paplašinājās trikotāžas izstrādājumu ražošanas uzņēmumi. Zeķu fabrikā «Aurora» septiņgades beigās bija vairāk nekā 400 jaunās automatiskās adāmās mašīnas. Veļas trikotāžas fabrikas «Rīgas adītājs» rekonstrukcija, ko pabeidza 1962. gadā, deva iespēju celt līdz 1965. g. darba ražīgumu 3,8 reizes.

Nozīmīga vieta vieglās rūpniecības attīstībā bija šūšanas firmām «Latvija» un «Rīgas apģērbs». Pirmā no tām specializējās virsdrēbju šūšanā, otrā — sieviešu galantērijas izstrādājumu, kleitu, virskreklu un bērnu veļas ražošanā. Jaunizveidotais firmas «Rīgas apģērbs» veikals «Lotoss» Rīgas centrā sniedza iespēju sekot pircēju pieprasījumam.

Arī ādas, kažokādu un apavu rūpniecība Latvijas PSR bija koncentrēta galvenokārt Rīgā. Firma «Kosmoss» apvienoja ādas apstrādes fabrikas un cehus arī citās pilsētās. Lielākie ādas apavu ražotāji bija ražošanas apvienība «1. Maijs», kā arī apavu fabrikas «Ērgļis» un «Rekords», kuras specializējās atsevišķu apavu veidu ražošanā.

Kopumā vieglajai rūpniecībai izvirzītie uzdevumi septiņgadē tika izpildīti. Tās kopprodukcija pieauga 1,4 reizes.

Jaunas, kvalitatīvas pārmaiņas septiņgadē notika arī būvmateriālu rūpniecībā. Lai straujāk industrializētu celtniecības procesu, turpināja apgūt jaunu būvmateriālu — saliekamo dzelzsbetona un betona konstrukciju ražošanu. Darbu uzsāka vairākas specializētas dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcas. Viena no tām bija Rīgas ēku celtniecības kombināts, kas 1959. gadā mainīja savu specializāciju un kļuva par Rīgas lielpaneļu ēku būves kombinātu un gatavoja elementus dzīvojamo māju būvei. Tajā pašā laikā Rīgā turpinājās tradicionālo būvmateriālu — cementa un šifera ražošana.

Mežu, kokapstrādes, papīra un celulozes rūpniecības attīstības tempi septiņgadē visumā nebija tik strauji. Atzīstamus panākumus guva mēbeļu rūpniecība, tika izveidoti specializēti uzņēmumi dažādu izstrādājumu ražošanai. Mēbeļu ražošanu koncentrēja firmā «Rīga» un Rīgas mēbeļu kombinātā, kuru izveidoja 1963. gadā, apvienojot vairākus mēbeļu kombinātus. Mēbeļu rūpniecība ražoja modernus mēbeļu komplektus, to vidū iekārtu Kremļa kongresu pilij.

Īpatnēju vietu Rīgas mēbeļu rūpniecībā ieņēma mūzikas instrumentu fabrika. Septiņgadē tās galvenā produkcija bija kabineta flīģeļi un pianīno. 1960. gadā fabrikā izgatavoja 618, bet 1965. gadā — jau 3067 flīģeļus un pianīno. Pianīno «Rīga» izpelnījās atzinību arī starptautiskajos gadatirgos Dženovā 1964. gadā un Leipcigā 1965. gadā.

Septiņgadē strauji paplašinoties Latvijas PSR pārtikas rūpniecības izejvielu bāzei, tās produkcijas apjoms pieauga par 95%. Rīgas īpatsvars republikā makaronu izstrādājumu ražošanā 1965. gadā bija 100%, konditorejas izstrādājumu izlaidē — 96%, alus ražošanā — 62%, maizes un maizes izstrādājumu izlaidē — 24%, gaļas produktu ražošanā — 26%.

Septiņgadē pabeidza arī maizes un konditorejas izstrādājumu ražošanas specializāciju. Konditorejas fabrika «Laima» kopš 1961. g. specializējās šokolādes un tās izstrādājumu izlaidē, bet otrā lielākā Rīgas konditorejas fabrika «17. jūnijs» — konditorejas izstrādājumu izgatavošanā no miltiem un marcipāna. 1961. gadā par augstiem ražošanas rādītājiem un septiņgades uzdevumu sekmīgu izpildi fabrika «17. jūnijs» izcīnīja komunistiskā darba uzņēmuma nosaukumu. Konditorejas fabrika «Uzvara» 1961. gadā pilnīgi pārgāja uz karameli, halvas un dažādu pastilu ražošanu. Konditorejas rūpniecības specializācija, tās apgāde ar modernāku tehniku ļāva septiņgadē darba ražīgumu tajā celt par 37%, bet bruto produkcijas pieaugums sasniedza 56%.

Kopumā Rīgas rūpniecība izpildīja septiņgades kontrolskaitļos paredzēto produkcijas ražošanas plānu. 1965. gadā visas Rīgas rūpniecības produkcijas apjoms bija pieaudzis divas reizes, salīdzinot ar 1958. g. līmeni.

1958.—1965. gadā notika vienveidīgo ražošanas uzņēmumu apvienošana. Darba organizāciju un jaunās tehnikas uzstādīšanu bieži kavēja uzņēmumu izvietošana vairākās vietās un vecās telpās, jauno cehu celtniecība ne vienmēr bija iespējama līdzās iepriekšējiem. Daudzas Rīgas fabrikas un rūpnīcas veidoja savas filiāles citās republikas apdzīvotajās vietās, kur bija darbaspēka rezerves. Šādā veidā radās iespēja attīstīt ražošanu, nepaplašinot uzņēmumus Rīgā.

Apgūstot daudzu jaunu produkcijas veidu ražošanu, kuri bija pasaules standartu līmenī, risinot sarežģītus ražošanas uzdevumus, Rīgas strādnieki un inženiertehniskais personāls apliecināja savas kvalifikācijas augsto līmeni un prasmi. Novērtējot Latvijas PSR rūpniecības sasniegumus republikas 25. gadadienā, PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs A. Kosigins uzsvēra, ka Latvijas rūpniecības produkcija izceļas ar labu gaumi un augstu kvalitāti, ko vislabāk apstiprina tas, ka daudzas republikā ražotās preces iemantojušas labu slavu tiklab Padomju zemē, kā arī pasaules tirgū.

2. RĪGAS RŪPNIECĪBA 60. GADU OTRAJĀ UN 70. GADU PIRMAJĀ PUSĒ

Septiņgades uzdevumu sekmīga izpilde radīja nepieciešamos priekšnoteikumus nākošā PSRS tautas saimniecības attīstības posma — astotās piecgades — veiksmīgai aizsākšanai. PSKP 23. kongress, kas notika 1966. g. marta beigās un aprīļa sākumā, izvirzīja jaunas robežlīnijas Padomju Savienības ekonomiskā potenciāla tālākam pieaugumam. Devītās piecgades (1971.—1975. g.) galvenais uzdevums, kā tika norādīts PSKP 24. kongresā, bija «nodrošināt tautas materiālās labklājības un kultūras līmeņa ievērojamu kāpinājumu, balstoties uz augstiem sociālistiskās ražošanas tempiem, tās efektivitātes paaugstināšanu, zinātnes un tehnikas progresu un straujāku darba ražīguma celšanu».¹

¹ Direktīvas par PSRS tautas saimniecības attīstības piecgadu plānu 1971.—1975. g. R., 1971, 40. lpp.

Nozīmīgi uzdevumi šajā svarīgajā posmā bija jāveic arī Padomju Latvijai. Attiecībā uz rūpniecību galvenā vieta te piederēja republikas industriālajai sirdij — Rīgai. Pilsētas darbaļaužu aktivitāte un apņemšanās piegādes plānus ne vien izpildīt, bet arī ievērojami pārsniegt uzskatāmi izpaudās jau drīz pēc astotās piegādes sākuma, kad visā Padomju zemē darbaļaudis apsprieda un uzņēmās paaugstinātas saistības sakarā ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienu. Ar jaunām darba uzvarām rīdzinieki atzīmēja Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas pusgadsimta jubileju. Savukārt astotās piegādes noslēguma gadu rūpniecības uzņēmumi sāka ar ciešu apņemšanos godam sagaidīt V. I. Leņina 100. dzimšanas dienu. Devītajā piegādē šo radošo pacēlumu stimulēja PSRS izveidošanas 50. gadadienas svinēšana 1972. gadā.

Astotajā un devītajā piegādē, nesamazinot ražošanas līdzekļu ražošanas tempus, lielāka vēriba tika veltīta plaša patēriņa priekšmetu izlaides palielināšanai, visu produkcijas veidu tehniski ekonomiskā līmeņa un kvalitātes paaugstināšanai. Līdz ar to viena no centrālajām bija darba ražīguma kāpināšanas problēma. Risināt to nebija iespējams bez rūpnieciskās ražošanas vadīšanas pilnveidošanas. Šā uzdevuma veikšanā īpaša nozīme bija PSKP CK 1965. g. septembra plēnumam, kas, lietišķi un konkrēti rezumējot gūtos panākumus tautas saimniecības nemitīgas augšupejas nodrošināšanā, nolēma izdarīt svarīgus pārkārtojumus ekonomikas jomā, lai panāktu vēl straujākus tās attīstības tempus. Rūpniecības vadīšanas sistēmai, kas balstījās uz teritoriālo principu, nenoliedzami bija savas pozitīvas iezīmes. Tautas saimniecības padomju sistēma veicināja starpnozaru specializāciju un kooperēšanos ekonomiskajos rajonos, ļāva uzlabot materiāli tehnisko apgādi. Tomēr vairākas parādības liecināja, ka tautas saimniecības padomes sāka traucēt atsevišķu nozaru tālāku attīstību, nespēja pietiekami sekmēt jaunus, progresīvākas tehnikas un tehnoloģijas ieviešanu, paaugstināt ražošanas fondu izlietošanas ekonomisko efektivitāti. Galvenā nepilnība bija tā, ka trūka vienotas vadības katrai atsevišķai rūpniecības nozarei. Tāpēc PSKP CK plēnumam nolēma pāriet uz rūpniecības vadīšanu pēc nozaru principa. To ievēroja, sastādot astotās piegādes plānus.

Jaunizveidotajai rūpniecības vadīšanas un plānošanas sistēmai bija principiāla nozīme industriālās ražošanas ekonomiskajā stimulēšanā, uzņēmumu saimnieciskās patstāvības un iniciatīvas palielināšanā, zinātnes un tehnikas jaunāko sasniegumu ieviešanā ražošanā. Pavērās ceļš uz izteiktāku ražošanas specializāciju un radniecisko uzņēmumu arvien ciešāku kooperēšanos. Jaunā sistēma cēla ikviena strādājošā materiālo ieinteresētību tiešajos darba rezultātos.

Pirmās pēc jaunās plānošanas sistēmas Rīgā sāka strādāt Rīgas vagonu rūpnīca, Rīgas elektromašīnu rūpnīca, plastmasas izstrādājumu fabrika «Ausma», dzirnavu kombināts «Sarkanais Oktobris», tekstiluzņēmums «Rīgas adītājs» u. c. Astotās piegādes pirmajā gadā šādu uzņēmumu bija 12, piegādes noslēgumā — 182 (apmēram $\frac{4}{5}$ no visiem uzņēmumiem), bet devītajā piegādē tā strādāja visi Rīgas rūpniecības uzņēmumi.

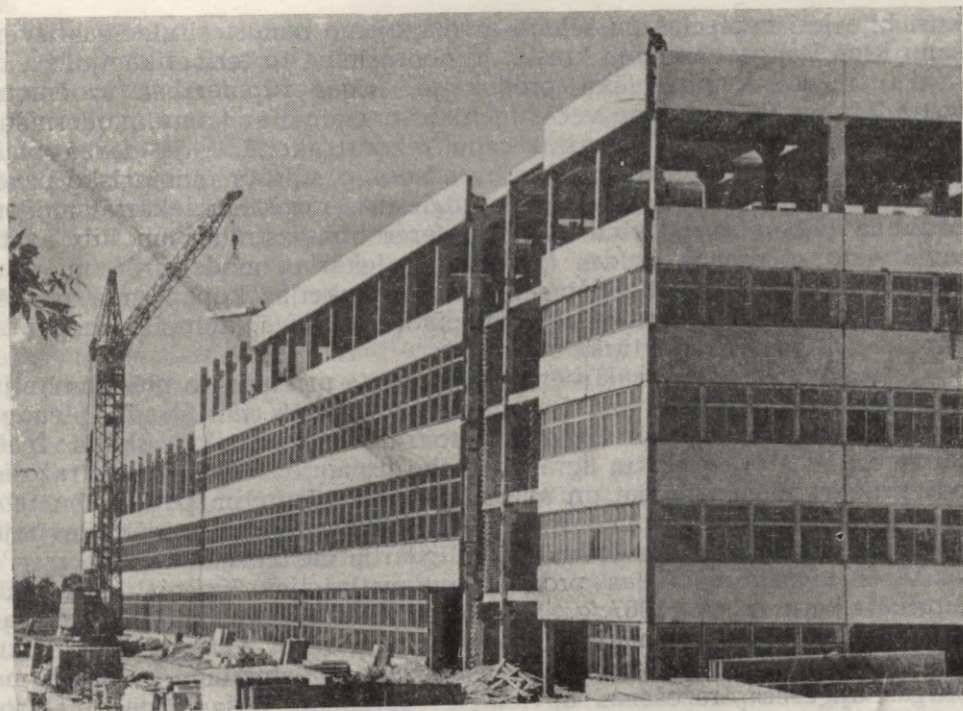
Aplūkojot turpmākos Rīgas rūpniecības attīstības ceļus, jāievēro šā Baltijas lielākā rūpniecības centra vieta un nozīme vienotajā Padomju

Savienības ekonomikas kompleksā. No šīs nozīmes izrietēja nepieciešamība tālāk pilnveidot Rīgas rūpniecības specializēšanos mašīnbūvē, elektrotehniskajā, radiotehniskajā un radioelektroniskajā rūpniecībā, aparātu būvē, ķīmiski farmaceitiskajā, vieglajā rūpniecībā un vairākās citās nozarēs. Šādu specializēšanos noteica jau sasniegtais augstais attīstības līmenis gan attiecīgās produkcijas izlaidē, gan strādnieku profesionālajā kvalifikācijā. Īpaša loma bija tām rūpniecības nozarēm, kas bija materiālneietilpīgas un neprasija lielu elektroenerģijas un kurināmā patēriņu.

Rīga joprojām saglabāja savu vietu kā Latvijas PSR galvenais rūpniecības centrs, lai arī pakāpeniski tās īpatsvars republikas industrijas kopprodukcijas izlaidē samazinājās (1966. gadā — 64%, 1970. gadā — 58%, 1975. gadā — 57%). Tas liecināja par Padomju Latvijas rūpnieciskās bāzes teritoriālu paplašināšanos, balstoties uz darbaspēka rezervju racionālu izmantošanu citās republikas pilsētās un rajonos. Ievērojot Rīgas pilsētas perspektīvās attīstības plānu, nolēma pēc 1967. g. necelt te jaunus rūpniecības objektus — gan ierobežoto darbaspēka resursu dēļ, gan nolūkā nodrošināt iedzīvotājiem labākus dzīves un atpūtas apstākļus. Vairāki Rīgas uzņēmumi turpināja savu filiāļu un cehu organizēšanu republikas pilsētās un ciematos, un 70. gadu vidū šādas filiāles un cehi darbojās jau apmēram 30 vietās: rūpnīcai «VEF» — Alūksnē, Stučkā, Maltā, Skrundā, ražošanas apvienībai «Radiotehnika» — Kandavā, trikotāžas apģērbu ražošanas firmai «Māra» — Jelgavā, Kuldīgā, Rūjienā utt. Šajās filiālēs un cehos strādā tūkstošiem cilvēku, kas tādējādi rod piemērotu darbu savā dzīves vietā un kam līdz ar to nav vajadzīga dzīvojamā platība Rīgā. Rīgas īpatsvars samazinājās virsējās trikotāžas, finiera, papīra, cementa, dažādu pārtikas rūpniecības izstrādājumu ražošanas jomā. Taču aparātu būve, maģistrālo pasažieru vagonu, telefona un radioaparātūras, saldējamo iekārtu, mopēdu, veļas mazgājamo mašīnu un dažu citu izstrādājumu ražošana pilnībā koncentrējās Rīgā.

Astotais piecgadu plāns paredzēja rūpnieciskās ražošanas apjomu Padomju Latvijā palielināt pusotras reizes. Devītajā piecgadē rūpniecības produkcijai republikā vajadzēja pieaugt vēl par 33—38%. Sakarā ar iedzīvotāju visai augsto nodarbinātības pakāpi plāna uzdevumu izpilde turpmāk bija jābalsta gandrīz tikai uz darba ražīguma paaugstināšanu, kā arī uzņēmumu tehnisko modernizāciju un progresīvās tehnoloģijas ieviešanu. Darba ražīguma kāpināšana bija saistīta ar tehniskiem, organizatoriskiem un ekonomiskās stimulēšanas jautājumiem. Ieviešot rūpnieciskajā ražošanā zinātnes un tehnikas jaunākās atziņas un ceļot sabiedriskās ražošanas efektivitāti, galvenā uzmanība tika veltīta ražošanas pamatfondu tehniskā līmeņa paaugstināšanai, t. i., tam, lai pēc iespējas īsākā laikā atjaunotu morāli un fiziski novecojušos iekārtu. Bez tam lieli līdzekļi bija atvēlēti rūpniecības uzņēmumu ražošanas platības palielināšanai, tāpat to rekonstrukcijai un modernizācijai. Kopumā Rīgā desmit gados pamatfondu palielināšanai tika izlietoti 3045 milj. rubļu — gandrīz 3 reizes vairāk nekā septiņgadē.

1966. gadā jaunu galveno korpusu saņēma Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīca, 1967. gadā tika nodota ekspluatācijā maizes izstrādājumu fabrika un eksperimentālā speciālo tēraudkonstrukciju rūpnīca, «Rīgas

Parfimērijas fabrikas «Dzintars» jauncelamais galvenais korpuss (1966. g.).

manufaktūras» gatavo audumu apdares fabrika. 1968. gadā darba ierindā stājās parfimērijas un kosmētikas rūpnīcas «Dzintars» galvenā ražošanas korpusa pirmā kārtā, kā arī apavu individuālās šūšanas fabrika. 1970. gadā sāka dot produkciju pilsētas izaugsmei tik nepieciešamā 2. lielpaneļu ēku celtniecības rūpnīca, bet pārtikas rūpniecības uzņēmumu skaitu kuplināja Rīgas piena kombināta jaunā saldējuma fabrika. Devītās piegādes pirmajā pusē nodeva ekspluatācijā rūpnīcu «Reagents» un «Santehnika» jaunus korpusus, galveno korpusu rūpnīcā «Kompresors», modernu ražošanas korpusu rūpnīcā «Straume», kartona pārstrādes ceļu Rīgas kartonāžas fabrikā. Darbu sāka arī desu un pusfabrikātu izstrādājumu cehs Rīgas gaļas un konservu kombinātā un putrainu izstrādājumu fabrika ražošanas apvienībā «Sarkanais Oktobris».

Devītās piegādes lielākā celtnie Latvijas PSR bija PSRS 50. gadadienas Rīgas hidroelektrostacija. Piegādes pēdējā gadā strādāja Rīgas HES pirmie trīs agregāti. Celtnieki pirms termiņa nodeva ekspluatācijā ražošanas platības A. Popova Rīgas radiatorūpnīcā. Lieliska velte republikai bija jaunā maģistrālā gāzes vada Valdaja—Pleskava—Rīga pirmstermiņa izbūve. Tas ietilpst maģistrālā gāzes vada «Ziemeļblāzma» sistēmā, kas gāzi no tālās Tjumeņas pievada PSRS Eiropas daļai. Bez tam devītās piegādes nogalē tika nodoti ekspluatācijā pirmie agregāti 2. Rīgas termoelektrocentrālē,

kuri bija ļoti nepieciešami sakarā ar dzīvojamo namu celtniecības izvēšanu Rīgā Daugavas labajā krastā, jo nodrošināja to termofikāciju.

Lai ražotu kvalitatīvāku produkciju, Rīgas rūpniecības uzņēmumi izstrādāja pasākumu plānu vecās tehnikas nomaiņai ar jaunu, modernāku, daudz pūļu ieguldīja atsevišķu ceļu rekonstrukcijā. Šajā darbā plaši izmantoja Maskavas, Kijevas, Ļeņingradas u. c. pilsētu radniecisko uzņēmumu pieredzi. Strādnieku aktīvā piedalīšanās ražošanas iekārtas modernizēšanā liecināja par viņu tiešo ieinteresētību izstrādes un līdz ar to uzņēmuma ražošanas jaudas kāpināšanā. Iekārtas modernizēšana deva iespēju drīz jūtami palielināt saražotās produkcijas kopapjomu, piemēram, Rīgas vagonu rūpnīcā, elektrospludžu rūpnīcā, autoelektroaparātu rūpnīcā, «Rīgas manufaktūrā» u. c.

Ja septiņgadē maksimālā vēriba bija veltīta mehanizēto plūsmas līniju ierīkošanai uzņēmumos, tad turpmākajos 10 gados jau strauji pieauga kompleksi mehanizēto un automatizēto ražošanas iecirkņu skaits. Īpaši jāuzsver, ka septiņgadē un agrāk galveno uzmanību veltīja pamatražošanas procesu mehanizācijai un automatizācijai, turpretim palīgdarbu tehniskā apbruņotība bija zemā līmenī. Turpmākajos gados, sevišķi deviņajā piecīgadē, daudz kas tika veikts arī palīgdarbu mehanizācijā.

Visai augsts ražošanas procesu automatizācijas līmenis bija zeķu fabrikā «Aurora», kur 1967. g. sākumā ierindā stājās apaļadīšanas ceļš ar 350 augstāzīģiem automātiem, dodot iespēju ražot 12 milj. pāru zeķu gadā. Ar mūsdienīgu kompleksās mehanizācijas risinājumu izcēlās firma «Rīgas apģērbs», ražošanas apvienība «Sarkanais rīts», Rīgas elektrospludžu rūpnīca, «Rīgas adītājs», «Rīgas audums», mēbeļu un dekoratīvo audumu fabrika «Sakta», «Tekstiliāna», «Lenta», firma «Latvija» u. c. Tehnikas progresa izšķirošo nozīmi ražošanas efektivitātes kāpinājumā uzskatāmi apliecināja ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotās Rīgas cementa un šifera rūpnīcas piemērs. Šajā uzņēmumā viss tehnoloģiskais process, kas saistīts ar cementa apdedzināšanu un malšanu, tika pilnībā automatizēts vai mehanizēts un līdz ar to likvidēts roku darbs. Rezultātā rūpnīca, kaut strādnieku skaits tajā samazinājās par 6%, krietni palielināja produkcijas izlaidi, šifera plāksņu ražošanu — pat par 70%. Vēlākajos gados augsts mehanizācijas līmenis, arī palīgdarbos, nodrošināja rūpnīcas «VEF», A. Popova Rīgas radiatoru rūpnīcas, Rīgas elektromašīnu rūpnīcas, Rīgas dīzeļu rūpnīcas, 3. dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcas, kā arī kokapstrādes un mēbeļrūpniecības uzņēmumu — Rīgas mēbeļu kombināta, mēbeļu fabrikas «Teika», Bolderājas koksnes kompleksās apstrādes kombināta darba panākumus. Mehanizācijas līmeņa paaugstināšanā 60. gados atpalika papīrrūpniecības uzņēmumi, piemēram, Rīgas kartonāžas fabrika, firma «Latvijas papīrs».

Mehanizācijai un automatizācijai Rīgas rūpniecības uzņēmumos pieaugot straujiem tempiem, 1975. gadā Rīgā bija pavisam 1176 mehanizētās plūsmas līnijas — divreiz vairāk nekā 1966. gadā. Automātisko līniju skaits bija trīskāršojies, 2,5 reizes bija pieaudzis kompleksi mehanizēto iecirkņu skaits, 2—3 reizes — kompleksi mehanizēto ceļu un uzņēmumu skaits. Salīdzinājumam var teikt, ka pirms Lielā Tēvijas kara Latvijā bija tikai viena vienīga mehanizēta plūsmas līnija (rūpnīcā «VEF»).

Šādu strauju tehnikas progresu sekmēja jaunāko zinātnes sasniegumu un atklājumu ātrāka ieviešana praksē. Tā ir mērķtiecīga, ja dažādi ražošanas iecirkņi specializējas noteiktu izstrādājumu veidu izlaidē. Otrs svarīgs noteikums ir uzņēmumu darbības koordinēšana, kas iespējama, ražošanu maksimāli koncentrējot un uzņēmumiem savstarpēji plaši kooperējoties. Ekonomiskā reforma pavēra plašas iespējas veidot uz saimnieciskā aprēķina pamatiem kompleksus uzņēmumus — ražošanas apvienības. PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs A. Kosigins savā referātā PSKP 25. kongresā norādīja: «Apvienības ir kvalitatīvi jauna parādība rūpnieciskās ražošanas vadīšanā. Tās nav mehānisks uzņēmumu sakopojums, bet vienots ražošanas un saimniecības komplekss, kurā organiski sakausēta zinātne un ražošana un plaši attīstīta specializācija un kooperēšanās.»²

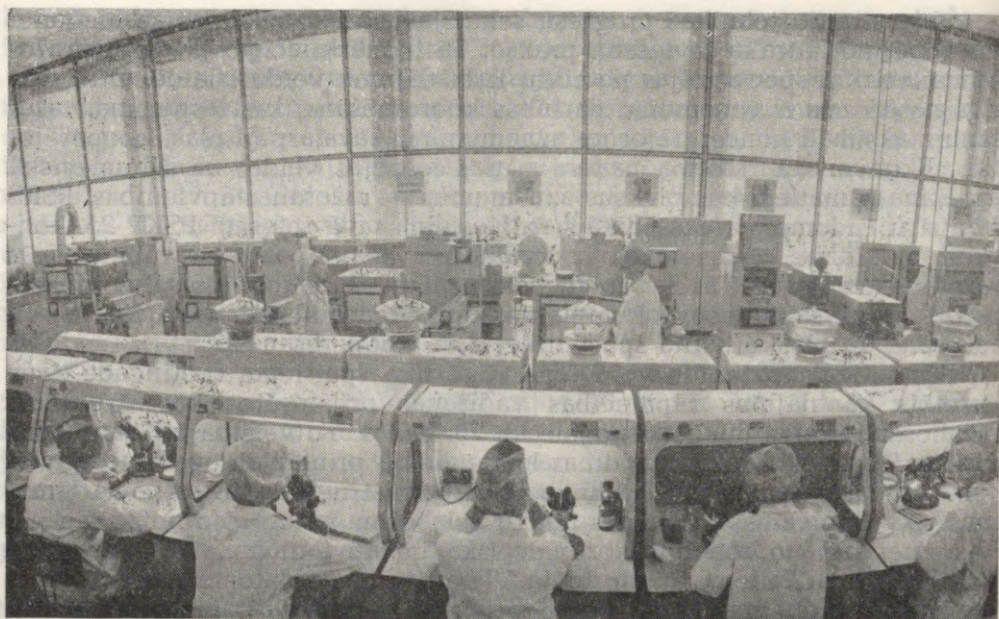
Pirmie soļi apvienību veidošanā Rīgā tika sperti jau septiņgadē, taču noteikts kāpinājums rūpniecības vadīšanas organizatoriskās struktūras uzlabošanā notika 60. gadu nogalē un 70. gados. To veicināja Komunistiskās partijas un Padomju valdības lēmumi šajā principiāli svarīgajā jautājumā. 1973. g. martā PSKP CK un PSRS Ministru Padome pieņēma lēmumus par rūpniecības pārvaldes tālāku uzlabošanu, vispārējo nolikumu par Vissavienības un republikas rūpnieciskajām apvienībām. 1974. g. martā PSRS Ministru Padome apstiprināja Vissavienības nolikumu par ražošanas apvienību (kombinātu), kas bija iepriekšējo gadu gūtās pieredzes vispārināts apkopojums.

Rīgā ražošanas apvienību izveidē visvairāk tika paveikts vieglajā rūpniecībā. 1975. gadā Rīgā bija 11 vieglās rūpniecības ražošanas apvienības («Latvija», «Māra», «Sarkanais rīts», «Rīgas manufaktūra» u. c.). Ražošanas apvienības izveidojās arī nozīmīgākajā Rīgas rūpniecības nozarē — radioelektroniskajā un aparātu būvē («Radiotehnika», «Alfa» u. c.). 1976. gadā ražošanas apvienības izgatavoja gandrīz 40% no Rīgas rūpniecības produkcijas.

Rūpniecības vadības un organizācijas pilnveidošana, zinātnes aktīva iekļaušanās tās jautājumu risināšanā radīja priekšnoteikumus elektronisko skaitļošanas mašīnu plašākai izmantošanai ražošanas pārvaldīšanā. Tās veica īstu apvērsumu ražošanas tehnikā, tehnoloģijā un vadīšanā. Devītajā piecgadē Rīgas rūpniecības uzņēmumos plaši ieviesa automatizētās vadības sistēmas (AVS), vispirms tādos lielos uzņēmumos kā RER, «VEF», Ziemeļrietumu enerģētisko tīklu apvienotajā dispečeru pārvaldē, autoelektroaparātu rūpniecībā, ražošanas apvienībās «Alfa» un «Komutators», vairākos vieglās rūpniecības uzņēmumos. Šīs sistēmas pareiza pielietošana veicināja pārvaldes efektivitātes paaugstināšanu.

Aplūkojamajos gados Rīgas rūpniecības uzņēmumos ļoti populāra kļuva tā dēvētā bezdefektu darba sistēma jeb organizēta kvalitātes kontrole. Vieni no pirmajiem šo sistēmu ieviesa A. Popova Rīgas radiatoru rūpniecības un elektropuldžu rūpniecības kolektīvi. Augstāku pakāpi tā sasniedza kompleksās kvalitātes nodrošināšanas sistēmas formā (ražošanas apvienībā «Alfa», «Rīgas apģērbā» u. c.). 1975. g. sākumā pēc bezdefektu darba sistēmas

² Kosigins A. PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzieni 1976.—1980. gadā. R., 1976, 27. lpp.

Ražošanas apvienībā «Alfa».

sekmīgi strādāja 90 Rīgas uzņēmumi. Desmitās piegādes sākumā šādu kolektīvu bija jau 115.

Tādējādi Rīgas rūpniecības uzņēmumu kolektīvi partijas, padomju un saimniecisko orgānu tiešā vadībā bija veikuši plašu darbu, lai celtu ražošanas efektivitāti un darba ražīgumu. Astotajā piegādē, pateicoties darba ražīguma pieaugumam, ieguva 91% rūpnieciskās ražošanas apjoma pieauguma, bet devītajā — jau 98%.

Sešdesmito gadu otrajā pusē un 70. gados rūpniecības uzņēmumu darbības rezultātu novērtēšanā notika būtiska izmaiņa: tos tagad vērtēja ne vien pēc saražotās produkcijas daudzuma, bet arī pēc produkcijas kvalitātes. 1967. gadā Padomju Savienībā ieviesa vienotu produkcijas kvalitātes valsts atestācijas sistēmu. Jau agrāk daudzi PSRS uzņēmumi pasaulē bija pazīstami ar savu teicamo produkciju. Rīgā, piemēram, tādi bija rūpnīca «VEF», A. Popova Rīgas radiatorrūpnīca, Rīgas elektromašīnu rūpnīca, trikotāžas apvienība «Sarkanais rīts», vairāki pārtikas rūpniecības uzņēmumi. Tagad ražojumiem, kas pēc saviem rādītājiem atbilst pasaules labāko paraugu līmenim, piešķir valsts Kvalitātes zīmi. Bez tam tika ieviesti materiālās stimulēšanas noteikumi par atestēto izstrādājumu ražošanu.

Pirmajiem Latvijas PSR galvaspilsētā valsts Kvalitātes zīmi piešķīra Rīgas gaļas un konservu kombināta ražojumiem. Augsto novērtējumu eksperti deva kombinātā izgatavotajiem konserviem «Tūristu brokastis», bet nedaudz vēlāk — konserviem «Aknu pastēte ar sviestu». Astotās piec-

gades laikā Kvalitātes zīmi izpelnījās Rīgas elektromašīnu rūpnīcas magnētiskie palaidēji, Rīgas rūpnīcu ražotie radiouztvērēji, dizeli, apgaismes iekārtas u. c. ražojumi.

Arī aplūkojamajā laikā Rīgas īpatsvars rūpnieciskajā ražošanā Padomju Savienības mērogā bija ievērojams. 1975. gadā Rīgā izgatavoja pusi no visiem valstī saražotajiem motovelosipēdiem un mopēdiem, katru trešo dzelzceļa pasažieru vagonu, katru ceturto radioaparātu, gandrīz ik ceturto saldējamo iekārtu, ik sesto veļas mazgājamo mašīnu.

Liela nozīme Rīgas saimnieciskajā attīstībā bija enerģētikas attīstībai, kurināmā ražošanai un apgādei. No pārdomātas plānošanas šajā jomā bija atkarīga visu rūpniecības nozaru nepārtraukta izaugsme. Ziemeļrietumu apvienotā energosistēma sekmīgi risināja Rīgas apgādi ar nepieciešamo elektroenerģiju. 1966. gadā pabeidza celt V. I. Ņeņina Ņlaviņu HES ar jaudu 825 tūkst. kilovatu. Tās, tāpat kā turpmākajos gados uzceltās PSRS 50. gadadienas Rīgas HES (jauda — 384 tūkst. kilovatu), uzdevums ir nodrošināt apvienotās energosistēmas sekmīgu darbu maksimālās slodzes laikā, t. i., tad, kad elektroenerģijas patēriņš ir vislielākais. Lielu ieguldījumu Rīgas apgādē ar elektroenerģiju un siltumenerģiju dod Rīgas TEC. Devītajā piecgadē uzcēla Rīgas TEC-2 (ar pilnu jaudu tā sāka darboties desmitajā piecgadē). Elektroenerģijas ražošana Latvijas PSR 1975. gadā, salīdzinot ar 1965. g., pieauga par 44%. Būtisks pasākums republikas un līdz ar to tās galvaspilsētas kurināmā un enerģētikas bāzes nodrošināšanā bija Dašavas—Minskas—Viļņas—Rīgas maģistrālā gāzes vada izbūve 1962. gadā. Lētā dabiskā gāze bija vērtīgs kurināmais rūpniecības uzņēmumos. 1970. gadā pa šo gāzes vadu republika saņēma 985 milj. m³ dabiskās gāzes. Lai tālāk uzlabotu kurināmā bilanci, astotajā piecgadē nodeva ekspluatācijā pazemes gāzes krātuvi Inčukalnā, kurā ziemas periodā var uzkrāt lielu daudzumu gāzes. Taču pilnīgi apmierināt Rīgas vajadzības varēja pēc Valdajas—Pleskavas—Rīgas maģistrālā gāzes vada nodošanas ekspluatācijā.

Kā jau vairākkārt norādīts, vadošā Rīgas rūpniecībā ir mašīnbūves un metālapstrādes nozare. Rūpniecības nozaru pamatfondu struktūrā 1975. gadā tai piederēja gandrīz trešā daļa — 31,6%. Blakus tradicionālajām mašīnbūves nozarēm 60. gadu otrajā pusē un 70. gados sevišķi sekmīgi attīstījās aparātu būve, elektroniskā nozare un sakaru sistēmu ražošana, ko veicināja zinātniski tehniskā progresa straujš kāpinājums Padomju zemē. Šo nozaru nozīmi Latvijas PSR rūpnieciskajā ražošanā uzsvēra arī PSKP 24. kongress savās direktīvās. Latvijas PSR elektroniskās rūpniecības pionieris ir ar Oktobra Revolūcijas ordeni apbalvotā ražošanas apvienība «Alfa». Jaunā ražošanas nozare visai jūtami ietekmē tehnisko progresu citās nozarēs. Blakus tranzistoru izlaidei uzsākta integrālo mikroshēmu ražošana sērijās. Devītajā piecgadē apvienības kopprodukcijas apjoms palielinājies vairāk nekā 3,5 reizes, darba ražīgumu kāpinot trīs reizes.

Rīga ir izveidojusies par vienu no lielākajiem radiatorūpniecības centriem PSRS. Radioaparātu un radiolu ražošanā Latvijas PSR ieņem otro vietu savienoto republiku vidū. Latvijas PSR rūpniecības flagmanis — lielākā elektrotehnikas un radioelektronikas rūpnīca «VEF» piegādā dažādus

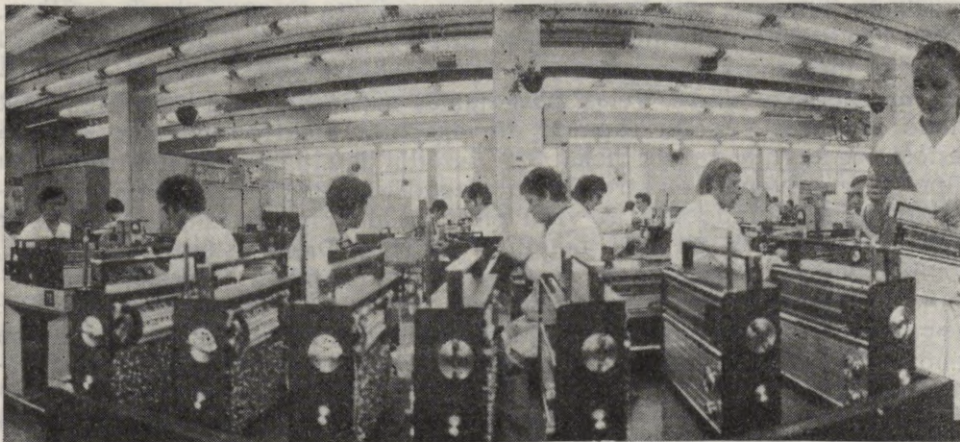
Svinīgajā sēdē, kas veltīta ar Ļeņina ordeni apbalvotās V. I. Ļeņina rūpnīcas «VEF» 50. gadadienai (1969. g.).

izstrādājumus un mezglus dažiem simtiem Padomju Savienības uzņēmumu. Atbilstoši savai specializācijai «VEF» aplūkojamajā laikā strauji palielināja sakaru līdzekļu ražošanu, izmantojot augstākā tehniku un tehnoloģiju. Astotajā piegadē tika konstruēta un apgūta kvazielektronu automātiskā telefona centrāle. Šāda tipa automātisko telefona centrāļu ieviešana samazina kapitālieguldījumus sakaru mezglu celtniecībā, tajā pašā laikā ievērojami uzlabojot sakaru kvalitāti. 1975. gadā Maskavā starptautiskajā izstādē «Sakaru sistēmas un aparatūra» lielākie PSRS eksponenti bija «VEF» un ražošanas apvienība «Radiotehnika». Pilnveidojot specializāciju, «VEF», sākot ar 1968. g. otro pusi, atteicās no radiolu izgatavošanas, ražojot tikai augstas klases tranzistoruztvērējus. Stabīlu slavu pasaules tirgū ieguva vefiešu izgatavotā «Spīdola», kurai vēlākajos gados sekoja tranzistoruztvērēji «VEF». Arī tie savas labās kvalitātes un glīta ārējā noformējuma dēļ iekaroja noteiktas pozīcijas daudzās valstīs, piemēram, Anglijā, Beļģijā.

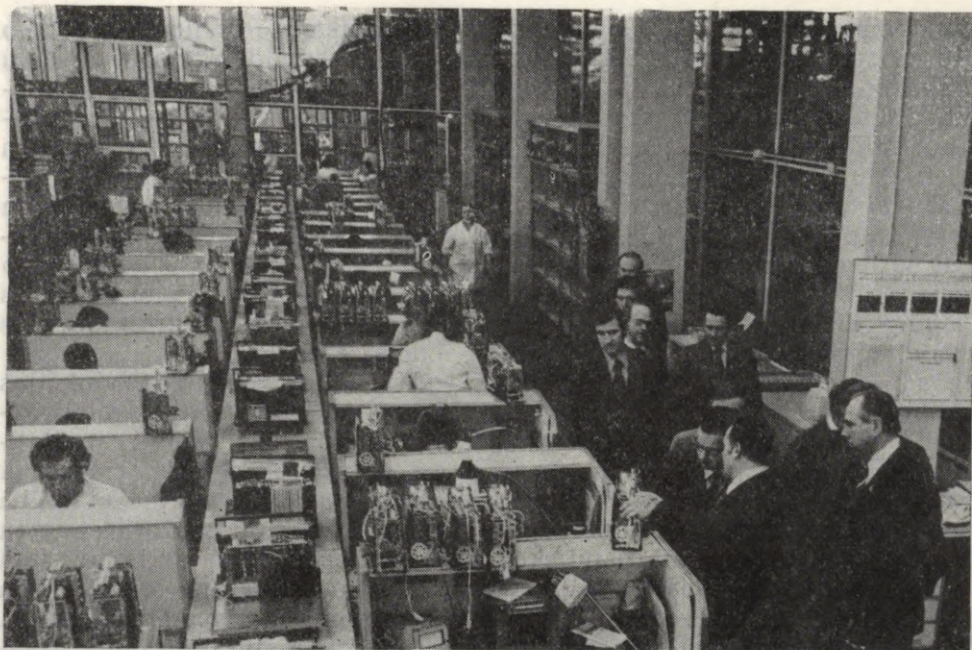
1969. gadā, kad rūpnīca «VEF» atzīmēja savu pusgadsimta jubileju, ar LKP CK un Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu ar Ļeņina ordeni apbalvotajai rūpnīcai tika piešķirts V. I. Ļeņina vārds. Latvijas KP CK, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija un Latvijas PSR Ministru Padomes

apsveikumā rūpnīcas «VEF» kolektīvam bija teikts: «Rūpnīca «VEF», ko 1919. g. aprīlī nodibināja Latvijas pirmā Padomju valdība, nogājusi lielu un slavas vainagotu ceļu, tai ir bagātas cīņas un darba tradīcijas. Ar kolektīva pašreizējā darbu un visu brālīgo republiku pastāvīgu palīdzību «VEF» kļuvusi par vienu no mūsu zemes vadošajiem uzņēmumiem vadu sakaru līdzekļu izgatavošanā. Izstrādājumi ar «VEF» marku — modernās automatiskās telefona un telegrāfa centrāles, radiouztvērēji un telefona aparāti — sastopami visās mūsu zemes malās. Vefiešu produkciju plaši pieprasa pasaules tirgū, un tā tiek eksportēta uz 57 ārvalstīm.» Līdztekus ievērojamiem panākumiem jaunas, augstvērtīgas produkcijas izlaidē «VEF» sniedza uzskatāmu paraugu augstas darba kultūras, taupības režīma nodrošināšanā, darba ražīguma nemitīgā celšanā.

Radoša pieeja jaunās tehnoloģijas ieviešanā, rūpes par produkcijas kvalitātes nemitīgu uzlabošanu raksturīgas arī A. Popova Rīgas radiatoru rūpnīcai. Uzņēmumā ir augsts automatizācijas līmenis. Pēc rūpīgas specializēšanās radioaparātu un radiolu, kā arī tranzistoru uztvērēju ražošanā strauji pieauga jauno izstrādājumu izlaide; tā pirmā Padomju Savienībā sāka ražot stereofoniskās radiolas. Bieži rūpnīcas produkcija guva augstu novērtējumu dažādās starptautiskās izstādēs. 1967. gadā tradicionālajā Leipzigeras pavasara gadatirgū portatīvais radioaparāts «Rīga-103» saņēma zelta medaļu. Otru zelta medaļu saņēma stereofoniskā pusvadītāju radiola «Rīga-101». Turpmākajos gados radiatoru rūpnīcā apguva vairāku jaunu uztvērēju («Rīga-302», «Rigonda-102», «Melodija», «Selga» u. c.) ražošanu. Rūpnīca palīdzēja izstrādāt tehnisko dokumentāciju un apgūt uztvērēju «Vega», «Okeāns», «Estonia-5» u. c. ražošanu radnieciska profila radiatoru rūpnīcām kaimiņu republikās — Baltkrievijas un Igaunijas PSR. Devītajā piecgadē tika pabeigta rūpnīcas (tagad tā ietilpst ražošanas apvienībā «Radiotehnika») jaunā korpusa celtniecība Imantā. Augstvērtīgā iekārta ļāva vairāk nekā divkārt palielināt produkcijas izlaidi, atjaunināt produkciju. Sāka ražot

Tranzistoru regulēšana rūpnīcā «VEF».

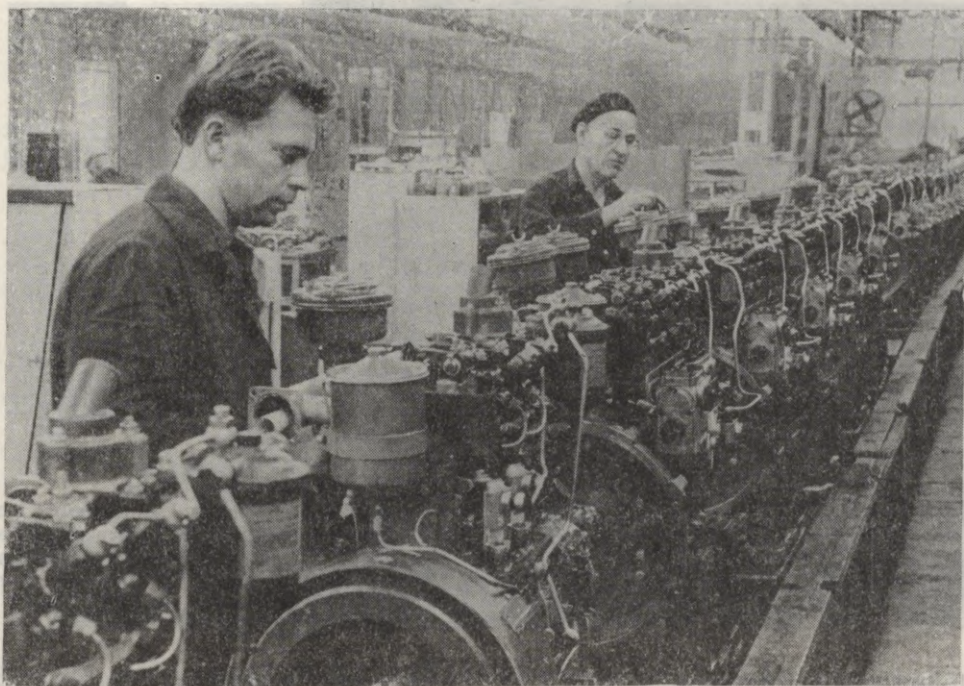

Jaunais cehs A. Popova Rīgas radiatorūpnīcā.

Padomju zemē pirmo augstākās klases stereofonisko tranzistorradiolu «Viktorija», arī elektrofonus «Akords» u. c. izstrādājumus.

Plaši izvēsta Rīgā astotajā un devītajā piecgadē bija elektrotehniskā rūpniecība, ko pārstāvēja ar modernu ražošanas tehniku apgādāti uzņēmumi — Rīgas elektromašīnu rūpnīca, Rīgas elektrospuldžu rūpnīca, apgaismes tehnikas rūpnīca. Visā valstī pazīstama ar Ļeņina ordeni apbalvotās Rīgas elektromašīnu rūpnīcas produkcija — aparātūra elektrovilcieniem, elektroiekārtas, gaisa kondicionēšanas iekārtas, saldējamās ierīces, magnētiskie slēdži, veļas mazgājamās mašīnas. Cieša sadarbība RER vieno ar Rīgas vagonu rūpnīcu; tā, eksporta elektrovilcienam «ER-25» rerieši izgatavoja vairāk nekā 320 dažādu detaļu. Rīgas elektromašīnu rūpnīca ir galvenais elektroiekārtu piegādātājs PSRS ražotajiem elektroiekārtveļiem. Neraugoties uz visai plašo produkcijas nomenklatūru, tā ir augstas kvalitātes un rod noietu Bulgārijā, Dienvidslāvijā, Ungārijā, Somijā, Indijā, Pakistānā u. c. valstīs. Daudzveidīga ir Rīgas elektrospuldžu rūpnīcas un Rīgas apgaismes tehnikas rūpnīcas produkcija. Apgaismes tehnikas rūpnīcā ražoja visdažādākās lustras, piekarināmās un iebūvējamās armatūras ar luminiscējošām spuldzēm sabiedrisko ēku apgaismošanai.

Tālu pāri Latvijas PSR robežām aizskanējusi Rīgas vagonbūvētāju slava. Kopš 1969. g. RVR līdzās elektrovilcienu motorvagoniem atkal sāka ražot piekabes vagonus, un turpmāk rūpnīcā koncentrējās praktiski visa

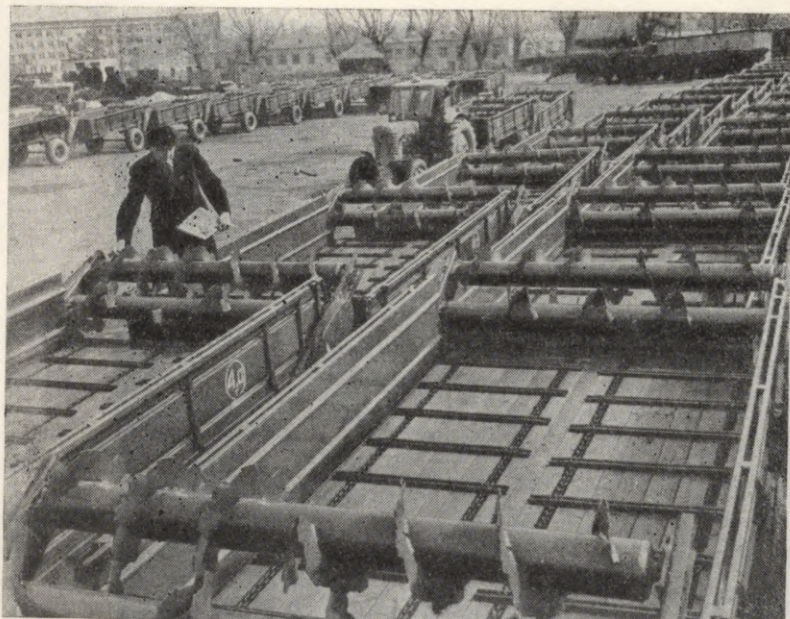

Konveijera līnija Rīgas dīzeļu rūpnīcā (1968. g.).

elektrovilcienu ražošana PSRS. RVR ir arī kļuvusi par dīzeļvilcienu vienīgo ražotāju Padomju Savienībā. Devītajā piecgadē rūpnīcā izgatavoja arī jaunus komfortablos tramvajus «RVR-6-2M».

Rīgas dīzeļu rūpnīcā aplūkojamajā desmitgadē tika apgādāta ar vismodernāko ražošanas iekārtu, un tas ļāva krasi uzlabot produkcijas kvalitāti. Devītajā piecgadē izgatavotais dizelis «IRH-6» kļuva par republikas divsimto izstrādājumu, kam piešķirta Kvalitātes zīme. Daļu rūpnīcā ražotās produkcijas eksportēja uz sociālistiskajām valstīm, arī Afganistānu, Indiju, Tunisiju un citām valstīm, kopumā vairāk par 40.

Automobiļu rūpniecību, kā jau minēts, Rīgā pārstāvēja Rīgas eksperimentālā autobusu rūpnīca, kas devītajā piecgadē pārbāzējās uz Jelgavu, kur tika uzcelta jauna, moderna mikroautobusu rūpnīca. Rūpnīca «Sarkanā zvaigzne» ir viena no divām rūpnīcām PSRS, kas ražo mopēdus un motovelosipēdus. Divi no ik trijiem Padomju Savienībā ražotajiem mopēdiem ir rīdzinieku izgatavoti. «Sarkanā zvaigzne» ir vienīgā motorūpnīca PSRS, kuras mopēdi tiek eksportēti. Devītajā piecgadē ražotais motovelosipēds «Rīga-12» ir saņēmis Kvalitātes zīmi. Augsts automatizācijas un mehanizācijas līmenis raksturo Rīgas autoelektroaparātu rūpnīcu, kuras produkcija ir spidometri, manometri, benzīna padevēji u. c. automobiļu ražošanā nepieciešamās ierīces. Blakus visiem šiem mašīnbūves un me-

Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas ražotie mēslojuma izklienētāji pirms nosūtīšanas uz laukiem (1970. g.).

tālapstrādes uzņēmumiem Rīgā ir vēl vesela virkne specializētu uzņēmumu, piemēram, Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīca, kas ražo universālos izklienētājus, Rīgas ķīmiskās mašīnbūves rūpnīca u. c.

Stabila ir Rīgas ķīmiskās rūpniecības uzņēmumu darba slava. Tomēr šai nozarē, kā jau minēts, Rīgas īpatsvars republikā ir samērā neliels.

Rīga ir izveidojusies par vienu no lielākajiem mēbeļu ražošanas centriem Padomju Savienībā. Mēbeļu firmas «Rīga», Rīgas mēbeļu kombināta, mēbeļu fabrikas «Teika» ražotās mēbeles ir daudzveidīgas, modernas, ar glītu apdari. Ne velti ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotajam Rīgas mēbeļu kombinātam uzticēja izgatavot mēbeles V. I. Ļeņina memoriālam kompleksam Uļjanovskā.

Sakarā ar Rīgā plaši izvērsto celtniecību īpašu nozīmi ieguva būvmateriālu ražošanas kāpināšana. Salīdzinājumā ar 1960. g. tās apjoms 1975. gadā bija pieaudzis par 34,5%.

Sešdesmito gadu otrajā pusē un 70. gados daudziem uzņēmumiem, kas izgatavoja ražošanas līdzekļus, radās «otra profesija» — $\frac{1}{3}$ no Rīgas smagās rūpniecības uzņēmumu ražošanas apjoma sastādīja plaša patēriņa preces. Tomēr visvairāk tautas patēriņa preču izgatavoja vieglās un pārtikas rūpniecības uzņēmumi. Tālu Padomju zemē pazīstama Rīgas pārtikas rūpniecības uzņēmumu, vispirmām kārtām Rīgas piena kombināta, Rīgas gaļas un konservu kombināta, tāpat konfekšu un konditorejas izstrādājumu ražotāju augstvērtīgā produkcija. Tas pats sakāms par parfimērijas un kosmētikas fabriku «Dzintars», kur ražotās smalkās un noturīgās smaržas atrada noietu tirgū pat tādā parfimērijas «lielvalstī» kā Francijā.

Astotajā un devītajā piecgadē padomju tauta sasniedza jaunas robež-

Rīgas porcelāna un fajansa rūpnīcas apgleznošanas cehs.

līnijas tautas saimniecības attīstībā un pilnveidošanā. PSKP 25. kongresā tika atzīmēts, ka devītā piecgade Padomju Savienībā ir bijusi labākā piecgade rūpnieciskās produkcijas pieauguma apjoma, kapitālieguldījumu palielināšanas un tautas labklājības celšanas ziņā. Arī Rīgas darbaļaudis bija sekmīgi īstenojuši piegādu plānus, ievērojami ceļot darba ražīgumu un tādējādi sasniedzot krasu rūpnieciskās produkcijas pieaugumu. Milzīga nozīme te bija ražošanas vadības un organizācijas pilnveidošanai. Ārkārtīgi pieauga arī kapitālieguldījumi pilsētas rūpniecībā. Ja 1951.—1955. gadā tajā ieguldīja 245 milj., 1956.—1960. gadā — 472 milj. un 1961.—1965. gadā — 820 milj. rubļu, tad 1966.—1970. gadā — 1203 milj. un 1971.—1975. gadā — 1890 milj. rubļu. Septiņdesmito gadu vidus Rīgas rūpniecība gan mēroga, gan tehniskās apgādātības ziņā radikāli atšķīrās no pilsētas rūpniecības 50. gados — laikā, kad republikā bija uzcelti sociālisma pamati. Padomju varas laikā — līdz 1976. g. — Rīgas rūpniecības produkcijas kopējais apjoms pieaudzis 42,5 reizes, bet mašīnbūvē un metālapstrādē — 420 un ķīmiskajā un naftas rūpniecībā — 375 reizes. Septiņdesmito gadu vidū Rīgas rūpniecība vienas darba nedēļas laikā saražoja gandrīz tikpat daudz produkcijas, cik visā 1940. gadā, bet produkcijas pieaugums 1975. gadā gandrīz divkārt pārsniedza visas 1940. gadā izgatavotās produkcijas apjomu. Konkrētie dati par svarīgāko rūpniecības produkcijas veidu ražošanas attīstību Rīgā 30 pēckara gados (naturālajā izteiksmē) sniegti šeit ievietotajā tabulā.

Produkcijas veidi	1946. g.	1950. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1974. g.	1975. g.
Maģistrālie pasažieru vagoni — gab.	—	225	367	578	534	650	660
Radiouztvērēji un radio-las — tūkst. gab.	23	138	553	1188	1853	2681	2390
Elektriskās spuldzes — milj. gab.	0,5	0,9	71,1	110,1	113,5	104,6	100,1
Līmētais finieris — tūkst. m ³	20,1	55,3	104,2	102,1	116,8	114,9	111,6
Sērkociņi — tūkst. standarta kastu	105	219	357	327	435	423	348
Papīrs — tūkst. t	...	12,5	21,2	30,9	33,1	30,0	33,4
Kartons — tūkst. t	0,1	0,2	14,7	10,7	11,0	11,0	11,0
Cements — tūkst. t	47	67	211	251	269	254	257
Silikāta ķieģeļi — milj. gab.	2,3	5,8	101,9	132,5	142,9	82,1	125,8
Šiferis — milj. nosacīto plākšņu	5,4	18,0	31,8	27,1	45,3	44,3	41,5
Sausais ģipša apmetums — tūkst. m ²	—	1654	2838	2170	2455	2090	2297
Logu stikls — tūkst. m ²	817	1302	2375	2638	2790	5931	6660
Kokvilnas audumi:							
milj. tekošo m	7,6	24,0	49,3	59,4	63,2	61,3	62,8
milj. m ²	41,2	50,2	54,4	52,3	54,4
Vilnas audumi:							
milj. tekošo m	1,2	3,3	7,2	9,8	13,1	13,7	13,9
milj. m ²	9,8	11,6	16,5	18,2	18,5
Linu audumi:							
milj. tekošo m	1,3	3,8	6,1	9,3	14,7	17,9	18,3
milj. m ²	4,7	6,9	13,0	14,7	14,7
Zīda audumi:							
milj. tekošo m	0,4	3,3	10,2	10,5	11,4	15,7	16,0
milj. m ²	10,0	10,2	11,2	16,6	16,8
Zeķes dažādas — milj. pāru	2,2	11,2	23,9	37,3	58,3	62,6	64,7
Triko veļa — milj. gab.	0,9	5,6	14,2	25,3	27,7	26,0	25,1
Triko virsdrēbes — milj. gab.	0,2	1,3	3,5	6,0	8,7	8,7	8,5
Ādas apavi — milj. pāru	0,4	2,4	6,1	5,8	7,9	7,7	7,6
Gumijas apavi — milj. pāru	0,5	2,9	6,5	7,7	10,4	13,3	13,4
Pianīno un flīģeļi — gab.	—	—	618	3067	4125	4626	4620
Skaņu plates — tūkst. gab.	0,2	0,7	6,0	9,5	9,4	9,0	9,0
Gaļa (rūpnieciskā izstrāde, ieskaitot 1. kategorijas subproduktus) — tūkst. t	2,7	5,4	31,4	24,2	36,5	43,9	47,3
Makaronu izstrādājumi — tūkst. t	2,2	5,2	8,3	9,7	8,2	9,1	9,7
Konditorejas izstrādājumi — tūkst. t	4,9	16,8	25,2	36,4	41,4	41,1	41,3

Plaši izmantojot kurināmo, izejvielas un dažādas iekārtas, ko piegādā no citām republikām, Rīgas rūpniecība sociālistiskās darba dalīšanas ietvaros dod lielu ieguldījumu visas Padomju valsts rūpniecības produkcijas ražošanā. Rīgas rūpniecības sasniegtais līmenis produkcijas izlaidē un it īpaši tās kvalitātē kļuva par stingru pamatu pilsētas turpmākajai industriālajai izaugsmei attīstīta sociālisma posmā.

3. RĪGA — VISSAVIENĪBAS NOZĪMES TRANSPORTA MEZGLS

Padomju Latvijas izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis Baltijas jūras reģionā nosaka, ka republikas jūras, dzelzceļu, automobiļu un gaisa transportam ir liela nozīme ne vien Latvijas PSR, bet arī visas Padomju Savienības tautas saimniecībā. Rīga, kas ir lielākais ekonomiskais centrs Baltijas republikās, reizē ir arī visai svarīgs transporta mezgls.

Hitleriešu okupanti nodarīja Latvijas dzelzceļiem, it īpaši Rīgas dzelzceļa mezglam, lielus zaudējumus. Viņi nopostīja Rīgas mezglā vairāk nekā 300 km stacijas ceļu, uzspridzināja 7 gaisa pārejas, 13 tiltus. Lokomotīvu saimniecība bija pilnīgi izpostīta. Stipri cietuši bija vagonu depo Rīgas pasažieru stacijā un Ganību (Preču) stacijā, lokomotīvu depo Šķirotavā un Čiekurkalnā. Bija uzspridzinātas staciju ēkas Zaslaukā, Bolderājā, Čiekurkalnā, daļēji arī Rīgas pasažieru stacija.

Dzelzceļa transporta atjaunošana Padomju Latvijā sākās tūlīt pēc ienaidnieka padzišanas. Jau 1948. gadā tika sasniegts pirmskara līmenis kravas pārvadājumos, bet 1950. gadā, salīdzinot ar 1940. g., kravu apgrozība bija palielinājusies divkārt. Tika atjaunots 1700 km ceļu, samērā īsā laikā uzcelti lieli tilti pāri Daugavai un Lielupei. Rīgā izvērtās plaši darbi piepilsētas dzelzceļa līniju elektrificēšanā.

Latvijas dzelzceļa transportam ir divas galvenās funkcijas: tas kalpo rūpniecības un lauksaimniecības vajadzībām, pārvadā iedzīvotājus, tāpat pārvieto eksporta un importa kravas, ko izved un ievē galvenokārt caur Rīgas ostu. Visciešākie sakari Rīgas rūpniecībai ir ar Ziemeļu un centrālajiem ekonomiskajiem rajoniem, Baltkrievijas, Ukrainas, Igaunijas un Lietuvas PSR. Transportēta tiek gatavā produkcija, kā arī izejvielas, kurināmais, metāli, kokmateriāli un citas vairuma kravas. Līdz 1965. g. Rīgā ievēda ievērojami vairāk kravu, nekā no tās izveda, bet pēc tam šī atšķirība ievērojami samazinājās. Šis apstāklis izskaidrojams ar to, ka pēc Polockas—Ventspils naftas vada izbūves naftas pārvadāšana Latvijā pa dzelzceļu lielā mērā zaudēja savu nozīmi.

1975. gadā gandrīz visas kravas pārvadāja ar dīzeļlokomotīvēm, tikai nedaudz — ar elektrovilcieniem un vecajām tvaika lokomotīvēm. Pasažieru pārvadāšanā Latvijas PSR arī izmanto gandrīz tikai moderno vilcējspēku vien.

Liela nozīme Rīgas kā transporta mezgla attīstībā ir dzelzceļu elektrifikācijai. Piecdesmito gadu sākumā stājās ierindā Latvijā pirmais elektrificētais dzelzceļa posms Rīga—Ķemeri, ko drīzumā pagarināja līdz Tukumam,

bet turpmākajos gados elektrovilcieni jau kursēja arī pa maršrutiem Rīga—Saulkrasti, Rīga—Aizkraukle, Rīga—Jelgava. Pēdējā maršrutā pirmoreiz Latvijā tika ieviesta pati modernākā vilcienu vadīšanas sistēma — dispečeru dienesta centralizācija (sistēma «Neva»). Rīgas dzelzceļa mezglā elektrifikācijā lielu palīdzību sniedza speciālisti no Maskavas un Ļeņingradas. Vilces apakšstaciju iekārtošanai tika saņemtas elektroiekārtas vairāk nekā no 60 Padomju Savienības pilsētām. Piepilsētas elektrificēto līniju garums pārsniedzis 300 km.

Piecdesmito gadu beigās tika pabeigti lieli celtniecības darbi, kuru nolūks bija pārvērst Oškalnu staciju par otru lielāko pasažieru staciju Rīgas mezglā. 1958. gadā sākās Rīgas stacijas rekonstrukcija, ko pabeidza 1960. gadā. Tika ierīkotas automātiskās biļešu kases, mehanizēta bagāžas un rokas bagāžas glabātava, telpu tīrīšana, ieviesta dispečeru vadība biļešu pārdošanā uz tālsatiksmes vilcieniem. Rīgas stacija kļuva par modernāko staciju Padomju Latvijā. Ne velti tā bija Vissavienības Tautas saimniecības sasniegumu izstādes dalībniece. Ērti pasažieru vilcieni brauc no Rīgas uz Maskavu, Ļeņingradu, Tallinu, Viļņu, Minsku, Kijevu, Simferopoli, Adleru un citām Padomju zemes pilsētām. Sevišķi iecienīti ir firmas vilcieni «Latvija» un «Jūrmala», kuros radīts īpašs komforts un nodrošināta laba apkalpošana. 1975. gadā pasažieru pārvadājumu apjoms Rīgas mezglā bija ap 110 milj. cilvēku (50% no visiem pasažieru pārvadājumiem republikā).

Modernajiem mūsdienu vilcieniem nepieciešama priekšzīmīga apkalpošana. 1950. gadā nodibinātais Zasulauka lokomotīvu depo nodrošina vilcienu teicamu ekspluatāciju un remontu.

Rīgas mezglā dzelzceļnieki daudzkārt bijuši sociālistiskās sacensības uzvarētāji un jaunu sociālistiskās sacensības formu ierosinātāji. Viena no tām bija staciju, ostu un rūpniecības uzņēmumu kompleksā sacensība, kas radās Rīgas Krasta dzelzceļa stacijā un Rīgas jūras ostā. Stacijas un ostas darbinieki dara visu, lai pēc iespējas ātrāk apstrādātu kuģu kravas pēc varianta kuģa borts—vagrns. Rīgas jūras ostā šādi tiek veikti vairāk nekā 70% pārkraušanas darbu.

Rīgas dzelzceļa mezglā strādā vairāki simti ražošanas pirmrindnieku. Viņu skaitā var minēt Sociālistiskā Darba Varoni mašīnistu V. Butusovu, Ļeņina ordeņa kavaleri Latvijas PSR Augstākās Padomes deputātu mašīnistu K. Sējēju, Rīgas Preču stacijas lokomotīvu depo atslēdznieku P. Cīruli, kam divreiz piešķirts Goda dzelzceļnieka nosaukums. Lieli nopelni ir arī Ļeņina ordeņa kavalierei Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes deputātei celtna vadītājai R. Bērziņai, Ļeņina ordeņa kavalerim A. Vasiļevam no Zasulauka depo, kurš strādā tajā kopš depo dibināšanas, Ļeņina ordeņa kavalerim J. Zeimulim, Darba Sarkanā Karoga ordeņa kavalerim I. Mešķim un daudziem citiem.

Rīga jau kopš seniem laikiem ir slavēta ar savu ostu. Atkāpjoties no Rīgas, hitlerieši tās ostu pilnīgi izpostīja. Pirmo atjaunošanas pasākumu rezultātā Rīgas jūras ostā jau 1945. g. septembrī varēja atklāt navigāciju. Pavisam no 1945. g. 11. septembra līdz 1946. g. 1. februārim osta uzņēma 46 kuģus. 1945./46. gadā vien pa jūras ceļu republikas galvaspilsēta saņēma pāri par 40 tūkst. tonnu dažādu iekārtu, 95 tūkst. tonnu akmeņ-

ogļu, 10 tūkst. tonnu cementa, 4 tūkst. tonnu elektrisko kabeļu, 3,5 tūkst. tonnu vadu utt.

Ne mazāk pūļu atjaunošanas periods prasīja no Latvijas Valsts jūras kuģniecības, kas savu darbu atsāka 1944. g. oktobrī. Kara laikā 50 Latvijas kuģu gāja bojā vai arī tos nolaupīja fašistiskā Vācija, nodarītie zaudējumi sasniedza 450 milj. rubļu. 1945. gadā kuģošanas sākumā LVJK rīcībā bija 9 kuģi.

1950. gadā — pēckara piecgades pēdējā gadā Rīgas osta bija atjaunota un zināmā mērā rekonstruēta. Piektās piecgades sākumā ostā bija divi iekraušanas un izkraušanas rajoni — Eksporta osta un Andrejosta. Pirmā no tām katru gadu nodrošināja 70% no plānā paredzētās kravas pārstrādes. Andrejostā pārstrādāja galvenokārt vietējās kravas — ķieģelus, granti, skaldīto akmeņu šķembas u. c. No 1951. līdz 1958. g. Rīgas jūras ostā iekrauto un izkrauto kuģu skaits pieauga 2,5 reizes, bet kravas apgrozība palielinājās gandrīz 4 reizes.

Septiņgadē Padomju Latvijas jūras transportā sākās ievērojamas kvalitātes izmaiņas. 1959. g. bija Latvijas tankkuģu flotes dzimšanas gads: Rīgas jūras ostā pietauvojās pirmais tankkuģis «Kokanda» ar 4 tūkst. tonnu kravas ietilpību, kurš aizsāka republikas tankkuģu flotes vēsturi. 1963. gadā Latvijas jūras kuģniecība saņēma specializētus kuģus banānu un ananāsu pārvešanai — «Inguru», «Kuru» un «Aragvu», bet 1965. gadā — kuģus «Ķegums» un «Krāslava» šķidrās gāzes transportēšanai. Septiņgadē laikā republikas transporta flotes kravu apgrozība pieauga 8,5, bet kopējā tonnāža — 3,3 reizes. Tankkuģu pārvešanas īpatsvars 1965. gadā bija ap 64% no visa izveduma un turpmāk pieauga vēl.

Kravu apgrozība Rīgā septiņgadē beigās pārsniedza 3,5 milj. tonnu. Eksporta īpatsvars pieauga, bet ievērojami samazinājās vietējo kravu pārvešana. Palielinājās arī beramās un beztaras kravas pārvešana ostā (1958. gadā — 65,4%, 1965. gadā — 80% no visām kravām).

1958. gadā arī Rīgas jūras ostā plaši izvērsās kustība par komunistisku darbu. Tās iniciatori ostā bija portālceltņa Nr. 13 vadītāji A. Timofejevs, I. Dunksis un A. Perecs, kas pirmie izcīnīja komunistiskā darba apkalpes goda nosaukumu. 1965. gadā ostā par šo goda nosaukumu cīnījās 300 cilvēki — dokeri un inženiertehniskie darbinieki, un daudziem no viņiem piešķīra komunistiskā darba trieciennieka nosaukumu. Par darbā sasniegtajiem rezultātiem vairāki ostinieki saņēma valdības apbalvojumus. Ar Ļeņina ordeni apbalvoja vecāko celtņa vadītāju E. Dervu, ar Darba Sarkanā Karoga ordeni — dispečeru K. Andrejevu, ostas strādnieku brigadieru L. Ivdrisu, ostas priekšnieku N. Žiharevu u. c.

Kopš 1958. g. Rīgas ostā apkalpo tūristu pasažieru kuģus. Šajā gadā ar motorkuģi «Gruzija» vairākas reizes Rīgā ieradās franču tūristi. 1959. gadā pasažieru kuģi «Pobeda» un «Baltika» veica regulārus tūrisma reisus pa maršrutu Rīga—Tallina—Ļeņingrada—Rīga. 1961. gadā tika atklāta regulāra pasažieru līnija Rīga—Stokholma—Rīga, pa kuru kursēja motorkuģi «Marija Uljanova» un «Kooperācija», pārveidājot lielu skaitu tūristu no Zviedrijas, Norvēģijas, Dānijas, Anglijas, ASV, Francijas un citām valstīm. 1962. gadā atklāja regulāru līniju Ļeņingrada—Havra ar ienākšanu Rīgā un Stokholmā; šo līniju apkalpoja motorkuģis «Estonija».

Sešdesmitajos gados bieži viesi Rīgā bija tūristi no VDR, kuri ieradās ar okeāna lainieriem «Fritz Heckert» un «Völkerfreundschaft». Šajā laikā Rīgas ostu apmeklēja arī motorkuģi «Mazowsze» un «Stefan Batory» ar poļu tūristiem. 1965. gadā Rīgā pabeidza būvēt jūras pasažieru staciju ar divām piestātnēm lielu un vidēju kuģu uzņemšanai. Tā bija viena no pirmajām jūras pasažieru stacijām Padomju Baltijā.

Astotās piecgades laikā Padomju Latvijas transporta flote turpināja attīstīties visai strauji. Ja 1958. gadā Latvijas jūras kuģniecības rīcībā bija 15 kuģi, turklāt visumā nolietoti, tad 1970. gadā kuģu skaits jau bija sasniedzis 50. To vidū bija tankkuģi un kuģi gāzes pārvadāšanai, kā arī moderni sauskravas motorkuģi un refrižeratorkuģi. Latvijas kuģniecība kļuva otra lielākā Padomju Savienības naftas kravu pārvadātāja. Bez tam kuģi pārvadāja spirtu, minerālās un augu eļļas, kā arī melasi un graudaugus. Gāzes pārvadātāji veica reisu uz daudzām pasaules ostām.

Latvijas sauskravas flote šajā laikā apkalpoja 5 regulāras līnijas: PSRS—Anglija, PSRS—Francija, PSRS—Beļģija, PSRS—Holande un PSRS—VDR. Tika uzkrāta liela pieredze mašīnu un iekārtu, kā arī šķiedru kravas, papīra un celulozes pārvadāšanai. Refrižeratorkuģi transportē banānus, ananāsus un pārējos augļus un citus ātri bojājošos produktus.

Līdzās straujai flotes izaugsmei turpinājās Rīgas ostas krasta saimniecības attīstība, paplašinājās kuģu remonta rūpnīca, pilnveidojās darba organizācija, palielinājās audzēkņu uzņemšana Rīgas jūras skolā.

Septiņdesmitajos gados Rīgas ostā ir divi ekspluatācijas rajoni — pirmais (bij. Eksporta rajons) un otrais (bij. Andrejosta); tajos ir 20 piestātnes, kas apgādātas ar augstvērtīgu tehniku un ir pieejamas kuģiem ar iegrimi līdz 9,5 m. Pirmais rajons paredzēts gabalkravu, vispirmām kārtām kokvilnas ķīpu, papīra ruļļu u. c. kravu, apstrādei. Atsevišķās piestātnēs tiek apstrādātas beramās kravas — ogles, rūda, metāllūžņi. Piestātnē pie saldētavas pārkrauj refrižeratorkravas — sviestu, gaļu, augļus. Otrais rajons specializējas dažāda veida metālu, autorūpniecības izstrādājumu, kabeļu, taras pārkraušānā, kā arī labības pārkraušānā pie piestātnes elevatora. Pirmajā ekspluatācijas rajonā ir izveidota tā dēvētā Jaunā osta «ro-ro» (horizontālās iekraušanas un izkraušanas — «roll in — roll out») tipa kuģu, konteineru un ķīpu pārvadātāju kuģu apstrādei. 1973. gadā kravu apstrāde Rīgas ostā pārsniedza 6 milj. tonnu.

1974. gadā Rīgas ostā radās pirmie Iljičovskas jūras ostas A. Baranovska paplašinātās brigādes progresīvo darba metožu sekotāji. Jau nākošajā gadā Rīgas ostā strādāja 10 paplašinātās kompleksās brigādes. To darba ražība «ro-ro» tipa kuģu apstrādē bija par 19,2% augstāka nekā parastajām brigādēm.

Ostniekiem un dzelzceļniekiem pievienojās trešais sociālistiskās sacensības partneris — Latvijas PSR Autotransporta un šoseju ministrijas kravas pārvadājumu pārvalde. Atbalstot Odesas transportnieku ierosmi, kas bija atzinīgi novērtēta PSKP CK plēnuma lēmumā, Latvijas ostnieki, dzelzceļnieki un autotransporta darbinieki 1975. gadā pirmoreiz pieņēma kopējās sociālistiskās saistības. Devītās piecgades uzdevumi tika sekmīgi izpildīti Sešpadsmit kolektīvi, to skaitā 5 ostas strādnieku brigādes, atkārtoti izcīnīja komunistiskā darba kolektīva nosaukumu.

Rīgas—Jūrmalas autostrāde.

Septiņdesmitajos gados turpināja attīstīties arī Latvijas jūras kuģniecības flote, kuru papildināja moderni specializēti kuģi: konteineru un ķīpu pārvadātāji, «ro-ro» tipa kuģi, refrīzeratorkuģi un tankkuģi. Republikas refrīzeratoru — augļu pārvadātāju flote ir lielākā Padomju Savienībā. Latvijas jūras kuģniecības flotē esošo kuģu skaits ir jau pārsniedzis 100.

Rīgas jūras ostas akvatorijā ietilpst Mīlgrāvis — pieteka, kas savieno Daugavu ar Ķīšezeru. Šajā pietekā izvietota viena no Baltijā lielākajām kuģu remonta bāzēm. Šeit ne vien remontē dažāda tipa lielos kuģus, bet arī gatavo kuģus tālām zinātniski pētnieciskām ekspedīcijām, būvē spēcīgus jūras velkoņus, metāla liellaivas, prāmjus—ledlaužus.

Uz leju pa Daugavas straumi atrodas Rīgas jūras zvejas osta, kuras celtniecība sākās jau 1947. gadā. Zvejniecībai vienmēr ir bijusi liela nozīme Latvijas ekonomikā. Pēc kara gados, Latvijas zvejniekiem izejot okeānā, šī nozare ieguva īpašu nozīmi. Radās nepieciešamība izveidot lielu zvejas ostu, kas spētu apkalpot okeāna zvejas tralerus un bāzes kuģus.

Svarīga vieta Rīgas transporta sistēmā ir arī automobiļu transportam. Izaugot vispārējās lietošanas automobiļu parkam, uzlabojās tā ekspluatācija un palielinājās šajā nozarē strādājošo darba ražīgums. Lielu nozīmi ieguva centralizēti pārvadājumi — konteineros un paketēs. Ja 1965. gadā šāda veida pārvadājumu apjoms Latvijas PSR bija 22,6 milj. tonnu, tad 1975. gadā — jau gandrīz 3 reizes vairāk (66,8 milj. tonnu). Tiek izmantoti universāli konteineri, kas ļauj divreiz ātrāk piegādāt preces patērētājiem nekā pa dzelzceļu. Vēl 1971. gadā konteineros tika pārvadāts 34,5 tūkst. tonnu kravu, bet 1975. gadā — vairāk par 1 milj. tonnu. Rīgas autosaimniecības pārvadā apmēram vienu trešdaļu no visām republikā ar automašīnām transportējamajām kravām. Ja 1950. gadā tika pārvadāts 0,6 milj. tonnu kravu, tad 1974. gadā — 23,7 milj. tonnu, t. i., gandrīz 40 reizes vairāk.

Republikas (arī Rīgas) autotransports piedalās arī eksporta un importa kravu pārvadājumos. Pārtikas produktus un dažādas iekārtas pārvadā no Latvijas PSR uz sociālistiskajām valstīm, Franciju, VFR, Rietumberlīni un arī pretējā virzienā.

Visai strauji Padomju Latvijā ir attīstījusies autobusu satiksme. No Rīgas autoostas pasažierus aizved uz jebkuru republikas rajona centru, bet no turienes — praktiski līdz katrai apdzīvotajai vietai un kolhozam. Ar autobusiem var nokļūt arī Ļeņingradā, Viļņā, Brestā, Grodņā, Vitebskā un citās pilsētās. Lielu palīdzību Rīgas autobusu saimniecībai snieguši ungāru draugi, kas atsūtījuši uz Latviju vairāk nekā 300 daudzvietīgo, eleganto un ērto «Ikarus» markas autobusu.

Intensīvi Latvijas PSR noris ceļu rekonstrukcijas darbi, it īpaši Rīgas rajonā. Tiek celti 1. tehniskās kategorijas ceļi ar atdalītām kustības joslām. Pirmais šāds ceļš — sešjoslu maģistrālē Rīga—Jūrmala — tika nodots ekspluatācijā 1972. gadā. Visi krustojumi te izveidoti divos līmeņos. Līdzīgi izbūvēts Rīgas—Pleskavas šosejas posms līdz Inčukalnam ar interesantu transporta plūsmas krustojuma risinājumu. Četrjoslu ceļš izveidots Rīgas—Daugavpils šosejas posmos Rīga—Ogre un Nīcgale—Daugavpils. Rīgu ietverošais loka ceļš savieno visas no pilsētas izejošās šosejas, bet ar Rīgas HES uzcelšanu kravas transports pāri Doles salai var

Jaunajā lidostā «Rīga».

doties arī uz Bausku un tālāk uz Lietuvas PSR. Samazinoties automašīnu skaitam pilsētas ielās, mazāks kļūst oglekļa oksīda daudzums gaisā, zemāks — trokšņu līmenis.

Lai uzlabotu satiksmi pāri Daugavai, Rīgā uzcelts Oktobra tilts, bet tranzīta satiksmi stipri atvieglinājis divstāvu (automobiļiem un gājējiem) Maskavas tilts. Tomēr satiksmes intensitātes pieaugums ir tik straujš, ka esošo tiltu skaits nespēj atrisināt transporta problēmu, tāpēc uzsākta tilta būve Gorkija ielas galā. Paredzēta jaunu Daugavas tiltu celtniecība arī pret Hanzas ielu un 13. janvāra ielu.

Vietējam upju transportam kopējā Rīgas transporta sistēmā nav sevišķi liela loma. Galvenā liellaivu krava ir upes smiltis un grants, ko iegūst zemūdens karjeros celtniecības vajadzībām. Šī krava tiek pārvadāta pa ūdens ceļu Rīga—Jelgava. Upju pasažieru transports galvenokārt tiek izmantots ekskursijām un tūrisma braucieniem. Sevišķi iecienīti braucieni ar komfortabliem motorkuģiem un kuģiem ar zemūdens spārniem pa maršrutu Rīga—Jūrmala. Lai paplašinātu kravas un pasažieru pārvadāšanu, kuģniecība tiek apgādāta ar «upe—jūra» tipa kuģiem. 1975. gadā pārvadāto pasažieru skaits pārsniedza 1 miljonu.

Rīga ir arī liels gaisa satiksmes centrs, kas attīstās straujos tempos. 1946. gadā lidmašīnas jau sāka regulārus reisus no Rīgas uz Liepāju, Ventspili, Daugavpili. 1953. gadā Rīgas Centrālajā lidostā uzcēla labiekārtotu aviostaciju. Ievērojams notikums Latvijas aviatoru dzīvē bija modernu laineru «IL-18» saņemšana 1960. gadā. Vecais Spilves lidlauks nebija piemērots šo lidmašīnu pieņemšanai, tāpēc atvēra pagaidu lidostu Rumbulā. Ar jaunā tipa lidmašīnu saņemšanu ievērojami uzlabojās pasažieru un kravas kustība, gandrīz divas reizes samazinājās lidojuma laiks uz dažādām Padomju zemes pilsētām. 1971. gadā Latvijas aviatori saņēma jaunus, mūsdienīgus ātrgaitas reaktīvos lainerus «TU-134A», kas apgādāti ar lielisku tehniku. Līdz ar jaunās aviotehnikas saņemšanu notika jaunās lidostas «Rīga» celtniecība Skultē (pie Kalnciema ceļa), kas tika nodota ekspluatācijā 1974. gadā. Šī Baltijas republikās vislielākā lidosta apgādāta ar

moderniem līdzekļiem, kas garantē lidojuma drošību. Tā ļauj krietni paplašināt pasažieru un kravas pārvadājumus un nākotnē apkalpos arī starptautiskās gaisa satiksmes līnijas.

Gaisa līnijas savieno Rīgu ar gandrīz 100 lielākajām Padomju Savienības pilsētām — Maskavu, Ļeņingradu, Kijevu, Erevānu, Minsku, Taškentu, Odesu, Sočiem, Gorkiju, Sverdlovsku, Murmansku, Arhangeļsku un daudzām citām. 1975. gadā Latvijas aviatori pārvadāja pāri par 1 milj. cilvēku un 18,6 tūkst. tonnu kravas un pasta.

Sākot ar 1965. g., Rīgas aviatori sniedz lielu palīdzību lauku un mežu saimniecībām, veicot avioķīmiskos darbus. Jā 1965. gadā no gaisa ar dažādām ķīmikālijām tika apstrādāta 149 tūkst. hektāru liela platība, tad 1975. gadā — 488 tūkst. hektāru, t. i., trīskārt vairāk.

Ekonomisko sakaru pilnveidošanai un tādu kravu kā gāzes un naftas tranzītam kalpo mūsdienu efektīvākais transporta līdzeklis — cauruļvadi. 1962. gadā tika izbūvēts gāzes vads no Dašavas uz Rīgu un 1972. gadā — otrs vads, no Valdajas uz Rīgu.

Padomju Latvijas transporta sistēmai, kuras centrā ir Rīgas mezgls, pieder nozīmīga vieta visas republikas tautas saimniecības attīstībā. Tā ir visas Padomju Savienības transporta sistēmas svarīga sastāvdaļa, kas pilnā mērā nodrošina eksportā un importa kravu pārvadājumus un vienlaikus risina arī republikas un Rīgas vietējās nozīmes uzdevumus. Visas transporta nozares veidojas un attīstās tālāk, izmantojot mūsdienu zinātnes atzinumus.

4. KOMUNISTISKĀ DARBA KUSTĪBAS SĀKUMS

(1959.—1965. G.)

Aicinājumam mācīties dzīvot un strādāt komunistiski, ar ko 1958. g. beigās uzstājās Maskavas Šķirotavas depo lokomotīvu remonta ceha kolektīvs, atsaucās arī rīdzinieki. Pirmie šo ierosmi atbalstīja jaunie strādnieki no rūpnīcas «VEF», Zivju rūpniecības pārvaldes kuģu remonta rūpnīcas (bij. PSRS Upju flotes ministrijas Rīgas mašīnbūves rūpnīca), A. Popova Rīgas radiorūpnīcas cehiem un iecirkņiem. Ļoti drīz viņiem radās sekotāji Rīgas vagonu rūpnīcā, autoelektroaparātu rūpnīcā, «Kompresorā», fabrikās «17. jūnijs», «Māra» un vēl citos Rīgas uzņēmumos.

Zivju rūpniecības pārvaldes kuģu remonta rūpnīcā pirmie jaunajā kustībā iekļāvās kuģu korpusu ceha katlu atslēdznieku brigāde komunistu J. Lūriņa vadībā. 1958. g. novembrī, kad rūpnīcas mītiņā apsprieda maskaviešu ierosmi, brigadieris paziņoja par savu darba biedru apņēmību — cīnīties par komunistiskā darba kolektīva nosaukumu. Rūpnīcas partijas un sabiedriskās organizācijas uzsāka J. Lūriņa brigādes ierosmes plašu popularizāciju. Jau 1959. g. sākumā J. Lūriņa brigāde viena no pirmajām Padomju Latvijā izcīnīja godpilno komunistiskā darba brigādes nosaukumu. 1960. g. maijā J. Lūriņam piešķīra Sociālistiskā Darba Varoņa nosaukumu.

Rūpnīcā «VEF» cīņu par tiesībām iegūt komunistiskā darba brigādes nosaukumu pirmā sāka radioceha montētāju brigāde V. Čerņeca vadībā. Pēc tam sacensībā iesaistījās kokapstrādes un lielās telefonijas ceha brigāde.

secensības par komunistiskās darba kolektīva nosaukuma izvēli. Rīgas kuģu remonta rūpnīcas komunistiskā darba brigāde 1959. gadā (otrais no kreisās — brigadieris J. Lūriņš).

Zivju rūpniecības pārvaldes Rīgas kuģu remonta rūpnīcas komunistiskā darba brigāde 1959. gadā (otrais no kreisās — brigadieris J. Lūriņš).

des. Kustība kļuva arvien masveidīgāka, tā aptvēra jau veselus ceļus un nodaljas. 1960. g. beigās daudzi vefieši strādāja pēc devīzes «Mācīties strādāt un dzīvot komunistiski», 21 brigāde jau bija izcīnījusi godpilno nosaukumu.

Arī Rīgas vagonbūvētāji neatpalika no saviem kaimiņiem. 1960. gadā par komunistiskā darba kolektīva nosaukumu cīnījās 97 brigādes, 18 iecirkņi, 8 maiņas un 11 ceļi, bet to izcīnījušas bija jau 24 brigādes. Pirmās to ieguva lietuves ceha nestandarta iekārtu izgatavošanas iecirkņa V. Sorokina brigāde, F. Dubkēviča vadītā galdnieku brigāde u. c.

Cīņa par augstiem darba rādītājiem kļuva par ikviena komunistiskā darba kolektīva svarīgāko uzdevumu. Tajā pašā laikā šo kolektīvu locekļi cēla savu kvalifikāciju, vispārējo izglītības līmeni.

Panākumi jebkurā sociālistiskās sacensības veidā ir cieši saistīti ar PSKP organizatorisko darbu. Rīgas pilsētas partijas komiteja regulāri organizēja pilsētas uzņēmumu vadošo darbinieku seminārus un aktīva sanāksmes, kuros tika analizēti sacensības vadīšanas jautājumi un norādīts uz trūkumiem atsevišķu uzņēmumu darbā.

1960. gadā cīņā par komunistiskā darba kolektīva nosaukuma iegūšanu iesaistījās veselu rūpnīcu un fabriku kolektīvi. Rīgā šādi uzņēmumi bija konditorejas izstrādājumu fabrika «17. jūnijs», tekstilkombināta «Zasulauka manufaktūra» aušanas fabrika, mūzikas instrumentu fabrika, tiem sekoja nākošie, un septiņgades beigās kustībā bija iesaistījušies arī lielle Rīgas uzņēmumi, kā «VEF», «Kompresors», A. Popova radiatoru rūpnīca, RER, Rīgas vagonu rūpnīca. Fabrikas «17. jūnijs» kolektīvam 1961. g. septembrī par gūtajiem darba panākumiem piešķīra komunistiskā darba kolektīva nosaukumu. 1962. g. 1. novembrī arī mūzikas instrumentu fabrikas kolektīvs izcīnīja šo nosaukumu. Fabrikā bija 19 komunistiskā darba brigādes, 7 iecirkņi un 4 ceļi bija kļuvuši par komunistiskā darba kolektīviem.

Līdzās kolektīvu sacensībai septiņgadē izvērsās sacensība par komunistiskā darba trieciennieka nosaukuma iegūšanu. Labākie darba darītāji uzsāka cīņu par septiņgadu plāna pirmstermiņa izpildi un darba ražīguma palielināšanu. Rīgas rūpnīcas «Kompresors» virpotājs A. Kļava 1959. g. februārī sāka strādāt pēc individuālā septiņgadu plāna, kuru bija apņēmis veikt 4,5 gados. Jau aprīlī viņam pirmajam republikā piešķīra komunistiskā darba trieciennieka nosaukumu. 1960. g. novembrī A. Kļava bija izpildījis jau 2 gadu un 10 mēnešu plānu. Viņa ierosmei visvairāk sekotāju bija pašu rūpnīcā: 1960. g. beigās jau apmēram 60% rūpnīcas strādnieku bija sastādījuši savus individuālos plānus. Rīgas turbomehāniskās rūpnīcas slīpētājs J. Karandzejs apņēmas septiņgades uzdevumus veikt četros gados, iesniegt katru gadu 2 racionalizācijas priekšlikumus un apmācīt jaunos slīpētājus.

Komunistiska attieksme pret darbu nozīmē, pirmkārt, apzinātu apņemšanos strādāt sabiedrības labā, apzinātu attieksmi pret darbu kā pirmo, nozīmīgāko pienākumu sabiedrības priekšā, otrkārt, šīs apziņas pārvēršanos par paradumu strādāt atbilstoši savām spējām un, tālāk, šā paradigma kļūšanu par pirmo dzīves nepieciešamību. Cīņa par komunistisku attieksmi pret darbu ir saistīta arī ar garīgās augšanas prasībām. Par to rūpnīcas «VEF» komunistiskā darba brigāžu un trieciennieku salidojumā 1964. g. 22. aprīlī runāja Sociālistiskā Darba Varonis V. Bušs: «Kā jāveido to cilvēku apziņa, kuri neiekļaujas kustībā par komunistisko darbu? Te daudz var darīt literatūra. Mūsu rakstniekiem jāatrod ceļi, kā ietekmēt pārējo cilvēku apziņu. Vajadzīgi patiešām talantīgi sacerējumi, kas ar nepārvaramu spēku iespaidos cilvēku apziņu un veidos to. Rakstniekus mēdz saukt par «cilvēku dvēseļu inženieriem». Nu tad, cienījamie inženieri, sacentīsimies! Mēs, tehnikas darbinieki, dosim jaunus izgudrojumus, kas atvieglos cilvēka dzīvi, bet jūs dodiet savus darbus, kuri pārveido cilvēka dvēseli! . . .»

Sešdesmito gadu otrajā pusē radās arī citas savstarpējās palīdzības formas. Sauklis «Blakus tev nedrīkst būt atpalcēji» kļuva par daudzu komunistiskā darba kustības trieciennieku un kolektīvu darba vadlīniju. Tekstilkombināta «Rīgas audums» 4. austuve pārgāja uz komplekso apkalpošanu, meistara palīgi atbildēja ne tikai par savām, bet arī par savu darba biedru gādībā nodotajām stellēm. Tas bija pirmais solis ceļā uz to, lai savstarpējā biedriskā palīdzība starp iecirkņiem kļūtu par ikdienas parādību. Tekstilkombināta «Sarkanā tekstilniece» komjauniešu un jauniešu brigādes brigadieres M. Bļednijas ierosinājums palīdzēt kaimiņu atpalcējošajai brigādei veikt pilno spoļu noņemšanu ļāva celt darba ražīgumu abos kolektīvos.

Vēl viena no jaunajām savstarpējās palīdzības formām bija komunistisko darba kolektīvu vai atsevišķu komunistiskā darba trieciennieku šefība pār jauniešiem strādniekiem. Viens no šīs kustības ierosinātajiem bija rūpnīcas «VEF» lielās telefonijas ceha releju un shēmu nodaļas kolektīvs, kas svinīgi ievadīja jaunus locekļus savā vidū. Tas ne vien stimulēja jauno strādnieku celt darba rādītājus, bet būtiski ietekmēja savstarpējo attiecību veidošanos darba kolektīvā, atvieglināja jauno strādnieku adaptāciju tajā.

Liela nozīme labāko Rīgas strādnieku un inženiertehnisko darbinieku kvalifikācijas līmeņa celšanā bija 1959. gadā pilsētā nodibinātajai tehnis-

kās jaunrades tautas universitātei. 1961./62. mācību gadā tehniskās jaunrades tautas universitātē Rīgā mācījās vairāk nekā 900 labākie pilsētas strādnieki un novatori. 1965. gadā tās fakultātes tika pārveidotas par patstāvīgām nozaru tehniskās jaunrades divgadīgām tautas universitātēm. Mācības tajās notika ārpus darba laika.

Par labu skolu profesionālo iemaņu savienošanai ar zinātnes un tehnikas sasniegumiem kļuva radošās brigādes, kas veidojās komunistiskā darba kustības ietekmē. Strādnieku un inženiertehnisko darbinieku radoša sadarbība brigādēs palīdzēja pilnveidot ražošanas procesu, tajās tika izstrādāti un īstenoti daudzi vērtīgi racionalizācijas priekšlikumi, kuru rezultātā tika gūts tūkstošiem rubļu liels ietaupījums.

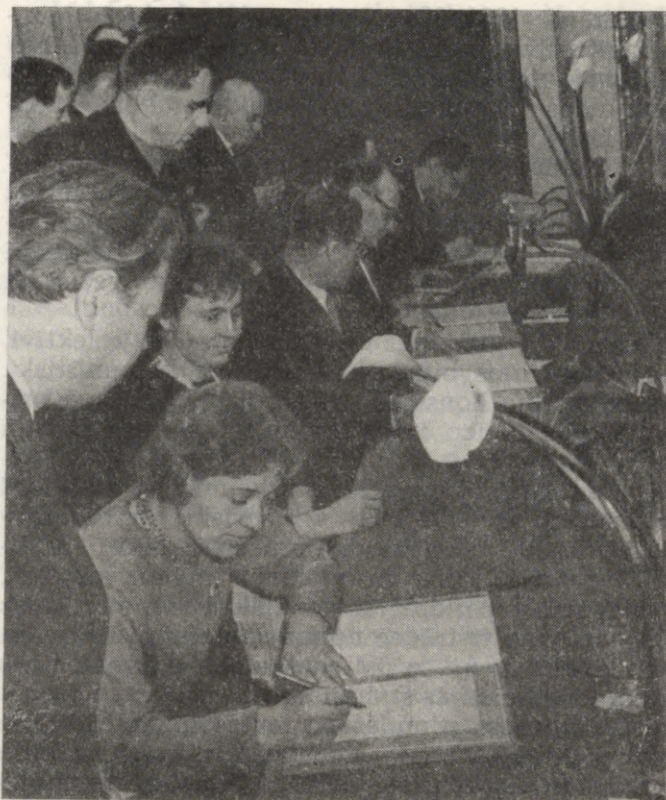
Blakus radošajām brigādēm sāka veidoties arī citi jaunrades kolektīvi, kas pēc savas būtības un uzdevumiem bija cieši saistīti ar komunistiskā darba kustību. Tādi bija sabiedriskie konstruktoru biroji, kuros savā brīvajā laikā kopā radoši strādāja rūpnīcu inženiertehniskie darbinieki un ražošanas pirmrindnieki.

Pirmajos septiņgades gados Rīgas rūpniecības uzņēmumos radās arī sabiedriskie ekonomiskās analīzes biroji (SEAB), sabiedriskie darba organizācijas biroji (SDOB), sabiedriskie tehniskās informācijas biroji (STIB) u. c., kuru darbības nolūks tāpat bija ātrāk un efektīvāk izplatīt ražošanā zinātnes un tehnikas sasniegumus, palīdzēt racionālāk vadīt ražošanas procesu, veicināt tehniski pamatoto izstrādes normu ieviešanu. Ar katru gadu auga šo radošo darba kolektīvu un to dalībnieku skaits rūpniecības uzņēmumos, aizvien plašāk tajos iesaistījās strādnieki.

Ļoti liela nozīme tehniskā progresa stimulēšanā tautas saimniecībā un darbaļaužu radošās aktivitātes attīstībā bija racionalizatoru kustībai, kura pēc savas būtības arī raksturo attieksmi pret darbu. Šo kustību republikā vadīja Vissavienības izgudrotāju un racionalizatoru biedrības Latvijas republikāniskā padome. Tās priekšgalā bija strādnieki, kas iesniedza ievērojamu daļu no visiem septiņgadē saņemtajiem racionalizācijas priekšlikumiem. Ar katru gadu auga gan racionalizatoru, gan ieviesto priekšlikumu skaits. Racionalizatoru kustības apjoms Rīgā septiņgades laikā atspoguļots tabulā:

	1959. g.	1960. g.	1961. g.	1962. g.	1963. g.	1964. g.	1965. g.
racionalizācijas priekšlikumus iesniegušo izgudrotāju un racionalizatoru skaits tūkst.	13,7	16,1	16,2	16,8	16,8	17,6	21,0
iesniegto priekšlikumu skaits tūkst.	27,2	30,7	31,7	30,2	28,3	29,4	34,1
ražošanā ieviesto izgudrojumu un racionalizācijas priekšlikumu skaits tūkst.	15,7	18,2	18,1	18,5	17,6	17,9	21,4

Septiņgades beigās — 1965. gadā no 40,9 tūkst. racionalizatoru, kas Latvijas PSR bija iesnieguši racionalizācijas priekšlikumus, 21 tūkst. bija Rīgā strādājošie, 34,1 tūkst. no 64,4 tūkst. iesniegto priekšlikumu bija radušies Rīgas rūpniecības uzņēmumos, bet no 44 tūkst. ieviesto priekšlikumu

Minskas, Tbilisi, Rīgas, Viļņas un Tallinas darbaļaužu pārstāvji paraksta sociālistiskās sacensības līgumu (1964. g.).

21,4 tūkst. bija īstenoti Rīgā. Visā pilsētas rūpniecībā racionalizācijas priekšlikumi deva vairāk nekā 15,6 milj. rubļu lielu ietaupījumu. Slavenā «VEF» racionalizatora V. Buša konstruētie automāti tika pielietoti arī Ukrainā, tāpat Čehoslovākijā. Ar Latvijas PSR Nopelniem bagātā zinātnes un tehnikas darbinieka J. Meņģeļa līdzdalību bija radītas augstražīgas automatiskās līnijas telefona centrāļu releju atsperu izgatavošanai. Daudz interesantu jauninājumu savā darbā bija ieviesuši «VEF» radioceha novatori. Rīgas elektromehāniskās rūpnīcas eksperimentālā ceha radiotehnika izgudrotāja L. Liča vadībā tika radītas vairākas oriģinālas ierīces. Augstražīgu automātu izgudrotāji cehā bija arī atslēdznieki R. Štelmanis un E. Tālbergs.

Ikvienā Rīgas uzņēmumā šajā laikā aktīvi darbojās Vissavienības izgudrotāju un racionalizatoru biedrības un zinātniski tehnisko biedrību sekcijas, kuru uzdevums bija popularizēt pirmrindas pieredzi.

Vēl viena parādība, kas raksturoja Rīgas rūpniecības strādnieku piedalīšanos kustībā par komunistisku attieksmi pret darbu, bija lielāko uzņēmumu sociālistiskā sacensība ar citu pilsētu radnieciskajiem uzņēmumiem. Rīgas vagonu rūpnīcas kolektīvs sacentās ar Kaļiņingradas un Ļeņingradas vagonu rūpnīcām. Rūpnīca «VEF» ik gadus noslēdza sociālis-

tiskās sacensības līgumu ar Ļeņingradas ražošanas apvienību «Krasnaja zarja». Šī sociālistiskās sacensības forma palīdzēja iepazīt ražošanas sasniegumus kaimiņu uzņēmumos, meklēt rezerves, lai celtu darba rādītājus, nodibināt personiskos kontaktus starp rūpnīcu labākajiem strādniekiem. Rīgas darbaļaudis, piedaloties sociālistiskajā sacensībā ar Tallinas, Tbilisi, Minskas un Viļņas darbaļaudīm, bija šīs sacensības līderi. Sacensība starp pilsētām veicināja ne vien ražošanas personāla sadarbību, bet arī citās sfērās nodarbināto masveida iesaistīšanu komunistiskā darba kustībā.

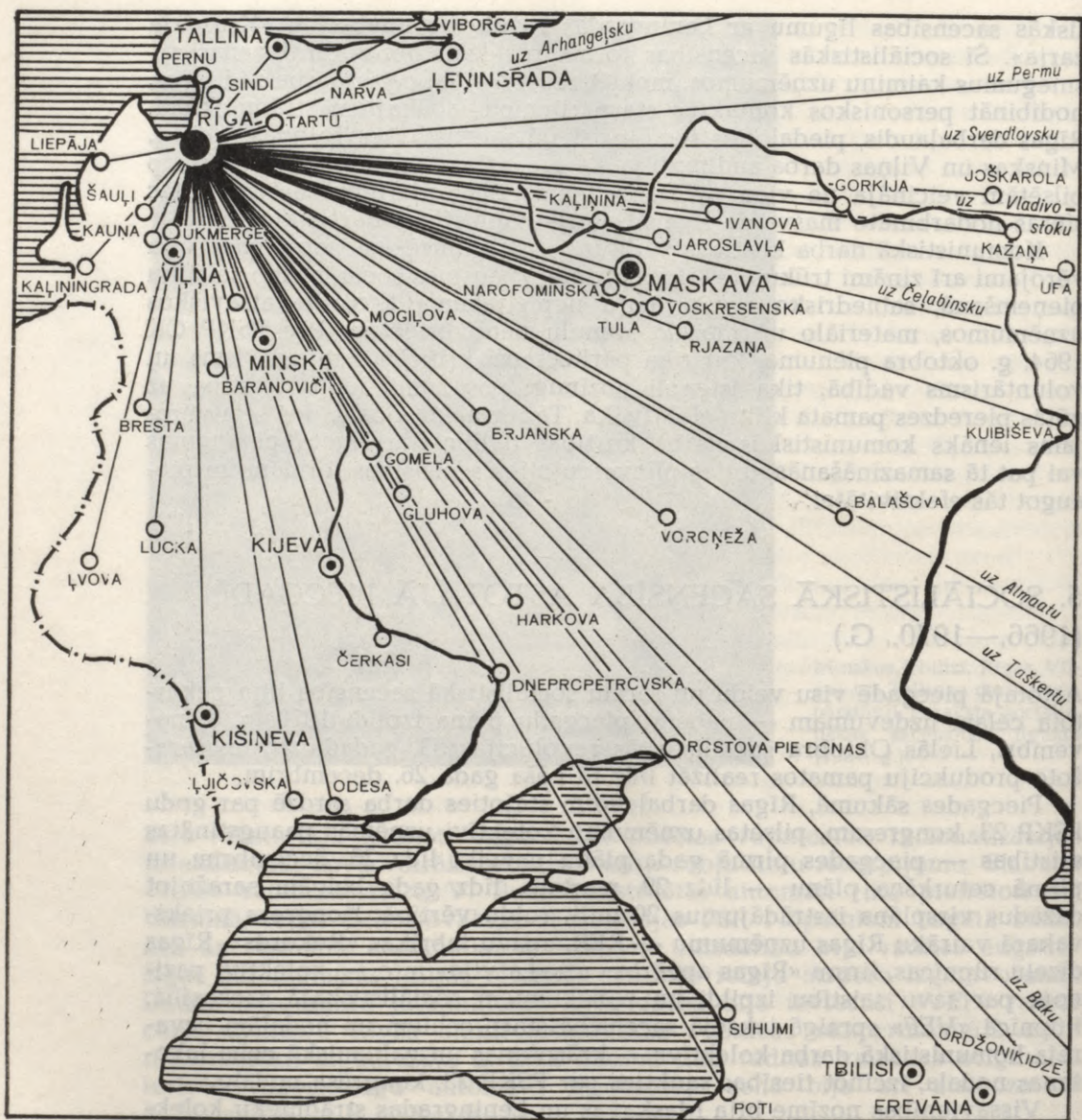
Komunistiskā darba kustības vadīšanā un organizēšanā septiņgadē bija vērojami arī zināmi trūkumi — formālisma izpausmes sociālistisko saistību pieņemšanā, sabiedrisko organizāciju nepietiekama kontrole atsevišķos uzņēmumos, materiālo un morālo stimulu nenovērtēšana. Pēc PSKP CK 1964. g. oktobra plēnuma, kur tika pārliecinoši kritizēts subjektīvisms un voluntārisms vadībā, tika īstenoti nozīmīgi pasākumi, lai šī kustība uzgūtos pieredzes pamata kļūtu efektīvāka. Tāpēc nākošajos gados bija vērojams lēnāks komunistiskās darba kustības dalībnieku skaita pieaugums vai pat tā samazināšanās, toties pilnveidojoties sacensības formām un pieaugot tās efektivitātei.

5. SOCIĀLISTISKĀ SACENSĪBA ASTOTAJĀ PIECGADĒ (1966.—1970. G.)

Astotajā piecgadē visu veidu un formu sociālistiskā sacensība bija pakārtota cēlam uzdevumam — pabeigt piecgadu plāna izpildi 1970. g. 7. novembrī, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 53. gadadienā, un saražoto produkciju pamatos realizēt līdz tā paša gada 26. decembrim.

Piecgades sākumā, Rīgas darbaļaudīm stājoties darba sardzē par godu PSKP 23. kongresam, pilsētas uzņēmumu kolektīvi uzņēmās paaugstinātas saistības — piecgades pirmā gada plānu paveikt līdz 26. decembrim un pirmā ceturksņa plānu — līdz 29. martam, līdz gada beigām saražojot dažādus virsplāna izstrādājumus 20 milj. rubļu vērtībā. Kongresa priekšvakarā vairāku Rīgas uzņēmumu — RER, apavu fabrikas «Rekords», Rīgas dīzeļu rūpnīcas, firmu «Rīgas apģērbs» un «Latvija» u. c. — kolektīvi paziņoja par savu saistību izpildi un panākumiem sociālistiskajā sacensībā. Rūpnīcā «VEF» spraiģā iekšējā sacensībā starp ceļiem un nodaļām uzvarēja komunistiskā darba kolektīvs — krāsošanas un galvaniskā ceha lakošanas nodaļa, izcīnot tiesības saukties par PSKP 23. kongresa nodaļu.

Vissavienības nozīme bija Maskavas un Ļeņingradas strādnieku kolektīvu ierosmei izvērst sociālistisko sacensību par ražošanas materiālu un izejvielu taupīšanu. Rīdzinieki dedzīgi atbalstīja šo iniciatīvu. Rūpnīcas «Latvenergo» novatori un izgudrotāji izstrādāja metodes, kā ietaupīt metāla loksnes un aizstāt metālu ar sintētiskajiem materiāliem. Motorrūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» ļaudis gada laikā ietaupīja 53 t metāla, no kuriem virs plāna saražoja 1100 mopēdu. Nomaļus nepalika arī rūpnīca «Straume», ražošanas apvienība «Sarkanais rīts», «Zasulauka manufaktūra», 3. dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca u. c. Rīgas uzņēmumi.

Pilsētas, ar kurām Rīgu vieno sociālistiskās sacensības saites (shēma).

Jau tradicionāla bija kļuvusi sociālistiskā sacensība starp Rīgas un citu republiku pilsētu radnieciskā profila rūpniecībā, uzņēmumiem, ražošanas apvienībām. Cieša draudzība vienoja Rīgas elektromašīnu rūpniecību ar Ļeņingradas rūpniecību «Elektrik», Viļņas «Elfu» un Tallinas «Voltu». Sociā-

listiskajā sacensībā uzvarētāji bieži izrādījās reieši. Savukārt Rīgas ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā zeķu fabrika «Aurora» sacentās ar Tbilisi kotonēšanas fabriku, Černovcu zeķu kombinātu, Kauņas zeķu fabriku «Koton», Tallinas kombinātu «Punane Koit», zīda ražošanas kombināts «Rīgas audums» sacentās ar kombinātu «Kauno audiniai», Erevānas V. I. Ļeņina kombinātu, Tbilisi zīda kombinātu, «VEF» — ar Ļeņingradas uzņēmumu «Krasnaja zarja». Ieguvēji šajā sacensībā bija visi: vērtīga pieredze, jauninājumi, ierosmes lieti noderēja ikvienam, lai varētu astoto piecgadi pabeigt pirms termiņa visā Padomju zemē. Blakus šai sacensībai risinājās arī tradicionālā 5 pilsētu — Rīgas, Minskas, Tallinas, Viļņas un Tbilisi — sociālistiskā sacensība.

Dažādo sacensības formu vidū lielu atsaucību guva jau septiņgadē aizsāktā Saratovas strādnieku ierosme — izgatavot produkciju bez defektiem un nodot to ar pirmo uzrādījumu. Piemērojot «Saratovas sistēmu» Rīgas uzņēmumu darbībai, to strādnieki panāca labus rezultātus. Ievērojami sasniegumi šajā ziņā bija Rīgas dīzeļu rūpnīcas kolektīvam, kurš jau 1966. gadā spēja brāķa procentu samazināt līdz 0,8 un 1967. gadā ar pirmo uzrādījumu nodot 91,6% produkcijas. Visai kvalitatīvu produkciju ražoja arī konditorejas izstrādājumu fabrika «Laima», Rīgas tabakas fabrika, «VEF», A. Popova radiorūpnīca. Rezultātā pati saratoviešu kustība pārauga cīņā par produkcijas kvalitātes un ražojumu izturības paaugstināšanu vispār. Labākajiem izstrādājumiem, kā jau minēts iepriekš, piešķīra Kvalitātes zīmi.

Liela politiska un saimnieciska nozīme bija plaši izvērstajai sociālistiskajai sacensībai par godu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienai. Maskavas un Ļeņingradas darbaļaužu aicinājumam «Jubilejas gadam — trieciendarbu!» atsaucās visa zeme, arī Rīgas darbaļaudis. Ražot vairāk, bet, galvenais, augstākas kvalitātes izstrādājumus, celt savas rūpnīcas markas godu, pārvērst rūpnīcu par augstas kultūras un priekšzīmīgas kārtības uzņēmumu — tāda bija Rīgas strādnieku apņemšanās.

Jubilejas gada sacensībai bija raksturīga ne vien masveidība, bet arī konkrētība un lietišķība. 1. maijā virkne pirmrindas uzņēmumu tika ierakstīti Rīgas pilsētas Goda grāmatā, to vidū RVR, «Ētalons», «Juglas manufaktūra», Rīgas 2. maizes kombināts, ražošanas apvienība «Sarkanais rīts», rūpnīca «Straume» u. c. Pirmā pusgada plānu Rīgas darbaļaudis izpildīja par 103,4%. Darba uzvaras sekoja cita citai. Ar simt dažādiem izstrādājumiem jubilejas priekšvakarā varēja lepoties Rīgas piena kombināts, kurā strādāja 968 komunistiskā darba triecienniēki, elektropuldžu otro miljardu sāka ražot Rīgas elektropuldžu rūpnīcas kolektīvs, utt. Īpaši iepriecinošs bija fakts, ka katrs otrais strādājošais rīdzinieks bija ražošanas rezervju sabiedriskās skates dalībnieks. Viņu vidū bija daudz komjauniešu un jauniešu. Pēc Rīgas pilsētas Oktobra rajona komjaunatnes organizācijas ierosinājuma tika organizēta jaunatnes pirmssvētku darba sardze. Ap 700 RER komjauniešu sacentās par «Kvalitātes teicamnieka» nosaukuma iegūšanu, piedalījās meistarības konkursā «Dimanta grieznis». Konkursa uzvarētājs — virpotājs K. Zālītis pārstāvēja Latvijas PSR Vissavienības virpotāju konkursā, iegūstot tur balvu un speciālu diplomu.

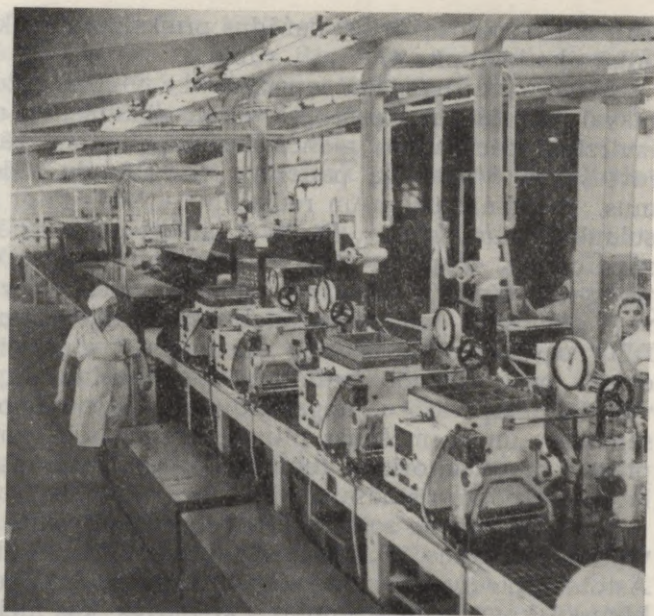
Tuvojoties dižajai jubilejai, Rīgas pilsētas Goda grāmatā tika ierakstīti 54 Rīgas uzņēmumi un rūpnīcas («VEF», A. Popova Rīgas radiatorrūpnīca, RVR, «Aurora», «Ausma», Rīgas piena kombināts, «Laima», «17. jūnijs» u. c.). Ar PSKP Centrālās Komitejas, PSRS Augstākās Padomes Prezīdija, PSRS Ministru Padomes un VACP piemiņas karogiem apbalvoja RVR, RER, Rīgas piena kombinātu, «Juglas manufaktūru», rūpnīcu «Stars» u. c. Savukārt LKP CK, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs, republikas Ministru Padome un LRAP pasniedza piemiņas karogus rūpnīcai «VEF», A. Popova Rīgas radiatorrūpnīcai, konditorejas fabrikām «Laima» un «17. jūnijs», «Rīgas apģērbam», mēbeļu firmai «Rīga», kopskaitā 29 kolektīviem.

Padomju Latvijas arodbiedrību organizācijas veica lielu darbu, attīstot sociālistiskās sacensības augstāko formu — kustību par komunistisku darbu. To it īpaši sekmēja VACP 1966. g. septembra lēmums «Par sociālistiskās sacensības organizācijas uzlabošanu». Lēmums paredzēja ieviest visā PSRS krūšu nozīmi «Komunistiskā darba trieciennieks» un apliecību, iecirkņu, cehu utt. kolektīviem, kas ieguvuši augsto nosaukumu, pasniegt vimpeli un apliecību, uzņēmumu, dažādu organizāciju kolektīviem — Sarkano karogu un diplomu par komunistiskā darba kolektīva nosaukuma piešķiršanu. LRAP ieteica arodbiedrību komitejām organizēt komunistiskā darba kolektīva un trieciennieka nosaukuma apstiprināšanu svinīgos apstākļos.

1970. g. 9. aprīlī komunistiskā darba kolektīva nosaukums tika piešķirts Rīgas tabakas fabrikai un konditorejas izstrādājumu fabrikai «Laima». Rīgas tabakas fabrikas kolektīvā, kas jau piecgades sākumā izcēlās ar augstu ražošanas kultūru, tobrīd 71% strādājošo bija izpelnījušies komunistiskā darba trieciennieka nosaukumu. Šis goda nosaukums bija piešķirts pavisam 44 brigādēm. Fabrikas «Laima» kolektīvs spēja četrus gadus pēc kārtas izcīnīt gan Vissavienības, gan republikas sociālistiskās sacensības ceļojošo Sarkano karogu. Vissavienības Tautas saimniecības sasniegumu izstādē kolektīvs ieguva četras medaļas. Arī starptautiskajā tirgū augstu vērtēja «Laimas» produkciju — Pardubicē (Čehoslovākijā) šokolādes konfekšu izlase «Rīga» ieguva zelta medaļu, bet «Asorti» un «Prozit» — sudraba medaļas.

Spilgts apliecinājums komunistiskajai attieksmei pret darbu bija komunistisko sestdienas talku atsākšana jaunā kvalitātē. Masveidīgajā, dziļi patriotiskajā kustībā iekļāvās arī rīdzinieki. 1969. g. aprīlī Rīgā rūpnīcās un uzņēmumos, ielās un laukumos, jaunbūves objektos talkā strādāja 424 tūkst. cilvēku. Kopš tā laika leņiniskās sestdienas talkas tika organizētas katru gadu.

Ar pašaizliedzīgu darbu rīdzinieki gatavojās cienīgi sagaidīt V. I. Leņina 100. dzimšanas dienu. Rīgas strādnieku kolektīvi atzinīgi uzņēma Maskavas S. Kirova «Dinamo» rūpnīcas strādnieku aicinājumu izpildīt personiskos piecgadu plānus līdz V. I. Leņina dzimšanas dienai. 1968. g. jūnijā astotās piecgades plānu jau bija pabeidzis vefietis A. Sadņevs, nedaudz vēlāk — I. Pētersons, V. Iljičenkovs, I. Šmeļova, A. Čivkule, A. Plikše; liela grupa vefiešu to paveica līdz 1969. g. 1. janvārim. Spraigi risinājās piecgadu plāna pirmstermiņa izpilde šūšanas firmā «Rīgas apģērbs». Fir-

Jauna automātiskā līnija konditorejas fabrikā «Lai-
ma» (1970. g.).

mas 30 strādniecēm tika piešķirts «Latvijas PSR labākās šuvējas» nosaukums, viņu vidū piecgadu plānu līdz 1969. g. janvārim bija izpildījušas G. Ločmele, A. Lomonosova, V. Mazina, nedaudz vēlāk — Z. Laizāne, V. Kozinda, N. Noskova u. c. Šajā kolektīvā strādāja 2954 komunistiskā darba trieciennieki, komunistiskā darba kolektīva nosaukums bija piešķirts 6 cehiem un 64 brigādēm.

Gan inženiertehnisko darbinieku, gan strādnieku līdzdarbošanās VIRB bija cieši saistīta ar izgudrotāju un racionalizatoru jeb novatoru kustību. Atbildot PSKP 23. kongresa lēmumiem, «VEF» izgudrotāju un racionalizatoru saime nolēma vēl plašāk izvērst novatoru kustību un uzņēmas paaugstinātas sociālistiskās saistības. «VEF» speciālā konstruktoru biroja nodaļas vadītājs T. Rozītis ar savu racionalizācijas priekšlikumu ATC izgatavošanā nodrošināja rūpnīcai peļņu 42 tūkst. rubļu apmērā gadā. Ar to viņš ieguva «VEF» labākā novatora nosaukumu.

Vefiešu aicinājumam atsaucās daudzi. Nemitīgi pieauga racionalizatoru rindas. Rūpnīcā «Aerosols» 1968. gadā katrs trešais strādnieks bija stājies novatoru pulkā. Ceha vadītāja O. Kivecusa kontā bija 67 tehnikas uzlabošanas priekšlikumi. Daudzu racionalizācijas priekšlikumu autori bija A. Popova Rīgas radiatorrūpnīcas ražošanas daļas vadītājs Sociālistiskā Darba Varonis J. Ķurzēns, montētājs K. Trifonovs u. c. Plaši pazīstami novatori bija Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts J. Ledīšs no Rīgas dīzeļu rūpnīcas, Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas strādnieks komunistis K. Brokāns, E. Sniedze («VEF»), kam tika piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā racionalizatora goda nosaukums, u. c. 1969. gadā Rīgas rūpniecības uzņēmumos bija pavisam 24 356 izgudrotāji un racionaliza-

tori, kas iesniedza 34 842 dažādus priekšlikumus, kurus ieviešot divu gadu laikā tika ietaupīts 47,9 milj. rubļu.

Lielāka vērība nekā iepriekš tika veltīta ražošanas jautājumu zinātniskai risināšanai. Īpaši asi darba zinātniskās organizācijas problēmas izvirzījās pēc jaunās plānošanas un ekonomiskās stimulēšanas sistēmas ieviešanas. Vajadzēja palielināt pamatfondu atdevi, samazināt zaudējumus, palielināt peļņu un rentabilitāti. Veiksmīgi strādāja kombināts «Zasulauka manufaktūra», Rīgas 1. mēbeļu kombināts, Rīgas elektromašīnu rūpnīca, A. Popova Rīgas radiorūpnīca un «VEF», kur vēl astotās piecgades pirmajā pusē bija panākti nopietni rezultāti ražošanas operatīvajā plānošanā, izmantojot elektronisko skaitļošanas tehniku. Augsta bija DZO pasākumu ieviešanas ekonomiskā efektivitāte. Astotās piecgades otrajā pusē, risinot jautājumu par mašīnu un darbgaldu noslogotību, vēlamu temperatūru, apgaismojumu, pielaujamo vibrāciju, tāpat darba samaksas un normēšanas pilnveidošanu, lielu uzmanību sāka veltīt kompleksai organizatorisko, tehnisko, kā arī darba psihofizioloģisko un socioloģisko aspektu risināšanai.

Liela uzmanība sociālistiskās sacensības gaitā visā Padomju zemē tika veltīta ražošanas iekšējo rezervju meklēšanai darba ražīguma celšanai. Astotajā piecgadē ar kvalitatīvi jaunu radošu ierosmi uzstājās Ščokinās ķīmiskā kombināta strādnieku kolektīvs, kas aicināja panākt produkcijas izlaides paaugstināšanu, nepalielinot strādnieku skaitu, bet pilnīgojot ražošanas procesu un izpeļņas sistēmu. Atsaucoties ščokiniešu ierosmei, Rīgas laku un krāsu rūpnīca, apgaismes tehnikas rūpnīca, rūpnīca «Straume» apņēmas 1969. gadā šādā veidā panākt ražošanas apjoma pieaugumu. Šo iniciatīvu atbalstīja LKP Centrālā Komiteja, kas ieteica uzņēmumiem paātrināt mehanizācijas ieviešanu ražošanā, piemērojot progresīvāku tehnoloģiju un DZO, ciešā saskarē ar organizatoriskā un politiskā darba aktivizēšanu. Daudz sekotāju bija arī Maskavas Frunzes aušanas fabrikas audējas M. Ivaņņikovas ierosmei izvērst sacensību par izejvielu un materiālu taupīšanu, lai V. I. Ļeņina dzimšanas dienā — 1970. g. 22. aprīlī strādātu tikai ar ietaupītām izejvielām un materiāliem. Vefieši aicināja katru savas rūpnīcas kolektīva locekli stāties trieciensardzē līdz V. I. Ļeņina dzimšanas dienai.

Lai labāk sagatavotos V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienai, 1969. g. 8. augustā sanāca Rīgas pilsētas partijas aktīvs, kas apsprieda panākumus Rīgas darbaļaužu sociālistiskajā sacensībā par astotā piecgadu plāna pirmstermiņa izpildi un gatavošanos lielās jubilejas svinīgai sagaidīšanai. LKP Rīgas pilsētas komitejas birojs pieņēma lēmumu «Par pilsētas uzņēmumu un organizāciju patriotisko ierosmi godam sagaidīt V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienu un pirms termiņa izpildīt piecgades plānu».

Ar lielu sparū sociālistiskajā sacensībā, sagaidot V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienu, iesaistījās Rīgas komjaunieši un jaunieši. Proletāriešu rajonā 7000 VĻKJS biedru piedalījās kustībā par ražošanas rezervju atklāšanu, par produkcijas kvalitātes uzlabošanu, par taupību. Savukārt Rīgas A. Popova radiorūpnīcas komjauniešu sauklis bija: «Rīgā ražots, tātad teicams!». Mašīnbūves strādnieku arodbiedrības Latvijas republikāniskā komiteja izsludināja jauniešu konkursu par labāko priekšlikumu darba ražīguma

celšanai, kas ilga no 1969. g. jūnija līdz 1970. g. janvārim. Šajā konkursā uzvarēja Rīgas autoelektroaparātu rūpnīcas jauniešu kolektīvs, otrajā vietā atstājot motorrūpnīcas «Sarkanā zvaigzne», trešajā — RVR jauniešus. Lielu atsaucību Rīgas komjauniešos guva firmas «Rīgas apgērbs» komjauniešu sauklis «Neviena atpalicēja līdzās!». Viņi palīdzēja mazāk pieredzējušiem biedriem apgūt profesiju un sekmīgāk piedalīties sociālistiskajā sacensībā.

Cenšoties vēl vairāk kāpināt darba ražīgumu, rūpnīcas «Straume» darba pirmrindnieki nolēma savā uzņēmumā izveidot Iljiča fondu. Tajā ieskaitīja līdzekļus, ko ieguva, kāpinot darba ražīgumu, ražojot virsplāna produkciju un ietaupot materiālos resursus. Pirmā šajā kustībā iekļāvās rūpnīcas presētāju brigāde, kuru vadīja M. Voskoboņiks. V. I. Leņina 100. dzimšanas dienas priekšvakarā rūpnīcas ļaudis fondā bija ieguldījuši 720 000 rubļu, no tiem 290 tūkst. rubļu bija rūpnīcas novatoru devums.

Rīgas darbaļaužu sociālistisko saistību izpildei ar neatslābstošu uzmanību sekoja Rīgas pilsētas partijas un arodbiedrību organizācijas. LRAP rūpīgi studēja un popularizēja pārējos republikas uzņēmumos gan rūpnīcas «Straume» ierosmi par Iljiča fonda radīšanu, gan zeķu fabrikas «Aurora» pieredzi materiālu un darba rezervju ekonomijā, gan RER ierosmi par katra strādnieka ieguldītā darba laika samazināšanu uz vienu saražotās produkcijas vienību utt.

Sacensība par godu V. I. Leņina jubilejai noritēja ne tikai starp uzņēmumu kolektīviem, bet arī starp Rīgas rajoniem. Pilsētas partijas komitejas birojs un pilsētas Izpildu komiteja par uzvarētājiem sacensībā atzina Kirova rajona darbaļaudis, pasniedzot tam ceļojošo Sarkanā karogu un ierakstot pilsētas jubilejas Goda grāmatā, bet otro vietu un ierakstu jubilejas Goda grāmatā izpelnījās Leņina rajona darbaļaudis. LKP Centrālā Komiteja, Latvijas PSR Ministru Padome un LRAP nodibināja republikas jubilejas Goda grāmatu, kurā tika ierakstīti uzvarētāji sociālistiskajā sacensībā par godu V. I. Leņina 100. dzimšanas dienai, tāpat arī attiecīgu piemiņas nozīmi sacensības pirmrindnieku apbalvošanai.

Par rezultātiem, kas bija sasniegti Vissavienības sociālistiskajā sacensībā sakarā ar V. I. Leņina 100. dzimšanas dienu, ar PSKP Centrālās Komitejas, PSRS Augstākās Padomes Prezīdija, PSRS Ministru Padomes un VACP Jubilejas Goda rakstiem apbalvoja pavisam 19 Rīgas uzņēmumus. To vidū bija «VEF», RER, «Straume», «Laima», «Sarkanais Oktobris», Rīgas cementa un šifera rūpnīca, «Ausma», «Latvija», «Somdaris», «Komēta», «Sarkanais kvadrāts» u. c. Šim notikumam veltītās medaļas saņēma daudzi Rīgas darba pirmrindnieki, partijas un revolucionāro cīņu veterāni, kultūras un izglītības, kā arī zinātnes darbinieki.

Pēc V. I. Leņina jubilejas dienas svinīgas atzīmēšanas rīdzinieki ar neatslābstošu enerģiju turpināja pildīt savas sociālistiskās saistības, cenšoties pirms termiņa pabeigt piecgades izpildi. Piecgadu plāna uzdevumus darba ražīguma celšanā rīdzinieki bija veikuši jau līdz V. I. Leņina dzimšanas dienai. Bet piecgadu plānu kopumā Rīgas strādnieki, kā bija apņēmušies, paveica līdz Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 53. gada dienai — 1970. g. 7. novembrim.

6. SOCIĀLISTISKĀS SACENSĪBAS ATTĪSTĪBA 1971.—1975. GADĀ

Filsētu vidū, kas par visaugstāko rezultātu sasniegšanu Vissavienības sociālistiskajā sacensībā par 1975. g. tautas saimniecības plāna pirmstermiņa izpildi un devītās piegades sekmīgu pabeigšanu apbalvotas ar PSKP CK, PSRS Ministru Padomes, VACP un VĻKJS CK ceļojošajiem Sarkanajiem karogiem, bija arī Rīga. Pirms termiņa tika izpildīti uzdevumi visos tehniski ekonomiskajos rādītājos, virs plāna saražota produkcija par 300 milj. rubļu. Viss rūpnieciskās ražošanas apjoma pieaugums tika nodrošināts, ceļot darba ražīgumu, vairāk nekā 730 izstrādājumiem ar Rīgas marku piešķīra valsts Kvalitātes zīmi. Ar PSKP CK, PSRS Ministru Padomes, VACP un VĻKJS CK piemiņas nozīmēm «Par teicamu darbu devītajā piegādē», ar PSKP CK, PSRS Ministru Padomes, VACP un VĻKJS CK ceļojošajiem Sarkanajiem karogiem, ar ierakstīšanu Vissavienības Goda plāksnē PSRS Tautas saimniecības sasniegumu izstādē par devītā piegadu plāna izpildi, ražošanas efektivitātes un darba ražīguma celšanu un produkcijas kvalitātes uzlabošanu tika atzīmēti Rīgas pasažieru vagonu depo, ražošanas apvienība «Latbithim», ar Ļeņina ordeni apbalvotā Rīgas elektromašīnu rūpnīca, kombināts «Somdaris», ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā konditorejas fabrika «Laima», sabiedriskās ēdināšanas kombināts «Vefietis».

Izcilos darba sasniegumus rūpniecībā lielā mērā bija nodrošinājis plašais sociālistiskās sacensības vēriens. Devītajā piegādē Rīgā sociālistiskajā sacensībā bija iekļāvušies pāri par 90% darbaļaudži. Patiesi komunistisku attieksmi pret darbu parādīja tūkstošiem cilvēku. Viņu vidū bija Sociālistiskā Darba Varoņi V. Kronberga, M. Kapusta, J. Trifonova, B. Veigule, P. Vilmanis, P. Donkarjovs un daudzi citi.

1971. gadā pieņemtajā PSKP CK lēmumā «Par sociālistiskās sacensības organizēšanas tālāku uzlabošanu» bija uzsvērts, ka sociālistiskās sacensības galvenais uzdevums ir mobilizēt darbaļaudis darba ražīguma un sabiedriskās ražošanas efektivitātes maksimālai kāpināšanai. Šim uzdevumam lieti kalpoja sociālistiskās sacensības augstākā forma — cīņa par komunistisku attieksmi pret darbu, kas devītajā piegādē turpināja attīstīties.

Plašu vērienu cīņa par komunistisku attieksmi pret darbu guva Rīgā elektrotehniskās un mašīnbūves un vieglās rūpniecības uzņēmumos. V. I. Ļeņina vārdā nosauktajā rūpnīcā «VEF» piegades izšķirošajā — 1973. gadā individuāli par komunistiskās kustības trieciennieka nosaukumu cīnījās 93,2% strādājošo un 80 kolektīvi, bet šo nosaukumu izcīnījušas bija 63 komunistiskā darba brigādes un ap 5 tūkst. strādnieku. Šūšanas apvienībā «Rīgas apģērbs» 1975. gadā 4813 strādājošie pieņēma saistības un cīnījās par komunistiskā darba trieciennieka nosaukuma iegūšanu (vai apstiprināšanu no jauna), bet šūšanas apvienībā «Latvija» šajā kustībā bija iesaistījušies vairāk nekā 70% — 3878 darbinieki. Par prasību stingrību liecina tas, ka apvienībā «Rīgas apģērbs» komunistiskā darba trieciennieka nosaukumu piešķīra no jauna vai atjaunoja 83% preten-

LKP CK pirmais sekretārs A. Voss pasniedz Rīgas pilsētai PSKP CK, PSRS Ministru Padomes, VACP, VĻKJS CK ceļojošo Sarkanu karogu.

dentu, bet šūšanas firmā «Latvija» — 68%. Apvienībā «Rīgas audums» 1974. g. vidū bija pāri par 1000 komunistiskā darba trieciennieku, ap 500 cilvēku vēl cīnījās par šā godpilnā nosaukuma iegūšanu.

Visās tautas saimniecības nozarēs Padomju zemē plaši izvērsās sociālistiskā sacensība par devītā piecgadu plāna pirmstermiņa izpildi. Rīgā firmā «Sarkanais kvadrāts», RER, rūpnīcā «VEF» un citos uzņēmumos tika izstrādāta pārdomāta metodika, kā aprēķināt sociālistiskās sacensības saistību ekonomiskos rādītājus pēc kompleksajiem darba ražīguma kāpināšanas plāniem. Šādos plānos sacensības dalībnieki uzrādīja, kad katrs no viņiem apņemas pabeigt piegades uzdevumu, par cik procentiem sola kāpināt darba ražīgumu, cik un kādas izejvielas un materiālus domā ietaupīt un ko no tiem izgatavos, kā nolēmis paaugstināt savu profesionālo meistarību un kvalifikāciju, kādas radnieciskas profesijas apgūst utt. Kompleksos darba ražīguma kāpināšanas plānus strādnieki parasti izstrādāja kopā ar inženiertehniskajiem darbiniekiem. Darba vietas ekonomiskais dienests palīdzēja noskaidrot, kā un cik laika var ietaupīt atsevišķu operāciju izpildē, samazinot dikstāves un liekas kustības. DZO inženieri un tehnologi noteica darba vietas ērtāku izkārtojumu, inženieri, konstruktori un tehnologi ierosināja uzlabojumus ražojamās produkcijas darbietilpības samazināšanai, saimnieciskie vadītāji savukārt izvēlējās izejvielu un materiālu resursus un rezerves. Kompleksie darba ražīguma

kāpināšanas plāni nodrošināja darbaļaužu efektīvu piedalīšanos iekšējo rezervju atklāšanā un izmantošanā, tā bija konkrēta strādnieku, speciālistu un ražošanas vadītāju savstarpējo saistību forma. Šie plāni bija viena no pretplāna sākotnējām formām.

Šī sacensības forma tika augstu novērtēta PSKP CK lēmumā «Par sociālistiskās sacensības organizēšanas tālāku uzlabošanu», kur norādīts: «Atbalstāma un popularizējama Maskavas, Ļeņingradas, Kijevas, Minskas, Tbilisi, Taškentas, Rīgas, Sverdlovskas, Gorkijas, Novosibirskas un citu rūpniecības centru uzņēmumu plaši izvērstā kustība par ražošanas uzdevumu izpildīšanu pirms termiņa, pamatojoties uz komplekso darba ražīguma kāpināšanas plānu īstenošanu darba vietās.»³

Padomju Latvijā pirmā, kas, atbalstot Maskavas darbaļaužu ierosmi, kolektīvi izstrādāja komplekso darba ražīguma kāpināšanas plānu, bija Rīgas firmas «Sarkanais kvadrāts» zābaku oderes šūšanas brigāde Sociālistiskās Darba Varones V. Kronbergas vadībā. Devītās piegades uzdevumu V. Kronbergas brigāde veica 3 gados 10 mēnešos. Šā panākuma pamatā bija darba laika un iekārtas racionāla izmantošana un progresīvās darba metodes. 1974. gadā, salīdzinot ar piegades sākumu, darba ražīgums brigādē bija cēlies vairāk nekā 1,5 reizes, bet cehs, kurā strādāja V. Kronberga, palielināja gumijas apavu izlaidi 2 reizes. Sekojot V. Kronbergas brigādes ierosmei, Rīgas pilsētas Maskavas rajonā individuālos plānus izstrādāja ap 10 tūkst. cilvēku, Proletāriešu rajonā — vienā no galvenajiem pilsētas rūpniecības rajoniem — pāri par 20 tūkst.

Nopietns ieguldījums sociālistiskajā sacensībā par devītās piegades pirmstermiņa izpildi bija rūpnīcas «VEF» virsmas apstrādes ceha metālu pulētāja komunistu E. Kopiņa ierosme. E. Kopiņš apņēmas celt darba ražīgumu arī tādos apstākļos, ja viņam pēc paša lūguma revidē un paaugstina izstrādes normas, jo, ieviešot racionalizācijas priekšlikumus un prasīgi izmantojot darba laiku un tehniku, kā arī pilnīgāk apgūstot pirmrindas pieredzi un ceļot savu kvalifikāciju, var paveikt vairāk, nekā to paredz pārskatītās normas.

Šo pirmrindas pieredzi pārņēma arī citos Rīgas uzņēmumos. Rīgas vagonu rūpnīcā mehāniskā ceha virpotājs A. Grundāns apņēmas piegadi veikt 4 gados 5 mēnešos, bet atslēdznieks J. Gocs — 4 gados. Zeķu fabrikas «Aurora» adītāja V. Kopilova normā paredzēto 13 mašīnu vietā apkalpoja 30 adāmmašīnas.

Devītajā piegādē sociālistiskās sacensības formu vidū īpašu vietu ieņēma uzņēmumu sacensība. Tās devīze bija: «No savstarpējām pretenzijām — līdz savstarpējai palīdzībai.» Šīs sacensības galvenā nozīme ir tā, ka tā, no vienas puses, nodrošināja atsevišķu kolektīvu rezervju harmonisku izmantošanu un pretplānu realitāti, bet, no otras, deva iespēju kompleksi risināt jautājumus par ražojamās produkcijas kvalitātes paaugstināšanu. Ražošanas apvienība «Rīgas apgērbs», piemēram, katru gadu noslēdza sociālistiskās sacensības līgumus ar ražošanas apvienībām «Rīgas audums» un «Rīgas manufaktūra», Liepājas tekstilgalantērijas uzņēmumu

³ Par sociālistiskās sacensības organizēšanas tālāku uzlabošanu. PSKP CK lēmums. R. 1971, 5. lpp.

«Lauma», kā arī tirdzniecības uzņēmumu — Rīgas Centrālo universālveikalu. Sacensība ļāva uzlabot apvienības «Rīgas apģērbs» tehniski ekonomiskos rādītājus, un 1975. gadā tā realizēja virs gada plāna produkciju par 1440 tūkst. rubļu, 25 apvienības izstrādājumu modeļiem piešķīra valsts Kvalitātes zīmi.

Tālāk attīstoties sociālistiskajai sacensībai, devītajā piecgadē radās jauna sociālistisko saistību zinātniski pamatota forma — pretplāni. Pretplānu sastādīšanai Padomju zemē ir senas tradīcijas, bet 70. gados izstrādāto pretplānu svarīgākā īpatnība bija tā, ka tie tika sastādīti, pamatojoties uz strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju individuālajiem plāniem. Šāda pieeja ļauj pilnīgāk un pamatotāk ievērot esošās rezerves un nodrošināt uzņēmumu pretplānu realitāti, turklāt plānošanas un saimnieciskajām organizācijām rodas ievērojami lielākas iespējas nodrošināt saistību izpildes materiālo pusi, jo pēc pretplānu izstrādāšanas tos izskata plānošanas orgānos un iekļauj gada plānos, saskaņojot gan izejvielu saņemšanu, gan arī gatavās produkcijas piegādi tās patērētājiem vai tirdzniecības organizācijām.

Strauji paplašinājās Rīgas darbaļaužu sociālistiskās sacensības partneru loks. Sākot ar 1973. g., Latvijas PSR katru gadu noslēdza savstarpēju sociālistiskās sacensības līgumu ar Igaunijas PSR. Turpinājās sacensība starp Rīgu, Minsku, Viļņu un Tallinu, populāra kļuva arī atsevišķu Rīgas rajonu sacensība ar citu pilsētu rajoniem. Tā, Rīgas Ļeņina rajons sacentās ar Tallinas, Viļņas un Minskas rajoniem, Ļeņingradas rajons — ar Minskas Frunzes rajonu, Maskavas rajons — ar Viļņas un Tallinas Oktobra rajoniem un ar Pirmā Maija rajonu Rostovā pie Donas, Kirova rajons — ar Minskas Centrālo rajonu, Proletāriešu rajons — ar Tallinas Padomju rajonu, Oktobra rajons — ar Ļeņingradas pilsētas Petrogradas rajonu. Rīgas uzņēmumi noslēdza sociālistiskās sacensības līgumus ar radnieciskiem uzņēmumiem citās republikās. Konditorejas fabrikas «Laima», «17. jūnijs», «Uzvara» sacentās ar Tallinas fabriku «Kalev», ar Viļņas, Klaipeņas, Šauļu un Kauņas konditorejas fabrikām Lietuvā. Zeķu fabrikas «Aurora» sacensības partneri bija Minskas ražošanas apvienība «Progress», Kauņas trikotāžas izstrādājumu fabrika «Spartakas», apvienības «Rīgas audums» — Tallinas kombināts «Punane Koit», Darņicas zīda kombināts «Krasnaja Roza», kā arī Sverdlovskas, Novosibirskas un Krasnojarskas kombināti. Trikotāžas apvienība «Māra» sacentās ar Tallinas trikotāžas ražošanas apvienību «Marat», Rīgas ādas izstrādājumu apvienība «Kosmos» — ar Tallinas ražošanas apvienību «Kommunaar», ar Tartu ādas un apavu kombinātu. Šūšanas apvienības «Rīgas apģērbs» kolektīvam, pateicoties sacensībai, bija izveidojušies stabili sakari ar apvienības «Moskva» šūšanas fabrikas, Ļeņingradas apvienības «Saļut» un Minskas apvienības «Komsomolka» kolektīviem.

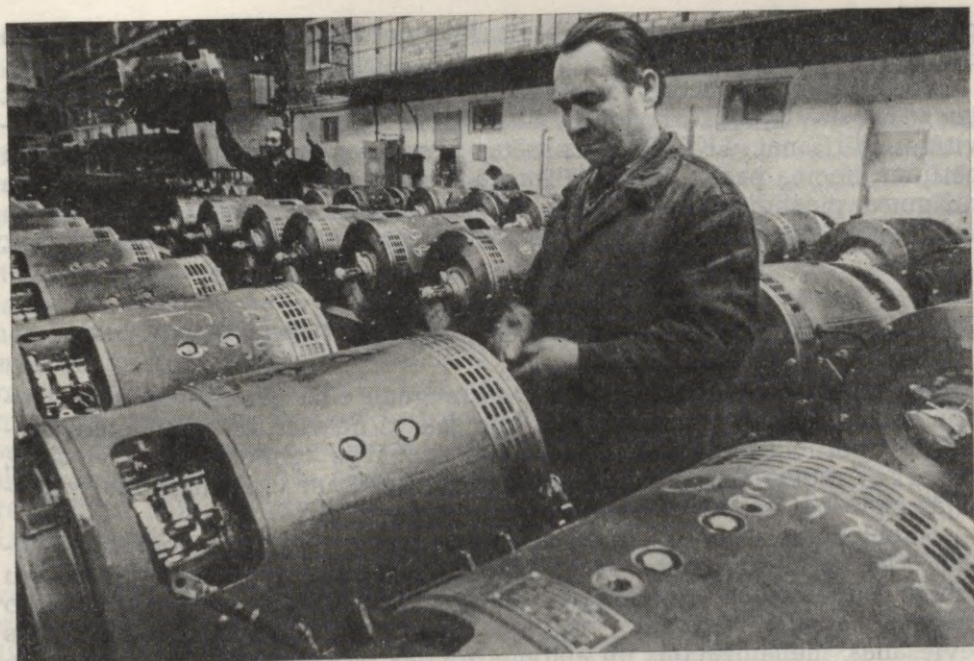
Savstarpēja pieredzes apmaiņa un palīdzība ir viens no svarīgākajiem ieguvumiem, ko nodrošina Vissavienības sociālistiskā sacensība. Spilgts piemērs tam ir RER un tās sacensības partneru savstarpējā palīdzība 1974. g. plāna veikšanā. Kad gada sākumā Rīgas rūpnīcā sarežģījās situācija ražošanas plānu izpildē, tai palīgā nāca Ļeņingradas uzņēmums «Elektrik», Tallinas rūpnīca «Volta» un Viļņas uzņēmums «Elfa». Biedriskā

sadarbība ar sacensības partneriem palīdzēja rūpnīcai uzlabot ekonomiskos rādītājus un tajā pašā laikā daudz deva strādnieku un inženier-tehnisko darbinieku patriotiskajā audzināšanā.

Rīgas uzņēmumu darbaļaužu sociālistiskā sacensība pārsviedās arī pāri PSRS robežām. 1974. g. jūnijā tika noslēgts sociālistiskās sacensības līgums starp VDR un Latvijas PSR jūrnieceku un ostinieceku kolektīviem. Sacensības līgumus ar SEPP valstu kolektīviem noslēguši arī vairāki citi Rīgas uzņēmumi.

Devītajā piecgadē būtiski paplašinājusies sociālistiskās sacensības sociālā bāze. Tās iedarbība praktiski aptvēra visus sabiedriskās ražošanas sfērā nodarbinātos. Daudzi panākumi tika gūti inženier-tehnisko darbinieku un apkalpojošajā sfērā strādājošo sociālistiskās sacensības organizēšanā. Populāra kļuva sacensība ar devīzi: «Katram inženierim un tehniķim — personisku radošo plānu.» Šo plānu sastādīšanai Rīgas lielākajās rūpnīcās tika izstrādātas speciālas rekomendācijas. Piemēram, ražošanas apvienībā «Radiotehnika» tajās bija uzsvērts, ka katram inženier-tehniskajam darbiniekam jāparedz pasākumi, kas veicinātu jauno izstrādājumu ātrāku un kvalitatīvāku ieviešanu, pirms termiņa jāizpilda jaunās tehnikas ieviešanas plāni utt. «Kompresorā» izstrādātajās rekomendācijās ietverti tādi noteikumi kā jaunāko instrumentu lietošana, dīkstāves un citu darba laika zudumu samazināšana utt. Blakus ražošanas jautājumu radošai risināšanai inženier-tehniskie darbinieki savās saistībās iekļāva pasākumus, kas saistīti ar kvalifikācijas celšanu, politisko zināšanu apgušanu, aktīvu piedalīšanos uzņēmumu sabiedriskajā dzīvē.

Sociālistiskās sacensības gaitā uz pirmrindas pieredzes popularizēšanas pamata izvērsās darbaudzinātāju kustība, labāko strādnieku — novatoru šefība pār jaunajiem strādniekiem. Darbs ar jaunatni, savas pieredzes nodošana jaunajiem — tāds ir viens no darbaudzinātāja sociālistiskās sacensības saistību punktiem. Daudzus jauniešus darba gaitās ievada pieredzes bagāti strādnieki, kas palīdz ne vien orientēties sarežģītajā amata prasmē, bet arī augt un veidoties par pilntiesīgiem kolektīva locekļiem. Rīgas lielākajās rūpnīcās tika izveidotas īpašas darbaudzinātāju padomes, kas vadīja šo darbu. Aktīvi šādas padomes devītās piecgades beigās darbojās vieglās rūpniecības uzņēmumos, piemēram, šūšanas apvienībā «Rīgas apģērbs», kurā darbaudzinātāju starpā tika organizēta sacensība par «Labākā apvienības audzinātāja» nosaukumu. Padomes uzdevums bija sniegt darbaudzinātājiem praktisku palīdzību, kontrolēt viņu darbu, panākt, lai katram jaunajam strādniekam būtu darbaudzinātājs, rīkot darbaudzinātāju seminārus un organizēt sociālistisko sacensību starp jaunajiem strādniekiem par «Labākā jaunā strādnieka» nosaukuma iegūšanu. Aktīvi darbojās darbaudzinātāju padome Rīgas elektromašīnu rūpnīcā. Tā organizēja darbaudzinātāju trīsgadīgu skolu, kuras klausītāji apguva ražošanas apmācības pamatus, pedagogijas un psiholoģijas pamatus, konkrēto ekonomiku u. c. Semināros notika pieredzes apmaiņa ar radniecisku uzņēmumu darbaudzinātājiem. Darbaudzinātāju uzdevumus uzņēmās paši labākie Rīgas uzņēmumu strādnieki — «VEF» smalkmehāniķis Sociālistiskā Darba Varonis V. Krūmiņš, Rīgas dīzeļu rūpnīcas virpotājs M. Šotaks, Rīgas eksperimentālās tehnoloģisko rīku rūpnīcas virpotājs P. Justs,

RER montāžas cehs. Priekšplānā Sociālistiskā Darba Varonis S. Kirjanovs.

zeķu fabrikas «Aurora» adītāja V. Kopilova, ražošanas apvienības «Sarkanā tekstilniece» audēja Sociālistiskā Darba Varone M. Kapusta, Rīgas mēbeļu kombināta galdnieks Sociālistiskā Darba Varonis P. Āboltiņš, mēbeļu ražošanas apvienības «Rīga» galvenā uzņēmuma mašingaldnieks Sociālistiskā Darba Varonis P. Vilmanis, trikotāžas apvienības «Sarkanais rīts» strādniece Sociālistiskā Darba Varone B. Veigule un daudzi citi. Rīgas eksperimentālajā tehnoloģisko rīku rūpnīcā par darbaudzinātājiem bija kļuvuši vairāk nekā 70 pirmrindas strādnieku.

Vairākos vieglās rūpniecības uzņēmumos («Rīgas apģērbs», «Rīgas audums» u. c.) jauno strādnieku kvalifikācijas celšanai tika izveidotas komjauniešu un jauniešu pieredzes skolas, kur nodarbības vadīja uzņēmumu darba pirmrindnieki.

Vērtējot sociālistiskās sacensības gaitā paveikto, darbietilpīga ir rezultātu salīdzināšana un uzvarētāju noskaidrošana visdažādākajās sacensību formās. Tāpēc dzima ideja mehanizēt sociālistiskās sacensības saistību izpildes kontroli. Kopš 1973. g. «Komutatorā», rūpnīcā «VEF» un Latvijas PSR Komunālās saimniecības ministrijas Informācijas un skaitļošanas centrā funkcionē sociālistiskās sacensības rezultātu uzskaites automatizētā sistēma. Tās ieviešana lika arī būtiski uzlabot sacensības saistības, jo visiem rādītājiem bija jābūt kvantitatīvi noteiktiem. Sociālistiskās sacensības rezultātu uzskaites automatizētās sistēmas izmantošanas pieredzi 1974. gadā izskatīja un atzinīgi novērtēja Latvijas republikāniskā arodbiedrību

padome. PSRS Tautas saimniecības sasniegumu izstādē šīs sistēmas autori tika apbalvoti ar 1. pakāpes diplomu un Zelta medaļu.

Sociālistiskajai sacensībai lielākajā daļā uzņēmumu praktiski aptverot jau visus strādājošos, aizvien lielāka vēriība tiek veltīta sacensības efektivitātes pētīšanai. LKP Rīgas pilsētas komitejas uzdevumā veiktie šādi pētījumi liecina par to, ka sociālistiskā sacensība, būtiski ietekmējot darba ražīguma pieaugumu, veicina arī tās dalībnieku personības attīstību un sabiedrisko aktivitāti, kolektīva locekļu savstarpējo attiecību uzlabošanu.

7. RĪGAS RŪPNIECĪBAS STRĀDNIEKU IZAUGSME

Padomju Latvijas strādnieku šķiras sasniegumi cīņā par rūpniecības attīstību sociālisma celtniecības gados bija saistīti ne vien ar rūpniecības tehniskās apbruņotības pilnveidošanu un jaunākās tehnoloģijas ieviešanu, bet arī ar radikālām izmaiņām strādnieku skaitā un viņu dzimuma, vispārējās izglītības un profesionālās sagatavotības ziņā.

Rūpniecības straujās attīstības un paātrināta tehniskā progresa rezultātā Rīgā pēckara gados ievērojami pieauga strādnieku un kalpotāju skaits. Rūpniecības uzņēmumos, sākotnēji lēnāk, bet ar katru nākamo piecgadi aizvien straujāk, noritēja nemitīgs progresīvās tehnoloģijas ieviešanas, mehanizācijas un automatizācijas process, kas ļāva celt darba ražīgumu un nosacīti izbrīvēt lielu skaitu rūpnieciskā personāla. Tajā pašā laikā strādājošo skaits nepārtraukti palielinājās, jo sāka darboties arvien jauni un paplašinājās esošie rūpniecības uzņēmumi. Tomēr jāsaaka, ka 60. gadu otrajā pusē un 70. gados daudz maz jūtams strādnieku skaita pieaugums nenotika: darbaroku rezerves Rīgā visumā bija izsmeltas. Plānā noteiktā rūpnieciskās produkcijas izlaides kāpināšana šajos gados bija atkarīga galvenokārt no darba ražīguma pieauguma, paaugstinot mehanizācijas un automatizācijas līmeni rūpniecībā, kā arī nepārtraukti ceļot strādnieku kvalifikāciju. 1946. gadā Rīgas tautas saimniecības nozarēs bija nodarbināti 145 tūkst. cilvēku, bet 1975. gadā — 476,1 tūkst. Rūpniecībā strādājošie visā aplūkojamajā periodā vidēji sastādīja nedaudz mazāk par pusi no visu strādājošo skaita. To apliecina dati par strādnieku un kalpotāju gada vidējo skaitu Rīgā galvenajās tautas saimniecības nozarēs (tūkstošos cilvēku):

	1950. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1975. g.
pavisam Rīgas saimniecībā	205,4	320,6	431,7	445,3	476,1
tai skaitā:					
rūpniecībā	93,7	162,0	212,2	211,2	207,2
transportā	20,7	32,1	43,5	45,6	48,9
celtniecībā	10,9	23,5	32,3	19,2	19,2
tirdzniecībā, sabiedr. ēdināšanā	13,0	26,0	36,2	40,5	44,2

Ja visās saimniecības nozarēs laikā no 1950. līdz 1975. g. strādnieku un kalpotāju skaits Rīgā palielinājās 2,3 reizes, tad rūpniecībā tas pieauga 2,2 reizes, tirdzniecībā un sabiedriskajā ēdināšanā — 3,4 reizes. Pilsētas

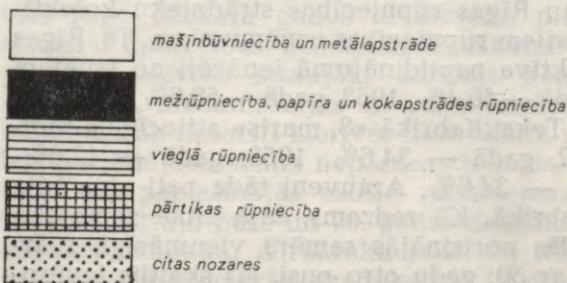
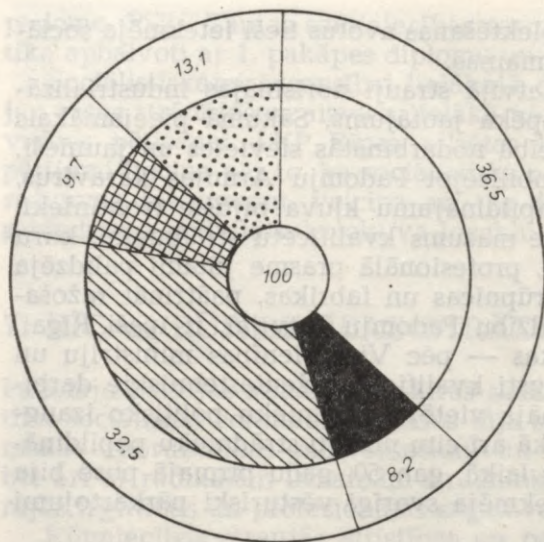
rūpniecības strādnieku kadru komplektēšanas avotus tieši ietekmēja sociālistiskajā sabiedrībā notiekošās pārmaiņas.

Pēckara gados, kad Padomju Latvijā strauji norisinājās industrializācijas process, asi izvirzījās darbaspēka jautājums. Sākumā pieejamākais darbaspēka avots bija mājsaimniecībā nodarbinātās sievietes un jaunieši. Nedaudz vēlāk, pakāpeniski demobilizējot Padomju Armijas karavīrus, par strādnieku šķiras nozīmīgu papildinājumu kļuva bijušie frontinieki. Demobilizēto karavīru vidū bija ne mazums kvalificētu strādnieku, kuru disciplīna, augstā atbildības sajūta, profesionālā prasme jūtami palīdzēja isā laikā atjaunot karā sagrautās rūpnīcas un fabrikas, paātrināt ražošanas pieauguma tempus. Lielu palīdzību Padomju Latvijai, it īpaši Rīgai, sniedza brālīgās padomju republikas — pēc Vissavienības ministriju un resoru norīkojuma tika atsūtīti augsti kvalificēti inženiertehniskie darbinieki un strādnieki, kas arī veicināja vietējo strādnieku politisko izaugsmi. Tomēr galvenais rūpniecības, kā arī citu nozaru strādnieku papildinājuma avots gan ceturtās piecgades laikā, gan 50. gadu pirmajā pusē bija republikas lauku iedzīvotāji. To sekmēja svarīgi vēsturiski pārkārtojumi Latvijas laukos.

Par bijušo zemnieku ieplūšanu Rīgas rūpniecības strādnieku kolektīvos liecina dati par vairākiem lielajiem rūpniecības uzņēmumiem. Tā, Rīgas vagonu rūpnīcas strādnieku kolektīva papildinājumā ienācēji no laukiem 1951. gadā sastādīja 44%, 1952. gadā — 56,4%, 1953. gadā — 58,6%, 1954. gadā — 57,2%, 1955. gadā — 53,6%. Tekstilfabrikā «8. marts» attiecīgais rādītājs 1951. gadā bija 40,0%, 1952. gadā — 34,6%, 1953. gadā — 42,0%, 1954. gadā — 39,0%, 1955. gadā — 34,6%. Aptuveni tāda pati aina bija vērojama arī Rīgas 4. mēbeļu fabrikā. Kā redzams, šajā laikā zemnieku ieplūdums Rīgas strādnieku rindās norisinājās samērā vienmērīgi, svārstoties ap 40—50%. Taču, sākot ar 50. gadu otro pusi, šis skaitlis ievērojami samazinājās. Šī parādība izskaidrojama ar to, ka tika veikti radikāli pasākumi kolhozu saimnieciskās dzīves mērķtiecīgai plānošanai un uzlabošanai, līdz ar ko samazinājās to lauku iedzīvotāju skaits, kuri vēlējās pārcelties uz dzīvi pilsētā. Šajā laikā par strādnieku skaita papildināšanas svarīgāko avotu kļuva paši pilsētas darbaspējīgie iedzīvotāji. Kā rāda iepriekš minēto uzņēmumu strādnieku sastāva analīze, 50. gadu otrajā pusē tajos pilsētas iedzīvotāji bija 80—90% no strādājošo papildinājuma.

Līdzās Rīgas iedzīvotāju dabiskajam pieaugumam ievērojama nozīme darbaspēka papildināšanā pilsētā bija arī tās iedzīvotāju mehāniskajam pieaugumam, ko veicināja iedzīvotāju migrācija visas valsts mērogā. Septiņdesmito gadu sākumā ap $\frac{2}{3}$ no visiem migrantiem, kas strādāja Latvijas PSR, bija nodarbināti republikas rūpniecībā. Visbiežāk tie bija cilvēki, kuri jaunajā dzīvesvietā vēlējās paaugstināt savas profesionāli tehniskās sagatavotības līmeni (26,9%), atrast darbu specialitātē, kā arī gūt lielāku ipeļņu (17,0%), uzlabot savus kultūras un sadzīves apstākļus (14,2%).

Sakarā ar ražošanas kooperācijas arteļu likvidēšanu darbā dažādos rūpniecības uzņēmumos iestājās bijušie arteļu biedri (lielākais kooperācijas arteļu biedru skaits Rīgā bija 1955. gadā — 15 tūkst. cilvēku). Šis process noslēdzās 50. gadu beigās, kad pēdējie 6 tūkst. amatnieku iestājās darbā dažādos Rīgas valsts uzņēmumos.

Rīgas strādnieku sadalījums pa rūpniecības nozarēm 1962. gadā (procentos).

nozares, kurās pēc tradīcijas plaši izmanto sievietes darbaspēku. Turklāt pilsētā pastāv samērā plašas iespējas atslogot sievieti mājas darbos (veļas mazgātavas, sabiedriskās ēdināšanas iestādes, pirmsskolas vecuma bērnu iestādes). Bērnodārzi un mazbērnu novietnes darbojās lielākajās rūpniecības — «VEF», RVR, «Sarkanajā zvaigznē», kā arī tajos uzņēmumos, kuros ir vislielākais sieviešu īpatsvars («Boļševička», «Zasulauka manufaktūra», «Rīgas audums», «Sarkanais rīts» u. c.). Tomēr vietu skaits bērnu iestādēs vēl neapmierināja lielo pieprasījumu un arī sabiedrisko pakalpojumu iestāžu skaita pieaugums nebija pietiekams, bet tas traucēja pilnībā iesaistīt sievietes ražošanā. Konkrēto ražošanas apstākļu un darba specifikas dēļ sieviešu īpatsvars dažādās rūpniecības nozarēs bija dažāds. Visvairāk sieviešu strādāja vieglajā un ķīmiskajā rūpniecībā, arī pārtikas rūpniecības uzņēmumos, mazāk — mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecībā.

Pilnīgas līdztiesības apstākļos Padomju zemē sieviešu lielais īpatsvars ražošanas speciālistu un uzņēmumu vadītāju vidū ir likumsakarīga parādība. Rīgā 1970. gadā 46% no visiem rūpniecības uzņēmumos strādājošajiem

Sešdesmitajos gados visā Latvijas PSR vēl straujākos tempos turpinājās sabiedriskajā ražošanā nestrādājošo iedzīvotāju iesaistīšana darbā valsts iestādēs un uzņēmumos. Ja 1960. gadā visā republikā bija 243 tūkst. šādu cilvēku, tad 1967. gadā viņu skaits samazinājās līdz 98 tūkst. Astotās piecgades laikā (1966.—1970. g.) līdz tam nestrādājošie darbaspējīgie iedzīvotāji sastādīja 23% no darbaspēka pieauguma. Īpaša nozīme, sevišķi Rīgā, šeit bija sievietēm. 1950. gadā viņu īpatsvars pilsētas saimniecībā bija 50,2%, bet 1975. gadā — jau 55,1% (rūpniecībā 1950. gadā — 49,7%, 1975. gadā — 54,6%). Šis procents pārsniedza vidējos PSRS rādītājus un bija otrais augstākais republiku galvaspilsētās, Rīgai nedaudz atpaliekot no Tallinas.

Augstā sieviešu nodarbinātība bija saistīta ar rūpniecības tehnisko progresu un sociālas dabas faktoriem. Rīgā attīstījās tādas rūpniecības

speciālistiem ar augstāko un vidējo speciālo izglītību bija sievietes. Daudzas pilsētas rūpniecības darbinieces bija izcilas sava aroda pratējas, kas nereti sekmīgi apvienoja darbu ar deputāta pienākumiem, strādāja dažādās sabiedriskās organizācijās. Izcilo strādnieču — I. Dāvidas, T. Barinovas, J. Pilāgas, E. Silīnas, E. Melamedas, M. Kapustas, V. Kronbergas u. c. — vārdi ir ierakstīti Rīgas pilsētas Goda grāmatā.

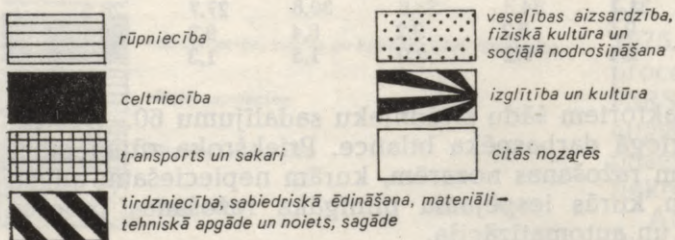
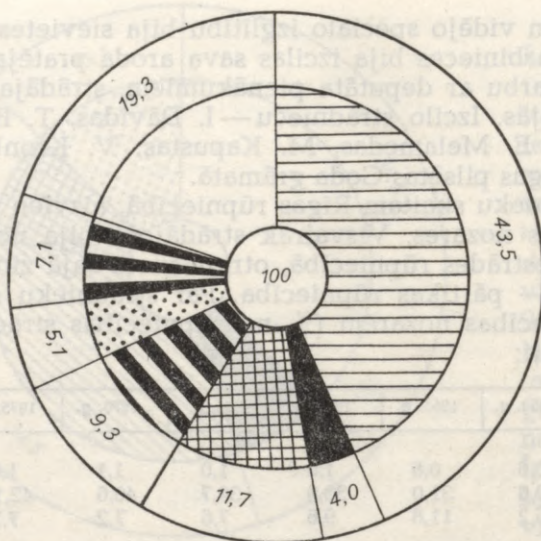
Nemitīgi pieaugot strādnieku skaitam Rīgas rūpniecībā, aizvien uzskatāmāk izvirzījās tās vadošās nozares. Visvairāk strādājošo bija nodarbināti mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecībā, otrajā vietā šajā ziņā bija vieglā rūpniecība, trešajā — pārtikas rūpniecība. Par strādnieku sadalījumu pa galvenajām rūpniecības nozarēm (%) no rūpniecības strādnieku kopskaita) liecina šādi skaitļi:

Rūpniecības nozare	1950. g.	1955. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1975. g.
elektroenerģētiskā	0,6	0,8	1,0	1,0	1,1	1,0
mašīnbūves un metālapstrādes	29,6	31,0	33,9	39,7	40,6	42,1
meža, kokapstrādes, papīra un celulozes	15,2	11,8	9,6	7,6	7,2	7,2
būvmateriālu	2,1	2,2	2,0	2,0	2,2	2,3
stikla, porcelāna, fajansa	3,1	2,6	2,5	2,2	2,1	2,1
vieglā	31,3	34,3	33,8	30,8	27,7	26,5
pārtikas	9,5	8,2	9,2	8,4	9,3	8,9
poligrāfiskā	2,4	2,2	2,0	1,5	1,3	1,2

Bez jau minētajiem faktoriem šādu strādnieku sadalījumu 60.—70. gados noteica arī visai spriegā darbaspēka bilance. Priekšroka rūpniecības tālākajā attīstībā bija tām ražošanas nozarēm, kurām nepieciešami augsti kvalificēti darbinieki un kurās iespējama pilnīgāka ražošanas procesu kompleksā mehanizācija un automatizācija.

Sociālisma nostiprināšanas un tālākas attīstības gados pieauga strādnieku un inženiertehnisko darbinieku absolūtais skaits un īpatsvars. Šo izmaiņu pamatā bija tās kvalitatīvās pārvērtības, kas notika ražošanas tehnikā un tehnoloģijā, ražošanas un darba organizācijā. Liela nozīme bija pasākumiem strādājošo sastāva regulēšanā, ražošanas ekonomiskās efektivitātes celšanā. Konkrētie dati par rūpnieciskās ražošanas personāla skaitu un struktūru Rīgā 1951.—1975. gadā ir šādi:

	1951. g.		1960. g.		1965. g.		1970. g.		1975. g.	
	skaitis tūkst.	%	skaitis tūkst.	%	skaitis tūkst.	%	skaitis tūkst.	%	skaitis tūkst.	%
rūpnieciskās ražošanas personāls tai skaitā:	92,3	100	162,0	100	212,2	100	224,8	100	227,1	100
strādnieki	73,3	79,5	135,0	83	173,1	82	179,4	80	179,9	80
inženiertehniskie darbinieki	7,7	8,3	14,3	9	23,7	11	30,3	14	32,4	14
kalpotāji	7,5	8,1	6,7	4	8,1	4	9,4	4	8,6	4
pārējie	3,8	4,1	6,0	4	7,3	3	4,1	2	6,2	2

Strādnieku un kalpotāju sadalījums pa Rīgas tautas saimniecības nozarēm 1975. gadā (procentos).

Izsekojot rūpniecības strādnieku skaita izmaiņām Rīgā, redzams, ka visvairāk — gandrīz divkārt — tas pieauga laikā no 1950. līdz 1960. g., kad ražošanas plānu izpildi nodrošināja galvenokārt ar lielāku darbaroku skaitu, vietumis pat lielāku, nekā paredzēja plāns. Arī nereti pēc inerces notiekošajai darba vietu skaita augšanai un ražošanas procesa zinātniskās organizācijas nepietiekamajam līmenim sekas bija darbaspēka deficīts. 1960.—1975. gadā Rīgas rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits palielinājās 1,3 reizes, bet darba ražīgums tajā pašā laikā pieauga divkārt. Inženiertehnisko darbinieku kontingents palielinājās 2,4 reizes; tas liecināja par nemitīgu zinātniski tehnisko progresu. 1951. gadā uz katriem 1000 rūpniecības strādniekiem bija 105 inženiertehniskie darbinieki, 1965. gadā — 136, bet 1970. gadā — 168. Ja 1960. gadā Rīgas rūpniecībā nodarbināto skaitā strādnieku bija 83% un inženiertehnisko darbinieku — 9%, tad 1975. gadā attiecīgie rādītāji bija 80% un 14%. Tomēr atsevišķās rūpniecības nozarēs vēl bija liels inženiertehnisko darbinieku — meistarū un ceļu priekšnieku — praktiķu skaits.

Rūpniecības attīstības straujie tempi, jaunas tehnikas ieviešana, ražošanas procesu un darba organizācijas nemitīga pilnveidošana, sociālistis-

kās sacensības plašais vēriens, novatoru kustības jaunu formu rašanās — tas viss izvirzīja jaunas, augstākas prasības strādnieku izglītības līmenim. Savukārt strādnieku vispārīgās un tehniskās izglītības līmeņa paaugstināšana, tāpat uzņēmumu tehniskās apbruņotības pieaugums kļuva par nozīmīgu faktoru darba ražīguma celšanā.

Piecdesmito gadu sākumā vairāk nekā trešajai daļai — 35,7% — Rīgas rūpniecības strādnieku bija tikai pamatskolas (4 klases) vai nepabeigta pamatskolas izglītība. Pārsvārā tie bija strādnieki vidējos gados un gados vecāki cilvēki, kuri buržuāziskās Latvijas apstākļos materiālo grūtību dēļ nevarēja mācīties un bija spiesti iesaistīties ražošanā. Šo strādnieku vispārējās izglītības zemo līmeni kompensējās ar lielu darba pieredzi. Būdami rūpnieciskās ražošanas tehnisko pārvērtību līdzdalībnieki, viņi auga kopā ar to, nemitīgi pilnveidoja savu profesionālo meistarību, apguva praktiskās iemaņas un nepieciešamās teorētiskās zināšanas tieši ražošanā. Strādnieku īpatsvars ar nepabeigtu pamatskolas izglītību (caurmērā 15,6%) dažādās rūpniecības nozarēs bija atšķirīgs. Būvmateriālu, meža, papīra un kokapstrādes rūpniecībā, kur pārsvārā bija mehanizēts darbs, kas neprasija augstu kvalifikāciju, tas bija 22,5—30,3%, turpretim mašīnbūves, aparātu būves, metālapstrādes uzņēmumos — tikai 6—7%. Augstāks izglītības līmenis bija tiem strādniekiem, kas rūpnieciskajā ražošanā bija iesaistījušies pēckara periodā: tikai 4,1% strādnieku, kas bija jaunāki par 25 gadiem, nebija guvuši pat pilnu pamatskolas izglītību, tajā pašā laikā 41,5% strādnieku bija 7 klašu izglītība.

Tautas izglītības iestādes, sabiedriskās organizācijas un uzņēmumu administrācija 50. gados veica lielu organizatorisku darbu strādājošās jaunatnes izglītības līmeņa celšanā. Esošais vakarskolu tīkls pavēra jauniešiem plašas iespējas paaugstināt vispārējās izglītības līmeni, nepārtraucot darbu ražošanā. 1945./46. mācību gadā Rīgā darbojās 5, 1950./51. mācību gadā — 16, bet 1975./76. mācību gadā — 27 strādājošās jaunatnes maiņu skolas un 1 neklāties skola ar audzēkņu kopskaitu 13,5 tūkst. Piecdesmito gadu sākumā nodibināja pirmās strādnieku jaunatnes skolas tieši uzņēmumos — kombinātos «Boļševička», «Zasulauka manufaktūra» un rūpnīcā «VEF». Sāka darboties arī pirmās maiņu klases.

Rūpniecības strādnieku vispārējās izglītības līmeņa paaugstināšanu sekmēja arī vidusskolu absolventu ieplūšana ražošanā, kas, īstenojot PSKP CK un PSRS Ministru Padomes 1954. un 1957. g. lēmumus par vispārīglītojošo skolu absolventu iesaistīšanu ražošanā, guva masveida raksturu. Piemēram, 1957. gadā darbā iestājās Rīgas vidusskolu 1336 absolventi (49%). 1959. g. tautas skaitīšana parādīja, ka Rīgā no ik 1000 strādājošajiem iedzīvotājiem augstākā un vidējā (pabeigta un nepabeigta) izglītība bija 684 cilvēkiem (no 1000 strādniekiem — 549). Pēc 1970. g. tautas skaitīšanas datiem, pilsētā no ik 1000 strādājošiem šāda izglītība bija 770 cilvēkiem.

Līdz 1952. g. no visiem Rīgas rūpniecības strādniekiem tikai 6082 cilvēkiem ceļš uz rūpnīcu bija gājis caur arodskolu. 14 Rīgas profesionāli tehniskajās skolās sagatavoja kvalificētus strādniekus, galvenokārt metālvirpotājus, dažāda profila atslēdzniekus, frēzētājus, poligrāfiķus, tekstilniekus, celtniekus u. c. profesiju speciālistus. Skolās, kuras darbojās

«Aurorā», «Rīgas audumā», «Zasulauka manufaktūrā», apmācīja jauniesus specialitātēs, kādas nepieciešamas šajos uzņēmumos. 1950. gadā Rīgas arodskolās un fabriku un rūpnīcu apmācības skolās tika sagatavoti 4,0 tūkst., 1955. gadā — 2,3 tūkst. un 1958. gadā — 1,4 tūkst. strādnieku.

Plašā vidusskolas izglītības attīstība veicināja tehnisko skolu izveidošanu darba rezervju sistēmā. Tajā vidusskolu absolventus 1—2 gadu laikā sagatavoja par augsti kvalificētiem strādniekiem un jaunāko tehnisko personālu darbam svarīgākajās rūpniecības nozarēs, kur nepieciešams augstāks vispārējās izglītības līmenis. Tas mazināja fabriku un rūpnīcu apmācības skolu un arodskolu nozīmi kadru sagatavošanā un sekmēja tautas saimniecības nodrošināšanu ar kvalificētiem un vispusīgi izglītotiem strādniekiem. 1975. gadā no Rīgas profesionāli tehniskās izglītības sistēmas skolu 7382 absolventiem 1434 jeb katrs piektais bija beidzis kādu no pilsētā esošajām 4 tehniskajām skolām.

1956./57. mācību gadā uz Rīgas 4. speciālās un 7. speciālās arodskolas bāzes nākošie strādnieki eksperimentālā veidā vienlaicīgi ar profesiju sāka apgūt arī vidusskolas programmu. Turpmākajos gados šāda tipa profesionāli tehniskās vidusskolas kļuva par dominējošām un perspektīvākajām strādnieku sagatavošanas iestādēm profesionāli tehniskās izglītības sistēmā. 1975. gadā no 25 skolām, kuras ietilpa šajā sistēmā Rīgā un kurās kādu no 70 profesijām apguva 10,6 tūkst. audzēkņu, 12 bija profesionāli tehniskās vidusskolas.

1959.—1963. gadā veicot skolu tīkla reorganizāciju, visas profesionāli tehniskās skolas pārveidoja uz vienotas vispārējās izglītības bāzes (8 un 10—11 klases). No 1965. līdz 1975. g. profesionāli tehniskās izglītības sistēmā sagatavoja 60 160 jaunos strādniekus.

Profesionāli tehniskās izglītības sistēmas augšupeja un panākumi saistās ar Latvijas PSR Profesionāli tehniskās izglītības valsts komitejas priekšsēdētāja J. Brodeļa vārdu, kas vada šo sistēmu kopš 1953. g. Īpaši nozīmīgu ieguldījumu kvalificētu strādnieku kadru sagatavošanā devuši ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotās Rīgas pilsētas 5. poligrāfijas mākslas profesionāli tehniskās vidusskolas (PPTV), Rīgas 19. celtnieku PPTV, 16. šuvēju PPTV, 26. audēju PPTV un 2. tehniskās skolas ražošanas apmācības meistari un pasniedzēji. Daudzi šo mācību iestāžu absolventi kļuvuši par darba pirmrindniekiem, ražošanas novatoriem, uzņēmumu vadītājiem, vairāki ievēlēti par PSRS Augstākās Padomes, Latvijas PSR Augstākās Padomes un vietējo padomju deputātiem. Rīgas profesionāli tehniskās izglītības skolās ceļazīmi darbam ražošanā saņēmuši Sociālistiskā Darba Varoņi J. Streļcs, V. Lazdups, J. Lūriņš, A. Strazdiņa, U. Auziņš, Ļeņina ordeņa kavalieri A. Šmats, A. Ennīte, Latvijas PSR Nopelniem bagātie racionalizatori L. Līnis un L. Roze.

Uzņēmumu nodrošināšanā ar kvalificētu darbaspēku liela nozīme bija strādnieku apmācīšanai tieši ražošanā. Jau ar pirmajiem pēckara gadiem sāka veidoties kursu, brigāžu un individuālās apmācības tīkls, kas deva iespēju jaunajiem strādniekiem apgūt specialitāti samērā īsā laikā. Tomēr tehnikas progress izvirzīja prasību paaugstināt visu ražošanā nodarbināto strādnieku tehniskās zināšanas un kvalifikāciju. Sevišķi lielu uzmanību tehniskajām mācībām 50. gados veltīja rūpnīcā «VEF», RER, A. Popova

Rīgas radiatorrūpnīcā u. c. Uzņēmumu partijas un sabiedriskās organizācijas, kā arī administrācija jauno kadru sagatavošanā izmantoja pieredzes bagāto strādnieku padomus, ar viņu palīdzību audzināja un veidoja jauno maiņu. Vecākie strādnieki jaunatnes vidū ienesa savas šķiras tradīcijas, politisko briedumu, dzīves un ražošanas darba pieredzi, sabiedriskās darbības iemaņas.

Rūpniecības kadru sagatavošanā Rīgā pastāvēja zināmas grūtības. Sakarā ar kadru diezgan augsto mainību katru gadu nācās daļu strādnieku apmācīt otro vai pat trešo reizi. Darbaspēka mainībai bija dažādi iemesli, galvenie no tiem — neapmierinoši ražošanas un sadzīves apstākļi, nepilnības darba organizācijā un samaksā, ierobežotas iespējas celt kvalifikāciju. Strādnieku kolektīvu veidošanos visplašākā nozīmē labvēlīgi ietekmēja pēc PSKP 20. kongresa (1956. g.) pieņemtie likumdošanas akti un veiktie pasākumi sociālo uzlabojumu jomā. Tomēr kadru mainība ievērojami samazinājās tikai astotās piecgades nogalē. Šo samazināšanos lielā mērā noteica ekonomiskās reformas īstenošanas gaitā pastiprinātā materiālā stimulēšana un ideoloģiskā audzināšana. Visai iedarbīga svira sociālistiskās darba disciplīnas stiprināšanā tieši astotajā piecgadē bija prēmija par gada darba rezultātiem, tā dēvētā trīspadsmitā mēneša alga.

Meklējot ceļus gan vispārējas, gan profesionālas personāla sagatavotības kāpināšanai, blakus jau minētajām formām un metodēm tika izmantotas jaunas. Tā, RER administrācija un partijas komiteja uzņēmumā izveidoja daudzpusīgu un sazarotu izglītības sistēmu no meistaru skolām līdz pat aspirantu sagatavošanai un marksisma-ļeņinisma universitātes rūpnīcas filiālei. Astotās piecgades sākumā speciālā Vissavienības mēroga apspriedē RER uzkrāto pieredzi nodeva radnieciskajiem uzņēmumiem.

Lai tālāk pastiprinātu arodbiedrību, komjaunatnes organizāciju un uzņēmumu administrācijas līdzdalību jauniešu profesionāli tehniskajā apmācībā, 1969. g. pavasarī tika rīkota Vissavienības jauno strādnieku sagatavošanas un kvalifikācijas celšanas skate. Gatavojoties tai, tika radītas tehniski labi apgādātas mācību bāzes firmā «Rīgas apgērbs», Rīgas apgaismes iekārtas rūpnīcā, firmā «Māra» u. c., organizētas pirmrindas darba metožu skolas rūpnīcā «VEF», RER, konditorejas fabrikā «Laima», «Rīgas adītājā», A. Popova Rīgas radiatorrūpnīcā un RVR. Skates laikā uzņēmumos kļuva par tradīciju jaunās maiņas svinīga uzņemšana strādnieku šķiras rindās — pasākums ar lielu audzinošu nozīmi.

Ražošanā iesaistītās jaunatnes sociālās un profesionālās adaptācijas un tās aroda prasmes izkopšanas darbs attīstījās un pilnveidojās arī deviņtajā piecgadē. Par paraugu darbā ar jauniešiem kļuva Rīgas pusvadītāju aparātu rūpnīca, ražošanas apvienība «Radiotehnika», Rīgas eksperimentālā tehnoloģisko rīku rūpnīca. 1974. g. maijā LRAP prezīdija un LĻKJS CK pieņemtais «Nolikums par darbaudzinātāju kustības tālāku attīstību» veicināja šīs kustības pilnveidošanos turpmākajos gados. Nozīmīgu ieguldījumu kadru sagatavošanā deva RVR frēzētājs Latvijas PSR darb-
audzinātāju padomes priekšsēdētājs Sociālistiskā Darba Varonis A. Ikau-
nieks, Ļeņina ordeņa kavalieris PSRS Augstākās Padomes vairākkārtējo
sasaukumu deputāts RER virpotājs M. Postnovs, rūpnīcas «VEF» inženieris
G. Freibergs u. c.

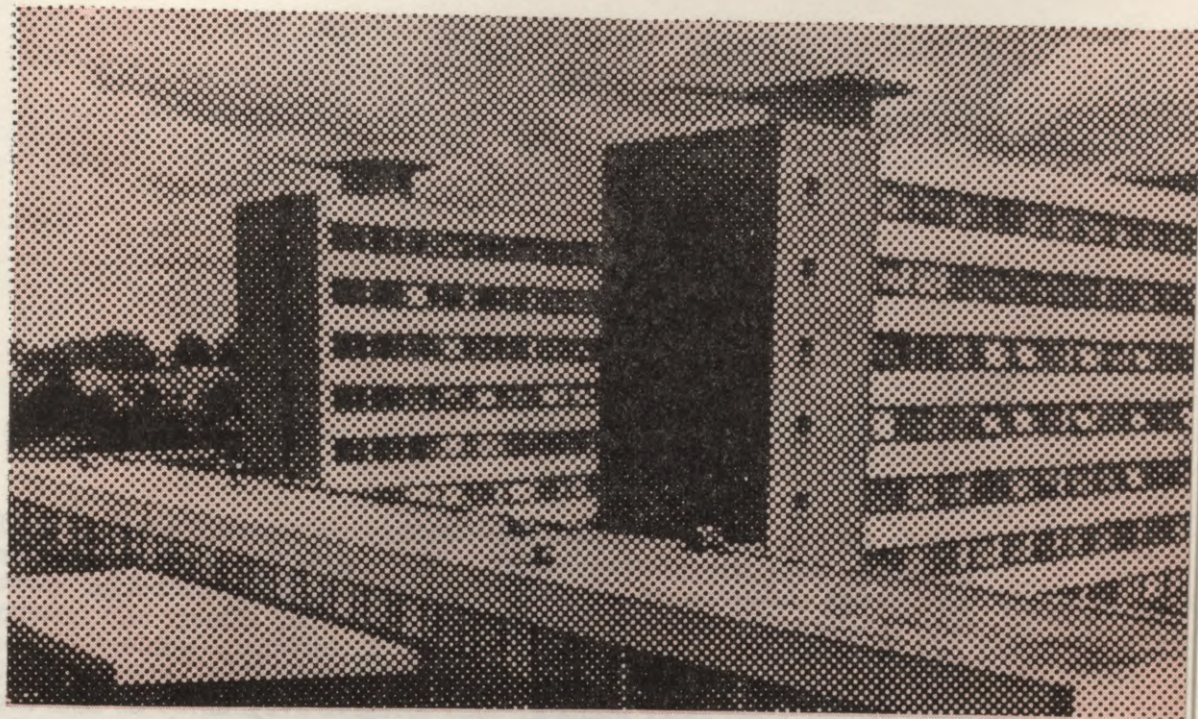
Izvirzījās nepieciešamība paaugstināt arī veco strādnieku kvalifikāciju, jo līdzās darba stāžam un pieredzei kādas šauras specialitātes ietvaros svarīga kļuva augstāka un daudzveidīgāka profesionālā sagatavotība. Gadu no gada pieauga strādnieku — operatoru, pulsts operatoru, automātu iestādītāju u. c. speciālistu skaits, kuru darbā aizvien lielāka nozīme ir zināšanām, prasmei rīkoties ar sarežģītiem mehānismiem, garīgā darba iemaņām. 1972. gadā 24,6 tūkst. Rīgas strādnieku tika apmācīti jaunās profesijās un specialitātēs, bet 64,4 tūkst. strādnieku paaugstināja savu kvalifikāciju.

Lielākie Rīgas uzņēmumi ražošanas tālākas attīstības un intensifikācijas interesēs pārdomāti un mērķtiecīgi veica inženiertehnisko darbinieku kvalifikācijas paaugstināšanu atbilstoši šodienas, bet daudzos gadījumos jau rītdienas prasībām. Lielu pieredzi šajā virzienā uzkrāja rūpnīca «VEF», RER, Rīgas dizeļu rūpnīca, Rīgas pusvadītāju aparātu rūpnīca, «Sarkanā zvaigzne», kombināts «Rīgas audums».

Rīgas strādnieki visā sociālistiskās sabiedrības attīstības laikā bija nozīmīgākais un aktīvākais Latvijas PSR strādnieku šķiras pulks. Rūpnieciskā personāla kvantitatīvās un kvalitatīvās izaugsmes rādītāji pārliecinoši runā par strādnieku šķiras vadošo lomu republikas industrializēšanā un tālākajā attīstībā.

PSKP CK ģenerālsekretārs, PSRS Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētājs L. Brežņevs savā referātā «Par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības piecdesmito gadadienu» atzīmēja, ka Baltijas republikas, tajā skaitā arī Latvija, «... laikā, kad tās iekļāvās Savienībā, ... nevarēja piešķirtīt pie atpalikušām nacionālajām malienēm. Taču, nostājušās uz sociālistiskā ceļa, tās uzrādījušas visstraujākos attīstības tempus Savienībā... Tādu pārsteidzošu izaugsmi darījusi iespējamu tikai šo republiku apvienošanās ar citām Savienības republikām.»¹

¹ Brežņevs L. Par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības piecdesmito gadadienu. R., 1973, 17. lpp.

SOCIĀLISTISKĀS RĪGAS RAJONI, TĀS IZBŪVE UN LABIEKĀRTOŠANA

VII

UN LABIEKĀRTOŠANA
TĀS IZBŪVE
SOCĪALISTISKĀS RĪGAS RAJONĒ

VII

1. PILSĒTAS RAJONI UN TO ATTĪSTĪBA

Līdz ar Rīgas attīstību un izaugsmi radās nepieciešamība pēc tās sīkāka administratīvā sadalījuma. Pirms Oktobra revolūcijas, tāpat padomju varas laikā 1919. gadā un buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gados visai pilsētai bija vienota pārvalde, lai gan lietoja vēsturiski izveidojušos teritoriālo vienību apzīmējumus. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā tās bija šādas: pilsētas centrālā daļa (t. i., Vecpilsēta), Maskavas daļa, Pēterburgas daļa un Pārdaugavā Jelgavas daļa. Padomju varas pastāvēšanas laikā 1919. gadā oficiālajos dokumentos šīs pilsētas daļas minētas kā rajoni: Centra, Petrogradas, Maskavas, Jelgavas, izdalot arī priekšpilsētu. Buržuāziskajā Latvijā Rīgas pilsētas daļu nosaukumi izmainījās — tagad tās sauca par Latgales (austrumu), Vidzemes (ziemeļu) un Kurzemes (dienvidu) daļu. 1941. g. 9. janvārī saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija dekrētu Rīgu pirmoreiz visā pilsētas pastāvēšanas laikā sadalīja teritoriāli administratīvajos rajonos. To bija seši: Kirova, Proletāriešu, Ļeņina, Sarkanarmijas, Maskavas un Staļina.

Pēc Rīgas atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem okupantiem pilsētas pirmskara iedalījums rajonos tika atjaunots.

Laika gaitā Rīgas administratīvais iedalījums mainījās. 1946. g. janvārī pilsētai pievienoja Jūrmalas rajonu. 1947. g. oktobrī no Kirova rajona tika atdalīta teritorija, ko nosauca par Molotova rajonu. 1956. g. novembrī Sarkanarmijas rajonu pievienoja Ļeņina rajonam, bet Molotova rajona teritoriju sadalīja starp Kirova, Maskavas un Proletāriešu rajoniem. 1959. g. beigās Jūrmalas rajonu apvienoja ar Ķemeriem un Sloku, izveidojot patstāvīgu republikas pakļautības pilsētu — Jūrmalu. 1959. g. novembrī Staļina rajons tika pievienots Proletāriešu rajonam, kuru savukārt 1962. g. oktobrī sadalīja divās daļās, tādējādi līdzās Proletāriešu rajonam agrākā Staļina rajona teritorijā nodibinot jaunu — Oktobra rajonu. 1969. g. maijā no Ļeņina rajona tika atdalīta puse teritorijas Daugavas kreisajā krastā, sākot no Oktobra tilta līdz Bolderājai ieskaitot, kur radās jauns pilsētas rajons — Ļeņingradas.

Katra Rīgas pilsētas rajona ekonomiskā, sociālā un kultūras seja vei-

dojusies vēstures gaitā. Kaut arī padomju varas gados atšķirības lielā mērā ir zudušas, tomēr arī tagad katram Rīgas rajonam ir savas noteiktas īpatnības.

Rīgas pilsētas ziemeļaustrumu daļā atrodas Proletāriešu rajons, kam ir slavena pagātne. Rīgai kapitālisma laikmetā strauji izaugot par lielu industriālu centru un galvenajās pilsētas rūpniecības nozarēs izmantojot ievestās izejvielas un kurināmo, rūpniecības uzņēmumi izvietojās pie Daugavas vai dzelzceļa līnijām. Tika arī ievērotas ūdens piegādes iespējas tehnoloģiskajām vajadzībām. Tā, pie Rīgas—Maskavas un Rīgas—Pēterburgas dzelzceļa (tag. Oškalnu stacijas tuvumā) izveidojās divas lielas vagonbūves rūpnīcas un elektrotehniskās rūpniecības uzņēmums (tag. Rīgas vagonu rūpnīca un rūpnīca «VEF»). Gar Pēterburgas dzelzceļa līniju Juglas ezera apkaimē tika uzceltas vairākas tekstilfabrikas, kas lika pamatus tagadējai ražošanas apvienības «Rīgas manufaktūra» filiālei «Juglas manufaktūra». Juglas ezera krastā sāka darboties divas papīrfabrikas (Juglas papīrfabrika strādā vēl šodien, bet otras fabrikas telpās izvietojusies apģērbu ražošanas apvienības «Latvija» filiāle). Turpmākajā laikā šajā rajonā notikušas lielas izmaiņas. Buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gados te radās velosipēdu fabrika (tag. rūpnīca «Sarkanā zvaigzne»), vairāki vieglās, pārtikas un kokapstrādes rūpniecības uzņēmumi. Tomēr rajonā arī šodien koncentrējas vispirmām kārtām mašīnbūve, metālapstrāde un tekstilrūpniecība. Te tiek ražota apmēram ceturtdaļa visas Rīgas rūpnieciskās produkcijas. Bez jau minētajiem uzņēmumiem rajonā vēl atrodas ražošanas apvienība «Alfa», autoelektroaparātu rūpnīca, ķīmiskās mašīnbūves rūpnīca u. c. Proletāriešu rajonā izvietojas pilsētas sabiedriskā transporta uzņēmumi — tramvaju un trolejbusu pārvalde un taksometru parks. Rajonā atrodas lieli vieglās rūpniecības uzņēmumi — kombināti «Parīzes Komūna» (tekstilizstrādājumi), «Somdaris» (ādas galantērijas izstrādājumi), ražošanas apvienības «Rīgas audums», «Rīgas manufaktūra», «Kosmoss» (ādas apstrāde), «Rekords» (apavi). Rajona teritorijā ir arī konditorejas izstrādājumu fabrikas «Laima» un «Uzvara», vairāki citi pārtikas rūpniecības un ķīmiski farmaceutiskās rūpniecības uzņēmumi.

Proletāriešu rajonu šķērso galvenā Rīgas maģistrāle — Ļeņina iela. Tajā plaši izvēsta celtniecība. Šeit 60. gados un 70. gadu sākumā uzcelta Zinātnes pilsētiņa, kur darbojas vairāki republikas zinātnes centra — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas tehniskie institūti. Rajona teritorijā nemitīgi aug dzīvojamie masīvi — Jugla, Purvciems, Mežciems, kuros izveidots plašs skolu, kā arī sadzīves pakalpojumu iestāžu tīkls. Gailezera krastos pacēlies liels medicīniskais centrs ar klīnisko un onkoloģisko slimnīcu. Proletāriešu rajonam ir plaša zaļā zona — te atrodas rīdzinieku iemīlotas atpūtas vietas Šmerlis, Biķernieku mežs, Juglas masīva meža parki.

Ziemeļrietumos no Proletāriešu rajona, starp Daugavu un Ķīsezeru un tālāk līdz Rīgas jūras līcim, ietverot Kundziņsalu, Vecmīlgrāvi, Jaunmīlgrāvi, Mangaļus un Vecākus, atrodas otrs Rīgas rūpniecības rajons — Oktobra rajons. Tā ekonomika arī izveidojusies sen, un lielā mērā tās raksturu noteica šeit esošā osta. Oktobra rajons ir Rīgas jūras vārti: šeit atrodas Rīgas jūras tirdzniecības osta, zvejas osta, zvejnieku kolhozs

«9. maijs», Rīgas jūras ostas pasažieru stacija, Rīgas traleru flotes bāze, kā arī PSRS Jūras flotes ministrijas Rīgas kuģu remonta rūpnīca, Mangaļu kuģu remonta rūpnīca. Daugavas krasta tuvumā jau pagājušā gadsimta beigās tika uzcelta viena no pasaulē lielākajām gumijas izstrādājumu fabrikām «Provodņik», superfosfāta rūpnīca, stikla fabrika u. c. Padomju varas gados vecos uzņēmumus pilnīgi rekonstruēja un uzcēla daudzas jaunas fabrikas un rūpnīcas. Tā rezultātā 70. gados Oktobra rajons dod vairāk nekā ceturto daļu pilsētas rūpniecības produkcijas. Šeit darbojas lieli mašīnbūves un metālapstrādes uzņēmumi — Rīgas elektromašīnbūves rūpnīca (RER), elektropuldžu rūpnīca, dīzeļu rūpnīca, ražošanas apvienība «Komutators», rūpnīca «Latvenergo» u. c. Rajonā plaši pārstāvēta kokapstrādes rūpniecība (mēbeļu ražošanas apvienība «Rīga», Jaunciema papīrfabrika), vieglā rūpniecība (ražošanas apvienība «Rīgas apģērbs»), pārtikas rūpniecība (Rīgas gaļas un konservu kombināts, alus darītava «Aldaris», eksperimentālā delikatesu un kulinārijas izstrādājumu fabrika «Kaija») u. c.

Oktobra rajona situācija neļauj plašākā mērogā izvērst dzīvokļu celtniecību, tā rezultātā rodas strādnieku un speciālistu «noplūde» uz citiem rajoniem. Tomēr 60.—70. gados veikts liels darbs Viestura prospekta, Gaujienas ielas apbūvē, sevišķi plaši celtniecības darbi norit Vecmīlgrāvī. Rajonā atrodas iemīļotas rīdzinieku atpūtas vietas — Kultūras un atpūtas parks (Mežaparkā), Dziesmu svētku parks, Kronvalda parks, piejūras atpūtas zona Vecāķos (Vecāķi šajā — toreiz Staļina — rajonā iekļauti 1949. gadā).

Kirova rajons, kas atrodas dienvidos no Oktobra rajona, sākumā aptvēra ievērojamu Rīgas daļu — no dzelzceļa tilta līdz Valdemāra (tag. Gorkija) ielai, pa to līdz Dzirnnavu ielai, no Dzirnnavu ielas līdz Brīvības (tag. Ļeņina) ielai, pa Brīvības ielu līdz Biķernieku ielai, pa to līdz pilsētas robežai. 1947. gadā sakarā ar izmaiņām Rīgas pilsētas administratīvi teritoriālajā dalījumā Kirova rajona teritorija samazinājās; tagad tā robeža gāja pa Ļeņina ielu, tad pa Matīsa (tag. Revolūcijas) ielu līdz Maskavas rajona robežai un pa to līdz Daugavai. 1956. gadā starp Kirova un Maskavas rajoniem noteica jaunu robežu: pa 13. janvāra un Suvorova ielu līdz Revolūcijas ielai, pa to līdz Avotu ielai, pa Avotu ielu līdz Aug. Deglava ielai un pa to līdz dzelzceļa līnijai. 1959. gadā Kirova rajonu pavisam likvidēja, pievienojot to Maskavas rajonam, bet 1962. gadā atjaunoja pašreizējās robežas: starp Suvorova un Ļeņina ielām, posmā no Kirova ielas līdz Daugavai — līdz Gorkija ielai. Tas ir teritoriāli vismazākais Rīgas rajons (1,0% no pilsētas kopplatības).

Kirova rajons aptver pilsētas administratīvo centru. Šajā rajonā koncentrētas republikas un tās galvaspilsētas centrālās iestādes — Latvijas PSR Ministru Padome, Latvijas PSR Augstākā Padome, ministrijas, Rīgas pilsētas padome. Kirova rajonā ir arī pilsētas kultūras centrs, tajā atrodas visi teātri, muzeji, augstskolu — Latvijas Valsts universitātes, Latvijas Valsts konservatorijas, Valsts Mākslas akadēmijas, Rīgas Medicīnas institūta ēkas. Kirova rajonā ietilpst arī Vecrīga — unikāls Vissavienības nozīmes viduslaiku arhitektūras piemineklis. Pēc sava plānojuma, apbūves, kas ietver daudzus ievērojamus arhitektūras pieminekļus, dažādu stilu

Kengaraga jaunceltņu rajona panorāma.

ēkas, Kirova rajons izdalās citu rajonu vidū ar savu kopējo veidolu. Tas arvien pulcē daudzus tūristus.

Kirova rajona ekonomikas vēsturiskajā attīstībā daudz savdabīga. Buržuāziskās Latvijas laikā šeit atradās liels skaits dažādu darbnīcu, kurās strādāja amatnieki un sikražotāji. Pēckara gados tas noteica daudzo arteļu izveidošanos šajā rajonā, kuri darbojās galvenokārt sadzīves pakalpojumu sfērā. Līdz ar Kirova rajona robežu izmaiņām mainījies arī tā rūpniecības īpatsvars Rīgā. Tā, pēckara piecgades pirmajā gadā Kirova rajonā atradās 35,7% rūpniecības un 62,6% kooperatīvās rūpniecības uzņēmumu, un līdz ar to rajona rūpniecības uzņēmumi deva ap 40% no visas pilsētas rūpnieciskās produkcijas. Trīsdesmit gadus vēlāk, 1975. gadā, attiecīgais rādītājs ir vairs tikai 4,4%. Rajona rūpniecību pārstāv galvenokārt šūšanas izstrādājumu, pārtikas preču, parfimērijas ražošanas uzņēmumi. Kirova rajons ir pilsētas tirdzniecības centrs, šeit atrodas Centrālais universālveikals, specializētie veikali «Bērnu pasaule», «Sakta», «Pērle», «Lotoss», «Politiskā grāmata», «Globuss» u. c. Šajā rajonā daudz sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu, viesnīcu.

Liekas, neviena no Rīgas nomalēm padomju varas laikā nav tā izmainījusies kā agrāk nabadzīgais Maskavas rajons, kas stiepjas gar Daugavas labo krastu un Maskavas dzelzceļa līniju. Te atrodas Baltijas dzelzceļa pārvalde, Rīgas centrālā dzelzceļa stacija, lokomotīvu un vagonu depo un

citi dzelzeļa transporta uzņēmumi, tāpat autoosta, no kuras autobusi dodas uz visiem republikas nostūriem, kā arī aiz tās robežām. Pilsētas dzīvē liela nozīme ir Centrālajam kolhozu tirgum, kas aizņem teritoriju starp autoostu un dzelzeļa staciju.

Maskavas rajona rūpniecības vēsture sākās vēl 19. gs. Te izauga liels porcelāna un fajansa uzņēmums — M. Kuzņecova fabrika, bet 20. gados tika uzcelta gumijas izstrādājumu fabrika «Kvadrāts» (tag. «Sarkanais kvadrāts»). Tagad Maskavas rajonā strādā visdažādāko produkciju ražojošie uzņēmumi. To vidū ir Rīgas eksperimentālā hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīca, elektroarmatūru rūpnīca, medicīnas preparātu rūpnīca, ķīmisko reaktīvu un jauno analītisko formu rūpnīca «Reāģents», metāla izstrādājumu rūpnīca, trikotāžas ražošanas apvienība «Māra», tekstilkombināts «Saule», apģērhu šūšanas ražošanas apvienība «Latvija» un «Siluets», kažokādu apstrādes fabrika «Elektra», apavu ražošanas apvienība «1. Maijs», Rīgas mūzikas instrumentu fabrika u. c. Ar savu produkciju slavena kļuvusi Rīgas porcelāna un fajansa rūpnīca. Tajā iekārtots muzejs, kurā savākti uzņēmumā ražoto izstrādājumu paraugi par laiku no rūpnīcas dibināšanas līdz mūsdienām, to vidū daudz unikālu priekšmetu. Rajonā darbojas lieli celtniecības industrijas uzņēmumi — specdetalju rūpnīca, ēku celtniecības kombināts, Rīgas eksperimentālā speciālo konstrukciju rūpnīca, kas apgādā ar metāla konstrukcijām visas

lielākās jaunceltnes. Maskavas rajona austrumu daļā pie Rīgas—Ērgļu līnijas top jaunā Rīgas dzelzceļa stacija — Rūpniecības jeb Preču-2, ko ceļ, lai varētu atslogot veco Preču staciju pilsētas centra tuvumā un tuvināt dzelzceļu transportu tās rūpniecībai.

Maskavas rajons ir ne vien rūpniecības objektu, bet arī dzīvojamo namu plašas celtniecības vieta. Padomju varas gados rajona seja krasi izmainījusies. Koka mājiņu un nelielo sakņu dārzu vietā tagad izaudzis simtiem labiekārtotu piecstāvu, deviņstāvu un divpadsmitstāvu namu, vispirmām kārtām Ķengaragā, ko dēvē par «pilsētu pilsētā». Krasta ielas masīvā paredzēti dzīvokļi 60 000 iedzīvotāju, drīz sāksies Pļavnieku masīva izbūve. Dažādu sadzīves ērtību un svaiga gaisa ziņā šie jaunie dzīvojamie masīvi pārspēj Rīgas centru. Rajona iedzīvotāji lepojas ar jaunokineatēri «Maskava» un plašo kultūras namu.

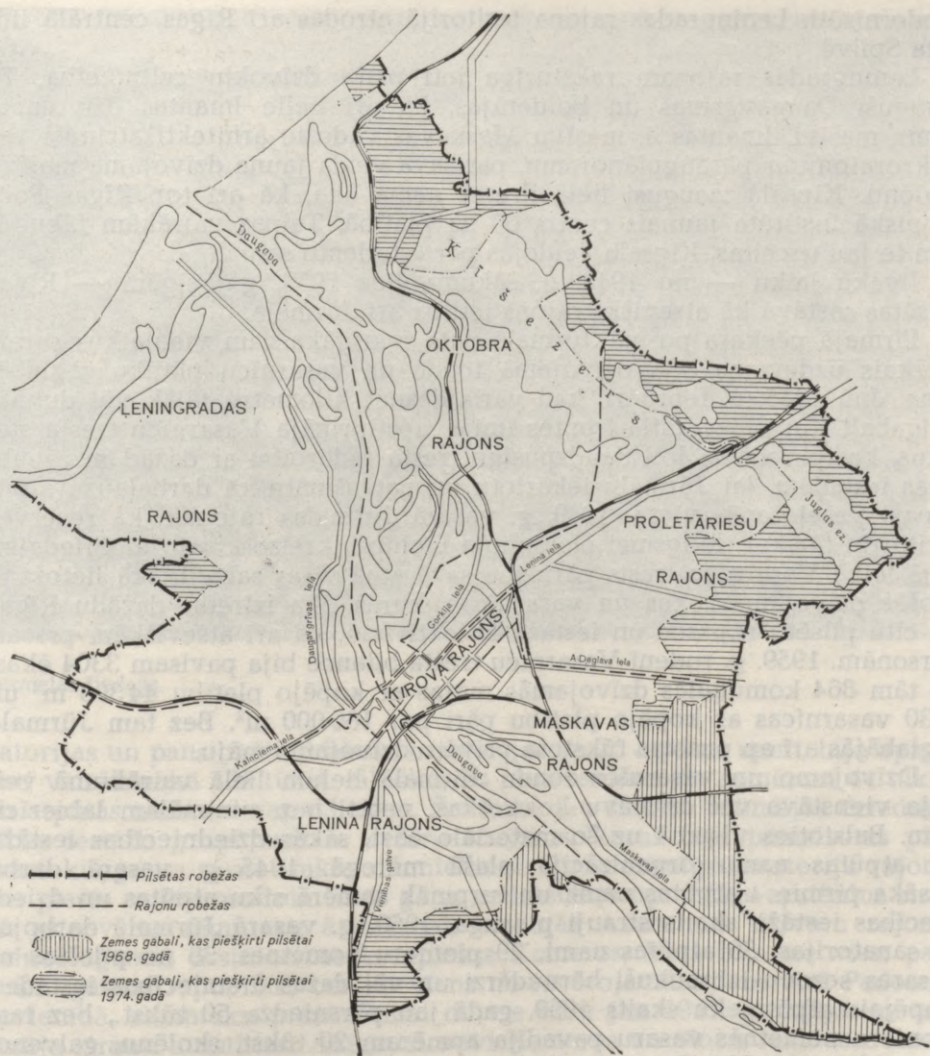
Maskavas rajona teritorijā atrodas arī svarīgi zinātnes un izglītības centri — Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūts un pirmā Rīgas augstceltne, kurā kopš 1963. g. atrodas Latvijas PSR ZA Prezīdijs un vairāki humanitāro zinātņu institūti.

Divi pārējie Rīgas rajoni — Ļeņina un Ļeņingradas — aptver Daugavas kreisajā krastā esošo pilsētas daļu. Pārdaugavas ekonomikā kopš 19. gs. otrās puses liela nozīme bija dažādu celtniecības materiālu (ķieģeļu, šifera, krāsvielu, cementa, kokmateriālu, stikla utt.) ražošanai. Izejvielas šīs produkcijas izgatavošanai piegādāja galvenokārt ar liellaivām pa Daugavu, kuras krastos ir bagātīgi māla, dolomīta, kaļķakmens krājumi. Attīstījās arī tekstilrūpniecība, kas pārstrādāja izejvielas no Krievijas dienvidu rajoniem.

Ļeņina rajona teritorijā ilgāku laiku ietilpa visa Pārdaugava — 1967. gadā gandrīz puse (47,8%) visas Rīgas kopplatības. Rajonā bija paredzēta plaša celtniecība. Ievērojot to, Rīgas pilsētas padome 1969. gadā nolēma izveidot jaunu rajonu — Ļeņingradas, kurā iekļāva Pārdaugavas ziemeļu daļu un Ķīpsalu.

Ļeņina rajona rūpniecību pārstāv lieli, mūsdienīgi uzņēmumi: Rīgas eksperimentālā tehnoloģisko rīku rūpnīca, rūpnīca «Straume», apgaismes iekārtu rūpnīca. Te ir daudz vieglās rūpniecības uzņēmumu: zeķu fabrika «Aurora», ražošanas apvienība «Ausma» (plastmasas un gumijas izstrādājumi), fabrika «Lenta» (tekstilgalantērijas izstrādājumi), Ķīmisko tautas patēriņa preču ražošanas apvienība, Vissavienības firmas «Melodija» skaņuplašu fabrika. Ļeņina rajonā atrodas svarīgas pasažieru un preču dzelzceļa stacijas — Torņakalns un Zaslauks, Zaslauka elektrovilcienu depo, vairāki automobiļu transporta uzņēmumi, kā arī Republikāniskā civilās aviācijas ražošanas apvienība. Šis rajons ir slavens ar savām medicīniskajām iestādēm — P. Stradiņa Republikānisko klīnisko slimnīcu, Republikānisko bērnu klīnisko slimnīcu u. c.

Ļeņina rajonam raksturīgas vecas koka mājas, nelieli zaļi dārzi un plaši neapbūvēti laukumi. Sešdesmitajos un 70. gados uz šejieni no blīvi apbūvētajiem pilsētas centra rajoniem pārcēlušās vairākas rūpnīcas («Dzintars», Rīgas piena kombināts). Rajonā nav lielu jauno dzīvojamo masīvu, tomēr celtniecība norit arī šeit. Paredzēts uzcelt jaunus dzīvojamus namus Ziepniekkalnā, Solitūdē un Pleskodālē. Ļeņina rajonā

Rīgas pilsētas rajoni (shēma).

uzcelts Maskavas tilts, kas savieno Pārdaugavu ar Maskavas rajonu, Kalnciema ielas viadukts, kas padarījis daudz ērtāku satiksmi ar Jūrmalu, top sporta centrs Lucavsālā.

Ļeņingradas rajona rūpniecības flagmanis ir ražošanas apvienība «Radiotehnika». Labu slavu ar savu produkciju iemantojusi ražošanas apvienība «Latvijas stikls». Te darbojas arī lieli kokapstrādes uzņēmumi — Rīgas 1. mēbeļu kombināts, Bolderājas koksnis kompleksās pārstrādes kombināts. Liela daļa šo uzņēmumu uzcelti no jauna, bet vecie radikāli

modernizēti. Ļeņingradas rajona teritorijā atrodas arī Rīgas centrālā lidosta Spilvē.

Ļeņingradas rajonam raksturīga ļoti plaša dzīvokļu celtniecība. Te izauguši Daugavgrīvas un Bolderājas, kā arī lielie Imantas dzīvojamie namu masīvi. Imantas 4. masīvu Maskavas vadošie arhitekti atzinuši par mikrorajonu ar paraugplānojumu, par sava veida jauna dzīvojamā masīva etalonu. Ķīpsalā izaugusi lielā Preses nama ēka, kā arī top Rīgas Politehniskā institūta jaunais centrs 60 ha platībā. Telpas vairākām fakultātēm te jau uzceltas, Ķīpsala veidojas par «studentu salu».

Ilgāku laiku — no 1946. g. sākuma līdz 1959. g. beigām — Rīgas pilsētas sastāvā kā atsevišķs rajons ietilpa arī Jūrmala.

Pirmajā pēckara posmā Jūrmalā pats svarīgākais un vienlaikus sarežģītākais uzdevums bija dzīvojamā fonda un vasarnīcu platību saglabāšana. Jau 1945. g. februārī, kad pāris desmit kilometru tālāk vēl dunēja lielgabali Kurzemes katla frontes līnijā, apstiprināja Vasarnīcu tresta statūtus, kas paredzēja ļoti daudzpusīgu tresta sadarbību ar dažādām republikas iestādēm, lai Jūrmalu iekārtotu un paplašinātu kā darbaļaužu atpūtas un veselšanās vietu. 1949. g. vasarā Jūrmalas rajonam kā rezerves teritoriju tālākai izaugsmei pievienoja Lielupes kreiso krastu ar Priedaini. Šajā laikā Vasarnīcu trests pārņēma savā ziņā visas sabiedriskā lietošanā esošās dzīvojamās ēkas un vasarnīcas, kuras tika izīrētas dažādu Rīgas un citu pilsētu rūpnīcu un iestāžu kolektīviem, kā arī atsevišķām privātpersonām. 1959. g. rudenī Vasarnīcu tresta bilancē bija pavisam 3304 ēkas, no tām 864 komunālās dzīvojamās mājas ar kopējo platību 44 300 m² un 1930 vasarnīcas ar kopējo platību pāri par 166 000 m². Bez tam Jūrmalā saglabājās arī ap pusotra tūkstoša privāto dzīvojamo māju.

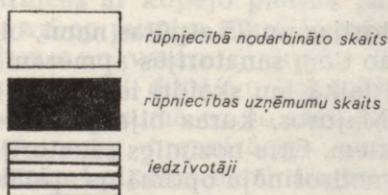
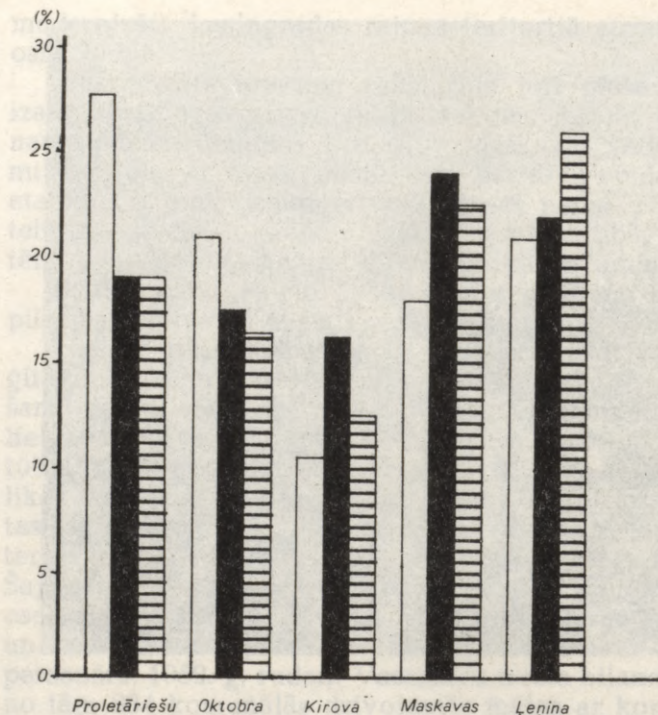
Dzīvojamo un vasarnīcu fondu Jūrmalā lielum liela vairākumā veidoja vienstāva vai divstāvu koka ēkas, nereti bez minimālām labierīcībām. Balstoties visumā uz šo materiālo bāzi, sākās dziedniecības iestāžu un atpūtas namu organizācija plašā mērogā. 1945. g. vasarā darbu uzsāka pirmie 4 atpūtas nami, un turpmāk samērā sīku atpūtas un dziedniecības iestāžu skaits strauji pieauga. 1950. g. vasarā Jūrmalā darbojās 29 sanatorijas, 36 atpūtas nami, 29 pionieru nometnes, 36 no pilsētas uz vasaras sezonu izbraukuši bērnu dārzi un vēl dažas ārstniecības iestādes. Kopējais atpūtnieku skaits 1950. gadā jau pārsniedza 50 tūkst., bez tam pionieru nometnēs vasaru pavadīja apmēram 20 tūkst. skolēnu, galvenokārt rīdzinieki. Uzceļot atsevišķus jaunus labiekārtotus korpusus un ierīkojot centrālo apkuri vecajās mājās, izdevās palielināt to iestāžu skaitu, kas slimniekus un atpūtniekus varēja uzņemt arī ziemās. 1955. gadā bija apkalpoti apmēram 83 tūkst. cilvēku. Ar 1956. g. pavasari sanatorijas un atpūtas namus no dažādām iestādēm un organizācijām savā ziņā pārņēma Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrija, un līdz ar to radās plašākas iespējas izvērst to specializāciju, lietderīgāk izlietot līdzekļus to uzturēšanai. Pēc sīko atpūtas un dziedniecības iestāžu apvienošanas un reorganizācijas pabeigšanas 1956. g. nogalē Jūrmalā darbojās 46 kūrorta iestādes ar vietu kopskaitu apmēram 11 tūkst.; no tām 16 ar 2500 vietām strādāja visu gadu bez pārtraukuma. Neorganizēto atpūtnieku apkalpošanai atvēra un paplašināja kūrorta poliklīniku. 1959. g. vasarā Jūrmalā darbojās 16 sa-

Jūrmalas liedags.

natorijas un pansionāti, 3 bērnu sanatorijas un 25 atpūtas nami, bija apkalpoti vairāk nekā 107 tūkst. cilvēku, no tiem sanatorijās apmēram 44 tūkst. un atpūtas namos — ap 63 tūkst. Šai laikā jau skaidri iezīmējās dziedniecības iestāžu grupējums ar centru Majoros, kuras bija piemērotas pārsvarā kuņģa un zarnu trakta slimniekiem. Otrs nozīmīgs sanatoriju rajons, kur plašie priežu meži un tīrais gaiss nodrošināja optimālus apstākļus sirds un asinsvadu slimnieku ārstēšanai, veidojās Asaru un Vaivaru rajonā. Balneoloģiskās ārstniecības komplekss Ķemerus, kurš bija ne vien pats nozīmīgākais republikā, bet arī viens no ievērojamākajiem visā Padomju Savienībā, slimnieku pieņemšanai durvis vēra jau 1945. g. jūlijā un turpināja strauji attīstīties. Administratīvi Ķemerus un Sloku iekļāva Jūrmalas sastāvā 1959. g. nogalē, kad Jūrmalu izdalīja no Rīgas atsevišķā patstāvīgā pilsētā.

Jau tūlīt pēc kara Jūrmalā sāka veidoties arī savā neliela, pārsvarā apkalpojošās sfēras rūpniecības uzņēmumu grupa. Daži desmiti cilvēku bija nodarbināti Dubultu kokzāģētavā, pienotavā, Jūrmalas maizes kombinātā, Jūrmalas auglūdēns fabrikā u. c. 1946. g. sākumā iedzīvotāju apkalpošanai durvis vēra pirmās rajona rūpkombināta darbnīcas. Piecdesmito gadu vidū Jūrmalā darbojās 39 rūpniecības preču veikali, 41 pārtikas preču veikals, 20 sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi, kas visumā varēja apmierināt pastāvīgo iedzīvotāju vajadzības. Vasaras sezonā vēl papildus atvēra vairākus desmitus pagaidu tirdzniecības punktu un kiosku, tomēr atpūtnieku priekšzīmīgu apkalpošanu sezonas karstākajos mēnešos

Rīgas rajonu īpatsvars (procentos) pēc rūpniecības attīstības un iedzīvotāju skaita 1962. gadā.

vēl neizdevās nodrošināt. Bez tam vairums sadzīves pakalpojumu un tirdzniecības iestāžu bija koncentrētas Majoru un Dubultu rajonā. Turpmākajā attīstības posmā bija jā rūpējas par šā tīkla vienmērīgāku izvietojumu, kā arī satiksmes uzlabošanu izstieptajā Jūrmalas teritorijā. Nozīmīgi bija arī jautājumi, kas saistījās ar šā rajona labiekārtošanu, ūdensvada un kanalizācijas ierīkošanu, kūrortam tik svarīgās zaļās zonas saglabāšanu un paplašināšanu.

Pēc atdalīšanās no Rīgas Jūrmala turpināja veidoties par nozīmīgu Vis-savienības mēroga kūrortu. Kā rīdziniekiem pēc darba un brīvdienās ērti sasniedzama atpūtas vieta Jūrmala ir kļuvusi par Rīgas pavadoni, kūrpusaulainās dienās vasarā dodas līdz 150 tūkst. rīdzinieku.

Kopš 70. gadu vidus Rīga ir centrs vienam no astoņiem plānošanas un ekonomiskajiem reģioniem, kas izveidoti Latvijas PSR (Rīgas, Daugavpils, Liepājas, Ventpils, Valmieras, Gulbenes, Rēzeknes, Jēkabpils). Rīgas

reģions ir vislielākais un ekonomiski visattīstītākais republikā. Tas aizņem ap $\frac{1}{5}$ visas Latvijas PSR teritorijas, te dzīvo ap 52% visu republikas iedzīvotāju, 63,6% visu tās pilsētnieku (reģionā atrodas trīs republikāniskās pakļautības pilsētas — bez Rīgas vēl Jelgava un Jūrmala). Rīgas reģiona rūpnieciskās produkcijas un rūpnieciskās ražošanas personāla īpatsvars republikas mērogā ir ap $\frac{2}{3}$. Reģions izceļas arī ar savu intensīvo lauksaimniecību.

Sešdesmito gadu sākumā, kā tas redzams attēlā, Rīgas rajonu vidū pēc rūpniecībā nodarbināto skaita pirmajā vietā bija Proletāriešu rajons, bet pēc uzņēmumu skaita — Maskavas rajons. Visvairāk iedzīvotāju bija Ļeņina un Maskavas rajonā. Pilsētas rajonu īpatsvaru pēc dažiem rādītājiem 1970. un 1975. gadā atspoguļo šeit ievietotajā tabulā minētie dati.

Rajons	Rūpniecības produkcijas apjoms		Strādnieku un kalpotāju skaits		Teritorija		Iedzīvotāju daudzums	
	1970.	1975.	1970.	1975.	1970.	1975.	1970.	1975.
Rīgā pavisam	100	100	100	100	100	100	100	100
Proletāriešu	24,9	26,6	24,1	24,1	12,2	19,4	21,6	22,4
Oktobra	26,0	26,1	17,3	16,8	24,4	24,1	15,1	14,2
Kirova	4,3	4,4	19,8	20,7	1,2	1,0	10,7	8,9
Maskavas	15,6	15,2	19,8	18,7	17,2	15,2	27,2	25,8
Ļeņina	15,6	15,6	11,5	12,1	15,4	14,6	13,3	12,3
Ļeņingradas	12,7	11,2	7,5	7,6	29,6	25,7	12,1	16,4

Tādējādi 1975. gadā rūpniecības produkcijas ražošanas ziņā Rīgā pirmajā vietā bija Proletāriešu rajons, bet Oktobra rajons, kas ilgu laiku bija vadošais šajā jomā, ierindojās otrajā vietā. Tālāk sekoja Ļeņina un Maskavas rajoni, kuru īpatsvars bija apmēram vienāds, tad Ļeņingradas rajons un pēdējā vietā — Kirova rajons. Strādnieku un kalpotāju skaita ziņā pirmajā vietā tāpat bija Proletāriešu rajons, bet otrajā — Kirova rajons, kurā nodarbināts liels skaits kalpotāju. Nākošajās vietās bija Maskavas, Oktobra, Ļeņina un Ļeņingradas rajons. Pēc iedzīvotāju skaita pirmajās vietās bija Maskavas un Proletāriešu rajons, tālāk sekoja Ļeņingradas, Oktobra, Ļeņina rajons.

Ievērojamas ir arī izmaiņas pilsētas rajonu teritorijā 60. gadu beigās un 70. gadu vidū. 1970. gadā vislielākā platība bija Ļeņingradas un Oktobra rajonam, kas kopā aizņēma vairāk nekā pusi Rīgas teritorijas. Tajos ietilpst piejūras zona, Mežaparks, daudzas vēl neapbūvētās teritorijas. Maskavas rajons, kam 1968. gadā tika pievienota liela platība austrumos — abpus Ērgļu dzelzceļam un it īpaši starp Daugavpils dzelzceļu un Daugavu Salaspils virzienā —, aizņēma 17,2% pilsētas teritorijas. Tālāk sekoja Ļeņina, Proletāriešu un Kirova rajons. 1974. gadā, kārtējo reizi nosakot dažiem rajoniem jaunus robežas, Ļeņina rajonam pievienoja teritoriju dienvidos no Ziepniekkalna (gar Vienības gatvi), Ļeņingradas rajonam — Kleistu mežu, Oktobra rajonam — teritoriju ziemeļrietumos no

Ķīsezera, bet Proletāriešu rajonam — ap 2800 ha pilsētas ziemeļaustrumu nomalēs pie Ķīsezera ziemeļu krasta, Baložiem un ap Juglas ezeru. Līdz ar to Proletāriešu rajona teritorija aptvēra arī Etnogrāfisko brīvdabas muzeju, papīrfabriku «Jugla», Biķernieku dārzniecības kompleksu. Prāvais Juglas ezers kļuvis par Proletāriešu rajona iekšējo ūdens baseinu. Ap 13 km garais Baložu—Jaunciema ceļš Ķīsezera un Juglas ezera ziemeļaustrumu krastā, kas tagad visā garumā iet pa Oktobra un Proletāriešu rajonu, par godu Rīgas atbrīvotājiem nosaukts par 13. oktobra ielu. Tādējādi pilsētas teritorijas paplašināšanās rezultātā Proletāriešu rajons platības ziņā ieņēma trešo vietu.

Pēc iedzīvotāju daudzuma norādītajā laikā pirmajā vietā bija Maskavas rajons, kurā ietilpst pilsētas lielākais jaunais dzīvojamais masīvs — Ķengarags. Tālāk sekoja Proletāriešu rajons, kas arī ietver lielas jaunceltņu platības. 1975. gadā sakarā ar dzīvokļu plašo celtniecību Imantā trešajā vietā (no piektās 1970. gadā) iedzīvotāju skaita ziņā izvirzījās Ļeņingradas rajons. Vēl vairāk samazinājies Kirova rajona iedzīvotāju īpatsvars. Daudzi šā rajona iemītnieki no vecajām mājām, kurās tie dzīvoja kopš pēckara gadiem, pārsvarā daudzģimeņu komunālajos dzīvokļos, pārcēlās uz jaunajiem kvartāliem.

Septiņdesmito gadu vidū Rīgā bija ap pusotra tūkstoša ielu, bulvāru, laukumu un prospektu vairāk nekā 900 km garumā. Vecrīgas gleznainās, šaurās un īsās ieliņas ar raksturīgajiem nosaukumiem — Kalēju, Miesnieku, Aldaru u. c. — sniedz liecību par aizritējušiem gadsimtiem, bet ne mazāk saistoša ir daudzu citu pilsētas ielu un to nosaukumu vēsture. Par revolucionārajiem notikumiem Latvijā atgādina 1905. gada parks, 17. jūnija un 21. jūlija laukums. Ievērojamu cilvēku vārdi vēl nesenā pagātnē tika piešķirti tikai galvenajām ielām pilsētas centrālajā daļā. Tagad jaunajos dzīvojamajos rajonos kādreizējās nomalēs izveidotas V. Knoriņa, R. Eihes, J. Rudzutaka, J. Petersa, P. Duges, E. Smiltēna, S. Eizenšteina, A. Jerjomenko, M. Orlova, N. Pavlova ielas, J. Rainberga bulvāris, V. Komarova prospekts, J. Šilfa-Jaunzema aleja. Izcilu ridznieku vārdos nosauktas ielas, kas saistītas ar viņu dzīves vietu vai darbību: Eksporta ielu pārdēvēja par V. Lāča ielu, E. Smiļģa vārdu tagad nes bijusī Dārtas iela, G. Gales vārds piešķirts kādreizējai Ūnijas ielai, utt. Daudzām Rīgas ielām doti dažādu Latvijas vietu, kā arī augu, dzīvnieku un putnu nosaukumi. Ir ielas, kuru nosaukumi raksturo Rīgas rūpniecisko attīstību, piemēram, Tvaika iela Sarkandaugavā, Kuģubūves iela Vecmīlgrāvī vai Radiotehnikas iela gar Daugavas kreiso krastu Pārdaugavā. Piecos Rīgas nomales rajonos — Kundziņsalā, Čiekurkalnā, Vecmīlgrāvī, Jaunciemā un Solitūdē — ielas vienkārši apzīmētas ar numuriem un saucas par līnijām un šķērslīnijām.

Rīgas visai lēzenā reljefa neatņemama sastāvdaļa ir ezeri, upītes un mākslīgās ūdenstilpes. Bez lielajiem Ķīsezera un Juglas ezera ūdens klajumiem kā mazi, bet nozīmīgi akcenti pilsētas ziemeļaustrumu daļā viļņojas Velnezera, Linezera, Gaiļezera ūdeņi. Daži no šiem ezeriņiem tiek veiksmīgi iekļauti apbūvē, un to ūdeņos spoguļojas jaunceltņu stāvi, citi, kā, piemēram, tuvāko rajonu iedzīvotāju iemīļotais Bābelītes ezers, galvenokārt tiek izmantoti atpūtai.

Pārdaugavas rajonos dabisko ūdenstilpju ir mazāk. Šeit Māras diķis ar Mārupīti, kanālu sistēma Arkādijas parkā, Bieķēngrāvis ir pagājušo gad-simtu rīdzinieku paveiktā darba liecinieki.

Katra Rīgas rajona savdabīgais veidols kopumā rada pilsētu — neat-kārtojamo un skaistu, nepārtraukti augošu.

2. CELTniecība UN ARHITEKTŪRA

Sociālistiskās Rīgas dzīvokļu celtniecības un labiekārtošanas vēsturē izšķirami vairāki kvalitatīvi atšķirīgi posmi. Līdz 1948. g. pilsētā tika veikti paši steidzamākie darbi fašistu atstāto postījumu likvidēšanā, novāktas drupas, iespējami sakārtots pēc kara saglabājies dzīvokļu fonds. Pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja 1948. g. augustā apstiprināja «Rīgas pilsētas apbūves noteikumus», kuru nolūks bija ieviest kārtību individuālajā celtniecībā, kas, pieaugot iedzīvotāju skaitam, dzīves līmenim un attīstoties būvmateriālu ražošanai, 40. gadu nogalē sāka izvēr-sties visai strauji. Izlases veidā sāka projektēt un būvēt arī atsevišķas komunālās ēkas un ēku kompleksus.

Nākamajā posmā sastādīja pirmo Rīgas attīstības ģenerālplānu, kas paredzēja pilsētas rekonstrukciju un tālāko izbūvi saskaņā ar toreiz pil-sētībūvniecībā valdošajiem principiem. Bija nodomāts īpašās zonās kon-centrēt rūpniecības uzņēmumus, rekonstruēt dzelzceļa mezglu, pārvieto-jot Preču staciju ārpus centra, veidot relatīvi patstāvīgus dzīvojamos rajo-jus Jaunciemā, Bolderājā un citās Rīgas nomalēs, aktīvi izmantot ūdens-tilpes rūpniecības vajadzībām, kā arī pilsētas silueta bagātināšanai, pār-kārtot transporta plūsmas u. c. Plānā tomēr nebija pietiekami novērtēta Rīgas iedzīvotāju skaita dinamika, vietumis nepārdomāti izvēlēti būvga-bali rūpnieciskajai apbūvei. Atsevišķu šā plāna daļu īstenošana sākās vēl pirms tā apstiprināšanas 1955. gadā.

Piecdesmito gadu vidū Padomju Savienībā iezīmējās jauna pieeja pil-sētībūvniecības problēmām. Sākās pāreja uz industriālajām metodēm dzī-vokļu celtniecībā. Tas bija raksturīgi arī sociālistiskās Rīgas izbūves vēstu-res posmam, kurš noslēdzās 60. gadu otrajā pusē ar pievēršanos zinātniski pamatotai saimniecisko un sociālo problēmu pētīšanai un jaunā pilsētas ģenerālplāna izstrādāšanu un apstiprināšanu.

Pirmajos pēckara gados Rīgā, kur dzīvojamais fonds salīdzinājumā ar citām PSRS rietumu daļas pilsētām Lielajā Tēvijas karā bija cietis samērā maz, plašāka dzīvokļu celtniecība vēl nenotika. Pilsētas Izpildu komitejas Celtniecības tresta nelielā jauda, nepieciešamo materiālu un kadru trū-kums bija cēlonis tam, ka plānā paredzēto 300 tūkst. m² jaunu dzīvojamo platību līdz 1950. g. beigām ekspluatācijā nodot neizdevās. Pilsētas kopē-jais dzīvojamais fonds 1950. gadā bija apmēram 6,5 milj. m², t. i., tas vēl atpalika no pirmskara līmeņa, turklāt samērā daudz dzīvokļu atradās pagrabos un puspagrabu telpās. Galvenais uzdevums nākamajās piecgadēs bija pārvietot Rīgas iedzīvotājus no dzīvei nepiemērotām un pagaidu telpām uz labiekārtotiem dzīvokļiem un ievērojami paplašināt dzīvokļu fondu.

Dzīvojamā fonda postījumu pilnīga likvidēšana Rīgā beidzās tikai ap 50. gadu vidū. Laikā no 1945. līdz 1955. g. pilsētā tika uzcelts un atjaunots gandrīz 300 tūkst. m² dzīvojamās platības, pa lielākajai daļai par dažādu ministriju, rūpniecības uzņēmumu un iestāžu līdzekļiem to darbinieku vajadzībām (206 tūkst. m²) un individuālās dzīvojamās mājās (55 tūkst. m²).

Lai novērstu nepārdomātu celtniecību un rekonstrukciju pilsētas centrālajā daļā, jau 1945. g. janvārī Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome pieņēma lēmumu par celtniecībai aizliegtajām zonām Rīgas pilsētā. Te galvenokārt bija runāts par Rīgas centra rajoniem Daugavas labajā krastā līdz Dzirnau ielai, Daugavas kreiso krastmalu, Ķīpsalu ieskaitot, un par teritorijām gar galvenajām maģistrālēm. Šis lēmums deva iespēju iegūt laiku esošā stāvokļa izpētei un dažādo rekonstrukcijas variantu salīdzināšanai.

Gadu vēlāk, 1946. g. janvārī, publicēja LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP kopīgu lēmumu «Par Rīgas centrālās daļas arhitektonisko plānojumu un noformējumu», kurā bija uzsvērtā nepieciešamība saglabāt Vecrīgas vēsturisko koptēlu un plānojuma struktūru, atzīmēti zaudējumi, ko Rīgas arhitektūrai bija nodarījuši hitleriskie okupanti. Turpmākajos gados arhitekti izstrādāja vairākus projektus Rīgas centra apbūvei, Republikas laukuma iekārtošanai Citadeles rajonā, pilsētas centrālajam laukumam, Esplanādes pārveidošanai u. c. Notika vairāki konkursi par labākajiem projektiem bijušā Rātslaukuma apbūvei. Tajos piedalījās Latvijas PSR, kā arī ievērojami Maskavas un Ļeņingradas arhitekti. Republikas vadošo orgānu, arhitektu un celtnieku auglīgas sadarbības rezultātā tika īstenotas vairākas nozīmīgas pilsētbūvnieciskās idejas — piemēram, ārpus pilsētas centra pārvietoja ostu, līdz 1950. g. pabeidza granītā kaltās Komjaunatnes krastmalas pirmās kārtas izbūvi (arhitekti M. Brodskis, A. Bulgakovs) utt.

Šajā laikā tika pieņemti vairāki lēmumi, kas veicināja individuālo celtniecību. Izstrādāja divu, trīs un četru istabu dzīvojamo māju projektus, un sākās strauja Purvciema, Solitūdes, Vecmīlgrāvja un citu Rīgas nomāju apbūve. Tas gan nodrošināja samērā ātru dzīvojamā fonda pieaugumu, taču vienlaikus sarežģīja inženiertehnisko būvju izvietojuma jautājumu un vēlāk traucēja lielu dzīvojamo masīvu projektēšanu un celtniecību.

Jau pirmajā pēckara piecgadē Rīgā sāka celt atsevišķus dzīvojamo ēku kompleksus, piemēram, Rīgas vagonu rūpnīcas strādniekiem Ropažu (tag. J. Gagarina) ielā (1947. g.), dīzeļu rūpnīcas strādniekiem Vējzaķsalā (1948. g.), Bolderājā (1950. g.) u. c. Šo ēku celtniecībā viens no svarīgākajiem principiem bija iespējami īsā laikā un ar līdzekļu minimālo patēriņu apgādāt strādnieku ģimenes ar dzīvojamo platību un reizē uzcelt to dzīvojamo māju tuvumā apkalpojošās iestādes. Bolderājas silikātķieģeļu rūpnīcas strādnieku ciematā uzcēla vairākas divstāvu dzīvojamās mājas ar divām sekcijām, turpat uzbūvēja bērnudārzu, ēdnīcu, veikalus. Taču visiem šiem apbūves elementiem vēl pietrūka kompozicionālas vienotības, dzīvojamais sektors nebija pienācīgā mērā sasaistīts ar sadzīves pakalpojumu un sabiedriskās lietošanas ēkām. Tomēr dzīvojamo namu būvei šajā periodā Rīgas nomalēs līdzās lielajiem rūpniecības uzņēmumiem bija principiāla

nozīme ne vien tipveida projektu ieviešanā, bet arī pieredzes uzkrāšanā vēlākai kompleksai mikrorajonu projektēšanai un celtniecībai.

Tautas saimniecības atjaunošanas pabeigšana un ekonomiskās bāzes nostiprināšanās ļāva arvien vairāk līdzekļu asignēt jaunu daudzstāvu dzīvojamu māju un sabiedrisko ēku celtniecībai. Piecdesmitajos gados, galvenokārt gar lielāko satiksmes maģistrāļu malām atlikušajos brīvajos laukumos, cēla daudzstāvu dzīvojamās mājas ar veikaliem un komunālo pakalpojumu iestādēm ēku pirmajos stāvos. Taču orientācija ar fasādi tikai uz galvenajām ielām un blīvā apbūve nevarēja nodrošināt pietiekami komfortablus dzīves apstākļus. Piecdesmito gadu pirmajā pusē pilsēt būvniecības praksi ietekmēja arī konstruktīvi nepamatoti un nemākulīgi renesanses un klasicisma formu atdarinājumi fasāžu veidošanā, ārišķīgs, lieks dekoratīvisms (piemēram, viesnīca «Rīga», Spilves lidosta, upju stacija, rūpnīcas «VEF» Kultūras pils u. c.). Šīs formas un dekoratīvus izskaistinājumus tiecās, lai arī mazākā mērā, lietot arī dzīvokļu celtniecībā.

Piecdesmito gadu vidū sociālistiskās Rīgas arhitektūrā sākās radošo paņēmienu pārvērtēšanas process. Arhitekti meklēja jaunus izteiksmes līdzekļus, kas radīja priekšnoteikumus pilsētas mūsdienīgā arhitektoniskā veidola tapšanai. Jaunās iezīmes Rīgas arhitektūrā parādījās pakāpeniski. Sākumā projektu autori samērā mehāniski atteicās no pārmērībām dekoratīvo elementu izmantošanā, arvien plašāk sāka lietot tipveida projektus, pie kam labākos no tiem, piemēram, skolas ēkai 880 vietām, izmantoja atkārtoti.

1957. g. jūlijā PSKP CK un PSRS Ministru Padome pieņēma lēmumu «Par dzīvokļu celtniecības attīstību PSRS», kas orientēja pilsēt būvniekus uz plānveidīgu dzīvojamā fonda paplašināšanu. Rīgā dzīvokļu celtniecībā tieši šajā laikā notika krasa pāreja no atsevišķi celtu ēku būves uz lielu dzīvojamo masīvu plānošanu un celtniecību. Šo kvalitatīvi jauno posmu iezīmēja arī vairāki organizatoriski pārkārtojumi. Pamatojoties uz PSRS Augstākās Padomes pieņemto likumu «Par rūpniecības un celtniecības vadīšanas organizācijas tālāku uzlabošanu», visu dzīvojamo ēku, kā arī kultūras un sadzīves iestāžu celtniecību pilsētā nodeva Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas pārziņā. Šajā laikā izveidoja īpašu celtniecības trestu, kura galvenais uzdevums bija koncentrēt visus spēkus jaunu dzīvojamo rajonu celtniecībai. Pakāpeniski nostiprināja celtniecības industriālo bāzi: 1959. gadā sāka darboties lielpaneļu ēku rūpnīca (vēlāk kombināts), drīz pēc tam darba ierindā stājās Garkalnes dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca. Sešdesmito gadu sākumā pilsētā sākās kooperatīvo dzīvokļu celtniecība. Pirmais un lielākais dzīvokļu celtniecības kooperatīvs «Zinātne» nodibinājās 1962. g. jūnijā, bet 1964. g. beigās Rīgā jau bija izveidojušies 38 dzīvokļu celtniecības kooperatīvi, kuru uzdevums bija, iesaistot darbaļaužu brīvos līdzekļus, paātrināt dzīvokļu problēmas atrisinājumu, kā arī rūpēties par savu uzcelto namu racionālu ekspluatēšanu. Kompleksai apbūvei tika sagatavoti līdz tam neizmantotie rajoni Pārdaugavā — Āgenskalnā un gar Buļļu (tag. V. Terēškovas) ielu, kā arī pilsētas austrumu nomalē gar Juglas ezeru un pie Tirzas ielas. Šajās teritorijās tika izveidoti pirmie brīvā plānojumā uzceltie dzīvojamie rajoni ar atbilstošiem sabiedriskiem centriem, gandrīz

Dzīvojamais masīvs «Āgenskalna priedes» (1975. g.).

vienlaicīgi uzceltām sadzīves pakalpojumu iestādēm, skolām un bērnudārziem, tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumiem. Šādi izvietotie dzīvojamie nami kopā ar apkalpojošām iestādēm izveidoja jaunu telpisko sistēmu, kas bija atšķirīga no agrāk tik ierastajām.

Jaunajos dzīvojamajos masīvos arhitekti pirmoreiz sasniedza telpiskās uzbūves vienotību, kas balstās uz ēku pārdomāto iekļaušanu apkārtējā vidē, paredzēja vietas atpūtai, saimniecības vajadzībām. Arvien veiksmīgāki kļuva mēģinājumi apbūves kompozīcijā iekļaut pastāvošās ainavas elementus. Laikā no 1958. līdz 1962. g. uzcēla plaši pazīstamo «Āgenskalna priežu» mikrorajonu (arhitektu grupa N. Rendela vadībā) — pirmo Rīgā, kas bija pakļauts ne vien mērķtiecības un ekonomiskuma principiem, bet arī mākslinieciskās kompozīcijas likumiem un estētikas prasībām. Arhitekti un celtnieki šeit prasmīgi izmantoja apkārtnes dabisko reljefu un centās saglabāt jau esošos kokus. Rīgas izbūvē radikāli jauns paņēmieni bija šajā mikrorajonā izdarītais četru divsekciju ēku apvienojums lokveidā ar ieliekumu mikrorajona centra virzienā, kur iekārtots neliels baseins. Sestajā — mansarda stāvā izvietoja mākslinieku darbnīcas. Līmeņu krasu starpību izteiksmīgajā siluetā veidoja vienstāva piebūves, kur izvietotas tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu iestādes.

«Āgenskalna priežu» telpiskā risinājuma gleznieciskais kopiespaids bija nozīmīgs panākums Rīgas dzīvojamo masīvu celtniecībā. Ilgāku laiku šis mikrorajons bija viens no veiksmīgākajiem kompleksās apbūves paraugiem Rīgā, lai gan arī te visas mūsdienu pilsētībūvniecības problēmas netika atrisinātas: transporta artērija sadala rajonu divās daļās, bērnu iestādes izvietotas ārpus tā robežām utt.

Brīvās telpiskās organizācijas princips arvien plašāk ieviesās Rīgas arhitektu projektēto dzīvojamo masīvu celtniecības praksē. Labu saistību

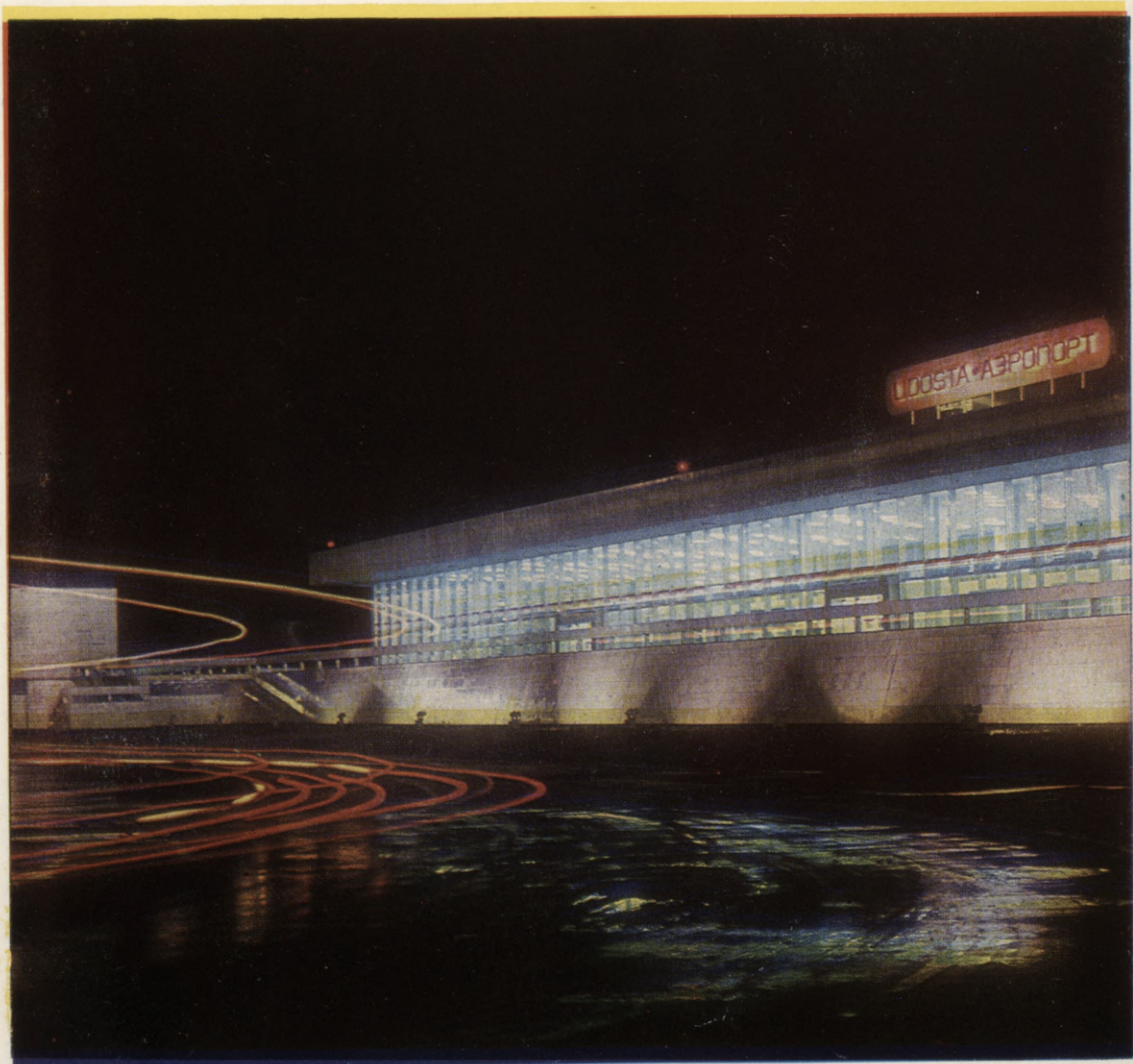
Latviešu sarkano strēlnieku laukums.

Senā un mūžam jaunā pilsēta Daugavas krastos.

Stacijas laukums mijkrēsli.

Lidosta «Rīga» nakts uguņu mirdzumā.

Maskavas iela Ķengaragā.

Iebraucot Rīgā pa Pleskavas šoseju...

Jaunā dzīvojamā masīvā.

Rīgas centra panorāma.

Pie Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā operas un baleta teātra.

Latvijas PSR Valsts J. Raiņa Akadēmiskā dailes teātra jaunā ēka.

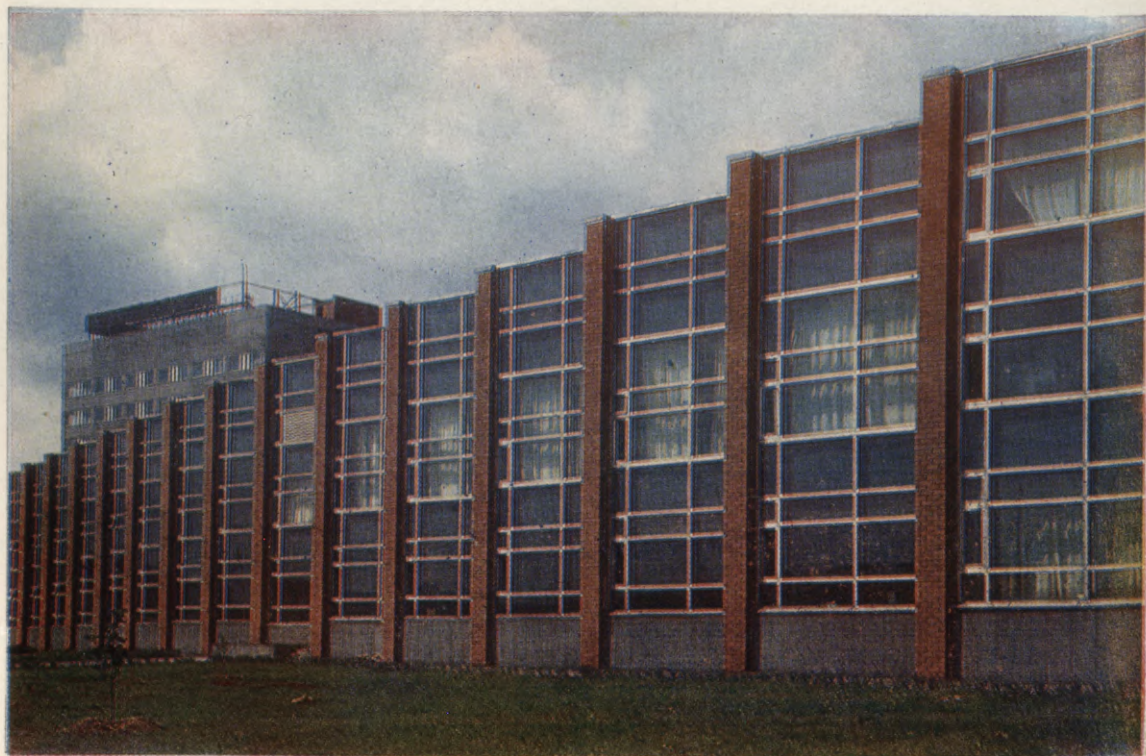
Jaunais dzemdību nams.

Skats Kronvalda parkā.

A. Popova radiorūpnīcas jaunais korpuss.

Rīgas ostā.

Rūpnīca «Straume».

Jaunā stacijas ēka Dubultos.

Krasta dzīvojamais masīvs.

ar pastāvošo vidi izdevās panākt Viestura prospekta apbūvē (M. Brodskis, A. Paperno). Turpmākajos gados lieli dzīvojamo namu kompleksi ar daudzām sadzīves pakalpojumu iestādēm izauga Grīvas ielā (N. Rendels, G. Lūsis-Grīnbergs), Juglas rajonā (D. Danneberga, P. Fogelis, O. Krauklis, G. Melbergs, L. Nagliņš, A. Ozoliņa, R. Paikune, D. Sila, A. Tītmane), Ķengaragā (A. Berķe, M. Brodskis, G. Melbergs, I. Strautmanis u. c.), Imantā (R. Lelis, R. Paikune, L. Stīpnieks u. c.) un Purvciemā (G. Melbergs, R. Paikune, E. Drande, M. Medinskis u. c.). Arhitekti, projektētāji un celtnieki šajos gados centušies risināt celtniecības uzdevumus atbilstoši mūsdienu prasībām.

«Lielā Jugla» izceļas ar īpaši bagātīgu risinājumu silueta dažādošanai, kas jo sevišķi nepieciešams sakarā ar lēzeno reljefu šajā Rīgas malā. Pirmo reizi sociālistiskās Rīgas izbūves vēsturē šeit tika celtas ne vien piecstāvu, bet jau deviņstāvu un pat 12 stāvu dzīvojamās mājas. Plašajā Ķengaraga dzīvojamajā masīvā savukārt kā vienojošs vai kontrastējošs faktors izmantots atsevišķu ēku grupu krāsojums.

Septiņdesmitajos gados Pārdaugavā ap Anniņmuižas mežu kā centrālo zaļo masīvu, kuru apjož jaunprojektētais bulvāris, ģeometriski skaidrā pusloka formā veidojas Imantas dzīvojamais rajons. Četras radiālās maģistrāles sadala to piecos mikrorajonos ar savdabīgu un daudzveidīgu telpisko struktūru. Projekta autori veiksmīgi saglabājuši esošos zaļumus — priežu mežņus, simtgadīgu koku audzes u. c. Mikrorajonu tirdzniecības un sabiedriskos centrus veido pēc individuāliem projektiem.

Piecdesmito gadu beigās ekspluatācijā nodeva pirmos namus, kas bija būvēti ar industriālajām celtniecības metodēm (Saulgožu ielā, «Āgenskalna priedēs» un Juglā). Šīs mājas tagad liekas arhitektoniski ne visai pievilcīgas, toties pats lielpaneļu ēku būves veids kopš tā laika iekarojis stabilas pozīcijas. Saliekamo dzelzsbetona konstrukciju izmantošana

Jūrgalas dzīvojamā masīva celtniecība.

veicināja būvdarbu mehanizācijas un celtniecības tempu pieaugumu, samazināja darba izmaksas.

Pirmajā pēckara piecgadē par valsts un atsevišķu iestāžu līdzekļiem celtajās ēkās, kā arī pašu iedzīvotāju spēkiem celtajās individuālajās mājās nodeva ekspluatācijā 127 tūkst. m² derīgās platības. Laikā no 1951. līdz 1975. g. uzbūvēta un nodota ekspluatācijā derīgā dzīvojamā platība gandrīz 6 milj. m² apjomā. Astotās piecgades laikā vien Rīgas iedzīvotāji saņēma 1 milj. 675 tūkst. m² derīgās platības jeb tuvu pie 36 tūkst. dzīvokļu. Šajā piecgadē rīdzinieku lietošanai nodeva jaunu stomatoloģisko poliklīniku ar stacionāru, jaunus korpusus Baseina slimnīcai un bērnu klīniskajai slimnīcai, ārpus pilsētas uzcēla tuberkulozes slimnīcu ar 420 vietām. Ievērojami paplašinājās komunālo pakalpojumu un sabiedriskās ēdināšanas iestāžu tīkls, pieauga dzīvokļu labiekārtošanas līmenis. Vēl straujāka attīstība visos šajos virzienos notika devītajā piecgadē, kad ekspluatācijā nodeva 38 889 dzīvokļus ar kopējo derīgo platību 1 milj. 911 tūkst. m². 1951.—1975. gadā pilsētā uzceltas 66 skolas ar vietu kopskaitu pāri par 52 tūkst., iekārtotas 324 pirmsskolas vecuma bērnu iestādes ar 33 235 vietām. Strauji veidojas rūpniecības uzņēmumu celtniecībai paredzētā zona pilsētas teritorijas dienvidaustrumu daļā.

Atzīmējot panākumus dzīvojamu un sabiedrisko ēku celtniecībā Padomju Latvijā, it īpaši Rīgā, 1968. gadā nodibināja Latvijas PSR Nopelniem bagātā arhitekta nosaukumu. To piešķīra M. Ģelzim, O. Krauklim, A. Aivaram, L. Plauciņam, E. Aizsilniecei, J. Vasiļjevam u. c. Panākumus pilsētas celtniecībā palīdzējuši gūt daudzi apzinīgi darba darītāji, kuri jau gadu desmitiem strādā šajā nozarē. 1960. gadā nodibināja Latvijas PSR Nopelniem bagātā celtnieka goda nosaukumu, ko piešķir sevišķi izciliem šīs profesijas pārstāvjiem. Šo nosaukumu, kā arī PSRS goda celtnieka nosaukumu izpelnījies F. Fjodorovs, kurš dažādu Rīgas rūpniecības uzņēmumu celtniecībā strādājis vairāk nekā gadsimta ceturksni. Piec-

Dzīvojamais masīvs Imantā (1975. g.).

desmito gadu beigās Rīgas celtniecības trestā bija labi pazīstams apdares darbu specializētās pārvaldes meistara Sociālistiskā Darba Varoņa J. Konrāda vārds, kurš no saviem 60 mūža gadiem vairāk nekā 40 bija strādājis par krāsotāju. Rīgas pirmās divpadsmitstāvu dzīvojamās mājas celtniecībā par darbu vadītāju strādāja Sociālistiskā Darba Varonis Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts J. Streļcs. Viņa vadītā brigāde uzbūvējusi daudzas ēkas, kas parasti novērtētas labi un teicami. Republikas celtniekiem labi pazīstams arī montētāju brigadieris D. Krūtaiņa, kura vadībā tapa pirmā lielpaneļu dzīvojamā māja «Āgenskalna priedēs», Rīgas dzīvokļu celtniecības tresta ēku celtniecības kombināta krāsotāju brigādes brigadieris J. Jurova, namdaru un betonētāju komunistiskā darba brigādes vadītāja Latvijas PSR Nopelniem bagātā celtnieka Darba Sarkanā Karoga ordeņa kavaliera A. Mikštas vārds. Imantas dzīvojamā masīva piektajā mikrorajonā īpaši veiksmīgi strādāja dzīvojamo māju montētāju brigāde A. Linčuka vadībā.

Pienācīgi novērtējot dzīvojamo masīvu celtniecības plašo vērienu, skaidri saskatāmas arī grūtības, kļūmes un neveiksmes. No projektētāju iecerēm vēl arvien atpaliek tempi, kādos būvmateriālu ražotāji un celtnieki

Bij. Pētera baznīcas torņa galā vairāk nekā 120 m augstumā atkal uzstādīts zeltitais gailis — Rīgas tradicionālās panorāmas zīmīga sastāvdaļa (1970. g.).

spēj ieviest jaunus ēku tipus, konstrukcijas un apdares materiālus. Tāpat kā lielākajā daļā PSRS pilsētu, Rīgas apbūves pamatā ir unificētās tipveida projektu sērijas, ko Rīgas arhitekti pakāpeniski pilnveido un piemēro vietējiem apstākļiem, saglabājot pamatos nemainītu dzīvokļu plānojuma struktūru. Latvijas PSR Pilsētu celtniecības projektēšanas institūta tipveida projektu darbnīca arhitektes L. Plakanes vadībā izstrādājusi jaunas 5, 9 un 12 stāvu māju projektu sērijas, kuros konsekventi ievērots dzīvokļu funkcionālais zonējums, telpu proporcijas tuvinātas kvadrātveida formai, dzīvokļi plānoti lielākoties ar necaurstaigājamām istabām. Tiek veikti visi iespējamie pasākumi, lai ar minimālu līdzekļu patēriņu iegūtu maksimālu ekonomisko efektu un radītu tādus ērtus un mūsdienīgus dzīvokļus, kas būtu pilnvērtīgi izmantojami arī nākamajām paaudzēm. Pēc nepieciešamo sagatavošanas darbu pabeigšanas būvēs 104. sērijas ēkas, kurās būs vēl augstāks komforta līmenis, un 119. sērijas ēkas ar gaišām priekštelpām. Ar Vissavienības skates diplomu par sasniegumiem arhitektūrā atzīmēta dzīvojamā māja Ļeņina ielā pie Nākotnes ielas (1972. g., M. Staņa, H. Kandars, I. Jākobsons). Nesošo šķērssienu izmantošana šeit devusi iespēju veidot gaišas priekštelpas, daļa dzīvokļu risināti divos līmeņos ar iekšējām kāpnēm, fasādi uz Ļeņina ielas pusi atdzīvina alumīnija

Dzīvojamā ēka Leņina ielā.

pielietojums lodžiju margām, kā arī aritmiski iekomponētie guļamistabu izvirzījumi ar krāsaino flīžu apdari atsevišķos dzīvokļos. Līdzīgas ēkas uzceltas arī Ieriķu un Laimdotas ielas stūrī un citās vietās.

Viens no faktoriem, kas nosaka jaunuzcelto rajonu individualitāti, ir interesanti un savdabīgi iekārtoti kultūras un sadzīves iestāžu kompleksi.

1968. gadā Rīga saņēma tās tālākai attīstībai tik nepieciešamo dokumentu — pilsētas ģenerālplānu, pie kura ilgstoši strādāja liels speciālistu kolektīvs (arhitekti V. Apsītis, G. Melbergs, E. Pučiņš, inženieri B. Dvorcekis, P. Gapons, V. Gricovskis, V. Sediševs, N. Šujevs, Ž. Viksna, ekonomisti V. Ņikiforovs, J. Terlovska, piedaloties Rīgas, Leņingradas un Maskavas specializēto projektēšanas institūtu speciālistiem). Ģenerālplāns noteica pilsētas celtniecības un labiekārtošanas perspektīvas gadsimta ceturksnim. Tajā bija paredzētas pilsētas tālākās teritoriālās attīstības iespējas un nepieciešamība, lielos vilcienos risināts plānojuma strukturālais iedalījums, paredzot celtniecībai vairākus nosacītus rajonus un katra rajona plānotajam iedzīvotāju skaitam darba, dzīves un atpūtas vietu nepieciešamo lielumu, ietilpību un izvietojumu. Pirmo reizi Rīgas plānošanas vēsturē ģenerālplāns bija izstrādāts kopā ar piepilsētas zonas attīstības projektu, kas aptver teritorijas ap pilsētu 50—70 km rādiusā.

Ģenerālplānā bija risinātas visas ar pilsētas izbūvi saistītās problēmas, taču īpaša vērība tajā veltīta dzīvokļu celtniecībai. Plānā bija paredzēts, kā līdz 1980. g. Rīgas iedzīvotāju skaits nepārsniegs 800 tūkst., bet dzīvojamais fonds, ņemot vērā arī nolietoto dzīvojamo māju nojaukšanu, pieaugs gandrīz divkārt. Taču arī šajā plānā, tāpat kā pirmajā Rīgas ģenerālplānā, dzīve ienesa savas korektīvas, un rezultātā, balstoties uz tā galvenajām ievirzēm, sāka veidot nākošo plānu attīstības perspektīvām līdz gadsimta beigām. Tālākai pilsētas izaugsmei maksimāli jāizmanto apbūvējamās platības rezerves. Pilsētas teritoriju paredzēts palielināt no 23,1 tūkst. līdz 32,5 tūkst. ha, apbūvētajai daļai pieaugot no 16,2 tūkst. līdz 20,6 tūkst. ha. Ar laiku katram Rīgas iedzīvotājam caurmērā tiks nodrošināti 12 m² apdzīvojamās platības, bet vēl tālākā nākotnē platība, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, jāpalielina līdz 15 m². Tas nozīmē, ka dažos gadu desmitos Rīgā jāuzceļ ne mazāk par 7 milj. m² apdzīvojamās platības.

Ap Centrālo rajonu grupējas galvenie ģenerālplānā paredzētie rajoni: Ziemeļu (Sarkandaugava, Čiekurkalns, Mežaparks), Austrumu (Purvciems, Jugla, Biķernieki), Dienvidaustrumu (Ķengarags, Šķirotava, Dreiliņi), Dienvidu (Torņakalns, Ziepiņkalns, Rāmava) un Rietumu (Imanta, Šampēteris, Bieriņi). Plānā noteikts arī jaunbūvējamo ēku stāvu skaits — turpmāk jābūvē galvenokārt 9, 12 vai 16 stāvu mājas, kuru celtniecībai līdz šim bija visai ierobežotas tehniskās iespējas. Tikai kompleksi risinot būvmateriālu rūpniecības, tehniskās apgādes, kadru audzināšanas, celtniecības un labiekārtošanas problēmas, kā arī nemītīgi rūpējoties par jau esošā dzīvojamā fonda saglabāšanu un piemērošanu mūsdienu standartiem, būs iespējams nodrošināt visus rīdziniekus ar mūsdienu prasībām atbilstošiem dzīvokļiem.

Jaunie dzīvojamie rajoni Rīgā izvietoti galvenokārt agrāk neapbūvētajās pilsētas nomalēs vai arī rajonos ar retu un mazvērtīgu individuālo apbūvi. Centrālajām pilsētas ielām jaunu un modernu skanējumu dod atsevišķu nozīmīgu sabiedrisku ēku celtniecība, kā arī vēsturisko celtnu pielāgošana jaunām prasībām. Rīgas ģenerālplāna sagatavošanas ietvaros norisa jauns centra izbūves projektu priekšlikumu konkurss, kurā pirmo godalgu saņēma Latvijas PSR Pilsētu celtniecības projektēšanas institūta speciālistu grupa arhitekta G. Melberga vadībā. Tika risināts vesels jaūtājumu komplekss, kurā ietilpa ne vien Rīgas vēsturiskā centra — Vecpilsētas reģenerācija, t. i., šā arhitektūras ansambļa saglabāšana un iekļaušana modernās lielpilsētas sabiedriski kulturālajā dzīvē, bet arī tik pazīstamā Vecrīgas silueta ievērojama paplašināšana ziemeļu virzienā, kur top Republikas laukuma komplekss un augstceltnes Pārdaugavā.

Vecrīga, kur nepilnu 50 ha lielā platībā apkopoti ap pusotra simta arhitektūras pieminekļi, ir izveidojusies kā nedalāms organisms, kas raksturīgs arī ar ielu tīklu, kam izcelšanās vietām meklējama jau pirms 13. gs. Tā jāietver pilsētas dzīvē, saglabājot un pēc iespējas restaurējot vēsturiski izveidojušās apbūves formas un pilsētbūvniecisko struktūru. Bijušā Rātslaukuma vietā izveidots Latviešu sarkano strēlnieku laukums ar Latviešu sarkano strēlnieku muzeju. Īpatnējā, ar vara plāksnēm klātā muzeja ēka atrodas laukumā, kas brūgēts ar betona plāksnēm, ko prāvos četrstūra laukumos daļa sārta granīta šķembu dzislojums. Ēkas

Rīgas dzelzceļa stacija 50. gadu vidū.

priekšā nedaudz uz krastmalas pusi paceļas granīta monuments. Par šo memoriālo ansambli tēlniekam V. Albergam un arhitektiem Dz. Dribam un G. Lūsim-Grīnbergam 1972. gadā piešķīra PSRS Valsts prēmiju. 1970. g. vasarā savu vietu Rīgas augstākā torņa galā restaurējamajā Pētera baznīcā ieņēma zeltītais gailis, kas no tā bija šķirts kopš 1941. g. 29. jūnija. Atjaunotais tornis ar skatu laukumu atkal kļuvis par vienu no svarīgākajām dominantēm Vecrīgas siluetā. Darbi baznīcas atjaunošanā vēl turpinās (arhitekti restauratori — P. Saulītis, G. Zirnīs). 1975. g. jūlijā tika iedarbināts atjaunotais torņa pulkstenis.

Vecpilsētas raksturu lielā mērā nosaka dažādos laikmetos un stilos celtas sabiedriskās ēkas. Šāda veida ēkām ir visai nozīmīga loma pilsētas sejas veidošanā arī pārējos Rīgas rajonos, it īpaši tās centrālajā daļā.

Uz dienvidiem no pilsētas kanāla un 20. gadu beigās uzbūvētajiem Centrālā kolhozu tirgus paviljoniem vertikālu akcentu bijušās Maskavas priekšpilsētas ievadījumam piešķir pirmā Rīgas augstceltne, kas uzcelta 1950.—1957. gadā (projekta autori — O. Tīlmanis, V. Apsītis, K. Plūksne, V. Šņitņikovs). Tā nodota Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas rīcībā. Šīs augstceltnes būvē pirmo reizi Padomju Savienībā pielietoja saliekamās dzelzsbetona konstrukcijas. Kompozicionāli būve ir tuva daudzām tā laika Maskavas augstceltnēm, taču autoriem izdevies panākt lielāku vieglumu un Vecrīgas gotiskajām smailēm radniecīgu virzību augšup. Tomēr ēkā vēl daudz lieku, ārišķīgu dekoratīvu detaļu.

Stacijas laukums 70. gados.

Padomju Latvijas atjaunošanas 25. gadadienā (1965. gadā) Rīga saņēma jaunu dzelzceļa staciju (V. Cipuļins, V. Kuzņecovs), kurā visai veiksmīgi tika iekļautas atsevišķas vēl pagājušajā gadsimtā celtās stacijas sastāvdaļas. Tai blakus uzcēla 50. sakaru nodaļas plašo ēku (V. Kuzņecovs) un torni ar pulksteni, kas vienlaikus kalpo gan kā visa ansambļa dekoratīvs akcents, gan kā ūdenstornis. Rīgas viesiem un nu jau arī pašiem rīdziniekiem grūti pat iedomāties, ka tikai pirms pāris gadu desmitiem plašā un skaistā stacijas laukuma vietā bija pussagruvis žogs un vecas noliktavas. Stacijas interjers organiski saistīts ar laukumu; īpaši labi tas izjūtams vakaros un naktī, kad spoži apgaismotās stacijas iekštelpas ar plašo stiklojumu iekļaujas laukumā perspektīvā.

1962.—1964. gadā, maksimāli izmantojot šauru joslu starp Rīgas—Jūrmalas dzelzceļa uzbērumu un pilsētas kanālu, uzcēla Rīgas autoostu. Arhitektoniskās izteiksmības ziņā ar šo ēku sasaucas Rīgas jūras pasažieru stacija (M. Ģelzis un V. Savisko, 1965. g.), kā arī plašā modernā Sporta pils (arhitektu grupa O. Kraukļa vadībā, 1970. g.).

1974. g. oktobrī tika nodota ekspluatācijā lidosta «Rīga» pilsētas tuvumā. Plašās un gaišās lidostas ēkas apdarei izmantots no Karēlijas, Ukrainas un Urāliem atsūtītais granīts un marmors. Visā fasādes garumā izveidotas vitrāžas, kas ataino dažādus posmus gaisa kuģošanas vēsturē no pirmajiem Leonardo da Vinči eksperimentiem līdz mūsdienu virsskaņas lidmašīnām.

Arvien lielāku vietu Rīgas izbūvē ieņem brīva, loģiska plānojuma ēkas, kas labi pieskaņotas apkārtejai videi. Pilsētas kanāla malas apstādījumu joslai piekļaujas jaunais LKP CK nams (J. Vilciņš, A. Ūdris, G. Asaris), kas lieliski iederas Rīgas centra struktūrā. Ievēribas cienīgs veikums pilsētas galvenās maģistrāles telpiskajā risinājumā ir Latvijas PSR J. Raiņa Akadēmiskā dailes teātra ēka, kuras ideju jau 50. gadu nogalē bija izvirzījusi arhitekte M. Staņa. Projektēšanas gaitā arhitekti I. Jākobsons un H. Kanders sasniedza apjomu racionālu uzbūvi, kas loģiski izriet no iekštelpu

Rīgas autoosta.

funkcionāli kompozicionālās struktūras. Pārdaugavas panorāmā ar plašu skatu uz Daugavu paveras viesnīca «Daugava». Preses nama komplekss un Ķīpsalā topošā Rīgas Politehniskā institūta pilsētiņa vērtējami kā tiešs turpinājums pilsētas centra apbūvei, kas tālāk sasaucas ar Emīla Dārziņa mūzikas vidusskolas un Rīgas horeogrāfijas vidusskolas ēku Kalnciema ielā, viesnīcu «Tūrists» J. Rainberga bulvārī un Ļeņina rajona Izpildu komitejas un partijas komitejas namu Āgenskalnā. Pašā Rīgas centrā paceļas 26 stāvu viesnīca «Latvija» (A. Reinfelds, A. Grīna, V. Maike, E. Valeinis, G. Lācis). Daudzas palīgtelpas un garāžas te iegremdētas pagrabtelpās, tomēr apjomā lielā un linijās lakoniskā ēka aktīvi ietekmē pilsētas veidolu gan tuvākā, gan arī tālākā apkārtnē, no daudziem redzes punktiem projicējoties uz Vecrīgas savdabīgā silueta.

Vairākas arhitektoniski un vēsturiski nozīmīgas celtnes Rīgas centrā uzsākušas savu otro dzīvi. Bijušais Lielās ģildes nams rekonstruēts Valsts filharmonijas vajadzībām (M. Ģelzis), visā Padomju Savienībā un aiz tās robežām kļuvusi slavena viduslaicīgajā Doma baznīcā iekārtotā koncertzāle (E. Slavietis). Kopš 1964. g. darbojas kādreizējās katedrāles vietā iekārtotais Zinību nams ar planetāriju un kinozāli (J. Skalbergs). 1962. gadā pārbūvēja kinoteātri «Pionieris» (J. Pētersons), kura racionālais fasādes veidojums un plašais vienlaidus stiklojums iekštelpas organiski sasaista ar ielu. Šis paņēmieni tiek plaši lietots arī daudzu 70. gados

rekonstruēto tirdzniecības uzņēmumu interjerā, tā ievērojami bagātinot Rīgas centrālo ielu ainavu.

Vēl lielākas izmaiņas raksturīgajos pilsētas vaibstos rada pieminekļi, kurus izvietoj, cenšoties ievērot to nozīmīgo lomu apkārtējās telpas organizācijā. 1950. gadā uz liepu alejas fona Ļeņina ielas un Kirova ielas krustojumā tika atklāts piemineklis V. I. Ļeņinam (V. Ingals, V. Bogoļubovs, E. Štālbergs), kura novietojums un pamatnes izveidojums ir visai piemērots svinīgajiem aktiem un tradicionālajām ziedu nolikšanas ceremonijām. Ilgāku laiku tika meklēta vieta K. Zemdegas veidotajam Raiņa piemineklim, kuru sākotnēji bija paredzēts novietot pie Operas un baleta teātra ieejas. 1965. gadā pieminekli uzstādīja Komunāru parkā netālu no Mākslas akadēmijas ēkas, kur tam bija iespējams izveidot pienācīgu zaļo apstādījumu fonu un priekšlaukumu, ko ik gadus septembrī izmanto tradicionālajās Dzejas dienās.

Uzcelti vairāki lieli vēsturiskiem notikumiem veltīti pieminekļi un skulpturāli ansambļi. Notikuma vietai maksimāli atbilst piemineklis 1905.—1907. g. revolūcijas cīnītājiem Daugavmalā 13. janvāra ielas galā (1959. g., A. Terpilovskis, K. Plūksne) un pie Matīsa kapu sienas (1960. g., Ļ. Bukovskis, A. Birzenieks, O. Zakamennijs), tāpat ekspresijas pilnais diženais Salaspils memoriāls Rīgas tuvumā, kura autoriem (O. Zakamennijam, G. Asarim, O. Ostenbergam, I. Strautmanim, Ļ. Bukovskim, O. Skarainim, J. Zariņam) 1970. gadā piešķirta Ļeņina prēmija. Komunāru laukumā izvietoti skulpturālie portreti, kuros atveidoti latviešu revolucionārie cīnītāji un Lielā Tēvijas kara varoņi — A. Arājs-Bērce (V. Albergs), J. Jansons-Brauns (V. Zēvalde), O. Oškals (Z. Zvāra), J. Rudzutaks (Ļ. Bukovskis), I. Sudmalis (L. Davidova-Medene), J. Šilfs-Jaunzems (G. Grundberga), A. Alksnis (G. Zvaigznīte), J. Fabriciuss (G. Zvaigznīte), F. Roziņš-Āzis (G. Zvaigznīte), J. Peterss (I. Krūmiņa). Pretī Pionieru pilij laukuma apstādījumu fonā slējas augšup P. Stučkas piemineklis (E. Melderis). Meža kapos paceļas savdabīgi interpretēts Tautas rakstnieka Viļa Lāča kapa piemineklis (A. Gulbis). Memoriāls ansamblis, kas veltīts Dziesmu svētku simtgadei (Ļ. Bukovskis, G. Baumanis), 1973. gadā atklāts Dziesmu svētku parkā.

Rīgas parkiem un apstādījumiem piešķir savdabību skulpturālie veidojumi, kuriem galvenokārt ir dekoratīva nozīme. Pilsētas kanāla malas apstādījumos labi iekļaujas T. Zaļkalna «Saistītais», P. Zaļkalnes «Miera deja», A. Briedes «Mana zeme», Bastejkalna pakājē novietoti G. Grundbergas «Kumeliņš», J. Zariņa «Rīts».

Pilsētas kopiespaidu veido ne tikai dažādajiem laikmetiem raksturīgie būvķermeņi, bet arī milzums sīku arhitektonisku un sadzīvisku detaļu — kioski, skatlogi, reklāmas, plakāti utt. Šo detaļu māksliniecisko formu piešķiršana kopējam ansamblim ir radošā darba uzdevums plašajai Rīgas arhitektu, interjeristu un mākslinieku saimei, kas strādā pilsētas galvenā arhitekta un galvenā mākslinieka vadībā. Jau projektēšanas gaitā arhitektiem jāsadarbojas ar māksliniekiem, jāuzklausa to prasības un ieteikumi. Tad vēl skaistāka kļūs sirmā un mūžam jaunā Rīga un tās ietērs vēl labāk kalpos tiem mērķiem, kas atbilst padomju cilvēku pieaugošajām sociālajām un estētiskajām prasībām.

Līdzās plašai dzīvokļu celtniecībai jaunajos rajonos vai arī līdz šim neapbūvētos kvartālos, kā arī sabiedrisko ēku celtniecībai un pārbūvei liela nozīme ir visu pilsētas namu uzturēšanai kārtībā. 1960. gadā Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas pārziņā bija vairāk nekā 12 500 sabiedriskajā lietošanā nodoto dzīvojamo māju. Kopējā lietderīgā dzīvojamā platība Rīgā šajā laikā sasniedza 7 milj. m², 1965. gadā tā bija ap 8,5 milj. m², 1970. gadā — ap 10 milj. m², bet 1975. gadā — jau gandrīz 12 milj. m². Aptuveni 1 milj. m² no tās piederēja individuālajiem īpašniekiem, bet pārējais ir sabiedriskais dzīvojamais fonds.

Visas sabiedriskā dzīvojamā fonda ēkas Rīgā ir apgādātas ar elektrisko apgaismošanu, vairākums nodrošināts arī ar ūdensvadu un kanalizāciju. Dzīvokļu labiekārtošanas līmenis arvien pieaug. Tas redzams no tabulas datiem, kurā atspoguļota sabiedriskā dzīvojamā fonda apgādātība ar dažādām labierīcībām (procentos attiecīgā gada beigās):

	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1975. g.
ūdensvads	93	97	97	98
kanalizācija	91	94	96	97
centrālapkure	33	48	63	73
gāze (ieskaitot šķidro)	35	50	73	83
elektrība	99	100	100	100
karstais ūdens	...	26	48	63

Dzīvokļu saimniecības uzturēšanu kārtībā ievērojami sarežģī ēku nolietotāšanās: daudzām centra ēkām jau apritējis simts un pat vairāk gadu, un tām nepieciešams regulārs remonts. Līdz 1960. g. jautājumus, kas saistīti ar dzīvokļu saimniecību un to remontu, pilsētā kārtoja 470 namu pārvaldes. Tad darbaspēka un līdzekļu koncentrēšanai tās apvienoja, izveidojot apmēram 100 namu pārvaldes, ko 70. gadu otrajā pusē pārveidoja par namu ekspluatācijas rajoniem.

Septiņdesmito gadu sākumā pilsētas izbūvi un remontdarbus ievērojami aizkavēja negaidīti postošā 1969. g. 2. novembra viesuļvētra. Šajā dienā ūdens līmenis Daugavā pārsniedza normālo vairāk nekā par 2 m, tika sapostīti simtiem jumtu, plūdos cieta vairāki dzīvojamo māju un rūpniecības uzņēmumu kvartāli, parkos tika izgāzti koki. Pilnīgai šo postījumu likvidēšanai bija nepieciešams ilgāks laika posms un lieli līdzekļi.

Kapitālā remonta un visu labierīcību iekārtošanas izmaksas vecajās ēkās dažreiz pat pārsniedz summas, kas būtu nepieciešamas to nojaukšanai un jaunu uzcelšanai tai vietā, taču 70. gadu sākumā šādi uzdevumi Rīgā tika risināti vēl ļoti ierobežotos apmēros. Pirmais lielais solis šajā virzienā būs Krasta ielas rajona rekonstrukcija, kura izbūves otrajā kārtā paredzēts nojaukt samērā blīvi apbūvētos vecos kvartālus starp Maskavas ielu un Daugavu. Jaunais rajons saistīs Ķengaraga dzīvojamo masīvu ar centru, bet agrākā Maskavas priekšpilsēta, kura kā strādnieku apdzīvotais rajons ar visumā mazvērtīgo apbūvi izveidojās gadsimtu mijā, zaudēs savu līdzšinējo izskatu un iegūs pavisam jaunus vaibstus. Tālākā perspektīvā paredzēts nojaukt mazvērtīgo apbūvi citā vecā strādnieku rajonā — Čiekurkalnā.

3. TRANSPORTS

Visai nozīmīga loma Rīgā ir transporta artērijām, kas dažādus pilsētas rajonus sasaista vienotā veselā. Rīgā skaidri iezīmējas radiālu ceļu un maģistrālo ielu virzība uz centru, ko veicināja ne vien pilsētas pakāpeniskā izaugsme uz visām pusēm, saglabājot Vecrīgu kā kodolu, bet arī dabiskais ūdensšķerslis — Daugava, ko pārvarēt var vienīgi pa tiltiem pilsētas centrā.

Galvenais sabiedriskā transporta veids Rīgā pēckara gados bija tramvajs. Rīgas tramvaju saimniecības atjaunošanā lielu palīdzību sniedza Ļeņingrada, Maskava un citas PSRS pilsētas. Jau 1945. gadā bija atjaunoti visi pirms kara pastāvošie tramvaja sliežu ceļi un organizēta regulāra satiksme. Jūlijā darbu sāka jauna tramvaja līnija — «A loks» (stacija — Padomju bulvāris — Ļeņina iela — Pērnavas iela — Avotu iela — Suvo-rova iela — stacija). Septembrī atklāja tramvaja līniju uz Juglu — lielu rūpniecības uzņēmumu rajonu. Tā kā citi sabiedriskā transporta veidi vēl nebija savu darbību izvērsuši kaut cik plaši, tramvaja vagoni kursēja stipri pārblīvēti. Kravu pārvadāšanai 1945. g. sākumā organizēja preču tramvaju satiksmi, kā vilcējspēku lietojot pasažieru motorvagonus. Preču tramvajs, ko izmantoja galvenokārt naktīs, pārvadāja celtniecības materiālus un atkritumus, malku, sniegu, produktus u. c.

Visu pirmo pēckara piecgadi tramvajs Rīgas iekšējā satiksmē saglabāja vadošo lomu. Par tā lielo slodzi liecina kaut vai tas, ka 1950. gadā ar tramvaju tika pārvadāti 151,6 milj. cilvēku, kamēr 1939. gadā — 44,3 milj. Jauna tramvaja līnija tika izbūvēta uz rūpnīcu «Sarkanais kvadrāts», otro sliežu ceļu ierīkoja Pērnavas ielā. Atslogojot Ļeņina ielu, tajā tramvaja līniju likvidēja, bet 1950. g. jūlijā atklāja tramvaju satiksmi pa Kr. Barona ielu.

Satiksmes uzlabošanai pilsētā tajā ieviesa pavisam jaunu transporta veidu — trolejbusu. Šajā darbā lielu palīdzību sniedza Maskavas un Ļeņingradas trolejbusu satiksmes darbinieki. Rīgā pirmo trolejbusa līniju 1,6 km kopgarumā no Viesturdāra līdz K. Marksa ielas dzelzceļa pārbrauktuvei nodeva ekspluatācijā par godu Latvijas PSR Augstākās Pado-mes vēlēšanām, kas notika 1947. g. 16. februārī. Nākamā trolejbusa līnija, kas stājās ierindā 1948. g. vasarā, veda no Rīgas dzelzceļa stacijas cauri pilsētas centram pa Valdemāra (tag. Gorkija) ielu uz Sarkandaugavu, kur tālāk savienojās ar atsevišķu nelielu maršrutu Mežaparkā. Padomju Lat-vijas 10. gadadienas priekšvakarā atklāja ceturto trolejbusa līniju — pa Ļeņina ielu, t. i., galveno pilsētas maģistrāli. Pirmajā piecgadē iekārtota-jās četrās trolejbusa līnijās 1950. gadā kursēja pavisam 35 trolejbusi, kas pārvadāja 21 milj. cilvēku. Jau šajā laikā par pasažieru ērtībām sāka rūpēties trolejbusu vadītāji M. Kalniņa, S. Linkevičs, G. Zēberga u. c., kas bija palikuši uzticīgi šim amatam vēl arī 1975. gadā.

Līdztekus tramvajam un trolejbusam pilsētas iedzīvotājiem un tās viesiem ērtas pārvietošanās iespējas sagādāja autobusi un vēl citi, mazāk nozīmīgi transporta veidi. Piemēram, 1947. gadā vēl strādāja vairāki des-miti ormaņu, bet viņu skaits pakāpeniski samazinājās, tā ka 1957. gadā Rīgā vairs bija tikai astoņi ormaņi. Tomēr pirmajā pēckara piecgadē

sabiedriskais transports vēl nespēja pietiekoši apmierināt visas rīdzinieku vajadzības, it īpaši pilsētas nomalēs.

Turpmākajos gadu desmitos, Rīgai strauji izaugot, ievērojamas izmaiņas notika arī pilsētas sabiedriskajā transportā. Tramvajs visumā saglabāja savas pozīcijas. Tā līniju skaits un kopgarums praktiski palika nemainīgs (vagonu skaits sakarā ar pāreju uz jauno ietilpīgo, klusinātās darbības vagonu izmantošanu 60. gadu pirmajā pusē uz laiku pat samazinājās), bet pārvadāto pasažieru skaits nostabilizējās. Toties ārkārtīgi pieauga trolejbusu īpatsvars pilsētas satiksmē: līniju kopgarumam palielinoties desmitkārtīgi un trolejbusu skaitam — gandrīz 12 reizes, pārvadāto pasažieru skaits pieauga vairāk nekā 8 reizes. Tika ierīkotas daudzas jaunas trolejbusa līnijas.

Ātrie un klusie trolejbusi, kas ir īpaši izdevīgi satiksmei plašajās un taisnajās ielās jaunceltnu rajonos, izrādījās Rīgā paši piemērotākie ērtu transporta iespēju nodrošināšanai lielām pasažieru plūsmām. Piecdesmitajos un it īpaši 60. gados trolejbusu maršrutu skaits strauji pieauga. Sākot ar 6. maršrutu (1958. g.), četras līnijas savienoja dažādus Pārdaugavas rajonus pāri Oktobra tiltam ar pilsētas centrālo daļu un pa Ļeņina ielu — ar daudzajiem rūpniecības uzņēmumiem, kas izvietoti aiz Gaisa tilta. Trolejbuss nomainīja tramvaju satiksmi Suvorova un Avotu ielā. Septiņdesmitajos gados iekārtotie maršruti nodrošina ērtu satiksmi ar pilsētas centru Purvciema un Ķengaraga iedzīvotājiem. Ar 70. gadu vidū pieredzējušākie vadītāji atsevišķās līnijās sāka vadīt divus kopā savienotus trolejbusa vagonus; tas ļāva lietderīgāk izmantot trolejbusus, īsākā laikā apkalpojot vairāk pasažieru. Trolejbusu izvietošanai pilsētā ierīkoti divi trolejbusu parki — Ganību dambī un Torņakalna stacijas tuvumā.

Sešdesmitajos gados, it īpaši to pirmajā pusē, trolejbuss Rīgā pārvadāto pasažieru skaita ziņā vēl stipri atpalika no tramvaja. Septiņdesmitajos gados stāvoklis radikāli izmainījies: par Rīgas sabiedriskā transporta galveno veidu neapšaubāmi kļuvis trolejbuss. Par to liecina tabulā minētie skaitļi.

	1950. g.	1955. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1975. g.
Tramvaja līniju kopgarums km	110	112	111	105	108	109
Tramvaja vagonu skaits	287	303	313	284	333	321
To pārvadāto pasažieru skaits milj.	152	151	183	170	143	145
Trolejbusa līniju kopgarums km	17	47	80	127	159	171
Trolejbusu skaits	35	57	127	257	354	403
To pārvadāto pasažieru skaits milj.	21	52	91	124	152	174

Visai sazarots Rīgā ir autobusu transporta tīkls. Autobusiem pilsētas satiksmē ir ievērojama nozīme, lai gan rīdzinieki kopumā tos izmanto mazāk nekā trolejbusus un tramvajus. 1970. g. sākumā pilsētas robežās autobusu maršrutu kopgarums bija 513 km, un tos apkalpoja pāri par 200 autobusu, bez tam 50 autobusu kursēja piepilsētas līnijās un pāri par 90 autobusiem — starppilsētu līnijās, savienojot Rīgu ar citām pilsētām. Ja 1965. gadā pilsētas teritorijā autobusus tika pārvadāti 62,7 milj. cilvēku,

Vecā Rīgas autoosta 50. gadu beigās.

tad 1975. gadā — 105 milj. Arvien pieaugot pilsētas teritorijai, dažu jauno dzīvojamo masīvu iedzīvotājiem autobuss nereti kļūst par galveno sabiedriskā transporta veidu. Lai uzlabotu iedzīvotāju apkalpošanu Juglas, Ķengaraga un Imantas dzīvojamajā masīvā, tika iekārtota ekspreš-autobusu sistēma. Ilgus gadus praktiski visu autobusa līniju galapunkts bija autoosta pilsētas centrā, bet 70. gados jau izveidotas vairākas līnijas, kas savieno visai attālus Rīgas rajonus, reizēm pat neskarot ļoti noslogoto pilsētas centru. Rīgas ielās nemitīgi pieaug ietilpīgo un ērto «Ikarus» tipa autobusu skaits.

Ar 1949. g. sākās Rīgas taksometru parka vēsture. Šajā gadā tika saņemtas 40 jaunas automašīnas, kas papildināja līdzšinējo pusotra desmitu sabiedriskajam transportam nodoto trofeju mašīnu. 1950. gadā Vagonu ielas galā jau izbūvēja pirmās taksometru parka garāžas. 1964. gadā 1. un 2. taksometru parku apvienoja vienā saimniecībā — Rīgas taksometru parkā. 1970. gadā tajā bija 849 mašīnas, daļa no tām — radioficētas izsaukumiem pa telefonu. 1975. gadā 1314 taksometri kopā bija nobraukuši pāri par 150 milj. km. Labākie šoferi — taksometru vadītāji vienlaikus

apgūst ziņas par Rīgas vēsturi un šodien un var pilsētas viesiem būt labi gidi. Jaunos Rīgas rajonus apkalpo maršruta taksometri, kas guvuši iedzīvotājos lielu piekrišanu.

Zināma loma Rīgā bija arī upju transportam. Regulāri kuģu reisi navigācijas sezonas laikā nodrošināja satiksmi ar Zaķu salu, atvieglāja nokļūšanu pilsētas centrā no Lucavsaldas, saistīja Rīgas centru ar Katlakalnu un Doles salu. Upju transports arvien modernizējās, izmantojot ātrgaitas pasažieru kuģus ar zemūdens spārniem.

Lai labāk varētu risināt rīdzinieku atpūtas jautājumus un atvieglotu viņiem un tūkstošiem pilsētas viesu satiksmi ar lielisko Jūrmalas pludmali, 1950. gadā tricīnītempā tika veikti darbi, elektrificējot vasaras periodā visdzīvāko Rīgas—Tukuma dzelzceļa iecirkni — no Rīgas centrālās stacijas līdz Dubultiem. Ļoti īsā laikā — trīs mēnešos uzbūvēja kontakttīklus, stacionāru vilces apakšstaciju Zaslaukā, un 1950. g. 19. jūlijā 24,7 km garā iecirknī sāka kursēt pirmie elektrovilcieni. Jau 1951. gadā šo līniju pagarināja līdz Ķemeriem, bet vēlāk elektrificētais dzelzceļš Rīgu savienoja arī ar Vidzemes jūrmalu un Ogrī. 1968.—1969. gadā Ogres līniju pagarināja līdz jaunajai enerģētiku pilsētai Stučkai. 1970. gadā elektrificēto piepilsētas dzelzceļa līniju kopgarums sasniedza 202,8 km, 1977. gadā — 324 km, no tiem apmēram 70 km atrodas pilsētas robežās un var tikt izmantoti kā ātrs un izdevīgs iekšpilsētas sabiedriskais transports. Kā rāda 70. gadu vidū veiktie piepilsētas pasažieru diennakts plūsmas pētījumi, apmēram viena trešdaļa no 370 tūkst. elektrificētā dzelzceļa lietotāju bija pilsētas iekšējās satiksmes pasažieri.

Rīdzinieki ir ļoti mobili: iedzīvotāju pārvadāšanas ziņā ar sabiedriskajiem transporta līdzekļiem (absolūtos skaitļos) Rīga ieņem ceturto vietu Padomju Savienībā pēc Maskavas, Ļeņingradas un Kijevas, lai gan valstī ir ne mazums pilsētu, kur iedzīvotāju ir daudz vairāk nekā Rīgā. Taču ielu un ceļu tīkls pilsētā vēl pilnīgi neatbilst mūsdienu prasībām. Satiksmes intensitātei ik pēc 5—6 gadiem divkārtoties, sistemātiski samazinās satiksmes ātrums. Noslogojuma līmenis visā Rīgas ielu tīklā ir tuvs maksimālajiem normatīviem.

Rīgas attīstības ģenerālplānā paredzēta divu vienlīdz svarīgu uzdevumu risināšana transporta tālākajā attīstībā. Pirmais no tiem ir tiešu sakaru izveidošana starp visām galvenajām Rīgas izvadmaģistrālēm, apejot pilsētas centru. Šim nolūkam izmanto 1976. gadā ekspluatācijā nodoto Maskavas tiltu un būvē jaunus tiltus. Otrais uzdevums ir nodrošināt iedzīvotājus visos Rīgas rajonos, tai skaitā arī jaunceltajos un jauncelamajos, ar ērti izmantojamu sabiedrisko transportu.

Devītajā piecgadē Rīgai tika izstrādāts kompleksās transporta sistēmas projekts, kurā paredzēts ierīkot jaunu transporta veidu — metropolitēnu. Tas ir viskomfortablākais pilsētu sabiedriskā transporta veids, kam turklāt ir liels ātrums un ievērojama pārvadāšanas spēja. Līdz ar šā projekta īstenošanu pilsētā būs atrisināta problēma par ātras satiksmes organizēšanu starp centru un Imantas, Pleskodāles, Purvciema, Sarkandaugavas un Ziepniekkalna dzīvojamajiem rajoniem. Tomēr, lai organizētu efektīvu metropolitēna darbu nākotnē, tālāk jāpildveido arī visi citi transporta veidi. Ievērojams darbs jāveic arī gājēju kustības organizācijā, kuras

trūkumi ir par cēloni diezgan lielam ielu satiksmes negadījumu skaitam. Septiņdesmitajos gados rekonstruētas Dzirciema, Kalnciema, Slokas, Bezdelīgu, Maskavas, A. Deglava, Ieriķu un daudzas citas ielas, pārkārtotas transporta līdzekļu pieturvietas, vislielākās gājēju kustības intensitātes vietās tiek projektēti un celti gājēju tuneļi.

4. INŽENIERTEHNISKIE TĪKLI

Pēc Rīgas atbrīvošanas pati neatliekamākā problēma bija iedzīvotāju normāla apgāde ar ūdeni. Neparasti siltajā 1944. g. oktobrī, trūkstot ūdenim, varēja izcelties epidēmijas, tāpēc attiecīgie darbi tika veikti triecientempus. Rīgas pamatdaļā Daugavas labajā krastā ūdensapgāde tika atjaunota jau 1944. g. rudenī, bet, sākot ar 1945. g. pavasari, steidzīgi veica visu iespējamo, lai vistuvākajā laikā apgādātu ar dzeramo ūdeni Pārdaugavu. Tika atjaunota un nodota ekspluatācijā artēziskā aka Alīses ielā, bet 31. oktobrī pārdaugavieši pirmo reizi saņēma ūdeni pa jaunierīkoto 2,5 km garo ūdensvadu, kas gāja pa Daugavmalu un pār koka tiltu uz Pārdaugavu.

Lai varētu nodrošināt ar ūdeni Rīgas iedzīvotājus un pilsētas rūpniecību, pirmās pēckara piecgades plāns paredzēja pilnīgi elektrificēt pilsētas 1. ūdenssūkņu staciju, atjaunot un nodot ekspluatācijā 2. ūdenssūkņu staciju, rekonstruēt esošās piegādātājas ierīces. Jau 1946. gadā ūdens piegāde ievērojami pieauga, tomēr pilsēta vēl arvien izjuta lielu ūdens trūkumu. Sakarā ar traucējumiem ūdens piegādē bieži darbu pārtrauca pirtis un citi komunālie uzņēmumi. Ūdens trūkumu izraisīja gan ievērojamie pilsētas iedzīvotāju skaita un rūpniecības pieauguma tempi, gan kļūdas ūdensvada ekspluatācijā (ūdens zudumi diennaktī pilsētā sasniedza 20 tūkst. m³, kas bija vairāk, nekā spēja dot vesela sūkņu stacija Ropažos). Darbā stājās 2. sūkņu stacija Garkalnē, tika elektrificēta 1. sūkņu stacija, tomēr ūdens apgādes jautājumus pirmajā pēckara piecgādē pilnībā atrisināt neizdevās. Ūdensvada un kanalizācijas tīkla, kā arī gāzes vadu saimniecības atjaunošana šajā laikā notika vienlaikus ar šo uzņēmumu daļēju rekonstrukciju, tāpēc 1950. gadā sasniegtais un pat nedaudz pārsniegtais pirmskara līmenis ūdenspiegādē un notekūdeņu aizvadīšanā tomēr bija ievērojams panākums. Turpmāk kopējais ūdensvada garums un ūdens patēriņš ik gadus pieauga, un 1975. gadā ūdens patēriņš, salīdzinot ar 1950. g., bija palielinājies gandrīz četrkārtīgi (sk. tabulu).

	1950. g.	1955. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1975. g.
Ūdensvada garums km	367	390	460	514	564	617
Ūdens patēriņš milj. m ³	27,2	32,3	38,5	51,3	83,2	101,8
Tai skaitā iedzīvotājiem un komunālās saimn. vajadzībām	19,8	22,1	28,2	37,0	55,7	70,6

Tādējādi iedzīvotāji un komunālā saimniecība izlieto ap 70% no kopējā ūdens daudzuma. Apmēram 10% tiek izlietoti ūdensvada saimniecības vajadzībām, kā arī nelietderīgi zūd ūdensvadu un kanalizācijas bojāju-

mos. Atlikušos 20% dzeramā ūdens izlieto rūpniecības uzņēmumos tehniskajām vajadzībām. Kaut arī rūpnīcas plānveidīgi pāriet uz patstāvīgu ūdens apgādi un, piemēram, Proletāriešu rajona lielie rūpniecības uzņēmumi, sākot ar 1965. g., sāka saņemt ūdeni no Juglas ezera, pilnībā nodrošināt augšējo stāvu iedzīvotājus ar ūdeni visu diennakti arī 70. gados vēl arvien nebija iespējams. Šā uzdevuma izpildi kavē arī ūdensvada daudzu posmu mazā caurlaides spēja un lielā nolietotības pakāpe.

1963. gadā nodeva ekspluatācijā ūdenssūkņu staciju Katlakalnā. Tas deva iespēju palielināt pilsētas ūdens apgādi, it īpaši Pārdaugavā, kur ūdensvadu tīkls joprojām bija attīstīts vājāk. Turpinājās jaunu rezervju meklēšana lielāka daudzuma dzeramā ūdens iegūšanai Gaujas lejtecē zem upes gultnes. 1963. gadā katrs pilsētas iedzīvotājs vidēji diennaktī patērija 140 l ūdens, 1970. gadā — apmēram 220 l.

Arvien pieaugot labiekārtotu dzīvokļu skaitam, it īpaši pilsētas jaunajos rajonos, atbilstoši pieaug arī ūdensvada un kanalizācijas tīkla noslodze. Lai nerastos disproporcija starp plašo celtniecību un inženiertehnisko tīklu izbūvi un rekonstrukciju, kas var apdraudēt pilsētas saimniecības normālu funkcionēšanu, tad, projektējot un ceļot jaunas ēkas, īpaša uzmanība jāpievērš apakšzemes komunikāciju iekārtošanai.

Ik pa 2 gadiem Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs izskata un atjauno «Noteikumus par ūdens, gāzes un kanalizācijas lietošanu Rīgā», kas nosaka administratīvu atbildību par apakšzemes komunikāciju nepareizu lietošanu. Šie noteikumi ir obligāti visiem Rīgas uzņēmumiem un iestādēm, kā arī katram pilsētas iedzīvotājam. Likums nosaka, ka visi magistralie tīkli un mērītāji ir Gāzes, ūdensvadu un kanalizācijas tresta pārziņā un tikai ar tā ziņu var pieslēgties šiem tīkliem vai remontēt sistēmas. Īpaši svarīgi tas ir attiecībā uz pilsētas kanalizāciju, kuras nekļūdīga funkcionēšana ir viens no pamatnoteikumiem normālu sanitāro apstākļu uzturēšanai pilsētas iedzīvotājiem.

Pirmās pēckara piecgades laikā Rīgas kanalizācijas tīklu kopgarums praktiski nepalielinājās, lai gan tas jau bija kļuvis nepietiekams. Bez tam pastāvošajā kanalizācijas tīklā nebija vajadzīgo attīrīšanas iekārtu un notekūdeņi lielā mērā piesārņoja Daugavu. Piecgadu plānā bija paredzēta jauna dzelzsbetona kolektora celtniecība Kliju ielā. Kanalizācijas sistēmas tika rekonstruētas un vadi pārlikti arī Vienības gatvē, Alekša, Bāriņu un Vesetas ielā.

Laikā no 1950. līdz 1975. g. kanalizācijas vadu kopgarums Rīgā pieaudzis par 96 km (1950. gadā — 229 km, 1955. gadā — 233 km, 1960. gadā — 257 km, 1965. gadā — 287 km, 1970. gadā — 299 km, 1975. gadā — 325 km). Pilsētas kanalizācijas sistēmā 60. gados darbojās 5 pārsūkņēšanas stacijas: Andrejostas rajonā Hanzas ielā, Maskavas rajonā, Proletāriešu rajonā, viena ar nelielu jaudu Vecrīgas apkalpošanai, kā arī stacija ar lielu caurlaides spēju meliorācijas un notekūdeņu pārsūkņēšanai. Taču pilsētā vēl ir dzīvojamo māju rajoni (īpaši Pārdaugavā), kas nav pieslēgti kopējam kanalizācijas tīklam.

Pārsūkņēšanas staciju jaudas palielināšanai, kanalizācijas sistēmas paplašināšanai, smago darbu mehanizēšanai tiek veltīta īpaša vērība. Jau iesāktie Bukultu ielas un Daugavgrīvas ielas kolektori ir daļa no topošā

Termotrases izbūve Leņina ielā (1958. g.).

modernā kanalizācijas kompleksa Bolderājas tuvumā, kur ceļ efektīvu attīrīšanas iekārtu notekūdeņu filtrēšanai.

Nodrošinot visa pilsētas organisma pēc iespējas labāku funkcionēšanu, īpaši svarīgi bija plašāk izvērst Rīgā gazifikāciju un arī termofikāciju, kas ne vien ievērojami uzlabo iedzīvotāju dzīves apstākļus, bet arī ļauj sekmi risināt sarežģītās gaisa un augsnes atsārņošanas problēmas. Četrdesmito gadu otrajā pusē un 50. gados gāzes tīkls Rīgā gandrīz nepaplašinājās, jo gāzes daudzums, ko saņēma pilsēta, bija ierobežots. Stāvoklis radikāli mainījās 1962. gadā, kad Rīga saņēma pa maģistrālo gāzes vadu Dašavas gāzi. Pienāca brīdis, kad varēja slēgt simtgadīgo Rīgas gāzes fabriku, kas ražoja gāzi sadzīves vajadzībām no akmeņoglēm; kā pieminā no tās Revolūcijas ielas galā pie Matīsa kapiem saglabājušās trīs milzīgas gāzes tilpnes, kurām nav tik viegli atrast citu pielietojumu. Gāzes tīkla izbūvē 60. gados paveica ļoti lielu darbu. Vēl diezgan daudz dzīvokļos izmanto sašķidrināto gāzi balonos, taču strauji noris arī gāzes tīkla tālākā paplašināšana, vispirmām kārtām gan nodrošinot jaunceļamos dzīvojamos masīvus. Gāzi izmanto arī daudzi rūpniecības uzņēmumi. Septiņdesmitajos gados Rīgu sasniedza Rietumsibīrijas gāze, kas nāk pa gāzes vadu no Valdajas, un līdz ar to pilsētas gāzes saimniecībai pavērās vēl nepieredzētas attīstības iespējas. Gāzes vadu kopgarums Rīgā laikā no 1950. līdz 1975. g. pieaudzis gandrīz trīskārtīgi (1950. gadā — 123 km, 1960. gadā — 126 km, 1965. gadā — 263 km, 1970. gadā — 293 km, 1975. gadā — 349 km), bet gazificēto dzīvokļu skaits — vairāk nekā

16 reižu (1950. gadā — 12,9 tūkst., 1960. gadā — 44,5 tūkst., 1965. gadā — 93,5 tūkst., 1970. gadā — 153,1 tūkst., 1975. gadā — 197,4 tūkst.). Ļoti strauji Rīgā, tāpat vispirmām kārtām 60. gados, pieauga arī centralizētā siltumapgāde. Ar centrālapkuri apgādāto dzīvokļu īpatsvars 60. gados palielinājās gandrīz divkārt, bet 70. gadu vidū centrālapkure Rīgā bija $\frac{3}{4}$ dzīvokļu. Karstais ūdens jau 1970. gadā bija gandrīz pusē no visiem dzīvokļiem, bet 70. gadu vidū — ap $\frac{2}{3}$ dzīvokļu. Rīgas TEC, kas patērētājiem siltumu sāka piegādāt 1957. gadā, līdz 60. gadu beigām savu jaudu praktiski bija izsmēlusi, tā ka par vienu no devītās piecgades svarīgākajām celtnēm pilsētā kļuva Rīgas 2. termoelektrocentrāle, kas ir vairāk nekā trīskārt spēcīgāka un ievērojami ekonomiskāka par pirmo. Rīgas 2. TEC jauda ļauj pilnībā termoficēt pilsētas jaunos austrumu un dienvidaustrumu rajonus. Pakāpeniski notiek arī individuālo dzīvojamo māju labiekārtošana.

Pilsētai augot un attīstoties, paplašinās un atjauninās arī tās ārējo un iekšējo sakaru sistēmas. To vidū īpaši nozīmīga vieta ierādāma telefona sakariem. Lielais Tēvijas karš nodarīja telefona tīklam Rīgā ļoti lielus zaudējumus, un 1950. gadā telefona abonentu skaits pilsētā tikai nedaudz pārsniedza pusi no pirmskara līmeņa. Turpmākajos gados ievērojami palielinājās jauniekārtoto kabeļu kopgarums, strauji pieauga kolektīvo telefonu un automātu skaits, kā arī individuālo telefonu īpatsvars. Līdz 1958. g. Rīgā, galvenokārt uz vecās sakaru sistēmas bāzes, izdevās atjaunot pirmskara telefonizācijas līmeni. Nākošajā darbā posmā, līdz 1965. g., sakaru sistēmu ievērojami modernizēja, uzstādot telefona centrālēs tepat Rīgā ražoto automātisko aparatūru. Līdz 1965. g. telefona abonentu skaits pilsētā, salīdzinot ar pirmskara līmeni, palielinājās gandrīz divkārt. No 1965. līdz 1975. g. automātisko telefona centrāļu jauda Rīgā pieaugusi gandrīz 3 reizes, bet telefonu skaits rīdzinieku dzīvokļos palielinājies gandrīz 4 reizes (sk. tabulu). Nodota ekspluatācijā moderna telefona centrāle Purvciemā. 1970. g. novembrī Rīgā uzstādīja simttūkstošo telefona aparātu, un tobrīd uz katriem tūkstoš rīdziniekiem viņu dzīvokļos bija 97 aparāti. Septiņdesmitajos gados Rīga telefonu skaita ziņā bija vienā no pirmajām vietām Padomju Savienībā. Vietējo sakaru sistēma turpina strauji saza-roties.

	1940. g.	1950. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1975. g.
Telefona staciju jauda tūkstošos numuru	32,0	17,2	38,8	58,4	105,7	162,0
Telefona automātu skaits	185	205	658	882	1078	1395
Abonentu skaits tūkstošos	27,8	14,7	31,5	47,4	95,3	166,4
No tiem dzīvokļos	...	5,9	17,7	29,6	71,7	115,0

Sešdesmito gadu nogalē Rīga iekļāvās divpusīgu tiešu telefona sakaru sistēmā ar Maskavu, Ļeņingradu, kaimiņu republiku galvaspilsētām un lielākajām Latvijas PSR pilsētām. Ērtie tālsarunu automāti, kas nodrošina tūlītēju savienojumu ar jebkuru abonentu minētajās pilsētās un labu dzirdamību, ir ekonomiski izdevīgi. Bez tam automatizēta sistēma padarījusi iespējamā tālsarunas no ļoti daudziem dzīvokļu telefoniem.

Ziemeļrietumu enerģosistēmas galvenā ēka Rīgā.

Nepārtraukti uzlabojas arī pasta darba organizācija. 1965. gadā Rīgā darbojās 64 sakaru nodaļas un iestādes, kurās gada laikā tika saņemtas un nosūtītas pāri par 27 milj. korespondenču. 1970. gadā attiecīgie skaitļi bija 68 un 36 milj., 1975. gadā — 75 un 43 milj. Rīgas izbūve un jaunu rajonu veidošana prasa vēl tālāk izvērst visus sakaru tīklus.

Ievērojama funkcionāla un estētiska loma pilsētas labiekārtošanā, it īpaši tās centra noformējumā, ir apgaismojumam. Pēc Lielā Tēvijas kara gāzes apgaismojumu, kas līdz tam bija iekārtots galvenokārt Vecrīgā, vairs neatjaunoja, bet visā Rīgā pārgāja uz elektrisko apgaismošanu. 1956. gadā Rīgas ielās un bulvāros bija izvietots pāri par 9500 gaismas ķermeņu, radīta automātiska sistēma apgaismojuma ieslēgšanai un izslēgšanai. Pilsētas apgaismošanā arvien biežāk sāka izmantot dienas gaismas

un lieljaudas kriptona spuldzes. Taču ap 100 ielu vēl bija pilnīgi neapgaismotas vai arī gaismas ķermeņi tajās bija izvietoti funkcionāli nepamatotos attālumos, kas nevis atvieglāja, bet gan drīzāk apgrūtināja transporta vadītāju darbu. Nereti neizdevās nodrošināt vienmērīgu spriegumu tīklā, un līdz ar to ik dienas izdega un bojājās vairāki desmiti apgaismošanas lampu. 1965. gadā Rīgas ielās bija izvietoti pāri par 15 tūkst. gaismas punktu, no kuriem 14% bija lieljaudas gaismas objekti; 1970. gadā gaismas punktu bija jau 20 tūkst. Septiņdesmitajos gados ik gadu iekārtoja un no jauna pieslēdza apgaismošanas tīklam apmēram 600 gaismas punktu. Centra ielas padara gaišākas arī gaismas reklāmas, kuru skaits pārsniedz tūkstoti. Arvien lielāka uzmanība tiek veltīta svarīgāko transporta mezglu apgaismojumam, kā arī arhitektoniski un ainaviski iezīmīgu vietu izcelšanai ar speciāli ierīkota apgaismojuma palīdzību. Pakāpeniski gaišākas kļūst arī nomaļu ielas, taču to apgaismojums vēl neatbilst lielpilsētas līmenim.

5. APZAĻUMOŠANA

Pilnvērtīga pilsētas saimniecība nav domājama bez tās zaļās rotas paplašināšanas un kopšanas. Šis darbs Rīgā plaši izvērās jau pirmajos pēckara gados, kad vispirmām kārtām bija jālikvidē kara sekas pilsētas apstādījumos. Skaistos Rīgas dārzus, parkus un pat vismazākās zaļumu josliņas okupanti bija izvagojuši ar patvertņēm un tranšējām, kuras gatavojās izmantot ielu cīņām. Šo kara rētu aizdziedēšanā bija jāveic liels darbs. Bez tam bija jāiekārto skvēri tukšajos laukumos, kas palika pēc sagrauto namu drupu novākšanas.

Dekoratīvo apstādījumu tresta pārziņā 40. gados bija šādi Rīgas dārzi un parki — Kirova, 1905. gada, Kronvalda, Viestura (tag. Dziesmu svētku), Ziedoņa, Maskavas, Miera, Arkādijas parks un Dzegužkalns, tāpat arī mazāki skvēri, piemēram, Jēkaba (tag. Čerņiševska) laukums, Vašingtona (tag. Fabriciusa) laukums u. c. Nepieciešamā stādāmā materiāla audzēšanai tresta rīcībā bija Viesturu dārzniecība ar 5300 m² lielu zemstikla platību un kokskola 3,5 ha platībā. Pirmajā pēckara piecgadē Rīgā iestādīja 86 tūkst. koku un dekoratīvo krūmu un ap 900 tūkst. ilggadīgo un viengadīgo puķu. No jauna iekārtoja skvērus Kaļķu ielas un Aspazijas bulvāra (tag. Leņina ielas un Padomju bulvāra) stūrī, pie kinoteātra «Teika», Valdemāra (tag. Gorkija) ielas un Kirova ielas krustojumā u. c. Sākās pilsētas galvenā laukuma — Esplanādes labiekārtošana un pārveidošana vienotā ansablī — Komunāru laukumā. Atšķirībā no Maskavas, Leņingradas un citu Padomju Savienības pilsētu toreizējās prakses, kur jauniekārtotos parkus plaši izdaiļoja ar skulptūrām, strūklakām, oriģināliem apgaismošanas ķermeņiem, Rīgā parku iekārtotāji sākumā ierobežojās galvenokārt ar asfaltēto celiņu un nolīdzināto zaļumu joslu saskaņošanu.

Padomju varas atjaunošanas 9. gadadienā Rīga saņēma pilsētas darblaužu kopīgiem spēkiem darinātu velti — Kultūras un atpūtas parku Mežaparkā. Šajā tautas celtnē savu darbu bija ieguldījuši visu pilsētas

uzņēmumu, organizāciju un iestāžu kolektīvi. 1949. gadā no 25. maija līdz 20. jūlijam vien talkās piedalījās ap 52 tūkst. cilvēku, nostrādājot 255 tūkst. stundu. Kultūras un atpūtas parks Ķīsezera skaistajā priedainē ir kļuvis par rīdzinieku iemīlotu atpūtas vietu.

Liels darbs pirmajā pēckara piecgadē tika veikts arī Daugavas krastmalas izbūvē. 1947. g. februārī tika aizvāktas pēdējās postījumu paliekas, sākās zemūdens betonēšanas darbi un krastmalas veidošana. Tajā piedalījās daudzu galvaspilsētu uzņēmumu kolektīvi. Rīgas vagonu rūpnīcas, rūpnīcu «Stars», «Sarkanais metālists» un Rīgas turbomehāniskās rūpnīcas kolektīvi izgatavoja ķeta lējumus, granītu krastmalai apstrādāja rūpnīcā «Granīts». Dekoratīvo apstādījumu tresta darbinieki iestādīja kokus un iesēja zāli. Ceļu un tiltu tresta ļaudis asfaltēja ietves, pilsētas apgaismošanas kantoris rūpējās par apgaismojumu. Atjaunoto Daugavas krastmalu, ko nosauca Komjaunatnes vārdā, posmā no Valdemāra (tag. Gorkija) ielas līdz Dzelzs tiltam tāpat nodeva darbaļaudīm 1949. g. 20. jūlijā. Vietā, kur gadsimta sākumā bija atradies tirgus laukums, bet pēc kara — drupu un gruvešu klājiens, rīdzinieki ieguva plašu un skaistu laukumu ne vien pastaiģām Daugavas malā, bet arī tautas svētkiem un demonstrācijām.

Ļoti liela uzmanība nemitīgi tiek veltīta Rīgas zaļās zonas saglabāšanai un paplašināšanai. Gan pilsētas centrā, gan tās nomalēs ir vairāki lieli apstādījumu rajoni ar dabiskajām un mākslīgajām ūdenstilpēm, kuri kalpo par pilsētas «plaušām», ievērojami uzlabojot mikroklimatu, attīrot gaisu no kaitīgiem piesārņojumiem, regulējot tā ķīmisko sastāvu, slāpējot trokšņus. Uz katru iedzīvotāju Rīgā ir aptuveni 25 m² zaļās zonas, kurā 1970. gadā ietilpa 22% no pilsētas teritorijas. Piepilsētas zonā bez plašiem mežu un pļavu masīviem iekļaujas 58 ezeri ar kopējo platību 7400 ha un pāri par 40 upju un upīšu.

Rīgas zaļajā zonā īpaša nozīme ir Mežaparkam, Biķernieku mežam un citiem rajoniem, kas daļēji tiek izmantoti apbūvei, bet galvenokārt paredzēti darbaļaužu atpūtai. Katram no mežu masīviem, kas iekļauj pilsētu no dažādām pusēm, jau izveidojies savs profils, ko ģenerālplāns paredz vēl vairāk pastiprināt. Mežaparks ir piemērots Dziesmu svētku un citu tautas svinību, dažādu izstāžu rīkošanai un organizētiem atpūtas pasākumiem. Biķernieku mežā koncentrētas trases moto- un velosacensībām, ir piemērotas vietas ziemas sporta veidiem. Bišumuižas rajons nākotnē būs dabisks Lucavsalas sporta kompleksa papildinājums, bet Kleistu mežs arī turpmāk kalpos rīdziniekiem individuālajai atpūtai.

Rīgas centra apstādījumi, kuri galvenajās līnijās iezīmēti jau pagājušā gadsimta nogalē, ir platībā nelieli, taču apvienoti kopējā sistēmā, kas ļauj Rīgu pamatoti saukt par parku un dārzu pilsētu.

Kanālmalas apstādījumi no Suvorova līdz Gorkija ielai vainagojas ar Bastejkalna uzbērumu, kurā plaši rekonstrukcijas darbi tika pabeigti 1951. gadā sakarā ar Rīgas 750. gadadienas svinībām. Atbalsta sienu izbūvei te izmantoja Saulkalnes gliemeždolomītu, iebūvējot tajās atsevišķus vecās Rīgas portālu fragmentus. Piecdesmito gadu vidū Bastejkalnā ierīkoja apgaismotu mākslīgu ūdenskritumu kaskādi, bet 1962.—1963. gadā — nelielu alpināriju (autors — dendrologs K. Barons). Sākot ar 1968. g., kanālmalas apstādījumos izvietoja skulptūras un dekoratīvus veidojumus.

Ar kanālmalas apstādījumiem sakļaujas agrākais Strēlnieku dārzs — tagadējais Kronvalda parks. Pēc Lielā Tēvijas kara tajā atjaunoja jau agrāk uzstādīto strūklaku ar dekoratīvajām skulptūrām (R. Maurs), 1957. gadā novietoja rakstnieka Sudrabu Edžus krūšutēlu (O. Siliņš). 1965. gadā Kronvalda parku paplašināja Gorkija ielas un Komunāru bulvāra virzienā, bet 1971. gadā parka teritorijā uzcēla Piena restorānu (A. Goldenbergs). Ar LKP CK jaunās ēkas uzcelšanu Kirova ielas sākumā ēkai pieguļošā parka daļa tika rekonstruēta.

Vairākkārt pārveidots arī kādreizējais Vērmaņdārzs, kas kopš 1940. g. saucas par Kirova parku. Tomēr sākotnējā iecere — veidot to par ainavu parku ar plašiem zālieniem, daudzgadīgo puķu stādījumiem un atsevišķiem vērtīgu šķirņu kokiem — ir saglabāta. 1954. gadā parkā uzstādīja S. Kirova krūšutēlu (V. Rapiķis), ko iekļauj labi kopts rozārijs, kurš turpina aptuveni šajā pašā vietā iekārtotā pirmā Rīgas rozārija tradīciju. Klasicisma stilā celtajā kādreizējās minerālūdens iestādes ēkā darbojas Auto-transporta un šoseju darbinieku centrālais klubs un Kirova rajona Pionieru nams. Tālākā nākotnē ir paredzēts šo ēku nojaukt un noslēgt parka stūri starp P. Stučkas ielu un Merķeļa ielu ar jaunu, mūsdienīgu celtni.

Ilga vēsture ir Komunāru parkam, kurš ieturēts stingrās geometriskās līnijās ar cirptiem dzīvžogiem un simetriskiem stādījumiem. Te kādreizējā Esplanādē notika rūpniecības un lauksaimniecības ražojumu izstādes, karaspēka parādes un mācības. 1919. g. janvārī te apglabāja kritušos komunārus. Laukuma centrālajā smilšainajā daļā notika svinīgais mītiņš par godu Rīgas atbrīvošanai 1944. gadā un pirmie Latvijas PSR Dziesmu svētki 1948. gadā. Piecdesmito gadu sākumā pēc arhitekta K. Plūksnes projekta šo laukuma daļu sāka rekonstruēt. Sākot ar 1960. g., parks kļūst aizvien krāšņāks un bagātāks ar skulptūrām un krūšutēliem.

Kādreizējā Grīziņkalnā iemūžināta 1905. g. revolūcijas piemiņa. Par revolūcijas notikumiem stāsta memoriālā plāksne, kā arī 1974. gadā parka dienvidrietumu stūrī uzstādītais monuments (V. Albergs, G. Lūsis-Grīnbergs).

Bieži apdzīvoto pilsētas rajonu vidū Suvorova ielai piekļaujas Ziedoņdārzs. Kādreizējās dārzniecības teritorijā ap Sporta manēžu plešas Maskavas dārzs. Miera dārzs pie Jēkabpils ielas izveidots senas kapsētas vietā. Mazāki savdabīgi apstādījumu laukumi atrodami arī citos pilsētas rajonos.

Īpatnēji un skaisti ir parki un dārzi Daugavas kreisajā krastā. Arkādijas parkā, izmainot Mārupītes gultni un veidojot dīķu un kanālu sistēmu, iekārtots viens no krāšņākajiem Rīgas ainavu parkiem. Kādreizējais restorāns te pārbūvēts par kinoteātri, vasaras estrādē notiek koncerti un citi sarīkojumi. Pats augstākais punkts Rīgā (28 m virs jūras līmeņa) ir Dzeģužkalns starp Slokas, Daugavgrīvas un V. Tereškovas ielām — vēl viens Pārdaugavas dārzs.

Lielākais un jaunākais parks Pārdaugavā, turklāt pilsētas centra tuvumā, ir PSKP 22. kongresa parks, kas iekārtots Uzvaras laukuma un pilsētņiekiem iedalīto dārziņu teritorijā. Tā projektu izstrādāja 1963. gadā (V. Dorofejevs, E. Fogelis, K. Barons), un tas vēl arvien nepārtraukti veidojas un mainās rīdzinieku acu priekšā. 1962. gadā pilsētas komjaunieši un pionieri te iestādīja bērzu birztalu, 1964. gadā Komunistiskās partijas

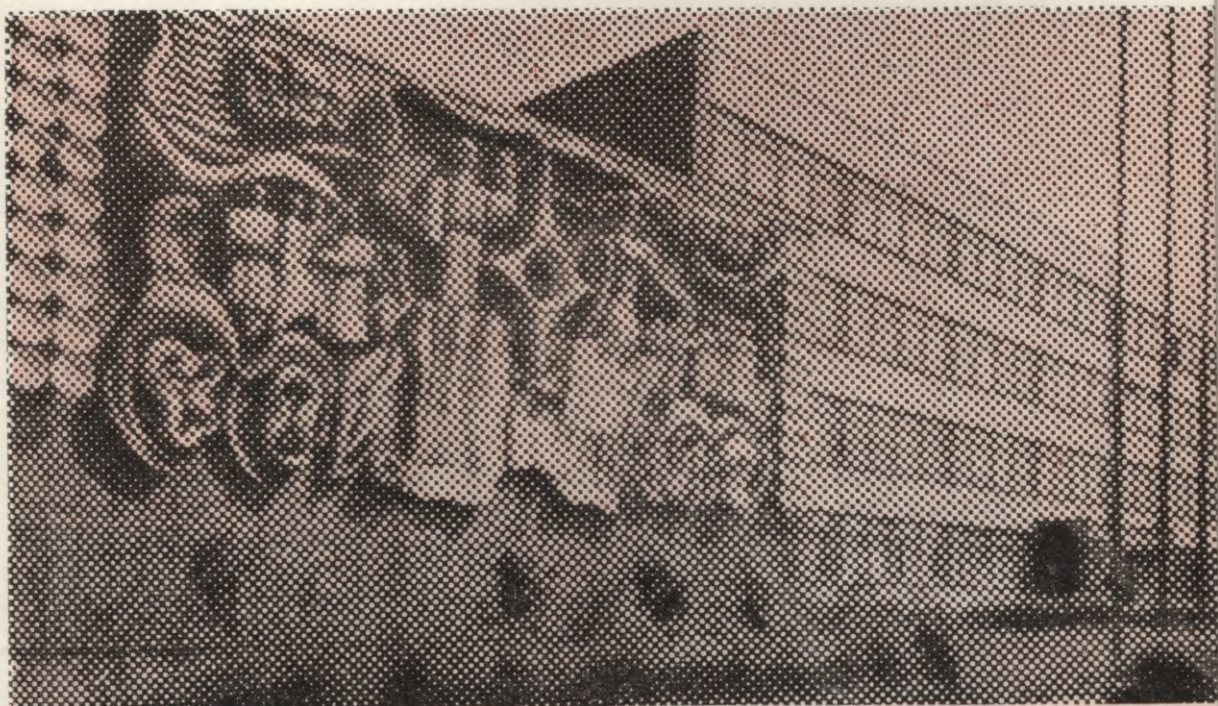
veterāni pie Uzvaras bulvāra dēstīja ozolus. Atzīmējot 20. gadadienu kopš Rīgas atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem okupantiem, Lielā Tēvijas kara dalībnieki stādīja kokus gar Slokas ielu. 1975. gadā te svinīgi tika likti pamati piemineklim Lielā Tēvijas kara cīnītājiem.

Ik gadus Rīgā apzaļumošanai un jau esošo apstādījumu kopšanai izmanto apmēram 10% no pilsētas budžeta līdzekļiem. Laikā no 1959. līdz 1965. g. vien zaļo apstādījumu kopplatība pilsētā pieaugusi par 179 ha. Turpinot labās tradīcijas, rekonstruēts Doma muzeja dārzs, iekārtots Skulptūru dārzs blakus Pionieru pilij. Visumā veiksmīgi izdevies izveidot arī Latviešu sarkano strēlnieku laukuma apstādījumus.

Pilsētas gaisa tīrības saglabāšanai dažādu uzņēmumu cehos uzstādīti apmēram 900 gāzu un putekļu uztvērēji, sakarā ar izvērstu termofikāciju tiek pakāpeniski likvidētas daudzas atsevišķās katlu mājas. Rīgas pilsētas sanitāri epidemioloģiskās stacijas un republikas hidrometeoroloģiskā dienesta pārvaldes laboratorijas veic sistemātisku atmosfēras un ūdenstilpju piesārņotības pārbaudi un rūpējas, lai tā nepārsniegtu pieļaujamās normas.

Pilsētas apstādījumu paplašināšana un labiekārtošana ir visas sabiedrības pienākums. Nozīmīgu ieguldījumu tā izpildē dod Rīgas darbaļaudis, kā arī skolēni, piedaloties komunistiskajās sestdienas talkās. Rīgas apstādījumu izveidošanā, laukumu, ielu un pagalmu labiekārtošanā visumā tiek ievērotas sanitārās normas, kas obligātas sociālistiskajā pilsētībūvniecības praksē.

Pēc Lielā Tēvijas kara Rīgā veiktie pasākumi kara rētu aizdziedēšanā, dzīvojamā fonda, komunālās saimniecības un transporta attīstībā ir nozīmīgs ieguldījums rīdzinieku dzīves līmeņa celšanā, darba ritmizēšanā un atpūtas uzlabošanā. Gadu gaitā Rīga ir ieguvusi savu īpatnēju seju, kas cieši iespiežas atmiņā ne vien tiem, kas te dzimuši un auguši, bet arī pilsētas viesiem. Arhitektonisko mērogu samērojamība ar cilvēku, it īpaši Rīgas centrālajā daļā, padara to mājīgu un tīkamu, viegli uztveramu. Pašus nozīmīgākos vaibstus pilsētas sejā ievieļ cilvēki, kas tajā dzīvo, bet ne mazāk svarīgas ir saites un tīkli, kas tūkstošiem dzīvojamo māju, simtiem ielu, laukumu un parku apvieno veselā organismā, kurš, tāpat kā dzīva būtne, zināmā laikā pamostas un iemieg, elpo, uzņem barību, aug. Tikai pastāvot visiem šiem un vēl vairākiem citiem nosacījumiem, mēs varam runāt par lielpilsētu mūsdienu izpratnē, un Rīga tāda ir.

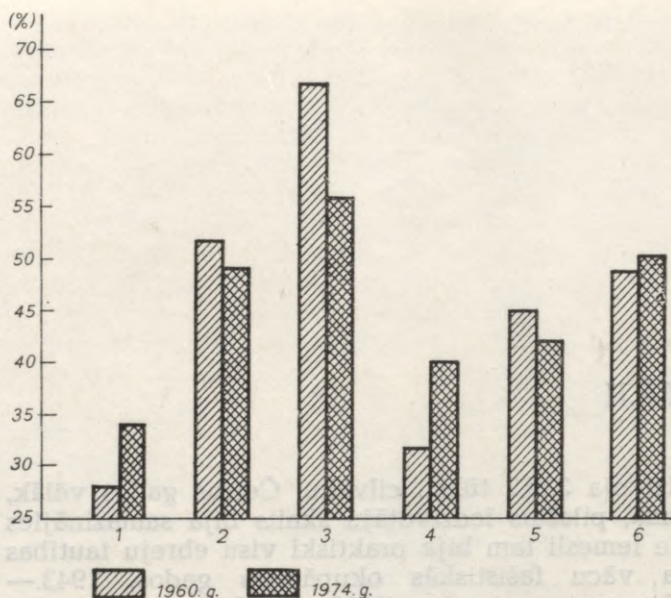
PADOMJU RĪGAS IEDZĪVOTĀJI UN VIŅU LABKLĀJĪBAS PIEAUGUMS

VIII

1. RĪGAS IEDZĪVOTĀJI

1941. g. sākumā Rīgā dzīvoja 335,2 tūkst. cilvēku. Četrus gadus vēlāk, 1944. g. novembra sākumā, pilsētas iedzīvotāju skaits bija samazinājies līdz 226,2 tūkst. Galvenie iemesli tam bija praktiski visu ebreju tautības iedzīvotāju iznīcināšana vācu fašistiskās okupācijas gados, 1943.—1944. gadā veiktā daudzu vecuma grupu (1903.—1928. gadā dzimušo) vīriešu piespiedu mobilizācija vācu armijā un desmitiem tūkstošu rīdzinieku aizvešana uz Vāciju (it īpaši 1944. g. rudenī). Pilsētas iedzīvotāju skaitu samazināja arī 10 tūkst. cilvēku evakuācija uz padomju aizmuguri, pārvietošanās uz laukiem, kā arī mobilizācija Padomju Armijā, kas tika pasludināta Rīgā pēc tās atbrīvošanas (1944. g. novembrī).

Pēc Lielā Tēvijas kara beigām Rīgas ekonomiskās attīstības rezultātā pilsētas iedzīvotāju skaits strauji pieauga. Mājās atgriezās no Padomju Armijas demobilizētie, daudzi uz Vāciju un hitleriešu okupētajām zemēm aizvestie ļaudis. Rīgā apmetās arī daļa no iedzīvotājiem, kas bija izvesti no KPFSR ziemeļrietumu apgabaliem (Pleskavas, Novgorodas, Velikije Luku), kur hitlerieši atkāpjoties centās radīt nāves zonu — piespiedu kārtā aizvest cilvēkus, bet visas ēkas un materiālās vērtības iznīcināt. Lielāks skaits cilvēku, vispirmām kārtām dažādu ekonomikas un sabiedriskās dzīves nozaru organizatori un speciālisti, ieradās no citām padomju republikām. Bez tam Rīgā ieradās daudz lauku jauniešu, lai iestātos arodskolās, FRA skolās, vidējās un augstākajās mācību iestādēs; 1950./51. mācību gadā vien Rīgas vidējās speciālajās un augstākajās mācību iestādēs mācījās 22 tūkst. cilvēku. Tā visa rezultātā pirmajā pēckara piecgadē (1946.—1950. gadā) Rīgas iedzīvotāju skaita pieaugums bija neparasti augsts — caurmērā ap 50 tūkst. cilvēku gadā, tā ka līdz 1951. g. tās iedzīvotāju skaits salīdzinājumā ar 1945. g. sākumu (228,2 tūkst.) bija vairāk nekā dubultojies (497 tūkst. cilvēku). Turpmākajos gados rīdzinieku skaits pieauga vienmērīgāk — ik gadu par apmēram 10—12 tūkst. 1959. gadā (pēc 15. janvāra skaitīšanas datiem) tas sasniedza 580,4 tūkst., 1961. g. sākumā — 609,8 tūkst., 1965. g. sākumā — 665,2 tūkst., 1968. g. sākumā — 703,5 tūkst., 1970. gadā (pēc 15. janvāra skaitīšanas datiem) — 731,8 tūkst., 1973. g. sākumā — 764,7 tūkst., bet 1975. gadā tika registrēts 800 000.

Rīgas pilsētas īpatsvars Latvijas PSR tautas saimniecībā 60.—70. gados.

1 — iedzīvotāju kopskaits, 2 — pilsētu iedzīvotāji, 3 — rūpniecības kopprodukcija, 4 — kapitālieguldījumi tautas saimniecībā, 5 — valsts un kooperatīvās mazumtirdzniecības preču apgrozījums, 6 — pilsētas dzīvokļu fonds.

rīdzinieks. Savienoto republiku galvaspilsētu vidū iedzīvotāju skaita ziņā Rīga 70. gados stabili ieņēma 9. vietu, bet visu PSRS pilsētu vidū — 26. vietu. Rīgā dzīvo puse Latvijas PSR pilsētu iedzīvotāju un viena trešdaļa visu republikas iedzīvotāju. Šajā ziņā Padomju Latvijai ir īpaša vieta citu PSRS savienoto republiku un arī Eiropas valstu vidū: vēl lielāka iedzīvotāju koncentrācija galvaspilsētā ir tikai mazapdzīvotajā Islandē.

Rīga ir liela industriāla pilsēta, un tāpēc saprotams, ka 1959. g. sākumā gandrīz divas trešdaļas visu Rīgas iedzīvotāju — 64,2% — bija strādnieki kopā ar saviem ģimenes locekļiem, kalpotāji un inteliģence ar ģimenēm bija apmēram 34% rīdzinieku, bet 1,6% no iedzīvotāju kopskaita bija Rīgā dzīvojošie kolhoznieki un viņu ģimenes locekļi. 1970. g. sākumā strādnieku un kolhoznieku (ar ģimenēm) īpatsvars bija samazinājies — attiecīgi līdz 60,0 un 1,1%, bet pieaudzis bija kalpotāju, inteliģences un pakalpojumu sfēras darbinieku (ar ģimenēm) īpatsvars — līdz 38,8%. Pēdējās sociālās grupas īpatsvara palielināšanās vērojama visās attīstītajās pasaules valstīs un lielpilsētās; Padomju zemē tā saistīta ar zinātnes pārvēršanos tiešā ražošanas spēkā un darba ražīguma pieaugumu zinātniski tehniskās revolūcijas apstākļos, tāpat to nosaka pakalpojumu sfēras tālākā paplašināšana darbaļaužu vajadzību pilnīgākai apmierināšanai. Nodarbināti Rīgā 1970. gadā bija ap 430 tūkst. cilvēku (šis skaitlis ir nosacīts, jo tautas skaitīšanas gaitā par piederību pie zināmas sabiedrības grupas tika aptaujāts nevis katrs, bet ik ceturtais rīdzinieks un iegūtie dati pēc tam attiecināti uz visiem pilsētas iedzīvotājiem), no tiem 258 tūkst. bija rūpniecības un citu tautas saimniecības nozaru strādnieki, pāri par 170 tūkst. — kalpotāji un inteliģence, nepilns tūkstotis — kolhoznieki. Strādnieku īpatsvara samazināšanās šajā laikā visu nodarbināto vidū līdz

60,1% (1959. gadā — 67%), ražošanas apjomam nemitīgi pieaugot, bija iespējama, pateicoties jaunas tehnoloģijas ieviešanai un darba ražīguma kāpināšanai visās rūpniecības nozarēs. Ja 50. gados un 60. gadu pirmajā pusē strādnieku skaits Rīgas uzņēmumos ik gadus pieauga par 4—6%, tad 60. gadu otrajā pusē ikgadējais pieaugums bija tikai 1%, bet līdz 1975. g. tas caurmērā katru gadu pat nedaudz samazinājās. Kalpotāju īpatsvars visu nodarbināto vidū Rīgā 1959.—1970. gadā pieauga no 31,7 līdz 39,6%. Jāatzīmē, ka 70. gadu vidū ik dienas darbā dažādos Rīgas uzņēmumos un iestādēs ieradās ap 40 tūkst. piepilsētas zonas un pat vēl attālāku rajonu iedzīvotāju, bet savukārt apmēram 10 tūkst. rīdzinieku ik ritu brauca uz darbu Jelgavā, Olainē, Ogrē, Salaspilī, Jūrmalā u. c.

Latvijas PSR iedzīvotāju ļoti nozīmīgās daļas koncentrēšanās Rīgā nosaka rīdzinieku lielo lomu vispārējā dzimstības līmeņa regulēšanā republikā. Lai gan no demogrāfiskā viedokļa iedzīvotāju dzimuma un vecuma struktūra Rīgā ir labvēlīgāka nekā citās Latvijas PSR pilsētās, tomēr dzimstības koeficients te noslīdējis viszemāk. No savienoto republiku galvaspilsētām 1975. gadā tikai Maskavā dzimstība bija vēl zemāka. Pēckara gados dzimstība Rīgā gan neparasti pieauga: piemēram, 1945. gadā uz 1000 pilsētas iedzīvotājiem bija 20,1 jaunpiedzimušais (pirmskara 1940. gadā — tikai 16,5), arī 50. gadu pirmajā pusē bija vērojams augsts iedzīvotāju dabiskais pieaugums (1955. gadā tas uz 1000 cilvēkiem bija visaugstākais — 7,4). Pēc tam kļuva acīm redzama izteikta dzimstības pazemināšanās tendence: 1960. gadā uz 1000 rīdziniekiem bija 15,6 jaunpiedzimušie, 1970. gadā — 13,3, bet 1975. gadā — 12,7. Laikā no 1970. līdz 1975. g. Rīgā gadā piedzima caurmērā ap 10 000 bērnu, t. i., nepilni 30% no visiem republikā piedzimušajiem. Zēnu visu laiku dzima par 3—4% vairāk nekā meiteņu, bet dažos gados pārsvars bija vēl lielāks (1965. un 1968. gadā — 8%, 1970. gadā — 7%), taču vecākās vecuma grupās šī starpība izlīdzinās zēnu lielākas mirstības dēļ.

Dzimstības zemo koeficientu Rīgā acīmredzot spēcīgi ietekmē apstākļi, kas saistīti ar pilsētas attīstību, iedzīvotāju nodarbinātību un sociālo briedumu. Ir pierādīts, ka pašlaik, paaugstinoties vecāku izglītības līmenim, samazinās bērnu skaits ģimenēs. Tas pats vērojams, pieaugot sieviešu nodarbinātībai tautas saimniecībā. Rīgā šajā ziņā sasniegti ļoti augsti rādītāji: ja vēl 1960. gadā sabiedriskajā ražošanā strādājošo vidū sieviešu bija 51%, tad 1970. gadā — jau 54%, bet 1976. g. sākumā — 56,6%. Dzimstības līmeni ietekmē ar tas, ka Latvijā (tāpat kā Igaunijā) mazo ģimeņu veidošana jau 19. gs. vidū bija kļuvusi gandrīz vai par nacionālo tradīciju.

Ģimeni rīdzinieks nodibina parasti samērā agri. Visvairāk cilvēki precas 20—24 gadu vecumā (42% vīriešu un 43% sieviešu), bet 14% sieviešu iziet pie vīra, vēl pirms viņas sasniegušas 20 gadu vecumu. Samērā liels skaits cilvēku (13,5% vīriešu un 11,5% sieviešu) gan apprecas tad, kad viņu vecums jau pārsniedzis 40 gadus. Šādos apstākļos māmiņas rīdzinieku ģimenēs kļūst aizvien jaunākas: 1965. gadā sievietēm 20—24 gadu vecumā piedzima 28% no kopējā piedzimušo bērnu skaita, bet 1971. gadā — 37%, turpretim sievietēm 25—29 gadu vecumā — attiecīgi 35 un 27%.

Katru gadu Rīgā caurmērā ap 9,5 tūkst. pāru precas un nepilni 5 tūkst. šķiras. Kāzu relatīva skaita ziņā (11,9 uz 1000 iedzīvotājiem) Rīgu no

savienoto republiku galvaspilsētām un PSRS 8 lielākajām pilsētām pārspēj tikai Alma-Ata (14,3), Novosibirska (13,3), Ļeņingrada (13,3), Sverdlovska (12,2) un Viļņa (12,0) (visā Padomju Savienībā vidēji — 10,7). Toties šķirto laulību skaita ziņā Rīga šo pilsētu vidū ieņem pirmo vietu (6,2 uz 1000 iedzīvotājiem gadā, t. i., tieši divreiz vairāk nekā caurmērā visā Padomju Savienībā). Šķiršanās varbūtība atkarībā no ģimenes pastāvēšanas ilguma ir šāda: līdz 10 gadiem — 57,4%, no 10 līdz 19 gadiem — 29,5%, 20 un vairāk gadu — 13,1%. «Visbīstamākā zona» sākas pēc 3—4 kopdzīves gadiem (16%). Nenodzīvojuši kopā ne gadu, šķiras 2,6% pāru.

Pēc 1970. g. skaitīšanas datiem, rīdziniekam vidēji ir 35 gadi, tas ir cilvēks spēku briedumā. Pilsētas iedzīvotāju sadalījums pēc vecuma grupām 1970. g. sākumā bija šāds:

vecuma grupas	cilvēku skaits (iekavās — procentos)			
	1959. g.		1970. g.	
Visi iedzīvotāji	580 423	(100)	731 831	(100)
tai skaitā vecuma grupas:				
0—9 gadi	77 694	(13,4)	89 563	(12,2)
10—19 gadi	80 715	(13,9)	102 927	(14,1)
20—29 gadi	111 842	(19,3)	119 739	(16,4)
30—39 gadi	100 968	(17,4)	126 555	(17,3)
40—49 gadi	72 133	(12,4)	112 149	(15,3)
50—59 gadi	65 713	(11,3)	72 416	(9,9)
60—69 gadi	41 281	(7,1)	63 725	(8,7)
70 un vairāk gadu	30 077	(5,2)	44 757	(6,1)

Darbspējīgo iedzīvotāju (vīriešu vecumā no 16 līdz 59 gadiem, sievietes vecumā no 16 līdz 54 gadiem) skaits Rīgā laikā no 1959. līdz 1970. g. palielinājies no 368 323 līdz 454 244 cilvēkiem, t. i., par 23,3%. Šādu iedzīvotāju īpatsvars 1970. gadā bija 62,1% (1959. gadā — 63,5%).

Padomju varas gados Rīgā krasi samazinājusies mirstība, it īpaši bērnu mirstība. Tas ir padomju tautas dzīves līmeņa celšanās rezultāts, padomju veselības aizsardzības sistēmas panākums.

Visā Padomju Latvijas pastāvēšanas laikā sieviešu skaits Rīgā bijis lielāks nekā vīriešu skaits. Vispirmām kārtām tās ir kara sekas, un 70. gados šajā ziņā vērojama izlīdzināšanās. Ja 1959. gadā uz katrām 1000 vīriešiem bija 1331,3 sievietes, tad 1970. gadā šis rādītājs samazinājās līdz 1220, bet 1975. gadā — līdz 1208, turklāt 70. gados sieviešu pārsvars raksturīgs galvenokārt vecāko gadagājumu ļaudīm, bet vecumā līdz 35 gadiem sievietes ir tikpat daudz, cik vīriešu, tā ka pastāv vislabvēlīgākie nosacījumi veiksmīgām laulībām.

Vīriešu īpatsvara pieaugumu lielā mērā veicināja migrācijas procesi, jo vīriešiem migrācijas aktivitāte ir augstāka nekā sievietēm. Iedzīvotāju migrācijai jeb tā sauktajai mehāniskajai kustībai ir ievērojama nozīme Rīgas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņā. Dati rāda, ka starp Rīgu un citām savienotajām republikām, tāpat starp Rīgu un pārējo Latvijas PSR teritoriju pastāv divpusēja iedzīvotāju kustība (pārsvarā virzienā uz Rīgu).

Statistikas dati rāda, ka 1966.—1970. gadā Rīga devusi apmēram pusi no visa pilsētu iedzīvotāju skaita mehāniskā pieauguma Latvijā (kop-skaitis — 118,3 tūkst.). Jāsaka, ka līdzīga situācija Rīgā bija arī pirms pirmā pasaules kara. Demogrāfi noskaidroja, ka 1967. un 1968. gadā no visiem Rīgas iedzīvotājiem 51% bija dzimuši rīdžinieki, bet pārējie 49% — Rīgā iebrāukuši, no tiem 8% te bija sākuši dzīvot pirms 1945. g., bet 41% — vēlāk. Lielākā daļa migrantu (38% no minētajiem 49%) bija atbrāukuši pirmajos 12 pēckara gados, bet 1963.—1968. gadā atbrāukušo skaits bija neliels — 11%. Pēckara gados Rīgai iedzīvotāju vislielāko papildinājumu ir devusi pārējā Latvija (16% no minētajiem 41%, no tiem 6% — pilsētas un 10% — lauki), kā arī KPFSR (17%, no tiem Maskava — 1,5%, Ļeņingrada — 1,8%). Pārējie migranti (8%) Rīgā ieradušies galvenokārt no tuvējām republikām — Baltkrievijas PSR (2,7%), Ukrainas PSR (2,6%) un pārējām Baltijas republikām (1,3%). Vairāk nekā trešdaļa (35%) no visiem Rīgā dzīvojošiem latviešiem nav dzimuši šeit. Pārējo tautību iedzīvotāju vidū pārsvarā ir Rīgā iebrāukuši, izņemot poļus un lietuviešus, no kuriem puse vai vairāk ir dzimuši rīdžinieki.

Zinātnieku veiktie socioloģiskie pētījumi dod priekšstatu par galvenajiem iemesliem, kādēļ cilvēki apmetas uz dzīvi Rīgā: iespējas turpināt mācības, labvēlīgāki sadzīves apstākļi, attīstīts sabiedrisko pakalpojumu tīkls, iespējas daudzveidīgi pavadīt savu brīvo laiku, atrast darbu pēc specialitātes, celt savu profesionāli tehnisko sagatavotību.

Migrācijas process ietekmējis arī laulāto pāru nacionālo sastāvu. No visām aptaujātām ģimenēm 60. gadu beigās Rīgā 22% ģimeņu vīram bija cita tautību nekā sievietai, bet 78% ģimeņu vīra un sievas tautība bija vienāda.

Iedzīvotāju tautības ziņā Rīga visos laikos bijusi daudz nacionāla pilsēta. Šī tradīcija vēl skaidrāk izpaužas padomju varas gados. Rīdžinieku nacionālā sastāva izmaiņas laikā starp 1959. un 1970. g. tautas skaitīšanām ir šāda:

tautība	skaits (tūkst. cilvēku) 1970. g.	Ipatsvars (%)	
		1959. g.	1970. g.
visi iedzīvotāji	731,8	100	100
tai skaitā:			
latvieši	299,1	44,6	40,9
krievi	312,8	39,4	42,7
ebreji	30,6	5,1	4,2
baltkrievi	30,1	3,2	4,1
ukraiņi	25,3	2,8	3,5
poļi	17,3	2,8	2,4
lietuvieši	6,7	1,0	0,9
igauni	1,5	0,2	0,2
tatāri	1,4	0,2	0,2
armēņi	1,1	0,1	0,1
vācieši	1,0	0,1	0,1
moldāvi	0,6	0,0	0,1
citas tautības	4,3	0,5	0,6

Vispārizglītojošās, vidējās speciālajās un augstākajās mācību iestādēs Rīgā 1970./71. mācību gadā kopumā mācījās 160,5 tūkst. bērnu un jauniešu (1960./61. mācību gadā — 113,4 tūkst.), bet 70. gadu vidū — vairāk par 165 tūkst. Rīdzinieku izglītības līmenis visumā ir augsts: 1970. gadā Rīgā dzīvoja 642,3 tūkst. cilvēku, kas bija pārsnieguši 10 gadu vecumu, un no tiem 153 tūkstošiem bija augstākā (vai nepabeigta augstākā) un vidējā speciālā izglītība, bet 117 tūkstošiem — pilna vidējā izglītība. Tātad no ik 1000 iedzīvotājiem 1970. gadā 421 cilvēkam bija vidējā vai augstākā izglītība (republikā kopumā šis rādītājs bija krietni zemāks — 271 cilvēks). Plānveidīgi augošajās Rīgas ražošanas un kultūras dzīves nozarēs iekļaujas arvien vairāk labi sagatavotu kadru.

Kā redzams, Rīgas demogrāfiskā struktūra izvirza dažādas problēmas, piemēram, par dzimstības palielināšanu, laulības šķiršanas gadījumu skaita samazināšanu u. c. To atrisināšanai nepieciešama virkne sociālo pasākumu, kā arī izskaidrojoša un audzināšanas darba uzlabošana.

2. IEDZĪVOTĀJU IENĀKUMI

Sociālisma mērķis ir tautas materiālo un kultūras vajadzību arvien pilnīgāka apmierināšana, pamatojoties uz sabiedriskās ražošanas nepārtrauktu attīstību un pilnveidošanu. Pēckara gados iespējas šā mērķa realizēšanai bija ierobežotas. Toties attīstītā sociālisma apstākļos ir pavērusās ļoti plašas iespējas iedzīvotāju materiālās labklājības, darba un sadzīves apstākļu uzlabošanai, veselības aizsardzības, izglītības un kultūras progresam.

Iedzīvotāju materiālās labklājības līmeni nosaka vispirmām kārtām nacionālā ienākuma apjoms un pieauguma tempi. Latvijas PSR tas uz vienu iedzīvotāju 1975. gadā, salīdzinot ar 1940. g., bija palielinājies 6,5 reizes. Materiālās labklājības līmeni raksturo vairāki faktori: iedzīvotāju reālie ienākumi, nodrošinātība ar pārtikas un rūpniecības precēm, dažādiem pakalpojumu veidiem, patēriņa struktūra, dzīvokļu apstākļi, kultūras un izglītības attīstība un pieejamība, veselības aizsardzības attīstība u. c.

Reālie ienākumi ir viens no svarīgākajiem iedzīvotāju dzīves līmeņa rādītājiem. No 1947. līdz 1954. g. galvenais reālo ienākumu palielināšanas ceļš PSRS bija cenu samazināšana pārtikas un rūpniecības precēm. Tika izdarīti 7 lieli plaša patēriņa preču cenu pazeminājumi. Kopš 50. gadu otrās puses, it īpaši, sākot ar astoto piecgadi, par iedzīvotāju ienākumu palielināšanas galveno ceļu kļuva darba algas paaugstināšana zemāk un vidēji atalgotajām strādājošo kategorijām.

Rīgā strādnieku un kalpotāju vidējā darba alga laikā no 1950. līdz 1975. g. pieauga no 69,9 līdz 156,0 rbl., tai skaitā rūpniecībā nodarbināto darba alga — no 74,5 līdz 169,1 rbl. Visstraujākie vidējās darba algas pieauguma tempi bija vērojami 1965.—1975. gadā. Jāatzīmē, ka visā pēckara periodā Rīgas strādnieku un kalpotāju vidējā darba alga bija augstāka nekā Latvijas PSR un PSRS kopumā, jo pilsētā ir daudzas rūpniecības nozares, kurās nodarbināts augsti kvalificēts darbaspēks, kas saņem augstāku darba algu.

Pēckara periodā, līdz 50. gadu vidum, pastāvēja ievērojamas disproporcijas dažādu strādājošo kategoriju darba apmaksā. Novērst šādu stāvokli bija 1957. gadā īstenotās tarifu sistēmas reformas uzdevums. Bez tam, sākot ar 1957. g. janvāri, minimālā darba alga rūpniecības uzņēmumos, celtniecībā, transportā un sakaru uzņēmumos nodarbinātajiem tika paaugstināta līdz 30—35 rbļ. mēnesī. Tarifu sistēmas reforma samazināja starpību starp zemāk un augstāk atalgoto strādnieku darba samaksu, pieauga nominālā darba alga. Ar 1965. g. 1. janvāri strādnieku un kalpotāju minimālā darba alga tika paaugstināta līdz 40—45 rbļ., bet ar 1968. g. 1. janvāri — līdz 60 rbļ. mēnesī. Devītajā piecgadē mazāk nodrošināto iedzīvotāju kategoriju dzīves līmeņa celšanai bija pievērsta īpaša uzmanība. 1971.—1975. gadā tika veikti vairāki pasākumi strādnieku un kalpotāju darba algas paaugstināšanai. 1975. gadā tautas saimniecības ražojošajā sfērā tika pabeigta minimālās darba algas paaugstināšana līdz 70 rbļ. mēnesī, vienlaicīgi palielinot vidēji apmaksāto darbinieku algas. Darba algas pieauga arī ārstiem, skolotājiem, pirmsskolas bērnu iestāžu audzinātājiem, vidējo speciālo mācību iestāžu un profesionāli tehnisko skolu pasniedzējiem un dažu citu izglītības iestāžu darbiniekiem, kā arī augstāko mācību iestāžu pasniedzējiem. Tika palielinātas piemaksas rūpniecības strādniekiem par darbu nakts maiņās.

Darbaļaužu reālo ienākumu palielināšanā ievērojama nozīme bija arī vairākiem citiem pasākumiem — mācību maksas atcelšanai vidusskolas vecākajās klasēs, vidējās speciālajās un augstākajās mācību iestādēs 1956. gadā, kā arī tam, ka 1957. gadā tika pārtraukta parakstišanās uz valsts aizņēmumiem. Tāpat iedzīvotāju reālos ienākumus palielināja sistēmātiskā nodokļu samazināšana. 1957. gadā ar nodokļiem neapliekamais darba algas minimums tika palielināts no 26 līdz 37 rbļ. Ar 1960. g. 1. oktobri tika pārtraukta nodokļu atvilkšana no darba algas līdz 50 rbļ. un vidēji par 40% samazināti nodokļi strādājošajiem, kas saņēma 50—60 rbļ. mēnesī. Kopš 1972. g. nodokļus neatvelk no darba algas, kas nav lielāka par 70 rbļ., un samazināti nodokļi tiem, kas saņem līdz 90 rbļ. mēnesī.

Astotās un devītajās piecgades laikā veikto pasākumu rezultātā reālie ienākumi uz vienu iedzīvotāju Latvijas PSR 1975. gadā, salīdzinot ar 1965. g., bija pieauguši par 162%, bet strādnieku un kalpotāju vidū — par 147%. Šāda atšķirība, gan neliela, izskaidrojama ar to, ka arvien vairāk pieaug tās ienākumu daļas īpatsvars iedzīvotāju budžetā, kuru saņem kā izmaksas un atvieglojumus no sabiedriskajiem patēriņa fondiem (pensijas, pabalsti, stipendijas, izdevumi veselības aizsardzībai, izglītībai, bērnu iestādēm un kultūras attīstībai). Devītajā piecgadē Latvijas PSR šie ienākumi pieauga 1,4 reizes un vidēji uz vienu iedzīvotāju 1975. gadā sasniedza 416 rbļ. Lielu daļu no sabiedriskajiem patēriņa fondiem izlieto sociālajai nodrošināšanai.

Rīgā ir liels gados veco iedzīvotāju īpatsvars. Pēc 1959. g. tautas skaitīšanas datiem, vecāki par 60 gadiem bija 12,3% no visiem Rīgas iedzīvotājiem, bet 1970. gadā šādu cilvēku bija jau 14,8%. Gados vecie rīdzinieki plaši izmanto sociālās nodrošināšanas sistēmu. Tā sevišķi attīstījās pēc 1956. g. pensiju likuma pieņemšanas, kurš paredzēja palielināt pensiju minimālo lielumu līdz 30 rbļ., bet maksimālo — līdz 120 rbļ. Strauji pieauga

arī vecuma un invaliditātes pensiju saņēmēju skaits. 1956. g. 1. oktobrī Rīgā bija 57,8 tūkst. pensionāru, kuriem piešķirto pensiju apjoms līdz jaunā pensiju likuma pieņemšanai bija 1 073 000 rbļ. mēnesī, bet pēc tās — 1 856 000 rbļ. 1960. gadā pensijas saņēma 83,9 tūkst., 1965. gadā — 103,0 tūkst., 1970. gadā — 123,7 tūkst., bet 1975. gadā — 144,6 tūkst. cilvēku, izmaksāto pensiju kopējā summa šajos gados bija attiecīgi 2912,2 tūkst., 4027,4 tūkst., 5976,3 tūkst. un 8656,9 tūkst. rubļu mēnesī. 1971. gadā vecuma pensiju minimālie apmēri tika atkal palielināti. Lielākā pensionāru daļa ir vecuma un izdienas pensionāri. Viņu vidū bija daudzi, kas spēja un vēlējās turpināt darbu sabiedriskajā ražošanā. PSRS Ministru Padomes 1969. g. 31. decembra lēmums par pasākumiem darba-spējīgo pensionāru materiālās ieinteresētības palielināšanai darba turpināšanā pēc pensijas saņemšanas atbalstīja šo vēlēšanos. Tam bija ievērojama nozīme arī pensionāru ienākumu palielināšanā.

Vairāk nekā ceturto daļu no izmaksām, kas bija izdarītas Latvijas PSR 1975. gadā no sabiedriskajiem patēriņa fondiem, izlietoja tautas izglītībai. Palielinājās stipendijas augstāko mācību iestāžu studentiem un vidējo speciālo mācību iestāžu audzēkņiem. 135,8 milj. rubļu tika izlietoti veselības aizsardzības un fizikultūras vajadzībām (gandrīz divreiz vairāk nekā 1965. gadā).

3. VESELĪBAS AIZSARDZĪBA UN FIZKULTŪRA, PIRMSSKOLAS BĒRNU IESTĀDES

Tūlīt pēc Lielā Tēvijas kara veselības aizsardzības jomā Rīgā nācās sastapties ar lielām grūtībām. 1944. g. oktobra vidū pilsētā bija palicis tikai 17% no pirmskara ārstu skaita, lielā mērā bija izpostīta veselības aizsardzības materiāli tehniskā bāze. Liela bija saslimstība ar infekcijas slimībām, tuberkulozi u. c. slimībām. Tomēr medicīnas iestādes tika atjaunotas ļoti strauji. Jau drīz pēc Rīgas atbrīvošanas darbu uzsāka 9 poliklīnikas un 11 slimnīcas, ātrās palīdzības punkts.

Rīgā nodrošinātība ar medicīnisko personālu un ārstnieciskajām iestādēm visu pēckara laiku bija daudz labāka nekā pārējās Latvijas PSR pilsētās un lauku rajonos. Piemēram, 1947. gadā Rīgā atradās 49,2%, bet 1948. gadā — 51,2% no visa republikas slimnīcu gultu fonda, un šāds stāvoklis lielā mērā saglabājās arī vēlākajos gados. 1958. gadā Rīgā bija 333 ārsti terapeiti, bet pārējā republikā — 324. Ārstu skaita pieauguma tempi Rīgā apsteidza iedzīvotāju skaita pieauguma tempus. 1975. gadā Rīgā strādāja 58% visu republikā esošo ārstu. Te gan jāievēro, ka Rīgā koncentrētas daudzas republikāniskās nozīmes ārstniecības iestādes un tajās strādājošie ārsti — dažāda profila speciālisti — lielā mērā apkalpo visas republikas iedzīvotājus.

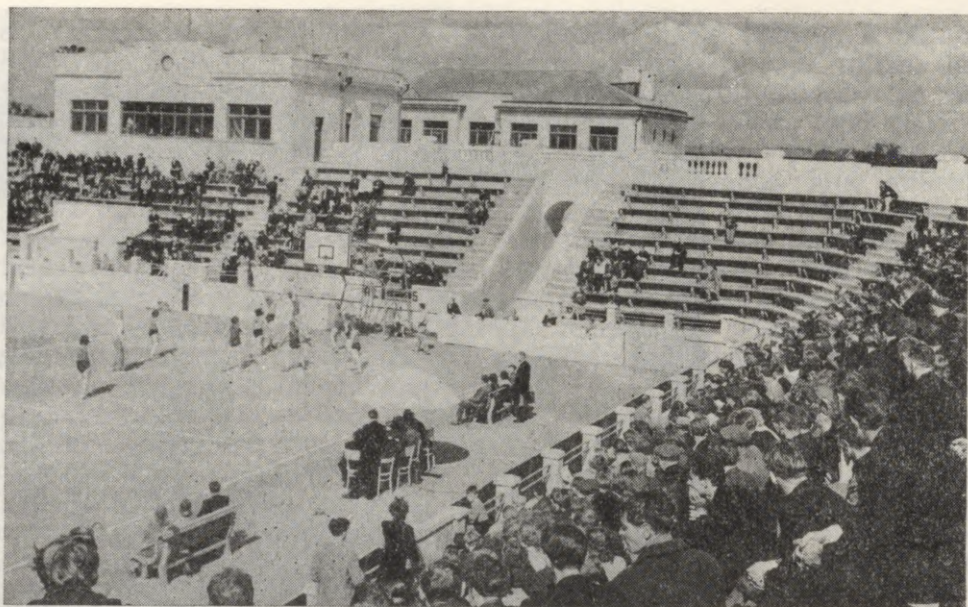
Padomju varas gados ir ievērojami nostiprinājusies veselības aizsardzības materiāli tehniskā bāze. 1975. gadā Rīgā pavisam bija 31 slimnīca (1945. gadā — 23). Vietu skaits slimnīcās manāmi pieaudzis. 1940. gadā tajās uz 10 tūkst. iedzīvotāju bija 117,1 gulta, 1950. gadā — 124,5, 1960. ga-

Dzelzceļa slimnīca Rīgā
(1964. g.).

dā — 137,0, 1970. gadā — 138,9, bet 1975. gadā — 147,8 gultas. Pēckara gados uzceltas vairākas jaunas slimnīcas: rūpnīcas «VEF» slimnīca, Rīgas pilsētas 6. apvienotā slimnīca, PSRS Jūras flotes ministrijas Rīgas kuģu remonta rūpnīcas slimnīca Vecmīlgrāvī, dzelzceļa slimnīca Biķernieku mežā, Veselības aizsardzības ministrijas slimnīca Nr. 2. Ievērojami paplašinātas esošās slimnīcas, Republikas prettuberkulozes dispansers, uzcelti jauni korpusi P. Stradiņa Republikāniskajā klīniskajā slimnīcā, Republikāniskajā bērnu klīniskajā slimnīcā u. c. Uzceltas vairākas jaunas poliklīnikas: republikāniskā stomatoloģiskā poliklīnika, poliklīnikas Ilģuciemā, Purvciemā, Ķengaragā u. c. jaunajos dzīvojamajos masīvos. Tomēr jāsaprot, ka attiecīgās iedzīvotāju vajadzības vēl nav pilnīgi apmierinātas.

Rīgā izvietojas lielākās un nozīmīgākās Latvijas PSR ārstnieciski profilaktiskās iestādes. Viena no tām ir P. Stradiņa Republikāniskā klīniskā slimnīca, kas kopš 1948. g. sniedz specializētu medicīnisko palīdzību visu republikas rajonu iedzīvotājiem. Uz šīs slimnīcas bāzes darbojas virkne republikānisko specializētās medicīniskās palīdzības centru: kardioloģijas, sirds un asinsvadu ķirurģijas, gastroenteroloģijas un dietoloģijas, pulmonoloģijas, anestezioloģijas, fizioterapijas, neiroķirurģijas u. c. Vairāki specializētie centri izveidoti arī uz citu Rīgas slimnīcu bāzes (6. apvienotajā slimnīcā — hematoloģijas centrs, klīniskajā infekciju slimnīcā — hepatoloģijas centrs, republikāniskajā stomatoloģiskajā poliklīnikā — stomatoloģijas centrs u. c.). Traumatoloģijas un ortopēdijas

«Daugavas» stadionā (1955. g.).

zinātniskās pētniecības institūtā ārstē slimniekus ar kustības orgānu iegūtām un iedzimtām deformācijām. Daži specializētie centri darbojas uz Republikāniskās bērnu klīniskās slimnīcas bāzes. Nozīmīgu darbu mātes un bērna aizsardzībā un medicīniskajā apkalpošanā veic Rīgas 1. dzemdību nams un dzemdību nodaļas vairākās pilsētas slimnīcās. Liela vērība veltīta medicīniskajai palīdzībai un profilaksei tieši rūpniecības uzņēmumos, kā arī mācību iestādēs.

Plaši Rīgā izvērsti aptieku tīkls. Pilsētā ir senas tradīcijas farmācijas iestāžu attīstībā.

Veselības aizsardzības un profilakses attīstības, kā arī dzīves apstākļu uzlabošanās rezultātā Rīgā, tāpat kā visā republikā, pilnīgi likvidētas tādas slimības kā poliomiēlīts, difterija, malārija, trakumsērga. Krasi samazinājusies saslimstība ar tuberkulozi, ar vēdertifu, paratifu, izsitumu tifu. Daudz tiek veikts onkoloģisko saslimšanu profilaksei. Šo darbu izvērsa vēl 40. gados, kad Rīgā nodibināja Republikānisko onkoloģisko dispanseru un tika sāktas plānveidīgas iedzīvotāju profilaktiskās apskates.

Sasniegumus veselības aizsardzības jomā spilgti raksturo iedzīvotāju mūža vidējā ilguma pieaugums. 1940. gadā Latvijā tas bija 57 gadi, bet 1964.—1965. gadā jau sasniedza 71 gadu. Pēckara gados ievērojami samazinājusies iedzīvotāju mirstība, tajā skaitā bērnu mirstība līdz 4 gadu vecumam — vairāk nekā 4 reizes.

Cieši ar veselības aizsardzības un profilakses pasākumiem ir saistīta fizikultūras un sporta attīstība. Sporta masu darba organizācija Rīgā sākās tūlīt pēc pilsētas atbrīvošanas. 1944. un 1945. gadā nodibinājās 4 sporta

TTT basketbolistes.

biedrības — «Daugava», «Dinamo», «Darba rezerves» un «Spartaks». Raksturīgākā sporta darba attīstības iezīme ir tā masveidība. Pirmajā pēckara gadā Rīgā ar sportu nodarbojās pāris simti entuziastu, 1950. gadā bija jau 42,5 tūkst. fizikultūriešu, 1960. gadā — 92,2 tūkst. Kopš 1970. g. par aktīviem fizikultūriešiem atzina tikai tos, kas sistemātiski darbojās kādā fizikultūras kolektīvā. Šādu cilvēku 1970. gadā bija 101,9 tūkst., 1975. gadā — 186,8 tūkst., viņi bija apvienoti 453 fizikultūras kolektīvos. 1975. gadā tika sagatavoti ap 200 sporta meistarkandidātu, 1,6 tūkst. 1. klases (1950. gadā — 200) un 73,9 tūkst. 2. un 3. klases (1950. gadā — 4,3 tūkst.) sportistu.

Vecākās paaudzes rīdzinieku vidū lielu popularitāti iemantoja veselības vingrošanas grupas. Pirmā šāda grupa uzsāka darbu pie «Daugavas» stadiona 1957. gadā, bet 1975. gadā tās darbojās visās lielākajās sporta bāzēs un fizikultūras kolektīvos.

1950. gadā Rīgā bija tikai 5 nelieli stadioni (ar 1500—3000 vietām katrā), nebija neviena slēgtā peldbaseina. Tāpēc ļoti liela nozīme bija sporta materiāli tehniskās bāzes izaugsmei. Tā īpaši strauji sāka augt 50. gadu beigās. 1959. gadā izveidoja «Daugavas» sporta kombinātu, pie 50. gados rekonstruētā «Daugavas» stadiona atverot mākslīgā ledus slidotavu. Te bija ap 25 tūkst. skatītāju vietas (17 tūkst. futbola laukuma un 5,5 tūkst. — slidotavas tribīnēs). 1962. gadā nodeva ekspluatācijā «Daugavas» Centrālo sporta namu ar sporta zāli (2000 skatītāju vietas), lielo un mazo peldbaseinu, airēšanas baseinu u. c. telpām. 1965. g. oktobrī atvēra durvis Sporta manēža ar 3500—5000 skatītāju vietām. Pēc tās un jo sevišķi pēc Sporta pils (1970. g., 4200—6500 skatītāju vietas) uzcelšanas Rīga izaugusi par starptautiska mēroga sporta sacensību vietu. Sešdesmitajos gados Biķerniekos tika ierīkota vēl viena nozīmīga sporta bāze — motosportam un autosportam. Sporta bāzes ir iekārtojuši arī vairāki uzņēmumi un augstākās mācību iestādes, kā RER, rūpnīca «VEF», «Aurora», RVR, ekspe-

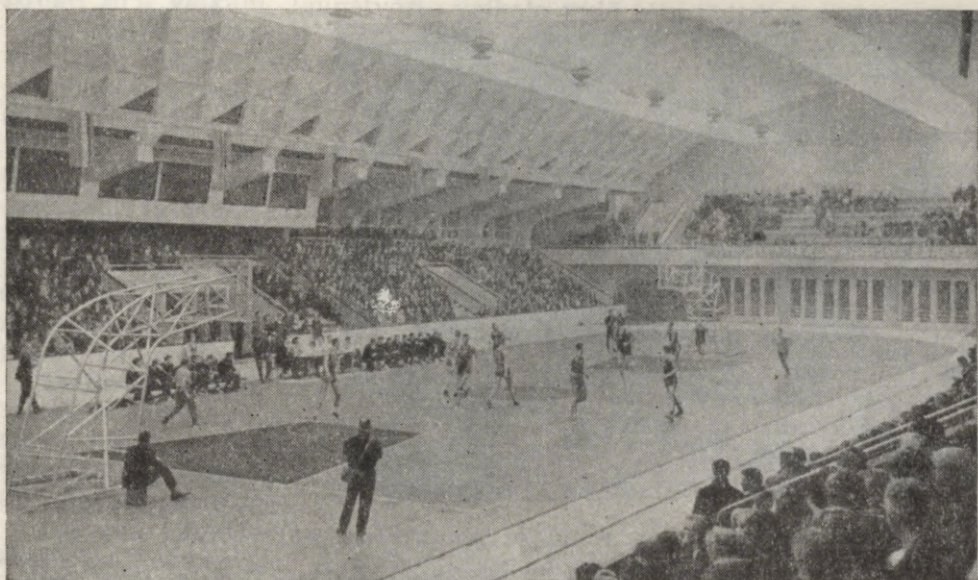
Rīgas «Dinamo» hokejisti
uzbrūk.

Motosporta veterānu parā-
de Bīķernieku trasē
(1970. g.).

rimentālā rūpnīca «Latvenergo», Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūts u. c. Nozīmīga celtnie ir sporta biedrības «Lokomotive» sporta bāze (tajā ietilpst sporta nams, futbola un vieglatlētikas sektori), kā arī TTP sporta spēļu laukumi. Rīgā ir arī velotreki, jahtklubi, slēpotāju bāze, tāpat bāzes lietišķajiem sporta veidiem. Septiņdesmito gadu otrajā pusē pilsētā bija jau 5 slēgtie (ziemas) peldbaseini (lielākais no tiem — «Daugavas» Centrālajā sporta namā).

Jauno sportistu sagatavošanā nozīmīgu ieguldījumu sniegušas bērnu un jaunatnes sporta skolas. Sporta popularizācijā bērnu vidū liela loma bija tradicionālajām sacensībām «Zelta ripa» un «Ādas bumba».

Basketbolisti Rīgas sporta manēžā (1965. g.).

Sporta dzīves masveidība un augsti kvalificētu sportistu sagatavošana nodrošināja Rīgai 60. gadu nogalē vairākus gadus pēc kārtas pirmo vietu sacensībā par Vissavienības Arodbiedrību centrālās padomes ceļojošā Sarkanā karoga iegūšanu. Visspilgtāk sporta masveidību raksturo GDA nozīmīšu ieguvēju sagatavošana. 1975. gadā GDA nozīmītes bija ieguvuši 78,8 tūkst. rīdzinieku, līdz ar to 1950. g. rezultāti bija pārsniegti vairāk nekā četrkārtīgi. Sporta un fizikultūras masveidība ir izcilo Rīgas sportistu (I. Jaunzemes, A. Lasi, J. Lūša, M. Tāla u. c.), kā arī sporta kolektīvu (TTT un ASK basketbola komandu, «Radiotehnikas» volejbolistu, «Dinamo» hokeja komandas u. c.) sasniegumu pamatā.

Ievērojot sieviešu nodarbinātības augsto pakāpi Rīgā (1975. gadā sievietes bija 55,1% no visiem tautas saimniecībā nodarbinātajiem), ārkārtīgi liela nozīme ir pirmsskolas bērnu iestāžu tīkla attīstībai. 1944. g. novembrī Rīgā darbojās 26 bērnudārzi, kurus apmeklēja 1063 bērni. 1945. g. augustā bērnudārzu bija jau 49 (no tiem 13 — uzņēmumu un iestāžu), un tos apmeklēja 1951 bērns. Turpmākajos gados bērnu iestāžu skaits arvien palielinājās, tomēr to trūkums bija visai ass. Tā, 1955. gadā līdzās tādiem rūpniecības uzņēmumiem, kuriem bija bērnudārzi un silītes («VEF», RER, «Zasulauka manufaktūra» u. c.), bija uzņēmumi, to vidū vieglās un tekstilrūpniecības, kuros nodarbinātas galvenokārt sievietes (piemēram, «Parīzes Komūna», ķemmdziju fabrika, fabrika «Māra» u. c.), kur bērnu iestāžu nebija. Neapmierinošs bieži vien bija arī audzināšanas darba līmenis.

Sešdesmitajos gados bērnu iestāžu skaits Rīgā strauji pieauga. 1950. gadā te bija 56 bērnudārzi un 27 silītes, kuras apmeklēja 5,3 tūkst. bērnu; 1960. gadā — jau 152 pirmsskolas bērnu iestādes, kuras apmeklēja

Bērnudārza vecākā grupa nodarbībās (1949. g.).

13,3 tūkst. bērnu, bet 1970. gadā — 259 bērnu iestādes ar 31,2 tūkst. bērnu un 1975. gadā — 265 iestādes ar 39,6 tūkst. bērnu. Palielinājās bērnu iestāžu labiekārtotība, uzlabojās audzināšanas darbs tajās. Tomēr tās joprojām bija pārslogotas.

4. TIRDZNICĪBAS UN SADZĪVES PAKALPOJUMU SFĒRAS ATTĪSTĪBA

Daudz laika visiem rīdziniekiem, bet it īpaši sievietēm, prasa iepirkšanās un mājas solis. Tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas un sadzīves pakalpojumu uzņēmumu tīkla paplašināšana, to darba uzlabošana var manāmi palielināt iedzīvotāju brīvo laiku.

Pēckara gados ir ievērojami pieaudzis kā tirdzniecības uzņēmumu skaits (1950. gadā — 1436, 1975. gadā — 1800 mazumtirdzniecības uzņēmumu), tā arī mazumtirdzniecības apgrozījums. Četrdesmitajos gados svarīgi bija panākt veikalu vienmērīgāku izvietojumu pa pilsētas rajoniem, jo veikali galvenokārt atradās centrā, bet nomales strādnieku rajonos to bija maz. Piemēram, Kirova rajonā 1946. gadā bija 414 veikali, bet Maskavas rajonā ar tā daudzajiem rūpniecības uzņēmumiem — tikai 101. Vēl 1953. gadā maz veikalu bija Ļeņina rajonā. Maskavas rajona un Čiekurkalna iedzīvotājiem veikalu trūkuma dēļ nācās iepirkties tirgū. Tirdzniecības uzņēmumu proporcionālāks izvietojums pa pilsētas rajoniem tika panākts tikai 60. gadu otrajā pusē, kad jauno dzīvojamo masīvu un tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, sadzīves pakalpojumu uzņēmumu vienlaicīga celtniecība kļuva par parastu praksi.

Sešdesmitajos gados Rīgas tirdzniecības uzņēmumu tīkls papildinājās ar vairākiem lieliem veikaliem. Tikai 1962.—1964. gadā vien Maskavas rajonā tika atvērti 24 jauni veikali, bet Kirova rajonā — 50 un rekon-

struēti 70% veikalu. Jaunatvērto veikalu vidū bija tādi lieli tirdzniecības uzņēmumi kā universālveikals «Bērnu pasaule», veikali «Sakta», «Lotoss», «Tūrists», juvelierizstrādājumu veikals «Pērle» u. c. Tirdzniecības apjoma palielināšanās radija nepieciešamību pēc jaunām, progresīvākām iedzīvotāju apkalpošanas formām. Pirmie pašapkalpošanās veikali tika atvērti 1955. gadā — 1 pārtikas preču, 2 maizes un 1 trauku un saimniecības preču veikals. 1960. gadā darbojās 38 pašapkalpošanās veikali, 6 veikali automāti, 19 pusfabrikātu un kulinārijas veikali, 104 rūpniecības preču pašapkalpošanās veikali. Toties 1970. gadā bija jau 146 pašapkalpošanās pārtikas veikali un 48 veikali, kas pārdeva preces pēc iedzīvotāju iepriekšējiem pieteikumiem; dažāda veida progresīvās tirdzniecības formas bija ieviestas 209 rūpniecības preču veikalos. 1959. g. beigās sāka pārdot preces arī uz kredīta.

Sešdesmito gadu otrajā pusē tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas un sadzīves pakalpojumu uzņēmumu tīkls papildinājās ar jauniem uzņēmumiem. Astotajā piecgadē tika uzcelts tirdzniecības komplekss Ķengaragā, veikali Purvciemā, veikals «Tallina» u. c. Daudz jaunu veikalu uzbūvēts arī citos Rīgas rajonos.

Lai gan tirdzniecības uzņēmumu skaits ir audzis, tomēr iedzīvotāju skaits uz 1 uzņēmumu ir palielinājies un veikalu skaits uz 10 000 iedzīvotāju ir samazinājies. Daļēji tas tā ir tāpēc, ka 60.—70. gados tika dota priekšroka lielākiem veikaliem, bet dažādu sīku tirdzniecības punktu skaits samazinājās (piemēram, 1950. gadā 40% tirdzniecības uzņēmumu bija novietnes). Tomēr zināmā mērā tas atspoguļo arī tirdzniecības tīkla joprojām nepietiekamo attīstību.

Pateicoties iedzīvotāju ienākumu pieaugumam, ko noteica Padomju zemes saimnieciskā attīstība, ir izmainījusies pārtikas un rūpniecības preču patēriņa struktūra.

Pirmajos pēckara gados, trūkstot daudzām pārtikas un rūpniecības precēm, iedzīvotāju apgāde ar pirmās nepieciešamības precēm notika ar kartīšu sistēmas palīdzību. Vienlaikus pastāvēja arī tā dēvētie komercveikali, kuros preces pārdeva nenormēti par «komercenām»; tās bija krietni augstākas par zemajām cenām, kuras bija jāmaksā par precēm, ko saņēma uz kartītēm. Iedzīvotāju apgāde ar pirmās nepieciešamības precēm notika arī citās formās (piemēram, to pārdošana darba vietās). Trūcīgākajiem skolēniem apģērbu un mācību līdzekļus deva skolas. Liela nozīme iedzīvotāju nodrošināšanā ar pārtikas produktiem bija individuālajiem un kolektīvajiem dārziņiem. Pastāvēja arī uzņēmumu un iestāžu (piemēram, slimnīcu) palīgsaimniecības, kuru produkciju galvenokārt izmantoja darba vietu ēdnīcas un bērnu iestādes.

PSRS saimniecības atjaunošanā gūtie panākumi deva iespēju 1947. g. beigās atcelt kartīšu sistēmu. Vienlaikus tika noteiktas vienotas valsts mazumtirdzniecības cenas, kas visumā bija nedaudz augstākas par tām, kuras bija jāmaksā par normētajām precēm, un daudz zemākas par komercenām. Atceļot kartīšu sistēmu, tika arī īstenota naudas reforma, kas neskāra strādājošo darba algu, jo to izmaksāja jaunajā naudā iepriekšējos izmēros.

Augot iedzīvotāju dzīves līmenim, aizvien vairāk vērības veltīja jau-

tājumam par rūpniecības preču kvalitāti, to atbilstību patērētāju gaumei un modes prasībām. Tomēr 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā šajā jomā daudz kas vēl palika nepadarīts.

Līdztekus iedzīvotāju reālo ienākumu pieaugumam palielinājās absolūtā izteiksmē viņu izdevumi pārtikas produktiem, tomēr šo izdevumu īpatsvars iedzīvotāju budžetā samazinājās, jo arvien vairāk pieauga izdevumi rūpniecības preču iegādei un sadzīves un kultūras pakalpojumu apmaksai. Par to liecina izmaiņas mazumtirdzniecības apgrozījumā: 1950. gadā 53,8% no pārdotajām precēm (naudas izteiksmē) bija pārtikas preces un 46,2% — rūpniecības preces, bet jau 1960. gadā to attiecība bija pretēja (pārtikas preces — 47,3%, rūpniecības preces — 52,7%), un 1975. gadā šī tendence bija vēl vairāk nostiprinājusies (45,8 un 54,2%). Ievērojami uzlabojusies rīdzinieku pārtikas produktu patēriņa struktūra. Rīgas strādnieki un kalpotāji 60. gados un 70. gadu pirmajā pusē daudz vairāk patērēja gaļu un tās izstrādājumus, piena produktus, zivis, cukuru, pēc putnu kombinātu «Ķekava» un «Iecava» stāšanās ierindā stipri uzlabojās apģāde ar olām. Toties samazinājās maizes, miltu produktu un kartupeļu patēriņš. Tiesa, vēl relatīvi maz uzturā tika lietoti dārzeņi. Pārtikas produktu patēriņa struktūra ir atkarīga gan no ienākuma līmeņa, gan arī no veicamā darba rakstura (piemēram, garīgā darba darītāji vairāk lieto uzturā augļus un dārzeņus), tāpat to ietekmē nacionālās tradīcijas dažu pārtikas produktu lietošanā.

Lielā mērā uzlabojusies iedzīvotāju apgādātība ar rūpniecības precēm — gan ar apģērbu, apaviem utt., gan ar ilgstošas lietošanas sadzīves priekšmetiem, kā radioaparātiem, televizoriem, magnetofoniem utt. Sakarā ar dzīvojamo namu plašu celtniecību ievērojami pieauga mēbeļu iegāde. Lielā daļā ģimeņu aktuāla kļuvusi nevis pirmreizēja priekšmetu (sevišķi ilgstošas lietošanas kultūras un sadzīves priekšmetu un mēbeļu) iegāde, bet gan morāli novecojušo mantu aizstāšana ar kvalitatīvākām, skaistākām, modes prasībām vairāk atbilstošām. Tāpēc 60. gadu beigās un it īpaši 70. gadu sākumā lielu uzmanību pievērsa pircēju pieprasījuma pētīšanai.

Par iedzīvotāju materiālās nodrošinātības pieaugumu liecina viņu naudas uzkrājumu palielināšanās. Pētījumi rādīja, ka 70. gadu vidū vairāk par 70% strādnieku un kalpotāju ģimenēm bija naudas uzkrājumi. Lielākā daļa no tiem bija domāti ilgstošas lietošanas sadzīves un kultūras priekšmetu iegādei, ceļojumiem u. c. tml. mērķiem. Ievērojami pieaudzis personisko vieglo automašīnu skaits. 1972. gadā Rīgā tika pārdots 3,4 tūkst. vieglo automašīnu, 1975. gadā — jau 5,8 tūkst.

Rīdzinieku laika izlietojuma uzlabošanā ievērojama nozīme ir sabiedriskās ēdināšanas tīkla attīstībai gan rūpniecības uzņēmumos un iestādēs, gan vispār pilsētā.

Sabiedriskās ēdināšanas tīkls Rīgā sāka strauji attīstīties uzreiz pēc kara. Pirmajos 10 pēckara gados tas palielinājās par 160 uzņēmumiem, no tiem 105 bija iekārtoti 1945.—1950. gadā. Nepieciešamību pēc šāda pieauguma noteica jūtama sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu trūkums rūpniecības uzņēmumos, skolās, iestādēs utt. Ievērojot toreiz pastāvošās iespējas, visbiežāk tika izveidotas nelielas ēdnīcas, bufetes u. c., un

Sadzīves pakalpojumu
nams «Rīgas modes».

50. gadu sākumā vairāk nekā puse visu sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu Rīgā bija bufetes. Ēdnīcas bija diezgan slikti apgādātas ar inventāru un tehnoloģiskajām iekārtām, pusfabrikātus tajās vēl neizmantoja. Pašu ražotās produkcijas īpatsvars ēdnīcu kopējā tirdzniecības apgrozībā bieži vien bija mazs, lielāko daļu apgrozības nodrošināja bufetes.

Piecdesmito gadu sākumā, nostiprinoties visai tautas saimniecībai, lielāku vērību varēja veltīt labiekārtotu ēdnīcu, kafejnīcu u. c. sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu izveidošanai. Šajā laikā vairākos lielos rūpniecības uzņēmumos (RER, dzeļu rūpnīcā, A. Popova radiatorrūpnīcā, porcelāna un fajansa rūpnīcā, lauksaimniecības mašīnu rūpnīcā) tika atklātas ēdnīcas, kas bija labi apgādātas ar saldējamām un tehnoloģiskajām iekārtām. Piecdesmito gadu otrajā pusē sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumos sāka ieviest jaunas iedzīvotāju apkalpošanas formas — pašapkalpošanos, brokastu piegādi tieši darba vietās cehos, pusdienu talonu un abonementu iepriekšpārdošanu cehos, kompleksās pusdienas, kulinārijas un konditorejas izstrādājumu izstādes—pārdošanas. Septiņgadē stājās ierindā lielas labiekārtotas ēdnīcas vairākos uzņēmumos, kā pusvadītāju aparātu rūpnīcā, fabrikā «Rosme», tika atvērtas ēdnīcas «Baltija», «Kosmos», «Ilģuciems» un «Vilnis» Ļeņina rajonā. 1965. gadā stājās ierindā rūpnīcas «VEF» sabiedriskās ēdināšanas kombināts «Vefietis», kas, pateicoties augstajai darba kvalitātei, iemantojis pelnītu slavu visā Padomju Savienībā.

Uzlabojās arī mācību iestāžu audzēkņu uzturs. Sākot ar 1958.—1960. g., visu Rīgas skolu audzēkņi saņēma siltās pusdienas.

Ļoti strauji sabiedriskās ēdināšanas tīkls Rīgā attīstījās 60. gadu otrajā pusē un 70. gadu sākumā. Arvien vairāk jaunu ēdnīcu un kafējnicu atvēra pilsētas nomalēs, jauno dzīvojamo namu masīvos. Tajā pašā laikā daudzas labi iekārtotas mājīgas kafējnicas (piemēram, «Pūt, vējiņi!», «Tornis», «13 krēsli», «Zilais putns», «Doma kafējnīca» u. c.) uzņēma apmeklētājus Rīgas centrā, it īpaši Vecrīgā. Septiņdesmito gadu pirmajā pusē atvērti tādi lieli sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi kā piena restorāns Kronvalda parkā ar 425 vietām, restorāns «Ruse» ar 250 vietām, kafējnīca «Leņingrada» ar 220 vietām. Devītajā piecgadē sāka darboties arī 25 jaunas ēdnīcas, tā ka vietu skaits ēdnīcās palielinājās par 12,6%. Bet, salīdzinot ar 1950. g., 1975. gadā sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu skaits Rīgā pieaudzis vairāk nekā divkārt — no 416 līdz 911 vienībām; samazinājies arī iedzīvotāju skaits uz vienu uzņēmumu — no 1194 cilvēkiem 1950. gadā līdz 885 cilvēkiem 1975. gadā. Tomēr visumā sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu vēl nebija pietiekami daudz: aizvien bija jūtams ēdnīcu trūkums pilsētas ielās, bet arī uzņēmumu ēdnīcu darba uzlabošanai nebija veikts viss nepieciešamais. Blakus tādiem lieliskiem sabiedriskās ēdināšanas kombinātiem kā «Vefietis» un «Impulss» daudzos uzņēmumos pastāvēja ēdnīcas, kam bija pārāk maza caurlaides spēja un kur apkalpošanas līmenis bija neapmierinošs.

Apkalpošanas kultūras uzlabošanai sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumos tiek veltīta liela uzmanība. Kopš 50. gadu vidus ievērojami samazinājās to sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu (it īpaši ēdnīcu un bufešu) skaits, kur tirgojās ar alkoholiskajiem dzērieniem. Pamazām arvien populārākas kļuva konditorejas tipa kafējnicas (1957. gadā tika tikai viena — «Astorija», tag. «Vecrīga»). Sešdesmito gadu beigās daudzas kafējnicas un restorāni (piemēram, kafējnicas «Luna», «Vecrīga» u. c.) jau bija ieguvuši pat savu pastāvīgu klientūru.

Samazināt mājsaimniecībā ieguldāmā darba daudzumu palīdz mājsaimniecības darbu mehanizācija un galvenokārt sadzīves pakalpojumu sfēras attīstība.

60.—70. gados ir ievērojami uzlabojusies rīdzinieku apgādātība ar ilgstošas lietošanas sadzīves priekšmetiem. Tā, 1975. gadā Rīgā tika pārdots apmēram 2,5 reizes vairāk ledusskapju nekā 1965. gadā (26,9 tūkst. salīdzinājumā ar 10,2 tūkst.), taču mazāk nekā 70. gadu sākumā. Veļas mazgājamo mašīnu 1975. gadā tika pārdots daudz mazāk nekā 70. gadu sākumā, citu ierīču (putekļu sūcēju u. c.) pārdošana 1970.—1975. gadā turējās apmēram vienādā līmenī. Tas liecina, ka iedzīvotāji ar šīm precēm bija visumā pietiekami apgādāti.

Lielas grūtības pēckara gados sagādāja sadzīves pakalpojumu uzņēmumu trūkums un nevienmērīgais izvietojums. Vēl 1958. gadā Kirova rajonā vienam sadzīves pakalpojumu uzņēmumam bija jāapkalpo caurmērā 883 iedzīvotāji, bet Leņina rajonā — 3500. Kas attiecas uz veļas mazgātavām, tad 1946. gadā Rīgā bija 7 šādi uzņēmumi, 1950. gadā — arī 7, bet 1955. gadā — 5 un 1960. gadā — 6. Sadzīves pakalpojumu uzņēmumi bieži vien vairāk nodarbojās ar iestāžu un uzņēmumu pasūtījumu izpildi un sērijveida pro-

Demonstrē «Rīgas modes».

dukcijas ražošanu, bet mazāk bija ieinteresēti individuālo pasūtījumu izpildē. Lai gan 1959. gadā, salīdzinot ar pirmskara līmeni, sadzīves pakalpojumu uzņēmumu skaits Rīgā bija trīskāršojies, tomēr tie savā vairākumā bija sīkas, amatnieciska rakstura darbnīcas. Trūka ražošanas iekārtu, instrumentu, kvalitatīvu izejvielu, kā arī kvalificētu kadru. Sadzīves pakalpojumu uzņēmumu pakļautība dažādām organizācijām apgrūtināja to darba plānveidīgu vadību. Bija nepieciešams paplašināt sadzīves pakalpojumu uzņēmumu tīklu, kā arī ieviest to darbā industriālas metodes.

Piecdesmito gadu beigās bija pagrieziena punkts sadzīves pakalpojumu tīkla attīstībā. 1958. gada beigās izveidoja Rīgas pilsētas Sadzīves pakalpojumu pārvaldi. 1959. gadā agrāko 60 apavu labošanas darbnīcu vietā tika organizēta mehanizēta remonta fabrika «Rīgas apavnieks». Agrākās apavu remonta darbnīcas pārveidoja par pieņemšanas punktiem, kuros uz vietas veica tikai apavu ātro remontu. Vairāk nekā 50 sīkās pulksteņu, radioaparātūras, šujmašīnu, aritmometru un rakstāmmašīnu remonta darbnīcas, kas bijušas dažādu organizāciju pārziņā, apvienoja rūpnīcā «Darbs». 1959. gadā tika izveidota arī ķīmiskās tīrīšanas un krāsošanas fabrika «Zvaigzne». Sākot ar 50. gadu beigām, lielāka vērība tika veltīta sadzīves pakalpojumu uzņēmumu iekārtošanai pilsētas nomalēs, kā arī jaunu pakalpojumu veidu ieviešanai. Sāka izplatīties tādi pakalpojumu veidi kā sadzīves priekšmetu iznomāšana, ķīmiskās tīrīšanas pasūtījumu pieņemšana mājās u. c. Apģērbu un apavu šūšanas pasūtījumus no darbaļaudīm pieņēma arī tieši darba vietās — rūpnīcībās uzņēmumos. Sāka veidoties sadzīves pakalpojumu tīkla eksperimentālā bāze — tika organizētas divas laboratorijas (šūšanas un apavu).

Sadzīves pakalpojumu sfēra īpaši strauji sāka attīstīties 60. gados, kad izveidojās lielas ražošanas apvienības — «Siluets», «Rīgas apavi», «Darbs» (mājturības priekšmetu remonti), «Vilnis» (veļas mazgātavas), «Zvaigzne» (ķīmiskās tīrītavas), «Laimdota» (frizētavas), kombināts «Varavīksne» (pirtis), «Rīgas ekspresis». Šajā laikā tika ieviesti jauni pakalpojumu veidi, piemēram, televizoru, radiouztvērēju un veļas mazgājamo mašīnu remonta

pieteikšana pa telefonu, veļas mazgāšanas pasūtījumu pieņemšana mājās un tīrās veļas nogādāšana dzīvokļos u. c. Lielu popularitāti iedzīvotājos iemantoja pašapkalpošanās veļas mazgātavas. Kvantitatīvi tika sasniegts pietiekams sadzīves pakalpojumu tīkla attīstības līmenis — iedzīvotājiem tika sniegts ap 400 dažādu pakalpojumu veidu, stājās ierindā tādi uzņēmumi kā «Rīgas modes». Tomēr jauni, iedzīvotāju vajadzībām vairāk atbilstoši pakalpojumu veidi ne vienmēr tika ieviesti pietiekami ātri un plaši, bieži vien nebija pilnīgi apmierinoša apkalpošanas kultūra.

5. RĪGAS IEDZĪVOTĀJU LAIKA IZLIETOJUMS

Iedzīvotāju laika izlietojums ir viens no uzskatāmākajiem dzīves veida un labklājības rādītājiem. Darba dienas garums, darba laika un brīvā laika kvantitatīvā attiecība savā starpā raksturo gan ražotājspēku attīstības līmeni konkrētajā vēsturiskajā periodā, gan individu atpūtas un personības attīstības iespējas. Brīvā laika struktūra savukārt atspoguļo iedzīvotāju kultūras līmeni, kā arī garīgās bagātības materiālo formu pieejamību.

Zinātnieku veiktie pētījumi ļauj raksturot laika budžetu, kas ir caur-

Nodarbības	Sabiedriskajā ražošanā nodarbinātie		Mājsaimniecībā nodarbinātie		Mācību iestāžu audzēkņi	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
Darbs sabiedriskajā ražošanā	50:47	48:58	0:54	0:27	0:12	0:04
no tā tieši darbs	40:42	39:29	—	—	—	—
ceļš uz darbu	5:52	5:12	—	—	—	—
Mājas darbs dzīvoklī	6:18	15:31	12:02	31:30	2:15	5:30
no tā ēdienu gatavošana	1:27	5:52	3:26	13:07	0:11	0:30
veļas mazgāšana	0:17	2:50	0:55	3:04	0:03	0:29
Iepirkšanās	2:56	4:58	5:30	7:08	1:21	2:08
Dažādu iestāžu apmeklēšana	0:34	1:00	0:49	0:35	0:24	0:29
Darbs dārzā	0:44	0:46	5:00	1:30	0:17	0:17
Bērnu kopšana un uzraudzīšana	1:00	1:56	3:48	7:29	0:10	0:31
Miegs, ēšana, higiēna	67:53	68:17	85:48	81:45	74:17	74:34
Klātienes mācības	—	—	—	—	44:56	46:43
Brīvais laiks	36:44	25:12	53:53	37:10	43:48	37:14
no tā pašmācība	2:26	1:20	0:03	0:35	—	—
sabiedriskā darbība	1:07	0:19	0:10	0:24	0:48	1:00
izrāžu apmeklējumi	2:29	2:57	3:15	1:45	4:13	3:40
t. sk. kino	1:17	1:17	1:11	0:48	2:05	1:43
aktīvā atpūta	11:12	6:39	14:00	8:26	17:41	12:34
t. sk. sports, fizikultūra	2:21	0:31	3:15	0:11	5:51	2:07
pastaigas un sauļošanās	5:50	4:19	7:11	6:18	6:12	5:08
pārējie atpūtas veidi	19:30	13:57	36:25	26:00	21:06	20:00
t. sk. televīzijas skatīšanās	7:00	4:37	10:53	9:55	8:30	6:11
daiļliteratūras lasīšana	3:17	2:42	5:52	5:30	4:54	4:40
viesošānās	2:38	2:24	4:12	2:35	1:34	2:31

mēra rīdziniekiem, ieskaitot visus Rīgas iedzīvotājus, kuri pārsnieguši 11 gadu vecumu un tātad spējīgi ne vien uz pašapkalpošanos un mājas darbiem, bet arī uz nodarbību patstāvīgu izvēli.

Rīgas iedzīvotāju nedēļas laika (kopsummā 168 stundas) caurmēra sadalījums galvenajās nodarbību grupās (stundās un minūtēs) 1972. gadā atspoguļots īpašā tabulā (366. lpp.).

Parastā darba nedēļā (t. i., bez atvaļinājuma un slimības dienām) caurmēra rīdzinieks pavada darbā sabiedriskajā ražošanā un ar to saistītās darbībās nepilnu piekto daļu laika. Kopējā republikas darba laika fondā rīdzinieku ieguldījums ir lielāks nekā viņu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā, — attiecīgi 32,3 un 31,7%. Kā tas ir raksturīgi galvaspilsētām, Rīgā darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju īpatsvars (1970. gadā — 62,1%) ir augstāks nekā vidēji republikā (56,2%). Augstāks ir arī darbaspējīgā vecuma un pensijas vecuma iedzīvotāju nodarbinātības līmenis sabiedriskajā ražošanā.

Tieši darbam rīdzinieki izlieto 84% minētās nodarbību grupas laika, pārējo aizņem pusdienas laiks, sagatavošanās darbam un ceļš uz darbu. Pēdējais rīdziniekiem prasa par $\frac{1}{3}$ vairāk laika nekā pārējo Latvijas pilsetu darbaļaudīm un gandrīz divreiz vairāk nekā republikas lauciniekiem. Ceļā uz darbu pavadītais laiks jāuzskata par samērā nelietderīgi izlietotu un tā palielinātais īpatsvars — par negatīvu momentu lielpilsētu iedzīvotāju laika budžetā. Tomēr, pilsetai augot, ir maz cerību samazināt šo laiku, pat uzlabojot transporta darbu.

Septiņdesmito gadu sākumā Latvijas PSR pakalpojumu sfēras attīstība vēl neatbilda iedzīvotāju sadzīves vajadzībām, un to apmierināšanai bija nepieciešams ievērojams darba ieguldījums mājsaimniecībā. Rīdziniekiem darbs mājsaimniecībā caurmērā prasa tikai par $\frac{1}{3}$ mazāk laika nekā darbs sabiedriskajā ražošanā un ar to saistītās darbības. Laika patēriņš mājsaimniecībā ir maz atkarīgs no iedzīvotāju sastāva, jo sadzīves vajadzības piemīt kā jauniem, tā veciem. Lielāka nozīme šī darba ilgumā un tā paredzamās izmaiņās ir dzīves apstākļiem. Katrs no mājsaimniecības darbu veidiem saistās ar citiem apstākļiem, tāpēc arī to ilguma atšķirības Rīgā, pārējās Latvijas pilsetās un laukos nav vienveidīgas.

Tieši dzīvokli veicamie mājas darbi (ēdiena gatavošana, dzīvokļa kopšana, veļas mazgāšana utt.) rīdziniekiem prasa nedaudz mazāk laika nekā citiem republikas iedzīvotājiem, jo lielpilsētā ir lielāks labiekārtotu dzīvokļu īpatsvars un pieejamāki dažādi pakalpojumu veidi. Vēl plašāka sabiedrisko pakalpojumu izmantošana varētu jūtami samazināt laika patēriņu darbiem, kas prasa visvairāk laika, — ēdiena gatavošanai un veļas mazgāšanai (attiecīgi 35,4 un 12,1% mājas darbu dzīvoklī). Iepirkumiem turpretim caurmēra rīdzinieks patērē gandrīz par $\frac{1}{5}$ vairāk laika nekā citi pilsetnieki un 2,5 reizes vairāk nekā laucinieki. Ceturto daļu iepirkšanās laika rīdzinieki patērē gaidīšanai un staigāšanai pa veikaliem, 30% — ceļam uz veikaliem un tirgu. Nodrošinot vienmērīgāku preču piegādi un veikalu izvietojumu, varētu ievērojami samazināt rīdzinieku iepirkšanās laiku.

Nodarbībām ar bērniem rīdzinieki kopumā veltī mazāk laika nekā, piemēram, iepirkumiem. Šo parādību nevar izskaidrot tikai ar demogrā-

fiskā sastāva īpatnībām. Rīgā, kā jau minēts, jauno cilvēku ir pat relatīvi vairāk nekā caurmērā Latvijas PSR, taču rīdzinieku ģimenēs vidēji ir mazāk bērnu nekā pārējās republikas pilsētās — piemēram, pāriem ar 8 gadu kopsdzīves ilgumu attiecīgi 1,19 un 1,42. Tā kā 1—2 bērnu sistēma nenodrošina iedzīvotāju skaita un sastāva atražošanu, padomju valsts gan ar likumdošanu, gan tiešu palīdzību atbalsta vairākbērnu ģimeņu veidošanos. Šiem centieniem sekmējoties, gaidāma arī bērnu skaita un tiem veltītā laika palielināšanās. Bērnu skaita pieaugumu veicinātu arī māj-saimniecībai veltītā laika samazināšanās.

To diennakts, nedēļas vai cita perioda daļu, kad cilvēks ir brīvs no ārējās nepieciešamības noteiktajām nodarbēm, resp., reglamentēta darba, darbības dzīvības uzturēšanai un ģimenes pienākumu izpildei, un var pats izvēlēties nodarbes, kas tieši un pilnībā kalpo viņa sociālo un garīgo vajadzību apmierināšanai, personības vispusīgai attīstībai, sauc par brīvo laiku. Lielāks brīvā laika apjoms un daudzveidīgs tā izlietojums uzskatāms ne vien par iedzīvotāju labklājības pieauguma liecību, bet arī par objektīvu nepieciešamību sabiedrības turpmākai attīstībai.

Brīvā laika apjoma ziņā (neieskaitot klātienes mācību laiku, ko skolēni un studenti nevar uzskatīt par savu brīvo laiku) rīdzinieki izvirzījušies Latvijas PSR iedzīvotāju priekšgalā. Šis apjoms caurmēra rīdziniekam sasniedz 60% viņa kopējās darba slodzes (ieskaitot tajā darbu sabiedriskajā ražošanā un māj-saimniecībā). Pārējās Latvijas pilsētās un it īpaši laukos brīvā laika cilvēkiem ir par 5—25% mazāk, tāpat kā klātienes mācību laika, jo Rīgā koncentrējušies 75% republikas studentu.

Lielāko daļu sava brīvā laika rīdzinieki pavada mājās. Pirmajā vietā te ir televīzijas pārraižu skatīšanās (caurmērā 7 stundas nedēļā). Nākamās pēc summārā ilguma ir pastaigas un daiļliteratūras lasīšana, taču katrai no šīm nodarbēm veltīts apmēram divreiz mazāk laika nekā televīzijas pārraidēm. Caurmērā pāri par 2 stundām nedēļā katrs rīdzinieks pavada, viesojoties un noskatoties dažādas izrādes, visvairāk kinoteātros. Rīgā atrodas 10 muzeji, 7 no 10 Latvijas PSR esošajiem profesionālajiem teātriem un vairums speciālo koncertzāļu. Tāpēc likumsakarīgi, ka rīdzinieki veltī izrādēm un koncertiem vairāk laika nekā pārējo pilsētu iedzīvotāji un pat 4 reizes vairāk nekā laucinieki. Tāpat Rīgā vairāk dažādu vakara un neklātienes mācību iestāžu un attiecīgi vairāk rīdzinieki brīvajā laikā nodarbojas ar mācībām. Daudz mazāk atšķiras fizikulturāi, mākslinieciskai un tehniskai jaunradei izlietotā laika apjoms, bet sabiedriskai darbībai rīdzinieki kopumā atvēlējuši pat mazāk laika nekā pārējie Latvijas iedzīvotāji.

Dažādām nodarbēm caurmērā veltīto laiku nosaka galvenokārt to popularitāte iedzīvotāju dažādās sociālajās grupās. Konkrētie caurmēra dati par brīvā laika izlietojumu nedēļā dažādās rīdzinieku sociālajās grupās (procentos no iedzīvotāju skaita grupā) minēti tabulā (369. lpp.).

Televīzijas pārraides vismaz reizi nedēļā skatījušies katrā rīdzinieku sociālajā grupā ne mazāk par 80 cilvēkiem no simta. Gandrīz tikpat iecienītas ir daiļliteratūras lasīšana un pastaigas. Vairāk par pusi rīdzinieku ik nedēļas apmeklē kādu izrādi vai izstādi, nedaudz mazāk — viesojas vai pieņem viesus. Pārējo brīvā laika nodarbību biežums dažādās iedzīvotāju

Nodarbības brīvajā laikā	Sabiedriskajā ražošanā nodarbinātie		Mājsaimniecībā nodarbinātie		Klātienes mācību iestāžu audzēkņi	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
Pašmācība	20	17	3	—	—	—
Sabiedriskā darbība	20	10	3	6	26	35
Izrāžu apmeklējumi	56	63	55	37	71	75
tai skaitā kino apmeklējumi	50	54	41	27	60	60
Regulāras fizikultūras nodarbības	39	20	48	13	83	52
Makšķerēšana, tūrisms, medības	11	2	20	—	5	2
Pastaigas, sauļošanās, sēņošana	81	74	79	76	91	86
Mākslinieciskā jaunrade, pašdarbība, amatierisms, kolekcionēšana	10	9	11	20	20	29
Radio klausīšanās	41	31	73	43	40	42
Televīzijas pārraižu skatīšanās	86	85	97	87	92	82
Laikrakstu lasīšana	73	50	90	58	28	30
Daiļliteratūras lasīšana	76	79	86	87	85	88
Viesošanās, viesu uzņemšana	51	48	61	53	36	49
Restorānu, bāru, kafējnicu apmeklējumi	17	13	6	1	15	14

grupās stipri atšķiras. Laikrakstus visvairāk lasa pensionāri, nedaudz mazāk — sabiedriskajā ražošanā nodarbinātie, vēl mazāk — mācību iestāžu audzēkņi; vīrieši visumā ir aktīvāki avīžu lasītāji nekā sievietes. Skolēni biežāk klausās radio, nekā pievēršas laikrakstiem, pieaugušie — otrādi. Ar dažādiem fizikultūras veidiem, kā arī tūrismu, peldēšanos, sauļošanos un pastaigām nodarbojas visvairāk jaunatne, turklāt visās grupās vīrieši stipri biežāk nekā sievietes. Izrāžu apmeklēšanas biežums mainās ar gadiem.

Nodarbju izvēle un brīvā laika struktūras īpatnības dažādās iedzīvotāju grupās zināmā mērā saistās ar viņu brīvā laika apjomu, kas visvairāk atkarīgs no cilvēka pamatnodarbošanās. Sabiedriskajā ražošanā nodarbinātiem vīriešiem kopējā darba slodze svārstās ap 38% nedēļas laika, sievietēm — ap 44%. Skolēniem un studentiem, kam brīvā laika ir vairāk nekā pieaugušajiem, raksturīga lielāka nodarbju daudzveidība un aktivitāte. Protams, sava nozīme te ir arī katras paaudzes arvien augstākam caurmēra izglītības līmenim un vecuma specifikai, taču sakarība starp brīvā laika apjomu un struktūru vērojama arī vidējo un vecāko gadagājumu ļaudīm. Arī visu vecumu vīriešu lielākā aktivitāte brīvajā laikā daļēji izskaidrojama ar to, ka mājas darbiem viņi veltī divas reizes mazāk laika nekā sievietes un brīvā laika viņiem atliek attiecīgi vairāk.

Rīdzinieku garīgo vajadzību un interešu attīstību veicina gan viņu caurmērā augstākais izglītības līmenis salīdzinājumā ar pārējiem republikas iedzīvotājiem, gan Rīgā pieejamo kultūras, izglītības un atpūtas industrijas iestāžu daudzveidība. Tāpēc rīdzinieki biežāk nekā citu Latvijas pilsētu iedzīvotāji izjūt brīvā laika trūkumu.

Katra atsevišķa cilvēka laika izlietojuma novirzes no vidējā nosaka viņa individuālo īpašību un dzīves apstākļu kopums. Noteicošie to vidū ir vecums, dzimums, pamatnodarbošanās, ģimenes sastāvs, izglītība. Tā,

faktiskais darba laiks sabiedriskajā ražošanā svārstās atkarībā no strādātāja vecuma un darba nozares, taču šīs novirzes nepārsniedz 10% no vidējā. Mājas darbu ilguma svārstības ir ievērojami lielākas, un tās gandrīz pilnībā atkarīgas no indivīda dzīves cikla — vai viņš vēl nav izveidojis savu ģimeni, vai audzina mazus bērnus, vai bērnus jau izvadījis patstāvīgā dzīvē. Šādas laika izlietojuma izmaiņas dzīves laikā uzskatāmas par dabiskām un nav pilnībā novēršamas, kaut arī samazināmas, uzlabojoties sadzīves apstākļiem.

Dažādu brīvā laika nodarbjū ilgums atsevišķiem indivīdiem atšķiras vairākkārt. Tas liecina gan par individualitāšu daudzveidību, gan paša cilvēka noteicošo lomu sava laika izlietojuma veidošanā. Tāpēc turpmākās izmaiņas iedzīvotāju kopējā un atsevišķu grupu laika izlietojumā veidosies gan sadzīves apstākļu uzlabošanās rezultātā, gan iedzīvotāju kultūras līmeņa celšanās ietekmē.

POLITISKĀS UN SABIEDRISKĀS
ORGANIZĀCIJAS RĪGĀ
(1945.—1975. g.)

IX

POLITISKĀS UN SABIEDRISKĀS
ORGANIZĀCIJAS RĪGĀ
(1945.—1975. g.)

XI

1. LKP RĪGAS PILSĒTAS ORGANIZĀCIJAS SASTĀVS UN TĀS IDEJISKI POLITISKAIS DARBS

1944. g. oktobrī atbrīvotajā Rīgā tika izveidotas un sāka darboties Komunistiskās partijas pilsētas un rajonu organizācijas, kuras vadīja pilsētas saimniecības atjaunošanas un darbaļaužu politiskās audzināšanas darbu. Šo organizāciju priekšgalā bija pieredzējuši partijas darbinieki: J. Kalnbērziņš, kas pirmajos pēckara gados vienlaicīgi bija LK(b)P CK un Rīgas pilsētas komitejas pirmais sekretārs, K. Novikovs — pilsētas komitejas otrais sekretārs, O. Džogteva — trešā sekretāre, J. Ostrovs — sekretārs propagandas un agitācijas darbā, E. Apinis — sekretārs kadru lietās, P. Sokolovs — Kirova rajona komitejas pirmais sekretārs, J. Kacēns — Leņina rajona komitejas pirmais sekretārs, A. Spalva — Sarkanarmijas rajona komitejas pirmais sekretārs, N. Koreņugins — Proletāriešu rajona komitejas pirmais sekretārs, J. Poišs — Staļina rajona komitejas pirmais sekretārs, P. Gurjevs — Maskavas rajona komitejas pirmais sekretārs. Šos pilsētas un rajonu komiteju sekretārus nozīmēja LK(b)P CK birojs, un viņi darbojās līdz 1945. g. rudenim, kad notika pirmās rajonu un pilsētas partijas konferences, kurās saskaņā ar VK(b)P statūtiem tika ievēlēti vadošie partijas orgāni.

Liela nozīme Komunistiskās partijas pirmorganizāciju radīšanā un nostiprināšanā visās Rīgas saimniecības u. c. jomās bija partijas organizatoru sistēmas atjaunošanai. Uz nozīmīgākajām rūpniecām, transporta uzņēmumiem un iestādēm partogu darbā tika nosūtīti pieredzējuši komunisti, galvenokārt revolucionārās pagrīdes un Lielā Tēvijas kara dalībnieki, kuri savā darbā balstījās uz arodbiedrību un komjaunatnes aktīvu. Rūpniecības uzņēmumos sāka veidoties pirmās partijas organizācijas. Tā, rūpniecā «VEF» partijas organizācija nodibinājās 1944. g. 7. decembrī, «17. jūnijā» — 1945. g. 6. decembrī utt. 1944. g. decembrī Rīgā bija 113 partijas pirmorganizācijas, 7 partijas biedru un biedra kandidātu grupas un 2 partijas biedru un komjauniešu grupas, kurās bija 2131 komunisti.

Pirmais partijas darba rezumējums pilsētas mērogā tika dots LK(b)P Rīgas organizācijas 2. konferencē, kas notika 1945. g. decembrī. Konferences delegāti pārstāvēja ap 6000 cilvēku lielu Rīgas komunistu pulku.

Turpmāk partijas konferences notika saskaņā ar partijas statūtu prasībām.

Trīsdesmit gadu laikā partijas Rīgas organizācija palielinājās vairāk nekā desmitkārtīgi. Trīskārtīgi pieauga partijas pirmorganizāciju skaits. Konkrētie skaitļi (attiecīgā gada 1. janvārī) minēti tabulā.

Gadi	Partijas organizāciju skaits	Komunistu skaits
1946.	341	5 965
1951.	900	18 586
1959.	1010	28 989
1966.	1089	46 421
1971.	1181	56 036
1976.	1201	61 985

LKP Rīgas organizācija ir skaitliski vislielākā partijas organizācija Latvijas PSR. Līdz pat 1955. g. šeit bija koncentrējusies puse un pat vairāk visu republikas komunistu. Turpmākajos gados, republikā izvērstoties urbanizācijas procesam un attīstoties rūpniecībai vidējās un mazajās pilsētās, nostiprinoties un attīstoties tālāk kolhoziem un padomju saimniecībām, strauji uzplaukstot kultūrai, sistemātiski pieauga komunistu skaits ārpus Rīgas. Rezultātā 1976. g. sākumā LKP Rīgas organizācijā bija vairs «tikai» 44,7% republikas komunistu.

Komunistu lielākā daļa Rīgā 1945.—1946. gadā (77%) bija koncentrēta republikāniskajās, pilsētas un rajonu organizācijās un iestādēs, un tikai samērā neliels komunistu skaits — 850 cilvēki jeb 16% strādāja pilsētas rūpniecībā un transportā, turklāt arī šo komunistu vairākums bija uzņēmumu vadošie darbinieki. Strādnieku vidū komunistu skaits vēl bija neliels. Visvairāk partijas pirmorganizāciju pastāvēja Kirova rajonā, kur bija izvietotas svarīgākās valsts iestādes, augstskolas, kultūras un izglītības iestādes, kā arī prāvs skaits rūpniecības, transporta un sakaru uzņēmumu. Tālāk komunistu daudzuma ziņā sekoja Proletāriešu, Maskavas un Staļina rajons, kur atradās lieli rūpniecības uzņēmumi. Tas noteica partijas rajonu organizāciju darba relatīvo atšķirību un specifiku.

Risinot Rīgas saimniecības attīstības uzdevumus, partijas pilsētas organizācija, vadoties no LK(b)P CK norādījumiem, lielu vērību veltīja komunistu avangarda lomas nostiprināšanai rūpniecības un transporta uzņēmumos. Partijas pirmorganizāciju skaits šajās tautsaimniecības nozarēs 1950. gadā, salīdzinot ar 1946. g., pieauga vairāk nekā četrkārtīgi, bet 1960. gadā — vairāk nekā seškārtīgi.

1956. g. 1. janvārī partijas Rīgas pilsētas organizācijā bija 23 660 komunistu, no kuriem 22 620 bija partijas biedri un 1040 — partijas biedra kandidāti. Ap 46% no visiem pilsētas komunistiem strādāja rūpniecības, transporta, celtniecības un sakaru uzņēmumos, 18,4% bija strādnieki. Maskavas rajonā rūpniecības, transporta un celtniecības uzņēmumos strādāja 71% visu rajona komunistu, un puse no šī skaita bija strādnieki. Nedaudz mazāk (66%) komunistu bija nodarbināti rūpniecības uzņēmumos Ļeņina rajonā. Tomēr daudzos Rīgas rūpniecības uzņēmumos komunistu izvietojums vēl neatbilda attiecīgajām PSKP CK prasībām.

Pēc PSKP 20. kongresa (1956. g.) un LKP 15. kongresa (1958. g.) partijas Rīgas pilsētas organizācija manāmi uzlaboja darbu partijas biedru rindu pieauguma regulēšanā, partijas biedru izvietojumā un jauno komunistu politiskajā audzināšanā. Nepilnu trīs gadu laikā partijas biedra kandidātos tika uzņemti 2939 cilvēki, to skaitā 1748 strādnieki (59,4%). Salīdzinājumam jāmin, ka trīs gados pirms PSKP 20. kongresa partijas biedra kandidātos bija uzņemti 1930 cilvēki, no kuriem strādnieku bija tikai 867 jeb 44,9%. 1971. gadā uzņemto partijas biedra kandidātu vidū strādnieku bija 60,2%, 1976. gadā — jau 63,8%, turklāt Ļeņina, Ļeņingradas un Proletāriešu rajona partijas organizācijās strādnieku īpatsvars pieņemto partijas biedra kandidātu vidū pārsniedza 70%. Tie galvenokārt bija tautas saimniecības vadošo profesiju pārstāvji, komunistiskā darba trieciennieki, sociālistiskās sacensības pirmrindnieki.

Visaktīvāk Komunistiskās partijas rindu papildināšana notika lielajos rūpniecības uzņēmumos. Tas deva iespēju nostiprināt partijas ietekmi tajās vietās, kur tika risināti galvenie ražošanas plāna izpildes uzdevumi. Tā, piemēram, 1976. gadā jaunuzņemto partijas biedra kandidātu vidū strādnieku bija: rūpniecā «VEF» — 80,3%, ražošanas apvienībā «Alfa» — 80%, ražošanas apvienībā «Radiotehnika» — 78,7%.

Partijas rindu pieaugums, tās organizāciju sastāva kvalitatīvā uzlabošana vienmēr ir LKP Rīgas komitejas uzmanības centrā. «... PSKP neforsē savu skaitlisko izaugsmi,» pārskata referātā PSKP 25. kongresam uzsvēra biedrs L. Brežņevs. «Tā uzņem savās rindās tikai tos, kas ar darbiem pierādījuši, ka stājas partijā, runājot Ļeņina vārdiem, nevis lai iegūtu kaut kādas priekšrocības, bet gan pašaieliedzīgi strādātu komunisma labā.»¹ Šos norādījumus LKP Rīgas komiteja allaž ievēro savā darbā.

Partijas pilsētas organizācijā ir iezīmējusies stabila tradīcija — papildināt partijas rindas uz jaunatnes, vispirmām kārtām komjaunatnes rēķina. Laikā no 1971. līdz 1976. g. komjauniešu uzņemšana partijā pilsētas mērogā pieauga par 21%, un 1976. gadā tie sastādīja 64,7% no jaunuzņemtajiem. Neraugoties uz to, partijas Rīgas pilsētas organizācijā komjauniešu uzņemšanā partijā vēl nav sasniegts vidējais rādītājs, kāds pastāv PSKP kopumā. Vecumā līdz 30 gadiem partijas pilsētas organizācijā 1976. gadā bija tikai 11% komunistu.

Pakāpeniski palielinās sieviešu īpatsvars partijas Rīgas organizācijā (1946. gadā — 29%, 1976. gadā — 32,9%).

Nemitīgi pieaug Rīgas komunistu vispārējās izglītības līmenis. Par to liecina šādi skaitļi (procentos):

izglītības līmenis	1951. g.	1961. g.	1976. g.
augstākā	15,7	20,2	32,9
nepabeigta augstākā	6,7	4,5	3,4
vidējā	25,1	30,3	37,4
nepilna vidējā	29,8	27,9	19,6
zemākā	22,7	17,1	6,7

¹ Brežņevs L. PSKP CK pārskats un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. Referāts PSKP XXV kongresam 1976. gada 24. februārī. R., 1976, 72. lpp.

Kā rāda tabulas dati, 25 gadu laikā komunistu īpatsvars ar augstāko izglītību pieauga Rīgā vairāk nekā divas reizes. Vienlaikus ievērojami lielāks kļuvis komunistu īpatsvars ar vidējo izglītību un manāmi mazāks — ar nepilnu vidējo un it īpaši ar zemāko izglītību. 1976. gadā komunistu vidū bija 116 zinātņu doktoru, 1265 zinātņu kandidāti (1951. gadā — attiecīgi 16 un 38).

PSKP CK lēmumos vairākkārt bija uzsvērts, ka ļoti liela nozīme partijas politikas īstenošanā un komunistu audzināšanā ir cehu partijas organizāciju un partijas grupu tiklam, kas saista partiju ar masām. Laikā no 1958. līdz 1968. g. Rīgā partijas organizāciju skaits cehos bija pieaudzis divarpus reizes, bet partijas grupu skaits — 15 reizes. 1968. g. decembrī Rīgā 1156 partijas organizācijās, kuras apvienoja ap 52 000 komunistu, pastāvēja vairāk nekā 1200 cehu organizāciju, no kurām gandrīz puse darbojās ar partijas pirmorganizācijas tiesībām, un ap 2000 partijas grupu. 1976. g. 1. janvārī Komunistiskās partijas cehu organizāciju Rīgā bija 1522 (tai skaitā ar partijas pirmorganizācijas tiesībām — 797), partijas grupu — 2192.

Turpinot darbu cehu organizāciju un partijas grupu tikla paplašināšanā, partijas Rīgas komiteja vienlaikus rūpējās par visu partijas organizāciju nozīmes palielināšanu ražošanas un sabiedriski politiskā darba jomā.

Rūpnieciskās ražošanas koncentrācijas un specializācijas procesam attīstoties, pilnveidojās arī Komunistiskās partijas organizāciju darba formas. Šis process cieši saistīts ar ražošanas apvienību rašanos un tālāku attīstību Rīgā, tāpat visā republikā. 1975. gadā ražošanas apvienību saražotā produkcija pārsniedza 30% no visa saražotās produkcijas daudzuma. PSKP CK savos lēmumos uzdod partijas organizācijām sistemātiski pilnveidot partijas darbu ražošanas apvienībās, pastiprināt to ietekmi ražošanas procesa tālākā intensifikācijā. Partijas Rīgas komiteja ieteica rajonu komitejām dibināt partijas organizāciju sekretāru padomes tajās ražošanas apvienībās, kur pastāv vairākas pirmorganizācijas. Šādas padomes regulāri apspriež partijas organizāciju vienotas rīcības programmu, lai kāpinātu ražošanas līmeni visos rādītājos, koordinē darbu ar kadriem, ceļ augstākā pakāpē sociālistisko sacensību utt.

Partijas Rīgas komiteja mērķtiecīgi virzīja un organizēja partijas aktīva darbu, jo tieši šis darbs ir panākumu ķīla visā sabiedriski politiskajā dzīvē. Šajā aktīvā ietilpst partijas pilsētas komitejas un rajonu komiteju sekretāri, komiteju locekļi un locekļa kandidāti, revīziju komisiju locekļi, partijas biroju un komiteju sekretāri, partijas pirmorganizāciju un cehu organizāciju locekļi, partijas grupu organizatori, pilsētas un rajonu padomju deputāti komunisti, fabriku, rūpnīcu un vietējo komiteju priekšsēdētāji, partijas veterāni. 1974.—1975. gadā partijas Rīgas pilsētas komitejā un sešās rajonu komitejās, 1200 partijas pirmorganizācijās un 1488 cehu partijas organizācijās, kā arī 2085 partijas grupās strādāja plašs vēlētais aktīvs — vairāk nekā 14 000 komunistu. Šim skaitam nāca vēl klāt vairāk nekā 20 000 propagandistu, politinformatoru, aģitatoru, lektoru, dažādu partijas pilsētas komitejā un rajonu komitejās nodarbināto ārstata komisiju un padomju locekļu, ārstata instruktoru. Liels jauno

komunistu skaits (vairāk nekā 3300 cilvēku) strādāja komjaunatnes darbā.

Partijas Rīgas organizācija, veicot konsekventu organizatorisku darbu visas pilsētas mērogā, cenšas vispirmām kārtām panākt, lai it visi komunisti atrastos aktīvās darbības pozīcijās, lai ikvienā partijas organizācijā tiktu stingri ievērotas partijas dzīves leņķiskās normas un vadības principi, lai it visur valdītu patiesa kolektīvisma, humānisma, proletāriskā internacionālisma un biedriskuma atmosfēra, principiāla attieksme pret apkārtējo īstenību, cieņa pret darbu un darba biedriem, paaugstināta atbildības sajūta cīņā par mazo un lielo saimniecisko uzdevumu sekmīgu veikšanu, par dižo marksisma-leņķinisma ideju dziļāku iesakņoņanos visu darbaļaužu apziņā.

Viens no vissvarīgākajiem Komunistiskās partijas darba virzieniem ir darbaļaužu idejiski politiskā audzināšana. Latvijas PSR un tās galvaspilsētas partijas organizācijai ideoloģiskā un politiskā darba izvēršanā un pastiprināšanā lielu palīdzību sniedza VK(b)P CK. Lielā Tēvijas kara beigu posmā un tūlīt pēc tā izcila nozīme bija VK(b)P CK 1944. g. rudenī sniegtajiem norādījumiem par Latvijas PSR partijas organizācijas uzdevumiem politiskā darba laukā, kuros bija analizēts komunistu darbs atbrīvotajā Latvijā un formulēti tā galvenie uzdevumi. Izpildot šos norādījumus, LK(b)P CK vairākos plēnumos izstrādāja plašu rīcības programmu, vislielāko uzmanību pievēršot partijas un komjaunatnes organizāciju radīšanai un nostiprināšanai. Īstenojot 1946. g. jūlijā pieņemto VK(b)P CK plēnuma lēmumu «Par partijas rindu pieaugumu un par partijas organizatoriskā un politiskā darba nostiprināšanu ar jaunuzņemtajiem Vissavienības Komunistiskajā (boļševiku) partijā», kā arī attiecīgo LK(b)P CK lēmumu un ievērojot to apstākli, ka partijas Rīgas organizācijā pirmajos pēckara gados divas trešdaļas biedru bija jaunie komunisti, partijas Rīgas pilsētas komiteja pievērsa lielu uzmanību sistemātiskai komunistu idejiski politiskai audzināšanai. Šajā nolūkā 1946. gadā pilsētā tika izveidoti 250 partijas vēstures studēšanas pulciņi, kur mācījās 4390 jauno komunistu. Lielākajos rūpniecības uzņēmumos darbojās 41 politiskā skola, kur mācījās 369 biedri, 185 komunisti mācījās Marksisma-leņķinisma vakara universitātē; ap 2000 jauno komunistu apguva politiskās zināšanas patstāvīgi. Pēckara piecgades beigās — 1948. un 1949. gadā politiskās skolas sekmīgi beidza 7410 jauno komunistu. Visi jaunie komunisti mācījās partijas izglītības sistēmā vai studēja marksisma-leņķinisma teoriju patstāvīgi.

Pēckara perioda pašā sākumā partijas Rīgas organizācijā bija izveidota komunistu politiskās apmācības sistēma, kurā marksisma-leņķinisma teoriju apguva gan komunisti, gan bezpartejiskais aktīvs. Mācību pamatformas bija šādas: partijas rajona vakarskola; politiskās skolas, kuras bija organizētas rūpniecības uzņēmumos, iestādēs un citās organizācijās; partijas vēstures studēšanas augstākā un pamattipa pulciņi; aktīva semināri un patstāvīga studēšana. Piemēram, 1948. g. beigās Rīgā visās aņņonās partijas rajonu skolās mācījās 354 cilvēki. Šo skolu darbu vadīja un kontrolēja partijas rajonu komiteju otrie sekretāri. Vienlaikus Rīgā darbojās 50 politiskās skolas, kurās savas zināšanas papildināja 591 cilvēks, 295 pulciņi, kur 5630 cilvēku apguva partijas vēstures kursu, 545 pulciņi ar 9705 dalīb-

niekiem, kuri iepazinās ar V. I. Ļeņina un J. Staļina biogrāfijām; patstāvīgi studējošo pilsētā bija 6143. Partijas politiskās izglītības tīkls ar katru gadu paplašinājās un pilnveidojās.

Liela nozīme Rīgas sabiedriski politiskajā dzīvē bija PSKP 20. kongresa lēmumiem. Izpildot kongresa lēmumus, tika reabilitēti daudzi ievērojami latviešu revolucionāri, pilsoņu kara un sociālistiskās celtniecības dalībnieki, kas bija nepamatoti represēti personības kulta apstākļos. Viņu vidū bija daudzi, kuru revolucionārā darbība bija saistīta ar Rīgu — Latvijas revolucionārās kustības centru.

LKP Rīgas pilsētas komiteja izvērta plašu ideoloģisko darbu. Sešdesmito gadu sākumā Rīgā darbojās 3,5 tūkst. propagandistu, vairāk nekā 30 tūkst. agitatoru, 2,5 tūkst. ārstata lektoru. Pilsētas uzņēmumos un iestādēs pastāvēja 30 politiskās izglītības kabineti, kuros ar plaša aktīva palīdzību regulāri notika propagandistu semināri, konsultācijas, tika organizētas izstādes, izgatavoti stendi, plakāti un mācību līdzekļi. Lielu uzmanību partijas Rīgas komiteja joprojām veltīja strādnieku un kalpotāju ekonomiskajām mācībām, uzskatot tās par vienu no svarīgākajiem līdzekļiem darbaļaužu ražošanas un sabiedriskās aktivitātes kāpināšanai. Savos plēnumos un biroja sēdēs pilsētas komiteja regulāri iztīrāja šā darba norisi. 1961. gadā ekonomiskās zināšanas apguva ap 90 tūkst. strādnieku un kalpotāju. 1962. gadā teorētiskajos semināros, politiskajās skolās un pulciņos mācījās 65 tūkst. cilvēku, par 11 tūkst. vairāk nekā iepriekšējā gadā. Pie LKP Rīgas komitejas tika nodibināta (1963. gadā) komunistiskās celtniecības teorijas un prakses universitāte, kuras galvenais uzdevums bija apbruņot pilsētas vadošos kadrus ar marksisma-ļeņinisma teorijas atziņām, kā arī ar jaunākajiem sasniegumiem zinātnes, tehnikas un kultūras jomā. Universitātes 13 fakultātēs mācījās ap 900 cilvēku.

Jaunu impulsu un reizē arī jaunu ievirzi darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā deva PSKP CK 1963. g. jūnija plēnuma lēmumi, kuri uzlika par pienākumu partijas komitejām arī turpmāk attīstīt tādas politiskās propagandas un ražošanas kvalifikācijas celšanas formas kā komunistiskā darba un pirmrindnieku pieredzes skolas, meistaru skolas, tautas universitātes un lektorijus. Nepilnu divu gadu laikā Rīgas uzņēmumos šis politiskā darba virziens kļuva visai populārs. «Strādnieku universitāte» — tā tautā tika nosaukts jaunais mācību veids. Komunistiskā darba skolās Rīgas darbaļaudis ne vien papildināja savas politiskās un ekonomiskās zināšanas, bet arī apguva pirmrindnieku pieredzi. 1964./65. mācību gadā, piemēram, darbojās 762 komunistiskā darba skolas, kurās mācījās vairāk nekā 23 tūkst. cilvēku. Tur papildināja savas zināšanas gan tie, kuriem bija piešķirts komunistiskā darba trieciennieka nosaukums, gan arī tie, kas par šo nosaukumu vēl cīnījās, gan cilvēki ar lielu darba pieredzi, gan tādi, kas uz rūpnīcu vai fabriku bija atnākuši pavisam nesen.

Lai rezumētu pirmos panākumus un paplašinātu šīs kustības ietvarus, LKP Rīgas pilsētas komiteja 1965. g. februārī organizēja teorētisku konferenci, kurā apsprieda skolu organizēšanas principus, propagandistu izvēli, mācību iedarbīgumu u. c. jautājumus. Desmit gadu laikā «strādnieku universitātes», kurās 1975. gadā mācījās vairāk nekā 100 tūkst. cilvēku, pārvērtās par iedarbīgām jaunā cilvēka audzinātājām un veidotājām.

Neraugoties uz gūtajiem panākumiem, darbaļaužu politiskās audzināšanas darbā bija arī trūkumi un nepilnības. Tā, piemēram, visā mācību sistēmā nebija vajadzīgās konsekvences un pēctecības politisko zināšanu apgūvē. Daudzi partijas biedri gadiem ilgi studēja vienu un to pašu mācību vielu. Nereti marksisma-ļeņinisma mācības tika reducētas uz profesionāli tehniskās apmācības formām.

PSKP CK 1965. g. septembra plēnums ieteica izdarīt grozījumus politiskās izglītības sistēmā, padziļinot filozofiskās, ekonomiskās un sociālpolitiskās teorijas un tēžu apgūšanu. LKP Rīgas komiteja, veicot attiecīgos pasākumus, radīja pilsētā tādu politisko mācību sistēmu, kas ļāva visiem komunistiem un bezpartejiskajiem aktīvistiem dziļi un vispusīgi apgūt marksisma-ļeņinisma teoriju un kas pastāvēja arī 70. gados. Dati par šīs sistēmas struktūru un par klausītāju skaitu minēti tabulā.

Mācību gads	Pamatposms			Vidējais posms			Augstākais posms			Kopējais klausītāju skaits	Tal skaitā komunistu	Propagandas masu formu, tautas universitāšu, komunistiskā darba skolu, lektoriju aptvertu skaits	
	skolu, semināru u. c. formu skaits	pavisam mācījās	tal skaitā komunistu	skolu un semināru skaits	pavisam mācījās	tal skaitā komunistu	marksisma-ļeņinisma universitāšu, semināru un fakultāšu skaits	pavisam mācījās	tal skaitā komunistu				
1965./66.	269	21 000	10 000	9 000	12 000	...	65 388	43 128	...
1969./70.	441	7 174	2 752	1423	22 883	15 728	1231	27 418	16 384	3095	57 475	42 583	113 39;
1975./76.	685	12 828	5 150	1527	28 249	17 262	1808	43 528	23 968	4020	84 605	46 380	136 29;

Kā redzams no tabulas datiem, politisko mācību sistēma ieguva jaunas stabilas formas un aptvēra jo plašas komunistu un bezpartejisko darbaļaužu masas. Visvairāk cilvēku saistīja augstākā posma mācību formas — Marksisma-ļeņinisma vakara universitāte, teorētiskie semināri, dažāda tipa fakultātes, tematiskie semināri utt. Laikā no 1970. līdz 1976. g. klausītāju skaits šajā posmā pieauga vairāk par 16 tūkst.; daļa no viņiem pārnāca no vidējā mācību posma. Šeit jāievēro arī pilsētas komunistu un bezpartejiskā aktīva vispārējās izglītības līmeņa straujā celšanās. Ļoti populāras 70. gados bija propagandas masu formas — tautas universitātes, komunistiskā darba skolas, lektoriji utt. Devītajā piecgadē partijas, arod- biedrību un komjaunatnes organizācijas joprojām lielu vērību veltīja darbaļaužu ekonomiskajai izglītībai.

Savā darbā komunistu politiskās izglītības līmeņa celšanā LKP Rīgas komiteja balstās uz PSKP kongresu un CK norādījumiem. Tā, 24. kongress, pasvītrojot komunistu pieaugošo lomu un atbildību partijas politikas īstenošanā, uzsvēra, ka komunistu idejiskais rūdiņums ir svarīgākais nosacījums partijas kadru politiskās aktivitātes kāpināšanā. «Partija uzskata,» teikts PSKP CK pārskata referātā, «ka ir ļoti svarīgi, lai komunisti neatlaidīgi apgūtu marksisma-ļeņinisma teoriju, zinātu sabiedrības attīstības

Piemineklis 1905. g. revolucionāriem Matīsa kapos.

likumus, prastu droši orientēties jaunajās dzīves parādībās, pareizi tās novērtēt un izdarīt pareizus praktiskus secinājumus.»²

Nozīmīgu darbu partijas aktīva mācību organizēšanā, to teorētiskā līmeņa celšanā un metodiskajā izkopšanā veic Republikāniskais politiskās izglītības nams, kas sāka darboties 1946. gadā un mūsdienās kļuvis par nozīmīgu sabiedriski politiskās dzīves centru. Šeit regulāri notiek aktīva mācības, partijas aktīva sanāksmes, partijas konferences, plēnumi, kongresi u. c. svarīgi pasākumi.

Liela vieta partijas aktīva apmācības sistēmā ir LKP Centrālās Komitejas Marksisma-ļeņinisma vakara universitātei, kas pastāv kopš 1945. g. janvāra. Tās 3 fakultātēs 30 gadu laikā savas zināšanas papildināja 19 tūkst. klausītāju. Rīgas Marksisma-ļeņinisma vakara universitātei kopš pirmajiem pēckara gadiem bija 8 filiāles (medicīnas darbinieku, mākslas darbinieku, skolotāju, zinātnes darbinieku u. c.) ar daudziem klausītājiem. Universitātē strādā vairāki desmiti augsti kvalificētu sabiedrisko zinātņu pasniedzēju. Marksisma-ļeņinisma vakara universitātes ilggadēja rektore ir Z. Jakovļeva.

Rīgas darbaļaužu, pilsētas komunistu politiskās un ideoloģiskās stājas izkopšanā 30 pēckara gados liels nopelns bija aktīvajiem ideoloģiskā darba vadītājiem, redzamiem partijas darbiniekiem, kuru vidū bija

² Brežņevs L. PSKP CK pārskata referāts PSKP XXIV kongresam. R., 1971, 118. lpp.

Komunāru laukuma fragments (A. Arāja-Berces krūšutēls).

A. Pelše, A. Voss, J. Rubenis, A. Drīzulis, I. Andersons, partijas pilsētas komitejas sekretāri propagandas un aģitācijas darbā J. Avotiņš, V. Agafonovs, J. Ostrovs, V. Klibiķe, LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāji O. Strods, I. Veselovs, L. Freibergs, atbildīgie partijas darbinieki B. Kudlajs, I. Reimane, A. Rubiks u. c.

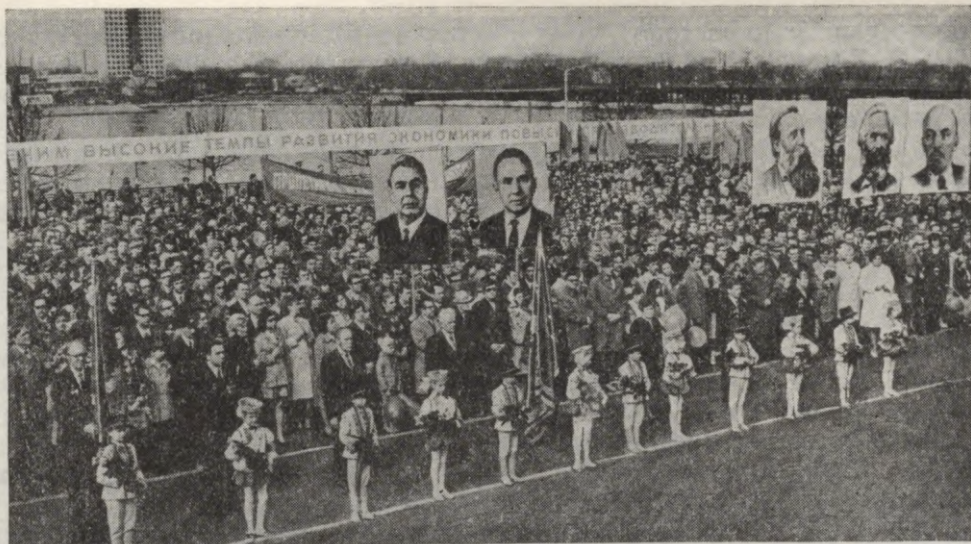
Rīgas politiskā dzīve ievērojami aktivizējās, sagaidot Lielā Oktobra 50. gadadienu. Partijas Rīgas pilsētas komiteja un pilsētas Izpildu komiteja kopā ar LKP CK Partijas vēstures institūtu, Latvijas PSR ZA Vēstures institūtu un citām organizācijām, gatavojoties jubilejai, veica svarīgu politisku darbu, lai mūžos saglabātu izcilo Komunistiskās partijas un Padomju valsts darbinieku un spilgtāko revolucionāro notikumu piemiņu. Tika sistematizēti un izvērtēti daudzi priekšlikumi, kas bija saņemti no organizācijām, iestādēm un atsevišķām personām ar ieteikumu pārdēvēt ielas,

uzstādīt memoriālās plāksnes, sakārtot vēsturisko notikumu vietas utt. Līdz lielajiem svētkiem bija pabeigta Komunāru laukuma arhitektūras kompleksa izveidošana un Salaspils memoriālā ansambļa izbūve, uzstādītas memoriālās plāksnes, uzkoptas un sakārtotas kritušo cīnītāju kapu vietas.

Jubilejas gadā viena no rīdzinieku politiskās aktivitātes izpausmēm bija krass partijas rindu skaitliskais pieaugums. Viena gada laikā partijas biedra kandidātos iestājās 1790 cilvēku — ievērojami vairāk nekā katrā no iepriekšējiem gadiem, un 60% no visiem jaunuzņemtajiem bija strādnieki — darba pirmsrindnieki.

V. I. Ļeņina teorētiskā mantojuma propaganda ļoti plašu vērienu saņiedza, sagaidot proletariāta dižā vadoņa 100. dzimšanas dienu. Liela nozīme sabiedriski politiskās dzīves rosināšanā pilsētā un visā republikā bija pētījumiem sabiedriskajās zinātnēs, īpaši tiem, kas bija saistīti ar V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienu, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienu, PSRS 50 gadu jubileju un padomju varas atjaunošanas Latvijā 30. gadadienu. LKP CK Partijas vēstures institūta kolektīvs pirmajos pēckara gados pārtulkoja latviešu valodā un sagatavoja izdošanai masu metienā V. I. Ļeņina Kopotos rakstus (4. izdevums), tika arī izdoti atsevišķās grāmatās daudzi marksisma-ļeņinisma teorētiķu — K. Marksa, F. Engelsa, V. I. Ļeņina darbi. Laikā no 1940. līdz 1976. g. Latvijas PSR bija izdotas 63 K. Marksa un F. Engelsa darbu vienības (visas latviešu valodā) 426 tūkst. eksemplāru metienā un 202 V. I. Ļeņina darbi (197 — latviešu valodā) 2018,5 tūkst. eksemplāru metienā. Institūta kolektīvs izdeva vairākus interesantus darbus, kuriem ir liela nozīme darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā, marksisma-ļeņinisma teorijas propagandā, to skaitā «Ļeņins Latvijas revolucionāru atmiņās», «Par Oktobra uzvaru», «Cīnītāji par Oktobri» u. c. Izdotas «Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu» divas daļas. 1975. gadā izdevniecība «Liesma» sāka izdot P. Stučkas rakstus 5 sējumos. Gan šajos, gan arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta zinātnieku pētījumos («V. I. Ļeņins un revolucionārā Latvija», «Latviešu strēlnieku vēsture», «Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā» u. c.) īpaša uzmanība veltīta Rīgai kā Latvijas revolucionārās kustības šūpulim un strādnieku šķiras pamatsastāva audzinātājam. Visi nozīmīgākie pagriezieni latviešu tautas vēsturē tā vai citādi saistīti ar Rīgas vārdu, un latviešu padomju vēstures literatūra šos notikumus ataino no stingri marksistiskām pozīcijām.

Par nozīmīgu centru cilvēka audzināšanai sociālistiskā internacionālisma un padomju patriotisma garā kļuvis Latviešu sarkano strēlnieku muzejs, kas tapis kā latviešu tautas velte V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienai. Savā neilgajā pastāvēšanas laikā muzejs iemantojis lielu popularitāti ne vien Latvijas PSR un tās galvaspilsētas darbaļaužu vidū, bet visā Padomju Savienībā. Gadā to apmeklēja caurmērā 300 000 cilvēku. Muzeja kolektīvam lielu palīdzību sniedz latviešu sarkano strēlnieku Rīgas grupas locekļi, partijas un komjaunatnes komitejas, skolas, masu informācijas un propagandas līdzekļi. Allaž lielu interesi izraisa muzeja un televīzijas rīkotie latviešu sarkano strēlnieku vakari, partijas un kara veterānu tikšanās ar jaunatni utt. Muzeja sabiedriskās padomes locekļi J. Kalniņš, O. Okonovs, F. Niedra, H. Šponbergs, Z. Pigena, K. Žubītis, partijas vete-

Rīgas darbaļaudis 1. Maija mītiņā Komjaunatnes krastmalā (70. gadu vidus).

rāni M. Krustiņšone, R. Ķīsis, A. Bērce u. c. veica nozīmīgu politiskās audzināšanas darbu ar plašu sabiedrisku skanējumu.

Liela nozīme darbaļaužu idejiski politiskajā audzināšanā ir Latvijas PSR Valsts revolūcijas muzejam, V. I. Ļeņina memoriālajam muzejam Cēsu ielā 17, V. I. Ļeņina memoriālajam muzejam dzīvoklim Kirova ielā 18 un citām kultūras un izglītības iestādēm.

Svarīga loma sabiedriski politiskās dzīves rosināšanā un organizēšanā Rīgā līdzās republikas centrālajiem laikrakstiem bija vakara avīzei «Rīgas Balss» — LKP Rīgas pilsētas komitejas un LKP Jūrmalas pilsētas komitejas, Rīgas un Jūrmalas pilsētu darbaļaužu deputātu padomju orgānam. Avīzes pirmais numurs nāca klajā Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 40. gadadienas priekšvakarā — 1957. g. 1. oktobrī. Avīze iznāca sešas reizes nedēļā latviešu un krievu valodā, tās metiens bija 150—190 tūkst. eksemplāru. Tā ātri iemantoja lielu popularitāti visplašākajās Rīgas iedzīvotāju aprindās. Par avīzes ciešajiem sakariem ar lasītājiem liecina tas, ka tās redakcija ik gadus saņem apmēram 25 000 vēstuļu un korespondenču. Lielākajos strādnieku kolektīvos regulāri tiek izdotas avīzes «Ve-fietis», «Rezietis», «Vagonbūvētājs», «Latvijas Dzelzceļnieks» u. c.

Komunistiskās partijas Rīgas organizācija paveica lielu darbu sabiedriski politiskās dzīves attīstībā Rīgā. Rīgas komunisti meklē arvien jaunās organizatoriskā un idejiskās audzināšanas darba formas. Gadu no gada pastiprinās zinātniskā pieeja dažādu jautājumu risināšanai. Piemēram, notiek socioloģiski pētījumi par sociāli ekonomiskām problēmām, par iedzīvotāju politiskā un kultūras līmeņa izaugsmi. To rezultātā daudzos gadījumos iegūti vērtīgi materiāli, no kuriem izriet svarīgi secinājumi un konkrētas rekomendācijas partijas organizāciju praktiskajam darbam. Ievērojamu ieguldījumu idejiskās audzināšanas darbā deva partijas aktīvs,

pirmorganizāciju sekretāri, visas pilsētas organizācijas vadītāji, kuru vidū bija A. Zitmanis, V. Lejiņš, J. Rubenis, B. Pugo, G. Ziemelis, A. Klaučēns, K. Čevačins, V. Sedols, B. Tretjakovs, P. Patenko, R. Kalnmačs, I. Matvejevs u. c.

Partijas pilsētas organizācija dara visu, lai vēl augstāk celtu komunistu avangarda lomu ražošanā, sociālistiskajā sacensībā, visnotaļ kāpinātu partijas organizāciju politiskās darbības spējas. Uz Komunistiskās partijas vadošās lomas pieaugumu politisko, saimniecisko, sociālo un kultūras jautājumu risināšanā attīstītā sociālisma apstākļos norāda Latvijas PSR Konstitūcijas 6. pants: «Padomju sabiedrības vadošais un virzošais spēks, tās politiskās sistēmas, valsts un sabiedrisko organizāciju kodols ir Padomju Savienības Komunistiskā partija. PSKP pārstāv tautas intereses un kalpo tautai. Ar marksisma-ļeņinisma mācību bruņota, Komunistiskā partija nosaka sabiedrības attīstības ģenerālo perspektīvu, PSRS iekšpolitikas un ārpolitikas līniju, vada padomju tautas lielo jauncelsmes darbu, piešķir plānveidīgu, zinātniski pamatotu raksturu tās cīņai par komunisma uzvaru.»

Rīga ir Latvijas PSR politiskais centrs. Rīgā darbojas Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs, Latvijas PSR Ministru Padome un ministrijas, Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome, Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības CK, kā arī citi Latvijas PSR valsts iestāžu un sabiedrisko organizāciju vadošie orgāni. Te notiek Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijas, Latvijas Komunistiskās partijas kongresi un LKP CK plēnumi.

2. RĪGAS PILSĒTAS DARBAĻAUŽU DEPUTĀTU PADOME UN PILSĒTAS BUDŽETS

Pēc Rīgas atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem okupantiem pilsētā kopš 1944. g. 14. oktobra darbojās LKP CK un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes radītā operatīvā grupa ar A. Deglavu priekšgalā. Tā izveidoja pilsētas Izpildu komitejas un rajonu izpildu komiteju sākotnējo aparātu, kas risināja pilsētas atjaunošanas un tās dzīves normalizācijas uzdevumus. Pilsētas Izpildu komiteja sākumā darbojās Kr. Barona ielā 12, tagadējā Latvijas Padomju rakstnieku savienības ēkā (pēc tam tā pārcēlās uz jaunām telpām Raiņa bulvārī 7, bet kopš 1974. g. Rīgas pilsētas Izpildu komiteja atrodas Gorkija ielā 3).

Atbrīvotās Rīgas pilsētas Izpildu komitejas pirmais priekšsēdētājs bija A. Deglavs, priekšsēdētāja vietnieki — P. Jankovskis un V. Lecis, plānu komisijas priekšsēdētājs — I. Ozols, dažādu nodaļu un resoru vadītāji — E. Garšteins, P. Ķelle, J. Ermsons, A. Serdants, M. Duškina, I. Kurpnieks, L. Prīverte, K. Slaidiņš, O. Tilmanis u. c. Tika nokomplektēti arī Rīgas rajonu izpildu komiteju kolektīvi, kuru vadīja Kirova rajonā — A. Antons, Ļeņina rajonā — R. Riņķis, Maskavas rajonā — K. Bendrups, Staļina rajonā — K. Pinnis, Proletāriešu rajonā — A. Matrozis, Sarkanarmijas rajonā — J. Čeipsta.

LKP Rīgas pilsētas komitejas un pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas tagadējā ēka (centrā). Aiz tās redzama topošā administratīvā ēka bij. Citadeles rajonā,

Rīgas pilsētas Izpildu komitejas darbinieku aparāts savas darbības sākumā bija samērā neliels. Paplašinoties darba apjomam, ko noteica pilsētas izaugsme, tās saimnieciskās un kultūras dzīves attīstība, pilnveidojās arī Izpildu komitejas struktūra. 1975. gadā pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas struktūra ietvēra sevī vadību, pilsētas plānu komisiju, 10 nodaļas, 13 pārvaldes, 3 trestus, 1 komiteju un 15 pastāvīgās komisijas.

Pirmās vietējo padomju vēlēšanas Rīgā pēc kara notika 1948. g. 18. janvārī. Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomē tika ievēlēti 278 deputāti. Iedzīvotāju skaitam pieaugot, kārtējās vēlēšanās ievēlēto deputātu skaits kļuva aizvien lielāks: 1959. gadā tika ievēlēts 401 deputāts, bet 1973.—1975. gadā viņu bija 500. Saskaņā ar Nolikumu par vietējo padomju vēlēšanām deputātu sastāvs ikreiz mainījās ne mazāk kā par vienu trešdaļu. 1976. gadā Rīgā pavisam bija ievēlēti 1840 pilsētas padomes un rajonu padomju deputāti. Bez tam no Rīgas iedzīvotājiem 10 deputāti bija ievēlēti PSRS Augstākajā Padomē un 95 deputāti — Latvijas PSR Augstākajā Padomē.

Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes pirmā sasaukuma pirmā sesija notika 1948. g. 12. februārī. To atklāja padomes vecākais deputāts akadēmiķis A. Kirhenšteins. Sesija izskatīja jautājumu par dzīvojamā fonda stāvokli Rīgā, kā arī vietējās rūpniecības un ražošanas kooperācijas uzdevumus pēckara piegādu plāna izpildē pirms termiņa u. c. jautājumus. Pavisam šajā gadā notika 4 sesijas. Sakarā ar pilsētas izaugsmi deputāti izvirzīja prasību nekavējoši ķerties pie tās attīstības ģenerālplāna sastādīšanas. Padomes sesijās lietišķi tika aplūkotas aktuālas vajadzības pilsētas transporta attīstībā, labiekārtošanā, apzaļumošanas problēmas, sanitārais stāvoklis u. c.

Ievērojams notikums Rīgas dzīvē bija pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes pirmā sasaukuma 10. sesija, kas notika 1950. g. 27. martā. Šajā laikā Latvijā bija uzcelti sociālisma pamati, bija uzvarējušas jaunas sabiedriskās attiecības. Referātā, ko nolasīja A. Deglavs, tika uzsvērti pirmās pēckara piegādes laikā gūtie panākumi. Šajā laikā gandrīz pilnībā bija atjaunota pilsētas saimniecība, bet Rīgas rūpniecības produkcijas ražošanas apjoms vairāk nekā 2 reizes pārsniedza 1940. g. līmeni.

Jaunas tendences Rīgas sabiedriski politiskajā dzīvē, tāpat kā visā zemē, iezīmējās pēc PSKP 20. un 22. kongresa. Kopš šā laika arvien jūtāmāk pieauga pilsētas padomes loma un nozīme visās pilsētas dzīves jomās. Tika meklētas jaunas vietējo padomju un vēlētajū sakaru formas un metodes. Sesijās regulāri aplūkoja pastāvīgo komisiju, kā arī atsevišķu deputātu darba rezultātus, tika sasauktas arī speciālas sesijas, kurās īpaši analizēja komisiju veikumu.

Pilsētas un rajonu izpildu komitejās 60. gadu sākumā sāka darboties sabiedriskas organizācijas: tirdzniecības, veselības aizsardzības, kultūras sabiedriskās nodaļas, lēmumu un rīkojumu izpildes kontroles komisijas. Kontroles komisija pie pilsētas Izpildu komitejas bija nodibināta jau 1961. gadā, un tajā darbojās pieredzes bagāti padomju darbinieki, kuri agrāk bija strādājuši vietējo padomju sistēmā. Bez tam bija radītas un sekmīgi darbojās sabiedrisko inspektoru grupas dzīvokļu un komunālajās

Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes sēde 1948. g. februārī. Priekšējā rindā sēž (no kreisās): Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētāja vietnieks Tautas rakstnieks A. Upīts, LKP CK sekretāri A. Pelše un I. Ļebedevs, Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētājs V. Lācis, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētājs A. Kirhenšteins.

nodalās, sabiedriskās plānu komisijas utt. Namu pārvaldēs arvien mērķtiecīgāk darbojās namu un ielu komitejas, vecāku komitejas un biedru tiesas, pensionāru padomes, brīvprātīgās sanitārās vienības u. c. sabiedriskas organizācijas, kurās visas pilsētas mērogā veica nozīmīgu sabiedriski politisku darbu vairāk nekā 12 tūkst. aktīvistu. Maskavas rajonā, piemēram, 1964. gadā sabiedriskajā darbā bija iesaistīti ap 7000 cilvēku, namu komitejās un komisijās bija izskatīti vairāk nekā 4000 darbaļaužu iesniegumu un vēstulu, biedru tiesās izskatītas vairāk nekā 400 lietas, izlaisti 350 numuri sienas avīžu, pie namu pārvaldēm organizēti desmitiem bērnu istabu, kurās darbojās ap 130 dažāda veida pulciņu ar 2400 bērniem, nodrošinot viņiem iespēju lietderīgi pavadīt brīvo laiku un reizē veicot vērtīgu audzināšanas darbu.

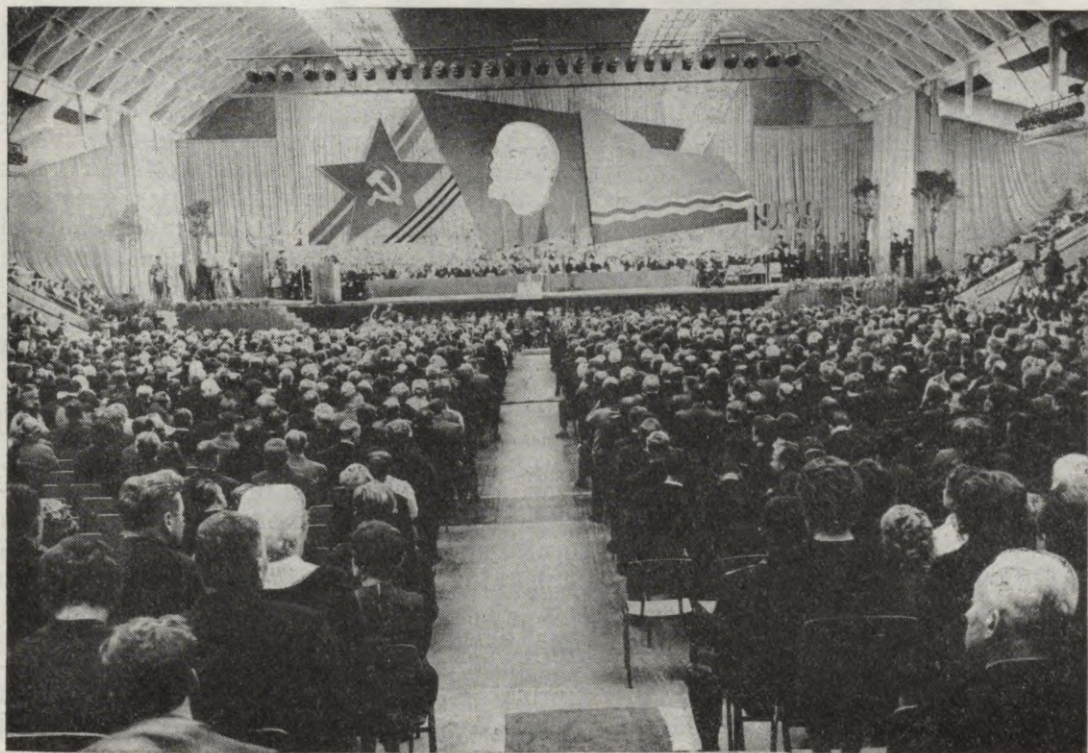
Lielu vērību pilsētas Izpildu komiteja pievērsa darbaļaužu vēstulu, iesniegumu un sūdzību analīzei, uzskatot šo darbu par svarīgāko saikni ar plašajām iedzīvotāju masām. 1958. gadā bija organizēta stingrāka kontrole pār padomes doto solījumu izpildi. 1961. un 1962. gadā, piemēram, Rīgas pilsētas Izpildu komiteja bija saņēmusi 22 798 darbaļaužu sūdzības un iesniegumus. Gandrīz divas trešdaļas no tām (65%) pēc sava satura saistījās ar dzīvokļu jautājumiem, ceturtdaļa iesniegumu un sūdzību bija atkārtotas, bet tas liecināja par nepietiekamu uzmanību sūdzību un iesniegumu izskatīšanai. Devītajā piecgadē, pildot PSRS Augstākās Padomes Prezīdija 1968. g. 12. aprīļa dekrētu «Par pilsoņu priekšlikumu, iesnie-

PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs A. Kosigins un Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētājs J. Rubenis Rīgas jūras tirdzniecības ostā.

gumu un sūdzību izskatīšanas kārtību», Rīgas vietējo padomju orgāni pastiprināja uzmanību šim darba iecirknim. Absolūtais vēstule vairākums tika izskatīts partijas un valdības noteiktos termiņos, tika arī uzlabota pilsoņu pieņemšana.

Pilsētas un rajonu padomes savos meklējumos sabiedriski politiskās dzīves rosināšanas nolūkā lielu nozīmi piešķīra teritoriālām deputātu grupām, kuras darbojās pie namu pārvaldēm un kļuva par nozīmīgām sīvām deputātu un vēlētāju savstarpējās attiecībās. To darba laukā ietilpa skolu sagatavošana jaunajam mācību gadam, kontrole pār dzīvokļu gatavības pakāpi ziemas laikā, sporta un spēļu laukumu sagatavošana, sacensības organizēšana ar devīzi «Par komunistisku sadzīvi», komunālo uzņēmumu un sadzīves pakalpojumu punktu izvietošana, ielu komiteju darba

Svinīgā sēde Rīgas Sporta manēžā par godu 25. gadadienai kopš Rīgas atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem iebrucējiem.

vadīšana, sabiedrisko bibliotēku organizēšana, vēlētāju pretenziju, sūdzību pieņemšana, ierosinājumu īstenošana un izskaidrošana, namu pārvalžu teritorijas sanitārā stāvokļa uzraudzība, tās apzaļumošana u. c. Deputātu teritoriālo grupu darba paraugs pilsētā bija Oktobra rajona 53. namu pārvaldes grupas (vadītājs — rajona padomes deputāts G. Klimans) darbs, kurā 60. gadu sākumā un vidū strādāja divi republikas Augstākās Padomes deputāti, 6 Rīgas pilsētas padomes deputāti un 18 Oktobra rajona padomes deputāti. Viņi veica savus pienākumus grupā aktīvi un apzinīgi, iemantojot iedzīvotājos lielu autoritāti.

Sagaidot Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienu, pilsētas un rajonu izpildu komitejas, to nodaļas, pārvaldes un saimnieciskās organizācijas izstrādāja pasākumus Rīgas tālākai labiekārtošanai. Tika rekonstruētas un izremontētas daudzas ielas, tālāk attīstīts tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas tīkls, uzsākta viesnīcas «Latvija» Ļeņina ielas un Kirova ielas stūrī, kā arī daudzu sadzīves pakalpojumu objektu, skolu un bērnu iestāžu celtniecība, Raiņa Dailes teātra būve, Krievu drāmas teātra rekonstrukcija, slimnīcu un poliklīniku celtniecība, transporta tālāka pilnveidošana u. c.

1967. g. 15. februārī ar Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas lēmumu tika apstiprināts Rīgas ģerbonis, kurā bija saglabāti pilsētas senlaiku ģerboņa izteiksmīgākie elementi. Rīgas ģerbonis sastāv no tradicionālā vairoga ar zelta apmali. Uz vairoga attēlots pilsētas vārtu siluets ar diviem torņiem. Virs vārtiem novietota piecstaru zvaigzne — padomju valstiskuma simbols, zem tās — sakrustotas atslēgas, kuras tagad simbolizē tautu draudzību un rīdzinieku viesmīlību — draugiem pilsētas vārti vienmēr atvērti. Ģerboņa vairogam izmantoti republikas karoga elementi. Vairoga augšējā daļa, kur izvietots pilsētas vārtu siluets, ir tumši sarkanā krāsā, apakšējā daļa — zila. Vārtu siluets, atslēgas, zvaigzne un viļņveidīgā līnija attēloti zelta krāsā. Atvērtajos pilsētas vārtos zem paceltā režģa ierakstīts skaitlis «1201», kas apzīmē gadu, kad Rīga pirmoreiz minēta rakstītajos avotos.

1972. gadā Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja pieņēma lēmumu par Rīgas pilsētas Goda pilsoņa nosaukuma piešķiršanu. Šajā lēmumā atzīmēts, ka to piešķir «par sevišķiem nopelniem Rīgas proletariāta cīņā par padomju varu cara patvaldības un buržuāziskās diktatūras periodā; Rīgas aizsardzībā un atbrīvošanā no vācu fašistiskajiem iebrucējiem; saimnieciskās un kultūras celtniecības jomā; miera un draudzības nostiprināšanā starp tautām, draudzīgu sakaru attīstīšanā starp Rīgu un citām pilsētām».

Viens no pirmajiem par Rīgas pilsētas Goda pilsoni kļuva kosmonauts H. Titovs. Viņam šis nosaukums piešķirts 1974. g. 2. oktobrī par nopelniem miera un draudzības stiprināšanā starp tautām, kā arī jaunatnes komunistiskajā audzināšanā. Tajā pašā laikā par godu 30. gadadienai kopš Latvijas PSR atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem iebrucējiem par sevišķiem nopelniem republikas galvaspilsētas atbrīvošanā Rīgas pilsētas Goda pilsoņa nosaukums piešķirts Padomju Savienības maršalam I. Bagramjanam, ģenerālleitnantam D. Brantkalnam, armijas ģenerālim M. Kazakovam.

Par Rīgas darbaļaužu lielajiem panākumiem saimnieciskajā un kultūras celtniecībā un par astotā piecgadu plāna rūpnieciskās ražošanas uzdevumu izpildi 1970. g. novembrī pilsēta tika apbalvota ar Leņina ordeni. Tā bija balva par padarīto un vienlaikus aicinājums vēl raitāk iet uz priekšu pa Komunistiskās partijas nosprausto ceļu. Tieši tā arī uztvēra augsto apbalvojumu Rīgas darbaļaudis.

Vadoties no PSKP 24. kongresa lēmumiem, PSKP CK lēmuma «Par pasākumiem rajonu un pilsētu darbaļaužu deputātu padomju darba tālākā uzlabošanā», kā arī no likuma par Latvijas PSR pilsētas un pilsētas rajona darbaļaužu deputātu padomi, Rīgas pilsētas un tās rajonu darbaļaužu deputātu padomes un to izpildu komitejas 70. gados kāpināja organizatoriskā un audzināšanas darba līmeni. Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padome 1973. g. 26. septembrī pieņēma lēmumu pilnveidot Izpildu komitejas darbu un palielināt pilsētas un tās rajonu darbaļaužu deputātu padomju un to izpildu komiteju lomu saimnieciskās un sociāli kulturālās celtniecības vadīšanā. Rajonu izpildu komiteju, pilsētas Izpildu komitejas nodaļu un pārvalžu pārskati par to darbu, regulārie semināri vadošajiem darbiniekiem darba pieredzes apmaiņai, augstākas prasības pret darbiniekiem par uzticēto uzdevumu izpildi veicināja organizatoriskā masu darba līmeņa

Latviešu sarkanie strēlnieki Brāļu kapos pie Mūžīgās uguns. Priekšplānā Rīgas pilsētas Goda pilsonis armijas ģenerālis M. Kazakovs.

tālāku celšanos, vietējo padomju, visu tā aparāta posmu darba stila un metožu pilnveidošanu. Nostiprinājās izpildu komiteju pastāvīgo komisiju, deputātu sakari ar vēlētājiem. Regulārāk notika to pārskati un pārrunas darbaļaužu kolektīvos. Uzlabojās pilsoņu priekšlikumu, iesniegumu un sūdzību izskatīšana.

Padomju varas gados Rīga būtiski mainīja savu seju, kļūdama par ievērojamu PSRS saimniecības un kultūras centru. Liels nopelns te bija Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes plašajai aktīvistu saimei, kuras priekšgalā bija padomes Izpildu komitejas priekšsēdētāji A. Deglavs (1944.—1951.), E. Apinis (1951.—1952.), V. Lecis (1952.—1958.), E. Baumanis (1958.—1962.), J. Pakalns (1962.—1967.), E. Slēde (1967.—1969.), G. Ziemeļis (1969.—1977.). Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes darbība bija daudzpusīga un auglīga, tā atrisinājusi svarīgus tautsaimnieciskus, sabiedriski politiskus un sociālus uzdevumus. Rīga devusi lielu ieguldījumu republikas industriālajā izaugsmē, sociālisma celtniecībā Padomju Latvijā.

Rīgas finansiālais stāvoklis līdz ar padomju varas atjaunošanu Latvijā radikāli pārmainījās. Pilsētas budžets ietilpst Latvijas PSR budžetā, kas

savukārt ir Padomju Savienības valsts budžeta sastāvdaļa. Ja pilsētas budžetā notiek neparedzētas lielas izmaiņas, tad to līdzsvaro ar republikāniskā budžeta palīdzību.

Rīgas pilsētas padomes budžetu veido Maskavas, Proletāriešu, Kirova, Oktobra, Ļeņina un Ļeņingradas rajona padomju budžeti. Rajonu deputātu padomes vada kultūras, saimniecisko un politisko darbu savā teritorijā, noteic vietējo budžetu, vada tām pakļauto pārvaldes orgānu darbību, nodrošina valsts kārtības aizsardzību, likumu ievērošanu un pilsoņu tiesību aizsardzību. Rajonu padomju izpildu komitejas pakļautas Rīgas pilsētas padomes Izpildu komitejai un atbild tai par savu darbu. Gandrīz visus gadus pats lielākais budžets bija Maskavas rajonam, tas gandrīz par 80% pārsniedza Kirova un Oktobra rajona budžetu. Par 50% lielāks budžets nekā minētajiem rajoniem bija arī Proletāriešu rajonam. Maskavas un Proletāriešu rajona dzīvokļu un komunālā saimniecība ir ļoti sarežģīta, rajoniem ir vislielākā teritorija, tajos daudz skolu, bērnu pirmsskolas iestāžu, kā arī daudz kultūras un izglītības iestāžu, jo šeit dzīvo vairāk iedzīvotāju nekā citos pilsētas rajonos.

Rīgas budžetam ir stingrs pamats. Budžeta ieņēmumos pārsvarā ir valsts un kooperatīvo uzņēmumu maksājumi — lielākoties apgrozījuma nodoklis un maksājumi no peļņas. Plānotos izdevumus vienmēr sedz plānotie ieņēmumi. Plānu realitāti, istenojot budžetu, garantē ieņēmumu pārsvars pār izdevumiem. Līdzekļus, ko saņem virs plāna, pilsētas un rajonu deputātu padomju izpildu komitejas katru gadu piešķir dažādu pilsētas papildizdevumu segšanai.

Padomju Rīgas attīstības gaitā tās budžeta kopapjoms un struktūra stipri izmainījās. Tabulā minētie dati rāda Rīgas budžeta izpildes ainu 1950.—1974. gadā (miljonos rubļu). Tā seškārtīgais pieaugums 25 gadu laikā sniedz pārliecinošu liecību par pilsētas attīstības tempiem.

Budžeta iedalījumi	1950. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1974. g.
Ieņēmumi kopā	19,19	53,57	68,91	93,25	121,26
Tajā skaitā:					
Atskaitījumi no apgrozījuma nodokļa	0,70	2,33	32,33	26,52	38,91
Atskaitījumi no peļņas	6,41	26,78	11,33	17,81	22,99
Valsts uzņēmumu maksājumi par ražošanas fondiem	—	—	—	2,19	0,69
Peļņas brīvā atlikuma iemaksas	1,15	—	—	7,27	7,28
Ienākuma nodoklis no kooperatīvajām organizācijām	—	2,01	0,06	0,17	0,25
Valsts nodokļi no iedzīvotājiem	0,41	0,48	3,14	14,14	16,19
Valsts nodeva, nodoklis no izrādēm un vietējie nodokļi un nodevas	3,97	4,16	3,86	4,61	5,44
Iemaksas no naudas un mantu loterijas	—	—	—	1,35	1,36
Nodevas un dažādi nenodokļu ieņēmumi	2,00	0,42	0,57	3,89	3,12
Nomas ieņēmumi no vietējo padomju īpašumiem	2,02	3,08	2,99	0,78	0,85
Vietējā budžeta līdzekļu atlikumi uz gada sākumu izdevumu segšanai	0,92	—	1,16	0,76	2,04

Budžeta iedalījumi	1950. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1974. g.
Vietējās rūpniecības līdzekļi, kas sadalīti celtniecībai un vietējās rūpniecības paplašināšanai	0,05	1,47	0,14	—	—
No republikas budžeta saņemtie līdzekļi pēc savstarpējiem norēķiniem	—	12,84	12,79	12,97	21,97
Ietaupījums no pārvaldes aparāta uzturēšanas izdevumu samazināšanas	—	—	—	0,79	0,17
Izdevumi kopā	18,69	53,23	67,33	92,32	118,31
Tajā skaitā:					
Pilsētas saimniecības finansēšanai	4,49	26,75	29,15	41,66	56,27
Sociāli kulturālajiem pasākumiem tajā skaitā:	12,93	25,42	37,17	48,80	56,17
izglītībai	6,05	12,43	21,40	26,91	32,64
veselības aizsardzībai	5,98	11,22	13,55	16,97	22,04
fiziskajai kultūrai	0,08	0,36	0,72	3,24	0,17
sociālajai nodrošināšanai	0,82	1,41	1,50	1,68	1,12
valsts pārvaldes orgānu uzturēšanai	1,00	0,75	0,58	0,89	1,01
Pēc savstarpējiem aprēķiniem republikas budžetam nodotie līdzekļi	—	—	—	—	3,42

Kā redzams no tabulas, pastāvīgi aug uzņēmumu maksājumi. Atskaitījumi no apgrozījuma nodokļa un no peļņas sastāda pilsētas budžeta ieņēmumu lielāko daļu (1970. gadā, piemēram, — 47,5%). Ievērojamu daļu pilsētas budžeta ieņēmumu veido atskaitījumi no tirdzniecības uzņēmumu peļņas, nodokļi no kinofilmu demonstrēšanas ieņēmumiem, no iedzīvotājiem u. c. Līdz 1959. g. ieņēmumu noteiktu daļu Rīgas pilsēta saņēma no toreiz pastāvošās ražošanas kooperācijas maksājumiem. Pilsētas budžetā tiek iemaksāta daļa ienākuma nodokļa no Rīgas iedzīvotāju darba algām. Pilsētas iedzīvotāju pieaugums un darba algas palielināšanās pavairoja budžetā ienākošās nodokļa summas no iedzīvotājiem. Te gan jāsaaka, ka tajā pašā laikā palielinājās no nodokļiem atbrīvotais darba algas minimums, bet tas samazināja nodokļu summu budžeta ieņēmumos. 1958. gadā pēdējo reizi pilsētas budžets saņēma valsts aizņēmumu realizācijas iemaksas. Sākot ar šo gadu, pilsētas ieņēmumos pilnībā iekļautas summas, kas iegūtas no Rīgā pārdotajām republikāniskās naudas un mantu loterijas biļetēm.

Pilsētas budžeta izdevumi vispirmām kārtām paredzēti pilsētas saimniecībai — dzīvokļu celtniecībai un dzīvokļu fonda kapitālajam remontam, pilsētas labiekārtošanai, ūdensvada un kanalizācijas paplašināšanai un uzlabošanai, tramvaju un trolejbusu iegādei u. tml. Bez tam dzīvokļu celtniecību finansē arī no uzņēmumu, ministriju un resoru speciālajiem līdzekļiem, kā arī no pašu iedzīvotāju līdzekļiem (kooperatīvā celtniecība). Veikalu, sadzīves pakalpojumu uzņēmumu un komunālo objektu celtniecībai līdz ar budžeta summām tiek izmantota daļa atskaitījumu no peļņas un atbilstošo saimniecības nozaru amortizācijas atskaitījumu.

Gandrīz tikpat lieli (dažos gados arī vēl lielāki) bija izdevumi sociāli

kulturālajiem pasākumiem. Šie līdzekļi paredzēti vispārizglītojošo skolu, internātskolu, bērnudārzu, mazbērnu novietņu un bērnu namu uzturēšanai. Pilsēta finansēja masu bibliotēkas, dažus rajonu kultūras namus, bērnu mūzikas skolas, kā arī piešķīra dotācijas zoologiskajam dārzam un Kultūras un atpūtas parkam. Veselības aizsardzībai piešķirtās summas bija domātas pilsētas slimnīcu, polikliniku, uzņēmumu un iestāžu feldšeru punktu uzturēšanai (Rīgas iedzīvotāji medicīnisko palīdzību saņem arī republikāniskās pakļautības slimnīcās, kuras finansē no republikas budžeta). Summas, ko piešķir sociālajai nodrošināšanai, pilsētas budžetā 60. un 70. gados bija gandrīz vienādā līmenī, bet 70. gadu vidū pat samazinājušās. Tas ir tāpēc, ka valsts pensijas izmaksā no republikas budžeta. No pilsētas budžeta saņēma ikmēneša pabalstus tikai tie pilsoņi, kam nav tiesību saņemt valsts pensiju, no tā piešķīra līdzekļus 5 veco ļaužu pansionātu uzturēšanai. Izdevumu samazināšanās fizikulturai 1974. gadā, salīdzinot ar 1970. g., notikusi tāpēc, ka sakarā ar Sporta pils celtniecības pabeigšanu pilsēta ieguva šīm vajadzībām papildu līdzekļus.

Noteikta Rīgas budžeta daļa (ap 1%) tiek iztērēta pilsētas un rajonu padomju pārvaldes orgānu uzturēšanai. Šo orgānu veiksmīgā darbība lielā mērā nodrošina pilsētas saimniecības nemitīgu augšupeju.

3. SABIEDRISKĀS ORGANIZĀCIJAS UN TO DARBĪBA

Rīgas darbaļaužu politiskās un radošās aktivitātes veicināšanā svarīga loma bija dažādām sabiedriskajām organizācijām. Līdzās Komunistiskās partijas organizācijām, darbaļaužu deputātu padomēm un valsts aparāta iestādēm tās ir viens no pamatelementiem sociālistiskās iekārtas funkciju īstenošanā.

Skaitliski visnozīmīgākās sabiedriskās organizācijas, kas aptver gandrīz visus Rīgā strādājošos, ir arodbiedrības. Arodbiedrības apvieno atsevišķu nozaru strādniekus un kalpotājus republikas mērogā un ietilpst visas Padomju Savienības arodorganizāciju sistēmā. Latvijas PSR arodbiedrību vadošais orgāns ir Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome (tās priekšsēdētājs 1959.—1973. gadā bija V. Blūms, kopš 1973. g. — A. Zitmanis). Komunistiskās partijas vadībā Rīgas arodorganizācijas un grupas iekļāvās visu pēckara problēmu risināšanā, piedalījās tautas saimniecības atjaunošanas plānu izpildes veicināšanā, sociālistiskās sacensības izvērsēšanā, pirmrindas pieredzes popularizēšanā. Līdzās šiem uzdevumiem pilsētas arodorganizācijas īpašu uzmanību veltīja darbaļaužu materiālās labklājības celšanas un sadzīves jautājumu risināšanai.

1948. gadā Rīgā bija ap 150 tūkst. arodbiedrību biedru. Tajā pašā laikā vairāk nekā 20 tūkst. strādnieku vēl atradās ārpus arodbiedrībām. Komunistiskās partijas Rīgas komiteja vairākkārt kritizēja šādu stāvokli. Sešdesmitajos gados arodbiedrībās jau bija iekļauti gandrīz visi (98%) pilsētā strādājošie (350 tūkst.).

Pirmajos pēckara gados, kad pārtikas produktu sadalē vēl saglabājās kartīšu sistēma, ievērojama nozīme bija strādnieku un kalpotāju sakņu dārzos papildus iegūtajai pārtikai. Pēc Latvijas Arodbiedrību centrālās

padomes norādījuma pie visām rūpnīcu, fabriku un iestāžu komitejām izveidoja īpašas komisijas dārziņu ierādīšanai un sadalei.

Arodbiedrības savai kontrolei pakļāva sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumus, pārtikas produktu un rūpniecības izstrādājumu mērķtiecīgu sadali. Īpašas komisijas šajā laikā rūpējās par Lielā Tēvijas kara invalīdu un viņu ģimeņu darba un sadzīves apstākļu nokārtošanu.

Daudz uzmanības tika veltīts arī bērnu atpūtas organizēšanai. Daudzu Rīgas uzņēmumu strādnieku un kalpotāju bērni vasarās atpūtās pionieru nometnēs, kuras jau 1945. g. vasarā atjaunoja darbu Rīgas jūrmalā. Arodbiedrības pievērsās arī kultūras un sporta dzīves organizācijas jautājumiem visos strādnieku un kalpotāju kolektīvos. Strauji veidojās arodbiedrību klubu, bibliotēku un «sarkano stūrīšu» tīkls.

Kopš 1947. g. arodbiedrības noslēdza ar rūpnīcu, fabriku un iestāžu administrāciju kolektīvos līgumus, kuros bija paredzēti dažādi organizatoriski un tehniski pasākumi, galvenokārt nolūkā celt darba kvalitāti un nodrošināt drošības tehnikas prasību ievērošanu.

Piecdesmitajos gados īpaši pieauga arodbiedrību nozīme pilsētas strādnieku iesaistīšanā sociālistiskajā sacensībā un viņu kultūrtehniskā līmeņa celšanā. Piemēram, A. Popova Rīgas radiorūpnīcā arodkomiteja kopā ar rūpnīcas vadību jau 50. gadu sākumā organizēja strādnieku sacensību par labākā savas profesijas pārstāvja nosaukumu. Uz Rīgu dalīties pieredzē tika aicināti izcili ražošanas novatori. Pēc tam kad Vissavienības Arodbiedrību centrālās padomes Prezidijs 1952. gadā pieņēma lēmumu par audzināšanas darba plašāku izvēršanu bērnu un pusaudžu vidū, arī Rīgas uzņēmumos un iestādēs pastiprinājās interese par darbinieku attieksmi pret bērnu audzināšanu, arodgrupas un organizācijas uzņēmās šefību pār skolām un bērnu namiem, iesaistījās skolu politehnizācijā. Arodbiedrību kluba tipa iestāžu bērnu sektoros veidoja jaunus pašdarbības pulciņus, organizēja interesantas nodarbības bērniem un pusaudžiem viņu brīvajā laikā.

Arodbiedrību loma pilsētā vēl vairāk pieauga pēc PSKP 20. kongresa, kurā tika apspriests arī arodbiedrību līdzšinējais darbs un pieņemti lēmumi tā uzlabošanai. Vēl plašāks darba lauks arodbiedrībām masu iniciatīvas atraisīšanā pavērās pēc Latvijas PSR pārveidošanas par atsevišķu saimnieciski administratīvo rajonu un Latvijas Tautas saimniecības padomes izveidošanas. Arodbiedrību pārstāvji tika iekļauti Tautas saimniecības padomes, Valsts plāna komisijas, Latvijas PSR MP Padomju kontroles komisijas, Latvijas PSR MP Valsts zinātnes un tehnikas komitejas un citu vadošo iestāžu sastāvā, kur viņi varēja tieši piedalīties visas republikas un arī Rīgas tautas saimniecības problēmu risināšanā.

Ar 1958. g. Rīgas uzņēmumos arodbiedrības sāka organizēt pastāvīgi darbojošās ražošanas apspriedes. Pirmā šāda apspriede sāka darboties Rīgas vagonu rūpnīcā, pēc tam tās pieredzi pārņēma visi republikas uzņēmumi, kur strādnieku skaits pārsniedza 100. Turpmākajos — 60. un 70. gados arodorganizāciju pārziņā nonāca daudzi jautājumi, kas saistīti ar jaunās tehnikas apgūšanu un darba zinātnisko organizāciju. Pārejai uz saīsinātu darba nedēļu savukārt sekoja daudzpusīgi pasākumi darbinieku un viņu ģimenes locekļu brīvā laika organizēšanā.

Pilnveidojās iedzīvotāju tiesiskās audzināšanas darbs. Fabriku un

rūpnīcu vietējo komiteju vadībā 1975. gadā Rīgā darbojās vairāk nekā 700 biedru tiesas. Svarīgu sabiedrisku darbu pilsētā veica 1959. gadā izveidotās brīvprātīgo kārtības sargu vienības, kuru skaits 1975. gadā pārsniedza 650 un kas šajā gadā apvienoja 33 tūkst. brīvprātīgo kārtības sargu. Labāko vienību vidū bija «Sarkanā kvadrāta», elektromehāniskās rūpnīcas, fabrikas «Furnieris», LVU, Rīgas Politehniskā institūta un daudzu citu uzņēmumu un organizāciju vienības.

Rīgas komunistu aktīvākie palīgi viņu vispusīgajā darbā bija komjaunieši. Partijas organizāciju vadībā komjaunieši jau tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas līdz ar bezpartejisko jaunatni iesaistījās pilsētas dzīves atjaunošanā un tās tālākajā attīstībā. Kopš 1946. g., kad Padomju Latvijā pirmoreiz notika komjaunatnes konferences un kopsapulces saskaņā ar VĻKJS statūtiem, Rīgā un visā republikā komjaunatnes organizācijās sāka darboties vēlēti vadošie orgāni — komjaunatnes komitejas un biroji. LĻKJS 5. kongress, kas notika tajā pašā 1946. gadā, par republikas komjaunatnes organizācijas pamatuzdevumu izvirzīja aktīvu piedalīšanos visas tautas cīņā par piecgadu plāna izpildīšanu un pārsniegšanu. Svarīgs priekšnoteikums šā uzdevuma izpildei bija organizatoriskā darba pareiza nostādne, kadru prasmīga izraudzīšana, izvietošana un audzināšana, iekšējās demokrātijas, kritikas un paškritikas attīstība, disciplīnas nostiprināšana, pastāvošo organizāciju nostiprināšana un papildināšana ar labāko jaunatni, jaunu organizāciju radīšana ikvienā uzņēmumā, iestādē, skolā utt.

LĻKJS Rīgas organizācija skaitliski bija vislielākā visā republikā, un tās rindas pieauga no gada gadā. 1944. g. decembrī Rīgā bija tikai 836 komjaunieši, kas bija apvienoti 90 organizācijās, 1945. g. decembrī komjauniešu skaits pilsētā bija pieaudzis līdz 6536 (vairāk nekā puse no visiem republikas komjauniešiem). 1951. g. 1. janvārī Rīgā bija 30 023 komjaunieši, 1959. g. 1. janvārī — 47 149, 1966. g. 1. janvārī — 70 170, 1970. g. februārī — 83 000, bet 1975. g. 1. janvārī Rīgā bija 111 384 komjaunieši (visā republikā — 265 301). Sākumā komjaunatnes pirmorganizāciju lielākā daļa pastāvēja iestādēs, turpretim 70. gados komjaunatnes organizāciju absolūtais vairākums darbojās rūpniecības, transporta un celtniecības uzņēmumos, kā arī skolās.

Sekojoš Maskavas un Ļeņingradas komjauniešu paraugam, arī Rīgā dibinājās komjauniešu un jauniešu brigādes. Pirmā šāda brigāde Latvijā izveidojās 1944. g. oktobrī rūpnīcas «VEF» katlu nodaļā. Drīz rūpnīcā jau bija 34 šādas brigādes, kurās ietilpa 220 jauno strādnieku. 1948. g. vidū brigāžu skaits bija pieaudzis līdz 174, tās aptvēra 1648 strādniekus. Liels nopelns brigāžu izveidošanā bija rūpnīcas partijas organizācijai. Visā Rīgā 1948. gadā darbojās 349 komjauniešu un jauniešu brigādes.

Pilsētas jaunie stahanovieši un trieciennieki allaž atradās darba frontes izšķirošajās vietās. Viņi piedalījās rūpnīcas «VEF», Rīgas vagonu rūpnīcas, Ķeguma HES un daudzu citu rūpniecības un transporta objektu atjaunošanā. Liels komjauniešu un jauniešu nopelns bija pašizliedzīgs darbs vācu fašistisko okupantu sagraudātās Daugavas krastmalas atjaunošanā Rīgā, ietērpjot Daugavu skaistā granīta rotā. Atzīmējot šo darbu, krastmala tika nosaukta Komjaunatnes vārdā. Galvaspilsētas jaunatne aktīvi piedalījās arī Rīgas—Jūrmalas elektrificētā dzelzceļa būvē.

Studentu celtnieku vienību pārstāvju tikšanās ar LKP un Latvijas PSR valdības vadītājiem.

Atsaucoties uz partijas aicinājumu par vecaiņu un neskarto zemju ātrāku apgūšanu, vairāk nekā 300 savu vislabāko pārstāvju uz turieni nosūtīja arī Latvijas komjaunatne. Viņu vidū bija daudz rīdzinieku. 1962. g. aprīlī notikušajā LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnumā, kurā tika apspriesti partijas organizācijas uzdevumi sakarā ar PSKP CK 1962. g. marta plēnuma lēmumu par palīdzības sniegšanu lauksaimniecībai, bija no jauna atzinīgi novērtēta Rīgas komjauniešu piedalīšanās lauksaimniecības tālākajā kāpināšanā. Daudzi komjaunieši bija uzsākuši darba gaitas kolhozu un sovhozu laukos, liels skaits pilsētas komjauniešu lūguši nosūtīt viņus darbā uz Sibīrijas un Kazahijas saimniecībām.

Rīgas komjaunatnes organizācija savas uzmanības centrā allaž paturēja vienu no svarīgākajiem komjaunatnes organizācijas uzdevumiem — palīdzēt jauniešiem apgūt zināšanas un veidoties par idejiski pārlicinātiem komunistiskās sabiedrības locekļiem. Ar jauniešiem bieži tikās ļeņinskās partijas veterāni — A. Bērce, J. Rubens, M. Jakovļevs, M. Krustiņš u. c., nostiprinājās sakari ar Padomju Armijas veterāniem un kara spēka vienībām. Dziļāka un pilnveidīgāka kļuva jauniešu internacionālā audzināšana.

Par darba sasniegumu skati Rīgas komjaunatnes organizācijām kļuva VĻKJS 50 gadu jubilejas gads. Par gūtajiem panākumiem labākie Rīgas komjauniešu un jauniešu kolektīvi rūpnīcā «VEF», šūšanas ražošanas apvienībā «Rīgas apgērbs» u. c. tika apbalvoti ar VĻKJS CK piemiņas karogu un Goda rakstiem. Sagaidot V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienu, komjaunieši iesaistījās ļeņinskajā darba sardzē. Viņu vidū bija vairāk nekā 5000 rūpnīcas «VEF» jauno ražošanas darbinieku. «VEF» komjaunieši šajā laikā bija iniciatori arī jaunai patriotiskai kustībai — «Katra zināšanas — jaunā pakāpē!».

Darba rosme komjaunatnes organizācijās saglabājās arī turpmākajos gados. Par sekmīgu piedalīšanos Vissavienības sociālistiskajā sacensībā par godu PSKP 24. kongresam Rīgas pilsētas komjaunatnes organizācijai tika piešķirts VĻKJS CK ceļojošais Sarkanais karogs.

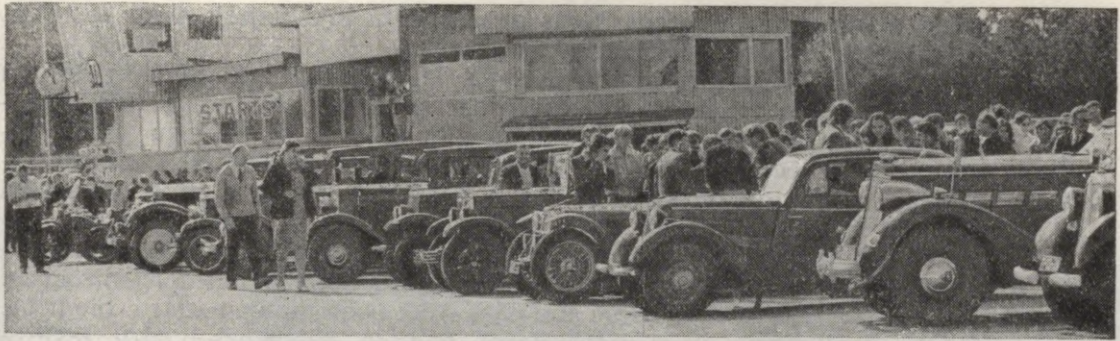
Radās viena no jaunākajām studējošās jaunatnes darba audzināšanas formām — «trešais — darba semestris». 1972. gadā «trešā semestra» grupās strādāja 4200 studentu, bet darba grupās «Lotoss» — 1200 skolēnu — vecāko klašu audzēkņu.

Devītajā piecgadē Latvijas ĻKJS CK izsludināja par komjaunatnes triecienceltni Rīgas 2. TEC. Daudzi Rīgas jaunieši ar komjaunatnes ceļazīmēm brauca uz Volgas autorūpnīcu Toljati pilsētā, devās celt Kamas autorūpnīcas korpusus, Amūras mašīnbūves rūpnīcu, Baikāla—Amūras dzelzceļa maģistrāli u. c. svarīgas jaunceltnes. Rūpnīcas «VEF» komjaunieši un jaunieši krietni agrāk par noteikto termiņu samontēja BAM celtniekiem telefona staciju 8000 abonentiem. Rīgas skolēni, iesaistījušies kustībā «BAMam — pionieru sliedes», 1974.—1975. gadā savāca simtiem tonnu metāllūžņu.

Aplūkojot Rīgas pilsētas komjaunatnes organizācijas izaugsmi un nostiprināšanos 50.—70. gados, līdzās tīri kvantitatīva rakstura izmaiņām noteikti jāatzīmē komjauniešu vispārējā izglītības līmeņa pieaugums. 1951. g. sākumā Rīgas komjaunatnes organizācijā lielai daļai biedru (42,5%) bija nepabeigta vidējā, turpat trešajai daļai (32,1%) — pamata un samērā nedaudziem (15,3%) — vidējā izglītība. Biedru lielākā daļa bija strādnieku jaunatne, kam ceļu uz izglītību bija šķērsojis Lielais Tēvijas karš. Turpretim 70. gados stāvoklis bija pavisam citāds. Visas tautas izglītības līmenī notikušās pozitīvās izmaiņas likumsakarīgi atspoguļojās arī komjauniešu izglītības līmeņa rādītājos. 1976. gadā viņu vidū Rīgā vidējā izglītība bija 51,1% biedru, nepabeigta vidējā — 26,0%, nepabeigta augstākā — 11,1%, augstākā — 7,8% biedru. Šie skaitļi runā paši par sevi.

Darbaļaužu ideoloģiskās audzināšanas jomā būtisku ieguldījumu dod izvērsta sabiedriski politisko un zinātnisko lektoriņu tīkls.

1944. gada beigās Rīgā saskaņā ar VK(b)PCK 1944. g. septembra lēmumu par propagandas organizēšanu masu zinātniskajai izglītošanai bija nodibināts sāka darboties Centrālais lekciju birojs, kas apvienoja labākos inteliģences spēkus zinību un kultūras sasniegumu propagandai iedzīvotāju vidū. 1947. g. 27. decembrī Rīgā nodibinājās Vissavienības Zinību biedrības nodaļa, kurā sākotnēji bija 140 biedri. Sava 1. kongresa laikā, kas notika 1950. gadā, Zinību biedrība Rīgā apvienoja ap 1,5 tūkst. biedru. Septiņdesmito gadu vidū pilsētā pastāvēja ap 600 biedrības pirmorganizāciju, kurās darbojās gandrīz 14 tūkst. biedru (republikā — 42 tūkst.). Vislielākais biedru skaits bija koncentrēts Proletāriešu rajonā (1977. gadā — 2524), kuram sekoja Maskavas rajons (1790), Oktobra rajons (1734), Kirova rajons (1699), Latvijas PSR Zinātņu akadēmija (ar rajona organizācijas tiesībām — 1026) u. c. 1976. gadā Rīgā tika nolasīts ap 90 tūkst. lekciju. Biedrības lektoru pamatsastāvu veido augstskolu un tehnikumu pasniedzēji un skolotāji, inženiertehniskie un medicīnas darbinieki, partijas, padomju un komjaunatnes darbinieki, rūpniecības uzņēmumu vadītāji utt. Apmēram puse no lektoriem ir sievietes.

Veco automobiļu parāde Biķernieku trasē.

1972.—1975. gadā, Latvijas PSR ZA zinātniekiem tieši piedaloties, tika organizēts ap 700 zinātniski teorētisku un praktisku konferenču, nolasīti 100 lekciju cikli visdažādākajās zinātņu nozarēs — vairāk nekā 17 tūkst. lekciju. No gada gadā pieaug zinātnieku šefības darbs 12 republikas rajonos un pilsētās. Biedrības ražīgajā darbā piedalās 17 ZA akadēmiķi, 16 ZA korespondētājlocekļi, 78 zinātņu doktori un profesori, ap 700 zinātņu kandidātu un daudz citu kvalificētu zinātnes darbinieku.

Ievērojamu vietu Zinību biedrības darbā ieņem Zinību nams, kura daudzveidīgie pasākumi iemantojuši rīdziniekos lielu popularitāti.

Darbaļaužu iesaistīšanā ražošanas pārvaldīšanā, padomju sociālistiskās demokrātijas sistēmā svarīga nozīme ir tautas kontroles orgāniem, kuru darbā piedalās tūkstošiem cilvēku. Tautas kontroles orgāni tika nodibināti uz PSKP CK 1965. g. decembra plēnuma lēmuma pamata. Tautas kontroles posteņi un grupas tiek izveidoti valsts uzņēmumos, iestādēs un organizācijās, par to locekļiem izvirzot darba pirmrindniekus, sabiedriski aktīvākos strādniekus un kalpotājus. Viņus ievēlē uz diviem gadiem kolektīvu kopsapulcēs. Tautas kontroles posteņi un grupas par savu darbību sniedz pārskatu darbaļaužu kolektīviem, kuri tos ievēlējuši. To darbību vada partijas organizācijas un tautas kontroles komitejas.

1966. g. beigās Rīgā bija 2800 tautas kontroles grupu un posteņu, kur aktīvi darbojās ap 18 tūkst. tautas kontrolieru. Ar viņu tiešu palīdzību tika nostiprināta strādājošo disciplīna, paaugstināta ikviena darītāja, darba kolektīva, attiecīgo resoru atbildības sajūta. Septiņdesmitajos gados tautas kontroles orgānos Rīgā darbojās daudz komunistu — katrs septītais partijas biedrs un biedra kandidāts pilsētā veica tautas kontroliera pienākumus.

Nozīmīgas sabiedriskā darba funkcijas pilda dažādas brīvprātīgas apvienības — biedrības, kuras partijas, padomju orgānu un arodbiedrību vadībā veic savus uzdevumus, nostiprinot padomju dzīves veida principus, sociālistisko ideoloģiju, vairojot materiālās un garīgās vērtības.

Pie tādām apvienībām jāpieskaita Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība (dibināta 1960. gadā), kuras galvenais uzdevums ir sekmēt Komunistiskās partijas politiku dabas un pieminekļu aizsardzības

jomā. 1976. gadā biedrības Rīgas organizācijā bija vairāk nekā 25 tūkst. individuālo un pāri par 500 kolektīvo biedru.

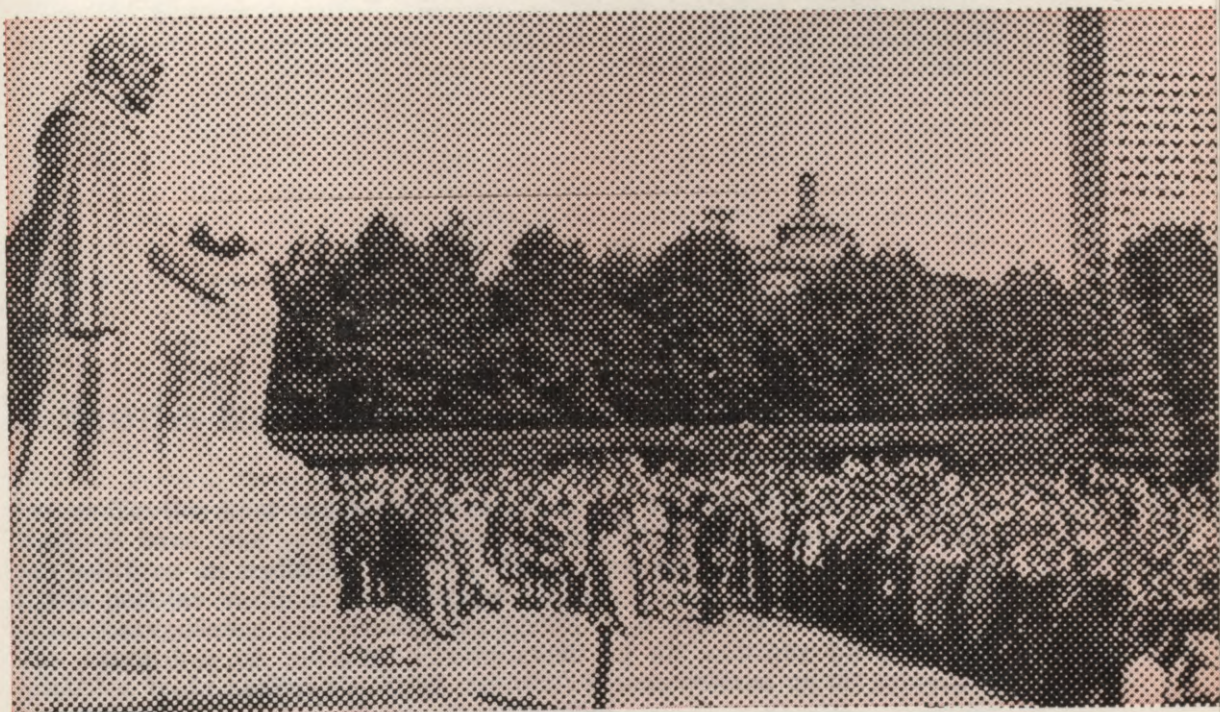
1974. gadā tika nodibināta Latvijas PSR Brīvprātīgā grāmatu draugu biedrība, kas ir attiecīgās Vissavienības biedrības sastāvdaļa. Tās galvenais uzdevums — ar grāmatas palīdzību nostiprināt darbaļaužu apziņā komunistisko ideoloģiju, morāli, tautu draudzības, proletāriskā internacionālisma idejas, marksistiskās ētikas un estētikas principus, progresā, miera un demokrātijas idejas. Biedrība cenšas darīt visu, lai saīsinātu labas grāmatas ceļu līdz katram lasītājam. 1976. gadā Rīgā tajā bija ap 4 tūkst. individuālo un 70 kolektīvo biedru, kas bija apvienoti 110 pirmorganizācijās.

1973. g. jūlijā nodibināta Latvijas PSR Automotoamatieru biedrība. Septiņdesmito gadu vidū Rīgā bija ap 15 tūkst. biedrības biedru. Ievērojama to daļa sabiedriskā kārtā veic satiksmes uzraudzības darbu pilsētas ielās. Ar lielu aizrautību rīdzinieki darbojas «Antīko automobiļu klubā», kura pasākumi veicina tehniskās jaunrades attīstību, kā arī kultūras vērtību saglabāšanu nākamajām paaudzēm. Divdesmitā gadsimta pirmās puses spēkratu parādes un sacensības izraisa lielu interesi un pulcina tūkstošiem skatītāju.

Kopš 1963. g. novembra pastāv Latvijas PSR Kinoamatieru biedrība, kuras galvenais uzdevums ir attīstīt un popularizēt pašdarbības kinomākslu kā darbaļaužu estētiskās audzināšanas līdzekli. Septiņdesmito gadu vidū tās rindās bija vairāk nekā 1000 kinoamatieru — rīdzinieku.

Lielu darbu, īpaši jaunatnes militāri patriotiskajā audzināšanā, veic DOSAAF Rīgas organizācija. Rīgas jaunatnes vidū populāri ir pārgājieni pa kauju vietām, militārās sporta spēles «Kāvi» un «Ērglēns». 1972.—1975. gadā šajos pasākumos piedalījušies vairāk nekā 80 tūkst. jauno rīdzinieku. 1974.—1975. gadā DOSAAF organizācijās sarīkots vairāk nekā 7000 sacensību militārajos un tehniskajos sporta veidos, kurās startējuši 162 tūkst. cilvēku.

Sabiedriski vērtīgs ir medicīnas darbinieku darbs, kuri sastāv Vissavienības Sarkanā Krusta biedrības Rīgas un rajonu komitejās. Lielu politisku audzināšanas darbu, it īpaši jaunatnes vidū, visos Rīgas rajonos un lielākajos rūpniecības uzņēmumos veic kara veterānu padomju locekļi. Dārzkopības un biškopības biedrība ik gadus sarīko ziedu izstādes, kuras ir ļoti populāras rīdzinieku vidū un kurām ir liela nozīme darbaļaužu estētiskajā audzināšanā. Jāmin arī Mednieku un makšķernieku, Filatēlistu un citas brīvprātīgās apvienības un biedrības, tūristu klubi, sarkanie stūrīši, sabiedriskie kontrolieri u. c., kas savu partijas organizāciju, padomju orgānu, arodbiedrību vadībā ik dienas rūpējas par padomju dzīves veida vispusīgu izkopšanu, par sabiedrības tālāku augšupeju.

RĪGA — PADOMJU LATVIJAS ZINĀTNES UN KULTŪRAS CENTRS

X

1. TAUTAS IZGLĪTĪBA

Lielais Tēvijas karš iecirta jūtamus robus gan Rīgas kultūras dzīves materiālajā bāzē, gan radošo darbinieku vidū. Tūlīt pēc pilsētas atbrīvošanas kultūras un izglītības iestādes sāka izvērst rosīgu darbību. Komunistiskās partijas vadītais ideoloģiskais darbs veicināja jauna pasaules uzskata iesakņošanu visu darbaļaužu apziņā. Šajā procesā ievērojama loma bija literatūras un mākslas darbiniekiem, kā arī kultūras un izglītības iestādēm. Īpaša nozīme vispārējā izglītības līmeņa celšanā un arī sabiedriskās aktivitātes veicināšanā bija Rīgas skolām.

Tautas izglītības nodaļa Rīgā savu darbu iesāka 1944. g. 14. oktobrī. Vispirms nācās atjaunot skolu tīklu. Rīgas skolotāji ar lielu pašatdevi un degsmi ķērās pie darba. Jau 29. oktobrī viņi pulcējās uz savu pirmo konferenci, kurā aicināja nenogurstoši strādāt un īstenot svarīgākos pārkārtojumus skolu darbā.

Pirmā Rīgas skola, kur sākās mācības (1944. g. 28. oktobrī), bija 58. septiņgadīgā skola. Pēc dažām dienām tai pievienojās 30. pamatskola un vidusskola Lenču ielā. 4. novembrī mācības sākās Rīgas pilsētas 1. vidusskolā, kas visu okupācijas laiku bija izlikta no savām telpām Raiņa bulvārī. Skolu atjaunošanā un sagatavošanā darbam daudz palīdzēja to šefi — rūpnīcas un fabrikas, piemēram, «Omega», «Sarkanais kvadrāts», «Keramika» u. c. Rezultāti neizpalika — mēnesi pēc Rīgas atbrīvošanas gandrīz visās pilsētas skolās, kurās tolaik bija 23 315 skolēnu, jau ritēja mācības.

Vēl pirms Rīgas atbrīvošanas — 1944. g. 9. septembrī LK(b)P Centrālā Komiteja un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome bija pieņēmusi lēmumu par vispārējās obligātās septiņgadīgās izglītības īstenošanu bērniem vecumā no 7 līdz 14 gadiem. Stājoties pie šā lēmuma realizēšanas, vispirms bija jānodrošina nepieciešamais vietu skaits skolās. Ārkārtīgi svarīgi bija ātri veikt pāreju uz padomju skolas normālajām programmām un mācību plāniem, līdz ar to dodot jaunu saturu visam mācību darbam.

Pirmie pēckara gadi Rīgas pedagogu kolektīvam, kā arī skolēniem bija ļoti sasprindzināti. Normālu mācību darbu traucēja gan nepietiekamais skolu skaits, gan mācību līdzekļu un kvalificētu pedagogu trūkums. Tomēr,

pateicoties gan partijas un valdības, gan sabiedrības un pašu skolu kolektīvu pūlēm, galvenais pirmās pēckara piecgades uzdevums izglītības jomā — īstenot vispārējo obligāto septiņgadīgo izglītību — Rīgā pamatos tika izpildīts. Skolu programmas un mācību plāni bija pārkārtoti uz zinātniskuma principiem, ievērojot komunistiskās audzināšanas uzdevumus. Sevišķi labi skolu darbu bija organizējusi Sarkanarmijas rajona tautas izglītības nodaļa, ko vadīja Latvijas PSR Nopelniem bagātais skolotājs V. Brenners. Mērķtieciīgi un sistemātiski, saņemot lielu palīdzību no republikas izglītības tautas komisāra K. Strazdiņa, veica savu darbu Rīgas skolotāji. Viņu vidū atzīmējami Latvijas PSR Nopelniem bagātie skolotāji M. Misjune, T. Priede, A. Veidenbaums, J. Vēzis, skolotāji — izglītības darba teicamnieki A. Jankovska, V. Jākobsons, M. Mence u. c.

Pēckara gados ļoti aktuāls uzdevums bija nodrošināt iespēju mācīties ražošanā nodarbinātajiem cilvēkiem. Jau 1945. gadā Rīgā darbojās 5 strādnieku jaunatnes vakara vidusskolas. Pazīstamākā un tradīcijām bagātākā to vidū bija Raiņa 8. vakara vidusskola. 1951. gadā pilsētā jau bija 16 vakarskolu ar vairāk nekā 5 tūkst. audzēkņu. 1948. gadā Rīgā darbu uzsāka republikāniskā neklātienes vidusskola, kurā mācījās arī Rīgas darbaļaudis, kam nebija iespējas apmeklēt vakarskolas. 1950./51. mācību gadā šajā skolā mācījās pāri par 1,8 tūkst. cilvēku.

Piecdesmitajos gados skolu tīkls Rīgā izvērās arvien plašāks, to darbs kļuva vērīnīgāks. Tūlīt pēc Lielā Tēvijas kara līdzekļus vajadzēja ieguldīt vispirmām kārtām karā sagrauto skolu ēku atjaunošanā un remontā. Vēlāk stāvoklis mainījās un bija iespējams veltīt vairāk vērības jaunu skolu celtniecībai. Laikā no 1951. līdz 1960. g. Rīgā ierindā stājās 15 jaunas skolas ar 12 070 skolēnu vietām. Tās ievērojami labāk par vecajām skolām bija piemērotas mācību procesa augošajām prasībām.

1956. g. 16. oktobrī LKP CK un Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu «Par pasākumiem, kas saistīti ar internātskolu organizēšanu». Vēl tai pašā mācību gadā Rīgā atvēra pirmo internātskolu (Maskavas rajonā). Internātskolās, kas paredzētas bērniem, kuriem nav vecāku vai kas nākuši no daudzbērnu ģimenēm, jūtami palielināta sabiedrības, kā arī valsts loma bērna audzināšanā. Šajās skolās bērni ne vien mācās, bet arī dzīvo, lielāko daļu izdevumu, arī bērnu ēdināšanai un apgādei, te sedz valsts. 1974./75. mācību gadā Rīgā bija 6 internātskolas, kā arī nedzirdīgo un vājredzīgo un neredzīgo bērnu internātskola. Tās atrodas labiekārtotās telpās, apgādātas ar mācību kabinetiem, darbnīcām, sporta kompleksiem, kopmītnēm un ēdnīcām.

Lai nodrošinātu pedagogisku uzraudzību un palīdzību mācībās 1.—7. klašu skolēniem, kuru vecāki aizņemti darbā, ar 1956./57. mācību gadu Rīgas skolās sāka darboties pagarinātās dienas grupas. Sākotnēji tādu bija 118, kas aptvēra 2105 skolēnus. Šīs grupas ievērojami palīdzēja uzlabot skolēnu sekmes, kā arī pilnveidot audzināšanas darbu. Septiņdesmitajos gados pagarinātās dienas grupas, it īpaši 1.—3. klašu audzēkņiem, darbojās praktiski visās Rīgas skolās. 1960. gadā pilsētā atvēra pirmo pagarinātās dienas skolu. 1975./76. mācību gadā šādu skolu Rīgā bija trīs. Pedagogi tur rūpējas ne vien par mācību un audzināšanas darbu, bet arī par bērnu veselības nostiprināšanu un atpūtu.

Panākumi bērnu audzināšanā ir atkarīgi no pedagoģisko kadru kvalifikācijas līmeņa, to organizētības. 1957. g. 28.—30. martā Rīgā notika Latvijas PSR skolotāju 1. kongress. Tā dienas kārtībā bija jautājums par skolas tuvināšanu dzīvei, par mācību programmu pārstrādi atbilstoši sociālisma celtniecības tālākas attīstības perspektīvām.

1958. g. 24. decembrī PSRS Augstākās Padomes sesijā pieņēma «Likumu par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību PSRS». Tika izveidota vispārīzglītojošā darba politehniskā skola, organizēta jauna tipa mācību iestāde — astoņgadīgā skola, kurā mācību un audzināšanas darbs tika cieši saistīts ar darbu un komunisma celtniecības praksi. Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes 1959. g. marta sesijā pieņemto likumu «Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu Latvijas PSR» noteica, ka, sākot ar 1962. g. 1. septembri, tiek ieviesta vispārējā obligātā astoņgadīgā izglītība visiem bērniem un pusaudžiem vecumā no 7 līdz 16 gadiem.

No 1959. līdz 1961. g. reorganizēja par astoņgadīgām 35 septiņgadīgās Rīgas skolas. Pilnīgu pāreju pabeidza līdz 1962. g. rudenim. Skolās ievērojami paplašināja darbnīcas un kabinetus praktisko iemaņu apguvei. Uzlabojās skolēnu sabiedriskā ēdināšana. Visās Rīgas skolās darbojās ēdnīcas un bufetes, pāri par 60% pilsētas bērnu saņēma siltas pusdienas, 1.—4. klašu skolēniem bez maksas izsniedza pienu, uzlabojās skolēnu medicīniskā apkalpošana.

1960. g. decembrī notikušais Latvijas PSR skolotāju 2. kongress apkojoja pieredzi, kas bija gūta, pārejot uz astoņgadīgo izglītību. Kongresā nopietnu vērību veltīja arī problēmām, kas saistījās ar vidusskolu darba sekmīgu attīstību. Kā ziņoja kongresā, apmēram 90% Rīgas skolēnu turpināja mācības dažādās vidējās mācību iestādēs. Radikāli bija izmainījusies arī mācību procesa organizācija un saturs vidusskolās. Aizvien lielāku uzmanību tur veltīja skolēnu politehniskajai apmācībai. Šajā nolūkā vispārīzglītojošās vidusskolās izveidoja ražošanas apmācības klases. Skolas cieši saistījās ar attiecīga profila uzņēmumiem, kuros skolēni apguva praktiskā darba iemaņas un zināšanas. 1959./60. mācību gadā Rīgas skolām bija ražošanas apmācības 43 pilsētas uzņēmumos — rūpnīcā «VEF», Rīgas elektromehāniskajā rūpnīcā, Rīgas vagonu rūpnīcā, Rīgas dīzeļu rūpnīcā, rūpnīcā «Sarkanā zvaigzne», apavu fabrikā «1. Maijs», trikotāžas fabrikā «Sarkanais rīts», Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcā un citur. Tomēr ražošanas apmācības īstenošanā bija daudz objektīvu un subjektīvu grūtību — neatrisinātie organizatoriskie jautājumi, nepietiekama apmācības bāze, kvalificētu instruktoru trūkums, profesionālās orientācijas nepilnības. Tika traucēta mācību kursa pilna apguve. To visu ievērojot, 1964./65. mācību gadā vidusskolās atteicās no orientācijas uz masveida profesionālizāciju.

Turpmākajos gados izvirzījās nepieciešamība sākt jaunu darba cēlienu skolu izaugsmē — sagatavot pāreju uz vispārējo vidējo izglītību. PSKP CK un PSRS Ministru Padome 1966. g. novembrī pieņēma lēmumu «Par pasākumiem vispārīzglītojošās vidusskolas darba tālākai uzlabošanai». Lēmumā norādīja, ka padomju skola arī turpmāk attīstīsies kā vispārīzglītojoša vienota darba politehniskā skola. 1968. g. 23. maijā sanāca Latvijas PSR

skolotāju 3. kongress, kas izvirzīja aktuālus uzdevumus vispārējās vidējās izglītības ieviešanai.

Septiņdesmitajos gados darbojās 3 tipu mācību iestādes: vidējā vispārīzglītojošā darba politehniskā skola, vakara (maiņu) vidējā vispārīzglītojošā skola, kā arī vidējās speciālās mācību iestādes. Kopsummā 1974./75. mācību gadā Rīgā bija 161 visu veidu vispārīzglītojošā skola ar apmēram 106,6 tūkst. skolēnu. Šie skaitļi ir ilgas attīstības rezultāts, kura rod atspulgu šeit ievietotajā tabulā.

Mācību gads	Visu veidu vispārīzgl. skolas	Tai skaitā vakarskolas	Skolēnu skaits tūkst.	Skolotāju skaits tūkst.
1945./46.	82	5	25,0	1,3
1950./51.	122	16	59,7	2,5
1960./61.	133	25	82,4	3,3
1965./66.	145	28	98,7	4,7
1970./71.	157	27	104,5	5,6
1974./75.	161	27	106,6	5,6

Ievērojot tautsaimniecības prasības pēc labi sagatavotiem speciālistiem dažādās zinātnes un ražošanas sfērās, daļā Rīgas vidusskolu nodibināja novirzienu klases, kurās atsevišķus priekšmetus — fiziku, matemātiku, ķīmiju, svešvalodas — pasniedza plašākā apjomā, nekā paredzēts parastajās mācību programmās. 1963./64. mācību gadā izveidoja fizikas un matemātikas novirzienu klases Rīgas 1. un 13. vidusskolā, ķīmijas novirzienu — 49. un 2. vidusskolā, pēc tam arī svešvalodu novirzienu — 5., 11., 50. vidusskolā. Atzīstamu darbu Rīgas skolās republikas Izglītības ministrijas tiešā vadībā uzsāka skolēnu profesionālajā orientācijā. Šajā ziņā lielākie panākumi bija gūti Proletāriešu rajona skolās.

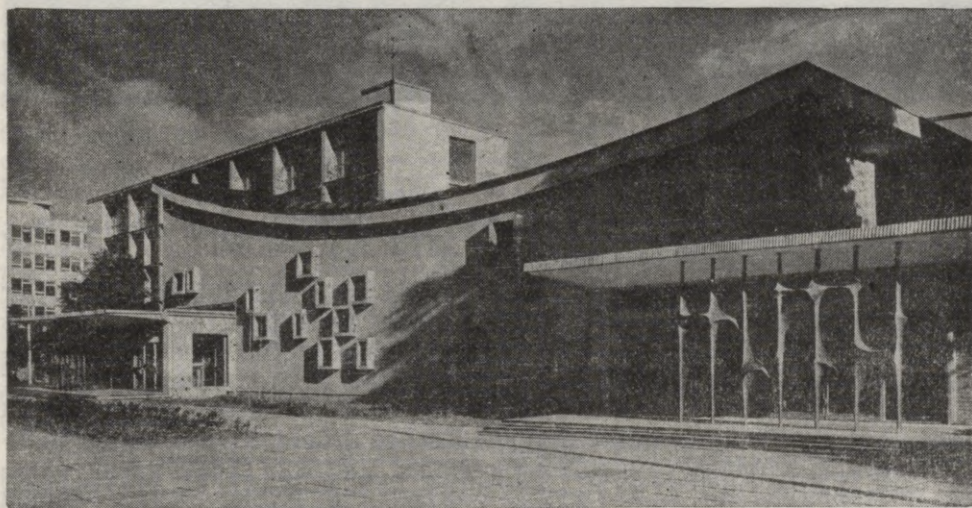
1966. gadā par nopelniem tautas izglītības laukā un panākumiem komunistiskajā audzināšanā revolucionāro tradīciju garā Rīgas pilsētas Leona Paegles 1. vidusskolu (toreizējā direktore — Latvijas PSR Nopelniem bagātā skolotāja J. Lauriņa) apbalvoja ar Darba Sarkanā Karoga ordeni.

Skolēnu skaita straujais pieaugums Rīgā nepārtraukti lika rūpēties par esošā skolu tīkla paplašināšanu un mūsdienīgu mācību apstākļu nodrošināšanu. It īpaši tas attiecās uz jaunajiem pilsētas apbūves rajoniem — Juglu, Ķengaragu, Purvciemu. Bez tam skolās nebija atrisināts otro maiņu jautājums — mācībām vienā maiņā trūka telpu. Sešdesmitajos gados Rīgā tika uzceltas 36 jaunas skolas ar vietām 32 tūkst. bērnu. Par skolu celtniecību pilsētā visā laikā no 1945. līdz 1974. g. sniedz priekšstatu šeit minētie skaitļi:

gadi	uzceltas skolas	skolēnu vietu skaits
1945.—1950.	2	1 430
1951.—1955.	6	5 280
1956.—1960.	9	6 790
1961.—1965.	21	15 854
1966.—1970.	15	16 080
1971.—1974.	12	14 008

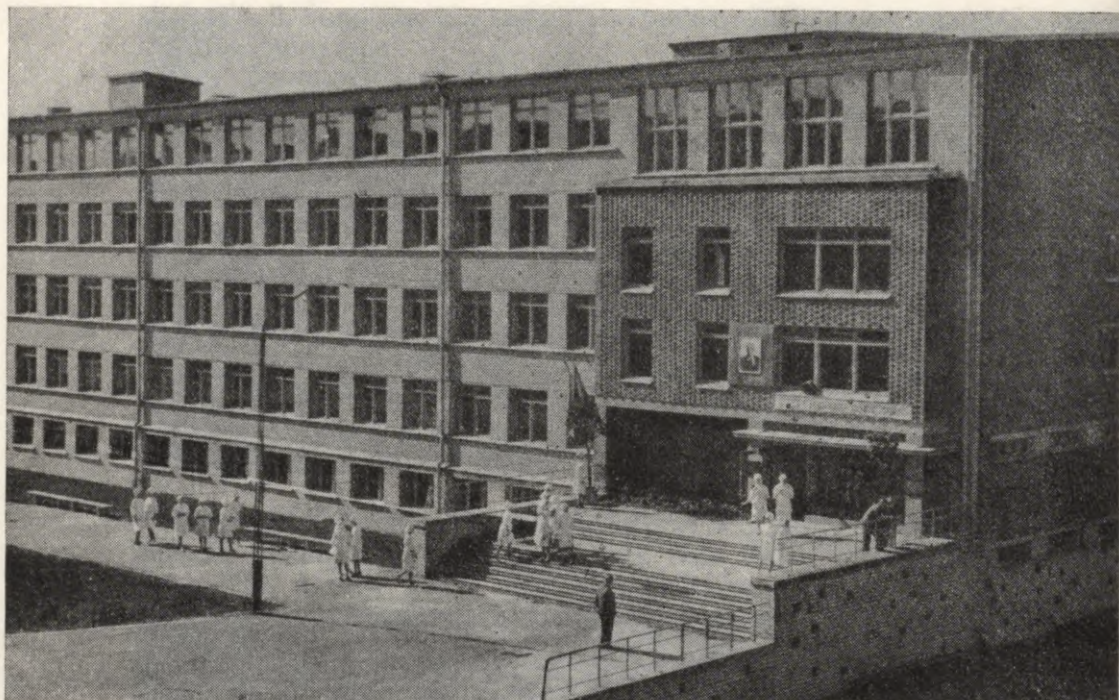
Rīgas 3. vidusskolas jaunā ēka — mēģinājums iekļaut lielu modernu būvi Vecrīgas īpatnējā arhitektoniskajā ainavā (1968. g.).

Rīgas horeogrāfijas vidusskolas ēka.

Skolu celtniecībā piedalījās arī Rīgas lielākie uzņēmumi. Piemēram, astotajā piecādē ekspluatācijā nodotā Rīgas 60. vidusskolas ēka bija celta par rūpnīcas «VEF» līdzekļiem. Skolas šefi palīdzēja arī mācību kabinetu izveidē un iekārtošanā.

Jaunuzceltajās skolās, kas paredzētas 1072 un vairāk skolēniem, ir plašas mācību telpas ar maksimālu gaismas pieplūdi, pēc jaunākajām pedago-

1. medicīnas skolas korpuss.

ģijas un tehnikas atziņām izveidoti mācību kabineti, ērtas sporta zāles, telpas dažādiem ārpusklases pasākumiem.

1974./75. mācību gadā Rīgā bija 22 vidējās speciālās mācību iestādes ar audzēkņu kopējo skaitu 26,0 tūkst. Vidējās kvalifikācijas specialitātes varēja iegūt 10 dažāda profila tehnikumos. Plaša profila speciālistus sagatavo vecākais Rīgas tehnikums — Industriālais politehnikums, kuru par augstiem sasniegumiem mācību darbā un labu speciālistu sagatavošanu 1967. gadā apbalvoja ar Darba Sarkanā Karoga ordeni. Rīgā ir četras medicīnas vidējās kvalifikācijas personāla skolas. Vairākās skolās mācās nākamie mākslinieki. Tās ir E. Dārziņa mūzikas vidusskola, Jāzepa Mediņa mūzikas vidusskola, Rīgas lietišķās mākslas vidusskola, J. Rozentāla Rīgas mākslas vidusskola, Rīgas horeogrāfijas vidusskola.

Sešdesmito gadu beigās un 70. gadu sākumā palielinājās arī profesionāli tehnisko skolu loma. Jau 1958. gadā vairākas specializētās fabriku un rūpnīcu arodskolas Rīgā reorganizēja par profesionāli tehniskajām skolām. Šis process noslēdzās 1963. gadā. Šajās skolās sagatavo kvalificētus strādniekus ar vidējo izglītību visām tautas saimniecības nozarēm. 1974./75. mācību gadā Rīgā darbojās 13 profesionāli tehniskās skolas.

Rezumējot sasniegto tautas izglītības laukā, Latvijas PSR Augstākā Padome 1970. g. 5. maijā publicēja «Lēmumu par Likuma par vispārējo obli-

gāto astoņgadīgo izglītību izpildes gaitu un pāreju uz vispārējo vidējo izglītību Latvijas PSR». Lēmumā bija nopietni analizēti skolu sasniegumi un arī to darbā sastopamie trūkumi. Vislabākie rezultāti pārejā uz vispārējo vidējo izglītību bija gūti republikas pilsētās, vispirmām kārtām Rīgā. Rīgas skolu pieredze liecināja, ka visu tipu vidējo mācību iestāžu panākumi atkarīgi galvenokārt no vidējās izglītības pamatposma — astoņgadīgās izglītības nostiprināšanās.

Tautas izglītības nemitīgā izaugsme aizvien bija partijas un valdības uzmanības centrā. 1974. g. decembrī Latvijas PSR Augstākā Padome savā sesijā pieņēma Latvijas PSR tautas izglītības likumu, kas stājās spēkā ar 1975. g. 1. aprīli. Likums aptver visus tautas izglītības posmus un ir spilgts apliecinājums padomju skolas demokrātiskumam un vispusībai, tās atbilstībai mūsdienu dzīves prasībām.

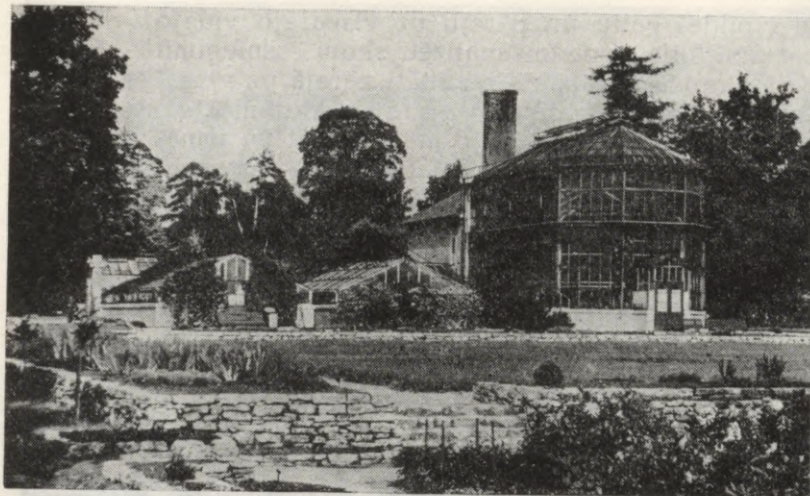
2. AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA

Kā plaši izvērstas augstākās izglītības centrs Rīga faktiski izveidojusies tikai padomju varas gados. 1975. gadā no Latvijas PSR 10 augstskolām ar 45,3 tūkst. studentu un pāri par 4 tūkst. profesoru, pasniedzēju un zinātnisko līdzstrādnieku Rīgā darbojās septiņas, kurās mācījās 32,9 tūkst. studentu, strādāja 3,7 tūkst. mācību spēku un zinātnisko darbinieku. Rīgā atvērtas arī vairāku citu pilsētu un republiku augstskolu filiāles un konsultāciju punkti šo mācību iestāžu neklātienēs nodaļu studentiem. Mācību gada beigās no katriem 10 000 Padomju Latvijas iedzīvotāju republikas augstskolas absolvē 22 jaunie speciālisti, 17 no tiem saņēmuši izglītību Rīgas augstākajās mācību iestādēs.

Jau 1944. g. 14. novembrī, mēnesi pēc Rīgas atbrīvošanas, LK(b)P CK birojs pieņēma lēmumu par darba atsākšanu Latvijas Valsts universitātē. Lekcijas iesākās 20. decembrī. Darba straujāku un vispusīgāku izvēršanos veicināja PSRS Tautas Komisāru Padomes 1945. g. 22. februāra lēmums «Par pasākumiem Latvijas Valsts universitātes nostiprināšanā». Pirmo pēc kara mācību gadu (1945./46.) universitātē uzsāka 3443 studenti dienas nodaļā un 419 — pirmo reizi Latvijas augstskolu vēsturē izveidotajā neklātienēs nodaļā.

1944. g. novembrī Rīgā speciāli iedalītā ēku kompleksā tika iekārtota Latvijas Lauksaimniecības akadēmija (tā darbojās Rīgā līdz 1957. g., tad to pārcēla atpakaļ uz atjaunoto Rastrelli celto Jelgavas pili). Savas telpas pēc Rīgas atbrīvošanas atkal ieņēma Mākslas akadēmija un konservatorija. No jauna tika organizēts vācu fašistiskās okupācijas gados likvidētais Valsts pedagoģiskais valodu institūts. Visas šīs augstskolas 1944. g. beigās uzsāka darbu.

1945. g. 19. aprīlī LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP pieņēma kopēju lēmumu «Par augstskolu darba uzlabošanu Latvijas PSR», kas paredzēja nodibināt arī vairākas jaunas fakultātes jau esošajās augstskolās. 1946. g. 15. janvārī Valsts pedagoģiskais valodu institūts tika pārveidots par tipveida pedagoģisko institūtu, kas kopā ar Latvijas Valsts universitāti (kurai 1958. g. 11. jūlijā šis institūts tika pievienots), kā arī vēlāk nodibinātajiem

LVU Botāniskais dārzs.

Daugavpils (1952. g.) un Liepājas (1954. g.) pedagoģiskajiem institūtiem sagatavoja vispārīzglītojošo skolu skolotājus. Fiziskās kultūras pasniedzēju sagatavošanai skolām, kā arī augstas kvalifikācijas sporta darbinieku sagatavošanai tika izveidots Latvijas Valsts Fiziskās kultūras institūts, ko atklāja 1946. g. 2. februārī.

Jau 1946. g. rudenī LK(b)P Centrālajā Komitejā tika atzīmēta nepieciešamība uz LVU medicīnas fakultātes bāzes izveidot atsevišķu mācību iestādi — Rīgas Medicīnas institūtu. Sagatavošanas darbi turpinājās vairākus gadus. Medicīnas institūts tika nodibināts 1950. g. 5. jūnijā un sāka darbu tā paša gada rudenī.

Zinātniski tehniskā progresa pastiprinātās prasības pēc kvalificētiem inženieriem radīja nepieciešamību 50. gadu beigās atklāt Rīgā vēl divas lielas augstskolas. 1958. g. rudenī sāka darbu uz LVU tehnisko fakultāšu bāzes atjaunotais Rīgas Politehniskais institūts, un 1960. gadā tika izveidots Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūts. Līdz ar to pamatos izveidojās stabils Latvijas PSR augstāko mācību iestāžu tīkls, kas galvenokārt koncentrējas Rīgā.

Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotās Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes 10 fakultātēs 1975./76. mācību gada sākumā mācījās 10,5 tūkst. studentu (no tiem 4,4 tūkst. — dienas nodalā). Universitātes 55 katedrās, 4 problēmu laboratorijās, 2 zinātniskajos sektoros, skaitļošanas centrā, Botāniskajā dārzā un Zinātniskajā bibliotēkā 1975. gadā strādāja 1200 zinātniski pedagoģisko darbinieku, no tiem gandrīz seši simti pasniedzēju, kuru vidū 53% bija zinātņu doktori un zinātņu kandidāti. Pēc Lielā Tēvijas kara 30 gadu laikā LVU absolvējuši 20 000 dabas un sabiedrisko zinātņu nozaru speciālisti, kuriem ir ļoti liela nozīme ekonomiskā un kultūras progresa nodrošināšanā Padomju Latvijā. No universitātes pēckara gados izaugusi daļa pārējo republikas augstskolu vai šo mācību iestāžu apakšvienību (fakultāšu, katedru, laboratoriju). Arī lie-

lākā daļa Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas sākotnējo institūtu, kas 1946. gadā izveidojās uz LVU laboratoriju vai pētniecisko iestāžu bāzes, iesāka strādāt ar universitātes (arī LLA) profesoriem priekšgalā, daudzos gadījumos turpinot augstskolā iesāktos pētījumus. Pēckara gados LVU vadījuši rektori M. Kadeks (1944.—1949. g.), J. Jurgens (1949.—1961. g.), V. Šteinbergs (1962.—1970. g.), V. Millers (kopš 1970. g.). Daudzi LVU mācību spēki — PSRS ZA korespondētājloceklis valodnieks J. Endzelīns, PSRS ZA korespondētājloceklis vēsturnieks J. Zutis, D. Mendeļejeva līdzgaitnieks metrologs F. Blumbahs, ķīmiķi A. Kešāns un G. Vanags, purvu zinātnieks P. Nomals, arhitekts E. Štālbergs, filozofi V. Šteinbergs un E. Karpovics, ģeogrāfe N. Temņikova, vēsturnieki A. Drīzulis, M. Duhanovs, A. Varslavāns, I. Apine, juristi E. Stumbiņa, V. Millers, ekonomists J. Porietis u. c. — devuši lielu ieguldījumu kā augstākās izglītības, tā arī zinātnes attīstībā.

Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotais Rīgas Politehniskais institūts, kas izveidojās 1958. gadā uz LVU trīs tehnisko fakultāšu bāzes, pirmo mācību gadu uzsāka ar 6 fakultātēm un 33 katedrām. Līdz 1975. g. fakultāšu skaits sasniedza 14; darbojās 67 katedras, 178 mācību laboratorijas un kabineti, 9 problēmu laboratorijas, 3 nozaru zinātniski pētnieciskās laboratorijas, skaitļošanas centrs un sagatavošanas nodaļa. RPI konsultāciju punkti jeb vispārtehniskās fakultātes (RPI filiāles) Jelgavā, Valmierā, Ventpilī, Rēzeknē, Jēkabpilī, Gulbenē, Daugavpilī un Liepājā ievērojami veicinājušas inženieru sagatavošanu arī neklātienē un vakara nodaļās. RPI gatavo inženierus 40 specialitātēs. 1975. gadā institūtā strādāja vairāk par 1000 zinātniski pedagoģisko darbinieku, no tiem 29 profesori un 365 docenti. Studentu skaits 1975. gadā sasniedza 14,6 tūkst., bet pavasarī institūtu absolvēja 1800 inženieru. No 1959. g. līdz 70. gadu vidum institūts devis valstij pāri par 18000 speciālistu. Zinātniskās pētniecības darbā piedalās 700 štata darbinieku, to vidū 50 zinātņu doktoru un kandidātu. Par mācību spēkiem institūtā darbojušies Sociālistiskā Darba Varoņi Latvijas PSR ZA akadēmiķi L. Liepiņa un A. Mālmeisters, kā arī Latvijas PSR ZA akadēmiķi S. Hillers, B. Puriņš, E. Gudriniece un A. Ieviņš, profesori A. Veiss, J. Ulpe u. c., kuru darbam bijusi ievērojama nozīme institūta izveidošanā un attīstībā. Institūta rektori bija K. Neilands (1958.—1960. g.), A. Mālmeisters (1961.—1963. g.), A. Veiss (kopš 1963. g.). RPI ir lielākā augstskola republikā, tas sagatavo speciālistus arī citām Baltijas republikām.

Padomju Savienības 10 pilsētās ik gadus pulcējas simtiem jauniešu, lai kārtotu iestājek sāmenus Rīgas Sarkankarogotajā Ļeņina komjaunatnes Civilās aviācijas inženieru institūtā. Tā ir liela un mūsdienīgi iekārtota augstskola, viena no nozīmīgākajām Rīgas augstākajām mācību iestādēm. Mācības institūtā notiek piecās fakultātēs; 38 katedrās un zinātniski pētnieciskajā sektorā 1975. gadā strādāja pāri par 400 profesoru, pasniedzēju un zinātnisko darbinieku, no tiem gandrīz 70% bija zinātņu doktori un kandidāti. Kā izcili savu nozaru speciālisti — pedagoģi un zinātnieki pazīstami institūta profesori N. Kaļiņins, A. Pugačovs, V. Prosvirins, A. Losevs, V. Kastorskis, M. Finkelšteins u. c.

Rīgas Medicīnas institūta 5 fakultātēs 1975./76. mācību gadā mācījās

Rīgas Politehniskais institūts jaunās telpās.

lielākoties konservatorijas absolventu radošā darbība. Šajā sakarā minami P. Dambis, O. Grāvītis, I. Kalniņš, Ald. Kalniņš, R. Kalsons, V. Kaminskis, Ģ. Ramans un R. Pauls, E. Testeļeca un M. Villerušs. Vairāki konservatorijas absolventi — S. Broks, I. Cepītis, J. Dūmiņš, D. Gailis, I. Kokars, G. Kokars, A. Derkevica — kļuvuši par Latvijas PSR Dziesmu svētku virsdiriģentiem. Konservatoriju beiguši arī daudzi izcili skatuves mākslinieki.

Konservatorijas ikdienu nav šķirama no intensīvas koncertdarbības. Šīs augstskolas studenti ik gadus sniedz vairākus simtus koncertu, arī šādā veidā nesot mākslu tautā.

Teodora Zaļkalna Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmija, atgūvusi savas telpas skaistajā namā Komunāru bulvārī, 1944. g. beigās uzņēma studentus divās — grafikas un keramikas nodaļās. Pakāpeniski izveidojās glezniecības nodaļa un tēlniecības nodaļa, 1960. gadā tām pievienojās pedagogijas nodaļa un interjera nodaļa, 1961. gadā — tekstilmākslas nodaļa un rūpnieciskās mākslas nodaļa. Kopš 1959. g. Mākslas akadēmijā darbojas arī mākslas vēstures neklātienes nodaļa. Samērā īsā laikā akadēmijā tika pabeigti arī citi mācību organizācijas pārveidojumi, pamatojoties uz Padomju Savienības mākslas augstskolu vienotajiem mācību plāniem un kursu sistēmu. Mācību process arī turpmāk ietvēra specifiskās studijas

darbnīcās, tikai mūsdienās šis paņēmieni saistās ar attiecīgu mākslas nozari, nevis ar atsevišķa pedagoga metodi, kā tas bija pirmspadomju laikā. Jaunā akadēmijas struktūra pasargāja mākslinieku jaunatni no agrāk tik tipiskā individuālisma un subjektīvisma, dodot iespēju visiem mākslas darbiniekiem pāriet uz sociālistiskā reālisma metodi daiļradē. 1975./76. mācību gadā Mākslas akadēmijā mācījās 452 studenti. Mākslas akadēmijas pedagogu kolektīvs (1975. gadā tajā ietilpa 60 mācību spēki) pēckara gados izveidojies gandrīz pilnīgi no jauna. Akadēmijā turpināja strādāt K. Ubāns, K. Miesnieks, K. Brencēns, E. Vītols, L. Svemps, O. Skulme, K. Jansons, kam drīz vien pievienojās tādi ievērojami mākslinieki kā T. Zaļkalns, A. Spertāls, E. Kalniņš, J. Tilbergs, M. Melnalksne, P. Upītis u. c. Sākot ar 50. gadiem, akadēmijas pedagogu kolektīvā iesaistījās tās pēckara gadu absolventi: V. Kozins, V. Dišlers, I. Zariņš, E. Iltners, M. Osis, T. Gaumīgs, A. Stankevičs u. c. Akadēmiju vadījuši rektori O. Skulme (līdz 1961. g.) un L. Svemps (1961.—1975. g.). Kopš pirmā izlaiduma 1947. gadā (15 absolventi) līdz 70. gadu vidum šo mākslas augstskolu bija beiguši ap 700 jauno mākslinieku — dažādu nozaru speciālistu. Viņu vidū ir daudzi pazīstami mūsdienu latviešu mākslas dzīves veidotāji — L. Davidova-Medene, G. Krollis, Dž. Skulme, D. Rožkalns, U. Zemzaris, J. Piļoznis, F. Pauļuka, J. Žūriņš, M. Eliase, I. Vasiļjevs u. c., kuru vidū ir arī ne mazums pašreizējo Mākslas akadēmijas pedagogu.

Par ievērojamu sasniegumu augstākās izglītības izplatīšanā sabiedrībā uzskatāma vakara un neklātienas mācību sistēmas radišana Rīgas augstskolās pēckara gados. 1975. gadā Rīgas augstskolu neklātienas un vakara nodaļās diplomus ieguva 32% no visiem šo augstskolu absolventiem, bet pavisam no 1948. g. (pirmie 8 neklātienas nodaļu beigušie) līdz 1975. g. sākumam Rīgas augstskolās neklātienas nodaļas bija beiguši 9866 un vakara nodaļas — 6204 jaunie speciālisti.

Augstākās mācību iestādes uzskatāmas par ievērojamu sviru ne vien profesionālās, bet arī sociālās mobilitātes regulēšanā sociālistiskajā sabiedrībā: plaši iesaistot mācību darbā kā strādnieku un zemnieku izcelsmes jauniešus, tā arī sievietes (to īpatsvars, pakāpeniski augot, jau 70. gadu sākumā Rīgas augstskolās sasniedza 50%), ievērojami paplašināts augstāko izglītību ieguvušo speciālistu sociāli demogrāfiskais spektrs.

Augstskolas ir arī galvenās zinātniski pedagoģisko kadru sagatavotājas. No visiem Rīgā 1946.—1975. gadā aspirantūru beigušajiem ap 1700 jauno zinātnieku jeb 60% sagatavoti augstāko mācību iestāžu aspirantūrā un 40% — zinātniski pētnieciskajās iestādēs.

Augstākās izglītības attīstību Rīgā veicinājusi tās augstskolu darbība vienotā visas PSRS augstskolu sistēmā. Ievērojami PSRS augstskolu pedagoģiskie darbinieki sāka strādāt Rīgas augstākajās mācību iestādēs. Tas bija sevišķi nepieciešams pirmajā pēckara gadu desmitā, lai ātrāk ievirzītu augstskolu darbu atbilstoši sociālisma un komunisma celtniecības uzdevumiem. Šo darbinieku vidū bija rektori M. Kadeks (LVU), J. Peive (LLA), dekāni un katedru vadītāji J. Lūsis, J. Fekters, E. Karpovics, J. Zutis, J. Bērziņš, P. Gerke u. c. Valsts ievērojamākās augstskolas (Maskavā, Leningradā, Kijevā, Sverdlovskā, Novosibirskā, Gorkijā u. c.) saskaņā ar centralizēti izstrādātu plānu sniedza lielu palīdzību, uzņemot pirmajā kursā

studentus no Latvijas PSR (gadā vidēji 100 cilvēku) ārpus vispārējā konkursa, kā arī gatavojot aspirantūrā augstākās kvalifikācijas speciālistus. Pasniedzēju kvalifikācijas celšanas fakultātēs ārpus republikas ik gadus mācās ne mazāk par 100 pasniedzējiem no Rīgas augstskolām.

Viss teiktais veicinājis galvenā mērķa sasniegšanu: Rīgas augstskolas 30 pēckara gados sagatavojušas 62 tūkst. speciālistu dažādām tautas saimniecības nozarēm ne vien republikā, bet visā Padomju Savienībā.

3. ZINĀTNE

Jau 1940. gadā Latvijas PSR sākās plašs darbs zinātnes pārkārtošanā. Jaunā PSRS savienotā republika zinātnes attīstībā varēja balstīties uz padomju zinātnieku pieredzi, viņu sasniegumu brīvu izmantošanu, varēja paļauties uz varenās sociālisma lielvalsts valdības materiālo un organizatorisko palīdzību. Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes un LK(b)P CK 1941. g. 13. februāra lēmums paredzēja izveidot Rīgā PSRS Zinātņu akadēmijas filiāli. Tika apstiprināta organizācijas komiteja. Iesākto darbu pārtrauca fašistiskās Vācijas uzbrukums. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija tika nodibināta drīz pēc kara — 1946. g. 7. februārī. Lielu palīdzību tās izveidošanā sniedza PSRS Zinātņu akadēmija, kas atsūtīja kvalificētu zinātnieku—organizatoru grupu akademiķa J. Pavlovska vadībā.

Komunistiskā partija un Padomju valdība veltīja lielas pūles, lai pievērstu aktīvai sociālisma celtniecībai Latvijas labākos zinātniekus. Par pirmajiem akademiķiem jaunajā zinātniskās dzīves centrā — Zinātņu akadēmijā kļuva J. Endzelīns, M. Kadeks, Arv. Kalniņš, A. Kirhenšteins, A. Krūmiņš, P. Lejiņš, P. Nomals, J. Peive, P. Stradiņš, A. Upīts, E. Štālbergs, A. Šmits, P. Valeskalns. Pirmie akadēmijas korespondētājlocekļi bija J. Bumbieris, J. Miķelsons, A. Pelše, P. Rizga un K. Straziņš. Šie ievērojamie zinātnieki pārstāvēja visas nozīmīgākās zinātnes nozares. Par Zinātņu akadēmijas pirmo prezidentu tika ievēlēts izcils lauksaimniecības zinātņu speciālists un progresīvs sabiedriskais darbinieks profesors P. Lejiņš (1946.—1951. g.). Pēc tam ZA prezidenti bija J. Peive (1951.—1959. g.), K. Plaude (1960.—1970. g.), A. Mālmeisters (kopš 1970. g.). Viceprezidentu amatā ZA bija M. Kadeks (1946.—1950. g.), A. Kirhenšteins (1951.—1958. g.), F. Deglavs (1951.—1957. g.), K. Plaude (1958.—1960. g.), P. Valeskalns (1960.—1975. g.), pašlaik ir E. Jakubaitis (kopš 1968. g.), A. Drīzulis (kopš 1975. g.). ZA Prezīdija galvenais zinātniskais sekretārs ir V. Samsons (kopš 1960. g.).

Kopš akadēmijas izveidošanas līdz 70. gadu vidum septiņās vēlēšanās par Latvijas PSR akademiķiem un korespondētājlocekļiem ievēlēts pavisam 81 zinātnieks, viņu vidū tādi ievērojamu pētniecības virzienu izveidotāji kā A. Mālmeisters (cietvielu reoloģija), E. Jakubaitis (tehniskā kibernetika), S. Hillers (organiskā sintēze), V. Šteinbergs (filozofiskās domas vēsture Latvijā), A. Drīzulis (Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un sociālisma celtniecības vēsture), R. Kukaine (virusoloģija) u. c.

Visā turpmākajā Padomju Latvijas zinātnes attīstības vēsturē Zinātņu akadēmijai pieder galvenā loma kā zinātniskās pētniecības saturā, tā orga-

Latvijas PSR ZA augstceltne.

nizatoriskajā darbā (dažādu zinātniskās pētniecības un zinātņu popularizācijas iestāžu un organizācijas veidošanā).

Līdz 50. gadu vidum Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas sistēmā bija apvienotas visas lielākās zinātniskās pētniecības iestādes Padomju Latvijā —

akadēmijas pirmie 16 institūti: Bioloģijas un eksperimentālās medicīnas, Mikrobioloģijas, Uztures, Ģeoloģijas un ģeogrāfijas, Purvu zinību, Augsnes zinību un zemkopības, Zootehnikas un zoohigiēnas, Mežsaimniecības problēmu, Arhitektūras un celtniecības, Fizikas un matemātikas, Enerģētikas un mašīnbūvniecības, Ķīmijas, Ekonomikas, Vēstures un materiālās kultūras, Literatūras, Etnogrāfijas un folkloras. Tiesa, to darbību šajā laikā visumā raksturoja zināms universālisms un daudzu, lielākoties sīku, lietišķu pētījumu izstrāde. Taču ar to tika izvērstas zinātnes fronte: pētniecības darbs republikā attīstījās visās galvenajās fizikas un tehnisko zinātņu nozarēs, kā arī sabiedrisko zinātņu jomās. Tas radīja labvēlīgus apstākļus tieši to zinātnes nozaru attīstībai, kurās šajā sākotnējā attīstības posmā bija izveidojušās mūsdienu zinātniskās skolas, spēcīgākie zinātnieku kolektīvi.

1956. gadā uz Zinātņu akadēmijas pētniecisko iestāžu bāzes tika nodibināti kā resoru iestādes pirmie trīs lietišķo pētījumu institūti: Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas sistēmā iekļautie Zemkopības institūts un Lopkopības un veterinārijas institūts, Latvijas PSR Galvenās meliorācijas pārvaldes pakļautībā izveidotais Hidrotehnikas un meliorācijas institūts. Turpmākajos gados resoru zinātniskās pētniecības iestāžu tīkla paplašināšanās turpinājās. Zinātņu akadēmijā koncentrējās galvenokārt tās iestādes, kuras izvērsa savu darbību fundamentālo pētījumu jomā. Kopš šā laika Latvijas PSR Zinātņu akadēmija veic republikā arī visas zinātniskās darbības koordināciju dabas un humanitāro zinātņu sfērā.

Sešdesmito gadu vidū atbilstoši padomju sabiedrības vēsturiskās attīstības, zinātnes un tehnikas revolūcijas prasībām, kā arī Komunistiskās partijas politikai galvenie zinātniskās pētniecības virzieni kļuva precīzāki. Fundamentālo pētījumu sfērā ir nostabilizējušies šādi virzieni: bioloģiski aktīvo un ārstniecisko preparātu sintēze un atklāšana, kā arī fizioloģiski aktīvo savienojumu ķīmiskā un mikrobioloģiskā izstrāde; koksnes un cita veida augu valsts izejvielu ķīmija un tehnoloģija; augu, dzīvnieku un cilvēku dzīves bioloģiskie pamati un mikroelementu loma dzīvajā dabā, molekulārās bioloģijas pētījumi; tehniskā kibernetika, pētījumi, kuru mērķis ir elektronu skaitļošanas tehnikas plaša un efektīva izmantošana tautsaimniecībā; pētījumi cietvielu fizikā, pusvadītāju un to tehniskās pielietošanas jomā, kā arī bezkontakta elektrisko mašīnu nozarē; pētījumi magnētiskajā hidrodinamikā un elektrodinamikā jaunas tehnoloģijas, aparātu un mašīnu izstrādāšanai, jaunu mēraparātu radīšana un pētījumi materiālu izveidošanai ar jaunām īpašībām. Sabiedrisko zinātņu nozarē sevišķi tiek izvērsti pētījumi par sociālisma uzvaras vēsturi Latvijā, tā iekarojumu aizstāvēšanu un attīstīta sociālisma celtniecības problēmām, pētījumi par sabiedriskās ražošanas efektivitātes palielināšanu, kā arī kultūras un valodas attīstību. Latvijas PSR ZA zinātniskās pētniecības galveno virzienu izstrādāšanā aktīvi piedalījās PSRS ZA institūti. Šajā nolūkā kopā ar citiem izciliem Padomju zemes speciālistiem un zinātnes organizatoriem Rīgā ieradās arī te dzimušais toreizējais PSRS ZA prezidents M. Keldišs (1911.—1978.).

Kopš Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas darbības sākuma tās sistēmā tika izveidoti pavisam 24 zinātniskās pētniecības institūti, no kuriem 6 institūtus ar 8 izmēģinājumu stacijām un eksperimentālajām bāzēm vēlāk

nodeva citiem resoriem. Akadēmijā dzimušas un nostiprinājušās daudzas zinātniskās biedrības: Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība, PSRS Botānikas biedrības Latvijas nodaļa, Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrība, Vissavienības astronomijas un ģeodēzijas biedrības Rīgas nodaļa un vairākas citas. Akadēmija bija viens no tagadējās Zinību biedrības republikas organizācijas dibinātājiem. 1975. gadā Zinātņu akadēmijas darbs fundamentālo pētījumu laukā koncentrējās 14 institūtos. Tie ir šādi: Fizikas, Fizikāli enerģētiskais, Elektronikas un skaitļošanas tehnikas, Polimēru mehānikas, Bioloģijas Neorganiskās ķīmijas, Organiskās sintēzes, Koksnes ķīmijas, Augusta Kirhenšteina Mikrobioloģijas, Ekonomikas, Vēstures, Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, tāpat Botānikais dārzs (ar institūta statusu) un Radioastrofizikas observatorija. Akadēmijas sastāvā ietilpst arī Fundamentālā bibliotēka (dibināta 1524. gadā), izdevniecība «Zinātne», daudzas problēmu zinātniskās padomes un zinātnes nozaru komisijas.

Kopš 50. gadu beigām Rīgas agrākajā nomalē ir izaudzis moderni iekārtots zinātnisko iestāžu ēku komplekss — institūtu, laboratoriju un eksperimentālo rūpnīcu korpusi —, ko rīdzinieki pamatoti dēvē par «zinātnes pilsētiņu».

Pēckara periodā zinātnisko un zinātniski pedagoģisko darbinieku skaits Latvijā no pusotra tūkstoša palielinājies septiņkārtīgi. Izaugusi republikas zinātnieku jaunā paaudze. 1975. g. sākumā Rīgā 54 pētnieciskajās iestādēs strādāja 7967 zinātnes darbinieki, un vairāk nekā 80% no viņiem bija ieguvuši izglītību un specialitāti pēckara gados padomju augstskolās. No 3561 Padomju Latvijā strādājoša zinātņu doktora un zinātņu kandidāta Rīgā pētniecisko darbu veica 2518 jeb 71%. Latvijas PSR vairāk nekā citās Baltijas republikās zinātnes dzīve koncentrējusies tās galvaspilsētā. Rīga visu laiku bijusi arī galvenā jauno zinātnieku — aspirantu sagatavotāja. Pirmās aspirantūras tika izveidotas jau 1945. gadā Latvijas Valsts universitātē un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā, tad Zinātņu akadēmijā, Rīgas Medicīnas institūtā, Rīgas Politehniskajā institūtā u. c. Pirmajā aspirantu izlaidumā 1947. gadā bija tikai 6 cilvēki. Izlaidumiem pakāpeniski palielinoties, līdz 1975. g. aspirantūru republikā bija beiguši 3555 zinātnes darbinieki, no tiem 95% Rīgā.

Sociālisma celtniecība kopā ar zinātnes attīstības iekšējās loģikas izraisītajām izmaiņām radījusi zīmīgas pārmaiņas zinātnes darbinieku sociālajā struktūrā. Padomju valstī zinātniskajam darbam masveidā pievērsās sievietes. Kopš 60. gadu beigām sievietes īpatsvars Latvijas PSR zinātnes darbinieku vidū ir sasniedzis 41% un turpina pieaugt. Galvenajā republikas zinātnes dzīves centrā — Zinātņu akadēmijā 1970. gadā sievietes bija tieši puse no visiem darbiniekiem.

Runājot par pašām zinātniskās pētniecības iestādēm, jāuzsver ne tikai to kvantitatīvā izaugsme vien. Visai nozīmīga parādība ir tā, ka zinātniski tehniskās revolūcijas attīstības gaitā ātri rodas jaunas zinātnes nozares, parasti veidojoties uz tā dēvēto klasisko nozaru saskares līnijām — tieši tur, kur mūsdienās visbiežāk tiek gūti ievērojamākie rezultāti. Līdz ar to arī Rīgā radās virkne jaunu pētniecības iestāžu: ZA Fizikāli enerģētiskais, Polimēru mehānikas, Organiskās sintēzes, Elektronikas un skaitļošanas

Latvijas PSR ZA Elektronikas un skaitļošanas tehnikas institūta ēka.

tehnikas institūts, resoru pētnieciskās organizācijas: Vissavienības jūras ģeoloģijas un ģeofizikas zinātniskās pētniecības institūts, Civilās aviācijas automatizēto vadības sistēmu centrālais zinātniskās pētniecības institūts u. c. Zinātniskās pētniecības galvenie virzieni ir pētījumi tehnisko zinātņu, fizikas un matemātikas, kā arī ķīmijas un ekonomiskās zinātnes nozarēs.

Zinātnei pārvēršoties tiešā ražotājspēkā, pēckara gados pakāpeniski audzis to zinātnisko iestāžu skaits, kuras veic galvenokārt lietišķos pētījumus. Rīgā šādas iestādes ir Vissavienības zinātniskās pētniecības vagonbūves institūta Rīgas filiāle, Latvijas vieglās rūpniecības zinātniskās pētniecības institūts, Baltijas zivsaimniecības zinātniskās pētniecības institūts, Vissavienības augu aizsardzības institūta Rīgas filiāle, Latvijas republikāniskais zinātniski tehniskās informācijas un propagandas institūts u. c. Septiņdesmito gadu vidū lietišķie pētījumi tika veikti divās trešdaļās no visām Rīgā esošajām zinātniskajām iestādēm. Sešiem ZA institūtiem ir savas eksperimentālās rūpnīcas, 10 institūtiem — konstruktoru biroji. Turpat 90% no visiem ZA darbinieku izgudrojumiem tiek izstrādāti sadarbībā ar rūpnīcu un fabriku inženiertehniskajiem darbiniekiem un strādniekiem.

Fizikas un tehnikas zinātņu nozarē Rīgā veikto fundamentālo un pielietojamo pētījumu vidū liela nozīme ir akadēmiķu I. Kirko un vēlāk J. Mihailova vadītajam magnētiskās hidrodinamikas izpētes darbam. Šis virziens pamatos izveidots laikā, kad ZA Fizikas institūts vēl darbojās Rīgā (kopš 1964. g. — Salaspilī). Atzinīgi novērtēti ZA Fizikāli enerģētiskā institūta zinātnieku sasniegumi bezkontakta elektrisko mašīnu teorijas

attīstībā, enerģētisko sistēmu optimizācijā un pusvadītāju fizikas problēmu risināšanā.

ZA Elektronikas un skaitļošanas tehnikas institūtā akadēmiķa E. Jakubaiša vadībā veiktie darbi ir ievērojami sekmējuši kibernetikas attīstību. Te izstrādāti asinhrono finitautomātu struktūrsintēzes teorijas pamati. Bez ātras darbības specializētajām skaitļošanas ierīcēm institūtā tiek izstrādāts plašs mēraparatūras komplekss, radīta informācijas skaitļošanas sistēma zinātnisko pētījumu rezultātu apstrādei, kā arī Latvijas PSR ZA institūtos veicamo eksperimentu automatizētai vadišanai. Institūtā izvērsas arī darbs daudzmašīnu skaitļošanas kompleksu tipveida struktūru izstrādāšanā.

ZA Polimēru mehānikas institūtā jau 60. gados akadēmiķa A. Mālmeistera vadītajam zinātnieku kolektīvam izdevās pilnveidot polimēru materiālu tā dēvēto lokālās deformācijas teoriju. Institūta zinātnieki izstrādā materiālu fizikāli mehānisko īpašību un konstrukciju nestspējas diagnostikas metodes un līdzekļus, kā arī polimēru materiālu ilgstošas deformēšanās prognozēšanas metožu pamatus. Ievērojama vieta institūta darbā tiek ierādīta bioloģisko materiālu un sistēmu biomehānisko īpašību izpētei, lai izstrādātu mākslīgo analoģu optimālās struktūras cilvēka radīto sistēmu elementiem.

ZA Radioastrofizikas observatorijā tās dibinātāja un pirmā direktora J. Ikaunieka vadībā veiktie pētījumi par sarkano milžu zvaigžņu izcelšanos un evolūciju devuši iespēju precizēt vairākas debesu mehānikas likumsakarības. P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Astronomiskajā observatorijā K. Šteina veiktie pētījumi par komētu izcelšanos ļāvuši atklāt 3 komētu difūzijas likumus. Observatorijā novēro Zemes rotācijas nevienmērības (laika dienests) un aprēķina mazo planētu orbītu elementus. Izveidota arī moderna Zemes mākslīgo pavadoņu novērošanas stacija, radīti jauni astronomiski instrumenti. Viena no mazajām planētām (1284.), kurai orbītu pirmais aprēķinājis K. Šteins, pēc viņa ierosinājuma nosaukta Latvijas vārdā, otra (1976.), kurai orbītu pirmais aprēķinājis M. Dirīķis, — Rīgas vārdā, bet 1805. mazajai planētai, atzīmējot M. Dirīķa nopelnus šo planētu pētīšanā, Mazo planētu starptautiskais koordinācijas centrs devis nosaukumu «Dirīkis».

LVU pusvadītāju fizikas problēmu laboratorijā (izveidota 1960. gadā) sekmīgi izvērsās jau 50. gadu sākumā L. Jansona sāktie pētījumi cietvielu fizikālajā elektronikā. Spektroskopijas problēmu laboratorijā attīstās elementāro procesu izpēte gāzēs.

Vairāki Latvijas PSR ZA institūti ir Vissavienības mēroga koordinējošie centri virknes zinātnisko problēmu pētīšanā. Līdz ar to Rīgā tiek izdoti Vissavienības žurnāli magnetohidrodinamikas, elektronikas un skaitļošanas tehnikas, polimēru mehānikas u. c. jomās.

Ķīmijas nozarē, kur zinātniskajai pētniecībai Rīgā ir izveidojušās senas tradīcijas, padomju iekārtas apstākļos radušās plašas iespējas darbu izvērsšanai atbilstoši mūsdienu prasībām. Visai nozīmīgi ir vairāku pētījumu rezultāti gan neorganiskajā, gan organiskajā ķīmijā. ZA Neorganiskās ķīmijas institūtā akadēmiķu L. Liepiņas, A. Ieviņa un B. Puriņa vadībā izstrādāta iedarbīga elektroķīmisko pasākumu sistēma efektīvai metālu

Latvijas PSR ZA svinīgā sēde 1975. g. 25. septembrī sakarā ar Tautu draudzības ordena pasniegšanu tai. Tribīnē — Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas pirmais sekretārs A. Voss.

pasargāšanai no korozijas, izvērsti perspektīvi pētījumi neorganisko savienojumu plazmas ķīmijā, gūti ievērojami panākumi jaunu metožu izstrādē īpaši tiro vielu iegūšanai. ZA Organiskās sintēzes institūtā akadēmiķa S. Hillera vadībā uz furānu un slāpekļsaturu heterociklisko savienojumu ķīmijas teorētisko jautājumu sekmīgas izpētes pamata radīts desmitiem jaunu ārstniecības līdzekļu (to vidū vispirmām kārtām minami pretaudzēju, hormonālie un ķīmiskās terapijas preparāti, prethelminu līdzekļi), tāpat virkne pesticīdu, herbicīdu un augšanas stimulatoru lauksaimniecībai. Fundamentālo pētījumu rezultātā institūtā iegūta jauna organisko savienojumu klase nukleīnskābju ķīmijas jomā.

ZA Koksnes ķīmijas institūta zinātnieki akadēmiķa A. Kalniņa vadībā, veicot koksnes un tās galveno sastāvdaļu ķīmisko un fizikālo izpēti, izveidojuši jaunus koksnes ķīmiskās apstrādes tehnoloģijas paņēmienus. Radīti teorētiskie pamati un izstrādāta tehnoloģija profilētu un sarežģītu formu detaļu pagatavošanai, kā arī plāksņu ražošanai no sasmalcinātas dabiskās un plasticifētās koksnes. Institūts sekmīgi strādā arī jaunu paņēmienu radīšanā notekūdeņu attīrīšanai, kas mūsdienās ir pasaules mērogā aktuāla zinātniski tehniska problēma.

Ķīmijas teorētisko problēmu risināšanā ievērojamu vietu ieņem Rīgas Politehniskais institūts. Ķīmijas fakultātes diketonu problēmu laboratorijā un organiskās ķīmijas katedrā O. Neilanda vadībā turpināti slavenā Rīgas ķīmiķa G. Vanaga uzsāktie pētījumi diketonu ķīmijā, kuru rezultātā radīti jauni bioloģiski aktīvi savienojumi. Smalkās organiskās sintēzes tehnoloģijas katedrā akadēmiķes E. Gudrinieces vadībā pētīti heterocikliskie skābekļa, sēra un slāpekļa savienojumi, izstrādātas jaunas metodes dažādu

atvasinājumu sintēzei, kurus var izmantot bioloģiski iedarbīgu savienojumu, krāsvielu analītisko reagentu un monomēru sintēzēm.

Akadēmiķu J. Peives (ZA Bioloģijas institūtā) un J. Bērziņa (Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā) kopējo pētījumu rezultātā augu un dzīvnieku produktivitātes celšanas bioloģisko pamatu jomā noskaidrota mikroelementu loma lauksaimniecības kultūru un dzīvnieku ražīguma celšanā, kā arī izstrādāta mikroelementu praktiskās izmantošanas metode. Rīgas biologi sekmīgi izdara pētījumus ornitoloģijā, tāpat bioloģisku paņēmieni lietošanā augu kaitēkļu apkarošanai hidrobioloģijā. Akadēmiķa A. Kirhenšteina izveidotajā ZA Mikrobioloģijas institūtā zinātnieku grupai akadēmiķes R. Kukaines vadībā, pētot vīrusa un šūnas savstarpējo iedarbību un bioloģiski aktīvo vielu mikrobo sintēzi, izdevies izstrādāt efektīvu poliomiēlīta apkarošanas sistēmu, lietojot dzīvo vakcīnu. Uz institūtā veikto teorētisko pētījumu pamata izstrādāta metode lauksaimniecības kultūru augšanas stimulācijai ar mikrobo stimulatoru palīdzību. Radīta teorētiskā bāze barības lizīna plašākas uzcelšanai Līvānos.

No Latvijas PSR diviem botāniskajiem dārziem pašā Rīgā atrodas 1922. gadā dibinātais P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Botāniskais dārzs, bet ZA Botāniskais dārzs izveidots Rīgas piepilsētas zonā — Salaspilī. Pēdējais ir devis svarīgu ieguldījumu pilsētu apzaļumošanas zinātnisko pamatu izstrādē, kuri izmantoti Rīgas apzaļumošanā. LVU profesora P. Galenieka 1953.—1959. gadā 4 sējumos izdotā «Latvijas PSR flora» ir atzīstams zinātniskā darba rezultāts botānikas nozarē. Universitāte ir arī ģeogrāfisko pētījumu centrs Latvijā. Te kopš 1944. g. darbojas Baltijas republiku augstskolās vienīgā ģeogrāfijas fakultāte un 1961. gadā izveidots arī ģeogrāfijas zinātniskās pētniecības sektors, kur galvenie darba virzieni ir fiziskā un ekonomiskā ģeogrāfija (sarakstīta un divos izdevumos laista klajā monogrāfija «Latvijas PSR ģeogrāfija») un hidroloģija.

Medicīnas zinātnieku skaits Latvijas PSR (praktiski — Rīgā) 70. gadu sākumā bija sasniedzis sešus simtus, divkārtšodamies 10 gadu laikā. Padomju medicīnas izcils sasniegums ir konservētu asiņu, kā arī asinis aizvietojošo pretšoka šķīdumu pārlišana. Dažādo specialitāšu zinātnieku vidū, kas ar saviem pētījumiem aktīvi veicinājuši to, ir Latvijas PSR ZA akadēmiķis P. Stradiņš. Viņš ir arī Latvijas onkologu zinātniskās skolas pamatlicējs. Rīgas Medicīnas institūtā strādājošie onkologi guvuši atzīstamus rezultātus audzēju ķirurģiskās un radioloģiskās terapijas problēmu risināšanā. Bioķīmīkiem (A. Šmits) un dietologiem (K. Skulme) ir ievērojami nopelni dažādu profesiju pārstāvju racionāla uztura noskaidrošanā. Profesora K. Baloža pētījumi oftalmoloģijā veicinājuši sekmīgu cīņu pret acu slimībām. Rīgas ginekologi profesora R. Šuba vadībā izstrādājuši oriģinālas metodes perinatālās mirstības novēršanā, lietojot plaušu vitamīnizāciju grūtniecības periodā. Kūrortoloģijas pētījumu jomā ievēribu saista P. Perli un F. Portnova darbs, kura rezultātā noskaidrotas sirds un asinsvadu sistēmas, gremošanas orgānu, nervu sistēmas, kustību aparāta slimību ārstēšanas indikācijas Latvijas PSR kūrortos. Rīgas Traumatoloģijas un ortopēdijas institūtā (A. Bieziņš, V. Kalnbērzs) izstrādātas un ieviestas praksē jaunas metodes lūzumu ārstēšanā, rekonstruktīvas un plastiskas operācijas. Rīgas medicīnas zinātnes darbinieku daudzo izgud-

rojumu vidū plašu atzinību guvuši jauna veida narkozes maska, reogrāfs, aknu punkcijas adata un zarnu biopsijas aparāts. Šie sasniegumi, kā arī mikroskopiskajā anatomijā izdarītie pētījumi (P. Gerke, K. Bogojavlenskis), iekšķīgo slimību diagnostikai, terapijai un profilaksei veltītie darbi (E. Burtnieks, J. Miķelsons, K. Rudzītis) padarījuši Latvijas PSR galvaspilsētu par ievērojamu medicīnas zinātnes centru. Medicīnas vēstures pētīšanā starptautisku ievēribu ir guvis P. Stradiņa Rīgas Medicīnas vēstures muzejs.

Rīgā izvietotās dažādās dabas un tehnisko zinātņu pētnieciskās iestādes savā darbā intensīvi izmanto 1961. gadā darbību uzsākušo Latvijas PSR ZA atomreaktoru (Salaspilī), kura izbūves enerģisks ierosinātājs bija tagadējais PSRS ZA prezidents A. Aleksandrov.

Rīga kā zinātnes centrs ir devusi ievērojamu ieguldījumu Latvijas lauksaimniecības sociālistiskajā pārkārtošanā. Kolektīvizācijas sagatavošanas un īstenošanas laikā (1945.—1950. g.) nozīmīgākās lauksaimniecības pētnieciskā darba iestādes bija koncentrētas Rīgā,¹ un, salīdzinot ar citām zinātniskajām organizācijām, tajās tolaik bija arī augstāk kvalificēts darbinieku kontingents. Te veiktie lietišķie pētījumi tika ātri ieviesti ražošanā. Šo pētījumu rezultāti bija Purvu zinību institūtā izstrādātā zinātnisko pasākumu sistēma pārmitro zemju nosusināšanai, ko sekmīgi lietoja līdz pat meliorācijas darbu kompleksajai mehanizēšanai 60. gados, Augsburgs zinību un zemkopības institūta izstrādātā un viegli izmantojamā kūdras kvalitātes noteikšanas metode (1948. g.), kā arī veiktais darbs augsnes kartografēšanā republikā, Zootehnikas un zoohigiēnas institūta izstrādātā iedarbīgā pasākumu sistēma lauksaimniecības dzīvnieku pasargāšanai no vitamīnu trūkuma radītām slimībām. Vienlaidu kolektīvizācijas posmā (1948.—1950. g.) un arī vēlāk Latvijas PSR ZA un tās institūti organizēja lauku rajonos 23 izbraukuma sesijas, kuru mērķis bija cīņa par sekmīgu lauksaimniecības pārkārtošanu uz sociālisma pamatiem, kas notika asas šķiru cīņas apstākļos. Zinātnieki šajos gados iekārtoja republikas rajonos 89 agrotehniskās laboratorijas, kas daudzos gadījumos kļuva par ietekmīgiem vietējiem zinātnes atziņu ieviešanas centriem lauksaimnieciskajā praksē un veicināja jauno kolhozu turpmāko izaugsmi.

Sabiedrisko zinātņu nozarē svarīgāko veikumu vidū īpašu vietu ieņem ZA Vēstures institūta zinātnieku kolektīva radītais «Latvijas PSR vēstures» akadēmiskais izdevums (pilnais variants trīs sējumos, kas sagatavots akademiķu K. Stradiņa, J. Zuša, J. Krastiņa un A. Drīzuļa vadībā 1953.—1958. gadā, un viensējuma saīsinātais kurss, kas līdz šim pieredzējis divus izdevumus latviešu un krievu valodā). Šajos darbos Latvijas PSR vēsture no visenākajiem laikiem līdz mūsdienām pirmo reizi ir atspoguļota no marksistiskajām pozīcijām. ZA Valodas un literatūras institūta zinātnieku kolektīva līdzīga mēroga darbs ir «Latviešu literatūras vēsture», kas sagatavota E. Sokola vadībā un izdota 1956.—1963. gadā sešos sējumos.

LKP CK Partijas vēstures institūts ir sagatavojis V. I. Ļeņina rakstu 4. izdevuma, kā arī K. Marksa un F. Engelsa svarīgāko darbu tulkojumus

¹ Tagad gandrīz visas Latvijas PSR lauksaimniecības zinātniskās pētniecības iestādes izvietotas jauniekārtotos pilsētveida kompleksos ārpus Rīgas.

latviešu valodā, veicis profesora V. Miškes vadībā pētījumus Latvijas KP vēsturē, kuru rezultāti atspoguļojas «LKP vēstures apcerējumos» (izdoti 60. gadu pirmajā pusē), kā arī virknē monogrāfisku izdevumu. Šie izdevumi kopā ar republikas vēsturnieku, literatūrzinātnieku un filozofu uzrakstītajām daudzajām monogrāfijām, viņu sastādītajiem dokumentu, materiālu, revolucionārās kustības dalībnieku atmiņu, kā arī folkloras krājumiem sniedz daudzpusīgu tautas materiālās un garīgās kultūras, sabiedrisko kustību un revolucionārās cīņas, sociālisma un komunisma celtniecības attīstības ainu. Valodniecībā izcilu vietu ieņēmuši akadēmiķa J. Endzelīna pētījumi baltu filoloģijā. Rīgas ekonomistu (P. Guļāns, J. Turčins) darbs kalpo tautas saimniecības attīstības kompleksās plānošanas teorētisko pamatu izstrādāšanai.

Svarīgs kultūras sasniegums Padomju Latvijā ir 60. gadu otrajā pusē trīs sējumos izdotā Latvijas PSR Mazā enciklopēdija (galvenais redaktors — akadēmiķis V. Samsons), kuras tapšanā piedalījušies vairāk nekā 1000 autoru, lielākoties zinātnes darbinieku. Specializētā Latvijas PSR ZA izdevniecība (kopš 60. gadu vidus — izdevniecība «Zinātne»), kas sāka darbu 1951. gadā, 25 gados laidusi klajā 2500 zinātniskas un zinātniski populāras grāmatas.

Rīgas zinātniskās iestādes uztur regulārus sakarus ar vairāk nekā 40 valstu pētnieciskajiem centriem. Rīga kļuvusi arī par vietu, kur aizvien biežāk notiek ievērojami zinātnieku starptautiskie forumi. Savukārt Latvijas PSR zinātnieki intensīvi piedalās daudz starptautisku pētniecisku programmu īstenošanā, starptautiskās zinātniskās konferencēs un Latvijas PSR zinātnes sasniegumu popularizēšanā ārzemēs. Tā, SEPP valstu zinātņu akadēmiju daudzpusīgās koordinētās sadarbības ietvaros Latvijas PSR ZA 70. gados veica pētījumus pasākumu izstrādē metālu aizsardzībai pret koroziju, automatisko vadības sistēmu teorijas attīstīšanā un ļaundabīgo audzēju apkarošanā. Akadēmiķis P. Valeskalns 1975. gadā bija PSRS zinātnieku delegācijas vadītājs Zviedrijā sasauktajā starptautiskajā konferencē par Baltijas jūras aizsardzību pret piesārņošanu, akadēmiķis E. Jakubaitis ir pastāvīgs kibernetiķu starptautisko konferenču dalībnieks, akadēmiķe R. Kukaine — aktīva dalībniece padomju-amerikāņu ikgadējās zinātniskajās apspriedēs audzēju virusoloģijas problēmu risināšanā, akadēmiķis M. Beķers — mikroorganismu nepārtrauktas kultivēšanas jautājumu, akadēmiķis J. Stradiņš — elektroķīmijas un zinātnes vēstures, akadēmiķi J. Zutis un A. Drīzulis — vēstures, akadēmiķis V. Šteinbergs — socioloģijas starptautisko zinātnisko kongresu dalībnieki.

Latvijas PSR zinātnieki ir arī aktīvi zinātnes sasniegumu nesēji tautā. Tā, 70. gados viņi ik gadus nolasīja republikas pilsētu un lauku darbaļaudīm ap 10 tūkst. populāru lekciju. Par zinātnes atziņu popularizēšanā gūtajiem izciliem sasniegumiem Latvijas PSR ZA akadēmiķi P. Valeskalns, S. Hillers, A. Drīzulis, R. Kukaine, V. Šteinbergs un ZA korespondētājloceklis V. Millers apbalvoti ar S. Vavilova medaļu.

Tādējādi padomju varas gados Rīga ir kļuvusi par vienu no ievērojamākajiem augstākās izglītības un zinātnes centriem Padomju Savienībā. Te augstāko izglītību ieguvušie dabas, humanitāro zinātņu un tehnikas speciālisti sekmīgi papildina gan zinātnieku, gan arī inženiertehnisko, tau-

tas izglītības, mākslas, kultūras un valsts pārvaldes darbinieku rindas ne vien Padomju Latvijā, bet arī citās PSRS republikās. Savukārt Rīga saņem jaunos speciālistus tādās nozarēs kā ģeoloģijā, farmācijā, sporta medicīnā utt. no citu savienoto republiku augstskolām.

4. LITERATŪRAS UN MĀKSLAS DZĪVE

Liela nozīme no vācu fašistiskajiem iebrucējiem atbrīvotās Rīgas kultūras un mākslas dzīves atjaunošanā un tālākā izvēršanā bija tai radošās inteliģences daļai, kas bija aktīvi darbojusies Padomju Latvijā un, sākoties Lieļajam Tēvijas karam, bija paspējusi evakuēties uz Padomju Savienības aizmugures rajoniem. Šiem cilvēkiem, kuru vidū bija latviešu teātra darbinieki, aktieri, mūziķi, rakstnieki, mākslinieki, arī smagajos Tēvijas kara gados izdevās saglabāt 1940. un 1941. gadā Latvijas PSR dibināto padomju radošo savienību idejisko un organizatorisko kodolu. Evakuējušies latviešu rakstnieki un mākslinieki bija nodibinājuši ciešus kontaktus ar brālīgo republiku rakstniekiem, māksliniekiem un teātra darbiniekiem, piedalījušies kopējā kultūras darbā, tuvāk iepazīnuši PSRS daudznāciju literatūru un mākslu. Pēc vācu fašistu padzīšanas atgriezušies Rīgā kā ideoloģiski saliedēts un cīņu ugunis norūdīts kolektīvs, viņi rosīgi stājās pie republikas sociālistiskās kultūras atjaunošanas un pārorganizēšanas darba.

1944. g. beigās Rīgā darbu atsāka vai organizējās no jauna Latvijas Padomju rakstnieku savienība, Latvijas PSR Arhitektu savienība, Latvijas PSR Mākslinieku savienība, Latvijas Padomju komponistu savienība. Teātra kultūras veicināšanai republikā tika nodibināta Latvijas PSR Teātra biedrība.

Kā sabiedriski aktīvākā savu darbību atbrīvotajā Rīgā atsāka Latvijas Padomju rakstnieku savienība. Daļa *rakstnieku* strādāja padomju valsts vadošajos orgānos un iestādēs, apvienojot valstsvīra vai sabiedriska darbinieka uzdevumu izpildi ar daudzpusīgu un auglīgu radošo darbību. Cīņa par padomju kultūras, zinātnes un izglītības augšupeju pēckara gados nedalāmi saistīta ar A. Upīša, V. Lāča, F. Rokpeļņa, J. Vanaga, J. Sudrabkalna, Ž. Grīvas, A. Sakses un citu rakstnieku sabiedriski politisko darbību.

Cieša iekļaušanās visas tautas un valsts dzīvē sociālisma celtniecības posmā bija tas pamats, uz kura balstījās rakstnieku daiļrades attīstība. Sociālisma celtniecības panākumi un grūtības sarežģītajos šķiru cīņās apstākļos guva pienācīgu atspoguļojumu literārajos darbos, kuri tādējādi aktīvi kalpoja tautas audzināšanai. Tie deva tautai estētisko ideālu, kurā organiski apvienojās padomju cilvēku labākās morālās īpašības. Tāds, piemēram, bija A. Sakses romāns «Pret kalnu» (1948.). Latviešu padomju rakstnieki no partejiskuma pozīcijām novērtēja tautas noiето ceļu cīņā par padomju varu. Tautas rakstnieka A. Upīša romāni «Zaļā zeme» (1945.), «Plaisa mākoņos» (1951.), Tautas rakstnieka V. Lāča romāni «Vētra» (1946.—1948.) un «Uz jauno krastu» (1952.) attēlo latviešu tautas dzīvi nozīmīgākajos vēstures posmos, parādot, kā darbaļaudis, šķiras apziņai augot, nemitīgās cīņās kaldina sev jaunu dzīvi. Šie darbi bija sabiedriski nozīmīgi, tie ieguva skaidru politisku skanējumu. Tautas rakstniekiem A. Upī-

V. Lāča kapa pieminekļa atklāšana.

tim (1946. gadā), A. Saksei (1949. gadā) un V. Lācim (1949., 1952. gadā) par šiem darbiem piešķīra PSRS Valsts prēmijas. Līdz ar to citu literāro žanru vidū izvirzījās epopejiskais romāns. 1948. gadā PSRS Valsts prēmiju piešķīra J. Sudrabkalnam par dzejoļu krājumu «Brāļu saimē» un A. Grigulim par lugu «Māls un porcelāns». Savu vērtību šie darbi saglabājuši arī šodien, tie pieskaitāmi pie labākā devuma latviešu literatūrā pēckara gados.

Par šajā laikā izdoto latviešu padomju rakstnieku darbu popularitāti Padomju Savienībā un ārzemēs nepārprotami liecina skaitļi: V. Lāča romāns «Uz jauno krastu» izdots 47 reizes 25 valodās, «Vētra» — 28 reizes 15 valodās, A. Sakses «Pret kalnu» — 32 reizes 16 valodās.

Rakstnieku radošo darbu novērtēja un turpmākos daiļrades uzdevumus iezīmēja Rakstnieku savienības kongresi un plēnumi, kuros parasti piedalījās PSRS Padomju rakstnieku savienības pārstāvji, ievērojami padomju rakstnieki. Viņu sniegtā teorētiskā un metodiskā palīdzība rosināja latviešu rakstnieku daiļradi, veicināja rakstnieku noteiktu nostāšanos uz sociālistiskā reālisma ceļu.

Pastiprināta uzmanība 50. gados tika veltīta jauno literātu audzināšanai, viņu idejiski politiskā un mākslinieciskā brieduma veicināšanai. Latvijas PSR darbojās 10 jauno literātu apvienības, no kurām visaktīvākā bija Rīgas apvienība (vairāk nekā 40 biedru). Literatūrā ienāca padomju varas gados izaugušie talantīgie jaunie literāti — A. Vējāns, Z. Skujiņš, M. Birze, V. Eglons-Lāms, J. Kalniņš, G. Priede, L. Purs, V. Rūja, A. Skalbe, O. Vācietis, J. Osmanis, J. Stulpāns, L. Vāczemieks, D. Zigmonte, I. Bēr-

sons, Z. Ērgle, V. Spāre, P. Pētersons, I. Auziņš, Ā. Elksne, O. Lisovska. 60. un 70. gados Rakstnieku savienības rindas papildināja I. Indrāne, I. Ziedonis, L. Brīdaka, E. Līvs, M. Čaklais, A. Dripe, Z. Purvs, A. Bels, V. Kaijaks, D. Avotiņa, R. Ezera, A. Jakubāns, J. Peters, dramaturgi H. Gulbis, P. Putniņš u. c.

1953. gadā Latvijas Padomju rakstnieku savienībā bija 75 biedri, 60. gados tās biedru skaits vairāk nekā divkāršojās, un 1975. gadā Rakstnieku savienībā bija 194 biedri, no tiem 31% — sievietes.

Lielie sasniegumi, kas tika gūti visās PSRS tautas saimniecības un kultūras dzīves nozarēs, PSKP kongresos pavērtās komunisma celtniecības perspektīvas izraisīja jaunu radošo pacēlumu arī rakstnieku daiļradē. Latviešu padomju literatūrā arvien vairāk parādījās darbi, kuru galvenais varonis bija aktīvs komunisma sabiedrības cēlājs.

It īpaši plašu māksliniecisku atspoguļojumu literatūrā guva padomju jaunieša tēls. Kā populārākie darbi te jāmin ar Latvijas PSR Valsts prēmiju (nodibināta 1957. gadā) apbalvotie Z. Skujiņa romāns «Kolumba mazdēli» un I. Indrānes romāns «Lazdu laipa» (abi 1965. gadā). Jaunatnes tēma plaši ienāca dramaturga G. Priedes daiļradē. Republikas teātros izrādīja G. Priedes lugas «Normunda meitene» (Latvijas PSR Valsts prēmija 1959. gadā), «Vikas pirmā balle», «Pozitīvais tēls», «Pa valzivju ceļu», «Trīspadsmītā» u. c. G. Priede kļuva populārākais mūsdienu latviešu dramaturgs, kas ieguva skatītāju atzinību ar padziļinātu humānismu, jaunā cilvēka audzināšanas un tā augšanas lirisku tēlojumu. Vīrišķīgi atklāta un skarba bija A. Dripes publicistika. Par aktuālu jaunatnes audzināšanas jautājumu risināšanu ar mākslas tēlu palīdzību A. Dripe (1971. gadā) un G. Priede (1974. gadā) saņēma Latvijas PSR Ļeņina komjaunatnes prēmiju (dibināta 1970. gadā).

Prozā aizvien drošāk ieskanējās darba tēma. Rakstnieku ciešā saskare ar sabiedriskās un kultūras celtniecības praksi, draudzība ar lielākajiem Rīgas ražošanas kolektīviem, kas sevišķi nostiprinājās 70. gados, deva redzamus rezultātus darba cilvēka, komunistiskās sabiedrības materiāli tehniskās bāzes radītāja psiholoģiski dziļākā atklāsmē. Kā izcilākās parādības darba cilvēka tēlojumā vērtējami V. Lāma romāni «Mūža guvums», «Visaugstākais amats» u. c. Z. Skujiņa sadraudzībā ar Rīgas rūpnīcas «VEF» kolektīvu radās romāns «Virietis labākajos gados».

Lai stimulētu lauku dzīvei veltītu laikmetīgu literāro darbu rašanos, Cēsu rajona Ed. Veidenbauma kolhozs 1968. gadā nodibināja literāro prēmiju, kuru šajā gadā saņēma R. Ezera par darbu «Dzilnas sila balāde», kas patiesi un spilgti attēloja lauku ļaužu dzīvi, raksturus un problemātiku. Turpmākajos gados Ed. Veidenbauma prēmiju saņēmuši Ē. Vilks («Pusnakts stundā»), P. Bauģis un E. Kauliņš («Kad migla krīt»), H. Gulbis par lugu «Cīrulīši». 1974. gadā prēmiju piešķīra I. Ziedonim par apraksta žanrā uzrakstīto «Kurzemīti». Šis darbs aktivizēja sabiedrisko domu, izraisīja diskusijas, lika vērtēt, rosināja konkrētai rīcībai. Par publicistiskā žanra darbu sabiedrisku aktualitāti un māksliniecisku meistarību I. Ziedonim 1972. gadā tika piešķirta Latvijas PSR Ļeņina komjaunatnes prēmija.

Cilvēku savstarpējo attiecību problēmas savdabīgi risina R. Ezera romānā «Aka», mozaikā «Nakts bez mēnesnīcas», stāstos un novelēs «Cilvē-

kam vajag suni», «Zooloģiskajās novelēs» u. c. Par dziļi nozīmīgu sociālu problēmu risinājumu literatūrā R. Ezera 1972. gadā saņēma Latvijas PSR Valsts prēmiju.

Literatūrā ienāca vēsturiski revolucionārā tematika, it īpaši dokumentālās prozas žanrā. Pirmām kārtām te mināma J. Niedres trilogija «Katrš ar savu laimi dzimst», «Saliņa bangojošā okeānā», «Es biju, esmu, būšu drīz» (Latvijas PSR Valsts prēmija 1972. gadā), kas stāsta par vienu no izcilākajiem revolucionārās kustības darbiniekiem, Komunistiskās partijas un Padomju valsts darbinieku, pirmās Latvijas Padomju valdības vadītāju un V. I. Ļeņina līdzgaitnieku Pēteri Stučku. Pirmo reizi latviešu prozā J. Niedre tiešā darbībā parādījis Ļeņina tēlu.

Mākslinieciski savdabīgs ir A. Bela romāns «Saucēja balss», kas stāsta par gadsimta sākuma profesionālā revolucionāra J. Lutera-Bobja varoņģīvi.

Dzejas vietu sabiedrībā noteica risinātās problemātikas būtiskums un aktualitāte. Pirmais no dzejniekiem Latvijas PSR Valsts prēmiju 1957. gadā par dzejoļu krājumu «Saule kāpj augstāk» saņēma A. Vējāns. Sešdesmitajos gados dzeja ar savu sabiedriski politisko skanējumu un uztveres aktualitāti bija ieguvusi lasītāju sevišķu atzinību. Strauji pieauga dzejas izdevumu skaits un kopmetiens. Blakus jaunajiem dzejniekiem aktīvi strādāja vecākās paaudzes meistari A. Balodis, V. Lukss, A. Grigulis, J. Vanags, M. Ķempe par dzejoļu grāmatu «Mirkļu mūžība» saņēma PSRS Valsts prēmiju (1967. gadā).

Dzejas avangardā redzam O. Vācieša dzeju, kas aktīvi ietekmējusi daudzus jaunos dzejniekus. Ar Latvijas PSR Valsts prēmiju tika novērtēts O. Vācieša dzejoļu krājums «Elpa» (1967.). Augsti mākslinieciski laikabiedra tēls atspoguļots viņa grāmatās «Melnās ogas», «Visāda garuma stundas» (Latvijas PSR Ļeņina komjaunatnes prēmija 1975. gadā), kas pieder pie nozīmīgām parādībām latviešu dzejā. Ar Latvijas PSR Valsts prēmiju atzīmēti E. Vēvera dzejoļu krājums «Iedēstiet rozēs zemē nolādētā» (1970.), A. Skalbes grāmata «Tēva dubļi sidraboti» (1973.). Lasītāju iemīļotākie ir I. Ziedoņa dzejoļu krājumi «Kā svece deg», «Caurvējš», kā arī divas «Epifāniju» grāmatas, Ā. Elksnes krājumi «Trešā bezgalība», «Klusuma krastā» un «Vēl vienai upei pāri», M. Čaklā «Zāļu diena» un «Sastrēģumstunda», J. Petera «Mans bišu koks» un «Ceturta grāmata».

Rīgas kultūras dzīvē ietverts arī sistemātisks un plašs literatūras propagandas darbs, ko organizēja Rakstnieku savienības klubs un īpašs Literatūras propagandas birojs (kopš 1968. g.). Atsaucību guvuši rakstnieku un dzejnieku daiļradei veltītie vakari ar profesionālu mūziķu, aktieru, mākslinieku piedalīšanos, «Kultūras dzīves globusi», rakstnieku un dzejnieku autorvakari. Rakstnieki regulāri piedalījās LRAP Kultūras nama tematisko sarīkojumu ciklos «Poētiskā kafejnīca», «Draugs» un P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes filoloģijas fakultātes «Jauno filologu skolā». Literatūras propagandas birojs uzturēja ciešus sakarus ar daudziem Rīgas ražošanas kolektīviem, piedalījās to svētku svinību sarīkošanā, organizēja lekcijas, tikšanās un jaunrades vakarus vai pēcpusdienas, uzņēmās šefību pār Tautas kultūras universitātes literatūras un mākslas fakultātēm. Cieši kontakti veidojās ar skolu jaunatni, it īpaši ar Profesionāli tehniskās izglītības

Dzejas dienu atklāšana pie Raiņa pieminekļa.

valsts komitejas, Izglītības ministrijas un Lauksaimniecības ministrijas mācību iestādēm. ZA Valodas un literatūras institūta, Mākslas darbinieku nama, Teātra biedrības un Filharmonijas sadarbības rezultātā 1957. gadā Rīgā darbu uzsāka literatūras lektorijs, kura uzmanības centrā izvirzījās aktuālas literatūras problēmas, popularizējot latviešu, kā arī citu brālīgo padomju tautu un progresīvo ārzemju literatūru. Lektorija darbā piedalījās literatūrzinātnieki un kritiķi V. Valeinis, J. Kalniņš, I. Bērsons un daudzi citi.

Atzīstama ideoloģiskās un estētiskās audzināšanas forma bija Rakstnieku savienības organizētās rakstnieku piemiņas dienas viņu memoriālajās mājās—muzejos. Rīgas teātros un LVU tika organizētas arī krievu un citu padomju tautu rakstnieku (I. Krilova, M. Gorkija, N. Gogoļa, N. Ostrovska u. c.) atceres dienas. Šie pasākumi deva iespēju plašai auditorijai labāk iepazīties ar padomju daudznacionālo literatūru. Šim mērķim kalpoja arī literatūras dekādes vai dienas, kas aizsākās 40. gadu beigās un kuru laikā plašas iedzīvotāju masas tika iepazīstinātas ar brālīgo republiku vai novadu, kā arī sociālistisko zemju literatūru. 1946., 1961. un 1971. gadā Rīgā notika krievu, 1959. gadā — rumāņu, 1960. gadā — baltkrievu, 1961. gadā — čehoslovaku, 1962. gadā — VDR literatūras nedēļa, 1972. gadā — PSRS tautu literatūras dienas utt.

Sistemātiskas rakstnieku dzīvei un daiļradei veltītas izstādes un literārus sarīkojumus ar rakstnieku piedalīšanos organizēja J. Raiņa Valsts literatūras un mākslas vēstures muzejs. Kopš 1959. g. par tradīciju kļuvušas ik gadus septembrī par godu J. Raiņa dzimšanas dienai rīkotās Dzejas dienas, kas tūkstošiem klausītāju pulcina uz tikšanos ar Rīgas, brālīgo republiku un sociālistisko zemju rakstniekiem, kā arī citiem ārzemju progresīvajiem literātiem. Dzejas dienas sākas ar atklāšanas uzvedumu, kurā piedalās Rīgas kori, drāmas un deju ansambļi, Komunāru laukumā pie Raiņa pieminekļa un turpinās Rīgas lielākajos strādnieku kolektīvos, kā arī republikas rajonu un pilsētu ražošanas uzņēmumos un iestādēs. Literātu dzīves un darba vietās Dzejas dienās tiek atklātas piemiņas plāksnes, memoriālie muzeji, organizēti piemiņas brīži un atceres dienas. Kopš 1973. g. tradicionālas ir pašu dzejnieku vadītas dzejas stundas skolās.

Rakstnieki un dzejnieki ir bieži viesi Rīgas televīzijā, radio, klubos un kultūras namos, bibliotēkās, augstskolās, kultūras universitātēs, muzejos, grāmatnīcās, rūpnīcās, karaspēka daļās, lasītāju konferencēs, bērnu un jaunatnes auditorijās. Tā, 1972. gadā rakstnieki uzstājušies Rīgas uzņēmumos un iestādēs 513 reizes, 1974. gadā — 489 reizes utt. Rakstnieku dzīvais vārds iespējams jebkurā darbaļaužu kolektīvā, nesot informāciju par mūsu laikmeta sabiedriskajām un literārajām parādībām.

Līdzās rūpēm par latviešu padomju literatūras sekmīgu attīstību Komunistiskā partija un Padomju valdība veica lielu darbu, lai likvidētu vācu fašistisko okupantu atstātās pēdas Latvijas mākslas dzīvē.

Paralēli Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijas mācību darba pārorganizēšanai plaši pasākumi tika veikti arī vidējo speciālo mākslas skolu darba atjaunošanai. Tā, jau 7 dienas pēc vācu fašistu padzīšanas no Rīgas darbu varēja uzsākt Rīgas mākslas vidusskola: uz bijušās Latvijas daiļkrāsotāju amatniecības veicināšanas un palīdzības biedrības arodskolas bāzes izveidoja mākslas vidusskolu pēc tehnikuma tipa ar piecgadīgu mācību kursu. 1946. gadā skola tika nosaukta ievērojamā latviešu gleznotāja Jaņa Rozentāla vārdā. 1945./46. mācību gadā audzēkņu skaits tajā bija 120, bet nākošajos gados pieauga līdz 250. 1949. g. vasarā skolu pārveidoja par vidusskolu un nodeva Mākslas akadēmijas pārziņā. Tajā sagatavoja audzēkņus Mākslas akadēmijai un zīmēšanas un rasēšanas skolotājus vispārizglītojošām skolām. Par pedagogiem te strādājuši ievērojami Rīgas mākslinieki K. Fridrihsons, J. Jaunarāja, U. Prēdelis, J. Tilbergs, O. Urbāns, O. Saldavs u. c.

Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes Mākslas lietu pārvaldes pārziņā tika pārņemta arī Rīgas Valsts daiļamatniecības skola, kas kopš 1953. g. saucas par Rīgas lietišķās mākslas vidusskolu. Mācību darbs tajā aptvēra gandrīz visas lietišķās mākslas specialitātes (11 nodaļas). Piecdesmitajos gados skolas darbs strauji paplašinājās (1949./50. mācību gadā tai pievienoja Rīgas tekstilmākslas vidusskolu, 1954. gadā — Daugavpils daiļamatniecības skolu). Audzēkņu skaits tajā caurmērā bija 300. Skolas absolventu lielākais vairums strādā dažādās vieglās rūpniecības nozarēs vai kombināta «Māksla» uzņēmumos par māksliniekiem, modelētājiem, zīmētājiem, konstruktoriem, noformētājiem, tādējādi rūpējoties par Rīgas rūpniecības ražoto preču augstu māksliniecisko kvalitāti. Ar audzēkņu

darbiem skola sekmīgi piedalījās republikas, Vissavienības un ārzemju lietišķās mākslas izstādēs. Par pedagogiem šeit strādājuši un strādā ievērojami lietišķās mākslas speciālisti A. Barons, E. Rubene, E. Skujiņa, V. Tiltiņš, kā arī mākslinieki A. Barkāns, E. Jurķelis, E. Romane, M. Zītare, A. Žūriņa u. c.

Ar jauniem darbības mērķiem un uzdevumiem darbu atbrīvotajā Rīgā atsāka tēlotājas mākslas krātuves — muzeji.

Vācu fašistiskās okupācijas laikā Rīgas muzeju telpas daļēji tika izmantotas kā kazarmas (Latvijas PSR Rietumeiropas mākslas muzejs) un topogrāfisko karšu noliktava (Valsts Latviešu un krievu mākslas muzejs). Atkāpjoties hitlerieši centās izvest Rīgas muzeju vērtības uz Vāciju. Šo nodomu pilnīgi realizēt neļāva Padomju Armijas straujais uzbrukums Rīgas virzienā, tomēr no Latvijas PSR Rietumeiropas mākslas muzeja okupanti aizveda daudzas gleznas.

Pēc reorganizācijas plāna Rietumeiropas mākslas muzejā tika eksponēti saglabātie Vakareiropas jaunāko laiku mākslas darbi (gleznas, porcelāns, fajanss). Muzeja ekspozīcija tika atklāta skatītājiem 1946. g. februārī. Pēc dažiem mēnešiem muzejs atvēra otru nodaļu, kur bija eksponēti Vakareiropas vecās glezniecības paraugi, no Vācijas atgūtie flāmu, holandiešu un vācu 16.—19. gs. mākslas darbi (no 264 aizvestajiem mākslas darbiem izdevās atgūt 257 gleznas). Muzejs vairākkārt reorganizēts un papildināts, un kopš 1965. g. tas saucas par Latvijas PSR Aizrobežu mākslas muzeju. Ar PSRS Kultūras ministrijas gādību muzeja fondi papildināti ar bagātīgiem Indijas, Ķīnas un Japānas lietišķās mākslas paraugiem. Mākslas priekšmetu skaits muzeja fondos pieaudzis no 8042 vienībām 1947. gadā līdz 14 000 vienībām 1975. gadā. Tajā blakus Rietumeiropas un Tālo Austrumu mākslas nodaļām darbojas arī Seno Austrumu un antikās mākslas nodaļas. Muzejs izveidojies par vienu no nozīmīgākajām aizrobežu mākslas krātuvēm PSRS. Ar savu fondu materiāliem tas piedalās Vissavienības aizrobežu mākslas izstādēs lielākajās PSRS pilsētās. Muzejā tiek rīkotas izstādes, lasītas lekcijas. Darbojas mākslinieku jauno draugu pulciņi, kuri populāri Rīgas vidusskolu audzēkņu vidū. Muzeju ik gadus apmeklē apmēram 75 tūkst. cilvēku.

Latvijas PSR Mākslas muzejs tika atvērts skatītājiem 1946. g. martā. 1956. gadā tā fondos bija 7832 darbi, 1975. gadā — 15 000 vienību. Muzejā glabājas darbi, kas atspoguļo visus galvenos etapus latviešu mākslas attīstībā no tās pirmsākumiem līdz mūsdienām. Muzejs sistemātiski veica zinātniskās pētniecības un mākslas popularizēšanas darbu, kura ietvaros notika izstādes, lekcijas, tikšanās ar māksliniekiem. Mākslas propagandas darbam nemitīgi palielinoties (1946. gadā — 3 republikāniskās izstādes, 1975. gadā — 15 izstādes), pieauga arī apmeklētāju skaits. Ja 1946. gadā muzeju apmeklējuši 43 700 skatītāju, tad 70. gados muzeja apmeklētāju skaits ik gadus sniedzās pāri simts tūkstošiem. Par savdabīgu pasākumu muzejā kļuva mūzikas pēcpusdienas, kas veltītas kādai izstādei vai noteiktam laikmetam, kurš atspoguļots pastāvīgajā ekspozīcijā. Ar saviem eksponātiem muzejs piedalījies daudzās izstādēs Padomju Savienībā un ārzemēs — ASV, Zviedrijā, VFR, Čehoslovākijā, Kubā, Kanādā, Bulgārijā, Rumānijā un citur. Kā Mākslas muzeja filiāles, kurās glabājas vairāk nekā 2000 mākslas

Leņins — sapnotājs. Tēlniece A. Briede.

vienību, darbojas tēlnieku G. Šķiltera un T. Zaļkalna (dibināti attiecīgi 1971. un 1973. gadā) memoriālie muzeji.

Latvijas PSR Mākslas muzejs un Latvijas PSR Aizrobežu mākslas muzejs kļuva par galvenajiem padomju un aizrobežu tēlotājas un lietišķās mākslas izstāžu centriem Rīgā. Izstāžu ekspozīcijas mainījās vidēji ik mēnesi. Bez tam mākslinieku grupu un jauno mākslinieku personālizstādes, tematiskās un dažādu mākslas žanru izstādes rīdziniekiem tiek organizētas Latvijas PSR Vēstures muzejā, Rīgas Zinību namā, J. Raiņa Akadēmiskajā dailes teātrī, Mākslas salonā, Mākslinieku namā, «VEF» Kultūras pilī, Rīgas rūpnīcās, klubos, skolās, institūtos un iestādēs. Muzeji veic ne vien mākslas vērtību uzkrāšanu un saglabāšanu, bet arī dod nozīmīgu ieguldījumu darbaļaužu ideoloģiskajā un estētiskajā izaugsmē.

Tēlotājas mākslas stāvokļa kopainu Rīgā, beidzoties Lielajam Tēvijas karam, raksturoja pirmā Rīgas mākslinieku darbu izstāde, ko atklāja jau 1945. g. 2. maijā Valsts Latviešu un krievu mākslas muzejā. Izstādē pida-

lijās 87 Rīgas mākslinieki ar 196 darbiem un 27 lietišķās mākslas meistari ar 83 darbiem. Te galvenokārt bija eksponētas ainavas, klusās dabas, intīmi portreti. Mākslinieki parādīja sevi kā labus krāsu valodas pārvaldītājus, darbi bija stilistiski daudzveidīgi, bet bez sabiedriski aktuāla skaņējuma. Apsīcis bija vēsturiskais un sadzīves žanrs — galvenais idejiskās slodzes nesējs tēlotājā mākslā.

Rīgas māksliniekiem bija jāapgūst padomju mākslas daiļrades metode — sociālistiskais reālisms. Tas daļai mākslinieku bija saistīts ar zināmām idejiskās pāraugšanas grūtībām, ar buržuāzisko mākslas koncepciju un estētisko principu pārvērtēšanu. Šajā procesā svarīga nozīme bija Latvijas PSR Mākslinieku savienībai, kas savā organizatoriskajā darbā īstenoja partijas izvirzītos uzdevumus mākslas jautājumu risināšanā, apvienoja profesionālos mākslniekus un organizēja viņu jaunradi. Latviešu tēlotāja māksla kļuva par daudz nacionālās padomju mākslas pilntiesīgu sastāvdaļu, un, sākot ar 1945. g., latviešu mākslinieki ik gadus piedalījās Vissavienības mākslas izstādēs Maskavā. Bez kopējām republikas mākslas izstādēm un piedalīšanās ikgadējās Vissavienības izstādēs Mākslinieku savienība organizēja individuālās mākslinieku darbu izstādes (PSRS Tautas mākslinieka T. Zaļkalna darbu izstādi 1946. gadā, Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka F. Varslavāna gleznu izstādi 1949. gadā, tēlnieka G. Šķiltera darbu izstādi 1950. gadā utt.). Ar 1949. g. tika atjaunota ceļojošo izstāžu rīkošana. Tas radīja mākslai iespēju tuvināties plašākiem skatītāju slāņiem, it īpaši rūpnīcu un lauku darbaudim.

Padomju Latvijas mākslinieku radošā darba sasniegumus un trūkumus, kā arī nākotnes perspektīvas analizēja Latvijas PSR Mākslinieku savienības kongresi, kuros piedalījās arī autoritatīvi citu padomju republiku mākslinieku savienību biedri, kas dalījās radošā un organizatoriskā darba pieredzē. Mākslinieki neatlaidīgi paplašināja savu darbu tematiku, spēra arvien plašāku soli padomju dzīves īstenības izziņāšanā.

Plašas tematiskas kompozīcijas skatītāju vērtējumam tika nodotas Latvijas PSR 10 gadu jubilejai veltītajā izstādē. Tās galvenokārt risināja vēsturisku tematiku. Eksponātu vidū bija, piemēram, O. Skulmes glezna «V. I. Leņins LSD 4. kongresā Briselē 1914. gadā», A. Melnāra, A. Megņa un J. Viļumaņa kopējais darbs «Strādnieku demonstrācijas apšaušana 1905. g. 13. janvārī Rīgā» u. c.

Piecdesmito gadu vidū latviešu mākslā blakus vecajiem meistariem droši nostājās jaunā mākslinieku maiņa. Tie bija Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijas absolventi, kuri studiju gados bija apguvuši marksistisko pasaules uzskatu un kuru daiļrades centrā bija laikmeta un sabiedriskās dzīves izveidotās prasības. Viņu jaunrade izpaudās galvenokārt sadzīves un vēsturiskā žanra figurālajās kompozīcijās. Šie mākslinieki centās padziļināt gleznas saturu un daudzveidot mākslinieciskos izteiksmes līdzekļus. Šīs iezīmes skaidri saskatāmas E. Iltnera filozofiski vispārinātajos, sociāli aktīvajos darbos, I. Zariņa jauncelsmes tēmai un latviešu sarkanajiem strēlniekiem veltītajās kompozīcijās, B. Bērziņa zvejnieku dzīves attēlojumos, U. Zemzara portretos un citu mākslinieku jaunradē.

Nozīmīgs notikums latviešu tēlotājas mākslas attīstībā bija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 40. gadadienai veltītā republikāniskā mākslas

izstāde Rīgā 1957. gadā. Tajā piedalījās 300 mākslinieku ar 1008 darbiem. Izstādes kodols bija žanru glezniecība. E. Kalniņa glezna «Latviešu zvejniki Atlantijā», O. Skulmes glezna «V. I. Ļeņins ar latviešu strēlniekiem Kremlī 1918. g. 1. Maijā», E. Iltnera darbs «Vīri nāk», V. Dišlera glezna «No sapulces», H. Klēbaha un I. Zariņa «Latviešu strēlnieki» ienesa latviešu padomju mākslā jaunus izteiksmes līdzekļu meklējumus — tieksmi pēc lielāka nosacījuma, plašākiem vispārinājumiem, tēla monumentalizācijas.

Līdzās tematiskajai glezniecībai harmoniski attīstījās arī pārējie žanri: ainava, klusā daba (N. Breikšs, V. Kalnroze, L. Kokle, L. Mūrnieks, R. Pinnis, L. Svemps u. c.), portrets (A. Beļcova, Ģ. Eliass, J. Tilbergs, F. Pauļuka, U. Zemzaris u. c.). Zīmīgs bija arī tēlnieku devums (J. Zariņa «Bagātā raža», K. Zemdegas «J. Raiņa krūšutēls», A. Briedes «Entuziasti», L. Davidovas-Medenes skulpturālie portreti u. c.).

Sešdesmito gadu mākslā nozīmīgu vietu ieņēma revolucionāri vēsturiskais žanrs, kura risinājumā īpaša vieta ierādīta latviešu sarkano strēlnieku tēmai, kas māksliniekiem ir neizsmejams ierosmes avots. Izcilākie sasniegumi šajā jomā glezniecībā ir I. Zariņa «Revolūcijas kareivji», «Dziesma», «Putenī», Dž. Skulmes «Ceļa maize», «Latviešu strēlnieki Kremlī», «Es karā aiziedams», grafikā — D. Rožkalna «Latviešu strēlnieka stāsts», R. Skrubja «Mazās mātes lielie dēli», tēlniecībā — J. Mauriņa «Strēlnieki», «1918. gads», V. Alberga un J. Zariņa darbi. Lielī panākumi Rīgā un Maskavā bija 1969. gadā plašajai izstādei «Latviešu sarkanie strēlnieki Oktobra iekarojumu sardzē».

Ik gadus aprīlī Padomju Latvijā par godu V. I. Ļeņina monumentālās propagandas plāna atcerei tiek rīkotas Mākslinieku dienas (kopš 1973. g. — Mākslas dienas), kuru uzdevums ir propagandēt mākslu, tuvināt to tautai. Pirmajā — 1959. gadā Rīgā izdevās organizēt 6 izstādes un vairākas tikšanās ar māksliniekiem. Nākošajos gados izstāžu un citu mākslas popularizēšanas pasākumu skaits aizvien pieauga. 1975. gadā Mākslas dienās Rīgā atklāja 23 izstādes, notika daudzas tikšanās ar māksliniekiem darbaļaužu kolektīvos, atklāto durvju dienas mākslinieku darbnīcās, Mākslas akadēmijā, kombināta «Māksla» uzņēmumos un darbnīcās, iekārtoja mākslinieku piemiņas izstādes, sarīkoja mākslas tēmai veltītu filmu konkursu, starptautiskas sacensības mākslas vingrošanā «Mākslas ritmi». Plašu mākslas propagandas darbu šajās dienās veica prese, radio un televīzija. Līdz ar to Mākslas dienas kļuva par masveida pasākumu, kas iemantoja lielu popularitāti un aptvēra tūkstošiem darbaļaužu, bieži vien veselus viņu kolektīvus kā pilsētās, tā laukos.

Iezīmīga parādība Rīgas mākslas dzīvē 60. gados bija monumentālās, lietišķās un dekoratīvās mākslas straujā attīstība. Tās savu pielietojumu rod sabiedrisko ēku interjeros, pilsētas ielu un laukumu dekorējumā, tāpat arī rīdzinieku dzīvokļos, tādējādi kļūstot par sabiedrības estētiskās audzināšanas nozīmīgu faktoru. Jaunuzceltajās sabiedriskajās ēkās tika izmantoti dažādi lietišķās mākslas darinājumi: keramika, metālkalumi, stikla un ādas izstrādājumi, gobelēni. Sevišķi izauga keramikas kultūra. Tās ievērojamākie meistari, kas izvērta plašus radošus meklējumus, ir gan vecākās paaudzes keramiķi M. Melnalksne, G. Kruglovs, gan arī viņu

skolnieki O. Āboliņa, I. Krolle, L. Lukšo, P. Martinsons, L. Medniece, S. Šmidkena.

Vadošajā vietā dekoratīvās mākslas nozaru vidū Padomju Latvijā izvirzījās gobelēna māksla. Par tās pamatlicēju republikā pamatoti uzskata Mākslas akadēmijas tekstilmākslas katedras vadītāju R. Heimrātu, kas izaudzinājis daudzus šīs nozares meistarus. Sešdesmitajos gados gobelēns vispirms ienāca izstāžu zālēs kā unikāls dekoratīvās mākslas paraugs, bet drīz tas iekaroja pastāvīgu vietu sabiedrisko ēku interjerā (viesnīcas «Daugava» bārā, kafejnīcā «Ļeņingrada» u. c.). Augstu novērtēti R. Heimrāta (Latvijas PSR Valsts prēmija 1972. gadā), E. Vigneris, R. Bogustovas, V. Vidukas un citu Rīgas tekstilnieku darinātie gobelēni. Nepārprotamu atzinību latviešu gobelēnistu guva Vissavienības gobelēna izstādē «Padomju gobelēns-I» 1972. gadā Maskavā. Izstādes «Padomju gobelēns-II» un Padomju Savienībā pirmā starptautiskā gobelēnu simpozija sarīkošana Rīgā (1974. gadā) liecina par latviešu tekstilmākslinieku lielo prestižu un augsto profesionālo līmeni.

Pirmie panākumi tika gūti arī stikla un fajansa māksliniecišķās apstrādes nozarēs. Kopš 50. gadiem Rīga kļuva par ievērojamu Padomju Savienības vitražu izgatavošanas centru, kas vēlāk rosināja šīs nozares izvērsanos arī citās republikās. Ievērojamākie vitražas kompozīcijas autori bija Ģ. Vilks, E. Cēsnieks, A. Mucenieks, K. Freimanis, T. Grasis. Vitražistu darbi rotā daudzas Rīgas celtnes, to vidū Sporta manēžu, Latvijas PSR Revolūcijas muzeju, J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeju, kā arī Maskavas, Ļeņingradas, Tbilisi, Alma-Atas u. c. padomju pilsētu celtnes.

Rīgas lielākajos rūpniecības uzņēmumos blakus inženierim un konstruktoram 60. gados nostājās māksliniecišķās noformēšanas speciālists, dizainers, interjerists. Rūpnīcu teritorijas, ceha, darba vietas estētiska izteiksmība, racionāls sienu, griestu un darbmašīnu apgaismojums un krāsojums kļuva par nepieciešamību augstas ražošanas kultūras sasniegšanai.

Darbaļaužu un skolu jaunatnes estētiskās audzināšanas un mākslas propagandas veicināšanai Mākslinieku savienība izveidoja dažādas komisijas (darbam rūpnīcās, karaspēka daļās, skolās, lauku rajonos, zvejnieku kolhozos, tautas mākslas veicināšanai, preses komisiju utt.), sektorus (mākslas propagandas, izstāžu u. c.). Bez tam Mākslinieku savienības biedri izveidoja mākslas padomes, ekspertu komisijas, kas veica lielu darbu tautas garīgo vērtību uzkrāšanā un novērtēšanā, mākslas pieminekļu saglabāšanā, kā arī darbojās republikas vieglās rūpniecības, pārtikas rūpniecības, Mākslas fonda uzņēmumos, izdevniecībās un noteica labāko produkcijas paraugu ieviešanu ražošanā, rūpējās par plaša patēriņa preču estētisko noformējumu, par jaunu produkcijas paraugu izstrādāšanu utt. Mākslinieku savienības biedri vadīja tēlotājas mākslas un lietišķās mākslas pašdarbības pulciņus, tautas studijas, konsultācijas Rīgas uzņēmumos, klubos un skolās. Ilgus gadus šo darbu sistemātiski veica lietišķās mākslas meistare E. Rubene, gleznotāji A. Megnis, N. Petraškevics, E. Jurķelis tēlnieki L. Dzeguze, K. Alders u. c.

Lielu ieguldījumu mākslinieki devuši Rīgas laikmetīgās sejas veidošanā, tās telpiskās vides organizēšanā. Sešdesmitajos gados, kad Padomju

Latvijā aizsākās monumentālās tēlniecības uzplaukums, Rīgā tika uzcelti lieli vēsturiskiem notikumiem veltīti pieminekļi un skulpturāli ansambļi. Pilsētas vides struktūrā iekļaujas atsevišķi monumentāli dekoratīvās mākslas elementi, piemēram, Vecrīgā, 17. jūnija laukuma malā, uzstādītā dekoratīvā metāla un krāsainā stikla konstrukcija, kas simboliski pauž pilsētu brālības ideju (autori — A. Stankēvičs, V. Zibens, I. Strautmanis), Operas un baleta teātra apstādījumos novietotā A. Ziles dekoratīvās keramikas grupa «Brīnumputns».

Jauns pasākums pilsētas vides organizēšanā bija vēsturisko celtnu dārzu izmantošana maināmām skulptūru vai dārza keramikas izstādēm. 1967. gadā Rīgā kā pirmais Padomju Savienībā arhitekta I. Strautmaņa vadībā tika izveidots skulptūru dārzs. Tā vajadzībām rekonstruēja Pionieru pils dārzu, kuru izstāžu reizēs paplašināja Pionieru pils priekšā esošie apstādījumi. Šeit sistemātiski mainās un papildinās pastāvīgā skulptūru ekspozīcija. Svarīgs notikums Rīgas mākslas dzīvē bija 1972. gadā skulptūru dārzā pirmoreiz sarīkotā Baltijas tēlnieku kvadrinnāle «Rīga-72». 1970. gadā rekonstruētajā Doma koncertzāles dārzā atklāja Rīgā pirmo dārza keramikas izstādi, kas iezīmēja sākumu dārza keramikas regulārām izstādēm. Tā, pateicoties mākslinieku radošajai aktivitātei, senatnes elpas apdvestie dārzi un tos ierobežojošie akmens mūri guvuši jaunu, laikmetīgu pielietojumu, tie iekļauti vienotā dabas, arhitektūras un mākslas ansambļī, kas piešķir pilsētai savdabīgus — senus un reizē mūsdienīgus vaibstus.

Latviešu padomju mākslinieku darbi ieņem aizvien redzamāku vietu Vissavienības izstādēs, pieaug to mākslinieku darbu skaits, kuri pārstāv padomju mākslu sociālistisko zemju un citās ārzemju izstādēs. Rīga kļūst par pilsētu, kurā aizvien biežāk notiek Vissavienības nozīmes mākslinieku simpoziji, izstādes, teorētiskās konferences.

Vācu fašistisko okupantu postījumu pēdas pēc Lielā Tēvijas kara bija jālikvidē arī Rīgas *mūzikas* dzīvē. Vispirmām kārtām bija jāatrisina muzikālās izglītības jautājums.

Pēc Latvijas konservatorijas iekšējās struktūras reorganizācijas no tās tika atdalīta mūzikas vidusskola, kas ieguva E. Dārziņa speciālās mūzikas vidusskolas nosaukumu. Šajā vidusskolā, kurā uzņēma sevišķi apdāvinātus bērnus, pirmajā gadā mācījās tikai 72 audzēkņi, bet turpmākajos gados viņu skaits pārsniedza 300. Skolā izveidoja klavieru, stīgu, pūšamo un sitamo instrumentu, zēnu kora un speciālās mūzikas teorijas nodaļas, kurās sagatavoja studentus mūzikas augstskolām. Skolas audzēkņi ar labiem panākumiem piedalījās republikas, starprepublikāniskajos un Vissavienības jauno mūziķu konkursos. 1975. gadā Pārdaugavā, Kalnciema ielā, pacēlās savdabīga mūsdienīga celtnē, kurā tagad izvietota E. Dārziņa speciālā mūzikas vidusskola un horeogrāfijas vidusskola.

Uz agrākās Tautas konservatorijas bāzes Rīgā izauga Jāzepa Mediņa mūzikas vidusskola. Tajā organizēja klavieru, pūšamo, sitamo instrumentu, akordeona, kordirģentu, vokālo un mūzikas teorijas nodaļas, kurās mācījās vairāk nekā 450 audzēkņi. Skolas absolventi nodrošināja republikas bērnu mūzikas iestāžu, dažādu klubu u. tml. plašo tīklu ar kvalificētiem pedagogiem un izpildītājiem.

Doma muzejs — koncertzāle.

Mūzikas dzīves organizēšanā un koncertu rīkošanā Rīgā liela nozīme bija 1941. gadā nodibinātajai Filharmonijai, kura vācu fašistiskās okupācijas laikā pārtraukto darbu atsāka 1945. gadā. Tās pamatkodolu veidoja Lielā Tēvijas kara laikā Ivanovā organizētais Valsts koris, kura izveidošanā lieli nopelni bija diriģentam un komponistam J. Ozoliņam. Filharmonijā darbojās vokālisti, kamermūzikas ansambļi, simfoniskie orķestri, estrādes orķestri, lektori utt. Kā Filharmonijas ilggadējās solistes pazīstamas dziedātājas L. Daine, E. Pakule, I. Tiknuse, Ē. Tipaine, vijolniece L. Rubene, pianiste I. Graubiņa u. c. Filharmonijas organizētie koncerti notika tās galvenajā koncertzālē, kamermūzikas zālē, Doma koncertzālē, LVU aulā, Zinātņu akadēmijas augstceltnes zālē, «VEF» Kultūras pilī, vasaras sezonā — Dzintaru koncertzālē, Rīgas parkos un dārzos. Sākumā Filharmonija gadā organizēja vairāk nekā tūkstoši koncertu, bet 1975. gadā to skaits pārsniedza 2500. Bez tam Filharmonija organizēja koncertlekcijas, kopš 1960. g. — koncertlekciju ciklus Rīgas skolās un 1964. gadā

izveidoja jaunatnes klubu «Mūzikas draugi», kur aktīvisti bija Rīgas skolu audzēkņi.

Rīga latviešu tautas vēsturē pazīstama kā muzikāla pilsēta, kurā arvien viesojušies izcili ārzemju mākslinieki. Šī tradīcija jaunu spēku guva pēc kara gados, kad izauga jaunas draudzības un sadarbības formas, kas vienoja Latvijas PSR un visu pārējo PSRS brālīgo republiku mūzikas dzīvi. Rīgā koncertējuši pazīstami mākslinieki komponisti A. Hačaturjans, D. Kabalevskis, D. Šostakovičs, vijolnieki D. Oistrahs, L. Kogans, pianisti S. Rihters, P. Serebrjakovs, vokālisti Z. Doluhanova, G. Gasparjana, S. Ļemeševs, M. Mahomajevs, T. Kūziks, E. Māzika, ērģelnieki I. Braudo, H. Lepnurms, L. Digris u. c. Rīgas ārzemju viesu vidū bijuši izcili ārzemju mūziķi V. Klaiberns, L. Maršala, T. Skipa, Dž. Ogdons, I. Sterns, H. Fersters, K. Cekis u. c., kā arī mākslinieciskie kolektīvi no aizrobežu valstīm.

Rīgas viesu un arī pašu rīdzinieku sevišķi iemīlota koncertzāle ir restaurētā Doma koncertzāle. Tās izmantošana rosināja komponistu aktivizēšanos ērģelmūzikas jomā. Pazīstamākie ir Alfr. Kalniņa, Jēkaba Mediņa, R. Jermaka, A. Žilinska, O. Grāviša, M. Zariņa skaņdarbi ērģelēm. Konservatorijas profesora N. Vanadziņa vadībā Rīgā pēckara gados izveidojās latviešu padomju ērģelnieku skola, kurai laba slava visā Padomju zemē. Tajā izauguši ērģelnieki Ā. Biteniece, O. Cintiņš, P. Sīpolnieks, V. Vismane, nākošajā paaudzē L. Bulava, J. Ļisicina, B. Mīze u. c. Doma koncertzālē koncertus snieguši ievērojami ārzemju ērģeļu virtuozī: M. Brakmons (Parīze), G. Fišingers (VFR), A. Gilmans (Parīze), F. Peterss (Brisele), G. Ramins (Leipcīga), J. Reinbergers (Prāga) u. c.

Pie Rīgas mūzikas dzīves aktualitātēm jāpieskaita Latvijas Padomju komponistu savienības un Mūzikas fonda rīkotie komponistu radošā darba atskaites kongresi, konferences un plēnumi, kuros atskaņoja galvenokārt republikas komponistu oriģināldarbus, tādējādi rezumējot kultūras sniegumu attiecīgajā periodā.

Pirmais Latvijas Padomju komponistu savienības jaunrades plēnumš, kas iedibināja tradīcijas turpmākajiem jaundarbu atskaņojumiem, notika Rīgā 1946. gadā. Plēnumš izvēršās par Rīgas pirmajiem lielākajiem mūzikas svētkiem pēckara gados. Plēnuma laikā rīdzinieku un mūzikas speciālistu vērtējumam tika noorganizēti 3 simfoniskie koncerti, 2 latviešu operu izrādes (N. Grīnfelda «Rūta», A. Kalniņa «Baņuta»), 5 kamerģmūzikas koncerti un 1 kora koncerts.

Padomju Latvijas mūzikas kultūra pēckara gados attīstījās samērā vispusīgi. Blakus J. Ivanova simfonijām radās M. Zariņa dziesmu cikli, oratorijas «Valmieras varoņi» un «Cīņa ar Velna purvu», opera «Uz jauno krastu», Ā. Skultes balets «Brīvības sakta», A. Žilinska un E. Zālītes mūzikālā komēdija «Zilo ezeru zemē». Kamerģmūzikā paliekošas vērtības radīja L. Garūta, J. Ķepītis, P. Līcīte, V. Utkins, A. Žilinskis. Piecdesmito gadu vidū Komponistu savienības rindās iekļāvās jaunākās paaudzes pārstāvji, kas bija absolvējuši J. Vītola Latvijas Valsts konservatorijas kompozīcijas klasi un pierādījuši savu komponista meistarību, — I. Dālmanis, R. Grīnblats, J. Kaijaks, Ald. Kalniņš, R. Ore, Ģ. Ramans. Komponistu savienībā tika uzņemti muzikologi, kuri bija beiguši konservatorijas mūzikas vēstures nodaļu un veikuši svarīgu mūzikas mākslas propagandas un

Latvijas PSR Komponistu savienības 4. kongresa starpbrīdī 1959. g. martā.

tautas estētiskās audzināšanas darbu, — B. Dreize, O. Grāvītis, V. Krūmiņa, V. Sams, S. Stumbre, V. Briede-Bulavinova, L. Krasinska, L. Kārklīšs, L. Viduleja, S. Vēriņa, A. Klotiņš u. c.

Par zināmu lūzuma momentu latviešu mūzikas vēsturē un vienu no lielākajiem mūzikas sarīkojumiem Rīgā jāuzskata Komponistu savienības 5. kongress 1962. gadā. Kongresā, kas ilga 10 dienas, 12 koncertos atskaņoja 26 skaņdarbus. Rīdziniekiem bija iespēja noklausīties tādas lielas kompozīcijas kā J. Ivanova 9. simfoniju, Ald. Kalniņa vokāli simfonisko poēmu «Varoņzeme», L. Garūtas kantāti «Viņš lido», kas radusies J. Gagarina varoņdarba ietekmē, V. Meļeškina oratoriju «Stepe darbaļaužu uzvarai zied», M. Baša vokāli simfonisko poēmu «Fašisma upuru piemiņai», Ā. Skultes kantāti «Mums viena partija», O. Grāvīša kantāti «Planēta bēg no ēnas», R. Grīnblata baletu «Rigonda» u. c. Laikmetīga bija kļuvusi ne vien kompozīciju tematika, bet jaunu pakāpi sasniegusi arī mūzikas emocionāli tēlainā ievirze, tās valoda un izteiksme.

Turpmāko gadu lielie vēsturiskie notikumi visas Padomju valsts un republikas dzīvē turpināja rosināt komponistu jaunradi. Tika radīti lielas formas skaņdarbi, kuri mākslas valodā izteica laikmeta notikumu būtību. Tādi bija J. Ivanova 12. simfonija un «Simphonia Humana», L. Garūtas oratorija «Dzīvā kvēle» ar J. Raiņa tekstu, J. Līciša oratorija «Jūs pārnākat», kas veltīta latviešu sarkano strēlnieku piemiņai, Jēkaba Mediņa kantāte «Cilvēks» ar E. Mieželaiša tekstu, Ald. Kalniņa vokāli simfoniskā glezna «Dzimtene», E. Goldšteina oratorija «Iedēstiet rozēs zemē nolādētā», R. Jermaka oratorija «Salaspils sirdspuksti» u. c. darbi. Latviešu

mūzikā ienāca virkne spējīgu komponistu— Im. Kalniņš, R. Kalsons, P. Plakidis, U. Stabulnieks, I. Vīgners, I. Zemzaris u. c. Kopš 50. gadu beigām populāri kļuva džeza un estrādes stila skaņdarbi, kuru autors bija toreiz jaunais komponists un atskaņotājs R. Pauls. Viņa autorkoncerti arvien notikuši klausītāju pārpildītās zālēs. Džeza mūzikai, estrādei, teātra un kino mūzikai pievērsās arī vairāki citi komponisti.

Rīgas mūzikas dzīvi veicinošs faktors bija republikas atskaņotāju kolektīvu augstais mākslinieciskais līmenis, kas ļāva interpretēt jebkurā mūzikas žanrā veidotu jaundarbu. Rīgā darbojās tādi augsti profesionāli Latvijas PSR Nopelniem bagātie kolektīvi kā Valsts Akadēmiskais koris (galv. diriģents I. Cepītis), Valsts televīzijas un radio raidījumu komitejas T. Kalniņa koris (galv. diriģents E. Račevskis), Profesionāli tehniskās izglītības valsts komitejas Kultūras nama Tautas koris «Daile» (galv. diriģents G. Kokars), Tautas kolektīvs Vissavienības un starptautisko konkursu laureāts kamerkoris «Ave sol» (galv. diriģents I. Kokars), Latvijas PSR Akadēmiskā operas un baleta teātra simfoniskais orķestris (galv. diriģents A. Viļumanis), pūtēju orķestris «Rīga» (galv. diriģents G. Ordeļovskis), Latvijas Filharmonijas kamerorķestris, vokāli instrumentālie estrādes ansambļi «Eolika», «Modo» u. c.

Spilgtas lappuses latviešu atskaņotājmākslas vēsturē saistās ar konservatorijas profesora L. Vīgnera māksliniecisko darbību. Kā simfonisko koncertu diriģents L. Vīgners regulāri koncertējis arī Maskavā, Ļeņingradā, Kijevā un Tallinā, Tbilisi, Viļņā un citās Padomju Savienības pilsētās, godam pārstāvēdams Padomju Latvijas izpildītājmākslu un popularizēdams latviešu padomju mūziku. Viņš sadarbojās arī ar Maskavas un Ļeņingradas koru kapelām, iestudējot lielas formas oratoriālus darbus, bez tam diriģējis arī VDR un Bulgārijā.

Mūzikas kultūras attīstību veicināja komponistu aktīvā iekļaušanās darbā Rīgas teātros, Filharmonijā, kā arī televīzijā, radio, tāpat Rīgas kinostudijā.

Rīgas *teātru* mākslinieki, balstīdamies uz latviešu teātra reālistiskajām tradīcijām un atsaucīgi uztverdami jaunā laikmeta prasības, pēckara gados ar savu daiļradi iekļāvās padomju tautas jauncelsmes darbā, sekmējot tautas idejisko un estētisko audzināšanu.

Dailes teātris atsāka savu darbu izcilā skatuves mākslinieka E. Smilģa vadībā. Viņa režijas skola un aktieru audzināšanas metodes kļuva par auglīgu ietekmes avotu republikas teātra mākslā. Teātra aktieru kolektīvu veidoja E. Smilģa līdzgaitnieki, kuru daiļrades mūžs jau bija saistīts ar Dailes teātri. Tie bija A. Ābele, L. Bērziņa, L. Žvīgule, A. Filipsons, L. Šmits, Ē. Valters u. c. 1944. g. 6. novembrī par godu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienai Dailes teātris vēra durvis skatītājiem ar speciāli sagatavotu izrādi «Gaismas gadi». Tā bija Raiņa dzejoļu un lugu fragmentu kompozīcija.

Dažas dienas vēlāk, 12. novembrī, ar R. Blaumaņa komēdijas «No saldenās pudeles» uzvedumu atsāka darbu Drāmas teātris. Te strādāja izcilie aktieri B. Rūmniece, A. Klints, M. Šmithene, L. Ērika, A. Brehmane, J. Osis, Ž. Katlaps, L. Špīlberga, E. Ezeriņa, A. Videnieks, K. Klētnieks u. c. Par teātra galveno režisoru tika iecelts A. Amtmanis-Briedītis.

Dailes teātra aktieru grupa
(1960. g.). Otrais no labās — PSRS Tautas skatuves mākslinieks E. Smiļģis.

Drāmas teātra aktieri ar
A. Upīti pēc viņa lugas
«Peldētāja Zuzanna» pirm-
izrādes (1964. g.).

Sistemātiskas izrādes mazajiem rīdiniem novembrī aizsāka arī Lielā Tēvijas kara laikā J. Žīgura vadībā izveidojies Leļļu teātris (ar 1947. g. tajā darbojas arī krievu trupa).

1944./45. g. sezonā atsāka darbu arī Rīgas Krievu drāmas teātra kolektīvs, kurā iekļāvās agrākais teātra aktieru trupas sastāvs. Tas ļāva teātrim saglabāt savas labākās tradīcijas, augsto skatuves kultūru. Par to rūpējās

aktieri A. Aleksandrova, A. Astahovs, J. Bunčuka, N. Barabanovs, J. Jurovskis, L. Meļņikova, V. Šahovskojs, N. Tarskis, A. Pelše, V. Vaļevska. Par teātra mākslinieciskajiem vadītājiem darbojušies A. Gļekovs, A. Jefremovs, J. Jurovskis u. c.

Ar lielākām grūtībām kadru komplektēšanā sadūrās jaundibinātie teātri. 1940.—1941. gadā organizētais Jaunatnes teātris pēc kara bija jāizveido pilnīgi no jauna (ar 1946. g. te sāka darbu arī krievu trupa). 1945. gadā tika likti pamati Latvijas PSR Muzikālās komēdijas teātrim (šādi tas saucas kopš 1964. g.), kas sāka darbu kā Latvijas Arod biedrību centrālās padomes Strādnieku teātris. Lielu darbu šā teātra izaugsmē ieguldījuši režisori A. Leimanis, B. Praudiņš, V. Pūce, diriģenti G. Ordellovskis, E. Tons, T. Vējš, solisti vokālisti L. Sniedze, E. Zveja u. c.

Lielus zaudējumus kara gados bija cietis Operas un baleta teātris. Līdz ar to bija jārada gandrīz jauns mākslinieciskais ansamblis. Teātra radošā darba organizēšanai un tā mākslinieciskā līmeņa celšanai daudz enerģijas ziedoja pazīstamie solisti R. Bērziņš, E. Pakule, A. Daškovs, A. Viļumanis, A. Ludiņa, diriģenti L. Vīgners, A. Jansons, baletmeistare H. Tangijeva-Birzniece, baletdejoņas A. Priede, J. Pankrate, V. Vilciņa, galvenais scenogrāfs A. Lapiņš u. c.

Teātra mākslas dzīve Rīgā izvērās ļoti rosīga, it īpaši 50. gadu beigās un 60. gados, kad katrs teātris sniedza sezonā 5—10 jauniestudējumus, bet kopā ar atkārtotajiem iestudējumiem izrādīja vairāk nekā 20 lugas. Kopēji Rīgas teātri sezonā caurmērā sniedza vairāk nekā 2000 izrādes un koncertus.

Lielākais izrādīto iestudējumu skaits un izrāžu skaits ir Operas un baleta teātrim. Pēc kara gados radītais teātra mākslinieciskais ansamblis pakāpeniski izauga par spēcīgu kolektīvu, kas sasniedza augstu meistariības briedumu. Pakāpeniski Operas un baleta teātra kolektīvā ieplūda jauni mākslinieki — solisti Ž. Heine-Vāgnere, P. Grāvelis, R. Frīnberga, V. Pilāne, V. Davidone, E. Zvirgzdiņa, M. Fišers, E. Plūksna, J. Zābers, K. Zariņš, L. Andersone, R. Zelmane, auga nākamās paaudzes talanti — K. Miesnieks, M. Krīgena u. c. Par galvenajiem diriģentiem darbojās L. Vīgners, M. Žukovs, R. Glāzups, E. Tons. Izrāžu dekoratīvo ietērpu veidoja scenogrāfi A. Lapiņš, K. Miezītis, E. Vārdaunis, B. Goģe.

Teātra repertuārā šajā laikā tika iekļauti latviešu klasisko operu — Jāņa Mediņa «Sprīdīša» un «Uguns un nakts» uzvedumi. No krievu operklasikas uzvedumiem pirmais lielāku uzmanību izpelnījās M. Musorgska «Borisa Godunova» iestudējums (PSRS Valsts prēmija 1950. gadā). R. Vāgnera monumentālo operu iestudēšanas tradīcija Rīgā radusi turpinājumu viņa operu «Tanheizers», «Loengrīns» un «Valkīra» uzvedumos. 20. gs. ārzemju komponistu meistardarbi — R. Štrausa «Salome» un B. Britena «Pīters Graimss» — paplašināja teātra izteiksmes līdzekļu amplitūdu ar jaunām, spilgtām krāsām. Īpaša nozīme teātra dzīvē ir padomju komponistu operu uzvedumiem. Jāmin arī novatoriskie latviešu komponistu oriģināldarbi, kā A. Žilinska liriskā opera «Zelta zirgs», M. Zariņa ar nacionālo kolorītu bagātā komiskā opera «Zaļās dzirnavas» un asas politiskas satīras piesātinātā «Nabagu opera», tāpat komiskā opera «Svētā Maurīcija brīnumdarbi».

Augsts ir Rīgas baleta mākslinieciskais līmenis. Blakus labākajiem krievu klasiskā un padomju baleta uzvedumiem panākumus guvuši arī latviešu padomju baleti (R. Grīnblata «Rigonda», J. Ķepiņa «Turaidas roze», Alfr. Kalniņa «Staburadze», A. Žilinska «Spridītis»). Baleta mākslas uzplaukumu Rīgā veicinājuši baletmeistari H. Tangijeva-Birzniece, J. Čanga, solisti A. Priede, V. Vilciņa, J. Pankrate, I. Gintere, A. Lembergs, H. Ritenbergs. Viņiem blakus izauga un ātri iemantoja popularitāti jaunā paaudze — M. Liepa, I. Ābele, I. Karule, A. Dragone un visjaunākie talanti Z. Errsa, G. Gorbaņovs. Par lielo darbu, ko Latvijas PSR Valsts Akadēmiskais operas un baleta teātris veicis mākslas laukā, tas apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni (1956. gadā).

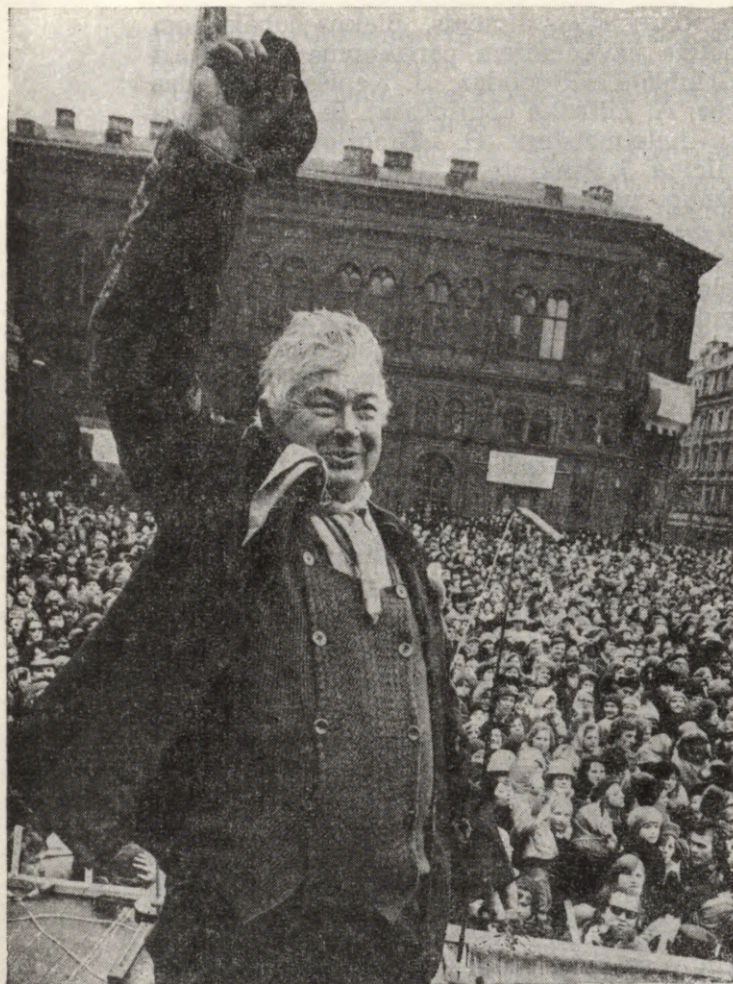
Padomju Latvijas teātra mākslas strauju izaugsmi veicināja uz jauniem pamatiem organizēta aktieru un režisoru apmācību sistēma. Pirmā latviešu padomju aktieru maiņa izauga dramatisko teātru radošajās studijās, kas darbojās 1945.—1948. gadā Drāmas teātrī un 1946.—1949. gadā Dailes teātrī. 1948. gadā nodibināja Latvijas PSR Valsts Teātra institūtu. 1951. gadā to pievienoja Latvijas PSR Valsts konservatorijai, kur teātra mākslas fakultāti vadīja V. Baļuna — režisore ar lielu profesionālu darba pieredzi. Par pedagogiem strādāja republikā pazīstamie aktieri un režisori A. Amtmanis-Briedītis, A. Klints, Ž. Katlaps, Ē. Ferda, A. Jaunušans u. c.

Teātru studijas un teātra mākslas fakultāti beigušie papildināja Padomju Latvijas teātru trupu sastāvus. Dailes teātra aktieru saimē ieplūda jaunās paaudzes aktieri V. Artmane, H. Liepiņš, E. Pāvuls, V. Skulme, G. Placēns, D. Kuple, O. Dreģe u. c., Drāmas teātrī ienāca V. Līne, L. Freimane, A. Jaunušans, H. Romanova, M. Zemdega, J. Kubilis, V. Jakāns, A. Liedskalniņa, G. Cilinskis, Ģ. Jakovļevs, A. Kairiša, I. Burāns u. c. Viņi veidoja aktieru paaudzi, kas bija audzināta padomju teātra pieredzē gūto atziņu ietekmē un latviešu reālistiskās skatuves mākslas labāko tradīciju garā.

Liela nozīme teātra darbinieku idejiski teorētiskajā audzināšanā un viņu profesionālās meistarības pilnveidošanā bija Latvijas PSR Teātra biedrībai, kas darbojās kā profesionālo teātra mākslinieku koordinējošais centrs. Te radoši izvērtēja skatuves mākslas idejiskos un mākslinieciskos pamatus, apguva jaunus režijas un aktiermākslas principus. Meistarības pilnveidošanai Teātra biedrība piešķīra biedriem radošus komandējumus uz Maskavu, Ļeņingradu un citām pilsētām.

Latvijas PSR teātriem izveidojās cieši kontakti ar citiem Padomju Savienības teātriem. Jau 1948. gadā Rīgā viesizrādēs ieradās Maskavas M. Gorkija Akadēmiskais dailes teātris, kas atveda rīdziniekiem tādus iestudējumus kā M. Gorkija «Dibenā», A. Čehova «Trīs māšas». Pirmajās pēckara sezonās Maskavas režisori bija bieži viesi un konsultanti Rīgas teātros, iestudējot krievu un padomju autoru lugas. Viņi aktīvi piedalījās arī pilsētas teātru izrāžu vērtēšanā.

Pēckara gados teātriem bija grūtības laikmetam atbilstoša idejiski un mākslinieciski pilnvērtīga repertuāra izveidošanā. Liela uzmanība tika veltīta latviešu oriģināllugām, kas atainoja laikmeta notikumus. Tādas bija V. Lāča lugas «Uzvara», «Vedekla», A. Grigūļa «Uz kuru ostu?», «Māls un porcelāns», A. Upīša «Spartaks», Ž. Grīvas, V. Sauleskalna, A. Brodeles

Teātra dienās Rīgā. PSRS Tautas skatuves mākslinieks K. Sebris Kihnu Jena lomā.

un citu rakstnieku lugas. Piecdesmito gadu beigās bez šiem autoriem latviešu padomju dramaturģijā ienāca jauni dramaturgi. Daudz tika izrādītas G. Priedes lugas. Uz teātru skatuvēm debitēja H. Gulbis («Viena ugunīga kļava», «Mans mīlais, mans dārgais», «Aijā, žūžū, bērns kā lācis»), V. Viģante («Palmas zaļo vienmēr», «Diena sākās kā parasti»), P. Pētersons («Balto torņu ēnā», «Man trīsdesmit gadu»), P. Putniņš («Kā dalīt zelta dievieti?»).

Ievērojama vieta teātru repertuāros tika ierādīta latviešu un krievu klasiskajai dramaturģijai un prozas darbu inscenējumiem. Plaši bija pārstāvēta Raiņa dramaturģija («Pūt, vējiņi!», «Uguns un nakts», «Indulis un Ārija», «Jāzeps un viņa brāļi»), R. Blaumaņa lugas («No saldenās pudeles», «Indrāni», «Pazudušais dēls», «Skroderdienas Silmačos»), A. Upīša darbu («Zaļā zeme», «Plaisa mākoņos», «Žanna d'Ark») un V. Lāča darbu

(«Zvejnieka dēls», «Uz jauno krastu», «Piecstāvu pilsēta») dramatisējumi. Spilgtu izrādi pēc Ļ. Tolstoja romāna «Anna Kareņina» izveidoja Dailes teātris ar L. Bērziņu Annas lomā. Teātru repertuāros bija tādas izrādes kā A. Čehova «Trīs māšas», «Kaija», «Tēvocis Vaņa», N. Gogoļa «Mirušās dvēseles», Ļ. Tolstoja «Karš un miers», F. Dostojevskas «Idiots», M. Gorkija «Vasarnieki», «Pēdējie», «Dibenā» u. c.

Ikgadējos teātru repertuāros bija arī aizrobežu klasiskā dramaturģija, kuru pārstāvēja V. Šekspīra «Jautrās vindzorientes», «Hamlets», «Otello», «Divpadsmitā nakts», F. Šillera «Marija Stjuarte», S. Lagerlēvas «Gēsta Berlings», H. Ibsena «Pērs Gints», Dž. Kiltija «Mīlais melis», Ē. Remarka «Trīs draugi» u. c.

Lai skatītāji gūtu priekšstatu par pasaules jaunāko laiku drāmas mozaīku, Rīgas teātri ik gadus iestudēja progresīvo ārzemju autoru darbus. Lielu izrāžu skaitu piedzīvoja A. Kasonas «Trešais vārds», F. Garsijas Lorikas «Bernardas Albas māja», T. Viljamsa «Ilgu tramvajs». Ievērojama nozīme bija latviešu skatītāju iepazīstināšanai ar B. Brehta dramaturģiju («Trīsgrašu opera», «Krietnais cilvēks no Sečuānas», «Lielskungs Puntila un viņa kalps Mati»).

Sevišķi plašu tēmu un žanru loku ietvēra savā repertuārā Jaunatnes teātris. Vairāk nekā 200 reīžu tika izrādīts J. Raiņa «Krauklītis», S. Mihalkova «Sombrēro», A. Lindgrēnas «Brālītis un Karlsons, kas dzīvo uz jumta». Jaunatnes teātrī 60. gados bija izveidojusies stabila trupa, kurā harmoniski apvienojās vairāku paaudžu aktieri: izcilā raksturtēlotāja L. Baumanes, bērnu lomām ideāliem dotumiem apveltītās V. Singajevskas, V. Skursteņa, A. Krūmiņa, tāpat E. Liepiņš, T. Āboliņš, A. Zaice u. c.

Latviešu teātra mākslinieku izaugsmi radoši sekmējuši plašie sakari ar citu padomju republiku un sociālistisko valstu mākslu, kā arī kapitālistisko valstu progresīvo mākslu. Ik gadus Rīgā viesojušies visdažādākie teātru kolektīvi, kas bagātinājuši gan mākslinieku radošo domu, gan snieguši daudz jauna Rīgas skatītājiem, kuru atsaucību un labo māksliniecisko gaumi atzinuši visi pilsētas viesi. Rīgas teātru kolektīvi, kā arī atsevišķi mākslinieki savukārt izbrauca viesizrādēs uz citu republiku un valstu pilsētām. Latvijas PSR Teātra biedrības biedri piedalījās Starptautiskās teātra biedrības kongresos un citos organizatoriskos pasākumos.

Par Rīgas teātra mākslas popularitāti, tās ciešajām saitēm ar darbaļaudīm, par teātra kultūras nemitīgu augšupeju liecina pastāvīgais skatītāju skaita pieaugums teātru zālēs. Uzlabojoties republikas iedzīvotāju darba un sadzīves apstākļiem, Rīgas teātru izrādes, sākot ar 60. gadiem, sistematiski apmeklēja lauku darbaļaudis gan no tuvākiem, gan tālākiem republikas novadiem, bieži veidojot vairāk nekā pusi no Rīgas teātru apmeklētājiem. Ja 1945. gadā Rīgas teātrus apmeklēja 591 tūkst. skatītāju, tad 1975. gadā to skaits bija pieaudzis līdz 2 milj. Līdz ar to aktuāls kļuva jautājums par Rīgas teātru vietu skaita palielināšanu. Daļēji to atrisina pašā Rīgas centrā uzceltā jaunā Dailes teātra ēka, kurā ir vietas 1080 skatītājiem.

Pirmskara Rīgā esošā filmu uzņemšanas tehniskā un mākslinieciskā bāze, kas 1940. gadā tika apvienota Valsts filmu studijā (mākslas filmu ražošanas nodaļa) un Kinohronikas studijā, kara laikā tika izpostīta. Pēc

vācu fašistu padzišanas Rīgā palika strādāt Maskavas Centrālās dokumentālo filmu studijas speciālisti, kuru vidū bija frontes operatori un režisori V. Mass, H. Šuļatins, M. Šneiderovs u. c. 1945. gadā Rīgā tika organizētas divas studijas — mākslas filmu un hronikāli dokumentālo filmu veidošanai, bet 1948. gadā tās apvienoja Rīgas kinostudijā. Darba apstākļi radošajām grupām bija grūti: tehniskā bāze bija izvietota pilsētā dažādās vietās, aktierfilmu radīšanai trūka kadru. Ar savu pieredzi nāca palīgā Ļeņingradas un Maskavas kinematogrāfisti — režisori A. Ivanovs, J. Raizmans, operatori E. Tisē, A. Šeļenkovs u. c. Viņu vadībā tika uzņemtas pirmās latviešu padomju aktierfilmas — «Dēli», «Mājup ar uzvaru», «Rainis». Filma «Rainis» (1949. g., scenārija autori F. Rokpelnis un V. Krepss, režisors J. Raizmans, operatori A. Šeļenkovs un J. Čena) 1950. gadā tika apbalvota ar PSRS Valsts prēmiju.

Lai gan šajos gados Rīgas kinostudijā filmu ražošanā visumā netika gūti sevišķi izcili panākumi, pakāpeniski latviešu kinematogrāfistu pieredze vairojās. Aktīvs radošs process, kuru veicināja visas tautas saimniecības un kultūras dzīves uzplaukums, Rīgas kinostudijā sākās 50. gadu beigās. Tas bija saistīts arī ar jauno nacionālo kadru ienākšanu studijā. 1956. gadā kā pirmie latviešu padomju kinematogrāfisti Vissavienības Valsts kinoinstitutu Maskavā veiksmīgi beidza režisors V. Krūmiņš un operators M. Rudzītis.

Kinematogrāfijas kadru profesionālās meistarības augšana, rūpes par republikas kino rūpniecības izveidošanu bija Latvijas Kinematogrāfijas savienības (dibināta 1958. gadā) darba pamatā

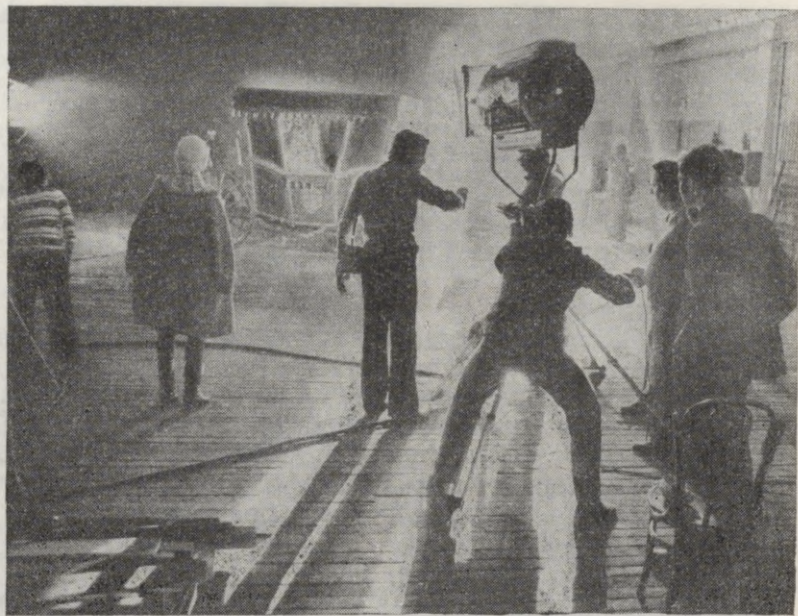
Sešdesmitajos gados īpašus panākumus guva Rīgas kinodokumentālisti. U. Brauna pirmais patstāvīgais darbs «Sākums» (1961.) par Pļaviņu HES celtniecību un filma «Celtne» (1962.) parādīja tiešās reportāžas bagātās iespējas īsti patiesu un reizē dziļi poētisku, absolūti dokumentālu un reizē spilgti māksliniecisku filmu veidošanā. Tās arī vispār ir tā dēvētās Rīgas kinodokumentālistu skolas galvenās iezīmes. Žurnālisti A. Freimanis un H. Franks kļuva par dokumentālo filmu scenāristiem un režisoriem, par augstas klases operatoriem izauga I. Seleckis, R. Piks, H. Pilipsons, G. Skulte u. c. Vēl nepazītas iespējas skaņu režijā atklāja komponists L. Gedravičs.

Pēc 1963. g., kad Šmerļa priedēs Rīgas kinostudijai tika uzcelta stacionāra ēka, Rīgas kinematogrāfistu tehniskā apbruņotība un darba apstākļi krasī uzlabojās. Darba organizētības, produkcijas pašizmaksas un ražošanas kultūras ziņā Rīgas kinostudija tika uzskatīta par vienu no labākajiem kinematogrāfijas uzņēmumiem Padomju Savienībā.

1966. gadā Rīgas kinostudijā sāka uzņemt leļļu filmas. To tematika bija daudzveidīga: pasakas bērniem, īsfilmas preču reklāmai, darbi pieaugušajiem ar filozofisku ievirzi. Leļļu filmu veidotāji bija režisors A. Burovs, tēlniece A. Nollendorfa, aktieris A. Noriņš un administrators V. Jākobsons.

Rīgas kinostudijā līdz 1976. g. tika uzņemts ap 100 mākslas filmu, gandrīz 500 dokumentālo un populārzinātnisko filmu, pāri par 20 leļļu filmām. Rīgas studijas filmas Padomju Savienībā apmeklētības skalā ieņem 3. vietu aiz studiju «Mosfilm» un «Ļenfilm» filmām.

Filmas uzņemšanas moments Rīgas kinostudijā.

Labāko novērtējumu guvušas filmas, kas veidotas pēc plaši pazīstamu latviešu literatūras klasikas darbu motīviem. Tika ekranizētas R. Blaumaņa «Salna pavasarī», «Purva bridējs», «Nāves ēnā», brāļu Kaudziņu romāns «Mērnieku laiki», P. Roziša «Ceplis». Kinematogrāfisti izmēģināja savus spēkus arī Raiņa dramaturģijas ekranizācijā. Filma «Pūt, vējiņi!» atzinīgi novērtēta ne vien republikā, bet arī ārzemju kinoskatē Spānijā 1975. gadā.

Zināma pieredze uzkrāta latviešu tautas revolucionārās pagātnes notikumu atainojumā («Kā gulbji balti padebeši iet», «Latviešu strēlnieka stāsts», «Peterss», «Pieskāriens»). Īpaša vieta te pieder filmām par latviešu sarkanajiem strēlniekiem un viņu lomu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas iekarojumu nosargāšanā.

Veiksmīgi uzņemtas filmas, kas adresētas bērnu auditorijai («Rita», «Cielaviņas armija», «Cielaviņas armija atkal cīnās», «Kapteiņa Enriko pulkstenis», «Vārnu ielas republika» u. c.).

Rīgas kinostudijas radošajos panākumos savu ieguldījumu 60. un 70. gados devuši režisori A. Leimanis, R. Kalniņš, J. Streičs, O. Dunkers, A. Brenčs, Ē. Lācis, I. Krenbergs, G. Piesis, dekoratori mākslinieki H. Līkums, U. Pauzers, L. Grasmanis, D. Rožlapa, A. Merkmanis, rekvizitors V. Šildknehts.

Savu pastāvīgu aktieru kinostudijai vēl nav. Kinematogrāfijā tiek izmantoti republikas teātru aktieri, kuri, kalpodami divām mūžām, paplašina savu radošās biogrāfijas.

Kopš 1962. g. Rīgā Kinematogrāfistu savienības vadībā darbojas Kinonams. Te tika sarīkotas konferences, apspriedes, semināri, diskusijas, filmu

skates, tikšanās ar citu mākslas nozaru pārstāvjiem. Līdztekus profesionāla rakstura uzdevumu veikšanai Kinonams organizēja arī pasākumus kinomākslas popularizēšanai. Te darbojās kinodraugu klubs, kura locekļi bija visdažādāko specialitāšu pārstāvji, notika kinolekcijas studentiem un skolu jaunatnei, darbojās lektorijs kinoamatieriem. Katru gadu notika caurmērā ap 200 pasākumu, kurus apmeklēja līdz 40 tūkst. cilvēku. Īpašu popularitāti rīdzinieku vidū iemantoja Kinonama un Republikas filmu iznomāšanas kantora, kā arī PSRS Kinematogrāfistu savienības Padomju kinomākslas propagandas biroja Latvijas nodaļas organizētās lekcijas par dažādiem padomju un aizrobežu kinomākslas jautājumiem, tikšanās ar režisoriem, aktieriem.

Republikā izvērstā kinoamatieru kustība izraisīja nepieciešamību dibināt Rīgā patstāvīgu Latvijas PSR Kinoamatieru biedrību (1963. g.), kura 1975. g. beigās apvienoja 1200 kino entuziastu. Biedrība veica lielu kinomākslas popularizēšanas darbu. Sadarbībā ar Kinematogrāfistu savienību tā daudz darīja kinoamatieru darba augsta idejiskā un tehniski mākslinieciskā līmeņa nodrošināšanā, palīdzot viņiem tematikas izvēlē, sniedzot arī citāda veida konsultācijas u. tml.

5. PADOMJU RĪGA LITERATŪRĀ UN MĀKSLĀ

Gadsimtu ilgajā vēsturē Rīgu plosījuši ugunsgrēki un kari, tomēr nekad tā nebija piedzīvojusi tik smagu likteni kā vācu fašistiskās okupācijas gados. Rīgas seju pēc okupantu padzišanas caur sava varoņa uztveres prizmu V. Lācis attēlojis romānā «Vētra»: «Drupās gulēja Vecpilsēta, nebija vairs ostas, tumšas un nedzīvas vakarā šūpojās spuldzes virs ielām, un neviena ūdenslāse netecēja no ūdensvada caurulēm — visi svarīgākie pilsētas dzīves nervi pārgriezti un izpostīti... Vējš dzenāja pa ielām trūdošas koku lapas, papīra gabalus, pelnus, ko vēl nebija paspējis aizskalot rudens lietus. Pilsēta izskatījās netīra, apgānīta.»

Rīgas strādnieku paš aizliedzīgo darbu izpostītās Rīgas atjaunošanā, to morālo spēku un dzīves apliecinājumu labi raksturo «Vētras» galvenais varonis Žuburs: «Cilvēki stāv līdz vidum dubļos un ūdenī un rok vaļā sapspridzināto ūdensvadu. Dažs nav bijis mājās jau trešo dienu, bet ierunājies tikai kādam, lai viņš atpūšas, tad tu redzēsi, ar kādu izbrīnu tevī paskatīsies Rīgas strādnieks. Tur ir veselas brigādes, kas apņēmušās ātrāk neaiziet no savām darba vietām, kamēr ūdens sāks tecēt uz Rīgu.»

Kopā ar Rīgas strādniekiem pilsētas atjaunošanā un tālākā veidošanā lielu ieguldījumu deva rakstnieki un mākslinieki, arhitekti un mūziķi, kinematogrāfisti un teātru darbinieki. Radošās intelīgences koncentrēšanās Rīgā veicināja pilsētas kultūras dzīves strauju izaugsmi, aktivizēja mākslas dzīves norisi. Tajā pašā laikā Rīga bieži kļuva par rakstnieku un mākslinieku daiļrades avotu un guva māksliniecisku atspoguļojumu visdažādākajos mākslas veidos un žanros.

Kad rakstnieki no tālajiem kauju ceļiem atgriezās dzimtajā pilsētā, viņi veltīja Rīgai izjustas dzejas rindas, kurās mijās atkalredzēšanās prieks ar kara zaudējumu sūrumu, uzvaras prieks ar kara atstātajām sāpēm. Rīgu,

«Riga» (V. Kalnroze).

«Riga» (V. Kalnroze).

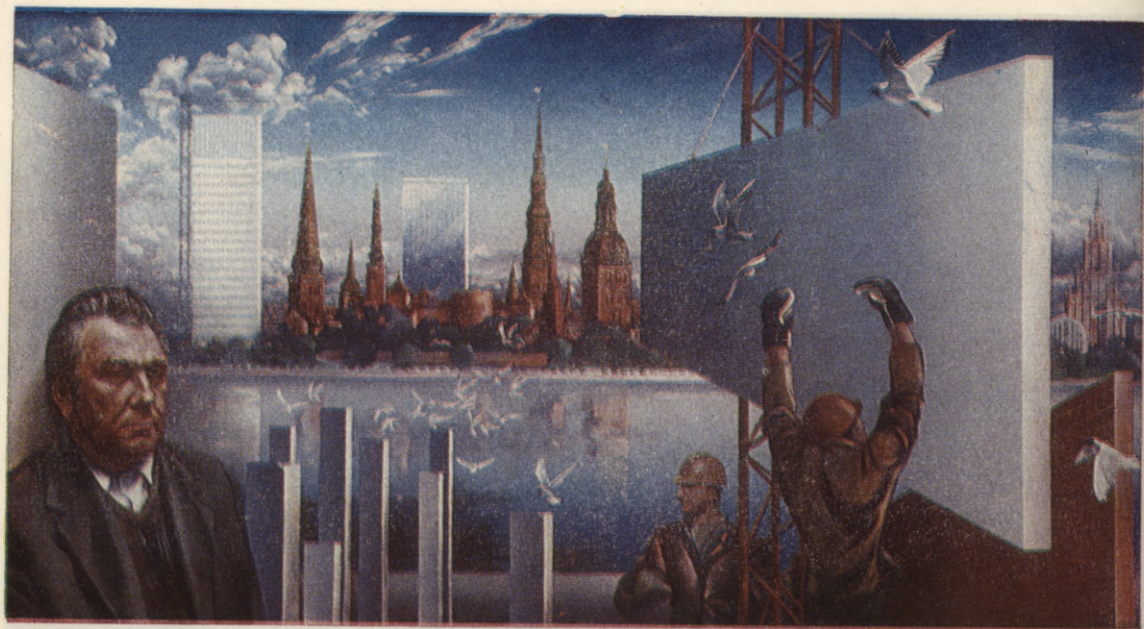
«Rīga» (L. Mūrnieks).

«Riga» (E. Vigneres gobeléns).

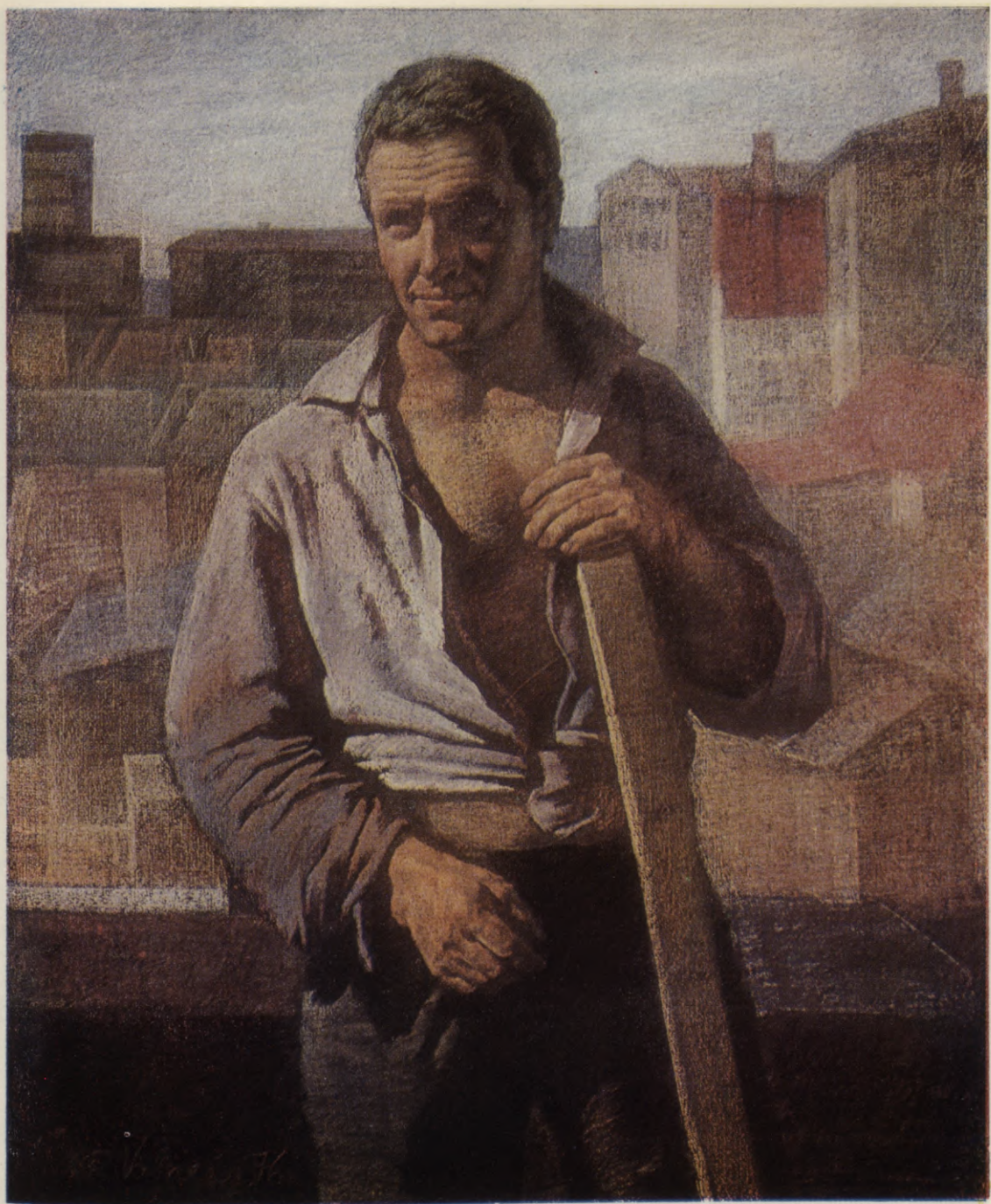

«Jaunā tilta celtniecība» (J. Brekte).

«Rīga būvējas» (J. Osis).

«Rīgas celtnieks» (R. Valnere).

Latviešu sarkano strēlnieku memoriālais ansamblis
(V. Albergs, Dz. Driba, G. Lūsis-Grīnbergs).

«1919. gads» (A. Stankēvičs).

Raiņa kapa pieminēklis (K. Zemdega).

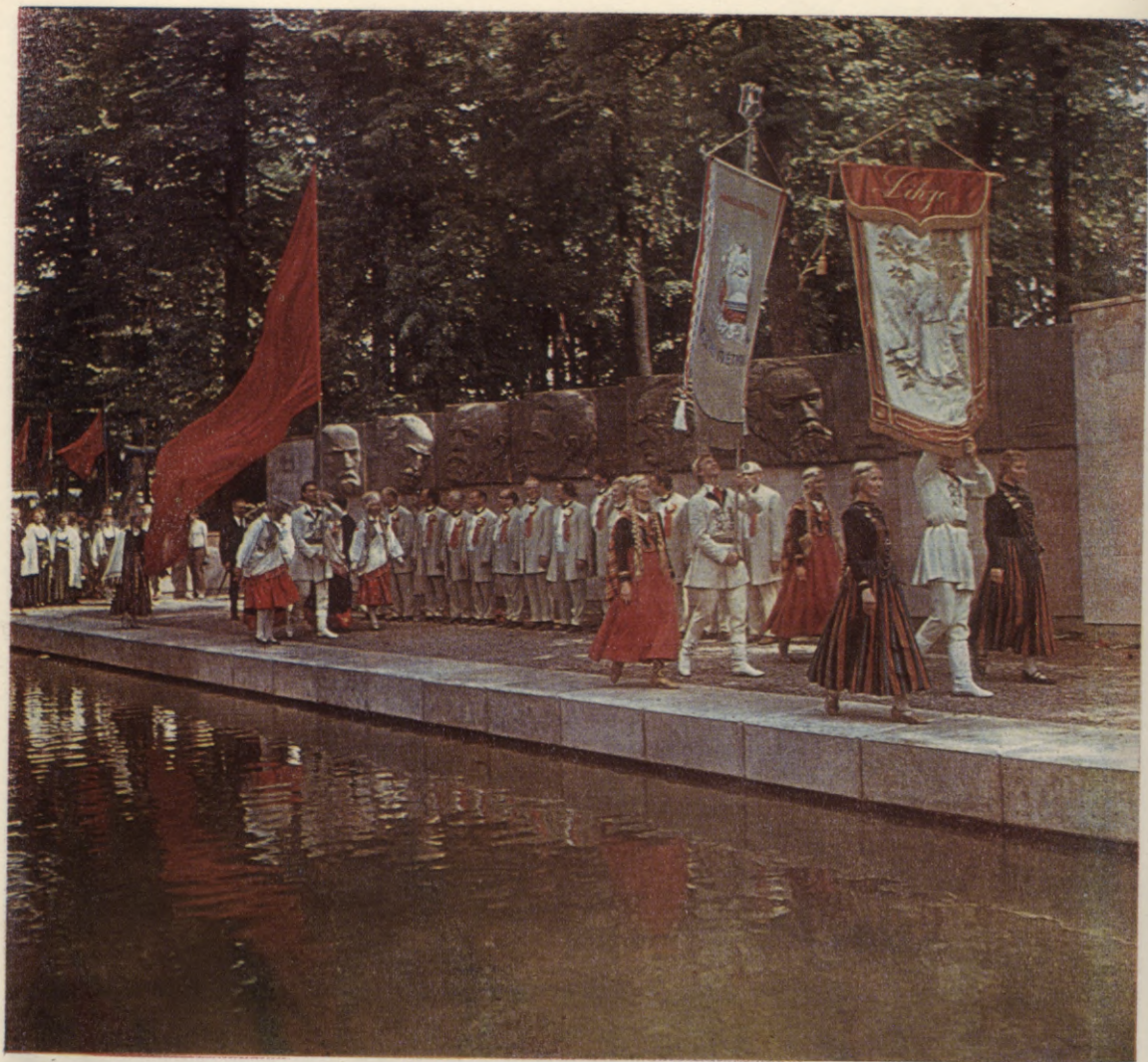
R. Blaumaņa pieminēklis (T. Zaļkalns).

Skulptūru dārzā.

Rudens kanālmalas apstādījumos.

Memoriālā ansambļa atklāšana Dziesmu svētku parkā (1973. g.).

Dziesmu svētku estrāde, Mežparkā.

Kadrs no Rīgas kinostudijas filmas «Pūt, vējiņi!».

kas sagaidīja savus varoņus, dzejā apdziedājuši V. Lukss («Dziesmā par Rīgu», poēmā «Rita sāk dzīvot»), M. Rudzītis («Latvju gvardi Rīgā»), A. Grigulis («Rīgai»). M. Ķempe dzejoli «Rīgā pārnākot» rakstīja:

«Vēl tālē pērkons rib, kas nāvi aizslaucīja,
Un kauju zibšņi padebešus sārto,
Bet tavos pavardos jau liksmā uguns vijas,
Kludz žirgti veseri, kas liesmu neizbijās,
Un zvani nodun augstās debesīs,
Jo zvaigžņots karavīrs stāv tavos vārtos.»

Jaunā spēkā atskan A. Čaka dzeja par atbrīvoto Rīgu. Viņš soli pa solim izdzīvo līdz katram, reizēm šķietami sīkam Rīgas miera dzīves, tās atjaunošanas un jauncelsmes priekam. Pirmā ūdens lāse atjaunotajā ūdensvadā («Ūdens»), pirmais saules stars jauniestiklotajos logos («Es stikloju logu»), atkal parādījusies gāzes liesmiņa («Gāze»), pirmie tramvaji, autobusi («Autobuss»), kas izbrauc Rīgas ielās, — visu to dzejnieks pamana un jūsmīgi apsveic.

Rīgas tēmai veltīti vairāki dzejoļu krājumi (M. Rudzīša «Rīga, es mīlēju tevi», V. Rūjas «Mana pilsēta», «Rītdienas silueti»). Rīgai veltītajos sonetos V. Rūja iezīmē tālus apvāršņus tās attīstības ceļā. Dzejoli «Uz Oktobra tilta» viņš saka:

«Ne tikai krastus betonvelves vieno,
No apvāršņa uz apvāršni tās slejas.
Pa lielo pārvērtību loku ejam,
Mēs ejam rītdienā no vakardienas.»

Dzīvodami Rīgā, dzejnieki bieži savos darbos atspoguļo pilsētas dzīves aktualitātes, kuru līdzdalībnieki vai laikabiedri ir viņi paši (A. Balodis — «Dzejas dienas autobusā», Ā. Elksne — «Dziesmu svētkos», M. Ķempe — «Raiņa dienās» u. c.).

Daudz vietas Rīgai ierādīts pēckara prozā. Vairāki rakstnieki savos darbos pievērsās nesenās pagātnes notikumiem — buržuāzijas valdīšanas laikam, Lielajam Tēvijas karam, vācu fašistiskās okupācijas gadiem. A. Upīts un V. Lācis plašās epopejās no partejiskām pozīcijām novērtēja apmēram pusgadsimtu latviešu tautas vēsturē, kas iezīmēja noieto ceļu cīņā par padomju varu. A. Upīša romāni «Zaļā zeme», «Plaisa mākoņos», V. Lāča «Vētra» ar vēsturisku precizitāti attēlo latviešu tautas dzīvi vēstures likteņposmos, kuros liela nozīme Rīgas darbaudim. Šie darbi sniedz bagātīgu materiālu par strādnieku Rīgu kā latviešu revolucionārās kustības centru, par Latvijas PSR nodibināšanu, par latviešu tautas pārdzīvojumiem Lielajā Tēvijas karā, par mierīgās celtniecības darbu pēc uzvaras. V. Lāča romānā «Vētra» attēlotie notikumi Ulmaņa diktatūras pēdējos gados, Padomju Latvijā 1940.—1941. gadā, kā arī hitleriskās okupācijas gados daļēji norisinās Rīgā, un, tāpat kā A. Upīts savos romānos, autors lasītājam attēlo divas Rīgas. Viena — kurā dziļi pagrīdē darbojas Komunistiskās partijas biedri un cīnītāji par padomju varu, otra — kurā valda

E. Andersons. «Pie tilta».
No cikla «Jugla».

Ulmanis un viņa vadītā fašistiskā kliķe, vēlāk vācu okupanti ar saviem algotņiem. Romānā plaši atainota cīņa par Padomju Latvijas tapšanu, kurā nozīmīga vieta pieder Rīgas revolucionārajiem strādniekiem un progresīvajai inteliģencei.

Padomju Rīgas koptēls veidojās daudzu rakstnieku darbos. Ar pilsētas rūpnīcu jauniešiem lasītājs iepazīstas Z. Skujiņa romānā «Kolumba mazdēli», ar zinātniski tehniskās revolūcijas laikmetam atbilstošu ražošanas problēmu risinājumu — viņa romānā «Virietis labākajos gados», V. Lāma romānos «Jokdaris un lelle», «Mūža guvums» un «Visaugstākais amats», kuros atsegti vienkāršā Rīgas strādnieka darba cildenums. Jauniešu savstarpējo attiecību problēmas savos darbos risinājuši A. Brodele («Zilais zvirbulis», «Tas ir mans laiks»), C. Dinere («Meiteņu divkauja»), B. Saulītis («Līdz pēdējai taisnei»), A. Jakubāns («Mana baltā ģitāra») u. c. Rakstnieku daiļrade saglabā nākošajām paaudzēm spilgtas liecības par mūsdienu Rīgas jaunatnes, strādnieka, zinātnieka (L. Pūrs — «Gaismas staru lokā») un mākslinieka (Z. Skujiņš — «Fornarina») sociālo seju, viņa morālo un garīgo izaugsmi kopā ar savu pilsētu.

Rīga plaši atainota arī tēlotājas mākslas darbos, it īpaši grafikā un glez-

niecībā. Tas arī saprotams, ja ievēro, ka, piemēram, 70. gados Rīgā dzīvo vairāk nekā 500 augsti kvalificētu mākslinieku.

Rīgu, kādu to ieraudzīja Padomju Armijas karavīri 1944. g. oktobrī pēc vācu fašistu padzīšanas, attēlojis S. Gelbergs gleznā «Esi sveicināta, Rīga». Izteiksmes lakonisms, vēsais kolorīts palīdz atsegt brīža nopietnību, vēstures skarbo patiesību, kas atklājas Rīgas silueta atainojumā, kurā karš iezīmējis savus vaibstus. Rīgas pēckara atjaunošanas darbiem 50. gados savā daiļradē sevišķi bieži pievērsās grafiķi (piemēram, Z. Tālberga ofortos «Atjaunošanas darbi Rīgā», ciklā «Tā veidojas padomju Rīga», J. Birzgalis grafikas lapās «Daugavas tilta atjaunošana»). Grafiķis Z. Zuze lino-griezumā veidojis ciklu «Rīga gadu mijā», kurā atspoguļojas 50. gadu Rīgai raksturīgās iezīmes. Dabas poētiskās uztveres ziņā interesants ir E. Henrišas litogrāfiju cikls «Rīga — dārzu un parku pilsēta».

60. un 70. gados Rīgas siluets iegūst arvien jaunus vaibstus. Tie labi saskatāmi E. Andersona grafikas ciklā «Jugla», kurā majestātiskas jaun-celtnes slejas no zaļo priežu audzes un veido jaunu ansambli Rīgas arhi-tektūrā. Iekļaujot atsevišķas tēmas grafikas ciklos, māksliniekam ievēro-jami paplašinās domas atklāsmes iespējas, rodas augsne filozofiskam vis-pārinājumam. Tā simboliski veidots G. Kroļļa cikls «Mana Rīga», kurā sevišķi izteiksmīgas ir lapas «Vecpilsēta», «Tilti» u. c. Otrs viņa cikls — «Rīga gadsimtos» — sasaucas ar grafiķa R. Skrubja emocionāli veidoto ciklu «Rīga — mūsu pilsēta», kas apvieno veco un jauno Rīgas panorāmā. Grafiķis K. Cīrulis savās lapās devis Rīgas arhitektūras, tās silueta un seno ielu filigrānus dzejiskus atainojumus.

Vecrīgas arhitektūrā un klusajās ieliņās, kurās runā pilsētas vēsture, saviem darbiem smeļas iedvesmi akvarelisti. Blakus vecāko meistarū B. Jaunzema, V. Stepanova, H. Vīkas darbiem Rīgu savos akvareļos iemū-žinājuši vidējās paaudzes mākslinieki E. Jurķelis, N. Petraškevičs, E. Cēs-nieks, R. Bēms. Rīga kļuvusi par galveno objektu J. Brektes daiļradē. Viņa akvareļos rotaļīgi viegli izzīmētas dažādos arhitektūras stilos veidotās arkas, portāli, pilastrī un dzegas, akmeņiem bruģētās ieliņas, senie lukturi. Blakus meistarīgi gleznotajiem senatnīgās Vecrīgas romantiskajiem ska-tiem mākslinieka darbos noteikti ienāk jaunā Rīga, kas droši slej augst-celtnu stāvus pāri senatnei.

1974. gadā Rīgā tika sarīkota pirmā tematiskā izstāde, kas bija veltīta Rīgas ostas atjaunošanas darbam pēc kara. Izstādē piedalījās 37 autori ar 92 darbiem, no kuriem par labākajiem tika atzītas A. Zviedra gleznas «Celtna uzstādīšana», «Mola būve», «Elevatora atjaunošana», tāpat A. Eg-les «Rīgas ostas krastmalas atjaunošana», «Tilta celtniecība», «Daugavas jaunā tilta celtniecība».

Rīgas panorāma, Daugavas ūdeņi, senā un jaunā Rīga atspoguļojas vec-meistarū L. Svempa, V. Kalnrozes, R. Piņņa darbos. Rīgas ikdienas ritms un sadzīve redzama R. Valneres darbos «Jaunajā Rīgā», «Tramvajā», «Kol-hozu tirgū», L. Auzas gleznās «Ļeņina iela», «Kafejnīcā», A. Baukšņenieka «Pika stundā».

Latviešu revolucionārās kustības vēsturiskos notikumus Rīgā ataino Ģ. Eliasa glezna «1905. gads» un A. Melnāra, A. Megņa, J. Viļumaiņa darbs «Strādnieku demonstrācijas apšaušana Rīgā 1905. g. 13. janvārī», O. Ābola

gleznas «J. Sverdlovs latviešu strēlnieku vidū 1919. gadā» un «Ienaida negaisi» (par 1899. g. Rīgas dumpi). Daudzos mākslas darbos atspoguļota V. I. Ļeņina ierašanās Rīgā, kur viņš tikās ar latviešu sociāldemokrātiem. Viens no pārliecinošākajiem ir ekspresīvi gleznotais O. Ābola «Ļeņins Rīgā», kas eksponēts V. I. Ļeņina memoriālajā muzejā. Latvijas PSR Revolūcijas muzeja īpašums ir V. Kirilova glezna «V. I. Ļeņina ierašanās Rīgā 1900. gadā».

Labāko, ko gadu gaitā bija radījuši Latvijas PSR mākslinieki par Rīgu un tās ļaudīm, rezumēja izstāde «Rīga — tēlotājā mākslā» 1976. g. vasaras nogalē. Tajā bija izstādīta 91 glezna un grafika, kā arī 3 cilņi un 16 medaļas.

Plašu Rīgas vēsturiskās attīstības atainojumu sniedz savos darbos jaunās paaudzes mākslinieki, dažkārt izmantojot etnogrāfiskus materiālus. Tā, L. Būmane gleznojusi «Tirgus skatu Daugavmalā», A. Terpilovskis veidojis cilni kokā «1201. gads», kurā parādīta latviešu tautas cīņa ar krustnešiem, A. Rozenberga gleznā redzams «Pēteris I Rīgā». Senatne dvēš no L. Endzelīnas darba «Klusā daba ar senās Rīgas skatu» un J. Anmaņa gleznas «Vecrīgas noskaņa». Pilsētas jauncelsmi, tās izaugsmi atspoguļo H. Klēbaha, I. Zariņa u. c. darbi, bet it īpaši L. Mūrnieka lielformāta glezna «Rīts». Dzidrais rīts, lecošās saules stari pār plašo Rīgas panorāmu modina pilsētu jaunai saulainai dienai.

Ievērojamiem rīdziniekiem veltītas V. Zeiles un V. Mikānes medaļas. V. Zeiles medaļā «Rīgā dzimušajam pilsonim» saudzīga un sargājoša roka uz Rīgas fona pacēlusi jaunpiezimušo — Rīgas nākotnes veidotāju.

Ja 50. gados tēlotājā mākslā cilvēks visumā vēl ir tikai gleznas kompozīcijas sastāvdaļa, tad 60. un 70. gados tas pietuvojas gleznas priekšplānam, bieži kļūst par darba galveno varoni, izpētes un atklāsmes objektu. Savus laikabiedrus, Rīgā un republikā pazīstamus mākslas un kultūras darbiniekus ar īpašu meistarību veidojis izcilais tēlnieks T. Zaļkalns. Viņa roku darināti ir A. Kirhenšteina, komponista Alfr. Kalniņa, profesora F. Blumbaha u. c. portreti. Monumentālus un psiholoģiski dziļus portretus (gleznotāja K. Miesnieka, diriģenta L. Vīgnera, aktiera J. Oša, gleznotājas B. Baumanes un daudzu citu Rīgas radošās inteliģences pārstāvju) radījusi tēlniece L. Davidova-Medene. Tuvāk sava laikmeta cilvēku sarežģītajai iekšējai pasaulei centušies piekļūt gleznotāja A. Beļcova mākslinieces L. Auzas portretā, U. Zemzaris rakstnieku A. Bela un V. Lāma portretos, B. Baumane dzejnieka I. Ziedoņa portretā.

Gadu gaitā māksliniekiem izveidojušās arvien ciešākas saites ar tiešo komunisma celtniecības praksi. Viņi ir bieži viesi Rīgas uzņēmumos, ražošanas kolektīvos. Līdz ar to arvien vairāk par mākslinieka izpētes objektu kļūst darba cilvēks, viņa garīgās vērtības. Rīgas strādnieku atveidojumu redzam R. Valneres gleznā «Jumīķis A. Šteinbergs», U. Zemzara «Meistars A. Zars», J. Anmaņa «Mangaļu kuģu remonta rūpnīcas ceha brigadieris Jons Mītužs» un citos portretos.

Rīga savu atspoguļojumu guvusi arī mūzikā. Lielākais darbs šajā jomā ir Ā. Skultes kantāte «Rīga», kas veltīta pilsētas 750. gadadienai. Komponisti Jēk. Mediņš, J. Ķepītis, Ģ. Ramans, V. Kaminskis, O. Grāvītis, R. Pauls u. c. komponējuši dziesmas Rīgai. Tās iemīļojuši pilsētas darba-

G. Krollis. «Tilti». Grafika.

laudis. Dziesmās par Rīgu skan šodienas pilsētas ritmi, tās ir saulainas un dzīvespriecīgas.

Vislielākās iespējas atveidot laikmeta sociālo, ekonomisko un kultūras dzīvi ir kinematogrāfijai. Rīgas kinodokumentālistu darbi sniedz pārliecinošu ieskatu latviešu tautas dzīvē sociālo pārkārtojumu apstākļos, sākot ar 1940. g. (dokumentālā filma «Pretī saulei»). Kā laikmeta dokumenti nozīmīgas ir kinohronikas, kinožurnāli, dokumentālās filmas. Pirmajos pēckara gados tajās ir vienkārši ilustratīvi tverti fakti, vēlākajos gados tās kļūst arvien emocionālākas un domu pilnas, filozofiskas un liriskas. Periodiskajos hronikālajos kinožurnālos «Padomju Latvija», «Pionieris», «Sporta dzīve», «Māksla» redzam gan pēckara atjaunošanas darbus Rīgā, gan sociālistiskās dzīves jaunās iezīmes pilsētā, gan izvērstās sociālisma celtniecības straujo pulsējumu visās dzīves jomās.

Sevišķi plašu priekšstatu kinodokumentālisti dod par Rīgas kultūras dzīvi, atainodami to visdažādākajos aspektos. Ieskatu sniedz jau filmu nosaukumi, piemēram, «Doma balsis», «Dancis», «Rīgas lietišķās mākslas vidusskola», «Dejo Velta Vilciņa», «Dārgakmeņi» (par Operas un baleta teātra uzvedumu), «Viņu dzīves dziesma» (revolūcijas veterānu koris), «Jubilejas dziesma» (Dziesmu un deju svētki par godu Padomju Latvijas 25. gadadienai 1965. gadā), «Rīgas zoodārzā», «Rīgas parki», «Senatne» u. c. 1964. gadā Rīgas kinostudija pirmā Padomju Savienībā izlaida platēkrāna kinožurnālu «Padomju Latvija».

Galvaspilsēta Rīga saistījusi vairākus kinooperatorus un režisorus. Īpaši atzīmējamas režisora A. Brenča filmas «Mana Rīga» (1960.) un «Rīga» (1966.), kurās gan ieskanas dramatiski motīvi no Rīgas pagātnes, gan ar lirisku intonāciju stāstīts par pilsētas šodienu. Režisores V. Bunkas filma «Rīga saules ritmā» (1964.) ir poētisks stāsts par notikumiem pilsētā no saules lēkta līdz rietam. Par Rīgas strādnieku un viņa morāli stāsta režisora H. Franka pilnmetrāžas filma «Tava algas diena» (1971.).

Rīga atainota arī aktierfilmās. Filmā «Rainis» (1949.) tā vēl tikai veido sižeta darbības fonu. Rīgas vēstures notikumi dažādos gadsimtos atainojas filmās «Kā gulbji balti padebeši iet», «Šķēps un roze», «Uzbrukums slepenpolicijai», «Melnā vēža spīlēs», «Vella kalpi», «Pie bagātās kundzes», «Cepelis». Ar dokumentālu precizitāti, kas saglabās nākošajām paudzēm Rīgas panorāmā šodien pazīstamo Zaķu salu, raksturojas filma «Ābols upē». Par galveno māksliniecisko tēlu pilsēta kļuvusi režisora I. Kraukliša isfilmā «Baltie zvani» (1961.), kurā mākslinieka īpatnējā pasaules uztverē atklājas Rīgas šodienas reālā dzīve tās dialektiskajā attīstībā.

6. PRESE, RADIO UN TELEVĪZIJA

1944. gadā tikko atbrīvotajā Rīgā darbu atjaunoja VAPP izdevniecība. Neraugoties uz to, ka vairākas tipogrāfijas bija pilnīgi iznīcinātas vai izpostītas, jau 1944. g. beigās iznāca 32 grāmatas. Nākošajā gadā izdoto grāmatu skaits kopā ar dažādu resoru izdevumiem sasniedza 578, bet 1946. gadā — 739.

Pārorganizējot grāmatu izdošanas darbu Rīgā, 1946. gadā izveidoja Latvijas Valsts izdevniecību (no 1964. g. — izdevniecība «Liesma») ar daudzām nozaru redakcijām. Poligrāfiskajai rūpniecībai un grāmatu tirdzniecībai izveidoja īpašas pārvaldes organizācijas. Pēc Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibināšanas republikā strauji paplašinājās zinātniskās pētniecības darbs un radās nepieciešamība izveidot arī īpašu izdevniecību zinātnisko darbu publicēšanai, tāpēc 1951. gadā organizēja Zinātņu akadēmijas izdevniecību (no 1964. g. — izdevniecība «Zinātne»). Specializējot grāmatu izdošanu pa nozarēm, ar 1966. g. janvāri izveidoja izdevniecību «Zvaigzne» un tās profilā iekļāva mācību grāmatas, kā arī dažādu resoru grāmatas.

Par grāmatu izdošanas darba izvēršanu Padomju Latvijā uzskatāmi liecina aizvien pieaugošie grāmatu metieni. Tā, 1950. gadā tika iespiestas 1314 grāmatas 9,3 milj. lielā metienā, 1960. gadā attiecīgie skaitļi bija 2354 un 13,2 milj., 1975. gadā — 2451 un 15,1 milj. Visvairāk grāmatu izdevusi izdevniecība «Liesma». Piemēram, 1964. gadā «Liesma» izdeva 786 grāmatas, «Zinātne» — 53, «Zvaigzne» — 22. 1975. gadā izdoto grāmatu un brošūru iedalījums pēc pamatmatikas parādīts tabulā, kas ievietota 455. lpp.

Īpaši jāuzsver daiļliteratūras metienu gandrīz nemitīgais pieaugums. 1964. gadā daiļliteratūras grāmatas vidējais metiens bija 20,5 tūkst. eksemplāru. Salīdzinot ar 1946. g., daiļliteratūras izdevumu skaits bija pieaudzis

Calvenās tematiskās grupas	Grāmatu, brošūru skaits	Metieni (tūkst. eks.)
Politiskā un sociālekonomiskā literatūra	337	880,9
Vēsture	55	1 006,6
Karalietas	11	66,5
Dabaszinātnes, matemātika	283	1 512,4
Sakari, komunālā saimniecība	630	1 207,6
Lauksaimniecība	263	494,5
Sabiedriskā ēdināšana	30	338,3
Veselības aizsardzība, medicīna	73	605,0
Fiziskā kultūra, sports	35	153,2
Kultūra, izglītība, zinātne	218	547,2
Filoloģija, valodniecība	97	930,5
Literatūras zinātne	36	454,0
Daiļliteratūra	193	5 969,0
Māksla	124	436,2
Bibliotēku darbs, bibliogrāfija	62	100,8
Vispārīga rakstura rokasgrāmatas	4	360,0

par 71,4%, bet metiens — turpat 4 reizes. Atsevišķu rakstnieku un dzejnieku darbu izdevumu metieni ir mazajai Latvijai gandrīz vai neticami. Tā, 1975. gadā tika izdots R. Blaumaņa ilustrēts stāsts «Velniņi» 80 000 eksemplāru lielā metienā, Z. Ērgles stāsts bērniem «Ato un brīnumpērle» — 100 000 eksemplāros. Dzejā lielākais metiens šajā gadā bija A. Pumpura eposa «Lāčplēsis» izdevumam — 40 000 un I. Ziedoņa dzejoļu krājumam «Caurvējš» — 33 000.

Uz ik 1000 iedzīvotāju Latvijas PSR 1958. gadā izdeva 6020 grāmatas, 1965. gadā — 6119, 1968. gadā — 6472, 1971. gadā — 6506; arī turpmākajos gados šis rādītājs pārsniedza 6 tūkst. Žurnālu un citu periodisku izdevumu uz ik 1000 iedzīvotāju minētajos gados iznāca attiecīgi 4959, 12 268, 14 898, 17 951. Šie rādītāji ir vieni no augstākajiem visā PSRS.

Žurnālu, biļetenu un turpinājumu literatūras izdevumu skaits pieaudzis no 7 1945. gadā līdz 82 1975. gadā ar kopējo gada metienu 53 565 tūkst. 1945. gadā izdeva 34 laikrakstus, 1975. gadā — 83 ar kopējo gada metienu 305 046 tūkst. Rīgā preses izdevumus pārdod vairāk nekā 200 veikalos un kioskos.

Vispopulārākais laikraksts Padomju Latvijā un līdz ar to arī Rīgā ir ar Darba Sarkanā Karoga ordeni un Oktobra Revolūcijas ordeni apbalvotais laikraksts «Cīņa», kura vidējais metiens 1975. gadā bija 211 tūkst. eksemplāru. Pārējo republikānisko laikrakstu vidējie metieni 1975. gadā bija šādi: «Padomju Jaunatne» — 171 tūkst., «Literatūra un Māksla» — 62 tūkst., «Sports» — 68 tūkst., «Pionieris» — 60 tūkst. utt. Populāra ir vakara avīze «Rīgas Balss». Lielī metieni ir arī laikrakstiem «Sovetskaja Latvija» un «Sovetskaja Molodjož», kas iznāk krievu valodā.

Žurnālu vidū īpašā vietā ir Latvijas KP CK teorētiskais un politiskais žurnāls «Padomju Latvijas Komunisti», kura metiens 1975. gadā bija 27 400 eksemplāru, no tiem 19 200 — latviešu valodā. Pārējo žurnālu vidējais metiens 1975. gadā bija šāds: «Zvaigzne» — 132 tūkst., «Padomju Latvijas Sieviete» — 197 tūkst., «Lauku Dzīve» — 185 tūkst., «Veselība» — 181 tūkst., «Zīlīte» (bērniem) — 81 tūkst.

Izdevniecību darba organizēšanā un vadīšanā lieli nopelni ir ilggadējam Latvijas Valsts izdevniecības direktoram un izdevniecības «Liesma» galvenajam redaktoram P. Bauģim, galvenajai redaktorei O. Balodītei, Latvijas PSR ZA izdevniecības direktorei un izdevniecības «Zinātne» ražošanas daļas vadītājai A. Brisonei, galvenajai redaktorei A. Zakai un daudziem redakciju vadītājiem. Rīgas izdevniecībās strādā pieredzes bagāti redaktori, kuru vidū minami A. Kuduma, kas rediģējusi V. I. Ļeņina Rakstu izdevumu latviešu valodā, sabiedriski politisko izdevumu lietpratīgais vērtētājs A. Putniņš, zinātnisko un tehnisko izdevumu redaktori un redakcijas darba vadītāji H. Zvaigznīte un E. Rinks, redaktori I. Celma, J. Dimdiņš, A. Feldhūne, S. Levi, M. Zumberga, L. Marauska, M. Paula, M. Seržāne un daudzi citi. Par Latvijas Valsts izdevniecības un izdevniecības «Liesma» daiļliteratūras un mākslas literatūras redaktoriem strādājuši daudzi pazīstami Rīgas rakstnieki: D. Avotiņa, I. Auziņš, V. Bērce, A. Jansons, I. Lubējs, J. Osmanis, gleznotājs M. Osis, mūziķi P. Pečerskis, Ald. Kalniņš u. c.

Lai koordinētu Padomju Latvijā strādājošo žurnālistu, radio un televīzijas darbinieku radošo darbu, 1957. gadā izveidoja Latvijas PSR Žurnālistu savienību, kuras pirmais kongress notika 1959. g. martā. 1959. gadā Latvijas PSR Žurnālistu savienībā bija uzņemti 450 biedru, bet 1975. gadā tās sastāvā bija jau 900 augsti kvalificētu preses darbinieku, kuru lielākā daļa strādāja Rīgas laikrakstu un žurnālu izdevniecībās, Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejā. Šis lielais radošais kolektīvs aktīvi palīdzēja partijai darba lauku komunistiskajā audzināšanā.

Rīgas radio pēc vācu fašistisko okupantu padzišanas bija grūtā stāvoklī, jo hitlerieši bēgot bija nopostījuši radio ēku ar visām tehniskajām ierīcēm. Oktobra svētku uzruna 1944. g. rudenī Rīgā ēterā izskanēja no nama Skolas (tag. A. Upīša) ielā 6, kur uz laiku iekārtojās radio studijas un redakcijas. Radioinženieri un tehniķi isā laikā samontēja tur pagaidu aparāturu. Kopš 1946. g. Rīgas radionams atrodas Vecrīgā, 17. jūnija laukumā. Pirmajos darbības gados pārraižu kopapjoms bija 17 stundas diennaktī, bet 70. gadu vidū Rīgas radio trīs programmu ietvaros ik diennakti raidīja 28 stundas latviešu un krievu valodā, kā arī trīs reizes nedēļā zviedru valodā. Darbojās 7 labiekārtotas dažāda lieluma studijas, strādāja 8 galvenās redakcijas, kuras savukārt apvienoja 32 dažāda profila redakcijas. To darbinieku sagatavotos raidījumus klausās simtiem tūkstošu cilvēku.

Veidojamās radioprogrammas (tāpat arī TV programma) veic trīs galvenos uzdevumus — ideoloģisko, estētisko un informatīvo. Visoperatīvāko un aktuālāko informāciju sniedz «Pēdējo ziņu» galvenā redakcija. Plašais korespondentu tīkls visās lielākajās Latvijas PSR pilsētās un nozīmīgākajos uzņēmumos apgādā šo redakciju ar bagātīgu un svaigu informatīvo materiālu. Septiņdesmito gadu vidū ik dienas Rīgas programmā skanēja 14 «Pēdējo ziņu» raidījumi. Estētiskajā un ideoloģiskajā audzināšanā lielu darbu veic literāri dramatisks, kā arī bērnu, skolēnu un jaunatnes raidījumu redakcijas un sabiedriski politisko raidījumu galvenā redakcija. Ļoti plašu popularitāti klausītājos iemantojušas mākslinieciskās pārraides. Laika ziņā vairāk nekā pusi (ap 60%) no visiem

Rīgas televīzijas studijā.

raidījumiem aizņem mūzika. Par šīm pārraidēm rūpējas mūzikas raidījumu galvenā redakcija.

Mūzikas popularizēšanā jau kopš 1945. g. beigām liela loma ir Latvijas PSR televīzijas un radio simfoniskajam orķestrim (tagadējais nosaukums). Kolektīva repertuārā vienmēr bijuši visu laikmetu izcilākie simfoniskās mūzikas paraugi, ar to strādājuši slaveni latviešu un citu padomju republiku, kā arī ārzemju diriģenti un komponisti. Tāpat izcilu vietu muzikālajā un kora kultūras audzināšanā republikā ieņem pirmais profesionālais koncertkoris Latvijā — 1940. g. augustā nodibinātais Latvijas PSR T. Kalniņa televīzijas un radio koris (tagadējais nosaukums), kuram 1970. gadā piešķīra Nopelniem bagātā kolektīva nosaukumu. 1966. gadā uzsāka darbu Televīzijas un radio estrādes un vieglās mūzikas orķestris, kuru no 1968. g. vada A. Zaķis. Radioteātra attīstība saistīta ar radio galvenā režisora O. Krēšliņa (1961.—1974. g.) vārdu, savu ieguldījumu devuši arī B. Praudiņš, O. Šalkonis. Klausītājiem labi pazīstams režisores Latvijas PSR Nopelniem bagātās mākslas darbinieces A. Stepulānes darbs un ilggadīgo radio diktoru Latvijas PSR Nopelniem bagāto kultūras darbinieču L. Amatnieces un A. Indriksones, tāpat V. Kalējas balsis, par mūzikas raidījumiem rūpējas Latvijas PSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks V. Nikolajevs. Par nopelniem radiožurnālistikas attīstībā Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka nosaukumi piešķirti V. Aizupītei, B. Zēbergam, P. Jērānam, B. Hirsfeldam.

1960. gadā Rīgas radio izveidojās Ārzemju raidījumu galvenā redakcija, sākās raidījumi zviedru valodā. Šeit arī meklējami pirmsākumi populārajam raidījumam latviešiem svešumā «Dzintarkrasts». 1965. gadā sāk skanēt pirmais «Mikrofons-65», kuram vēlāk pievienojas radniecisks raidījums «Aktualitātes un mūzika». 1964. gadā sāka darbu Rietumu baseina zvejnieku raidījumu galvenā redakcija ar raidstaciju «Atlantija» un radiožurnālu «Selgā».

Pirmās mēģinājuma pārraides televīzijā Rīgā notika jau 1937. g. rudenī, taču toreiz nebija vajadzīgās materiālās bāzes un citu priekšnoteikumu šā darba izvēšanai. Pēc kara, Padomju Latvijā, pēc atbilstoša zinātnes un tehnikas attīstības līmeņa sasniegšanas 1954. gadā uzsāka darbu Rīgas televīzijas studija (kā ceturktā Padomju Savienībā pēc Maskavas, Ļeņingradas un Kijevas studijas). No Maskavas saņēma raidītāju, bet Ļeņingradā izgatavoja aparatūru. Televīzijai Rīgā nolēma izmantot bijušā Jelgavas teātra telpas ar 300 m² lielu skatītāju zāli, kur varēja iekārtot TV studiju, bet blakus ēkai atrada vietu tornim. Virs bijušās skatuves uzbūvēja divus jaunus stāvus, augšējo paredzot raidījumu zālei.

Vieni no pirmajiem studijas ilggadīgiem darbiniekiem, kas V. Jalinska vadībā uzsāka sarežģīto darbu, bija V. Albins, J. Fedorenko, Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbiniece M. Puķe-Zirnīte, B. Vasiļjevs, A. Verners, diktori Latvijas PSR Nopelniem bagātie kultūras darbinieki V. Čukurs un L. Rone.

Pirmās pārraides ilga tikai pāris stundu dienā. Redaktoru un režisoru uzdevums nebija viegls, jo programmu radīšanas iespējas bija visai ierobežotas. Sākot ar 1958. g., līdz ar tehniskās bāzes pilnveidošanu, kļuva iespējams uzlabot programmas uztveršanas iespējas Latvijas PSR teritorijā. Rīgas TV skaņu signāls — tautas dziesmas «Pūt, vējiņi!» melodijas pirmās divas taktis — pulcināja arvien lielāku skatītāju loku.

Pirmos Maskavas Centrālās televīzijas raidījumus rīdiniēki sāka skatīties 1961. gadā. Tos raidīja pa radioreleju līniju caur Ļeņingradu. Sākot ar 1969. g., Rīgas TV raidīja divas patstāvīgas programmas; pirmajā pārsvarā bija Rīgas, bet otrajā — galvenokārt Centrālās TV raidījumi.

Ievērojams notikums Rīgas TV darbā bija pāreja uz krāsainajiem raidījumiem. 1974. g. 28. janvārī ilggadējais režisors V. Sveilis sniedza pirmo eksperimentālo krāsaino pārraidi. Drīzumā krāsainās pārraides sastādīja jau pusi no Rīgas TV raidījumiem.

Arvien tiek pilnveidotas pārraižu formas, izveidoti jauni raidījumu cikli. Piemēram, pirmrindas pieredzes propagandas darbam bija veltīti cikli «Ražošana un ekonomika», «Rezerves ražošanā», «No laboratorijas ražošanā», kas vēstīja par fabriku un rūpnīcu novatoru un konstruktoru biroju, zinātniskās pētniecības laboratoriju darbinieku radošajiem meklējumiem un to rezultātiem. Sešdesmito gadu beigās televīzijas kā masu organizatora loma pieauga ar raidījumiem «Kurš no 26?», «Kāda ir tava pilsēta?», «TV vimpelis meklē īpašnieku» (par kombainieru sociālistiskās sacensības gaitu) u. c. Populāri kļuvuši tādi raidījumi kā «TV pirts», «Kino un mēs», «Globuss», «Pasaule un politika», raidījumu cikli «Manas dzimtenes laudis» u. c., no kuriem lielāko daļu veido propagandas un sabiedriski politisko raidījumu galvenā redakcija.

1965. gadā izveidoja regulāru informatīvo raidījumu «TV panorāma», kas ir visoperatīvākais raidījums daudzpusīgajā ikvakara programmā. Panorāmas uzdevums — atspoguļot svarīgākos notikumus visas pasaules, Padomju zemes un republikas dzīvē, izmantojot kinoreportāžas, videoierakstus, intervijas, diktora stāstījumu utt.

Pakāpeniski veidojās literāri dramatisko raidījumu galvenās redakcijas uzvedumu tradīcijas. Sākumā lielas grūtības sagādāja teleekrāna specifiskajām prasībām atbilstošu scenāriju un materiāla trūkums. Televīzijas uzvedumiem izmantoja prozas darbus un lugas. Tā, par vienu no ievērojamākajiem inscenējumiem kļuva A. Upīša «1905. gads» Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka K. Pieša režijā, kurš bija šīs dramaturģijas nozares pamatlicējs un pilnveidotājs Latvijas televīzijā. Uzvedumos piedalījās Rīgas teātru aktieri.

Mūzikas dzīves jaunumiem veltīti muzikālo raidījumu galvenās redakcijas cikli «Latviešu padomju mūzika», žurnāls «Tautas māksla» u. c. Ciklā «Baltijas melodijas» ietilpst apmaiņas koncerti ar Tallinu un Viļņu. Viegļās mūzikas mīļotājiem veltīts raidījums «TV varavīksne». Redakcija sniedz informāciju par ievērojamākajiem republikas mūzikas dzīves notikumiem.

Jaunatnes un bērnu raidījumu galvenā redakcija veido diferencētus raidījumus dažāda vecuma grupām, sākot ar pašiem mazākajiem līdz pat jauniešiem studentu vecumā. Plašu interešu loku apmierina tādi raidījumi kā «Jaunatnes meridiāni». Notiek arī mācību raidījumi, kuru uzdevums ir palīdzēt skolēniem labāk apgūt skolas programmas.

Par savu darbu televīzijā un radio žurnālisti I. Kapeniece, M. Celmiņa, G. Strautmane, A. Gusevs, V. Upītis, S. Ziemeļis, I. Žagars 1965. gadā pirmie republikā saņēma augstu profesionālo balvu — P. Stučkas prēmiju.

Sešdesmito gadu otrajā pusē Latvijas PSR Ministru Padomes Televīzijas un radoraidījumu komitejā sāka darboties socioloģisko pētījumu grupa sabiedriskās domas pētīšanai, kas pārauga redakcijā un 1971. gadā kopā ar vēstulū redakciju un iknedēļas informatīvā laikraksta «Rīgas Viļņi» redakciju izveidoja jaunu galveno redakciju.

1966. gadā tika izveidota studija «Telefilma-Rīga» dokumentālo, mākslas un multiplikācijas filmu uzņemšanai. 1972. gadā uz tehnisko dienestu bāzes nodibinājās saimnieciskā aprēķina organizācija — Latvijas radio un televīzijas centrs, kura uzdevums ir nodrošināt televīzijas un radio raidījumus ar tehniskajiem un ražošanas līdzekļiem. Par nopelniem šajā jomā G. Lurjem piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā zinātnes un tehnikas darbinieka goda nosaukums.

Kopš 1962. g., iekļāvusies starptautiskajā Intervīzijas organizācijā, Rīgas televīzijas studija sāka veidot apmaiņas raidījumus ne vien ar PSRS brālīgajām republikām, bet arī ar vairākām ārvalstīm. Sadarbība ar sociālisma zemēm notiek starptautiskās radio un televīzijas organizācijas OIRT ietvaros, kurā Latvijas radio iesaistījās jau 1946. gadā. Latvijā notiek arī Intervīzijas valstu starptautiskais TV filmu festivāls «Cilvēks un jūra» (regulāri no 1966. g.).

Septiņdesmito gadu vidū uz ik 1000 Latvijas PSR iedzīvotāju bija 256 televizori, 339 radiolas un radio aparāti.

7. KULTŪRIZGLĪTĪBAS DARBS

Rīgas kultūras dzīvē nozīmīga loma ir izvērstajai kultūrizglītības darba sistēmai, kuras attīstība sākās pirmajos pēckara gados. Šā darba vadībai pie Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas 1946. g. janvārī izveidoja kultūras nodaļu, bet tā paša gada martā darbu uzsāka Kultūras un izglītības iestāžu lietu komitejas metodiskais kabinets, kas 1973. gadā tika pārveidots par Latvijas PSR Kultūras ministrijas klubu darba metodisko kabinetu. 1946. gadā sāka darboties arī Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes kultūras un masu darba metodiskā padome. Klubu un bibliotēku darbinieku plānveidīgu sagatavošanu 1946./47. mācību gadā uzsāka kultūras un izglītības darbinieku tehnikums. Par nozīmīgu kultūrizglītības darba metodisko centru kļuva E. Melngaiļa Republikāniskais tautas mākslas nams.

Pilsētas darbaļaužu idejiski politiskajā un estētiskajā audzināšanā nozīmīga vieta bija masu bibliotēkām. Pirmajā pēckara gadā Kultūras un izglītības iestāžu lietu komitejas pārziņā Rīgā darbojās 11 masu bibliotēkas un 13 grāmatu izdalīšanas punkti. 1947. gadā bibliotēku skaits bija pieaudzis līdz 20; divās no tām bija literatūra bērniem. Bez šīm stacionārajām bibliotēkām uzsāka darbību 156 pārvietojamās bibliotēkas. Jau kopš 1945. g. pastāv bibliotēku kolektors — centralizēta iestāde, kura visas republikas bibliotēkas apgādā ar grāmatām un nepieciešamajiem palīgmateriāliem. Bibliotēku fondu komplektēšanā, it īpaši pirmajos pēckara gados, aktīvi iekļāvās iedzīvotāji, ziedojot personiskās grāmatas. Tādējādi jau līdz 1950. g. Rīgā izveidojās masu bibliotēku tīkls, kas pamatos saglabājās arī turpmākajos gadu desmitos. Bibliotēku skaits gan nedaudz samazinās, apvienojot mazās bibliotēkas, bet tajās palielinās grāmatu fonds, pieaug darbinieku un lasītāju skaits un nemitīgi uzlabojas lasītāju apkalpošanas kvalitāte. Konkrētie skaitļi par masu bibliotēkām Rīgā (attiecīgā gada beigās) ir šādi:

	1950. g.	1960. g.	1965. g.	1970. g.	1975. g.
bibliotēku skaits	241	243	223	214	180
grāmatu un žurnālu skaits tajās (milj.)	0,8	2,5	3,2	4,2	4,6
no tām Kultūras ministrijas masu bibliotēkas darbinieku skaits tajās	29	33	39	45	46
	133	194	215	253	273

Kultūras ministrijas sistēmas masu bibliotēku skaits Rīgā 1975. gadā tuvojās pieciem desmitiem, no tām 14 bija bērnu bibliotēkas. Bibliotēku lielākā daļa — 118 — bija arodbiedrību bibliotēkas, taču to fondos bija tikai nedaudz vairāk par 2,1 milj. grāmatu un žurnālu.

Gadu gaitā jūtamas izmaiņas notiek lasītāju skaita ziņā. 1945. gadā lasītāju kopskaits Rīgas masu bibliotēkās bija apmēram 39 tūkst., līdz 1960. g. tas bija pieaudzis gandrīz divkārt, bet 1970. gadā pārsniedza 118 tūkst. Izsniegto grāmatu skaits bija gandrīz 5 milj.

Līdzās tiešajam grāmatu izsniegšanas darbam bibliotēkās daudz pūļu tiek veltīts literatūras propagandai, arvien pilnveidojot tās formas. Jau

1946. gadā Rīgas bibliotēkās bija organizētas 332 grāmatu izstādes, 269 literārie vakari un pārrunas ar lasītājiem. Tajās aktīvi piedalījās latviešu padomju rakstnieki un literatūras kritiķi. Kopš 1950. g. plašu popularitāti iemantoja mutvārdu žurnāli, lasītāju tikšanās ar dažādu profesiju ļaudīm, literārie disputi, bibliogrāfiskie apskati un citas bibliotēku darba formas. Šajos pasākumos iesaistījās plašs sabiedriskais aktīvs, kura darbu kopš 1959. g. koordinēja jaunizveidotās bibliotēku padomes.

Rīgas bibliotēkās strādāja daudzi pieredzējuši darbinieki (A. Treijere, A. Vēbers, E. Priedniece u. c.). Lai bibliotekārus sagatavotu darbam ar lasītāju, sākumā galvenā viņu kvalifikācijas celšanas forma bija semināri un kursi. Praktiskā darbā vēl nepieredzējušos bibliotekārus amata prasmē ievadīja Valsts bibliotēkas darbinieki. Četrdesmito gadu nogalē kvalificētus bibliotekārus sāka gatavot LVU filoloģijas fakultātes bibliotēku zinātnes nodaļa, kā arī kultūras un izglītības darbinieku tehnikuma bibliotēku nodaļa. Daudzi bibliotēku darbinieki speciālo izglītību ieguva Maskavas un Ļeņingradas augstskolās.

Nostiprinoties bibliotēku tīklam, strauji augot grāmatu fondiem un pakāpeniski nostabilizējoties labi sagatavotu darbinieku kadriem, arvien vairāk vērības varēja veltīt darbaļaužu ideoloģiskās audzināšanas darbam, kura nozīme tika īpaši uzsvērtā 1959. gadā PSKP CK lēmumā par bibliotēku darba uzlabošanu. No tā, cik aktīvi bibliotēkas informē lasītājus par jaunākajiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem, lielā mērā atkarīga ražošanas procesa pilnveidošana, tautas saimniecības kadru apbruņošana ar mūsdienu pieredzi, profesionālo zināšanu izplatīšanās. Šie uzdevumi masu bibliotēkās tiek veikti līdztekus iedzīvotāju vispārējā kultūras līmeņa celšanai.

Centrālā vieta Rīgā (un visā republikā) pieder V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai, kura gadu gaitā kļuvusi par universāla profila grāmatu krātuvi. Galvenie tās fondi izveidojušies pēckara gados. 1946. gadā bibliotēkā bija apkopotī apmēram 2,5 milj. iespiedvienību, 70. gadu sākumā lasītājiem bija pieejami apmēram 3,7 milj. iespieddarbu. Ievērojami pieaudzis apmeklētāju skaits: 1946. gadā to bija 4500, 1960. gadā — 14 684, bet 1970. gadā — 24 017. Bibliotēkas leņķums ir «Letonikas» fonds, kurā ietverta plaša literatūra par Latvijas PSR, tajā skaitā arī daudzi unikāli un vēsturiski nozīmīgi materiāli par Rīgas senvēsturi. V. Lāča Valsts bibliotēka aktīvi sadarbojas ar PSRS V. I. Ļeņina Valsts bibliotēku Maskavā, M. Saltikova-Šcedrina Valsts publisko bibliotēku Ļeņingradā, kā arī daudzām savienoto republiku bibliotēkām. Nodibināta starptautiskā grāmatu apmaiņa. Bibliotēkas darbinieku kolektīvs ar ilggadējo tā vadītāju A. Deglavu priekšgalā bija viens no pirmajiem, kas Padomju Savienībā iekļāvās jaunajā — vienotas bibliotekārās apkalpošanas sistēmā. Pie V. Lāča Valsts bibliotēkas izveidota zinātniskās pētniecības nodaļa, kas veic bibliotēku darba socioloģisko izpēti un apkopo šā darba pieredzi.

Lasītājiem, kuru ikdienas darbs vai arī interešu loks saistīts ar vispusīgu iedziļināšanos kādā problēmā, plaši pieejamas Rīgas zinātniskās bibliotēkas. Pati lielākā republikā ir Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka, kuras pirmsākumi meklējami 1524. gadā. Tās fondos glabājas Lielajā Tēvijas karā Valsts bibliotēkas darbinieku izglābtais unikālais J. Broces rokraksts par dzīvi un parašām Baltijā 18. gadsimtā, daudz

citu retu un vērtīgu izdevumu, kā arī plaša literatūra par visdažādākajām zinātnes nozarēm daudzās pasaules valodās. Rīgas pilsētas bibliotēka, no kuras izaugusi tagadējā Fundamentālā bibliotēka, Lielā Tēvijas kara laikā nodega, grāmatu fondu lielākajai daļai aizejot bojā. Pēc kara fondu komplektēšanā palīdzēja Vissavienības zinātniskās bibliotēkas, no kurām Fundamentālā bibliotēka 1945. un 1946. gadā vien saņēma pāri par 130 000 iespiedvienību. 1946. gadā bibliotēkā bija 487 191 sējums, 1965. gadā — 1 274 000 sējumu, bet 70. gadu vidū — jau ap 2,5 milj. dažādu grāmatu, žurnālu un citu iespiedvienību. 1954. gadā Fundamentālajai bibliotēkai pievienoja Rīgas pilsētas J. Mišņa bibliotēku — lielāko un pilnīgāko latviešu literatūras krātuvi. Bibliotēkā ir 8 lasītavas ar 240 vietām, 40 katalogi, vairāk nekā 20 kartotēkas, mikrofilmu laboratorija. Zinātņu akadēmijas tehnisko institūtu tuvumā top bibliotēkas vajadzībām atbilstoša liela jauna ēka, kas dos iespēju uzlabot grāmatu glabāšanu un lasītāju apkalpošanu.

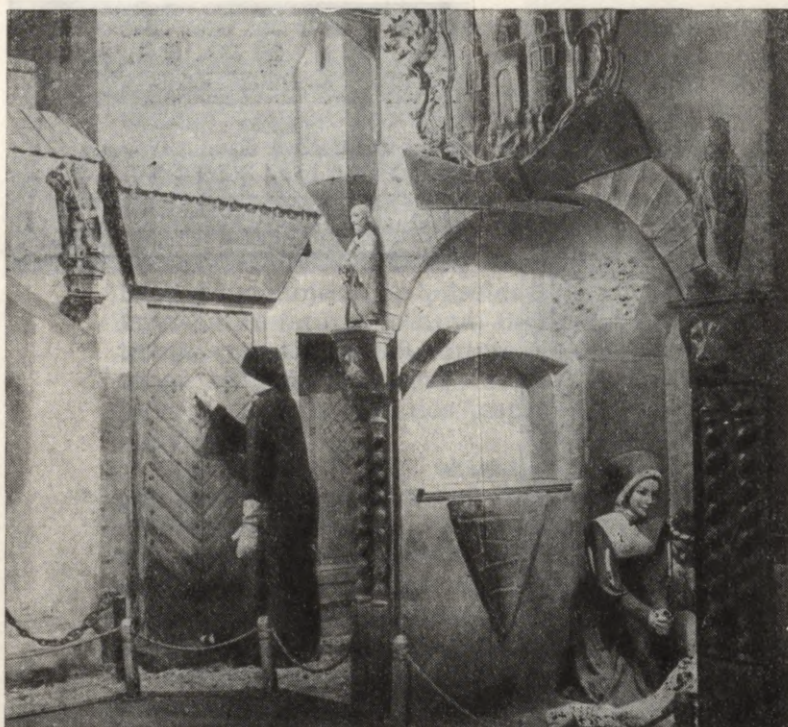
Apmēram 1,5 milj. eksemplāru dažādu izdevumu gan humanitārajās, gan eksaktajās zinātnēs uzkrāti P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zinātniskajā bibliotēkā. Jau no 1945. g. Rīgā darbojas Latvijas PSR Medicīnas zinātniskā bibliotēka. Ar starpbibliotēku abonementa palīdzību tās fondus izmanto lasītāji visā republikā. Jaunākās zinātniskās bibliotēkas Rīgā ir 1950. gadā nodibinātā Republikāniskā zinātniski tehniskā bibliotēka un 1958. gadā izveidotā Rīgas Politehniskā institūta bibliotēka.

Darbaļaužu kultūras un izglītības līmeņa celšanā liela nozīme ir arī Rīgas muzejiem. Pēckara posmā galvenā vēriba tika veltīta tajos glabājamo vērtību inventarizācijai un sakārtošanai, un tikai pēc tam varēja pārkārtot ekspozīcijas uz jauniem idejiskiem pamatiem, pārvēršot muzejus no vēsturisko priekšmetu glabātavām par marksistiskā pasaules uzskata aktīviem propagandētājiem.

Rīgas muzejos veikts nozīmīgs zinātnisks un kultūrvēsturisks darbs. Tie cieši sadarbojas ar citu republiku muzejiem un zinātniskajām iestādēm. Notiek publikāciju apmaiņa ar sociālistisko valsti, kā arī Anglijas, ASV, Zviedrijas muzejiem un atsevišķiem zinātniekiem.

Par Rīgas muzeju popularitāti liecina to apmeklētāju skaits, kas sevišķi strauji audzis 60. un 70. gados. Tā, 1950. gadā Rīgā bez filiālēm, kuru skaits īpaši strauji pieaudzis vēlāk, bija 9 muzeji (288 tūkst. apmeklētāju), 1960. gadā — 8 muzeji (710 tūkst. apmeklētāju), 1970. gadā — 9 muzeji, kurus bija apmeklējuši 1 milj. 705 tūkst. cilvēku, bet 1975. gadā — 11 muzeji, kuru apmeklētāju skaits jau sasniedza 2 milj. 129 tūkst.

Īpaši nozīmīga vieta masu politiskajā audzināšanā ir Latvijas PSR Revolūcijas muzejam, kura pamati likti jau 1940. gadā. Drīz pēc Rīgas atbrīvošanas muzeja darbinieki sagatavoja vairākas izstādes, bet 1947. gadā publikas apskatei nodeva pirmo sistemātisko ekspozīciju. Toreiz muzejs izvietojās Kr. Barona ielā, kur tagad atrodas Valsts bibliotēkas galvenās lasītavas. 1957. gadā muzejs pārcēlās uz plašākām un ērtākām telpām Smilšu ielā 20, kur ēkā iekļauts un tiek izmantots ekspozīcijām Pulvertornis — veco Rīgas nocietinājumu daļa. Muzeja materiāli atspoguļo latviešu tautas cīņu pret carismu un buržuāzijas patvaļu, par sociālistiskās revolūcijas uzvaru, stāsta par padomju varas pastāvēšanas laiku Latvijā

P. Stradina Medicīnas vēstures muzejā.

atklāts V. I. Ļeņina muzejs dzīvoklis Kirova ielā 18, kur V. I. Ļeņins sava Rīgas apmeklējuma laikā apspriedās ar latviešu sociāldemokrātiem. 1969. gadā izveidoja jaunu Revolūcijas muzeja filiāli — LKP CK nelegālās preses muzeju Krāslavas ielā 22.

Līdz 1960. g. Revolūcijas muzeja apmeklētāju skaits bija ap 100 tūkst. gadā, 1965. gadā tas pārsniedza 113 tūkst., 1970. gadā — 122 tūkst., bet 1975. gadā Revolūcijas muzeju kopā ar filiālēm bija apmeklējuši 375 tūkst. cilvēku, kas pa lielākajai daļai bija ieradušies organizētās grupās un tematiskās ekskursijās.

Izcila nozīme masu patriotiskajā audzināšanā un revolucionāro tradīciju saglabāšanā ir Latviešu sarkano strēlnieku muzejam, kas organizatoriski saistīts ar Revolūcijas muzeju kā tā jaunākā filiāle. Strēlnieku muzejs, kas vēra durvis apmeklētājiem V. I. Ļeņina 100 gadu jubilejas dienās, jau dažu gadu laikā izaudzis par nozīmīgu zinātniskās pētniecības un militāri patriotiskās audzināšanas centru. Sešos muzeja darba gadus to apmeklējuši pāri par 1 milj. cilvēku, arī viesi no vairāk nekā 100 pasaules valstīm.

Ar Rīgas pilsētas vēsturi saistītie jautājumi visplašāk aplūkoti Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja materiālos. Ekspozīcijā redzama Rīgas izaugsme no 10.—12. gs. amatnieku un tirgotāju apmetnes par ievērojamu Eiropas mēroga tirdzniecības centru, tās rūpniecības un kultūras attīstība

kapitālisma un sociālisma periodā. Plaši atspoguļota Rīgas darbaļaužu revolucionārā kustība. Kuģniecības vēstures nodaļā parādīta kuģu būves un ostu izaugsme Latvijā, to uzplaukums padomju varas gados. Šīs ekspozīcijas izvietošanai nākotnē paredzēts izmantot viduslaiku celtniecības paraugu — tā dēvēto Danenšterna namu. Līdzās plašam metodiskajam darbam un zināšanu popularizēšanai muzeja darbinieki veic arī zinātniskus pētījumus. 1959. gadā izcilajā Rīgas arhitektūras pieminekļi — Doma baznīcā iekārtoja muzeja filiāli, kas 1964. gadā ieguva Doma muzeja nosaukumu.

Jau 1945. gadā darbu atsāka Latvijas PSR Vēstures muzejs, kura ekspozīcijas un palīgtelpas izvietotas Rīgas pilī. Muzeja nodaļās (arheoloģijas, etnogrāfijas, numismātikas, vispārējās vēstures) apkopotas plašākās vēsturisko priekšmetu kolekcijas Rīgā. Jaunākā muzejā ir 1967. gadā izveidotā izstāžu nodaļa, kurā tematisku izstāžu veidā eksponē materiālus par sociālistiskās revolūcijas sagatavošanu un norisi Latvijā, kā arī par sociālisma un komunisma celtniecību. Muzeja darbinieki ik gadu novada vairākus tūkstošus ekskursiju, sniedz ap 2000 konsultāciju, lasa lekcijas, piedalās arheoloģisko, etnogrāfisko un vēsturisko priekšmetu apzināšanā un vākšanā.

Rīgā atrodas arī P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs — pagaidām vienīgais šāda profila muzejs Padomju Savienībā. Tā ekspozīcijas pamatā ir profesora P. Stradiņa savāktā bagātīgā kolekcija. Apmeklētāji muzejā var iepazīties ar visu laiku un tautu medicīnas vēsturi, tajā uzskatāmi parādīta padomju medicīnas zinātnes ciešā saistība ar dzīvi.

Savdabīgu vietu ieņem Latvijas PSR Dabas muzejs, kuram 1951. gadā pievienoja līdz tam pastāvējušo Skolu muzeju. Dabas muzeja ekspozīcija ataino dzīvās dabas evolūciju, dzīvnieku un cilvēku izcelšanos un attīstību. Muzeja pasākumi bija ierosinājums tagad visā Latvijas PSR tik populārajām ziedu, kaktusu, augļu, sēņu u. c. izstādēm.

Tēlotājas mākslas darbu galvenie popularizētāji Rīgā ir Valsts Mākslas muzejs un Aizrobežu mākslas muzejs. Tautas dzejnieka J. Raiņa literāro fondu 1946. gadā pārveidoja par muzeju, kuram 1964. gadā vēl pievienoja Latvijas PSR Vēstures muzeja mākslas vēstures nodaļu. Kopš tā laika republikas galvaspilsētā sekmīgi darbojas J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs.

Par vienu no nozīmīgākajām latviešu tautas dzīves veida un kultūras vēstures avotu krātuvēm izveidojies Latvijas PSR Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, kas atrodas Rīgas ziemeļu pievārtē Juglas ezera krastā. Muzeja plašajā teritorijā atbilstoši Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem eksponētie tautas celtniecības objekti līdz ar iedzīves priekšmetiem atspoguļo latviešu lauku iedzīvotāju darbu, sadzīvi un šķiriskās pretrunas pagājušajos gadsimtos.

Kopš 1957. g. Kultūras un atpūtas parkā Mežaparkā darbojas pastāvīga Latvijas PSR Tautas saimniecības sasniegumu izstāde, kas iepazīstina rīdziniekus un pilsētas viesus ar republikas panākumiem saimniecības attīstībā. Rūpniecības un lauksaimniecības ražojumu ekspozīcijas nomaina ik gadus, organizē arī īslaicīgas tematiskas izstādes par atsevišķām nozarēm, kā arī starprepublikāniskās un ārvalstu produkcijas paraugu izstādes.

Septiņdesmito gadu vidū Rīgas muzeju pulkam pievienojās vēl divas muzeju tipa iestādes. Durvis apmeklētājiem vēra ilgi gaidītais Teātra muzejs E. Smiļģa mājā Pārdaugavā, kā arī T. Zaļkalna memoriālais muzejs viņa darbnīcā Biķernieku ielā. Darbojas memoriālie dzīvokļi muzeji, kas veltīti izcilo kultūras darbinieku A. Upīša, J. Rozentāla un R. Blaumaņa piemiņai.

Rīgas muzeji aktīvi iekļaujas dažādos Vissavienības mēroga pasākumos un gūst atzīstamus rezultātus. Muzeju darbinieku apspriedē Maskavā 1963. gadā Latvijas PSR pārstāvji ierosināja organizēt Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienai veltītu Padomju Savienības muzeju darba skati. Pēc skates vairāki Rīgas muzeji bija godalgoto vidū. Tāpat ar panākumiem tie piedalījās V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienai veltītajā muzeju skatē. Vairākiem pilsētas muzeju darbiniekiem (Latvijas PSR Revolūcijas muzeja direktoram J. Zariņam, Latvijas PSR Vēstures muzeja ilggadīgām darbiniecēm R. Ceplītei un L. Vankinai, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja direktorei L. Blūmfeldei u. c.) piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukums.

Svarīga vieta darbaļaužu idejiski estētiskajā audzināšanā pieder tautas universitātēm, kuru darbības mērķus pilnībā noteica PSKP CK 1960. g. 20. augusta lēmums «Par tautas universitāšu darbu».

Sākumā tautas universitāšu tematikas loks ierobežojās ar literatūras un mākslas jautājumiem, tās bija tā dēvētās kultūras universitātes. Rīgā pirmās šāda tipa universitātes izveidojās pie Republikāniskā mākslas darbinieku nama un Poligrāfiķu centrālā kluba jau 50. gados.

Stabils tautas universitāšu tīkls Rīgā izveidojās pēc 1963. g., kad katrā rajonā jau pastāvēja universitāte ar savām fakultātēm un nodaļām. Līdz 60. gadu vidum darbojās galvenokārt veselības, tiesību zinātņu, literatūras, mākslas un zinātniskā ateisma tautas universitātes. Pēc PSKP CK 1969. g. decembra plēnuma, kurā uzsvēra nepieciešamību aktivizēt ekonomisko zinātņu un tehnisko fakultāšu darbību, Rīgā durvis vēra republikas pirmā ekonomisko zinātņu un bioloģijas fakultāte Oktobra rajona tautas universitātē, bet Kirova rajona tautas universitātē bez iepriekš minētajām atklāja arī tehniskās jaunrades fakultāti.

Viena no populārākajām tautas universitātēm Rīgā, kas tieši saistīta ar ražošanu, bija tehniskās jaunrades universitāte pie Republikāniskā zinātniski tehniskās propagandas nama, kura saviem klausītājiem izvirzīja noteiktas prasības — prast patstāvīgi risināt radošus inženiertehniskus uzdevumus (izstrādāt jaunus tehnoloģiskos procesus, shēmas, modeļus, maketus utt.). Tehniskās jaunrades universitātes klausītāju rīcībā nodeva Rīgas Politehniskā institūta un dažu Zinātņu akadēmijas institūtu laboratorijas. Daudz palīdzēja arī rūpnīcas «VEF» Kultūras pils tehniskās propagandas klubs.

Sākot ar 1968. g., tautas universitāšu klausītāju sastāvs Rīgā bija samērā stabils. Procentuāli lielākā klausītāju daļa bija strādnieki, dažādu profesiju ļaudis, gandrīz 70% — ar vidējo izglītību, vecumā no 30 līdz 50 gadiem.

Kopš 1966./67. mācību gada regulāri notika tautas universitāšu darba skates. Gadu no gada tajās godalgotas vietas ieguva Mākslas darbinieku

nama kultūras universitāte, republikāniskā pedagogijas tautas universitāte un tiesību zinību tautas universitāte.

Sekmīga tautas universitāšu darba priekšnoteikums bija mācību darba laba organizācija un pasniedzēju augsta kvalifikācija. Visu tautas universitāšu darbu kopš 1958. g. vadīja Republikāniskā tautas universitāšu padome, kurai pirmajā tapšanas posmā daudz prasmes un enerģijas veltīja ilggadējais izglītības darbinieks L. Grudulis, bet 1965. gadā par tās priekšsēdētāju kļuva K. Zorins. Visumā lielākajās Rīgas tautas universitātēs pasniedzēju kontingents bija nemainīgs. Ilgus gadus šajā sistēmā strādājuši akadēmiķi A. Drīzulis, P. Valeskalns, S. Hillers, zinātņu doktori J. Vagns, M. Pētersone, K. Rudzītis, E. Gudriniece, pazīstami mūzikas un mākslas vēstures zinātnieki — L. Krasinska, P. Pečerskis, J. Vītolinš, A. Lācis, R. Lāce, J. Pujāts u. c. Rīgas tautas universitātes kļuvušas par patiesām darbaļaužu garīgā līmeņa cēlājām, viņu radošās un sabiedriskās aktivitātes veicinātājām.

8. KLUBU DARBS UN MĀKSLINIECISKĀ PAŠDARBĪBA

Muzeju un tautas universitāšu galvenais uzdevums ir celt darbaļaužu vispārējās izglītības līmeni, nostiprināt viņu marksistisko pasaules uzskatu un veikt estētisko audzināšanu, bet klubiem līdzās šiem jautājumiem īpaša uzmanība jāveltī arī atpūtas organizēšanai, brīvā laika pavadīšanas problēmām.

Savus klubus iekārtoja visi lielākie Rīgas uzņēmumi, un bez tam arod biedrībām bija savi kultūras nami. Sabiedriski politiskais darbs klubu iestādēs īpaši nozīmīgs bija pirmajos pēckara gados, kad darbaļaužu masās vēl bija visai dzīvas buržuāziskās ideoloģijas paliekas. Klubu iestādes šajā laikā veica ļoti lielu darbu vēlēšanu kampaņu gaitā, rīdzinieku iesaistīšanā dažādos sabiedriski politiskos pasākumos, padomju filmu propagandā u. c. Vispārējā kultūras līmeņa celšanai un marksistiskā pasaules uzskata nostiprināšanai plaši izmantoja populārzinātniskās lekcijas. Augstāko mācību iestāžu pasniedzēji, zinātnieki, skolotāji, ārsti un citi kvalificēti lektori pulcēja plašas klausītāju auditorijas. 1949. gadā, piemēram, bija nolasītas pāri par 1400 lekcijām, un tās bija noklausījušies kopskaitā apmēram 250 tūkst. cilvēku.

Arī turpmāk masu audzināšanas darba galvenā forma klubos bija lekcijas. Piecdesmitajos gados organizēja īpašus lekciju ciklus par politiskajiem jautājumiem un dabas zinātņu tēmām, bet šā gadu desmita beigās plaši ieviesās jaunas darba formas — tematiskie vakari, mutvārdu žurnāli, dažādas izstādes, pārrunas utt. Sākumā tematiskie vakari visbiežāk bija veltīti antirelīgiskajai propagandai. Vienu no pirmajiem vakaru cikliem ar nosaukumu «Ievērojamu cilvēku dzīve — no pagātnes līdz mūsu dienām» organizēja kultūras namā «Ziemeļblāzma». Šeit tika sagatavoti arī interesanti tematisko vakaru cikli «Skaisto jūtu pasaulē», «Valsts un es» u. c. Šādu ciklu veidošanā klubu darbinieki centās ievērot visdažādāko iedzīvotāju slāņu prasības. Tā, kultūras namā «Draudzība», kas atrodas Sarkandaugavā — pilsētas rūpniecības rajonā ar senām strādnieku revolu-

cionārajām tradīcijām, lielu interesi izraisīja tematisko vakaru cikls «Miljons roku ceļ komunismu». Kultūras nama radošais kolektīvs bija labi iepazinis sava rajona lielāko uzņēmumu ļaudis. Vakaros, kuros piedalījās rūpnīcas «Latvenergo», RER, elektrospuldžu rūpnīcas, «Latvijas bērza», tekstilkombināta «Boļševička» strādnieki, valdīja nepiespiesta, bet vienlaikus arī svinīgi pacilāta un ētiski audzinoša noskaņa. Dzīvu atsaucību apmeklētājos, it īpaši skolu jaunatnē, radīja V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienai veltītie sarīkojumi, kuros viņi tikās ar Ļeņina laikabiedriem, vecajiem latviešu strēlniekiem, revolucionāro cīņu dalībniekiem. Arvien lielāku popularitāti iemantoja mutvārdu žurnāli, kuros viena pasākuma ietvaros iespējams klausītājus iepazīstināt ar visdažādākajiem jautājumiem: starptautisko stāvokli, jaunumiem zinātnē un tehnikā, ražošanas novatoru sasniegumiem, jaunāko literatūrā un mākslā, sporta dzīves hroniku utt. Augot klausītāju aktivitātei, lekcijas nereti izvērtās par jautājumu un atbilžu vakariem.

Rīgas kultūras nami un klubi veica nozīmīgu darbu jauno tradīciju ieviešanā ikdienā, it īpaši patriotiskās audzināšanas jomā. Sāka organizēt triju paaudžu tikšanās vakarus, revolūcijas un darba veterānu godināšanu utt. Paliēkošu vietu klubu darbā iekaroja jaunās sadzīves tradīcijas: bērniības svētki, jauniešu pilngadības svētki, svinīga laulību reģistrācija u. c.

Sākot ar 1959. g., regulāri notika Rīgas kultūrizglītības iestāžu darbu skates. Labāko pilsētas klubu vidū ierindojami kultūras nams «Draudzība», Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes Kultūras nams, Poligrāfiķu centrālais klubs, Izglītības un zinātnes darbinieku nams u. c.

Klubu skaits Rīgā dažos gadu desmitos gandrīz nav mainījies. 1975. gadā pilsētā darbojās 45 klubi, no tiem 38 bija arodbiedrību pārzinā, 4 — citu pārvalžu un organizāciju zinā, bet 3 — tieši pakļauti Latvijas PSR Kultūras ministrijai. Strauji pieaudzis algoto darbinieku skaits: 1960. gadā Rīgas klubos bija 655 darbinieki, 1965. gadā — 708, 1970. gadā — 910, bet 1975. gadā — 1106.

Tautas masu ideoloģiskajā un estētiskajā audzināšanā liela nozīme ir mākslinieciskajai pašdarbībai, kuras attīstības vēsture Padomju Latvijā, arī Rīgā, pēckara periodā iedalāma divos lielos posmos. Līdz 1959. g. galvenā vērība tika veltīta kvantitatīvajai pusei — pašdarbības kolektīvu, to dalībnieku un veikto pasākumu skaita palielināšanai, bet pēc tam vērojama arvien noteiktāka tautas mākslas tuvināšanās profesionālajai mākslai. Labākajiem kolektīviem piešķir Tautas kolektīvu nosaukumu.

Izplatītākie mākslinieciskās pašdarbības veidi Padomju Latvijā ar jau sen iedibinātām tradīcijām ir kora dziedāšana un tautas dejas.

Tūlīt pēc Lielā Tēvijas kara kā daudzsološu kolektīvu sevi pieteica Medicīnas darbinieku nama jauktais koris (vēlāk Tautas koris «Kokle»), kas pirmo koncertu sniedza 1945. g. 1. maijā. No 1948. līdz 1962. g. kori vadīja diriģents A. Melbārdis, pēc tam A. Alberings. Šo diriģentu vadībā kolektīvs vairākkārt ieguvis pirmās vietas republikāniskajās skatēs un dziesmu karos, iemantojis klausītāju atzinību ne vien Latvijas PSR, bet arī Maskavā, Ļeņingradā, Viļņā, Kauņā, Tallinā u. c.

Plašu koncertdarbību 40. gadu beigās uzsāka Republikāniskā skolotāju nama koris. Sākot ar 50. gadiem, koris pastāvīgi sniedza vieskoncertus aiz

republikas robežām. Skolotāju nama koris bija viens no pirmajiem, kas sāka gatavot atsevišķu komponistu autorkoncertus, no kuriem pirmais bija veltīts A. Žilinskim. Sava diriģenta H. Medņa vadībā koris ne vienu reizi vien piedalījies Bēthovena 9. simfonijas, operas «Ivans Susaņins», Verdi «Rekviēma» un «Aīdas» uzvedumos Latvijas PSR Valsts Akadēmiskajā operas un baleta teātrī.

Jau ar pirmajiem darbības gadiem īpašu vērību klasiskā mantojuma interpretācijai veltījis Republikāniskais arodbiedrību padomes Kultūras nama Tautas koris, ko vada Latvijas PSR Nopelniem bagātais mākslas darbinieks profesors L. Vīgners. Šis kolektīvs sagatavoja pirmos tematiskos koncertus — J. Vītola, E. Dārziņa, E. Melngaiļa vakarus. Piecdesmito gadu sākumā koris iestudēja lielus vokāli instrumentālus darbus — J. Vītola «Ziemeļblāzma», Ā. Skultes kantāti «Rīga» u. c. 1955. gadā tas piedalījās latviešu mākslas un literatūras dekādē Maskavā.

Jaunas tradīcijas kora dziesmu izpildījuma kultūrā ienesa Tautas koris «Dzintars», kurš ilgu laiku republikas skaņražu saimei bija sava veida daiļrades laboratorija. Pakāpeniski nostiprinājās kora sadarbība ar komponistiem M. Zariņu, J. Ozoliņu, Ald. Kalniņu, ko lielā mērā sekmēja abi kolektīva vadītāji — Latvijas PSR Nopelniem bagātie mākslas darbinieki A. Derkevica un I. Cepītis.

Īpatnēju radošās attīstības ceļu nostaigājis jau kopš 1884. g. pastāvošais Rīgas Neredzīgo biedrības Tautas koris «Jolanta». Kopš 1960. g. to vada diriģents A. Skride, kas radošā sadarbībā ar kolektīvu daudz meklējumu un eksperimentu rezultātā atradis šā specifiskā kora vadīšanas metodes, kuras krasi atšķiras no parastā kordiriģenta darba. PSRS nav iestādes, kas gatavotu kora vadīšanas speciālistus neredzīgajiem, trūkst arī jebkādas metodiskās literatūras, taču milzīga darba rezultātā «Jolanta» spēj iestudēt sarežģītas kora partitūras.

Oktobra revolūcijas 40. gadadienas priekšvakarā Rīgā izveidojās viens no interesantākajiem republikas mākslinieciskās pašdarbības kolektīviem — Latvijas PSR Revolūcijas veterānu koris, kura vadību sākumā uzņēmās J. Ozoliņš, bet vēlāk A. Derkevica un I. Cepītis. Šī kolektīva repertuārā ir revolucionāro cīņu, pilsoņu kara un Lielā Tēvijas kara, kā arī mūsdienu patriotiskās dziesmas. Kora izveidē lieli nopelni ir revolucionāro cīņu dalībniekiem A. Bērcei, A. Apšeniecei, A. Eglonam, A. Fišerei, E. Krustiņšonei, J. Kalnmačam, M. Rusmanei, L. Zviedrei un daudziem citiem.

Savstarpēji sacenšoties, ik pavasari pārskatu par aizvadītā gada darbu sniedz tautas deju kolektīvi. Augstu meistarības pakāpi un mākslinieciski spilgtu tēlainību savos priekšnesumos vienmēr apliecina LVU Tautas deju ansamblis «Dancis», Poligrāfiķu centrālā kluba ansamblis «Liesma», Rīgas Politehniskā institūta ansamblis «Vektors» u. c.

LVU deju kolektīvs dibināts 1945./46. gadā, un kopš tā laika daudzkārt mainījies gan tā sastāvs, gan arī vadītāji. Pamatievirzi darbam «Dancis» guva Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka H. Sūnas vadībā (1955.—1963. g.). Pēc tam kolektīvu vadīja Operas un baleta teātra solists U. Žagata, bet kopš 1968. g. — Latvijas PSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks A. Spura. «Danci» izauguši daudzi pazīstami dejotāji, kas paši

Revolūcijas veterānu koris (1970. g.).

kljuvuši par kolektīvu vadītājiem, — U. Šteins («Vektorā»), I. Magone («Liesmā»), G. Rubeņis («Gatvē») u. c. Repertuāra savdabīgumu «Dancim» nosaka deju jaunrade. 1966. gadā «Dancim» piešķīra Latvijas PSR Nopelniem bagātā kolektīva nosaukumu. Ansambļa dalībnieki koncertējuši Igaunijā, Lietuvā, Moldāvijā, Ukrainā, Kazahijā, Gruzijā u. c. republikās, ar latviešu dejas mākslu iepazīstinājuši VDR, Bulgārijas, Rumānijas, Somijas, Kipras skatītājus.

Rīgas publikas atzinību iemantojis 1957. gadā dibinātais RPI Tautas deju ansamblis «Vektors». 1966. gadā ansamblis uzstājās ar koncertiem Novosibirskā, Sverdlovskā, Krasnojarskā un Irkutskā, bet 1967. g. pavasarī kopā ar Tallinas Politehniskā institūta vīru kori un Kauņas Politehniskā institūta dziesmu un deju ansambli «Nemuna» ceļoja pa 6 Eiropas valstīm, sniedzot koncertus Polijā, VDR, Čehoslovākijā, Ungārijā, Austrijā un Dienvidslāvijā. 1967. g. rudenī kolektīvs piedalījās Oktobra revolūcijas 50. gadadienai veltītā Vissavienības pašdarbības mākslas festivāla noslēguma koncertā Kremļa Kongresu pilī, izcīnot festivāla laureāta nosaukumu.

No 1946. g. darbojas Poligrāfiķu centrālā kluba Tautas deju ansamblis «Liesma». Līdz 1960. g. to vadīja A. Donass, vēlāk kolektīva vadību pārņēma I. Magone.

Par patiesiem tautas svētkiem, kuros tiek demonstrēta mākslinieciskās pašdarbības izaugsme un latviešu padomju mūzikas attīstība, izvērsās Dziesmu svētki.

Sākot ar pirmajiem Padomju Latvijas Dziesmu svētkiem, kas notika Rīgā 1948. g. 19. un 20. jūlijā, gatavošanās katram šim svarīgajam republikas kultūras dzīves notikumam rosina koru un deju ansambļu darbības plašu aktivizēšanos. Pirmajos Dziesmu svētkos kopkorī skanēja gandrīz

20 000 dziedātāju balsis, dažādu tautu deju rakstu veidoja ap 1000 deju tautu. Apmēram puse no visiem svētku dalībniekiem — 166 koru un 14 deju kolektīvu locekļi — bija rīdzinieki. 1955. gadā Dziesmu svētku dalībniekus Rīga sagaidīja ar jaunu svētku estrādi Kultūras un atpūtas parkā, uz kuras notikuši visi nākošo Dziesmu svētku noslēguma koncerti. 1965. gadā Padomju Latvijas 25. gadadienai veltītajos Dziesmu svētkos piedalījās 229 kori ar 12 331 dziedātāju un pūtēju orķestri ar 530 dalībniekiem. Par Dziesmu svētku krāšņu sastāvdaļu bija izveidojušies apvienoto deju kolektīvu masu uzvedumi — Deju svētki.

Par nozīmīgu notikumu Rīgas un visas republikas kultūras dzīvē kļuva plašie Dziesmu un deju svētku sarikojumi 1973. gadā, kas bija veltīti Dziesmu svētku simtgadei un PSRS nodibināšanas 50. gadadienai. Svinīgais gājiens pa Rīgas ielām devās uz Dziesmu svētku simtgades piemiņas ansambļa atklāšanas vietu bijušajā Viesturdārzā, kurš tika nosaukts par Dziesmu svētku parku. Notika dziesmu karš, plaši svētku koncerti un deju uzvedumi. Operas un baleta teātrī notika tautu draudzībai veltīts koncerts ar daudzpusīgu programmu un svētku viesu piedalīšanos.

Sākot ar 1960. g., Rīgā vairākkārt notika arī patstāvīgi Latvijas PSR skolēnu dziesmu un deju svētki. Otrie skolēnu dziesmu un deju svētki tika organizēti 1967. gadā, bet 1972. gadā kā velti V. I. Leņina pionieru organizācijas 50. gadskārtai un PSRS nodibināšanas 50. gadadienai sarikojā 3. Latvijas PSR skolu jaunatnes dziesmu un deju svētkus.

Tāpat kā koros un deju ansambļos, Rīgas darbaļaudis iesaistījās arī dramatiskajos kolektīvos. Viens no vecākajiem ir tagadējais Baltijas kara apgabala Tautas teātris, kura darbības sākumi sniedzas 1948. gadā. Teātra repertuārā pārsvarā ir padomju autoru lugas, kas tematiski saistās ar neaizmirstamajiem Lielā Tēvijas kara notikumiem.

Piecdesmitajos gados labi panākumi bija Republikāniskās arodbiedrību padomes Kultūras nama dramatiskajam kolektīvam, kuru no 1951. līdz 1957. g. vadīja Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbiniece M. Tere-Valdmane. Repertuārā pārsvarā tika ietverts latviešu dramaturģijas klasiskais mantojums, piemēram, Ā. Alunāna «Mucenieks un muceniece», R. Blaumaņa «Trīnes grēki», «Zaļi» u. c.

1947. gadā A. Regzdiņa vadībā sāka darboties A. Popova Rīgas radio-rūpnīcas Tautas teātris. Stingrus mākslinieciskos pamatus kolektīva darbam licis A. Amtmanis-Briedītis, kurš 1959. gadā uzņēmās tā māksliniecisko vadību. Par režisoriem te strādājuši arī E. Zīle, P. Cepurnieks, V. Gi-beiko. Lielāko iestudējumu vidū jāmin Raiņa «Pūt, vējiņi!», A. Upīša «Zaļā zeme», «Ziņģu Ješkas uzvara» u. c.

Savdabīga vieta Tautas kolektīvu vidū ir «Rīgas pantomīmai», kas dibināta 1957. gadā. Tās mākslinieciskais vadītājs un šī žanra celmlauzis republikā ir aktieris R. Ligers. 1967. gadā ansamblis izcīnīja zelta medaļu un 1. pakāpes diplomu Vissavienības pašdarbības festivāla teātru dekādē. Neaizmirstamu iespaidu skatītājos atstājuši tādi uzvedumi kā pēc M. Gorkija darbu motīviem veidotā «Legenda par Danko», «Nodevēja māte», sa-režģītā pantomīma «Ideja», kam ierosme smelta beļģu progresīvā mākslinieka F. Mazerēla grafikās, «Hirosima», kas radīta, izmantojot poļu komponista K. Penderecka skaņdarbu «Hirosimas upuru godināšana».

Rīgā plaši izvēsta mākslinieciskā pašdarbība lietišķās un tēlotājas mākslas nozarēs. Radošās aktivitātes pieaugumu Rīgas daiļamata meistarū vidū veicina E. Melngaiļa Tautas mākslas nama organizētie kvalifikācijas celšanas kursi, kā arī lietišķās un tēlotājas mākslas studiju darbs.

Viena no labākajām glezniecības un tēlniecības studijām Latvijas PSR darbojās Republikāniskās arodbiedrību padomes Kultūras namā. Glezniecības studiju gleznotāja E. Jurķeļa (vēlāk — A. Zviedra) vadībā izveidoja 1948. gadā. Kopš 1953. g. te strādāja arī tēlniecības entuziasti, ar 1961. g. tēlnieces L. Dzeguzes vadībā. Daudzi studijas dalībnieki sasnieguši atzīstamu mākslinieciskās meistarības līmeni, kas tiek vērtēts gadskārtējās izstādēs. Viņu vidū bija tēlniecības studijas veterāns baletdejojotājs J. Grauds, Bauskas rajona kolhoznieks T. Karaša, instrumentālslēdznieks V. Vilciņš u. c. Daļa studistu turpina pilnveidot savu meistarību Mākslas akadēmijā un Maskavas mākslas institūtos.

Interesants darbs noritēja Rīgas Tramvaju un trolejbusu pārvaldes Tautas glezniecības studijā mākslinieka N. Petraškevica vadībā. Studijas dalībnieku S. Gurņika, E. Bieža, V. Ločmeļa darbi bija eksponēti tautas mākslas izstādē Rīgā, arī Eiropas pilsētu elektrotransporta uzņēmumu pašdarbības mākslinieku izstādēs Ženēvā un Lionā. S. Gurņiks par saviem darbiem saņēma ārzemju izstādes lielo balvu un diplomu.

Kopš 60. gadu sākuma kā pilntiesīgi mākslinieciskās pašdarbības veidi pastāv fotoamatierisms un kinoamatierisms.

Mākslinieciskai pašdarbībai Rīgā, tāpat kā visā republikā, turpinot pilnveidoties, tā arvien veiksmīgāk iekļaujas darbaļaužu komunistiskās audzināšanas sistēmā.

RĪGAS IEGULDĪJUMS PASAULES TAUTU DRAUDZĪBAS STIPRINĀŠANĀ

XI

RĪGAS IEGULDĪJUMS PASAULĒ
TĀTUTU DRAUDZĪBAS
STIPRINĀŠANĀ

IX

1. RĪGAS STARPTAUTISKIE SAKARI SABIEDRISKI POLITISKAJĀ UN EKONOMIKAS JOMĀ

Rīgai ilgus gadsimtus piederēja nozīmīga vieta Baltijas jūras lielo ostas pilsētu vidū, kur saskārušās dažādas kultūras, atbalsojās starptautiskās dzīves notikumi. Padomju varas periodā tā dod savu ieguldījumu miera nosargāšanā un sadarbības paplašināšanā starp tautām. 1951. gadā Rīgā sanāca konference, kurā ievēlēja Miera aizstāvēšanas Latvijas republikānisko komiteju. Kopš paša sākuma tās darbā aktīvi piedalījās Rīgas zinātnieki, rakstnieki, mākslinieki, sabiedriski politiskie darbinieki, ievērojamākie darbaļaužu pārstāvji — A. Balodis, L. Bērziņa, Ž. Grīva, A. Lapiņš, J. Peive, A. Sakse, E. Smilģis, P. Valeskalns u. c.

Rīgas darbaļaužu rūpes par cilvēces likteni apliecināja simtiem tūkstošu parakstu zem Vispasaules miera padomes Stokholmas aicinājuma par kodolieroču aizliegšanu (1950. g.), zem aicinājuma noslēgt Miera paktu starp 5 lielvalstīm (1951. g.) un aicinājuma novērst atomkara draudus (1955. g.). Rīgas rūpnīcās un uzņēmumos notika protesta mītiņi pret imperiālistu agresiju Korejā, Vjetnamā, Laosā, Tuvējos Austrumos u. c. Kopš Miera fonda nodibināšanas 1958. gadā Rīgas intelīgences un strādnieku devuši savu ieguldījumu tajā ar koncertiem, teātra izrādēm, brīvdienu darbu, talkām u. c.

Miera kustības dalībnieki no Rīgas kopš 1967. g. piedalās Baltijas Miera dienās, kas pārmaiņus notiek dažādās Baltijas jūras baseina valstu pilsētās. 1968. g. vasarā šīs dienas tika organizētas Rīgā. Miera dienas noslēdzās ar aicinājumu visām Baltijas jūras baseina tautām — «cīnīties par mieru un drošību kopējās jūras krastos». Rostokas tradicionālajā Miera nedēļā, kas ik gadus pulcina Baltijas jūras baseina valstu miera piekritējus, kopš 1958. g. regulāri piedalās Padomju Latvijas padomju un partijas darbinieku delegācijas, pašdarbības kolektīvi, mākslas un kultūras darbinieki ar saviem vieskoncertiem, izrādēm. Rīgas pārstāvji ik gadus piedalās Miera reisā pa Baltijas jūru.

Pirmā plašākā Latvijas PSR mākslinieku uzstāšanās Rostokā notika Miera nedēļas laikā 1964. gadā: solists D. Kriķis dziedāja šim notikumam veltītu O. Grāvīša dziesmu «Balāde par miera jūru». Miera nedēļas svinību laikā Rostokā un citās VDR pilsētās viesojušies Rīgas pašdarbības kolek-

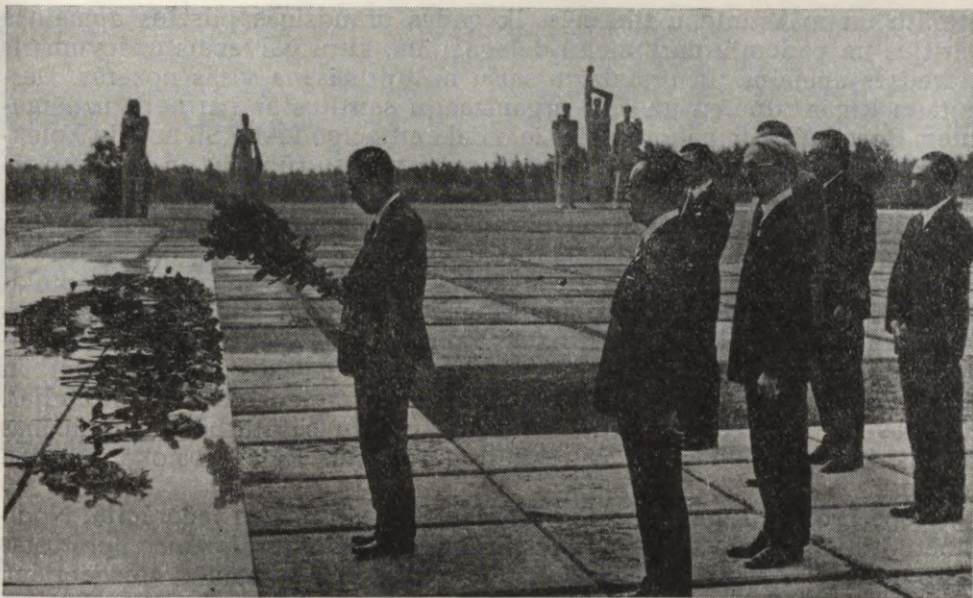

Latvijas republikāniskās miera piekritēju konferences delegāti paraksta Vispasaules miera padomes aicinājumu (1951. g.).

tīvi: LVU Tautas deju ansamblis «Dancis» 1965. un 1970. gadā, Poligrāfiķu kultūras nama Tautas deju ansamblis «Liesma» 1966. gadā, Tautas kori «Tēvzeme», «Juventus», kā arī profesionālais deju ansamblis «Daile», pūtēju orķestris «Rīga» u. c. Vairākkārt tika sarīkotas Rīgas, Rostokas un Ščecinas filatēlistu izstādes, to vidū izstāde, kas bija veltīta V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienas atcerei, un cita, kas bija veltīta 25. gadadienai kopš uzvaras pār hitlerisko Vāciju. 1969. gadā Baltijas jūras baseina valstu mākslinieku 3. bjennālē 48 mākslinieku darbu vidū bija arī B. Baumanes un E. Iltnera gleznas.

Rīgas starptautiskajos sakaros rosīgi iesaistījušās partijas, jaunatnes un arodbiedrību organizācijas, kā arī tāda sabiedriska masu organizācija kā Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrība, kuras tiešā funkcija ir šo starptautisko sakaru organizēšana un vadīšana. Tās pirm-pamats likts 1956. gadā, kad sāka darboties Latvijas un ārzemju kultūras sakaru biedrība, bet kā sabiedriska masu organizācija ar saviem statūtiem un aktīvu tā noformējās 1958. g. beigās.

Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrība (LĀDKSB) iekļauta Padomju draudzības un kultūras sakaru biedrību savienībā. Latvijas biedrības ietvaros darbojās 9 dažādas PSRS draudzības biedrību nodaļas, no tām 6 republikāniskās nodaļas (ar Poliju, Rumāniju, VDR, Dāniju, Zviedriju, Somiju) un 3 Rīgas nodaļas (ar Bulgāriju, Franciju un Vjetnamu), kā arī Indijas draugu sekcija. Izveidota Latvijas esperantistu

Kobes pilsētas pārstāvji Salaspils memoriālā (1974. g.).

starptautisko sakaru koordinēšanas komisija. 1958. gadā biedrībā bija 52 aktīvisti (galvenokārt atsevišķi sabiedriskie un kultūras darbinieki), 1970. gadā — 329 aktīvisti un 192 kolektīvie biedri (par kolektīvajiem biedriem iesaistījušās daudzas Rīgas rūpnīcas, izglītības un kultūras iestādes, kuģu apkalpes utt.), bet 1975. gadā biedrības kolektīvo biedru skaits sasniedza 320, dubultojies aktīvistu skaits. Tādējādi biedrības darbā aktīvi iekļaujas plašas Rīgas darbaļaužu masas. Biedrība sadarbojas ar pārējām Rīgas un republikāniskajām kultūras un tūrisma organizācijām — radošajām savienībām, jaunatnes organizācijām, akciju sabiedrības «Intūrists» un jaunatnes tūrisma biroja «Sputņiks» Rīgas nodaļām.

Būtiska nozīme Rīgas starptautisko draudzības un kultūras sakaru veidošanā un padziļināšanā ir Latvijas Komunistiskās partijas draudzīgajiem sakariem ar sociālistisko valstu brālīgajām partijām. Sevišķi cieši saistījušās LKP un brālīgo partiju Rostokas apgabala, Ščecinas vojevodistes un Ruses pilsētas komitejas. Šī draudzība ievērojami veicinājusi tuvāku sakaru veidošanos un nostiprināšanos visās sfērās — gan pa draudzības biedrību, gan arodbiedrību, gan jaunatnes organizāciju kanāliem, gan arī starp Rīgas un draudzīgo pilsētu izpildu komitejām. Kopš 60. gadu sākuma visplašāk izvērsušies Rīgas un Rostokas sakari, jo šīm pilsētām daudz kopēja, vispirmām kārtām — Baltijas jūra. Sešdesmito gadu otrajā pusē šai draudzībai pievienojušās Ščecina un Ruse. Arvien vairāk pasākumu notiek ar visu šo pilsētu piedalīšanos. Tradicionālas kļuvušas filatēlistu izstāde «Rīga—Rostoka—Ščecina», fotoizstādes, sporta sacensības,

literātu un mākslinieku tikšanās. Ik gadus draudzīgās pilsētas apmainās partijas un padomju darbinieku delegācijām, kuru galvenais uzdevums ir pieredzes apmaiņa un draudzīgo saišu nostiprināšana visās nozarēs. Desmitiem Rīgas rūpnīcu un citu organizāciju saistītas ar partneru uzņēmumiem Rostokā, Ščecinā un Rusē. Liela daļa attiecīgo LĀDKSB nodaļu kolektīvo biedru ir draudzīgo pilsētu radniecisku nozaru rūpnīcu un iestāžu partneri. Bieži vien šai konkrētai sadarbībai un pieredzes apmaiņai ir būtiski rezultāti. Tā, piemēram, Rīgas citronskābes rūpnīca nodevusi kolēģiem Rusē savu citronskābes ražošanas tehnoloģiju. Ruses Georgija Dimitrova lauksaimniecības mašīnu rūpnīcai izveidojušies cieši un auglīgi kontakti ar Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcu. Ilggadīgi un cieši sakari, kas vairākkārt apliecināti draudzības līgumos, saista LVU un Rostokas universitāti, A. Upīša Latvijas PSR Valsts Akadēmisko drāmas teātri un Rostokas teātri, vairākus šo pilsētu korus un sabiedriskās organizācijas. Krāšņas un masveidīgas kļuvušas četru pilsētu savstarpējās draudzības dienas, kas pārmaiņus jau vairākkārt noritējušas Rīgā, Rostokā, Ščecinā un Rusē.

Kopš 1965. g. Rīga uzņemta Vispasaules brāļu pilsētu federācijā. Nodibināti attiecīgie sakari ar Somijas pilsētu Pori, vēlāk ar Japānas lielo ostas pilsētu Kobi. Arī ar šīm pilsētām Rīga ik gadus apmainās delegācijām, koru vieskoncertiem, izstādēm, notikušas sportistu tikšanās, kā arī draudzības dienas. Sadraudzības saites izveidojušās arī ar Brēmeni VFR, Nanti Francijā un Rīgas Oktobra rajonam — ar franču pilsētu Kalē.

Rīga uzņēmusi viesus no visām pasaules malām, tai skaitā daudz ievērojamu politisku darbinieku, pazīstamu partiju, arodbiedrību, jaunatnes kustības aktīvistu, desmitiem speciālistu delegāciju. Arvien pieaug ārzemju tūristu plūsma, kuri apciemo Rīgu. Par to liecina dati, kas atspoguļo Padomju Latvijā uzņemto tūristu skaitu:

1960. gadā — ap 3 000,	1966. gadā — ap 14 000,
1961. gadā — 11 000,	1967. gadā — 15 000,
1962. gadā — 12 000,	1968. gadā — 11 700,
1963. gadā — 10 000,	1969. gadā — 13 300,
1964. gadā — 6 600,	1970. gadā — 14 500.
1965. gadā — 12 000,	

Septiņdesmito gadu vidū ārzemju tūristu skaits pieauga līdz 30 000 gadā.

Padomju varas gados, it īpaši, sākot ar 50. gadu otro pusi, plaši un daudzpusīgi kļuvuši Rīgas starptautiskie ekonomiskie sakari. Arvien vairāk pasaules tirgū parādās Rīgas rūpniecības produkcija, kura sniedz lielicību par Padomju Latvijas galvaspilsētu kā par augsti attīstītu industriālu lielpilsētu. Buržuāziskās Rīgas galvenā eksportprece bija pārstrādāta lauksaimniecības un mežsaimniecības produkcija, turpretim pašlaik uz ārvalstīm sūta Rīgā ražotos elektrovilcienus, dīzeļus, lauksaimniecības mašīnas, vagonu iekārtas, automātiskās telefona stacijas, elektroaparātus, apgaismes ķermeņus, hidrometeoroloģiskos aparātus, radiouztvērējus, tranzistorus, radiolas, triodes, veļas mazgājamās mašīnas, medikamentus, parfimērijas izstrādājumus u. c.

Rīgas jūras vārti — jūras pasažieru stacija.

Lielu vietu Rīgas ekonomiskajos sakaros ieņem sociālistiskās valstis, it īpaši SEPP locekles. Uz sociālistiskajām valstīm tiek sūtīta lielākā daļa ($\frac{2}{3}$) Rīgas uzņēmumos ražotās eksportprodukcijas. Padomju Latvijas galvaspilsētas ekonomikā lieti noder SEPP valstu atsūtītās mašīnas un iekārtas, kā arī draudzīgo valstu pieredze. Rīdzinieku ikdienā savu vietu ieņēmuši Ungārijas pasažieru autobusi «Ikarus», Čehoslovākijas tramvaju vagoni, lielas jaudas autocisternas, medicīniskās iekārtas, kafejnicu kafijas automāti u. c. Rīgas veikalos bieži redzam sociālistisko valstu vieglās un pārtikas rūpniecības ražojumus.

Daļu savas produkcijas ārvalstīm ražo apmēram 100 Rīgas rūpnīcu, daudzas no tām dalās pieredzē un sadarbojas ar radnieciskiem uzņēmumiem SEPP valstīs. Lielākās Rīgas rūpnīcas — «VEF» izstrādājumus (piemēram, radiouztvērēju «Lukss», «Spīdola» vairākus variantus, telefona centrāles un telefona aparātus) ārzemēs pazīst jau kopš 1958. g. Milzīgā Asuānas aizsprosta hidromezgls pilnīgi apgādāts ar «VEF» aparatūru. Rūpnīcas darbinieki kopīgi ar Čehoslovākijas firmas «Tesla» speciālistiem izstrādāja automātisko sakaru sistēmu Padomju Savienībai, dalās pieredzē ar poļu firmu «Zwón», katru gadu organizē apmaiņas braucienus, kā arī uzņem viesus. Rūpnīcas ražojumi patentēti Francijā, Anglijā un VFR.

Aiz PSRS robežām labi pazīstami A. Popova Rīgas radiatorrūpnīcas ražojumi. 1960. gadā uz Bulgāriju eksportēja pirmos 100 radiouztvērējus, bet 1970. gadā rūpnīca nosūtīja uz 40 valstīm vairāk nekā miljonu radiouztvērēju.

Ar pazīstamu firmu produkciju sekmīgi konkurē Rīgas elektromašīnu rūpnīcas ražojumi, tos nosūta uz 60 valstīm. Padomju vagonbūvētāju pirmo darinājumu eksportam — jauna tipa elektrovilcienu «ER-25», kas atzinīgi novērtēts starptautiskās izstādēs un gadatirgos, pieprasa Bulgārija, Dienvidslāvija u. c. Plaši ir Rīgas vagonu rūpnīcas internacionālie sakari, tā uzņemta par Elektronikas un mašīnbūves dokumentu un informācijas apmaiņas loka Eiropas organizācijas biedru. Jaunu elektrovilcienu un dīzeļ-

vilcienu radīšanā RVR sadarbojas ar VDR Henigsdorfā lokomotīvu būves rūpnīcu un elektrotehnisko kombinātu «Hans Bäumlē» un Ungārijas rūpnīcu «Mavag». Pēc bulgāru dzelzceļnieku pasūtījuma Rīgas vagonbūvētāji uzbūvējuši speciālu elektrovilcienu ekspluatācijai kalnu apstākļos «ER-22». Uz ārzemēm sūta lielu daļu Rīgas dīzeļu rūpnīcas ražojumu, tāpat miljoniem elektrisko spuldžu, kas izgatavotas Rīgas elektrospludžu rūpnīcā. Uz vairākiem desmitiem valstu eksportē rūpnīcu «Etalons», «Kompresors», «Dzintars» u. c. ražojumus.

Vairāki Rīgas rūpniecības izstrādājumi, kā jau minēts, augstu novērtēti starptautiskajos gadatirgos un skatēs Leipcīgā, Briselē, Zagrebā, Brno, Izmirā, Damaskā, Poznaņā u. c.

Izteiksmīgs rādītājs ir augošais pieprasījums pēc Rīgas produkcijas pasaules tirgū. 1958. gadā to izveda uz 38 valstīm, 1968. gadā — uz 70, bet 70. gados — jau uz 90 valstīm.

2. RĪGAS STARPTAUTISKIE SAKARI ZINĀTNĒ UN KULTŪRĀ

Straujā zinātnes un tehnikas progresa laikmetā, kad zinātne arvien vairāk kļūst par tiešu ražotājspēku, īpaša vērība tiek veltīta zinātniski tehniskajai sadarbībai un pieredzes apmaiņai. Visai rosīgi šajā ziņā ir Latvijas PSR ZA zinātniski pētnieciskie institūti, kuriem sevišķi tuvi sakari izveidojušies ar sociālistisko valstu zinātniekiem. SEPP valstu kopējo koordinācijas plānu ietvaros Padomju Latvijas zinātnieki sadarbībā ar viņiem 70. gadu vidū risina 22 zinātniskās tēmas — gan uz daudzpusēju, gan divpusēju līgumu pamata. Uz daudzpusēju līgumu pamata pie kopējām tēmām strādā Elektronikas un skaitļošanas tehnikas institūts un Neorganiskās ķīmijas institūts. Savstarpēji nostiprinājusies vairāku Latvijas PSR ZA institūtu sadarbība ar VDR ZA Kodolpētījumu un Astrofizikas centrālajiem institūtiem, G. Akimova Valsts materiālu aizsardzības zinātniskās pētniecības institūtu Čehoslovākijā, Poļu ZA Eksperimentālās bioloģijas institūtu.

Laikā no 1966. līdz 1970. g. gan pieredzes apmaiņas, gan kopēju problēmu risināšanas nolūkos Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā viesojušies 1177 speciālisti, savukārt uz ārzemēm 1962.—1965. gadā izbraukuši 41, bet 1966.—1970. gadā — 259 speciālisti. Bez tam zinātniski tehniskās sadarbības nolūkos, pēc Latvijas PSR Ministru Padomes zinātniski tehniskās un izstāžu daļas datiem, 1968.—1970. gadā uz ārzemēm izbrauca 163 dažādu nozaru pārstāvji, rūpnīcas un zinātniski pētnieciskās iestādes uztur sakarus ar attiecīgas problemātikas organizācijām ārzemēs.

Rīgas kā Latvijas PSR zinātniskā centra nozīme pāraug republikas ietvarus, dažu zinātnisku problēmu risinājuma ziņā Rīga gūst ievēribu arī citu valstu zinātnieku vidū. Te notikuši vairāki starptautiski forumi, no kuriem īpaši jāmin plašais 7. Starptautiskais dabas vielu ķīmijas simpozījs 1970. g. jūnijā. Tajā piedalījās ap 2000 zinātnieku no 40 valstīm, ar to bija saistīti 4 presimpozīji un plaša starptautiska ekspozīcija «Zinātniskie aparāti un bioķīmiskie reaģenti» Rīgas Sporta manēžā, kurā savus paraugus

demonstrēja PSRS, Čehoslovākijas, Ungārijas, ASV, Anglijas, Francijas, Holandes, Japānas, Zviedrijas, VFR un Rietumberlīnes firmas. Latvijas un Ungārijas zinātniekiem un ārstiem nozīmīgs bija 1970. g. septembrī Rīgā organizētais simpozījs par Ungārijā ražotajiem medicīnas preparātiem; šajā sakarā notika arī Ungārijas medicīnisko preparātu izstāde. Ārzemju viesi no 13 valstīm piedalījās arī 2. Vissavienības traumatologu kongresā, kas notika Rīgā 1969. g. rudenī. Sociālistisko valstu zinātnieki bija klāt Rīgā starptautiskajā seminārā par lieljaudu enerģijas fizikas perspektīvām, 1967. gadā apspriedē par atoma spektroskopijas un atoma kodola struktūras jautājumiem, 1968. gadā konferencē par magnētiskās hidrodinamikas jautājumiem un konferencē par iekšējo ūdenstilpju pētīšanu utt. Rīgā sarīkotas vairākas zinātniski nozīmīgas starptautiskas izstādes.

Savukārt visdažādāko profesiju un zinātņu speciālisti no Rīgas piedalījušies konferencēs, kongresos un simpozījos, kā arī ilgstoši stažējušies daudzās zemēs — Čehoslovākijā, VDR, Polijā, Bulgārijā, Dienvidslāvijā, Ungārijā, Rumānijā, ASV, Japānā, VFR, Anglijā, Francijā, Itālijā, Zviedrijā, Somijā.

Rīgas zinātnieki aktīvi iesaistījušies Baltijas jūras problēmu risināšanā. Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūts SEPP valstu sadarbības ietvaros risina pētījumu kompleksa bioloģisko daļu.

Aktīvie informatori par ārzemju zinātnes, tehnikas, mākslas, literatūras sasniegumiem ir Rīgas zinātniskās bibliotēkas — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka, Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka, Republikāniskā zinātniski tehniskā bibliotēka, LVU un Rīgas Medicīnas institūta zinātniskās bibliotēkas, kuras ik gadus papildina savus fondus ar ārzemēs izdoto literatūru gan apmaiņas kārtā, gan iepērkot to.

Par Latvijas PSR zinātnisko bibliotēku starptautiskajiem sakariem 60. gados sniedz liecību šādi dati:

bibliotēka	1965. g.		1970. g.	
	sapēma	nosūtīja	sapēma	nosūtīja
Valsts	4 528	3 983	4 186	5 289
Fundamentālā	8 104	6 330	10 276	7 907
LVU	1 922	1 260	2 507	2 800
RPI	313	134	279	129
kopā	14 867	11 607	17 269	16 168

Tiešas iespējas rīdziniekiem, kā arī pārējiem Padomju Latvijas darbaļaudīm iegādāties sociālistisko zemju literatūru visdažādākajās nozarēs sagādā grāmatnīca «Globuss», kas darbojas kopš 1956. g. «Globuss» aktīvi turpina jau agrāk Grāmatu palātas aizsākto sociālistisko zemju izdevumu popularizēšanu izstāžu—pārdošanu veidā. No 1965. g. regulāri notiek tematiski plānotas VDR un Polijā izdoto grāmatu izstādes—pārdošanas.

Lai Latvijas PSR iedzīvotājus iepazīstinātu ar citu tautu literatūru, dzīvi, paražām, problēmām, lielu darbu veic republikāniskās izdevniecības «Liesma», «Zvaigzne» un «Zinātne». Sadarbojoties ar Latvijas Padomju rakstnieku savienības tulkotāju sekciju, 1950.—1965. gadā tās laidušas

klajā 540 ārvalstu zinātniskās un daiļliteratūras vienības. Kā zināms, latviešu lasītāji iepazinušies ar daudziem pasaules klasiķu un progresīvo mūsdienu autoru darbiem.

Rīgā izdotās grāmatas bija plaši pārstāvētas vairākos starptautiskajos grāmatu forumos — Leipcigā, Parīzē, Monreālā, Londonā, Belgradā, īpašā Latvijas PSR dienā ar tām tuvāk iepazīnās apmeklētāji starptautiskajā grāmatu izstādē Maskavā 1970. g. rudenī, kas bija veltīta V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienai.

Latvijas rakstniekus vienmēr saistījušas pasaules problēmas, cīņa par mieru, pret reakcijas spēkiem. Vairākās svešvalodās tulkoti Ž. Grīvas «Stāsti par Spāniju», kas ir spilgta parādība pasaules daiļliteratūrā par Spānijas pilsoņu kara tematiku. Pēc otrā pasaules kara, kad sociālisma nometnes zemes sāka celt dzīvi uz jauniem pamatiem, tām bija nepieciešama aktuāla, pārdzīvojamajam brīdim piemērota literatūra. Tāpēc arī vācu, poļu, čehu, bulgāru, ungāru, rumāņu, ķīniešu, slovaku valodā tika pārtulkoti latviešu rakstnieku darbi: V. Lāča «Zvejnieka dēls», «Vētra», «Uz jauno krastu», «Putni bez spārnēm», «Pazudusi dzimtene», «Vandziņš», A. Sakses «Pret kalnu», V. Bērces «Pirmie vienpadsmit», A. Grigūļa «Robežsargi, divi puikas un suns», «Trešā brigāde», A. Brodeles «Marta». Piecdesmito gadu vidū tulkoja tādus latviešu klasikas darbus kā A. Pumpura «Lāčplēsis» (japāņu valodā), A. Upīša «Zaļā zeme» (bulgāru, vācu, franču, čehu valodā), «Zīda tīklā» (vācu valodā), R. Blaumaņa stāsti (angļu valodā) u. c. Bulgāru, vācu, čehu valodā izdotas latviešu tautas pasakas. 60. un 70. gados tulkotās literatūras autori ir jau arī padomju laika paaudze (I. Auziņš, M. Čaklais, A. Bels, E. Līvs, Z. Skujiņš, O. Vācietis, Ē. Vilks, I. Ziedonis u. c.) ar savu problemātiku un dzīves uztveri.

Laikā no 1968. līdz 1970. g. Rīgā viesojies 51 sociālistisko valstu rakstnieks un dzejnieks, kā arī Somijas, ASV, Čīles, Turcijas, Indijas un dažu citu kapitālistisko valstu literāti. Arī Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedri ik gadus dodas radošos komandējumos un tūrisma braucienos, piedalās starptautiskajās sanāksmēs — Ž. Grīva Āfrikā, Anglijā, J. Niedre Japānā, Āzijas un Āfrikas zemju rakstnieku konferencē Taškentā, Z. Skujiņš — Francijā, utt. No 1966. līdz 1970. g. ārzemju braucienos daudz iespaidu guvuši 35 Rakstnieku savienības biedri. Septiņdesmitajos gados ārzemēs viesojas ik gadus ap 20 Padomju Latvijas rakstnieku.

Rīgas rakstnieki nodibinājuši ciešākus sakarus ar poļu, vācu, bulgāru un slovaku biedriem. Draudzīgas attiecības izveidojušās starp Rīgas un Ščecinas literātiem. Ik gadus pārstāvjiem apmainās arī Rīgas un Rostokas rakstnieki. Lai labāk organizētu Rīgas rakstnieku starptautiskos sakarus, 1971. gadā Latvijas Padomju rakstnieku savienībā nodibināja sabiedrisku komisiju sakariem ar ārzemju rakstniekiem, bet 1975. gadā radīja īpašu komisiju draudzībai ar Āzijas un Āfrikas tautu rakstniekiem.

Īpašu atzinību poļu literārajās aprindās ieguvis rakstnieks un tulkotājs J. Osmanis, kam piešķirts Polijas Nopelniem bagātā tulkotāja nosaukums. Latvijas PSR Tautas dzejniece M. Ķempe, kas apliecinājusi sevi kā Indijas kultūras aktīvu propagandētāju Padomju Latvijā, ar savu dzeju kļuvusi pazīstama Indijā un saņēma Dž. Neru prēmiju.

1965. gadā laikraksta «Dzimtenes Balss» redakcija sāka izdot literāru pielikumu angļu valodā «Amberland» («Dzintarzeme»), lai iepazīstinātu ar latviešu padomju literatūru arī citu zemju lasītājus. Izdevums iznāk vairākas reizes gadā un izraisījis interesi Amerikas Savienotajās Valstīs, Kanādā, Anglijā un Austrālijā.

Rīga ir arī starptautisko sakaru centrs Padomju Latvijas mūzikas dzīvē. Galvenie pasākumi, kuros izpaužas Rīgas starptautiskie mūzikas sakari, ir citu tautu mūzikas propaganda, vieskoncerti, komponistu un mūziķu radošie komandējumi, piedalīšanās starptautiskos mūzikas sarīkojumos, pieredzes un informācijas apmaiņa. Latvijas Valsts filharmonijā gandrīz katru gadu notiek koncertlekciju cikls par kādu ārzemju mūzikas klasiķi, iesaistot izpildītājus no vairākiem mākslinieciskajiem kolektīviem, te koncertē ievērojamie ārzemju mākslinieki. Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā operas un baleta teātra repertuārā ik gadus ir ārzemju klasiķu darbi, tur uzstājas viesi no visām pasaules malām. Padomju Latvijas baleta trupa iepazīstinājusi ar savu mākslu skatītājus Bulgārijā, Itālijā, Čehoslovākijā, Somijā, Grieķijā, ASV, Meksikā. Plaša vieskoncertu ģeogrāfija ir Rīgas baleta solistiem: Japāna, Latīņamerika, Francija, Kipra. Aiz robežām kļuvuši pazīstami baleta solisti V. Vilciņa, H. Ritenbergs, jaunie baletdejojāji Z. Errsa, G. Gorbaņovs, T. Jeršova, I. Dumpe, A. Martinovs.

Tālu aizskanējusi Rīgas Doma ērģeļu slava. Pēc ilgāka pārtraukuma to skanīgumu atjaunojuši VDR mūzikas instrumentu speciālisti. Pie tām muzicējuši daudzi ārzemju viesi. Savukārt Rīgas ērģelnieks P. Sīpolnieks koncertējis vairākās Eiropas valstīs.

Latvijas PSR mūziķu saimes pārstāvji bijuši daudzos starptautiskos sarīkojumos gan kā oficiālo delegāciju locekļi, gan kā viesi. M. Zariņš kā PSRS Komponistu savienības pārstāvis 1959. gadā iepazīnās ar franču mūzikas kultūru un 1967. gadā piedalījās UNESCO mūzikas padomes darbā, kā arī Edinburgas mūzikas festivālā Anglijā. Rīgas mākslinieki vairākkārt piedalījušies starptautiskajos mūzikas sarīkojumos «Varšavas rudens» un «Prāgas pavasaris», kā arī mūzikas festivālos Berlīnē, Budapeštā, Zagrebā, Zolzburgā, Hallē, Amsterdamā u. c. Ārzemēs dažādos raidījumos un koncertos izpildīti L. Garūtas, O. Grāvīša, P. Dambja, R. Jermaka, R. Kalsona, V. Kaminska, J. Ķepīša, J. Ozoliņa, R. Paula, P. Plakida, G. Ramana, Ā. Skultes, M. Zariņa, A. Žilinska un citu Rīgas komponistu darbi. Rīgas mūziķi un izpildītāji augstu novērtēti starptautiskos konkursos. Piemēram, pianiste I. Graubiņa Leipcijas Baha 2. starptautiskajā konkursā 1964. gadā ieguva zelta medaļu un laureātes nosaukumu. Atzinību izpelnījušies arī L. Andersone Berlīnes vokālistu konkursā un vairāki Rīgas estrādes dziedātāji estrādes dziesmu konkursos VDR. Starptautisko jaunatnes festivālu laureāti ir tautas mūzikas izpildītāja Dz. Jansone, vijolniece L. Rubene, mežradznieks A. Klišāns, LVU Tautas deju ansamblis «Dancis». Populārais komponists R. Pauls vairākkārt piedalījies žūrijas komisiju darbā starptautiskos vieglās mūzikas izpildītāju konkursos VDR un Polijā.

Ārzemēs viesojušies daudzi pašdarbības kolektīvi — tautas kori un tautas deju ansambļi. Viens no aktīvākajiem ir Tautas sieviešu koris «Dzintars», kas piedalījies vairākos starptautiskos konkursos. Vislielākos panākumus koris guva 1969. gadā Ungārijā B. Bartoka 3. starptautiskajā

konkursā, iegūdamas «Zelta diplomu» un 1. vietu, kā arī 9. starptautiskajā koru konkursā Hāgā, kur saņēma «Grand prix». Vairākkārt ārzemēs viesojušies tautas kori «Tēvzeme», «Ave sol», «Rīga», «Juventus» u. c., deju ansambļi «Daile», «Dancis», «Liesma», «Vektors», «Ritenītis» u. c. Divkārsu uzvaru no Gorīcijas (Itālijā) starptautiskā koru polifoniskās mūzikas konkursā pārveda Tautas viru koris «Dziedonis», bet kamerkoris «Ave sol» ieguva «Grand prix» Areco (Itālijā).

Liela nozīme citu tautu dzīves un problēmu izpratnē ir teātrim. Ik gadus ap 2 milj. skatītāju apmeklē Rīgas teātrus, kuri katru sezonu iestudē vairākus ārzemju autoru darbus. Rīgas teātru repertuārā bijuši B. Brehta, T. Dreizera, E. de Filipo, M. Friša, J. Hašeka, N. Hikmeta, H. Ibsena, V. Igo, A. Kivi, Ē. M. Remarka, V. Šekspira, B. Šova, M. Tvena un citu ievērojamu dramaturgu darbi.

Arvien biežāk Padomju Latvijas teātru trupas un atsevišķi aktieri viesojas aiz PSRS robežām. Par ievērojamu notikumu Rīgas mākslas dzīvē kļuva A. Upīša Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā drāmas teātra un Rostokas Tautas teātra apmaiņa ar viesizrādēm. Starptautiskos festivālos savu mākslu ar panākumiem vairākkārt demonstrējis Latvijas PSR Valsts leļļu teātris. Cieši draudzības pavedieni saistījuši to ar brāļu pilsētas Ruses Tautas leļļu teātri. Abi teātri apmainās viesizrādēm, viesrežisoriem un repertuāru. Atzīmējami arī Rīgas Krievu drāmas teātra sakari ar Ruses dramatisko teātri.

Rīdzinieku teātra tradīcijas kuplinājusi bulgāru režisore J. Oņanova, iestudējama Valsts leļļu teātrī baletu «Petruška» un Jaunatnes teātrī lugas «Horo» un «Pepija Garzeķe». Abi minētie teātri ir starptautisku organizāciju locekļi. Latvijas PSR Tautas skatuves māksliniece V. Singajevska pārstāvēja padomju teātra mākslu Starptautiskās jaunatnes un bērnu teātru asociācijas rīkotajās asamblejās Itālijā un Kanādā. Padomju Savienības deleģātu vidū kā Latvijas teātru pārstāve Vispasaules teātru kongresos Anglijā 1971. gadā un Stokholmā 1977. gadā bija Latvijas Teātra biedrības priekšsēdētāja PSRS Tautas skatuves māksliniece L. Freimane. Prāgas scenogrāfu kvadrinnālē piedalījušies Rīgas scenogrāfi A. Freibergs un M. Kitajevs.

Ārzemju skatītāji iepazīstināti arī ar Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā operas un baleta teātra uzvedumiem. Teātra baleta trupa piedalījās 1968. gadā teātru festivālā Ungārijas pilsētā Segedā, kur saņēma «Zelta vainagu». Rīgas teātri aktīvi iesaistījušies sociālisma zemju lugu festivālos, kur vairākkārt guvuši atzinību.

Padomju varas gados rīdzinieki ir iepazīnušies ar vairāku ievērojamu ārvalstu teātru kolektīvu un atsevišķu izcilu mākslinieku sniegumu. Rīgā viesojās Kubas, Spānijas, ASV, Čehoslovākijas, Nīderlandes, VFR baletdejojotāju trupas, itāļu marionešu teātris, divi Japānas leļļu teātri, franču teātri «Comedie Française», «Atelier», angļu «Covent Garden», VFR Hamburgas «Thalia», Ostravas Valsts operas un baleta teātra trupa u. c. ievērojami mākslinieku kolektīvi.

Arī teātra mākslai radnieciskajā nozarē — kinomākslā sakuplojuši Rīgas starptautiskie sakari. Rīgā notikušas visu sociālistisko valstu filmu nedēļas un dekādes, demonstrētas labākās sociālistisko un daudzu kapitālistisko

Uz izstādi «Interpress-66».

valstu mākslas un dokumentālās filmas. Rīgas teātru un kino aktieri piedalījušies VDR un Polijas filmās, savukārt poļu kinoaktrise Pola Raksa tēloja galveno lomu Rīgas kinostudijas filmā «Noktirne». Pasaulē izgājušās Rīgas kinostudijas filmas «Purva bridējs», «Salna pavasarī», «Pie bagātās kundzes», «Divi», «Jolanta», «Mocarts un Saljēri», «Pūt, vējiņi!», «Ezera sonāte» u. c. 18. starptautiskajā kinofestivālā Venēcijā par sievietes lomas labāko tēlojumu (filmā «Malva») apbalvoja Dz. Ritenbergu. Akadēmiskā drāmas teātra aktrisei PSRS Tautas skatuves māksliniecei E. Radziņai par karalienes lomas tēlojumu filmā «Hamlets» tika piešķirta speciāla balva Anglijā. Laba slava ir arī Rīgas dokumentālistu filmām. Draudzības un solidaritātes apliecinājums ir filma, kas veltīta latviešu tautas dēlam, pirmajam Berlīnes komandantam pēc Lielā Tēvijas kara N. Berzarinam (Bērzariņam); tās uzņemšanā aktīvi palīdzēja vācu biedri. H. Franka kinolente «Mūžs» Oberhauzenas starptautiskajā dokumentālo filmu un īsfilmu festivālā ieguva «Grand prix».

Īpaši atzīmējami Rīgas kinoamatieru sasniegumi. Sākot ar 1966. g., viņi PSRS programmas ietvaros piedalījušies un guvuši atzinību visos Vispasaules kinoamatieru savienības «UNICA» festivālos.

Ievērojama vieta starptautisko sakaru izvēršanā pieder Latvijas televīzijai, radio un presei. Tās reizē ir gan informācijas nesējas, gan arī aktīvas šo sakaru veidotājas. Notiek savstarpēja televīzijas un radio dienu apmaiņa, tiek organizēti radošo kolektīvu un atsevišķu darbinieku pieredzes apmaiņas braucieni, sociālistisko zemju valsts svētku atzīmēšana u. c.

Rīgas brāļu pilsētu un dažu ar Rīgu cieši saistīto PSRS pilsētu ģerboņi 17. jūnija laukumā.

pasākumi. Īpaši cieši sakari Rīgas televīzijas, radio un preses darbiniekiem izveidojušies ar brāļu pilsētu kolēģiem.

Televīzijas raidījums «Globuss» un radioraidījums «Dzintarkrasts» veltīts starptautiskiem tematiem, kultūras sakariem, kā arī informē ārzemju klausītājus par dzīvi Padomju Latvijā. Īpaši atzīmējams starptautiskais jūras tēmai veltītais filmu festivāls «Cilvēks un jūra», kuru kopš

1967. g. ik pēc diviem gadiem organizē Latvijas PSR Valsts televīzijas un radoraidījumu komiteja un republikas zvejnieku kolhozi. Ar katru gadu festivālam ir arvien vairāk dalībnieku ne vien no sociālistiskajām, bet arī no kapitālistiskajām valstīm.

Daudzās starptautiskajās fotomākslas izstādēs balvas izpelnījušies Rīgas mākslas fotogrāfijas meistari. Savukārt Rīgas un visas Latvijas PSR iedzīvotāji iepazinušies ar starptautiskajām izstādēm «Interpress-66», «Sieviete fotomākslā» (1968. g.), «Simts fotomeistaru» (1969. g.), kā arī ceļojošo fotoizstādi «Rīga—Ščecina—Rostoka». Septiņdesmito gadu vidū Starptautiskā fotomākslas federācija (FIAP) piešķīra Rīgas fotomāksliniekiem Ī. Apkalnam, G. Bindem un E. Spurem FIAP mākslinieka goda nosaukumu, kurš bija piešķirts vēl tikai trim PSRS fotomeistariem. Daudzkārt starptautiskajos konkursos ievēribu izpelnījušies arī L. Balodis, G. Janaitis, J. Gleizds, A. Āķis, J. Kreicbergs, V. Mihailovskis, I. Tihonovs u. c. Ievērojot arvien pieaugošo fotogrāfijas popularitāti pasaulē, jāatzīst, ka Rīgas fotomākslinieki iepazīstinājuši fotomīļotājus daudzās valstīs ar Latvijas PSR un tās galvaspilsētu, kā arī ar visu mūsu lielo Dzimteni.

Padomju Rīga, kas audzina un organizatoriski pulcina galvenos Latvijas PSR mākslinieku radošos spēkus, ar saviem starptautiskajiem sakariem paver viņiem arvien plašākas iespējas iepazīstināt ar latviešu padomju mākslas labākajiem paraugiem tūkstošiem mākslas draugu visā pasaulē, kā arī nodrošina rīdziniekiem iespēju iepazīties ar citu tautu mākslas sasniegumiem. Ik gadus Latvijas PSR Aizrobežu mākslas muzejā iekārto vairākas ārzemju autoru, piemēram, somu, zviedru, argentīniešu, rumāņu, poļu, čehoslovaku, bulgāru, Kubas, Kongo, indiešu u. c., darbu izstādes.

Rīgas mākslinieku darbi starptautiskajā arēnā pirmo reizi plašāk izgāja 6. Vispasaules jaunatnes festivālā Maskavā 1957. gadā, pēc tam 7. Vispasaules jaunatnes festivālā Vīnē 1959. gadā un padomju grafikas izstādē Londonā 1959. gadā. 1960. gadā notika Padomju Baltijas grafikas izstāde Čehoslovākijā. 1962. gads bija nozīmīgs ar Rīgas keramiķu Prāgas starptautiskajā izstādē iegūtajiem lauriem. Ar zelta medaļām tur apbalvoja S. Ozoliņu, A. Žūriņu, ar sudraba medaļām — G. Kruglovu, S. Šmidkenu, diplomus ieguva F. Heimrāte, M. Melnalksne, M. Priede. Arī starptautiskajās keramikas izstādēs Fajencā (Itālijā) atzīmēti rīdzinieku darinājumi. Vairākkārt tajās apbalvoti P. Martinsona darbi. Laikā no 1969. līdz 1976. g. starptautiskajās keramiķu izstādēs Itālijā un Polijā vien piedalījušies 18 šīs nozares mākslinieki rīdzinieki, kas saņēmuši 7 medaļas (to skaitā 4 zelta medaļas) un 11 diplomus. Atsaucoties uz pasaules ievērojamiem sabiedriskās dzīves notikumiem, Rīgas mākslinieki piedalījušies Vispasaules sieviešu kongresam veltītajā izstādē Maskavā 1963. gadā, Miera nedēļu ietvaros rīkotajās izstādēs Maskavā, Rostokā, Rīgā, bjennālēs Venēcijā, Rostokā, Krakovā u. c., kā arī Baltijas padomju republiku izstādēs VDR, Polijā, Dānijā, Beļģijā, Zviedrijā, Somijā, Čehoslovākijā, Dienvidslāvijā. Rīgas mākslinieku darbi bija pārstāvēti PSRS ekspozīcijās Monreālā, Parīzē, Osakā, Londonā, Ņujorkā. 1966. gadā Parīzē izstādē Rodēna muzejā tika eksponēta G. Grundbergas skulptūra «Miers», kas pirmoreiz šādā ekspozīcijā pārstāvēja padomju mākslu. Pirmajā starptautiskajā sīkplastikas bjennālē Budapeštā 1971. gadā par laureāti kļuva mazo formu meistare

rīdziniece O. Ābolaņa. Lielus starptautiskus panākumus guvuši arī Rīgas gobelēnisti. R. Bogustova, E. Vignere un R. Heimrāts saņēmuši godalgas, noformējuši ārzemēs gan PSRS, gan Latvijas PSR dekoratīvās, lietišķās un gobelēnu mākslas izstādes. Septiņdesmito gadu pirmajā pusē izstādēs sociālisma zemēs panākumus guva Rīgas grafiķi un plakātisti. Nostiprinās arī Rīgas gleznotāju starptautiskais prestižs. Ar plašām viņu darbu ekspozīcijām iepazinusies publika ASV, VFR, Rietumberlīnē, Japānā. Visai plaši ārzemēs, it īpaši Japānā, iepērk rīdzinieku — vecmeistaru un dažu vidējās paaudzes gleznotāju darbus. VDR, Anglijā pabijuši Rīgas mākslinieku — pašdarbnieku darbi, īpašu atzinību izpelnoties lietišķās mākslas ceļojošajai izstādei.

Rīgas mākslinieku radošo komandējumu rezultātā radusies draudzība starp Rīgas lietišķās mākslas vidusskolu un Behines keramikas skolu Čehoslovākijā, kā arī sakari ar Stokholmas lietišķās mākslas skolu.

Septiņdesmitajos gados, ievērojami samazinoties starptautiskajam sapilējumam, kultūras apmaiņa starp PSRS un citām lielajām pasaules valstīm — ASV, Franciju, VFR u. c. — stipri paplašinājusies. Rīga gan kā Padomju Latvijas galvaspilsēta, gan kā pilsēta ar starptautisku prestižu vispār sniedz savu ieguldījumu Padomju Savienības miera, draudzības un sadarbības ārpolitikas īstenošanā. Ar katru gadu paplašinās draudzīgo pavedienu ģeogrāfija, padziļinās radošie sakari, sociālisma celtniecības un nostiprināšanas pieredzes apmaiņa ar sociālisma zemēm. Rīgā arvien biežāk notiek starptautiska mēroga pasākumi, tā ieņem savu noteiktu vietu SEPP organizāciju darbā, te sapulcējas pasaules valstu zinātnieki. Aktīvāki kļūst tūrisma un sporta sakari. Masu komunikācijas līdzekļi veic lielu darbu Rīgas un visas Padomju Latvijas iedzīvotāju internacionālisma un solidaritātes jūtu audzināšanā.

NOBEIGUMS

1917.—1975. g. — tādi ir šajā grāmatā apskatāmā Rīgas vēstures perioda hronoloģiskie ietvari, kura galvenais saturs ir darbaļaužu masu cīņa par sociālistiskās revolūcijas uzvaru Komunistiskās partijas vadībā, sociālisma pamatu izveidošana un attīstīta sociālistiskās sabiedrības celtniecība. Šis laika posms pilsētas daudzus gadsimtus ilgajā vēsturē aizņem tikai nepilnus 60 gadus, bet tam raksturīga neparasta notikumu sablīvētība, kuri bija ļoti nozīmīgi latviešu tautas likteņos. Vienas paaudzes laikā Rīgas iedzīvotāji kļuva par lieciniekiem daudziem epohāliem pārveidojumiem. Šā perioda pilsētas vēsturē skaidri saskatāmi vairāki posmi:

- 1) Rīga Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un pilsoņu kara laikā (1917. g. pavasaris — 1919. g.);
- 2) pilsētas sociālekonomiskā attīstība nacionālistiskās buržuāzijas diktatūras laikā un Rīgas proletariāta cīņa pret buržuāzijas kundzību (1920.—1940. g.);
- 3) sociālistiskās revolūcijas uzvara, padomju varas atjaunošana un pirmie sociālistiskie pārveidojumi (1940.—1941. g.);
- 4) Rīga Lielā Tēvijas kara laikā (1941.—1945. g.);
- 5) Rīga sociālisma celtniecības gados (1945.—1958. g.);
- 6) Rīga attīstīta sociālisma celtniecības apstākļos (1959.—1975. g.).

Grāmatā pārlicinoši parādīta Rīgas darbaļaužu cīņa par Oktobra ideju īstenošanu, atainots neaizmirstamais 1919. gads, kad Rīga pirmoreiz latviešu tautas vēsturē kļuva par vienotas nacionālās valsts — padomju valsts galvaspilsētu. Toreizējos vēsturiskajos apstākļos (iedzīvotāju masveida evakuācija pirmā pasaules kara laikā un daudzu carisma vajāto revolucionāru piespiedu prombūtne) Rīgas proletārieši gan veidoja savu vēsturi, arī iesaistoties revolucionārajos notikumos Maskavā, Petrogradā, Harkovā, Nižņijnovgorodā, Jaroslavlā, Vitebskā un daudzās citās Krievijas vietās, kur plecu pie pleca ar saviem šķiras brāļiem — krieviem, ukraiņiem, tatāriem u. c. lika pamatus padomju varai un aizstāvēja tās iekarojumus pret iekšējo kontrrevolūciju un ārējiem ienaidniekiem.

Nacionālistiskās buržuāzijas kundzības gados Rīga bija asu šķiru cīņu

arēna. Streiki, demonstrācijas, mītiņi sekoja cits citam. Strādnieki neatlaidīgi cīnījās par sava ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, par politiskajām tiesībām. 1940. gadā komunistu vadītās spēcīgās masu uzstāšanās rezultātā buržuāzijas vara krita, tika atjaunota padomju vara, Rīga kļuva par Padomju Latvijas galvaspilsētu. Sākās sociālisma pamatu celtniecība.

Grūts pārbaudījums Rīgas pilsētai, tāpat kā visai Padomju zemei, bija Lielais Tēvijas karš. Daudzu Rīgas strādnieku un darba intelīģences pārstāvju — drosmīgo cīnītāju pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem — vārdi uz mūžiem ierakstīti latviešu darba tautas varonīgās cīņas vēsturē par savas Dzimtenes brīvību un neatkarību. Rīga cieta lielus zaudējumus — okupantu zvērību un arī melīgās propagandas rezultātā ievērojami saruka tās iedzīvotāju skaits, tika iznīcinātas milzīgas materiālās vērtības. Stipri cieta gan Rīgas rūpniecība, gan pilsētas saimniecība, gāja bojā daudzi unikāli arhitektūras pieminekļi.

Īpašu vietu Rīgas vēsturē sociālisma periodā ieņem divi pēdējie posmi (1945.—1975. g.) — laiks, kad Latvijas PSR ar visu Padomju valsts brālīgo republiku palīdzību tika risināti sociālisma celtniecības uzdevumi, kā arī tā pilnveidošana līdz attīstīta sociālisma līmenim. Sociālisma celtniecības periodu Padomju Latvijā un tās galvaspilsētā Rīgā raksturo varonīgais, paš-aizliedzīgais darbaļaužu darbs grandiozo Komunistiskās partijas un Padomju valsts plānu īstenošanai. Padomju ļaudis «... turpināja revolūcijas eksperimentu, jaunajos vēsturiskajos apstākļos vairoja revolūcijas iekarojumus, radīja attīstītā sociālisma uzvarošās celtniecības dzīvo pieredzi».¹

Uzvara Lielajā Tēvijas karā, kura kaujas laukos pret ienaidnieku varonīgi cīnījās arī daudzi ridzinieki, deva padomju tautai iespēju atgriezties pie mierīga jauncelsmes darba. Pēckara gadi Rīgā bija vācu fašistisko okupantu izpostītās pilsētas atdzimšanas, tās rūpniecības un saimniecības atjaunošanas un tālākās attīstības laiks. «Visi zina, cik smagi mums bija zaudējumi un postījumi, ko nesa karš,» — referātā V. I. Ļeņina 100. dzimšanas dienai veltītajā svinīgajā sēdē teica L. Brežņevs. — «Vajadzēja no jauna uzcelt daudzas pilsētas un ciemus, rūpnīcas un elektrostacijas, skolas un slimnīcas. Pārvelkot svītru ienaidnieku viltīgajiem plāniem uz ilgu laiku padarīt vāju mūsu valsti, padomju tauta visīsākajā laikā sadziedēja kara brūces un izdarīja milzīgu lēcienu uz priekšu. Materiālie un garīgie iekarojumi, kas izcīnīti pēckara gados, pārsteidz iztēli ar savu grandiozītāti. Sociālisms atkal demonstrējis savu spēku un vitalitāti.»²

Padomju tautas sasniegumi Komunistiskās partijas vadībā sociālisma materiāli tehniskās bāzes paplašināšanā, sociālistisko sabiedrisko attiecību pilnveidošanā, tautas materiālās labklājības un kultūras līmeņa paaugstināšanā, politiskās sistēmas un sociālistiskās demokrātijas attīstīšanā 50. gadu beigās liecināja par būtiskiem panākumiem sociālistiskās sabiedrības nostiprināšanā un attīstīšanā, nepieciešamo priekšnoteikumu radīšanā pārejai uz komunisma augstākās fāzes tiešu celtniecību. 1959. g. sākumā notikušais PSKP ārkārtējais 21. kongress savā rezolūcijā uzsvēra,

¹ Brežņevs L. Neskartā zeme. R., 1978, 6.—7. lpp.

² Brežņevs L. Ļeņina idejas dzīvo un uzvar. — Grām.: Brežņevs L. Ļeņiniskais kurss. Runas un raksti, 2. sēj. R., 1971, 533. lpp.

ka «... Padomju Savienības vēsturiskajā attīstībā sācies jauns posms. Sociālisms mūsu zemē guvis pilnīgu un galīgu uzvaru. Pagājis tas laiks, kad Padomju Savienība bija vienīgā sociālistiskā valsts un atradās naidīgā kapitālistiskā ielenkumā. Tagad ir divas pasaules sabiedriskās sistēmas: savu laiku nodzīvojušais kapitālisms un augošu dzīves spēku pilnais sociālisms, kam pieder visu zemju darbaļaužu simpātijas. Pasaulē nav tādu spēku, kas varētu atjaunot kapitālismu mūsu zemē, uzveikt sociālisma nometni.»³ Izejot no šiem konstatējumiem, PSKP 21. kongress izdarīja principiālu, vēsturiski svarīgu secinājumu: «... Padomju zeme, realizējusi visdziļākos pārkārtojumus visās sabiedriskās dzīves nozarēs, uz sociālisma uzvaras pamatiem iegājusi jaunā savas attīstības periodā — izvērstas komunistiskās sabiedrības celtniecības periodā.»⁴

Saliedēta nesaraujāmā sociāli ekonomiskā un idejiski politiskā vienotībā, dižās Komunistiskās partijas vadīta, kura, pēc V. I. Ļeņina tēlainā izteikuma, pārstāv «mūsu laikmeta prātu, godu un sirdsapziņu», pastāvot varenai sociālistiskajai visas tautas valstij, padomju tauta noteikti iegāja attīstītas sociālistiskās sabiedrības posmā. Tam bija milzīga nozīme, jo, kā atzīmēja L. Brežņevs, «... tikai attīstīta sociālistiskā sabiedrība rada iespēju sākt komunisma celtniecību.»⁵

Rīgas darbaļaudis, balstoties uz revolucionārās cīņas bagāto pieredzi, Komunistiskās partijas pilsētas organizācijas vadībā, kura savās rindās apvieno gandrīz pusi Latvijas PSR komunistu, gājuši jaunās sabiedrības cēlāju pirmajās rindās. Rīgas strādnieku šķira godam izpildīja un turpina pildīt savu vēsturisko misiju kā sabiedrības vadošais spēks. Tā ir Padomju Latvijas lepnums. Uzņēmumos izveidojušies saliedēti strādnieku un inženiertehnisko darbinieku kolektīvi, kuri zinātniski tehniskās revolūcijas apstākļos spēj sekmīgi risināt tehnikas tālākās attīstības problēmas. Augsta profesionālā kvalifikācija, darba un politiskais entuziasms raksturo mūsdienīgu Rīgas strādniekus. Nozīmīgu ieguldījumu latviešu tautas attīstībā pēckara gados devusi Rīgas zinātniskā un radošā intelīģence.

Attīstītais sociālisms atšķiras no iepriekšējā sociālisma attīstības posma ar ekonomikas mērogiem, tās pārvaldes pilnveidošanu. Ja 1950. gadā, kad Latvijā tika uzcelti sociālisma pamati, republikas rūpniecības produkcijas apjoms salīdzinājumā ar 1940. g. bija 3,5:1, tad 1975. gadā — 40,5:1. Vairāk nekā trešdaļu Rīgas pilsētas rūpniecības produkcijas dod ražošanas apvienības — jauna, progresīva ražošanas pārvaldes organizācijas forma. Pilsētas partijas organizācijas, Tautas deputātu padomes, uzņēmumu sabiedriskās organizācijas kopā ar administrāciju izstrādā un īsteno plānus, kas paredz rūpnīcu un fabriku, apvienību, rajonu un visas pilsētas kompleksās ekonomiskās un sociālās attīstības jautājumu risināšanu.

Padomju varas gados Rīga augusi un izmainījusies. Saglabādama savu vēsturisko centru, daudzos arhitektūras pieminekļus, bez kuriem nav iedomājama neatkārtotā, katram rīdziniekam tik dārgā Rīgas panorāma,

³ Cīņa, 1959, 7. febr., 2. lpp.

⁴ Turpat, 1. lpp.

⁵ Brežņevs L. Par PSRS Konstitūcijas (Pamatlikuma) projektu un tā visas tautas apspriešanas rezultātiem. — Grām.: Brežņevs L. Ļeņiniskais kurss. Runas un raksti, 6. sēj. R., 1978, 505. lpp.

pilsēta paplašinājusi savas robežas. Uzcelti jauni dzīvojamo namu masīvi (Jugla, Ķengarags, Purvciems, Imanta, Mežciems u. c.). Tiek rekonstruēts Rīgas centrs un tā aizsargājamā zona — Vecrīga. Daugavas kreisajā krastā uzbūvēts Preses nams, paceļas Politehniskā institūta korpusi, Zaķu salā sākta Latvijas radio un televīzijas kompleksa celtniecība ar 368 m augstu televīzijas torni. Izveidotas jaunas komunikāciju līnijas, uzlabojusies satiksme starp pilsētas rajoniem Daugavas labajā un kreisajā krastā. Siltumcentrāļu celtniecība nodrošinājusi Rīgai centralizētu apkuri, kas līdztekus uzņēmumu pārvietošanai ārpus centra sekmē apkārtējās vides aizsardzību, daudzu citu aktuālu mūsdienu pilsētas problēmu risinājumu. «Saglabāt tīru zemi, gaisu un ūdeni ir visas valsts mēroga uzdevums. Bija laiks, kad centās drīzāk laist darbā rūpnīcu, dot produkciju par katru cenu. Turpretim tagad jāceļ tā, lai saudzētu dabu. Tāpat jāatjaunina vecie uzņēmumi, lai arī tie nenodarītu ļaunumu apkārtējai videi,» uzsvēris L. Brežņevs 1979. g. septembrī savā runā Dņepropetrovskā.⁶

Rīga ir latviešu padomju mākslas un literatūras centrs. Padomju varas gados rakstnieki, mākslinieki, komponisti un citi kultūras darbinieki radījuši daudz mākslinieciski augstvērtīgu darbu, kuros no sociālistiskā reālisma pozīcijām atainota Latvijas un tās galvaspilsētas Rīgas darbaļaužu dzīve un cīņas no tālās pagātnes līdz mūsu dienām. Idejiskā saliedētībā ar visas padomju daudznacionālās kultūras radītājiem Rīgas radošā inteliģence dod savu ieguldījumu padomju literatūras un mākslas tālākā uzplaukumā, aktīvi piedalās cīņā par mieru, tautu draudzības un sadarbības nostiprināšanā.

Rīga šodien ir liela mūsdienīga pilsēta. Pēc 1979. g. tautas skaitīšanas datiem, tajā dzīvo 835 tūkst. cilvēku. Rīgas ekonomika, daudznozaru pilsētas saimniecība ir sarežģīta un daudzveidīga. Rīga ir dinamisks saimniecisks organisms, kura attīstības gaitā nepārtraukti rodas milzums problēmu. To savlaicīga risināšana ir partijas, padomju un sabiedrisko organizāciju, visu pilsētas iedzīvotāju uzdevums.

⁶ Cīņa, 1979, 23. sept.

AR ORDENIEM APBALVOTO RĪGAS UZŅĒMUMU UN IESTĀŽU SARAKSTS

Uzņēmuma (iestādes) nosaukums	Apbalvošanas datums	Ordeņa nosaukums
1	2	3
Laikraksts «Ciņa»	1954. g. 6. aprīlī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
LPSR Valsts Akadēmiskais operas un baleta teātris	1956. g. 14. martā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Zeķu fabrika «Aurora»	1966. g. 1. jūnijā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Konditorejas izstrādājumu fabrika «Laima»	1966. g. 9. jūlijā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas elektromašīnbūves rūpnīca	1966. g. 19. jūlijā	Ļeņina ordenis
Rīgas cementa un šifera rūpnīca	1966. g. 23. jūlijā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Baltijas jūras kuģniecības Latvijas naftas tankkuģu pārvaldes motorkuģis «Sena»	1966. g. 28. jūlijā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas V. I. Ļeņina Valsts elektrotehniskā rūpnīca «VEF»	1966. g. 29. jūlijā	Ļeņina ordenis
Latvijas civilās aviācijas pārvalde	1966. g. 13. augustā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas 1. mēbeļu kombināts	1966. g. 17. augustā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas L. Paegles 1. vidusskola	1966. g. 30. septembrī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte	1967. g. 7. janvārī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
LPSR ZA Organiskās sintēzes institūts	1967. g. 22. aprīlī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas 5. poligrāfijas mākslas profesionāli tehniskā skola	1967. g. 12. jūlijā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas industriālais politehnikums	1967. g. 13. jūlijā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
LPSR ZA Koksnes ķīmijas institūts	1969. g. 13. martā	Darba Sarkanā Karoga ordenis

1	2	3
Zivju rūpniecības ražošanas pārvaldes Rīgas kuģu remonta rūpnīca	1969. g. 10. decembrī	Ordenis «Goda Zīme»
Ļeņina komjaunatnes LPSR Valsts jaunatnes teātris	1969. g. 17. decembrī	Ordenis «Goda Zīme»
Rīgas pilsēta	1970. g. 26. novembrī	Ļeņina ordenis
Rīgas piena kombināts	1971. g. 7. janvārī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas apģērbu ražošanas apvienība «Latvija»	1971. g. 8. janvārī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas vagonu rūpnīca	1971. g. 22. janvārī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas elektropuldžu rūpnīca	1971. g. 22. janvārī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas Politehniskais institūts	1971. g. 11. februārī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas A. Popova radiatorrūpnīca	1971. g. 11. februārī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Baltijas dzelzceļa pārvalde	1973. g. 11. novembrī	Oktobra Revolūcijas ordenis
Laikraksts «Cīņa»	1974. g. 4. martā	Oktobra Revolūcijas ordenis
Rīgas eksperimentālā rūpnīca «Stars»	1974. g. 11. septembrī	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Rīgas Valsts cirks	1975. g. 25. jūnijā	Darba Sarkanā Karoga ordenis
Latvijas PSR Zinātņu akadēmija	1975. g. 5. augustā	Tautu draudzības ordenis
Rīgas ķīmiskās rūpniecības mašīnbūves rūpnīca	1975. g. 10. decembrī	Darba Sarkanā Karoga ordenis

NOTIKUMU HRONIKA

1917. g. 3. (16.) martā. Rīgas laikrakstos publicētas pirmās ziņas par Februāra revolūcijas norisi Petrogradā.
1917. g. 5. (18.) martā. Strādnieku un kareivju masu mītiņi Rīgā.
1917. g. 6. (19.) martā. Darbību uzsāk Rīgas Strādnieku deputātu padome.
1917. g. 15. (28.) martā. Iznāk Rīgas Strādnieku deputātu padomes «Ziņotāja» pirmais numurs.
1917. g. 26. martā (8. aprīlī). Nodibināta latviešu strēlnieku pulku LSD organizācija.
1917. g. 27.—29. martā (9.—11. aprīlī). Latviešu strēlnieku pulku delegātu 1. kongress Rīgā. Ievēlēta Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes Izpildkomiteja («Iskolastrel»).
1917. g. 3. (16.) aprīlī. V. I. Leņins atgriežas no emigrācijas un ierodas Petrogradā.
1917. g. 10. (23.) aprīlī. Rīgā sāk iznākt «Brīvais Strēlnieks» — Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes Izpildu komitejas izdevums.
1917. g. 18. aprīlī (1. maijā). Plašas Pirmā Maija demonstrācijas un mītiņi Rīgā.
1917. g. 11. (24.) maijā. Rīgas Strādnieku deputātu padome pieņem boļševistisko rezolūciju par neuzticību Pagaidu valdībai, prasot nodot visu varu padomēm.
1917. g. 12.—17. (25.—30.) maijā. Rīgā notiek latviešu strēlnieku pulku 2. kongress, kas 17. maijā pieņem LSD CK izstrādāto rezolūciju un apliecina strēlnieku noteiktu iekļaušanos sociālistiskās revolūcijas cīnītāju rindās.
1917. g. 13. (26.) maijā. LSD CK centrālorgāns «Cīņa» atkal iznāk Rīgā.
1917. g. 26.—29. maijā (8.—11. jūnijā). Rīgā notiek pilsētas arodbiedrību pirmā konference.
1917. g. 18. jūnijā (1. jūlijā). Rīgā notiek masu demonstrācijas ar boļševiku izvirzītajiem lozungiem «Nost ministrus kapitālistus!» un «Visu varu padomēm!».
1917. g. 9.—19. jūlijā (22. jūlijā—1. augustā). Rīgā notiek LSD 5. kongress.
1917. g. 29.—30. jūlijā (11.—12. augustā). Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes pirmajā sēdē Rīgā ievēlēta tās Izpildu Komiteja («Iskolat»).
1917. g. 13. (26.) augustā. LSD uzvar Rīgas pilsētas domes vēlēšanās.
1917. g. 21. augustā (3. septembrī). Armijas virspavēlnieks ģenerālis Korpilovs nodevīgi atdod Rīgu vāciešiem, kas okupē pilsētu.
1917. g. 25. oktobrī (7. novembrī). Bruņotas sacelšanās uzvara Petrogradā. Ziņas par to nonāk arī okupētajā Rīgā.
1917. g. 12. (25. novembrī). Notiek nelegāla LSD Rīgas organizācijas konference.
1917. g. 24. decembrī (1918. g. 6. janvārī). Darbaļaužu masu demonstrācijas Rīgā ar lozungu «Brīvā Latvijā brīvajā Krievijā».

1918. g. 21. janvārī (3. februārī). Okupanti nesaudzīgi izrēķinās ar Rīgas darbaļaužu demonstrāciju.
1918. g. 18.—22. februārī. Vācu karaspēks pilnīgi okupē Latviju.
1918. g. maija beigās. Rīgā nelegāli notiek LSD 16. konference. Pieņemts lēmums par meņševiku padzišanu no LSD.
1918. g. 17. novembrī. Ievēlēta organizācijas komiteja Rīgas Strādnieku deputātu padomes vēlēšanu sagatavošanai.
1918. g. 18.—19. novembrī. Rīgā nelegāli notiek LSD 17. konference.
1918. g. novembra beigās. Latvijas un Rīgas Kara revolucionārās komitejas (KRK) nodibināšana bruņotas sacelšanās sagatavošanai un praktiskai vadīšanai.
1918. g. novembra beigās. Sākas Latvijas teritorijas atbrīvošana no vācu okupantiem.
1918. g. 1. decembrī. Rīgā nodibināta pagrīdes Strādnieku deputātu padome. Okupanti ar bruņotu spēku izjauc padomes pirmo sēdi.
1918. g. 4. decembrī. LSD CK saziņā ar Rīgas, Liepājas un Valkas padomēm nolemj nekavējoties sastādīt Latvijas pagaidu Padomju valdību.
1918. g. 22. decembrī. KPFSR Tautas Komisāru Padomes dekrēts par Latvijas Padomju Republikas neatkarības atzīšanu.
1918. g. 25. decembrī. Latvijas Padomju valdības manifesti tiek izplatīti Rīgā.
1919. g. 2.—3. janvārī. Rīgas strādnieku uzvaras vainagotā bruņotā sacelšanās.
1919. g. 4. janvārī. Latvijas Padomju valdības locekļi ierodas Rīgā.
1919. g. 10. janvārī. Sanāk Rīgas Strādnieku deputātu padomes plenārsēde, kurā piedalās P. Stučka.
1919. g. 13.—15. janvārī. Rīgā notiek Apvienotās Latvijas strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju 1. kongress. Par kongresa goda priekšsēdētāju ievēlēts V. I. Ļeņins, tā darbā piedalās Padomju Krievijas VCIK priekšsēdētājs J. Sverdlovs. Kongress apstiprina Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas valdību ar P. Stučku priekšgalā, ievēlē Latvijas Centrālo Izpildu Komiteju (LCIK) un pieņem LSPR Konstitūciju.
1919. g. 8. februārī. Latvijas Padomju valdības dekrēti par Rīgas muzeju, teātru un bibliotēku nacionalizēšanu un Latvijas Augstskolas (universitātes) dibināšanu Rīgā.
1919. g. 20.—22. februārī. Rīgā notiek Padomju Latvijas armijas LSD organizācijas 3. konference.
1919. g. 23. februārī. Padomju Latvijas Operas teātra svinīgā atklāšana, sāk darbu Padomju Latvijas Strādnieku teātris (tag. LPSR Valsts Akadēmiskais drāmas teātris).
1919. g. 28. februārī—1. martā. Rīgā notiek LKP Darba jaunatnes savienības 1. kongress.
1919. g. 1.—6. martā. Rīgā notiek LKP 6. kongress. LSD pārdēvēta par Latvijas Komunistisko partiju (LKP).
1919. g. 7. martā. Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas lēmums par hidroelektrostacijas celtniecību pie Doles salas.
1919. g. 20. martā. Laikraksts «Cīņa» sakarā ar kontrrevolūcijas spēku uzbrukumu Kurzemē aicina Rīgas strādniekus stāties padomju varas aizstāvju rindās.
1919. g. martā. Likti pamati rūpnīcai «VEF» (nodibinot telefona sakaru remontdarbnīcas).
1919. g. martā. Likti pamati Latvijas Valsts konservatorijai.
1919. g. 3. aprīlī. Nodibināta Latvijas Centrālā bibliotēka (tag. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka).
1919. g. 1. maijā. Pirmā Maija demonstrācijas un mītiņi Rīgā.
1919. g. 4. maijā. Likti pamati Mākslas akadēmijas atvēršanai.
1919. g. 22. maijā. Rīga krīt interventu un baltgvardu rokās. Sākas nežēlīgs kontrrevolūcionārs terors.
1919. g. 3. jūlijā. Strazdumuižas pamiers. Cīņās ar igauņu un latviešu baltgvardiem sakautais fon der Golca karaspēks atstāj Rīgu.
1919. g. 5. jūlijā. Sāk funkcionēt buržuāziskā Rīgas pilsētas pagaidu dome.

1919. g. 15. augustā. Nodibināts Rīgas arodbiedrību Centrālbirojs — revolucionāro arodbiedrību centrs.
1919. g. augustā. Rīgā iznāk LKP CK nelegālais orgāns «Cīņa».
1919. g. 8. oktobrī. Sākas bermontiešu uzbrukums Rīgai.
1919. g. novembrī. Bermontiešu karapūļu sakāve.
1920. g. 18. janvārī. Rīgas pilsētas 1. domes vēlēšanas.
1920. g. aprīlī. Buržuāziskās Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanas.
1920. g. jūnijā. LKP 18. konference.
1920. g. 5. augustā. Sākas Latvijas dzelzceļnieku vispārējais streiks.
1920. g. 11. augustā. Rīgā parakstīts miera līgums starp KPFSR un buržuāzisko Latviju.
1920. g. 19. septembrī. Rīgā sāk darbu Dailes teātris.
1921. g. janvārī. LKP 19. konference.
1921. g. aprīlī. Rīgā notiek LKJS 1. konference.
1921. g. 1. maijā. Rīgas strādnieku Pirmā Maija masu demonstrācija.
1921. g. naktī no 10. uz 11. jūniju. Buržuāziskie bendes nošauj LKP CK locekļus J. Šilfu-Jaunzemu, A. Arāju-Bērci un 7 citus komunistus.
1922. g. janvārī. Rīgā notiek LKJS 2. kongress.
1922. g. 12. martā. Rīgas pilsētas 2. domes vēlēšanas.
1922. g. martā. LKP 20. konference.
1922. g. oktobrī. LKP 21. konference.
1922. g. oktobrī. Buržuāziskās Latvijas 1. Saeimas vēlēšanas.
1922. g. oktobrī. Saeima pieņem buržuāziskās Latvijas konstitūciju.
1923. g. 16.—23. februārī. LKP 7. kongress (Maskavā).
1923. g. 1. maijā. Rīgas strādnieku Pirmā Maija demonstrācija.
1923. g. jūnijā. LKP 22. konference.
1923. g. jūlijā. LKJS 3. kongress.
1924. g. 27. janvārī. Rīgas strādnieki godina revolūcijas vadoņa V. I. Leņina piemiņu.
1924. g. Nodibināts Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs.
1925. g. 28. februārī—1. martā. Rīgas pilsētas 3. domes vēlēšanas.
1925. g. oktobrī. Buržuāziskās Latvijas 2. Saeimas vēlēšanas.
1926. g. 7. februārī. Revolucionārā rakstnieka Leona Paegles bēres Rīgā, kas izvēršas plašā demonstrācijā.
1926. g. 21. februārī. Masu demonstrācija Rīgā pret buržuāzijas ekonomisko politiku.
1926. g. jūnijā. LKP 23. konference.
1927. g. augustā. LKP 24. konference.
1928. g. 17.—18. februārī. Rīgas pilsētas 4. domes vēlēšanas.
1928. g. 22. augustā. Rīgas strādnieku plašs politiskais streiks, aizstāvēt kreisās arodbiedrības.
1928. g. septembrī. LKP 25. konference.
1928. g. oktobrī. Buržuāziskās Latvijas 3. Saeimas vēlēšanas, strādnieku-zemnieku frakcijas izveidošanās Saeimā.
1929. g. jūnijā. Rīgā notiek kreiso arodbiedrību 5. kongress.
1929. g. 12. septembrī. Miris Tautas dzejnieks Jānis Rainis.
1929. g. 18. oktobrī. Rīgas un visas Latvijas strādnieku vispārējais politiskais streiks, aizstāvēt strādnieku pašpārvaldi slimokasēs.
1930. g. 16. janvārī. Rīgas bezdarbnieku demonstrācija.
1930. g. novembrī. Atklāts jauns Rīgas Centrāltirgus.
1931. g. 7. janvārī—6. februārī. LKP 8. kongress (Maskavā).
1931. g. martā. Rīgas pilsētas 5. domes vēlēšanas.
1931. g. 27. jūnijā. Visu kreiso arodbiedrību un strādnieku organizāciju slēgšana.

1931. g. 20. septembrī. Rīgas bezdarbnieku masu demonstrācija.
1931. g. oktobrī. Buržuāziskās Latvijas 4. Saeimas vēlēšanas.
1931. g. novembrī. LKJS 4. kongress (Maskavā).
1932. g. 3. martā. Rīgas bezdarbnieku masu demonstrācija.
1933. g. 16. februārī. Rīgas bezdarbnieku masu demonstrācija.
1933. g. 23. jūnijā. LKP organizētā antifašistiskā konference Rīgā.
1933. g. 21.—22. novembrī. Saeimas strādnieku-zemnieku frakcijas likvidēšana, tās deputātu apcietināšana.
1934. g. 15. maijā. Fašistiskais apvērsums Latvijā.
1934. g. novembrī. LKP un Sociālistiskās strādnieku un zemnieku partijas līgums par kopīgu cīņu pret fašismu.
1935. g. 1. maijā. Rīgas strādnieku antifašistiskās akcijas.
1935. g. Streiki Rīgas uzņēmumos «Metālprodukts», «Rīgas manufaktūra».
1936. g. beigās. Latvijas komjaunatnes un sociālistiskās jaunatnes organizācijas apvienošanās Latvijas Darba jaunatnes savienībā.
- 1937.—1938. g. LKP Rīgas organizācijas vadībā notiek transporta strādnieku, stiklinieku, kokapstrādātāju, tekstilnieku un citi streiki.
1938. g. novembrī. Latvijas Darba jaunatnes savienības 1. kongress.
- 1938.—1939. g. LKP šūnu nodibināšanās Rīgas uzņēmumos «VEF», «Metālists», «Feldhūns», «Bekona eksports», «Furnieris», Šmita cementa fabrikā un tekstilfabrikās.
1939. g. februāra vidū. LKP 26. konference, kas pieņem lēmumu par tautas frontes izveidošanu cīņai par fašistiskā režīma gāšanu. Konference ievēlē jauno LKP CK.
1939. g. 1. septembrī. Sākas otrais pasaules karš.
1939. g. 5. oktobrī. Starp PSRS un Latviju noslēgts savstarpējās palīdzības pakts.
1940. g. 3. martā. LKP CK plenārsēdes lēmums par strādnieku šķiras vienotu fronti kā anti-fašistiskās tautas frontes pamatu un par tās tuvāko uzdevumu — gāzt fašistisko diktatūru.
1940. g. 9.—12. aprīlī. Plaši antifašistu aresti Rīgā.
1940. g. 1. maijā. Rīgas strādnieku antifašistiskās akcijas.
1940. g. 16. jūnijā. Padomju valdības nota Latvijas valdībai par savstarpējās palīdzības pakta pārkāpšanu, ko izdarījusi fašistiskā kliķe, līdz ar prasību nodibināt valdību, kas būtu spējīga pildīt līgumu.
1940. g. 17. jūnijā. Rīgā ienāk Padomju Armijas papildu daļas. Policija mežonīgi izrēķinās ar Rīgas darbaļaudīm, kas tūkstošiem sanākuši apsveikt sarkanarmiešus.
1940. g. 20. jūnijā. Ulmaņa fašistiskā režīma krišana. Nodibinās Latvijas Tautas valdība. Sociālistiskās revolūcijas sākums Latvijā.
1940. g. 21. jūnijā. Rīgas darbaļaužu milzu demonstrācija. Politieslodzīto atbrīvošana.
1940. g. 22. jūnijā. Legāli sāk iznākt «Cīņa».
1940. g. 25. jūnijā. Rīgā strādnieki sāk pārņemt revolucionārā ceļā strādnieku arodbiedrības.
1940. g. 2. jūlijā. LKP CK sekretariāts pieņem lēmumu par Strādnieku gvardes organizēšanu.
1940. g. 14.—15. jūlijā. Tautas saeimas vēlēšanas Latvijā.
1940. g. 18. jūlijā. Rīgas darbaļaužu grandioza demonstrācija ar prasību, lai Tautas saeima pasludinātu Latvijā padomju varu.
1940. g. 21.—23. jūlijā. Latvijas Tautas saeimas 1. sesija. Padomju varas atjaunošana Latvijā (21. jūlijā).
1940. g. 21. jūlijā. Grandioza demonstrācija Rīgā, apsveicot Tautas saeimas lēmumu par padomju varas atjaunošanu Latvijā.
1940. g. jūlijā—augustā. Banku un rūpniecības uzņēmumu nacionalizācija Rīgā.
1940. g. 5. augustā. PSRS Augstākās Padomes sesijā Latvijas PSR uzņemta PSR Savienībā.
1940. g. 6. augustā. Rīgā notiek masu demonstrācija sakarā ar Latvijas PSR uzņemšanu PSRS sastāvā.

1940. g. 24.—26. augustā. Latvijas PSR Tautas saeimas 2. sesija un Augstākās Padomes 1. sesija. Latvijas PSR Konstitūcijas pieņemšana. Deputāti ievēl Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdiju un apstiprina Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomi.
1940. g. septembrī—oktobrī. Lielo tirdzniecības uzņēmumu nacionalizācija Rīgā.
1940. g. 3. oktobrī. LKP CK un Latvijas PSR apvienoto arodbiedrību aicinājums darbaļaudim izvērst sociālistisko sacensību.
1940. g. 31. oktobrī. Nodibināts Latvijas PSR Revolūcijas muzejs.
1940. g. oktobrī. Lielo namīpašumu nacionalizācija Rīgā.
1940. g. 7. novembrī. Rīgā pirmo reizi legāli un plaši atzīmē Oktobra revolūcijas gadadienu.
1940. g. 29. novembrī. Izveidota Rīgas pilsētas Izpildu komiteja.
1940. g. 15. decembrī. LKP Rīgas organizācijas 1. konference.
1940. g. 17.—19. decembrī. LKP 9. kongress.
1941. g. 9. janvārī. Rīgā izveidoti 6 rajoni.
1941. g. 12. janvārī. PSRS Augstākās Padomes deputātu vēlēšanas Latvijā.
1941. g. 9. maijā. Atklāta Latvijas PSR Valsts filharmonija.
1941. g. 14.—16. jūnijā. Latvijas PSR padomju rakstnieku 1. kongress.
1941. g. 21. jūnijā. Lielā Tēvijas kara sākums.
1941. g. 27. jūnijā. Latvijas PSR valdība nolemj pārvietoties uz Valku.
1941. g. 29.—30. jūnijā. Rīgas aizstāvēšanas kaujas.
1941. g. 1. jūlijā. Vācu fašistiskais karaspēks okupē Rīgu.
1941. g. jūlijā. Rīgā pirmās antifašistiskās pagrīdes grupas organizē LKP Rīgas pilsētas komitejas pilnvarotais J. Antons.
1941. g. 1. septembrī. Latvijas PSR teritorija ar nosaukumu «Latvijas ģenerālapgabals» tiek iekļauta okupantu izveidotajā reihskomisariātā «Ostland» ar centru Rīgā.
1941. g. oktobrī—decembrī. Hitlerieši Rīgas tuvumā uzceļ Salaspils koncentrācijas nometni.
1941. g. rudenī. Cīņu pret okupantiem izvērš «Rīgas antifašistiskā pagrīdes organizācija» B. Vasčonoka vadībā.
1941. g. 29.—30. novembrī un 8.—9. decembrī. Hitleriešu bendes iznīcina 27 tūkst. Rīgas geto iemītnieku.
- 1941./42. g. ziemā. Aktīvi darbojas «Rīgas strādnieku komunistiskā organizācija» A. Levāna vadībā.
1942. g. 25. martā. Rīgā tiek izveidota tā dēvētā «Latvijas pašpārvalde».
1942. g. maija beigās. Rīgā A. Rendnieka un V. Misas vadībā izveidojas komjaunatnes pagrīdes organizācija.
1942. g. pavasarī. Okupanti daļēji reprivatizē sikos rūpniecības uzņēmumus un darbnīcas.
1942. g. rudenī. A. Rendnieka vadībā izveidota LKP Rīgas pilsētas pagrīdes organizācija.
1943. g. 23. februārī. Izdota pavēle par 1919.—1924. gadā dzimušo Latvijas pilsoņu mobilizāciju hitleriešu izveidotajā «SS latviešu leģionā».
1943. g. pavasarī. Rīgā plašu darbību izvērš pagrīdes organizācija «Komunistiskā jaunatnes internacionāle» V. Jauntirāna vadībā.
1943. g. pirmajā pusē. Rīgā darbojas pagrīdes organizācija «Tautas atriebēji».
1943. g. otrajā pusē un 1944. g. sākumā. Aktīvu darbību izvērš LKP CK Operatīvās grupas pilnvarotā I. Sudmaļa izveidotais un vadītais Rīgas pagrīdes centrs.
1943. g. 13. novembrī. I. Sudmalis, Dž. Bankovičs un M. Skreija organizē sprādzieni Doma laukumā Rīgā.
1944. g. 25. maijā. Hitlerieši izpilda nāves sodu I. Sudmalim.
1944. g. 14.—27. septembrī. Padomju Armijas veiktās Rīgas operācijas pirmais posms.
1944. g. 23. septembrī. Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome izskata jautājumu par gatavošanos Rīgas pilsētas saimniecības atjaunošanai.
1944. g. 27. septembrī. Hitlerieši likvidē «Latvijas pašpārvaldi».
1944. g. rudenī. Rīgas strādnieki izglābj no izlaušanās daudzas rūpnīcas un fabrikas.

1944. g. 6.—21. oktobrī. Rīgas operācijas otrais posms.
1944. g. oktobra pirmajā pusē. Hitlerieši izdara Rīgā plašas «cilvēku medības» viņu sūtīšanai uz Vāciju.
1944. g. 13. oktobrī. 1., 2. un 3. Baltijas frontes karaspēks atbrīvo Rīgu (tās pamatdaļu Daugavas labajā krastā). Rīgā ierodas pirmie pilsētas operatīvās grupas locekļi, kuras uzdevums ir atjaunot Rīgā partijas un padomju orgānu darbību.
1944. g. 15. oktobrī. 2. un 3. Baltijas frontes karaspēks atbrīvo Rīgas Pārdaugavas daļu.
1944. g. 16. oktobrī. 130. Latviešu strēlnieku korpusa daļas svinīgi iesoļo Rīgā.
1944. g. 20. oktobrī. Atjaunota dzelzceļa satiksme starp Rīgu un Maskavu.
1944. g. 21. oktobrī. «Cīņa» sāk atkal iznākt Rīgā.
1944. g. 22. oktobrī. Rīgas atbrīvošanai veltīts masu mītiņš Komunāru laukumā.
1944. g. 27. oktobrī. Rīgas iedzīvotāji saņem ūdeni no pilsētas ūdensvada.
1944. g. 1. novembrī. Atsāk mācības 10 Rīgas skolās.
1944. g. 5. novembrī. Rīgā atjaunota pirmā autobusa līnija.
1944. g. 7. novembrī. Sāk darboties Rīgas radiofons.
1944. g. 7. novembrī. Sāk darbu Latvijas PSR Valsts leļļu teātris.
1944. g. 12. novembrī. Sāk darbu Latvijas PSR Valsts drāmas teātris.
1944. g. 15. novembrī. Daļēji atjaunotas mācības LVU.
1944. g. 17. novembrī. Rīgā atjaunota pirmā tramvaja līnija.
1944. g. 19. novembrī. Pirmā Rīgas atjaunošanai veltītā talka.
1944. g. 19. novembrī. Atklāj sezonu Latvijas PSR Valsts dailes teātris.
1944. g. 23. novembrī. Sāk darbu Latvijas Valsts operas un baleta teātris.
1944. g. 6. decembrī. Sākas mācības Rīgas Marksisma-ļeņinisma vakara universitātē.
1944. g. 15. decembrī. Rīgā uzsāk darbu Latvijas Lauksaimniecības akadēmija.
1944. g. decembrī. Atsāktas mācības Rīgas jūras skolā.
1945. g. 23. janvārī. Sāk darbu Latvijas PSR Jaunatnes teātris.
1945. g. 18. martā. Rīgā atklāts koka tilts pāri Daugavai.
1945. g. 20.—22. martā. Rīgā notiek Padomju Latvijas intelīģences republikāniskais kongress.
1945. g. 23. aprīlī. Rīgā sanāk pilsētas arodbiedrību aktīvs.
1945. g. 29. aprīlī. Rīgā atvērta Latvijas PSR Valsts vēstures muzejs.
1945. g. 1. maijā. Rīgā sāk darboties Latvijas PSR Valsts bibliotēka.
1945. g. 9. maijā. Uzvaras diena. Rīgas darbaļaužu masu mītiņš Komunāru laukumā.
1945. g. 16. maijā. Rīgā atjaunots Gaisa tilts.
1945. g. 24.—26. maijā. Rīgā notiek Latvijas PSR arodbiedrību 1. kongress.
1945. g. 23. jūnijā. Atklāts atjaunotais pontonu tilts Rīgā.
1945. g. 2.—3. augustā. Rīgā notiek Latvijas PSR darba zemnieku 2. kongress.
1945. g. 2. septembrī. Andrejostā piestāj somu kuģis «Veli Ragnar», atklājot pēckara naviģāciju Rīgas jūras ostā.
1945. g. 6. novembrī. Pirmā atjaunotā Ķeguma HES turbīna dod strāvu Rīgai.
1945. g. 8.—9. decembrī. LKP Rīgas pilsētas organizācijas 2. konference.
1945. g. Sāk darboties LKP Rīgas pilsētas komitejas (no 1960. g. LKP Centrālās Komitejas) Politiskās izglītības nams.
1946. g. janvārī. Rīgā iekļauta Rīgas jūrmalas teritorija.
1946. g. 26. janvārī—2. februārī. Rīgā notiek tiesas process, izskatot vācu fašistisko ģenerāļu lietas, kuri pastrādājuši kara noziegumus Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR teritorijā.
1946. g. 2. februārī. Atklāts Latvijas Valsts Fiziskās kultūras institūts.
1946. g. 7. februārī. Nodibināta Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
1946. g. 10. februārī. PSRS Augstākās Padomes vēlēšanas — pirmās pēc kara.
1946. g. 20. un 29. aprīlī. LĻKJS Rīgas pilsētas 1. konference.

1946. g. 30. aprīlī. Atjaunota Rīgas termoelektrostacija Andrejostā.
1946. g. 25.—26. jūlijā. Latvijas PSR Augstākās Padomes 5. sesija. Pieņemts lēmums par Latvijas PSR tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības piecgadu plānu 1946.—1950. gadam.
1946. g. 5. decembrī. Sāk darbu Rīgas galvenā telefona centrāle.
1946. g. Rīgā nodibināta autoelektroaparātu rūpnīca.
1946. g. Nodibināta Rīgas elektromašīnu rūpnīca (RER).
1946. g. Sākas regulāri lidmašīnu reisi no Rīgas uz Liepāju, Ventspili, Daugavpili.
1947. g. janvārī. Rīgas vagonu rūpnīcā pabeigta pirmo elektrovagonu montāža.
1947. g. 16. februārī. Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanas.
1947. g. 4. novembrī. Rīgā atklāta trolejbusu satiksme.
1947. g. 7. novembrī. Rīgas kinoteātros sāk demonstrēt pirmo Rīgas kinostudijā uzņemto mākslas filmu «Mājup ar uzvaru».
1947. g. 27. decembrī. Rīgā nodibināta Vissavienības Zinību biedrības nodaļa.
1947. g. Nodibināta Rīgas eksperimentālā hidrometeoroloģisko aparātu rūpnīca.
1948. g. 18. janvārī. Pirmās vietējo padomju vēlēšanas Rīgā.
1948. g. 12. februārī. Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes 1. sasaukuma pirmā sesija.
1948. g. 19.—21. jūlijā. Padomju Latvijas pirmie Dziesmu svētki Rīgā.
1948. g. decembra beigās. Latviešu literatūras dekāde Maskavā.
1948. g. Nodota ekspluatācijā Rīgas medicīnas preparātu rūpnīca.
1949. g. 24.—27. janvārī. LKP 10. kongress.
1949. g. 20. jūlijā. Atklāts Kultūras un atpūtas parks Mežaparkā.
1949. g. 20. jūlijā. Pabeigta Komjaunatnes krastmalas pirmā posma iekārtošana.
1950. g. janvārī. Rīgā nodibināta rūpnīca «Kompresors».
1950. g. 12. martā. PSRS Augstākās Padomes vēlēšanas.
1950. g. 5. jūnijā. Nodibināts Rīgas Medicīnas institūts.
1950. g. 19. jūlijā. Atklāta satiksme elektrificētajā Rīgas—Dubultu dzelzceļā.
1950. g. 20. jūlijā. Rīgā atklāts piemineklis V. I. Ļeņinam.
1950. g. 20. jūlijā. Latvijas PSR Augstākās Padomes jubilejas sesija, kas veltīta Padomju Latvijas 10. gadadienai.
1950. g. Nodibināta Rīgas elektrospludžu rūpnīca.
1951. g. 18. februārī. Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanas.
1951. g. septembrī. Rīgā sanāk republikas miera piekritēju konference, kurā ievēlēta Miera aizstāvēšanas Latvijas republikāniskā komiteja.
1951. g. 25. novembrī. Rīgas 750 gadu jubilejas svinības.
1951. g. 27.—29. decembrī. LKP 11. kongress.
1951. g. Devusi pirmo produkciju Rīgas dīzeļu rūpnīca.
1952. g. 20.—22. septembrī. LKP 12. kongress.
1952. g. Izveidota Rīgas elektroarmatūru rūpnīca.
1952. g. Sākta Rīgas TEC celtniecība.
1954. g. 9.—11. februārī. LKP 13. kongress.
1954. g. 6. novembrī. Sāk darbu Rīgas televīzijas centrs.
1954. g. Nodibināta Rīgas eksperimentālā autobusu rūpnīca (RAF).
1954. g. Dzelzsbetona konstrukciju 2. rūpnīcā Rīgā nodots ekspluatācijā republikā pirmais specializētais dzelzsbetona ražošanas cehs.
1955. g. janvārī. Rīgas TEC pirmā kārtā sāk dot elektroenerģiju.
1955. g. Pabeigta Kultūras un atpūtas parka estrādes būve Mežaparkā.
1955. g. Sākta Rīgas Oktobra tilta celtniecība.
1955. g. Apstiprināts Rīgas apbūves pirmais ģenerālplāns.

1956. g. 17.—19. janvārī. LKP 14. kongress.
1956. g. aprīlī. Noslēgts Rīgas un Tallinas darbaļaužu socialistiskās sacensības līgums.
1956. g. Nodota ekspluatācijā viesnīca «Rīga».
1957. g. 1. oktobrī. Iznācis vakara avīzes «Rīgas Balss» 1. numurs.
1957. g. rudenī. Nodots ekspluatācijā Oktobra tilts.
1957. g. 8. novembrī. Sāk darboties Latvijas PSR Tautas saimniecības sasniegumu izstāde Mežaparkā.
1957. g. Izgatavots mikroautobusa RAF-10 «Festivāls» pirmais paraugs.
1957. g. Izveidota Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīca.
1957. g. Uzcelta pirmā Rīgas augstceltne — tag. Latvijas PSR ZA ēka.
1958. g. 23.—25. janvārī. LKP 15. kongress.
1958. g. martā. Nodibināta VIRB Rīgas pilsētas padome.
1958. g. maijā. Rīgā sāk iznākt nedēļas laikraksts «Dzimtenes Balss» latviešiem svešumā.
1958. g. 14. jūlijā. Atjauno darbību Rīgas Politehniskais institūts.
1958. g. decembrī. Nodots ekspluatācijā gaisa tilts pie Brasas stacijas.
1958. g. Rīgā sāk celt ZA pilsētiņu.
1958. g. Rīgā pabeigta dzelzsbetona konstrukciju 3. rūpnīcas celtniecība.
1958. g. Pabeigta Rīgas TEC celtniecība.
- 1958.—1962. g. Uzcelts pirmais kompleksās apbūves mikrorajons «Āgenskalna priedes».
1959. g. 12.—13. janvārī. LKP 16. kongress.
1959. g. 10. aprīlī. Pirmo Mākslinieku (kopš 1973. g. — Mākslas) dienu atklāšana.
1959. g. 21. jūlijā. Atklāts piemineklis 1905. g. revolūcijas cīnītājiem Daugavmalā.
1959. g. 12. septembrī. Pirmo Raiņa (kopš 1963. g. — Dzejas) dienu atklāšana.
1959. g. 5. novembrī. Matīsa kapos atklāts piemineklis kritušajiem 1905. g. revolucionāriem.
1959. g. 11. novembrī. Jūrmalas rajonu atdala no Rīgas, izveidojot Jūrmalas pilsētu.
1959. g. Vangažos nodota ekspluatācijā dzelzsbetona konstrukciju 1. rūpnīca — lielākā specializētā saliekamo dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca Latvijas PSR, kas nodrošina ar savu produkciju celtniecību Rīgā.
1959. g. Uzsākta Rīgas ēku celtniecības kombināta celtniecība Ilguciemā.
1959. g. Nodibināta Latvijas PSR tankkuģu flote.
1960. g. 27. janvārī. Atklāta «VEF» Kultūras pils.
1960. g. 16.—17. februārī. LKP 17. kongress.
1960. g. 20. jūlijā. Rīgā atklāta jaunā dzelzceļa stacija.
- 1960.—1969. g. Uzcelts Juglas dzīvojamais masīvs.
1960. g. Izveidots Rīgas Ļeņina komjaunatnes Civilās aviācijas inženieru institūts.
1961. g. augustā. Atvērta Rīgas pilsētas 6. slimnīca.
1961. g. 27.—28. septembrī. LKP 18. kongress.
1961. g. 14. oktobrī. Atvērta Latvijas PSR Revolūcijas muzeja filiāle — V. I. Ļeņina memoriālais muzejs Cēsu ielā 17.
1962. g. 16. jūnijā. Atklāta Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja filiāle Doma baznīcā līdz ar Doma koncertzāli.
1962. g. 20. jūlijā. Pionieru laukumā atklāts piemineklis P. Stučkam.
1962. g. jūlijā. Pabeigta gāzes vada Dašava—Rīga izbūve.
1962. g. 1. septembrī. Ieviesta vispārējā obligātā astoņgadīgā izglītība bērniem — pusaudžiem vecumā no 7 līdz 16 gadiem.
1962. g. novembrī. Atklāts «Daugavas» Centrālais sporta nams.
1963. g. 24. decembrī. Nodots ekspluatācijā gaisa tilts Aug. Deglava ielā.
1963. g. 24.—25. decembrī. LKP 19. kongress.
1963. g. Uzcelta Rīgas kinostudija.

1963. g. Rīgas vagonu rūpnīcā uzbūvēts Padomju Savienībā pirmais dīzeļvilciens.
- 1963.—1970. g. Uzcelts Ķengaraga dzīvojamais masīvs.
1964. g. 22. jūlijā. Atklāts republikāniskais Zinību nams ar tajā iekārtotu lielu planetāriju.
1964. g. jūlijā. Atvērts universālveikals «Bērnu pasaule».
1964. g. Atklāta jaunā Rīgas autoosta.
1965. g. jūlijā. Latvijas PSR 25. gadadienas svinības. Republika apbalvota ar Ļeņina ordeni.
1965. g. 11. septembrī. Komunāru laukumā atklāts piemineklis Tautas dzejniekam J. Rainim.
1965. g. 12. oktobrī. Atklāta Rīgas Sporta manēža.
1965. g. 28. decembrī. Atklāts Latvijas PSR pirmais sabiedriskās ēdināšanas kombināts «Vefietis».
1965. g. Rīga uzņemta Vispasaules brāļu pilsētu federācijā.
1965. g. Nodota ekspluatācijā Rīgas jūras pasažieru stacija.
1966. g. 2.—3. martā. LKP 20. kongress.
1966. g. jūnijā. Uzsākta Rīgas HES celtniecība pie Doles salas.
1966. g. Par sasniegumiem septiņgadu plāna izpildē vairāki Rīgas uzņēmumi apbalvoti ar Ļeņina ordeni un Darba Sarkanā Karoga ordeni.
1967. g. 15. februārī. Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja pieņem lēmumu par Rīgas pilsētas ģerboni.
1967. g. 31. oktobrī. Atklāts Salaspils memoriāls.
1967. g. novembrī. Rīgā plaši atzīmē Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienu.
1967. g. Rīgā nodota ekspluatācijā eksperimentālā speciālo tēraudkonstrukciju rūpnīca.
1967. g. Pirmie Rīgas rūpniecības ražojumi tiek atestēti ar Valsts kvalitātes zīmi.
1968. g. Pieņemts jauns Rīgas apbūves ģenerālpilns.
1969. g. 2. novembrī. Viesuļvētra Rīgā. Daugava iziet no krastiem.
1970. g. 15. aprīlī. Atklāta Rīgas Sporta pils.
1970. g. 16. aprīlī. Atvērta Latvijas PSR Revolūcijas muzeja filiāle — Latviešu sarkano strēlnieku memoriālais muzejs piemineklis.
1970. g. 17. aprīlī. Atvērta Latvijas PSR Revolūcijas muzeja filiāle — V. I. Ļeņina memoriālais dzīvoklis muzejs Kirova ielā 18.
1970. g. 5. maijā. Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmums par Likuma par vispārējo obligāto astoņgadīgo izglītību izpildes gaitu un pāreju uz vispārējo vidējo izglītību.
1970. g. 26. novembrī. Rīgas pilsēta apbalvota ar Ļeņina ordeni.
1970. g. decembra sākumā. Nodots ekspluatācijā gaisa tilts Stahanoviešu ielā.
1970. g. Rīgā nodots ekspluatācijā 2. lielpaneļu ēku celtniecības kombināts.
1971. g. 25.—26. februārī. LKP 21. kongress.
1971. g. 3. aprīlī. Ar Rīgas pilsētas Izpildu komitejas lēmumu nodibināts nosaukums — Rīgas Goda pilsonis.
1972. g. Nodota ekspluatācijā Latvijas PSR pirmā sešjoslu automaģistrāle Rīga—Jūrmala.
1973. g. jūlijā. Dziesmu svētku simtgades svinības Rīgā.
1974. g. janvārī. Atklāts sadzīves pakalpojumu nams «Rīgas modes».
1974. g. 11. oktobrī. Nodota ekspluatācijā lidosta «Rīga».
1974. g. 7. novembrī. Pirmā krāsainā televīzijas pārraide Rīgā (no Komjaunatnes krastmalas).
1975. g. 1. aprīlī. Stājas spēkā likums, kas paredz, ka Latvijas PSR. jauniejiem pilsoņiem obligāta vispārējā vidējā izglītība.
1975. g. Nodoti ekspluatācijā Rīgas TEC-2 pirmie agregāti.
1975. g. Sāk dot elektroenerģiju Rīgas HES pirmie trīs agregāti.
1975. g. Nodots ekspluatācijā maģistrālais gāzes vads Valdaja—Pleskava—Rīga.

LITERATŪRAS SARAKSTS

MARKSISMA-ĻEŅINISMA KLASIĶI

- Ļeņins V. I. Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. — Raksti, 22. sēj., 19.—28. lpp.
- Ļeņins V. I. Kritiskās piezīmes nacionālajā jautājumā. — Raksti, 20. sēj., 1.—33. lpp.
- Ļeņins V. I. Maskavas Strādnieku un sarkanarmiešu deputātu padomes plēnuma ārkārtējā sēde, 1919. gada 3. aprīlī. Referāts par Padomju republikas ārējo un iekšējo stāvokli. — Raksti, 29. sēj., 222.—239. lpp.
- Ļeņins V. I. Par proletariāta uzdevumiem šajā revolūcijā. — Raksti, 24. sēj., 1.—7. lpp.
- Ļeņins V. I. Partijas organizācija un partijas literatūra. — Raksti, 10. sēj., 26.—30. lpp.
- Ļeņins V. I. Runa Viskrievijas I Izglītības darbinieku kongresā 1918. g. 28. augustā. — Raksti, 28. sēj., 65.—68. lpp.
- Ļeņins V. I. Telegramma P. Stučkam un J. Bērziņam 1919. g. 19. februārī. — Raksti, 44. sēj., 146. lpp.
- Ļeņins V. I. Vēstule sakarā ar izdodamo «Lapiņu par Rīgas ieņemšanu». — Raksti, 41. sēj., 392.—394. lpp.
- Ļeņins V. I. Par revolucionāro kustību Latvijā. Darbu izlase. R., 1969. 470 lpp.
- V. I. Ļeņins, PSKP par sociālistisko sacensību. R., 1976. 399 lpp.

PSKP XXV kongresa materiāli. R., 1976. 288 lpp.

Padomju Savienības Komunistiskās partijas vēsture. Tulkota no ceturta izdevuma. R., 1972. 669 lpp.

КПСС в резолюциях и решениях съездов конференций и пленумов ЦК. Т. 2—10. 8-е изд. М., 1970—1973.

КПСС о профсоюзах. М., 1974. 503 с.

История Коммунистической партии Советского Союза. 5-е изд. М., 1972. 791 с.

Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. 1904.—1940. R., 1958. 642 lpp.

Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā. 1917. Dokumenti un materiāli. R., 1957. 622 lpp.

Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. Dokumenti un materiāli. R., 1958. 632 lpp.

Latvijas Komunistiskās partijas XXII kongresa materiāli. R., 1976. 123 lpp.

Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. 1.—2.d. R., 1961—1965. 461, 462 lpp.

- Latvijas Komunistiskās partijas vēstures bibliogrāfija. 1893.—1919. R., 1964. 500 lpp.
 Коммунистическая партия Латвии в Октябрьской революции. 1917. Документы и материалы. Рига, 1963. 863 с.
 Коммунистическая партия Латвии в цифрах (1904—1917 гг.). Рига, 1972. 189 с.

- Brežņevs L.* Atdzimšana. R., 1978. 97 lpp.
Brežņevs L. Mazā zeme. R., 1978. 79 lpp.
Brežņevs L. Neskartā zeme. R., 1978. 138 lpp.
Brežņevs L. Ļeņiniskais kurss. Runas un raksti. 1.—6. sēj. R., 1971—1978.
Brežņevs L. Padomju arodbiedrības — ietekmīgs mūsu sabiedrības spēks. Runa PSRS arodbiedrību XVI kongresā 1977. gada 21. martā. R., 1977. 36 lpp.
Pelše A. Runu un rakstu izlase. R., 1979. 639 lpp.
Stučka P. Ciņā par Oktobri. Rakstu izlase. R., 1957. 202 lpp.
Stučka P. Par padomju varu Latvijā. 1918.—1920. Rakstu izlase. R., 1958. 556 lpp.
Stučka P. Rakstu izlase. 2. sēj. R., 1978. 640 lpp.
Voss A. Padomju Latvija. R., 1978. 108 lpp.
Voss A. Partejisku pieeju saimniecisko jautājumu risināšanai. R., 1978. 110 lpp.
Voss A. Pēc Ļeņina novēlējumiem. R., 1968. 117 lpp.
Брежнев Л. И. Советские профсоюзы в условиях развитого социализма. М., 1978. 575 с.

PUBLICĒTIE AVOTI UN PĒTĪJUMI

- Ābola M., Viksna Dz.* Tā draudzība mūžības ilgumu zin. R., 1977. 115 lpp.
Agafonovs V. Sociālistiskā Rīga. — Padomju Latvijas Boļševiks, 1951, Nr. 20, 34.—40. lpp.
Apinis E. Rīga — Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas galvaspilsēta. R., 1951. 85 lpp.
Apsītis V. Rīgas centrs modernizēties. — Zinātne un Tehnika, 1970, Nr. 4, 16.—23. lpp.
 Arhitektūra un pilsēt būvniecība Latvijas PSR. Rakstu krājums. 1. R., 1969. 310 lpp.
Asaris G. Kāds būs Rīgas centrs? — Māksla, 1971, Nr. 4, 16.—19. lpp.
Asaris G. Rīgas ģenerālais attīstības plāns. — Māksla, 1969, Nr. 2, 8.—9. lpp.
 Augstākā un vidējā speciālā izglītība Latvijas PSR. Statistisko datu krājums. R., 1964. 150 lpp.
Balevics Z. Katolicisms Latvijas sociālpolitiskajā vēsturē. Imperiālisma periods. R., 1978. 238 lpp.
Baltiņš G., Ieva T. Latvijas PSR tautas saimniecības izaugsme. R., 1971. 97 lpp.
Baltiņš G., Ieva T. Latvijas PSR ekonomikas sasniegumi un perspektīvas. R., 1976. 102 lpp.
Bērziņa I. Obligātās septiņgadīgās izglītības īstenošana Latvijas PSR pirmajā pēckara piecgadē. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1972, Nr. 10, 16.—30. lpp.
Bērziņa I. Skolu darba atjaunošana atbrīvotajā Latvijas PSR teritorijā Lielā Tēvijas kara beigu posmā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1972, Nr. 2, 29.—41. lpp.
Bērziņš V. Latviešu strēlnieki ciņā par Padomju Latviju 1919. gadā. R., 1969. 264 lpp.
Birziņa L. Latvijas PSR vietējo padomju attīstība. R., 1960. 217 lpp.
Birziņa L. Rīgas Strādnieku deputātu padomes struktūra un darbība 1919. gadā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1959, Nr. 5, 5.—18. lpp.
Birznieks M. No SS un SD līdz... R., 1979. 176 lpp.
Briede-Bulāvinova V. Latviešu opera. R., 1975. 276 lpp.
Broks J. Sacensība — masām. R., 1973. 141 lpp.
 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. R., 1939. 656 lpp.
 Ciņa par padomju varu Latvijā. (1920.—1940.). Literatūras rādītājs. R., 1969. 469 lpp.

- «Cīņas» slavenās gaitas. R., 1974. 245 lpp.
- Czollek R. Faschismus und Okkupation. Berlin, 1974. 224 S.
- Darbaļaužu dzīves līmeņa paaugstināšanās jautājumi. R., 1961. 193 lpp.
- Darba statistika. 1926.—1934. R., 1927—1935.
- Darba un jaunrades gadi. (No sociālistiskās sacensības vēstures Latvijas PSR 1940.—1975. g.). Dokumentu un materiālu krājums. R., 1977. 317 lpp.
- Deglavs A. Padomju Rīga. R., 1950. 48 lpp.
- A. Deglavs. Dzīve un darbs laikabiedru atcerēs. R., 1976. 180 lpp.
- Deičs R. «Rīgas audums». R., 1957. 111 lpp.
- Demogrāfijas sociālās problēmas Latvijas PSR. R., 1977. 112 lpp.
- Drīzulis A. Cīņā par brīvību. R., 1956. 179 lpp.
- Drīzulis A. Latvija fašisma jūgā (1934.—1940.). R., 1959. 320 lpp.
- Drīzulis A. Padomju Latvijas sociālistiskās celtniecības pirmie soļi (1940.—1941.). R., 1952. 83 lpp.
- Drīzulis A., Krastiņš J. Cīņa par padomju varu Latvijā. 1917.—1920. R., 1967. 388 lpp.
- Dumberga G. Varonība ikdienā. R., 1959. 42 lpp.
- Dzintars J. Komjaunieši Rīgas antifašistiskajā pagrīdē. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 10, 7.—23. lpp.
- Dzintars J. Neredzamā fronte. 2. izd. R., 1970. 243 lpp.
- Dzintars J. Rīgas strādnieku antifašistiskā cīņa hitleriskās okupācijas gados. — Padomju Latvijas Komunisti, 1978, Nr. 7, 77.—83. lpp.; Nr. 8, 83.—91. lpp.
- Emsiņš R., Levins N. Sociālistiskā sacensība — ražošanas efektivitātes kāpināšanas faktors. R., 1977. 71 lpp.
- Finanču un kredīta statistika. 1939. R., 1939. 232 lpp.
- Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata. 1936.—1939. R., 1937—1939.
- Guljāns P. Latvijas ekonomika Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā. R., 1973. 83 lpp.
- Henriņš A. Oktobra jaunā gvarde. R., 1977. 194 lpp.
- Henriņš A. Sarkanais simts. R., 1972. 315 lpp.
- Holcmanis A. Par jaunceltnēm Rīgas ainavā. — Zinātne un Tehnika, 1973, Nr. 1, 18.—22. lpp.
- Jāzeps Vitola Latvijas Valsts konservatorija. 1940.—1965. R., 1965. 144 lpp.
- Jegorovs V. Rīga 30 gadu laikā. — Zvaigzne, 1974, Nr. 19, 6.—7. lpp.
- Kadeks M. Rīga — Latvijas PSR galvaspilsēta. — Padomju Latvijas Skola, 1948, Nr. 4, 31.—46. lpp.
- Kaimiņš J. Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. R., 1957. 412 lpp.
- Kalnača V. Rīgas atjaunošanas pirmie soļi. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1971, Nr. 12, 26.—39. lpp.
- Kalnača V. Rīgas rūpniecības strādnieku piedalīšanās sociālistiskajā sacensībā 4. piecgades laikā (1946.—1950.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 10, 44.—57. lpp.
- Kalnača V. VEF strādnieku ieguldījums rūpniecības atjaunošanā un pirmās pēckara piecgades uzdevumu izpildē (1944.—1950.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 6, 43.—56. lpp.
- Kapeniece I. LKP vadīto kreiso frakciju darbība pilsētas domēs (1928.—1934.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1973, Nr. 2, 25.—35. lpp.
- Kopsoli ar dzīvi. No partijas Rīgas pilsētas organizāciju darba pieredzes. R., 1961. 93 lpp.
- Krēgere O. Latvijas PSR rūpniecības strādnieku izglītības līmeņa paaugstināšanas uzdevumi un to risināšana 50. gados. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1978, Nr. 8, 20.—37. lpp.
- Krēgere O. Rīgas rūpniecības strādnieku piedalīšanās sociālistiskajā sacensībā (1951.—1955. g.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1972, Nr. 4, 63.—76. lpp.
- Krēgere O. Rīgas rūpniecības strādnieku sastāva pārmaiņas (1951.—1958.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 4, 36.—49. lpp.
- Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture. 2. sēj. No 20. gs. sākuma līdz 1940. g. R., 1972. 440 lpp.

- Lase I.* Strādnieku kadru sagatavošana Latvijas PSR profesionāli tehnisko skolu sistēmas reorganizācijas periodā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1977, Nr. 1, 65.—78. lpp.
- Latviešu etnogrāfija. R., 1969. 595 lpp.
- Latviešu literatūras vēsture. 5. sēj. R., 1959. 1056 lpp.; 6. sēj. R., 1962. 1023 lpp.
- Latviešu padomju teātra vēsture. 1. sēj. 1940.—1955. R., 1973. 437 lpp.; 2. sēj. 1956.—1970. R., 1974. 497 lpp.
- Latviešu periodika. 1. sēj. 1768. — 1919. R., 1977. 556 lpp.; 2. sēj. 1920.—1940. Revolucionārā un padomju periodika. R., 1976. 423 lpp.
- Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.—1945.). R., 1966. 653 lpp.
- Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts. 1936. R., 1937. 327 lpp.; 1937. R., 1938. 333 lpp.; 1938. R., 1939. 401 lpp.
- Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. R., 1978. 224 lpp.
- Latvijas komjaunatnes vēsture dokumentos. 1917.—1970. R., 1973. 363 lpp.
- Latvijas kultūras statistika 1918.—1937. g. R., 1938. 194 lpp.
- Latvijas PSR ģeogrāfija. 2., papild. izd. R., 1975. 662 lpp.
- Latvijas PSR kultūras celtniecība. Statistisko datu krājums. R., 1957. 172 lpp.
- Latvijas PSR Mākslas akadēmija. R., 1969. 142 lpp.
- Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. 1—3. R., 1967—1970.
- Latvijas PSR pārtikas rūpniecība. R., 1977. 62 lpp.
- Latvijas PSR prese. Statistisko datu krājums. R., 1964. 35 lpp.
- Latvijas PSR sociālistiskajā darba dalīšanas sistēmā. R., 1978. 186 lpp.
- Latvijas PSR statistikas tabulas. R., 1940. 223 lpp.
- Latvijas PSR strādnieku šķiras izaugsme (1940.—1962.). R., 1963. 99 lpp. (P. Stučkas LVU zin. raksti, 52. sēj.)
- Latvijas PSR tautas saimniecība 1970. gadā. Statistisko datu krājums. R., 1972. 607 lpp.
- Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā. Statistikas gadagrāmata. R., 1976. 546 lpp.
- Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Statistisko datu krājums. R., 1962. 374 lpp.
- Latvijas PSR tirdzniecības attīstība. Statistisko datu krājums. R., 1957. 144 lpp.
- Latvijas PSR. 1940.—1960. Literatūras rādītājs. 1.—2. d. R., 1961—1962. 578, 678 lpp.
- Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. 2. izd. R., 1967. 752 lpp.
- Latvijas skolu un pedagogijas vēstures problēmas. R., 1976. 194 lpp.
- Latvijas statistiskā gada grāmata. 1920.—1939. R., 1921—1939.
- Latvijas tēlotāja māksla. 1—7. R., 1956—1977.
- Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika un saimnieciskie sakari (1929.—1939.). R., 1958. 236 lpp.
- Lendiņa M.* Latvijas Padomju mākslinieku savienība (1944.—1951.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1972, Nr. 8, 130.—140. lpp.
- Lendiņa M.* Latvijas PSR Mākslinieku savienība — mākslinieku radošā darba koordinētāja (1951.—1959.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1977, Nr. 3, 109.—123. lpp.
- Lendiņa M.* Latvijas Padomju rakstnieku savienības darbs republikas literātu daiļrades organizēšanā (1944.—1965.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1976, Nr. 12, 19.—36. lpp.
- Lidace E.* Komunistiskās partijas pirmorganizāciju izveidošanās un nostiprināšanās republikas rūpniecības uzņēmumos (1944. g. jūlijs—1950. g. decembris). — Latv. PSR ZA Vēstis 1976, Nr. 6, 22.—36. lpp.
- Lidace E.* Sarkanā Rīga. Uzziņas par revolucionāro notikumu vietām. R., 1979. 269 lpp.
- LKP, LKJS un Sarkanās Palīdzības revolucionārās lapinas. 1—3. R., 1959—1963. 816, 806, 721 lpp.
- Lebedevs I.* Padomju Latvijas boļševiki cīņā par rūpniecības attīstību. R., 1949. 117 lpp.
- Mediņš K.* Latviešu Dziesmu svētki. R., 1955. 205 lpp.
- Mēs apsūdzam. R., 1965. 274 lpp.

- Mēs jaunu pasauli sev celšim. Atmiņu krājums. 1—2. R., 1972—1975. 374, 312 lpp.
- Mežgailis B., Zvidriņš P.* Padomju Latvijas iedzīvotāji. R., 1973. 369 lpp.
- Miķelsons R.* Padomju Latvijas skolu 20 gadi. R., 1960. 148 lpp.
- Miķelsons V.* Rīgas virzienā. R., 1975. 301 lpp.
- Mincs H., Ņepomnaščijs A.* Brīvais laiks un sociālais progress. R., 1977. 240 lpp.
- Mirāms J.* Brunpotā sacelšanās Rīgā 1919. gada 3. janvārī. Atmiņas. R., 1958. 97 lpp.
- Muzeji un kultūras pieminekļi. R., 1969. 104 lpp.; R., 1973. 64 lpp.
- Neilande I.* Latvijas PSR un Vācijas Demokrātiskās Republikas kultūras sakari (1959.—1971.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1974, Nr. 4, 109.—121. lpp.
- Niedre A.* Latvijas komjaunatne piektajā piecgadē. R., 1959. 44 lpp.
- Oktobra cīņu liesmās. Rakstu krājums. R., 1977. 208 lpp.
- Ostrovskis J.* Kultūras revolūcija Latvijā. R., 1960. 359 lpp.
- Padomju Latvija skaitļos. Statistikas datu krājums. R., 1965. 400 lpp.
- Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Statistisko datu krājums. R., 1966. 508 lpp.
- Padomju Latvijas tautas saimniecības uzplaukums. R., 1958. 263 lpp.
- Pakalns J.* Rīga soļo nākamībā. R., 1967. 85 lpp.
- Pankins J.* Rīga statistikas spoguļi. — Zinātne un Tehnika, 1975, Nr. 11, 33.—34. lpp.
- Par Padomju Latviju. Cīnītāju atmiņas. 1918.—1919. 1.—2. d. R., 1958—1959. 419, 430 lpp.
- Peive J.* Zinātnes sasniegumi Padomju Latvijā (1940.—1960.). R., 1960. 191 lpp.
- Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte 40 gados (1919.—1959.). R., 1959. 454 lpp.
- Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātei 50 gadi. R., 1969. 356 lpp.
- Piecgades solis. Padomju Latvijas tautas saimniecības attīstība 1966.—1970. gados. R., 1971. 89 lpp.
- Piecgadi — pirms termiņa! R., 1968. 207 lpp.
- Pieci augšupejas gadi. R., 1975. 125 lpp.
- Pierakstiņās osta — Rīga. R., 1961. 129 lpp.
- Poriete M.* Rīgas pasažieru transports padomju varas gados. — Rīgas Politehn. inst. zin. raksti, 1968, 30. sēj., 119.—133. lpp.
- Prēdele J., Mamajeva K.* Rīgas Politehniskais institūts. R., 1975. 171 lpp.
- Prētim nākotnei. No partijas organizāciju darba pieredzes. R., 1962. 102 lpp.
- PSRS vēsture. 2. sēj. Sociālisma laikmets. R., 1978. 560 lpp.
- Ramāns M.* Padomju Latvija. R., 1978. 47 lpp.
- Rapoports G.* Pagrides ikdiens. R., 1961. 239 lpp.
- Rekšņa F., Talcis A.* Soļi tumsā. R., 1969. 408 lpp.
- Revolucionārā Pārdaugava. Cīnītāju atmiņas. 1. d. 1899.—1919. R., 1960. 494 lpp.; 2. d. 1920.—1919. R., 1963. 250 lpp.
- Rīga. R., 1936. 168 lpp. (Senatne un Māksla, 1936, Nr. 3).
- Rīga. Apcerējumi par pilsētas vēsturi. R., 1965. 280 lpp.
- Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. R., 1932. 842 lpp.
- Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata. 1920.—1922. R., 1923. 180 lpp.; 1923.—1924. R., 1925. 349 lpp.; 1925.—1926. R., 1927. 190 lpp.; 1927.—1928. R., 1929. 241 lpp.; 1929.—1930. R., 1931. 275 lpp.; 1931.—1932. R., 1933. 263 lpp.; 1933.—1934. R., 1935. 245 lpp.
- Rīgas vēstures avotu un historiogrāfijas problēmas. R., 1972. 132 lpp.
- Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. 1773.—1973. R., 1973. 285 lpp.
- Rikšis V., Porietis J.* Dodot gūtais. Latvija Padomju Savienības brālīgo tautu saimē. R., 1974. 118 lpp.
- Ruberts J.* Strādnieku aktivitātes pieaugums Rīgas pilsētas Padomes darbā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1965, Nr. 6, 3.—12. lpp.

- Runā kinematogrāfisti. 1. R., 1968. 208 lpp.; 2. R., 1974. 201 lpp.; 3. R., 1976. 184 lpp.
- Rūpniecības statistika. 1938. R., 1940. 174 lpp.
- Skola Padomju Latvijā. R., 1977. 215 lpp.
- Skolas un pedagoģiskās domas attīstība Padomju Latvijā. R., 1969. 270 lpp.
- Skolis J. Rīgas ostas strādnieku cīņa pret buržuāzijas kundzību (1920.—1940. g.). — Padomju Latvijas Komunisti, 1959, Nr. 7, 25.—29. lpp.
- Skromanis D. RVR — revolucionārs cietoksnis. Rīgas vagonu rūpnīcas vēsture. R., 1961. 190 lpp.
- Slēde E. Rīgas sabiedriskā transporta rītdiena. R., 1965. 92 lpp.
- Sociālisma uzvara Latvijā. Rakstu krājums. R., 1960. 232 lpp.
- Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Dokumenti un materiāli. R., 1963. 544 lpp.
- Spoģe O. Pirmie soļi sociālisma celtniecībā. Latvijas komjaunatne 1940.—1941. g. R., 1959. 75 lpp.
- Sprēslis A. Strādnieku kustība buržuāziskajā Latvijā pasaules ekonomiskās krīzes gados (1929.—1933.). R., 1958. 171 lpp.
- Staris A. Rīgas Strādnieku deputātu padomes izveidošanās un papildināšanās 1917. gada pavasarī un vasarā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1971, Nr. 5, 70.—79. lpp.
- Strautiņš A. Komunisti un tehnikas progress. R., 1967. 69 lpp.
- Sumins A. Apcerējums par Padomju Latvijas ekonomisko attīstību. (1940.—1958.). R., 1960. 216 lpp.
- Šteimanis J. Cīņā pret kapitālu. Arodkustība Latvijā no 1920. gada līdz 1940. gadam. R., 1959. 191 lpp.
- Šteimanis J. Latvijas Komunistiskās partijas cīņa par strādnieku šķiras vairākumu (1920.—1940.). R., 1957. 260 lpp.
- Tālberga I. Padomju Latvijas zinātnieki attīstīta sociālisma periodā (1960.—1970.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1976, Nr. 1, 126.—136. lpp.
- Tālberga I. Zinātnes kadru veidošanās Latvijas PSR (1946.—1950.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1975, Nr. 4, 50.—60. lpp.
- Tautas izglītība Latvijā agrāk un tagad. Dokumentu un materiālu krājums. R., 1966. 251 lpp.
- Tiesas prāva par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarībām Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijā. R., 1946. 162 lpp.
- Tirdzniecības uzņēmumu apgrozījumi 1933.—1935. gadam. R., 1937. 189 lpp.
- Treijs R. Komunistiskā darba kustība Padomju Latvijas uzņēmumos (1958.—1961.). R., 1962. 122 lpp.
- Treijs R. LKP 1919. gadā. R., 1968. 221 lpp.
- Treijs R. Pirmie asni. Sociālistiskās kultūras celtniecība Padomju Latvijā 1919. gadā. R., 1959. 77 lpp.
1917. gads Latvijā. Revolūcijas dalībnieku atmiņas. R., 1957. 370 lpp.
1919. gads Latvijā. R., 1969. 238 lpp.
- Veinbergs A. Latvijas strādnieki ceļā uz komunismu. R., 1964. 182 lpp.
- Veselības aizsardzība Padomju Latvijā. R., 1978. 259 lpp.
- Vestermanis M. Tā rīkojās vēрмаhts. R., 1973. 184 lpp.
- Viksna A. Veselības aizsardzības sākumi Padomju Latvijā (1917.—1919.). R., 1974. 91 lpp.
- Viksna Dz., Savčenko V. Kad Daugava un Dņepra saplūst. R., 1971. 139 lpp.
- Vilciņš T. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibināšana un darbības sākums. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1968, Nr. 12, 47.—63. lpp.
- Vilciņš T. Padomju Rīga — zinātnes centrs (1945.—1972.). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1973, Nr. 8, 25.—42. lpp.
- Vilciņš T. Rūpnīca un skola. R., 1965. 81 lpp.

- Vilciņš T.* Strādnieku vispārējās izglītības attīstība mūsdienās. (Pēc Rīgas elektromašīnu rūpnīcas materiāliem). — *Latv. PSR ZA Vēstis*, 1964, Nr. 7, 27.—39. lpp.
- Vītols J.* Statistiskais rīdzinieks. — *Zinātne un Tehnika*, 1968, Nr. 9, 14.—16. lpp.
- Ziemelis S.* Apvienotās Latvijas Padomju pirmais kongress 1919. g. 13.—15. janvārī. R., 1959. 51 lpp.
- Ziemelis S.* Ļeņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā. 1905.—1917. R., 1977. 256 lpp.
- Zile Ļ.* Strādnieku šķiras izaugsme Padomju Latvijā. R., 1967. 134 lpp.
- Zlatopolskis Z.* Nebija nezināmu varoņu. R., 1974. 108 lpp.
- Žagars Ē.* Revolucionāro tradīciju izmantošana komunistiskās audzināšanas darbā Padomju Latvijā 1940. un 1941. gadā. — *Arheoloģija un etnogrāfija*, R., 1970, 9, 135.—139. lpp.
- Žagars Ē.* Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā. 1940.—1941. R., 1975. 252 lpp.
- Академия наук Латвийской ССР. 1946—1970 гг. Рига, 1971. 160 с.
- Андреев В. Рига—Таллин. Рига, 1961. 74 с.
- Архитектура Советской Латвии. М., 1973. 125 с.
- Баланс времени населения Латвийской ССР. Рига, 1976. 255 с.
- Бастаков В., Димперан А. Профсоюзы Латвии в годы Советской власти. М., 1960. 144 с.
- Библиотеке 450. К юбилею Фундаментальной библиотеки АН Латвийской ССР. 1524—1974. Рига, 1974. 200 с.
- Бирон А. К. Восстание рижских рабочих 3 января 1919 года. — *Изв. АН ЛатвССР*, 1969, № 1, с. 44—51.
- Бирон А. К., Дорошенко В. В. Советская историография Латвии. Рига, 1970. 498 с.
- Блюмфельд Э. А. Возрождение Рижского морского порта (1944—1950). — *Изв. АН ЛатвССР*, 1974, № 8, с. 33—51.
- Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941—1945. Кн. 2. Рига, 1967. 368 с.
- Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны. Рига, 1970. 930 с.
- В дни войны. (Из истории Латвии периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.). Рига, 1964. 293 с.
- В сражениях за Советскую Латвию. Военно-исторический очерк. Рига, 1975. 246 с.
- Вопросы теории и практики идеологической работы. Рига, 1972. 327 с.
- Гейман Б. Славен трудом человек. Очерки о передовиках ордена Ленина завода ВЭФ. Рига, 1969. 66 с.
- Гейман Б. Щедрость души. Дела и люди Рижского ордена Ленина завода ВЭФ имени В. И. Ленина. Рига, 1974. 77 с.
- Градостроительство и жилищное строительство в Латвийской ССР. Рига, 1962. 202 с.
- Гулян П. В. Латвия в системе народного хозяйства СССР. Рига, 1967. 386 с.
- Дризул А. А. Великий Октябрь в Латвии. Канун, история, значение. Рига, 1977. 364 с.
- Дризул А. А. В. И. Ленин и революционная Латвия. Рига, 1970. 238 с.
- Дризул А. А. Развитие духовной жизни трудящихся Латвийской ССР в условиях зрелого социалистического общества. — *Изв. АН ЛатвССР*, 1977, № 7, с. 3—14.
- Дризул А. А. Рига — центр революционного рабочего движения в борьбе за Советскую власть. — *Изв. АН ЛатвССР*, 1951, № 12, с. 1841—1854.
- Дзингарс Я. К. Антифашистская подпольная борьба трудящихся Риги в 1944 году. — *Изв. АН ЛатвССР*, 1969, № 10, с. 12—29.
- Дзингарс Я. К. Первые борцы рижского антифашистского подполья (лето—осень 1941 г.). — *Изв. АН ЛатвССР*, 1971, № 12, с. 13—25.
- Дзингарс Я. К. Рижская рабочая коммунистическая организация (зима 1941—1942 гг.). — *Изв. АН ЛатвССР*, 1971, № 8, с. 3—20.

- Еременко А. И. Годы возмездия. 1943—1945. М., 1969. 595 с.
- Зиле Л. Я. Исторический опыт строительства социализма. Рига, 1978. 300 с.
- Зиле Л. Я. Трудовой коллектив завода ВЭФ. Рига, 1976. 119 с.
- История Латвийской ССР. Сокращенный курс. Изд. 2-е. Рига, 1971. 923 с.
- Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. М., 1962. 106 с.
- Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Т. 1—7. М., 1972—1974.
- Констант З. А. Рижский фарфор. История Рижского фарфорового завода. Рига, 1975. 133 с.
- КПСС во главе культурной революции в СССР. М., 1972. 374 с.
- Культура развитого социализма. Некоторые вопросы теории и истории. М., 1978. 459 с.
- Культурная революция в СССР. 1917—1965 гг. М., 1967. 471 с.
- Культурное строительство в Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, 1972. 228 с.
- Лаздынь В. К., Пурин В. Р. Рига. М., 1957. 95 с.
- Латвия за годы Советской власти. Статистический сборник. Рига, 1967. 403 с.
- Магистраль дружбы. Рига, 1974. 117 с.
- Миллер В. О. Создание и деятельность Высшей школы Латвии (8 февраля — 22 мая 1919 г.). — Изв. АН ЛатвССР, 1958, № 12, с. 39—46.
- На морской вахте. Рига, 1968. 217 с.
- Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. М., 1977. 447 с.
- Октябрьская революция в Латвии. Документы и материалы. Рига, 1957. 458 с.
- Организационная структура Коммунистической партии Латвии (1904—1941). Сборник статей. Рига, 1978. 235 с.
- Печать и культурно-просветительные учреждения Латвийской ССР. Рига, 1967. 179 с.
- Проблемы развития народного хозяйства Латвийской ССР. Рига, 1970. 334 с.
- Промышленная продукция Латвийской ССР (1960—1970 гг.). Рига, 1971. 98 с.
- Развитие народного хозяйства Латвийской ССР. Сборник статей. Рига, 1961. 461 с.
- Рига. Статистический сборник. Рига, 1963. 299 с.
- Рига. Статистический сборник. Рига, 1968. 261 с.
- Рига. Статистический сборник. Рига, 1974. 241 с.
- Рига. Статистический сборник. Рига, 1976. 252 с.
- Рижская гвардейская. Рига, 1972. 206 с.
- Рогачевская Л. С. Социалистическое соревнование в СССР. Исторические очерки. 1917—1970 гг. М., 1977. 350 с.
- Рост и укрепление партийных рядов. Рига, 1977. 165 с.
- Савченко В. И. Латышские формирования Советской Армии на фронтах Великой Отечественной войны. Рига, 1975. 574 с.
- Савченко В. И. Развитие социалистического соревнования между трудящимися Латвийской ССР и Эстонской ССР на современном этапе. — Изв. АН ЛатвССР, 1978, № 3, с. 3—18.
- Сенявский С. Л., Тельпуховский В. Б. Рабочий класс СССР (1938—1965 гг.). М., 1971. 531 с.
- Сколис Я. Я., Жихарев Н. А., Хмелев Н. С. Рижский морской порт. Рига, 1974. 157 с.
- Смирнов А. Борьба трудящихся Латвийской ССР под руководством КПЛ за восстановление и развитие железнодорожного транспорта (1945—1960 гг.). — Изв. АН ЛатвССР, 1962, № 6, с. 17—28.
- Совершенствовать стиль партийной работы. Рига, 1975. 365 с.
- Советская Латвия в период развитого социалистического общества. Расширенные тезисы докладов. Рига, 1974. 178 с.

- Сосновский И. Кино Советской Латвии. М., 1976. 134 с.
- Социалистическая Советская Республика Латвии в 1919 г. и иностранная интервенция. Т. 1—2. Рига, 1959—1960. 582, 543 с.
- Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление Советской власти. М., 1978. 531 с.
- Страздинь К. Я. Советская социалистическая Рига. — Изв. АН ЛатвССР, 1951, № 12, с. 1809—1818.
- Технический прогресс в народном хозяйстве Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига, 1971. 207 с.
- Тылгынш А. А., Вевере В. Т. Пассажирский транспорт г. Риги и повышение эффективности его работы. Рига, 1974. 64 с.
- Формы и методы идеологической работы партии. Рига, 1974. 331 с.
- Хлусов М. И. Развитие советской индустрии. 1946—1958. М., 1977. 278 с.
- Шабарова Э. В. Пассажирский транспорт крупного города (на примере г. Риги). Рига, 1978. 166 с.
- Штейман И. А. Тактика Компартии Латвии в социалистической революции 1940 года. Рига, 1977. 171 с.
- Штейман И. А. Политическая активность масс. (Революционные преобразования в Латвии летом 1940 г.). Рига, 1979. 166 с.
- Экономика развитого социалистического общества. М., 1977. 542 с.

SATURS

Priekšvārds (*A. Drīzulis*)

5

I n o d a ļ a

Rīga Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara laikā (1917. g. pavasaris—1919. g.) (*V. Bērziņš*)

7

1. Rīga 1917. g. pavasarī un vasarā

9

2. Rīga vācu okupācijas jūgā (1917. g. 3. septembris—1919. g. 2. janvāris)

22

3. Rīga — Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas galvaspilsēta

35

4. Rīga starptautiskā imperiālisma spēku varā

58

II n o d a ļ a

Sociālekonomiskā attīstība un strādnieku šķiras cīņa Rīgā nacionālistiskās buržuāzijas kundzības laikā (1920.—1940. g.)

63

1. Pilsētas pārvalde (*A. Spreslis*)

65

2. Rūpniecība (*A. Spreslis*)

67

3. Ārējā un iekšējā tirdzniecība (A. Spreslis)	72
4. Transports un komunālā saimniecība (A. Spreslis, E. Žagars)	77
5. Rīgas iedzīvotāji un viņu nodarbošanās (A. Spreslis)	81
6. Rīgas izbūve (V. Valeskalne)	83
7. Pilsētas finanses (A. Spreslis)	89
8. Darbaļaužu stāvoklis (A. Spreslis)	91
9. Revolucionārās kustības kāpinājums pāckara laikā (A. Spreslis)	96
10. Rīgas proletariāta cīņa kapitalisma daļējas stabilizācijas periodā (A. Spreslis)	102
11. Šķiru cīņas saasināšanās un strādnieku kustība Rīgā ekonomiskās krīzes laikā (A. Spreslis)	110
12. Rīgas strādnieku un plašo darbaļaužu masu cīņa pret fašistisko diktatūru un par padomju varas atjaunošanu Latvijā (A. Spreslis)	113
13. Kultūras dzīve Rīgā buržuāzijas varas gados (M. Lendiņa)	118
Izglītība	118
Prese	123
Literatūra	124
Izdevniecības	125
Mūzika	126

Teātris
127

Tēlotāja māksla
129

Kino
131

III nodaļa

Padomju Rīga 1940.—1941. gadā (*Ē. Žagars*)

133

1. Rīga 1940. g. sociālistiskās revolūcijas dienās
135

2. Sociālistiskie pārveidojumi Rīgā
147

3. Rīgas darbaļaudis sociālistiskās celtniecības darbā
152

4. Kultūras un izglītības attīstība Rīgā
156

IV nodaļa

Rīga Lielā Tēvijas kara gados (1941.—1945.)

161

1. Pilsēta kara pirmajās dienās (*V. Savčenko*)
163

2. Hitleriešu okupācijas režīms (*E. Blūmfelds*)
169

3. Okupantu noziedzīgā ekonomiskā politika (*E. Blūmfelds*)
174

4. Darbaļaužu stāvoklis hitleriešu «jaunās kārtības»
apstākļos (*E. Blūmfelds*)
177

5. Antifašistiskā pagrīde hitleriešu okupētajā Rīgā
(*J. Dzintars*)
181

6. Rīgas atbrīvošana (*V. Savčenko*)
198

7. Pirmie soļi kara un okupācijas seku likvidēšanā Rīgā
(V. Kalnača)

205

8. Rīgas iedzīvotāju patriotiskais darbs 1945. gadā
(V. Kalnača)

215

V nodaļa

Rūpniecības attīstība un darbaļaužu radošā aktivitāte
Rīgā sociālisma celtniecības gados (1946.—1958.)

219

1. Rīgas rūpniecības uzdevumi ceturtajā piecgadē
un to izpilde (V. Kalnača)

221

2. Rīgas rūpniecības attīstība 1951.—1958. gadā
(O. Krēgere)

227

3. Rīgas strādnieku pašreizējais darbs ceturtajā piecgadē
(V. Kalnača)

234

4. Rīgas strādnieku darba aktivitāte 1951.—1958. gadā
(O. Krēgere)

239

VI nodaļa

Rūpniecība un sociālistiskā sacensība Rīgā
attīstīta sociālisma celtniecības apstākļos (1959.—1975. g.)

247

1. Rīgas rūpniecības attīstība septiņgadē (1959.—1965. g.)
(I. Lase)

249

2. Rīgas rūpniecība 60. gadu otrajā
un 70. gadu pirmajā pusē (I. Bērziņa)

254

3. Rīga — Vissavienības nozīmes transporta mezgls
(E. Blūmfelds)

269

4. Komunistiskā darba kustības sākums (1959.—1965. g.)
(I. Lase)

276

5. Sociālistiskā sacensība astotajā piecgadē (1966.—1970. g.)
(I. Bērziņa)

281

6. Sociālistiskās sacensības attīstība 1971.—1975. gadā
(I. Lase)

288

7. Rīgas rūpniecības strādnieku izaugsme (I. Bērziņa, O. Krēgere)

294

VII nodaļa

Sociālistiskās Rīgas rajoni, tās izbūve
un labiekārtošana

303

1. Pilsētas rajoni un to attīstība (V. Savčenko, Dz. Viksna)

305

2. Celtniecība un arhitektūra (V. Valeskalne, Dz. Viksna)

317

3. Transports (Dz. Viksna)

332

4. Inženiertehniskie tīkli (Dz. Viksna)

336

5. Apzaļumošana (Dz. Viksna)

341

VIII nodaļa

Padomju Rīgas iedzīvotāji un viņu
labklājības pieaugums

345

1. Rīgas iedzīvotāji (V. Savčenko)

347

2. Iedzīvotāju ienākumi (D. Bleiere)

352

3. Veselības aizsardzība un fizkultūra, pirmsskolas bērnu
iestādes (D. Bleiere)

354

4. Tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu sfēras attīstība
(D. Bleiere)

360

5. Rīgas iedzīvotāju laika izlietojums (*P. Eglīte*)
366

IX nodaļa

Politiskās un sabiedriskās organizācijas Rīgā (1945.—1970. g.)

371

1. LKP Rīgas pilsētas organizācijas sastāvs un tās idejiski
politiskais darbs (*M. Kudrjavskis*)

373

2. Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padome un pilsētas budžets
(*M. Kudrjavskis, V. Savčenko*)

384

3. Sabiedriskās organizācijas un to darbība (*M. Kudrjavskis*)

394

X nodaļa

Rīga — Padomju Latvijas zinātnes un kultūras centrs

401

1. Tautas izglītība (*I. Bērziņa*)

403

2. Augstākā izglītība (*T. Vilciņš*)

409

3. Zinātne (*T. Vilciņš*)

415

4. Literatūras un mākslas dzīve (*M. Lendiņa*)

425

Literatūra

425

Tēlotāja māksla

430

Mūzika

436

Teātris

440

Kino

445

5. Padomju Rīga literatūrā un mākslā (*M. Lendiņa*)
448
6. Prese, radio un televīzija (*M. Lendiņa, I. Neilande*)
454
7. Kultūrizglītības darbs (*I. Baumane*)
460
8. Klubu darbs un mākslinieciskā pašdarbība (*I. Baumane*)
467

XI nodaļa

Rīgas ieguldījums pasaules tautu draudzības
stiprināšanā (*I. Neilande*)
473

1. Rīgas starptautiskie sakari sabiedriski politiskajā
un ekonomikas jomā
475
2. Rīgas starptautiskie sakari zinātnē un kultūrā
480

Nobeigums (*A. Drīzulis*)
489

Ar ordeņiem apbalvoto Rīgas uzņēmumu un iestāžu saraksts
(*V. Savčenko*)
493

Notikumu hronika (*V. Savčenko*)
495

Literatūras saraksts (*Ē. Žagars*)
504

5. Rīgas pilsētas politiskā darba (M. Kuzņevska) 365
IX nodaļa
Politiskās un sabiedriskās organizācijas Rīgā (1945.—1970. g.) 371
1. LKP Rīgas pilsētas politiskā darba (M. Kuzņevska) 377

РИГА В ПЕРИОД СОЦИАЛИЗМА

1917—1975

(Академия наук Латвийской ССР.
Институт истории)

Издательство «Зинатне»
Рига 1980

На латышском языке

Ответственный редактор
академик АН ЛатвССР А. А. Дризул

Художники Г. Крутой, Г. Элер

1. Tautas iegūti (A. Drižuļš) 403

RIĢA SOCIĀLISMA LAIKMETĀ
1917—1975 409

Redaktors S. Levi.

Mākslinieciskais redaktors V. Zirdziņš.

Tehniskā redaktore A. Pelikša.

Korektore A. Āva.

ИБ № 324.

Nodota salikšanai 05.07.79.

Parakstīta iespiešanai 05.02.80. JT 00204.

Formāts 70×90/16. Tipogr. papīrs Nr. 1.

Baltikas garnitūra. Augstspiedes tehnika.

34,50 fiz. iespiedl.; 40,37 uzsk. iespiedl.;

40,61 izdevn. l. Metiens 30 000 eks.

Pasūt. Nr. 351. Maksā 3 r. 50 k.

Izdevniecība «Zinātne»,

226018 Rīgā, Turģeneva ielā 19.

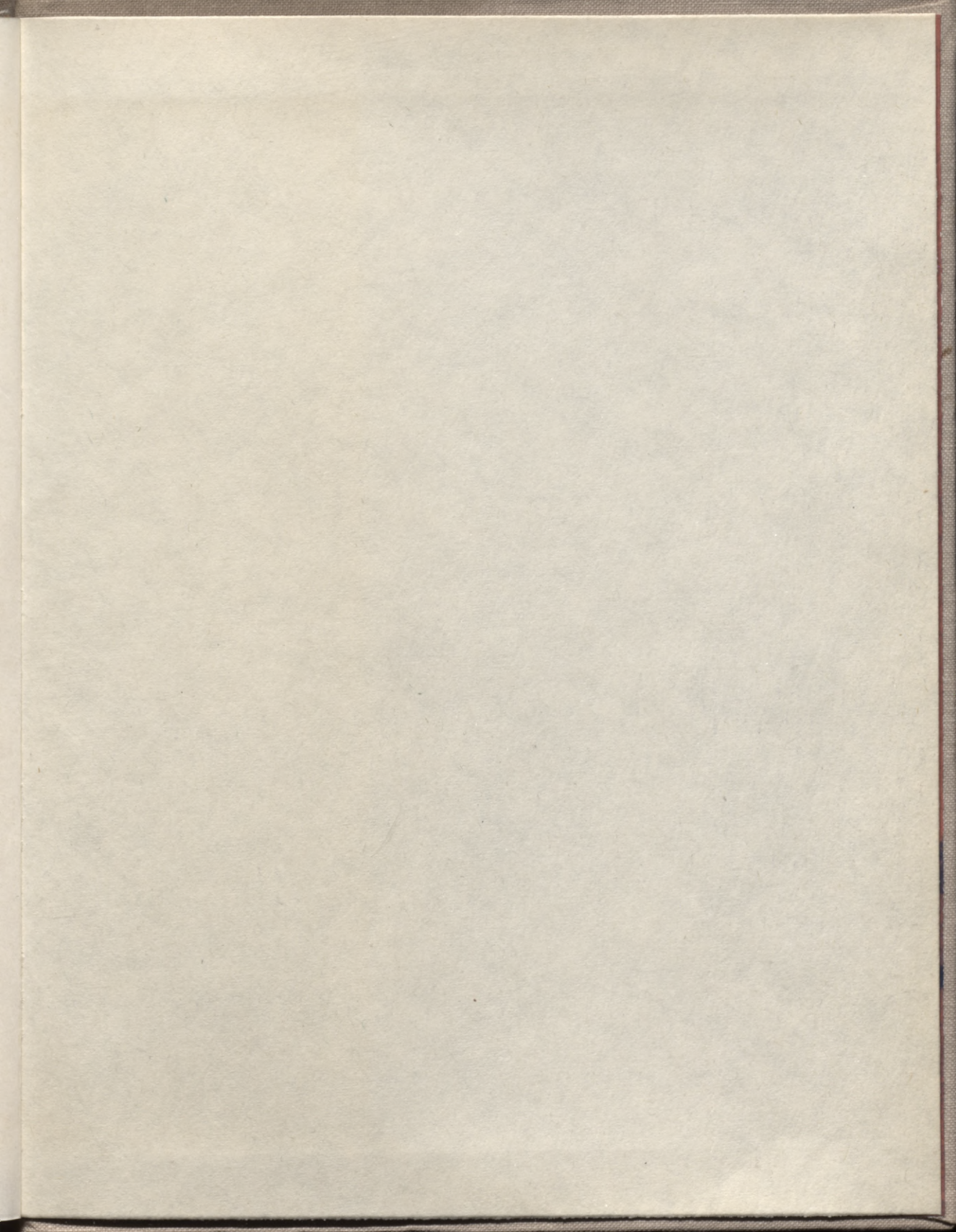
Iespiesta Latvijas PSR

Valsts izdevniecību, poligrāfijas

un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas

Rīgas Paraugtipogrāfijā,

226004 Rīgā, Vienības gatvē 11.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306042957

3 r. 50 k.